

One hundred and ten £110.

Complete

227.6

IOANNIS CALVINI COMMENTARII INTEGRI

IN ACTA APOSTOLORVM.

Horum commentariorum vtilitatem commonstrabunt duo Indices ad calcem operis adiecti: Prior rerum & verborum: Posterior locorum vtriusque Testamenti, quos Author apposite ad sensum suæ interpretationis accommodauit.

Ambrosius:

Excudebant Nicolaus Barbirius & Thomas Courteau.

M. D. LXIIII.

R. Waddington.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI D. NICOLAO RADZIVVIL, DVCI IN OLIKA,

Palatino Vilnenſi, magni ducatus Lithuaniæ ſupremo Marſalco & Archicancellario, &c. D. apprimè obſeruando, Ioannis Caluinus.

*VOD Regum nominà, quibus hos Commentarios dicaueram, induxi: ne in crimen leuitatis apud quoſdam imperitos mutatio incurrat, breuiter reddenda mihi ratio eſt. Nam quum & patris mortui memoria venerationem quam meretur apud me retineat, & filium qua decet obſeruantia colam: eorum tamen nomina in hac ſecunda editione expungere me coegit quorundam importunitas, qui dum veſano in me odio percitì metuunt, ne quid meis ſcriptis gratiæ conciliet Regũ maieſtas, illis vehementer diſpli cuiſſe iactant, nomen ſuum, doctrinæ de Sacramentis, quam improbant, fuiſſe admixtum. Id verum ſit, necne, in medio relinquo. neque verò mea intereſt: quando neque priuatum lucrum, neque fauorem mihi captaui. Sed quia indecorum ac turpe mihi eſſet ſcripta quæ ſatis multos reperiunt voluntarios Lectores, inuitis obtrudere, palàm nunc facere operæpretiũ fuit, nihil vnquam minus mihi fuiſſe in animo: ſed plus ſperaſſe humanitatis quàm expertus ſum. In eo certè nihil eſſe offenſionis poteſt, ſi ab eorum, qui mea officia faſtidiunt, contemptu me ſubducens, ſuis quas appetunt, & quibus ſe oblectant deliciis, frui patior. Te verò Illuſtriſs. Princeps, non abs re delegi, quem duobus ſubrogarem: quia & te digniſſimum exiſtimo, cuius nomen in ſpirituali templi Chriſti ædificio appareat: neque metuo quin eadem beneuolentia quam erga me humaniſſimis literis declarare grauatus non es, librum quoque meum proſequaris. Sed omiſſo nunc priuatæ beneuolentiæ reſpectu, in altero immorabor. Adde quòd ſermonem cum altero prius habitum, iure optimo ad te accõmodare licet. Nec verò præclaras virtutes, quibus ſumma tibi authoritas & ſingularis gratia apud ſereniſſ. Poloniæ Regem parta eſt, celebrare hoc loco propoſitum eſt. magis inclinat animus ad exhortationem, cuius huc ſpectabit ſumma, vt qua alacritate initiò amplexus es puram Euangelii doctrinam, quam ſtrenua animi magnitudine hactenus verum Dei cultum aſſerere conatus es, eadem ad extremum vſque conſtantia hunc curſum proſequaris. Rara quidem virtutis fuit quũ ſcires apud multos nihil magis eſſe exoſum ingenua profeſſione, liberóque ſtudio pietatis, ſimul tamen ac tibi illuxit Euangelii Chriſti veritas, nomen dando non dubitaſti illorum in te odia prouocare. Nec parum laudis merentur, quæ fouendis augendiſque Eccleſiæ primordiis officia impendere non deſiiſti: licet paſſim minimè plauſibilis apud nonnullos proceres plurimum inuidiæ tibi hæc ſedulitas conflaret. Sed quia non minus arduæ difficultates tibi reſtant: animum ad eas ſuperandas, donec extremum actum compleueris, ſubinde colligere operæprecium eſt. & eò quidem attentius, quòd multi Principes, quum videant fœdè corruptum Eccleſiæ ſtatum, remedia tamen nulla tentare audent: quia in malis ex vetuſta & tranquilla poſſeſſione pellendis, quod metuunt ex nouitate periculum, eos ab officio retardat & impedit. Alii abſurdum & ſtultum eſſe exiſtimant, morbos inſanabiles attingere. alii neſcio qua prauitate omnem correctionem refugiunt & exhorrent. Verùm de obſtaculis quæ te circunſtant, apud te, cui plus ſatis cognita ſunt, diſſerere ſuperuacaneum foret. Quoſcunque tamen inſultus tibi ingerat Satan, & quibuſcunque te pugnis ac certaminibus exerceat, nefas in hac ſacra militia, quam ſub Chriſti vexillo profeſſus es, vnquam fatigari. Porro quamlibet ſis per te voluntarius: felicem propenſi ſtudii curſum ſubſidio hoc, quod tibi per manum meam Deus offert, iuuari ac prouehi, neque graue, vt ſpero, neque inutile tibi erit. Quoties ſurſum ac deorſum volui res in mundo videntur, nulla ſtabiliendis conſcientiis aptior aut ſolidior fultura inueniri poteſt, quàm vbi Chriſti regnum, quale nunc cernitur, ante oculos nobis ponentes, quanã ab initio ratio eius & natura, qualis ſtatus eius & conditio fuerit, reputamus. Quum de Chriſti regno ſermo habetur, duo præcipuè ſpectanda nobis ſunt: Euangelii doctrina, qua ſibi Chriſtus Eccleſiam colligit, & qua eandem collectam gubernat: deinde ipſa piorum ſocietas, qui ſyncera Euangelii fide inter ſe coniuncti, verè Chriſti populus cenſentur. Viuam vtriuſque effigiem in Actis Apoſtolorum quàm expreſſè depingat Lucas, præſtat ex lectione totius libri cognoſcere, quàm credere vel meo vel alterius cuiuſpiam elogio. Nam etſi à prima vſque mundi origine ſemper regnauit Dei Filius: ex quo tamen in carne patefactus, Euangelium ſuum publicauit, tunc illuſtrius ſolito erigere cœpit tribunal, vnde nunc quoque maximè conſpicuus apparet. Huc ſi ſe oculi noſtri conuertant, non inani pictura (quod de Ænea ſuo prædicat Virgilius) ſed ſolida earum rerum, vnde vita petenda eſt, notitia paſcentur. Atque vt ad propoſitum ſermonem reuertar, hic optimus eſt conſcientiis receptus, vbi inter tumultuoſas iſtas, quibus mundus concutitur, procellas, tranquillè reſideant. Hæc denique meditatio ſola efficiet, ne vnquam nobis accidat quod de maiori hominũ parte olim ab Ennio

verè esse dictū nimis multa experimēta probāt: Pelli è medio sapientiā, quoties vi res geritur. Nam si in summo & acerrimo præliorū feruore tantū apud Lacedæmonios potuit tibiarū concentus, vt ingenitā bellicoso populo ferociam leniret, impetúmque qui vel in mitibus alioqui ingeniis tunc supramodum exultat, temperaret: quāto id melius & efficacius cælesti Spiritus sancti modulatione præstabit Christi regnum, quod non modò truculentas bestias cicurat, sed ex lupis, leonibus & vrsis agnos facit, quod lanceas in falces conuertit & gladios in vomeres format? Quum ergo temperamenti genus tibi offeram, Princeps Illustriss. quale temporum flagitat necessitas, officium hoc Excellentiæ tuæ, quæ eius est æquitas, non ingratum fore confido, vt certè hoc confirmationis genus inprimis vtile esse ac idoneum senties, in Ecclesiæ originem, qualis à Luca describitur, oculos conuertere, in qua & admirabilis sub crucis ignominia Dei virtus, & indefessa sub ingenti molestiarum onere seruorum Dei tolerantia refulget, & successus ipse mundi iudicio incredibilis vberrimum vtriusque fructum profert. Cæterùm vt reliqua omittam quæ ex Lucæ ipsius lectione petere satius est, quod propriè terrenis Principibus, ac primariis Regnorum ac Gentium ducibus conuenit, vnum attingam: Nempe cum reluctante totius mundi potentia, omnibus qui tūc rerū potiebantur ad opprimendū Euangelium armatis, pauci homines, obscuri, inermes & contempti, solo veritatis & Spiritus præsidio freti, in propagandæ Christi fide tam strenuè laborauerint, nihil refugerint laboris vel discriminum, contra omnes pugnas steterint infracti, donec tandem victores emergerent: nihil restare excusationis Christianis Proceribus, qui dignitate aliqua excellunt, quando eos Deus ad tuendum Filii sui regnum gladio instruxit, nisi ad obeundum tam honorificum munus æquè saltem animosi sint ac constantes. Porrò quàm fidelis ac dexter fuerim interpres, prædicare non est meum. Certè fructuosus in commune, vt spero, erit labor. Tu verò, Illustriss. Princeps, mihi iterum rogandus es, atque etiam obsecrandus vt & priuatim Christi imperio totum te addicas, quemadmodum pridem feliciter cœpisti, & tot nobilibus viris, quos & generis splendor, & virtutum præstantia commendat, in promouendo Christi regno fidelis sis ac indefessus non modò adiutor, sed etiam signifer. Singulari honoris priuilegio Deus regnum Poloniæ dignatus est, vt nobilitatis melior pars impiis superstitionibus, quæ totidem sunt cultus Dei corruptelæ & inquinamenta, valere iussis, legitimam pietatis formam & ritè compositum Ecclesiæ ordinem vno consensu appeteret. Atque his non parum fuisse in tua authoritate præsidii, satis notum est. Sed tibi & illis plus restat certaminum, quàm vt otio & quieti, quasi emeriti milites, indulgeatis. Primùm, vt nemo extraneus hostis molestiam vobis exhibeat satis superque aduersus mala intestina erit negotii. Iam estis experti quàm variis artibus instructus sit Satan ad insidias struendas, quò labefactetur sancta inter fratres cōcordia, in qua consistit Ecclesiæ salus. Contingit scilicet apud vos, quod vbique solet, vt rebus incompositis sese ingerant homines turbulenti: qui dum vident paucos, & quidem debiles, ab immensa multitudine vexari & veritatem, quæ crassis calumniarum nebulis obruitur, ægrè ab ipsis defendi, facilius quasi per cuniculos obrepunt. Hac verò astutia Ecclesiæ ruinam molitur ille fraudum omnium artifex, non tantùm scindendo & lacerando fidei vnitatem, sed nomen Christi falsa inuidia grauando: quia videntur piorum cætus, quibus se improbi isti nebulones permiscent, quædam esse sordium omnium receptacula ac sentinæ. Sic dum Stancarus homo tumultuosi ingenii, pro sua ambitione, qua totus flagrat, deliria sua apud vos spargit, hinc erupit contentio, quæ dissipationem aliquam minatur: & expositi fuistis multorum probris, quia creditum fuit, sectam eius latius grassari. Ecce ex altera parte medicus quidam Georgius Brandata, Stancaro deterior, quo magis detestabili errore imbutus est, & plus occultæ virulentiæ in animo alit. Quo etiam plus reprehensionis meretur eorum facilitas, apud quos Seruetica impietas tantum fauoris subitò adepta est. Quanquam enim persuasus sum à peruersis illis & sacrilegis dogmatibus remotos esse: cautiores tamen esse oportuit ne se in eorum consuetudinem insinuaret hæc vulpes. Quia nunquam deerunt huiusmodi pestes, nec vnquā desinet Satan hos sibi deuotos athletas ad turbanda Euangelii principia in aciem producere, vobis perseueranter in procinctu standum est: atque vt grauioribus malis obuiam eatur, constituenda vobis est recta probaque gubernationis ratio, quæ fidelis est sanctæ pacis custodia. Nam vt animam Ecclesiæ constat esse doctrinæ puritatem, ita disciplinam neruis conferre meritò licet: quibus deuinctum & connexum corpus firmitatem suam tuetur. Iam altera ex parte studium vestrum acuere debet aliorum hostium improbitas: Romani Antichristi præcones dico, qui vt fucum rudibus faciant, nomen Ecclesiæ sonora voce assiduè ebuccinant. De Ecclesia nihil inter nos est controuersia, quin veneranda omnibus Dei filiis esse debeat eius authoritas: nisi quòd illi sub fallaci honoris prætextu, suæ libidini vmbratile Ecclesiæ nomen subiiciunt: nos ita Ecclesiam ex animo reueremur, vt sacrum eius nomen profanare, summum apud nos sit nefas. Vt alios omittam pios, sanæ puræque doctrinæ ministros: à me iam antehac compluribus in locis propè ad fastidium agitata fuit hæc quæstio: cum de Ecclesia sermo habetur, cuius caput est Filius Dei: & quam idem, qui fons est vitæ æternæ, Spiritu suo semper vegetat: quàm ridiculum sit mutilum capite suo corpus, deinde mortuum cadauer proferre. Clamitant mercenarii, Papæ adulatores, se Ecclesiam habere. Verum sit necne quod iactāt, non aliunde melius potest cognosci quā dum caput inspicitur. Id verò sacrilega eorum violentia abscissum esse constat & truncatum. Quomodo enim capitis locum retinebit Christus, sua omni virtute spoliatus, deiectus imperio, nudatus dignitate? Hac lege caput eum Ecclesiæ constituit cælestis Pater, vt Euangelii sui doctrina omnes a summo vsque ad infimum regat. Vt vnicus sit Sacerdos, qui Patrē ipsū assiduè nobis propitiet, quēadmodū semel irā eius mortis suæ sacrificio placauit: vt eiusdem mors perpetua sit pro peccatis expiatio, sanguis vnicum lauacrum, obedientia solida satisfactio: vt solus sit intercessor cuius patrocinio exaudiātur preces nostræ: vt fidus sit defensor ac tutor, qui suo nos præsidio tegat: vt domitis carnis nostræ vitiis, in iustitia & sanctitate nos reformet: vt solus æternā in nobis vitā inchoet ac perficiat. Horū omnium siquid illi residuū fecerīt Papistæ, habeāt sanè à parte

sua Ecclesiã. Quòd si Papa sana & plus quã errat... si regiminis formam inuexit ab Euangelii doctrina prorsus alienam, ... mentus est, vt se mortalis homo reconciliatorem inter Deum & mundum ingerat: si quosdam ... fabricauit, quæ in mortis Christi vicem subeant: si mille piacula redimendis peccatis inuenit: si fictitia lauacra ex lacu Auerni eduxit, quæ sanguinem Filii Dei succarent: si in eius locum innumeros patronos substituit: si iustitiam, quæ in solidum ab eo petenda erat, in mille frusta lacerauit: si liberum hominis arbitriũ Spiritus sancti loco erexit: non est quod ambigat quispiam, verum Christum procul à Papatu exulare. Mortuum cadauer pro viuo Christi corpore à Papistis ostentari ideo dixi, quod extincta Euangelii doctrina (quæ vera Ecclesiæ anima est, eámque sola viuificat) vmbratilem tamen nescio quam Ecclesiã magnificè prædicant. Quàm corrupta sit apud eos doctrinæ puritas, imo quàm prodigiosis erroribus fœdata, palàm facimus. Illi nõ modò tegendis omnibus corruptelis Ecclesiæ vmbram obtendunt: sed quiritantur præterea grauem à nobis & indignam Ecclesiæ iniuriam fieri quòd eam dicamus errare. Atqui primo examen doctrinæ habendum erat, vt inde Ecclesia agnosceretur. Æqui isti probíque æstimatores, fucosum titulum doctrinæ obruendo discriminis vim præiudicii habere volunt. Neque verò id fallendi causa. nam quibus præstigiis vel lusciosos oculos in tanta luce deludere tentarent? Sed quia hanc mentiendi licentiam in tyrannidis suæ parte deputant, sibi non videtur pro voto dominari nisi contumeliosè miseras animas subsanneut. Ne longius petatur exemplum, nostra ætate vidimus nunc Patres Tridentinos, nunc Bononienses, quũ hostiliter inter se digladiarentur vtrinque tamen ventosos suos Canones despumare. Et sane si acquiescitur eorum principiis, vtrinque triumphus paratus erit. Sedent illic Episcopi nescio quot, & Abbates centum forsan cornutæ bestiæ. Si flos selectissimus totius gentis illic niteret, nihil tamen esset aliud quàm scelerata in Deum conspiratio. Nunc verò postquam furfur & quisquilias impuri putidíque sui gregis in vnam lacunã congessit Papa, inde subitò repræsentatiua Ecclesia emerget? Et adhuc nihil eos pudet Sacrum, Generale, & Legitimum Concilum vocitare, quod ne inanis quidem & comica Concilii larua dici meretur. Nos vero quibus data est promissio, Antichristum, qui in tẽplo Dei sedet, spiritu oris Domini oportere destrui: fœdã hanc & meretriciã impudentiã, sacrosancto illo verbo cui tam audacter insultant, refellere non desinamus: vt palàm omnibus fiat, quid inter castam Christi sponsam, & fœtidum Belial scortum: quid inter sanctuarium Dei & Satanæ lupanar: quid inter spirituale piorum domicilium & porcorum haram: quid denique inter veram Ecclesiam & Romanam curiam intersit. Huius rei nulla certior, vel magis dilucida neque ab Euclide, neque ab Archimede afferri demonstratio potest quàm si Ecclesia, qualis à Luca describitur, cum synagoga Papali fiat comparatio. Neque vero vsqueadeo sum rigidus, vt ad normam Apostolorum, quæ Angelica est ac cælestis, confusum istud chaos, à quo & naturæ ordo & humanitatis ratio penitus abhorret, exigere velim. Si modò ostendant quicquam sibi esse affine, per me sanè illis triumphare liceat. Sed cum sint omnia contraria, etiamsi maior pars hominum sponte caecutiat: toto saltem plaudente cælo, vecordem eorum superbiam non modò intrepide contemnere, sed libere etiam traducere nobis licebit. Interea non leuis consolatio nos sustentat, quòd quum Ecclesiæ titulum nobis superciliosè opponũt Papistæ, nobis tamẽ non nisi cũ professis Christi hostibus bellum esse scimus. Optandum quidem est in primis vt serenissimus Rex, qui pridem Romanæ curiæ fallacias pro sua prudentia cognouit, tandem inanibus bullis quibus Concilium procul ostentat, euanescere iussis, liberius ad seriam integramque Ecclesiæ restitutionem animum applicet. nulla, tamen cunctatio remorã vobis afferre debet, quominus excitatur quisque vestrum pro sua virili, ad propaganda, quæ tam feliciter surgere cœperunt, initia.

Vale Præstantiss. Domine, & Illustriss. Princeps. Dominus te semper Spiritu suo regat, dignitatem modis omnibus amplificet: piosque tuos conatus benedicat vsque in finem. Geneuæ Calendis Augusti,

M. D. L X.

*.iii.

QVO magis ad huius hiſtoriæ lectionem attenti ſint pii omnes plúſque ſtudii afferant, breuiter notare operæpretium eſt, quãtum inde vtilitatis colligere liceat. Hæc prima hiſtoriæ laus eſt apud profanos Scriptores, quòd magiſtra vitæ nominatur. Si tam præclarum elogium meretur rerum geſtarum narratio, quæ tantùm in factis hominum, quid fugiendum, aut ſequendum ſit, admonet: quo titulo dignæ erunt Sacræ hiſtoriæ quæ non tantùm externam hominis vitam formant, vt laudẽ ex virtute conſequatur, ſed quod pluris eſſe nobis debet, Deum oſtendunt Eccleſiæ ſuæ curam ab initio habuiſſe: ſemper adfuiſſe iuſtum vindicẽ iis, qui in eius opem ac tutelam ſe contulerunt: propitium ac exorabilẽ miſeris peccatoribus fuiſſe: atque ita fidem docendo, ſupra cælum nos attollunt. Taceo quòd Dei prouidentiam in vniuerſum commendant: verum Dei cultum à fictitiis diſcernũt: in vitiorum ac virtutum diſcrimine nuſquam aberrant. Quanquam ab his quoque elogiis, quæ communiter in Sacras hiſtorias competunt, recitandis nunc ſuperſedeo. Tãtùm quæ huius libri, quem tractandum ſuſcepimus, propria ſunt, attingam. Magna ſunt ac raræ vtilitatis, quæ diſcenda hic proponit Lucas. Principiò, dum refert Spiritum ſanctum miſſum fuiſſe Apoſtolis: nõ modò veracẽ in ſuo promiſſo Chriſtum fuiſſe confirmat: ſed ſuorum quoque eſſe memorem ac perpetuum Eccleſiæ ſuæ gubernatorẽ eſſe docet, quia in hunc finem Spiritus ſanctus deſcendit. Vnde diſcimus non obſtare Chriſto locorum diſtantiã, quominus ſemper adſit ſuis, vt pollicitus eſt. Iã regni Chriſti initium, & quaſi mundi renouatio hîc depingitur. Tametſi enim Filius Dei priuſquam è mundo migraret, iam ſua prædicatione aliquã Eccleſiam collegerat, verè tamen demũ tunc extare cœpit legitima Chriſtianæ Eccleſiæ forma, quũ Apoſtoli noua virtute inſtructi, illum vnicum Paſtorẽ & mortuum, & à morte excitatũ prædicarũt: vt eius auſpiciis in vnũ ouile coaleſcerent omnes, qui prius vagi & diſsipati fuerãt. Ergo à Chriſti aſcẽſu, quo ſummus Rex cæli & terræ declaratus eſt, nobis Eccleſiæ & origo, & progreſſus hic recenſetur. Porrò in eo elucet tam admirabilis Chriſti potentia, quàm Euangelii ipſius efficacia & vis. Nam quòd per homines nullius pretii, nulla præditos facultate, totum ſibi orbem tam facilè ſola Euangelii voce ſubiecit: quũ tamẽ contrà tot obſtaculis Satan inſurgeret: in eo luculẽtũ diuinæ ſuæ virtutis ſpecimen Chriſtus præbuit. Incredibilem quoque Euangelii vim in eo conſpicimus, quòd toto mundo reluctante, non modò emerſit, ſed cum ſumma gloria, quicquid indomitum videbatur, ſubegit in obſequiũ Chriſti. Itaque per illos paucos & contẽptos homunciones plus contra turbulentiſsimas quaſque mundi procellas effectum eſt humili oris ſonitu, quàm ſi palàm Deus è cælo fulminaſſet. Cæterũ ex aduerſo nos Spiritus ſanctus admonet, nunquam ſurgere Chriſti regnum, quin ſe contrà furioſè opponat Satan, omnéſque admoueat machinas, vt illud vel euertat vel concutiat. Nec verò tantùm docemur, Satanã hoſtili

ter

ter Christo resistere: sed totum ferè mundum eadem percitum rabie omnia moliri, ne Christo regnum permittat. Imò statuendum est, impios homines, dum aduersus Euangelii doctrinam tumultuantur, & Satanæ militare, & eius artificio instigari in tam cæcum furorem. Hinc tot graues motus, tot infestæ conspirationes, tot scelerati improborum conatus ad impediendum Euangelii cursum, quos passim refert Lucas. Denique, sicuti re ipsa experti sunt Apostoli, ignem & gladium esse Euangelii doctrinam: ita ab eorum experientia discendum est, & obstinata Satanæ malitia, & fatali hominum cõtumacia semper fore, vt magnis certaminibus Euangelium impetatur: eáque res, horribiles motus concitet. Verùm ex aduerso refert Lucas, Apostolos inuicta animi fortitudine & constantia nihilominus executos esse, quod diuinitus sibi mandatum esse nouerant: simul quanta tolerantia innumeras molestias, tædia, indignitates deuorauerint, quàm patienter sæuos persecutionum fluctus sustinuerint, quàm denique in probris & omne genus ærumnis perferendis æqui fuerint, commemorat. Talibus verò exemplis instituimur ad patientiam. nam quum pronuntiauerit Filius Dei, Crucem Euangelii sui comitem semper fore: non est quòd nos vana spe lactemus, quasi tranquilla florénsque Ecclesiæ conditio hic futura esset. Simus ergo & nos ad similia perferenda comparati. Additur autem illa non leuis consolatio, quòd sicuti Ecclesiam suam Deus olim tot modis afflictam & oppressam mirabiliter seruauit, ita nobis hodie quoque sit adfuturus. Nam certè quum totus hic Liber Ecclesiam inter continuas mortes versantem sola Dei manu protegi doceat, ipse Deus hoc modo singularem in procuranda illius salute suam prouidentiam nobis ante oculos ponit. Præterea hic recitantur nonnullæ Apostolorum conciones, quæ sic de misericordia illius, de Christi gratia, de spe beatæ immortalitatis, de inuocatione Dei, de pœnitentia Deique timore & aliis præcipuis cælestis doctrinæ capitibus disserunt, vt non aliunde tota pietatis summa petenda sit. Cæterùm, vt doctrinæ sanæ & puræ explicationem nunc omittam: Si res sunt cognitu in primis dignæ ac vtiles, tenere quale fuerit Christianæ Ecclesiæ exordium, qualiter auspicati sint Euãgelii prædicationem Apostoli, quos habuerint progressus, & quibus interea pugnis exercitati fuerint: quàm strenuè & fortiter perrexerint inter tot obstacula, quàm magnificè de tota mundi superbia sub crucis ignominia triumpharint, quàm mirificè illis Deus adfuerit: nobis hunc librum in primis commendatum esse decet: qui nisi extaret, tantarum rerum vel sepulta esset, vel multis tenebris inuoluta, vel dubitatione implicita cognitio. Videmus enim Satanam, quicquid artificii habuit huc contulisse, vt nihil de rebus gestis Apostolorum extaret, nisi mendaciis aspersum, quò suspectum redderet, quicquid de illis diceretur, ac demum totam seculi illius memoriam ex piorum animis deleret. Nam vel deliros homines, vel astutos subsannatores excitauit, qui suppositiiis nominibus putidas fabulas spargerent, quarum insulsitas fidem etiam veris historiis abrogauit. Sic libelli qui de Petro & Paulo sub Lini nomine circunferuntur,

tam putidas nænias continent, vt nihil quàm risum profanis, stomachũ bonis mouere queat. Sic fictitia disputatio Petri cum Simone mago tam ridicula est, vt dedecus afferat nomini Christiano. Idem de tota illa farragine sentiendum, quæ Clementis Recognitionibus & Conciliis præfixa, & citata in Gratiani Rhapsodiis, veterum nominum prætextu imperitos fallunt, ab improbis tanquam oracula, superciliosè non minus quàm impudenter iactantur, quum pudendæ sint næniæ. Hac mentiendi licentia abusus est Satan, vt post Christi in cælos ascensum nihil certi teneremus. Ita nisi hoc Lucæ monumentum extaret, videri posset Christus in cælum sublatus, nullum in terris suæ mortis aut resurrectionis fructum reliquisse. Nam omnia cum eius corpore euanuissent. Nesciremus sic receptũ fuisse in cælestem gloriam, vt in toto mundo principatum obtineat. Nesciremus Euangelii doctrinam Apostolorum ministerio fuisse promulgatam, vt ab ipsis ad nos, tametsi per varias manus perueniret. Nesciremus Spiritu sancto afflatos, ne quid nisi diuinum traderent: quò fides nostra firma Dei veritate niteretur. Nesciremus denique impletum fuisse illud Isaiæ vaticinium, quo prædixerat, Legem è Zion prodituram, & verbum Domini è Ierusalem. Harum rerum dubitationẽ quum hic Liber ab ipso Spiritu sine controuersia profectus, nobis eximat: ingentis thesauri loco nobis habendum, & antea meritò præfatus sum, & nunc iterum confirmo.

Iohannis Caluini Commentarii in Acta Apostolorum.

CAPUT PRIMUM.

PRIOREM quidem sermonem habuimus ô Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus facere & docere.

Ad eum vsque diem, quo postquam mandata per Spiritum sanctum dedisset Apostolis, quos elegerat, sursum assumptus est.

1 Vt sibi ad ea quæ Christi ascensum secuta sunt, transitum faciat, summam eorũ quæ priore loco tractauerat, colligit, vt hunc cum illo contexat. Hæc autem breuis Euangelicæ historiæ descriptio ab eo ponitur, quòd sit eorum narratio, quæ fecit ac dixit Christus, quandiu in terra versatus est. Porrò, quòd communiter interpretantur, vitæ sanctimoniam præcessisse in Christo, secutas deinde docendi partes, hoc nihil ad mentem Lucæ. Verum quidem est, sic compositos debere esse boni & probi doctoris mores, vt vita prius loquatur quã lingua: alioqui, nihil à theatrico actore differret: at Lucas potius ad illud respexit, quod circa historiæ Euangelicæ finem 24. 19. dixerat: Christum Prophetam fuisse opere & sermone potentem: hoc est, qui factis non minus quàm verbis excelleret. Quanquam inter hunc locum & illum, paulùm est discriminis. Operum enim potentia, quæ illic laudatur, ad miracula spectat: hoc verò *facere*, latius patet, meo iudicio: nempe vt omnia comprehendat insignia eius facta, quæ propria erant eius ministerii: in quibus mors & resurrectio primas tenent. Officium enim Mesiæ non sola doctrina constabat: sed pacificatorem esse oportebat inter Deum & homines, populi redemptorem, regni instauratorem, authorem eternæ fœlicitatis Hæc, inquam, omnia, vt de Mesia promissa erant, sic ab ipso expectabantur. Nunc videmus Euãgelii summam duabus his partibus contineri, Doctrina Christi, & Factis: quatenus nõ tantùm legationem à Patre sibi mandatam pertulit ad homines: sed re ipsa præstitit quæcunque à Mesia requiri poterant. Regnum suũ auspicatus est, sacrificio suo Deum placauit, sanguine proprio expiauit hominum peccata, diabolum mortémque subegit, restituit nos in veram libertatem, iustitiam nobis vitàmque acquisiuit. Atque vt ratum esset quicquid gessit ac dixit, miraculis se comprobauit Dei filium. Ita hoc *facere*, ad miracula quoque extenditur: verùm ad ea sola restringi non debet. Hinc notandum est, qui nudam duntaxat historiæ notitiam habent, Euangelium minimè tenere: nisi accedat doctrinæ cognitio, quæ fructum gestorum Christi patefaciat. Sacer enim est hic nexus, quẽ abrumpere fas non est. Proinde, quoties de Christi doctrina fit mentio, discamus tanquam sigilla, adiungere opera, quibus illius veritas sancita fuit, & effectus exhibitus. Rursum, vt fructuosa nobis sit mors Christi & resurrectio, vt etiam vsum suum habeant miracula, intenti simus pariter in os loquentis. Hæc vera est Christianismi regula.

De omnibus quæ cœpit. Non displicet quòd de omnibus quidam potius quàm omnia Lucã dixisse interpretantur: quia de operibus quidẽ & doctrina Christi, liceat aliquo vsque differere: totã verò seriẽ prætexere, vt plena sit narratio, ac

miæ sit molis. Quēadmodū Io.21.25. admonet, mundū libros nō capturum. Notandū quoque est, quòd se ab initio operū Christi historiā exorsum dicit Luc.1.3. Atqui exposita Christi natiuitate, mox ad annū duodecimū trāsilit: ac postquā breuiter narrauit, illū disputasse in templo, Luc.2.46. annis octodecim silentio transmissis, iustā demum narrationē de Christi gestis ingreditur. Cōstat igitur, facta tātùm & dicta hic notari, quæ ad salutis nostræ summā faciunt. Ex quo enim Christus carne nostra indutus prodiit in mundū, veluti priuatus domi vixit, vsque ad tricesimū ætatis annū, quo noua illi persona imposita fuit à Patre. Priorē illā vitæ partē in obscuro latere voluit Deus, quò illustrior esset eorū notitia, quæ fidem nostram ædificant.

Priorē sermonē. Ita vertere placuit: quia λόγον ποιεῖσθαι, Græcis idem valet, quod Latinis Verba facere, vel Habere sermonē: sicuti Budæus annotauit. subaudiēda autē est antithesis huius partis secundæ quā aggreditur, vt sciamus nouū scribendi cōsilium ex nouo argumento ab Euangelista sumptum esse.

Vsque ad eū diē. Ergo ascensus Christi in cælū, Euāgelicæ historiæ finis est, Ascēdit enim vt impleret omnia, inquit Paul. Eph.4.10. Alios quidē ex eo fructus fides nostra colligit; sed hoc loco satis fuerit obseruare, tunc omnes redēptionis nostræ partes completas fuisse & absolutas, quum ascendit Christus ad Patrē: ideóque hac narratione Lucā officio suo fuisse perfunctū, quod ad Christi doctrinam & facta spectat. Et *sursum* dicitur sublatus, vt sciamus, verè ex mundo hoc migrasse: ne assentiamur eorum deliriis, qui nullā in ascēsu mutationem loci factam esse putant.

Mandata per Spiritum. Admonet his verbis Lucas, non ita recessisse Christū à mundo, vt nostri curā abiecerit: nam quòd perpetuū in Ecclesia regimē cōstituit, hoc documēto ostendit, se velle saluti nostræ cōsultū. Imò testatus est, se præesse & adesse suis velle vsque in finē, Mat.28.20. sicuti re vera adest per suos ministros. Significat ergo Luc. nō prius abiisse Christū, quā Ecclesiæ suæ gubernationi prospexerit. Vnde solicitū esse de salute nostra colligimus: atque hanc prouidētiā diserte notauit Paulus loco nuper citato, quòd impleuerit oīa, cōstituens Apostolos, Euāgelistas, Pastores, &c. Cæterùm mādata hæc, quæ dedisse Apostolis Christū narrat, interpretor de prædicādo Euāgelio: quēadmodū legati, nequicquā temerè, præter eius à quo mittuntur voluntatē, tētent, certis præceptis instrui solent. Atque hoc totū positū est in eius doctrinæ cōmendationē, quam Apostoli pertulerūt. Quod vt clarius pateat, singula ordine obseruanda sunt. Primùm Electos à Christo fuisse dicit, vt eorum vocatio nobis certa sit ac comprobata. Neque enim hoc loco meritis hominum, Dei electionem opponit: sed tantùm asserit diuinitus fuisse excitatos, nec temerè ad hoc munus irrupisse. Verum quidē est illud, gratia esse electos: sed nūc agitur de Lucæ cōsilio, quorsum spectet. Dico autem non aliò spectare, quàm vt certa nobis sit Apostolorum vocatio, vt discamus non in homines respicere, sed in filium Dei authorem: quia semper hoc in Ecclesia vigere debet: nequis sibi vsurpet honorē. Secūdò dicit, Christi præceptis fuisse edoctos quidnā agere deberent. Ac si diceret, non protulisse sua commenta, sed quod à cælesti Magistro illis erat iniunctum, bona fide tradidisse. Et quò plus reuerentiæ habeat, quod illis præcepit Christus, addit, hoc Spiritus directione factum. Non quòd aliunde regi opus habuerit Filius Dei, qui æterna est sapientia: sed quia homo quoque erat, nequis putaret humano ingenio tradidisse Apostolis, quod tradidit, nominatim ad diuinam authoritatem nos reuocat. sicuti toties Dominus ipse nihil se tradere affirmat nisi quod à Patre accepit: ac proinde negat doctrinā suā esse suam. Significat itaque in Euāgelii prædicatione nihil esse humanum: sed diuinā esse Spiritus ordinationem, cui subiici totum mundum oporteat.

3 *Quibus & seipsum exhibuit viuentem, postquam passus erat, in multis probationibus, dum per quadraginta dies ab illis conspicitur, & disserit de regno Dei:*

4 Et

4 *Et cōgregās eos, præcepit ne discederēt Ierosolymis:*
sed expectarēt pmissum Patris: de quo, inquit, audistis ex me:
5 *Quia Iohannes quidem baptizauit aqua: vos autem*
baptizabimini Spiritu sancto, post dies hos non multos.

3 *Quibus seipsum.* Hoc ad faciēdā resurrectionis fidē addidit: vt res in primis cognitu necessaria: & sine qua totū Euāgeliū corruit, nec vlla reliqua est fides. Atque vt reliqua omittā: labascit tota Euāgelii maiestas, nisi sciamus Christū viuētē è cælis loqui: quò maximè Lucas respexit. Ergo ne dubia esset huius rei veritas, dicit cōprobatā fuisse multis signis. Quæ Erasmus, post veterē Interpretē vocauit Argumēta, ego Probationes trāstuli. Nā in signis quod est σημεῖον, Aristoteli τεκμήριον dicitur, li. Rhetor. 1. Hoc est quod dixi, Christū, ne sua resurrectio Apostolis incerta esset, multis euidētibus signis, & quæ vim necessariæ probationis haberēt, testatā eā fecisse. Porrò, signa illa vel demōstrationes non enumerat: nisi quòd dicit, ferè per sesquimēsem fuisse ab illis sæpius visum. Vnus fortè aspectus suspicionis aliquid haberet: sed quū toties videndum se obtulerit, dubitationi nullū relinquit locū. Hoc etiā modo probrū ruditatis, quam fuisse in Apostolis narrauit, delet, ne fidem deroget eorum prædicationi.

Disserit de regno Dei. Iterū admonet, probè ab vnico Magistro edoctos antè fuisse Apostolos, quā orbis docēdi prouinciā susceperint. Ergo quæcunque de regno Dei tā ore quā scriptis prodiderūt, illi sunt sermones à Christo habiti. Cæterùm hoc nomine breuiter indicat quorsum tēdat Euāgelii doctrina: nempe, vt in nobis regnet Deus. Huius regni initiū est, regeneratio: finis ac cōplemētū, beata immortalitas: medii progressus sunt in ampliore regeneratiōis profectu & augmēto. Quo tamē res clarius pateat, primò notandū est, nos à regno Dei extraneos nasci & viuere, donec in nouā vitā nos Deus refingat. Ergo propriè mundū, carnē nostrā, & quicquid est in hominis natura, regno Dei opponere licet. Nā animalis homo sub mundi huius elemētis sensus omnes suos cōtinet: hîc fœlicitas quæritur & vltimū bonum. Interea exulamus à regno Dei: & Deus quodammodo à nobis exulat. At Christus, Euāgelii prædicatione, nos ad futuræ vitæ meditationē euehit. Quod vt fiat, corrigit ac reformat in nobis terrenos affectus, adeóque carnis nostræ vitiis exutos, à mūdo nos segregat. Sicuti autē mors æterna omnes manet, qui secundū carnē viuūt: ita quatenus renouatur interior homo noster in spiritualis vitæ profectū, ad perfectionē regni Dei magis accedimus: quæ est diuinæ gloriæ societas. Regnare ergo Deus nūc vult in nobis, vt tādē nos regni sui participes faciat. Hinc colligimus, summā Christi sermonū fuisse, de humani generis corruptiōe, de tyrānide peccati, cui māncipati sumus: de maledictione & æternæ mortis reatu, cui subiacemus omnes: itē de modo recuperādæ salutis, de peccatorū remissione, de carnis abnegatione, de spirituali iustitia, de spe vitæ cælestis, & similibus. Et nos si velimus in Christianismo ritè institui, huc studia nostra applicare decet.

4 *Congregans eos, præcepit.* Iā prius Apostolatu functi erāt: sed nō nisi ad exiguū tēpus, deinde eatenus, vt suo præconio expergefacerēt Iudæos ad magistrū audiendū. Adeóque prius illud mādatū docēdi, quod illis Christus in terris viuens iniunxerat, Mat. 10. 7. quasi præludiū quoddā erat futuri Apostolatus, cui nōdū maturi erāt. Nō ergo ante Christi resurrectionem ordinarium munus illis impositum fuit: sed præconum instar, vt dixi, gentem suam excitarunt, vt Christo audientia fieret. A resurrectione demum creati sunt Apostoli, qui commissam sibi doctrinā pertotum mundū publicarent. Quòd autē creatos, adhuc tamē abstinere à munere iubet Christus, id nō fit sine legitima causa. Imò plures causæ recēseri possunt, cur sic oportuerit fieri. Recēs adhuc erat fœda illa magistri desertio: recentes multæ incredulitatis notæ. Quum tā absolutè fuissent edocti, omnium subitò obliti, specimen ediderant nimis crassæ ruditatis. Neque ab his vitiis aberat culpa igna-

uiæ: quæ non aliter commodè purgari poterat, quàm promissam gratiam differendo, vt magis eorum desiderium acueretur.. Sed hæc causa in primis notanda est, quòd Dominus tempus certũ mittendo Spiritui præfixit: quò magis cõspicuum nobis esset miraculũ. Deinde, eos tenuit aliquãdiu otiosos, vt melius negotii, quod illis daturus erat, magnitudinem commendaret. Atque indè nobis confirmatur Euangelii veritas, quòd se ad eius promulgandi munus accingere vetiti sunt Apostoli, donec tẽporis successu ritè præparati essent. Simul autẽ manere iussi sunt: quoniam vno omnes Spiritu donandi erant. Si fuissent dispersi, vnitas minus cognita fuisset. Postea, tametsi in varias partes fuerunt dispersi, quia tamẽ attulerunt quod hauserant ex eodem fonte, perinde id fuit, acsi vnum semper omnibus os fuisset. Præterea Ierosolymis auspicari eos Euangelii prædicationem oportuit, vt impleretur prophetia: E Siõ prodibit Lex, & sermo Domini ex Ierusalem, Esa. 2.3. Quãquam participium συναλιζόμενος, variè transferri potest: mihi versio Erasmi placuit, quia Congregandi significatio cõtextui melius quadrabat.

Expectarent promissum. Qui Christi iugum paulò pòst imposituri erant mundo, prius ad obedientiam assuefaciendi erant. Et sane exemplo suo nobis monstrarunt, non nisi Domini arbitrio quiescendum vel operandum esse. Nam si tota vita sub eius vexillo & auspiciis militamus, saltem non minus inter nos authoritatis habere debet, quàm habet quiuis dux terrenus in suo exercitu. Ergo quemadmodum hoc fert disciplina militaris, ne quis imperatoris iniussu se moueat: ita nos neque egredi, aut quicquam tentare fas est, quoad signum dederit Dominus: & simul atque receptui canit, quiescere decet. Monemur etiam, spe fieri nos donorum Dei compotes. Verùm spei natura, qualiter hìc describitur, obseruanda est. Neque enim spes est, quam sibi temerè quisque fingit, sed quæ in Dei promissione fundata est. Ideo non permittit Apostolis Christus expectare quod ipsis libuerit: sed nominatim addit, Patris promissionem. Eius præterea se testem facit: quia nobis constare debet ea certitudo: vt etiamsi contrà insurgant omnes inferorum machinæ, maneat istud in animis nostris fixum, Deo nos credidisse. Scio, inquit Paulus, 2. Timoth. 1. 12. cui crediderim. Cæterùm, hic in memoriam reuocat quæ habentur Iohã. 14. 16. & 26, & 15. 26, & 16. 7. Rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis, qui vobiscum maneat: Spiritum, inquam, veritatis, &c. Item, Hæc locutus sum vobis, dum vobiscum sum: Spiritus autem quem mittet Pater nomine meo, docebit vos omnia, &c. Itẽ, Quum venerit Spiritus veritatis, quem vobis mittam à Patre meo, testimonium de me perhibebit. Item, Si abiero, mittam vobis Paracletum, qui mundum arguet. Dixerat etiam multò antè, Qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ, Ioan. 7. 38.

5 *Quia Iohannes quidem.* Hoc Christus ex Iohanis ipsius sermone Apostolis repetit. Nã pars eorum ex ore Iohãnis audierãt quod referunt Euãgelistæ: Ego quidem baptizo vos aqua: qui autẽ post me venit, baptisabit Spiritu sancto & igni. Nunc Christus pronuntiat, sensuros re ipsa verum esse quod ille dixit. Porrò, hoc non parũ ad confirmationem proximæ sententiæ valuit. Est enim argumentum ab officio Christi. Ioannes missus est, vt baptizaret aqua: impleuit suas partes, vt decuit Dei seruum: Filio mandatus est baptismus Spiritus. Restat ergo, vt ipse peragat munus suum. Neque enim fieri potest, quin exequatur, quod illi Pater iniunxit, & cuius causa descendit in terram. Sed absurdum videtur, restringi ad visibilem Spiritus missionem, quod generaliter de gratia regenerationis dictum erat. Respondeo: Christum non tunc solùm baptizasse Spiritu, quum illum misit sub linguis igneis. Iam enim hunc baptismum prius Apostolis contulerat: & quotidie electos omnes sic baptisat. Sed quoniam insignis illa Spiritus sancti missio, symbolum fuit occultæ gratiæ, quam assiduè suis inspirat Dominus, congruenter ad eam accommodat Iohannis testimonium.

Et certè fuit ille quasi totius Ecclesiæ cõmunis baptismus. Præterquam enim quòd non sibi priuatim, sed in vsum omnium fidelium Spiritum receperunt Apostoli, illic quasi in speculo ostensa fuit vniuersalis Christi erga suam Ecclesiam gratia, dum pleno cornu, vt aiunt, Spiritus sui dona effudit. Tametsi igitur quotidie electos Patris sui baptisat Christus, non tamen hoc obstat quominus rite hoc præ aliis memorabile specimen protulerit: vt scirent Apostoli tantùm se inchoatos fuisse Ioanne: neque id frustra, quum perfectio instaret. Quòd autem ex hoc loco & similibus vulgò colligunt diuersum fuisse Ioannis baptismum à Christi baptismo, friuolum est. Neque enim hic de baptismo disputatur: sed comparatio fit dũtaxat vtriusque personæ. Quum dicebat Ioannes, se aqua baptisare, non tractabat qualis suus baptismus esset, sed quisnam esset ipse: ne quod proprium erat Christi, sibi arrogaret. Quemadmodum hodie ministris non aliter loqui de se fas esset, quàm vt Christo laudem omnium concedant, quæ in baptismo figurantur: sibi nihil reliquum faciant, præter externam administrationem. Nam quum baptismo tribuuntur hæc elogia, quòd sit lauacrũ regenerationis, Tit. 3. 5. à peccatis ablutio, societas mortis & sepulturæ cum Christo, Rom. 6. 4 & insitio in eius corpus, iis non prædicatur, quid homo externi signi minister efficiat, sed potius quid ipse Christus, qui solus dat signis efficaciam. Hæc distinctio semper retinenda est, ne homines nimium ornando, Christum spoliemus. Quæritur tamen, cur Ioannem potius quàm alium quempiam hîc nominet. Primùm, satis liquet, quòd Ioannes se aquæ ministrum professus fuerit, Christum verò spiritualis baptismi authorem. Nempe quia ipsum minui, Christum verò crescere oportebat, Ioh. 3. 30 Atqui, inter Apostolos tanta adhuc vigebat reuerentia Ioannis, vt posset Christi gloriam nonnihil obscurare. Ergo Christus, vt ad se vnum reuocet, tantùm externo baptismo à Ioanne initiatos fuisse commemorat: simul tamen eos cõfirmat ne de promissione dubitent. Multùm enim Iohanni deferebant: ideo persuasi erant non inanem esse baptismum quem receperant ex eius manu. Iam si eius efficacia & veritas à Christo expectãda est, certò debẽt sperare Apostoli, completum iri quod Ioannes figurauit. Sic nos statuere debemus, non frustra hominis manu nos fuisse aqua baptisatos: quia Christus, qui id fieri mãdauit, partes suas perãget, vt nos baptiset Spiritu. Sic fides ab externo signo cõsequentiam ducit ad interiorem effectũ: neque tamen interea vel signo, vel ministro plusquam par est, tribuit: quia in signo promissionem intuetur, quæ Christi est, & eundem solum agnoscit gratiæ authorem. Tale ergo temperamentum seruemus, vt nulla ex parte minuatur Christi honor: & tamen fructum qui hîc notatur, speremus ex baptismo nostro. Tẽporis breuitate eos ad benè sperandũ alacriores reddit. Vnde sequitur, non pœnitendam fuisse mortem, quæ mox tam pretiosum fructum attulit. Cæterùm, hoc quoque obseruemus, Baptismi nomen improprie hîc vsurpatum vt plena esset antithesis. Eadem ratione Paulus, Romanorum capite 3 versu 26. postquam Legem operum posuit, vt antithetõ ex aduerso respõdeat, Legem fidei vsurpat pro Fide.

6 *Illi verò quum essent congregati, interrogarunt eum dicentes, Domine, an in tempore hoc restituis regnum Israeli?*

7 *Dixit autem illis: Non est vestrum nosse tempora & opportunitates, quas Pater in sua ipsius potestate constituit.*

8 *Sed accipietis virtutem, cùm superuenerit in vos Spiritus: & eritis mihi testes tam Ierosolymæ, quàm in tota Iudæa & Samaria, & vsque ad extremum terræ.*

6 Congregatos fuisse Apostolos refert, cùm mota fuit hæc quæstio: vt sciamus non vnius aut alterius stultitia esse motam, sed simul omnium. Mira verò illorum fuit ruditas, quòd tam absolute, tantáque cura per triennium edocti non minorem inscitiam produnt, quàm si nullum vnquam verbum audissent. Totidem in hac interogatione sunt errores, quot verba. Quærunt de regno: sed regnum somniant terrestre, quod opulentia, deliciis, externa pace, & similibus bonis constet. Eius restitutioni dum præsens tempus assignant, triumphare cupiunt ante militiam. Priusquam enim operi, cui destinati sunt manum admoueant, fructu laboris volunt potiri. Falluntur etiam in eo, quòd ad carnalem Israelem restringunt Christi regnum, quod ad vltimos vsque mundi fines propagandum erat. In tota porrò quæstione hoc vitii est, quòd sapere appetunt vltra iustam mensuram. Non ignota procuIdubio illis erant Prophetarum vaticinia, de instaurando Dauidis regno: Christum sæpius hac de re concionantem audierant: res denique vulgò trita erat, vt in miserrima populi seruitute, tamē futuri regni expectatione erecti omnium animi essent. Iam verò instaurationem hanc sperabant aduentu Messiæ. Inde factum est, vt Apostoli, cùm viderent Christum excitatum, protinus ad illam mente transuolarent. Sed interea ostendunt, quàm malè profecerint sub optimo magistro. Itaque Christus, breui responso singulos errores scitè perstringit: vt mox dicam. *Restituere*, hic Rursum vel deintegro statuere significat, quod collapsum & multis ruinis deforme erat. Nam ex arido trunco Isai nasci surculum oportuit: & tabernaculum Dauidis miserè dissipatum erigi.

7 *Non est vestrum*, Generalis est totius quæstionis reprehensio. Curiosa enim erat, cùm scire appeterent Apostoli, quod Dominus volebat absconditum. Est autem hic sapiendi modus, vt quantum ille progreditur docendo, ad discendum parati simus: libenter autem ignoremus, quicquid ipse nos celat. Quādo autem nobis ferè omnibus ingenita est stulta & inanis curiositas, cui mox accedit audacia, diligenter obseruanda est hæc Christi admonitio, qua vtrūque vitium corrigit. Verùm, vt intelligamus eius mentem, simul tenenda sunt duo membra quæ coniungit. *Non* est, inquit, vestrum scire, quæ Pater in sua potestate posuit. Loquitur quidem de temporibus: sed cùm aliarum rerum eadem sit ratio, vniuersale præceptum statui debet: Vt contenti Dei reuelatione, nefas esse putemus de aliis inquirere. Hoc verum est temperamentum inter duo extrema. Papistæ, vt habeant crassæ inscitiæ pretextum, se Dei arcana omittere cauāntur. Quasi verò tota fides ac religio nostra aliunde constet, quàm ex Dei arcanis. Facessat ergo Christus cum suo Euāgelio, si penitus à Dei arcanis abstinē du est,. Verū tenēda est, vt dixi, mediocritas. Cupidi enim ad discēdum esse debem⁹ quatenus nos docet cælestis Magister: quæ autē latere vult, ea ne quis attingere audeat: vt nō nisi ad sobrietatē sapiamus. Itaque, quoties stulta plus sciendi quàm oportet, cupiditas nos solicitat, in memoriam reuocemus hoc Christi dictum: Non est vestrum nosse. Nisi enim inuito ipso & vetante perrumpere libeat, satis ad lasciuiam ingenii nostri cohibendam habebit ponderis. Nunc quòd ad tēporum præscientiam attinet, eam modò inuestigationem damnat Christus, quæ vltra diuinæ reuelationis mensuram penetrat. Idque secundo mēbro, quemadmodum dixi, notatur: *Quæ* Pater in sua potestate posuit. Certè hyemem & æstatem, & reliquas anni partes frigus ac calorē, serenū aut pluuiū tempus in sua potestate Deus habet, Gen. 8.22. Sed quia perpetuā fore annorū seriem testatus est, non dicitur in sua potestate locasse, quod hominibus communicauit. Quicquid arte, doctrina, iudicio vsu, comprehendunt philosophi aut agricolæ, hoc Deus non dicitur retinuisse sibi, quia apud eos quodāmodo deposuit. Idem & de Prophetis sentiendum. Nam illorum officium fuit, scire quæ Dominus manifestabat. Verùm cæcutire nos oportet in abscondito rerum successu, quo ad futurum tempus. Nihil enim est quod nos magis ab officio retardet, quàm nimis anxia hac in parte

parte inquisitio. Semper enim ex futuro euentu consilium capere volumus: atqui Dominus euentum occultans, nobis præscribit quid facto sit opus. Hic conflictus exoritur, quia non libenter Deo sinimus quod suum est, vt euentus ipse solus gubernet: sed ingerimus nos in alienam & importunam solicitudinem. In summa prohibet Christus, ne ad nos transferamus, quod Deus sibi vendicat. In eo genere est eorum præscientia, quæ sibi ipse suo arbitrio, præter nostram opinionem & supra ingenii nostri captum moderanda sumpsit.

Accipietis virtutem. Quod optimū frænādæ curiositati remediū erat, Christus eos reuocat tam ad Dei promissionem, quàm ad mandatum. Curiositas fere ex otio & diffidētia nascitur: diffidētiæ medetur promissionū meditatio. Mandata, vbi nos & nostra studia deceat occupari, ostendunt. Iubet ergo discipulos patienter expectare, quod Deus promisit, & intentos esse ad munus, quod Deus iniunxit, exequendum. Interea nimiam eorum festinationem perstringit, quòd nondum Spiritu sancto donati, quæ propria sunt eius dona, præpostere anticipant. Neque enim id est recta via ingredi, quum ad militandum vocati essent, velle omissis laboribus molliter quiescere. Quum ergo dicit, Accipietis virtutem, eos suæ imbecillitatis admonet ne ante tempus sectentur ea, quæ consequi nequeunt. Vtrunque legi potest: Accipietis vertutem Spiritus: aut, veniente in vos Spiritu. Secundum tamen melius conuenit: quia plenius eorum defectum exprimit Donec Spiritus superueniat.

Eritis mihi testes. Duos hac vna voce errores corrigit. Nam & prius esse pugnandum significat, quàm aspirent ad triumphum: & aliam regni Christi naturam esse docet, quàm putarent. Eritis ergo mihi testes: hoc est, Agricolam laborare oportet, antequam fructum percipiat. Hinc colligamus, in viam qua peruenitur ad regnum Dei coniiciendos nunc esse oculos potius, quàm vt de statu futuræ vitæ subtiliter philosophemus. Inquirunt multi, qualis olim futura sit sua beatitudo, quum in cælum recepti fuerint: quomodo autem illuc saltem accedant nulla illis cura est. Atqui in primis renunciandum erat mundo. Disputant de qualitate futuræ vitæ, quam habituri sunt cum Christo: interim non cogitant mortis eius oportere nos esse participes, vt postea cum eo viuamus, 2. Tim. 2.11. Insistat igitur quisque in opere præsenti: militemus omnes strenuè sub Christo: constanter & indefessis animis in cursu vocationis nostræ pergam⁹: fructum Deus in tempore proferet. Sequitur altera correctio, vbi *Testes* sibi fore asserit. Hac enim voce falsam de regno terreno imaginationem excutere voluit discipulis: quia breuiter significat in Euangelii prædicatione consistere. Non est igitur cur opes, delicias, externam potentiam, aut quicquam terrenum somnient, dum audiunt tunc regnare Christum, vbi per Euangelii doctrinam sibi mundum subiugat. Vnde sequitur, spiritualiter ipsum, non iuxta rationem mundi, imperare. Quod autem de carnali regno animis præsumpserant Apostoli, ex communi totius gentis errore fluxit. Nec verò mirum est, hac in parte omnes fuisse hallucinatos. Primùm enim quum illud metimur sensu nostro, quid possumus nisi crassum & terrestre concipere? Huc accedit, quòd pecudum instar toto sensu ad id quod carni nostræ commodum est, ferimur. Ideo magis arripimus quod præsens est. Quare & Chiliastas eodem videmus fuisse delapsos. Hinc quoque factum est, vt vaticinia omnia quæ figurate Christi regnum, sub imagine terrestrium regnorum describunt, ad carnis commodum traherent: quum tamen Dei consilium esset altius eorum mentes euehere. Nos verò ne iisdem implicemur erroribus, discamus animos nostros ad Euangelii præconium referre, quod sedem Christi regno in cordibus nostris statuit.

In tota Iudæa.) Primùm, non vnius diei laborem fore significat, dum totum illis orbem assignat Euangelii doctrina lustrandum. Præterea, falsā, quā de Israele cōceperant, opinionē obliquè refutat. Solos in eo ordine cēsebāt, que ex

Abrahæ geniti erant secundum carnem. Testatur Christus, Samariam aggregandam esse: quæ tametsi loco vicina, animis tamen maximè disiuncta erat. Testatur, alias omnes regiones & remotas, & profanas sancto populo vniendas esse, vt eiusdam sint gratiæ participes. Quantopere abhorruerint Iudæi à Samaritanis, notũ est, Ioh. 4. 9. Nunc quasi rupta maceria, vnum ex vtrisque fieri corpus iubet Christus, vt regnum suum vbique erigatur, Ephesiorum capite 2. versu 14. Ierosolymam & Iudæam nominans, quas experti fuerant discipuli infestissimis hostibus refertas esse, satis negotii ac molestiarum eos manere admonet: vt de propinquo triumpho cogitare desinant. Neque enim parum horroris incutere illis debuit, prodire coram tot sæuissimis hostibus ad inflãmandam eorum rabiem. Ac Iudæis quidem priorem locum tribuit, quia veluti primogeniti erant. Ex. 4. 22. Gentes tamen omnes, quæ prius alienæ à spe salutis fuerãt, promiscuè vocat. Eph. 2. 11. 12. Hinc enim discimus, diserto Christi mandato Euangelium vbique fuisse prædicatum, vt ad nos manaret.

9 *Atque hæc locutus, videntibus illis in altum sublatus est: & nubes subduxit illum ab oculis eorum.*

10 *Quũ autem essent defixis in cælum oculis, eunte illo, ecce viri duo astiterunt illis, amicti vestibus albis:*

11 *Qui & dixerunt: Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælum? Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum eundem ipsum vidistis in cælum.*

9 Quid nobis prosit Christi ascensio, ex Institutione nostra discant lectores. Quia tamen vnum est ex primis fidei nostræ capitibus, sedulò ad faciendam eius fidem incumbit Lucas. Imò potius eam omni dubitatione eximere Dominus ipse voluit, cùm ita palàm in cælum ascendit & aliis circunstantiis testatam fecit ascensus sui certitudinẽ. Si enim clàm euanuisset, hæsissent attoniti discipuli: nunc cùm in edito & vndique aperto ac patente loco constituti, eundem quo cum versati erant, quem nũc quoque loquentẽ audiũt, vidẽt sursũ attolli, oculis suis prosequũtur, nube subduci vident: non est cur dubitẽt quorsum abierit. Adsũt præterea Angeli, qui suo testimonio id confirmant. Historiam verò ita diligenter nostra causa præscribi oportuit, vt filium Dei, tametsi nusquam in mundo cõpareat, in cælis tamen viuere sciamus. Quòd autem nubes, eius conspectum prius abstulit, quàm in cælestem gloriam intraret, ideo factum videtur, vt suo modulo contenti, altius inquirere desinerent. Nos quoque docemur sub eorum persona, non esse tantam mentis nostræ perspicaciam, vt ad gloriæ Christi altitudinem conscendat. Nubes igitur ista sit coercendæ nostræ audaciæ obstaculum: non secus ac fumus tabernaculi atrium occupans sub Lege.

10 *Duo viri.*) A forma sic denominat Angelos. Quanquam enim fieri potest, vt verè humanis corporibus induti fuerint (qua de re neutrãin partẽ pugnare volo) non tamen homines certe erant, sed quia frequenter in Scripturis occurrit huius metonymiæ vsus, præsertim. 1. lib. Mos. longius non immoror. *Vestes* albæ, symbolum fuerunt raræ & obseruandæ dignitatis. Nam hoc quasi insigni discernere eos voluit Deus à vulgo hominum, quò essent discipuli ad eorum dicta attentiores: atque vt nos quoque hodie sciamus, oblatam diuinitus illis fuisse hanc visionem.

Viri galilæi) Ego iis nequaquã assentior, qui probrose nomen hoc fuisse Apostolis inditum putant, quasi Angeli tarditatem ac hebetudinem eorum increparent. Meo iudicio hoc quoque ad excitandam attẽtionem valuit, quòd

cos,

ctes,ignoti & nunquam prius visi, tanquam notos compellant. Videntur tamen immeritò reprehendi,quòd in cælum suspiciant. Vbi enim pôtius quærendus est Christus?annō Scriptura sub inde nos illuc inuitat? Respondeo, non ideo reprehendi,quia sursum oculos attollāt:sed quia oculis requirātChristū, cùm nuper interposita nubes corporeos omnes sensus ab eo inuestigando arceret.Deinde,quod mox sperabant rediturum,vt eius conspectu iterum fruerentur:quum ascenderit,vt in cælo maneat,donec secundò appareat iudex mūdi.Quare,discamus primùm ex hoc loco,Christum neque in cælo neque inter ra aliter quàm fide quærendum esse:deinde,non expetendam esse corpoream eius præsentiam,vt nobiscum in mundo versetur.Nam qui in alterutro istorum hærebit,longius subinde ab eo abscedet.Ita admiratio reprehenditur, nō simpliciter,sed quatenus eos obstupefaciebat rei nouitas:quemadmodum sæpe ad magnitudinem operum Dei inconsiderate rapimur , studium verò non applicamus , ad finem reputandum.

Iesus qui assumptus est. Duo sunt huius sententiæ membra . Prius est Iesum cælo receptum esse,ne amplius ipsum stulto voto in terram retrahant. Alterum verò consolationis vice mox additur,de secundo eius aduentu.Ex hisduobus simul coniunctis,& ex vtrouis seorsum,firmum argumentum ducitur ad refutandos Papistas;& quosuis alios ; qui carnalē in panis & vini symbolis Christi præsentiam,imaginatione sua statuunt.Nam cum assumptus in cælum dicitur Christus,certè apertè notatur locorum distantia. Fateor quidem *Cæli* nomen variis modis accipi : nunc pro aëre,nunc pro toto sphærarum complexu,nūc pro glorioso Dei regno,vbiDei maiestas propriam habet sedem, vtcunque totum mūdum impleat.Qua ratione Paulus Christum supra cælos omnes collocat,quia mundo sit superior, & in illo quoque beatæ immortalitatis domicilio supremum gradum obtineat:quia supra omnes Angelos eminet, quorum est caput,Eph.1.22.& 4.15.Sedhoc non obstat,quominus absit à nobis , & Cælorum nomine separatio à mundo signetur. Quantumlibet cauillentur,cælum quò sublatus est Christus,vniuersæ mundi machinæ oppponi,planum est. Ergo vt in cælo sit,extra mundum esse oportet. Verùm in primis , quò intendant Angeli spectandum est:nam inde certius de verborum sensu fiet iudicium. Reuocare volunt Angeli discipulos à carnalis præsentiæ desiderio. In hunc finem non nisi secundò venturum denuntiant.Nam huc pertinet temporis illius designatio,ne frustra antè venturum expectent.Quis non videt iisdem verbis, corporis eius absentiam e mundo exprimi? Quis non videt prohiberi , ne in terra habere expetamus?Arguto sophismate elabi se putant, cùm dicunt tùnc visibili forma venturum : nunc autem quotidie inuisibilem venire. Sed hic de forma non est disputatio:tantùm admonentur Apostoli sinendum esse in cælo Christū,donec extremo die appareat. Votum enim corporeæ præsentiæ, tanquam absurdum & peruersum damnatur.Negant carnalem esse carnis præsentiam dum gloriosum corpus supernaturali modo & per miraculum nobis adest:sed eorum commenta de corpore glorioso,tanquam ludicra & puerilia,respuere licet . Miraculum sibi fingunt ipsi,nullo Scripturæ testimonio.Iā gloriosum erat Christi corpus , dum à resurrectione versatus est cum suis discipulis.Id extraordinaria & arcanaDei virtute factum est.Eo tamen modo Angeli posthac desiderari vetant , & negant ad homines venturum esse. Ergo, iuxta eorum præceptum,ne eum è cælo figmentis nostris detrahamus ; nec manibus aut reliquis sensibus magis quàm oculis,putemus fore nobis præsentem.De corpore semper loquor.Nā quòd infinitamesse dicunt,vt absurdum somnium est,ita securè repudiandum. Interea libenter fateor , Christum ascendisse,vt impleat omnia : sed diffusum vbique esse dico,Spiritus sui virtute,non carnis essentia.Fateor prætereà, & verbo & sacramentis eum nobis adesse.Neque verò dubitandum est , quin verè participes fiant carnis & sanguinis ipsius , qui illorum symbola fide recipiunt.Sed hæc communicatio ni-

hil commune habet cum Papistarum deliriis. Perinde enim Christum sibi ad altare fingunt, vt Numa Pompilius Iouem suum Elicium deuocabat: aut sagæ Lunam suis incantationibus è cælo detrahunt. Christus autem, panem in Cœna porrigendo, in cælum nos inuitat, vt fide vitam ex sua carne & sanguine hauriamus. Ita caro eius, vt nobis viuifica sit, nequaquam in nos traiicitur, sed arcana Spiritus sancti virtute, suam in nos vim transfundit.

Sic veniet. Dixi hac consolatione mitigari, imò prorsus tolli absentiæ tristitiam, quum rediturum Christum audimus. Nam finis simul notandus est, quòd scilicet adueniet redemptor, qui secum nos in beatam immortalitatem colligat. Nam vt nunc non sedet in cælo otiosus (quemadmodum dii Homerici finguntur deliciis suis vacare) ita nec sine fructu iterum videbitur. Ergo sola Christi expectatio, & importuna carnis nostræ desideria cōpescere, & nostram in aduersis omnibus patientiam sustentare & tædium nostrum solari debet. Atque, id efficit apud fideles, qui eū sibi redemptorem statuunt. nam impiis non alium quàm formidinis & horroris sensum affert. Atque vt nunc subsannent, quum de eius aduentu fit mentio, aspicere cogentur pro tribunali sedentem, quem nunc loquentem audire non dignantur. Porrò, quæstionem de vestibus mouere, quibus, credibile est ipsum fuisse tunc amictum, an cum illis venturus sit, nugatorium est. Quod Augustinus ad Consentium attingit, epistola 1.6 . refellere animus non est: quod tamen explicare nequeo, præstat intactum relinquere.

12 Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte, qui vocatur Oliueti, qui vicinus est Ierosolymæ, distans Sabbathi iter.

13 Et ingressi ascenderunt in cœnaculum, vbi mā̄serunt: Petrus, & Iacobus, Ioannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simō Zelotes, & Iudas Iacobi.

14 Hi omnes perseuerabant vnanimiter in oratione & precatione, cum vxoribus, & Maria matre Iesu, & cum fratribus illius.

12 Vt transitum sibi ad aliam historiam faciat, refert discipulos, quum Ierosolymam reuersi essent simul habitasse in vno cœnaculo. Erat autem pars superior domus, quæ locari solebat inquilinis: pars enim quæ cōmodior erat retinebatur à dominis. Quare hac voce significat Lucas, quasi in angustum locum fuisse constrictos: neque tamen compulsos fuisse hoc incommodo, vt alii ab aliis discederent. Poterant quidem seorsum agere paulò commodius, sed distrahi fas non erat ante acceptum Spiritum. Quòd notat loci distantiā, ad fidem historiæ facit: nisi fortè hoc quoque exprimere voluit, non fuisse periculi metu territos, quin simul redirent, & coirent in vnas ædes, eásque non adeò amplas, quin turba maior quàm ferebat loci spatium, aliquid rumoris creare posset. *Iter Sabbati* duo milia passuum habuit: eáque supputatio congruit cum loco Iohannis versu vndecimo & decimo octauo. vbi dicit Ie-

rosolymam distare à Bethania quindecim ferè stadiis, quæ mille & nongentos circiter passus continet. Montis autem Oliueti ad latus erat Bethaniæ. Iter Sabbathi à Lege præscriptum non erat: simpliciter enim quietem Dominus in Lege præcipit: sed quia non facilè continebantur Iudæi, quin Sabbato ad sua negotia excurrerent (quemadmodum videmus Dominum cõqueri quòd onera efferant extra portas, ideo credibile est ad cohibendam eiusmodi lasciuiam, communi Sacerdotum concilio edictum fuisse, ne vltra duo milia Sabbatho conficere liceret. Tametsi Hieronymus in responsis ad Algasiam, hanc traditionẽ à duobus Rabinis fluxisse cõmemorat, Atriba scilicet, & Simone Heli.

13 *Vbi manserunt.* Alii vertunt, Manebant: quasi habitare illic soliti essent. Ego autem conductitio loco potius vsos tunc primum ad cohabitandum fuisse arbitror, donec adueniret Spiritus. Plusquam ridiculi sunt Papistæ, dum Petri primatum ex eo deducunt, quòd hic primus nominatur inter Apostolos. Quanquam vt fateamur primum fuisse inter duodecim, non tamen propterea consequens est, toti mundo præfuisse. Verùm, si ideo Apostolorum est princeps, quia nomen eius in catalogo primum ponitur: ego vicissim inferam Matrem Christi, mulierem omnium postremam fuisse, quia in vltimum locum hic reiecta est. Quod nullo modo admittent, vt certè nimis absurdum foret. Quare nisi Papatum suum velint exponere omnium ludibrio, vt hactenus fecerunt desinant talibus ipsum ineptiis ornare. Sed quid facerent? probare volunt ex Scripturis secundarium aliquod à Christo fuisse Ecclesiæ caput. Nulla prorsus syllaba extat, quæ eorum commento suffragetur. Non mirum igitur si hinc inde temerè locos arripiant, quos etiam si nemo illis excutiat, sponte tamen è manibus amittent. Verùm, illis omissis, potius obseruemus Lucæ cõsilium. Quoniam turpiter diffugerant à Christo discipuli, & dilapsi fuerant, quò suus quẽque timor expulerat, Matth. 26.56. merebantur tanquam desertores aut perfugæ, honore abdicari. Ergo, vt sciamus iterũ auspiciis Domini de integro collectos ac restitutos in suum gradum Lucas singulorum nomina exprimit.

14 *Cum vxoribus.* Alii mulieres vertunt, & putant eas designari, quæ fuerãt Christi comites. Ego, vt nolim cum quoquam de hac re rixari, ita præferre non dubitaui quod probabilius esse iudicabam. Fateor vtroque modo posse accipi verbum quod vsurpat Lucas. Verùm, cur de vxoribus loqui putem, hæc ratio est: quod cũ vxores suas circũducere postea soliti fuerint, teste Paulo 1. Co. 9.5 nõ est verisimile fuisse tũc diuisos. Multò enim facilius erat vno in loco quiescere, quàm peregrinãdo subinde mutare locũ. Deinde, cur propinqui Spiritus aduentu expectantes, tanti boni societate vxores priuassent? Petro vxor futura erat paulò pòst adiutrix. Idem & de reliquis sentiendum. Heroica fortitudine & constantia opus habebant mulieres illæ, ne deficerent. Quis ergo credat fuisse à maritis exclusas, dum Spiritus virtutem expectant? Quod si nomen generale retinere placeat: saltem coniuges in numero censeri, rationi consentaneum est. Vtcunque sit; voluit Lucas obiter nos monere, quantum mutati essent in melius animi. Nam quum viri antè metu perculsi fugissent, nunc simul cum ipsis collectæ sunt mulieres, nec periculum vllum formidant. Matrem Christi adiungit aliis mulieribus: quam tamen domi suæ Iohannes aluisse dicitur. Verùm, omnes, vt dixi, nonnisi ad tempus conuenerant. Postea non dubium est, quin alii aliò migrauerint. Sub *Fratrum* nomine, quoslibet cognatos ab Hebræis comprehendi satis notum est.

Hi omnes perseuerabant. Hìc ostendit animis intentos fuisse in Spiritus expectationem. Hæc enim illis est precandi causa, vt Christus Spiritum mittat, sicuti promisit. Vnde colligimus eam demum esse veram fidem, quæ nos ad Deum inuocandum solicitat. Multum enim differt à socordia, fidei securitas. Nec sanè ideo Dominus nos gratie sue certiores reddit, vt se in torporẽ mẽtes nostræ abiiciãt: sed potius vt precãdi studiũ acuat. Neq; verò dubitationis signũ est precatio, sed poti9 fiduciæ testimonium: quia petimus à Domino, quæ pollici

tū esse scimꝰ, vt precibꝰ nostris cōcedat. Ita nos quoque eorum exēplo precibus instare conuenit, vt quotidiana Spiritus augmenta impetremus. Augmenta dico, quia priusquam orationem concipere liceat, primitiis nos donatos esse necesse est. Quandoquidem vnus est idoneus ritè orandi magister, qui non modò verba nobis dictat, sed interiores affectus regit, Rom. 8.25. Duo præterea exprimit Lucas, quæ sunt veræ orationi propria: nempe quòd persisterint, & fuerint vnanimes. Fuit hoc patientiæ ipsorum exercitium, quòd aliquandiu eos Christus suspensos tenuit, quum statim posset Spiritum mittere. Ita Deus sæpe differt, ac quodammodo nos languere patitur, vt ad perseuerantiam assuefaciat. Vitiosa est, imò noxia pestis, votorum festinatio: quare non mirum est, si eam Dominus castiget. Interea, vt dixi, ad precandi constantiam nos exercet. Ergo si volumus non frustra orare, ne mora temporis fatigemur. Quantum ad animorum concordiam spectat, dissipationi quam attulerat pauor, opponitur. Simul tamen in genere, quàm sit in orādo necessaria, vel hinc colligere promptum est, quod Christus singulos pro toto corpore, & in commune, quasi sub omnium persona orare iubet: Pater noster, Da nobis, &c. Matth. 6.9. Vnde hæc linguarum vnitas, nisi ab vno Spiritu? Quare Paulus 15. ad Romanos 6. quum vult Iudæis & Gentibus bene orandi regulam tradere, omnem procul simultatem amouet: Vt vnanimes, inquit, vno ore glorificemus Deum. Et certè vt Deus inuocetur à nobis Pater, fratres nos esse, & fraternè consentire oportet.

15 *In diebus illis exurgens Petrus in medio Discipulorum dixit (erat autem turba nominum simul ferè centum viginti)*

16 *Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc: quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauidis, de Iuda, qui fuit dux iis, qui comprehenderunt Iesum:*

17 *Qui cooptatus fuerat in numerum nostrum, & sortitus erat partem ministerii huius.*

18 *Et hic quidem possedit agrum ex mercede iniquitatis, suspēsusque crepuit medius, & effusa sūt omnia eius viscera.*

19 *Et innotuit omnibus habitantibus Ierosolymæ ita vt vocatus sit ager ille lingua eorum Haceldema, hoc est ager sanguinis.*

20 *Scriptū est enī in libro Psalmorū, Fiat habitatio eius deserta, & nō sit qui inhabitet, & episcopatū eius accipiat aliꝰ.*

21 *Oportet igitur ex iis, qui nobiscū fuerūt congregati toto tēpore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus,*

22 *Incipiēs à baptismate Iohānis, vsque in diē qua assumptus est à nobis, vnū fieri testem nobiscū resurrectionis eius.*

15 Subrogari in locum Iudæ Matthiam oportuit, ne vnius hominis perfidia concidisse, vel abruptū esse videretur, quod semel Christus statuerat. Non temere initio duodecim elegit primarios Euāgelii sui præcones, Luc. 6.13. Io. 6.70. Nā quū iudices duodecim tribuū Israel fore denūtiat, cōsultò hic factum fuisse docet, vt Tribus Israel per totum orbē dispersas, in vnā fidē colligerent. Postquā autē Iudæi oblatā sibi gratiam respuerūt, Israelē Dei etiā ex gētibus vniuersis colligi oportuit. Erat ergo hic veluti sacer numerus, q. si imminutus fuisset Iudæ scelere, minus fidei habuisset, atque hodie haberet Euāgelii prædicatio: cuius

ius exordium,vt ita loquar,claudicaret. Quāuis ergo Iudas Christi institutū quā tum in se fuit, violasset,stetit nihilominus firmū ac inuiolabile.Periit ille, vt dignus erat: Apostolorum tamen ordo integer mansit.

Turba nominum. Incertum est an viros hac locutione designet,qui soli proprie nomen habent,quum mulieres sub virorum nomine censeantur: an verò simpliciter Nomina pro singulis capitibus accipiat:vt Hebræi animas dicūt. Dubitari etiam potest,sintne soliti quotidie frequentare cœnaculum illud in quo degebant Apostoli, an simul perpetuò habitarint. Vix enim tantæ multitudinis capax fuisset locus, ad omnes vitæ necessitates. Et certè mihi est verisimilius Lucam hic exprimere numerū, vt sciamus tunc fuisse cōgregatos omnes, quum habuit Petrus cōcionē. Vnde coniici potest non semper adfuisse. Ego quanquam nihil affirmare audeo, probabili tamen coniectura adductus potius huc inclino,tunc accitā fuisse totam ecclesiam:quia de re seria agendū erat: atque huc tendit Surgendi verbum.

16 *Oportuit impleri Scripturā.* Quia Petrus verba facit,Papistæ eum vniuersæ Ecclesiæ faciunt caput. Quasi nemo in cœtu piorū loqui posſit, quin Papa extēplò fiat.Fatemur sane,vt necesse est vnū aliquem in quouis cætu primas tenere:ita Apostolos detulisse Petro hunc honorē.Sed quid hoc ad Papatū? Quare,illis valere iussis,expēdamus quid per os eius Spiritus pronuntiet. Præfatur oportuisse impleri Scripturam:ne quē turbaret horribilis Iudæ casus.Minimè enim consentaneum videbatur, vt qui selectus fuerat à Christo ad munus tam præclarū,initio sui cursus ita fœdè corrueret. Eiusmodi scandalum tollit Petrus,quum Scripturis fuisse prædictum recitat.hinc elicitur admonitio ad quotidianam praxin valde apposita, hunc Scripturæ prædictionibus dandum esse honorē,vt ad sedandas in rebus inopinatis consternationes valeant. Nihil enim magis nos conturbat, quàm dum subsidimus in proprio sensu,& nobis ipsi creamus offendicula, quibus mederi paratus esset Deus,si hoc nobis fixū esset, Nihil esse absurdum,quod ille prævidit,statuit, atque etiam prædixit, vt nos redderet fortiores. Neque tamen ideo excusabilis fuit Iudas,quia prædictum fuerat,quod illi accidit, quando non prophetiæ impulsu, sed cordis sui malitia defeciuit. Est autem bimembris Petri oratio.Priore enim loco offensionem diluit,quam ex Iudæ ruina piæ mentes concipere poterant. imò inde exhortationē colligit, vt discāt reliqui Deum timere. Deinde, restare admonet,vt alius in eius locum subrogetur. Vtrunque probat Scripturæ testimonio.

Quam prædixit Spiritus sanctus. Tales loquendi formulæ maiorem Scripturis reuerentiam cōciliant, dum admonemur Dauidem omnésque Prophetas sola Spiritus directione locutos esse,vt non ipsi prophetiarum sint authores,sed Spiritus, qui eorum lingua tanquam organo vsus est. Quum igitur ea sit nostra socordia, vt Scripturis lōgè minus deferamus quàm decebat,diligenter notandæ sunt formulæ istæ,atque ipsis etiam assuescendum, vt Dei authoritas ad confirmandam nostram fidem subinde memoriæ nostræ recurrat.

17 *Cooptatus.* Ad verbum est Adnumeratus.Dicit autem vnum ex numero fuisse,vt innuat,locū vacuum oportere impleri,quò numerus integer maneat. Eòdem pertinet quod sequitur, Eum ministerii partem sortitum esse. Inde enim sequitur, mutilum quodāmodo fore corpus,si pars illa desit.Fuit quidem stupenda res, eum qui in tam excelsum honoris gradū euectus à Christo fuerat,præcipitari in tale exitium. Quæ circunstantia atrocitatem sceleris auget:atque reliquos admonet, vt sibi caueant & metuant.Nec dubium quin valde tristis & acerba eius commemoratio fuerit inter discipulos. Sed nominatim exprimit Petrus functionis excellentiā,quò magis attenti sint ac soliciti ad quærendum remedium.

18 *Et hic quidem,* Mihi verisimile est,narationem hanc de Iudæ exitu interpositam fuisse à Luca:ideòque parenthesi includere placuit, vt à Petri concione separetur. Quorsum enim at-

tinebat, discipulis rem notam recenseri, Deinde absurdum fuisset, ita loqui apud eos: Agrum ex proditionis mercede emptum, à Iudæis sua lingua vocari Haceldema. Nam quod respõdent quidam, Petrum hoc dicere Galilæis, qui distinctam à Iudæis linguam habebant, friuolum est. Pronũciatio quidem erat aliquantũ dissimilis: sed ita, vt se mutuò familiariter intelligerent: vt Parisienses, & Rotomagi. Præterea, qui conueniret nomen, Ierosolymæ, vbi Petrus sermonem habebat? Quorsum inter Hebræos vernaculæ linguæ Græca interpretatio? Ergo Lucas, ne lectoribus obscura essent Petri verba propter ignorantiam historiæ, sententiã de morte Iudæ in sua persona interposuit.

Possedit Agrum. Media est verbi significatio. Sed hîc potius, meo iudicio, possidere significat, quàm parare. Quia tamen parum refert vtrumuis legas, in medio relinquo. Sic autem loquitur, non quòd vsum agri habuerit Iudas, vel quòd agrum emerit ipse, qui emptus fuit eo iam mortuo. Sed Lucas dicere voluit sepulturam cum perpetua ignominiæ nota, perfidiæ & sceleris illi fuisse præmium. Neque enim tam Christum triginta denariis, quàm suum Apostolatum vendidit Argento potitus non est: agrum duntaxat retinuit. Porrò admirabili Dei prouidentia factum est, vt vulgare agri nomen publica infamia notaret sacerdotes, qui sanguinem innoxium à proditore emerant. Dicit Hebræos sua lingua sic vocasse, quia natione Græcus erat. Et linguam Hebraicam vocat, qualis post exilium Babylonicum in vsu erat Iudæis, mixta scilicet ex Syriaca & Chaldaica.

Scriptum est in libro Psalm. Scandalum quod alioqui paritura erat Iudæ abdicatio, Scripturæ authoritate tollit. Videri tamen posset locus hic violenter detortus: primùm, hæc Dauid non vni tantùm homini, sed hostibus suis plurali numero imprecatur. Deinde quæ de hostibus Dauidis dicta sunt, videtur Petrus malè ad Iudam trahere. Respondeo, sic loqui illic de se Dauidem, vt conditionem regni Christi describat. Psalmus, inquam, ille communem totius Ecclesiæ, quæ corpus est filii Dei, imaginem continet. Proinde in capite ipso, quæ illic habentur, impleri oportuit, sicuti impleta Euangelistæ referunt. Nunc si quis obiiciat, non competere in Iudam, quæ in hostes Dauidis fuerant dicta: promptum erit excipere, eo ipso competere potius, quia Dauid non se illic solum respiciat, quasi ab Ecclesiæ corpore separatum: sed potius tanquam vnum ex Christi mẽbris, adeóque eius imaginem gestans prodeat in medium illius nomine. Hanc singularem personam Dauidi fuisse impositam quisquis tenebit, vt Christum figuraret: non mirabitur huic aptari, quod in illo fuit adumbratũ. Quare etsi totam Ecclesiam comprehendat, à capite sumit initium, ac præcipuè describit, quæ passurus esset Christus ab impiorum manu. Scimus enim ex Pauli doctrina, quicquid malorum patiuntur sancti, afflictionum Christi esse partes, & ad complementum earum spectare, Col. 1. 24. Illa certè connexio ac series à Dauide fuit obseruata, vel potius à Spiritu Dei, qui per os Dauidis totam Ecclesiam docere voluit. Quod autem de Christi persecutoribus communiter dictum est, iure in antesignanum confertur: cuius vt impietas & scelus eminet, sic pœna conspicua & memorabilis esse debet. Si quis rursum obiiciat, imprecationes referri in Psalmo, non vaticinia: ideóque impropriè Petrũ colligere, hoc oportuisse fieri: facilis est solutio. Neque enim Dauid peruerso aut vitioso carnis affectu ad vindictam expetendam incitatus fuit, sed Spiritum habuit ducem ac directorem. Vim ergo prædictionum habent, quæcunque instinctu Spiritus precatus est, quia non alia Spiritus exposcit, quàm quæ præstare Deus apud se decreuit, & nobis quoque vult polliceri. Quum autem duo ex Psalmis diuersa testimonia citet Petrus, prius huc tendit: Iudam cum nomine & familia fuisse delendum, vt vacuus esset locus: alterum verò, quod ex Psalmo centesimo nono adducitur, fuisse alium subrogandum, qui in eius vicem subiret. Pugnare quidem in speciem videntur, Habitatio deserta, & Successio: sed quia priore loco

Spiritus tantùm è medio tollendos Ecclesiæ aduersarios pronũciat, vt locum vacuum & sine habitatore relinquant, quantum ad ipsos pertinet: hoc non impedit, quin alienus postea successor locum desertũ occupet. Imò hoc pœnæ, grauitatẽ auget, quòd honos postquã ablatus est indigno, trãsfertur ad alienũ

Et episcopatum eius. Non potuit magis propriè Hebraica vox transferri, *Pecudah*: Præfecturam enim significat ab inspectione sic dictam. Nam qui vxorem interpretantur, eos contextus refellit. De vxore enim sequitur proximo versu, Vt fiat vidua. Ergo postquam vita optauit priuari impium, simul etiam addit, vt honore spolietur: neque id modò, sed vt illi alius succedat: quo pœna, vt prius memini, duplicatur. Obliquè interea notat, fœdifragum & sceleratum de quo loquitur, non fore ex vulgo quẽ libet, sed præditum dignitate, à qua tamen excidet. Cæterùm discendum est ex hoc loco, non impunè cessurum impiis, quòd Ecclesiã Dei persecuti fuerint. Hic enim infelix exitus omnes manet.

21 *Oportet igitur.* Videri primo intuitu posset longè petita illatio. Neque enim si de Episcopatu Iudæ transferendo loquutus est Dauid, ideo protinus sequitur eligendum esse successorem à discipulis: sed quia sciebant iniunctam constituendæ Ecclesiæ curam sibi esse, simulatque ostendit hoc placere Domino fieri, meritò inde colligit; debere ipsos exequi. Nam quum opera nostra vti velit Deus ad tuendum Ecclesiæ regimen, simulac de eius voluntate redditi sumus certiores, cessare fas non est, quin strenuè præstemus quicquid ministerii nostri ratio postulat. Id extra controuersiam erat, quænam essent Ecclesiæ partes. Sicuti hodie, quum audimus abdicandos esse officio, qui se perperam & flagitiose gerunt, & alios subrogandos, hanc curam suscipere Ecclesia debet. Quare superuacuũ fuit, de re indubia mouere quæstionem. Ergo meminerimus semper reputare, quid officii nostri sit, vt præsto sint Domino nostra obsequia. Quum aut de creando Apostolo dixerat, testem resurrectionis dicit oportere fieri. Quod significat, nõ esse Apostolatum, sine Euangelii præconio. Vnde etiam apparet, quàm friuoli sint Episcopi Papales, qui mutis tantùm laruis induti, tamen Apostolorum successione gloriantur. Verum quid simile? fateor quidem requiri hic à Petro testem oculatum, qualem se Iohannes prædicat, quum dicit: Qui vidit testimonium perhibet, Iohã. 19. 35. Nam hoc ad fidem adstruendã non mediocriter valebat. Sed interea docendi necessitate se & collegas adstringit Petrus, dum facit resurrectionis Christi præcones. Resurrectionem nominat, non quòd de ea sola testari conueniat: sed quia primùm sub hac comprehenditur mortis prædicatio: deinde quoniam in ea finẽ redemptionis nostræ, & complementum habemus, & secum trahit cæleste Christi imperium & Spiritus potentiã in suis tuendis, in stabilienda iustitia & rectitudine, in ordine instaurando: rursum in abolenda peccati tyrannide & omnibus Ecclesiæ hostibus profligandis. Sciamus itaque hoc nomine nequaquam excludi, quæ necessariò cohærẽt. Interea notemus resurrectionem præ aliis commemorari, quasi primarium Euangelii caput: quemadmodum etiam Paulus docet, 1. Corint. 15. 17. Sed an soli Apostoli resurrectionis testes fuerunt? Annon hoc reliquis etiam discipulis fuit commune? Videtur enim Petrus has partes solis Apostolis vendicare. Respõdeo, ipsis ideo tribui eiusmodi elogium: quia peculiariter ad id delecti erant, & principem habebant locum in perferenda hac legatione. nõ ergo soli erant, tametsi præcipui.

Toto tempore. Initiũ temporis sumit, ex quo cœpit Christus innotescere mundo. Quod diligenter obseruandum est, sicut prius admonui. Nam ferè vsque ad annum tricesimum, quasi priuatus homo latuit. Cognosci enim noluit, nisi quatenus salutis nostræ referebat. Ergo quum adesset tẽpus obeundi muneris, quod illi à Patre erat iniunctum, quasi nouus homo & nuper natus prodiit. Hoc quantum ad frænandam nostrã curiositatẽ valeat, cuiuis animaduertere prõptũ est. Tota sanè Christi vita admirabile speculũ plusquã absolutæ perfectionis esse potuit: & tamẽ, vt nos in eorũ studio & cõsideratione retineret, quæ

erãt cognitu maximè necessaria, maiorẽ vitæ suæ partem obscuram & quasi sepultam esse voluit. Quis iam audeat extra Christum euagari, quum ipse sui notitiam ad fidei ædificationem attemperet? Intrare & Exire Hebræi accipiũt pro Versari inter homines, & habere communem vitæ consuetudinem. Quo sensu dicuntur incolæ vrbis ingredi, & egredi per eius portas. Sic Iohãnis 10.9 Si quis per me introierit, ingredietur & exibit, & pascua inueniet. Quanquam 2. Chronic. 1.10, videtur esse nota imperii aut præfecturæ.

23 Tunc statuerunt duos: Ioseph cognomine Barsabam, qui vocabatur iustus, & Matthiam.

24 Et precando dixerunt: Tu Domine, qui cognoscis corda hominum, ostende, vtrum ex his duobus elegeris,

25 Qui accipiat sortem ministerii huius & Apostolatus, ex quo Iudas excidit, vt abiret in locum suum.

26 Et dederunt sortes eorum, & cecidit sors super Matthiam: & conscriptus fuit vndecim Apostolis.

23 Vnus sufficiendus erat in locum Iudæ: duos sistunt in medio. Quæri potest, cur non vno contenti fuerint. An quia tanta erat paritas, vt discernere nõ potuerint, vter magis esset idoneus? Certè non fuisset hæc satis valida ratio, cur iudicium sorti permitterent. Et videtur alioqui Ioseph pluris fuisse habitus. An quia in diuersa trahebantur studia? Hoc verò minimè probabile est: neque id patitur præclarum consensus testimonium, quod nuper illis dedit Lucas. denique absurdum fuisset tali dissidio fœdari Apostoli electionem: sed ideò potius sors fuit interposita, vt sciretur ac testatum fieret non tam electum hominum suffragiis Matthiam, quàm diuino iudicio creatum. Hoc enim habebant Apostoli diuersum à Pastoribus, quòd quum hi simplicic iter eligerentur ab Ecclesia, illos diuinitus vocari oportuit. Qua ratione Paulus in præfatione Epist. ad Galatas 1.1. Apostolum se neque ab hominibus, neque per homines factum prædicat. Ergo, sicut huius muneris singularis erat dignitas, ita æquum fuit in Matthiæ electione relinqui Deo summum iudicium, vtcunque suis partibus fungerentur homines. Christus reliquos sua voce designauerat. Si hominum tantùm electione in eorum ordinem cooptatus esset Matthias, minus habuisset authoritatis. Medium fuit temperamentum, vt Deo offerrent discipuli, quos habebant præstantissimos: ipse verò sibi assumeret, quem sciret fore maximè idoneum. Ita Deus sortis euentu ratum sibi esse Matthiæ Apostolatum pronũtiat. Sed videntur temerè & præposterè facere discipuli, qui sorti rem tantã committunt. Qualis enim inde certitudo colligi potuit? Respondeo, nonnisi Spiritus instinctu, eos ad sortem cõfugisse. Tametsi enim hoc Lucas non exprimit, quia tamen discipulos temeritatis damnare non vult, quin potius electionem legitimam & Deo probatam refert, hinc constituo, præeunte Spiritu sancto, hanc viam fuisse ingressos. Quemadmodum & totam actionẽ à Spiritu illis fuisse dictatam, non dubium est. Cur non enim precantur, vt Deus quem velit ex tota multitudine eligat? Cur eius iudicium ad duos restringunt? Annon hoc est eripere Deo suam libertatem, quum eum suis suffragiis alligant, & quodammodo subiiciunt? At quisquis placidè rem expendere volet, clarè agnoscet ex Lucæ cõsilio, nihil ausos fuisse discipulos, nisi quod scirent officii sui esse, sibique à Domino mandatum. Contentiosos autem valere finamus.

24 *Precando dixerunt.* Ad verbũ Precati dixerunt. Verùm in sensu nulla ob-

la obscuritas: quia tantū dicere voluit, in hanc formā, quæ sequitur, precatos fuisse. Neque tamen verba omnia enumerat, contentus summam breuiter indicare. Quum itaque ambo probatæ vitæ essent, imò sanctitate & aliis virtutibus excellerent: quia tamen cordis integritas, cuius vnicus cognitor & iudex est Deus, primas tenet, discipuli precātur, vt quod hominibus est abscōditum, in lucem proferat. Idem & hodie in eligendis Pastoribus petendum est. Nam vtcunque non statuendi sint duo pro vno: quia tamen falli vt plurimùm possumus, & discretio spirituum à Domino est, semper rogandus est Deus, vt nobis ostendat quos habere velit Ministros, vt consiliis nostris præsideat. Hinc etiam colligere licet, quanta in eligendis Pastoribus habenda sit integritatis ratio, sine qua in fumum abeunt & eruditio & facundia, & quicquid præstantiæ fingi potest.

26 *Dederunt sortes eorum.* Hic de sortibus texenda non est lōga disputatio. Qui sortiri in totum nefas esse putant, partim imperitia labuntur, partim non capiunt quid valeat hoc nomen. Nihil est quod non vanitate & audacia sua corrumpant homines. Ita factum est, vt sortes in abusum & superstitionem traxerint. Diuinatio enim quæ sortibus fit, prorsus est diabolica. Sed quum Magistratus inter se Prouincias sortiuntur, & fratres hæreditatē, res est licita. Idque clarè testatur Solomo, Pro. 16.33. quū Deū facit euentus moderatorem. In sinum coniiciuntur sortes, inquit: & iudicium illarum exit à Domino. Hoc institutum non magis vitiat corruptela, quàm genuinam astrologiam adulterina Chaldæorum vanitas. Chaldæi dum prauæ curiositati prætextum captant ex Astrologiæ nomine, scientiam vtilem & laude dignam infamant. Idem faciunt sortilegi, quos vocāt: sed nostrum est, inter legitimum vsum & corruptelā discernere. Cæterū, datas fuisse sortes dicit, vt in vrnā vel sinum cōiectæ postea extraherentur. Notandum quoque est, variè hoc loco accipi *sortis* nomen. Nam quum prius diceret, Iudam obtinuisse sortem ministerii, ex communi Scripturæ vsu intelligebat, portionem illi attributam à Domino. Postea de sorte propriè & citra figuram loquitur. Verisimile tamen est, quum nomen *goral* vtrique rei commune sit apud Hebræos, Petrum alludere ad id voluisse quod facturi erant: & Lucam eodem similiter respexisse.

Ministerii & Apostolatus. Quia humile erat verbum Ministerii, Apostolatum addidit, in quo plus dignitatis inest. Quanquam sensus erit clarior, si exponas, Ministerium Apostolatus. Sunt enim frequentes Scripturis sanctis hypallagæ. Certè Lucas cum onere coniungere voluit muneris præstantiam, reuerentiæ & authoritatis conciliandæ gratia: simul tamen monere, ad laboriosam prouinciam vocari Apostolos.

Sors super Matthiam. Ita accidit quod nemo sperasset: hunc enim alteri fuisse posthabitum ex superioribus colligere licet. Præterquam enim quòd priorem illi locum dederat Lucas, duo cognomina quibus fuit insignitus, raræ cuiusquam existimationis fuisse indicāt Bar-saba, hoc est filius iurisiurandi vel quietis, à re ipsa fuit dictus, quasi speculum quoddam esset vel fidelitatis ac innocentiæ, vel placidi modestique ingenii. Alterum cognomen eximiam probitatem notabat. Ille ergo hominum iudicio prior: at Deus illi Matthiā prætulit. Vnde admonemur non gloriandum esse si in cælum vsque inferamur opinione hominum, & eorum suffragiis præstantissimi censeamur: sed hoc potius curandum, vt nos approbemus Deo, qui vnicus est legitimus iudex, cuius sententia stamus & cadimus. Cæterùm, hoc quoque sæpe animaduertere licet, Deum præterire qui maximè eminent in hominum conspectu, vt omnem carnis superbiam prosternat. Quòd addit cōscriptum fuisse reliquis, sinistram omnem temeritatis notam abstergit à sortitione: quia tanquam diuinitus electum amplexa est Ecclesia, super quem sors ceciderat.

CAPVT II.

T DVM compleretur dies Pentecostes, erant omnes vnanimiter congregati simul:
2 Et factus est repentè è cælo sonitus, quasi violento flatu irruente, & impleuit totam domum vbi sedebant:
3 Et visæ sunt illis dissectæ linguæ, tãquam igneæ, seditque super vnumquenque illorum:
4 Et impleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui alienis linguis, quemadmodum Spiritus dabat illis eloqui.

1 *Dum compleretur.* Compleri pro Aduenire capitur. Nã illorum perseuerantiæ iterum Lucas testimonium reddit, quùm dicit, Stetisse omnes eodẽ loco, vsque ad constitutum illis tempus. Huc pertinet aduerbium *vnanimiter.* Porrò, cur Dominus aduentum Spiritus totum sesquimensem distulerit, suprà attigimus. Cur autem illo potissimum die miserit, quæritur. Ego illã Augustini anagogen refutare nolo: quòd sicuti quinquagesimo pòst Pascha die Lex veteri populo data fuit, manu Dei scripta in tabulis lapideis: ita Spiritus, cuius officium est eam cordibus nostris inscribere, totidem diebus, post resurrectionem Christi, qui, 1. Cor. 5. 7. verum est Pascha, impleuit quod in Legis promulgatione figuratum fuerat. Quòd tamen hanc argutiam quasi necessariam vrget, lib. quæst. in Exod. & Epist. ad Ianuarium 2. in eo cuperem magis sobriũ & modestum esse. Fruatur tamen ipse suo sensu. Ego interea quod magis solidum est amplector: Festo die quo Ierosolymam cõfluere solebat ingens hominum multitudo, editum fuisse miraculũ, vt illustrius redderetur. Et certè hac occasione in vltimos vsque terræ fines sparsum fuit: vt mox videbimus. Eodẽ consilio sæpe Christus Ierosolymã ascendit diebus festis, Io. 2. 5. 7. 10. 12. quò pluribus innotescerent virtutes quas edebat: atque vt in maiore hominum frequentia vberior esset doctrinæ fructus. Sic enim postea refert Luca, cap. 20. 16 Paulum festinasse, vt ante diem Pentecostes Ierosolymam perueniret, non religione aliqua, sed propter frequentiorem cõuentum, quò pluribus prodesset. Ergo in diei electiõe miraculi vtilitas spectata fuit: primũ vt Ierosolymæ magis celebraretur: quia tunc ad considerãda Dei opera magis attenti erant Iudæi: deinde, vt in regiones procul dissitas perueniret eius fama. Diẽ verò 50. vocabãt, facta à primitiis supputatione.

2 *Factus est repentè.* Donũ visibile esse oportuit, vt sensus corporalis discipulos magis excitaret. Nã quæ nostra est segnities ad æstimanda Dei dona, nisi sensus omnes nostros prius expurgefaciat, virtus eius incognita præteribit ac effluet. Hæc igitur præparatio fuit, quò melius agnoscerent iam adesse promissum à Christo Spiritum. Quanquã non tã eorum causa id factum est, quàm nostra: sicuti quòd dissectæ & igneæ linguæ apparuerunt, in eo nostri potius & vniuersæ Ecclesiæ habita ratio fuit, quã illorũ. poterat enim Deus instruere eos facultate ad Euangelium publicandum necessaria, etiã si nullum symbolũ adiũgeret. Sciuissent ipsi non fortuitò, neque sua industria, se fuisse tã repẽte mutatos: verùm quæ hîc referuntur signa, omnibus seculis profutura erãt: vt prodesse hodie nobis sentimus. Cæterum breuiter obseruanda est signorum analogia. Vehemẽtia flatus, ad terrorẽ incutiendum spectabat. Nunquã enim ad recipiendã Dei gratiã ritè sumus comparati, nisi domita carnis confidentia. Quemadmodum enim fide nobis patet ad eum accessus, ita humilitas & timor facit, vt aperta sit illi ad nos ianua. Cum super-

superbis & securis, sibíque placentibus nihil illi negotii. *Flatu* designari Spiritum, vulgare est. Nã & Christus, quum Apostolis Spiritum daturus esset Io.20.22. in eos sufflauit. Et in Ezechielis visione turbo, & ventus. Ezech.1.4. Imò nomen ipsum Spiritus trãslatitium est. Nã quia illa diuinæ essentiæ hypostasis, quæ Spiritus vocatur, per se incõprehensibilis est, Scriptura nomen à flatu mutuatur: quia virtus Dei est, quã Deus veluti spirando in omnes creaturas diffundit. *Linguarũ* species ad præsentem circunstantiam restringitur. Nam sicuti columbæ figura, quæ super Christũ descẽdit, Io.1.32. significationem habebat aptã Christi naturæ & officio, ita nunc Deus signũ elegit, quod rei signatæ cõgrueret: nempe, vt effectum Spiritus sancti in Apostolis ostenderet, qualis postea secutus est. Linguarũ diuersitas quodda veluti obstaculum erat, ne Euangelium latius manaret. Ita si vna tantùm lingua fuisset eius præconibus, omnes Christum putassent in angulo Iudeæ inclusum: Deus autẽ viã inuenit, qua perrumperet, dum linguas Apostolorũ secuit, vt per omnes populos dispergerẽt, quod ipsis traditum fuerat. In quo refulget mirabilis Dei bonitas: quia pœna humanæ superbiæ in materiam benedictionis versa est. Vnde enim diuersitas linguarũ, Gen.11.7, nisi vt impia & scelerata hominum consilia dissiparentur? Nunc Deus Apostolos instruit linguarum varietate, vt in beatã vnitatem homines huc & illuc palatos reuocet. Linguæ istæ dissectæ fecerunt, vt omnes loquãtur lingua Chanaan: quẽadmodum Isa.19.18. prædixerat. Nã quocunque loquantur idiomate, omnes tamen vno ore & vno Spiritu eundẽ inuocant Patrẽ in cælis, Rom.15.6. Nostra id causa factum esse dixi, non tantùm quia fructus ad nos peruenit: verumetiã quia agnoscimus nõ temerè volitasse ad nos Euangelium, sed Deo ordinãte, quia linguas Apostolis in hunc finẽ dissectas cõtulit, ne qua natio doctrinæ illis cõmissæ expers foret. Quo Gentiũ vocatio cõprobatur: deinde fides asseritur eorũ doctrinæ, quam scimus nõ humanitus esse fabricatam, quũ in eorũ linguis Spiritum habitasse audiamus. Nunc dicendum restat quid sibi *ignis* velit. Proculdubio efficaciæ fuit symbolũ, quæ exercẽda erat in Apostolorum voce. Alioqui etiamsi personuissent ad extremos vsque mũdi fines, nihil aliud quàm aerẽ sine profectu verberassent. Demõstrat itaque Dominus igneam fore eorum vocem, vt hominum corda accẽdat: vt exusta cõsumptáque mundi vanitate, purget ac renouet omnia. Alioqui nunquã tã arduum munus aggredi fuissent ausi, nisi Dominus de prædicatiõis virtute certiores illos fecisset. Hinc factum est, vt nõ resonuerit tãtùm in aere, Apostolorum doctrina, sed in hominum mẽtes penetrarit, ac cælesti ardore impleuerit. Neque hæc vis tãtùm in ore Apostolorum fuit ostensa, sed quotidie ostẽditur. Atqui eò magis cauẽdum est, ne quũ ignis ardet, instar stipulæ simus. Porrò Spiritum sanctum Dominus semel discipulis suis cõtulit sub visibili specie, vt certò statuamus, nunquam Ecclesiæ defuturam inuisibilẽ & occultã eius gratiã.

Seditque. Quoniam subita est numeri mutatio, dubiũ est an de igni loquatur. Dixerat linguas tanquam ex igni apparuisse: sequitur mox: Sedítque super eos. Ego tamẽ ad Spiritũ refero. Hebræis enim familiare est, substantiuum verbi, quod priore mẽbro omiserant, in secundo exprimere. Quale hic exẽplũ est: *sedit* super eos & repleti sunt omnes Spiritu sancto. Scimus autẽ Lucã, tametsi Græcè scripserit, Hebraismis tamẽ abundare. Iã quòd Spiritum sanctũ *linguas* vocat, ex vsu Scripturæ est. Nã & columbã Io.1.32. eodẽ nomine appellat: quia eiusmodi symbolo Spiritus sui præsentiam testari Dominus volebat. Si inane esset signũ, absurda esset appellatio: sed vbi res est annexa, cõgruenter eius nomẽ signo tribuitur, quod ipsam sensibus nostris percipiendam offert. Plenitudo Spiritus, qua singulos fuisse donatos asserit, non exprimit æqualem donorum mẽsuram in vnoquoque, sed excellẽtiã quæ obeundo muneri par futura esset.

4 *Cœperunt loqui.* Præsentẽ effectum extitisse admonet, ac simul in quẽ vsum aptandæ fuerint linguæ. Cæterùm, quia paulò pòst subiicit Lucas, aduenas ex diuersis regionibus miratos esse, quòd singuli audirẽt sua lingua Apostolos lo-

quętes probabile nonnullis videtur, nõ loquutos esse variis linguis, sed quod lingua vna pronunciatũ erat, sic fuisse à singulis perceptum, quasi natiuã linguã audirent. Eundem ergo sonitum vocis putant variè fuisse distributum inter auditores. Alteram coniecturã habent, quòd Petrus vnam concionem apud multos ex variis gentibus collectos habuerit: qui eius sermonem intelligere non poterãt, nisi alia vox ad eorum aures perueniret, quàm ore ipsius prolata erat. Verùm primo loco notandum est, verè locutos fuisse extraneis linguis discipulos: alioqui non in ipsis, sed in auditoribus fuisset miraculum. Ita falsa fuisset similitudo, cuius antè meminit: nec tam ipsis datus esset Spiritus, quàm aliis. Audimus etiam vt Paulus 1. Cor. 14.18. Deo gratias agat, quòd diuersis linguis loquatur. Certè earum & intelligentiã & vsum sibi vendicat. Neque verò hãc facultatem consequutus fuerat suo studio vel industria, sed habebat ex dono Spiritus. Eodem loco, speciale donum esse affirmat, quo non omnes sint præditi. Ex his planum esse arbitror, varietate intelligentiáque linguarum donatos fuisse Apostolos: vt Græcis Græcè, Italis Latinè loquerentur, haberéntque veram cum auditoribus communicationem. An tamẽ accesserit secundum miraculum, vt AEgyptii & Elamitæ Chaldaicè loquentem Petrum intellexerint, acsi diuersas voces ederet, in medio relinquo. Sunt enim coniecturæ, quæ huc ducunt, & tamen nõ ita firmæ, quin refelli queãt. Fieri enim potest, vt loquuti sint diuersis linguis, prout incidebãt in hunc vel illum, & se dabat occasio: & quidem alius alia lingua vsus fuerit. Clarum ergo miraculum erat, quum in promptu illis viderent esse diuersa idiomata. Quòd ad Petri concionem spectat, potuit à maiori parte intelligi, vndecunque nati essent: quia plurimos eorum qui Ierosolymam confluxerant, verisimile est linguæ Chaldaicæ fuisse peritos. Deinde nihil erit absurdi, si dicamus & aliis linguis loquutum esse. Quanquam de hac re multum litigare nolo: modò hoc extra controuersiam ponatur, Apostolos verè sermonem mutasse.

5 *Erant autem Ierosolymæ commorantes Iudæi, viri pij ex*
omni gente earum quæ sub cælo sunt.
6 *Vulgato hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa est:*
quia audiebat quisque sua lingua eos loquentes.
7 *Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes inter se:*
Nónne, en, omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?
8 *Et quomodo nos audimus quisque eos suo idiomate loquẽ-*
tes, in quo nati sumus?
9 *Parthi & Medi, & Elamitæ, & incolæ Mesopotamiæ,*
Iudææ, & Cappadociæ, Ponti & Asiæ,
10 *Phrygiæ & Pamphiliæ, AEgypti, & partium Lybies*
versus Cyrenem, & aduenæ Romani,
11 *Iudæi & proselyti, Cretes & Arabes, audimus loquentes*
ipsos nostris linguis magnifica Dei.
12 *Stupebant ergo omnes & mirabantur, dicentes alij a-*
liis: Quid sibi vult hoc? Alij subsannantes dicebant: Musto
pleni sunt.

5 *Erant autem commorantes.* Quum *viros* religiosos nominat, innuere videtur

detur eos Ierosolymam cultus Dei causa venisse: sicuti Deus omnibus post dissipationem seculis quasi erecto vexillo residuum aliquod semen in vrbem illā collegit: quia adhuc vigebat templi vtilitas: interea tamen obiter admonet apud quos proficiant, & quibus prosint miracula, quibus Dominus potētiam suam declarat. Nam impii & profani homines vel rident vel non curāt, quemadmodum statim videbimus. Preterea, eos voluit citare testes, quibus ob suam religionem habeatur plus fidei. Quum dixit, *Ex omni gente*, intelligit ex diuersis regionibus & longè inter se dissitis. Nam & postea terras cōmemorat quæ ingenti spatio distabant, cuiusmodi sunt Lybie & Pontus, Roma & Parthia, atque Arabia, & similes. Hoc ad augendam rei magnitudinem valet. Nam Cretenses & Asiatici propter viciniam poterant habere aliquod linguæ commercium: at non eadem ratio inter Italos & Cappadoces, inter Arabes & Ponticos. Fuit autem memorabile hoc Dei opus & summa admiratione dignum, quòd in tam vesta & horrenda populi dissipatione, nonnullas tamen reliquias vbique seruauit, imò fecit, vt populo tam afflicto, & quasi perdito quidam alieni se adiungerent. Tametsi enim huc & illuc in longinquum exilium dispulsi, diuersi diuersos quodammodo mundos incolebant, inter se nihilominus tenebant fidei vnitatem. Neque enim eos temerè pios & Dei timentes nominat.

6 *Vulgato hoc rumore.* Græce quidem ita Lucas dicit, Facta hac voce, sed intelligit sparsam fuisse famam, qua factum est, vt multi simul confluerent. Nā si alius post alium diuerso loco & tempore loquentes audisset diuersis linguis Apostolos, non ita illustre fuisset miraculum. Conueniunt ergo in vnum locum omnes, vt linguarum diuersitas ex præsenti comparatione melius appareat. Accedit & altera circunstātia, quòd vulgo nota est patria Apostolorum, & vulgo hoc notum est, nunquam fuisse ex patria egressos, vt peregrinas linguas discere potuerint. Quum ergo indiscriminatim, prout tulit occasio, alius Latinè, alius Grecè, alius Arabice loquitur, & singuli etiā linguas variāt, hinc magis conspicuum redditur opus Dei.

11 *Magnifica Dei*, Duo notat Lucas, quæ auditoribus admirationem fecerunt: quòd Apostoli rudes prius idiotæ, natique contempto angulo, magnificè tamen de rebus diuinis & cælesti sapientia dissererent. Alterum quòd nouis linguis subitò essent donati. Vtrunque notatu dignum, quia temere & futiliter verba fundere, non tam valuisset ad permouēdos animos: rerū verò maiestas magis afficere debuit ad miraculum considerandū. Etsi autem in eo tribuunt debitum Deo honorem, vbi attoniti hærent: præcipuus tamen exprimitur miraculi fructus, quòd inquirunt: atque ita ostendunt se ad discendum paratos esse: nam stupor alioqui non multum profuisset. Et sanè ita cum stupore admirari Dei opera conuenit, vt simul accedat consideratio, & intelligendi studium.

12 *Alii subsannantes*, Hinc apparet quàm prodigiosa sit hominum tam socordia quàm improbitas, quum illis Satan mentē abstulit. Si palàm e cælo descēdat Deus, vix clarius cōspici posset eius maiestas, quàm in hoc miraculo. Quisquis guttā integri sensus habet, eū solo auditu percelli necesse est. Quàm igitur bellumi illi, qui oculis cernunt, & tamen subsannant? suísque facetiis Dei potentiam eludere conantur? Verùm ita res habet. Nihil tam admirabile esse potest quod non in ludibrium vertant, qui nulla Dei cura tanguntur, quoniam data opera callum inscitiæ in rebus maximè dilucidis sibi obducunt. Et iusta est Dei vltio aduersus talem superbiam. vt Satanæ in cæcum furorē præcipitādos tradat. Quare nō est quòd miremur, si hodie plerique ad tantā lucē cæcutiūt, si surdi sunt ad tam apertam doctrinam, imò petulanter respuunt oblatā sibi salutem. Nam si insolita Dei opera, quibus magnificè potentiam suam illustrat, obnoxia sunt hominum ludibriis, quid de doctrina fiet, quæ nihil apud eos resipit, nisi vulgare? Quanquam Lucas non pessimos fuisse aut penitus deploratos significat, qui riserunt: sed exponere potius voluit, qualiter affectum fuerit hominum vulgus hoc miraculo Et sanè ita semper res habuit in mundo, vt pauci

vero Dei sensu tacti fuerint, quoties se patefecit. Nec mirũ: rara enim & paucorum hominum virtus est, religio: quæ sanæ intelligentiæ initium est. Cæterùm vt maior pars ferrea quadam peruicacia operum Dei considerationem repellat, nnnquam tamẽ fructu caret. Quẽadmodum videre in hac historia licet.

14 Stans autem Petrus cum vndecim, extulit vocem suam, & loquutus est illis: Viri Iudæi, & omnes qui habitatis Ierosolymæ, notum hoc sit vobis, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, quemadmodum existimatis, isti ebrii sunt: est enim hora diei tertia.

16 Sed hoc est, quod dictum est per Prophetam Ioel:

17 Et erit in vltimis diebus, dicit Deus, *effundam ex* Spi*ritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filii vestri, & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt:*

18 Utique super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu *meo & prophetabunt:*

19 Et dabo prodigia in cælo supernè, & signa super terrã infernè, sanguinem & ignem, & vaporem fumi:

20 Sol vertetur in tenebras, & luna in sanguinem, prius quàm veniat dies Domini magnus & illustris.

12 Et erit, quisquis inuocauerit nomen Domini, saluus erit.

24 *Stans autem Petrus.* Standi verbo grauem in cœtu concionem fuisse habitam significat. Surgebant enim verba ad populum facturi, quò facilius audiri possent. Summa autem huius concionis est: quòd ex dono Spiritus sancti quod cernebant, colligit exhibitum iam esse *Christum.* Prius tamẽ falsam illam opinionem refellit, quòd putarẽt ebrios esse discipulos. Refutatio autem probabili argumento cõstat: quia non soleant manè homines inebriari. Nam, vt inquit Paulus 1. Thess. 5. 7. Qui ebrii sunt, nocte sunt ebrii. Pudore enim lucem fugiunt. Et sanè tanta est huius vitii fœditas, vt meritò lucem horreat. Neque tamen hoc argumentum perpetuò valeret. Iam enim suo tempore inuehebatur Isaias in eos, qui ad sectandam ebrietatem manè surgebant. Et hodie nõ pauci sunt, qui porcis similes statim à somno ad pocula transiliunt. Sed quoniam hoc abhorret à communi hominũ more, verisimile esse Petrus negat. Qui mediocriter antiquitatis sunt periti, diẽ ciuilẽ ab ortu solis ad occasum vsque in duodecim horas distributũ fuisse sciunt Ita horæ æstate lõgiores, hyeme breuiores erãt. Ergo quæ nũc hyeme nona esset ante meridiẽ, æstate verò octaua, veteribus tertia fuit. Quòd autẽ leuiter tantùm opinionẽ ebrietatis diluit Petrus, ideo fit quia superuacua fuisset magis anxia excusatio. Ergo, vt in re indubia, eos qui ridebant magis compescit, quàm docere laboret. Cæterùm, non tam eos ex temporis circunstantia refellit, quam Ioelis testimonio. Nam quum dicit, *exhiberi* quod prædictum fuerat, eorũ ingratitudinem perstringit, quòd tam insigne beneficium, iam sibi olim promissum, nunc dum ante oculos est, non agnoscãt. Quòd autẽ omnibus exprobrat

paucorum

paucorum vitium,non ideo facit,vt omnes eadem inuoluat culpa: sed quoniã ex illorum subsannatione opportuna occasio se dabat omnes simul docendi,eã non negligit.

17 *Erit in nouissimis diebus.* Ab hoc effectu probat exhibitum iam esse Messiam. Ioel quidem 2.29, nouissimos dies non exprimit: sed quum de plena Ecclesiæ restitutione disserat, nõ dubium quin prophetia illa in solam cõpetat vltimam ætatem. Quare,nihil à Ioelis mẽte alienum attulit Petrus: sed tanùm explicandi causa hoc verbum addidit, vt scirent Iudæi non aliter posse instaurari Ecclesiam, quæ tunc collapsa erat, quàm si Dei Spiritu renouarentur. Porrò quia Ecclesiæ reparatio, quasi nouũ seculum futura erat,ideo Petrus in dies nouissimos eam confert. Et sanè hoc tritum ac familiare Iudæis erat, magnificas omnes promissiones de beato & bene composito Ecclesiæ statu,non antè completum iri, quàm dum Christus aduentu suo omnia in integrum restitueret. Proinde extra controuersiam inter ipsos erat, pertinere ad vltimum tempus quod adducitur ex Ioele. Iam per dies vltimos vel plenitudinem temporis notatur stabilis Ecclesiæ conditio in Christi manifestatione.

Effundam De Spiritu meo. Vult probare, (vt iam dictum est) non aliter reparari posse Ecclesiam, quàm dato Spiritu sancto. Quum ergo spem omnes haberent propinque restitutionis, socordiæ eos insimulat,quòd de illius ratione ac modo non cogitent. Cæterùm, quum Propheta dicit,Effundam, minimè dubium est, quin largam affluentiam hoc verbo notare voluerit. Eodẽ verò sensu accipere cõuenit, *effundã* de Spiritu,vel ex Spiritu, acsi dictum esset simpliciter,Effundam Spiritum. Nam hoc posterius apud Prophetã habetur. Petrus autem Græcos sequutus est, qui vocem Hebraicam *eth*, verterunt *ἀπὸ*. Frustra ergo quidam subtilius hic philosophantur: quia vtcunque mutentur verba, retinenda tamen est mens Prophetæ. Interea, quum Deus effundere Spiritum dicitur, sic accipi debere fateor, quòd ex Spiritu suo tanquam ex vnico & inexhausto fonte, multiplicem donorum varietatem profluere in homines faciat. Nam teste Paulo, prioris Corinthiorũ capite duodecimo, versu quarto diuersa quidem sunt dona,sed vnus Spiritus. Hinc verò colligimus vtilem doctrinam: Nihil nobis præstantius à Deo posse dari,quàm Spiritus gratiam: imò sine hac,nihili reliqua omnia esse. Nam quum in summa Deus populo suo vult salutem promittere, Spiritum se daturum affirmat. Hinc sequitur, nihil nos bonorum posse adipisci, donec Spiritu sancto donemur. Et certè tanquam clauis est quæ ostium nobis reserat,vt penetremus in omnes spiritualium bonorum thesauros: atque etiam ingrediamur in regnum Dei.

Super omnem carnem. Quid hæc vniuersitas valeat,ex sequentibus patet. Nã primùm in genere ponitur,Omnis caro, deinde partitio additur, qua Propheta significat,nullum fore ætatis vel sexus discrimẽ,quin Deus omnes promiscuè in gratiæ suæ communionem admittat. *omnis* igitur caro: quia adolescentes simul ac senes, masculi ac fœminæ. Quæri tamen potest,cur tanquam nouum & prius inauditũ bonũ polliceatur Deus populo suo,quod ab initio seculis omnibus præstare solitus fuerat. Nullum enim seculũ gratiæ Spiritus expers fuit. Huius quæstionis solutio in his duobus verbis posita est,Effundã,&,Super omnem carnem. Duplex enim hîc antithesis notanda est,inter veteris & noui Testamenti tempus. Effusio enim, vt dixi, vberem plenamque copiam significat: quum sub Lege parcior fuisset distributio. Vnde etiam Iohãnes Spiritum sanctum datum fuisse negat,donec in cœlum ascenderet Christus. *Omnis caro* significat immensam multitudinẽ, quum Dominus antea paucos,tã ampla Spiritus sui participatione dignatus esset. Porrò, in vtraque cõparatione minimè negatur quin Patres sub Lege,eiusdẽ gratiæ nobiscũ participes fuerint: sed Dominus nos illis superiores esse,sicuti sumus,ostẽdit. Eodẽ,inquam,& intelligentiæ, & iustitiæ & sanctificationis Spiritu prædicti fuerũt pii omnes à primo mũdi exordio, quo nos hodie Dominus illuminat &

regenerat: verùm pauci tunc cognitionis luce donati fuerunt, si cum ingenti fidelium multitudine conferantur, quos repentè Christus aduentu suo collegit. Deinde, obscura & tenuis fuit illorum cognitio, & quasi velo obtecta, si conferatur cum ea, quam hodie ex Euangelio habemus: vbi Christus, sol iustitiæ, pleno fulgore, velut in meridie lucet. Nec obstat, quòd pauci quidam tanta fide excelluerunt, vt neminem forsan hodie parem habeant. Nam eorum intelligentia, nihilominus pædagogiam Legis resipiebat. Est enim illud semper verum Matth.13.17, Luc.10.24, pios Reges & Prophetas non vidisse nec audisse quæ Christus aduentu suo patefecit. Ergo vt noui Testamenti præstantiam commendet Ioel, vberiorem sub ipso fore Spiritus gratiam denuntiat: deinde ad plures homines peruenturam.

Et Prophetabunt. Prophetiæ verbo, rarum & singulare intelligentiæ donum notare voluit. Ac eòdem spectat, quæ mox sequitur partitio: *Iuuenes* vestri visiones videbũt, & senes somniabũt somnia. Fuisse enim duas istas ordinarias rationes, quibus se Dominus Prophetis manifestare solitus sit, ex duodecimo Numerorũ capite sexto colligitur. Nam illic Dominus Moysen eximens à communi Prophetarum ordine dicit: Ego seruis meis per visionem vel somnium appareo: cum Moyse verò, facie ad faciẽ loquor. Videmus ergo generi subiici duas species, confirmationis vice. Summa tamen huc redit, fore omnes Prophetas, simulac effusus e cælo Spiritus fuerit. Verùm hic obiicitur, nihil tale extitisse, etiam in ipsis Apostolis, nedum in vniuerso fidelium grege. Respondeo, hunc Prophetis vsitatum fuisse morem, vt regnum Christi sub tropis seculo suo congruentibus adumbrent. Dum loquuntur de cultu Dei, nominant altare, sacrificia, auri, argenti, thuris oblationẽ. Scimus tamẽ altaria nunc cessare, abolita esse sacrificia quorum sub Lege vsus fuit: & Dominum altius quiddam requirere à nobis, quàm opes terrenas. Verum id quidem est: sed Prophetæ, dum stylum attemperant ad captum sui temporis, figuris quæ tum familiares populo erãt, inuoluunt ea, quæ nunc aliter exhibita videmus, quemadmodum alibi Isa.66.21 dum ex Leuitis se facturum Sacerdotes promittit, & ex plebe Leuitas, non aliò tendit nisi infimum quemque sub regno Christi honorifico fore in gradu. Ergo si verũ & genuinũ huius loci sensum habere cupimus, nõ vrgẽda sunt verba quæ ex veteri Legis œconomia sumpta sunt, sed tantùm quærenda sine figuris veritas. Ea autem est, quòd Apostoli subito Spiritus afflatu, de cælestibus mysteriis prophetice, hoc est diuine, & supra vulgarem modum disserebant. *Prophetia* itaque nomen, nihil aliud designat, quàm rarum & insigne intelligentiæ donum: acsi diceret Ioel, Sub Christi regno nõ paucos tantùm fore Prophetas, quibus arcana sua Deus reuelet, sed omnes ad propheticam vsque excellentiam, spirituali sapientia donandos esse. Quemadmodum & apud Ieremiam 31.34, habetur: Non docebit quisque proximum suum amplius, quia omnes me cognoscent à minimo vsque ad maximum. Ceterùm, his verbis Petrus Iudæos, quos alloquitur, ad eiusdem gratiæ communicationem inuitat. Acsi diceret, Spiritum quẽ in nos effudit, paratus est Dominus longè lateque effundere. Ergo, nisi per vos steterit, haurietis ex hac plenitudine nobiscum. Quod autem Iudæis tunc dictum fuit, sciamus & nobis hodie dici. Tametsi enim cessarunt illæ visibiles Spiritus gratiæ, nõ tamen Spiritum suum ab Ecclesia sua Deus subduxit. Quare, hac promissione eum nobis indiscriminatim omnibus quotidie offert. Vnde nos non nisi nostra ignauia egeni sumus ac inopes: & simul clarè patet impios & sacrilegos esse Spiritus hostes, qui plebem Christianam arcent à Dei notitia quum ipse fœminas simul ac viros, iuuenes ac senes, non admittat modò, sed nominatim aduocet.

18 *Super seruos meos*. His verbis restringitur promissio ad Dei cultores. Neque enim Spiritũ suum profanat Deus: quod fieret, si prostitueret incredulis ac contẽptoribus. Certũ quidẽ est, nos Spiritu fieri Dei seruos: ideóque nõ esse donec eũ recepimus: sed primùm quos Deus in familiam suam cooptauit, & quos Spiritu suo formauit in suum obsequiũ, nouis

nouis postea donis cumulat, Deinde, non respexit Propheta ad illum temporis ordinem. sed tantùm hanc gratiam Ecclesiæ propriam facere voluit. Quum autem Ecclesia, nonnisi apud Iudæos esset, eos honorificè appellat Seruos & ancillas Dei. Verũ, ex quo Deus diruta maceria, Ecclesiam vndique sibi collegit, quotquot in fœderis societatem recepti sunt, eodem nomine censentur. Tantùm meminerimus peculiariter Ecclesiæ Spiritum destinari.

19 *Et dabo prodigia.* Primo loco vidẽdum est, quisnam sit iste dies magnus Domini. Alii de priore Christi aduentu in carne, exponunt: alii verò referunt ad vltimum resurrectionis diem. Neutra mihi opinio probatur. Propheta enim, meo iudicio, totum Christi regnũ comprehendit. Atque ita *Diem* magnum vocat, ex quo manifestari in carne cœpit Filius Dei, vt nos ad complementum regni eius ducat. Non ergo certum vnum diem præfigit, sed à prima Euangelii promulgatione diem istum inchoat, & vsque ad vltimam resurrectionem extendit. Qui ad ætatem Apostolorum restringunt, mouentur hac ratione, quòd Propheta hoc membrum cum proximo connectit. Sed in eo nihil absurdi, quòd Propheta tempus signat, quo hæc fieri cœpta sunt, vtcunque assiduos habeant progressus, vsque ad finem mundi. Porrò, quòd dicit *Solem* conuersum iri in tenebras, & *Lunam* in sanguinem, metaphoricæ sunt locutiones, quibus significat, Dominum signa per totam orbis machinam daturum iræ suæ, quæ homines terrore exaniment, acsi horrenda fieret totius naturæ conuersio. Sicuti enim sol & luna paterni erga nos fauoris Dei testes sunt, dum lucem vicibus suis terræ ministrant: ita ex aduerso dicit Propheta, irati & offensi Dei fore nuntios. Atque hoc secundum est membrum prophetiæ. Postquam enim de spiritualis gratiæ affluentia disseruit super omnem carnem: ne quis omnia simul prospera & trãquilla imaginaretur, subiicit turbulentum multoque horrore plenum fore statum mundi sub Christo. Quemadmodum & Christus ipse plenius admonet, Matthæi 24. & Lucæ vicesimo primo. Sed hoc ad gratiæ cõmendationem plurimùm valet, quòd vbi omnia minantur exitium, quisquis tamen nomen Dei inuocat, salutis suæ securus est. Per Caliginem solis, per Sanguinolentum lunæ defluxum, per Atrum vaporem fumi, exprimere voluit Propheta, quocunque homines vertant oculos, vbique sursum & deorsum multa apparitura, quæ terrorem incutiant, quemadmodum iam attigi. Perinde ergo hoc valet, acsi dixisset, nunquam tam miserè habuisse res in mundo, nunquam tot & tam atrocia iræ Dei signa extitisse. Hinc colligitur, quàm inæstimabilis sit Dei bonitas, qui præsens remedium tantis malis offert: & rursus quàm ingrati sint Deo ac peruersi, qui ad propinquum & obuium salutis asylum non confugiunt. Neque enim dubium est, quin hac tam tristi descriptione, pios omnes excitare Deus velit, vt ardentiore desiderio salutem expetant. Et Petrus in eundem finem citat: vt sciant Iudæi se plusquã calamitosos fore, nisi oblatam sibi Spiritus gratiam suscipiant. Quæritur tamen, quî conueniat, Christo manifestato, tantum simul mare malorum exundare. Absurdum enim videri potest, ipsum diuini erga genus humanum amoris vnicum esse pignus, in quo cælestis Pater omnes bonitatis suæ thesauros explicat: imò viscera misericordiæ suæ in nos effundit, & tamen eiusdem aduentu iram Dei solitò violentius ardere, vt cælum & terram vno quasi incẽdio corripiat. Sed primò obseruandum est, quia nimium pigri sunt homines ad recipiẽdũ Christum, variis afflictionibus quasi flagellis vrgẽdos esse. Deinde, quũ Matthei capite vndecimo, versu vigesimo octauo laborãtes & malis grauatos ad se Christus vocet, multis prius malis domari nos necesse est, vt humilitatem discamus. Nam ex secundo rerum suarum statu, cornua superbiæ induunt homines. Nec fieri aliter potest, quin ferociter Christum contemnat, qui sibi felix videtur. Tertio, quia plus æquò propensi sumus ad quærendam carnis pacem: vnde etiam fit, vt Christi gratiã multi alligent præsenti vitæ, ad diuersam cogitationem nos assuefieri expedit, vt sciamus spirituale esse Chri-

sti regnum. Ergo Deus vt cælestia Christi bona esse doceat, multis ærumnis secundum carnem nos exercet. Ita fit, vt nostram felicitatem extra mundũ quæramus. Miserias etiam cumulat hominum ingratitudo. Seruus enim qui voluntatem domini sui tenet, nec obsequitur, dignus est grauioribus pœnis. Lucæ 12. 47. Quò familiarius nobiscum Deus in Christo communicat, magis crescit nostra impietas, & in apertam contumaciam erumpit: ita nihil mirum, si Christo manifestato, multa vltionis diuinæ signa ex aduerso appareant, quum homines impio contemptu hinc grauius in se prouocent Deum, iramque eius inflamment. Certè quòd formidabilis est Christi dies, accidentale est, siue nostrã segnitiẽ corrigere velit Deus, siue nos adhuc indociles subigere, siue ingratitudinẽ punire. per se enim nihil affert nisi iucũdũ. Sed Deũ meritò prouocat gratiæ suæ cõtemptus ad horribilem excandescentiam.

21 *Quisquis inuocauerit.* Insignis locus. Nam sicuti Deus minis ac terroribus nos tanquam ignauos asinos ad quærendam salutem instigat, ita postquam cælum & terram tenebris inuoluit, modum tamen ostendit, quò salus ante oculos nostros affulgeat: nempe si ipsum inuocabimus. Est enim diligenter notanda hæc circunstantia. Si Deus salutem simpliciter promitteret, hoc iam quidem esset magnum: sed longè maius est, dum inter multiplices mortis abyssos, eam promittit: Dum omnia, inquit, confusa fuerint, & exitii formido omnia occupauerit, tantùm inuocate me, & salui eritis. Ergo, vtcunque malorum gurgite absorptus sit homo, proponitur illi tamen remedium, quo effugiat. Notanda etiam vniuersalis particula, *Quicunque.* Nam sine exceptione omnes Deus ad se admittit, & hoc modo ad salutem inuitat: quemadmodum paulus colligit decimo ad Rom. cap. 12. 13. & ante à Propheta traditum fuerat, Tu Deus exaudiens precationem, ad te omnis caro veniet. Quando itaque nemo excluditur ab inuocatione Dei, omnibus aperta est salutis ianua. Nec aliud est quod nos ab ingressu arceat, quàm propria infidelitas. omnes dico, quibus se per Euangelium Deus patefacit. Verùm, sicuti in Dei inuocatione certa est salus: ita statuendum est, sine ipsa ter miseros esse nos ac perditos. Cæterùm quum salus nostra locatur in Dei inuocatione, nihil interea adimitur fidei, quando hæc inuocatio, nonnisi in fide fundata est. Est alia quoque circunstantia non minus notatu digna: quòd Propheta vltimis diebus propriè cõgruere significat, Dei inuocationem. Nam etsi omnibus seculis inuocari voluit, ex quo tamen in Christo se exhibuit Patrem, faciliùs nobis ad eum accessus patet. Quod & maiorem nobis fiduciam addere, & torporem excutere debet. Vt etiam ratiocinatur ipse, hoc priuilegio alacritatem ad precandum nobis duplicari: Hactenus non petiistis quidquam in nomine meo: petite & impetrabitis: quasi diceret, Antehac quanuis nondum apparuerim Mediator in carne & Aduocatus, precati tamen estis: nunc vbi patrocinium meum accedet, quanto animosius id facere conueniet?

22 Viri Israelitæ, audite hos sermones: Iesum Nazarenum, virum à Deo ostensum erga vos, virtutibus, & prodigiis, & signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio vestri, quemadmodum & ipsi nostis:

23 Hũc, inquã definito cõsilio, & præscientia Dei traditũ per manus impiorũ accepistis, & cruci affixum interemistis.

24 Quem Deus suscitauit, solutis doloribus mortis, quandoquidem impossibile erat ipsum teneri ab ea.

22 *Iesum*

22 *Iesum nazarenum*. Nunc Petrus ad suum institutum prophetiam Ioelis accommodat: nempe vt inde agnoscãt Iudæi adesse instaurationis tempus: & ideo Christum sibi esse datum. Neque enim aliter quàm aduentu Mediatoris, complenda erat hæc promissio. Atque hic demum rectus est vsus donorum omnium, quæ per Christum percipimus, dum nos ad Christum ipsum, veluti ad fontem deducunt. Verùm huc sensim progreditur. Neque enim statim à principio, Iesum fuisse Christum affirmat, sed tantum dicit, *Hominem* fuisse diuinitus missũ: idque probat ex miraculis. Postea addit, *a morte* resurrexisse, quũ esset occisus. Vnde certi⁹ & plenius apparet non fuisse vnũ aliquẽ ex Prophetis, sed ipsum Dei Filium, qui promissus fuerat omnium reparator. Sit ergo hoc primum membrum, Iesum Nazarenum hominem fuisse, luculentis testimoniis approbatũ à Deo, vt sperni quasi vulgaris aut obscurus nõ deberet. ἀποδεδειγμένον vetus Interpres non malè reddidit Approbatum. Ac fallitur Erasmus, qui putat eum secus legisse. Ipse verò Lucæ mẽtẽ minimè expressit, quũ vertit Exhibitũ. Nã quũ verbum illud Græcis significet Demõstrare: vnde & Mathemaci, ἀποδείξεις vocãt argumẽta, quibus oculis rẽ perspicue subiiciunt: voluit dicere Lucas Iesum non venisse incognitum, ac sine vllo testimonio vel approbatione: sed in hoc valuisse quæ Deus per illum edidit miracula, vt illustris & eximius esset. Ideo dicit *Ostensum* erga Iudeos: quia Deus inter illos Filium suum insignem & magnum haberi voluit. Acsi diceret, miracula non aliis gentibus fuisse destinata, sed Iudæis: vt Iesum diuinitus sibi missum agnoscerent

Virtutibus. Miracula tribus istis nominibus designat. Et sanè quoniam Deus potentiam in illis suam nouo & inusitato modo exerit, vel saltem plus admirationis excitat, meritò dicuntur Virtutes. Solemus enim, quum aliquid extraordinarium accidit, magis commoueri. Qua ratione etiã dicuntur Prodigia, quoniam obstupescere nos cogũt. Signa autẽ ideo vocãtur: quia Dominus mẽtes hominum ibi fixas hærere non vult, sed altius attolli: sicuti in alium finem referuntur. Tres autẽ voces posuit, vt magis extolleret Christi miracula, & hac congerie ad eorum considerationem vehemẽtius populum impelleret. Porrò, Christum non facit primarium authorem, sed ministrum duntaxat: quia gradatim, vt dictum est, procedere instituit. Quæri tamen posset, an miracula ad iustam approbationẽ sufficiant: quia hoc modo suis imposturis fidẽ facerẽt Magi. Respõdeo, multùm a Dei virtute differre Satanæ præstigias. Denuntiat quidem alibi Christus 2. Thess. 2. 9, Matth. 24. 24, regnum Antichristi fore in prodigiis: sed mox addit Mendacibus. Si quis excipiat, non esse prõptum discernere, quia dicit tantum coloris habitura, vt etiam electos, si fieri posset, in errorem abducant: respondeo iterum, hallucinationem nonnisi ex defectu nostro (quia scilicet obtusi sumus ac hebetes) prouenire. Deus enim virtutem suam satis clarè ostẽdit. Ergo in miraculis quæ edit Deus, satis firma est vel doctrinæ vel ministerii approbatio modò ne desint nobis oculi. Quòd autem inualida est apud impios, quia falsis Satanæ miraculis possunt subinde decipi, hoc eorum cæcitati imputandũ est: sed quisquis est mundo corde, puris quoque mentis oculis Deum agnoscit, quoties se demonstrat. Nec aliter illudere potest Sathan, nisi vbi cordis nostri malitia vitiatũ est iudicium, & quasi tenebræ oculis nostris offusæ sunt, vel segnitie contracta lippitudo.

23 *Nunc interemistis*. Mortis Christi hac maximè de causa meminit, vt plenior constaret resurrectioni fides. Res nota erat apud Iudæos, Christum fuisse cruci affixum. Ergo quòd resurrexit, ingens est atque admirabile specimen diuinæ virtutis. Interea, vt pungat eorũ conscientias peccati sensu, dicit ab illis fuisse occisum. Non quòd suis eum manibus crucifixerint, sed quòd vna totius populi voce postulatus fuerit ad necẽ. Et quanquã multi ex auditoribus quos alloquitur, non consenserant scelestæ crudelitati & impiæ, iustè tamen eam genti imputat: quia silentio vel incuria omnes se polluerãt. Nec ignorãtiæ præ

textus locum habet, quum prius fuisset à Deo ostensus. Hic ergo reatus cuieos subiicit, præparatio est ad pœnitentiã.

Definito consilio. Occurrit offendiculo quoniam absurdum prima specie videtur, quòd is homo, quem Deus tãtopere ornauerat, postea ad omne ludibriũ prostitutus, mortem adeò probrosam subeat. Quoniam ergo crux Christi primo aspectu nos turbare solet, ideo Petrus admonet nihil fortuitò passum esse, vel quia illi ad se liberandum facultas defuerit. sed quia sic à Deo constitutum fuerat. Hæc enim sola cognitio, quòd mors Christi æterno Dei consilio ordinata fuerit, ansam præcidit stultis ac prauis cogitationibus, & offensione præuertit, quæ concipi alioqui poterãt Sic enim habendum est, Deum nihil frustra vel temerè decernere. Vnde sequitur, iustã fuisse causam, cur voluerit Christum pati. Eadem Diuinæ prouidẽtiæ cognitio, gradus est ad cõsiderandũm mortis Christi finem ac fructum. Protinus enim in Dei consilio hoc nobis occurrit, Iustum fuisse morti addictũ pro peccatis nostris: atque eius sanguinem fuisse mortis nostræ pretium. Hic autem insignis est locus de prouidentia Dei, vt sciamus ab ea gubernari tam vitam nostram, quàm mortẽ. Tractat quidem Lucas de Christo: sed in eius persona speculum habemus, quod nobis vniuersalem Dei prouidentiam repræsentat, quæ per totum mundum se extendit: specialiter tamen relucet nobis, qui sumus Christi membra. Hic duo ponit Lucas, Præscientiam, & Dei decretum. Quanquam autem ordine prior est præsciẽtia, (quia Deus quid statuere velit antea videt quàm re ipsa statuat) consilio tamen vel decreto eam subiicit, vt sciamus Deum nihil voluisse aut statuisse, nisi quod longe antè direxerat in suum finem. Multa enim sæpe temere decernunt homines, quia subitò. Ergo vt Dei cõsiliũ ratione nõ carere doceat Petrus, præsciẽtiã illi sociã adiungit. Nunc ista duo nos distinguere oportet, atque eò diligẽtius, quod multi hac in parte falluntur. Præterito enim cõsilio Dei, quo moderatur totũ orbem nudã præsciẽtiã arripiũt. Inde vulgaris illa distinctio, quòd tametsi præuidet deus omnia, nullã tamẽ creaturis necessitatem imponit. Et certe verùm est Deum hoc vel illud ideo præscire, quia futurum est: sed quemadmodum videmus, non tantùm Deo præuisum Petrus docet quicquid Christo accidit, sed ab eo fuisse decretum. Hinc autem colligi debet generalis doctrina: quia Deus nõ minus in totius mundi gubernatione, quàm in ordinãda morte Christi, suam prouidentiam ostendit. Dei ergo est, non futura modò præscire, sed suo arbitrio statuere quid fieri vult. Hoc secundum indicauit Petrus, quum dixit, Certo aut definito Dei consilio fuisse traditum. Quare aliud est præscientia, quàm voluntas Dei qua regit ac temperat omnia. Nonnulli qui acutius cernunt, Deum non modo præscire, sed nutu etiam quæcunque fiunt in mundo, moderari fatentur. Interea tamen confusum regimen imaginantur, quasi Deus fræna laxaret creaturis, vt singulæ sequantur naturæ suæ ordinem. Dicunt solem arbitrio Dei regi, quoniam nobis lucendo, officium peragit, quod illi semel à Deo iniunctum est. Hoc modo liberum homini arbitrium relinqui putant, quoniam ad liberam boni & mali electionem disposita est eius natura. Sed qui ita sentiunt, Deum fingunt sedere in cælo otiosum. Longè aliter Scriptura, quæ speciale Deo regimen in rebus singulis, & in hominum actionibus vendicat. Nostrum tamen est expendere, in quem finem hoc doceat. Cauendæ enim sunt deliræ speculationes, quibus multos abripi videmus. Scriptura vult fidem nostram exercere, vt sciamus nos protegi Dei manu, ne simus Satanæ & impiorum iniuriis obnoxii. Hoc vnum amplecti vtile est. neque enim aliud sibi voluit Petrus hoc loco. Imò in Christo sobriè sapiendi exemplum nobis proponitur. Non enim dubium est, quin obnoxia fuerit corruptioni eius caro, secundum naturam. Atqui, immunem fecerat Dei prouidentia. Si quis roget, annon fragilia fuerint ossa Christi: non erit negandum, fuisse quidem naturaliter: sed tamẽ nulli os potuisse minui Iohã. 19.36, quoniã sic Deus statuerat. Hoc, inquã, exẽplo admonemur, sic dãdũ esse principatũ Dei prouidẽtiæ vt in-

vt intra limites nostros stemus:neque nos temerè ingeramus in Dei arcana, quò minimè penetrat oculi nostri acies.

Per manus impiorum. Quia videtur innuere Petrus, impios paruisse Deo, hinc sequitur ex duobus absurdis alterutrum: vel Deum esse malorum authorem: vel homines quoduis scelus perpetrando, non peccare. Respondeo de secundo, impios, vtcumque exequantur quod apud se Deus statuit, nihil tamen minus quàm Deo obedire. Nã obedientia ex voluntario affectu nascitur. scimus autem impiis longè aliud esse propositum. Deinde, nemo obedit Deo, nisi cui comperta est eius voluntas. Obedientia igitur ex notitia pendet diuinæ voluntatis. Porrò, Deus in Lege suam nobis voluntatem patefecit. Quare, illi demum obediunt Deo, qui opera sua exigunt ad Legis regulam: deinde eius imperio se volutarii subiiciũt. Nihil tale in omnibus impiis cernimus, quos Deus huc vel illuc nescientes impellit. nemo igitur excusabiles hoc prætextu esse dicet, quia pareant Deo: quũ & Dei voluntas in Lege nobis quærẽda sit: & illi, quantum in se est, repugnare Deo cupiant. Quantum ad alterum pertinet, nego Deum mali esse authorem: quia in hac voce certa est notatio praui affectus. Maleficium enim æstimatur ex fine, quô quisque tendit. Homines quum vel furtum, vel homicidium perpetrant, ideò peccãt, quia fures sunt aut homicidæ. In furto autem & homicidio, sceleratum consilium. Deus qui illorum malitia vtitur, in superiore gradu locandus est. Longè enim aliud spectat: quia alterum vult castigare, alterius exercere patientiam: atque ita nunquam à sua natura, hoc est, à perfecta rectitudine deflectit. Ita, quòd traditus fuit Christus per manus impiorum, quòd crucifixus factum est Dei nutu & ordinatione. Proditio autẽ, quæ per se nefaria est, & cædes quæ tantum scelus in se continet, Dei opus non debet censeri.

24 *Solutis doloribus.* Per mortis dolores, plus quiddam intelligo quàm corporeum sensum. Nam qui verè expendunt mortis naturam, quia audiunt esse Dei maledictionem, ipsos Deum iratũ in morte concipere necesse est. Hinc mirus horror: in quo plus mali est, quàm in morte ipsa. Hac porrò conditione mortem obiit Christus, vt reatum nostrum subiret. Ille interior conscientiæ metus, qui illum ad sudorem vsque sanguineum expauescere coegit, quum se sisteret ad Dei tribunal, multò plus illi anxietatis & horroris attulit, quàm omnes carnis cruciatus. Cæterùm, quòd luctatum cum huiusmodi doloribus Christum fuisse Petrus docet, & victorem simul prædicat: hoc facit, vt nunc mortem horrere non debeant fideles. Neque enim eadem est nunc mortis qualitas, quæ fuit in Adam: quoniam per Christi victoriam absorpta est Dei maledictio. 1. Cor. 15. 54. Sentimus quidem adhuc dolorũ punctiones, sed quæ nos totaliter non vulnerant, dum fidei clypeus opponitur. Rationẽ addit, Quia possibile non erat Christum morte opprimi, vt pote qui vitæ author est.

25 Dauid enim dicit de ipso, Prouidebam Dominum coram me semper: quoniam à dextris est mihi, ne commouear.

26 Propter hoc lætatũ est cor meum, & exultauit lingua mea: quin & caro mea requiescet in spe.

27 Quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec permittes vt Sanctus tuus videat corruptionem.

28 Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me lætitia cum facie tua.

29 Viri fratres, quando licet mihi cum fiducia dicere apud vos de Patriarcha Dauid, quòd & mortuus est, & sepul-

tus, & sepulchrum eius apud nos vsque in hunc diem.

30 Propheta ergo quum esset: & sciret quòd iureiurando iurasset sibi Deus, futurum, vt de fructu lumbi eius, quo ad carnem, exoriretur Christus, qui sederet super thronum eius,

31 Præscius locutus est de resurrectione Christi, quòd non derelicta sit in inferno anima eius, nec caro eius viderit corruptionem.

25 Resurrectio Christi, quæ tum certis clarísque vaticiniis testata erat, tū colligi poterat ex perpetua Prophetarum doctrina, quasi res noua & inaudita Iudæis probāda fuit. Nec mirum. videmus enim, quum sæpius eam discipulis inculcasset Christus, parum tamen profecisse. Et tamen retinebant certa veræ doctrinæ principia, quæ aditum illis patefacerent ad Christi notitiam: vt mox videbimus. Quoniam ergo fructus resurrectionis Christi erat donum Spiritus, confirmat Dauidis testimonio, Christum oportuisse resurgere: vt inde agnoscant Iudæi, eum doni authorem. Sumit enim pro confesso, fuisse excitatum à mortè, non vt sibi, sed vt suis viuat. Nunc videmus quò tendat consilium Petri, non debere videri nouum quòd ita multò ante prædictum fuerat, Iesum quoque esse Christū: quia de eo, tanquam Ecclesiæ capite, vaticinatus fuerit Dauid. Principio vidēdum est, an omnino de Christo intelligi debeat hic locus, quemadmodum Petrus contendit: deinde si quid erit in verbis notatu dignum excutiemus suo ordine. Negat Petrus competere in Dauidem, quod hic dicitur: *non* permittes vt Sanctus tuus corruptionem videat: Psal. 16 8. quia Dauidis cadauer in sepulchro corruptum fuerit. Videtur in speciem leue esse argumentum. Prōptum enim esset excipere, Non vrgēdum esse verbum, quum nihil aliud voluerit Dauid quàm se ab interitu eximere. Ergo vtcunque eum attigerit corruptio, id tamē non obstat, quominus tutum se ab eius periculo iure prædicet: quia nouerat se à Domino liberandum. Imò videtur repetitio esse proximi mēbri, ex familiari linguæ Hebraicæ vsu. Quod si ita est, simplex erit sensus, Nō passurum esse Deum, vt opprimatur mortis imperio, vel vt eum mors absumat. Atque hanc interpretationem cōfirmat, quòd vbi Infernum legimus, Hebraicè habetur, *Seol*: vbi legimus Corruptionē, illic est, *Shachat*. Vtraque autem vox Sepulchrum significat. Hoc modo bis diceret Dauid, se à morte ereptum iri per Dei gratiam. Denique, idem hic dicit, quod Psal. 49. 16. Redimet Deus animā meā è manu inferni. Sicuti conuerso, quum de reprobis agit, Descensum in sepulchrū, pro exitio capere solet. Respōdeo breuiter, maius hic quiddam exprimi, quàm communem piorum redemptionem. Dauid quidem æternum sibi tam in vita quàm in morte Deum liberatorem fore promittit. Neque verò multum profuisset, ereptum semel esse ab vno periculo, nisi cōfisus esset Dei protectione se vsque in finem fore saluum: sed incolumitatem designat superiorē communi sorte. Et certe verba sonant de nouo & singulari priuilegio eū gloriari. Vt concedam repetitionem esse, atque istis duobus membris vnum dici, Non deseres animam meam in inferno: &, Non permittes, vt videam corruptionem: nego tamen simpliciter intelligi, quòd Deus Sanctum suum vindicare ab æterno interitu velit. Siquidē, nominatī immunitas à corruptione promittitur. Nec moror quòd *Shachat* sepulchrum significat, sicuti *Seol* quod priore membro positum est. Nā vt de verbis non contendam, etymologia tamen spectanda est. Quum ergo *Shachat* ideo sepulchrum vocetur, quia corpus hominis putredine corrūpit, nō dubiū est, quin illam qualitatem notare voluerit Dauid. Ergo non tam locus hoc nomine exprimitur, quàm putrescendi conditio. Ita sensus est, Non passurum Deum, vt in sepulchro putrescat ille, de quo Psalmus loquitur. Quum autē ab

hac

hac necessitate immunis nõ fuerit Dauid, sequitur vaticinium non solide nec perfecte fuisse in eo impletũ. Quòd autem omnino de Christo exponi Psalmus debeat, res ipsa conuincit. Nam quum Dauid vnus esset de filiis Adæ, illam vniuersalem generis humani sortem effugere non poterat, Gen. 3. 19. Puluis es, & in puluerem redibis: apertum est, inquam, omnibus Adæ filiis sepulchrum, quod ipsos omnes deglutiat, & absumat: vt nemo se eximere à corruptione possit. Ita quum nos intuemur seorsum à Christo, paratum nobis sepulchrum cernimus, quod nobis putredinem minatur. Quare, si à Christo separetur Dauid, minimè in eum competet quod hîc dicitur, Seruandum esse à sepulchro. Quum ergo gloriatur se expertem sepulchri fore, quòd ad putredinem attinet, proculdubio se in Christi corpore cõstituit: in quo mors deuicta est, atque abolitum eius regnum. Quòd si Dauid, nõ alia sibi ratione exemptionem à sepulchro promittit, nisi quatenus est Christi membrum, hinc apparet à Christo tanquam à capite faciẽdum esse exordium. Quisquis sani erit iudicii, facilè agnoscet valere hoc argumentum, Totum humanum genus corruptioni Deus subiecit: ergo Dauid, quatenus vnus erat ex hominum numero, inde eximi nõ potuit. Nec verò dubium est, quin Iudæi, apud quos habebatur hæc concio, quum extra cõtrouersiam axioma istud inter eos valeret, A solo Christo sperãdam esse restitutionem, ideo facilius acquieuerint Petri dictis: quia videbant non aliter constare quod verba sonant, quàm si ad Messiam ventum esset. Neque enim eò impudentiæ proruperant, saltem isti quorum fit mentio, vt auderent in rebus apertis cauillari. Deus enim pios & dociles auditores suis discipulis tunc obtulerat. Quærebant in veteri Testamento Messiam. Eius typum sciebant delineatum fuisse in Dauide. Erat religio, & Scripturæ reuerentia. At hodie totius ferè gentis desperata est impudentia. Vtcunque vrgeantur, eludunt. Vbi nullum est effugium, tamen perrumpunt. Victi nunquam cedent. Nec dubium, quin hæc illiberalis proteruia, impietatis eorum pœna sit: sed redeamus ad Petri concionem. Quando non tantùm prædicat Dauid liberatorem sibi fore Deum, sed modum quoque singularem exprimit: nempe, quòd sepulchri corruptioni non erit obnoxius, meritò colligit Petrus, id non in ipsum propriè competere: quum eius cadauer in sepulchro corruptum fuerit. Quia autem hoc dictu asperum fuisset apud Iudæos, verborum circuitu duritiem præmollit. Non enim præcisè vno verbo negat, verè id fuisse in Dauide impletum, sed obliquè tantùm significat, quia vulgari aliorum more in sepulchro consumptus iaceat. Cæterùm ita de Christo vaticinatus est Dauid, vt & sibi priuatim aptarit hanc consolationem, & extenderit ad vniuersum Ecclesiæ corpus. Nam quod in capite solidum est ac perfectum, diffusum postea in singula membra distribuitur. Neque verò negandum est, de seipso Dauidem hîc loquutum: sed quatenus in Christo, quasi vitæ speculo, se intuebatur. Primus ergo respectus in Christum: inde ad se & alios fideles oculos conuertit. Ita nobis hîc præscribitur generalis doctrina, de natura fidei, de spirituali conscientiæ gaudio, de spe eternæ liberatiõis.

Prouidebam. Hoc principium tenendum est, si Deum velimus nobis adesse, vt illum statuamus nobis ante oculos: & quidem antequam appareat. Fidei enim prospectus multò lõgius quàm ad præsentem experientiã penetrat. Ergo hoc habet proprium fides, vt in rebus confusis & periculis omnibus Deum semper ducem sibi proponat. Nihil enim est quod nos sustineat, quàm præsentiæ Dei agnitio: sicut absentiæ opinio nos subinde consternat & tandem penitus exanimat. Subiicit Dauid, non frustra se ad directionem illam Dei fuisse intentum. Mihi, inquit, *à dextris* est: quo significat, non esse periculum, ne vnquam nos ac fidem nostram frustretur, quum illum proponimus nobis præsentẽ. semper enim præsentissimũ eius auxiliũ sensuros. Fides quidem in sperãdo Dei auxilio omne experimẽtum & quicquid sensu percipitur, anteuertere debet: verùm vbi hanc Deo gloriam tribuerit, vt eum, licet absentem, adeóque inuisibilem, in Verbo aspiciat, ipso

tandem rei effectu superabitur. Est enim angustior fidei mensura quàm vt immensam diuinæ potentiæ & bonitatis amplitudinem capiat. Similitudine autem vtitur ab iis sumpta, qui vt debiles fulciant, vel timidos confirment, ad latus se coniungunt. Non commoueri, est non deiici e gradu, sed firmum in statu manere: quemadmodũ & Psal. 46.6, Deus in medio eius, itaque non commouebitur. Etsi enim duriter pios quatefieri sæpe contingit, tamen quia ad seipsos redeunt, dicuntur firmi manere. Non est igitur cur sibi à lapsu timeant, qui Dei auxilio sustinentur. Sicut è conuerso qui alibi quàm in Deo robur suum statuunt, ad minimum quêlibet auræ flatum nutabunt, ad mediocrem autem tentationis ventum corruent.

Propter hoc lætatum. Fiduciam sequitur gaudium animæ, linguæ exultatio, & corporis totius securitas. Nisi enim stupeant homines, anxios & tristes esse oportet, adeóque miserè cruciari quandiu se destitutos ope Dei sentiunt At fiducia quæ in Deo collocatur, non anxietate modò nos liberat, sed miro gaudio animos nostros perfundit. Istud est gaudium, quod suis discipulis plenum Christus promisit, & quod non posse illis eripi testatus est, Ioan. 16.22, & 17, 13. Magnitudinem gaudii exprimit, quum negat posse intus contineri, quin erumpat in linguæ exultationem. *Cabod* gloriam quidem significat: sed hic, vt aliis pluribus locis, pro Lingua capitur. Atque ita rectè vertęrunt Græci. *Carnis* autem quies totius hominis securitatem significat, quam nobis affert Dei tutela. Nec obstat, quòd perpetuò inquieti sunt ac trepidant fideles: nã sicuti in media tristitia nihilominus lætantur: ita nullæ sunt tãtæ agitationes, quæ illorum quietem abrumpant. Si quis obiiciat, in spiritu consistere pacem fidelium, non autem esse carnis: respondeo, corpore quiescere fideles: non quia sint immunes à molestiis, sed quia totos se Deo curæ esse confidant, neque animam modò eius protectione fore saluam, sed corpus etiam tutum.

27 *Quia non relinques.* Animam relinquere in inferno, est permittere vt interitu opprimatur. Duæ voces ponuntur, quarum vtraque sepulchrũ Hebræis significat. Quia Shaal petere significat, Scol puto dictũ esse, quia mors insatiabilis est: vnde & illa translatio, Dilatauit infernus animam suam. Itẽ, Dilatant quasi infernus os suum. Quia verò posterior Sahath à corruptione vel à consumptione ducta est, qualitas ista cõsideranda est, sicuti eam notare voluit Dauid. Quæ hic à quibusdam de Christi ad inferos descensu disputantur, meo iudicio superuacua sunt: quia remota à Prophetæ mente & consilio. Neque enim *anima* tam spiritum immortalis essentiæ significat, quàm vitã ipsam. Nam quum homo extinctus in sepulchro iacet, sepulchrum dicitur eius vitæ dominari. Vbi Græci verterunt, *Sanctum*, Hebraicè est *Chasith*, quod propriè mansuetum sonat, sed hoc, quia nihil ad præsens institutum faciebat, Lucas neglexit. Porro in fidelibus toties laudatur humanitas, quia eos Patris sui naturam imitari conuenit ac referre.

28 *Notas mihi fecisti*: Significat se Dei gratia, receptum esse à morte in vitam. Nam quòd tanquam rediuiuus emersit, singulari Dei beneficio fert acceptum. Hoc in Christo sic fuit impletum, vt nihil deesset ad perfectionem. Membra verò suam habent mensuram Itaque, Christus expers fuit corruptionis, vt sit primitiæ resurgentium. 1. Corint. 15.20. Nos eum tandem sequemur nostro ordine, Ibidem 23, sed in puluerem prius redacti. Quod addit, *Setisitia* repletum cum vultu Dei, conuenit cum illo: Ostende nobis faciem tuam, & salui erimus, Psalmo 80.4. Item, Signatum est super nos lumen vultus tui: dedisti lætitiam in corde meo, Psal. 4.7. Sola enim est diuini vultus serenitas, quæ nos non exhilarat modò, sed viuificat: rursum, eo auerso vel turbato, nos deficere necesse est.

30 *Propheta igitur quum esset.* Duabus rationibus admonet, non esse mirum, si Dauid longe vltra suam ætatẽ loquendo, euehatur: prior est, quòd Propheta erat. Scimus autem Prophetis res futuras & procul ab hominũ notitia remotas

remotas patefieri. Ergo eorum sermones vulgari aliorum modo iniquum est metiri, quum Spiritu directore longos annorum circuitus transcendant. Vnde & Videntes dicuntur: quòd tanquam in alta specula collocati, videãt quæ propter longinquam distantiam aliis sunt abscondita. Altera ratio est, quòd peculiariter illi promissus fuerat Christus. Hoc autem axioma passim ita receptũ erat apud Iudæos, vt filiũ Dauidis subinde in ore haberent, quoties de Christo fiebat mentio. Non sunt quidẽ eiusmodi argumenta, quæ necessariò euincant, de Christo exponendum esse hoc vaticinium: neque etiam fuit istud Petri consilium: sed primò cõtrariam obiectionem præuenire voluit, vnde talis Dauidi rei incognitæ diuinatio. Dicit ergo, & reuelatiõe prophetica, & singulari promissione notum illi fuisse Christũ. Deinde, apud sanos & integros valebat hoc principium quod Paulus tradit, Christum esse finem Legis, Ro. 10. 4. Nemini ergo tunc dubium erat, quin Prophetis omnibus hic fuisset scopus, ad Christũm pios manu ducere. Ideo quicquid insigne & quasi extraordinarium loquuti erant, vulgò persuasum erat in Christum verè cõpetere. Proinde notãdum est, solidè ratiocinari Petrum, quum Dauidi nõ fuisse obscurum colligit, quod summum erat reuelationum omnium caput.

Iureiurando iurasset. Iurauit Deus, non tantùm vt fidem suæ promissioni apud Dauidem faceret, sed etiam vt pluris æstimaretur res promissa. Et in hunc finem, meo iudicio, hîc repetitur, vt cogitent Iudæi, quantum habuerit momenti promissio, quam Deus ita insignierat. Et nobis quoque vtilis est eadem admonitio. neque enim dubium est, quin pacti excellentiam cõmendare Dominus voluerit interposito solenni iureiurando. Interea & fidei nostræ infirmitati hoc aptum est remedium, sacrum Dei nomẽ pignoris instar nobis obiici, quod eius dictis fidem arroget. Particula, *secundũ carnem*, aliquid in Christo fuisse carne nobilius subindicat. Sic ergo ex semine Dauidis Christus progenitus est homo, vt suam interea diuinitatem retineat, atque ita disertè exprimitur, inter duas naturas distinctio: quando eadem ratione dicitur Christus filius Dei secundum æternam suam essentiam, qua semen Dauidis secundum carnem.

32 *Hũc Iesum excitauit Deus: cuius omnes nos sumus testes.*

33 *Dextera ergo Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hoc, quod vos nunc videtis & auditis.*

34 *Neque enim Dauid ascẽdit in cœlos. Atqui dicit ipse, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis,*

35 *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

36 *Certò igitur cognoscat tota domus Israel, quòd Dominũ & eundẽ Christũ Deus fecit hũc Iesum, quẽ vos crucifixistis.*

32 *Hunc Iesum.* Postquã Dauidis testimonio probauit oportuisse Christũ resurgere: dicit se & reliquos collegas huius resurrectionis oculatos esse testes. Neque enim patitur contextus aliò trahi Excitandi verbum. Vnde sequitur in Iesu Nazareno impletum fuisse, quod Dauid de Christo prædixerat. Postea de fructu vel effectu disserit. Illud enim priore loco demonstrandum fuit, Christum viuere. Alioqui absurdũ & incredibile fuisset eum tãti miraculi esse authorem. Simul tamẽ admonet, illum nõ sibi priuatim resurrexisse, sed vt effuso Spiritu totam Ecclesiam vitæ suæ participem faceret.

33 *Dextera igitur Dei.* Dextera hîc pro manu aut virtute capitur, vt passim in Scriptura. Vult enim dicere, hoc fuisse memorabile Dei facinus, quòd Chri-

stũ suum, quem homines morte extinctum putabant, in tantam gloriæ celsitudinem extulit.. *Promissio* Spiritus, pro Spiritu promisso. Iam enim Spiritum prius Apostolis sæpius promiserat. Significat ergo Petrus, Christum præstãdi facultatem à Deo Patre impetrasse. Et promissionem diserte exprimit, vt sciãt Iudæi hoc non subitò contigisse, sed nunc fidem constitisse Prophetæ verbi, quæ rem ipsam multò ante præcesserant. Porrò quod dicitur *à Patre* impetrasse, in Mediatoris personam competit. Vtrũque enim rectè dicitur, quòd à seipso miserit Christus Spiritum, & à Patre. A seipso misit: quia æternus est Deus. A Patre: quia quatenus homo est, à Patre accipit quod in nos transfundat. Prudẽter autem pro captu rudium loquitur Petrus, ne quis intempestiuam de Christi virtute quæstionem moueat. Et certè quum officium Christi sit nos ad Patrem dirigere, hæc ad vsum pietatis aptissima est loquẽdi forma, quòd Christus quasi inter Deum & nos medius, accepta ex Patris manu dona, manu sua nobis tradat. Præterea hic ordo notandus est, quòd missum à Christo Spiritum fuisse dicit, postquam exaltatus est. Conuenit hoc cum illis sententiis: Nondum Spiritus datus erat, quia nondum glorificatus erat Christus, Io. 7.39. Item, Nisi abiero, Spiritus nõ veniet, Io.16.7. Non quòd tunc primùm cœperit tradi Spiritus, quo præditi fuerunt sancti Patres ab initio mundi: sed quia luculentiorem hanc gratiæ abundantiam distulit eò vsque Deus, dum Christũ in regia sede collocasset: quod significat effusio, vt paulò ante vidimus. Nã hoc modo vis ac fructus mortis & resurrectionis obsignatur: & simul inde agnoscimus nihil nos iacturæ fecisse quum è mundo migrauit: quoniam absens corpore, Spiritus sui gratia nobis melius adest.

34 *Neque enim Dauid.* Tametsi ab ipso effectu quem oculis cernebãt, colligere promptum erat, datũ Christo fuisse principatũ, quò tamen plus fidei habeat eius gloria, probat Dauidis testimonio, sic iam olim fuisse à Deo constitutũ, vt Christus in summum honoris gradum extolleretur. Tãtundem enim valet ista locutio, *sedere* ad dextrãm Dei, ac summum imperiũ obtinere: queadmodum postea fusius dicetur. Priusquam tamen vaticiniũ recitet, præfatur non cõpetere nisi in Christũ. Ideo vt sensus sit clarior, sic texenda est oratio. Pronuntiat Dauid decretum esse à Deo, vt Rex ad dextram eius sedeat. Atqui hoc ad Dauidem non pertinet, qui in tantã altitudinem nunquã euectus fuit. Ergo hoc de Christo prædicat. Porrò, quod Spiritus sancti oraculo prædictũ fuerat, Iudæis nõ debebat nouum videri. Hinc liquet quo sensu neget Petrus, Dauidẽ in cælum ascendisse. Non agitur hic de anima Dauidis, an recepta in beatã quietẽ ac cæleste domicilium fuerit: sed ascẽsus in cælum sub se comprehendit quæ Paulus docet cap. 4. ad Ephes. ver. 9. vbi Christum supra omnes cælos collocat, vt impleat omnia. Quare penitus superuacua hoc loco est de statu mortuorum disputatio. Non enim aliud cõtendit Petrus, quàm vaticinium de sessione ad Dei dexterã non fuisse in Dauide cõpletum: ideóque alibi quærendã esse eius veritatem. Quum autẽ inueniri nisi in Christo nequeat: superest vt Iudæi prophetia admoniti, agnoscant sibi in Christo monstrari, quod tantò antè prædictum fuerat. Verum quidẽ est, Dauidem authore Deo regnasse & aliquatenus fuisse eius vicarium: non tamẽ vt superior esset omnibus creaturis. Quare sessio hæc nemini conuenit, nisi supra totum mundum emineat.

Dixit Dominus Domino meo. Quoniã hæc legitima est imperãdi ratio, vbi rex (aut quocũque alio vocetur nomine qui præest) diuinitus se ordinatum esse nouit, ideo Dauid nominatim Christo datum esse regnandi mandatum pronuntiat, Psal. 110 1. Acsi diceret, Nõ sibi temere sumpsisse honorem, sed tãtùm paruisse Deo iubenti, Heb. 5.5. Nũc videndum est, an satis firma sit Petri ratio. Colligit sermonem haberi de Christo, quia Dauidi sessio ad Dei dexterã non cõueniat. Videtur hoc refelli posse: quoniam peculiari Dei iussu, nomine & auspiciis regnauit Dauid: quod est ad dexteram Dei sedere. Atqui, Petrus pro cõfesso sumit quod verum est, ac iam breuiter attigi, amplius hic & magis augustum

gustum imperium notari, quàm quo potitus est Dauid. Vtcunque enim vices Dei obierit, & quasi eius personã sustinuerit regnãdo, hæc tamẽ lõgè inferior est potestas, qua vt ad dextrũ vsque Dei latus emineat. Hoc enim Christo tribuitur, quia constitutus est supra omnem principatum, & omne nomen quod nominatur, non tantùm in hoc seculo, sed etiã in futuro, Ephes. 1. 20. 21. Quũ longè infra Angelos subsidat Dauid, nõ adeò celsam sedem occupat, vt secũdus à Deo censeatur. Omnes enim cælos transcendere oportet, vt veniatur ad Dei dexterã. Quare, nemo in ea verè & propriè sedere dicitur, nisi qui creaturas omnes honoris gradu superat. Qui autem inter creaturas residet, etiã si in ordine Angelorum censeatur, infra illã altitudinẽ manet. Denique, inter creaturas non est quærenda Dei dextera, sed omnes etiam cælestes principatus supereminet. In ipso præterea orationis complexo inest magnum pondus. Iubetur hic Rex tenere summum imperium, donec inimicos eius omnes Deus prostrauerit. Certè etiamsi cõcedam terreno dominio nomen tam honorificæ sessionis posse aptari, nego tamen tandiu regnasse Dauidem, donec subacti essent omnes eius hostes. Nam hinc meritò colligimus, æternum esse Christi regnum. Regnum autem Dauidis nõ modò fuit temporale, sed caducum & exiguæ durationis. Ad hoc, ipse moriens multos hinc inde superstites aduersarios reliquit. Multas quidem insignes victorias obtinuerat: sed multum abest quin omnes suos hostes domuerit. Quosdam ex vicinis populis sibi fecit tributarios, quosdam profligauit aut deleuit: sed quid hoc ad vniuersitatem? Ex toto denique Psalmi contextu euincere licet, non aliud quàm Christi regnum posse intelligi. Vt alia taceã: quod illic habetur de æterno sacerdotio, à Dauidis persona nimis est alienũ. Scio quid Iudæi obgãniãt: alibi quoque Regios filios *cohenim* nominari. Verùm hic de sacerdotio agitur, quale Moyses Regi Melchisedec adscribit. Et sancitur solenni iureiurando nouum quoddã sacerdotiũ. Ideóque nihil hîc vulgare aut ordinarium cogitandum est. Atqui, Dauidi nefas fuisset, se ingerere in aliquã partẽ muneris sacerdotalis. Quomodo igitur diceretur *cohen* Aarone maior, & in perpetuũ Deo cõsecratus? Cæterùm, quia præsentis instituti non est, totum Psalmum exponere: sufficiat hæc ratio, quã Petrus adducit: Præfici terræ & cælis Dominũ, qui in dextera Dei sedẽ habet. Quãtũ ad secũdũ mẽbrũ versus, de sternẽdis sub pedes host.b9, lege quæ annotaui in caput prioris ad Corinth. 15.

36 *Certo igitur cognoscat.* Confitebatur domus Israel venturum esse Christũ qui promissus fuerat: quisnã verò hic esset, nõ tenebat. Itaque, cõcludit Petrus, Iesum qui tã contumeliose habitus fuerat, imò cuius nomen tantopere execrabantur, eum esse, quẽ agnoscere pro Domino & reuereri debeãt. Fecit enim Deus, inquit, Dominum & Christum: hoc est, non alius vobis sperandus est, quàm hic creatus & datus à Deo. Porrò dicit *factum*, quia Deus Pater hunc illi honorẽ contulerit. *Domini* titulum coniungit cum *Christi* nomine, quia vulgò tritum erat apud Iudæos, hac lege vngendum esse Redẽptorem, vt caput esset Ecclesiæ, atque illi gubernãdi potestas summáque rerum omnium daretur. Et totã Israelis domum cõpellat: acsi diceret, Quicunque inter filios Iacob cẽseri volunt, ac promissum etiam expectãt, certò sciant hunc esse, non alium. *Domus* nomine vtitur, quia nomen illud & familiam Deus à reliquis omnibus populis segregauerat. Et dicit, ἀσφαλῶς, vel Securè, nõ modò vt eorũ mentes solida fiducia sistat in Christo: sed vt omnes hæsitãdi ansas præcidat multis, qui de certis quoque rebus sæpe libenter ambigunt. In clausula orationis iterum illis exprobrat, quòd eũ crucifixerint, vt maiori conscientiæ dolore tacti, ad remedium aspirẽt. Quum autem iã Christum Domini, Ecclesiæ præsidem, & Spiritus sancti datorem Iesum esse sciãt, eò plus vehementiæ habet accusatio. Nam eius cædes, non crudelitatis modò & sceleris plena erat, sed etiam immanis aduersus Deũ perfidiæ, sacrilegii & ingratitudinis, denique apostasiæ testimoniũ. Verũ ita vulnerari oportuit, ne ad quærendam medicinam tardi essent. Neque tamen propriis mani-

bus eum crucifixerant: sed hoc ad reatum plus satis sufficit, quòd eum postulauerant ad mortem. Nos quoque hac voce rei peragimur, si iā in cælo glorificatum, crucifigimus in nobis, ostentui eum habētes, vt ait Apostolus. Heb. 6. 6.

37 *His verò auditis, compuncti sunt corde, & dixerunt Petro, & reliquis Apostolis: Quid faciemus viri fratres?*

38 *Petrus dixit illis: Pœnitentiam agite, & baptisetur quisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti.*

39 *Ad vos enim pertinet promissio, & filios vestros, & omnes qui procul sunt: quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster,*

37 *Compuncti sunt.* Nunc concionis fructum Lucas refert, vt sciamus non modò in linguarum varietate exertam fuisse Spiritus sancti virtutē, sed in eorum etiam cordibus, qui audiebāt. Duplicem verò profectum notat: primùm quòd tacti fuerunt doloris sensu: deinde, quòd se obsequentes Petri consilio præbuerunt. Hæc pœnitētiæ initium est, hic ad pietatem ingressus, tristitiam ex peccatis nostris concipere, ac malorum nostrorum sensu vulnerari. Quandiu enim securi sunt homines, fieri non potest vt seriò animum attendant ad doctrinam. Ideo verbum Dei gladio comparatur: quia carnem nostrā mortificat, vt Deo in sacrificium offeramur. Sed compunctioni accedere debet promptitudo ad parendum. Compuncti fuerunt Cain & Iudas, Gen. 4. 13. Matt. 27. 3. sed obstitit desperatio quominus se Deo subiicerent. Nam mens horrore occupata, nihil aliud quàm fugere Deum potest. Et certè Dauid spiritum cōtritum & cor humiliatum asserens sacrificium esse gratum Deo, de compunctione voluntaria loquitur: quum impiorum cōpunctionibus permixti sint fremitus. Bene ergo sperandum est & hac salutis fiducia erigendus animus, vt parati simus addicere nos Deo, ac sequi quicquid iusserit. Multos quotidie pungi videmus, qui tamen fremunt ac obmurmurant, vel etiam proterue reluctantur, adeoque furiose insaniunt. Imò hæc illis insaniendi causa, quòd punctiones inuiti sentiunt. Vtiliter ergo hi soli punguntur, qui voluntarium dolorem suscipiunt, ac simul petunt à Deo remedium.

38 *Petrus dixit.* Hinc perspicimus nunquam irritos discedere, qui os Domini interrogant, ac se illi regēdos docendósque offerunt: neque enim falle re potest illa promissio, Pulsate, & aperietur vobis, Matth. 7. 7. Ergo quisquis vere ad discendum erit cōpositus, pium eius desyderium Dominus non frustrabitur: est enim optimus ac fidelissimus magister, modò discipulos habeat dociles ac studiosos. Quare, nō est cur metuamus ne destituat nos sano consilio, si tantùm attenti simus ad eum audiendum: nec recusemus quicquid præceperit, amplecti. Cæterùm eorum nos consilio & authoritate regi sinamus, quos nobis offert doctores. Inde enim tam prompta repentè obedientia in his, qui se permittunt atque addicunt Apostolis, quia persuasi sunt diuinitus sibi esse missos ad monstrandam salutis viam.

Pœnitentiam agite. Maior verbo Græco subest emphasis: nam Conuersionem mentis sonat, vt totus homo innouetur, & alius fiat. Quod diligenter notandum est: quia misere corrupta fuit hæc doctrina sub Papatu: nam Pœnitentiæ nomen ferè ad externos nescio quos ritus transtulerunt. Balbutiunt quidem nonnihil de ficta contritione cordis, sed eam partem quasi defunctoriè attingunt. præcipue autem insistunt in externa corporis exercitia, quæ etiamsi nihil inesset vitii, parum momēti haberēt. Atqui, nihil propemodum inculcant præter commentitias nugas, quibus inuti-

inutiliter homines fatigantur. Quare, sciamus hanc esse veram pœnitentiam dum spiritu mentis suæ innouatur homo, quemadmodum Paulus docet duodecimo ad Romanos 2. Nec dubium est quin Petrus de vi & natura resipiscentiæ diserte concionatus fuerit: sed Lucas capita tantùm perstringit, non autem verba orationis ab ipso habitæ recenset. Sic ergo habendum est, quòd Petrus primò hortatus fuerit Iudæos ad pœnitentiam: deinde erexerit eos veniæ fiducia. Nam peccatorum remissionem illis promisit. Ac duæ quidem illæ sunt Euangelii partes, quemadmodum satis notum est. Ideóque, quũ Christus summatim tradere vult quid contineat Euangelii doctrina, dicit oportuisse prædicari in nomine suo pœnitentiam, & remissionem peccatorum, Luc. capite 24. versu 47. Porro, quia non reconciliamur Deo, nisi intercedēte Christi morte, nec aliter quàm eius sanguine peccata nostra expiantur & delentur, ideo nominatim Petrus ad ipsum nos reuocat. Quarto loco baptismum ponit, tanquam sigillum, quo gratiæ promissio confirmatur. Quare, in his paucis verbis totam ferè habemus Christianismi summam: nempe, vt homo sibi renuntians & mundo, totum se Deo addicat Deinde, vt gratuita peccatorum remissione à reatu mortis liberetur, adeóque adoptetur inter Dei filios. Quando autem nihil horum consequi sine Christo potest, simul Christi nomen in medium proponitur, tanquam vnicum fidei ac pœnitentiæ fundamentũ. Cæterùm, & hoc notandum est, sic inchoari à nobis pœnitentiam, vbi primùm ad Deum cō uertimur, vt tota vita eam prosequi oporteat. Proinde, resonare in Ecclesia quotidie debet hæc concio, Marc. 1. 15. Pœnitentiam agite: non vt eam ordiantur, qui censeri volunt fideles, ac iam in Ecclesia locũ habent: sed vt in ea proficiant: quanquam multi nomen vsurpāt fidelium, qui nullum vnquam pœnitentiæ initium habuerunt. Quare, hic docendi ordo tenendus est, vt qui adhuc mundo & carni viuunt, veterem hominem crucifigere incipiant vt resurgant, in vitæ nouitatē: qui autem iam ingressi sunt in pœnitentiæ stadium ad metam assiduè contendant. Porrò, quoniam interior animi conuersio producere fructus in vita debet, doceri ritè pœnitentia non potest, quin opera exigantur, non illa friuola, quæ sola in pretio sunt apud Papistas sed quæ solida sint innocētiæ & sanctitatis testimonia, Mat. 3. 8.

Baptiscitur vnusquisque vestrũ. Tamet si in cōtextu verborũ baptismus remissionē peccatorũ hîc præcedit, ordine tamē sequitur: quia nihil aliud est, quàm bonorum, quæ per Christum consequimur obsignatio, vt in conscientiis nostris rata sint. Ergo postquam de pœnitentia disseruit Petrus, Iudæos ad gratiæ fiduciam, & spem salutis inuitat. Ideo postea Lucas in concione Pauli, fidem pœnitentiæ coniunget eodē sensu, quo hîc remissionem peccatorum ponit. Et meritò. neque enim alibi quàm in gratuita iustitiæ imputatione consistit salutis fiducia. Iusti autem gratis reputamur coram Deo, dum peccata nobis remittit. Quemadmodum autem prius admonui, doctrinam pœnitentiæ quotidianũ habere in Ecclesia vsum, ita & de peccatorum remissione statuendũ est, quòd nobis assiduè offeratur. Et sanè toto vitæ curriculo, nō minus necessaria nobis est quàm primo in Ecclesiam ingressu. Ita nihil nobis prodesset à Deo semel in gratiam receptos esse nisi hæc legatio continuum haberet cursum, Reconciliamini Deo: quia is qui peccatum non nouerat, pro nobis factus est peccatum, vt iustitia Dei essemus in eo, 2. Cor 5. 20. 21. Hanc quoque alteram Euangelii partem sic deprauant & adulterant Papistæ, vt peccatorum remissionem, quæ per Christũ obtinenda erat prorsus exterminent. Fatentur in baptismo gratis remitti peccata, sed post baptismum satisfactionibus redimi volunt: & quanuis Christi gratiam simul admisceant, quia tamē eam inuoluunt hominum meritis, totam Euangelii doctrinam hoc modo euertũt. Nam primùm excutiunt conscientiis fidei certitudinem: deinde, quum inter mortem Christi & satisfactiones nostras dimidiant omnino nos priuant Christi beneficio. Neque enim Christus ex parte, sed in solidum Deo nos reconciliat. nec per eum peccatorũ venia obtineri, nisi tota & integra po

test. Sed in eo vehementer errant Papistæ, quòd baptismũ ad natiuitatẽ & superiorẽ vitam restringunt, quasi eius significatio & vis non pateret ad mortẽ vsque. Sciamus ergo, in solo Christo fundatam esse remissionem peccatorum, nec de alia expiatione cogitandum esse, nisi quam præstitit mortis suæ sacrificio. Atque hac ratione, vt dictũ est, eius nomẽ exprimitur à Petro, quo significat nihil istorum ritè doceri posse, nisi statuatur Christus in medio, vt in eo quæratur ipsius doctrine effectus. Cæterùm, longa expositione non indiget, quòd baptizari iubet in remissionem peccatorum. Tametsi enim semel homines sibi reconciliauit Deus in Christo, non imputando illis peccata, 2. Cor. 5. 9, & nunc huius reconciliationis fidem cordibus nostris per Spiritũ suum imprimit: quia tamen baptismus sigillum est, quo hoc beneficium nobis cõfirmat, adeóque arrha & pignus adoptionis nostræ, meritò dari nobis in remissionem peccatorum dicitur. Nam quia fide percipimus Christi dona, fidei autem confirmandæ & augẽdæ baptismus adminiculũ est, illi tanquã inferiori medio remissio peccatorum, quæ fidei est effectus annectitur. Porrò non est sumenda ex hoc loco definitio baptismi, quia eius partem duntaxat Petrus attigit. Per baptismum, vt Paulus docet, crucifigitur vet⁹ homo noster, vt in vitæ nouitatem resurgamus, Rom. 6. 4. 6. Item, Induimus Christum ipsum, Gal. 3. 27. 1. Cor. 12. & passim docet Scriptura esse pœnitentiæ quoque symbolum. Sed quia Petrus hîc non disserit ex professo de tota baptismi natura, sed de peccatorum remissione verba faciens, obiter ostendit eius confirmationem esse in baptismo, nihil absurdi est, si partem alteram prætereat.

In nomine Christi. Quanquã baptismus non inanis est figura, sed verum & efficax testimonium: ne quis tamen elemẽto aquæ tribuat quod illic offertur, disertè expressum est *Christi* nomen: vt sciamus tunc demum vtile nobis signum fore, si in Christo vim & effectum eius quæramus sciamúsque ideo nos in Baptismo ablui, quia sanguis Christi ablutio nostra est. Et hinc simul colligimus, Christum esse scopum quò nos dirigit baptismus. Quare, tantum quisque proficit in baptismo, quantum discit in Christum respicere. Sed hic exoritur quæstio: An Petro licuerit mutare formam à Christo præscriptam? Sic quidem putant vel fingunt Papistæ, & inde prætextũ licentiæ arripiunt in mutãdis vel abrogandis Christi institutis. Fatẽtur quo ad substantiam nihil esse mutandum: sed in forma, liberũ Ecclesiæ esse volũt nouare quicquid visum fuerit. Verùm nullo negotio refellitur hoc argumentum, quod obtendunt. Nam primò tenendum est, Christum nõ dictasse Apostolis verba magnifica ad incantationem: sicuti Papistæ somniant: sed mysterii summam paucis verbis comprehendisse. Deinde nego, Petrum hîc de forma baptismi loqui: sed simpliciter indicare, totam baptismi virtutẽ contineri in Christo. Quanquam nec Christus fide potest concipi sine Patre, à quo nobis datus est, & Spiritu, per quem nos renouat & sanctificat. In eo tantùm posita est solutio, quòd hîc non agitur de certa baptisandi formula: sed reuocantur fideles ad Christum, in quo solo nobis confertur quicquid baptismus figurat. Nam & mundamur eius sanguine, & mortis ac resurrectionis eius beneficio nouam vitam ingredimur.

Accipietis donum Spiritus. Quoniam admiratione tacti fuerant, quum viderent Apostolos alienis linguis repentè cœpisse loqui: Petrus eiusdem doni ipsos fore compotes dicit, si ad Christum trãsierint. Precipua quidem erant remissio peccatorum, & vitæ nouitas: sed hæc erat velut accessio, vt Christus aliquo dono visibili suã in illis virtutẽ exereret. Neque enim de sanctificationis gratia quæ generaliter piis omnibus confertur, debet hic locus intelligi. Donum ergo Spiritus illis promittit, cuius specimẽ in linguarum diuersitate cernebãt. Ideo hoc proprie ad nos non spectat. Nam quia illis miraculis illustrare voluit *Christus* regni sui exordium, non nisi ad tempus extiterunt: sed quoniam visibiles gratiæ, quas suis distribuebat Dominus, quasi in speculo monstrabant *Christum* Spiritus sancti esse datorem, ideo aliquatenus ad totã Ecclesiã pertinet quod dicit Petrus: Accipietis Spiritus

ritus donum. Tametsi enim non accipimus, vt linguis loquamur, vt simus Prophetæ, vt sanemus ægrotos, vt miracula edamus: nobis tamen in præstantiorem vsum datur, vt corde credamus ad iustitiam, vt linguæ nostræ in veram confessioné formentur. Rom. 10. 10: vt transeamus à morte in vitam: Ioan. 5. 24: vt qui inopes sumus & vacui, locupletemur: vt aduersus Satanam & mundũ inuicti stemus. Baptismo itaque semper annexa erit Spiritus gratia, nisi à nobis impedimentum occurrat.

39 *Ad vos enim pertinet promissio.* Hoc nominatim addi oportuit, vt certò statuerent Iudæi, sibi communem esse cum Apostolis Christi gratiam. Inde autem probat Petrus, quia illis destinata sit Dei promissio. Nam huc semper coniiciendi sunt oculi: quia non aliter nobis nota esse potest Dei voluntas, quàm per Verbum. Sed non satis est habere Verbum generale, nisi sciamus nobis destinari. Dicit ergo Petrus Iudæis quæ in se & collegis cernunt Dei beneficia, olim promissa esse: quia hoc ad fidei certitudinem necessariò requiritur, vt singuli animo infixum habeant, se cõprehendi in eorũ numero, quos alloquitur Deꝰ. Denique, hæc verè credẽdi est regula, quum ita persuasus sum meam esse salutem, quia ad me pertinet promissio, quæ illam offert. Hinc etiã maior confirmatio accedit, quum ad eos promissio extenditur qui prius remoti erant. Fœdus enim cum Iudæis Deus pepigerat. Si eius vis & fructus peruenit vsque ad Gentes, non est quòd de se Iudæi dubitent, quin sensuri sint firmam ac ratam Dei fidẽ. Notandi autem sunt tres isti gradus quòd primùm Iudæis: deinde filiis ipsorum facta sit promissio: postremò, quòd Gentibus quoque communicanda sit. Nota est ratio, cur Iudæi aliis præferãtur. sunt enim velut primogeniti in Dei familia, Ex. 4. 22. imò singulari priuilegio segregati tunc erant à reliquis omnibus. Ergo legitimum ordinem Petrus obseruat, quum Iudæis assignat prioris honoris partes. Quod illis filios adiũgit, pẽdet ex verbis promissionis, Gen. 17. 7. Ero Deus tuus, & seminis tui post te. Vbi Deus filios patribus accenset in adoptionis gratia. Hic ergo locus abundè refellit Anabaptistas, qui infãtes ex fidelibus genitos, à baptismo arcent, quasi non sint Ecclesiæ mẽbra. Effugiũ in allegorico sensu captãt, ac filios interpretantur, qui spiritualiter geniti sunt. Sed nihil proficiunt tam crassa impudentia. Palàm est, hoc dictũ fuisse à Petro, quia Deus gentẽ vnã peculiariter adoptauerit. Quòd autem ius adoptionis etiam infantibus commune esset, testis fuit Circuncisio. Quemadmodum ergo fœdus suum Deus cum Isaac nõdũ nato percusserat, quia semen erat Abrahæ: sic Petrus omnes Iudæorũ filios in eodẽ fœdere cõtineri docet quia semper vigeat illud: Ero Deus seminis vestri.

Et iis qui sunt procul. Vltimò loco nominantur Gentes, quæ prius fuerant extraneæ. nam qui ad Iudæos referunt, qui procul in longinquas regiones expulsi fuerant, multùm falluntur. Neque enim hîc agitur de locorũ distãtia: sed discrimen Petrus notat inter Iudæos & Gentes, quòd priores Deo coniuncti erant ratione fœderis, adeóque eius domestici: Gentes autem exulabant ab eius regno. Eadem locutione vtitur Paulus Eph. 2. 13. Quòd quum Gentes alienæ essent à promissionibus, nunc per Christum Deo appropinquauerint. Quia Christus diruta maceria, vtrosque recõciliauit Patri, & veniens annuntiauit pacem his qui propè erant, & his qui procul. Nunc tenemus Petri mentem. Nam vt Christi gratiam amplificet, eam Iudæis sic proponit vt Gentes quoque sorte cõsortes dicat. Ideo vtitur verbo Advocandi. ac si diceret: Quemadmodum vos prius in vnum populum sua voce collegit Deus: ita vox eadẽ vbiq; personabit, vt qui remoti sunt, ad vos accedant vbi nouo Dei edicto fuerint accersiti.

40 *Pluribus etiam aliis sermonibus testificatus est atque hortatus, dicens: Seruamini à generatione hac praua.*

41 *Qui ergo libenter amplexi sunt sermonẽ eius, baptisati*

sunt: & additæ sunt die illa animæ circiter ad tria millia.

42 *Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorũ & communicatione, & fractione panis, & precibus.*

40 *Pluribus etiam aliis.* Quanquã in his quæ hactenus, habuimus nõ retulit Lucas Petri verba, sed tantùm capita breuiter attigit: rursum tamen hîc admonet Petrum non simplici nudáque doctrina vsum esse, sed addidisse exhortationum stimulos. Et nominatim exprimit, multùm institisse in hanc partem. Quòd dicit, *hortatum* & obtestatum, in eo vehementiam notat. Nam erroribus protinus valedicere quibus pridem fuerant imbuti, & sacerdotum imperium abiicere cui assueuerant, non tam facile erat. Violenter ergo ab hoc luto eripi oportuit. Summa autem fuit, vt sibi cauerent à generatione praua. Neque enim Christi esse poterant, nisi discederẽt à professis eius hostibus. Sacerdotes & Scribæ summa authoritate tum pollebant, & quum prætexerent Ecclesiæ laruam, faciebant fucum simplicibus. Hoc magnũ erat impedimentum plerisque, ne ad Christum accederent. Poterant etiam alii vacillare, alii à recta fide deficere. Petrus itaque ipsos generationem prauam esse aperte declarat, vtcunque se Ecclesiæ titulo venditent. Ideo præcipit auditoribus, vt se ab illis separent, ne se impia & pestifera illorum societate illigent. Quòd dicit *seruamini*, significat illis fore exitiale, si se cum tali peste commisceãt. Et sanè experientia docet quàm misere sursum & deorsum agantur, qui vocem pastoris à voce alienorum non discernunt, deinde quantum remoræ afferat mollities & ignauia plerisque, dum medii stare appetunt. Discessionem ergo ab impiis facere iubet, si velint salui esse. Atque hæc doctrinæ pars minimè negligenda est. Neque enim sufficeret, nobis proponi Christum, nisi fugere doceremur, quæ ab ipso nos abducunt. Et boni pastoris est oues à luporum accessu prohibere. Ita hodie vt retineamus in syncera Euãgelii doctrina populum, ostendere & subinde testificari cogimur, quantum à Christianismo differat Papatus, & quàm noxia sit pestis implicari cum perfidis Christi hostibus. Nec maledicentiæ tribui debet, quòd venerandos Patres, penes quos tunc erat ordinarium Ecclesiæ regimen, Petrus nominat *generationem* prauam. Pericula enim, quæ animæ interitum afferre possunt, indicanda sunt suis nominibus. neque enim à veneno sibi cauebunt homines, nisi venenum esse intellexerint.

41 *Qui ergo libenter.* Clarius ergo refert Lucas, quantum fructum retulerit vna Petri concio: nempe quòd circiter tria hominum millia Christo lucrifecit. Simul vim ac naturam fidei indicat quum dicit, Prompto vel hilari animo sermonem amplexos. Ab hac ergo promptitudine, & alacri obediendi studio incipere debet fides. Sed quoniã multi initio se admodum voluntarios ostendunt, qui deinde nihil habent constantiæ aut tenoris: ne putemus subitum fuisse impetum, qui mox conciderit, paulò pòst commendat Lucas simul eorum perseuerantiam quos dixerat, *libenter* amplexos eorum sermonẽ, adiunctos Christi discipulis fuisse narrans, vel in idem corpus insitos & perseuerasse in doctrina. Ergo nec tardos ad obediendũ nos esse oportet, nec ad resiliendum celeres: sed doctrinæ, quã protinus fuerimus amplexi, tenaciter fixóque pede inhærendum. Porro, hoc exemplum non paruum nobis pudorem debet excutere. Namquũ vna concione ad Christum tanta multitudo conuersa fuerit, vix centum conciones paucos nostrum afficiunt: quum illos perseuerasse narret Lucas, vix decimus quisque mediocre proficiendi studiũ ostendit, quia potius maior pars citò fastidit doctrinã. Væ ergo mundi ignauiæ & leuitati.

In doctrinas. Lucas nõ tãtùm fidei aut pietatis constantiam in illis laudat: sed dicit constanter incubuisse exercitiis, quæ ad confirmationẽ fidei valent: nẽpe quòd assiduè proficere studuerint Apostolos audiẽdo: quòd frequentes fuerĩt in precibus: quòd comunicationẽ & fractionẽ panis sedulò coluerĩt. Quantũ ad doctrinam & preces, nõ obscurus est sensus. *Communicatio & fractio* panis

variè accipi possũt. Quibusdam Fractio panis, Cœnam significat: aliis eleemosynas: aliis quòd inter se communiter epulabantur fideles. κοινωνίαν nonnulli sacræ Cœnæ celebrationem esse putant: sed ego potius aliis assentior, qui eam notari putant per Fractionem panis. Nam κοινωνία sine adiecto nusquam hoc sensu inuenitur. Ego igitur ad mutuam coniunctionem, eleemosynas, aliáque fraternæ coniunctionis officia potius refero. Cur Fractionem panis hoc loco de Cœna Dominica interpretari malim, hæc ratio est, quòd Lucas ea cõmemorat, quibus publicus Ecclesiæ status continetur. Imò, hîc quatuor notas exprimit, ex quibus vera & genuina Ecclesiæ facies diiudicari queat. Quærimus ergo veram Christi Ecclesiam? Hîc nobis ad viuum depicta est eius imago. Ac initium quidem facit à doctrina, quæ veluti Ecclesiæ anima est. Nec quamlibet doctrinam nominat sed Apostolorum, hoc est, quam per ipsorum manus Filius Dei tradiderat. Ergo vbicunque personat pura vox Euangelii, vbi in eius professione manent homines, vbi in ordinario eius auditu ad profectum se exercent, illic indubiè est Ecclesia. Hinc statuere promptum est, quàm friuola sit Papistarum iactantia dum inflatis buccis securè detonant Ecclesiæ nomen: quum tamen totam Apostolorum doctrinam fœdissimè corruperint. Nam si iustum fiat examen, nulla omnino reperietur pars integra: in plerisque verò non minus est dissidium quàm luci cum tenebris. Regula colendi Dei, quæ ex vno eius Verbo peti debuerat, tantùm ex superstitiosis hominum inuentis illic conflata est. Salutis fiduciam, quæ in solo Christo residere debuerat, ad operum merita transtulerunt. Dei inuocatio innumeris profanis deliriis prorsus est obruta. Denique quicquid illic auditur, vel deformatio est Apostolicæ doctrinæ, vel euersio: Proinde, quàm facile est Papistis obtendere Ecclesiæ titulum, tã nobis prõptum erit stultam eorum arrogantiam refellere. Hic enim erit status: An doctrine puritatem retinuerint, a qua non minus procul absunt, quàm inferi à cælo. Verùm in eo scilicet sunt prudentes, quòd de doctrina moueri cõtrouersiam nolunt. Nobis tamen, vt dixi, inanem istam laruam impunè contemne licebit: quandoquidem Spiritus sanctus prò nuntiat, ab hac nota præcipuè æstimandam esse ecclesiã, si doctrinæ per Apostolos traditæ simplicitas in ea vigeat.

In communicatione. Hoc membrum & postremum, ex primo, tanquam fructus vel effectus manant. Doctrina enim vinculum est fraternæ inter nos cõmunicationis, & simul ianuam nobis aperit ad Deum, vt à nobis inuocetur: Cœna autem ad doctrinam, vice confirmationis accedit. Quare non temerè hæc quatuor recenset Lucas, quum describere vult nobis ritè constitutum Ecclesiæ statum. Et nos ad hunc ordinem emiti cõuenit si cupimus verè censeri Ecclesia coram Deo & Angelis, non inane tantùm eius nomen apud homines iactare. Certum est ipsum de publicis precibus loqui. Itaque non satis est singulos priuatim suas preces domi concipere, nisi omnes ad precandum conueniant; in quo etiam sita est fidei professio.

43 *Accidit autem omni animæ timor. multáque prodigia & signa per Apostolos edebantur.*

44 *Omnes autem credentes erant coniuncti, & habebant omnia communia.*

45 *Ac possessiones & substantias vendebant, diuidebántque ea omnibus, prout quisque opus habebat.*

43 *Accidit autem.* Significat talem fuisse Ecclesiæ conspectum, vt attonitos redderet alios, qui in doctrinam nõ consentiebant. Id autem factum fuit, conseruandæ & promouendæ Ecclesiæ causa. Vbi secta aliqua exoritur, omnes sese acriter opponunt: atque, vt odiosa est nouitas, nunquam passi fuissent Iudæi ad momentum stare Christi Ecclesiam, nisi Dominus ipsos timore quasi fræno, cohibuisset. Porrò *Timoris* speciem notat Lucas, non qui ad Christ-

obedientiam homines adducat, sed qui suspensos tenet, adeoque constrictos, ne opus Domini impedire audeant. Quemadmodum hodie multi sunt qui sponte nescire volunt, quid sit Euangelium: vel certè mundi curis tenentur implicitii, ne se penitus Christo coniungãt: non tamen adeò sunt ferrei, quin agnoscant à nobis stare Dei veritatem: ideo quasi medii quiescunt, nec fauent impiorum sæuitiæ, quia in deum impingere metuunt. Cæterum, quòd dicit, *omnem animam*, est synecdoche. Certum enim est à multis contemptam fuisse Dei manum: alios nullo metu fuisse deterritos, quin furiosè aduersus Ecclesiam sæuirent. Sed hoc voluit Lucas, talem Dei virtutem fulsisse in Ecclesia, vt populus magna ex parte obmutesceret.

Multaque prodigia. Hoc etiam membrum ad causæ redditionem pertinet. Nam vnà cum aliis Dei operibus, ad terrorem incutiendum valebant miracula: quanquam hac non sola fuit ratio, sed vna ex multis, quod *Deo* aduersari metuerant, quem ex miraculis colligebant stare ab illa parte: vnde colligimus, non in hoc modo prodesse, vt homines subiiciant in obsequium Dei: sed vt mansuefaciant aliquatenus impios, ac doment eorum ferociam. Insignis præ aliis desperatæ cõtumaciæ fuit Pharao, Exod. 8. 8. & tamen videmus vt miracula interdum obstinatum pectus percellant. Mox quidem obliuiscitur: sed quum ipsum vrget Dei manus, formidine cedere cogitur. In summa, recentes hoc modo Iudæos Lucas docet, vt Ecclesia quæ facile destrui poterat, emergeret. Idque nostra etiam ætate subinde sumus experti. Nec tantum metu cohibitos fuisse docet, ne ad nocendum auderent quantum ferebat libido: sed reuerentia quoque fuisse humiliatos in Euangelii gloriam.

44 *Omnes autem.* Vbi ego verti *coniunctos*, ad verbum apud Lucam legitur, In idem, vel, in vnum, quod de loco posset exponi: acsi dixisset, Simul eodem in loco habitare solitos. Ego tamen de cõsensu malo accipere, sicuti cap. 4. 32. dicet, Fuisse illis cor vnum. Atque ita optimo ordine progreditur dum ab animis incipit. Postea beneficentiam subiicit, tanquam fructum inde prodeuntem. Significat ergo, fraterno amore verè inter se fuisse coniunctos, idque re ipsa testatum fecisse, quòd diuites sua vendebant, vt subuenirent pauperibus. Est autem hoc singulare exemplum charitatis, atque ideo refertur à *Luca*, vt sciamus nostra abundantia subleuandam esse fratrum inopiam. Verùm, sana expositione indiget hic locus propter spiritus fanaticos, qui bonorum *κοινωνίαν* fingunt, qua omnis politia euertatur: quemadmodum hoc seculo tumultuati sunt Anabaptistæ, qui nullam putabant esse Ecclesiam, nisi in communem aceruum congesta essent singulorum bona, vt inde promiscuè omnes sumerent. Quare, hic duo extrema cauenda sunt. Nam multi politiæ prætextu intus supprimunt quicquid habent, pauperes defraudant, seque bis iustos esse existimant, modò nõ rapiant alienum. Alii feruntur in diuersum errorem, quia vellent omnia confusa. Quid autem Lucas? Certè distinctum ordinem notat, quum dicit, In distributione habitum fuisse delectum. Si quis obiiciat, nihil fuisse proprium, quum omnia essent communia, solutio est facilis. nam ista communitas ad circunstantiam quæ mox additur, restringi debet: nempe, vt iuuarentur pauperes prout quisque indigebat. Notum est vetus illud prouerbium: Omnia amicorum communia. Quum ita loquebantur Pythagorici, nõ negabant, quin suam quisque domum priuatim regeret, neque illis consilium erat, proprias vxores vulgare. Ita communitas ista quam Lucas commendat, non tollit œconomiam: idque melius constabit ex quarto capite, vbi ex tot milibus duos tãtùm nominat qui vendebãt possessiones. Vnde colligimus quod iam dixi non aliter collata in medium bona fuisse, nisi vt præsenti inopiæ succurrerent. Ridicula autem fuit monachorum impudentia: qui regulam Apostolicam se tenere professi sunt, quia nihil nominent proprium: atque interea nec vendunt quicquam, nec soliciti sunt si quisquam egeat: sed ventrem otiosum farciunt pauperum sanguine, nec aliud in communitate sua spectant, nisi vt bene saturi sint ac lauti, etiam si

totus mundus esuriat. Quid ergo cum primis discipulis habent simile, quorum æmuli haberi volunt?

46 *Quotidie autem perseuerantes vnanimiter in templo & frangentes per domos panem, sumebant cibum in exultatione & simplicitate cordis,*

47 *Laudātes Deū, & habētes gratiā apud totū populū. Dominus autem quotidie addebat cōgregationi, qui salui fierēt.*

46 *Perseuerantes in templo.* Notandum est ideo templū frequētasse quòd illic maior promouendi Euangelii cōmoditas & occasio se offerebat. Neque enim eos trahebat loci sanctitas, quum scirent cessasse Legis vmbras: neque alios suo exemplo ad templi cultum inducere volebant: sed quia multus illuc erat piorum cōcursus, qui depositis priuatis curis, quibus alibi magis distracti fuissent, Dominum quærebant: vt tales lucrifacerent Christo, in templo erant assidui. Potuit etiam alia ratio apud ipsos valere, vt mutuam haberent inter se doctrinæ cōmunicationē: quod in priuatis ædibus minus fuisset cōmodū, præsertim exquo in tātum numerum creuerant.

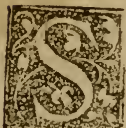
Frangentes panem per domos. Significat Lucas, non tantùm in publico ipsos veræ pietatis signum dedisse, sed eundem fuisse priuatæ vitæ cursum ac tenorem. Nam quòd hic Fractionem panis nonnulli interpretantur sacram Cœnā, alienum mihi videtur à mente Lucæ. Significat igitur, simul vesci solitos, & quidē frugaliter. nam qui sumptuosa cōuiuia agitant, non ita familiariter inter se vescuntur. Deinde addit Lucas, *in simplicitate* cordis. Quod etiam temperantiæ signum est. In summa, dicere vult, rationem viuendi inter eos fraternam & sobriam fuisse. Quidam exultationem & simplicitatē cordis cōiūgūt Dei laudi: & probabilis est vterque cōtextus. Sed quia in laudādo Deo nō potest esse cordis simplicitas, nisi cōstet in omnibus vitæ partibus, ideo certū est eius fieri mētionē hoc sensu, quòd fideles eam vbique coluerint. Notanda est autem circunstantia temporis, quòd variis periculis dati, læti essent ac hilares. Hoc boni nobis affert diuini erga nos amoris agnitio, & tutelæ fiducia, vt securis animis laudemus Deū, quicquid mūdus minetur. Sicuti autē Lucas de publico Ecclesiæ statu paulò antè loquutus est: ita nūc qualis fuerit inter fideles viuēdi forma, recitat: vt eorum exemplo discamus & nos frugalem in victu sodalitatem, & in tota vita simplicitatē colere, frui spirituali gaudio, & nos exercere in Dei laudibus. Porrò, Simplicitas cordis latè patet: verùm, si hic cōiūgas cum fractione panis, tātūdē valebit ac syncerus amor, vbi alii aliis sūt expositi, nec astutè quisque cōmodū suū captat. Ego tamen anxietati opponere malo, qua se torquent nimiū prouidi homines. Nā vbi nō reiicimus curas nostras in Deum, hæc iusta impēdet merces, vt inquietē trepidem9.

47 *Habētes gratiā.* Hic vitæ innoxiæ fructus est gratiā habere, etiā apud extraneos. Nec tamē dubiū est, quin exosi fuerint multis. Sed Lucas quāuis vniuersaliter loquatur de populo, eā solā partē intelligit quæ integra erat, nec infecta vllo odii veneno. Breuiter significat fideles ita se gessisse, vt propter vitæ innocētiā populo grati ac probati essēt

Dominus quotidie addebat. Ostēdit his verbis eorū sedulitatem profectu nō caruisse. Studebāt quātū in se erat, vagos & errātes colligere in ouile Domini. Nō frustra neq; inutiliter eos in hac parte laborasse dicit: quia Dominus in dies Ecclesiā augebat. Et certè, quod Ecclesia minuitur potius quàm crescat, id nostræ ignauiæ vel etiā prauitati imputādū est. Cæterùm, quāuis strenuè omnes incūberēt ad augēdū Christi regnū Lucas tamē hūc soli Deo honorē vēdicat, quòd adduxerit extraneos in Ecclesiā. Et sane hoc propriū est eius opus. Plātādo enim & rigādo nihil proficiūt ministri, nisi Spiritus sui virtute eorū laborē efficacē reddat, 1. Cor. 3, 6. 7. Notādū præterea quod dicit. Aggregatos fuisse ad Ecclesiā qui seruandi erant. Hunc enim obtinendæ salutis modū esse docet si in Ecclesiā cooptamur, Nā sicuti extra eā nō est remissio peccatorū ita nec

ſpes vitæ æternæ. Hæc porro eximia eſt piis omnibus conſolatio, quod in Ecclesiam recepti ſunt, vt ſalui fierent: ſicuti Euangelium vocatur Dei potentia in ſalutem omni credenti, Ro.1.16. Iam quum partem duntaxat vel certum numerum aggreget Deus, reſtringitur hæc gratia ad electionẽ vt prima ſit noſtræ ſalutis cauſa.

CAPVT. III.

Imul autem Petrus & Iohannes aſcendebant in templum circiter horam precationis nonam.

2 Porrò, vir quidã, qui claudus erat ab vtero matris ſuæ, ferebatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, *vt eleemoſynam peteret ab his qui ingrediebantur in templum.*

3 Is quum vidiſſet Petrum & Iohannem appropinquare templo, petiit eleemoſynam.

4 Intuitus autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Reſpice in nos.

5 Ille autem attendit ad eos, putans ſe ab ipſis aliquid acceptururum.

6 Petrus *verò dixit: Argentum & aurum non eſt mihi: ſed quod habeo, hoc tibi do: In nomine Ieſu Chriſti Nazareni, ſurge & ambula.*

7 Et apprehenſa manu eius dextera, erexit eum, & continuò ſtabilitæ ſunt eius plantæ & crura.

8 Et exiliens ſtetit, & ambulauit & ingreſſus eſt cum ipſis in templum ambulans & ſaliens, & laudans Deum.

9 Et vidit omnis populus ambulantem, & laudantem Deum.

10 Nouerant autem eum, quod is eſſet, qui ſolitus erat ſedere ad eleemoſynam iuxta Specioſam portam templi. Et impleti ſunt admiratione & ſtupore ſuper eo, quod illi acciderat.

11 Porro quum teneret claudus, qui ſanatus fuerat, Pe*trum & Iohannem, cucurrit ad eos totus populus in porticum quæ dicitur Solomonis, obſtupefactus.*

1 Prius

2 Prius vidimus multa signa per manus Apostolorum edita fuisse: nunc suo more, Lucas vnum ex multis, exēpli causa, recitat: nempe quòd claudus, qui ab vtero matris captus pedibus fuerat, plenam sanitatem receperit. Sedulò autem circunstantias omnes colligit, quæ ad miraculum illustrandum pertinent. Si fuisset luxatio aliqua crurũ, vel morbus accidētalis, facilior curatio fuisset. Naturæ autem vitium nō ita facilè corrigi potuit. Quum dicit, fuisse *Portatum*, ex eo colligimus, non leuem fuisse claudicationem, sed hunc hominem iacuisse quasi mortuis cruribus. Quum solitus esset quotidie eleemosynam petere, hinc toti populo notior esse potuit. Quòd hora precationis in templo sanus ambulat, hoc ad vulgandam miraculi famam multum valuit. Hoc quoque non paruam addit cōmendationē, quòd subitò in pedes erectus, simul exilit & alacriter ambulat.

Simul ascendebant. Quum particula ἐπὶ τὸ αὐτὸ, non magis locum quàm tempus notet, videtur hic posterior sensus ad Petri contextum melius quadrare: quia tamen hoc nō multum habet momenti, in medio relinquam. Cæterùm, Hora nona precationis vocatur, quũ iam vergere inciperet dies ad vesperum. Nam quum dies ab ortu vsque ad occasum solis, horas duodecim haberet vt alibi diximus, totum illud tempus in quatuor partes diuidebatur. Sic per Horam nonam vltima diei portio intelligitur: sicuti hora prima vsque ad tertiã, tertia vsque ad sextam, sexta vsque ad nonam durabat. Hinc probabili coniectura potest colligi, horam illam sacrificio vespertino destinatam fuisse. Porrò, si quis roget, An Apostoli in templũ ascenderint, vt secundum Legis ritum precarentur: id non tam mihi est verisimile, quàm vt melior daretur occasio propagandi Euangelii. Si quis autem abuti hoc loco velit, quasi superstitiosos cultus suscipere liceat, dum inter rudes ac infirmos versamur, friuola erit ratio. Instituerat Dominus, vt sacrificiũ vesperi & manè Iudæi offerrent, Exod. 29.41. Numer. 28.2.4. Hoc exercitio docebantur, ab inuocatione & cultu Dei incipere diem & claudere. Petro itaque & Iohanni liberum fuit venire in templum Deo consecratum: nec verò se polluebant, quum Deum Israel, testandæ pietatis causa, inuocarent. Primùm, quòd statas horas Deus veteri populo esse voluit: inde colligimus, non posse carere Ecclesiam certa disciplina. Ac hodie, nisi obstaret nimius torpor, vtile esset quotidie habere tales conuētus. Quòd autem Apostoli illa hora ascendunt, hinc colligimus, nullã occasionem promouendi Euangelii à nobis negligendam esse.

3 *Petiit eleemosynam*. Videmus qualiter Deus præter spem, huic claudo sanitatem contulerit. Quia morbum incurabilem esse putabat, tantùm solicitus erat de victu. Datur illi quod petere nunquam ausus fuisset. Eodē modo sæpe nos præuenit Deus, neque expectat dũ à nobis prouocetur. Cæterùm, hinc captanda non est desidiæ occasio, quasi sponte ideo nobis Dominus occurrat, vt otiosi & resides sinamus ipsum nobis benefacere. Habemus enim precãdi mandatum. Ergo partes nostras non omittamus. Sed primùm sub claudi persona, nobis exemplum proponitur hominis nondum fide illuminati, vt ritè precandi rationem teneat. Tales vltro Deus preuenit, vt necesse est. Itaque quum animas nostras restituit nō modò in sanitatem, sed etiam in vitam, ad hoc ipse sibi causa est. Nam hoc vocationis nostræ initium est, vt faciat esse quæ non sunt, Rom. 4.17, vt iis se ostēdat à quibus non queritur. Præterea, vt cunque ad Deum precandum fide iam edocti simus, quia tamen non semper sentimus mala nostra, non venit in mētem remedium petere. itaque Dominus gratuitum & minimè speratũ affert. Denique quantumuis intenti simus ad precandum, spem tamen & vota nostra bonitate sua superat.

4 *Respice in nos*. Non ita loquitur Petrus, quin de consilio Dei certus sit. Et certè his verbis singulare aliquod & insolitum beneficiũ sperare iubet. Quæri tamen potest, An facultatem habuerint edendi miracula, quoties liberet. Respondeo, sic ministros fuisse diuinæ virtutis, vt nihil suo arbitrio vel proprio motu tentarint, sed Dominus per

ipsos egerit, quum ita expedire nouerat. Hinc factum est, vt vnum sanarint, nō autē promiscuè omnes. Ergo, quemadmodum in aliis rebus ducem ac directorem habebant Dei Spiritum, ita etiā in hac parte. Ideo, priusquā claudum surgere iubeat Petrus, coniecit in eum ac defixit oculos. Talis intuitus nō caruit peculiari Spiritus motu. Hinc fit vt tā securè de miraculo pronūtiet. Porrò, excitare hoc verbo claudum voluit ad recipiendam Dei gratiam: ille tamen nihil quàm eleemosynam expectat.

6 *Argentum & aurum*. Verè excusat Petrus se eo auxilio destitui, quod claudus petebat. Itaque testatur, si posset eius inopiæ succurrere, libenter se facturum: sicuti expendere vnusquisque nostrum debet, quid sibi à Domino datum sit, vt inde proximos iuuet. Quicquid enim facultatis Deus singulis distribuit, charitatis exercendæ vult esse organum vel adminiculum. Ideo dicit se dare quod habet. Principiò quidem erat hoc lusorium, postquam ad raram spem attraxerat Petrus claudi animum, de inopia sua præfari, quasi vellet hiantē coruum deludere: sed mox solatium adiecit, vt cresceret ipsa comparatione miraculi pretium. Horrenda est impietas, quòd Papa dum creatur, in comicum vel potius scurrilem lusum, hoc loco impudenter abutitur. Duæ sunt lapideæ cellæ, quarum in altera dum sedet, & à populo eleemosynam poscitur, his Petri verbis respondens, cruces digitis in aerem spargit. In vicinam cellam traductus, sacculos habet pecunia refertos. Tum illi sui angeli acclamant, Dispersit, dedit pauperibus, Psal. 112. 9. Hoc ideo retuli, quò melius omnes perspiciant Satanam illic planè regnare, vbi tā aperto ludibrio sacrum Dei verbum habetur. Vt autem ad priorē sententiam reuertar, satis liquet, Petrum certa reuelatione instructum fuisse, quū se donum sanitatis habere prædicat.

In nomine Iesu. Præfatur hoc opus ac beneficium Christi esse, quòd claudo pedum vsum restituit. *nomen* enim pro imperio ac virtute accipitur. Neque enim in vocis sonitu somnianda est vis magica: quo modo Iudæi in nomine Iehouah delirant. In summa, testatum voluit Petrus, nihil quàm ministrū se esse, Christum verò miraculi authorem. Hoc enim curæ habere debuit, vt Christus mūdo innotesceret, ac sanctificaretur eius nomē. Cur autē Christo epitheton Nazaræi ascribit? Aliis relinquo suum iudicium: sed ego ita sentio: Quum ita per cōtēptum Christus vocaretur, Petrum data opera voluisse exprimere Iesum illum, qui crucifixus fuerat, & cuius nomē contēptibile ac ingloriū erat Iudæis, plerísque etiā detestabile, esse tamen Messiam à Deo promissum & illi datā esse omnē à Patre potestatē: quēadmodum dicit Paulus, 1. Cor. 2. 2, Christum se prædicare, & hunc crucifixum.

Surge & ambula. Videri poterat hoc perquam ridiculum. Claudo enim prōptum erat excipere, Cur non mihi prius crura & pedes dedisti? Hoc enim illudere est, quum hominē pedibus orbum iubes incedere. Sed fidē habuit Petri verbis: & qui initiò sic tardus erat, nunc erecto & alacri animo, Dei donū amplectitur. vnde & Verbi efficacia, & fructus fidei apparet. Efficacia autē Verbi duplex: & quòd claudus sic afficitur, vt protinus sine difficultate obtēperet: & quòd vigorem mēbris emortuis infundit, ac quodammodo hominem renouat. Fidei autem constat sua merces, quòd non frustra surgere iubenti, paret. Videmus ergo, qualiter Deus per Verbum operetur: nempe, quum eius prædicationi dat successum, vt in hominum animos penetret: deinde quum manu sua exhibet quæ illic promittit: adhæc fidem esse irritam non patitur, quin verè potiatur bonis omnibus, quæ sibi per verbum oblata expectat. Tenendum autem memoria quod iam dixi, in hac historia nos habere quasi vniuersalem spiritualis nostræ restitutionis typum: nempe quòd sicuti verbum fide apprehensum, sanitatem claudo præstitit: ita Dominus per verbum penetrat in animas, vt eas instauret. Ac primùm quidem hominum ore loquitur & nos ad fidei obedientiam extimulat: deinde intus corda mouet suo Spiritu, vt verbum in nobis viuas radices agat: denique, manum porrigit, & modis omnibus

nibus suum in nobis opus implet. Sic tractanda esse miracula ex Matthæo colligimus.

9 *Et vidit omnis populus.* Iam fructum incipit miraculi narrare, quòd scilicet claudus gratitudinē suam testatus sit, laudando Deum: & totus populus in admirationem raptus fuerit. Hic verò est duplex fructus. Nam qui sanatus est, Dei beneficium agnoscit & celebrat: populus ex altera parte commouetur, & fama longius sparsa, accurrunt multi ad spectaculum. Cæterùm, quòd dicit Lucas, *stupore* repletos fuisse, præparationem tantùm indicat, quā plenior tandem sequutus est profectus. Vltrà enim progredi oportuit: quia per se non multùm valuisset admiratio, quæ attonitos magis reddebat, quàm ad Deū adduceret. Fuit ergo quasi fundamentum futuri ædificii, quòd populus stupore tactus fuit. Nam si cōtemptim præterimus Dei opera, nihil vnquam poterimus ex illis proficere. Porrò, hic locus documento est, quid per se in hominibus efficiāt miracula: nempe, quòd stuporem confusum gignunt. Tametsi enim Dominus suam illic potentiam & bonitatem conspicuè monstrando, rectà nos ad se vocat, quæ tamen est ingenii nostri imbecillitas, impingimus vel deficimus in medio cursu, donec accedat subsidium doctrinæ. Discamus ergo reuerenter considerare Dei opera, vt eorum admiratio, doctrinæ aditum patefaciat. Nam quum apud nos friget, ac inutilis est doctrina, Deus ingratitudinem nostram hoc modo iustè vlciscitur, quia operum suorum gloriam contempserimus. Rursum quia nō tam sumus perspicaces, vt in solis Dei operibus cernamus quantum satis est, si volumus ad scopum peruenire, discamus adiungere doctrinæ adminiculum. In summa, alterum ab altero separari non debet. Cuius rei locuples testis est experientia. Hinc enim factum est, vt mundus adeò perperam abusus sit miraculis. Papistæ identidē miracula obiiciunt. Fingamus vera esse quæcunque iactant: magnopere tamen errāt in eo, quòd in alienum finem illa detorquent, nempe vt obscurent Dei nomen, & puram Euangelii veritatem suis commētis inficiant. Vnde enim tot superstitiosi & impii Sanctorum cultus, nisi ex miraculorum abusu? Nam quum miraculum aliquod editur, cōmoueri homines necesse est. Quia autem surdi sunt ad Verbum, nec attendunt quid sibi Deus velit, astutè Satan ex stupore nostro superstitionis ansam captat. Exempli gratia: Agnoscam Dei potētiam in miraculo. Si à Petro editum fuit, extemplo suggeret mihi Satan: Vidésne hunc diuinū esse hominem? Diuinum ergo illi cultum debes. Idem contigisset Iudæis, nisi attonitos in viam reuocasset Petri cōcio. In Papatu verò, vbi nullus coarguebat superstitionem, facilè obtinuit præpostera hominum admiratio. Quò magis solicitè à Verbo petenda est medicina, vt miraculis erectos, doctrina in rectum finem dirigat.

11 *In porticu.* Verisimile est extructam eo loco fuisse porticum, vbi aliquando Solomonis porticus fuerat, indéque nomen sumpsisse. Nam vetus tēplum diruptum fuerat: sed eius formā, quātum in se erat, Zerubabel & Esdra, imitati fuerant. Postea Herodes renouauerat, maiore quidem splendore, sed inanes quos fecerat sumptus, Solomonis memoriam non extinxerant in populi cordibus. Nominat autē Lucas tāquam locum maximè celebrem, ad quē concursus populi factus fuerit.

12 videns autem Petrus, respondit ad populum, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, vel intuemini in nos, quasi propria potentia vel pietate hunc fecerimus ambulare?

13 Deus Abraham, Isaac, & Iacob, Deus patrum nostrorum glorificauit filium suum Iesum, quem vos tradidistis,

& quẽ negastis coram facie Pilati, quum ille iudicasset absoluendum.

14 *Vos autem Sanctum & Iustum negastis, & petiistis virum homicidam vobis dari.*

15 *Vitæ autem principem interemistis: quem Deus suscitauit ex mortuis: cuius nos testes sumus: & in fide nominis eius hunc, quem conspexistis & nouistis, stabiliuit nomen eius.*

16 *Et fides quæ per ipsum est, dedit illi integram hanc sanitatem coram omnibus vobis.*

12 *Viri Israelitæ.* Concionem suam à reprehensione populi orditur. Neque tamen simpliciter reprehendit eos quòd mirentur: id enim omnino vtile erat ac laude dignum: sed quòd diuini operis laudem perperam ad homines transcribant. Acsi diceret, Perperam facitis, in nobis hærentes, quum oculos potius in Deum & Christum coniicere deceat. Ergo hoc est perperam obstupescere, quum in hominibus mentes nostræ subsistunt. Notãdum est autem, quòd damnet hominum respectum, Quasi nostra, inquit, potentia ac virtute. In eo itaque error ac vitium est, si hominum pietati aut virtuti, quod Dei & Christi proprium est, tribuimus. Ac de virtute quidem concedent omnes non nisi à Deo manare: sed quum hoc vno verbo confessi sunt, non desinunt tamen ius suum Deo præripere, vt eius spoliis creaturas ornent. Qualiter videmus Papistas, Dei virtutẽ locare in sanctis: imò eius numen in lapide vel ligni trunco includere, simul atque statua Barbaræ vel Chrysogono consecrata est. Sed tamen fingamus in illo priore membro non peccare: At stultè se defunctos erga Deum putant, quum illi relinquunt potentiam: miracula verò pietati Sanctorum assignant. Cur enim ad ipsos confugiunt, dum volunt aut pluuiã impetrare, aut serenum aut liberationem à morbo, nisi quòd sua pietate id promeritos esse imaginantur, vt hoc iuris ac priuilegii Deus illis concederet? Puerile ergo effugium est, quum Deum fatentur authorem esse potentiæ: beneficia autem quæ illis cõfert, Sanctorum pietati accepta ferunt. Quoscunque obtendant prætextus, hoc semper tenendum est, damnari generaliter à Petro, qui in miraculis sic homines intuentur, vt eorum sanctitatem causam esse putent. Hæc prima pars concionis, qua superstitio corrigitur. Ac obseruanda est hæc docendi ratio & series. Quia enim nihil procliuius est, quàm à Deo ad creaturas delabi, operæpretium est maturè huic vitio occurrere. Quòd si in Apostolos respicere vetitus fuit populus, multo magis ab inuocatione cuiuslibet Sãcti uli nos Spiritus abstrahit.

13 14 *Deus Abraham.* Nunc remedium subiicit, eos ad Christum reuocans. Summa autẽ est, Deo hoc propositum esse in miraculis quæ per Apostolos edit, vt Christi sui gloriam illustret. Vnde sequitur, peruersè facere omnes qui Petrum vel alium quempiã extollunt, quum omnes minui oporteat, Christum verò solum eminere, Iohan. 3.30. Hîc iã clarè discrimen inter Christum & Apostolos elucet. Primùm, ille author, hi duntaxat ministri. Deinde legitimus finis est, vt solus ille gloriam in solidum obtineat: horum verò quantum ad gloriam attinet, nullus respectus. Nam certè qui alios quàm Christum in miraculis glorificant, palàm repugnant Dei consilio. Deum Abrahã, Isaac & Iacob nominat, vt testatum faciat populo, sibi nihil minus in animo esse,

esse, quàm eos abducere à prisco veri Dei cultu, qualem à Patribus acceperant. Hunc porrò sibi titulum indiderat Deus, vt aliqua nota se discerneret ab idolis. Neque enim Deum in sua essentia, quæ inuisibilis & infinita est, comprehendimus. Rationem ergo nobis cõgruam attemperat, qua nos deducat in sui notitiam. Turcæ autem Deum se colere iactãt creatorem cæli & terræ: sed priusquam accedant ad cælum, euanescunt. Ergo, vt populum suum arceret Deus à vagis & erroneis commentis, illum in fœdere suo continebat. Quare se Deum Abrahæ vocans, breuiter docebat quod fusius Moses Deuter. 30. 12. exponit: Ne dicas, Quis ascendet in cælum? quis descẽdet in abyssum? vel quis transfretabit mare? Propè est verbum, &c. Porrò sicuti apud Iudæos fauorabile erat sanctorum Patrum nomen: ita Petrus tacitè admonet, sine vnigenito Dei Filio non esse alios præstantiores. Hodie autem clariore adhuc nota vult cognosci, quum se Patrem Iesu Christi nominat. Nunc redeamus ad Petrum. Negat se religionem nouam inducere, vt populum à Lege & Prophetis abstrahat. Nam si quis hoc tentaret, illi Deus vetuerat audiẽtiam fieri, Deut. 13. 3. Sicuti Paulus in spirituali ædificio retinendum esse vnicum fundamẽtum admonet, 1. Cor. 3. 11. quia vbi vel minimũ à Christo disceditur, nihil quàm ruina sequi potest. Hinc etiam discernere prõptum est, quo sensu vocet Deum Patrũ. neque enim hoc pro generali axiomate sumit: qualemcunque Dei cultum habuerint Patres, in eo manendum esse: qualiter Papistæ stolida hac iactantia se efferunt, quòd paternos cultus sequantur. Nominatim siquidem Petrus Abraham, Isaac, & Iacob recenset, à quibus profecta erat vera religio, & diuinitus tradita: quo significat nõ quoslibet Patres nobis esse imitãdos: ex quibus multi fuerunt à primis degeneres. solis Dei filiis deberi hunc honorem, alios esse repudiandos. Quod Prophetæ quoque passim inculcãt: In viis Patrum vestrorum ne ambuletis, &c. Ezech. 20. 18.

Quem vos tradidistis. Doctrinæ miscet seueram obiurgationem, vt res postulabat. Neque enim verè adduci poterant Deo, nisi peccatum suum agnoscerent. Nec verò leuiter eos tantum perstringit, sed admissi criminis atrocitatẽ grauiter demonstrat. Huc pertinet illa cõparatio, quòd morti tradiderint, quem Pilatus volebat absoluere. Item, quòd homicidæ parcentes, vitæ principem interfecerint: quòd abiecerint iustum & sanctum. Sic feriendi sunt homines, vt agnito reatu, ad veniæ remedium seriò confugiant. Talem quoque vehementiam Petrus in prima concione adhibuit. Postea dicit, *excitatum* à Deo fuisse. Vnde agnoscere debent, Christum interficiendo, se gessisse cum Deo bellum. Quanquam Petrus altius respexit: nempe quòd Christi gloriæ nihil detraxerit eorum crudelitas: quia Deus eum nihilominus in vitam asseruit. Quum se & collegas resurrectionis testes dicit, oculatos significat Itaque non ad Apostolicum duntaxat munus hoc refertur: sed quia Christum à morte redíuiuum oculis suis conspexerant, Luc. 24. 39. Quanquam & hoc secundum comprehendi assentior. quia probabile est, vt sibi authoritatem concilient Petrus, iniunctum sibi munus prædicare.

16 *Et in fide nominis eius.* Quum dicit In fide nominis, & Nomen, & rursum, Fides quæ per eum est: eiusmodi repetitio, ardentis affectus indicium est. Nã quia ad vindicandam Christo suã gloriam penitus intentus est, idem sæpius inculcat. Videmus etiam Paulum, quoties in prædicanda Christi gratia versatur, nunquam sibi satisfacere. Et certè, vt maligna est hominum natura, nõ potest tam magnificè prædicari Christus, vt suus illi honor integer maneat. Meminerimus ergo hac copia Petrum exundasse, vt nos in Christo sisteret. Quantum ad locutionem attinet, quum dicit, *nomen eius, in fide* nominis stabiliuit, causam & modũ notat. Virtus Christi claudum sanauerat, sed per fidẽ. Quũ dicit, *fides* quæ per eum est, hoc verbo significat, fidem nostram non aliter ad Deum assurgere, nisi in Christo fundata sit, adeòque fidem nostram Christum respicere, & eo subniti, atque ita subindicat hoc medio præterito nullam esse in Deum rectam fidem. Porrò, vt se prius & reliquos Apostolos testes vitæ

Christi constituit: ita nunc admonet, Iudæis vitam hanc signo vel effectu fuisse comprobatam: quia videant sanatum claudum, in quo illustre habebant diuinæ Christi potentiæ specimen. atque hoc postremo membro, fidem causam sanitatis faciens, obliquè eos coarguit ingratitudinis, nisi fidei assignent debitam laudem. Etsi autem fides tam ad hominem sanatum quàm ad Apostolos referri potest, non est tamen anxiè de hac re laborandum, quia per synecdochen Euangelii virtus commendatur.

17 Et nunc, fratres, scio quod per ignorantiam fecistis: quemadmodum & Principes vestri.

18 Deus autem quæ pronuntiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum esse, sic impleuit.

19 Pœnitentiam ergo agite, & conuertimini, vt remittantur peccata vestra:

20 Quum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini, & miserit eum, qui antè prædicatus fuit, Iesum Christũ.

21 Quem oportet cælum capere vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ loquutus est per os omnium sanctorum Prophetarum à seculo.

17 Quoniam periculum erat ne desperatione fracti, doctrinam respuerẽt, eos aliquantulum subleuat. Sic temperandæ sunt nostræ cõciones, vt auditoribus prosint. Nisi enim spes veniæ relinquitur, terror pœnæ animos contumacia obdurat. Verum enim est illud Dauidis, Psal.130.4. timeri à nobis Deũ, vbi nobis propicium ac placabilem sentimus. Hac ratione peccatum suæ gentis propter ignorantiam extenuat Petrus. Neque enim sustinere hanc conscientiam poterant, si Filium Dei scientes ac volentes negassent, ac in mortem tradidissent. Blandiri tamen illis non vult, quum ignorantia fecisse commemorat: sed eòvsque mitigat sermonem, ne desperatione ipsos obruat & absorbeat. Porrò non sic debemus verba accipere, quasi populus simpliciter ignorantia peccauerit: nam sub hac latebat hypocrisis: sed prout malitia vel ignorantia exuperat, ab hac vel illa denominatur actus. Hoc ergo intelligit Petrus, errore eos & cæco zelo potius fecisse, quàm destinata malitia. Verùm, hic quæri potest, Si quis sciens ac volens peccauit, an eum maneat desperatio? Respondeo, non de quolibet peccato hic fieri mentionem, sed de Christi abnegatione, & extincta, quantum in ipsis erat, Dei gratia. Si cui plura scire libeat, ex primo capite prioris ad Timoth. vers.13, petere licebit.

Sicut & Principes. Primùm videtur impropria comparatio. Scribæ enim & Sacerdotes mira rabie ferebantur, & pleni erant scelerata perfidia: populum verò peruersum Legis studium incitabat. Deinde populus in Christum exarsit, quatenus eum principes incitabant. Respondeo, nõ omnibus eundem fuisse animum: multi enim proculdubio fuerunt Paulo similes, ad quos verè spectat quod alibi de principibus huius mundi scribit, Si cognouissent Dei sapientiã, Dominum gloriæ nõ fuisse crucifixuros, 1.Cor.2.8. Ergo nõ in vniuersum de principib⁹ loquitur, sed qui sunt sanabiles, eos ad resipiscentiam inuitat.

18 *Deus autem.* Hinc clarius patet, quorsum ignorãtiæ meminerit. Nã quũ refert, Deum exequutum esse quæ prædixerat, sic culpam eorum taxat in morte Christi, vt sit tamen ipsis in salutem. Vos, inquit, ignorantia in reatum cõiecit

cit: Deus tamē peregit quod statuerat, vt Christus vobis morte sua esset liberator. Est pulcherrima ista consideratio, dū reputamus, admirabili Dei consilio mala nostra in alium finem nobis conuerti. Cæterùm, hoc nihil ad excusationis colorem. Nam quantum in nobis est, peccando nos perdimus: illa autem conuersio, quam dixi, insigne est diuinæ misericordiæ opus, quod cum humilitate prædicare nos decet. Non steterat per Iudæos, quominus spes vitæ extingueretur in Christi persona. Interea mors illa tā illis quā toti mundo viuifica fuit. Memoria etiā repetere cōuenit quod alibi visum est: ne obreperet falsa & absurda opinio, Christum fuisse expositum impiorum libidini, Deum statui summum authorē, cuius arbitrio passus fuerit vnigenitus Filius.

19 *Pœnitentiam agite.* Notandum est, quòd quum ad pœnitentiam hortatur, simul declarat paratam illis esse coram Deo peccatorum remissionem. Nam, vt nuper attigi, excitari ad pœnitentiam nemo potest, nisi salute proposita. Qui autem de venia diffidit, quasi exitio iam deuotus, aduersus Deum obstinatè ruere non dubitat. Hinc fit, vt Papistæ pœnitentiæ doctrinam tradere nequeant. Multùm quidem de ea garriūt: sed quia euertunt gratiæ fiduciam, fieri non potest, vt resipiscendi studium suis discipulis persuadeant. Aliquid etiam, fateor, balbutiunt de peccatorum remissione: sed quia suspensas & trepidas animas relinquunt, præterea variis cōmentis coniiciunt in labyrinthum, hac doctrinæ parte corrupta, alteram pariter confundunt.

20 *Vt quum venerint.* Si Erasmum & vetustum interpretem sequimur, erit ecliptica oratio, quæ sic plena fiet, Quū venerint tempora refrigerii, vos quoque hoc refrigerio fruamini: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem non iudicem sentiatis. Sed quoniam commodè vertit Beza, Postquam venerint, satius est amplecti quod minùs coactum est: modò ita resoluas, remitti peccata in diem vltimi iudicii: quia nisi ad solium Dei citemur, non admodum sumus de propitiando Deo soliciti. Primo loco notandum est, illis in medium proponi iudicii diem, quò plus efficaciæ habeat superior exhortatio. Nihil enim acrius nos pungit, quàm dum monemur reddendam aliquando esse rationem. Quandiu enim in hoc mundo detinentur sensus nostri, quodam, vt ita loquar, veterno obruti sunt. Quare, nuntium vltimi iudicii quasi tubam insonare necesse est, quæ nos ad tribunal Dei citet. Tunc enim demum verè expergefacti, cogitare de noua vita incipimus. Eodem modo Paulus, capite 17. 30. 31. dum Athenis concionatur: Deus, inquit, nunc omnes admonet vt resipiscant: quia Diem constituit, quo iudicaturus est mundum. Summa est, Christum, qui nunc apud nos magistri officio fungitur, quum per Euangelium nos docet, constitutum esse à Patre iudicem, & suo tempore venturum: itaque maturè parendum esse eius doctrinæ, vt fidei nostræ tunc fructum colligamus. Atquî, obiiciet quispiam, Petrum aliter loqui de die extremo. Hoc enim ad incutiendum timorem non spectat, quum dicit, *tempus refrigerii.* Respondeo: duplicem esse stimulum, quo incitantur fideles, quum illis de extremo iudicio fit sermo. Nam in hoc mundo fidei vtilitas non apparet, quin potius bene & prosperè videtur esse Dei contemptoribus: piorum autem vita innumeris miseriis referta est. Ergo nos subinde animi deficerent, nisi in mentem veniret, venturum quietis diē, qui omnes molestiarum nostrarum æstus componat, finémque afferat miseriis. Alter stimulus est quem dixi, quū formidabile Dei iudicium delicias nobis & somnum excutit. Ita Petrus hoc loco minas promissionibus miscet, vt partim alliciat Iudæos ad Christum: partim metu stimulet. Porrò, hic familiaris est Scripturæ vsus, prout vel reprobos compellat, vel ad electos sermonem dirigit, nunc tristem & formidolosum diem Domini, nunc lætum & optabilem facere. Aptè ergo Petrus, qui dum in spem veniæ erigit Iudæos, iucundum illis facit Christi diem, vt ad eum aspirent.

Et miserit eum. Nominatim Christum fore iudicē pronuntiat, vt sciāt nō im-

punitum fore Euangelii contemptum. Quomodo enim non vltor eius Christus foret? Interea hoc eximiam affert consolationem fidelibus, dum sciunt in eius manu fore salutis arbitrium, qui nunc eam promittit atque offert. Addit præterea, *venturum* eum qui nunc illis prædicatur. Quo tollit omnem excusationem ignorantiæ. acsi diceret, Nunc prædicatur vobis Christus, antequam mundi iudex adueniat: vt qui eum amplexi fuerint, fidei suæ fructum tunc colligant: alii verò qui eum respuerint, luant incredulitatis suæ pœnas. Quanquam apud Græcos hic duplex est lectio: quidam enim codices habent, προκεκηρυγμένον id est, ante prædicatum: alii verò προκεχειρισμένον id est ostēsum, vel ante oculos positum. Sed vtraque in eūdem sensum redit: quòd scilicet nō frustra illis nunc Christus offertur per Euangelii doctrinam: quia secundò à Patre iudex mittetur armatus ad vindictam, nisi redemptorem nunc suscipiāt.

21 *Quem oportet cælum capere.* Quoniam ad crassum terrenumque Dei & Christi aspectum semper propendent hominum sensus, poterat in mentem Iudæis venire, Christum quidem prædicari à mortuis excitatum, sed vbinam esset non ostēdi. Præuenit ergo Petrus, quum in cælo esse docet. Vnde sequitur, tollendas in altum esse mentes, vt Christum fidei oculis requirant, quanuis immēsa locorum distantia sit remotus, quanuis in cælesti gloria extra mundum habitet. Cæterùm locutio est ambigua: quia tam intelligere possumus Christum cælo capi vel contineri, quam cælum capere. Ne ergo verbum dubiæ significationis vrgeamus: sed eo contenti simus quod certum est, Christum, interea dum speratur vltima rerum omnium instauratio, non alibi quàm in cælo quærendum esse: quia remotus à nobis erit, donec mentes nostræ mundum transcendant.

Vsque ad tempora restitutionis. Quantum ad vim & causam pertinet, Christus iam morte sua omnia restituit: sed effectus nondum plenè extat: quoniam restitutio illa adhuc in cursu est, adeoque redemptio: quando adhuc sub onere seruitutis gemimus. Sicuti enim duntaxat inchoatum est Christi regnum, & in diem vltimum differtur eius perfectio: ita & quæ illi annexa sunt, tantùm dimidia ex parte nunc apparent. Ergo, si multa hodie in mūdo confusa cernimus, erigat nos ac recreet fiducia ista, quòd aliquando adueniet Christus, vt in integrum omnia restituat. Interim si videmus hærere in nobis peccati reliquias, si vndique obsessī sumus variis miseriis, si mundus dissipatione plenus est, defleamus quidem mala ista, sic tamen vt spes instaurationis nos sustineat. Atque hæc ratio est, cur non statim appareat Christus, quia nōdum completa est Ecclesiæ militia, cui præfixum à Deo tempus anteuertere nostrum non est.

Quæ loquutus est. Non de temporibus solùm interpretor: sed ad totum complexum refero: vt sensus sit, Quicquid de regno Christi prius disseruerat, testimonium à Prophetis omnibus habere. Hinc certe non parum fidei accedit Euangelio, quòd ex quo se manifestare cœpit Deus mūdo, Christum semper proposuit: ex quo cœpit Patribus loqui, semper hoc posuit doctrinæ fundamentum. Eodem argumento Paulus tam initio Epistolæ ad Romanos, 1. 1, quàm in clausula 16. 25, Euangelium commendat, quòd scilicet nouum non sit, sed ab vltima ætate promissum. Hæc vera antiquitas est quæ doctrinæ fidem conciliet: vbi Deus ipse author: sancti Prophetæ sunt testes: & continua temporum series testimonium confirmat. Hæc confirmatio præsertim apud Iudæos necessaria erat, qui in Legis doctrina educati, nihil nisi illi consentaneum admittere debebant. Itaque, recognoscere tantùm eos iubet Petrus, quæ de Christo testati sunt Prophetæ.

22 *Moses quidem ad Patres dixit: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut*

me

me: eum audietis secundum omnia quæ loquetur vobis.

23 Erit autem, vt omnis anima quæ non audierit Prophetam illum, deleatur è populo.

24 Et omnes quidem Prophetæ à Samuele, & deinceps quicunque loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

22 Hoc argumento probat se defectionem à Mose nō ingerere, quia pars Legis sit, docilem se & morigerum præbere huic summo doctori. Dubitari posset, cur hoc Mosis testimonium præ aliis citandum Petrus censuerit, quum multa alia in promptu forent magis illustria: sed hoc ideo fecit, quia hic de authoritate doctrinæ agitur. Hic autem legitimus ordo erat vt Iudæos adduceret Christo discipulos. Nam frustra de aliis omnibus concionatus esset, nisi persuasum habuissent, reuerenter excipiendam esse eius doctrinam. Hoc ergo efficere vult Petrus, vt Christum libenter tanquam ordinatum sibi à Deo magistrum, audiant. Sed altera quæstio hic occurrit multò difficilior: Quòd scilicet Petrus ad Christi personā accommodat quod in genere dixerat Moses de Prophetis. Tametsi enim Prophetam nominat singulari numero, contextus tamen clare indicat, non de vno tantùm haberi sermonem: sed indefinite nomen hoc poni. Postquam enim vetuit Moses ne populus Gentium superstitionibus se dedat, declinando ad magos & ariolos, simul remedium ostendit, quo sibi ab omni vanitate caueat: nempe, si totus pendeat ab vnico Dei verbo. Hac ratione promittit Deo curæ futurum, vt Prophetas semper habeat, qui ritè eum doceant. Acsi diceret, Deus nunquam vos Prophetis destituet à quibus discatis quicquid erit vobis vtile cognitu. Et nominatim dicit Moses, *Ex fratribus* tuis: vt sciant Iudæi non aliunde petenda esse Dei oracula, quum Deus ex genere Abrahæ doctores illis destinasset. Addit præterea, *Sicut me*: vt sciant non vno duntaxat tempore, nec per os vnius hominis audiēdum esse Deum: sed quemadmodum continua ætatum serie per varios ministros Deus nos docere pergit: ita in obedientia Verbi pergendum nobis esse. Iam ad Mosis reuerentiam assueti erant Iudæi: itaque Prophetis eundem honorem conciliat. Scio quosdam multùm laborare, vt ad Christum restringant. Arripiunt verbum istud Quòd Moses Prophetam similem sibi fore testatur, Deut. 18.15, quum tamen scriptum sit, nullum talem resurrexisse, Ibidem 34.10. Fateor eandem similitudinis notam vtroque loco poni, sed diuerso sensu. Nam secundo loco paritas vel æqualitas exprimitur, quemadmodum clare apparet. Arripiunt etiam aliud, Quòd Mose futurus sit excellētior Propheta, cui ille testimonium tanquā præco reddit. Sed hoc nihilo magis est validum: quia simpliciter fidem verbo Dei asserere vult Moses, per quoscunque afferatur. Non est ergo cur nos Iudæis ridendos propinemus, violēter torquentes Mosis verba, quasi solum Christum hic designet. Vidēdum est tamen an apte adductum sit testimonium à Petro, cuius authoritas pro solida ratione nobis esse debet. Dico, in Petri sermone nihil esse quòd nō optime cōueniat. Vidit enim quod inter omnes cōfessū m esse decet, sic pertinere hoc elogium ad alios Prophetas, vt tamen præcipue Christum commendet, non modò, quia Prophetarum omnium est princeps, sed quòd in ipsum dirigebantur omnes superiores prophetiæ, & quod tandem Deus per os eius absolute loquutus est. Nam, Hebr. 1.1.2, Deus multifariam & variis modis loquutus olim Patrib⁹ per Prophetas, tādē vltimis diebus in Filio vnigenito clausulam apposuit. Ideo factum est, vt aliquot ante aduentum eius secula, Prophetis carerent: quod perspicue ex Malachiæ 4.4, verbis colligitur qui postquam iussit populum esse memorem Legis, statim ad Ioannem Baptistam & Christum transit; acsi diceret finem iam impositū esse prophetiis, donec veniat vltima reuelatio: secundum illud, Lex & Prophetæ vsque

ad Ioannem:ex eo euangelizatur regnũ Dei, Matth.11.13. Idque adeò tritum erat in populo, vt mulier Samaritana ex fama & opinione communi diceret, Scimus Messiã venturũ, qui nos docebit omnia, Ioan.4.25. Itaque, videmus à reditu populi cessasse omnes Prophetas, vt attẽtior, eo silentio vel reuelationũ intermissione, ad audiendũ Christũ, redderetur. Non ergo locum hunc detorsit Petrus, vel eo per inscitiam abusus est, sed receptam apud omues doctrinam loco principii sumpsit: Quòd Deus se populi sui doctorẽ pollicitus esset, initiò per Prophetas velut intermedios, sed præcipuè tandem per Christum, à quo plena & solida omnium manifestatio speranda erat. Quò pertinet insigne illud elogium, quo Pater eum commendat, dicẽs Ipsum audite, Matt.17.5

23 *Omnis anima.* Hic grauissima aduersus rebelles pœna sancitur, Prophetarum quidem omnium, sed maximè Christi authoritas. Et meritò: nam quũ Deus verbo suo nihil pretiosius habeat fieri non potest, vt id patiatur impunè contemni. Itaque, si quis Legem Mosis abiiceret, edicta erat capitalis pœna. Atque huc respexit Moses, quum dixit, Exterminabitur è populo. Nam si bi Deus hac Lege adoptauerat Abrahæ genus, vt hoc ad summam, felicitatem sufficeret, reputari in illo numero: sicuti in Psalmo 145. dicitur, Beatus populus cui Iehoua est Deus. Et alibi, Beata gẽs quam sibi in hæreditatem elegit, Psal. 33.12. Quare minimè dubium est quin pronuntiet deletum iri ex libro vitæ, quisquis Christum audire recusauerit. Censeri enim in Ecclesia non meretur qui eum magistrum repudiat, per quem solum Deus nos docet, vúltque à nobis audiri: & se à corpore abscindit, qui sub esse capiti recusat.

24 *Et omnes quidem.* Quum dicit, Omnes vno consensu Prophetas suos discipulos ad Christum mittere, hinc melius cõstat quod dixit contineri sub illo Mosis testimonio Euangelii commendationem, adeóque præcipuè notari vltimam prophetiarum clausulam. Deinde, hoc ad Euangelii certitudinem non parum valet, quòd Prophetæ omnes longa tẽporum successione, vno tamen consensu docendi formam sic temperant, vt simul testentur melius quiddam & perfectius sperãdum esse. Proinde, quisquis Mosi & Prophetis credet, necesse est vt Christi doctrinæ se subiiciat, Ioan.5.47 sine qua mutilum est quidquid ab illis fuit proditum.

25 Vos estis filii Prophetarum, & testamenti, quod statuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus excitauit Filium suum Iesum, ac misit eum benedicentem vobis, dum vnumquenque conuertit ab iniquitatibus suis.

25 *Vos estis filii.* Significat illis propriè destinari fœderis gratiam, quod cum Patribus Deus pepigit. Atque ita sicuti incusso pœnæ terrore eos ad parendum Euangelio stimulauit, nunc rursum eos allicit, vt propositam in Christo Dei gratiam recipiant. Ita videmus, Deũ nihil omittere, vt ad nos se adducat. Et prudentis ministri est, sic pigros ac resides acriter pungere, vt dociles blandè ducat. Notanda est etiam sedulò hæc docendi series, vbi Petrus Iudæis destinatum esse Euangelium ostẽdit, Neque enim sufficit Dei misericordiam nobis in genere prædicari, nisi nobis quoque certa Dei ordinatione offerri sciamus. Ideo tantopere laborat Paulus in asserenda Gentium vocatione, Rom.15.8.9.10, Ephes.3.2.3.6. quia si quis putaret, Euangeliũ fortuitò sparsum ad se venisse, vacillaret fides: imò loco fidei, dubia tantùm esset opinio. Ergo vt solidam apud nos fidem inueniat salutis promissio, hæc applicatio, vt ita loquar, necessaria est: Deum non iactare incertas voces quæ in aere suspensæ maneant, sed ad nos certo consilio dirigere. Secundum hanc rationem,

vt

vt libétius Christum suscipiant Iudæi, Petrus illis promissũ esse admonet. Vnde autem hoc probat? quia filii sunt Prophetarum & Testamenti, *Filios Prophetarum* vocat, qui ex eadem gente ducebant originem, ideóque fœderis hæredes erant, quod ad totum populi corpus spectabat. Sic enim argumentatur: Percussit Deus fœdus suum cum patribus nostris. Ergo nos qui sumus eorum posteri, in fœdere comprehendimur. Quo refellitur delira Anabaptistarum argutia, qui filios Abrahæ tantùm allegoricè exponunt: acsi nulla generis ratio habita esset à Domino quũ dixit, Gen. 17. 7, Ero Deus seminis tui. Certè non de Legis vmbris sermonem hîc habet Petrus: sed hoc sub Christi regno valere affirmat, quòd Deus vnà cum patribus etiã filios adoptet: atque ita salutis gratia ad eos qui nondum nati sunt, extendatur. Fateor quidem multos qui ex fidelibus secundum carnem nascuntur, spurios censeri, non legitimos, quoniã sua infidelitate à sancta progenie se abdicant, Rom. 9. 7. Sed hoc non obstat quominus semen piorum Dominus in societatem gratiæ suæ vocet ac admittat, atque ita communis electio quanuis non sit in omnibus efficax, ianuam speciali aperiat: quemadmodum Paulus disserit cap. 11. ad Rom. 23 vnde huius quæstionis solutio petenda est.

Et in semine tuo. Fœdus cum patribus initum fuisse confirmat, quia dictũ fuerit Abrahæ Gen. 22. 18, In semine tuo benedicentur omnes gentes. Atquî si recipitur Pauli interpretatio, nihil ad præsentẽ causam faciet hoc testimonium. Paulus semen hoc, Gal. 3. 16, Christum esse tradit. Si benedictio vniuerso generi humano per Christum promittitur, quid hoc ad speciale gentis vnius priuilegiũ? Deinde videtur Petrus ipse paulò pòst subscribere Paulinæ expositioni, quũ dicit, Missũ esse Christũ in quo Iudæi benedicantur. Neque enim hoc staret, nisi Christus, benedictum esset illud semen. Respondeo, Quum Paulus ad Christum refert, non insistere ipsum in voce Seminis, sed altius respicere: quòd scilicet non posit vnum esse semen, nisi in Christo, tanquam capite, vniatur. Ismael enim & Isaac tametsi ambo sunt filii Abrahæ, non faciunt vnum semen quia sunt in duos populos diuisi. Itaque quum multi alienati sint à familia Abrahæ, qui ex huius carne progeniti erant, vnum tamen certum corpus designat Moses, quum benedictionem promittit semini Abrahæ. Vnde autem vnitas, nisi à capite Christo? Hoc sensu Paulus, quãuis collectiuum sit Seminis nomen, de Christo tamen accipit: quoniam si ab eo discedas, posteri Abrahæ veluti lacera membra erunt, nec aliud in ipsis extabit, quàm mera dissipatio. Cum illa doctrina consentit Petrus, quia benedictionem sic ad totum populum extendit, vt fontem nihilominus in Christo quærat. Porrò, quoniam Iudæi nullum non mouent lapidem vt nobis hoc testimonium extorqueant, munire se debent pii lectores aduersus eorum cauillas: & eò quidem magis, quòd nimium securi in hac parte fuerunt Christiani scriptores: sicuti admonui in Epistola ad Gal. 3. 16. Primùm quòd ad vocem Seminis attinet, non est quòd obganniant, perperam à Paulo ad Christum restringi. Neque enim simpliciter hoc facit, sed eo, quem dixi, respectu. In quo interpretes nostros tam Græcos quàm Latinos errasse fateor. Nunc videndum quid locutio illa valeat, *Benedici gentes in semine Abrahæ*. Nostri causam notari sentiunt: nempe, quòd per semen illud benedicendæ sint gentes. Hoc Iudæi valde exagitant: quia passim in Scripturis hæc locutio Exemplar vel Similitudinem significat: quemadmodum è conuerso Maledici in Sodoma, vel Israele, vel in aliis populis, est illos sumere tanquam memorabile execrationis exemplar. Respondeo, ambiguam esse locutionem, & variè accipi pro locorum circunstantia: quod maligné Iudæi, & astutè dissimulant. Colligunt enim plures locos, ex quibus probant fieri comparationem: acsi diceretur, Cupient gentes benedici instar seminis Abrahæ. Sed quum alibi Scriptura dicit, Benedicent se in Deo viuo, vt Ieremiæ. 4. 2, Iesaiæ capite sexagesimo quinto, versu decimosexto: item, Benedicere in nomine Domini, vt Deuteron. capite decimo, versu octauo, & aliis locis similibus: quis non vide causam

exprimi? Dico igitur, hanc loquendi formam pro locorum circunstantiis debere accipi. Iam verò quum demonstrauerim semen Abrahæ non nisi in Christo posse inueniri, restat vt cõsideremus qualis sit Christi officium. Ita indubie liquebit, ipsum non statui quasi nudũ exemplar, sed verè in ipso promitti benedictionem: quia extra ipsum maledicti sumus omnes. Superest tamen adhuc vna difficultas Nam certè vtrunque eodem sensu dicitur: Benedicentur in te, & In semine tuo. Abraham verò nihil quàm benedictionis typus fuit vel speculum. Respondeo. In persona quoque Abrahæ designari corpus illud quod ab vno capite, pendet & in ipso est colligatum.

Omnes familiæ. Iudæi crassè exponũt quòd gẽtes omnes sibi bene esse cupiẽt instar seminis Abrahæ. Nos verò aliter, Quòd in societatem inserentur. Nam & huc spectauit nomen Abraham, quia futurum erat vt Deus populos omnes ad eum colligeret. Prophetæ quoque dum exponere volunt quid hoc valeat, passim gentibus communem fore salutis hæreditatem prædicunt. Atque hinc perspicimus, vt fœdus Dei, quod tunc Iudæis peculiare erat, non modò promiscuum sit omnibus, sed nominatim feriatur nobiscum. Alioqui non satis firmam ex Euãgelio salutis fiduciam possemus concipere. Ergo ne patiamur nobis hãc promissionem excuti, quæ veluti solennis nuncupatio est, qua Dominus nos hæredes suos vnà cum patribus constituit. Quò etiam respexit Petrus quũ paulò pòst dicit, Christum Iudæis primò fuisse missum. Significat enim & gentibus suum esse licet secundarium ordinem.

26 *Excitauit Filium.* Colligit ex verbis Mosis, exhibitum nunc esse Christũ. atqui, nihil tale videntur sonare: sic tamen aptè ratiocinatur, quia non aliter constaret benedictio, nisi eius initium à Messia flueret Sẽper enim memoria tenendũ est, maledictum esse totum humanum genus: ideóque singulare remedium nobis promitti, quod non nisi per Christum præstatur. Quare, solus ipse fons & origo benedictionis. Quod si in hunc finem aduenit Christus, vt Iudæis primùm, deinde & nobis benedicat, impleuit proculdubiò suas partes: ac nos huius officii vĩ & effectũ innobis sentiemus, nisi per nostrã incredulitatẽ steterit. Hæc, sub Lege, Sacerdotalis officii pars erat benedicere populo: ac ne inanis hæc esset ceremonia, addita erat promissio, vt habetur Nume. cap. 6. 23. 24. 25. Quod autem in veteri sacerdotio adumbratum fuit, vere in Christo præstitum est. Qua de re plura diximus in septimo capite ad Hebræos. Erasmi versio mihi non placet. ponit enim, Quum suscitasset: quasi verba fierent de re pridem transacta. Petrus autem potius intelligit, excitatum fuisse Christum, vbi ostẽius fuit benedictionis author, quod nuper & repentè factum, animos magis afficere debebat, Sic enim Scriptura loqui solet: quẽadmodũ in proximo loco Mosis, ad quẽ alludit Petrus, Excitare Prophetam est instruere necessariis donis ad munus suum exequendum, & quasi in gradu ipso prophetici honoris collocare. Ac tunc quidẽ excitatus est Christus, quum munus peregit sibi à Patre iniunctum: sed quotidie idem fit quum per Euangelium offertur, vt inter nos emineat. In aduerbio ordinis, *primùm,* diximus notari ius primogenituræ, quia à Iudæis incipere Christum oportuit, vt postea transiret ad Gentes.

Dum vnumquenque. Doctrinam pœnitentiæ iterum commendat, vt discamus, sub Christi benedictione includere vitæ nouitatem sicut & Isaias venturum Zioni redemptorem promittens, restrictionem attexit, Qui in Iacob cõuersi fuerint ab iniquitatibus suis. Neque enim fidelium peccata delet Christus vt sibi hoc prætextu ad peccandum indulgeant: verùm simul reddit nouos homines. Quanquam hæc duo quæ cohærent beneficia, prudenter distinguere conuenit, vt maneat hoc fundamentũ nos reconciliari Deo gratuita venia. Scio ab aliis secus verti: sed hic germanus est sensus Lucæ. Ad verbum enim sic loquitur: In conuertendo vnumquenque à suis maliciis.

CAPVT

CAPVT IIII.

LOquentibus autem illis ad populum, superue nerunt illis Sacerdotes, & præfectus templi, & Sadducæi,

2 AEgreferentes quod ipsi docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt in custodiam vsque in crastinum. Erat enim iam vespera.

4 Multi autem eorum qui audierant sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorum circiter quinque millia.

Tria in hac narratione præcipuè nobis consideranda sunt. Quòd simul atque emergit Euangelii veritas, ex aduerso quibuscunque potest modis, se opponit Satan, & omnia molitur, vt ipsam opprimat in ipsis principiis. Secundò, quòd inuicta fortitudine Dominus instruit suos, vt firmi ac immoti perstēt aduersus omnes Satanæ machinas nec impiorum violentiæ cedant. Postremò, obseruandus est euentus, quòd vtcunque penes aduersarios imperium & summa rerum esse videatur, & ipsi ad delendum *christi* nomen nihil omittant: contrà autem sanæ doctrinæ ministri velut oues sint in faucibus luporum: Deus tamē Filii sui regnū propagat, ac censam Euangelii sui lucem fouet, salutémque suorum tuetur. Proinde, quoties exoriente Euangelii doctrina, varii contrà motus insurgunt, multisque obstaculis turbatur eius cursus, non est quod labascant aut trepident piæ mentes, veluti ad rem insolitam: quin potius meminerint hos esse ordinarios Satanæ conatus: adeóque hoc nos priusquam accidat, bene meditatum habere oportet, fieri aliter non posse, quin suos impetus euomat Satan, quoties in medium Christus cum sua doctrina prodit. Interea, reputemus Apostolorum constantiam nobis in exemplum proponi, ne vllis vel periculis, vel minis vel terroribus victi, resiliamus ab ea fidei professione, quam à nobis Dominus exigit. Huc accedat consolatio, nō metuendum esse quin Dominus prosperum euentum daturus sit, vbi fideliter officio nostro defuncti erimus.

1 *Loquentibus illis*. Hinc apparet quā sedulò vigilent impii: quoniam in ipso articulo adsunt, vt os obstruant Christi seruis. Neque enim dubium est, quin tanquam ad incendium extinguendum accurrerint. Idque significat Lucas, quum narrat custodem templi adfuisse & addit eos moleste tulisse, quòd Apostoli docerēt. Non ergo fortuitò superuenerunt, sed consultò: vt Apostolos pro imperio cohiberent. Habent interea aliquam iuris & recti speciem. Nā siquis temerè se ingerebat, officium Sacerdotum erat talem audaciam reprimere, similiter etiam populum retinere in Legis & Prophetarum obedientia, & viam præcludere nouis doctrinis. Quum itaque ignotos homines & nulla publica authoritate præditos in templo ad populum concionari audiunt, videntur pro muneris sui ratione atque ex Dei mandato se accingere ad remedium adhibendum. Et certè in actione ipsa nihil primo intuitu reprehensione dignum apparet: sed exitus tandem sceleratum fuisse eorum consilium, & improbum affectum ostendit. Rursus sinistram notam & probrum effugere Apostolis difficile fuit, quòd cōtempti idiotæ ius publicum sibi perperam arrogarent. Nempe quia in rebus confusis

multa præter receptum morem tentare necesse est: ac præsertim vbi asserenda est religio,& Dei cultus. præsules autem ipsi vias omnes obstruunt,ac munere sibi diuinitus iniuncto contra Deum insultãt.Hæc ignominia fidelibus Christi athletis in Papatu deuoranda est. Nam millæ æstates antè præteribunt, quàm maturescat apud eos vlla correctio in melius.Ideo in hac parte insistit *Lucas*,quum eos tristes & anxios fuisse dicit,quòd resurrectio prædicaretur in Christi nomine.Nam hinc sequitur odio doctrinæ prius fuisse imbutos,quàm ad cognitionem ventum esset. *Sadducaeos* nominatim exprimit,tanquam in hac causa animosiores.Erant enim & ipsi ferè pars Sacerdotum:sed quia de resurrectione quæstio vertitur, acrius se reliquis opponunt. Porrò hæc prodigiosa confusio fuit inter Iudæos, quòd hæc tam profana secta,authoritate præstabat.Quid enim pietatis reliquum esse potuit,quum animorum immortalitas impune pro fabula haberetur? Verùm ita in præceps homines ruere necesse est,vbi puram Dei doctrinam apud se collabi passi sunt.Quod diligentius nobis cauendum est ab omni prauo deflexu,ne tale præcipitium mox sequatur.*Præfectum* templi quidam ex Sacerdotibus delectum fuisse putant: sed ego Tribunum potius aliquem Romani exercitus fuisse existimo. Erat enim locus tum natura, tum artificio munitus.Deinde Herodes arcem illic construxerat nomine Antoniam.Ita probabile est,collocatum illic fuisse præsidiũ & præfuisse templo Romanum custodem:ne receptaculum esset Iudæis, si motum aliquem excitassent, quod etiã ex Iosepho colligere licet. Atque hoc optime conuenit,quòd brachium seculare implorauerint hostes Christi, cohibendi tumultus prætextu.Interea fauorem captant apud Romanos,quasi de seruando imperii iure sint soliciti.

4 *Multi autem eorum.* Inclusi quidem sunt Apostoli in carcerem:sed eorum prædicatio vim suam longe propagat,ac liber est eius cursus. Qua de re magnificè gloriatur Paulus,2.Tim.2.9 sermonem Dei non esse secum alligatum.Atque hinc perspicimus, Satanæ & impiis laxari quidem frænum,vt in filios Dei sæuiant:non tamen eos efficere omnia machinãdo,quin Deus regnũ Filii sui promoueat,quin Christus colligat oues suas,quin plus exerant potentiæ in sola voce pauci ac imbelles homines,nullisque præsidiis instructi, quã totus mundus contrà insaniendo. Est quidem hoc non vulgare Dei opus, quòd vna concio tam copiosum & vberem fructum produxit:sed hoc maiori admiratione dignum,quòd presenti periculo non terrentur fideles, quominus Christi crucem vnà cum fide suscipiãt. Fuit enim durum hoc nouitiis rudimentum.Hac doctrinæ efficacia melius se Christus viuere ostendit, quàm si corpus suum palpandum manibus,& oculis spectandum præberet. Cæterùm, quòd *Numerus* credentium circiter ad quinque milia creuisse dicitur, non de noua accessione intelligo, sed de tota Ecclesia.

5 *Factum est autem, vt postride congregarentur eorum Principes,& Presbyteri,& Scribæ Ierosolymis,*

6 *Et Annas sũmus sacerdos,& Caiaphas,& Iohãnes, & Alexander,& quicunque erant ex genere Sacerdotali.*

7 *Et sistentes illos in medio,interrogarunt: In qua potentia,vel in quo nomine id fecistis?*

8 *Tunc Petrus repletus Spiritu sancto,dixit illis, Principes populi,& Presbyteri Israel,*

9 *Si nos hodie iudicamur de sanitate hominis qui infirmus erat,quomodo incolumis factus sit:*

10 *Ni-*

10 *Notum sit vobis omnibus & toti populo Israel, quòd in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit ex mortuis, hic stat coram vobis sanus.*

11 *Hic est lapis qui reiectus à vobis ædificantibus, locatus est in caput anguli:*

12 *Neque est in vllo alio salus. Neque enim nomen est aliud sub cælo datum hominibus, in quo nos oporteat saluos fieri.*

5 Hic notare operæpretium est, impios vt Euangelium & Christi nomen deleant, nihil astutiæ omittere, & tamen minimè consequi quod sperabant: quoniam Deus eorum consilia frustratur. Conuentum enim habent, in quo sic tyrannicè agunt omnia, vt tamen libido iuris speciem habeat, libertas autem procul arceatur, ac tandem iure videri possit damnata veritas. Verùm Dominus subitum illis terrorem incutit, vt quod possunt & maximè volunt, efficere tamen non audeant. Qicquid pro defensione causæ suæ attulerint Apostoli intra parietes clausum ac sepultum manebit, vbi nullus est qui faueat. Itaque nullus veritati locus. Videmus tamen vt Dominus eorum consilium dissipet, dum populi metu retenti, subsistunt, frænúmque iniiciunt suo furori declinandæ inuidiæ causa. Mirum est autē quòd Lucas hic Annam faciat summum Pontificem, quum ex Iosepho pateat, hunc honorem Caiaphæ non fuisse ereptum donec Vitelius, Pilato Romam ire iusso, Ierosolymam cum imperio ingressus est. Dominum anno Tiberii 18. fuisse crucifixum inter omnes conuenit. Vsque ad finem imperii illius, numerantur adhuc anni quatuor. Non minus quàm trienium à morte Christi fluxisse oportet, vsque dum Proconsulis officio abdicatus fuit Pilatus. Mortuo enim Tiberio, Romam demum peruenit. Ita tribus post mortem Christi annis adhuc pontifex erat Caiaphas Quare probabile est quod hìc narrat Lucas, non statim post Christi resurrectionem contigisse. Quanquam nec sic quidem soluta erit tota difficultas. Iosephus enim in locum Caiaphæ subrogatum fuisse tradit Ionathan: sed quia hic Ionathas Annæ erat filius, à verisimilitudine non abhorret, nomen patris simul illi fuisse inditum: quemadmodum & Caiaphas binominis fuit: nam Iosephum simul vocabant.

7 *In qua potentia.* Adhuc prætexūt Dei zelum. Sibi enim curæ esse simulant, ne aliò transferatur Dei honor. *nomen* hìc pro authoritate capitur. In summa, non secus agunt acsi optimi essent gloriæ Dei vindices. Mira interim eorum importunitas, quòd de re indubia sciscitando sæpius, ad abnegationem adigere volunt Apostolos, & metu extorquere aliud quam confessi fuerant. Deus autem eorum astuciam deludens, facit vt audiant, quod nolunt.

8 *Petrus repletus Spiritu sancto.* Nō abs re est quòd nominatim hoc addit Lucas, vt sciamus Petrum non à seipso tam magnificè loquutū esse. Et sanè qui ad vocem mulierculæ expauefactus, Matth. 26. 70, Christum negauerat: coram tali consessu ad solum pompæ cōspectum exanimis concidisset, nisi Spiritus virtute esset erectus. Opus habuit fortitudine & prudentia. In vtraque sic excellit, vt verè diuina sit respōsio. Hìc longè alius est, quàm prius fuerat. Hoc porrò dupliciter nobis prodest. Nam & hoc elogium ad commendationem doctrinæ, quæ mox sequetur, non parū valet, quū dicitur à Spiritu sācto profecta. Et nos monemur, in fide nostra profitēda petendū esse à Domino Spiritū prudētiæ & fortitudinis, qui mētes, animos & corda nostra gubernet. Plenitudo

Spiritus pro ampla & non vulgari mensura capitur nant.

6 *Si nos hodie.* Non dubium quin hic Sacerdotes & Scribas tyrannidis insimulet Petrus, quòd iniustum de beneficio laude digno examen habeant, acsi facinus aliquod scelestum perpetrasset ipse cum collega: Si nos, inquit, ideo rei agimur, quia sanitatem contulerimus homini ægroto. Hic Petrus prauum animi affectum magis respicit, quam ipsum quæstionis ordinem. Nam si miraculi prætextu voluissent abducere Apostoli populum à recto synceróque Dei cultu, meritò ad causam dicendam vocati essent: quia religio longe omnibus præsentis vitæ bonis præstat. Sed quia illi nihil habētes causæ, in crimē malignè raperent quod honore prosequi debuerant, suffultus hac fiducia Petrus eos initiò salse ironica præfatione perstringit, quòd ad damnanda benefacta sedeant iudices: leuiter tamen hanc partem attingit, vt sibi transitum ad causam faciat.

10 *Notum sit vobis.* Poterat, sicut iam dixi, Petrus ad multa subterfugia deflectere, si noluisset in causam ingredi: sed quia in hunc finem editum fuerat miraculum, vt illustraretur Christi nomen, huc statim descendit. Sciebat enim se tam preclaræ Dei virtutis fuisse ministrum, vt sigillum haberet confirmandæ suæ doctrinæ. Interea coguntur audire impii, quod penitus sepultum volebant. Proficiunt vna in re solùm, omnia machinando, vt illis in faciem obiiciat & asserat Petrus, quod tam indigne ferebant aliis esse dictum. Primò autem Christum miraculi authorem facit. Deinde, quia absurdum & incredibile videbatur, mortuum hominem diuina potentia esse præditum, testatur Christum viuere, quia Deus illum à morte excitauerit, vtcunque eum cruci fixissent. Ita miraculum prædicandæ Christi resurrectionis illi occasio est. Hoc autem testimonio probare voluit Petrus, ipsum esse verum Messiam. *Crucifixum* ab illis commemorat, non tantum exprobrandi causa, vt culpam agnoscant: sed vt intelligant se frustra pugnasse aduersus Deum: atque ita infeliciter & exitiali euentu furere desinant.

11 *Hic est lapis.* Confirmat Scripturæ testimonio non esse nouum quod Ecclesiæ præsules, qui splendidis titulis superbiunt, & primam sedem occupant in templo Dei, impiè tamen Christum reiecerint. Citat ergo locum ex Psalmo 118.22, vbi cōqueritur Dauid se à populi ducibus reiectum esse, & tamen à Deo se fuisse electum gloriatur, qui primas teneret. Porrò visitata metaphora Ecclesiam vel regni statum ædificio comparat. Qui gubernacula tenent, eos vocat Architectos: se verò primarium lapidem facit, quo nitatur tota ædificii moles. Id enim sibi vult *Caput* anguli. Hæc igitur est Dauidis cōsolatio, quòd vtcunque damnatus fuerit à primoribus, vt ne extremum quidem locum illi relinquerent, non tamen obstiterint praui & iniqui eorum conatus, quin euectus in primum honoris gradum à Deo fuerit. Atqui adumbratum in Dauide fuit quod Deus absolute in Messia exprimi volebat. Apte itaque Petrus, dum apud Iudæos verba facit, hoc adducit tanquam de Christo prædictum, sicuti in eum proprie competere nouerant. Tenemus nunc quorsum citatus fuerit à Petro Psalmus: ne Presbyteri scilicet & Sacerdotes honore suo temere elati ius & arbitrium probandi quiduis vel improbandi sibi arrogarent. Constat enim lapidem qui ab architectis repudiatus fuit, Dei manu statui in primo loco, vt totam domum sustineat. Porrò hoc non semel tantùm accidit, sed quotidie impleri oportet: saltem nouum & absurdum censeri non debet, si nunc quoque architecti Christum reiiciant. Vnde palàm refellitur friuola Papæ iactantia, qui nudum titulum obiectat, vt sibi vsurpet quicquid est Christi. Vt Papæ & cornutis eius bestiis demus quod postulant, nempe ordinarios esse Ecclesiæ pastores, non vltrà progredi tandem poterunt, quàm vt vocentur architecti cum Anna & Caiapha. Planum autem est quid valeat hic titulus, quē illi ad cælū terre miscēdū sufficere putāt. Iam ex hoc loco summatī quædam notatu digna colligamus. Quòd *architecti* vocātur qui Ecclesiæ præsunt, nomē ipsū eos officii sui admonet. Se ergo totos ædificando Dei tem

Dei tẽplo impedãt. Et quoniã non omnes fideliter munus suum obeunt, videant quænam sit legitima ritè ædificãdi ratio: nempe Christum pro fundamento retineant: deinde ne fœnum admisceant vel stipulam, sed totum ædificium ex pura doctrina absoluant: quẽadmodum Paulus docet prioris ad Corinth. 3. capite, 12. Quòd Deus Christum extulisse dicitur, qui reiectus ab architectis fuerat, hoc erigere animos nostros debet, si quando ipsos quoque Ecclesiæ pastores, vel qui saltem honore pollent, videmus impie aduersus Christum insurgere, vt eum exterminent. Securè enim, quas nobis opponunt laruas, contemnere licet: ne dubitemus honorem deferre Christo, quem illi Deus vendicat. Quòd si ad tempus quiescẽdo conniueat, e sublimi tamen hostium audaciam ridet, dum in terra fremunt ac tumultuantur. Præterea, si validæ sint ac præsidiis omnibus instructæ eorum conspirationes, statuere tamen debemus saluum semper Christo honorẽ suum fore. Huius etiam fiduciæ sequatur fructus, vt fortes simus & intrepidi in asserendo Christi regno, cuius Deus inuictum se fore vindicem pronuntiat. De Petri constantia iam dictum est, quòd vnus homuncio iudices habens tam infestos, solum tamen habens periculi socium, nullum timoris signum ostendit, quin liberè profiteatur in rabioso illo cœtu, quod tam aduersis animis exceptum iri sciebat. Quòd autem illis seuere exprobrat admissum ab ipsis scelus, hinc petenda est nobis loquendi regula, vbi cum professis veritatis hostibus nobis negotiũ est. Duo enim vitia hinc nobis cauenda sunt, ne tacendo aut cõniuendo videamur blandiri: perfidum enim esset illud silentiũ, quo proderetur veritas. Rursum, ne efferamur petulantia, aut immodico calore: quemadmodum sæpe animi plus quàm par sit, in contentione ebulliunt. Hic ergo vigeat grauitas, sed moderata: sit libera obiurgatio, sed citra maledicendi feruorem. Hanc rationem videmus à Petro seruari. Initiò siquidem honorifice ipsos compellat: vbi ad rem ventum est, grauiter in ipsos inuehitur: nec verò tamen scelerata ipsorum impietas sileri poterat. Hoc exemplum qui sequentur, non tam Petrum, quàm Dei Spiritum ducem habebunt.

12 *Nec est in vllo alio salus.* A specie transit ad genus: & à beneficio corporali cõscendit ad integram salutem. Et sanè Christus vnum hoc gratiæ suæ specimen ediderat, vt agnosceretur vnicus vitæ author. Hoc in singulis Dei beneficiis considerandum est, eum scilicet esse salutis fontem. Cæterùm, hac sententia pungere voluit sacerdotes, quum negat alibi salutem esse quam in Christo, quem extinguere moliebantur. Acsi diceret, bis damnatos esse, qui salutem à Deo sibi oblatam non modò respuerẽt, sed in nihilum redigere studerent, eiusque fructum & vsum eriperent toti populo. Tametsi autem videtur surdis verba facere, concionatur tamen de Christi gratia, si forte quidam audire sustineant: sin minus, hoc saltẽ testimonio reddãtur magis inexcusabiles.

Neque enim aliud est nomen. Explicat proximam sententiam, addita explicatione. In solo Christo est salus, inquit: quoniam Deus ita decreuit. Nam per *nomen* intelligit causam vel mediũ; acsi dixisset, Quum penes solum Deum sit salus, non vult alio modo eam nobis esse communem, quàm si à Christo solo petatur. Quòd dicit, *sub cœlo*, vulgò ad creaturas referunt: acsi diceret, Soli Christo inter creaturas, vim & potentiam seruandi datam esse. ego tamen potius existimo hoc fuisse additum, quoniam in cælum vsque conscendere nequeãt homines, vt ad Deum vsque perueniant. Quum ergo tam procul distemus à regno Dei, necesse est vt nõ modò nos ad se inuitet, sed vt longè porrecta manu, salutem nobis fruendam exhibeat. id fecisse in Christo, nunc Petrus docet, quia ideo in terram descendit, vt salutem secum adferret. Nec verò repugnat huic doctrinæ, quòd Christus supra omnes cælos ascendit, Ephe. 4. 10. Nam ideo carnẽ nostram semel induit, vt perpetuum esset adoptionis nostræ pignus. Sacrificio mortis suæ, Patrem nobis in æternum placauit: resurgẽdo, vitam æternam nobis acquisiuit. Nunc quoque nobis adest, vt fructum æternæ redemptionis percipere nos fa-

ciat: sed hìc de salutis reuelatione agitur. scimus autē in Christo ita fuisse manifestatam, vt non amplius dicendum sit, Quis ascendet in cælum, Rom. 10. 6. Quòd si probè omnium animis insidéret hæc doctrina, sedatæ essent tot de salutis causis controuersiæ, quibus hodie vexatur Ecclesia. Fatentur Papistæ nobiscum salutem nonnisi in Deo esse, sed mox innumeras eius quærendæ rationes sibi fabricant. Petrus autem ad solum Christum nos reuocat. Negare quidem prorsus non audent illi salutem nobis conferri per Christum: sed dum tot adminicula confingunt, vix centesimam salutis partem illi faciunt residuā. Atqui, salus in solidum ab eo petenda erat: alia enim omnia media dum palàm excludit Petrus, perfectam integrámque salutem, non aliquam duntaxat partem, in solo Christo statuit. Ita multùm abest quin hāc doctrinā teneāt.

13 *Videntes autem Petri fiduciam & Iohannis, & reputantes, quòd homines essent illiterati & idiotæ, mirabantur, agnoscebántque eos, quòd cùm Iesu fuissent.*

14 *Hominem verò videntes cum ipsis stantem, qui sanatus fuerat, nihil habebant quod contradicerent.*

15 *Iussis autem ipsis excedere ex concilio, consultabant inter se,*

16 *Dicētes, Quid faciemus hominibus istis? Signū enim notum editum est per eos, omnibus incolis Ierosolymæ manifestum, nec possumus negare.*

17 *Sed ne amplius diuulgetur ad populum, minando minemur illis, ne cui hominum posthac loquantur in hoc nomine.*

18 *Tunc vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur, néue docerent in nomine Iesu.*

13 Hìc emergit mala conscientia: nam iure & ratione destituti, prosiliunt ad manifestam tyrannidem, cuius odiū effugere tentauerant. Primùm ergo eos fuisse conuictos narrat, vt appareat scientes & volentes instar gigantum cum Deo belligerari. Nam in homine sanato vident præclarum eius opus, cui tamen sceleratè insultant. *In fiducia* Petri & Iohannis, quòd sciunt indoctos & rudes fuisse homines, aliquid plusquam humanum agnoscunt: ergo, velint nolint rapiuntur in stuporem. Eo tamen impudentiæ prorumpunt, vt non dubitent tyrannicam rationem quærere opprimendæ veritatis. Quum fatentur illustre esse *signum*, iam malæ conscientiæ in eo se damnant. Quum dicunt esse *notum* omnibus, ostendunt se præterito Deo, solos homines respicere. Nā ferreā frontē eo produt, quòd tergiuersari nō dubitassēt si quis fuisset negādi color. Quū verò interrogāt quid facturi sint, obstinatā malitiam produnt. Deo enim cedendum erat, nisi eos diabolicus furor aliò abriperet. Hic Spiritus vertiginis & insaniæ, quo Deus hostes suos inebriat. Sic cùm paulò pòst minis se posse adipisci confidunt ne lōgius serpat fama, quid magis fatuum? Nam vbi compescuerint duos homunciones, an fractum erit Dei brachium?

17 *Minando minemur.* Hinc apparet quàm exitiale malum sit potestas sine Dei timore. Nam vbi non regnat, ea quæ debet, religio, quò sanctiorē quisque locum occupat, eò audacius insanit. Quò magis semper cauendum est, ne euehantur

euehantur improbi ad Ecclesiæ regimen. Qui verò hoc munere funguntur, reuerenter & modestè sibi temperare debent, ne armati videantur ad nocendum. Quòd si honore suo abuti eos contingat, ibi verò tanquam in speculo demonstrat Spiritus, quàm pro nihilo ducendum sit quicquid decernunt & iubent. Certis præsertim finibus continetur pastorum authoritas, vltra quos progredi illis fas non est. Quòd si audeant, nobis fas est obsequium illis negare, quod præstare summum esset nefas, quemadmodum nunc sequitur.

19 Petrus autem & Ioannes respondentes illis, dixerunt, An iustum sit coram Deo, vos potius audire quàm Deum, iudicate.

20 Nos enim non possumus quæ vidimus & audiimus, non loqui.

21 Illi autē additis minis dimiserunt eos, nihil inuenientes cur punirent eos, propter populum: quia omnes glorificabant Deum, super eo quod acciderat.

22 Annorum enim plusquam quadraginta erat homo, in quo editum fuerat signum sanationis.

23 Porrò illi dimissi venerunt ad suos, & annuntiarunt quæcunque illis Sacerdotes & Presbyteri dixerant.

19 *An iustum sit*. Meminerimus quibus hoc respondeant. Nā confessus quidem ille Ecclesiam repræsentabat: quia tamen iure suo abutuntur, illis obediēdum esse negant Apostoli. Atque vt in causa minimè dubia fieri solet, parti aduersæ iudicium, exprobrandi causa permittunt. Porrò hoc operæpretium est notare, quòd Dei authoritatem eorum decretis opponunt. Quod intempestiuè fieret, nisi Deo aduersi essent, qui tamen alias ordinarii erant Ecclesiæ pastores. Plus etiam exprimunt Apostoli: nempe obedientiam, quæ malis & infidis pastoribus defertur, vtcunque legitimum Ecclesiæ regimen obtineant, esse Deo cōtrariam. Hanc quæstionem lepidè dirimit Papa: quia quæcunque illi effutire libuit, diuina oracula esse pronuntiat. Hoc modo sublatum est repugnantiæ periculum. Atquî, nihil amplius sibi hodie sumere possunt Episcopi, quàm tūc Deus ordini Sacerdotum detulerat. nimis ergo puerile nugamentum est, Non posse eos nisi ex Dei mandato præcipere. Quin potius res ipsa clarè ostendit, tunc nullum fore conflictum, si prostrata abiectáque Christi doctrina, vagam & effrænem eorum libidinem impunè vagari sinant. Quocunque ergo titulo præditi sint homines, non nisi sub hac exceptione audiendi sunt, Ne à Dei obedentia nos abducant. Ita quicquid tradent, ad verbi Dei regulam exigendum erit. Principibus & aliis qui sunt in potestate constituti parendum est: sed ita, vt Deo, summo Regi, Patri, ac Domino, ius suum minimè abrogent. Si in politicis imperiis tenenda est hæc moderatio, in spirituali Ecclesiæ regimine multò magis valere debet. Ne autem pro solito fastu putent ius suum minui, vbi supra eos extollitur Deus, ab his blāditiis abstrahit eos Petrus, hanc causam admonens ad Dei tribunal definiēdā esse. disertè enim Corā Deo exprimit: quia vtcūque cæcutiant homines, Deus tamen nunquam præferri sibi quenquam patietur. Et sanè hoc responsum Spiritus in os Apostolis subiecit, non tantùm vt hostium ferociam reprimeret, sed vt nos etiam moneret officii nostri, quoties eò superbiæ efferuntur homines, vt velint excusso Dei iugo, suum nobis imponere. Tunc ergo nobis in mentem veniat sacro-

sancta Dei authoritas, quæ inanem cuiusuis humanæ præstatiæ fumum dispellat.

20 *Non enim possumus.* Multa quidem auditu & vsu comperta sileri possunt, imò debent, vbi de redimenda pace agitur. Est enim hoc inhumanum, & prauæ contumaciæ, tumultum mouere ob res non necessarias: sed generaliter non loquuntur Apostoli, quum loquendi necessitatem obtendunt. Agitur enim de Christi Euangelio, in quo & Dei gloria & hominum salus consistit. Eam supprimi hominum interdictis indignum & sacrilegum est nefas: iubet enim Deus Euangelium suum prædicari: præsertim quum scirent se electos esse testes ac præcones Christi: & os sibi diuinitus apertum. Quisquis ergo silentium imperat, Dei gratiam, quantum in se est, & salutem hominum abolere nititur. Quòd si tam impia prohibitio os nobis obstruit, væ nostræ ignauiæ. Nunc videant singuli, quam ab ipsis confessionem Deus postulet: ne vbi tacuerint in hominum gratiam, horribilem ex ore Christi vocem audiant, qua damnetur eorum perfidia. Præsertim verò qui ad docendi munus vocati sunt, nullis hominum minis, nullo imperii colore terreantur, quin liberè exequantur, quod sibi à Domino iniunctũ esse norũt. Væ mihi, inquit Paulus, 1. Cor. 9. 16, nisi Euangelizem: quia munus mihi creditum est. Nec tyrannicis modò hominum imperiis hoc Dei mãdatum opponere oportet: sed obstaculis omnibus, quæ subinde ingerit Satan, ad frangendum vel prohibendum Euangelii cursum. Duro enim clypeo opus est ad sustinendos tam graues insultus. hos sentiunt omnes Christi ministri. Verùm quicquid accidat, hic est murus aheneus, Deo placere Euangelii prædicationem: ideo nulla de causa posse eam supprimi.

21 *Illi vero additis minis.* Hic est verò factionis exitus, quòd impii suam rabiem efflare non desinunt, frænantur tamen arcana Dei virtute, vt illis nocendi via non pateat. Qui fit vt minis contenti, non sæuiant etiam in corpora, nisi quòd Dei virtus tanquam catena illos constringit? Non quòd apud eos valeat timor Dei: nam solus populi respectus eos impedit: sed Dominus eos nescientes, suis vinculis ligat. Nobis verò Lucas Dei prouidentiam commendat in custodienda suorum salute: & quanuis impios lateat, fidei oculis intuenda nobis est. Præterea, mirabile Dei consilium hic se ostẽdit, quòd per infensissimos hostes promouetur Christi gloria. Nam quòd Sacerdotes simul coeunt, non fit sine magno rumore. Pendent omnium animi, expectatione rari & singularis cuiusdam euentus: discedunt Apostoli à reatu soluti. Non tantùm ergo victi hostes iacent: sed inuiti Euangelium confirmant. Rursus tamen obseruare conuenit, sic victoriam concedi fidelibus vt semper humilientur sub cruce. Minæ enim repetuntur, ne posthac in Christi nomine doceant. Sic ergo vincunt, vt minimè tamen triumphent, nisi sub crucis opprobrio. Quod dicit Lucas, *omnes gloriam* dedisse Deo, fructum miraculi iterum notat: quanquam fieri potest, vt non omnes ad iustum finem perducti fuerint. Nam qui diuinæ virtutis sensu tactus, ad Christum non venit, nec miraculum habet pro fidei sigillo, hic quasi subsistit in medio cursu. Fuit tamen hoc aliquid, licet non totum, quòd agnita fuit Dei virtus in sanatione hominis, vt hostes pudore confusi à rabie sua desisterent, vel paulisper retrocederent.

23 *Porro illi dimissi.* Quorsum retulerint aliis discipulis quæ secum acta erant, mox patebit: nempe, vt plus animi ac fiduciæ in posterum ex Dei gratia sumerent: deinde vt aduersus feroces hostium minas, precibus se munirent. Atque ita agendum est, vt alii alios extimulent, & pium synchretismum inter se agant filii Dei, vt sub Christi vexillo communem hostem simul debellent. Quæ impendent pericula secum reputant, quò sint illis obeũdis paratiores: quanuis hostes acriter instare videant, ne pigeat subinde certamen nouum repetere: cõfidant eadem, qua ante vicerunt, Dei virtute, se fore semper inexpugnabiles. Quod autem à Luca non exprimitur, probabile est Apostolos suo priore responso contentos non litigasse

litigasse cum illis furiis: neque tamen ita fuisse prioris constantiæ oblitos, vt seruiliter exciperēt impium decretum.

24 *Illi autem quum audissent, vnanimiter extulerūt vocem ad Deum, ac dixerunt:* Domine, *tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt.*

25 *Qui per os Dauidis serui tui dixisti, Vt quid fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?*

26 *Adstiterunt Reges terræ, & principes cōuenerunt in vnum, aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.*

27 *Verè enim cōuenerunt in hac vrbe aduersus sanctum Filium tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Israel:*

28 *Vt facerent quæcunque manus tua, & consilium tuum prius decreuerat fieri.*

29 *Et nunc Domine, respice in minas istorum, & da seruis tuis, vt cum omni fiducia loquantur sermonem tuum,*

30 *Manum tuam porrigendo in hoc, vt sanatio, & signa, & prodigia fiant per nomen sancti Filij tui Iesu.*

31 *Et quum illi precati essent, motus est locus in quo erāt congregati. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur sermonem Dei cum fiducia.*

Docemur hoc exemplo, quænam sint nostræ partes, dum imperiose nobis minantur aduersarii. Neque enim in periculis securos ridere decet, sed timor periculi stimulus nobis esse debet ad postulandum Dei auxilium: atque hoc remedium est ad nos erigendos, ne minis territi, officium nostrū deseramus. Hic duplex est præsentis historiæ fructus: discipulos Christi, quum minaciter hostes sibi instare audiunt, non iocari vt socordes ac stupidi homines solent, sed metu solicitos ad opem Dei confugere: rursum, non expauefieri, vel immodicū terrorem concipere, qui eos ab officio abducat: sed piis votis ad inuictam constantiam eniti.

24 *Tu es Deus qui creasti.* Hoc diuinæ potentiæ elogium, tametsi generale est, tamen ad hypothesin referri debet. Sic enim Dei potentiam in mundi totius opificio agnoscunt, vt simul accōmodent ad præsentem vsum. Qualiter sæpe à Prophetis celebratur ad corrigendos qui ex hostium potētia nos cōturbāt metus. Promissionē deinde adiūgunt: atque hæc duo veluti fundamenta iaciunt fiduciæ ad precandum. Et sanè tunc demum legitimæ sunt & Deo acceptæ nostræ preces, quū eius promissionibus & simul virtuti innixi, cum certa spe impetrandi oramus. Neque enim aliter vera concipi fiducia potest, quàm quum ad se nos Deus inuitat, seque ad iuuandum paratum pollicetur: deinde, quum agnoscimus satis ad præstandum habere virtutis. Quare, in hac duplici meditatione se exerceant fideles, quoties ad orandum se accingunt. Hinc prætereà colligimus, qualiter nobis cōsideranda sit mundi creatio: nempe, vt sciamus Deo omnia subesse, eiúsque arbitrio regi: & quicquid satagat & conetur totus mundus, non aliud euenturum quàm quod decreuerit: imò petulātiam impiorum prodigiosam esse, acsi lutum

contra figulum insurgeret. Generaliter enim hoc volunt fideles, quæcunque immineant discrimina Deum posse innumeris modis occurrere, quando in manu habet omnia: & singulas terræ ac cæli partes, quarum est opifex, ad obsequium trahere.

25 *Qui per os Dauidis.* Iam descendunt ad secundum membrum, nihil se petere nisi quod se facturum testatus est Deus. Ita eius potentiæ adiungitur voluntas, vt plena sit impetrandi fiducia. Quia autem de regno Christi agitur, Dei promissionem adducunt in mediũ, qua se testatur illius fore vindicem: vt frustra eius ruinam totus mundus machinetur. In eo autem se ostẽdit eorum pietas & syncerus zelus, quòd non tam de priuata sua salute, quàm de regni Christi augmentis sunt soliciti.

Quare fremuerunt. Non negandum est quin de seipso loquatur Dauid: qui quum Rex electus esset à Domino, & per manum Samuelis vnctus, per summas difficultates regno potitus est, quòd vndique obsisterent aduersarii. Scimus qualis fuerit Principum & totius populi conspiratio cum Rege Saul eiúsque familia. Philistæi deinde, & alii externi hostes spreta eius nouitate, certatim bella mouerunt. Quare, non abs re conqueritur Reges tumultuari & consilia capere, & populos varia moliri. Quia tamen regnum suum Dei manu sustineri nouerat, deridet stultos eorum conatus, ac irritos fore pronuntiat. Cæterùm, quia in hoc institutum erat eius regnum, vt regni Christi imago foret, non hæret Dauid in vmbra ipsa, sed solidum corpus apprehendit: imò Spiritus sanctus, vt verè hîc repetunt Apostoli, ridiculam mundi insaniã exagitat, quòd audeat regnum Christi à Deo stabilitum inuadere, tam in persona Dauidis quàm Christi ipsius. Est autem hæc eximia consolatio, quòd dũ militamus sub regno Christi, Deum stare à parte nostra audimus. Hinc statuendum est, vtcunque omnes homines summi & infimi, impia & nefaria conspiratione regnum hoc oppugnent, nihil tamen profecturos. Quid enim totus mundus ad Deum? Sed hoc primo loco habendum est, Deum Filii sui regnum, cuius est author, tueri perpetuò velle, vt possimus inuiolabile eius decretum oppponere hominum temeritati: vt manus eius præsidio freti, non dubitemus omnes, quãuis terrificos hominum apparatus spernere. Et sedulò exprimit quantæ sint hostium copiæ: eos omnia machinari dicit, consilia etiam recẽset, ne quid horũ omnium nos terreat. Porrò, quum docet Psalmus staturum inuitis hostibus esse Christi regnum, simul indicat fore multos aduersarios, qui euertere ipsum cõentur. Hinc Reges fre mentes inducit, inde tumultuãtes popu los. quo significat omnes ordines infen sos illis fore. Nec mirũ, quia nihil magis carni aduersum est, quàm spiritualis Euangelii gladius, quo nos Christus mactat, vt subigat in suum obsequium, Rom. 15. 16. Monendi ergo sumus, nunquam in mundo trãquillum fore Christi regnum: ne vbi pugnãdum erit, quasi ad rem insolitam trepidemus.

26 *Aduersus Dominum & Christum eius.* Hoc verbo docet Spiritus, eos omnes qui Christo subiici recusant, bellum aduersus Deum suscipere. Hoc quidem ipsi sæpe non cogitant: sic tamen res habet, quia Deus non nisi in Filii sui persona regnare vult, eius imperium à nobis excuti, quoties sumus Christo rebelles. Quemadmodum pronuntiat Dominus ipse apud Ioannem, Quisquis non honorat Filium, neque Patrem honorat. Quare & millies profiteantur hypocritæ sibi nihil minus esse in animo, quàm Deo bellum inferre, sentient Deum sibi professum hostem, nisi Christum cum suo Euangelio amplectantur. Duplex est huius doctrinæ vsus. Nos enim aduersus omnes carnis terrores munit, quia minimè timendum est, vt Deo sint superiores, qui Euangelium oppugnant. Rursus cauendum est, ne piæ doctrinæ contemptu, aduersus Deum efferamur in nostram perniciem.

27 *Conuenerunt in hac vrbe.* Hoc vaticinium euentu fuisse comprobatum referunt, quò certius in eius fidem recumbant. Sensus enim est, Domine tu dixisti, & nos re ipsa experti sumus verum esse. Reuocant autem in memoriam quod quadriennio antè vel circiter

ter, gestum fuerat. Sic rerum, quæ prædictæ sunt, euentus, ad fidei nostræ confirmationem applicare conuenit: sed quia tunc longe aliter videri poterat res cessisse, quàm Psalmus pronuntiet, quando non frustra tumultuati erant hostes, nec irriti fuerant eorum impetus occiso Christo, & eorum violentia formidabili modo deinde grassata erat: hoc scandalum auertunt fideles: ac hostes nihilo plus potuisse dicunt, quàm Deus statuerat. Ergo vtcunque Christum morte extinctum putarent impii, ac iam inanes sibi triumphos canerent, fideles tamen agnoscunt frustra tumultuatos esse. Cæterùm, quæri potest, cur Gentes & populos Israel nominet, quum vnum esset corpus. Puto hic notari regionum varietatem, ex quibus ad diem festum Iudæi confluxerant: acsi dictum esset, Iudæos ex diuersis locis oriundos, quasi concursu facto, aggressos esse Christi regnum, effectu tamen caruisse eorum furorem.

Sanctum Filium tuum. Idem est nomē apud Græcos, quod nuper Seruum reddidi, quum fiebat Dauidis mētio: παῖδα enim illi nunc seruum appellant, nunc Filium. Dauid autem ideo sic vocatur, quia tam in regendo populo, quàm in Prophetæ officio, fuit Dei minister. In Christi autem persona melius quadrat Filii nomen, nisi fortè cui magis placeat, Lucam in significatione ambigua vocis, voluisse ad similitudinem alludere quam habuit Dauid cum Christo. Nominatim dicitur Deus Filium suum vnxisse, vt in ipsum verè cōpetat quod in Psalmo habetur: vngēdo enim eum, consecrauit Deus in Regem. Simul tamen notandum est quale fuerit vnctionis genus: scimus enim non visibili oleo, sed Spiritu sancto fuisse vnctum.

28 *Vt facerent.* Quorsum hoc dicatur, iam exposui: adeò scilicet illa conspiratione non euersum fuisse Christi regnum, vt tunc verè effloruerit. Hic tamen cōtinetur insignis doctrina: Deū arcano suo consilio sic moderari omnia, vt per impios etiam exequatur quod statuit. Non quòd sponte illi manus ad tale ministerium præbeant, sed quòd eorum consilia & conatus retrorsum agit: vt distinctè hinc æquitas & summa rectitudo, inde scelus & iniquitas appareat. Qua de re plenius tractauimus capite secundo. Obiter hic discamus sic considerandā esse nobis Dei prouidentiam, vt sciamus summam & vnicam esse moderatricem omniū quæ in mundo aguntur: fræno eius diabolum & omnes impios cohiberi, ne quid nobis noceant: quum maximè insultant, non tamen solutos esse, vt faciant quicquid libuerit: sed aliquatenus modò laxari illis frænum, quoad expedit ad nos exercendos. Qui solam Dei præscientiam agnoscunt, nō autem fatentur omnia geri eius arbitrio, facilè coarguuntur his verbis, Quòd Deus præordinauerit fieri quod factum est. Imò Lucas non contentus *consilii* nomine, *manum* quoque expressit: impropriè id quidem, sed vt clarius ostenderet, non tantùm gubernari Dei consilio rerum euentus, sed virtute etiam manúque ipsius temperari.

29 *Et nunc Domine.* Rectè ad se extendunt quod de Christo citarunt: quia non vult ab Euangelio separari: imò quidquid molestiæ infertur suis membris in personam suam transfert. Petunt autem vt Dominus hostium sæuitiam reprimat: sed non tam id sua causa vt quietè & sine molestia viuant, quàm Euangelii propagandi studio. Neque enim optabilis fuit illis vita, quam deserta vocatione in ocio consumerent. Addunt enim, *da seruis tuis* Domine, vt confidenter loquantur. Cæterùm, notanda est hæc locutio, vt Dominus minas respiciat. Nam quum eius proprium sit munus superbis resistere, & eorum deiicere supercilia: quò insolentius se iactant, nō dubium quin magis prouocent in se iram Dei, & quin Deus ipse tanta indignitate offensus, remedium afferre velit. Sic Isaiæ 37.14, & 17, Ezechias vt opem in rebus extremis impetret, arrogantiā Sennacherib & atroces minas in mediū profert. Quare hostiū crudelitas & contumeliæ, studium precandi in nobis potius excitent, quàm debilitent nobis animos, quominus in officii nostri cursu pergamus.

30 *Da seruis tuis.* Quū tātopere hostes irritasset miraculū vnū, quomodo sācti homines noua quotidie fieri optāt? Hic

ergo colligimus, quod iam attigi, tanti esse illis Dei gloriam, vt præ hac sús-que déque reliqua omnia habeant. Vnũ hoc spectant, illustrari miraculis Dei virtutem, quod piis semper est optabile; etiamsi rumpantur aduersarii, & toti inferi in rabiem ebulliant. Idem & de loquendi fiducia sentiendum est. Sciebãt nihil minus ferre impios posse, quàm liberum Euangelii cursum: sed quia vitæ doctrinam esse norunt, quam Deus vult publicari, quicquid accidat: eius prædicationem, quia Deo grata est, aliis omnibus indubiè præferunt. Cæterùm, docemur tunc ritè vt decet à nobis agnosci Dei beneficia, si hac occasione ad precãdum stimulamur, vt cõfirmet quod cœpit. Specimen heroicæ fortitudinis ediderant Apostoli: nunc rursum orant, vt instruantur fiducia. Sic Ephes. 6.19. Paulus fideles rogat, vt sibi apertionem oris à Domino petant, quum tamen vbique vox eius personaret. Proinde, quò magis nos à Domino adiutos esse sentimus, discamus nouos in posterum progressus petere: præsertim quum libera Euangelii confessio, singulare sit eius donum, assidue rogandus est, vt in ea nos retineat.

31 *Et quum precati essent.* Iam narrat Lucas non modò exauditam fuisse hãc precationem à Deo, sed visibile signum è cælo datum esse, quo id testatum fieret. *Loci* enim concussio per se nihil profuisset: verùm in alium finem tendit, vt fideles Deum sibi adesse sciant. Denique, nihil quàm diuinæ præsentiæ symbolum est. Fructus autem sequitur, quòd omnes Spiritu sancto repleti sunt, ac maiore donati fiducia. In hoc secundo membro magis insistere conuenit. Nam quòd tunc concussione loci virtutem suam testatus est Deus, rarum fuit & extraordinarium: quòd autem ex effectu apparuit, impetrasse discipulos quod petierant, hæc perpetua est orationis vtilitas, quæ etiã nobis in exemplum statuitur.

32 Multitudinis autem credentium erat cor vnũ & anima vna: & nemo quicquam eorum quæ possidebat, dicebat esse suum: sed erant illis omnia communia.

33 Et magna virtute reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Domini Iesu, magnáque gratia erat super omnes ipsos.

34 Nemo enim inter ipsos egens erat. Nam quotquot erant possessores agrorum vel domorum, vendentes afferebant eorum quæ vendita erant, pretia,

35 Et ponebant ad pedes Apostolorum. Distribuebatur autem singulis, quantum cuique opus erat.

36 Ioses autem cognominatus Barnabas ab Apostolis (quod est filius consolationis) Leuita, Cyprius genere:

37 Quum illi esset ager, vendidit & attulit pecuniam, posuítque ad pedes Apostolorum.

32 *Multitudinis.* Hic tria laudantur: quòd animis inter se cõiuncti fuerint fideles: quòd mutua fuerit inter eos bonorum cõmunicatio: quòd Apostoli in asserenda Christi resurrectione fortes & strenui fuerint. Dicit *cor vnum* fuisse in multitudine: quia hoc longè præstantius fuit, quàm si pauci homines mutuum consensum haberent. Antehac autem narrauit creuisse Ecclesiam vsque ad quinque millia. Quod ergo non parum est difficile, concordiam in tanto numero

mero regnasse dicit. Et sanè vbi regnum habet fides, animos ita conciliat vt idem omnes velint & nolint. Hinc etenim discordiæ, quòd non regimur eodem Christi Spiritu. *Cordis & Animæ* nominibus, satis notum est voluntatem indicari. Quia verò sæpe improbi in malum conspirant: ideò sancta fuit & laudabilis hæc concordia, quia viguit inter credentes.

Nemo quicquam eorum. Hoc secundum est membrum: quòd charitatem externis officiis coluerint. Qualis porrò fuerit bonorũ cõmunicatio, mox videbimus. Hoc nũc in contextu Lucæ notare operæpretiũ est quòd præcedit interior animorum vnitas, tanquã radix, sequitur deinde fructus. Et sanè hic ordo inter nos valere debet, vt syncero cordis affectu nos vicissim amemus, deinde vt charitas nostra in externos effectus se proferat. Nam & externa beneficentia nisi oriatur ex corde, nihili est coram Deo. Et frustrà de recto affectu gloriamur, nisi in externis officiis appareat eius testimonium. Subindicat etiam Lucas non fuisse concordes propriæ vtilitatis respectu, quum diuites liberaliter sua erogando, nihil minus quàm lucrum captarent.

33 *Et magna virtute.* Hoc tertium membrum ad doctrinam spectat. Significat enim Lucas, adeò non imminutum fuisse zeli feruorem in Apostolis ad prædicandum Euangelium, vt noua potius illis virtus accesserit. Quòd solam Christi Resurrectionem nominat, est Synecdoche: hæc enim pars pro toto Euãgelio ponitur. Sed de sola resurrectione ideo meminit Lucas, quia est veluti Euangelii complementum: deinde quòd eius causa nuper sustinuerãt graue certamẽ, & eam ægerrimè ferebant Sadducæi, qui tunc rerum potiebantur.

Magnáque gratia. Significat non parum hoc valuisse ad doctrinæ propagationem, quòd benignè pauperes iuuando, apud alienos quoque gratiam acquirerent. Amabiles enim fuisse dicit, eò quòd benefici essent. Itaque in his verbis, *Non erat* quisquam egens inter eos: est causæ redditio. Quanquam dubium non est, quin probitas etiam & temperantia, & modestia, & tolerantia & aliæ virtutes, multorum flexerint animos ad beneuolentiam. Posteà qualis fuerit illa bonorum communicatio quã attigerat, latius exponit: quòd scilicet agros suos ac domos vendiderint diuites, vt pauperum inopiæ succurrerent.

34 *Nam quotquot erant.* Quanquam vniuersalis est locutio, non tamen plus valet quàm indefinita. Et certè probabile est fuisse multos qui possessiones suas nõ attigerint: idque ex cõtextu potest colligi. Nã mox quũ de Iose loquitur, nõ dubiũ est quin memorabile præ aliis exẽplũ notare voluerit. Ergò omnés fecisse dicit, quod passim à multis fiebat. Neq; hoc abhorret à communi Scripturæ vsu. Deinde non intelligit fideles vendidisse quicquid habuerint, sed quãtum exigebat necessitas. Amplificandi enim causa hoc dictum est, quòd diuites non ex annuo tantùm agrorum prouentu leuarint fratrum inopiam, sed eò vsque fuisse liberales, vt ne agris quidẽ pepercerint. Hoc autem fieri potuit, etiam si se nõ spoliarent in totum, sed aliqua ex parte, reditus suos minuerent. Quod rursum ex verbis Lucæ colligere licet: nam finem hunc exprimit vt nemo egeret. Simul ostendit, adhibitam fuisse prudentiam: quia distribuebatur quantũ cuique opus erat. Non ergo æqualis fuit bonorum partitio, sed moderata dispensatio, ne quis egestate vltra modum premeretur. Atque hoc forte titulo nominatim laudatur Ioses, quod agrũ vendiderit, quẽ solum habebat: nã ita alios omnes vicit. Hinc apparet quid valeat illud, quòd nemo sibi quicquam propriũ esse dixerit, sed habuerint omnia communia. Neque enim sibi quisque priuatim suum habebat, vt eo solus frueretur aliis neglectis: sed prout necesse esset, parati erant in cõmune conferre. Iam verò plusquã ferrea nobis viscera esse oportet, quòd nõ aliter huius historiæ lectione afficimur. Tũc fideles de suo abũde largiebantur: nos hodie non contenti malignè supprimere quod in manu nostra est, aliena crudeliter rapimus. Illi simpliciter & bona fide suum proferebant: nos mille excogitamus obliquas artes, quibus omnia hinc inde sc au-

dulenter ad nos trahamus. Illi ad pedes Apostolorum offerebant: nos sacrilega audacia, quod Deo oblatum erat, præ dari nō veremur. Vendebant olim suas possessiones: nunc insatiabilis regnat emendi cupiditas. Tunc quod propriū erat singulis, commune egenis faciebat charitas: nunc tanta est quorundam inhumanitas, vt communem terræ habitationem, communem aquæ, aeris & cæli vsum pauperibus inuideant. Quare hæc in pudorem ac dedecus nostrum scripta sunt. Quanquam pars huius mali in ipsis pauperibus residet. Nam quū talis bonorum communicatio esse nequeat, nisi vbi viget pius consensus, regnátque cor vnum & anima vna: tantum in multis reperitur superbiæ, vel ingratitudinis, vel ignauiæ, vel rapacitatis, vel hypocriseos, vt benefaciendi studiū non modò extinguant, quantū in se est, sed facultatē prohibeāt. Et tamē memoria tenēda est illa Pauli admonitio, Ne benefaciēdo fatigemur, Gal. 6.9. Cæterū, quòd hoc prætextu nostro tempore tumultuati sunt Anabaptistæ & fanatici homines, quasi nulla ciuilis debeat esse bonorum proprietas inter Christianos, hoc delirium breuiter iam refutaui, 2. capite. Nam neque hic vniuersis legem præscribit Lucas, quam necesse habeant sequi, dum recitat quid egerint illi, in quibus singularis quædam Spiritus Dei efficacia se exeruit: nec sine exceptione de omnibus loquitur, vt possit colligi nō fuisse pro Christianis habitos, nisi qui sua omnia venderent.

CAPVT. V.

IR autem quidam, Ananias nomine, cum Sapphira vxore sua, vendidit possessionem.

2 *Et subduxit de pretio, conscia etiam vxore sua: & partem offerens, ad pedes Apostolorum posuit.*

3 *Dixit autem Petrus: Anania, cur impleuit Satan cor tuum, vt mentireris Spiritui sancto, & subduceres ex pretio agri?*

4 *An non manens tibi manebat? & venditus, in tua erat potestate? Qui factum est, vt in corde tuo hanc rem posueris? Non mentitus es hominibus, sed Deo.*

5 *Ananias, auditis his sermonibus, cadens expirauit. Et factus est timor magnus super omnes, qui hæc audierant.*

6 *Porrò iuuenes qui aderant, collegerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

1 Quæ hactenus retulit Lucas, cœtum illum qui sub Christi nomen collectus fuerat, Angelorum magis quàm hominum esse ostendebant. Illa quoque incredibilis erat virtus, quòd se vltrò spoliabant diuites non pecunia tantùm sed etiam fundis, vt pauperibus succurrerent. Nunc verò ostendit, Satanā fraudem excogitasse, qua penetraret in sanctum illum cœtum: idque etiam præclaræ virtutis prætextu. Miros enim habet flexus hypocrisis, quibus se insinuet. Hac autem adoritur Satanas Ecclesiā Dei, vbi aperto marte nihil proficit.

Sed consilium Spiritus sancti hîc maxime spectandum est. Testatum enim hac historia voluit, primò, quàm grata sit Deo cordis synceritas, & quantæ abominationi fucum & prauam simulationem habeat: deinde quantopere illi probetur sancta puráque Ecclesiæ suæ politia. Nam præcipuum caput est, pœna quam Deus Ananiæ vxoríque eius inflixit. Eius grauitas, vt horrorem tunc omnibus incussit, ita nobis testimonio est, perfidiam hanc non posse ferri à Deo, vbi mentiendo sanctitatem, quæ nulla est, cum eo contemptim ludimus. Nam si post expensas omnes circunstantias, summam quærimus: non aliud crimen in Anania damnat Lucas quàm quòd ficta oblatione, Deum & Ecclesiam fallere voluit. Sed in hac fictione plura mala suberant: contẽptus Dei quem suæ prauitatis conscium non reueretur: sacrilega fraudatio, quia partẽ ex eo subducit, quod sacrũ esse Deo profitebatur: peruersa vanitas & ambitio, quia posthabito Dei iudicio hominibus se venditat: infidelitas, quia hanc viam illicitã nõ aggressus esset nisi Deo diffisus: pii sanctique instituti corruptio: ipsa porrò hypocrisis magnũ per se erat malũ. Accessit huc quoq; obstinata mẽtiendi audacia. Præclarũ in speciem & memorabile erat factum Ananiæ, etiãsi dimidiam tantùm partem agri sui dedisset. Neque hæc parua est virtus, hominem diuitem ex æquo sua cum pauperibus partiri: sed abominabiles sunt Deo impiorũ victimæ, Proue. 15. 8: nec quicquam illi gratum esse potest, vbi abest cordis simplicitas. Hinc fit vt duos asses à vidua oblatos pluris æstimet Christus, quàm ingentes aliorũ summas, qui ex magnis aceruis erogãt, Luc. 21. 2. Hæc causa est cur tam seueræ vltionis exemplum Deus in Anania ediderit. Nunc singula persequamur. *Posuit* ad pedes Apostolorum. Vide quid ambitio facit. Pudet Ananiam non haberi vnum ex optimis. quamuis ergo pecuniæ sit cupidus, vt sibi famam acquirat inter homines, facultatum suarum parte se priuat. Interea non cogitat se in Dei conspectu mentiri ac fallere, & Deum huius mendacii fore vltorem. Ita fit, vt pedes Apostolorum magis honoret, quàm Dei oculos. Quo cauendum est, ne in rectè agendo theatri plausum appetamus: nec verò frustra admonet Christus, vtile esse quum damus eleemosynam, nescire manum sinistram quid faciat dextera.

3 *Dixit autem petrus.* Vnde Petro comperta erat fraus Ananiæ? Proculdubio ex reuelatione Spiritus. Significat ergo Lucas, Apostolos sustinuisse quodammodo Dei personam eiúsque vices functos esse. Quòd si Dei Spiritus per os hominis mortalis ita precisè vrget hypocritam specioso alioqui virtutum colore fucatum, quomodo vocem ipsius Dei cum tubæ clangore, reprobi sustinebunt, quum ad eius tribunal ventum fuerit? Porrò, sua interrogatione Petrus criminis atrocitatem designat, vbi dicit, *cor* Ananiæ fuisse impletum à Sathana. Nemo enim est cuius cor non pungatur stimulis Satanæ: obrepunt etiam singulis multæ tentationes, & in eorum animos penetrãt: sed vbi Satan cor occupat, regnum veluti expulso Deo, obtinet in toto homine. Hoc reprobi hominis signum, Satanæ sic addici vt Dei Spiritus nihil loci habeat. Quod de mendacio sequitur, duplicẽ habere sensum potest: vel quòd falsò præ se tulerit Spiritum vel quòd in Spiritũ mentitus sit. Et certè ad verbum est, *Spiritum* mentiri sed quum Græcũ verbũ ψεύδεσθαι duplici accusatiuo iungatur, idque cõtextui meliùs cõueniat, ego quoque huc magis inclino reprehendi Ananian, quòd Spiritui sancto perfidè illuserit, quod paulò pòst confirmat, exprobrans quòd Deo non hominibus mentitus sit. Quò magis cauendum est, ne dominetur in nobis hypocrisis cuius propria est ista improbitas, velle Deum fallere, vt prouerbio dicitur, configere oculos: quod sine indigno ludibrio fieri non potest. Quare non immeritò dicit Petrus vbi hoc fit, cor à Satana esse possessum. Quis enim nisi omnis sanæ rationis expers, tam contumeliosus in Deum esse auderet? Ideo Petrus quasi de prodigio interrogat: quoniam horrenda est eiusmodi cæcitas.

4 *Annon manens.* Culpã exaggerat, eò quòd nulla necessitate impulsus pec-

cauerit. Nam quum nec hæc quidem satis iusta sit excusatio, aliunde fuisse incitatum: quantò deterius est sponte ad malum ruere, & quasi data opera sibi accersere Dei vindictã? Cæterùm, hinc colligimus, nulli fuisse impositam legem sua alienandi. Petrus enim liberam fuisse Ananiæ potestatem dicit tam retinendi agri, quam seruandæ pecuniæ: quia in secundo membro ager venditus pro ipso pretio capitur. Ergo suũ retinendo fidelis nihilominus habitus fuisset. Vnde patet omnino freneticos esse, qui fidelibus licere negant quicquam habere proprium.

Non mentitus es hominibus. Tametsi diuersa est verborũ syntaxis, nõ tamen dubito quin superiorẽ sententiã confirmet. Nã hypocritæ tot se inuolucris tegũt vt putẽt, sibi nõ esse cũ Deo negotiũ. Nominatim verò sic Petrus loquitur, quia fucum Ecclesiæ fecerat Ananias. Atqui reputare debuerat, Vbi duo aut tres cõgregati sunt in Christi nomine, illic eum adesse præsidem, Matt.18.20. nec secus in eo cœtu se gerere, quàm si Deum oculis cerneret. Nam quum in Ecclesia regnare velit Deus, si quid illi reuerentiæ deferimus, religiose colendum à nobis est imperium illud, quod verbo exercet. Homines quidem erant Apostoli, sed non priuati homines: quia Deus illis vices suas mandauerat. Notandum præterea est quòd *Deo* mentiri dicit, qui Spiritui sancto mentitur. Nam hac loquẽdi forma clarè asseritur Spiritus sancti diuinitas. Eodem etiam modo Paulus: Templa Dei estis, quia Spiritus eius in vobis habitat. 1. Cor. tertio capite. 16.17, & capite. 6.19.

5 *Ananias audiitis his.* Mors Ananiæ verbi efficaciam, quã magnificè extollit Paulus, re ipsa comprobat: nempe quòd sit odor mortis in mortem iis qui pereunt, 2. Corinth. 2.16. Loquitur quidem de spirituali animæ morte, sed in corpore Ananiæ, eius pœnæ quæ oculos hominum fugit, visibile fuit symbolum. Non gladio, non vi, nec manu occisus fuit, sed solo vocis auditu extinctus. Hoc quum audimus, terreant nos Euãgelii minæ, & mature humiliẽt, ne experiamur ipsi quoque similem effectũ. Nam quod de Christo prædicatur: Spiritu oris sui interficiet impium, Esa. 11.4. non modò ad caput impiorum, sed ad singula etiam membra pertinet. Etenim qui oblatam in verbo eius salutem respuunt, iis morti ferum esse oportet quod suapte natura salutare erat. Si cui autem absurdum videtur, Apostolum corporalem pœnam sumpsisse: primò respondeo, hoc fuisse extraordinarium: deinde, hoc fuisse vnum ex donis Spritus: quemadmodum apparet ex 12. prioris ad Cor. cap. 10. Qua ratione postea videbim⁹, cæcitate percussum fuisse à Paulo Elymam magũ, cap. 13.11. Nihil ergo à munere suo alienum egit Petrus, quum telum sibi à Spiritu sancto datum, in tempore exeruit. Quòd autem nonnulli nimis crudelem fuisse pœnam arbitrantur, hoc fit, quia sua, nõ Dei trutina, ponderantes Ananiæ peccatum, pro leui delicto habent grauissimum crimen, quod tot sceleribus scatere ostendimus. Alii hoc fabulosum ducunt, quia quotidie plurimos hypocritas impune vident euadere, qui Deum non minori ludibrio habent, quàm Ananias: imò quia ipsi quum sint crassissimi Dei contemptores, suæ tamen impietatis pœnam non luunt. Sed quemadmodum visibiles initiò gratias in Ecclesiam suam Deus effudit, vt certò sciamus illum arcana Spiritus sui virtute nobis adfuturum: imò palàm externis signis exhibuit, quod nos intus fidei experimento sentimus: ita visibili duorum pœna testatus est, quàm horribile hypocritas omnes iudiciũ maneat, qui derisui ipsum & Ecclesiam habuerint.

Et factus est timor. Hoc Domini consilium fuit, vnius pœna metum reliquis incutere, vt religiose ab omni fictione abstinerẽt. Et quod refert Lucas, illos *timuisse* ad nos quoq; pertinet. Nã cõmune seculis omnibus documentũ tũc edere voluit Deus: vt cum eo syncerè agere omnes discãt. Interĩ pios animare debuit huius scelerati pœna, quò liberalius in posterum sua Deo & pauperibus consecrarent: quia colligere poterant, quàm pretiosæ essent Deo eleemosynæ, quarum profanatio tam grauiter castigata fuerat.

7 *Tra-*

7 Præteriit autem circiter trium horarum ſpatium, quũ
vxor eius neſciens quid factum eſſet, ingreſſa eſt.
8 Dixit autem illi Petrus, Dic mihi, tantine agrum ven
didiſtis? Reſpondit illa, Certè tanti.
9 Petrus autem illi dixit, Quid hoc eſt, quod inter vos
conuenit ad tentandum Spiritum Domini? Ecce pedes eorum
qui ſepelierunt virum tuum ad ianuam, qui te efferent.
10 Cecidit autem extemplò ad pedes eius, & expirauit.
Porrò iuuenes ingreſſi inuenerunt eam mortuam, & elatam
ſepelierunt iuxta virum ſuum.
11 Factúſque eſt timor magnus ſuper totam Eccleſiam,
& ſuper omnes, qui hæc audierunt.

7 Pœna quam Sapphiræ irrogauit Deus, nihil nouum continet: niſi quòd inde acceſsit maior confirmatio ad exemplum. Factum autem eſt certa Dei prouidentia, vt perfidum vtriuſque animum, & obſtinatam malitiam ſeorſum Eccleſia perſpiceret. Quum in pari eſſent cauſa, potuit vna ſimul haberi cognitio: ſed hoc ad Eccleſiæ ædificationem aptius fuit atque vtilius, vt propriã impietatem apertius vterque proderet. Neque enim mariti conſpectus, vt ſæpe fieri ſolet, Sapphiræ fuit fingendi cauſa vt pudori adſcribi poſſet delictum: ſed ſponte, nec aliunde incitata, marito nihilo melior apparet: par quoque mentiendi improbitas, quum ex Petri interrogatione fraudem videat deprehenſã.

8 *Dic mihi.* Videmus vt non ſubitò impetu ad pœnam Deus proſiliat, ſed iuſtum prius habeat examen: ne vindictam ſumat niſi de obſtinatis, & qui ſibi veniam præcidunt. Nam quum Sapphira rem ſciret eſſe occultam, hac Petri interrogatione percelli debuit, non ſecus acſi ad Dei tribunal citata eſſet. Tempus illi ad reſipiſcendum datur, imò, hæc quaſi placida eſt ad pœnitentiam inuitatio. Ipſa autem ſecurè pergendo, ſe inſanabilem oſtendit: quia nullo Dei timore afficitur. Atque hinc docemur ſtudioſe laborandum eſſe, vt in viam peccatores redeant. Hanc enim moderationem tenet Dei Spiritus: ſed vbi ad crimen accedit peruicacia, & peruicax Dei contemptus iam maturum eſt tempus pœnæ. Nimium ergo arroganter illi, quibus diſplicet immodicus Dei rigor. Noſtrum eſt potius meditari, quomodo olim ſtaturi ſumus ad eius tribunal. Quanquam hoc eſt ſacrum eius numen nimium deſpicere, ſi volumus fucum illi impunè fieri. Præterea, tot illæ circunſtantiæ quas prius collegi, nõ vna morte dignos fuiſſe Ananiam & Sapphiram ſatis ſupérqueprobant. Nam primùm hypocriſis per ſe ſummopere abominabilis eſt, Deo: deinde, quòd inducunt in animum Deo mentiri, hoc naſcitur ex maximo contemptu. Quòd Chriſtum non reuerentur in ſuorum cœtu præſidentem, impietas eſt cum impudentia coniuncta: quia, modò probrum & dedecus effugiant apud homines, quibus ſe venditare ſtatuerant, ſúſque déque illis eſt manifeſtum ſcelus Deo negare. Quòd pertinaciter negant ſuum peccatum, hic eſt veluti ſummus cumulus. Quòd autem innumeri hypocritæ quotidie Deo & Eccleſiæ non minus illudunt, qui tamen morte non plectuntur, iam dixi cur non debeat videri abſurdum. Quum Deus ſit vnicus mundi iudex, eius eſt ſingulos punire ſuo arbitratu, quando & quomodo viſum eſt. Quare, certum illi pœnarum modum præſcribere fas non eſt. Sed in corporali duorum pœna, tanquã in ſpeculo, ſpiritualis iudicii, quòd adhuc occultum eſt, grauitas nobis pro

posita fuit. Nam si reputamus quid sit proiici in ignem æternum, non iudicabimus hoc extremum malorum esse cadere mortuum coram hominibus. Vide caput decimum prioris ad Corinth. 5.

9 *Ad tentandum Spiritum.* Alia locutione idem quod prius designat: nempe, quod irreligiosè & contemptim ludebant cum Deo. Sed eos *tentasse* Spiritum dixit, quia fraudem suam secure cō posuerant acsi Dei Spiritus non esset cordium cognitor. Nimiæ enim socordiæ fuit, quum alter alterum sceleris sui conscium faceret, quasi Deo excluso inter se pacisci. Tentari enim Deum Scriptura dicit, vbi vel sua illi potentia eripitur, vel detrahitur rerum omnium cognitio. Porrò, *Spiritum* intelligit, qui Ecclesiam regebat per Apostolos. Nā quum dicit Christus, Spiritus veniens iudicabit mundum, non aliam iurisdictionis speciem notat, nisi quam per Ecclesiæ ministerium exercet.

11 *Factusque est timor.* Iterū repetit pœnam vnius fuisse omnibus documento. Sed hic nominatim duplicem timorem exprimit. Dicit, *ecclesiam* timuisse, quia fideles nunquam sic perfectè timent Deum, quin iudiciis eius admoniti, magis adhuc proficiant. Itaque quotquot olim pœnas impiis legimus fuisse inflictas, & quotidie infligi cernimus, toties nos Deus metu reuocat à peccandi illecebris & licentia. Sic enim subinde cohibenda est caro: quia vix frænum vnū illi sufficeret. Diuersus fuit in extraneis timor, non qui eos perduceret ad syncerum vsque Dei cultum, sed tamē qui cogeret Deo gloriam dare.

12 Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in populo. Et erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.

13 Aliorum verò nemo audebat se illis adiungere: sed magnificabat eos populus.

14 Magis autem accrescebat multitudo credentium Domino, tam virorum quàm mulierum:

15 Ita vt in plateas exportarent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabatis, vt venientis Petri vel vmbra obumbraret aliquem illorum:

16 Conueniebat & multitudo vicinarum ciuitatum Ierosolymam, & afferens ægros ac vexatos à spiritibus immundis, qui sanabantur omnes.

12 Redit ad miracula diuersi generis, quæ Euangelii magis propria sunt: nempe quibus nō potentiam modò suā Christus testatur, sed etiam bonitatem: vt gratiæ suæ dulcedine homines ad se alliciat. Venit enim vt seruet mundum non vt damnet. Quòd ergo sanantur infirmi, & liberantur alii à dæmoniis, hæc beneficia quæ præstantur corporibus, repræsentant spiritualem Christi gratiam: itaque sunt ex genuino ipsius officio, vt ita loquar. Formidabile illud signum quod editum fuit in Anania & Sapphira, quasi accidentale erat. Narrat Lucas miraculis auctam fuisse Ecclesiam, quia fidei subseruiunt, vt diximus, alios præparando, alios confirmando. Vnde rursum probatur, quod alibi monui, nunquam separanda esse à verbo miracula. Signorum multitudinem hinc demonstrat Lucas, quòd ægroti passim in publicum afferebantur, vt sanitatem reciperent. Sic enim Euangelium Filii sui Deus illustrare voluit, præsertim inter initia: vt certò testatum esset Iudæis adesse illam omnium rerum instaurationem, quæ toties promissa fuerat, & in qua spes omnes suas esse sitas præ-

se tu-

se tolerant. *grabatos* satis notum est, lectulos fuisse in quib us meridiari solebant veteres. Quoniam facilior erat eorum exportatio, illic ægrotos locabant.

Et erant omnes vnanimes. Significat, certis horis conuenire solitos non modò precum & doctrinæ causa, sed vt alios lucrifacerent Domino, prout se occasio dederat. Domi enim suæ quisque degebat, sed illic habebant suosconuentus, vt certè nullum Ecclesiæ corpus aliter stare potest. Nam si quisque sibi priuatim doctor esse velit, ac seorsum precari, nulli autem sint publici cœtus quãlibet præclarè instituta fuerit Eclesia, collabi & mox pessum ire necesse erit. Dicit fuisse *vnanimes*, vt sciamus sponte omnes coluisse eum ordinem, neminem fuisse refractarium, qui publico cœtu neglecto, intra priuatos parietes se teneret. In quo non modestiæ tantùm specimen exhibebant, sed etiam constantiæ. Non enim hoc, periculo carebat, quum locus esset tam celebris. Quo maiori laude dignus fuit om nium consensus ad discrimem subeundum.

13 *Aliorum v ro nemo*. Hic secundus fuit miraculorum fructus, quòd infideles tam insigni Dei potentia conuicti, non audent Apostolos contemnere, quin potius Ecclesiã reuereri cogũtur. Videri tamen absurdum illud posset, quòd miraculis territi Deum & populum eius fugiunt. Respondeo, sua culpa fuisse impeditos, ne accederent. Neque enim dubium est, quin miraculis nos ad se Deus inuitet. Ergo quicunque eò vsque non proficiunt, vt Dei gratiam, quæ illic relucet, cupidè exosculentur, illis obstat mala conscientia. Est tamen hic aliquis fructus, quòd Deus aliquem metum illis extorquet: quanquam hoc non tantùm miraculis ascribit Lucas, sed potius omnia simul complectitur quæ ad Ecclesiæ dignitatem augendam facere poterant. Sic enim composita erant omnia, vt diuina quædam maiestas illic refulgeret: nam ab aliis non secus differebant, quàm Angeli ab hominibus. Est enim in sancta disciplina & in syncero pietatis cultu arcana quædam *ἐμφασις*, quæ malos etiam inuitos constringat. Sed qualis ea sit hodie nescimus. quin potius profana malè viuendi licentia nos vnà cum Euangelio reddimus contemptibiles. Pœna etiam Ananiæ & vxoris non parum valebat terrendis impiis, ne temerè prorumperent in eorum cœtum, vbi Deus tam seuerum vindicem se ostenderat. Notandum tamen est, medios homines hîc designari, & qui ex pessimis non erant. Fuerunt enim tunc permulti Ierosolymæ, quos nulla prorsus vel signorum vel angelicæ piorum sanctitatis reuerentia tangeret. Moderatos èrgo homines intelligit Lucas, in quibus suberat aliquod timoris Dei semen: quales hodie videmus quosdam, quos mundi quidem vanitas retinet, ne Christi iugum suscipiant. sed quia illis diuinum aliquid subolet nostra doctrina, religio illis est eam contemnere. Simul tamen apparet quàm exitialibus laqueis detineat Satã omnes Christi spiritu vacuos vt non solùm sibi consulere metuant. sed consultò fugitent oblata in salutem remedia. Vident & probant quæ & sancta & vtilia sunt, & tamen vel in deteriora feruntur, vel in cœno suo torpent.

15 *Venientis Petri vmbra*. Hoc præ textu abutuntur Papistæ, non modò vt ficta miracula commendent, quæ ad Martyrum sepulchra fieri dicunt: sed vt reliquias nobis suas venditent. Cur potius, inquiunt, sanandi virtutem habuit Petri vmbra, quàm habebit sepulchrũ, aut vestis, vel etiam ossium tactus? Respondeo, non protinus rectum debere cẽseri, quod à rudibus & puræ fidei ignaris factum esse narrat Lucas. Certior tamen in promptu est refutatio. Nam hac virtute ideo præditi fuerunt Apostoli, quod Euangelii ministri essent. Quatenus ergo ad promouendam Euangelii fidem intererat, hoc dono vsi sunt: imò Deus vim suam non minus in illorum vmbra, quàm ore exeruit. In miraculis de quibus garriunt Papistæ, adeò nihil affine est, vt sint omnia potius contraria. Hic enim finis est, vt mũdus à Christo abductus, ad sanctos transfugiat.

17 *Surgens autem summus Pontifex, & omnes qui cũ eo e-*

rant, hoc est, secta Sadducaeorum, repleti sunt zelo:

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerūtque eos in custodiam publicam.

19 Angelus autem Domini, nocte aperuit ianuam carceris, & educens eos, dixit:

20 Ite, & stantes loquimini in templo populo omnia verba vitae huius.

21 Hoc audito, sub auroram ingressi sunt in templum, & docebant. Adueniens autem summus Pontifex, *& qui cum eo erant, conuocarunt concilium, & totum Senatum filiorum Israel, & miserunt in publicum carcerem, vt adducerentur.*

22 Ministri autem cum venissent, non inuenerunt eos. Itaque reuersi, nunciarunt, dicentes:

23 Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ad ianuam: aperto autem carcere, neminem intus inuenimus.

24 Vbi audierunt hos sermones, summus Pontifex & praefectus templi, & sacerdotes, anxii erant super his, quidnam hoc esset.

25 Porrò, quidam adueniens, nuntiauit illis, dicendo: Ecce homines quos posueratis in carcerem, stant in templo docentes populum.

26 Tunc abiens praefectus cum ministris, adduxit eos sine vi, timebant enim populum ne lapidarentur.

17 Hactenus narrauit Lucas, auctam fuisse Ecclesiam hominum numero, magnifice ornatam variis dotibus, miraculis excelluisse, floruisse denique illic modis omnibus Christi regnum. Nunc incipit narrare, his de causis accensam fuisse impiorum rabiem, vt de integro violentius saeuirent. Vnde colligimus, quàm caeco furore impellat eos Satan, quando conspicua Dei virtute adeò non terrentur, vt audacius maioréque impetu ruant, ac se proiiciant quasi ad caelū ipsum euertendum. Haec tanta caecitas, vt est horribilis Dei vltio, monere omnes debet, vt se maturè Deo subiiciant, ne & ipsi spiritu vertiginis correpti, dum impingunt contra Dei manum, ab ipsa conterantur. Sciamus interea, Deū sic velle Ecclesiā suā bonis spiritualibus augere, vt tamen vexari ab impiis permittat. Ergo nos semper ad certamen paratos esse oportet. Neque enim dissimilis est hodie nostra ratio. Praecipuè agnitio donorum Dei, quibus se nobis adesse testatur, animosos reddere nos debet, ne terreat nos impiorum furor & audacia. Nam haec consolatio est non vulgaris, quum scimus Deū nobis adesse.

Qui cum eo erant. Eos intelligit qui summo Pontifici cōiūctiores erant, quorum vti consilio solebat, & quos habebat ex toto ordine quasi selectos, non iudicio quidem, sed factionis suae amore & studio: vt tunc absque pudore hostiliter inter se certabāt. Porrò Lucas iterum repetit, Sadducaeos fuisse, penes quos tunc rerum omnium potestas erat

vt

vt sciamus totam Ecclesiæ gubernationem horrenda vastitate tunc fuisse cōfusam: quum talis secta dominari potuerit. Sed in hoc scilicet extremum probrum Deus synagogam demergi passus est, postquam inde Ecclesiā suam segregauerat, quo haberent minus excusationis, qui spreto Euangelio manerent in tali colluuie. Intereà quid porcos istos impulit, quos nulla futuræ vitæ cura tangebat, nisi mera ambitio & libido retinendæ quam occupauerant dominationis.

Repleti sunt zelo. Verbum Græcum retinere malui (præsertim quum sit alioqui satis tritum) quàm æmulationē reddere. Generaliter enim de peruerso ac violento impetu loquitur, quo ferantur & ardent hypocritæ ad suas superstitiones asserendas. Vnde apparet quid valeat hominū zelus coràm Deo, & quam mereatur laudem, vbi ratione & prudentia non regitur: hoc est, vbi Spiritum Dei non habet ducem. Hodie videmus diabolico furore percitos, qui præ aliis deuoti haberi volunt, grassari immaniter ad fundendum innoxiū sanguinem. Intereà tamen notemus nō de inconsiderato zelo hic agi, qualem in multis Iudæis Paulus fuisse prædicat, sed potius intelligimus feruidū & effrænem impetum. Quamuis enim sibi malè conscii sint reprobi, qui scientes oppugnant pietatem: fallaci tamē zeli specie se decipiunt, quia iustum sit rebus nouis occurrere. Ita hodie ferè in toto Papatu solo zeli nomine sese venditāt: quum tamen zelotæ sint ventris sui. Sed vt demus verum esse quod obtendunt, quid hoc ad excusándum sæuitiæ ardorem, quo eos impellit sua cæcitas: quasi verò hæc summa sit virtus, fræna iracūdiæ suæ laxare ad vendicandum quicquid displicet. Atqui, hoc ordine prius erat: habere boni & mali discrimen, ne temere quicquam improbetur.

19 *Angelus autem Domini.* Eduxit Apostolos Dominus ex carcere, nōquòd prorsus liberatos vellet ex manu hostiū: posteà enim retrahi iterum ipsos, virgisque cædi passus est. Sed hoc miraculo testatum esse voluit, in manu tutelaque sua ipsos esse, ad fidem Euangelio suo asserendam: partim vt noua inde confirmatio Ecclesiæ accederet: partim vt impiis tolleretur omnis excusatio. quare non semper sperandum est, ac ne optandum quidem, vt Deus nos à morte eripiat: sed cōtentos hoc vno esse decet, vitam nostram eius manu protegi quatenus expedit. Quòd Angeli opera ad hoc vtitur, id facit ex ordinario suo more: nā passim in Scriptura testatur Angelos beneficentiæ erga nos suæ ministros esse. Neque ea est inanis speculatio. Est enim hoc vtile nostræ infirmitatis subsidium, quòd scimus nō modò Deum curam habere nostri, sed spiritus etiam cælestes pro salute nostra excubias agere. Deinde non vulgare hoc diuini erga nos amoris pignus quod creaturæ omnium nobilissimæ ad salutē nostram curandam ordinatæ sunt. Nocte autem Angelus carcerē aperit: quia miraculum coram impiorum oculis edere nolebat: quanquam editum vellet ex euentu ipso agnosci.

20 *Loquimini in templo.* Hic est liberationis finis, vt strenue operam suā impendere pergant in Euangelio prædicando, & animose lacessant suos hostes, donec fortiter occumbant. Tandē enim peracto suo cursu, quiescente Dei manu ad mortem tracti sunt. Sed nunc Dominus illis carcerem aperit, vt liberi sint ad munus suum exequēdum. Id obseruatu dignum est, quia plerosque videmus, si euaserint ex aliqua persecutione, obmutescere in posterum, quasi erga Deum defuncti sint: alii etiā viam sibi faciunt Christi abnegatione. Dominus autem suos liberat, non vt cessent ab incœpto cursu, sed magis vt in reliquum tempus plus feruoris concipiant. Poterant quidem obiicere Apostoli, Satius est silere ad tempus, quādo verbum absque periculo non sumus facturi Nunc capti tenemur ob vnam conciónem, quanto magis posthac inflammabitur hostium rabies, si viderint nullum nos finem facere? Sed quia viuendum Domino & moriendum esse norunt, non detrectant mandatum. Ita, quas nobis Deus partes iniungat, semper respicere conuenit. Multa sæpe occurrent, quæ animos nostros debilitent, nisi simplici Dei mandato contenti officio nostro instemus, successum illi cō-

mendantes.

Verba vitæ huius. Insigne Euangelii elogium, quòd viuifica sit doctrina, salutem hominibus afferens. Patefit enim illic nobis Dei iustitia, Rom.1.17, & Christus illic se nobis offert cum sacrificio mortis suæ, cum spiritu regenerationis, cum diuinæ adoptionis arrha. Atque hoc nominatim Apostolis dicitur, vt animosius quæuis certamina pro Euangelio subeant, quando audiunt se æternæ salutis ministros esse. Demonstratiuum apponitur, maioris certitudinis causa: acsi vitam digito monstraret Angelus: vt certè non procul quærenda est vbi Verbũ habemus in ore & in corde. nisi forte per hypallagen quispiam accipere malit, *verba* vitæ huius, pro, *hæc* verba, quod nõ reiicio: sed tamen prior ille sensus magis placet. Erat enim noua Christi reuelatio, in quo vitam habebant præsentem.

21 *Adueniens autem summus põtifex.* Totum consilium nunc aduocat Pontifex, ne si honorem sectæ suæ deferens, alios prætereat, par non sit oneri sustinendo. Metu igitur ad conuocandam multitudinem impellitur. Sedulò tamẽ & exactè iuris formam retinent. Vocãtur *Seniores*, penes quos regimen erat, vt nihil nisi de concilii sententia & authoritate agatur. Ex talibus initiis quis nõ sperasset moderatum exitum? Et certè quæcunque possunt colorem obtẽdunt, ne vi & tyrannide videantur opprimere veritatem. Sed quum audiunt, docere in templo Apostolos, vtcunque sciãt non fraude humana exiisse, sed miraculo, non desinunt institutum suum persequi. Vnde apparet morum impietate & Dei contemptu, horribilis væsania. Ergo nunquam speciosi iuris prætextus sic tegunt hypocritas quin malitiam tandẽ suam prodant. Ex omnibus circunstantiis certò colligere debent, esse Dei opus quòd carcer apertus fuit: palàm tamen aduersus Deum furere non dubitant. Hæc tempori etiam nostro conueniunt. Scimus quàm superbè suum illud axioma Papistæ iactent, Legitimis cõciliis obediendum esse, quia Ecclesiam repræsentent. Legitima porrò nominãt & haberi volunt, in quibus nihil deest ad externam formam. Atqui tale hoc erat, de quo hîc refert Lucas: quod tamen coactum fuisse scimus ad extinguẽdum Christi nomẽ. Quanuis enim fraude, vel ambitu, vel aliis malis artibus tunc Sacerdotes ad honorem obrepserent, vel etiam pretio & mutuis cædibus perrumperent, ipsa tamen sacerdotii dignitas adhuc durabat, Christo nõdum patefacto. Erat in Seniorum consessu, Ecclesiæ repræsentatio: verùm vbi non quæritur Dei veritas, tota externa species nihil est quàm mera larua. Frustra igitur Papistæ sub vmbra huius clypei abominationes suas tegere conantur. Quia non sufficit eos congregari, qui Ecclesiæ præsunt, nisi hoc fiat in Christi nomine. Alioqui quum vsitatũ sit Satanæ artificium, se transfigurare in Angelum lucis, 2.Cor.11.14, dabimus illi quam potest optare aptissimã latebram sub Ecclesiæ titulo.

Adduxit eos sine vi. De præfecto templi aliquid prius dictum est. Neque enim mihi probabile est permissum fuisse Iudæis præficere templo, quem vellent, sed constitutum fuisse à Præside prouinciæ, qui templi custodiæ præesset. Dicit autem adductos fuisse *sine vi*, hoc est, non violenter attractos, ne seditio excitaretur. Ita quum Deum non timeant nec reuereantur, sibi ab hominibus metuunt. Modestia quoque Apostolorum in eo se ostendit, quòd quũ septi sint magno hominum numero, patiuntur tamẽ à ministris se deduci, ne sint tumultus authores.

27 *Adductos autem eos stiterunt coram consilio: & interrogauit eos summus Pontifex,*

28 *Dicens: Annon præcipiendo præcepimus vobis, ne doceretis in nomine hoc? Et ecce, repleuistis Ierosolymã doctrina vestra, vultisque adducere super nos sanguinem hominis huius.*

28 Duo

28 Duo crimina summus Pontifex obiicit Apostolis. Nam quia concilii decreto non paruerint, contumaciæ eos accusat. In secundo membro malam conscientiam prodit, vel saltem priuatum se magis negotium, quàm causam publicam agere demonstrat. Conqueritur enim quòd mortis Christi inuidiam in Sacerdotes & Scribas transferre velint Apostoli. En itaque quid eos vrat, quòd impiæ cædis vltionẽ ac pœnam timent. Prætexit quidem initiò doctrinam: sed ex fine colligere licet, de doctrina non esse adeò solicitum. Interea seditionis accusat Apostolos: nam pro confesso sumit, Christum iure occisum fuisse. Præcipuum tamen accusationis caput est, quòd inobediẽtes fuerint Sacerdotum edicto. Summo Pontifici non obtemperare, capitale erat: quanto itaque magis spernere totum ordinem? Sed nõ reputat Pontifex, quid Deo & Ecclesiæ vicissim præstare debeat: quasi potestatem habeat legibus omnibus solutam, ea ad tyrannidẽ abutitur. Quemadmodum hodie nobiscum agit Papa. nam quum sibi effræne imperium abroget, non dubitat nos pro schismaticis damnare, simulac sua decreta repudiari à nobis videt. Arripit enim istas sentẽtias, Luc. 10.16, Qui vos spernit, me spernit: & inde consequentiam deducit, nos esse Deo rebelles. Atqui, vt audiatur tanquam Christi legatus, ipsum ex Christi ore loqui oportet. Nunc quum palàm Satanæ ministrum agat, ex Christi nomine authoritatem sine pudore & sine colore mutuatur. Ipsa etiam loquendi forma qua vtitur Põtifex, argumento est, quàm supina sit quiduis audendi licentia in spiritualibus tyrannis, qui dominationem sibi vsurpant verbo Dei non subiectam. *Præcepto*, inquit, præcepimus. Vnde tam præcisus rigor, nisi quia sine discrimine excipiẽdum putant, quicquid iusserint?

29 *Respondens autem Petrus & Apostoli, dixerunt, Obedire oportet magis Deo, quàm hominibus.*

30 *Deus patrum nostrorum excitauit Iesum, quem vos suspendentes in ligno, interemistis.*

31 *Hunc Deus principem & seruatorem exaltauit dextera sua, ad dãdã pœnitẽtiã Israeli, & remissionẽ peccatorũ.*

32 *Nósque eius testes sumus de iis verbis: insuper & Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi.*

33 *His auditis dissecabantur, & volebant occidere ipsos.*

29 Hæc summa est defensionis: Deum hominibus præferre licet, imò necesse est. Deus nos iubet Christo reddere testimonium: ergo frustra silentium nobis imperatis. Cæterùm, quando locum habeat hæc sententia, Deo magis obediendum esse, quàm hominibus, suprà capite 3. exposui. Sic Deus nobis homines præficit cum potestate, vt suum sibi ius integrum retineat. Eatenus ergo iis qui præsunt mos gerendus, vt non violetur Dei imperium. Vbi legitimus est potestatis vsus, intempestiua est Dei & hominis comparatio. Si fidelis pastor ex Dei verbo iubeat ac vetet, frustra obiicient præfracti homines, Deo esse obediendum. Vult enim Deus per hominem audiri. Imò homo nihil aliud est, quàm Dei organum. Si Magistratus ritè officio suo fungatur, praposterè illum cum Deo quispiam committet, quum nihil habeat dissentaneum. Quin potius tunc valet diuersa regula: Vt Deo obsequamur, parẽdum esse eius ministris. eadem in parentibus & dominis ratio. Verùm, simul atque à Dei obedientia nos abducunt Præfecti, quoniam sacrilega audacia cum Deo confligunt, cogendi sunt in suum ordinem, vt Deus cum sua authoritate emineat. Tunc euanescunt omnes honorũ fumi. Neque enim honorificis titulis dignatur homines Deus, qui suã gloriã obscurent.

Ergo si pater gradu suo non contentus, summum Patris honorem Deo eripere tentat, nihil aliud est quàm homo. Si Rex aut Princeps, aut Magistratus eò vsque se extollit, vt Dei honorem ac ius minuat, non nisi homo est. Idem & de Pastoribus sentiendum. Qui enim munus suum transgreditur, quia Deo se opponit, spoliandus est honoris sui titulo, ne sub larua decipiat. Præclarum est Pastoris munus, magna Ecclesiæ dignitas: verùm ne quid Dei potestati, Christíque magisterio derogetur. Vnde colligere promptum est, ridiculam esse Papæ iactantiam, qui dum pedibus calcat totum Christi regnum, & palàm aduersus Deum insurgit, vult tamē sub Dei nomine latére.

30 *Deus Patrum.* Ad hypotesin descendunt, vt se non temerè pro nihilo duxisse ostendant, quòd sibi à Sacerdotibus mandatum fuerat. Neque enim, vt iam dixi, locum habet Dei & hominum comparatio, nisi quum aliquid est contrarium. Hinc ergo probāt se Dei timore cogi ad repudiandum Sacerdotum mandatum: quia quod ii vetant, Deus iubeat. Primo itaque loco dicunt, Christū fuisse à Deo *excitatum*, vulgari Scripturæ more. Passim enim occurrit hæc locutio, Excitatos fuisse à Deo Prophetas, vel Iudices, vel alios ministros, quibus ad magnum aliquod opus vti decreuit: quod tantundem valet atque imbecillam esse quamlibet naturæ præstantiam, nisi peculiaribus donis eos Deus instruat, quibus eximiū aliquod vel præclarū munus iniungit. Fortè etiam alludunt ad celebrē illum Mosis locum, Deut. 18.15. Sup. 3.22. quē in prima sua concione Petrus citauit. Nominatim *Deum Patrum* authorem citant, vt testentur se nouam religionis formam minimè inducere, aut nouiciū aliquem Deum obtrudere populo. Diluenda enim erat calumnia qua se grauari sciebant: quasi à Lege ac Prophetis populum abducere tentarent. Non quòd cultum quemlibet à Maioribus receptum probent, sicuti prophani homines hoc solo argumento contenti sunt, Patres ita docuisse, nihil se agere nisi ex more institutóque Maiorum: sed hic Apostoli *patres* intelligunt, quibúscum fœdus suum Deus pepigerat, qui rectam purámque doctrinam secuti erant, qui salutis promissionem vera fide amplexi erant, qui denique originem ducebant à cælesti Patre, & qui per vnigenitum erant communes Dei filii vnà cum suis posteris.

Quem vos. Hoc membro manifestos esse Dei hostes coarguunt Apostoli: qui sibi tanquam Ecclesiæ præsulibus, summum haberi honorem volebant. Vnde sequitur, indignos esse qui vel minimùm authoritatis habeant. Quanquam simul est occupatio, signum fiduciæ, vbi vltrò & liberè prædicat quod illi pudendum ducebant: ne scilicet videatur quicquam imminutum de Christi gloria, quòd ignominiosam in cruce mortem pertulit: acsi dictū esset, Vos quidem eum interemistis: nec simplex mors aut vulgaris, sæuitiæ vestræ satis fuit: suspensus enim fuit in ligno. Sed neque mors extinguere eius virtutem, nec dedecus illi à vobis inustum, eius honorē abolere potuit. Firma igitur & rata manet Dei vocatio. Ergo, sicut Sacerdotibus scelus ab illis admissum & impietatem exprobrant Apostoli: ita speciem probrosæ mortis qua affectus fuerat Christus, per concessionem exprimere anticipant, ne sceleris authores quasi parta victoria exultent.

31 *Hanc Deus principem.* Quicquid ergo machinati sunt impii, non obstare Apostoli significant, quominus iniunctū sibi à Patre munus Christus peragat. *Dextra Dei* pro Virtute hic capitur. Neque enim hic eadē est metaphora quæ prius cap. 2, & quæ alibi sæpe occurrit, quum dicitur Christus ad dexteram Patris euectus. Sed huius loci sensus est, Christum, qui manu hominum occisus fuerat, Dei virtute in sublime euectum esse, vt Angelis & hominibus imperet. Ac videtur cunctis Satanæ & mundi machinationibus tacitè opponi: acsi diceret, profectu carituras, quia nunquā ita altè transcendent, vt impediant Dei manum, qua & iam potenter operatus est in Filio vnigenito, neque vnquam desinet. Finis tamen simul additur, vt sit dux & seruator. nā Deus quoties spem salutis dabat populo, promittere solebat

bat. Principem aut Regem, per cuius manum omnia in integrum restitueret. Hunc principatum Apostoli testantur Christo datum esse. Altero tamen epitheto clarius exprimunt eius officium. Summa est, Christum in summo honoris gradu collocatum esse, vt populum Dei gubernet: neque id modò, sed ducē saluificum vel salutis authorē præstet.

Ad dandam pœnitentiam. Modum hic ostendunt, quo regnat Christus in populi salutem: quum scilicet ad pœnitētiam adducit suos, & peccatorum remissione cum Deo reconciliat. Porrò his duobus contineri scimus totam Euangelii summam. Quare Apostoli non tantum hic in causæ suæ defensione insistunt, sed de Christi officio luculenter concionantur: vt aliquos etiam, si fieri potest, ex infestis pietatis hostibus lucrifaciāt. Porrò quid valeat nomē *pœnitentiæ*, prius dictum est: nempe quòd sit interior hominis ad Deum conuersio, quæ se postea externis operibus demonstrat. Nam ideo spiritum regenerationis affert nobis Christus, vt nos intus renouet: quò nouitatem mentis & cordis sequatur deinde noua vita. Quòd si in Christum competit munus dandæ pœnitentiæ, sequitur non esse rem in hominis facultate positam. Et certè quum sit mirifica quædam reformatio, quæ nos facit nouas creaturas, imaginem Dei in nobis reparat, à peccati seruitute in obsequium iustitiæ traducit: nihilò se magis conuertere homines poterunt, quàm seipsos creare. Est quidem pœnitentia, voluntaria conuersio: sed vnde hæc voluntas, nisi quòd Deus cor nostrum mutat, vt ex lapideo fiat carneum: ex duro & præfracto, flexibile: ac denique ex prauo, rectum? Ezech. 11.19. Id autem fit, quum nos Christus suo Spiritu regenerat. Nec verò hoc vnius momenti donum est, sed quotidie tota vita augeri oportet, donec plenè adhæreamus Deo: quod tūc fiet demū, vbi carnem nostram exuerimus. Est quidem hoc pœnitentiæ initium, quum homo, qui prius à Deo aduersus erat, sibi & mundo renuntians, nouam vitam instituit. Sed quia viam ingressi, procul à meta distamus, assiduè progredi necesse est: vtrūque consequimur Christi beneficio. Nam sicut pœnitentiam in nobis incipit, ita & perseuerantiam donat. Hæc quidem inæstimabilis est gratia: sed parum prodesset, nisi coniuncta cum peccatorum remissione. Nam & hostes Dei nos primùm inuenit Christus, & semper hærent in nobis vitia, quæ dissidium inter nos & illum faciāt: vt meritò nobis infensus sit, magis quā propitius. In eo autem iustitia consistit, si peccata nobis Deus non imputat. Ergo hæc posterior gratia a priori disiungi nunquam debet. Quin potius mutilum erit & corruptum Euangelium, nisi duobus his membris constet: hoc est, nisi doceantur homines gratuita iustitiæ imputatione se Deo recōciliari per Christum, & regenerationis spiritu refingi in nouam vitam. Ita breuiter tenemus, quomodo obtinenda sit in Christo salus.

32 *Nósque eius testes.* Postquam testati sunt profectam à Deo esse suā doctrinam, nunc ad alteram partem descendunt: se non loqui nisi à Deo iussos, ne temerè quicquā aggredi videantur. Fuit enim hæc quoque necessaria defensio, sicuti est omnibus Euangelii ministris: nempe, vt testatum faciant, nihil se proferre in mediū, quod non à Deo acceperint. Deinde ad hoc se vocatos esse, vt docendi necessitatem effugere nequeant, quin Deo sint rebelles. *Verba* hic pro rebus secundum phrasin Hebraicam posuit Lucas. Quanquam si de ipso sermone accipere magis libeat, non repugno. Sūma est, vbi à Deo producti sunt testes, fas non esse tergiuersari, quin promulgent quod ille præcepit.

Insuper & Spiritus. Ab effectu vocationem suam cōfirmant. Erat enim hoc quasi sigillum approbandæ eorum doctrinæ, quum Deus Spiritu sancto credentes donaret. Siquidem hinc constabat, probari illi ac gratam esse Euangelii fidem. Quòd dicūt, *obedientibus* ipsi, ego ad Christum refero: acsi dictum esset, Qui in Christum credunt, amplam à Deo referunt obedientiæ suæ mercedē. Vult ergo Deus Christo obediri, quare & nostrum ea in re ministerium illi placet. Quæri tamē potest, quum fidem habeamus ex Spiritus reuelatione, quomo-

do hîc dicatur post fidem dari. Respõdeo, donũ linguarum, prophetiæ, interpretationis, sanationum, & similia notari, quibus Ecclesiam suam tunc Deus ornabat. Sicuti & apud Paulum, Gal. 3. 2, vbi interrogat Galatas, Ex Lege ne acceperint Spiritum an ex auditu fidei. Ita illuminatio Spiritus fidem præcedit, quia eius causa est: sed postea aliæ gratiæ sequuntur ad profectum: iuxta illud, Habenti dabitur, Matt. 13. 12. Nos quoque si velimus nouis subinde donis Spiritus ditari, fidei sinum aperiamus Deo. Sed longè diuersum præmiũ hodie reportat nostra incredulitas, quòd bona pars Spiritu Dei destituta, nihil sapit aut videt.

33 *Dissecabantur.* Debuerant permoueri Sacerdotes, etiam si ferreis essent cordibus: sed rumpuntur. Vnde colligimus, nihil valere aut proficere quasuis rationes apud reprobos, vt in Dei obedientiam flectantur. Nisi enim Deus intus loquatur, externa doctrina, nihil aliud quàm aures verberare poterit. Efficere potuerunt Apostoli, vt hostes victi obmutescerent: sed adeò non fuit domita vel correcta eorum ferocia, vt magis insaniant. Simul tamen notanda est Verbi efficacia: quia tametsi reprobos non mutat in melius, penetrat tamen in eorum corda, vt eorum conscientias vrgeat. Nam inde furor, quòd se à iudice suo premi sentiunt. Libenter illuderent totum Euangelium: sicuti nihil non agunt, vt possint illud pro nihilo ducere: sed inest occulta quædam maiestas, quæ omnes illorum delicias violenter discutit. Præsertim verò quum clangore tubæ ad Dei tribunal citantur, tunc rabies apparet.

34 *Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, pretiosus toti populo, iussit paulisper educi Apostolos foras.*

35 *Tunc dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis, quantum ad homines istos quid sitis facturi.*

36 *Nam ante hos dies surrexit Theudas, dicens se aliquẽ esse magnum, cui consensit numerus hominum circiter quadringentorum: qui perijt, & dissipati sunt omnes, qui illi obedierant, redactique in nihilum.*

37 *Post hunc surrexit Iudas Galilæus in diebus descriptionis, & abduxit populum multum post se: ille quoque perijt, & omnes qui illi paruerant, dissipati sunt.*

38 *Nunc itaque dico vobis, Abstinete ab his hominibus, & sinite eos, Nam si ex hominibus est hoc consilium vel hoc opus, dissoluetur.*

39 *Sin verò ex Deo, non potestis dissoluere: nequando etiam cum Deo pugnare reperiamini.*

34 Iam narrat Lucas qualiter Dominus illum impiorũ furorẽ dissipauerit. Habebãt in animo interficere Apostolos: Gamaliel se medium interponit, vt insanam illam consultationem abrumpat. Porrò circunstantias notat, vt sciamus quomodo tantum vir vnus potuerit contra multos. Dicit fuisse *Pharisæum*, quæ secta erat in præcipua æstimatione, vt scimus. Dicit fuisse *in* pretio apud populum: illi autem populum timebant. Hinc fit, vt contra eius sententiam minus audeant. Ita plerunque Deus subitos terrores ex inopinato hostibus suis opponit, ad sistendam eorum violentiam. Porrò, iubet Gamaliel Apostolos

postolos secedere, ne maiorem ex verbis suis audaciam concipiant. Neque enim verisimile est, ideo sic loquutum esse, quia probaret Euangelii doctrinã, vel eius patrocinium suscipere vellet: sed quia alios omnes videt rabie accẽsos, vir humanus & moderatus medio sermone excessum illum temperat. Cæterùm, si quis omnia ritè expendat, indigna est homine prudenti sententia. Scio quidem à multis haberi pro oraculo: sed eos perperã iudicare vel hinc satis clarè patet, quòd hoc modo abstinendum esset ab omnibus pœnis, nec amplius vllũ maleficium corrigendũ. imò repudianda quælibet vitæ subsidia, quam ne momento quidem prorogare in arbitrio nostro est. Verè quidẽ vtrumque dicitur, Non posse vllis hominum studiis dissolui quod ex Deo est: quod autem est ex hominibus, minus firmum esse quàm vt consistat. Sed hinc perperam colligitur, cessandum interea esse. Potius videndum est quid nobis Deus mandet, Ioan. 13. 4. vult autem maleficia per nos coerceri. In hunc finem instituit magistratus, eósque gladio armauit. In hunc finem Seniores Ecclesiæ suæ præfecit, qui in ordinem proteruos cogant, nec patiantur impunè grassari peccandi licentiam. Perperam itaque colligitur cessandum nobis esse, quia Deus per se ad mala tollenda sufficiat. Quanquam integrum cõsilium tale est. Admonet Gamaliel, ne bellum cum Deo suscipiãt Scribæ & Seniores. Loquitur autem quasi de re dubia. vnde apparet iam à fundamento eum nihil habere firmi: quando in causæ qualitate suspensus hæret, nec statuere audet, bonáne an mala sit, sed tantùm ad tempus differri iubet, donec melius de causa liqueat. In summa, Gamaliel ex veris principiis peruersam consequentiam deducit: quia quod fidei tantùm seruire debet, ad externum officium & agendi rationem perperam accommodat. Ex opposito, hæc sit nostra Dialectica: Quod ex Deo est, etiã toto mundo inuito, necesse est stare: ergo intrepidè aduersus quosuis Satanæ & hominum insultus consistere debet fides, quæ æterna Dei veritate fulcitur: etiam si cælum ruat, in tuto est salus nostra, quæ Deum authorem & custodem habet: quia regnum Christi Deus tuetur, nulla vnquam vi euerti poterit: quia in Deo fundata est Euangelii doctrina, vtcunque eam oppugnent, vel quatefaciant homines, firma nihilominus manebit. Rursum, quantumuis satagant impii, nullósque non moueant lapides vt Ecclesiam perdant, quantumuis furiosè oppugnent Christum & eius Ecclesiã, non tamen præualebunt: quia Dei proprium est, hominum consilia dissipare: atque hoc modo eorum temeritatẽ vlciscitur. Videmus fidei rectè aptari vtrumque membrum. Sed interea non est quòd minus seduli esse debeant Christi serui in veritate asserenda: cur Ecclesiam sua ignauia collabi sinant: cur resides conniueant ad eorum improbitatem, qui sursum ac deorsum omnia voluere conantur.

36 *Surrexit Theudas.* Si fides habetur Iosepho, hîc veram historiæ seriem inuertit Gamaliel. Narrat enim ille Iudam Gaulanitem, ex oppido Gamala ortum, Quirinio, vel Cyrenio Procõsule, tumultuatum esse cum suis, ne cẽsus ageretur: Theudam verò, Cuspio Fado Procuratore, se venditasse pro Dei propheta. Fadus autem à Claudio Cæsare in Iudæam missus fuerat. Prior historia lib. 18. Antiquitatum refertur: altera autem vicesimo. Sed existimo Lucam, quum dicit, *Post hunc extitit* Iudas, non notare temporis ordinem, quasi posterior fuerit: sed quum duo exempla similia proferret Gamaliel, non habito temporis respectu, promiscuè miscere potuit. Itaque particula *post*, tantundem valet atque Insuper vel Præterea. Porrò ne hæc quidẽ exẽpla quibus sententiam suam cõfirmat Gamaliel, præsenti causæ satis congruunt: nam quia non statim obuiam itum est Iudæ, multis cladibus occasionem dedit seditio ab ipso mota, & tandẽ manu & armis cohibitus fuit. Theudas etiam longè plus nocuisset, nisi Cuspii Fadi industria maturè esset profligatus. Sed hoc tãtùm respicit Gamaliel, infaustos esse exitus, quum se temerè ingerunt homines: ídque fieri iusta Dei vindicta. Cæterùm, quia Deum rectè monentem audire renuunt impii Sacerdotes,

digni sunt quos friuolis rationibus obstupefaciat homo, stulta perplexitate in diuersa vacillans. Porrò ex temporum supputatione colligere licet, duodecim vt minimùm annos fluxisse à morte Christi, antequam Apostoli cæderentur: nam quinque annis, qui restabant ex Tiberii imperio, addendi sunt tres & dimidius, quibus regnauit Caligula. Fadus à Claudio in Iudæam missus est non ante secundum vel tertium Imperii annum. Rem gestam commemorat Gamaliel, non vno aut altero pòst die. Ergo conficitur illud quod dixi temporis spatium. Quò præstantior fuit Apostolorum constantia, qui quum post diuturnos labores obitos tam indignam mercedem reportent, non tamen franguntur, neque desinunt cursum suum persequi.

Aliquem esse magnum. Alii codices habent, Dicens se esse aliquem, eodem tamen sensu. Nam se Prophetam iactabat, qui Iordanem, ad præbendum suis transitum, siccare posset. Interea videmus quàm longè absit à recta cognitione Gamaliel, qui impostoribus & latrunculis confert sanctos Christi ministros: etsi postea verba mitigat, & in meliorem partem inclinans, in medio relinquit, an Deo authore causam hanc susceperint. Dubitanter tamen loquitur, quia disquisitione submota tantùm ocio consulit. Hoc tantùm in eius sermone probandum, quòd impios deterret ab impia audacia, quia nihil magis formidabile quàm Deo aduersari.

Paruerunt autem illi.

40 Et quum aduocassent Apostolos, cæsis preceperunt, ne loquerentur in nomine Iesu, & dimiserunt eos.

41 Illi ergo ibant gaudentes à conspectu cõcilij, quòd digni essent habiti, qui pro nomine ipsius ignominiã paterẽtur.

42 Et quotidie in templo & per singulas domos non cessabant docere & annuntiare Iesum Christum.

40 *Cæsis preceperunt.* Dicit receptum fuisse Gamalielis consilium: verberantur tamen Apostoli, & docere prohibentur. Hinc colligimus quanta fuerit hostium rabies, qui iam placati vel saltem mitigati, adeò tamẽ intemperanter se gerunt. Simul etiam apparet quàm infœliciter cedant media consilia, in quibus posthabita Dei veritate tantùm hominibus prospicitur. Impetrat quidem Gamaliel, vt vitæ Apostolorum parcatur, sed interim contumelia afficitur Filius Dei in illorum persona. Æterno silentio, quantum est in hostibus, sepelitur Euangelii veritas. Deus quidem hac ratione mirabiliter propagat verbum suum: consilium tamen illud prauum esse non desinit. Quod ideo notandum est, quia hodie plerique non leue se Deo obsequium præstare putant, si modò saluam relinquant vitam iis qui ob Euangelii doctrinam periclitantur, vel flectant ad lenitatem hostes alioqui sanguinarios: interea ad sceleratam Christi abiurationem eos adigere non verentur, cuius confessio longe coram Deo pretiosior est quàm omnium hominum vita: sed quid facerent, qui omissa pietatis cura, humanitatis officio se apud Deum redimere volunt?

41 *Illi ergo ibant gaudentes.* Non putandum est adeò stupidos fuisse Apostolos, quin dedecus sentirent, ac dolerent etiam mali sui sensu: neque enim naturam prorsus exuerant: sed quum reputarent causam, præualebat gaudium. Ita dupliciter affectos esse oportet fideles, quoties persecutionem pro Euangelio sustinent: vt malorum quidem acerbitate pungantur, spirituali tamen gaudio tristitiam hanc superent. Nam mox retro vela flexissent, nisi nouum vigorem dedisset ex gaudio nata alacritas. Non dubium, quin Petro mors quoque perinde suauis & iucũda fuerit, quã tamẽ Dominus ei acerbã fore testatur. Discamus ergo cũ dolore & anxietate luctandum esse, vt læti ad-

ad obeundam crucem pergamus, & nobis impositam feramus.

Quòd digni essent habiti. Hoc prima specie absurdum videri posset, quòd honorem in dedecore constituit Lucas: sed hoc facit discrepantia inter mundũ & Deum, vt quod maximè probrosum apud homines ducitur coram Deo eiúsque Angelis magna dignitate & gloria excellat. Scimus mortis genus quod Christus pertulit, fuisse præ aliis ignominiosum, & tamen in cruce nobilissimum triumphum egit: ita quum illi cõfiguramur, meritò possumus gloriari esse hoc insignis præstantiæ, quòd sumus coram mũdo probrosi. Sic Paulus, Gal. 6.17, Christi stigmata prædicat. Nã hìc causa respici debet, quæ nos Filio Dei associat, qui non modò sua gloria dedecus mundi absorbet, sed contumelias, probra & ludibria in summum honorem conuertit. Quare, non mirum est tam paucos ad ferendam crucem fortes & strenuos inueniri, quia omnes ferè carnis sensu obruimur: ignominiam verò Christi omnibus mundi triũphis præstare, vix cẽtesimus quisque apprehendit, quæ vnica est consolationis materia. Quo maior in meditanda hac sententia, est adhibenda sedulitas: nos hodie confirmari Christi passionibus vt gloriæ eius socii & consortes simus.

42 *Non cessabant.* Gaudio comes etiam accessit constantia. Vnde enim fit vt nos frãgat & exanimet persequutio, nisi quia nullus se ad Christũ erigit? vt ita fructũ victoriæ animo præsumens, ad tolerantiã instigetur. Qui autẽ se beatũ reputat quum pro Christo patitur, nunquam deficiet quantumuis dura certamina obeunda sint. Ergo Apostoli verberibus quodammodo armati fuerunt vt intrepidè ad mortem properarent. Væ ergo nostris deliciis, qui minima persequutione defuncti, quasi iam emeriti essemus milites, facem statim aliis resignamus.

CAPVT VI.

IN DIEBVS autem illis crescente numero discipulorum, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, quòd despicerentur in ministerio quotidiano illorum viduæ.

2 Duodecim itaque aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non placet derelicto sermone Dei, nos ministrare mensis.

3 Dispicite ergo, fratres, viros ex vobis testatæ probitatis septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos præficiemus huic negotio.

4 Nos autem precationi & ministerio sermonis incumbemus.

5 Placuit sermo vniuersæ multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide & Spiritusancto: & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum proselytum Antiochenum.

6 Hos statuerunt coram Apostolis: & precati, inposuerunt illis manus.

1 Hîc refert Lucas qua primùm occasione, & quo cõsilio, deinde quo ritu creati fuerint Diaconi. Dicit autem quum *exortum* esset murmur inter discipulos hoc remedio sedatum esse, quemadmodum vulgari prouerbio dicitur, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Posset autem mirum videri, quum tam præclarum sit hoc & Ecclesiæ necessarium munus, cur non sponte ab initio in mentem Apostolis venerit Diaconos instituere, & cur Dei Spiritus non illis dederit eiusmodi consilium, quod nunc tanquam coacti accipiunt. Verùm quod accidit, & tunc fuit melius, & ad exemplum hodie quoque magis nobis prodest. Si de eligendis Diaconis loquuti essent Apostoli, antequam vlla necessitas id flagitaret, minus propensum habuissent populum: visi fuissent laborem & molestiam fugere: non tam liberaliter multi in aliorum manus obtulissent. Ergo oportuit experimento conuinci fideles, vt libenter Diaconos eligerent, quibus se videbant carere nõ posse: & quidem propria culpa. Nos verò ex hac historia primùm discimus, non ita statim formari posse Ecclesiam quin aliquid corrigendum restet, nec posse tantæ molis ædificium primo die sic absolui, vt non aliquid ad perfectionem addi possit. Discimus præterea nullum esse tam sanctum & laudabile Dei institutum, quod non hominũ vitio vel deprauari vel minus vtile reddi contingat. Miramur nunquam res in mundo tam bene esse comparatas, vt non semper mali aliquid bonis sit admixtum: sed hoc facit ingenii nostri prauitas. Erat ille verè diuinus ordo, quem Lucas prius retulit, quum omnium facultates Deo sacratæ, in commune distribuerentur: quum Apostoli, tanquã Dei & pauperum œconomi, eleemosynis præessent. Atquî, paulò pòst exoritur murmur, quod rationem istam conturbet. Hic illa, quam dixi, vitiositas hominũ apparet, quæ nos nõ patitur bonis nostris vti. Simul obseruandũ est Satanæ artificium, qui, vt donorum Dei vsum nobis auferat, hoc assiduè satagit ac molitur, ne purus & integer maneat: sed aliis incommodis permixtus, veniat in suspicionem, postea in fastidium, ac tandem abolcatur. Verùm Apostoli suo exemplo nos docuerunt eiusmodi Satanæ machinis minimè cedendum esse. Neque enim murmure offensi, ministerium, quod Deo placere sciunt, tollendum statuunt e medio: sed remediũ excogitant potius, quo tollatur offensio & retineatur quod Dei est. Sic omnino agere conuenit. nam quicquid offendiculorum excitet quotidie Satan, prudenter cauendum est, ne salutaria alioqui instituta nobis excutiat.

Crescente numero. Nihil magis optandum, quam vt Ecclesiam suam Deus augeat ac vndique quamplurimos aggreget ad suum populum: sed obstat ingenii nostri corruptela, ne quid omni ex parte sit beatum. Nam ex Ecclesiæ incrementis multa simul incommoda nascuntur. Nam difficile est in turbam non obrepere multos hypocritas quorum non statim detegitur malitia, donec sua contagione gregis partem infecerint. Multi etiam improbi, proterui, dissoluti, fallaci pœnitentiæ prætextu se insinuãt. Atque vt innumera alia taceã, nũquã inter multos tã facilè cõuenit: sed pro morũ varietate diuersa sunt studia: vt vix vnum & idem omnibus similiter placeat. Hoc scandalum facit, vt multi sibi deligere cupiãt paucos Ecclesiæ loco, multitudinem fastidiant, vel etiam oderint. Verùm nulla molestia, nullũ tædium tanti esse debet, quin semper nobis cordi sit Ecclesiæ augmentum, quin propagare ipsam studeamus, quin foueamus, quantum in nobis est, cum toto corpore vnitatem.

Græcorum murmur. Hinc apparet non fuisse plenè Spiritu Dei regenitos, quibus dissidii occasio est gentis & patriæ discrimen. nam in Christo neque Iudæus est, neque Græcus, Galat. cap. 3. vers. 28. proinde ista æmulatio carnem & mundum resipit. Quò magis videndũ est, ne quid tale vnquam nobis obrepat. Aliud vitium sequitur, quòd indignationem suam murmure declarant. Porrò, an vera fuerit querimonia incertum est. Nam quum Græcos *murmurasse* dicit Lucas, quòd eorum viduis non habebatur honor, non quid

re ipsa

re ipsa factum fuerit, sed quid senserint illi, refert. Fieri autem potest, quum Iudæas præferrent Apostoli, quia notiores erant, Græci suas falsò putauerint contemni tanquã extraneas. Atque hoc magis probabile videtur. Nomen quoque *Ministerii* bifariam exponi potest, actiuè vel passiuè. Scim⁹ enim initio Ecclesiæ delectas fuisse viduas ad diaconiã. Ego tamen potius existimo conquestos fuisse Græcos quòd minus benignè suis viduis subueniretur. Ita Ministeriũ erit quotidiana illa distributio quæ fieri solebat.

2 *Duodecim aduocata multitudine.* Quòd non magis excandescunt Apostoli, tolerantiæ & æquitatis est: quòd maturè nascenti malo occurrunt, nec differunt remedium, prudentiæ est ac piæ solicitudinis. Dissensio enĩ omnis ac simultas postquam vires collegit, vulnus est ad sanandum difficile. Ex conuocatione apparet ordine & ratione gubernatam fuisse Ecclesiam, vt penes Apostolos esset authoritas, cum plebe tamen cõmunicarent sua cõsilia. Obseruãdũ etiam, discipulos poni pro fidelibus aut Christianis, in quibus impleri debet illud Isaiæ, Omnes edoctos esse à Deo. Item illud Ieremiæ, Omnes cognituros Deum à minimo vsque ad maximum.

Non placet. Græcè habetur *οὐκ ἀρεστόν* Quo nomine Græci nũc quod aliis præstat & tanquam melius præferendum est, nunc quoduis placitum designant. Ego Apostolos potius censeo, quid vtile sit, referre, quàm simpliciter quid decreuerint. Cæterùm, si non expedit hac cura ipsos inuolui, iam videntur aliquam in eo culpam agnoscere, quòd hactenus ministrauerint. Et certè verum est illud, Prudentiæ vsum esse patrem. Quare, nihil absurdi erit, si dixerimus Apostolos, postquam experti sunt munus illud sibi non congruere, ab Ecclesia petere, vt liberẽtur. Verùm si qua erat culpa, necessitati magis quàm illis imputari debuit. Neque enim cupidè onus hoc arripuerant: sed quum alia ratio nondum extaret, se vltra modum grauari malebant, quàm pauperes negligi. Cæterùm, quum negant *æquum* esse relicto sermone Dei se occupari in curandis pauperibus, significant se vtrique oneri sustinendo impares esse, vt alterutrum omittere necesse habeant. Perinde enim est, acsi dicerent: Si vultis nostro ministerio frui in Euangelii prædicatione, liberate nos à cura pauperum, quia vtrique muneri subeundo non sufficimus. Atquî, videtur hoc intempestiuè ab illis dici, quia prius non reliquerant docendi prouinciam, tametsi eleemosynis præerant. Respondeo, quum administratio confusa esset, sic fuisse implicitos, vt non possent toti in doctrinam incumbere, sicuti par erat. Munus ergo recusant quod à libera & solida docendi cura eos abstrahit. Neque tamen intelligamus eos penitus abiecisse pauperum curam, sed leuationẽ quæsiisse, vt suo muneri intẽti esse possent. Interea ostendunt Verbi ministerium sic operosum esse, vt hominẽ prorsus detineat, neque aliis negotiis vacare sinat. Quod si ritè perpensum fuisset, longè aliter distributa fuisset in Ecclesia ratio. Diaconiæ prætextu largas opes ingurgitarunt Papales Episcopi: interea variis negotiis se implicuerunt, quibus si singuli decem haberent capita, vix sufficerent. Ea tamen est improbitas, vt Ecclesiam consistere negent posse, nisi in hac abysso demersam: nec se Apostolorum successores iactare desinunt, quum nihil magis contrarium esse appareat. Id quidem prudenter cauerunt, ne mẽsarum cura occupati, suas delicias relinquere cogerentur. Quisque enim de propria mensa solicitus, ab aliis vacationem sibi sumit. Verùm omissis illis, sententiam hanc in vsum nostrum notemus. Scimus quàm sancta res sit pauperum curam gerere. Quum ergo Euangelii prædicationem Apostoli præferunt, inde colligimus nullum hoc esse gratius Deo obsequium. Simul tamen difficultas monstratur, quum se duobus istis officiis pares esse negant. Nos certè illis non sumus præstantiores. proinde, quisquis ad docendum vocatus est, Spartæ suæ ornandæ (vt est in prouerbio) totũ se addicat. Nihil enim magis procliue, quã vt in segnitiẽ labamur. Deinde caro speciosos prætext⁹ sup

peditat vt se à munere suo abduci non statim sentiant, qui se extraneis negotiis inuoluunt. Quare, vt sibi instent ministri, hanc sententiam subinde memoria repetant, qua testantur Apostoli, quum ad docēdi munus vocati sint, post habendam sibi esse pauperum curam. Quam ergo excusationem habebūt pro fanæ occupationes, vel priuati commodi gratia susceptæ, vbi cedit quod alioqui in parte non vltima diuini cultus censetur?

3 *Dispicite ergo fratres.* Iam perspicimus quorsum creati fuerint *Diaconi.* Nomen quidem ipsum generale est: propriè tamen pro œconomis pauperum accipitur. Vnde apparet quàm licentiose Deo & hominibus Papistæ illudant qui suis Diaconis non alias assignant partes, nisi vt patenam & calicem tractent. Certè longa disputatione opus non est, vt probetur nihil commune ipsos vel consentaneum habere cum Apostolis. Verùm hac de re si plura volét lectores, ex nostra Institutione, cap. 8, petere licebit. Quòd ad præsentem locum spectat, primùm electio permittitur Ecclesiæ. Est enim tyrannicum, si vnus quispiam ministros suo arbitrio constituat. Ergo hæc legitima est ratio, communibus suffragiis eligi, qui publicum aliquod in Ecclesia munus obituri sunt. Præscribunt autem Apostoli, quales deligi oporteat: viros scilicet probatæ fidei, prudentia & aliis Spiritus donis præditos. Atque hoc inter tyrannidem & confusam licentiam medium est, vt nihil quidem agatur nisi ex consensu & approbatione plebis: pastores tamen moderentur, vt eorum authoritas instar fræni sit ad cohibendos plebis impetus, ne vltra modū exultent. Interea hoc notare operæpretium est, legem imponi fidelibus, ne quem nisi idoneum præficiant. Deo enim non leuem iniuriam facimus, si fortuito quoslibet accipimus, qui domum eius gubernent. Ergo adhibēda est summa religio, ne quis ad sacram Ecclesiæ functionem sumatur, nisi qui experimentum sui dederit. Numerus septenarius tantùm ad præsentem necessitatem accommodatus fuit: ne quis mysterium aliquod subesse putet. Quod dicit Lucas, *plenos Spiritu* & sapientia, sic interpretor: Requiri vt instructi sint cùm aliis Spiritus gratiis, tum verò prudentia, sine qua probè exerceri munus illud non potest: tum vt sibi ab imposturis & fraudibus eorum caueant, qui ad mendicitatem nimis propensi, exugunt quod fratrum egestati necessarium erat: tum ab eorum calumniis, qui etiamsi nulla sit occasio: obtrectare non desinunt. Est enim prouincia illa non laboriosa modò sed obnoxia sinistris murmuribus.

4 *Nos autem precationi.* Rursum ostendunt sibi satis supérque aliàs fore negotii, in quo se tota vita exerceant. Huc enim aptè quadrat vetus prouerbium, quod olim in sacris vsurpatum fuit, Hoc age. Itaque verbo προσκαρτερήσομεν vtuntur, quod velut affixum esse alicui rei districtúmque significat. Non est ergo quòd se defunctos putent Pastores si aliquantum temporis docendo quotidie consumpserint. Aliud studium, alius feruor, alia assiduitas exigitur, vt verè gloriari possint in eam rem se intentos esse. Adiungunt *Precationem*, non quòd soli precari debeant, (est enim commune istud piorum omnium exercitium) sed quia peculiares habent præ aliis orandi causas. Nemo quidem est qui non de cōmuni Ecclesiæ salute debeat esse solicitus, quātò itaque magis pastor, cui partes istæ nominatim iniunctæ sunt, anxiè pro ipsa laborare debet? Sic Moses alios quidem ad preces hortatus est, sed ipse tanquam antesignanus præibat, Ex. 17.11. Nec frustra Paulus Rom. 1.10, toties precum suarum mentionem facit. Deinde, venire semper illud in mentē debet, nos arando, serendo, & rigando, operam lusuros, nisi è cælo incremētum proueniat, 1. Cor. 3.7. Non ergo satis fuerit strenuam docendo operam nauare, nisi à Domino simul benedictio petatur, ne infructuosus sit & irritus labor. Hinc apparet non frustra precandi studium commendari Verbi ministris.

5 *Stephanum plenum fide.* Nō ideo fidē à spiritu separat Lucas, quasi non ipsa quoque sit donū Spiritus: sed per *Spiritum* alias dotes, quibus ornatus erat Stephanus, designat: quales sunt zelus, prudentia, dexteritas, fraternus amor, diligentia,

ligẽtia, integritas bonæ cõſciẽtiæ: præcipuã deinde ſpeciem exprimit. Significat ergo excelluiſſe Stephanum in primis fide,& deinde aliis virtutibus, vt planè conſtaret ipſum abundare Spiritus gratia. Alios non ita laudat, quia proculdubio inferiores erant. Quinetiam magno conſenſu veteres tradunt hunc Nicolaum, qui vnus fuit ex ſeptem, illum eſſe cuius Iohanes in Apocalypſi cap. 2. 15 meminit: nempe, turpis ac flagitioſæ ſectæ authorem: quum mulieres proſtitui vellet. Quo minus torpere nos conuenit in eligendis Eccleſiæ miniſtris. nam ſi eos quoque fallit hominum hypocriſis, qui ad cauendum ſummopere aduigilant, quid ſecuris & negligentibus fiet? Interea ſi adhibito, quo decet, ſtudio, nos tamen falli contingat, ne vltra modum turbemur, quum huic malo obnoxios fuiſſe etiam Apoſtolos Lucas referat. Quæret aliquis, quidnam ergo profuerit exhortatio? quid preces? quando euentus ipſe oſtendit non gubernatam in totum fuiſſe electionem à Spiritu Dei. Reſpondeo, hoc magnum eſſe quòd Spiritus in ſex hominibus eligendis iudicia direxerit: quòd in ſeptimo paſſus eſt Eccleſiam errare, non debere videri abſurdum. Sic enim nos variis modis humiliari conuenit, partim vt nos mali & improbi exerceant: partim vt eorum exemplo moniti, diſcamus nos penitus excutere, ne qui ſint in nobis occulti fraudis receſſus: partim vt magis attenti ſimus ad diſcernendum, & quaſi perpetuò ſimus in excubiis, ne fraudulenti ac perfidi homines noscir cunueniant. Fieri etiam poteſt, vt fuerit ad tempus vtile Nicolai miniſterium, poſtea in illum prodigioſum errorem prolapſus ſit. Quòd ſi ille ex tam honorifico gradu ita cecidit, quò quiſque noſtrum altius euectus fuerit, cum modeſtia & timore Deo ſe ſubmittat.

6 *Precati impoſuerunt illis manus.* Impoſitio manuum ſolenne conſecrationis ſymbolum erat ſub Lege. In hũc finem nunc Apoſtoli manus Diaconis imponunt, vt ſe offerri Deo agnoſcant. Quia tamen inanis per ſe eſſet ceremonia, ſimul additur precatio, qua fideles Deo commendant, quos illi miniſtros offerunt. Refertur quidem hoc ad Apoſtolos: nequè enim totus populus Diaconis manus impoſuit: ſed quum Apoſtoli preces Eccleſiæ nomine conciperent, alii etiam ſua vota addiderunt. Hinc colligimus manuum impoſitionem, quum Apoſtolis in vſu fuerit, ritũ eſſe ordini & decoro congruentem, nec tamen quicquam habere per ſe efficaciæ aut virtutis, ſed vim & effectum à ſolo Dei Spiritu pendère. Quod etiam generaliter de omnibus ceremoniis ſtatuendum eſt.

7 *Porro ſermo* Dei *creſcebat, & augeſcebat valde numerus diſcipulorum Ieroſolymis: multáque turba Sacerdotum obediebat fidei.*

8 *Stephanus autem plenus fide & potentia edebat prodigia & ſigna magna in populo.*

9 *Surrexerunt autem quidam ex ſynagoga, quæ vocabatur Libertinorum & Cyrenenſiũ, & Alexandrinorũ, & eorũ qui ex Cilicia erant & Aſia, diſputantes cum Stephano.*

10 *Et non poterant ſapientiæ reſiſtere & Spiritui quo loquebatur.*

7 Iterum Eccleſiæ incrementa Lucas prædicat, quò melius in continuo progreſſu gratiam & virtutem Dei illuſtret. Hoc quidem iam præcla-

rum erat Dei opus, repentè & quasi momento excitatam esse Ecclesiam: sed hoc non minori admiratione dignum, quòd opus à se inchoatum inter tot obstacula promouet: quòd eorum numerus augetur, in quibus minuendis adeóque tota stirpe profliganda, mundus tantopere laborat. Quòd dicit, *Sermonem Dei* creuisse, sensus est, Longius fuisse propagatum. Dupliciter crescere dicitur sermo Dei, vel quum ad eius obedientiam noui discipuli accedunt: vel prout quisque nostrum in eo proficit. Hic de priore crescendi modo agit Lucas. nam se continuò pòst exponit, quũ de numero discipulorum loquitur. Hoc tamen fidei augmentum ad vnam vrbem restringit. Nam etsi credibile est alibi quoque sparsos fuisse discipulos, nullum tamen præterquam Ierosolymis erat certum corpus.

Multáque turba. Quum propriè loquendo fides nostra obediat Euangelii doctrinæ, metonymica est locutio, quum dicit Lucas, Obedisse fidei. nam pro Dei verbo & ipsa Christianismi professione, *fidei* nomẽ accipit. *Sacerdotes* verò nominatim refert, quia vt plurimum aduersi erãt: quò magis admirabile fuit Dei opus, quorundam duntaxat, nedum multorum conuersio. Hac enim insultatione initiò ferociebant contra Christum ipsum, An quisquam ex Principibus crediderit in eum? Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti sunt.

Stephanus autem. Hic nouum Ecclesiæ certamen Lucas refert: vnde apparet Euangelii gloriam semper cum cruce & variis molestiis coniunctã fuisse. Hæc autem summa est, in persona vnius hominis impetitam fuisse Ecclesiam. Vnde factum est, vt maiorem audaciam sumerent hostes: & imbuti innoxio sanguine, solito atrocius sæuirent. Antea enim vltra carcerem & virgas progressi non fuerant. Verùm vt sciamus tam in vita quàm in morte Stephani, glorificatum fuisse Christi nomen, initiò dicit Lucas, *Plenum fide* & potentia fuisse. Quo significat insignem fuisse eius fidem, & excelluisse miraculorum virtute. Neque enim imaginanda est fidei perfectio, quia plenus fide dicatur, sed hic mos loquendi Scripturæ non est insolens, Plenos vocare Dei donis, qui illis abundè præditi sunt. *Potentiam* pro facultate edendi miracula, sine controuersia accipio. *fides* non modò intelligentiæ donum, sed zeli quoque ardorem comprehendit. Hac præstantia quum celebre esset eius nomen, inde factum est vt impiorum rabies vno quasi impetu in eum versa fuerit. Nam prout se exerit ac profert vis & gratia Spiritus, simul vsitatum est concitari Satanæ furorem. Patebit autem ex contextu, Stephanum in spargenda Euangelii doctrina sedulum & animosum fuisse: verùm hoc nunc subticet Lucas, contentus fidem laudasse, quæ ignaua & sopita iacere non potuit.

Surrexerunt autem quidam. Hoc persecutionis exordiũ fuit, quòd impii, postquam disputando frustra se Christo opponere tentarunt vbi priorem illum conatum irritum vident, ad calumnias & tumultus confugiunt, ac tandem prorumpunt ad vim vsque & cædes. Ergo *Surgendi* verbo significat Lucas, eos de quibus loquitur, doctrinam Euangelii lingua oppugnasse, nec statim Stephanum traxisse ad iudicium: sed prius contrariis disputationibus fuisse aggressos. Eos porrò hospites fuisse significat, qui vel negotiandi causa, vel discendi studio in Iudæa agebant. Partim ergo Cyrenenses, partim Alexandrinos, partim Cilicas, partim Asiaticos fuisse commemorat. Omnes ex synagoga Libertinorum fuisse dicit. Probabile est ciuium Romanorum libertos suis sumptibus extruendam curasse synagogam, quæ peculiaris esset Iudæis, qui Ierosolymam ex prouinciis commeabant. Ergo qui per Dei gratiam illuc adducti, tantò cupidius amplecti Christum debebant, eum primi oppugnant, & velut classico inflammant aliorum rabiem. Ac multis postea locis ostendet Lucas, prouinciales Iudæos in primis sanæ doctrinæ infestos, & in mouendis turbis maximè virulẽtos fuisse. Multos cõmemorat, quò illustrior sit veritatis victoria, dũ multi ex variis regionibus collecti, ab vno homine superati discedũt. neque enim dubiũ est qui obmutescere

cum

cum pudore coacti fuerint. Iam fides & miracula gratiam Stephano & dignitatem conciliauerant. nunc disputatoribus ita respondet, vt longè appareat superior. *Sapientiam & Spiritum*, quibus impares fuisse illos narrat, non ponit tanquam res diuersas. sic igitur voces istas resolue: Non poterant resistere sapientiæ quam Spiritus Dei suggerebat. Exprimere enim voluit Lucas, nõ fuisse vtrinque humanitus pugnatum: sed ideo fractos fuisse hostes Euangelii, quia cum Spiritu Dei qui per os Stephani loquebatur, illis erat certamen. Cæterùm, quum eundem Spiritũ Christus omnibus seruis suis promiserit, tantùm bona fide pro veritate pugnemus, & os ab eo ac sapientiam petamus: & satis erimus ad loquendum instructi, ne vnquam vel acumen, vel garrulitas hostium nos pudefaciat. Ita nostro seculo tã efficax fuit Spiritus in ore Martyrum qui ad ignis supplicium rapiebantur, & eundem quotidie adhuc vigorem profert, vt quum homines essent idiotæ, summos Papatus Theologos sola voce non minus quàm fulmine attonitos redderent.

11 Tunc subornarunt viros qui dicerent: Audiuimus hunc proferentem verba contumeliosa in Mosen & Deum.

12 Commouerunt autem populum, & Seniores, & Scribas. Et inuadentes corripuerunt eum, & adduxerunt in concilium.

13 Statueruntque falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba contumeliosa aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum dicentem, quòd Iesus hic Nazarenus destruet locum hunc, & mutabit instituta, quæ nobis tradidit Moses.

15 Et quum omnes qui sedebant in concilio intuiti essent in eum, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.

11 Prostrati Spiritus virtute disputationem omittunt, sed subiiciunt falsos testes, qui eum calumniis opprimãt. vnde apparet eos mala conscientia pugnasse. Quid enim magis indignũ, quam in mendaciis causæ suæ præsidium cõstituere? Fingamus hominem alioqui nocentem: non tamen falsis testimoniis est opprimendus. Verùm hypocritæ zeli sui prætextu, securè in eo sibi indulgent. Videmus vt hodie Papistæ scientes deprauent apertos Scripturæ locos, dum falsò testimonia in nos torquere volunt. Fateor quidem inscitia vt plurimùm peccare, sed nemo eorum reperietur, qui non sibi permittat & sensum & verba Scripturæ corrumpere, vt doctrinam nostram odiosam reddat: pro suggestu etiam prodigiosas calumnias in nos confingunt. Si rabbinos istos interroges, sitne fas hominem calumniari: in genere quidem negabunt: sed vbi ad nos ventum est, bonus zelus eos excusat, quia nihil illicitum esse putãt quod nos & causam nostram grauare possit. Ergo in mendaciis, perfidia & canina impudentia sibi blandiuntur. Eiusmodi hypocrisis eos quoque excæcauit, quos hic Lucas refert falsis testimoniis ad perdendum Stephanum abusos esse. Nam vbi regnum obtinet Satan, nõ modò ad crudelitatẽ reprobos instigat, sed oculos quoq; perstringit, vt omnia sibi licere putẽt. Præsertĩ hoc exẽplo docemur, quã periculosus sit boni zeli color nisi à Spiritu Dei regatur: nã semper in furiosã insaniã erũpit, & interĩ quibuscũque sceleribus tegendis mira est larua.

14 *Audiuimus*. Satis ex defensione Stephani constabit, nunquam de Mose vel templo nisi honorifice loquutum esse. Et tamen non fuit obiectum hoc illi conuitium de nihilo. Legis enim abrogationem docuerat. sed in eo falsi sunt testes & ad mentiendum subornati, quòd bene & piè dicta consultò deprauant. Ita Christus se purgare coactus est, quòd non venisset ad Legem soluendam, quia quum de abrogandis ceremoniis concionatus esset, hoc improbi aliò trahebant, quasi abolere totam Legem vellet. Improbe quoque ad templum Ierosolymitanum torserunt hostes, quod de corpore suo dixerat. Quid? an non Paulo obiectum est eum docere facienda esse mala, vt eueniant bona. Quare non est quòd hodie miremur, tam calumniose rapi in sinistrum ac peruersum sensum, quæ pie, recte & vtiliter docemus. Quin potius ita statuendum est, nunquam ita caute & moderate Euangelii doctrinam posse tractari quin sit calumniis obnoxia. Semper enim Satan, qui mendacii pater est, in officiũ suum incumbit. Deinde quia multa sunt dissentanea à ratione carnis, nihil magis hominibus est procliue, quàm calumnias admittere, quæ genuinum & syncerum doctrinæ sensum adulterent. Hæc quidem Satanæ malitia, & hæ insidiæ cautiores & magis intentos reddere nos debeãt, nequid nobis præposterum, vel minus propriè & apte dictum excidat, quo ipsi ad pugnandum armentur. Solicite enim improbis præcauenda est, quam captant occasio. Cæterùm, si doctrinam rite & pie à nobis explicatam, videmus prauis calumniis corrumpi, deformari & lacerari, non est quòd nos cœpisse pœniteat, vel cur reddamur in posterum tardiores. Neque enim æquum est nos à virulentis Satanæ morsibus tutos & immunes esse, quos ne Filius quidem Dei cauere potuit. Nostrum interea est discutere ac diluere mendacia, quibus grauatur Dei veritas: sicut videmus Christum ab iniusta ignominia Euangelii doctrinam vindicare. Tantùm animo & studio ita simus compositi, ne ista indignitas cursum nostrum impediat. Quoniam docemus sic vitiatos esse homines, vt prorsus sint peccati & malarum cupiditatum mancipia: inde hostes calumniam excudunt quod homines negemus sponte peccare, sed aliunde ad malum impelli, vt nihil culpæ sustineant: insimulant etiam extingui à nobis bene agendi studium. Quia Sanctorum opera propria dignitate meritoria esse negamus, quòd semper aliquid vitii aspersum habeant, cauillantur bonorum & malorum discrimen à nobis tolli. Quia hominis iustitiam in sola Dei gratia repositam esse dicimus, nec alibi quiescere pias animas posse, quàm in morte Christi: laxari hoc modo carni habenas obiiciunt, ne quis amplius sit Legis vsus. Dum nos suum Christo honorem asserimus, quem ipsi in mille frusta laceratum instar prædæ huc illuc, provt libitum est, distribuunt, nos Sanctorum esse hostes fingunt. Pro spiritus libertate, nos carnis licentiam quærere mentiuntur, Sacram Christi Cœnam dum restituere conamur in purum & legitimum vsum, eam à nobis euerti ac destrui impudenter clamitant. Alii etiam qui more Academicorum omnia conuellũt, quia plausibile non est quod de arcana Dei prædestinatione ex Scripturis tradimus, odiose criminantur, nos Deum facere tyrannum, qui se oblectet perdendis innoxiis hominibus, vtpote qui nondum natos morti æternæ iam addixerit: & quæ in hanc partem dici possunt: quum tamen satis supérque conuicti sint nos reuerenter de Deo sentire, neque aliter loqui quàm ipse ore suo docet. Graue quidem ac durum est, talem inuidiam subire: non tamen propterea deserendum nobis est bonæ causæ patrocinium. Pretiosa enim est Deo sua veritas, & esse nobis debet: quamuis reprobis odor sit mortis in mortẽ, posterioris Corinthiorum capite secũdo, versu decimosexto. Sed iam ad Stephani accusationẽm redeo, cuius hoc præcipuũ est caput, quòd blasphemus in Deum & Mosen fuerit. Meritò communem Dei & Mosis iniuriã faciunt: quia nihil Moses in sua doctrina propriũ vel à Deo separatũ habuit. Probãt: quia cõtumeliose loquut⁹ sit aduersus

ſus tẽplũ & Legem.Porrò blaſphemiã in eo ſtatuunt,quia finem templo & ceremoniis, Chriſti aduentu dixerit eſſe impoſitum.Nõ eſt credibile ſic loquutum fuiſſe Stephanum,vt referunt : ſed bene & piè dicta malignè torquent , vt colorem inducant falſæ accuſationi. Cæterùm,etiamſi in verbis nihil mutaſſent,adeò tamen nullam templo & Legi iniuriam fecit Stephanus , vt nõ potuerit melius veris laudibus ornare.Iudæi de templi honore actum putabant, niſi perpetuò duraret vmbratilis eius ſtatus:irritam & nullius momenti eſſe legem Moſis,niſi ceremoniæ perpetuò vigerent.Atquì in hoc magis conſiſtit templi præſtantia & ceremoniarũ vtilitas,dum ad Chriſtum referuntur,tanquam ad primarium ſuum exẽplar.Ergo vtcunque accuſatio aliquid coloris habeat,iniqua tamen eſt ac peruerſa. Cæterùm ,quamuis in quæſtionem veniat factum:hoc eſt , an ita res habeat quemadmodum aduerſarii inſimulant, ſtatus tamen proprie eſt qualitatis.Stephanum enim accuſant , quia mutandã eſſe docuerit cultus Dei formam , quæ tunc recepta erat : & hoc in Deum & Moſen blaſphemiam eſſe interpretantur.Ergo de iure, vt loquuntur , potius quàm de facto diſceptatio eſt.Quæritur enim an aduerſus Deum &Moſen iniurius & impius ſit,qui templum viſibile admonet eſſe imaginem excellentioris Sanctuarii , in quo habitat plenitudo Deitatis,& Legis vmbras temporales eſſe docet.

Ieſus iſte Nazarenus. Contemptim ita loquuntur deChriſto,acſi deteſtabilis eſſet eius memoria. Interea colligi poteſt ex eorum calumniis , Stephanum in Legis abrogatione oppoſuiſſe vmbris corpus,& figuris ſubſtantiam. Nam ſi per Chriſtum abolentur ceremoniæ,ſpiritualis eſt earũ veritas. Iudæi,qui perpetuas eſſe volebant , nihil in illis reputabant niſi craſſum,carnale , terrenum & oculis expoſitum.In ſumma,ſi perpetuus eſſet , ceremoniarũ vſus,caducæ eſſent ac euanidæ: quia nihil præter externam ſpeciem haberẽt:ita nihil ſubeſſet ſolidi. Itaque hæc vera eſt earum perpetuitas, dum Chriſti aduentu abrogãtur : quia hinc ſequitur,vim & effectum earum in Chriſto conſtare.

Mutabit inſtituta. Non dubium eſt quin de ceremoniali tantùm parte hoc Stephanus intelligeret:ſed vt ſolẽt homines externis pompis magis inſiſtere, perinde accipiunt iſti quod dictum eſt, acſi totam Legem in nihilum redigeret Stephanus.Præcipua quidẽ Legis præcepta de ſpirituali Dei cultu,de fide,iuſtitia & iudicio erant:ſed iſti, quia pluris faciunt externos ritus, per excellentiam *inſtituta* Moſis nominant , qui de ſacrificiis ritus præcipiũtur.Hoc ab initio mundi fuit ingenium,& erit vſque in finem.Quemadmodum hodie Papiſtæ nullum agnoſcunt Dei cultum , niſi in ſuis laruis. Quãquã multũ à Iudæis differunt,quòd pro Dei inſtitutis non niſi friuola ſequũtur hominum commenta.

Quum intuiti eſſent. Vſitatum eſt in iudiciis,oculos in reum conuertere,quũ expectatur eius defenſio. Dicit autem Lucas Stephanum Angelo viſum eſſe ſimilem.Hoc de natiua facie non dicitur,ſed potius de præſenti vultu. Nam quum pallere ſoleat facies reorum,quũ balbutiant loquendo,& alia trepidationis ſigna edant,Lucas nihil tale fuiſſe in Stephano docet:ſed quòd potius maieſtas quædam in eo refulſit.Scriptura enim ſimilitudinem ab Angelis hoc ſenſu interdum mutuari ſolet,vt 1.Sam. 29.9, & 2.Sam.14.17,& 19.27.

CAP. VII.

IXIT autem ſummus Sacerdos, Hæc ne ita habent?

2 *Reſpondit ille , Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ viſus fuit patri noſtro Abrahæ, quum*

esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charran.

3 *Et dixit illi, Exi è terra tua, & è cognatione tua, & veni in terram, quam tibi monstrauero.*

4 *Tunc egressus è terra Chaldæorum, habitauit in Charran. Illinc postquam mortuus erat pater eius, transtulit eum in terram hanc, quam vos nunc incolitis.*

1 Adhuc in summo Sacerdote & cōcilio fucus aliquis æquitatis apparet, & tamen in eius verbis est iniquissimū præiudicium. Neque enim quas habuerit sic docendi causas interrogat, neque ad iuris defensionem (quæ tamen præcipua erat) ipsum admittit: sed præcisè quærit an verba illa, qualiacunque sint, protulerit Stephanus: quemadmodum hodie Papistæ qualis sit doctrina, & an ex Scripturis probari queat, quærere nō sustinent: sed tantùm hoc quærunt, an ausus fuerit aliquis contra eorum superstitiones mutire, vt conuictum protinus Vulcano deuoueant. Porrò Stephani responsio, prima specie absurda & inepta videri posset. Primùm ab ouo (vt aiunt) orditur: deinde verbosam narrationem texit, in qua nulla ferè præsentis causæ fit mentio. Nihil autē magis vitiosum, quàm multa verba profundere & extra rē vagari. Verùm quisquis propius expendet, facilè animaduertet, nihil esse in hoc longo sermone superuacuum: & Stephanum appositè, vt causa postulat, loqui. Accusatus fuerat tanquam apostata, qui religionem ac cultum Dei euertere tentaret. Sedulò igitur inculcat se Deum illum retinere, quem semper coluerunt Patres. ita impiæ defectionis crimen euertit: hostes autē suos nihil minus quàm Legis zelo impelli ostendit. Simulabant enim nihil sibi esse propositum, quàm Dei gloriam augere. Hanc itaque mendacem iactantiam illis extorquet. Quoniam autem patres semper in ore habebant, & turgebant gentis suæ gloria, ostendit etiā Stephanus, hinc nullam ipsis esse superbiendi causam: quin potius tot ac tanta fuisse patrum vitia, vt eos pudefieri & humiliari deceat. Quantum ad præcipuum causæ statum & cardinem attinet, quia de templo & ceremoniis agebatur disertè commemorat electos à Deo fuisse eorum Patres in populum peculiarem, priusquam staret templum, & natus esset Moses. Atque huc spectat altius repetitum exordium. Secundò admonet externos omnes ritus, quos Deus per manum Mosis tradidit, ad cæleste exemplar fuisse formatos. Vnde sequitur, Legem ceremonialem ad alium finem referri, stultéque ac perperam facere eos, qui omissa veritate in signis hærent. Ad hæc capita si referent Lectores totam Stephani orationem, nihil in ea reperient quod non optimè ad causam quadret: quemadmodum in fine iterum breuiter repetam. Interea non obstabit ille totius orationis scopus, quin excutere singula liceat, quæ obseruatu digna erunt.

2 *Viri fratres & patres.* Tametsi magna ex parte videbat Stephanus iuratos esse Euangelii hostes, qui in concilio sedebant, quia tamen adhuc penes eos ordinaria erat populi gubernatio, ac præerant Ecclesiæ, quam Deus nondum abiecerat, ideo non dubitat modestiæ causa eos vocare Patres. Nec verò adulatoriè fauorem sibi conciliat: sed hunc honorem ordini & regimini diuinitus instituto defert, donec mutata ratione ius illis ablatum foret: interea tamen illi non obstat, neque os obstruit loci, quem occupant, reuerentia, quin liberè ab ipsis dissideat. Vnde apparet quàm ridiculi sint Papistæ, qui nudis & quidem inanibus commentitiis titulis ita nos esse deuinctos volunt, vt quamlibet impiis eorum placitis subscribere cogamur.

Deus gloriæ. Hoc exordio testatur se à Patribus religione vera, & quā secuti sunt, minimè discedere. Tota enim

enim religio, cultus Dei, doctrina Legis, prophetiæ omnes, ex fœdere illo pendebant, quod Deus cum Abraham pepigerat. Ergo Stephanus, dum facetur Deum visum fuisse Abrahæ, Legem & Prophetas amplectitur, quæ ex prima illa reuelatione, tanquam ex fonte, manant. Ideò etiam *Deum gloria* appellat, vt à falsis & fictitiis deis eum discernat, qui solus gloria dignus est.

Quum esset in Mesopotamia. Sic regionem vocari notum est, quæ inter duos fluuios Tygrim & Euphratem media est. Dicit autem, *priusquam habitaret* in Charran: quia oraculo admonitus Abraham, Charras ex Chaldæa migrauit: quod oppidum Mesopotamiæ est, Crassi & Romani exercitus clade famosum: quanquam Plinius Arabiæ ipsum attribuit. Nec mirum est sub *Mesopotamiæ* nomine Chaldæam hîc comprehendi: quia tametsi propriè regio illa, quæ Euphrate & Tygre cingitur, interamnis est, Assyriæ tamen & Chaldææ Geographi communiter nomen hoc imponunt. Summa est, quòd Abraham certo Dei mandato patriam reliquerit: atque ita præuentus fuerit mera Dei bonitate, quando quæsiuit quod domi vltrò oblatum est. Vide vltimum caput Iosue. Atqui videtur Mosis narratio ab hac nonnihil discrepare: nam quum ad finem capitis vndecimi narrasset, Abraham relicta domo solum vertisse, subiicit initio duodecimi capitis, Deum Abrahæ fuisse loquutum. Solutio facilis est: Neque enim hoc posteriore loco commemorat Moses quid post Abrahæ discessum contigerit: sed ne quis putaret Abraham temerè relicta domo in alienis terris errasse, quemadmodum leues & inconsiderati homines interdum solent, causam discessus reddit, quòd scilicet iussus à Deo esset aliò migrare. Atque hoc sonant oraculi verba. nam si inquilinus fuisset in alia terra, non poterat illi Deus præcipere, vt è natali solo migraret, relictis cognatis & paterna domo. Videmus ergo cum verbis Mosis optimè congruere hunc locum. Postquam enim retulit Moses, Abraham Charras profectum esse, vt iter hoc non humana leuitate, sed Dei iussu fuisse susceptum ostendat, quod antè prætermiserat postea inserit: quæ loquẽdi ratio Hebræis trita est.

3 *Exi è terra tua.* Quasi non satis per se acerbum esset patria exulare, Deus verborum congerie vtitur, quò magis Abrahæ animum vulneret. Idque valuit ad probandam eius fidem: quemadmodum & istud alterum, quòd Deus nullam illi terram designat, in qua habitet, sed tenet aliquandiu suspensum ac dubium. Quo magis laudanda fuit Abrahæ obedientia, quia nec dulcedo natalis soli eum retinet, quominus spõte quasi in exilium concedat: & Deum sequi non dubitet, etiam si nulla appparet certa statio, sed vagari ad tempus iubetur. Quòd illi differtur terræ demonstratio, non multùm à frustratione differt. Porrò, quàm vtile Abrahæ fuerit talibus rudimentis imbui, quotidie nostro vsu discimus. Multi enim pio affectu ad res magnas aggrediendas feruntur: sed mox vbi ardor deferbuit, consilii sui eos pœnitet, ac libenter cursum reflecterent. Ergo ne Abraham eorum quæ reliquerat memoria in medio cursu fathisceret, animum eius statim ab initio penitus excutit Deus, ne quid leuiter & inconsultè suscipiat. Huc pertinet parabola quam Christus nobis proponit de extruẽda turri, Luc. 14. 28. Sumptus enim prius supputandos esse docet, ne inchoatum ædificium turpiter deserere cogamur. Etsi autem hoc in Abraham fuit singulare, quòd iussus est è patria egredi, & proficisci in terram longinquam: quòd Deus huc illuc eum circunduxit, est tamen in his verbis aliquis nostræ omnium vocationis typus. Non iubemur simpliciter omnes relinquere patriam, sed iubemur nos abnegare: non iubemur paterna domo egredi, sed propriæ voluntati & carnis nostræ desideriis valedicere. Deinde, si nobis obstant ne Deum sequamur, pater & mater, vxor & liberi, omnibus renuntiandum est. Abrahæ simplex migrãdi datur mandatũ: sed nobis sub cõditione idem præcipitur. Nã sicubi non liceat seruire Deo, eligendum potius

exilium, quàm vt pigri & desides in nido maneamus. Ergo, sit nobis Abrahæ exemplum semper ante oculos, Rom. 4 16.17, Pater est fidelium, tẽtatus modis omnibus: patriæ tamen, suorum, suíque obliuiscitur, vt se totum Deo addicat. Nos si Dei filii censeri volumus, ab illo degeneres esse non oportet.

Quam monstrauero. Notandum est quod prius attigi, suspensum teneri Abraham, vt probetur eius patientia. Atque id quoque in vsum nostrum transferre decet, vt discamus toti à verbo Dei pendére. Et sanè hoc præcipuum fidei exercitium est, confidere Deo, etiã vbi nihil cernimus. Ostendet quidem sæpe nobis Deus terram in qua domicilium nobis concedit: sed tamen quia peregrini sumus in mundo, nusquam fixa est perpetua sedes. Deinde vita nostra, vt inquit Paulus, Col. 3. 3, abscondita est: & similes mortuis speramus salutem in cælo absconditam. Ergo, quãtum ad perpetuam habitationem spectat, Deus à nuda sua promissione nos suspendit, quando peregrinari iubet. Ne eiusmodi dilatio animos nostros frangat, tenenda est generalis fidei regula: pergendum esse quò Deus vocat, vtcũque nondum ostendat quod promittit.

4 *Tunc egressus.* His verbis laudatur fidei promptitudo. Vocatus enim non procrastinat, sed moras omnes rumpit affectúsque omnes suos subigit, vt cedant imperio Dei. Qua autem de causa substiterit Charris, incertum est: fieri tamẽ potest, vt moram illi attulerit patris debilitas quẽ illic paulò pòst mortuum esse legimus: vel non ausus fuerit vltra progredi, donec patefactum esset iter à Domino. Mihi magis probabile est, lassitudine ac morbo patris fuisse illic paulisper retentum, quia nominatim exprimit Stephanus, illinc post mortem patris eductum esse.

5 *Et non dedit illi hæreditatem in ea, ne vestigium quidem pedis: & promisit illi eam se daturum in possessionem, & semini eius post eum, quum illi non esset Filius.*

6 *Loquutus est autem Deus in hunc modum: Erit semen tuum inquilinum in terra aliena, & seruituti illud subycient: & malè tractabunt annis quadringentis.*

7 *Et gentem cui seruierint, ego iudicabo, dixit Deus. Et postea exibunt, & colent me in hoc loco.*

8 *Et dedit illi fœdus Circuncisionis: atque ita genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo. Et Isaac genuit Iacob, & Iacob duodecim Patriarchas.*

5 Tria hîc obseruanda sunt: quòd Deus serui sui patientiã exercuerit, quia eductum ex patria, tanquam inquilinum in terra Chanaam habuerit. Vestigium enim pedis non possedit Abraham, nisi quod sibi emit in sepulchrum, Illa autem non censetur possessio, quæ ad præsentis vitæ vsus nõ spectat. Deinde quum pretio emptus fuerit ager ille, meritò negat Stephanus, quicquam à Domino fuisse Abrahæ datum. Neque enim pecunia vel alio humano modo acquiri oportuit, quod Abraham ex promissione sperabat. Secundò notandum est, quòd Deus rem ipsam Abrahæ nondum ostendens, verbo tamen suo eum sustinuit. Atque hæc nostra fultura est, quum Deus nobis repositũ esse promittit, quod nõdũ tenemus. Ergo quum res, hoc est, terræ possessio, deficeret, Abrahã Dei promissionem subsidii loco habuit: & ea sola contentus, nihil præter vagum & instabile hospitium in terra Chanaam appetiit. Quum ἐπαγγέλλεσθαι simpliciter Promittere significet, non putaui esse causam, cur hîc Deum repro-

repromisisse vertere cum Erasmo. Nam aduersatiuè resoluo: Quanuis promiserat, vt oblique notetur species frustrationis. Nisi fortè ad promissiones sæpius repetitas accõmodare libeat: quod liberum relinquo. Tertiò notãdum est, eiusmodi fuisse promissionem, quæ nihil aut parum à mero ludibrio differret. Promisit Deus Abrahæ semini terram, quum ipse octogenarius esset, vxorem haberet sterilem, nec spes esset vlla procreandæ sobolis. Videtur hoc esse plusquam friuolum. Cur non enim potius semen illi se daturum promittit? sed hoc insigne fuit experimentum fidei, quòd Abraham non disquirens nec curiosè disceptans, placidè & obedienter amplexus est quod ex Dei ore audierat. Meminerimus ergo Deum ita serui sui animum verbo erigere & solari, vt non tantùm rei exhibitionem differat, sed videri possit quodammodo illudere: quemadmodum & nobiscum aliqua ex parte agit. Nam quum nos mũdi hæredes nũcupet, Iac. 2. 5. patitur sæpe nos egere tenui victu & necessariis adminiculis. Hoc autem cõsultò facit, vt carnis nostræ prudentiã exinaniat, quando nõ aliter iustũ verbo ei⁹ honorẽ deferim⁹.

Erit semen tuum peregrinum. Reuocat Stephanus Iudæis in memoriam, quàm misera & probrosa fuerit Patrum conditio in AEgypto: & ostendit non fuisse hanc fortuitam seruitutem, qua oppressi sunt: quia Dei oraculo longè antè prædicta fuerit. Valere autem debebat hæc historia, partim ad feroces illorum spiritus domandos, & docendam modestiam, partim ad commendationẽ diuinæ gratiæ: quòd Deus semper gentis illius curam habuerat. Est enim hoc singulare beneficium, quòd populus mirabiliter quasi à morte in vitam restituitur. Interea commonefiunt Iudæi, fuisse Dei Ecclesiam alibi quàm in terra, in qua degebant: fuisse electos Patres in populum peculiarem, & sub fide tutelâque Dei protectos, antequam staret templum: vel instituti essent externi Legis ritus. Hæc ad generalem concionis scopum pertinent. Cæterùm, colligi hinc potest vtilis admonitio. Dura est per se & acerba seruitus: vbi autem accedit dominorum sæuitia, minimè videtur tolerabilis. Quare, grauiter animum pii viri vulnerari oportuit, quum audiret genus suum seruum fore, & indignè ac crudeliter tractatum iri. Adde quòd non leuis erat ista tentatio: quandoquidem reserant in speciem contrariæ, hæreditas terræ Chanaan, quæ iam promissa erat, & seruitus in terra aliena. Quis enim non putasset Deum quasi prioris verbi oblitum, denũtiare Abrahæ miseram generis eius seruitutem? Dicit initiò, se daturum semini terram. Atqui semẽ adhuc nullum extabat: imò spes sobolis iam præcisa erat. Sed quãdo se tandem daturum promittit? Post mortem eius. Continuò pòst subiicit, abductum aliò iri semen illud, vt alienis seruiat. Et quantum temporis? Per annos quadringentos. Annon hoc modo videtur manum retrahere, ne præstet quod promisit? Hoc nõ semel duntaxat sciamus factum esse: sic enim sæpe nobiscum agit Deus, vt secum videatur pugnare: sic etiam loquitur, vt videri possit retractare, quod promiserat. Fieri ergo non potest quin eum sibi contrarium iudicet caro: sed fides optimè congruere inter se Dei verba, & cum operibus agnoscit. Atque hoc Dei consilium est, vt fidei nostræ intuitum longius extendat promissiones suas, quasi interposito longo spatio, procul ostendere. Nostrum ergo est ad salutem nobis propositam, per innumeros anfractus, per varia obstacula, per longam distantiam, per medias abyssos, per mortem denique ipsam tendere & eniti. Præterea, quum videmus populum à Deo selectum seruiisse AEgyptiis, & inhumaniter afflictum fuisse, nos frangi animis non oportet, si eadem hodie nos manet conditio. Neque enim nouũ est vel insolitum, Ecclesiam Dei sub tyrannide iacere oppressam, & quasi calcari impiorum pedibus.

7 *Gentem cui seruierint.* Hoc iudicium cum liberatione populi coniunctum est. Quòd enim AEgyptiorum tyrannidem & sæuitiam Deus vlciscitur, id facit in gratiam populi, quem in fidem suam suscepit, vt Ecclesiæ liberator appareat. Proinde, quoties iniustè ab improbis affligimur, veniat nobis in mentem Deum esse iudicem mundi, qui

nullas iniurias inultas sinet: ac sic cum animo suo quisque reputet, Quum ego in tutela Dei sim, qui iudex est mundi, & cuius proprium est de omnibus iniuriis vindictam sumere: non effugient eius manum, qui nunc mihi molesti sunt. Similis est locus Deuteronomii 32. 43, vbi Deus suam esse vindictam pronuntiat. Vnde Rom.12.19.colligit Paulus, dandum esse locum iræ: acsi diceret, debere hoc ad corrigendam impatientiam & frænandos malos affectus valere, quòd Deus vindicem se fore promittit: nam qui seipsum vlciscitur, Deo præripit suas agendi partes. Neque tamen intercidat quod dixi, peculiari cura Deum tangi ad vindicandas suorum iniurias: vt legitur in Psalmo 105.15. Ne lædatis Christos meos, & ne Prophetis meis sitis molesti.

Exibunt inde & seruient mihi. Ergo redemptio tempore prior fuit quàm Templum & Legis cultus. Vnde sequitur, Dei gratiam non fuisse ceremoniis alligatam. Interea finem liberationis notat Stephanus, quòd Deus & populum & locum peculiarem delegerit ad purum nominis sui cultum. Vnde rursum colligimus, spectandum ac reputandum esse, quid exigat ipse ac probet. Aliæ quoque gentes Deum colere in animo habebãt, sed quia vbique degeneres erant ac corrupti ritus, Iudæos ab aliis Deus segregat, & locum illis assignat, vbi syncerè & ritè colatur. Cæterùm, hic locus nos admonet referenda in eum finem esse Dei beneficia, vt se illi totos addicant homines. Nunc ex quo gratiæ suæ thesauros Deus per totum orbem dispersit: dare operam conuenit, vt eum purè sanctèque colendo sanctificemus, quascunque colimus regiones.

8 *Dedit illi fœdus.* Quum Circuncisionem fatetur esse diuinum fœdus, calumniam sibi impositam abundè purgat: sed interea perperam facere Iudæos ostendit, si in externo symbolo salutis suæ initium statuant. Nam si prius vocatus fuit Abraham & promissa eius semini terra ac redemptio quã circunciderettur, satis apparet totius generis gloriam à Circuncisione minimè pendere. Eodem & Paulus argumento vtitur quarto capite ad Romanos, 11. Nam quum iustitiam in Præputio adeptus sit Abraham, & Deo placuerit, inde Circuncisionem colligit non esse iustitiæ causam. Videmus ergo Stephanum minimè vagam & ociosam narrationem texere: quia hoc ad causam plurimum intererat, vt memoria tenerẽt Iudæi quomodo cum Patribus suis adoptati à Deo essent. ac probabile est vtrumque disertè à Stephano fuisse expressum: quòd tametsi diuinitus tradita fuerit Circuncisio, vt gratiæ symbolum esset, eam tamen ordine & tẽpore adoptio præcesserit. Cæterùm, de vi & natura Circuncisionis hîc longius disputari necesse non est. tantùm hoc notemus, Deũ prius Abrahæ promittere, quæ per Circũcisionem postea confirmat: vt sciamus signa, nisi præeunte verbo, vana & nihili esse. Notemus etiam in nomine *fœderis* vtilem doctrinam contineri: Deum scilicet nobiscum in sacramentis pacisci, vt amorem erga nos suum testetur. Quod si verum est, primùm non modò externæ sunt professionis notæ apud homines: sed intus coram Deo ad fidei confirmationem valent. deinde, non inanes sunt figuræ: quia Deus qui verax est, nihil illic figurat, quod non præstet.

9 Et Patriarchæ æmulatione moti, Ioseph vendiderunt in AEgyptum. Erat tamen Deus cum illo.

10 Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus eius: ac dedit illi gratiam & sapientiam corã Pharaone rege AEgypti, qui cõstituit eum principem super AEgyptum, & totam domum suam.

11 Venit

11 *Venit autem fames super totam terram AEgypti & Chanaan, & afflictio magna: nec Patres nostri victum inueniebant.*

12 *Iacob autem quum audijsset esse in AEgypto frumenti, misit illuc Patres nostros primum:*

13 *Secundò autem aduentu agnitus fuit Ioseph à fratribus suis.* Et *innotuit Pharaoni genus ipsius Ioseph.*

14 *Misit ergo Ioseph, & euocauit patrem suum Iacob, & totam cognationem suam, ad animas septuagintaquinque.*

15 *Descendit autem Iacob in AEgyptum, & mortuus est ipse ac patres nostri.*

16 *Et translati sunt in* Sichem, *& positi sunt in sepulchro, quod emerat Abraham pretio argenti à filiis Hemor, filii Sichem.*

9 Iam sequitur maximum flagitium gentis Israeliticæ: quòd impia & nefaria conspiratione fratrem innoxium oppresserint: quæ crudelitas à natura abhorret. Nec poterãt excipere Iudæi, priuatum fuisse paucorum crimen: nam ad totum populum pertingit infamia, quum Patriarchæ omnes, excepto vno Beniamin, se perfidia illa simul polluerint. Itaque quòd honorifico homine eos dignatur Stephanus, id in maiorem gentis ignominiam redundat. Superbè iactabãt patres suos. quales fuerint eorum præcipui ostendit: nempe fratricidæ, quantum in ipsis erat. Præterquam enim quòd seruitus erat mortis species, scimus quid initio agitauerint, deinde quàm atrocia supplicia perpessus fuerit Ioseph, quorum omnium rei erant fratres. Hinc perspicuum est, Deũ quasi inuitis & repugnantibus benignum ac beneficum fuisse. Nam qui futurus erat salutis minister, eum extinctum ac perditum volunt. Quare per eos non stat, quin omnibus Dei beneficiis renuntient. Sic postea dicet reiectum fuisse Mosem, quum oblatus esset à Deo redemptor. Non est igitur quòd generis sui præstantia superbiant Iudæi: sed hoc illis tantùm residuum est, vt pudore cõfusi, quicquid sunt, vni Dei misericordiæ acceptum ferant, & attendant eius illustrandæ causa datam esse Legem.

Fuit Deus cum illo. Non ita adfuit illi Deus, vt semper virtutem suam patefecerit in eo iuuando. Neque enim leue est quod in Psalmo 105.18. dicitur. Ferrum pertransiisse animam eius. Certè ingenti mœrore confodi oportuit, quum omni præsidio destitutus, vnà cũ vinculis & scelerati hominis pœna, probrum quoque sustineret: sed ita suis sæpe Deus adesse solet, vt ad tẽpus lateat. Exitus autem illustre specimen fuit eius præsentiæ, quam initio Ioseph non cernebat. Porrò subinde redire hoc in memoriam nobis debet, non fuisse liberatum Ioseph: quia Deum in templo inuocasset, sed procul in AEgypto.

10 Modum adscribit Stephanus, quia Deus gratiam illi coram Pharaone dederit. Poterat quidem Deus alio modo eum eripere: sed longius respiciebat eius consilium, vt Ioseph regno præfectus, patrem totámque familiam exciperet. Cæterùm, in his duobus verbis, *gratiam & sapientiam*, est hypallage. nam sapientia qua præditus fuit Ioseph, causa illi fauoris fuit. quãquam duo fuisse distincta beneficia fateor. Neque enim Ioseph, tametsi fidelis somniorum interpres erat, & pollebat diuina prudentia, tamen à superbo tyranno in tantũ honorem vnquã euectus

foret, nisi Pharaonis animum ad quendam insolitum amorem flexisset Deus: sed tamen considerandus est ordo ille, quo illi Deus gratiam cōciliat. *Sapientiam* non tantùm donum prophetiæ significat in somniis interpretādis, sed in dando etiam consilio prudentiam: vtrumque enim ponit Moses. Quod autem de vno hîc refert Stephanus, ad omnes extēditur. quæcūque enim in hominibus est dexteritas, inter Dei dona, & quidem specialia, pro modo inæquali censeri debet. Atque idem prout libet prosperum successum adiungit, vt prosint sua dona, quorsum illi visum est conferre. Ergo tametsi à Pharaone præficitur Ioseph regno AEgypti, propriè tamen non nisi Dei manu extollitur in illum honorem.

11 *Venit autem fames*. Hinc apparet liberationem Ioseph commune fuisse beneficium toti familiæ Iacob: nam quum ventura esset fames, maturè præmissus est Ioseph, qui ad pascendos famelicos victum in manu haberet: quēadmodum ea in parte admirabile Dei consilium ipse quoque agnoscit. Interea gratuita Dei bonitas in persona Ioseph melius relucet, dum nutritius instituitur fratribus suis, qui precio venditum, longè ipsum expulerant, ac putabant à mundo prorsus exterminatum: cibum in os ipsis ingerit, à quibus in specum proiectus, aere & spiritu communi priuatus fuerat. tolerat denique & fouet illorum vitam, qui vitam illi adimere non dubitauerant. Interea, Iudæis in memoriam reducit Stephanus, Patriarchas coactos ex ea terra migrasse, quæ illis in hæreditatem data fuerat, & alibi esse mortuos. Ergo quum in ea inquilini fuerint, tandem inde exulant.

14 Quod dicit Iacob venisse in AEgyptum cum septuaginta quinque animabus, non cōuenit cum verbis Mosis. Nam Moses tātùm septuaginta numerat, Genes. 46.27. Hieronymus Lucam existimat non retulisse ad verbum quæ dixerat Stephanus, sed ex Græca versione Mosis sumpsisse hunc numerum: vel quòd ipse qui Proselytus erat, non tenuerit linguam Hebraicam: vel quòd Gentibus hoc concedere voluerit, apud quas recepta erat illa lectio. Porrò, incertum est an de industria numerum illum posuerint Græci interpretes, an errore postea obrepserit. Quod, posterius scilicet, procliue fuit, quum Græci literarum notis numeros signare soleant. Augustinus libro 26. de Ciuitate Dei, comprehendi putat nepo[illegible]e pronepotes Ioseph: atque ita n[illegible]men *descensus*, illi significat totum illu[d] tempus quo vixit Iacob. Verùm cōiectura illa nullo modo recipi potest: nā interea nati sunt aliis quoque Patriarchis cōplures liberi. Mihi certè verisimile est, septuaginta Interpretes verè trāstulisse quod erat apud Mosem. Neque enim dici potest, fuisse hallucinatos: quū Deuter. 10. 22. vbi numerus iste repetitur, cū Mose consentiāt. saltem vt Hieronymi tempore locus ille sine controuersia legebatur. Nā quæ hodie excusa sunt exemplaria, aliter habent. Hanc itaque discrepātiam ex errore librariorum ortam esse coniicio. Res autem non erat tanti momenti, cuius causa Lucas Gētes Græcæ lectioni assuetas turbare debuerit. Et fieri potest vt posuerit ipse verum numerum: quispiam verò ex loco illo Mosis perperam correxerit. Nouum enim Testamentum scimus ab his tractatum fuisse, qui Hebraicæ linguæ ignari, Græcam familiariter tenebant. Ergo vt consentanea essent Stephani verba cum loco Mosis, probabile est falsum illum numerum, qui reperiebatur in Græca versione Geneseos, in hunc quoque locum transtulisse. de quo si quis pertinacius litiget, sapere extra modum sinamus: nobis in mentem veniat, non frustra nos vetari à Paulo, de genealogiis anxiè esse curiosos. Cæterùm, consultò exprimitur tam exiguus numerus, quò illustrior sit Dei potentia in tanta generis propagatione, quæ non ita longo tempore extitit. Neque enim humana generandi ratione tantula hominum manus intra annos ducentos quinquaginta, in multitudinem illam immensam quæ in Exodo, 12. 37, refertur, excrescere poterat. Miraculum istud quod nobis Spiritus commendat, expendere magis conuenit, quàm anxiè de litera vna laborare, qua mutatus est numerus. Aliæ quæstiones: & quidem

dem magis difficiles ad soluendum nascuntur ex reliquo contextu.

16 Dicit Staphanus *translatos* fuisse in terram Chanaan Patriachas post mortem. Atqui Moses non nisi ossa Ioseph cõmemorat. Et Iosue 24.32, habetur, Sepulta fuisse ossa Ioseph, præterita aliorum mentione. Respõdent non nulli Mosem honoris causa solum Ioseph nominare, quia de ossibus suis nominatim ille mandauerat: quod ab aliis non legimus esse factum. Et certè Hieronymus in peregrinatione Paulæ, quum per Sichem iter fecisse narrat, dicit eam illic vidisse duodecim Patriarcharum sepulchra: sed alibi non nisi sepulchri Ioseph meminit. Et fieri potest, vt aliis erecta sint κενοτάφια. Ego quod pro certo afferam non habeo, nisi quòd vel synecdochica est locutio: vel quòd Lucas non tam ex Mose quàm ex veteri fama hoc retulit: vt Iudæi multa habebãt olim à Patribus quasi per manus tradita. Quod autem subiicit postea, fuisse *In sepulchro* positos, quod emerat Abraham à filiis Hemor, in nomine Abrahæ erratum esse palàm est. Speluncam enim duplicem sepeliendæ vxori emit Abraham ab Ephron Chetæo, Genes. 23.15. sed alibi sepultus est Ioseph: in agro scilicet quem pater Iacob à filiis Hemor centũ agnis emerat. Quare hic locus corrigendus est.

17 Vt autem appropinquauit tempus promissionis, quam iurauerat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in AEgypto,

18 Donec surrexit Rex alius, qui non nouerat Ioseph.

19 Hic callidè deludens genus nostrum, malè tractauit patres nostros, vt exponerent infantes suos, ne propagarentur.

17 Transit Stephanus ad redemptionem populi, cuius præludium fuit numerosa illa soboles, quæ vltra vsitatum modum non longo temporis spatio creuerat. Ergo tanquam singulare Dei donum, hoc ponit, quòd auctus fuerit populus, vt sciamus id non ex cõmuni more vel consueto naturæ ordine fuisse factum. Verùm, ex altera parte videtur Deus Iudæis spem auferre: quia tyrannicè eos affligit Pharao, & seruitus magis in dies ingrauescit. Quum autem iubentur masculos infantes exponere, videtur præsens adesse interitus totius gentis. Alterum datur redemptionis signum, quum emergit Moses: sed quia mox respuitur, & fugere cogitur in exilium, nihil restat nisi mera desperatio. Summa est, Deum promissionis suæ memorem, populum in tempore auxisse, vt præstaret quod Abrahæ iurauerat: sed Iudæos, vt ingrati erant ac peruersi, repudiasse Dei gratiam, ita vt per eos non steterit, quin sibi aditum præcluderent. Porrò hîc notãda est Dei prouidentia, dum temporũ cursum ac vices ita tẽperat, vt semper eius operibus cõstet sua opportunitas. Homines autem qui præpostere in suis desyderiis festinant, ideo patienter sperare nequeunt & quiescere, donec manum suam Deus ostendat: quia ad illud, quod dixi, temperamentum non attendunt. Cæterùm vt Deus fidem suorum exerceat, quoties cum lætis gratiæ signis affulget, alia opponit ex aduerso, quæ spem salutis subitò præcidant. Quis enim non dixisset de Hebræis prorsus actum esse, quum Regis edictum totam masculam sobolem morti addicit? Quò magis necessaria nobis est doctrinæ illius meditatio, Deus mortificat & viuificat: deducit ad inferos & reducit.

Callidè deludens. Non malè vetus Interpres reddidit, Circumuenire. Significat enim Stephanus nouas artes & obliquos prætextus dolosè excogitatos fuisse à Rege AEgypti, vt grauiora subinde onera populo imponeret: sicuti ferè tyranni omnes, quantumuis iniquè suos vexent, plusquam ingeniosi sunt in causis fingendis. Nec dubium est quin Pharao honesto hoc colore abusus fuerit, quòd minimè æquum esset Iudæos in-

quilinos gratuitum in regno suo hospitium habere: & quum magnis commodis fruerentur, ab oneribus esse immunes. Ita captiosè ex liberis hominibus fecit vilia mancipia. Quum dicit Stephanus *Ioseph* huic tyranno non fuisse cognitum, hinc apparet quàm fluxa sit beneficiorum apud homines memoria. Etsi enim vno consensu ingratitudinem detestantur omnes, nullum est magis commune vitium.

Ne propagarentur. Minus propriè Erasmus, meo iudicio. Nam Ζωογονεῖσθαι plus exprimit quàm, Ne foetus essent vitales. Inde enim deductum est verbum, quòd populus semper viuus ac superstes in sobole manet. Porrò Stephanus non omnes malæ tractationis partes enumerat: sed exemplum vnum ponit extremæ sæuitiæ, & vnde colligere promptum est, quàm parum ab interitu abfuerit totum Abrahæ semen. Videbatur enim Pharao omnes simul crudeli illo edicto, quasi vno ictu gladii iugulasse. Sed tam violenta barbaries inopinatā atque incredibilem Dei virtutem magis illustrat: quia modis omnibus contrà luctando nihil tandem proficit.

20 *Tempore illo natus est Moses, qui Deo gratus fuit. Et educatus est per tres menses in domo patris.*

21 *Expositum verò ipsum sustulit filia Pharaonis & educauit sibi in filium.*

22 *Et institutus fuit Moses in omni sapientia AEgyptiorū, erátque præstans factis ac dictis.*

23 *Vt autem impletum fuit tempus quadraginta annorum, subiit in animū eius, vt inuiseret fratres suos, filios Israel.*

24 *Quum autem vidisset quendam iniuria affectum, defendit, & vindicauit eū, qui affligebatur, percusso AEgyptio.*

25 *Existimabat autē intelligere fratres suos, quòd Deus per manum eius daret eis salutem. at illi non intellexerunt.*

26 *Sequenti die conspectus est illis litigantibus, & reduxit eos in concordiam, dicens: Viri, vos estis fratres: cur vos inuicem læditis?*

27 *Is autem qui iniuriam faciebat proximo, repulit eum dicens: Quis te constituit principem ac iudicem super nos?*

28 *Nunquid me interficere tu vis, quemadmodum heri interfecisti AEgyptium?*

29 *Fugit autem Moses ad dictum hoc: & factus est aduena in terra Madian, vbi generauit filios duos.*

20 Non temerè circunstantiam temporis notat Stephanus. Natus est Moses quum Rex iussisset ad mortem exponi omnes masculos. ergo redemptionis minister prius videtur mortuus esse, quàm nascatur: sed tempus illud agendi, Deo maxime est opportunum, quum humanitus nihil opis vel consilii suppetit. Simul autem perspicuè apparet, quo modo suā virtutē Deus in hominū infirmitate perficiat, 2. Cor. 12. 9. Seruatur Moses trib⁹ mēsibus, sed tandē parētes, vt vitæ propriæ consulāt, coguntur eū in flumen proiicere. Tantùm includunt

in

in arculã, ne mox pereat. Quũ à filia Pharaonis excipitur, mortẽ quidẽ euadit: sed ita vt resect⁹ à genere Israel, in alienã gentẽ transeat. Imò genti suæ molestissimus hostis futurus erat nisi eius animum Deus retinuisset. Priusquam aliquod fraternæ beneuolentiæ signum edat, quadraginta anni prætereunt.

22 Quòd in *omni sapientia* AEgyptiorum institutum fuisse refert Lucas, id quidem tanquam excellentiæ partem in laude ponit. potuit nihilominus accidere, quod plerunque solet, vt profanis scientiis inflatus vulgus ignobile contẽneret: quia tamen Deo populum suum redimere decretum est, tam Mosis animum, quàm reliqua omnia, ad opus suũ peragendum interea comparat. Hic obstreperet carnis ratio, Cur cõniuet Deus ad tam longas populi ærumnas? Cur Pharaonem in dies sinit atrocius sæuire? Cur Mosen non patitur adolescere apud suos? Cur adoptatum à filia Regis à genere Israel quodammodo abdicat? Cur ad annum quadragesimum inter aulicas delicias sedere vult, ac non potius inde abstrahit? Verùm exitus ipse tantũ admirationis habet, vt fateri cogamur ad illustrandam Dei gloriam omnia hæc singulari consilio & ordine fuisse gubernata. Quod dixi honoris causa Lucam hîc de AEgyptiorum doctrina loqui, non ita accipi volo quasi nihil in ea vitiosum fuerit. Quum Astrologia mirabile Dei opificium non modò in stellarum positu, & tam bene distincta varietate, sed etiam in motu, vi & arcanis officiis consideret, scientia est vtilis ac meritò laudanda. In hac multum studii posuerunt AEgyptii: sed non contenti simplici naturæ ordine, in multis etiam stultis & ineptis speculationibus vagati sunt, quemadmodum Chaldæi. His superstitionibus imbutus fuerit Moses nécne, incertum est. Vtcunque tamẽ res habeat, videmus quàm syncerè, imò rudi Minerua, in mundi fabrica considerandum proponat quod ad pietatem facit. Insignis certè modestia, quòd is qui subtiliter cum doctis & acutis hominibus de naturæ arcanis disserere poterat, non modò sublimiores argutias omittit, sed descendit ad vulgarem infimi cuiusque captum, & plebeio stylo indoctis prædicat quæ visu percipiunt. Iustinus quum de Mose fabulatur, magum facit, qui præstigiis & incantationibus populo transitum per mare rubrum fecerit. ita Satan Dei virtutem non modò obruere, sed probrosa etiam nota aspergere conatus est. Atqui, scimus Mosen non arte magica cum incãtatoribus certasse, sed exequutum fuisse duntaxat quæ illi iniuncta a Deo erant. Habebant etiam AEgyptii mysticam theologiam, quæ stultis & deliris commentis, & prodigiosis abominationibus colorem induceret, acsi probare vellent non absque ratione se insanire: quemadmodum Papistæ, quum histrionicè in sua Missa & aliis insulsis ritibus ludant, mysteria tamen comminiscũtur, vt persuadeãt nihil illic esse nisi diuinũ. Gregarii quidem sacerdotes ad illam vsque altitudinem non conscendunt: sed qui volunt inter eos haberi magis perspicaces, nullum quantumuis puerilem aut ludicrum ritum omittunt, cui non affingant spirituale aliquod mysteriũ. Extat in eam rem ineptissima farrago, quam Rationale diuinorum officiorum vocant. Sed quum eiusmodi deliria soli sacrifici inter se tractarent, Mosen fuisse in illis versatum non est probabile, cuius regalis fuit institutio: sed ingenuis artibus fuisse imbutum.

Erat potens in sermonibus. Hæc locutio Hebræis duplicem præstantiam significat, dum is qui ingenio pollet ac doctrina, simul etiam ad res præclaras gerendas aptus est. Intelligit ergo Stephanus Mosen raris dotibus fuisse instructũ vt omnes eximium quendam virum agnoscerent. Cæterùm quum tali in pretio esset, minus spei dabatur Israelitis, eum redemptionis fore ministrum.

23 *Quum impletum esset Tempus.* Inde multi coniiciunt, Mosen nunquam animo alienum fuisse à gente sua: verùm Stephani verba in diuersam partem magis inclinant: quòd scilicet animum eius tandem velut è somno, excitauerit spiritus Dei, vt fratres diu neglectos inuiseret. Originis quidem suæ non fuisse ignarũ verisimile est, cuius notam in carne sua gestabat,

& cuius rumor volitauerat in aula: quia Regis filia sine flagitii suspicione non poterat eum adoptare, nisi genus compertum esset. diu tamen non fuit tantum in eo animi, vt cognationis suæ amorem palàm monstrare auderet. Hoc verò ad augendam Dei gloriam nō parum facit, quòd Moses vocationis suæ inscius, in aula Regis per longum tempus desidet: postea subitò præter spem omnium & suam ipsius, à Domino vocatur. Hæc igitur noua fratrū cura, quæ in eius animum subiit, ex nouo & insolito Spiritus impulsu nata est.

24 *Quum vidisset quendam.* Non oblatum fortuitò Mosi fuit tale spectaculum: sed quum Deus eum populo suo redemptorem destinasset, specimen & quasi præludium hoc per eius manum edere voluit. Nam Stephanus disertè exprimit, nihil eum temerè aggressum esse: sed vocationis suæ conscium, fecisse quod populi vindicem decebat. Nisi enim eum armasset Deus, hominem quantumuis noxium aut maleficum occidere illi fas non erat. Pium est ac laude dignū opus, improbis se opponere, cohibere eorum violentiam, tueri bonos aduersus eorum iniurias: sed vindictam sumere, non est hominis priuati. Non licuit ergo Mosi AEgyptium interficere, nisi quia pro vocationis suæ iure, gladius illi in manum à Domino porrectus erat. Verùm hæc heroica animi magnitudo Spiritus sancti opus fuit: quia quos Deus ad res magnas ordinat, in iis vim suam potenter exerit, vt functioni suæ pares sint. In summa, intelligit Stephanus iam tunc oblatum populo Mosen fuisse redemptionis ministrum, quum dies ex pactione Abrahæ facta instaret: sed populum nihil minus sperasse.

26 *Sequenti Die conspectus est.* Iam ostendit Stephanus non modò neglectam à Patribus fuisse Dei gratiam, sed malignè quoque reiectam. Quanuis enim malū quod narrat, ab vno homine profectū sit, culpam tamē omnibus iure assignat. Nam si grati Deo fuissent, illius proteruiam simul reprimere debuerant. Sed tacent omnes, ac Mosi exprobrari sinunt quod illis præstiterat beneficium: ac quantum in se est vltimo discrimini exponunt, quem, oppositis suis capitibu, protegere debuerant. Huc itaque tendit oratio, non nisi per populum stetisse, quominus leuationem aliquam citius sentiret. Ita sæpe Deo remoram iniicere solet hominum prauitas. Maturè certè suis opem ferre paratus est, sed nos variis obstaculis eius manum à nobis arcemus: postea iniustè cō querimur de eius tarditate. Porrò, hæc nimis impia aduersus Deum, & crudelis in Mosen ingratitudo fuit. Agendæ erant Deo gratiæ, quòd tam fidum patronum in Regis aula dedisset. Moses omni amore & obseruantia colendus. Atqui, pessimam & iniquissimam mercedem reportat, probra & minas. Deinde, quòd facinus ad Regem delatum est, id perfidiæ populi imputare conuenit. Quemadmodum ergo postea quum iam terra Chanaan in conspectu esset, populus sibi aditum suo vitio præclusit: ita nunc Dei gratiam in vnius hominis persona repudians, tempus redemptionis per annos quadraginta differt. Quanquam enim statuerat Deus quid facturus esset, moræ tamen culpa in eos iure reiicitur, qui Mosem in suo officio impediunt ac turbant.

Viri, vos estis fratres. Est quidem generalis inter homines coniunctio, vt mutuò inter se humanitatem colere debeant, & abstinere ab iniuriis omnibus: sed hoc indignius ac minus ferendum, quum se inuicem lædunt qui arctiore vinculo inter se sunt coniuncti. Ergo non tantùm generalis ratio à Mose proponitur quæ ad æquitatem reuocet animos nocendi cupidos: sed cognatio & sanguinis societas commemoratur ad molliendam ferociam. Nullus tamen sequitur profectus. nam qui iniuriam proximo fecerat, proteruè ac minaciter eum repellit. Atque hoc vsitatum est, vt mala conscientia ad furorem homines impellat, atque vt cuiusque deterior est causa, ita ille audacius ac truculentius se efferat. Sed quo prætextu aduersus Mosen tam contumaciter insurgit, qui malam causam habet? Negat iudicem esse. Atqui Moses eum non corripuerat pro imperio: sed tātùm amicè eos pariter monuerat.

An

An solius iudicis est nos monere quum delinquimus? sed hoc omnibus præfractis & immorigeris commune est vitium, nullis monitionibus locum dare, nisi quum vi & imperio coguntur: imò phreneticis sũt similes, qui medicos suos furiosè impetunt. Quò magis studẽdum est frænandis nostris cupiditatibus: ne ita cæco impetu ruamus aduersus eos, qui sanare nostra vitia cupiunt. Monemur etiam hoc exemplo, non posse in tam peruersis hominum moribus seruos Dei officium suũ facere, quin multas iniurias subinde perferant, subeant multas offensas, in pericula incurrant: præsertim benefaciendo malè audiant. Sed horum malorum indignitas illis est deuoranda, ne propterea agere desinãt, quod sciunt sibi à Domino esse mandatum, ac proinde ei probari. Atroci calũnia hîc grauatur Moses, quòd ius principis sibi vsurpet: atque hoc modo crimen læsæ maiestatis illi intenditur. Deinde probrosè illi obiicitur, quod de homine AEgyptio vindictam sumpserit. vtrumque valde odiosum erat. Vnde colligere licet, quàm periculosa tentatione perculsus fuerit sancti viri animus. Quum autem videmus neque exilio, neque aliis malis fuisse fractum, vt eum rectè fecisse pœniteret, nos quoque eius exemplo discamus contra omnes huiusmodi Satanæ machinas, firmum & inexpugnabilem animum habere.

30 *Et expletis annis quadraginta, visus est illi in deserto montis Sina Angelus Domini in flammeo incendio rubi.*

31 *Moses verò, vt vidit admiratus est visionem. Porrò, quum accederet ad cõsiderãdũ, facta est ad eũ vox Domini,*

32 *Ego sum Deus Patrum tuorum,* Deus *Abrahã, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat accedere.*

33 *Dixit autem illi Dominus:* Solue *calciamentum pedum tuorum. Locus enim in quo stas, terra sancta est.*

34 *Videndo vidi afflictionem populi mei in AEgypto, & gemitum eorum audiui & descendi ad eos liberandos. Et nunc veni, mittam te in AEgyptum.*

30 *Expletis annis quadraginta.* Vt homo erat non stupidus Moses, cuiuis nostrum coniicere promptum est, quam multa illi in mentem venire potuerint ad labefactandam vocationis suæ fidem. Captiosæ sunt Satanæ artes: nos ad diffidentiam natura plusquam propensi, quæcunque de verbo Dei obrepunt dubitationes, facilè admittimus. Dura mutatio, ex aulicis deliciis & vita splendida, ad sordidum & laboriosum pascendi munus detrudi: præsertim verò quum tam longum temporis spatium effluere videret Moses, interea in solitudinem relegatus, quid statuere aliud potuit, nisi inane ac lusorium fuisse quod illi Deus promiserat? Quum iam octogenarius in pascendo soceri pecore occuparetur, quando tandem vsuifore suam operam sperasset in liberando populo? Hæc piorũ certamina assiduè meditari vtile est, donec memoriæ nostræ penitus insideant, ne labascant animi, si quando nos diutius, quàm pro votis nostris, suspensos Dominus teneat. Rursum, in eo insigne modestie documentum edit Moses, quòd toto intermedio tempore non satagit, nec tumultus concitat, nec se vllo modo ingerit ad occupandum principatum: vt mos est turbulentis hominibus: sed pecuario muneri non secus intentus est, quam si nunquam ad maiorem prouinciam esset vocatus. Dum autem sic quietus expectat, in tempore illi Dominus apparet,

Visus est illi angelus Domini. Quæritur primum, quis iste fuerit Angelus: deinde, cur sub tali figura conspiciendum se præbuerit. Postquam enim Lucas *angelum* vocauit, mox inducit sic loquentem: Ego sum Deus Abrahæ, &c. Respondent quidam: Sicuti Deus quæ sibi maximè propria sunt, ministris suis interdum attribuit & communicat: ita nō esse absurdum, si ad ipsos transferatur eius nomen. Sed quum apertè pronuntiet hic Angelus, se *Deum* esse æternum qui solus est, & in quo omnia subsistunt, necesse est hoc elogium restringere ad Dei essentiam: nullo enim modo in Angelos competeret. Aptius diceretur, Angelum, quia Dei nomine loquitur, suscipere eius personam: acsi mandata sua ad verbum, tanquam ex ore Dei referret. Qui mos loquendi satis etiam tritus est Prophetis. Sed quando postea dicet Lucas, hunc eundem fuisse Angelum, cuius auspiciis & ductu Moses populum liberauit: & Paulus prioris ad Corinth. decimo, vers. 5. Christū fuisse ducem istum pronuntiat, non est quòd iam miremur, Angelum sibi sumere quòd vnius Dei proprium est. Statuamus itaque primo loco, nullam ab initio fuisse Dei communicationem cum hominibus, nisi per Christum. Nihil enim nobis cum Deo, nisi adsit mediator qui illū nobis cōciliet. Ita hic locus æternæ Christi diuinitati luculentum testimonium reddit, & eiusdem cum Patre essentiæ eum esse docet. *Angelus* porrò ideo vocatur, non modò quia Angelos semper comites habuit, & quasi apparitores, sed quòd illa populi redemptio, nostram omnium adumbrauit, cuius causa mittendus erat Christus à Patre, vt formam serui cum carne nostra indueret. Certum quidem est, Deum hominibus nunquam apparuisse qualis est sed sub specie aliqua, quæ eorum captui congrueret. Alia tamen, vt dixi, in Christo nominis ratio est, quod æterno Patris consilio destinatus hominibus salutis minister, in hunc finem Mosi apparet. Neque huic doctrinæ repugnat quod habetur secundo ad Hebræos cap. vers. 16, Christū nunquam sumpsisse Angelos, sed Abrahæ semen. Tametsi enim Angeli speciem ad tempus induit, nunquam tamen Angelicam suscepit naturam: quemadmodum scimus vere hominem factum esse. Restat, vt aliquid de *rubo* ardenti dicamus. Tritum est illud, Deum similitudine quadam rebus signa aptare. Atque hæc ferè communis est Sacramentorum ratio. Porrò nihil magis appositum ostendi Mosi potuit ad confirmandam eius fidem in præsenti negotio. Sciebat in quo statu gentem suam reliquisset. tametsi ingens esset hominum numerus, erat tamen rubo non absimilis. Nam vt rubus quò dēsior est, & compactis arbustis magis abundat, eò ad flammam excipiendam magis est obnoxius: vt incendium per omnes partes grassetur: ita infirma erat populi Israelitici manus ad omnes iniurias exposita: & sua quasi mole grauata imbellis multitudo, Pharaonis sæuitiam tantùm prospero crescendi successu accenderat. Ergo populus dira tyrannide oppressus, veluti quædam ligni congeries, est incendio vbique correpta: nec quicquam obstat quominus in cinerem mox redigatur, nisi quia Dominus in medio eius sedet. Quanquam autem insolitus persecutionum ignis tum flagrabat, quia tamen Ecclesia Dei nunquam ab afflictionibus prorsus immunis & libera est in mundo, hîc perpetua eius conditio quodammodo depicta est. Quid enim aliud sumus quam flammæ pabulum? Innumeræ verò Satanæ faces assiduè volitant, quæ ignem subiiciant & corporibus & animis: sed Dominus mira & singulari gratia nos à consumptione vindicat ac tuetur. Ardere ergo incendium necesse est, quod in hac vita nos vrat. Sed quia Dominus in medio nostri habitat, efficiet ne quid afflictiones nobis noceant: quemadmodum etiam Psalmo quadragesimo sexto, versu sexto dicitur.

31 *Admiratus est visionem.* Sciamus ita Deum cum Patribus agere solitum fuisse, vt certò eius maiestatem agnoscerent. voluit enim clarum esse discrimen inter visiones quas præbuit, & Satanæ præstigias. Atque hæc certitudo plusquam necessaria est. Quam enim alioqui fidem haberent Dei oracula, quibus fœdus æternæ vitæ continetur? Ergo quum hæc sola sit vera fidei fultura

Deum

Deum habere authorem,necesse est vt indubiè se eum esse monstret qui loquitur. Deinde quando semper obambulat Satan,& miris artibus se insinuat, tótque habeat fallendi modos, præsertim verò Dei nomen fallaciter obtendat,sedulò ab eius ludibriis cauendum est.Videmus vt olim gentes omnes & Papistas etiam luserit.Omnia enim superstitionum portenta,omnia errorum deliria , quæ olim fuerunt , & hodie adhuc regnant sub Papatu,ex somniis,spectris & falsis reuelationibus nata sunt. Quinetiam Anabaptistæ suas illusiones habent. Ergo vnicum hoc remedium est,vt certis notis Deus quas præbet visiones,insigniat.Tunc enim extra errandi periculum sumus,quum suam maiestatem nobis patefecit.Hac ratione animus Mosis admiratione percutitur:deinde ad considerandum accedit:post accessum propiorem Dominus eum magis viuo præsentiæ suæ sensu tangit, vt expauescat.Fateor quidem nihil horum esse quod non æmuletur Satan:sed perperam,vt simia.Et Dominus non modò talibus signis se manifestat, sed hebetudini nostræ suppetias ferens, oculos simul aperit,ne hallucinemur.Deinde Spiritus sanctus notas & symbola diuinæ præsentiæ cordibus insculpit,ne quid dubitationis restet.

32 *Ego sum Deus Patrum tuorum.* Nunc videmus quorsum oblata fuerit Mosi visio:nempe,vt sua verbo Dei authoritas constaret. Parum enim nudæ visiones prodessent,nisi accederet doctrina. Accedit autem non tanquam pars inferior,sed tanquam visionum omnium causa & finis.Quod autem se *Deũ* Abrahæ,Isaac & Iacob nominat, huius appellationis duplex est ratio.Vt infinita est Dei maiestas,si eam comprehendere volumus,potius sensus nostros absorbet:si ad eam ascendere conamur,euanescimus. Se ergo titulis ornat & vestit,sub quibus comprehendi à nobis queat.Sed notandum est,Deum sibi deligere titulos,quibus nos ad Verbum reuocet.Ideo enim Deus Abrahæ,Isaac & Iacob vocatur, quia salutis doctrinam apud eos deposuit,qua mundo innotesceret.Verùm,Deus propriè ad circunstantiam præsentem respexit, quum ita Mosi loquutus est.nam visio hæc,& spes liberandi populi , & mandatum quod Mosi daturus erat,a fœdere pendebant,quod pepigerat olim cum Patribus.Ita nouitatis suspicio tollitur, & erigitur animus Mosis ad sperandam redemptionem,quæ in veteri Dei promissione fundata est.Perinde Ergo valet elogium hoc,acsi dixisset Deus:Ego qui salutem vestram mihi curæ fore, Patribus vestris olim promisi , qui genus Abrahæ gratuito fœdere in fidem meam accepi,imò qui præfixi hoc tempus finiendæ gentis vestræ seruituti, nunc ad præstandam dictis meis fidem tibi appareo . Quemadmodum hodie omnes Dei promissiones vt nobis stabiles ac firmæ sint,hoc fundamento niti oportet,quòd Deus in Christo nos adoptauit,séque Patrem ac Deum nobis fore pollicitus est.Cæterùm,ex hoc loco Christus non absque optima ratione colligit pios esse post mortem superstites,Matt.22.32.Nã si totus homo in morte intereat,inepta esset locutio, Ego sum Deus Abrahæ.Fingamus nullam esse amplius Romam:annon ridiculus erit , qui se vocabit Romanum Consulem?Hoc enim exigit relatio, vt membra inter se respondeant.Alia etiam ratio consideranda est, quòd quum Deus vitam & mortem in manu habeat, proculdubio viuos seruat quibus vult esse in patrem,& quos in filiis suis censet.ergo Abraham,Isaac & Iacob quanuis carne perierint, spiritu tamen apud Deum viuunt.

Tremefactus autem Moses. Posset hoc videri absurdum,quòd vox consolationis plena, Mosem terreat potius quàm exhilaret:sed vtile fuit , Mosẽ sic terreri Dei præsentia , quò se ad maiorem reuerentiam componeret . Nec verò sola vox Dei eius animum percellit:sed ipsius maiestas,cuius signum in rubo ardenti cernebat.Et quid mirum , si homo ad Dei conspectum tremat?Præsertim verò meminerimus,hoc modo animos ad timorem & reuerentiam parari,quemadmodum Exodi capite vigesimo,versu vigesimo secundo habetur: Vidisti signa , audisti tubæ sonitum , vt discas Deũ timere.Sed excipiet aliquis;

Cur nunc Moses tremefactus considerare non audet, qui prius accedere non dubitabat? Respondeo quò propius ad Deum accedimus, prout maior illius gloria affulget, ita maiore nos metu iure affici. Cæterùm, non alia causa Mosem Deus tremefacit, quàm vt sibi obsequentem reddat: atque hic metus præparatio fuit non incommoda ad maiorem fiduciam. Quò etiam pertinet quod sequitur, Solue calciamentum. monetur enim hoc symbolo, vt Dei mandata reuerenter excipiat, ac debitam illi gloriam modis omnibus præstet.

℞. 33 *Quia locus in quo.* Hoc loci elogio Mosis animum quasi in cælum attollere voluit Deus, ne quid terrenum cogitaret. Quòd si tot stimulis pungendus fuit Moses, vt terræ oblitus, Deo se attentum præberet, annon quasi fodiendi sumus, quum simus centuplò tardiores? Quæritur tamen vnde hæc loco sanctitas? Neque enim ante diem illum aliis sanctior fuerat. Respondeo, hunc Dei præsentiæ non loco haberi honorem, & hominum causa prædicari loci sanctitatem. Nam si terram sanctificat Dei præsentia, quantò maiorem eius vim ab hominibus percipi æquum est? Simul tamen notandum est, sic locum ad tempus ornatum fuisse, vt Deus suā illic gloriam minime affigeret: quemadmodum Iacob altare Deo erexit in Bethel, Gene. 35.7, quum præsentiæ illic suæ Deus signum dedisset. Idem quum posteri imitarentur, peruersus cultus fuit. Denique vnius Mosis causa locus vocatur *Sanctus*, vt se ad timorem Dei & obsequendi studium, meliùs componat. Nunc quum Deus vbique se in Christo præsentem nobis exhibeat, idque non obscuris figuris, sed plena luce ac veritate solida, non tantùm pedes calceis nudare, sed nos totos exuere cō uenit.

34 *Videndo vidi.* Nunc Deus se populi fore liberatorem promittit, vt Mosem ministrum rursus de integro constituat. quia tam longo temporis spatio superior obiectio fuerat interrupta. Dicitur enim Deus videre mala nostra quū rationē nostri habet, ac curam salutis nostræ suscipit: sicuti rursum, claudere oculos, & tergum obuertere dicitur, dum causā nostrā negligere videtur. Eadem est ratio descēsus. Minimè opus est, vt se Deus loco moueat opis ferendæ causa: manus enim eius per cælum & terram extenta est: sed hoc ad sensum nostrum refertur. nam quum afflictionem populi non leuaret, procul abesse & curare aliud in cælo videri poterat. Nunc denunciat, Israelitas propinquum sibi sensuros. Totum huc spectat, vt Moses de voluntate Dei factus certior, illum sequi ducem non dubitet, séque maiore fiducia impendat in populi redemptionem, quam Dei opus esse nouit. Notandum etiam est, quòd Deus se *gemitum* audisse commemorat. nam quum miseros & iniustè oppressos respiciat, præcipuè tamen quum in eius sinum deponimus gemitus nostros & querelas, ad misericordiam flectitur. Quanquam nomen hoc, vt sæpe alibi, pro cæcis & confusis querimoniis accipi potest, quæ ad Deum non diriguntur,

35 Hunc Mosen quem negauerant, dicentes, Quis te cō stituit principem ac iudicem? hunc, inquam, Deus principem & redemptorem misit in manu Angeli, qui visus illi fuerat in rubo

36 Hic eduxit eos editis prodigiis & signis in terra AEgypti, & in mari rubro, & in deserto per annos quadraginta.

37 Hic est Moses, qui dixit filiis Israel. Prophetam *vobis suscitabit Dominus Deus vester è medio fratrum vestrorum, sicut me: ipsum audite.*

35 Multa omittit Stephanus: quia ad hanc summā properat, vt intelligāt

Iudæi,nō ideo redemptos fuisse Patres, quòd id sua pietate promeriti essent, sed indignis præstitum fuisse hoc beneficium: deinde ex illis primordiis sperandum esse aliquid perfectius. Quum Moses ordinatus à Deo vindex eorum ac redemptor,iam foret quodammodo in procinctu, viam illi præcluserant. nunc ergo Deus quasi inuitos redimit. Quod de miraculis & portentis additur,tam ad gratiæ Dei commendationē quàm ad illustrandam Mosis vocationem pertinet. Mirum certe est, quòd Deus tam ingrati populi causa, virtutem suam variis portentis exerere dignetur. Sed interea seruo suo authoritatem conciliat. Ergo quòd postea minus illi deferunt Iudæi, nunc conuitiis eum abigere tentant, nunc fastidiunt, nunc cum eo rixantur, nunc illi obstrepunt,nunc tumultuosè in eum insurgūt, in eo & malitiam suam,& impium gratiæ Dei contemptum magis produnt. Ita semper aucta fuit indignitas,vt Deū oportuerit mira patientia certare cum tam peruerso & contumaci populo.

35 *Principem & redemptorem*. Subaudiendæ sunt Antitheses,quæ crimē exaggerāt. Mosi paruissent,si præfectus fuisset à tyranno iudex: à Deo autem constitutus,& quidem redemptor, superbè cōtemnitur ac respuitur.Item imperiū spernendo,impii:gratiam reiiciendo,ingrati quoque fuerunt. Quòd autē adeò honorificum elogium tribuitur Mosi,in eo non ita Deus debitum sibi honorem homini transcribit, vt quicquam de iure suo minuat.neque enim alio sensu *redemptor* vocatur Moses, nisi quia Dei minister fuit.Atque hoc modo penes vnum Deum totius operis gloria in solidū manet. Discamus ergo quoties Dei titulis ornantur homines, non spoliari Deum suo honore : sed quod per manū eorum opus exequitur, ita cōmendari. Huc spectat quod dicit Stephanus,mādatam fuisse Mosi hanc prouinciam in manu Angeli. Nam hoc modo subiicitur Moses Christo, vt sub eius ductu ac auspiciis obsequiū Deo suum præbeat. *manus* enim hic non pro ministerio,sed principatu capitur. Quare sic vsus est Deus Mosis opera,vt Christi virtus supra ipsum emineret:quemadmodum & hodie in peragenda Ecclesiæ salute summus est moderator. Imò sic homines adhibet ministros, vt vis & effectus ab eo solo pendeat.

37 *Prophetā vobis suscitabit*.His verbis non dubium est quin probare velit Stephanus,Christum esse finem Legis: quanuis hoc clarè nō exprimat. Et sanè (vt iam diximus)nō recēset hic ad verbum Lucas quæcūque tunc à Stephano dicta sunt:sed rerum capita notare illi satis est. Porrò suprà capite tertio diximus sic ritè hoc testimoniū aptari Christo,vt tamē aliis quoque Prophetis cōueniat. Postquam enim Moses populū vetuit huc illuc prauis Gentium superstitionibus iactari,quídnā sequi debeat, ostendit:Non est, inquit, quòd magos tibi vel ariolos appetas:Deus enim nūquam te Prophetis destituet,qui te fideliter erudiant.Iam verò certum est tēporale fuisse Prophetarum ministerium, sicuti Legis:donec Christus plenam sapientiæ perfectionem mundo afferret. Huc itaque spectat Stephani oratio,Mosen,dum alium doctorem proponit ac commendat, populum non tenere sibi vni addictum.Fuerunt quidē Prophetæ,Legis interpretes,& tota eorum doctrina,veluti appendix eorum, quæ per Mosen prodita fuerāt: sed quum simul istud constaret,perfectius quoddam doctrinæ genus à Christo afferendum esse, vt qui finem impositurus esset prophetiis omnibus:sequitur,eum summo loco constitui,& præcipuum, vt ita loquar, magisterium illi asseri, ne ambigua sit Euangelii fides.Tenemus nunc quorsū Mosis testimonium inseruerit Stephanus:nempe vt illum ipsum quē plenis buccis iactabāt sibi vnicū esse Doctorē, ostendat non minus indignè à Iudæis mortuum contemni, quàm olim dum viuebat,impiè ac proteruè repudiatus fuerit.Quisquis enim fidē habet Mosi, Iohan.5.46,Christi cuius ille fuit præco,esse discipulus non recusabit. Reliqua pete ex capite tertio.

38 *Hic est,qui fuit in Ecclesia in deserto cum Angelo*

qui loquutus illi fuerat in monte Sina, & cum Patribus nostris: qui suscepit viua oracula, vt nobis daret:

39 *Cui noluerunt obedire Patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum,*

40 *Dicentes Aaroni, Fac nobis deos, qui nos præcedant: nam huic Mosi qui nos eduxit ex terra Ægypti, nescimus quid acciderit.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam idolo, & lætati sunt super operibus manuum suarum.*

38 Pergit Stephanus in narranda populi prauitate, qui tot Dei beneficiis prouocatus, nunquam tamen malignè illum reiicere destitit. Si deo prius immorigeri & parum grati fuerant, tā mirifica saltem liberatio eos ad saniorem mentem reuocare debuerat: atqui eos semper sui fuisse similes ostendit. Tot certè miracula non modò hærere in eorum animis, sed in oculis etiam versari æquum erat. Illi verò omnium obliti, ad Ægypti superstitiones repente transuolant. Recens erat duræ seruitutis memoria, quam traiecto mari effugerant: sed tyrannos, à quibus plusquā inhumaniter afflicti sunt, redēptori suo præferunt. Hic ergo desperatæ impietatis cumulus fuit, quòd tot Dei beneficiis frangi ac vinci eorum cōtumacia non potuit, quin semper ad ingenium redirent. Multùm criminis atrocitatē auget, quod dicit Stephanus, Mosen tūc fuisse cum illis in deserto. Præterquam enī quòd rara hîc & inestimabilis Dei bonitas in ipsis tolerandis apparet, nihil sibi ad excusationē reliquū faciunt, dum tot vndique angustiis obsessi, tot necessitatibus constricti, Mosen habentes ducem sui itineris, & fidum vitæ custodem, perfidè nihilominus à Deo ipso deficiunt. Denique indomitis bestiis similes fuisse apparet, quos Deus tot vinculis retinere in obsequio non potuit. Quòd ergo illos Moses sub ducatu & præsidio Angeli per desertum regere non destitit, ex hac temporis circunstātia colligere promptum est, quàm obstinata & insanabilis fuerit eorum prauitas. Sicuti prodigiosæ contumaciæ fuit, non humiliari tot malis & ipso mortis conspectu. Quòd Mosen cum *Angelo* & Patribus fuisse dicit, longè diuersa est ratio. Patribus enim adfuit, vt se illis ducem ex Dei mandato præberet: fuit cum Angelo tanquam minister. Vnde sequitur, non priuato homini factā fuisse iniuriam, sed gubernationi diuinæ: quando non obstitit vtriusque reuerentia, quin populus in celeratam perfidiā se proriperet. De Angelo iam prius diximus. Sed participium λαλοῦντος, ambiguum sensum habet. nam vel de prima visione potest intelligi, qua vocatus fuit Moses ad redimendum populum: vel de sermone quem Deus cum Mose habuit post traiectum mare rubrū. Quoniam autem vtroque modo se redemptionis esse authorem testatus est Christus, non multum refert vtrum eligas: imò nihil impedit, quominus ad vtrūque extendas. Nam qui Mosi loqui ab initio cœperat, vt eum in AEgyptum mitteret, continuauit postea sermonis sui tenorem, donec perfectum esset opus.

Qui suscepit viua oracula. Erasmus transtulit sermonē viuum: sed qui Græcè norunt, melius fuisse à me redditum quod dicit Stephanus, agnoscent. Nam in oraculis maior, quàm in sermone inest maiestas. Tātùm de voce loquor: scio enim oraculum esse quicquid ex ore Dei manat. Porrò his verbis authoritatem Mosis doctrinæ conciliat, quia nihil in medium protulerit, nisi à Deo profectum. Vnde sequitur, nō tam Mosi, quàm Deo in illius persona rebelles fuisse Iudæos. quo magis detegitur ferrea eorum improbitas. Est autem hæc generalis ratio sanciendæ doctrinæ

ctrinæ, quum homines nihil tradunt nisi diuinitus sibi mandatum. Quísnam enim hominum Mosen sibi postponere audebit: cui hoc tantùm iure adhibendam fuisse fidem pronuntiat Spiritus, quia doctrinam à Deo acceptam fideliter populo exposuerit? Sed quæritur, cur Legem *viuum* sermonem appellet. Videtur enim minimè hoc elogium cũ Pauli verbis congruere, 2.Cor 3.7, vbi Legem dicit esse ministerium mortis, & iram operari, & peccati esse virtutem. Si intelligas Viuum sermonem, qui sit efficax, & qui hominum contemptu irritus fieri nequeat, nulla erit repugnantia: sed ego actiuè pro Viuifico positum, interpretor. nam quum Lex piè sanctéque viuendi perfecta sit regula, & iustitiam Dei ostendat, meritò vitæ & salutis doctrina censetur. Quò pertinet solennis illa Mosis contestatio, dum cælum & terram adiurat, quòd proposuerit viam vitæ & mortis. Quo sensu etiã Ezech. cap. 20. conqueritur Deus, Legem suam bonam violatam esse, præcepta sua bona de quibus dixerat, Qui fecerit hæc viuet in illis. Lex igitur in se vitam continet. Si quis tamen Viua interpretari malit efficaciæ & virtutis plena, vehementius non cõtendam. Quòd autem ministerium mortis dicitur, id illi accidentale est propter corruptam hominum naturam. Peccatum enim ipsa nõ generat, sed inuenit in nobis. Vitam offert: sed nos, quia vitiosi sumus, nihil quàm mortem referre inde possumus. Itaque, non nisi hominum respectu mortifera est. Quanquam altius respexit hoc loco Stephanus: neque enim de nudis præceptis loquitur, sed totam Mosis doctrinam comprehẽdit, in qua inclusæ sunt gratuitæ promissiones, atque adeò Christus ipse, vnica hominum vita & salus. memoria tenendum est quibuscum hominibus negotium erat Stephano. Præposteri erant Legis zelotæ, qui in mortua tantum & mortifera litera hærebant: ac interea contra Stephanum insaniebãt, quòd Christum in Lege quæreret, qui verè est illius anima. Obliquè ergo peruersam eorum inscitiam perstringens, maius aliquid & excellentius in Lege reconditum esse significat, quàm ipsi hactenus nouerint Nam vt carnales erant, externa specie contenti, nihil in ea spirituale quærebant. imò nec sibi ostendi patiebantur.

Vt nobis daret. Hoc ad diluendam calumniam valet, qua falsò grauatus fuerat. Nam quum se Legis iugo subiiciat, séque vnũ ex Mosis discipulis esse profiteatur, multum abest, quin fidem illi apud alios abroget. quin potius obiectum sibi crimen in calumniæ authores retorquet. Nam istud totius populi commune quodammodo probrum erat quòd Patres Legi parere noluerant. Interea tamen admonet non suo tantùm seculo Mosen datum esse Prophetam: sed vt mortui apud posteros vigeret authoritas. Neque enim Dei doctrinã vnà cum Ministris extingui conuenit, aut è medio tolli. Quid enim minus consentaneum, quàm ipsam emori, qua nobis confertur immortalitas? Sic hodie quoque statuẽdum est: sicuti suæ ætatis hominibus loquuti sunt Prophetæ & Apostoli, ita nobis scripsisse, ac perpetuum esse doctrinæ illorum vigorem, quia authorem Deum potius quàm homines Ministros referat. Admonet interea, si qui destinatum sermonẽ reiiciunt, Dei consilium reiicere.

39 *Repulerunt & auersi sunt.* Mosen à Patribus reiectũ fuisse dicit: & simul causam notat, quòd AEgypti superstitionibus se potius addixerint. Fuit autem hic horribilis & plusquam cæcus furor, AEgypti mores & instituta appetere, vbi nuper tam grauia perpessi fuerant. *Auersos* cordibus in AEgyptum dicit, non quòd illuc reuerti optarint, sed quia animos reflexerint ad eas corruptelas, quarum nulla illis memoria manere debuerat, nisi cum summa execratione & odio. Verùm quidem est, semel agitatum inter Iudæos fuisse de reditu: sed historiam illam Stephanus nunc nõ attingit. Porrò cõtumaciã magis exprimit, quum dicit fuisse *auersos.* Rectam enim viam duce & rectore Deo ingressi, repentè alio se proripiunt: acsi equus refractarius sessoris impatiens proteruè se retro ageret.

40 *Fac nobis deos.* Quum variis modis cursum reflexerint Iudæi, memorabile præ aliis exẽplum fœdæ ac dete-

standæ eorum perfidiæ hîc eligit Stephanus: quum scilicet vitulum sibi fabricauerunt, quem loco Dei colerent. Nihil enim hac ingratitudine turpius fingi potest. Fatentur se redemptos esse ex Ægypto: neque hoc Dei gratia & Mosis opera factum esse dissimulant: interea tanti boni authorem simul cum Ministro securè reiiciunt. Et quo prætextu? Nescire se obtendunt quid Mosi acciderit. Atqui in monte esse nō ignorant. Illuc eundem prosequuti sunt oculis suis, donec opposita nube Deus illū ad se reciperet. Sciunt præterea salutis suæ causa Mosen abesse, qui se in tempore rediturum promiserat, vt Legem à Deo latam ad ipsos perferret. Iussit tantùm paulisper quiescere. Insanos repentè intra exiguum tempus tumultus sine causa mouent, sed vt rationis colore furorem suum tegant vel honestent, deos volunt habere sibi præsentes, quasi verò nullum illis Deus præsentiæ suæ signum hactenus dedisset. atqui, eius gloria quotidie in nube & colūna ignis conspicua erat. Videmus ergo quàm maligno Dei fastidio ad idololatriam properent, vt interea taceam quàm turpis & scelerata ingratitudo fuerit, quòd illis tam breui spatio miracula exciderant, quorum memoria in finem vsque mundi celebranda erat. Quare ex hac vna defectione abundè patet, quàm pervicax & intractabilis fuerit populus. Adde quòd hanc potius rebellionis historiam, quàm alias, referri ad causam Stephani faceret. Nam populus, Dei cultum palàm euertit, Legis doctrinam repudiat, peregrinam & profanam religionem inducit. Cæterùm, insignis est hic locus, quia fontem ostendit, ex quo omne genus superstitiones ab initio fluxerunt præsertim verò quæ fabricandis idolis prima origo fuerit: nempe, quòd homo qui carnalis est, Deum tamē pro carnis suæ captu habere vult præsentē. Hæc causa est, cur seculis omnibus tanta in fingendis idolis, hominum lascivia fuerit. Ac Deus quidem se ruditati nostræ hucusque accommodat, vt se quodammodo sub figuris offerat visibilem. Nam sub Lege plurima erant symbola ad testandam eius præsentiā. Et hodie per Baptismum & Cœnam, adeóque per externam Verbi prædicationem ad nos descendit. Verùm, dupliciter hîc peccant homines: primùm, ordinatis à Deo mediis non contenti, noua sibi audacter accersunt. Hoc iam non leue est vitium, quòd nullum modū tenentes, pruriunt semper ad noua figmenta, atque ita fines à Deo positos transilire non dubitāt. Atquî, nulla esse potest vera Dei imago, nisi quam ipse instituit. quæcunque ergo præter ipsum verbum finguntur hominum arbitrio, falsæ sunt & adulterinæ. Sequitur deinde alterum vitium non magis tolerabile, quòd mēs humana, vt nihil nisi crassum & terrenum de Deo concipit, ita ad eandem crassitiem transfert omnia diuinæ præsentiæ symbola. Nec modò in idolis à se fabricatis adeò perperam ludit, sed etiam quicquid à Deo institutum fuerit, in contrarium finem detorquens, corrumpit ac vitiat. Descendit quidem, vt dixi, ad nos Deus: sed hoc consilio, vt nos in cælum attollat. Nos autem, qui terræ sumus affixi, illum similiter volumus in terra habere. Hoc modo deformatur cœlestis eius gloria, & omnino impletur quod hîc dicunt Israelitæ, *fac nobis deos*. Nouum enim sibi numen creat, quisquis non spiritualiter Deum colit, & tamē si omnia propius expendas, nolunt Israelitæ data opera Deum habere à se creatum: quin potius sub vituli aurei effigie, verum & æternum Deum habere se putant. Seriò enim ad conditum sacrificium adsunt. & quod Aaron pronuntiat, illos esse deos à quibus educti sunt ex Ægypto, cōsēsu suo approbant. Verū Dominus friuolas istas imaginationes nihil moratur: sed alienos deos in locum suum cō queritur supponi, simul atque à Verbo suo vel tantillum, homines deflectunt.

41 *Et vitulum fecerunt.* Cur hæc magis placuerit effigies, facilè ex superioribus verbis colligitur. Quanquam enim innumeris idolis scatebat Ægyptus, bouem tamen in præcipuo fuisse honore notum est. Vnde autem idoli cupiditas, nisi quia cordibus in Ægyptum auersi erant, quemadmodū iam dixit Stephanus? Notanda autem est locutio, quum dicit, eos *hostiam* idolo obtulisse. Edicit Aaron, vt ad colen-

da a

dum Deum populus conueniat: congregantur omnes. Testantur ergo sibi nihil minus in animo esse, quàm fraudare Deum suo cultu, vt ad vitulum transferant, quin potius illis propositum est, Deum in imagine vituli colere. Sed quia idolum fabricando, verum Deum reliquerunt, quicquid postea sequitur, idolo censetur dari: quia Deus prauos omnes cultus respuit. Neque enim æquum est, impensum ei ferri quod non mandauit, & quia nominatim vetuit visibile simulachrum sibi erigi, sacrilegium est, quicquid in eius honorem postea tentatur.

Lætati sunt super operibus. Loquutio hæc ex Isaia sumpta est, imò ex Prophetis, qui similiter exprobrant Iudæis, oblectatos fuisse suis figmentis. Et sanè mira dementia est, dum sibi quidquam in rebus diuinis arrogant homines. Lætitiam interpretor, solenne illud tripudium, quod refert Moses Exodi tricesimo secundo capite. Commune tamen vitium Stephanus taxat, quo laborant idololatræ. Nam quum in religione nihil hominibus fas sit suscipere, nisi à Deo præscriptum: temere quiduis excogitant, & neglecto Dei verbo, eligũt manuum suarum opera. Stephanus autem ostendit, dum ita sibi in hac licentia placent, eò magis ipsos displicere Deo. Quare, si cultum nostrum probari volumus, ab operibus manuum nostrarum, hoc est, à propriis inuentis abstinendum est. Nihil enim aliud quàm sacrilega profanatio est, quicquid à seipsis homines excogitant. Propriè quidem idolum probri causa sic vocatur, quasi res nihili, quia nulla ratio patitur Deum ab homine fabricari.

42 *Conuertit autem se Deus, & tradidit eos ad colendam militiam cæli: quemadmodum scriptum est in libro Prophetarum, Nunquid victimas & hostias obtulistis mihi per annos quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 *Et sustulistis tabernaculum Moloch, & astrum dei vestri Rempham, & figuras quas fecistis ad colendum eas. Ideo transferam vos vltra Babylonem.*

Docet hîc Stephanus, nullum Iudæos fecisse peccandi finem, sed longius subinde in peruersis suis erroribus euagatos: vt primus ille lapsus illis velut ingressus in labyrinthum fuerit. Hoc autem iustæ Dei vindictæ assignat, quòd ab eo tẽpore creuit insania, vt sibi pro vno idolo, innumera accerserent. Admonet hoc exemplum, vt solicitè ad sequendam Dei regulam intenti simus: quia simulatque vel tantillum ab ea deflex
imus, huc & illuc variis deliriis raptari, implicari plurimis superstitionibus, & penitus demergi in vastam errorum colluuiem necesse est. Atque hanc Deus pœnam iustè hominibus irrogat, qui eius verbo parere abnuerunt. Ideo dicit Stephanus *conuersum* fuisse Deum: quæ locutio perinde valet, ac Tergum obuertere. Oculos enim quodammodo in populum defixos habebat, quum singularem in eo regendo curam ostenderet. nunc defectione offensus, faciem suam aliò conuertit. Hinc simul colligere licet, non aliter posse nos rectam viam persequi, nisi quum Dominus nobis regendis inuigilat: auersa autem eius facie, nos statim in errores abstrahi. Iam tunc quidem à Deo relicti erãt Israelitæ, quum vitulum fabricarunt: verùm Stephanus pœnæ atrocitatem exprimere voluit, ac si dixisset, tũc planè in sensum reprobum fuisse coiectos: quemadmodum & Rom. 1. 28, Paulus eos qui gloriam Deo non dederunt quũ se illis manifestasset, in cæcitatem & stuporem, & in cupiditates probrosas tradi, iusta Dei vindicta, docet. Hinc factum est, ex quo vitiari cœpit religio, vt paucis superstitionibus innumeræ abominationes, & leuibus corruptelis crassa idololatriæ portenta successerint. Quia enim lucem sibi accensam neglexerunt homines, iusto Dei iudicio pror-

sus obstupefacti fuerunt, vt nihilò rectius quàm brutæ pecudes iudicarent. Est quidem fertilis idololatria, vt ex vno deo fictitio, centū mox gignantur: ex superstitione vna, mille scaturiant. Sed hinc tanta hominū insania, quòd Deus Satanæ illos tradēs, seipsum vlciscitur: quia ex quo nos suscepit regēdos, nulla contingit in parte eius mutatio, sed temeraria nostra leuitate à nobis distrahitur.

Nunquid victimas & hostias. Locus hic ex 5. cap. 25. Prophetæ Amos sumptus est. Locutio qua Stephanus vtitur, prophetias omnes in vnum corpus fuisse collectas ostendit. Cæterùm Amos illis, postquam in idololatriam & varia populi scelera inuectus est, subiicit, nō esse nouum hoc malum, vt Deo rebelles sint Iudæi: quia iam in ipso deserto illorum Patres à vera pietate desciuerant. Porrò victimas sibi oblatas fuisse negat, non quòd illic nulla prorsus fuerint sacrificia, sed quia Deus adulterinum cultum respuebat: quemadmodum & apud Isaiam 43. 22, expostulat cū populo, quòd nullis ab eo sacrificiis honoratus fuerit: Tu, inquit, non inuocasti me, Iacob, nec sacrificiis tuis me honorasti, neque ego seruire te feci in oblatione vel suffitu. Non emisti mihi calamum, neque adipe satiasti me. Tu verò onerosus mihi fuisti in peccatis tuis, & seruire me fecisti in tuis iniquitatibus. Certè eiusmodi omnia quotidie fiebant à Iudæis: sed nullū ab impiis obsequium recipit Deus, vel ratum habet. deinde abominatur quicquid aduentitiis mixturis fœdatum est. In hunc modum etiam de Patribus apostatis loquitur Amos. Quod statim subiicitur, vel ad eosdē, vel ad posteros referri potest.

43 *Sustulistis* tabernaculū Moloch. Copulam, aduersatiuæ particulæ loco quidam accipiat: acsi diceret, Quin potius honorem exhibuistis idolo. Posset etiam in particulam causalem resolui, hoc modo: Non mihi obtulistis sacrificia, quoniam erectum fuit à vobis tabernaculum Moloch. Ego autem paulò aliter interpretor. quòd scilicet maioris vehementiæ causa Deus initio Patres accuset: deinde posteros subiiciat in deterius superstitiones auxisse, quoniam noua & varia idola sibi acciuerint: acsi ita loquutus esset Propheta in persona Dei, Si ab vltima vetustate repetam qualiter se genus vestrum erga me gesserit, ò domus Iacob, iam in ipso deserto Patres vestri mandatum à me cultum corrumpere ac peruertere cœperunt: sed vos illorum impietatem vicistis, nam innumera deorum turba à vobis inuecta est. Atque hic ordo ad institutum Stephani melius quadrat. Vult enim probare (vt iam dictum est) ex quo in alienos ac degeneres ritus prolapsi sunt Israelitæ, nullum fecisse peccandi modū: sed cæcitate à Deo percussos, nouis subinde idololatriis se polluisse, donec ad extremum impietatis ventum est. Ergo Stephanus Prophetæ testimonio sententiam hanc apposite confirmat, quòd Iudæi ex patribus impiis ac immorigeris progeniti, tamen in peius ruere nunquam cessassent. Cæterùm, quanuis paulò diuersa sint Prophetæ verba, sensus tamen idem est. Probabile est Stephanum, cui sermo erat cum Iudæis, recitasse adverbum, eorum lingua, quod habetur apud Prophetam: Lucas, qui Græcè scribebat, interpretem Græcum sequutus est. Propheta dicit, Honorastis Succuth Regem vestrum, & Ciium imaginem vestram, sydus deorum vestrorum. Græcus interpres ex proprio nomine appellatiuum fecit, propter affinitatem vocis Succoth, quæ tabernaculum significat. Vnde porrò suum illud Remphā sumpserit, nescio: nisi quod potuit nomen illud ea ætate magis esse vsu receptum.

Et figuras quas fecistis. Nomen Imaginis quod est apud Prophetam, per se nihil vitii denotat. Nomen etiam τυπου apud Græcos in bonam partem capitur. τυποι enim vocantur omnes ceremoniæ, quas Deus instituit. Damnat tamen nominatim Propheta τυπους à Iudæis confictos. Cur istud, nisi quia Deus sub visibili & externa forma coli non vult? Si quis excipiat, Mentionem hìc fieri de syderibus: verum quidem esse fateor: sed in hoc tantùm insisto, Prophetam, quanuis honestum nomen idolis concedat, vitiosum tamen cultum acriter & seuerè damnare. Quo refutatur inepta & puerilis Papistarū cauillatio.

tio. Imagines & ſtatuas quas adorant, quia negãt eſſe idola, cultum in quo inſaniunt εικονοδουλειαν eſſe dicunt, nõ autem ειδωλοδουλειαν. Quũ ſophiſticè Deo illudant, nemo communi tantùm ſenſu præditus, non videt in talibus ineptiis pluſquam eſſe ridiculos. Nam vt de voce litem ipſis non moueam, certum eſt nomen τυπου magis honorificum eſſe quàm εικονος. Atqui, ſimpliciter hîc dãnantur τυποι quos ſibi homines fabricãt, non tantum προς την λατρειαν: ſed προς την προσκυνησιν, hoc eſt ad quamlibet adorationem. Ergo concidit putida illa diſtinctio, in qua Papiſtæ callidum effugium habere ſe putant.

Vltra Babylonem. Propheta Damaſcum nominat: nec diſſentit Græca interpretatio. Quare, fieri poteſt vt hîc nomẽ *Babylonis* errore obrepſerit. quãquã in ſumma rei nihil eſt diſcrepãtiæ. Babylonem transferendi erant Iſraelitæ: ſed quia præſidium ſibi certum & inexpugnabile in Syriæ regno ſtatuebant, cuius caput erat Damaſcus, ideo Propheta denuntiat, Damaſcum non fore obſtaculo, quin Deus illos longius expellat. acſi diceret, Quãdiu Damaſcũ habetis hoſtibus veſtris oppoſitam, putatis vos egregiè munitos eſſe: atquî Deus vltrà vos transferet, in Aſſyriam ſcilicet atque in Chaldæam.

44 *Tabernaculum teſtimonij fuit Patribus noſtris in deſerto: quemadmodum ordinauerat loquens Moſi, vt faceret illud ſecundum formam, quam viderat.*

45 *Quod etiam induxerunt, qui ſucceſſerunt Patres noſtri cum Ieſu in poſſeſsionem gẽtium, quas expulit Deus à facie Patrum noſtrorum vſque ad dies Dauid.*

46 *Qui inuenit gratiam coram Deo: & petijt vt inueniret habitaculum Deo Iacob.*

47 *Solomon autem ædificauit illi domum.*

48 *Sed Altiſsimus non in manufactis templis habitat: quemadmodum Propheta dicit,*

49 *Cælum mihi ſedes, terra verò ſcabellum pedum meorum. Qualem domum ædificabitis mihi? dicit Dominus: vel quis locus requietis meæ?*

50 *Annon manus mea fecit hæc omnia?*

44 *Tabernaculum teſtimonii.* Hic oſtendit Stephanus, non poſſe adſcribi culpam Deo, quòd Iudæi variis ſuperſtitionibus ſe polluerint, quaſi eos ſine fræno vagari paſſus fuerit. Deum enim *mandaſſe* dicit, qualiter ab ipſis coli vellet. Vnde ſequitur non alia cauſa fuiſſe tot erroribus implicitos, niſi quia præſcriptam à Deo formam ſequi noluerint. Quanquam duplici eos nomine perſtringit: Quòd vna Dei regula non contenti, temerè ipſi alienos cultus ſibi finxerint: deinde, quod in templo quoque & inſtitutis à Deo ceremoniis, rectum finem non ſpectarint. Nam quum ſpiritualis cultus exercitia illis deberent eſſe, pro craſſo ſuo ingenio nihil niſi terrenum & carnale apprehenderunt: hoc eſt, pro corpore ipſo, vmbram. Videmus ergo in Iudæis primò reprehẽdi audaciam, quòd ſimplici Dei verbo non contenti, poſt ſua cõmenta abrepti ſint. Deinde, reprehendi præpoſterum veri ac ſynceri cultus abuſum: quia carnem pro ſpiritu ſequuti ſint: *Tabernaculum*, inquit, *teſtimonii* illis fuit. Ergo nihil eos impulit ad peccandum, quàm propria laſciuia & temeritas: nam quum probè edocti eſſent, quænam eſſet iuſta colendi Dei

rato, sublatus erat ignorantiæ prætextus. Quod obseruatu dignum est: nam quum Deus voluntatem nobis suam patefaciens, frænum quodammodo imponat, si post acceptum eius mandatum huc vel illuc deflectimus, duplex nos reatus manet: quia seruus sciens voluntatem Domini sui & non faciens, grauius vapulabit. Hæc prima nota est, qua degeneres ac viciosos omnes cultus à probo & syncero, Spiritus sanctus discernit. Imò, vt breuius loquar, recti cultus & idololatriæ primum est discrimen, quòd pii nihil nisi ex Dei verbo suscipiunt: alii autem quicquid libuit, putant esse licitum: atque ita suum arbitrium pro lege habent, quum Deus nihil probet nisi quod ipse præscripsit. Huc etiam pertinet *testimonii* nomen. Vox quidem Hebraica *moed*, statutum locum, & tempus, vel conuentum hominum significat: sed ratio quæ exprimitur apud Mosem, aliam appellationis causam esse ostendit. Apud quem sæpius repetit Deus, Ego illic conueniam vobiscum. Ergo fœdere ac verbo Domini consecratum erat tabernaculum, & illic assiduè vox eius personabat, vt à profanis omnibus locis differret.

Secundum formam quam viderat. Hoc ad secundam partem quam attigi, refertur. Fieri enim potest, vt qui tantùm præceptis à Deo ceremoniis vtetur, peruersè tamen Deum colat. ritus enim externos Deus non moratur, nisi quatenus cælestis veritatis sunt symbola. Ita structuram tabernaculi veteris ad cælestem archetypum exigi voluit, vt scirent Iudæi, non esse in externis figuris hærendum. Porrò, quid sibi voluerit typus ille, cuius mentio fit apud Mosem, Exodi 25. 40. petat qui volet ex meis in Epistolam ad Hebræ. commentariis, 8.5. Hic breuiter tantùm admonet Stephanus, spiritualem fuisse cultum quem mandauit Deus Iudæis, sed illos pro carnali suo stupore malos ac peruersos fuisse interpretes. Ergo, sicuti diximus nullum probari Deo cultum, nisi qui in eius mandato fundatus est: ita hîc docemur ad legitimum mãdati vsum requiri, vt spiritualis adsit veritas. quo confesso, lis similis erat quã diximus versatam fuisse in hoc cardine, Cedere debeant nec ne vmbræ corpori. Quòd dicitur Moses, *formam* vidisse, eò significat Dei Spiritus, non licere nobis formas pro arbitrio comminisci, sed in forma à Deo ostensa defixos esse oportere omnes nostros sensus, vt ad eam formetur tota religio. Nomen *typi* hoc loco primarium exemplar significat: quod nihil aliud est quàm spiritualis veritas.

45 *Quod induxerunt.* Hoc ad augendam gentis peruicaciã facit, quòd quũ Tabernaculum apud eòs maneret, atque illud gestarent quocunque proficiscerentur, non tamen potuerint in Dei testimonio retineri, sed perfida leuitate in alienos & profanos ritus transierint, nempe testãtes in medio sui Deum habitare, à quo tam remoti erant, & quem profligabant ex hæreditate sibi ab illo data. Huc accedit quòd Deus tabernaculum suum variis miraculis ornabat: victoriis enim quibus potiti sunt Iudæi, sancita fuit illius dignitas, vt patet ex compluribus Sacræ historiæ locis. Valde ergo præfractos fuisse necesse est, qui à cultu tot modis approbato subinde resilire non destiterunt.

Vsque ad dies Dauidis. Tametsi diu in Silo stationem suam habuerit arca Domini, 1.Sam.1.3.24. non tamen vsque ad regnum Dauidis certa illi fuit sedes. Neque enim hominibus fas fuit locum illi eligere, sed collocanda fuit in eo loco quem Dominus monstrasset, sicuti Moses sæpius meminit. Neque verò Dauid ipse ab hostibus receptam ausus est in areã Areunæ adducere, donec illi per Angelum è cælo testatus est Dominus illam esse sedem quã elegerat. Non immeritò autem hoc in singulari Dei beneficio deputat Stephanus, quòd ostensus fuit locus Dauidi, in quo Deum posthac Israelitæ colerent, 2. Sam. 24. 18. Sicut in Psalmo 132.5. tanquã alia re nõ vulgari sibi gratulatur: Lætatus sum in dicẽtibus mihi, In domũ Iehouæ ibimus. stabiles erũt pedes nostri in atriis tuis Ierusalem, Psal.122. Coniunctũ erat sacerdotium cũ regno. Ergo in statione Arcæ regni stabilitas, 1.Reg.5.5, Dauidi ostenditur. Ideo tam anxiè hoc optasse dicitur, vt solenni voto se obstringeret

non

non se prius habitaturum domi suæ, nō daturum somnum oculis, nec palpebris suis dormitationem, donec sciret locum Domino, & tabernaculum Deo Iacob. Porrò Dauidi ostēsus fuit locus: Solomoni verò permissum est templum extruere

47 *Solomon ædificauit.* Videtur hîc obliquè Stephanus Solomonem perstringere quasi Dei naturam non respexerit in extruendo Templo: tamen opus illud non absque Dei iussu aggressus est. Addita fuit etiam promissió, qua testatus est Deus se præsentem illic suis adfore. Respondeo, quum negat Stephanus Deum habitare in templis manufactis, ad Solomonem id minimè referri: qui satis agnouit quærendum in cælo Deum esse, & illuc attollendas fide esse mentes, Quod etiā solenni quā habuit precatione, disertè præfatus est: Cæli cælorum te non capiunt: & quantominus domus hæc? sed populi stuporem reprehendit, qui templo abusus est quasi Deū sibi haberet obstrictū. Quod clarius patet ex Isaiæ 66.1, testimonio quod simul attexuit, Deus, inquit, templum sibi voluit per Solomonē extrui, sed longè errarunt qui eum veluti inclusum putarunt eiusmodi structura: quemadmodum per Prophetam suum conqueritur, iniuriam sibi à populo fieri, dum loco alligatus fingitur, Ceterùm non ideo solùm inuehitur Propheta in Iudæos, quòd Deum superstitiose colerent, putantes templo affixum esse eius numen: sed quia illū æstimantes ex suo affectu, postquam sacrificiis & externa pompa defuncti erant, fingebant sibi placatum esse, adeóque obnoxium. Hic ferè communis fuit omnium ætatū error, quòd homines frigidas ceremonias putarunt abundè ad cultum Dei sufficere. Ratio est, quia quum sint carnales mundóque addicti, Deum imaginantur sui similem. Ergo Deus, vt hunc illis stuporem excutiat, se omnia prædicat implere.

49 Nam quòd *cælum* dicit esse sedem suam, & *terram* assignat scabellum pedibus suis: non ita accipi debet quasi sit corporeus vel more hominum diuidi posśit in partes: sed quia immensus est, negat se vllis locorum spatiis cōtineri. Falluntur itaque qui ex sua natura Deum vel eius cultū æstimant. Quia autem Prophetæ negotium est cum hypocritis, non de essentia Dei tantùm disputat: sed generaliter docet, hominibus valde esse dissimilem, nec eorum more, vano huius mundi splendore affici. Hîc rursum exoritur illa quæstio, Cur Propheta nullum in mundo quietis locum Deo esse pronuntiet, quum tamen diuersum alibi palàm affirmet Spiritus, Psalmo 132.14, Hæc requies mea in seculum seculi. Quinetiam Isaias hoc eodem elogio Ecclesiā ornat, quòd sit gloriosa Dei requies: ad templum scilicet alludens. Respondeo, quum præsentiæ suæ symbola in templo & sacrificiis olim instituit Deus, non hoc fecisse, vt se illic & suam virtutem affigeret. Peruerse ergo Israelitæ qui defixis in symbola mētibus, terrestrem sibi fabricati sunt deum. Peruerse etiā qui hoc prætextu, peccandi licentiā sibi sumpserunt, quasi in nudis ceremoniis promptum ac facilem haberent eius placandi modum. Ita solet mundus cum Deo ludere. Quū externis symbolis Deus se præsentem suis fore testatur, vt in medio eorum habitet, sursum eos inuitat, vt spirituali modo ab ipsis quæratur. Hypocritæ mundo impliciti, Deum potius è cælo detrahere volunt: & quum nihil habeant præter nudas figuras, stolida confidentia inflati, secure sibi in peccatis indulgent. Sic hódie in Papatu Christum imaginatione sua includunt in pane & vino. Deinde ludicro cultu erga suum idolum defuncti, superbè se efferunt, quasi nihil ad angelicam sanctitatem deesset. Hæc duo vitia sedulò notanda sunt, quòd homines superstitiosè mundanum ac carnalem sibi Deum fabricant, qui ad ipsos ita descendat, vt maneāt in terra defixi, neque ad cælum aspirent. Deinde, friuolis obsequiis placari Deum somniant Hinc fit, vt obstupescant in signis visibilibus: deinde vt neglecta pietate Deum puerili modo, & nihili rebus demereri satagant. Nūc tenemus quo sensu dicat Propheta, nusquā esse Deo in mundo locum quietis. Templum quidem præsentiæ suæ signum ac pignus esse voluerat sed piis qui corde in cælum ascen-

deret, qui pura fide spiritualiter illũ coleret. Sed apud superstitiosos, qui stupidis suis figmẽtis eũ mundi elementis alligant, aut terrenum illi cultum stultè erigunt: apud hypocritas, qui ebria confidentia turgescunt, quasi optime erga Deum defuncti sint, postquam in suis ineptiis luserunt, non habet quietis locum. In summa, promissio fide accepta facit, vt Deus tanquam præsens nos in templo exaudiat, virtutem suam exerat in Sacramentis: sed nisi fide ad ipsum assurgimus, nullam habebimus eius præsentiam. Hinc colligere promptum est, quum in medio suorum habitat, nec terræ affixum esse, nec vllo loco comprehendi, quia spiritualiter ipsum in cælo quærunt.

50 *Nonne manus mea.* His verbis admonet Propheta, neque auro, neque pretioso templi ornatu, neque sacrificiis Deum indigere. vnde sequitur, verum eius cultum ceremoniis non contineri. Nihil enim eorum quæ illi offerimus sua causa desyderat, sed tantùm vt nos exerceat in studio pietatis. quod argumentum fusius tractatur Psal. 50. Etsi enim pudẽda est fatuitas, Deũ velle sacrificiis pascere, nisi tamen in ea demersi essent hypocritæ, non tanti res ludicras facerent: quia insipidum est corã Deo quicquid à spirituali cultu discrepat. Ideo sciamus nos quæri à Deo non nostra, quæ precariò tantùm ab eo obtinemus. Atq; hinc simul patet quàm procul à carnalibus hominum figmentis distet vera religio.

51 *Duræ ceruicis, & incircũcisi corde & auribus: vos semper Spiritui sancto restitistis: sicut Patres uestri, ita & vos.*

52 *Quem prophetarum non persequuti sunt Patres vestri? & occiderunt eos qui prænuntiarunt de aduẽtu Iusti: cuius nunc vos proditores & homicidæ facti estis.*

53 *Qui accepistis Legem in dispositionibus Angelorum, nec seruastis.*

51 Quum Stephanus disertè ad capita accusationis respondeat, libenter iis assentior qui plura dicturum fuisse putant, nisi tumultuosè abrupta fuisset eius oratio. Scimus enim qualem cõsessum iudicum habuerit. Quare non mirũ est, si strepitu & insanis clamoribus illum tacere coegerint. Et videmus etiam eum data opera, longis insinuationibus vsum esse, vt eos quasi truces belluas mulceret. Sed illorum rabiem tunc fuisse accensam probabile est, quum ostenderet Legem ab ipsis pessimè fuisse corruptam, templum, eorũ superstitionibus pollutum, & apud eos nihil esse syncerum, quia in nudis figuris hætẽtes, spiritualiter Deũ non colerent: quia ceremonias non referrent ad cælestem typum. Ceterùm, etsi non rectà statim in causam ingressus est Stephanus, sed paulatim lenire feroces animos tentauit: appositè tamen disseruit ad purgandum quod illi obiectũ fuerat crimen. Duo hæc, vt dictum est, præcipua erãt quæstionis capita, Quòd in Deum ac eius templum contumeliosus fuisset Stephanus, Quòd Legem abrogare conatus esset. Stephanus, vt calumnias istas dilueret, à vocatione Abrahæ exorsus, Iudæos non natura, non iure proprio, non operum meritis Gentibus præcellere ostendit, sed gratuito priuilegio, quòd Deus in Abrahæ persona eos adoptasset. Facit similiter ad causam, quòd fœdus salutis cum Abraham percussum erat, antequam esset tẽplum, ceremoniæ adeóque ipsa circuncisio. Quibus rebus ita gloriabantur Iudæi, vt nullum sine illis Dei cultum, nullámque sanctitatem esse dicerent. Narrauit postea quàm mirifica & quàm multiplex fuisset erga genus Abrahæ Dei bonitas, & quàm male vicissim ac peruerse populus, quantũ in se erat, repulisset Dei gratiam. Vnde constat, non posse eius meritis adscribi, quòd censeatur Dei populus: sed quia Deus indignum vltrò sibi elegerit, & ingrato benefacere nõ destiterit. Hoc modo ad humilitatem subigi ac domari poterãt

alti

alti & superbi eorum spiritus, vt stultè gloriæ flatu exinaniti, ad Mediatorem venirent. Tertiò exposuit in ferenda Lege & redimendo populo præsidem fuisse Angelum: & Mosem ita ministerio suo functum esse, vt alios in posterum Prophetas fore diceret: quorum tamen summum esse aliquem principẽ necesse erat, qui finem prophetiis & vaticiniis omnibus imponeret, ac solidum afferret complementum. Vnde colligitur, nihil minus quàm Mosis esse discipulos, qui promissum in Lege ac laudatum doctrinæ genus vnà cum ipso authore repudiant. Ostendit postremò totum veterem cultum, qui à Mose præscriptus erat, per se minimè æstimandum, sed debere potius in alium finem referri: quia ad cælestem archetypum formatus fuerit: Iudæos autem prauos semper fuisse Legis interpretes: quia nihil nisi carnale ac terrenum conciperent. Hinc conficitur nullam templo ac Legi fieri iniuriam, quũ Christus tanquam vtriusque finis & veritas, in medium statuitur. Cæterùm quia status causæ in hoc præcipuè cardine vertebatur, cultum Dei in sacrificiis & aliis rebus propriè non consistere, & ritus omnes nihil quàm adumbrasse Christum: Stephani consilium erat, insistere potissimùm in hãc partem si passi fuissent Iudæi: sed quia vbi ad epitasin ventum est, furore accensi plura audire non sustinent, deest eorum omniũ applicatio quæ dixerat ad præsẽtẽ causam. Et pro epilogo acerbã obiurgationẽ subtexere cogitur: *Dura*, inquit, *ceruicis*. Videmus vt sancto zelo repente in eos excandescat: sed quia videbat absque profectu se verba fundere apud surdos, doctrinæ suæ contextu abrũpit. Est autem sumpta ab equis aut bobus metaphora, quam frequenter vsurpat Moses, Exod. 32.9, & 33.3.5, quum dicere vult populum suum peruicacẽ ac immorigerum Deo esse, adeóque indomitum. Exprobratio quæ sequitur, plus habuit apud eos vehementiæ. Circuncisio enim illis ad vitia omnia tegenda velum erat. Ergo, quum *Incircuncisos corde* vocat, non modò significat Deo rebelles esse ac præfractos, sed in eo symbolo quo superbiebant, perfidos ac fœdifragos inueniri: atque ita quod iactabant in suam gloriam, aptissimè retorquet in eorum dedecus. Perinde enim hoc valet, acsi dixisset, fœdus Domini eos adulterasse, vt irrita eorum Circuncisio ac profana esset. Hæc autẽ locutio sumpta est ex Lege & Prophetis. quemadmodum enim Deus symbolũ instituit, ita Iudæos scire voluit quorsum circunciderentur, Rom. 2.29, nempe, vt corda sua & omnes vitiosos affectus Domino circunciderent: sicuti legimus, Deut. 10.16, Et nunc circuncidite corda vestra Deo. Quare, litera Circuncisionis, sicuti Paulus nominat, inanis est ac nihili larua apud Deum. Ita quum hodie Baptismi nostri veritas spiritualis sit ablutio, timendum est ne iure nobis obiici possit, nos minimè Baptismi esse participes, quia carnem & animam habeamus sordibus inquinatas.

Vos semper restitistis. Initio fratrũ ac patrum nomine dignatus fuerit Stephanus, in quos iam asperè inuehitur. Quandiu ergo spes erat posse eos ad mãsuetudinem flecti non amicè modò cum ipsis egit, sed honorificè eos alloquutus est: nunc vbi desperatam cernit eorum contumaciam, non modò illis detrahit omnem honorem, sed ne quid habeat cum illis commune, eos tanquam ex alieno genere ortos cõpellat: *vos*, inquit, patribus vestris similes estis, qui semper in Dei Spiritum rebelles fuerunt. Atqui ex iisdem ipse quoque patribus originem ducebat: verùm vt Christo se adiungat, genus suum, quatenus impiũ fuerat, obliuiscitur. Neque tamen omnes eodem, quod aiunt, fasciculo comprehendit, sed turbam ipsam compellat. Cæterùm, *resistere* Spiritui dicuntur, qui eum in Prophetis loquentem contumaciter reiiciunt. Neque enim de arcanis reuelationibus hic agitur, quas Deus cuique intus inspirat: sed de externo ministerio. Quod diligenter notãdum est. Omnem excusationis colorem vult Iudæis tollere. Itaque exprobrat, quasi data opera & ex proposito, non autem ignorantia fuisse Deo rebelles. Vnde apparet, quãti Dominus verbum suũ faciat, & quã reuerẽter à nobis suscipi velit. Quare, ne gigãtũ instar cũ Deo

bellum geramus, ministros quorum ore nos docet, discamus placidè audire.

52 *Quem Prophetarum.* Quum patrum crimen sustinere non debeant, videtur iniquus esse Stephanus, qui inter eorum crimina quos alloquitur, hoc referat: verùm iustas causas habuit, cur id faceret. Primùm quia superbè iactabāt se Abrahæ sanctam esse progeniem, operæpretium fuit illis ostendi, quanta esset ista vanitas. acsi diceret Stephan⁹, Non esse cur genus suum iactent, quum ex impiis Prophetarū occisoribus sint progeniti. Ita obliquè perstringit, quod apertius apud Prophetas occurrit, non Prophetarum esse filios, sed degenerem ac spuriam sobolem, semen Chanaan, &c. Quod idem hodie in Papistas referre licet, vbi suos patres magnificè efferunt. Deinde hoc ad amplificationem valet, quòd dicit non illis nouum esse, vt veritati repugnent: sed quasi hæreditariam ipsos à patribus hanc malitiam habere. Porrò laruam Ecclesiæ hoc modo ipsis detrahi oportuit, qua grauabant Stephanum. Erat indignum hoc præiudicium contra Euangelii doctrinam, quòd se Dei Ecclesiā esse gloriabātur, húncque titulū sibi ex longa successione arrogabant. Stephanus ergo contrà occurrit, ac demonstrat patres eorum non minus quàm ipsos impio sanæ doctrinæ contemptu & odio aduersus Prophetas insaniisse. Postremò hic perpetuus Scripturæ mos est, filios ad patrum reatum aggregare, cùm iisdem sceleribus se obstringūt. ac respondet celebris Christi sententia, Implete mensuram patrum, donec veniat sanguis iustus super vos, ab Abel vsque ad Zachariam.

Qui prænuntiarunt Hinc colligimus intentos huc fuisse Prophetas omnes, vt gentem suam ad Christum dirigerent: sicuti ipse est finis Legis, Rom. 10. 4. Prophetias omnes, quibus prædictus fuit Christi aduentus colligere, nimis longū esset. Hoc generaliter tenere sufficiat cōmune fuisse Prophetis officiū salutem ex Christi gratia promittere. Nomē *Iusti*, Christo hîc tribuitur, non modò ad notandam innocentiā, sed ab effectu: quia proprium eius est, iustitiā in mundo constituere. Hoc autem loco Iudæos coarguit Stephanus, plusquam indignos esse redemptionis beneficio: quia iā olim patres non modo respuerunt quod illis testatum erat per Prophetas, sed crudeliter gratiæ nūtios trucidarunt: filii verò, iustitiæ & salutis authorem sibi oblatum, conati sunt extinguere. qua cōparatione Christus ecclesiā hostiū suorum cōspirationem, cumulū impietatum omnium esse admonet.

53 *Qui accepistis Legem.* Furorem quo ardebant aduersus Stephanū, vocabant zelū Legis: quasi ipse Legis desertor & apostata alios ad eandē defectionē impelleret. Hanc calumniā quū diluere in animo haberet, responsionem suam nō pertexuit. neque enim illi dabatur audientia, & verba apud surdos profundere inutile erat. Ergo illis vno verbo falsum prætextū excutere cōtentus est: *Vos*, inquit, mentiri constat, quum obtenditis Legis studium, quam vos transgredi & violare non cessatis: ac sicuti proximis verbis proditoriam Iusti cædem illis obiecit: ita nunc exprobrat defectionem à Lege. Dicet quispiam, non leuari Stephani causam, eò quòd Iudæi in Legem peccent. Verùm, vt diximus, Stephanus non ita eos obiurgat, quasi in hoc cardine sua vertatur defensio, sed ne sibi in fallaci iactantia placeant. Sic enim tractandi sunt hypocritæ: qui quū securè Deum contemnant, videri tamē volunt, acerrimi gloriæ eius vindices. Est etiam hîc apta antistrophe, quòd Legem apud se depositam suscipere simulauerant, quæ tamen ab illis contumeliosè spreta fuit.

In dispositionibus Angelorum. Ad verbum est, *In dispositiones*, sed perinde valet. Porrò huius dicti non alius interpres nobis quærendus est quàm Paulus, qui per Angelos dispositam fuisse Legem docet, vel ordinatam. Participio enim illic vtitur, vnde nomen hoc deductum est. Intelligit autem Angelos Dei internuntios fuisse ac testes in Lege promulgāda, vt rata & stabilis esset eius authoritas, Gal. 3. 19. Quū ergo Deus Angelos quasi ad solennē cōtestationē aduocauerit, quū Legē suam dedit Iudæis, iidē Angeli testes eorū perfidiæ futuri sunt. Et hoc consilio, Angelorum meminit Stephanus, vt corā ipsis

reos peragat Iudæos, quòd transgressi Legem fuerint. Hinc colligere licet, quid futurum sit Euangelii contemptoribus, quod supra Legem tantopere excellit, vt eius gloriam quodammodo obscuret: quemadmodum tractat Paulus posterioris ad Corinthios capite tertio versu nono.

54 *Porrò hæc audientes, dissecabantur cordibus suis, & stridebant dentibus in ipsum.*

55 *Ipse autem quum plenus esset Spiritu sancto, intentus in cælum vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei,*

56 *Et dixit: Ecce, video cælos apertos, & Filium hominis à dextris Dei stantem. Clamantes autem voce magna continuerunt aures suas,*

57 *Et vnanimiter in eum impetum fecerunt:*

58 *Et eiectum extra vrbem, lapidarunt.*

54 *Audientes hæc.* Initium actionis aliquam iudicii speciẽ habebat: sed tandem Iudices rabiem suam continere nequeunt. Aduerso primùm murmure ac strepitu abrumpitur eius oratio. nunc infestis clamoribus tumultuantur, ne qua vox ad eorum aures perueniat: postea sanctum virum ad mortem trahunt. Pulchrè autem exprimit Lucas, quanta sit vis Satanæ in agitandis Verbi aduersariis. Quum dicit intus fuisse *disruptos*, non simpliciter excanduisse, sed rabie percitos fuisse significat. Et furor ille in dentium stridorem, quasi violentus ignis in flammam, erumpit. Sic verbi Dei auditu necesse est affici reprobos omnes, quibus imperat Satan. atque hæc Euangelii conditio est, vt hypocritas, qui modesti prius videri poterant, ad insaniam adigat. quemadmodum si ebrius somnum appetens, repentè excitetur. Ideo hoc Christo tanquam proprium assignat Simeõ, retegere cogitationes ex multorum cordibus, Luc. 2. 35. Nec tamen hoc salutis doctrinæ adscribi debet, cui potius hic finis est propositus, vt subactos hominum animos, in Dei obedientiam reformet. Verùm vbi animi à Satana possessi sunt, si Verbo vrgeantur, fieri non potest quin emergat impietas. Ergo accidentale est hoc malum. His tamen exemplis monemur minimè sperandum esse, vt Dei verbum omnes ad sanam mentem reuocet. Quæ doctrina nobis ad constantiam valde necessaria est. Qui docendi munus sustinent, fideliter obire illud, & exequi nequeunt, quin Dei contemptoribus acriter se opponant. quum autem nunquam desint scelerati homines, à quibus vilipenditur Dei maiestas, decurrere ad istam Stephani vehementiam subinde necesse est. Non enim conniuere fas est vbi Deo suus eripitur honor. Quid autem inde eueniet? nempe, magis inflammabitur impietas. ita videbimur oleum camino (quod aiũt) addere. Verùm quicquid accidat, non tamen impiis parcendum est: sed fortiter premendi sunt, etiã si omnes inferni furias euomere debeãt. ac certum est eos qui impiorum aures deliciis mulceri volunt, non tam respicere profectum, quàm periculi timore molles esse. Nos verò vtcunque non sẽper respondeat euentus votis nostris, sciamus fortitudinem in asserenda pietis doctrina, sacrificium boni odoris esse Deo.

55 *Quum esset plenus Spiritu.* Dici vix potest quantis angustiis constrictus fuerit seruus Christi, quum se vndique circundatum videret rabiosis hostibus: bonitatem causæ suæ partim calumniis & malitia, partim vi & insanis clamoribus oppressam: vndique truculenti vultus instarent: ipse ad dirum & horrendum mortis genus traheretur, nusquam appareret subsidium vel leuamen. Ergo ita destitutus hominũ auxilio, ad Deũ se cõuertit. Hoc primo loco notandũ est, quòd Stephanus in vltima rerum omniũ desperatione, dũ sola mors in ocu-

lis versatur, ab hominum & mundi intuitu se auertens, in Deum vitæ & mortis arbitrum coniecerit oculos. Deinde hoc simul addendum, frustratum expectatione sua non esse, quia protinus illi Christus apparuit. Quanquam significat Lucas iam insuperabili Spiritus virtute fuisse armatum, ne quid cælorum aspectum impediret. *In cælum* ergo respicit Stephanus, vt Christi conspectu fretus, animum colligat, ac moriens deuicta morte splendidè triumphet. Nos verò quum in terram nimium defixi simus, nihil mirum, si se Christus nobis non ostendat. Hinc fit vt non tantùm in morte, sed ad leuissimum quenque periculi rumorem, atque ad strepitum folii cadentis, animi nos deficiant. Et meritò. vbi enim nostra, nisi in Christo fortitudo? Atqui perinde ac si nihil nobis præsidii nisi in mundo foret, cælum omittimus. Porrò, vitium hoc corrigi aliter non potest, quàm si nos Dei Spiritus natura ad terram inflexos, sursum erigat. Itaque hanc causam assignat Lucas, cur Stephanus oculos in cælum intenderit: quia plenus erat Spiritu. Hoc nos etiam directore & duce in cælum animis ascendere oportet, quoties malis vrgemur. Et certe donec ipse illuceat, nobis oculi minime adeò sunt perspicaces, vt ad cælum perueniant. Imo magis hebetes sunt carnis oculi, quàm vt cælū requirant.

Vidit gloriam Dei. Significat Lucas, quemadmodum dixi, ex quo Stephanus in cælum sustulit oculos, statim illi visum fuisse Christum. sed antè admonet fuisse aliis oculis donatum quàm terrenis, vt quorum perspicacia ad Dei vsque gloriam euolat. Vnde nobis colligenda est generalis consolatio, Deum non minus nobis adfuturum, si relicto mundo, ad eum sensus omnes nostri cō tendant. non quòd per externam visionem nobis appareat, sicuti Stephano, sed ita se intus nobis patefaciet, vt eius præsentiam verè sentiamus. Atque hic modus videndi nobis sufficere debet, quum Deus sua virtute & gratia, non modò se propinquum esse demonstrat, sed etiā probat se in nobis habitare.

56 *Ecce video cælos.* Nō priuatim modo consulere seruo suo voluit Deus sed hostes quoque suos vrere ac torquere: quemadmodum Stephanus illis animose insultat, quum palàm prædicat oblatum sibi miraculum. Quæritur autem quomodo aperti fuerint cæli. Quantum ad me attinet, nihil in cælorum natura mutatum fuisse arbitror: sed datam Stephano nouam aciem, quæ per obstacula omnia vsque ad inuisibilem regni cælestis gloriam penetraret. Nam vt demus fuisse aliquam cæli scissuram, nunquam tamē hominis oculus eo vsque tanscenderet. Deinde, soli Stephano conspicua fuit Dei gloria. Impiis enim qui eodem loco stabant, non modò latebat tale spectaculum: sed intra se excæcati, apertam veritatis lucem non cernebant. Sic ergo apertos sibi esse cælos dicit, quia nihil eum impediat à gloriæ Dei aspectu. Vnde sequitur, non in cælis, sed potius in eius oculis editum fuisse miraculum. Quare non est quòd hîc multum disputemus de visione physica: quia certum est minimè naturali ordine vel modo, sed noua & singulari ratione visum illi fuisse Christum. Et quos, obsecro colores habuit Dei gloria, qui naturaliter in carnis oculos incurrerent? Ergo in hac visione nihil nisi diuinum cogitare decet. Hoc præterea notare operæptetium est, Dei gloriā Stephano nō apparuisse insolidū qualis erat, sed quātum ferebat hominis captꝰ. neque enim illa immēsitas creaturæ modulo cōpræhēdi potest.

Filium hominis stantem. Christum videt in ea carne regnantem, in qua exinanitus fuerat: vt certe in hoc vno posita erat victoria. Non est igitur superuacuum, quòd illi Christus apparet. & hac causa etiam vocat Filium hominis. acsi diceret, Hominem illum quem morte abolitum putatis, video cælorum imperio potiri. stridete ergo, vt libet: non est quòd ad sanguinem vsque dubitem pro eo pugnare, qui futurus est & causæ suæ, & salutis meæ vindex. Quæritur tamen, curstātē viderit, qui alibi sedere dicitur, Marc. 16. 19. Augustinus, vt est interdum plo æquo argutior, dicit sedere tāquā Iudicē, tūc stetisse tanquā aduocatū. Ego verò tametsi diuersæ sūt istæ locutiones idē tamen vtraque notari arbitror. Neque enim vel sessio vel statio, qualiter compositum sit Christi corpus designat, sed

ſed hoc ad potentiam & regnum refertur. Vbi enim illi collocabimus tribunal in quo ſedeat ad Patris dexteram, quando ſic Deus omnia implet, vt nullus dextræ eius locus affingi debeat? Eſt igitur in toto contextu metaphora, quum *ſtare* vel *ſedere* dicitur Chriſtus ad Patris dexterã. ac ſimplex ſenſus eſt, Chriſto traditã eſſe omnẽ poteſtatẽ, vt in carne in qua humiliatus fuerat, regnet Patris vice, ſitque illi ſecundus. Cæterùm, tametſi poteſtas hæc per cælum & terrã diffuſa ſit, perperã tamẽ quidã imaginãtur Chriſtũ in humana ſua natura vbique eſſe. Nã quòd certo loco cõtinetur, nõ id obſtat, quin virtutẽ ſuã exerat per totum mundũ. Quare ſi illum gratiæ ſuæ efficacia ſentire præſentem cupimus, in cælo quærendus eſt: quemadmodum ſe illinc patefecit Stephano. Ridiculè etiam ex hoc loco nonnulli contendunt Stephano appropinquaſſe, vt videri ab eo poſſet. Diximus enim, Spiritus virtute ita per fidem euectos fuiſſe Stephani oculos, vt nulla locorum diſtantia eorum aciem abrumperet. Fateor quidem propriè loquendo, hoc eſt philoſophicè, nullum ſupra cælos eſſe locum. Sed hoc mihi ſatis eſt, peruerſum eſſe delirium, Chriſtum alibi quàm in cælo, & ſupra mundi elementa locare.

57 C*lamantes voce magna.* Vel hæc fuit zeli oſtentatio, quemadmodum ſemper ferè hypocritas ambitio impellit, vt immodico feruore ebulliant: ſicuti Caiaphas ad illam Chriſti vocem, Poſthac videbitis filium hominis, &c. veſtes ſuas in ſignum indignationis ſcindit, ac ſi eſſet intolerabilis blaſphemia: vel certè tam graue illis tormentum fuit gloriæ Chriſti præconium, vt inſania ipſos crepare oporteat. In quam ſententiam magis inclino: poſtea enim dicit Lucas quaſi impetu raptos eſſe, vt ſolent qui ſibi temperare nequeunt, ſubitò & intemperanter proſilire.

58 *Lapidarunt.* Hoc pœnæ genus in pſeudoprophetas Deus in Lege conſtituerat: quemadmodum habetur Deuteronomii decimo tertio, 10. ſed Deus illic etiã quiſnã in eo numero habẽdus ſit definit: nempe, qui populum abducere conatus fuerit ad deos alienos. iniuſta ergo & nefaria fuit Stephani lapidatio, quod falſo crimine dãnatus eſt. Sic Chriſti Martyres ſimilem cum ſceleratis pœnam ſubire oportet. Sola eſt cauſa quæ ipſos diſcernit: ſed tanti eſt coram Deo, & coram Angelis eius hoc diſcrimen, vt martyrum probra dignitate omnes mundi glorias ſuperent. Quæri tamen hoc loco poteſt. Quomodo Iudæis Stephanum lapidare licitum fuerit, quibus ablatum erat imperium. nam in Chriſti cauſa reſpondent, Ioan. 18.31, Nobis fas non eſt interficere quẽquam. Reſpondeo, per vim & tumultum hoc feciſſe. Quòd autẽ hoc facinus nõ vltus eſt Præſes, fieri poteſt, vt in populo turbulento & propè indomito multa diſsimulanter tulerit, ne odium quo flagrabat Chriſti nomen, in ſe prouocaret. Videmus præſertim Romanos Præſides de induſtria conniuere ſolitos ad inteſtinas illius gentis diſcordias: vt mutuò confecti citius deinde ſubigerentur.

Teſtes autem depoſuerunt veſtimenta ſua ad pedes adoleſcentis, qui vocabatur Saulus.

59 *Et lapidabant Stephanum inuocantem, ac dicentem,* D*omine Ieſu ſuſcipe ſpiritum meum.*

60 *Poſitis autem genibus clamauit voce magna:* Domine, *ne ſtatuas illis hoc peccatum. Et hoc dicto obdormiuit.*

61 *Saulus autem conſentiebat in necem eius.*

Teſtes autem. Significat Lucas, in tumultu illo ſeruatam tamen fuiſſe aliquam iudicii ſpeciem. Non fuerat hoc temerè mandatum, vt lapidationis initium fieret à teſtibus: quia vbi propriis manibus perpetranda eſt cædes, multos

tenet religio, qui alioqui minus horrent linguæ periurio iugulare innoxios. Sed interim colligimus, quàm cæca & væsana fuerit testium istorum impietas, qui iam lingua homicidæ, sanguinarias etiam manus insonti afferre non dubitēt. Quòd *depositas* dicit fuisse vestes ad pedes Sauli, ostendit per eum non stetisse, quominus in sensum reprobum coniectus, cum aliis periret. Quis enim desperatum non putaret, qui suam adolescentiam tali iam tyrocinio imbuerat? Neque ætas ad extenuandum crimen exprimitur, quemadmodum imperiti quidam in eo laborant: iam enim eò ætatis peruenerat, vt excusatio ab inscitia peti non posset. Et paulò pòst referet Lucas, missum fuisse à summo Sacerdote ad persequendos fideles. Pueritiam ergo excesserat, vt iam inter viros censeri posset. Cur ergo adolescentiæ fit mentio? nempe, vt secum quisque reputet, quantum nociturus Ecclesiæ fuerit, nisi maturè eum cohibuisset Christus. Atque in eo nobilius tum potentiæ Dei tum gratiæ specimen refulget, quòd immanem belluam in summo feruore momento domuit, & quòd tam honorificè miserū homicidā extulit, qui suo scelere iā ferè vsque ad inferos demersus erat.

59 *Inuocantem.* Quia iam satis verborum apud homines perdiderat, merito ad Deum se conuertit, & ad omnia perferenda precibus se armat. Nam quum in toto militiæ nostræ cursu ad Dei suppetias singulis momentis confugere necesse fuerit, in vltimo conflictu, qui omnium est durissimus, maximè necessaria est Dei inuocatio. Quàm verò præcipiti rabie correpti fuerint, iterum exprimit Lucas: quod quum seruum Christi suppliciter precari viderēt, tamen non fuerit mitigata eorum truculentia. Porro, bimembris hîc Stephani precatio refertur. Priore membro, vbi spiritum suum Christo commendat, fidei suæ constantiam ostendit. Altero, vbi orat pro inimicis, charitatem testatur erga homines. Quum his duabus partibus constet tota pietatis perfectio, habemus in morte Stephani rarum piè sanctéque moriendi exemplum. Credibile est, pluribus aliis verbis fuisse vsum, sed huc redibat summa.

Domine Iesu. Iam dixi, precem hanc fiduciæ testem fuisse: & certè ingens fuit animi magnitudo, quòd lapides iā volitare cernens, quibus mox sit obruendus, diras vndique execrationes & probra in caput suum audiens, securè tamen in Christi gratiam recumbit. Ita scilicet Dominus seruos suos interdū vult quasi in nihilum redigi, quo mirabilior sit eorum salus. Nos verò hanc salutem definiamus non carnis nostræ sensu, sed fide. Et videmus, vt minimè carnis iudicio Stephanus indulgeat, quin potius se in ipso interitu saluum fore confidens æquo animo oppetat mortem. Hoc enim proculdubio infixum gerebat, Vitam nostram cum Christo absconditam esse in Deo, Col. 3. 3. Itaque, iam de corpore minimè solicitus, animam suam in Christi manus deposuisse cōtentus est. Neque enim ex animo ita precari poterat, nisi præsentis vitæ oblitus, & prorsus abiecta eius cura. Quandiu versamur in mundo, quia mille mortibus sumus semper obsessi, spiritum nostrum quotidie in Dei manus cum Dauide, Ps. 31. 6, commendare nos decet: vt scilicet vitam nostram à periculis omnibus eripiat: sed vbi certò ad mortem vocamur confugiendum est ad hanc precem, vt Christus spiritū nostrū suscipiat. Nā in hunc finē Spiritū ipse suum deposuit in Patris manus, Luc. 23. 46, vt nostrorum perpetuus sit custos. Hæc inæstimabilis consolatio est, quòd scimus animas nostras è corporibus migrantes, non fortuitò vagari, sed à Christo suscipi in fidelem custodiam, si modò eas in ipsius manum deponimus. Hæc fiducia instituere nos debet ad placidam mortis tolerantiam: imò quisquis serio fidei affectu animam suam Christo commendat, necesse est vt eius arbitrio simul obedienter totum se resignet. Cæterùm, hic locus claro testimonio est, animam hominis non euanidum esse flatum, vt quidam phrenetici delirant, sed essentialem spiritum, & huic vitæ superstitem. Hinc præterea docemur, Christum ritè & legitimè à nobis inuocari: quoniam omnis illi potestas ideo à Patre data est, vt in eius fidem

ædem se omnes conferant.

60 *Positis genibus clamauit.* Altera pars est precationis, in qua Stephanus hominum amorem cum fide in Christū coniungit: & certe si cupimus Christo in salutem aggregari, hunc nos affectum induere oportet. Stephanus pro inimicis orans, & quidem capitalibus, & ipso temporis articulo, quo eorum sæuitia ipsum ad vindictæ cupiditatem stimulare poterat, satis declarat quo sit in omnes alios affectu. Quòd autē Stephanum fecisse narrat Lucas, scimus nobis omnibus à Christo præcipi: sed quia vix quicquam est difficilius quàm iniurias ita remittere, vt his bene precemur, qui nos perditos volunt: ideo intuendus semper nobis est ante oculos Stephanus in exemplum. Clamat quidē voce magna, sed nihil præ se fert corā hominibus, quod non syncerè & ex animo dici, testis sit Deus ipse. Vocem tamen attollit, ne quid ad mitigandā hostium ferociam prætermittat. Non statim apparuit profectus, certum tamen est, non frustra eum orasse: & Paulus illustre documentum est, nō omnibus statutum fuisse peccatum hoc. Equidē nō dicam cum Augustino, nisi Stephanus orasset, Ecclesia Paulum non haberet: est enim hoc duriusculum. tantùm dico: quòd Paulo Deus ignouit, ex eo cōstare, non fuisse irritum Stephani votum. Exoritur hic quæstio, Quomodo pro his oret Stephanus, quos nuper dixerat Spiritui sancto rebelles esse? atquî hoc videtur esse contra Spiritum peccatum, cui in perpetuum venia negatur. Responsio facilis est, generaliter pronuntiari de omnibus, quod passim in multos competit. Ergo non ita corpus populi rebelle dixit, quin aliquos exciperet: deinde suprà exposui qualem resistentiæ speciem illic damnaret: neque enim protinus sequitur, in Spiritū sanctum peccare, qui ad tempus illi repugnant. Quum petit *ne* statuat Deus illis peccatum, hoc intelligit, ne reatus in illis resideat.

Hoc dicto obdormiuit. Hoc additum est, vt sciamus, editam inter vltimos spiritus fuisse vocem illam. quod miræ constantiæ documentum est: placidum etiam mortis genus notat dormitio. Iā quia moribundus hanc precationē concepit, non spes impetrādæ veniæ ipsum agebat, vt tantopere de hostibus suis molliendis anxius esset: sed tantùm vt resipiscerent. *Dormiendi* verbum, quum pro Mori capitur in Scriptura, ad corpus referri debet: ne quis cum indoctis hominibus ridiculè fingat animas etiā dormire.

CAPVT VIII.

ACTA est autem illo die persecutio magna aduersus Ecclesiam quæ erat Ierosolymis. Itaque dispersi sunt omnes per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 *Curarunt autem vnà Stephanum viri religiosi, & fecerunt planctum magnum super eum.*

3 *Saulus autem vastabat Ecclesiam, ingrediens domos, & inde trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.*

4 *Illi autē dispersi peragrabāt annūtiātes sermonē Dei.*

1 In hac historia primùm ostenditur piorum conditio in hoc mundo: nēpe, quòd sint velut oues mactationi destinatæ, sicut in Psalmo 44.23, habetur: ac præsertim vbi Dominus hostibus frænum laxat, vt conceptam animi sæuitiā exequi possint. Exitus deinde persecutionum ostenditur: quòd scilicet adeò non abrumpunt Euangelii cursum, vt potius ad eum prouehēdum admirabili

Dei concilio adiumēta fiant, Quemadmodum illuſtre miraculum fuit, quod diſperſio, cuius meminit Lucas, multos qui prius alienati à Deo fuerant, in fidei vnitatem collegerit. Nunc ſingula ordine expendamus.

Illo die. Initium à Stephano fuit, inde accēſa rabies promiſcuè in omnes exarſit. Impii enim nō ſecus ac feræ beſtiæ guſtatum ſanguinem multò auidius expetunt, & ipſis cædibus magis ac magis efferantur. Satan enim omnis ſæuitiæ pater, illos innoxio ſanguine imbutos primùm humanitatis ſenſu exuit: deinde ſitim inexplebilem in ipſis excitat: hinc violenti illi ad trucidādū impetus vt ſemel exorſi, nunquā ſponte deſinūt. Adde quòd quum impunè nocendi facta eſt poteſtas, ſucceſſu ipſo creſcit audacia, vt magis intemperanter ruant. quod etiam notat Lucas, quum dicit, *magnam* fuiſſe perſecutionem. Prius certè non omnino quieta erat Eccleſia, neque ab improborū vexatione immunis, ſed Dominus ſuis ad tempus parcebat, vt aliquid laxamēti haberent: nunc verò durius vrgeri cœperunt. Hæc etiam ad noſtrum tempus accōmodanda ſunt. Si quando velut ſopitus videtur hoſtiū furor, vt flammas procul non egerat, ſciamus Dominum imbecillitati noſtræ cōſulere: ſed interea ne fingamus nobis perpetuas inducias, verùm parati ſimus ad maiores inſultus ſuſtinēdos, quoties ſubitò eruperint. Meminerimus etiam, ſi quando vnius hominis conſtantia reprobos ad crudelitatem acuit, ipſi inique adſcribi mali culpam. neque enim Stephanum ignominia notat Lucas, quum eius occaſione Eccleſiam ſolito grauius fuiſſe vexatam recitat: ſed hoc magis in laude eius ponit, quòd tanquā anteſignanus reliquos ad fortiter pugnandum animauerit ſuo exemplo. Quū *Ieroſolymitanam* Eccleſiam nominat, nō intelligit alibi quoque fuiſſe Eccleſias, ſed tranſitum ſibi ad ea facit quæ inde ſequuta ſunt. Quum enim vnicum eſſet hoc in mundo corpus piorum, fuga laceratum fuit, ſed ex mutilis membris ac diſſipatis, ſtatim ortæ ſunt plures Eccleſiæ, & ita corpus Chriſti longè latéque diffuſum fuit, quum prius intra muros Ieroſolymæ incluſum eſſet.

Diſperſi ſunt omnes. Certum eſt nō fuiſſe omnes diſperſos. verùm Scriptura vniuerſali nota vtitur, pro eo quod dicimus, Paſsim aut Vulgò. Summa eſt non fuiſſe paucis quibuſdam periculum quia per totam Eccleſiam graſſata ſit hoſtium crudelitas. Multi ſæpe animi mollitie ad leuiculum rumorem diffugiunt, ſed horum longè diuerſa eſt ratio. neque enim temerè conſternati fugam arripiunt, ſed quòd non poſſe aliter ſedari impiorum furorem videbant. Dicit autem nō modò per varia Iudææ loca fuiſſe diſsipatos, ſed vſque in Samariam veniſſe: ita dirui cœpit medius paries, qui Iudæos à Gentibus diuidebat, Epheſ. 2.14. Samariæ enim conuerſio, quaſi primitiæ fuerunt vocationis Gentium. quanquam enim communis illis circunciſio erat cum populo Dei, ſcimus tamē magnum fuiſſe diſsidium: neque id immeritò, quum in Samaria non niſi fictitium Dei cultum fuiſſe, Chriſtus pronuntiet, quia tantùm inſipida erat æmulatio. Ianuam ergo Deus tum Euangelio aperuit, vt Chriſti ſceptrum Ieroſolyma emiſſum, ad Gentes vſque perueniret. Ab hoc numero Apoſtolos excipit, non quòd illi eſſent extra commune periculum: ſed quia boni paſtoris eſt, luporum incurſus excipere pro ſalute gregis. Quæri tamen poteſt, Quum mandatum habuerint ſpargendi per totum orbem Euāgelii, Marc. 16.15, cur Ieroſolymæ ſubſtiterint, etiā quum vi & manu illinc expellerentur? Reſpōdeo, Quum iuſsiſſet illos Chriſtus ab Ieroſolyma incipere, Luc. 24.47, illic incubuiſſe, donec aliò eius manu deducti, certò ſcirent illum ſibi eſſe ducem. Et videmus quàm timidè progreſsi ſint in publicando Euangelio: non quòd refugerent iniunctum ſibi munus, ſed quia ad rem nouam & inſolitam ſtupebant. Ergo, quum Ieroſolymæ videant tam potenter oppugnari Euangelium, aliò tranſire non audent, donec primam illam difficultatum molē perruperint. Certè nec otio ſuo, nec ſecuritati, nec cōmodis, illic ſubſidendo, conſulūt: laborioſā enim prouinciā ſuſtinēt: inter varia diſcrimina aſsiduè verſātur:

con-

flictantur cum summis molestiis: quare non dubium est, quin illis partes suas exequi propositum sit. Præsertim verò, quòd omnibus aliis fugientibus manet, id clarum documentum est intrepidæ constantiæ. Si quis obiiciat, Potuisse inter se partiri ac distribuere prouincias, vt non omnes vno in loco occuparentur: respondeo, solam Ierosolymā satis omnibus exhibuisse negotii. In summa, hoc tāquam laude dignum commemorat Lucas, quòd alios vitandæ persecutionis causa, in voluntarium exilium sequuti non sint. Neque tamen horum fugam reprehendit, quorū liberior fuit conditio. Reputabant enim Apostoli, quid singulare haberet sua vocatio: nēpe, vt lupis in ouile incurrētibus, stationem suam seruarent. Nimius fuit ille Tertulliani ac similium rigor, qui indifferenter fas esse negabant persecutionis metu fugere: melius Augustinus, qui fugam ita permittit, ne desertæ à pastoribus Ecclesiæ hostibus prodantur. Hoc certe optimum est temperamentum, quod neque carnis timiditati nimis indulget, nec temere in mortem præcipitat, quibus vitam suam seruare licet. Legat qui volet Epistolam 180. ad Honoratum. Vt redeam ad Apostolos: si persecutionis metu inter ipsa exordia dispersi fuissent, quis non iure mercenarios dixisset? Quàm noxia & turpis in præsens fuisset loci desertio? quantopere fregisset omnium animos? quantum apud posteros exemplo nocuisset? Accidet quidem interdum, vt pastori quoque fugere liceat: hoc est, si solus ipse impetitur, si nō timetur propter eius absentiam Ecclesiæ dissipatio. Quòd si commune illi est cum grege certamē, nisi ad extremum sustineat, perfidus est officii desertor. Priuatis maior est libertas.

2 *Curauerunt Stephanum.* Ostendit Lucas, in ipso persecutionum ardore non sic tamen concidisse piorum animos, quin zelo flagrantes, pietatis officia colerēt. Res exigui momēti esse videtur sepultura: potius quàm eam negligant, non obscurum adeunt vitæ discrimē. Quemadmodum autem fortiter mortē eos contempsisse, temporis circunstantia testatur: ita ex eadē vicissim colligimus, nō sine magna & necessaria causa fuisse in hac re tam solicitos. Hoc enim ad exercendam eorum fidem plurimum intererat, non relinqui proiectū & feris expositum sancti Martyris corp⁹, in quo nobilē triumphū Christus pro Euāgelii sui gloria egerat. Nec verò poterāt Christo viuere, nisi Stephano in mortis societatē aggregari parati essent. Sepeliēdi ergo Martyris studiū, illis ad inuictā profitendæ fidei constātiā meditatio fuit. Itaque in re superuacua nō satagebant, vt aduersarios incōsiderato zelo prouocarent. Quanquam generalis etiā ratio, quæ semper & vbique apud pios valere debet, proculdubio apud eos pōdus habuit: nā sepeliēdi ritus ad spem resurrectionis spectat, sicuti in hunc finem diuinitus ordinatus fuit ab initio mundi. Quare, immanis hæc barbaries semper habita fuit, corpora insepulta sponte relinquere. Nesciebant profani homines, quorsum tā sanctum ius sepulchri esse ducerent: nobis verò finis non est incognitus, nempe vt agnoscant superstites, mādari terræ corpora velut in custodiam, donec inde excitētur. Vnde apparet, viuis potius quàm mortuis vtile esse hoc officium. Tametsi humanitatis quoque nostræ est, debitum impendere corporibus honorem, quibus beatam immortalitatem promissam esse scimus.

Fecerunt planctum magnum. In planctu quoque pietatis & fidei professionem commendat Lucas. Facit enim plerunque tristis & infaustus euātus, vt quæ prius causæ placuerant, relinquantur. Isti contrà luctu suo declarant, se morte Stephani minime terreri, quominus in causæ approbatione persistent: simul, quantam vnius hominis interitu iacturam fecerit Dei Ecclesia, considerant. Repudianda autem est vesana illa philosophia, quæ homines prorsus stupidos esse iubet, vt sapiant. Stoicos olim sensus communis expertes fuisse oportet, qui affectus omnes arcebant ab homine. Hodie quidam fanatici eadem deliria libenter in Ecclesiam inueherent. & tamen quum ferreū ab aliis pectus exigāt, nihil illis est mollius vel magis effœminatum. Lachrymulam vnam in aliis ferre non possunt:

si quid illis preter animi votum accidat, nullus est lamentationis modus. Ita scilicet eorum arrogantiam iocosè, vt ita loquar, Deus vlciscitur, quũ vel pueris ridendam propinat. Nos verò sciamus affectus, quos humanæ naturæ Deus indidit, per se non magis esse vitiosos, quàm ipsum authorem: sed primùm à causa æstimandos esse: deinde, si modũ ac moderationem tenent. Dei certè donis qui gaudendum esse negat, trunco vel lapidi magis similis est quàm homini: ergo, quum auferuntur, non minus erit licitus dolor. Ac ne extra præsentem locum egrediar, fideles non in totũ lugere vetat Paulus, 1. Thess. 4. 13, quũ aliquis suorum illis morte eripitur: sed discrimen esse vult inter ipsos & incredulos: quia spes illis solatium esse debet, & impatiẽtiæ remedium. Ipsa enim mortis origo nobis meritò luctuosa est: sed quia vitam scimus in Christo restitui, habemus quod ad sedandum dolorem sufficiat. Similiter, quum Ecclesiã dolemus priuari raris & præstantibus viris, legitimam causam habet dolor: tantùm petenda est consolatio, quæ excessum corrigat.

3 *Saulus autem.* Duo hîc notanda sunt, quanta fuerit hostium atrocitas, & quàm mirifica bonitas Dei, qui Paulum dignatus est ex tam crudeli lupo, facere pastorem. Illa enim vastandi libido qua feruebat, spem omnem præcidere videbatur. Itaque, eò illustrior postea fuit ipsius conuersio. Nec dubium est, hanc diuinitus inflictam ei fuisse pœnã, ex quo in mortem Stephani cum aliis impiis conspirauerat, vt signifer esset crudelitatis. Sæpe enim grauius in electis quàm in reprobis peccata Deus vlciscitur.

4 *Illi autem dispersi.* Et hîc Lucas incredibili Dei prouidentia factum esse narrat, vt fidelium dissipatio ad fidei vnitatem multos adduceret: ita solet Dominus lucem ex tenebris, & vitam ex morte elicere. Nam vox Euangelii, quæ vno tantùm in loco audiebatur, nunc vbique personat. Interea monemur hoc exemplo, persecutionibus minimè cedendum esse: sed potius ad fortitudinem colligendos esse animos. Nã quum aufugiunt fideles Ierosolyma, neque exilio ac præsentibus miseriis, nec vllo in posterum metu frangũtur, vt degenerent ad ignauiam vel tarditatẽ: sed in ipsa calamitate perinde sunt ad Christum prædicandum alacres, acsi nihil vnquam subiissent molestiæ. Quin etiam videtur notare Lucas, hospitia subinde mutando erraticam vitam egisse. Ergo si cupimus horum censeri fratres, sedulò nobis instemus, ne vlla nos crucis acerbitas aut vllus metus exanimet, quin pergamus in edenda fidei cõfessione: nec vnquam in promouenda Christi doctrina fatigemur. Est enim absurdũ, vt exilia & fugæ, quæ martyrii tyrocinia sunt, mutos & exanimes nos reddant.

5 *Philippus autem quum venisset in vrbem Samariæ, prædicauit illis Christum.*

6 *Attentæ autem erant turbæ his, quæ dicebantur à Philippo, vnanimiter audientes & videntes signa quæ edebat.*

7 *Nam quum Spiritus immundi multos detinerent, clamantes voce magna, exibant. Multi quoque paralytici & claudi sanati fuerant.*

8 *Ita fuit gaudium magnum in vrbe illa.*

9 *Vir autem nomine* Simon, *prius fuerat in vrbe, artem magicam exercens, & dementans gentem* Samariæ: *dicens se esse aliquem magnum.*

10 *Cui intenti erant omnes, à paruo vsque ad magnum, dicentes*

centes: Hic est virtus Dei magna.

11 *Intenti autem erant, quòd multo tempore eius magiis obstupefacti fuerant.*

12 *Porrò, quum Philippo credidissent euangelizanti de regno Dei, & nomine Iesu Christi, baptizati sunt viri simul ac mulieres.*

13 *Ac ipse quoque Simon credidit, & baptizatus adhærebat Philippo: vidensque signa & virtutes magnas, quæ fiebant, obstupebat.*

5 Dixit Lucas, passim omnes annuntiasse Dei sermonem, nunc peculiariter meminit Philippi, tum quòd efficax & fructuosa præ aliis fuerit eius prædicatio, tum quòd sequutæ sint memorabiles historiæ, quas deinde attexet. *Vrbem* Samariæ posuit, pro vrbe Samaria, quæ ab Hircano diruta, & rursus ab Herode instaurata, Sebaste vocata est. Vide Iosephum libro antiquitatum decimo tertio, & decimo quinto. Quum dicit, *prædicatum* fuisse Christum à Philippo, totam Euangelii summã in Christo comprehẽdi significat. Locutio altera, quam paulò pòst subiicit, plenior quidem est: idem tamen valet. Coniungit regnum Dei cum Christi nomine: sed quia per Christum cõsequimur hoc boni, vt in nobis Deus regnet, ac renouati in spiritualem iustitiam, mũdóque mortui, cælestem vitam agamus: ideo hanc quoque partem sub se continet Christi prædicatio. Huc autem redit summa, vt mundum perditum Christus sua gratia reparet: quod fit, dum Patri nos reconciliat: deinde quum nos regenerat suo Spiritu, vt profligato Satana, regnum Dei in nobis erigatur. Porrò quum ante narrauerit, Apostolos non mouisse pedem Ierosolyma, probabile est vnum ex septem Diaconis, cuius etiã filiæ prophetabant, hîc designari.

6 *Attentæ autem erant.* Quomodo amplexi sint Philippi doctrinam Samaritæ, refert Lucas. Dicit enim eos audiisse, vnde gustum aliquem ceperunt. accessit stimulus alter ex miraculis: tãdem sequuta est attentio. Hîc est legitimus ad fidem progressus. Qui enim doctrinam necdum auditam respuunt, quomodo ad fidem vnquam peruenirent, quæ ex auditu nascitur? Rom. 10. 17. Ergo quòd ad audiendum se faciles præbuerunt, ad reuerentiam & attentionem primus fuit gradus. Ac proinde, non mirum est, si tam rara hodie ac penè nulla sit in mundo fides. quotusquisque enim aurem Deo loquẽti præbere dignatur? Ita fit, vt maior pars veritatem incognitam, ac ne minimo quidem gustu libatam, reiiciat. Cæterùm, quemadmodum fidei exordium est auditus, ita per se non sufficeret, nisi animos simul afficeret doctrinæ maiestas. Et certè quisquis negotium sibi esse cum Deo reputat, fieri non potest, vt contemptim ipsum audiat loquentem. & ipsa doctrina, quæ eius verbo continetur, authoritatem sibi acquiret: ita spõte ex auditu fluet attentio. Quantum ad miracula spectat, scimus duplicem esse eorum vsum: vt nos ad audiendum Euangelium præparent: & vt eius fide cõfirment. Aduerbium *vnanimiter*, tam cum auditu quàm cum attentione coniungi potest. Mihi hoc posterius magis placet, quòd vno animo essent attenti. In eo autem vim & efficaciam prædicationis Lucas commendat, quòd magnus hominum numerus vno consensu subitò ad seriam audientiam comparatus fuerit.

7 *Spiritus immundi.* Species quasdam breuiter attingit, vt sciamus cuiusmodi miraculis adducti Samaritæ fuerint, vt Philippo authoritatem tribuerent. Clamor quem edebant spiritus immundi, signum erat repugnantiæ.

quare hoc ad illustrandam Christi virtutem non parum valebat, quòd diabolos imperio suo contumaciter licèt renitentes constringeret.

8 *Gaudium* cuius meminit, fructus est fidei. Fieri enim aliter nõ potest, vbi Deum nobis esse propitium sentimus, quin efferantur animi nostri incomparabili gaudio, & quod omnem sensum exuperat, Philip. 4. 7.

9 *Vir quidam nomine Simon.* Hoc tale erat obstaculũ, vt videri posset præclusus Euãgelio aditus apud Samaritanos. Fascinatæ enim Simonis præstigiis erãt omnium mentes. Atque hic stupor lõgo iam temporis spatio inualuerat. Porrò, quã difficile sit errorẽ ex hominũ animis reuellere, postquã diuturnitate temporis radices egit, & reuocare ad sanã mentem, qui iam obduruerunt, experientia docet. Magis obstinatos in errore reddebat superstitio: quòd Simonẽ habebant, non modò quasi Dei prophetam, sed quasi Spiritum ipsum.

10 Nam cognomen *magnæ* virtutis, huc spectabat, vt quicquid alioqui diuinum esset, hac magnitudine obrutum vilesceret. Hinc ergo clarius elucet Christi potentia, quòd per ista obstacula Philippus perruperit. Hoc autem Lucas amplificat,

11 Quum dicit, *obstupefactos* fuisse à magno vsque ad paruum. Nã quum omnium ordinum homines delusi essent, quisnam erat Euangelio aditus? præsertim quum non mediocris esset impostura. Sensus enim omnes capti erant stupore. Præterquã autem quòd inde apparet, quàm potẽs sit veritas, simul cõstantiæ exemplum in Philippo nobis proponitur: qui tametsi viã non cernit, infracto tamen pectore opus Domini aggreditur, qualem ipse volet dare successum, expectans. Atque ita omnino agendum, vt intrepidè tẽtemus quicquid Deus mãdat, etiã vbi videntur irriti fore conatus. Porrò, quod Samaritanis accidit, vt Satan ita eos demẽtaret: sciamus communem esse infidelitatis pœnam. Non omnes quidem fascinantur magorum præstigiis, neque vbique sunt Simones, qui talibus imposturis ludant: sed intelligo, non esse mirum aut insolens, si Satan in tenebris variè illudat. Omnibus enim errorum capturis obnoxii sunt, quicunque Dei luce nõ reguntur. Præterea, quum narrat Lucas, *seductos* promiscuè fuisse omnes: monemur neque ingenii acumen, nec quicquid in nobis est rationis & prudentiæ, ad cauendam Satanæ astutiam sufficere. Et sanè videmus quàm stultis & deliris erroribus impliciti fuerint, qui præ aliis habiti sunt in mundo perspicaces.

Virtus Dei magna. Ergo Dei nomine abusus fuerat Satan ad fallẽdum: quod pestilentissimum est deceptionis genus, tantum abest vt ad excusationem valeat. Dictum fuit suprà, nomen præcipuæ Dei virtutis Simonem sibi arrogasse, vt quicquid alibi esset diuinum, supprimeret: quemadmodum sol luce sua stellas omnes obscurat. impia fuit hæc & scelerata nominis Dei profanatio. Verùm, nihil hìc factum legimus, quod non quotidie adhuc fiat. Nihil enim hominibus magis procliue, quàm ad Satanam transferre, quod Dei proprium est. Prætexitur quidem religio: sed quid Samaritanos iuuit hic prætextus? Bene ergo nobiscum agitur, quum suam in Christo virtutem Deus nobis patefacit, & non alibi quærendam esse demonstrat: atque nos in se retineat, artes & imposturas Satanæ, quæ fugiendæ sunt, detegit.

12 *Quum credidissent.* Illud est quod dixi miraculum, quòd Philippum audierunt, qui prorsus erant Simonis illusionibus attoniti: quòd cælestis sapientiæ compotes facti sunt, qui stupidi erant & hebetes. Ita, quodammodo ex inferis in cælum euecti sunt. Quòd Baptismus fide posterior fuit, consentaneum est Christi instituto, quantum ad extraneos spectat, Marc. 16. 16. Fide enim oportuit inseri in Ecclesiæ corpus, antequam symbolum acciperent: sed nimis ineptiunt Anabaptistæ, dum ex his locis probare nituntur, arcendos esse infantes à Baptismo. Baptizari non poterant viri & mulieres, quin fidem profiterentur: sed hac lege admissi sunt ad Baptismum, vt Deo simul consecrarentur eorum familiæ: sic enim habet fœdus: Ero Deus tuus, & seminis tui, Genes. 17. 7.

13 *Simon quoque ipse.* Qui totam vrbem

bem fallaciis suis infatuauerat, Dei veritatem simul cum aliis recipit. Qui summam Dei virtutem se esse iactauerat, Christo se submittit: quanquam nō tam sua vnius quàm totius gentis causa, illuminatus fuit in Euangelii notitiam, vt scandalum tolleretur, quod imperitos morari poterat. Atque huc pertinet quod postea dicit Lucas, miratum fuisse signa. voluit enim Dominus hunc quem pro semideo habebant Samaritæ, in triumpho ducere: quod fit, dum excussa inani iactantia, veris miraculis gloriam dare cogitur. Neque enim synæro cordis affectu se Christo tradit: alioqui non statim erumperet peruersa eius ambitio, & donorum Spiritus impia & profana æstimatio. Non tamen multis assentior, qui simulasse duntaxat fidem putant, quum minimè crederet. Apertè Lucas testatur eum credidisse: & additur ratio, quòd admiratione tactus fuerit. quomodo igitur se paulò pòst hypocritam esse prodit? Respondeo, inter fidem & meram simulationem aliquid esse medium. Epicurei & Lucianici credere se profitentur, quum tamen intus rideant, quum illis fabulosa sit spes vitæ æternæ, quum denique nihilo plus habeant pietatis, quàm canes & porci. At multi sunt, qui vtcunque Spiritu adoptionis non sint regeniti, nec vero cordis affectu se Deo addicant, Verbi tamen potentia victi, non modò verum esse agnoscunt quod docetur, sed tanguntur Dei timore, vt doctrinam recipiant. Concipiunt enim Deum esse audiendum, illum & salutis authorem esse, & mundi iudicem. Non ergo fingunt coram hominibus fidem, quæ nulla sit, sed credere se putant. Atque hæc fides temporaria est, cuius meminit Christus apud Marcum 4. 17, Luc. 8. 13, dum scilicet Verbi semen animis conceptum, mox tamen suffocatur variis mundi curis, aut prauis affectibus, vt nunquam maturescat, imò potius in herbam inutilem degeneret. Talis ergo fuit Simonis fides: sentit veram esse Euangelii doctrinam, & conscientiæ suæ sensu ad eam recipiendam cogitur: sed deest fundamentum: hoc est sui abnegatio. Vnde sequitur, animum eius simulatione fuisse inuolutum, quam mox prodit. Verùm, talem fuisse hypocrisin sciamus, in qua se ipse deceperit: non crassam illam qua se venditant Epicurei & similes: quia Dei contemptum fateri non audent.

Baptizatus est. Hoc Simonis exemplo clarè patet, non conferri omnibus indifferenter in Baptismo gratiam, quæ illic figuratur. Papistarum dogma est, Nisi quis ponat obicem peccati mortalis, omnes cum signis recipere veritatem & effectum. Ita magicam vim tribuunt Sacramentis, quasi absque fide prosint. Nos autem, sciamus offerri nobis à Domino per Sacramenta, quicquid sonant annexæ promissiones, & non frustra nec inaniter offerri, modò fide ad Christum directi, ab ipso petamus quicquid Sacramenta promittunt. Quanuis autem nihil illi tunc profuerit Baptismi receptio, si tamen conuersio postea secuta est, vt nonnulli cōiiciunt, non extincta fuit nec abolita vtilitas. Sæpe enim fit, vt post longum tempus demum operetur Spiritus Dei, quò efficaciam suam Sacramenta proferre incipiant.

Adhærebat Philippo. Quòd eum Philippus admisit, in eo apparet, quàm difficile sit hypocritas discernere. Atque hæc patientiæ nostræ est probatio. sic Demas temporarius Pauli comes, postea factus est perfidus desertor. 2. Timoth. 4. 10. denique, malum hoc effugere non possumus, quin se interdum nobis improbi & frudulenti homines adiungant. ac si quando se nobis astutè insinuant improbi, iniustè nos grauant superbi censores, acsi præstanda nobis essent eorum scelera. Quanquam sedulò cauenda est facilitas, quæ sæpe ignominiam aspergit Euangelio. atque eò prudentius attendere nos decet, ne quoslibet sine delectu admittamus, quando magnos viros fuisse deceptos audimus. Dicit, *attonitum* fuisse magnitudine signorum: vt sciamus magnam illam virtutem, qua se iactabat, nihil quàm præstigias fuisse ac fumos. Neque enim simplex admiratio hîc notatur, sed ecstasis, quæ hominem extra se rapit.

14 *Quum autem audissent Apostoli, qui Ierosolymæ erant: quòd Samaria recepisset sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum & Ioannem.*

15 *Qui quum descendissent, precati sunt pro eis, vt reciperent Spiritum sanctum.*

16 *Nondum enim super quenquam eorum illapsus fuerat: sed baptizati tantùm erant in nomine Christi Iesu.*

17 *Tunc imposuerunt manus super eos, & receperunt Spiritum sanctum.*

14 Hic Lucas progressus gratiæ Dei in Samaritanis describit, sicuti maioribus Spiritus sui donis fideles assiduè locupletare solet. neque enim putandum est, consilium de quo Lucas loquitur, Apostolos cœpisse, nisi eiusdem Dei instinctu, qui opus suum in Samaria iam Philippi manu inchoauerat. Variè autem, pro suo arbitrio vtitur ad diuersas operis partes suis organis. Philippi opera eos ad fidem adduxerat: nūc Petrum & Ioannem Spiritus conferendi ministros ordinat. Ita scilicet Ecclesiæ suæ vnitatem fouet, dum alii aliis manus porrigunt: nec homines tātùm vicissim inter se, sed totas quoque Ecclesias cōciliat. Poterat quidem per Philippum quod cœperat absoluere: sed vt melius discerent Samaritani, fraternam coniunctionem sanctè cum prima Ecclesia colere, hoc quasi vinculo obstringere eos voluit: deinde Apostolos, quibus promulgandi vbique in toto orbe Euāgelii mandatum dederat, Mar.6.15, hoc priuilegio ornare voluit, vt in vnā Euāgelii fidem melius omnes coalescerent. Et scimus alioqui periculum fuisse, quū animis & moribus inter se longè dissiderent Iudæi & Samaritani, ne ita diuisi, Christum scinderent: vel saltē seorsum sibi fingerent nouam Ecclesiam. Interea, videmus quàm sedulò ad iuuandos fratres intenti fuerint Apostoli. neque enim expectant dum rogentur, sed vltro hanc curam suscipiunt. Nec verò hoc Apostoli faciunt diffidentia, quasi Philippum suspicentur minus dextrè, quàm par esset, suis partibus defungi: sed laborāti subsidium offerunt: & veniunt Petrus & Ioannes, non socii modò laborum, sed approbatores futuri. Non queritur rursum Philippus, sibi quicquam detrahi, quòd incœpto à se ædificio alii extremam manum imponant, sed vtrinque comiter sua studia in commune bona fide conferunt. Et certè sola est ambitio, quæ sanctæ communicationi ianuam claudit. Quòd narrat Lucas, *missum* à reliquis Petrum fuisse: hinc colligi potest, non exercuisse in collegas imperium, sed ita excelluisse inter eos, vt tamen corpori subesset ac pareret.

Qui Ierosolymæ erant. Duplex potest esse sensus, vel Apostolos tunc fuisse omnes Ierosolymæ, vel residuos fuisse illic quosdam, quum alii huc & illuc profecti essent. Atque hoc posterius magis amplector: probabile enim est, sic inter se partitos fuisse, vt semper aliqui ex numero varias legationes, prout occasio se dabat, obirēt: pars aliqua Ierosolymæ, quasi in statione præcipua maneret. Fieri etiam potest, vt postquam in sua quisque expeditione aliquandiu fuerat, illuc conuenire soliti sint. Certum quidem est, tempus illud, quo Ierosolymæ fuerunt, non fuisse in desidia consumptum: deinde eos non fuisse quasi nido affixos, quum Christus peragrare mundū iussisset, Marc.16.15.

15 *Precati sunt.* Minimè dubium est, quin primùm docendi partes susceperint: scimus enim non mutas fuisse personas: sed Lucas, quod illis cum Philippo commune fuit, subticens, tantùm commemorat quid noui eorum aduentus Samaritanis contulerit: nempe quòd tunc demum Spiritu sancto donati sunt.

16 Sed hic occurrit quæstio. Dicit enim tantùm fuisse *Baptizatos* in nomen Christi, atque ideo nondum fuisse Spiritus participes. Atquì, vel inanem, & omni virtute & gratia carere Baptismum oportet, aut à Spiritu sancto habere quicquid efficaciæ habet. In Baptismo abluimur à peccatis: atqui lauacrũ nostrũ Spiritus sancti opus esse docet Paulus, Tit. 3.5. Aqua Baptismi sanguinis Christi symbolũ est: atquì, 1. Pet. 1.2, Petrus Spiritũ esse prædicat, à quo irrigamur Christi sanguine. In Baptismo crucifigitur vetus noster homo, vt suscitemur in vitæ nouitatem, Rom. 6.6. vnde autem hoc totum, nisi ex sanctificatione Spiritus? Denique, Baptismo nihil reliquum fiet, si à Spiritu separetur. Ergo Samaritanos, qui verè *Christum* in Baptismo induerant, Spiritu quoque eius vestitos fuisse, negandum non est, Gal. 3.27. Et sanè Lucas hîc nõ de communi Spiritus gratia loquitur, qua nos sibi Deus in filios regenerat, sed de singularibus illis donis, quibus Dominus initio Euangelii quosdam esse præditos voluit, ad ornandum Christi regnum. In hunc modum intelligi debent Ioannis verba, Discipulis nondum fuisse datum Spiritum, quum adhuc Christus in mundo ageret, Ioan. 7.39, non quòd Spiritu prorsus vacui essent, scilicet à quo & fidem & pium sequendi Christi affectũ acceperant: sed quia nondum pollebant eximiis donis, in quibus postea amplior refulsit regni Christi gloria. In summa, quum iam Spiritu adoptionis donati essent Samaritani, quasi in cumulum accedunt insignes Spiritus gratiæ, in quibus Deus quasi visibilem Spiritus sui præsentiã Ecclesiæ suæ ad tempus exhibuit, vt Euangelii sui authoritatẽ in perpetuum sanciret, ac simul testatum faceret, Spiritum suum semper fidelium præsidem ac directorem fore.

Tantùm Baptizati erant. Non debet hoc accipi tanquam contemptim de Baptismo dictum: sed intelligit Lucas non nisi communis adoptionis & regenerationis gratia, quæ piis omnibus in Baptismo offertur, tunc donatos fuisse. Hoc verò extraordinarium erat, conferri quibusdam Spiritus dona, quæ regnum Christi & Euangelii gloriam illustrarent. hic enim illorum erat vsus vt quisque pro facultatis suæ modo, Ecclesiæ prodesset. Hoc ideo notandum est, quia Papistæ dum fictitiam confirmationem extollere volunt, in hanc sacrilegam vocem prorumpere non dubitant, Semichristianos esse, quibus manus nondum fuerunt impositæ. Hoc iã tolerabile nõ est, quòd cũ symbolũ hoc temporale esset, ipsi perpetuam legem fixerunt in Ecclesia, quasi Spiritus sanctus illis ad manum esset. Scimus, quũ testimonium ac pignus gratiæ Dei frustra & sine re ipsa proponitur, nimis fœdum esse ludibrium: atquí fateri coguntur ipsi quoque, Ecclesiam non nisi ad tempus, donis istis fuisse ornatam. Vnde sequitur, impositionem manuum qua vsi sunt Apostoli, finem habuisse quum effectus cessauit. Omitto quòd oleum addiderunt manuum impositioni: sed hoc, vt iã dixi, nimiæ audaciæ fuit, perpetuam legem Ecclesiæ imponere vt generale sacramentum esset, cuius peculiaris vsus fuerat Apostolis, Marc. 6.13, vt perpetuò duraret signum, postquam res ipsa desierat. Verùm, accessit execrabilis blasphemia, quòd Baptismo dixerunt tantùm peccata remitti: Spiritum regenerationis conferri per putidum illud oleum, quod sine Dei verbo inuehere ausi sunt. Scriptura nos Christum in Baptismo induere testatur, & in eius corpus inseri, Gal. 3.27, Rom. 6.6, vt vetus homo noster crucifigatur, & renouemur in iustitiam. Sacrilegi isti prædones detracta Baptismo spolia ad fallacem sacramenti sui laruam transtulerunt, neque hoc vnius hominis commentum fuit, sed concilii vnius decretum, quod in suis omnibus scholis quotidie blaterant.

17 *Quum imposuissent manus.* Preces sequitur manuum impositio, quo testantur, minimè inclusam esse in externa ceremonia Spiritus gratiam, quam supplices aliunde postulant. Neque tamen Deum fatendo authorem, ceremoniam negligunt, quæ diuinitus in hunc vsum tradita illis erat: & quia non temerè vsurpant, simul annexus est ef-

fectus. Hæc signorum est vtilitas & efficacia, quòd in illis Deus operatur, & tamen vnus manet gratiæ donator eiús que dipēsandæ pro iure suo arbiter: sed meminerimus organum Dei fuisse manuum impositionem, quo tempore visibiles Spiritus gratias suis contulit. ex quo verò talibus diuitiis priuata fuit Ecclesia, inane duntaxat esse spectrum.

18 Intuitus verò Simon, quòd per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit illis pecuniam,

19 Dicens: Date & mihi potestatē hanc: vt cui imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.

20 Petrus autem illi dixit, Pecunia tua tecum sit in exitiū: quia donum Dei existimasti pecuniis acquiri.

21 Non est tibi pars neque hæreditas in ratione hac. Cor enim tuum non rectum est coram Deo.

22 Resipisce igitur à malitia hac, & precare Deum si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.

23 Nam in felle amaritudinis, & colligatione iniustitiæ video te esse.

24 Respondens vero Simon, dixit: Precamini vos pro me apud Deum, ne quid eorum quæ dixistis, mihi eueniat.

25 Illi ergo testificati, & loquuti sermonem Domini, redierunt, Ierosolymam, & per multos pagos Samaritanorum euangelizarunt.

18 *Intuitus autem Simon.* Iam detegitur Simonis hypocrisis, non quòd prius se credere finxisset. cōuictus enim seriò manus Christo dederat, qualiter multi Euangelio cedunt, ne bellum gerant cum Deo, sed manent interea sui similes: quum veram fidem sequi debeat nostri abnegatio. Hoc verò est Christū cū Satana miscere, cùm doctrina vsquead recōditos cordis affectus nō penetrat, sed interior immundities quasi sepulta illic latet. Nunc ergo fucum illum abstergit Deus in Simone, ne amplius Christi nomen profitendo, tam se quàm alios fallat. Ambitio enim quæ occulta erat, nunc se profert, dum se Apostolis æquari cupit. Hoc iam vnum vitium est: alterum verò, quòd gratiam Dei venalem existimans, vult eam ad quæstum prostituere. Vnde apparet, profanum esse hominem, qui nondum veræ pietatis rudimenta gustarit: nullo enim gloriæ Dei studio tangitur: imò non cogitat, quid sit esse Dei ministrū. Quemadmodum quæstum hactenus ex sua magia fecerat: ita quæstuosum sibi putauit fore, si gratias Spiritus conferret. neque enim dubium est, quin opes & gloriam coram mundo captauerit: simul grauem Deo facit iniuriam, quòd cælestem hanc virtutem nihil putauit à magicis suis incantationibus differre. Nunc breuiter tenemus quid & quot modis peccauerit Simon: In donis Spiritus, nō adorat neque agnoscit Christi potentiam: non agnoscit cælesti virtute instructos Apostolos, vt Christi gloriam suo ministerio illustrēt: sua eum ambitio impellit ac rapit, vt Deo posthabito, eminere cupiat, & mundū sibi facere obnoxium: Spiritum sanctū mercari vult, quasi pretio subiaceret.

20 *Respondit Petrus.* Hîc acriter eū repellit Petrus: nec contentus obiurgatione, dirā imprecationē addit *vt* pereat Simon cū sua pecunia. Quanquam non tam

gam illi imprecatur exitium, quàm iustam vindictã Dei, incutiendi terroris causa, denuntiat prope impendére. In summa, ostendit quid promeritus sit, quũ fœdæ nũdinationi subiecit Dei Spiritum: ac si dixisset, Dignus es qui pereas cum tua pecunia, quando tanta contumelia afficis Spiritum Dei. Nam quòd saluum potius Simonem quàm perditum cuperet Petrus, ex sequentibus facilè intelligi poterit. sed quasi iudicis personam sustinens, quam pœnam mereatur Simonis impietas pronuntiat: ac tanta vehementia reum peragi oportuit, vt sceleris sui atrocitatem sentiret. Eòdem spectat quòd pecuniam addixit exitio. Significat enim quòd ad tam nefarium vsum oblata esset, quasi sceleris contagione infectã ac pollutã esse, Et certè: optãdũ est potius vt pereat totus mũdus, quàm vt gloriã Dei obscurẽt, quæ præ ipsa nullius, sunt pretii. Cæterùm, quum ita imprecatur homini sacrilego, non tam personam respicit quàm factum. sic enim excandescere aduersus hominum scelera debemus vt prosequamur homines ipsos misericordia. Tales sunt Dei sententiæ, quæ adulteros, fures, & ebriosos & iniurios exitio deuouent, 1. Cor. 6.9, 10, Ephes. 5.5, neque enim quatenus homines sunt spẽ illis præcidunt salutis, sed tantùm referuntur ad præsentem eorum statum: & si obstinatè pergant, qualis eos maneat exitus, denunciant.

21 *Non est tibi pars.* Quidam aliter orationem contexunt. Simonem non esse participem gratiæ, quòd eã pecunia æstimet. Sed altera lectio quã sequuti sumus, magis recepta est: nempe, vt ratio illa superiori mẽbro iungatur. Et certè melior est illa connexio: Pecunia tua pereat tecum, quando ea compensari posse existimas inæstimabile Spiritus donũ. Vbi vetus Interpres posuerat, In sermone hoc: aptius Erasmus reddidit, In ratione hac. Significat enim Petrus, nihil in tota illa administratione cõmune esse homini sacrilego, qui eã impiè profanat. Porrò, de Simonia multùm & veteres Theologi, & Papistæ disputarunt. sed quod Papistæ Simoniam appellant, cum Simonis facto minimè conuenit. voluit Simon Spiritus gratiam pecunia emere: Papistæ crimẽ Simoniæ ad otiosos prouentus suos trahunt. Neque tamen hoc dico, vt flagitia extenuem, quæ emendis & vendendis sacerdotiis hodie grassantur in Papatu. Iam per se satis fœdum est hoc scelus, quòd talem in Ecclesia Dei mercatum exercent. Interea verò tenenda est propria Simoniæ definitio: nempe quòd sit impia donorum Spiritus nundinatio, vel aliud simile dum illis quispiam ad ambitionẽ vel alias corruptelas abutitur. Quanquam Simonis imitatores esse omnes fateor, qui malis artibus ad Ecclesiæ regimen aspirant: quod passim hodie nullo pudore fieri videmus tanquam liceat: ac secundum hanc rationem, vix in toto Papatu reperietur sacerdos, qui non palàm sit Simoniacus: quando nullus illic emergere potest, quin se obliquè insinuet. Quanquam fatendum est, quod magno nostro pudore pueri vident, non minore licentia apud quosdã pseudoeuangelicos grassari. Nos autẽ vt à Simonis contagione puri simus, primùm Spiritus dona meminerimus non pecunia acquiri, sed conferri mera & gratuita Dei bonitate, ídque in Ecclesiæ ædificationem: hoc est, vt studeat quisque pro facultatis suæ modo fratres suos iuuare: vt modestè quisque cõferat in commune Ecclesiæ bonũ, quod accepit: nec obstet cuiusquã hominis excellentia, quin solus Christus supra omnes emineat. Mirũ tamen videri posset, quòd Simonẽ excludat Petrus à Spiritus participatione, quod ad dona specialia pertinet: quia cor non habeat rectũ corã Deo. neque enim fecit Iudæ prauitas, quin Spiritus donis polleret: nec Spiritus dona apud Corinthios sic corrupta fuissent si cor habuissent coram Deo rectum, 1. Cor. 14. Non videtur itaque ratio quam assignat Petrus, sufficere: quia multi qui impuro sũt corde, Spiritus donis plerũque excellũt. Sed primò, nihil absurdi est, si indignis quoque tales gratias cõferat Deus. deinde Petrus nõ præscribit hîc generalẽ regulã, sed quia communio donorum Spiritus peculiaris est Ecclesiæ, Simonem qui alienus est à Christo, indignum esse pronuntiat, qui tanquam vnus ex domesticis Dei, easdem cum fidelibus gratias participet. Adde quod directa fuerat

contumelia in ea dona, quibus nunc abdicatur.

22 *Resipisce igitur.* Quòd illum ad pœnitentiam hortatur, & preces, in eo spem veniæ residuam illi facit. nullo enim vnquam resipiscendi affectu quispiam tangetur, nisi qui propitium sibi fore Deum confidet: contrà, desperatio homines semper rapiet præcipites ad audaciam. Præterea Scriptura docet non inuocari ritè Deum, nisi ex fide. Videmus ergo, vt Petrus Simonem diris verborum fulminibus antè prostratum, nunc rursus in salutis fiduciam erigat: & tamen non leue peccatum erat Simonis. Verùm, si fieri posit, ab ipsis inferis extrahendi nobis sunt homines. Proinde donec se manifestis signis etiam sceleratissimi quique reprobos esse prodant, nemo tam seuerè tractandus est, quin illi simul peccatorum remissio ante oculos ponatur. Imò quibus ob duritiem & peruicaciam acrior obiurgatio vtilis est, sic tamen vna manu deiicere ipsos decet, vt altera subleuentur, nam anathemate ferire Spiritus Dei non permittit. Sed metum ac dubitationem iniicere videtur Petrus, quum dicit, *si fortè*. Et Papistæ hoc loco & similibus probare contendunt suspensis ac dubiis animis precãdum esse, quia temerè certum sibi successũ homines in suis votis promittant: sed facilis est solutio. Nã dictio εἰ ἄρα tantũdẽ valet ac si quis Latinè dicat. Si qua tibi remittat Deus. Eam verò Petrus vsurpat, non vt perplexum relinquat animum Simonis, sed vt magis ad vehemẽtiam precandi stimulet. Nam ipsa difficultas non parum ad nos excitandos valet: quia vbi res videtur sub manu esse, nimium securi & ignaui sumus. Ergo non incutit Petrus Simoni terrorem, qui impetrandi fiduciam euertat in eius corde, vel perturbet: sed spem illi certam faciens, si supplex petierit ac ex animo, tantùm excitandi ardoris causa, veniam pro sceleris grauitate difficilem esse commemorat. Necesse enim est vt fides nobis in adeundo Deo præluceat: imò, vt sit precationis mater.

23. *In felle enim amaritudinis.* Iterum Simonem Petrus durè exagitat, & Dei iudicio percellit. nisi enim coactus fuisset in se descendere, nunquam seriò ad Deum conuersus esset. Nihil enim stupidis magis exitiale est, quàm quũ illis blãdimur, vel cũ leuiter tantũ radimus summam cutem, quum potius fodiendi sint. Ergo donec ex peccati sui sensu veram tristitiam & dolorem conceperit peccator, talis adhibenda est seueritas quæ eius animum vulneret: alioqui putridum vlcus intus fouebitur, quod sensim ipsum hominem absumet. Semper tamen modus ille teneatur, vt hominum saluti, quantum in nobis est, consulamus. Porrò, in verbis Petri duæ sunt elegantes metaphoræ: quarum altera ex Mose sumpta videtur, vbi vetat, ne sit in nobis radix germinans fel & absynthium, Deu. 29. 18. Hac autem locutione interior cordis malitia notatur: quũ impietatis virus ita cõcepit, vt eo imbutum nihil quàm amaritudinem proferre queat. Eòdem spectat *colligatio* impietatis: quum scilicet totum cor vinctum & cõstrictum à Satana tenetur. Nam sæpe accidet vt pii alioqui homines in mala opera erumpant, qui tamen intimũ cor veneno corruptum nõ habebunt. Scimus hominum naturæ ingenitam esse hypocrisin: sed vbi lucet Spiritus Dei, non ita cæcutimus in nostris vitiis, vt tanquam occultum fasciculum intus alamus. Significat ergo Petrus non vna tantùm in parte Simonẽ lapsum esse, sed ipsã cordis radicẽ vitiosam esse & amaram: non modò in vna specie peccati incidisse in Satanæ laqueos, sed omnes eius sensus teneri implicitos, vt totus sit addictus Satanæ, & quasi iniquitatis mancipiũ. Interea monemur, scelerum grauitatem non tam à flagitio quod apparet, quàm ab affectu cordis æstimari.

24 *Respondit Simon.* Hinc colligimus, non ita acceptũ ab illo fuisse quod minatus erat Petrus, quin salutem suam quæri reputaret. Tametsi autem vnus tantùm Petrus loquutus erat, sermonem omnibus promiscuè tribuit propter cõsensum. Nunc exoritur quæstio, Quid sit de Simone sentiendum? Scriptura non longius quàm ad coniecturã nos ducit, Quòd obiurgationi cedit, & tactus peccati sui sensu, Dei metuit iudicium

cium: deinde ad Dei misericordiam se confert, séque precibus Ecclesiæ commendat: hæc certè non minima sunt pœnitentiæ signa. coniicere ergo licet ipsum resipuisse. Et tamen veteres vno cō sensu tradunt grauem postea fuisse Petro aduersarium, & Romæ cum eo per triduum disputasse. Extat etiam scripta disputatio sub nomine Clementis, sed quæ tam putida deliria continet, vt mirum sit, à Christianis auribus posse ferri. Deinde, ostendit Augustinus ad Ianuarium, varios & fabulosos rumores ea de re suo tempore Romæ vagatos fuisse: quare nihil tutius est, quàm incertis opinionibus valere iussis, simpliciter amplecti quod Scripturis proditum est quod alibi de Simone legimus, meritò plures ob causas suspectum esse potest.

25 *Illi autem testificati.* His verbis docet Lucas, non ideo tantū venisse Petrum & Iohannem, vt donis Spiritus ditarent Samaritanos, sed vt comprobando Philippi doctrinam, illos in fide iam recepta stabilirent. Hoc enim valet *testificandi* verbum: ac si diceret, eorum testimonio factum esse, vt plena & solida verbo Dei authoritas constaret, ac vigeret tanquam probè testata & authentica veritas. Simul tamen fidos Dei testes fuisse admonet Lucas, quum addit protulisse *Dei* sermonem. Hæc ergo doctrinæ Apostolicæ summa fuit, fideliter proferrè quæ à Domino didicerant: non sua vel cuiusquam hominum commenta. Dicit non in vna solùm vrbe hoc fecisse, sed etiam in *pagis*. Videmus ergo sic ad promouendam Christi gloriam fuisse accensos, vt quocunque venirent, illum haberent in ore. Ita ab vna vrbe per totam regionem semen vitæ spargi cœpit.

26 *Angelus autem Domini loquutus est Philippo dicens, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ descendit à Ierusalem, Gazam, ipsa est deserta.*

27 *Et surgens, profectus est. Et ecce vir AEthiops, eunuchus, Præfectus Candaces Reginæ AEthiopum, qui præerat toti eius gazæ, qui venerat Ierosolymam adoraturus,*

28 *Reuertens autem ac sedens in curru suo, legebat Prophetam Isaiam.*

29 *Dixit autem Spiritus Philippo: Accede, & adiungere ad hunc currum.*

30 *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Prophetam Isaiam, ac dixit Intelligisne quæ legis?*

31 *Dixit ille, Quomodo possem, nisi quispiam me dirigat? Rogauit autem Philippum, vt ascenderet ac sederet secum.*

26 *Angelus Domini.* Transit Lucas ad nouam historiam, quomodo scilicet Euangelium ad AEthiopes vsque peruenerit. tametsi enim vnum hominem duntaxat ad Christi fidē conuersū fuisse refert, quia tamen magna erat in toto regno eius authoritas & potentia, fides eius odorem longè latéque spirare potuit. Scimus enim ex tenuibus principiis Euangelium creuisse: & in eo clarius refulsit vis Spiritus, quòd granum vnum seminis breui temporis spatio amplam regionem impleuit. Primo iubetur Philippus ab Angelo ire versus meridiem quo profectu, vel in quem finem, Angelus illi non exprimit. Atque ita sæpe Dominus cum suis agere solet, ad probandam eorum obedientiam. quid facere ipsos velit demonstrat: hoc vel illud præcipit: successum verò penes se abscō ditum tenet. Ergo simplici Dei imperio contenti simus, etiam si ratio eius quod iniungit, vel obedientiæ fructus non statim apparet. nam etsi disertè hoc non

exprimitur, omnia tamen Dei mandata tacitam promissionem continent, quoties illi paremus, non posse, quicquid suscipimus operis, nisi prospere cedere Adde, quòd sufficere nobis debet, probari Deo nostra studia, quum nihil temere & sine illius iussu suscipimus. Si quis obiiciat, non descendere quotidie è cælo Angelos, qui nobis quid agendū sit patefaciant: in promptu est responsio, Abunde nos doceri verbo Domini quidnam agendum sit: nec consilio destitui quicunque os illius interrogant, & Spiritus gubernationi se submittūt. Itaque quominus ad sequendum Deum prompti & alacres simus, nihil nos impedit vel moratur nisi nostra segnities precandíque incuria.

Ad viam quæ descendit Gazam. Inter doctos omnes conuenit, Gazam hic vocari, quæ Hebræis dicitur *Haza*. Quare fallitur Pomponius Mela, qui nomen vrbi à Cambyse Persarum Rege impositum fuisse tradit: quòd bellum gerens cum AEgyptiis illic opes suas repositas haberet. Verùm quidem est, Gazam Persis thesaurum vel opulentiam dici: atque hoc sensu paulò pòst vsurpat Lucas, quum dicit, Eunuchum Candaces gazæ fuisse præfectum: sed quia ante natum Cambysen, Hebraicum illud nomen in vsu erat, non dubito, quin postea corruptum fuerit, litera *Heth* in G mutata, quod in aliis ferè omnibus fuisse factum videmus. Epitherum *deserta* ideo additur, quia veterem illam Gazam Alexander Macedo euertit. Qui Constantinum secundæ & nouæ Gazæ conditorem faciunt, à Luca refellūtur, qui centum & quinquaginta annis prius extitisse affirmat. sed fieri potest, vt conditam vrbem ornauerit & auxerit. Cæterùm, hanc nouam maritimam fuisse, & ab antiqua viginti stadiis dissitam, omnes consentiunt.

27 *Ecce vir AEthiops*. Virum appellat, quem paulo pòst Eunuchum fuisse dicit: sed quia in Oriente solebant Reges & Reginæ eunuchos præficere summis negotiis: inde factum est, vt Dynastæ promiscuè vocarentur eunuchi, quum tamen viri essent. Porrò, nunc demum re ipsa comperit Philippus, non frustra se Deo fuisse morigerum. Ita, quisquis suc cessum Domino committens, perrexerit quò ille iubet, tandem experietur, feliciter succedere, quicquid eius auspiciis & mandato suscipitur. Nomen *Candaces* non vnius tantùm Reginæ fuit: sed quē admodum Cæsarum nomen commune fuit Romanis Imperatoribus, ita AEthiopes, teste Plinio, suas Reginas vocabant Candacas. Hoc quoque ad rem facit, quòd nobile illud & opulentum fuisse regnum tradunt historici, quia ex eius amplitudine & potentia, quàm splē dida fuerit Eunuchi conditio & dignitas, colligi melius potest. Caput & primaria sedes fuit Meroe. Lucæ testimonio suffragantur profani scriptores, qui mulieres illic regnare solitas referunt.

Venerat adoraturus. Hinc colligimus longè sparsum fuisse veri Dei nomen, vt in lōginquis regionibus aliquos haberet cultores. Certè hunc virum oportuit palàm diuersum à gentè sua cultum profiteri. neque enim potuit furtim venire in Iudæam tantus dynastes: nec dubium est, quin magnum comitatum secum traxerit. Nec verò mirum est, fuisse passim in toto Oriente aliquos qui verum Deū colerent: quia ex quo dissipatus fuerat populus, simul diffusus fuerat aliquis puræ Dei notitiæ odor per gentes exteras, imò exilium populi quædam fuerat pietatis veræ propagatio. Quinetiam Romanos videmus, quum atrocibus edictis Iudaicam religionem damnarent, vix tamen effecisse, quin turmatim multi ad eam transirent. Hæc erant vocationis Gentium præludia, donec Christus aduentus sui fulgore, Legis vmbras discutiens, discrimen inter Iudæos & Gentes tolleret, dirutáque maceria, vndique colligeret Dei filios, Ephes. 2. 14. Quòd adorandi causa Ierosolymam venit Eunuchus, superstitioni tribuendum non est. poterat quidē in patria Deū præcari, sed quæ præscripta erant exercitia Dei cultoribus, hic pius vir omittere noluit: adeóque hoc habuit propositum vt non fidem modo priuatim & clanculum in corde aleret, sed eam apud homines profiteretur. Neque tamen tale cum gente sua diuortium facere potuit. quin multis se odiosum fore sciret: sed externa religionis professio, quàm a Domino exigi sciebat, pluris illi fuit quàm hominum

nū gratia. Quòd si exigua scientiæ Legis scintilla vsque adeò in illo emicuit, quā probrosum nobis erit, plenam Euangelii lucem perfido silentio suffocare? Si quis obiiciat, iam tunc abrogata fuisse sacrificia ac iam fuisse tempus quo vellet Deus vbique absque locorum discrimine inuocari: responsio facilis est, Sine superstitione retentos fuisse in Legis vmbris, quibus nondum patefacta erat Euangelii veritas. Nam quòd Lex dicitur à Christo fuisse abolita quantum ad ceremonias, sic intelligendum est: vbi se palàm exhibet Christus, euanescere ritus illos veteres, qui illum absentem figurabant. Quòd passus est Dominus Eunuchum venire Ierosolymam priusquā illi doctorē mitteret: credibile est ideo factum esse, quia vtile erat Legis rudimentis adhuc formari, vt postea ad recipiendam Euangelii doctrinam aptior foret ac magis idoneus. Quòd autem Ierosolymæ neminem ex Apostolis illi Deus obtulerit, causa in arcano eius cōsilio latet: nisi fortè, vt thesaurum repentè ac præter spem oblatum pluris faceret: vel quia satius erat postquam ab externa ceremoniarum pompa templíque aspectu subductus, salutis viam liberius in otio & quiete quæreret, Christum illi proponi.

27 *Legebat Iesaiam.* Lectio Prophetæ ostendit Eunuchum non temere ex capitis sui sensu Deum adorasse, quem sibi finxisset, sed quem cognouerat ex Legis doctrina. Atque hæc certè legitima est colendi Dei ratio, non arripere nudos & inanes ritus, sed Verbum simul adiungere: alioqui nihil nisi fortuitum erit ac confusum, Nec verò forma adorandi in Lege præscripta, alia in re differt ab hominum commentis, nisi quòd illic Deus verbo suo prælucet. Deum ergo soli eius discipuli ritè adorant, hoc est, qui edocti sunt in eius schola. Sed videtur operam ludere, quum sine profectu legit, fatetur enim se, nisi adiutum alterius magistri opera, Prophetæ sensum minimè assequi. Respondeo, Sicut discendi animo Prophetam legebat, ita fructum aliquem sperasse, & re ipsa etiam sensisse. Cur ergo se intelligere posse negat, quem in manibus locū habet? Nēpe, inscitiā suam modestè in locis obscurioribus āgnoscit. Multa sunt apud Isaiam quæ longa expositione minimè indigent: vt quum de bonitate & potentia Dei concionatur, partim vt ad fidem inuitet homines, partim vt ad sanctam vitam hortetur & erudiat. Nemo itaque tam rudis erit idiota, qui librum illum legendo, non aliquantum proficiat: vix tamen fortè decimum quemque versum solidè intelliget. Talis fuit Eunuchi lectio, nam quū pro captu suo colligeret quæ ad ædificationem valebant, certa illi vtilitas ex studiis suis constabat. Interim, si multa eum latebant, tædio non afficiebatur vt librum abiiceret. Sic omnino legenda est nobis quoque Scriptura: quæ aperta sunt, & in quibus mentem suam Deus aperit, auidò & prompto animo suscipere decet: quæ adhuc nobis obscura sunt præterire conuenit, donec plenior lux affulgeat. Quòd si legendo non fatigabimur, fiet tandem, vt Scriptura asiduo vsu familiaris nobis reddatur.

31 *Quomodo possem.* Insignis Eunuchi modestia, qui non tantùm se à Philippo homine plebeio interrogari æquo animo patitur, sed vltrò & ingenuè fatetur suam inscitiam. Et certè, minimè sperandum est, vt se docilem vnquam præbeat, qui proprii ingenii fiducia inflatus est. Hinc etiam fit, vt hodie tam paucis fructuosa sit Scripturæ lectio, quia vix centesimus quisque reperitur, qui se libenter ad discendum subiiciat. nam dum nescire omnes ferè pudet quod nesciunt, ignorantiam suam superbè quisque fouere mauult, quàm aliorum discipulus videri. Imò, bona pars superciliosè sibi in alios magisterium vsurpat. Meminerimus tamen Eunuchum sic ignorantiæ suæ conscium fuisse, vt tamen Scripturam legendo, vnus esset ex Dei discipulis. Hæc vera demū est Scripturæ reuerentia, quum agnoscimus illic reconditam esse sapiētiam, quæ sensus omnes nostros superet ac fugiat: nec tamen ideo sumus fastidiosi, sed sedulò legentes pendemus à reuelatione Spiritus, & interpretem nobis dari expetimus.

Rogauit Philippum vt ascenderet. Alterū modestiæ specimē, quòd interp-

tem & magistrum sibi quærit. Poterat pro communi diuitum fastu Philippum reiicere: erat enim quædã tacitæ ignorantiæ exprobratio, quum diceret Philippus, *intelligisne* quæ legis? Diuites autem iniuriam sibi fieri putant, siquis eos liberius compellat. Itaque statim prorumpunt in has voces, Quid ad te? vel, Quid tibi mecum? Eunuchus autem se Philippo docendum submissè tradit. Ita animo compositi simus oportet si Deum cupimus habere doctorem, cuius Spiritus super humilem & mansuetum quiescit. Quòd si quis sibi diffidens, docilem se præbeat, potius è cælo descendent Angeli ad nos docendos, quàm vt frustra nos Dominus laborare sinat. Quanquam Eunuchi exemplo, adminiculis omnibus vtendum est, quæ Dominus ad intelligendam Scripturam nobis proponit. Phrenetici homines ἐνθουσιασμοὺς è cælo petunt, & interea Ministrum Dei contemnunt, cuius manu regi debebant. Alii perspicacia sua freti, neminẽ audire, nullos commentarios legere dignantur. Atquî, Deus subsidia quæ nobis destinat, non vult contemni, & eorũ contemptum impunè cedere non patitur. Atque hic memoria tenendum est, non modò datam nobis esse Scripturã, sed interpretes simul & doctores esse additos, qui nos adiuuent. Hac ratione Philippum Dominus Eunucho potius destinauit, quàm Angelum. quorsum enim hic circuitus spectabat, quòd Angeli voce Philippum Deus accersit, non rectà mittit Angelum ipsum, nisi quòd ad audiendos homines assuefacere nos voluit? Hæc certè non vulgaris est externæ prædicationis cõmendatio, quòd Angelis tacentibus, in ore hominũ vox Dei in salutem nostram personat. Qua de re plura in caput nonum & decimum sum dicturus.

32 *Porrò, sententia* Scripturæ *quam legebat, erat hæc: Tanquam ouis ad victimam ductus est, & tanquam agnus coram tondente mutus, ita non aperuit os suum.*

33 *In humilitate eius iudicium eius sublatum est: Generationem eius quis enarrabit? quia tollitur è terra vita eius.*

34 *Respondens autem Eunuchus* Philippo, *dixit: Rogo te de quo hoc dicit Propheta? de seipso, an de alio quopiam?*

35 *Aperiens autem* Philippus *os suum, & exorsus à Scriptura hac, prædicauit illi Iesum.*

32 *Sententia Scripturæ.* Propriè, Cõtinẽs vel cõplexũ. Sciamus, nõ incidisse casu in hunc locũ, sed mira prouidentia Dei id factum esse, vt thesin vel principium haberet Philippus, vnde tota Christianismi summa aptè deduci posset. Ergo primùm occulta Spiritus directione, plenæ institutionis materia datur illi in manum: deinde, palàm hominis ministerio forma aptatur. Est autem illustre hoc & præ aliis memorabile vaticinium de Christo: quia sine inuolucris illic pronuntiat Isaias, talem redimendæ Ecclesiæ fore modum, vt Filius Dei morte sua vitam hominibus acquirat: vt se victimam constituat expiandis hominum peccatis: vt atteratur Dei manu, & vsque ad inferos ipsos descẽdat, quò nos ab interitu emersos erigat vsque in cælum. In summa, perspicuè tractat hic locus, quomodo reconcilientur homines Deo, quomodo iustitiam obtineãt, quomodo liberati à Satanæ tyrannide, & peccati iugo soluti, in regnum Dei perueniant: breuiter, vnde petendæ sint omnes salutis partes. Ego tamen, quæ hîc citantur à Luca, tantùm exponam: ac duo quidem membra sunt: priore docet, Christum, vt Ecclesiam redimat & restituat in vitam, sic conterendum esse vt similis appareat perdito & desperato. Deinde, mortem eius pronuntiat fore viuificam, & ex summa desperatione exiturum singularem triũphum. Quod *agno* Christum comparat, qui ad mactationem

tionē duci se patitur: *& oui*, quæ se tonsioni placidè offert, significat voluntarium fore Christi sacrificium. Et certè, hæc placandi Dei fuit ratio, quòd se obedientem præbuit. Loquutus est quidē coram Pilato, Iohan. 18. 34. 36, sed non redimendæ vitæ causa, quin potius vt se offerret vltrò in victimam, sicuti à Patre destinatus erat, adeóque supplicium quod nos manebat, sibi accerseret. Vtrūque ergo docet Propheta, oportuisse Christum mori, vt vitam nobis acquireret: & sponte mortem illi fuisse subeundam, vt hominum contumaciā obsequio suo deleret. Cæterùm, hinc colligenda est ad patientiam exhortatio: sicuti facit Petrus. sed ordine præcedit illa, quam attigi, fidei doctrina.

33 *In humilitate iudicium eius.* Vel Græcum volumen Eunuchus habuit, vel Lucas suo more lectionem tunc vsitatam retulit. Dicit Propheta, Christum de angustia & iudicio sublatum. quibus verbis admirabilem victoriam celebrat, quæ eius deiectionem mox sequuta est. nam si morte fuisset oppressus, nihil ab eo sperari poterat. Ergo Propheta, vt nostram in Christo fiduciam stabiliat, postquam manu Dei percussū, & mactationi subiectum descripsit, nūc illi nouam personam induit: quòd scilicet victor ex mortis abysso emergat, & ex inferis ipsis prodeat author vitæ æternæ. Scio quidem locum hunc variè exponi: sunt qui intelligant à carcere ad crucem raptum esse. aliis, *tolli* perinde valet, atque in nihilum redigi. Et ambigua est Hebraici verbi, *lachah*, nō minus quàm Græci, ἀίρεσθαι significatio. Verùm, qui contextum propius expendet, mihi in eo quod dixi, assentietur, ab illo tristi & deformi spectaculo quod proposuerat, transitum nunc fieri ad nouum insperatæ gloriæ exortum. Ideo in summa rei non multum differt Greca interpretatio à Prophetæ verbis. nam in humilitate vel abiectione sublatum est Christi iudicium: quia quum oppressus videri posset, Pater eius causam asseruit. Hoc modo *iudicium*, sicuti multis aliis locis, pro Iure sumetur. Sed in Hebraico contextu Damnationem significat. Dicit enim Propheta, Christum, postquam in vltimas angustias redactus fuerit, & damnato ac perdito similis, Patris manu erectum iri. Ergo sensus est, Oportuisse Christum prius morti addici, quàm pater illum in regni sui gloriam extolleret. Quæ doctrina ad totum Ecclesiæ corpus transferenda est: quia pios omnes mirabiliter oportet erigi dei manu, ne morte absorbeātur Deus autem, quum vindex suorum apparet, non modò eos restituit in vitam, sed ex multis mortibus insignes illis triumphos comparat: sicuti Christus præclarum illud trophæum in cruce statuit, de quo meminit Apostolus secundo ad Colossenses capite. 14. 15.

Generationem eius. Postquam victricem Christi mortem celebrauit Propheta, iam subiicit, non exigui temporis fore victoriam, sed quæ propaganda sit vltra omnem annorum numerum. Nam Prophetæ exclamatio perinde valet, ac si perpetuitatem regni Christi negaret hominum lingua exprimi posse. Cæterùm, hunc locum miserè torserunt interpretes. Quòd æternam Verbi Dei generationem hinc veteres probare conati sunt aduersus Arrium, nimis à mente Prophetæ dissentaneum est. nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad humanam generationem refert. neque illi Prophetæ sensum assequuntur, qui in illius ætatis homines eum inuehi putant. Melius alii, qui de Ecclesia accipiunt dictum, nisi quòd falluntur ipsi quoque in voce *generationis*, quæ illis Posteritatem aut Sobolem significat. Atquî, nomen *Dor* quod est apud Prophetam, Hebræis seculum aut vitæ humanæ durationem significat. Sensus itaque Prophetæ proculdubio est, vitam Christi perpetuam fore, quum semel Patris gratia liberatus à morte fuerit: quanquam vita hæc quæ fine caret, ad totum Ecclesiæ corpus pertinet: quia non vt sibi viuat, sed suis, Christus resurrexit. Fructum ergo & effectum illius, quam in capite posuit, victoriæ, nunc in membris omnibus celebrat. Quare ex hoc loco, vitæ æternæ fiduciam concipere vnusquisque fidelium potest: deinde, Ecclesiæ potius perpetuitas in persona Christi asseritur.

Quia tollitur è terra. Valde absurda in speciem ratio, quòd tam ma-

gnificè regnet Christus in cœlo & in terra, Quia excisus fuit. Quis enim interitum, vitæ causam esse credat? Sed hoc admirabili Dei consilio factum est, vt inferi scalæ essent quibus in cælum Christus conscenderet: ignominia transitus illi esset in vitam: ex crucis horrore & tenebris emergeret lætus salutis fulgor: ex mortis abysso beata immortalitas manaret. Quia seipsum exinaniuit, propterea extulit ipsum Pater, vt coram ipso omne genu flectatur, &c. Philip. 2. 7. Nunc quæ nobis sit cum Christo societas, cogitãdum est, ne cui graue aut molestũ sit eadẽ via pergere.

34 *Dixit Eunuchus Philippo.* Hîc apparet, quanto discendi studio flagraret Eunuchus. Vagatur in multis Isaiæ vaticiniis quasi per dubias ambages, nec tamen legendo fatigatur. Dum autem nihil sibi arrogat, præter spem repentè plus longè consequitur, quàm tota vita multùm sudando cõsequi poterat, si acumen suum attulisset. Ita & nobis Dominus, si ruditatis nostræ cõscii, submittere nos ad discendum nõ grauemur magister paruulis occurret. Et quemadmodum semen sub terra locatum, ad tempus latet, ita Dominus Spiritu suo affulgens, efficiet vt lectio quæ sterilis & fructu vacua nihil quàm tædiũ parit, conspicuam intelligentiæ lucem habeat. Dominus quidem nunquam ita clausos suorum oculos tenet, quin à primo statim ingressu illis salutis via in Scriptura pateat: quin legendo subinde proficiant: sed hærere sæpe patitur, & quasi obice posito, cursum eorum tardari, tum vt fidei patientiam in illis probet, tum vt inscitiæ suæ admonitos, ad humilitatem erudiat, tum vt torpore excusso, attentiores reddat, tum vt precandi ardorem accendat, tum vt ipso desyderio eos magis stimulet ad veritatis amorem, tum vt cælestis suæ sapiẽtiæ excellentiam, quæ iusto aliàs in pretio non habetur, melius commendet. Verùm, vtcunque non statim ad metam solidæ notitiæ perueniant fideles, laborem tamen suum semper sentient irritum non esse, modò ne sibi viam superbo fastidio præcludant. Dum adueniat tempus plenæ reuelationis, sufficiat nobis hic profectus, quòd quantumuis exiguus notitiæ gustus timorem Dei & fidem nobis instillat.

35 *Philippus aperiens os suum.* Aperire os, in Scripturis est ordiri longum sermonem de re graui & seria. Significat ergo Lucas, Cœpisse Philippũ quasi pleno ore differere de Christo. Dicit, *initium* fecisse ab hac prophetia, quia nulla clarius Christum depingit: & tunc in manum commodè oblata erat. Postquam ergo ostendit Philippus ex Prophetæ verbis, qualis futurus esset Christi aduentus, & quid ab eo sperandum, rem ipsam deinde contulit, vt sciret Eunuchus iam exhibitum esse Christum illũ, qui promissus fuerat: & virtutem eius teneret. Vbi vertimus *prædicasse* Christum, Lucas habet Euangelizasse. Sensus est, docuisse de Christo quòd Euangelio suo promulgauit ipse & tradi iussit. Vnde colligimus, vbi cognoscitur Christus, Euangelii summã nobis constare.

36 *Quum autem pergerent in via, venerunt ad aquam. Et dixit Eunuchus: Ecce aqua, quid vetat, quominus baptizer?*

37 *Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Respondens ille, dixit: Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

38 *Tunc iussit sisti currum, & descenderunt ambo in aquam, Philippus scilicet ac Eunuchus: & baptizauit eum.*

39 *Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum amplius Eunuchus. Perre-*

xit itaque in via sua gaudens.

40 Philippus autem repertus est Azoti: & proficiscens euangelizabat vrbibus cunctis, donec veniret Cæsaream.

9 *Quid vetat?* Sequitur nunc Eunuchi Baptismus. vnde colligimus, quãtum exiguo tempore profecerit, quando ad dandum Christo nomen vltrò se offert. Iam enim maturam quodãmodo fidem in eius corde fuisse oportet, quum ad externam professionem cupidè descendit. Non recipio quod annotat Chrysostomus, Modestia retentum esse, ne Baptismum apertè peteret: plus enim vehementiæ habet interrogatio ista, quàm si simpliciter Philippo dixisset, Volo vt me baptizes. Cæterùm, videmus ita prædicatum fuisse illi Christum, vt Baptismum sciret nouæ in illo vitæ esse symbolum. ideóque minimè negligeret, quia accessio erat ad sermonem, & quidem ab ipso inseparabilis. Sicuti ergo quod de Christo audiuit, libenter amplexus est, ità nunc pro feruore in externam fidei confessionem prorumpit. nec satis illi est intus corã Deo credere, nisi se Christianum apud homines esse testetur. Multa illi venire poterant in mentem, quæ à Baptismo eum arcerent, ne & Reginæ, & totius gentis suæ odiis ac probris se exponeret: sed horum quicquam sibi obstare negat, quominus censeri cupiat inter Christi discipulos. Si paucarum horarum rudimentis eo vsque prouectus est, quàm pudenda est eorum segnities, qui fidem quinque, decem aut viginti annorũ doctrina, cõceptã intus supprimũt

Si credis ex toto corde. Quòd non admittitur Eunuchus ad Baptismũ nisi fidem professus, hinc sumenda est vniuersalis regula, Non antè recipiendos esse in Ecclesiam, qui ab ea prius fuerãt alieni, quàm vbi testati fuerint Christo se credere. Est enim Baptismus quasi fidei appendix: ideóque ordine posterior est. Deinde, si datur sine fide, cuius est sigillum, & impia & nimis crassa est profanatio. Sed inscitè ac perperam fanatici homines pædobaptismum hoc prætextu impugnant. Cur fides in Eunucho Baptismum præcedere debuit? Nempe, quum hac nota solos Ecclesiæ domesticos Christus insigniat, inseri in Ecclesiam oportet qui baptizandi sunt. Sicut autem adultos fide inseri certum est, ita piorum liberos dico Ecclesiæ filios nasci, & ab vtero reputari in Christi mẽbris: quia hac lege nos Deus adoptat, vt sit etiam seminis nostri pater. Tametsi ergo fides in adultis exigitur, perperam transfertur hoc ad infantes, quorum longe diuersa est ratio. Cæterùm abusi sunt hoc testimonio magni quidam viri, quum probare vellent, fidem nihil habere confirmationis ex baptismo: sic enim ratiocinabantur: Iubetur Eunuchus afferre perfectam fidem ad Baptismum: ergo nihil accedere potuit. Sed Scriptura Totum cor sæpe accipit pro syncero & non fucato, cui opponitur Cor duplex. Ita, non est quod perfectè credere imaginemur, qui ex toto corde credunt: quando infirma & pusilla fides in eo esse poterit, cui tamen integer erit animus & omni fictione purus. Sic accipere conuenit quod Dauid iactat, se diligere Dominum ex toto corde. Philippus certè Samaritanos prius baptizauerat, quos tamẽ sciebat lõgè adhuc à meta distare. Fides ergo totius cordis est, quæ in corde viuas radices habens, ad quotidianos tamen profectus aspirat.

Credo Filium Dei. Sicut in Christo fundatus est Baptismus, & illic vis eius ac veritas cõtinetur: ita Eunuchus Christum vnum sibi proponit. Sciebat Eunuchus antea vnum esse Deum, qui fœdus cum Abraham pepigerat, qui Legẽ dederat per manum Mosis, qui populũ vnum segregauerat à reliquis gentibus, qui Christum pollicitus fuerat, per quẽ propitius esset mundo: nunc *Iesum* fatetur esse illum mundi redemptorem & *Dei Filium*. sub quo titulo summatim cõplectitur quæcunque Scriptura Christo tribuit. Hæc perfecta est fides, cuius nuper meminit Philippus, quæ Christum recipit, qualis & promissus est olim, &

tandem exhibitus,&quidem serio cordis affectu,sicuti Paulus eam requirit non fictam. Hanc quisquis non habet iam adultus,frustra infantiæ suæ Baptismo gloriatur: nam in hunc finem infantes sibi Christus Baptismo initiat,vt quum primùm ætatis captus tulerit, se illi discipulos addicant, & Spiritu eius baptizati, virtutem eius,quam figurat Baptismus,fidei intelligentia teneant.

33 *Descenderunt in aquam.* Hîc perspicimus,quisnam apud veteres baptizandi ritus fuerit: totum enim corpus in aquam mergebant:nunc inualuit vsus,vt minister corpus vel caput tantùm aspergat.Cæterùm,nō tanti esse nobis debet tantillum cæremoniæ discrimen, vt ecclesiam propterea scindamus,vel rixis turbemus. Pro ipsa quidem Baptismi ceremonia, quatenus nobis à Christo tradita est, centies potius ad mortem vsque digladiandum, quàm vt eam nobis eripi sinamus. sed quum in aquæ symbolo testimonium habemus tam ablutionis nostræ, quam nouæ vitæ:quum in aqua,velut in speculo, sanguinem nobis suum Christus repræsentat,vt munditiem inde nostram petamus:quum docet nos Spiritu suo refingi,vt mortui peccato, iustitiæ viuamus:nihil quod ad Baptismi substantiam faciat, deesse nobis certum est. Quare ab initio liberè sibi permisit Ecclesia,extra hanc substantiam, ritus habere paululum dissimiles.Nam alii ter, alii autem semel tantùm mergebant: quare non est quod in rebus non ita necessariis nimium morosi simus: modò ne aduentitiæ pompæ simplicem Christi institutionem contaminent.

39 *Quum ascendissent.* Nunc vt sermonem de Eunucho claudat Lucas, dicit *Philippum* ab eius conspectu raptum esse: idque ad eius confirmationem non parum valuit, quum videret diuinitus hominem illum instar Angeli missum esse,& repentè euanuisse antequam laboris precium offerret: vnde colligere promptum erat,nō fuisse quæstuariam insinuationem: quando ne obolo quidem locupletatus disparuerat. Quòd nihil mercedis ab Eunucho retulit Philippus,hinc discant serui Christi gratuitam illi operam impendere, vel potius ita gratis seruiant hominibus vt mercedem è cælo sperent. Permittit quidem Dominus vt mercedem recipiant Euangelii ministri ab his quos docent,1.Cor.9.9, sed illos simul mercenarios esse vetat, qui lucri causa laborent,Iohā.10.12.13.Nā hoc illis propositum esse debet, vt homines ipsos Deo lucrentur.

Gaudens. Fructum hunc semper ex se profert fides ac Dei notitia.Quæ enim gaudii materia verior fingi potest,quam vbi Dominus non modo misericordiæ suæ thesauros nobis aperit sed cor suum (vt ita loquar) in nos effundit,séque in Filio suo nobis donat, ne quid ad solidam felicitatem nobis desit?Tunc & cælum serenum, & terra quieta esse incipit:tunc conscientia tristi & horrendo iræ Dei sensu liberata, soluta Satanæ tyrannide, ex tenebris mortis egressa, vitæ lucē aspicit.Ideo, Prophetis solēne est,quoties de Christi regno verba facturi sunt, ad lætitiam, iubilum, exultationem,& triumphales pæanas nos hortari. Sed quia ad hoc spirituale gaudium erigere se nequeunt quorum animi occupari sunt vanis mūdi gaudiis,mundum eiúsque illecebras omnes contemnere discamus, vt nos verè Christus exhilaret.

40 *Repertus fuit Azoti.* Azotum vnam fuisse ex vrbibus vnde non potuerunt expelli Enacim, ex libro Iosue notum est,cap.11.22.Distat ab Ascalone ducentis ferè stadiis: Hebræi *Asdod* vocant.Delatus ergo fuit illuc Philippus: inde pedibus iter humano more facere cœpit,Euangelii semen quocunque transibat, spargens. Rara sanè & mirabilis strenuitas, quòd in itinere spargit nomen pietatis. Quòd autem nominatim exprimit Lucas in singulis vrbibus prædicasse donec venisset Cæsaream,nec rediisse Samariā narrat, inde probabilis coniectura sumi potest, Cæsareæ ad tempus substitisse: quod tamen in medio relinquo.

CAPVT

CAPVT IX.

SAVLVS autem adhuc spirans minas & cædem contra discipulos Domini, veniens ad summum Sacerdotem,
2 Petiit ab eo epistolas Damascum ad Synagogas, vt si quos inueniret huius sectæ seu viros seu mulieres, vinctos duceret Ierosolymam.
3 Quum autem esset in itinere, accidit vt appropinquaret Damasco: & repentè circunfulgurauit illũ fulmen è cælo,
4 Et prostratus in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?
5 Dixit autem: Quis es, Domine? Dominus autem dixit: Ego sum Iesus, quem tu persequeris. Durum est tibi contra stimulos calcitrare.

1 *Saulus autem.* Hîc Lucas nobilem & memoratu in primis dignam historiam de Pauli conuersione refert: nempe, qualiter eum Dominus, quum instar belluæ indomitæ fureret, nõ modò eũ suo imperio subiecerit, sed alium prorsus & nouum fecerit hominẽ. Sed quia Lucas, vt in opere Dei memorabili, singula ordine prosequitur, satius erit eius contextum sequi, vt in suum locum veniat quicquid notatu vtile erit. Quum dicit eum *adhuc spirasse* minas & cædem, significat, Ex quo semel imbutus fuerat sanguine innoxio, prosequutum fuisse eandem sæuitiam, & ab infausto tyrocinio, cuius meminit in morte Stephani, rabidũ semper & sanguinarium fuisse Ecclesiæ hostem. quò magis incredibile erat tam subitò posse mitigari. Quòd autem tam crudelis lupus non modò in ouem conuersus est, sed pastoris ingenium induit: in eo palàm se exeruit mirifica Dei manus.

2 Simul Lucas describit instructum fuisse armis ac potentia ad nocendum, quum dicit *impetrasse* à summo Pontifice epistolas, vt vinctos adduceret Ierosolymam, quoscunque inueniret Christum profitentes. *Mulierum* fit mentio, vt melius pateat quantopere sanguinis fundendi cupidus fuerit, qui nullum sexus respectum habuit, cui etiam armati hostes in medio belli ardore parcere solent. Ergo feram & truculentam belluam nobis proponit: cui non modò ad grassandum laxatæ erant habenæ, sed ad pios homines perdendos & vorandos vis addita, acsi datus esset gladius in manum furiosi. Vbi ego *sectam* transtuli, Lucas Viam habet: quæ metaphora Scripturæ satis trita est. Ergo, Pauli consilium erat, pios omnes crudeliter delendo, Christi nomen extinguere.

3 *Quum esset in itinere.* Epistolas à Sacerdote postulans, sponte ruebat contra Christum: nunc inuitus ad obsequium cogitur. Insignis certè Dei misericordia: quòd ad salutem præter animi sui propositum reuocatur, quem tãtus ardor præcipitem in exitium ferebat. Quòd illum Dominus epistolas accipere sinit, & vrbi appropinquare: hinc perspicimus, quàm probè notos habeat temporum articulos ad quiduis opportunè agendum. Poterat maturius occurrere, si ita visum esset, vt pios metu & anxietate eximeret: sed beneficium suum inde magis illustrat, quòd non nisi in ipso ouilis ingressu, hiantis lupi fauces constringit. Scimus etiam ipso progressu mirè crescere hominum contumaciam: quare, eò difficilior fuit Pauli conuersio, quum furorem suum continuando, iam obstinatior factus

esset.

Circunfulgurauit eum. Quia non facile erat tantam superbiam domare, frangere tam feroces impetus, tam cæcum praui zeli feruorem sedare, cohibere denique plusquam effrænem bestiam: oportuit Christum maiestatis suæ signum aliquod dare, vnde sentiret Paulus cum Deo ipso, non autem cum homine mortali, sibi esse negotium. quanquam eius humiliandi habita fuit ratio, quia indignus erat quem suaui Spiritus sui iugo ad obsequium statim assuefaceret Christus, ac vix capax erat tantæ mansuetudinis, donec violenter fracta esset truculentia. Non potest quidem diuinam Christi gloriam, qualis est, capere hominum sensus: verùm sicuti Deus formas sæpe induit, quibus se manifestaret, ita nunc Christus suam diuinitatē Paulo testatam fecit, ac præsentiæ quidem suæ specimē dedit, quod Paulo terrorem incuteret. Nam etsi pii ad Dei conspectum trepidant, Paulum tamen longè aliter expauescere oportuit, quum diuinam Christi potentiam sibi aduersam sentiret.

4 Itaque dicit Lucas, *cecidisse* in terram. quid enim accidere homini aliud potest, quàm vt confusus & propè in nihilum redactus iaceat, quum præsenti gloriæ Dei sensu obruitur? Hoc autem in Paulo humiliationis principium fuit: vt docilis esset ad audiendam Christi vocem, quam fastuose equo insidens, spernebat.

Saul, Saul. Lucem quæ Paulum vndique inuasit Lucas comparat fulguri, etsi non dubito, quin fulgetra in aere volitauerint. Hæc autem vox quam ad fastum illius conterendum iaculatus est Christus *fulmen* aptè vocari posset, quòd non modò eum perculit ac reddidit attonitum: sed prorsus confecit, vt apud se iam nullus esset, qui sibi tantopere prius placebat, & sibi ius arrogabat profligandi Euangelii. Eius nomen Hebraicum ponit Lucas hoc loco, Saul, Saul, quia Christi verba refert, qui eum proculdubio alloquutus est ex communi gentis more.

5 *Quis es, Domine?* Iam Paulum habemus velut cicuratum, sed nondum est Christi discipulus. Correcta est in eo superbia, & subacta ferocitas: nondum eò vsque sanitatis profecit, vt Christo obediat: tantum ad iussa capessēda paratus est, qui prius blasphemias crepabat. Itaque hæc interrogatio, hominis est attoniti & stupore confusi. Cur enim ex tot diuinitatis signis Deum esse non agnoscit, qui loquitur? Suspensi ergo & hæsitantis animi vox illa fuit. ergo Christus eum ad resipiscentiam propius vrget. Quum subiicit, *Ego sum Iesus*: meminerimus hāc vocem sonuisse e cælo: debuit itaque perfodere animum Pauli, quum reputaret se hactenus bellum cum Deo gessisse: debuit ad veram submissionem protinus eum flectere, quum reputaret, non impunè sibi cessurum, si contra eum insurgere pergeret, cuius manum effugere nō poterat. Cæterùm, hic locus doctrinam apprimè vtilem continet: ac multiplex quidem est vtilitas. nam primò ostendit Christus, quanti Euangelium suum faciat, dum causam suam essepronuntiat, à qua nihil habere vult separatum. non ergo eius defensionem magis vnquam abiicere, quàm seipsum abnegare poterit. Eximia deinde ad pios consolatio redit, quòd dum pro Euangelii testimonio laborant, socium crucis sibi esse audiunt Filium Dei, qui ad leuandum oneris partem humeros suos quodammodo supponit. neque enim de nihilo pronuntiat, se in persona nostra pati, sed hoc nobis certò persuasum esse vult, eadem ipsum sympathia tangi, acsi nos Euangelii hostes per eius latus vulnerarent. Quare Coloss. 1.24, Paulus ipse dicit deesse Christi passionibus, quicquid pro Euangelii defensione persecutionum hodie sustinēt fideles. Hæc porrò consolatio non tantùm eò spectat, ne nobis graue sit cum Capite nostro pati, sed vt vindicem malorum nostrorum fore speremus, qui e cælo clamat, Commune sibi esse nobiscum quicquid patimur. Postremò, hinc colligimus, quàm horribile iudicium maneat Ecclesiæ persecutores, qui Gigantum more, cælum ipsum oppugnant. ac tela vibrāt mox in caput suum reditura: imò cælum turbando fulmen iræ Dei in se prouocāt. Monemur etiam in genere omnes, ne quis fratrem suum iniustè lædēdo, in

Christum

Christum incurrat: præsertim verò, ne quis veritatem temerè & cæca rabie zeli colore oppugnet.

Durum est tibi. Sententia est prouerbialis à bobus aut equis sumpta: qui dũ stimulis punguntur, calcitrando nihil proficiunt, nisi quòd stimulis altius infixis malum duplicant. Hoc simile Christus ad se optimè accommodat: quia contra eum luctando, duplex malum homines sibi accersent, quibus necesse est, velint nolint, eius imperio subesse. Qui se Christo spõte submittunt, adeò nullã ab eo sentiũt punctionem, vt in eo paratum habeãt omnium vulnerum remedium: sed impii omnes qui virulentos suos aculeos in ipsum iacere conantur, sentient tandem se asinos esse vel boues stimulo obnoxios. Ita, piis fundamentum est in quo recumbunt: sed reprobis qui in eum impingunt, lapis est qui sua duritie ipsos conterit. Quanuis autem hic sermo habeatur de Euangelii hostibus, latius tamen extendi potest hæc admonitio: ne scilicet frænum mordendo, quoties nobis cum Deo negotiũ est, putemus nos quicquam profecturos: sed mansuetis equis similes, flecti nos ac regi eius manu placidè sinamus: & si quando nos pungit, reddamur eius stimulis ad obsequium promptiores, ne quod in Psalmo 32. 9, dicitur, nobis accidat, Equis ac mulis refractariis maxillas constringi & lupato duriter cohiberi ne insiliant, &c. Cæterùm in hac historia habemus velut typum vniuersalem eius gratiæ, quã Dominus quotidie in vocandis nobis omnibus exerit. Non omnes quidem tanta violentia aduersus Euangelium se efferunt: sed omnibus tamẽ ingenita est tũ superbia, tum rebellio contra Deũ: omnes natura praui sumus & sæui. quòd ergo ad Deum conuertimur, id præter naturam fit mirabili & arcana Dei potentia Adscribũt quidem Papistæ quoque gratiæ Dei conuersationis nostræ laudem, sed ex parte duntaxat: quia nos cooperari fingunt. At verò, quum carnem nostrã mortificat Deus, non aliter nos subigit quàm Paulum: nec pilo vno propensior est nobis ad parendum voluntas, quàm Paulo fuit, donec contusa cordis nostri superbia, nos non modò flexibiles, sed ad sequendum voluntarios reddiderit. Tale igitur conuersionis nostræ initium est, vt Deus minimè vocatus aut quæsitus, vagos & errantes vltrò quærat: vt præfractos cordis nostri affectus mutet, quò nos sibi dociles habeat. Valet præterea hæc historia ad Paulinæ doctrinæ confirmationem. Si Paulus semper vnus fuisset ex Christi discipulis, possent improbi & proterui homines extenuare testimonii pondus, quod magistro suo reddit. Si facilem se & morigerum statim præbuisset, nihil nisi humanũ cerneremus: sed quum infestus Christo hostis, rebellis Euangelio, sapientiæ suæ fiducia turgidus, odio veræ fidei ardens, cæcus hypocrisi, ad delẽdam veritatem plusquam pertinax, repentè insolito modo in nouum hominem mutatur: nec tantùm conuertitur lupus in ouem, sed pastoris ingenium induit: perinde est, ac si Angelum aliquem cælitus missum, Christus manu sua in medium produceret. neque enim Saulum illum Tarsensem iam cõspicimus: sed nouum hominem Spiritu Dei formatum: vt iam ipse per os eius tanquam è cælis loquatur.

6 Ipse autem tremens ac pauens, dixit: Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad illum: Surge, & ingredere in vrbem, vbi dicetur tibi quid te oporteat facere.

7 Homines autẽ, qui comites erant itineris stabãt attoniti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.

8 Excitatus autem Saulus à terra, quum aperti essent eius oculi, neminem videbat: sed eum manu agentes, adduxerunt Damascum.

9 Et fuit tres dies non videns, nec edens aut bibens.

6 Sequitur illius obiurgationis fructus, quã diximus oportuisse Paulum duriter quassari, vt eius durities frangeretur: nunc enim exequendis eius quem nuper spernebat iussis paratũ se offert: nã quum rogat, *Quidnam* velit Christus, ius illi & potestatem concedit. Terrentur quidem etiam reprobi Dei minis, vt reuereri ipsum & eius imperio se subiicere cogantur: sed fremere interea non desinunt, & contumaciam intus fouere. Verùm, sicuti Paulum Deus humiliauit, ita efficaciter operatus est in eius corde. Neque enim naturæ bonitate factum est, vt libentius se Deo Paulus subiiceret, quàm Pharao: sed quia Exo. 7.13, Pharao incudi similis, Dei flagella, quibus subigendus erat, sua duritie, non secus ac ictus mallei repulit: cor autem Pauli ex ferreo repetè carneum euasit, postquam illi à Spiritu data est mollities, quam minimè à natura habebat. Idem & in nobis quotidie experimur: increpat nos verbo suo, minatur, terret, addit etiam ferulas, & variis modis ad subiectionem nos præparat: verùm, hæc omnia adiumenta nunquam efficient, vt perueniat quisquam ad bonam frugem, nisi Spiritus Dei corda intus molliat.

Et Dominus ad illum. Postquam ferream ceruicem Paulus Christi iugo submisit, iam ipsius manu regitur. Neque enim Dominus sic nos in viam inducit, vt nos vel in ipsis carceribus, vel in medio stadio destituat: sed gradatim ad metam vsque perducit. Continuam hanc gubernationis diuinæ seriem nobis hic depingit Lucas: nam quem sibi docilem reddidit, postea suscipit docendum. Nec obstat, quòd hominis ministerio hac in parte vtitur: quia penes ipsum nihilominus authoritas & virtus manet, vt per hominem opus suum peragat. Quanquam videri posset absurdum, quòd Christus, æterna Dei sapientia, discipulum, qui ad audiendum iam attentus est, & ad capescendã doctrinam quasi inhiat, suspensum aliò ablegat discendi causa. Sed respondeo, Non abs re id esse factum. nam Dominus hoc modo Pauli modestiã probare voluit, quum vni ex suis discipulis eum attribuit docendum: acsi nondum familiariter eum alloqui dignetur, sed amãdet ad suos seruos, quorum & tam superbus contemptor, & tam immanis persecutor nuper fuit. Nos quoque sub eius persona ad humilitatem erudimur: nam si Paulum Christus gregarii discipuli magisterio subiecit, quis nostrum quemuis audire doctorem grauetur, modò sit à Christo ordinatus: hoc est, re ipsa eius ministrum se comprobet? Quòd ergo ad Ananiam mittitur Paulus, sciamus ad ornandum Ecclesiæ ministerium id fieri. Hic certè non vulgaris est honor, quo Deus humanum genus dignatur, quum fratres nostros è medio nostri deligit, qui sint volũtatis suæ interpretes, quum in ore hominis naturaliter profano, ac mendaciis & vanitati dedito, sacra tamen sua oracula personare facit. Sed hic rursum fœda mũdi ingratitudo se profert, quòd Deũ per os hominis loquentem nemo audire sustinet. Cuperent omnes Angelos ad se volare, vel cælum subinde scindi, & illinc prodire visibilẽ Dei gloriam. Hæc præpostera curiositas, quũ ex fastu & impio Verbi contemptu nascatur, ianuam aperit multis deliriis, & vinculum dissoluit mutuæ inter fideles consensionis. Ergo, Dominus non tantùm placere sibi testatur doceri nos per homines, sed ordinem à se positum commendat ac sancit. Huc quoque elogia ista pertinent, Lucæ 10. 16, Qui vos audit, me audit: vt iustam verbo suo reuerentiam Christus conciliet.

Dicetur tibi. Constituit his verbis Christus Ananiam suo loco, quantũ ad docendi vices: nõ quòd authoritatẽ illi suam resignet: sed quia futurus est Euãgelii minister fidus & syncerus. Ideo semper tenenda hæc moderatio, vt audiatur solus Deus in Christo & solus ipse Christus, sed per ministros suos loquens: duóque hæc vitia cauenda, ne tã preciosæ functionis prætextu superbiãt ministri, vel sordida eorum conditio cælesti sapientiæ deroget.

7 *Homines autẽ.* Nũc obiter de comitibus Pauli meminit, quòd testes fuerint visionis. Videtur tamen hæc narratio nonnihil discrepare à Pauli verbis, quæ videbimus capite vicesimo secũdo ver. 9.

versu nono, nam illic dicet, comites suos fuisse territos luminis aspectu, sed vocem non audisse. Quidem existimant esse mendum, & Librarii inscitia transpositam esse negationem. Mihi solutio non videtur esse difficilis: quia fieri potest, vt audierint quidem vocis sonitũ, non tamen discernerent, vel quis verba faceret, vel quid diceretur: *Vocem*, inquit, non audiebant loquentis mecum. certè nihil aliud significat, quàm sermonem Christi sibi vni fuisse cognitum. Inde non sequitur, quin aliorum aures vox obscura & ambigua ferire potuerit. Quum hoc loco dicit Lucas *Vocem auditam*, & neminem fuisse visum, significat non ab homine profectã fuisse vocem, sed diuinitus emissam. Ergo, vt miraculo constet fides, comites Pauli lumen instar fulguris conspiciunt, Paulum vident prostratum, vocem audiunt quanuis non articulatè sonantem è cælo: Paulus interea solus docetur, quídnam sibi agendum sit.

8 *Sublatus est è terra.* Nunc addit, Lucas, tãto metu fuisse perculsum, vt se attollere nõ posset: neque id modò, sed oculis ad tempus fuisse captum, vt pristinum suũ acumẽ obliuisceretur. Quũ dicit, *oculis apertis* non vidisse: videtur non cõgruere cũ aliis verbis quæ mox sequẽtur, *oculos* eius fuisse opertos quasi squamis: verùm, huius loci sensus est, Verã fuisse hanc cæcitatem, ac visu fuisse priuatum triduo illo, quòd quum oculos aperiret, nihil videbat.

9 Quòd dicit *Non edisse* nec bibisse per triduum, in parte miraculi ponendum est. Nam etsi Orientales inediam melius tolerant quàm nos, ieiunium tamen tridui fuisse nõ legimus, nisi quos vel cibus deficeret vel aliqua maior vrgeret necessitas. Ergo Paulum mirè exparefactum fuisse colligimus, quòd cibum triduo similis exanimi non gustauit.

10 Erat autem discipulus quidam Damasci, nomine Ananias, ad quem Dominus in visione dixit: Anania? Ille autem dixit: Ecce ego, Domine.

11 Dominus autem ad eũ, Surge, *& profiscicere in viam, quæ vocatur Recta: & quære in domo Iudæ, Saulum nomine Tarsensem. Ecce enim orat.*

12 Et vidit in visione virum nomine Ananiam ingredientem & imponentem sibi manum vt videret.

10 Diximus antea, hũc fuisse potius electum, quàm ex Apostolis quempiam vt Paulus deposito arrogantiæ tumore, minimos audire disceret, atque ex nimia altitudine descenderet vsque ad infimum ordinem. Erat autem hæc visio Ananiæ necessaria, ne iniunctum sibi docendi munus Pauli metu detrectaret. Nam quanuis à Domino se vocari sciat, refugit tamen abhuc, aut saltem excusat. Necesse ergo fuit certum vocationis suæ testimonium & felicem eius labori successum promitti, vt alacri fortique animo susciperet quod Dominus mãdabat. Porrò, sicuti animat Christus & cõfirmat Ananiá, in visione illi apparẽs: ita Paulũ ad omnia præparat, vt reuerenter Ananiã, non secus atque Angelũ è cælo delapsum, excipiat. Poterat Dominus rectà Paulũ ad Ananiã mittere & domũ indicare, sed ad confirmationem hoc fuit aptius: quia melius cognouit habitam sui curam à Domino fuisse. Et simul gratiam suam nobis Dominus commendat, quòd sicuti prius occurrit Paulo, ita nunc rursus manum illi suam vltrò per ministrum porrigit. Interea vicissim docemur & nos eius exẽplo, vt ad quærendas oues perditas promptiore simus magisque solliciti.

In visione. Visio hic significat symbolum aliquod oculis obiectum ad testandam Dei præsentiam. Nam hic est visionum vsus, vt Verbi maiestas ritè cõprobata, fidem apud homines obtineat. Atque hac confirmationis specie sæpe

vsus est Deus erga Prophetas: sicuti dicit, se per visionē vel per somnū seruis suis loqui. Permisit quidem Satanæ fallacibus spectris decipere coràm incredulos. Sed quum Satanæ præstigiæ non nisi in tenebris vigeant: Deus suorum mentes illustrat, vt certò statuant nō esse timendum ab impostura. Ideo respōdet Ananias, *Adsum, Domine:* Deum scilicet agnoscens.

11 *Ecce enim orat.* Ostendit Lucas, Paulum triduo illo precibus fuisse intentum: atque hæc fortè vna fuit ex causis ieiunii: quanquam certum est, vt iam diximus, tam longæ inediæ fuisse patientem, quòd sensu quodammodo priuatus esset, sicuti ecstatici homines solent. Christus certè non de precatione momenti vnius hîc agit, sed potius indicat Paulum in hoc genere exercitii fuisse assiduum, donec quieto & planè cōposito animo esse daretur. nam præter alias terroris causas, potuit vox illa eius auribus insonare, *Saul*, Saul, quid me persequeris? Nec dubium est, quin mirè eius animum cruciauerit anxia plenæ reuelationis expectatio: ac Domino hæc ratio fuit cur illum triduo differret, vt precandi ardorem magis in eo accenderet.

12 *Vidit virum nomine Ananiam.* Incertū est, referátne adhuc Lucas verba Christi, an hoc de suo adiiciat. Qui accipiunt in persona Lucæ, specie absurditatis mouentur, quia, probabile non sit, Christum his verbis vsum esse. Quanquā hoc dilui facilè posset: nempe quòd hoc modo Ananiā confirmet Christus, Non est quòd dubites quin libenter te excipiat, quando iam ex visione ideam tuam notam habet: nomen etiam tuum & quicquid cum eo acturus es, illi patefeci. Liberum tamen sit lectori, eligere vtrum malit.

13 *Respondit autem Ananias:* Domine, *audiui à multis de viro hoc, quanta mala intulerit seruis tuis Ierosolymæ:*

14 *Et hîc habet potestatem a* Sacerdotibus *vinciendi omnes, qui inuocant nomen tuum.*

15 Dixit *autem illi* Dominus, *Vade, quia organum electū mihi est iste ad portandum nomen meum coram Gentibus & Regibus, & filiis Israel.*

16 *Ego enim ostendam ei, quanta oporteat ipsum pro nomine meo pati.*

13 *Domine, audiui.* Quòd periculum Domino obiicit Ananias, infirmitatem fidei suæ in eo prodit. Ita videmus, in sanctos & Christi seruos cadere mortis timorem, qui ab officio eos retardet, imò ad vacillationem interdum impellat. Libenter certè cursum aliò flecteret Ananias: sed hoc boni est, quòd non eo vsque vitioso timori indulget, vt se subducat à Christi obsequio. Itaque hoc raræ pietatis signum est, quòd tametsi mortem exhorrēs, initio pigrescit, mox tamē sui oblitus celeriter properat, quò vocauit Christus. Nec tamē his verbis palàm detrectat facere quod iubetur: sed obliqua excusatione verecundè vtitur: Quid hoc sibi vult, Domine, quòd me ad carnificem mittis? Ergo mixtum timore parendi studiū perspicere licet.

14 *Potestatem habet vinciendi.* Colligimus ex his verbis, famā persecutionis quam parabat Saulus, longè latéque fuisse sparsam: quò magis celebris esse debuit eius conuersio. Interea passus est Dominus fideles suos miserè cruciari, vt illustrius postea esset tam subitæ liberationis beneficium. Notanda est locutio, quū dicit, *inuocari* à piis Christi nomen. Nam siue intelligas, quòd professi fuerint se Christi esse, in eo igitur gloriati sunt, siue quòd ad eius præsidium confugere soliti sint, non potest sine fiducia esse inuocatio. Quo vtroque non tantùm clarè probatur Christi diuinitas: sed si secūdū recipitur quod videtur magis genuinū, exemplo fideliū docemur, quum nobis prædicatus est Christus, eius nomen inuocare.

Vade, quia organum electum. Iussio secundò repetita, & simul addita successus promissio, quicquid erat dubitationis exemit. Ergo excusatione carebit torpor, si pluribus admotis stimulis, nũquam corrigatur: quemadmodũ videmus per multos, vtcunque illis Dominus assiduè inclamet, non modo cessare tota vita, sed quibus possunt blanditiis fouere suam ignauiam. Quo magis notandum est Ananiæ exemplum, qui ad secundum mãdatum mores omnes abrumpit. Siquis obiiciat, Non loqui Dominum hodie in visione. Respondeo, Quum abundè nobis sancita sit Scripturæ authoritas, illinc audiendum esse Deum. *Vas electionis*, vel quemadmodum vertit Erasmus, Organum electum, pro Eximio ministro accipitur. Vox *Organi* demonstrat nihil posse homines, nisi quatenus eorum opera Deus pro suo arbitrio vtitur. Nam si nos instrumenta sumus, ipse vnus proprie author est: penes eum agẽdi est vis & facultas. Quòd autem de Paulo Christus hìc prædicat, promiscuè ad omnes pertinet. Proinde quantumuis strenuè quisque laboret ac præclarè se in officio gerat, non est tamen cur vllam sibi laudis partem arroget. Qui in *vasis* nomine philosophantur, inscitia Hebraicæ linguæ ineptiunt. Pro epitheto Lucas genitiuum posuit, sed id etiam ex communi Hebraicæ linguæ vsu. Cæterùm præstantiam exprimere Lucas voluit: ac si dixisset, Non fore vulgarem hũc Christi ministrum, sed insigni præ aliis excellentia præditum. Interim notandum est, à gratuito Dei fauore pẽdere, si quid est eximiũ quemadmodum Paulus ipse alibi docet, 1. Cor. 4. 7. Quis est qui te segregat? vt scilicet excellas supra alios. In summa pronuntiat Christus Paulum ad res magnas & præclaras delectum esse.

Ad portandum nomen meum inter gentes. Qui prius opprimere Christi nomen conatus est, illi nunc portandũ cõmittitur. Si σκεῦος accipere libet pro Vase, esset hic cõtinua metaphora: quia Euangelii minister ad publicandũ Christi nomen, vasis partibus fungitur: sed quia Hebræis magis organũ quoduis in genere significat, simpliciter accipio *portare* nomen pro Euehere, vel extollere in suum honorem. Locatur enim quodammodo Christus in regia sua sede, quum Euangelii prædicatione cogitur mundus in eius potestatem.

16 Quia autem id facturus non erat Paulus, quieto Satana, & mundo libenter cedente, ideo subiicit Lucas, ad crucis tolerantiam simul eruditum iri. Sensus enim verborum est, Ego illũ ad subeundas molestias, ad ferenda probra, ad certamina quæuis sustinenda assuefaciam, ne quid eum ab officio deterreat aut moretur. Quum verò se Christus Pauli doctorem hàc in re facit, admonet quantum quisque profecit in sua schola, simul ferendæ cruci parem esse. Luctamur enim contrà, & tanquam rem maximè aduersam refugimus, donec animos nostros ad mansuetudinem composuerit. Cæterùm, hic locus neminem ad prædicandum Euangelium, mundo repugnante, idoneum esse ostendit, nisi qui ad patiendum animo comparatus est. Ergo vt nos fideles Christo ministros præstemus, non modò Spiritus scientiæ & prudentiæ ab eo petendus est, sed constantiæ etiam & fortitudinis: ne miserè laborãdo, quæ piorum conditio est, vnquam frangamur.

17 *Abiit autem Ananias, & ingressus est in domum, & impositis super eum manibus, dixit: Saul frater,* Dominus *me misit, Iesus scilicet, qui tibi visus est in via qua veniebas, vt visum recuperes, ac implearis Spiritu sancto.*

18 *Et continuò ceciderũt ab oculis eius quasi squammæ, visúmque extemplò recupauit: & surgens baptizatus est.*

19 *Et sumpto cibo roboratus est.*

17 *Impositis super eum manibus.* Diximus alibi solenne hoc, & quasi ordinarium fuisse Iudæis, vt quoties aliquē Deo commendabant, manus imponerent. Morem illum à sacrificiis sumptū Apostoli in vsum suum transtulerunt: vel quum gratias Spiritus visibiles conferrent: vel quum aliquem constituerent Ecclesiæ ministrum. In hunc finem Ananias nunc in Paulum manus imponit, partim vt illum Deo consecret, partim vt impetret illis Spiritus dona. Tametsi autem nulla hîc fit doctrinæ mentio, tamen ex Pauli narratione postea cōstabit, Ananiæ mandatum etiam fuisse docendi munus, & ex baptismo qui ordine posterior est colligimus fuisse in fide edoctum. Quomodo ad Spiritum dandum efficax sit ceremonia, petant lectores ex cap. proximo. Cæterùm, quum Ananiæ manu Spiritū receperit Paulus, plusquā ridiculi sunt Papistæ, qui solis Episcopis manuum impositionem asserunt.

18 *Ceciderunt ex oculis quasi squammæ.* Excæcatio Pauli, quemadmodum prius dictum est, non ex solo metu, vel stupore cōtigerat: sed hoc modo admonitus fuit pristinæ cæcitatis, vt cōfidētiā, qua turgebat, prorsus exueret. Gloriatur se ad pedes Gamalielis fuisse edoctum, Act. 22. 3. nec dubium est, quin sibi multùm placuerit in sua perspicacia, quæ tamen mera erat cæcitas. Ergo, oculis per triduum priuatur, vt mente videre incipiat. stultescere enim oportet, quicunque sapere sibi videntur vt ad veram sapiendi rationem formentur. Nam quum Christus sit Sol iustitiæ, extra ipsum videndo, non videmus: idem etiam est, qui mentis oculos aperit. vtrunque Paulo ostensum fuit, & nobis in eius persona ostēditur: squāmis enim constrictos habet oculos: vt totum suum acumen, ignorantiæ damnans, noua luce qua hactenus caruit, se opus habere discat: & monetur verā lucē nō aliundè petēdā esse, quam à Christo, nec aliter quàm eius beneficio conferri. Quòd porrò tridui inedia confectus, non properat tamen ad cibum nisi suscepto baptismo, discendi feruentissimum studium inde apparet: quia non refecit cibo corpus donec vegetata esset anima.

Fuit autē Saulus cum discipulis, qui Damasci agebant, per dies aliquot.

20 *Et continuò prædicauit Christum, quòd ipse esset Filius* Dei.

21 *Obstupescebant autem omnes, qui audiebant, ac dicebant: Nonne hic est qui vastauit Ierosolymæ eos, qui innocabant nomen hoc, & huc eo consilio profectus erat, vt vinctos duceret eos ad Sacerdotes?*

22 *Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos, qui habitabant Damasci, confirmans quod hic esset Christus.*

23 *Quum autem dies complures transacti essent, consilium inter se cœperunt Iudæi de interficiendo ipso.*

24 *Innotuerunt autem* Saulo *insidiæ eorum. Custodiebāt autem portas noctè diéque, vt eum interficerent:*

25 *Sed discipuli noctu acceptum, deposuerunt per murum demittentes in sporta.*

20 Nunc exequitur Lucas, quàm fructuosa fuerit Pauli conuersio: nempe quòd statim prodierit in publicum: nec modò se Christi discipulum professus sit, sed fortiter Euangelium asserendo, se hostium odiis ac furori obiecerit. Ergo, qui nuper in Christum furioso impetu ruebat non modò placidè eius imperio se submittit, sed quasi antesignanus pro vindicanda eius gloria, vsque ad extremum periculum dimicat. Certum quidem est, non fuisse tam celeriter opera Ananiæ formatum: sed vbi rudimenta imbibit ex ore hominis, diuinitus fuisse ad sublimiora euectum. Summā prædicationis breuiter perstringit, quum dicit, quòd *Christus* esset Filius Dei. eodem sensu paulò pòst subiicit, *quod* esset Christus. Intellige autem Paulum, quū de vero Mesſiæ officio ex Lege & Prophetis dissereret, simul docuisse quicquid de Mesſia promissum erat & sperandū, in Christo exhibitum esse. Id enim verba significant, quum dicit *prædicasse* Christum esse Dei Filium. Principium illud extra controuersiam erat apud Iudæos, Venturum à Deo redemptorem, qui omnia in felicem statum restitueret. Hunc Paulus docet esse Iesum Nazarenum: quod facere non potest, quin crassos illis errores excutiat, quos de terreno Mesſiæ regno conceperant. Certum est igitur tractasse Paulū, qualis promissus esset in Lege Christus, & in quem finem: sed quia in hunc scopum tendebant omnia, vt filium Mariæ probaret, illum esse de quo Lex & Prophetæ testimoniū reddebant, ideo hoc vno verbo contentus est Lucas.

21 *Obstupescebant omnes*. Hoc additur, vt sciamus agnitam fuisse Dei virtutem. nam quum vulgò celebris esset pauli ardor contra Euangelium, causam tam subitæ mutationis non aliam videbant, quàm Dei manum. Est ergo hic quoque vnus fructus miraculi, quòd nouum hominem repentè factum omnes mirantur, vt eius doctrina magis animos afficiat. Quòd dicunt, *magna* sæuitia grassatum esse, & nuper venisse Damascum vt in proposito suo pergeret: circunstantiæ istæ ad miraculum augendum valent. Notanda etiam est locutio, *Eos* qui inuocāt hoc nomē: quæ testatur pios sic Christi nomen professos esse, vt totam in eo salutis fiduciam locarent: iuxta illud Psal. 20. 8. Hi in curribus, & alii in equis, nos autem in nomine Domini inuocabimus. Denique quicquid de inuocatione Dei præcipit Scriptura in Christi personam competit.

22 *Saulus autem magis inualescebat*. Hic non modò strenuum Pauli zelum commendat Lucas in fide Christi confitenda: sed docet etiam validis rationibus pugnasse, quibus Iudæos conuinceret. *inualescebat*, inquit, hoc est superior erat disputando, & eius confessio vim & energiam coniunctam habebat, quia scilicet Scripturæ testimoniis, & aliis Spiritus sancti præsidiis instructus, omnes aduersarios quasi obruebat. *turbandi* enim verbum, quo Lucas vtitur, significat, Quum Paulus eos vltra modum vrgeret, sic fuisse perculsos, vt apud se non essent. Modus turbādi exprimitur quòd Paulus confirmauerit Iesum esse Christum. Sensus enim est, Quū maximè repugnare vellent Iudæi, fuisse tamen victos & confusos. Ita experimento probauit Paulus verissimum esse quod pronuntiat, Scripturam vtilem esse ad redarguendum, 2. Tim. 3. 16. Præstitit etiam quod alibi exigit ab Episcopo & Doctore. fuit enim ad veritatem asserendam verbo Dei armatus, Tit. 1. 9. Et duo quidem comprehendit Lucas: Paulum disputando ita fuisse victorem, vt Iudæos labefactaret: neque tamen fractam sic ac domitam fuisse eorum peruicaciam, vt veritati cederent: quia intus nihilominus tumultuantur eorum cōsciētiæ, & de gradu falsæ opinionis deiecti Christo se minimè submittunt. Vnde hæc Paulo victoria, nisi quia illi Scriptura gladius fuit? Proinde, quoties ad oppugnandam rectam fidem insurgunt hæretici, quoties impii conuellere totam pietatem moliuntur, quoties obstinatè resistunt improbi, hinc petenda esse arma meminerimus. Papistæ, quia nihil armorum in Scriptura reperiunt, imò ipsam totam sibi aduersam esse vident, confugiunt ad miserum hoc asylum, Non esse disputandum cum hæreticis, Et ex Scriptura nihil certò posse statui

Atqui,si verbo gladii conficitur Satan ipse,cur non ad profligandos hæreticos valebit?non quod manus daturi sint,vel obstrependi finem facturi: sed quia in seipsis conuicti iacebunt. Quod si hanc perturbationem cupimus effugere , ne moueamus ipsi turbas contra Deum,sed mansueto & placido spiritu recipiamus quam nobis Scriptura pacem offert.

23 *Quum dies complures.* Complures dies elapsos fuisse narrat:vt sciamus concessum Paulo temporis spatiū, quo prodesset.quamuis enim illi statim à primo die restiterint Iudæi,non tamen bene cœptum cursum passus est Dominus tā cito abrūpi:sic admirabili cōsilio,hostium cōsilia impedit,conatus moratur, malitiam & rabiem coercet,donec Euāgelium promoueat.simul videmus quid faciat veritatis odium.Impii enim , vbi se impares ad resistendum vident,ad sāguinariam rabiem feruntur . Libenter contemnerent verbum Dei si possent, sed quia coguntur,velint nolint,eius potentiam sentire,tanquam rabidæ belluæ cæco & precipiti impetu ruunt. Semper ferè in talem sæuitiam ebulliet inconsideratus zeli feruor,nisi homines se verbo Dei regendos tradant.Horrenda quidem est hæc cæcitas.Cur enim ita insaniunt,nisi quia vulnus eorum conscientiis inflictum ipsos excruciat?Sed ita eorum hypocrisin vlciscitur Deus quibus ideo odiosa est sana religio , quia tenebris amici,lucem fugiunt.Videmus præterea,quàm suauiter quiduis sibi indulgeant præposteri isti zelotæ, quum semel ad persequendam veritatem eos Satan impulit. Consilium enim de cæde hominis,quòd sciunt nefarium esse, suscipere tamen zeli prætextu non dubitant:sicut hodie Papistæ nihil non sibi licere ducunt,modò extinguant Euangelii doctrinam.non ferro tantùm audacter grassantur,sed insidiis,perfidia, & plusquam execrandis artibus nos perdere satagunt.Id ne nobis eueniat,primò cauendum est ne tuendis malis causis nos implicemus:deīde,vt causas quæ bonæ erunt,bene agamus.Probabile autem est,clanculum eos struxisse insidias Paulo:deinde,quum hac via nihil proficerent,venisse ad Præfectum vrbis , & tunc positas fuisse in portis vrbis custodias, vt eum quouis modo interciperēt. Nam Paulus Aretam regium Præfectum mandasse narrat, quod hic Lucas Iudæis tribuit.

25 *Discipuli nocte acceptum.* Mouetur hîc quæstio, Licueritne discipulis Paulum hoc modo seruare?fasne etiam Paulo fuerit,hoc modo effugere periculum. Leges enim,sanctos esse vrbium muros & portas sanctas esse pronūtiant.Mors ergo potius subeunda fuit,quàm vt turbari sua causa fineret publicum ordinem.Respondeo,Considerandum esse finem,cur leges,sanctione interposita,vetent muros violari:Ne scilicet,vrbes latrociniis sint expositæ,atque vt tuti sint à proditionibus ciues. vbi de liberando homine innoxio agitur,cessat illa ratio. Non minus itaque fidelibus licuit Paulum demitere in sporta , quàm licebit priuato homini murum transilire,vt subitum hostis incursum propulset. Hoc posterius membrum tractat Cicero, & rectè definit,etiam si peregrinum lex arceat à muri accessu,minimè tamen peccare qui murum conscendet seruandæ vrbis causa:quia leges semper ad æquitatem flectendæ sint.Ergo reprehensione caret Paulus,quòd furtim euasit,quū id posset absque populi tumultu. Interea videmus qualiter suos humiliare Dominus soleat,quando vitam suam vrbis custodibus furari Paulus cogitur , si vult saluus elabi.Ideo hoc exemplum inter suas infirmitates commemorat, 2. Cor.11.32.33.Hoc tyrocinio ad crucem ferendam maturè assuefactus fuit.

26 *Quum autem esset Saulus Ierosolymæ, tentauit se adiungere discipulis,& omnes timebant eum , non credentes quod esset discipulus.*

27 *Barnabas autem eū acceptum adduxit ad Apostolos*

*& narrauit illis, quomodo in via vidisset Dominum: &
quòd loquutus esset ei, & quomodo Damasci confidenter se
gessisset in nomine Iesu.*

28 *Et versatus est cum ipsis Ierosolymæ, & sumpta fidu-
cia in nomine Domini nostri Iesu.*

29 *Loquebatur, & disputabat cum Græcis. Illi autem co
nati sunt eum interficere.*

30 *Quod quum innotuisset fratribus, eduxerunt eum Cæ
saream, & miserunt eum Tarsum.*

31 *Ecclesiæ ergo per totam Iudæam, & Galilæam, & Sa-
mariam habebant pacem: & ædificabantur: & ambulabant in
Timore Domini & consolatione Spiritu sancti repleban-
tur.*

26 *Quum esset Saulus.* Dura & aspera Paulo adhuc tyroni rudimenta hæc fuerunt: quod vix è manibus hostium elapsus, non admittitur à discipulis. Ita enim videri poterat quasi per ludibrium hinc inde iactari, vt nusquam consistere daretur: totam gentem suam Christi nomine sibi infestam habebat: respuitur à Christianis: annon quasi eiectus hominum consortio, animum & spem abiicere potuit? Primùm, quid superest, nisi vt deficiat ab Eclesia, postquam non recipitur? Sed anteactæ vitæ memor, se horrori esse non miratur. Itaque patienter sustinet à fratribus iusto metu se arceri. Hæc vera fuit conuersio, quòd quũ atrociter prius sæuiret: persecutionum procellas nunc fortiter excipit. & interea quum locus illi apud pios negatur, mansueto animo expectat, dum illos sibi Deus reconciliet. Et diligẽter notandum est, quid expetat: nempe, vt censeatur inter Christi discipulos: id verò nõ impetrat, nulla hîc regnat ambitio: sed ita erudiendus fuit, vt pluris faceret vel vltimum locum inter Christi discipulos, quàm omnia in corruptis & apostaticis synagogis magisteria. Ab hac verò submissione in altissimum honoris gradum peruenit, vt præcipuus sit Ecclesiæ Doctor vsque ad finem mundi. Verùm, nemo ad docendum in Ecclesia idoneus est, nisi qui sponte in ordinẽ se cogit, vt aliis sit condiscipulus.

27 *Apprehensum eũ Barnabas.* Quòd discipuli tantopere fugerunt Paulum, id nimiæ forsan timiditatis fuit. nec tamen de vulgaribus sermo habetur, sed de ipsis Apostolis. Verùm, eorum culpã vel extenuat, vel leuat, quòd meritò suspectum habebant, quem experti fuerant tam infestum hostem. & timendum erat, ne periculum sibi temerè accerserent, si præbuissent se adeò faciles. Itaque timorem iusta de causa conceptum, non puto illis vitio vertendum esse, vel saltem accusationem aliquam mereri. Nam si ad reddendam fidei rationem vocati fuissent, non Paulum modò, sed omnes inferorum furias intrepidè prouocassent. Vnde colligimus, nõ esse dãnandum quemuis metum, sed qui ab officio deflectere nos cogit. Narratio quæ subiicitur à Luca, tam ad Barnabæ quàm Pauli personam referri potest: mihi tamen probabilius videtur, Paulum narrasse Apostolis quid secum actum esset. Potest tamen Barnabæ congruere oratio, præsertim in ea parte, vbi de Pauli fiducia agitur.

28 Dicit postea Lucas, Paulum cũ discipulis *ingressum*, & egressum esse: quæ locutio Hebræis familiarẽ consuetudinem significat: sicuti incolæ vrbis & ciues portas ingredi, & egredi dicuntur. Ergo Paulus Barnabæ testimonio commendatus, haberi cœpit vnus ex grege, vt Ecclesiæ penitus innotesceret.

Iterum addit Lucas, eum *confidenter* egisse in nomine Domini: quibus verbis fortitudinem eius laudat in profitendo Euangelio. nam inter tot obstacula nunquam hiscere ausus esset, nisi rara constantia præditum fuisset eius pectus. In terea omnibus præscribitur quidnam agere debeant: quisque scilicet pro fidei suæ modo. Nam etsi non omnes sunt Pauli, tantum tamen fiduciæ in animis nostris gignere debet Christi fides, vt non prorsus obmutescamus, quum necesse est loqui. *nom. e Domini* hîc accipio, pro Euangelii professione: hoc sensu, quòd Paulus Christi causam fortiter tutatus sit.

29 *Disputabat cum Græcis.* Rectè annotat Erasmus, Græcos hic vocari non qui oriundi essent ex Græcis, sed potius Iudæos, qui tunc sparsi erant per varias mundi plagas. Solebant autem multi Ierosolymam confluere ex suis prouinciis adorandi causa. Cum aduenis autem & hospitibus Paulum disputasse potius, quàm cum indigenis credibile est, quia hi posteriores nunquam eum tulissent, neque consultum fuisset eorum oculis se offerre. Exclusus ergo ab his qui prius eum nouerant, tentauit num qua spes esset profectus apud ignotos: ita indefesso animi robore omnes strenui militis partes impleuit.

Voluerunt eum interficere. En nobis rursus pro zelo furor. nec fieri aliter potest quàm vt sæua & crudelis sit hypocrisis & superstitio. Pios quidem sancta iracundia accendi decet, quum vident falsis & reprobis dogmatibus corrumpi puram Dei veritatem: sed ita vt moderentur zelo suo, vt nihil statuãt nisi causa bene perspecta: deinde, vt conentur in viam reducere errantes. Postremò, si deploratam vident peruicaciam, nõ arripiant tamen ipsi gladium: quia sciant vltionem sibi non esse à Domino mandatam. Hypocritæ verò causa incognita, statim ad sanguinem fundendum prosiliunt. Ita superstitio cæco & præcipiti furore sanguinaria est. Paulus autem qui nuper ad vexandos pios huc illuc cursitabat, iam nusquam potest pedem figere. Verùm, illi multò potior hæc cõditio fuit, quàm si fideles ex sedibus suis profligans, quietus & trãquillus vbique regnasset.

30 Quòd *Tarsum* concessit, hoc animo proculdubio factum est, vt illuc Euangelii doctrinam perferret: quia spes erat, aliquid in patria gratiæ & authoritatis illi fore, vbi celebratũ fuerat eius nomen. Deductus tamen fuit à fratribus, vt eum ex insidiis eriperent.

31 *Ecclesiæ ergo.* Significat Lucas Euangelii hostibus Pauli præsentiam, graue fuisse iritamentum. Cur enim eius discessu pax repente ecclesiis affulsit, nisi quia eius conspectus, hostium furorem incitabat? neque tamen hoc illi probro vertitur, ac si velut bellica tuba fuerit: sed hoc potius in eius laude ponit Lucas, quòd solo propinquitatis suæ odore impios egerit in rabiem. Ita enim trium phare in ipso Christus voluit, vt Ecclesiæ suæ non minus molestiæ, quàm decoris aspergeret. Monemur itaque hoc exemplo minime protinus damnandos, qui impiorum rabiem magis quàm alii inflammãt. Quæ admonitio non parum vtilis est. nam vt nimium moles sumus & propriæ quietis amantes, etiam nũc optimis quibusque & præstantissimis Christi seruis irascimur, si eorum vehementia putamus malos incitari ad nocendum. Hoc autem modo iniurii sumus aduersus Dei Spiritum, cuius vis & afflatus totam istam flammam accendit. *Pacem* verò quam dicit Lucas fuisse in ecclesiis, sciamus non fuisse perpetuam, sed quia Dominus seruis suis aliquid relaxationis ad breue tempus concessit. sic enim nostræ infirmitati indulget quũ persecutionum turbines ac procellas sedat, vel mitigat, ne continuo tenore vltra modum nos vrgeant. Atque hæc benedictio est non spernenda, nec vulgaris, quum pacatæ sunt ecclesiæ. sed alia subiicit Lucas, quæ longè maioris sunt pretii: nempe, quòd *ædificabantur* ecclesiæ, ambulabant in timore Domini, & Spiritus consolatione replebantur. Nã vt solemus in pace luxuriari & diffluere, ecclesiæ plerunque inter medios bellorum tumultus beatiores sunt quàm si suauissima quiete ex voto fruantur. Quòd si sancta conuersatio, & Spiritus consolatio, quibus illarum status viget, tollantur: non modo felicitatem suam perdunt sed cõcidunt

in

in nihilum. Discamus ergo non abuti externa pace ad delicias & torporem: sed quo plus nobis ab hostibus quietis datur, animos ad pietatis profectum sedulò, dum licet, colligere. Si quãdo autem Deus habenas laxat impiis ad nos turbandos, sufficiat nobis interior Spiritus consolatio. Denique, tam in pace, quàm in bello semper ad nostrum agonotheten alacres tendamus. *Ædificatio*, vel pro incrementis accipi potest, dũ scilicet augescunt ecclesiæ numero fidelium: vel pro eorum qui iam in grege sunt profectu, dum scilicet cumulantur nouis donis, & maiorem pietatis confirmationem accipiunt. Priore modo ad personas referetur: secundo, ad dona Spiritus. Ego libenter vtrunque complector: quòd aggregabantur subinde ad Ecclesiam, qui prius alieni fuerant, & ipsi Ecclesiæ domestici in pietate & aliis virtutibus crescebant. Metaphora porrò ædificii optimè conuenit, quia Ecclesia templum est ac domus Dei, & singuli etiam fideles tẽpla sunt, 1. Tim. 3. 15, & 1. Cor. 3. 16. 17. Duo certè quæ sequuntur *ambulasse* in timore Domini, & *Spiritus* consolatione fuisse repletos, ædificationis illius sunt partes. Ergo, quum pacem haberent ecclesiæ, non inebriatæ sunt deliciis, & terreno gaudio, sed fretæ Dei præsidio, plus animi & fiduciæ ad Deum glorificandum sumpserunt.

32 Accidit autem, dum Petrus per omnes peragraret, vt veniret etiam ad Sanctos, qui habitabant Lyddæ.

33 Inuenit autem illic hominem quendam Æneam nomine ab annis octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

34 Et ait illi Petrus: AEnea, sanet te Iesus Christus: surge & sterne tibi. Et continuò surrexit:

35 Et viderunt eum omnes, qui Lyddæ habitabant, & Assarone, qui conuersi sunt ad Dominum.

32 Narrat Lucas quæ ex miraculis incrementa Ecclesiæ contigerint. Miracula autem duo recitat: quòd homo qui decubuerat per octo annos paralyticus, repentè sanatus fuerit: mulier autem à morte excitata. Initiò dicit Petrum, quum *per omnes* circumiret, venisse Lyddam. Omnes verò, intellige non ecclesias, sed fideles, quia est Græcè masculini generis, etsi ad sensum id parum refert. Oportuit autẽ Apostolos, quibus nulla erat certa statio attributa, huc illuc quocunque ferebat occasio, pergere. quare, dum singuli diuersis in partibus occupantur, hanc prouinciam obiuit Petrus. Vnde refellitur Papistarum stultitia qui ex iure visitandi, Petri primatum colligunt. Quasi verò reliqui Apostoli, quum Petrus Ecclesias lustraret, Ierosolymæ, tanquam priuati homines, otium coluerint. deinde, vt demus fuisse primarium Apostolum, quod Scriptura sæpe ostendit, an inde sequitur fuisse caput orbis? Sed vtinam Romanus Episcopus, qui censeri vult Petri successor, eius exemplo, ad fratres animandos cursitaret, & vbique re ipsa probaret se Christi Apostolum. Nunc qui ex sua sede plusquam tyrannico dominio ecclesias omnes opprimit, Petrũ obtendit magno cum labore lustrasse ecclesias.

Qui habitabant Lyddæ. Lydda, quæ postea vocata fuit Diospolis, vrbs tam vetustate sua, quàm multis dotibus nobilis, non procul à mari mediterraneo sita erat. Huic vicina erat Ioppe, quæ portum celebrem habebat, licet saxosum. Vrbs ipsa in edita rupe sita erat, vnde in longum prospectus patebat Ierosolymam vsque. Nunc tantùm antiquæ vrbis ruinæ illic apparẽt, nisi quòd manet portus, quem vulgò appellant Iaphet. *Assaron* hîc videtur à Luca no-

minari, tanquam oppidum aliquod. Hieronymus Saronas legit, & putat notari totam planitiem, quæ inter Cæsareã & Ioppen media erat. Sed quia Hieronymus rationem non adducit, cur lectionem communiter receptam mutet, libẽter amplector quod Lucæ textus mihi ostendit, nempe, vicinum fuisse oppidum. Sed ego hac de re non cõtendo: sicuti neque ambitiosè congero quæcunque ad ostentationem facere possent: quia piis Lectoribus satis erit tenere quæ ad Lucæ sensum faciunt.

34 *Sanet te Iesus Christus.* Certum est nunquam Apostolos ad edenda miracula egressos esse, quin iam de voluntate Dei, à qua effectus pẽdebat, certi essent. Neque enim tali Spiritus potẽtia instructi erant, vt illis ægrotos omnes sanare liberũ esset: sed sicuti Christus modum adhibuit miraculis: ita nõ plura edi per suos Apostolos voluit, quàm vtile esse nouerat. Non ergo temerè Petrus in hãc vocẽ prorupit: quia se ludibrio exponere poterat, nisi iam patefacta illi esset Domini voluntas. Fieri potest, vt seorsũ precatus sit. Spiritus quidem qui miraculorum omniũ author fuit, & qui per manum Petri operabatur, eius quoque linguam tũc direxit, & cor impulit secreto instĩctu. Cæterùm his verbis palàm ostendit Petrus, se miraculi duntaxat ministrum esse, sed prodire ex virtute Christi: vt ita solum Christi nomen illustret.

Sterne tibi. Circunstantiæ istæ miraculi gloriam amplificant, quòd non tantùm ad surgendum vigorem recuperat, sed potest etiam sibi lectum sternere, qui prius membrum nullum mouere poterat. Eòdem pertinet morbi diuturnitas: neque enim paralysis octo annorum facilè curatur. Eadem ratione dicitur iacuisse *in grabato*: vt sciamus membris omnibus fuisse captum: erat enim lectulus in quo meridiari solebant. Quòd Æneas ad tentanda membra sua tam promptus fuit, in eo probauit fidei suæ obsequium. Etsi enim redditum sibi vigorem sensit, vocis tamen efficacia maximè excitatus fuit ad surgendum.

35 *Viderunt eum omnes.* Significat passim innotuisse miraculum, & in tota vrbe fuisse celebre. Nam quum *omnes* Scriptura nominat, non comprehendit vsq̃ ad vnũ, quotquot designat: sed Omnes pro multis, aut pro maiori parte aut pro vulgo hominũ ponit. Sẽsus ergo est, Quũ exiguus piorum esset illic numerus, Ecclesiã ex magna populi parte fuisse collectam. Cæterùm, in hac clausula exprimitur miraculi fructus, quòd Christum eiúsque Euangelium illi amplexi sunt. Quare, miracula adulterant quicunque in hominibus defixi, in hunc scopum nõ conuertunt oculos, vt de Christi potentia & gratia edocti, illi vni adhæreant. Specimen ergo quod Christus diuinæ potentiæ suæ edidit, initium & præparatio fuit conuersionis ad ipsum.

36 Ioppæ autem quædam erat discipula, nomine Thabita, quæ si interpreteris, dicitur Dorcas. Hæc erat plena bonis operibus, & eleemosynis, quas faciebat.

37 Accidit autem diebus illis, vt ægrotaret, ac moreretur. Quum autem eam lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Et quum propinqua esset Lydda Ioppæ, discipuli qui audierant Petrum illic esse, miserunt duos homines ad eum, rogantes ne grauaretur ad se venire.

36 Sequitur illustrius virtutis Christi specimen, quantò scilicet difficilius est mortuo vitam restituere, quàm sanitatem dare ægroto. Sed Lucas primũ Thabitæ personam, in qua editum fuit miraculum, commendat, ídque duplici elogio, quod scilicet fuerit Christi discipula, & fidem suam bonis operibus & eleemosinis approbauerit. Iam aliquoties *discipuli* nomen pro Christiano

posuit: ne putemus id solis viris cōgruere, idem tribuit mulieri. Admonet autē hic titulus, Christianismum nō esse absque doctrina: & eam praescribi discēdi formam, vt idem omnibus solus Christus sit magister. Haec prima laus, hoc sanctae vitae initium, haec omnium virtutum radix, didicisse à Filio Dei quaenam sit viuendi ratio, & quae vera sit vita. Ex fide postea emergunt bonorum operum fructus. *Bona* autem opera, interpretor officia charitatis, quibus proximi iuuātur: & Lucas praecipuam speciem in eleemosynis ponit. magna certè beneficentiae laus, quòd teste Spiritu sancto, piae ac perfectae vitae summam in se continet. Nunc tenemus quibus elogiis ornetur Thabita. Priorem enim locum obtinet religio erga Deum, siue fides: deinde, quòd se exercuerit iuuādis fratribus: praesertim verò subleuanda pauperum inopia. Nam vsus obtinuit, vt *eleemosyna* nomen significet quicquid opis confertur in pauperes ac miseros. *Thabita*, Syriacum potius est, quàm Hebraeum nomen, quod Graecè reddidit Lucas, vt sanctae mulieris virtutibus nō fuisse conforme sciremus, & in nomine parum honorifico fuisse quasi deiectā. *Dorcas* enim est caprea: sed vitae sanctitas, nominis parum honesti maculā facilè deleuit.

37 *Accidit vt aegrotaret.* Morbum disertè commemorat, quò magis testatā faciat mortem, quae sequuta est. In eundem finem dicit, *lotum* fuisse cadauer, & in coenaculo positum. Ergo istae circunstantiae ad conciliandam miraculo fidē valent. Quòd nō statim ad sepulchrum deferūt, sed in superiorem domus partem, vt illic asseruent, id testimonio est, aliquid eos sperasse de recuperanda vita. Lauandi ritū, cuius Lucas meminit vetustissimum fuisse probabile est. nec verò dubito, quin à sanctis Patribus cōtinua aetatum serie, quasi per manus traditus fuerit, vt in morte ipsa visibilis aliqua resurrectionis imago piorum animos in bonā spem erigeret: nempe, quum nondum tam conspicua esset vitae aeternae manifestatio: imò, quum nondū Christus vitae aeternae pignus & substantia, manifestatus esset, oportuit talibus adminiculis, & doctrinae obscuritatem, & Christi ipsius absentiam suppleri. Ergo, mortuorum corpora lauabāt, vt pura aliquando ad Dei tribunal sisterentur. Denique in mortuis eadē erat, quae in viuis abluendi ratio. quotidianae ablutiones monebant, non posse quenquam placere Deo, nisi qui sordibus suis purgatus esset. Ita in sepeliendi more, Deus symbolum extare voluit, vnde commonefierent homines, se ob sordes in mūdo contractas, ex hac vita migrare inquinatos. Mortuis quidem nihilo magis proderat lotio quam sepultura, sed ad superstites docendos adhibebatur. nam quia mors speciem habet interitus, ne resurrectionis fidē extingueret, species contrarias opponi vtile fuit, quae vitam in morte repraesentarent. Hanc ceremoniam Gentes quoque ad se traxerunt. vnde illud Ennii, Tarquinii corpus bona foemina lauit, & vnxit. Sed praepostera fuit in hac parte, vt in ceremoniis omnibus imitatio. Inconsideratè etiam Christiani hoc exemplum ad se traxerunt: quasi perpetua esse deberet figurae Legalis obseruatio. Nam inter Euangelii primordia, tametsi abolita erat necessitas, vsus tamen licitus fuit, donec temporis successu obsolesceret. Atquî hodie monachi nō secus Iudaismum aemulantur, atque olim Gentes, sine delectu & iudicio. Lauantur enim apud eos cadauera, vt Christum in vmbris sepeliant, quae in eius sepulchrum abditae, nunquam in vsum reuocari debuerant.

38 *Discipuli qui audierant.* Lotio corporis ostendit discipulos fuisse incertos de euentu. Nam hoc modo corpus ad sepulturam parant. Spei tamen signum est, quòd reponunt in coenaculo, & mittunt ad Petrum. Porrò, non obstrepunt Deo, nec clamitant rem esse indignam: sed opem Domini suppliciter implorant: non quòd Thabitam velint reddere immortalem, sed tantùm optant eius vitam ad tempus prorogari, vt adhuc prosit Ecclesiae.

39 Surgens autem Petrus venit cum illis, quem, quum adesset, adduxerunt in coenaculum, & stiterunt se illi omnes

viduæ flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta, quæ faciebat Dorcas, cum ipsis manens.

40 *Eiectis autem foras omnibus, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit: Thabita surge. Illa autem aperuit oculos suos, & viso Petro, resedit.*

41 *Porrecta autem manu sustulit eam, & quum vocasset sanctos & viduas, exhibuit eam viuam.*

42 *Id innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.*

43 *Accidit autem vt ipse dies complures maneret Ioppæ apud quendam Simonem coriarium.*

39 *Surgens autem petrus.* Dubium est, an causam exposuerint Petro nuntii, cur eum accerserent. veri tamen similius est, disertè rogasse, vt veniret ad miraculum edendum. Sed nascitur alia quæstio, An Dei consilium illi cognitum fuerit, néćne. nam de successu diffidens, profectionem temerè susciperet. Respódeo, Etiamsi nondum compertum habuerit, quidnam esset facturus Dominus, non posse tamen culpari, quia fratrum precibus indulgeat. Et erant aliæ rationes cur veniret: nempe, ad leuandum mœrorem: ad eos piis exhortationibus confirmandos, ne vnius mulieris morte fracti, deficerent: ad stabiliendã Ecclesiam, quæ adhuc tenera & quasi infans erat. Postremò, vnum hoc sufficere illi debuit, quia recusando visus fuisset superbè fratres contemnere: simul tamen habendum est, quoties Dominus virtutem suam aliquo miraculo per Apostolos exercere statuerat, arcano Spiritus impulsu eos direxisse. Ego certè non dubito, quin Petrus, etiamsi de Thabitæ vita nondum certus foret, Deum tamen itineris sui ducem & auspicem indubiè senserit: vt suspensus licet ac de euentu incertus non temere se ad profectionem accingeret.

Omnes viduæ flentes. Hîc causam notat Lucas, cur suscitata fuerit Thabita: nempe, quòd Deus pauperum misertus, eorum votis sanctæ fœminæ vitam concesśit. Fuerunt quidem & alii fines. nam quum duplicem vitam obtinet, in eius persona ornantur virtutes illæ, quas prius laudauit Lucas: præcipuus verò finis, vt illustretur Christi gloria. Poterat enim Deus illam superstitem diutius seruare. nec verò mutat consilium, quasi pœnitentia ductus quũ mox illi vitam restituit, sed quia multi erant ex discipulis infirmi & nouitii, qui confirmatione indigebant, Deus in secunda Thabitæ vita, Filium suum esse vitæ authorem declarat. Ergo, sic Deus pauperum & viduarum rationem habuit, vt eorum inopiæ succurrens, Euãgelii sui fidem in eorum animis sanciret. Dedit enim in hoc miraculo amplam profectus materiam.

40 *Eiectis omnibus foras.* Quũ sibi tempus sumit ad precandum, videtur adhuc dubitare quidnam futurum sit. Quum Æneam sanaret, securè in hanc vocem statim prorupit, Sanet te Iesus Christus, Ænea. Verùm, vt operatio Spiritus non par & eadem semper est, fieri potest, vt cognita Dei virtute, gradatim tamen ad miraculum processerit. Videtur tamen absurdum, quòd omnes sanctos è cœnaculo eiicit, quos præstabat oculatos esse testes: sed quia Dominus illi nondum tempus & modum edendæ suæ virtutis patefecerat, solitudinem quærit, quæ ad precandum aptior est. Potuit etiam illi constare diuersa eius consilii ratio, quæ nos latet. Idem ab Elisæo factum esse refert sacra Historia, 2. Reg. 4. 33. solus enim, ne matre quidẽ admissa, ter corpori mortuo incubat. Habet enim Spiritus Dei vehementes suos impulsus,

quos si quis ad communē & vsitatum hominū morem exigere volet, vel ex carnis sensu metiri, perperam & iniquè faciet. Hoc quidem tenendum est: quum Petrus velut hæsitans, secessum quærit, superstitioni occurrere, ne quis eius virtuti diuinum opus cuius tantùm minister est, adscribat. Nam qui anxiè remotis arbitris ac testibus ad preces cōfugit, satis profitetur rem non esse in manu sua. Petrus ergo quid Domino placeat expectans, illum vnum operis authorem confessus est. *Genu* flexio in precibus, humilitatis symbolum est, cuius duplex est vtilitas: vt omnes nostrì partes ad Dei cultum applicentur: atque vt mentis imbecillitatem adiuuet externum corporis exercitium. Nobis autem quoties in genua procumbimus, videndum est, vt ceremoniæ, ne fallax sit ac lusoria, interior cordis submissio respondeat.

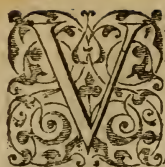
Conuersus ad corpus. Hoc quoque rationi videtur minus consentaneū, quòd cadauer sensu vacuum compellat. Verùm, ista allocutio ad corpus exanimum, vna fuit pars vehementiæ, ad quam Petrum impulit Dei Spiritus. Quòd si quis rationem desyderat, Dei potentiam in suscitandis mortuis clarius exprimit talis loquendi forma, quàm si in tertia persona diceretur, Corpus hoc rursus animetur & viuat. Itaque, Ezechiel liberationem populi sub resurrectionis typo adumbrans, Ezech. 37.4, Ossa arida, inquit, suscipite verbum Domini. Et Christus, Ioan. 5.28. Veniet tempus, quum mortui audient vocem Filii Dei. Fuit enim ista verè Christi vox, quæ per os Petri emissa, spiritum reddidit corpori Thabitæ. Circunstantiæ quæ sequuntur, ad miraculi certitudinem positæ sunt.

41 In fine iterum repetit Lucas, *coràm* fuisse exhibitam discipulis. vnde colligimus, aliorum causa magis fuisse excitatam, quàm sua. Fanatici quidam, qui animam hominis nihil quàm flatum esse somniant qui ad diem vsque resurrectionis euanescit, locum hunc arripiunt probando suo delirio. Quorsum, inquiunt, attinebat, Thabitæ animam, si in beatam quietem recepta erat, in corporis ergastulum reuocari, vbi tot miseriis cōflictando ægrè laboraret? Quasi verò non licuerit Deo, gloriæ suæ habere respectum, tam in morte quàm in vita. quasi etiam non vera sit hæc piorum felicitas, illi viuere & mori, Philip. 1.21. imò quasi Christus non sit nobis lucrum, tam viuendo quàm moriendo, quum nos illi dicamus. Ergo nihil absurdi erit, si maiorem gloriæ suæ rationem habuerit Dominus, quàm ipsius Thabitæ. Quanquā vt semper annexa est fidelium vtilitas Dei gloriæ, cessit hoc illi in maius bonum, quòd reuixit, vt illustrius esset diuinæ bonitatis & potentiæ organum.

42 *Et crediderunt.* Iam multiplex apparet miraculi fructus. Pauperes enim Deus solatus est, Ecclesiæ reddita est pia matrona, in cuius morte multum iacturæ factum erat, & multi ad fidem vocantur. Nam etsi Petrus tantæ virtutis fuerat minister, homines tamē in se non retinet: sed ad Christum potius dirigit.

43 Quum dicit, Petrum *habitasse* apud Coriarium, coniici hinc potest, ex quo hominum genere constaret Ioppensis Ecclesia. nam si ad Christum conuersi essent vrbis primores, excepisset certè eorum quispiam hospitio Petrum. fuisset enim nimis immane Christi Apostolum sic negligi. Illic ergo Dominus, vt passim, Ecclesiam sibi ex gregariis hominibus collegit, vt carnis superbiam prosterneret: simul in eo se profert Petri humanitas, quòd eius ordinis hospitem non aspernatur. Quanquam mediocris videtur fuisse mercator, potius quàm ex infimo genere opificum. referet enim postea Lucas, fuisse illic qui Petro ministrarent: vnde apparet, commodè & honestè fuisse habitum.

CAPVT X.

IR AVTEM quidam erat Cæsareæ nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ vocabatur Italica.

2 *Pius, & timens Deum cum tota domo sua, faciénsque eleemosynas toti populo, & orans Deum assiduè.*

3 *Vidit in visione palàm circiter horam nonā diei Angelum Dei ingredientem ad se, & dicentem sibi: Corneli?*

4 *Ille verò intuitus & territus dixit: Quid est Domine? Tum dixit illi, Præcationes tuæ, & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo.*

5 *Et nunc mitte Ioppen homines, & accerse Simonem, qui vocatur Petrus:*

6 *Hic diuersatur apud Simonem coriarium, cui domus est ad mare, hic dicet tibi quid te oporteat facere.*

1 Transit nunc Lucas ad historiam memorabilem: nempe, quòd Deus hominem alienigenam & incircuncisum præ omnibus Iudæis, singulari honore dignatus sit: quia & Angelum suum illi destinat, & eius causa Petrum Cæsareā adducit, à quo instituatur in Euangelio. Sed primo loco ostendit Lucas, qualis fuerit hic Cornelius, in cuius gratiam Angelus è cælo descendit, & Deus Petro in visione loquutus est. *Centurio* erat cohortis Italicæ. Cohors ex mille peditibus constabat, præerat autem Tribunus. Deinde, singulæ centuriæ suos habebant duces. Legio cohortes quinque vt plurimum habebat. Cohors illa *italica* nomen habuit, quòd Romani sæpe ex prouincialibus & sociis, milites scribebant, sed robur exercituum legebant ex Italia. Ergo Italus natione erat Cornelius. *Cæsareæ* autem ad præsidium vrbis, cum sua centuria degebat. sic enim solebant Romani stationes distribuere, vt aliquid præsidii singulæ vrbes nobiles haberent ad cohibendos subitos motus. Rarum sanè exemplum, quòd miles tantæ in Deum pietatis, tam integer atque humanus fuerit erga homines. nam tunc Itali, quum militiæ causa vehebantur in prouincias, tanquā lupi famelici, ad prædandum irruebāt: vulgò non maior illis erat quàm belluis religio: innocentiæ studium, quale latronibus. quò plus laudis merentur Cornelii virtutes, quòd in vita militari, quæ tunc corruptissima erat, Deum tamen sanctè coluit, & inter homines sine maleficio & iniuria versatus est. Nec parua laudis est amplificatio, quòd abiecta superstitione in qua natus & educatus fuerat, purum veri Dei cultum esset amplexus. Scimus enim quàm fastuose sibi placuerint Itali, & alios despexerint. Tunc verò sic omnibus contempti & exosi erant Iudæi, vt eorum causa, syncera religio infamis, & propemodum execranda haberetur. Quòd nihil horum obstiterit Cornelio, quin relictis suis idolis, legitimum vnius Dei cultum susciperet: rara & eximia synceritate præditum fuisse oportet: adde quòd inter ipsos Iudæos vix quicquam reperire potuit quo alliceretur ad pietatis studium: quia tunc vix millesimus quisque exigua Legis notitia leuiter tinctus erat. Nec dubium est, quin singulari priuilegio in probum aliquem Dei cultorem inciderit Cornelius

fius, qui ab adulterinis dogmatibus integer, Legem fideliter nullo fermento admixto ei exponeret. Verùm, quia cõpluribus elogiis eum insignit Lucas, notanda sunt singula.

2 *Pium* & Dei timentem fuisse dicit: deinde, quòd tanquam probus paterfamilias, curam habuerit instituẽdæ *familiæ*: postea eum laudat ab officiis charitatis, quòd *beneficus* fuerit passim erga populum: postremò, quòd *Deum* assiduè precatus sit. Summa autem est, Cornelium excelluisse virtutibus, quibus constat piorum integritas, vt vita eius ad regulam quam nobis Deus præscribit, omni ex parte composita fuerit. Quia autem Lex duabus tabulis continetur: priore loco, Cornelii pietatem commendat Lucas: deinde ad secundã partem descendit, quòd charitatis officia exercuerit erga homines. Hoc in primis vtile est obseruatu, quia in eius persona, rectè viuendi nobis ratio describitur. Quare, in vita ritè instituenda, fundamentum sit fides ac religio, quo sublato, nihil aliud quàm fumi sunt reliquæ omnes virtutes. *Timorem* Dei, & preces recenset Lucas, tanquam fructus & testimonia pietatis ac cultus Dei, & meritò. Neque enim à Dei timore & reuerentia, religio auelli potest: nec pius censeri quisquam potest, nisi qui Deum & patrem & dominum agnoscens, illi se addicit. Sciamus autem hîc spontaneum timorem laudari, quum se libenter & ex animo Deo subiiciunt, qui verè secum reputant quid illi debeatur. Porrò, quia fictitiis nugis, Dei cultum bona pars mundi adulterat & deprauat, meritò subiicit Lucas, Cornelium *assidue* precatum esse: quo significat, non externis tãtùm ceremoniis probasse suam pietatem, sed Deum spiritualiter coluisse, dum se in precibus exercuit. Simul notanda est precum assiduitas: vnde colligimus non frigido officio precãdi ex vulgari more fuisse defunctũ, sed seriò intentũ fuisse ad preces, sicuti assidua Dei beneficia illuc nos inuitant & stimulant, & vis fidei illic se proferre debet. Quare exemplo Cornelii se ad orandi perseuerantiam quisque nostrum hortetur.

Cum tota domo. Non leuiter præterire hãc laudem decet, quòd domesticam habuerit Ecclesiam Cornelius. Et certè, verus Dei cultor non patietur quoad in se erit, eum exulare à domo sua. Quàm enim præposterum est, ius suum pertinaciter tueri, vt illi vxor, liberi, serui, & ancillæ pareant: Dei verò contemptum súsque déque ferre? Accidet quidem interdum, vt vir pius ne vxorem quidem sibi cõsentientem habeat: sed studẽdum est modis omnibus, vt qui aliis præest, Deo vindicet suum imperiũ: & nihil æquius est, quàm Deo consecrare nostra omnia, vt nos ipsos. Ergo, si vir pius filios sibi dissimiles habeat, vel vxorem malè moratam, vel seruos nequam & improbos: ne conniueat, nec sua ignauia patiatur domum suam pollui. In Cornelio non tantùm laudatur sedulitas, sed Dei benedictio: qua factum est, vt domum haberet in pietate sibi obsequentem. Nec omittenda est circunstantia, quòd familiam in Dei timore instituit, contempto periculi metu, quod inde instabat. valde enim exosa erat Iudaica religio: nec impunè erat ciui Romano peregrinã, vt vocabant, religionem suscipere. Quare, etsi hodie pessimè in mundo audit syncera Euangelii professio: tamen nimis vitiosa est timiditas, si quem impediat iniustum istud odium, ne suam familiã Deo audeat in sacrificium suum pia institutione offerre.

Faciens eleemosynas. Est etiã in hoc membro synecdoche. Nam sicuti Dei cultum orationibus probari nuper dictum est: ita nunc quum de charitate fit mentio, vnam speciem elegit Lucas: vnde ostendit Cornelium, hominem fuisse liberalem & beneficum. Sic enim pietas nostra debet ad homines emergere, vt benignitatem & iustitiam colendo, Deum nos timere testemur. *Eleemosynæ* nomen, quum propriè misericordia sit interior cordis affectus, ad externa officia quibus iuuamus pauperes, translatum est. nam ex hoc fonte nascitur vera & ritè ordinata beneficentia, si nos misericordia afficiunt fratrum nostrorum ærumnæ: si vnitatem, quæ inter nos est, reputantes, Isa. 58.7, non secus ac carnem nostram eos fouemus & curamus, nõ secus ac propriis

membris, illis studemus opitulari. Sunt quidem & hypocritæ interdum liberales, vel saltem largi: verum, vt omnia profundant, nullum, quod pauperibus subsidium erogabunt, dignum erit eleemosynæ titulo. nam tenendum est illud Pauli, 1. Cor. 13.3, Qui charitatem non habet, nihil esse, etiam si totam suam substãtiam distribuat in pauperes. Discamus ergo ex hoc nomine, probari tunc demum nostram beneficentiam Deo, si propter sympathian succurrimus pauperum inopiæ, & quasi apertis visceribus erogamus, quod suppeditat Dei liberalitas. Quòd dicit Lucas, *toti* populo fecisse eleemosynas: perinde valet, ac Passim omnibus egenis. Erant enim diuites non pauci, quibus dare absurdum fuisset. Cæterùm, Iudæis tam se liberaliter impendens, testatum fecit, quem habebat cum illis religionis consensum. qua ratione paulò pòst dicit Lucas, fuisse probatum omnibus Iudæis. Quòd si tenuibus fidei rudimentis imbutus quum tam multa offendicula occurrerent, tam præclarum probitatis & sanctimoniæ speculum fuit, annon pudere nos debet, qui censeri volumus Christianissimi doctores, & in pietatis exercitiis tãtopere frigemus? Si modica fidei scintilla tantum in illo potuit, quid in nobis efficere deberet plenus sciẽtiæ fulgor? sed Christum plenis buccis iactantes, quàm longè à sancti viri exẽplo absumus plerique, vt vix vmbra, nescio quæ, earum virtutum quibus plenus fuit, appareat. Quantus enim in nobis est peccãdi torpor? ad misericordiæ officia, quã segnes & pigri sumus? imò, non tantùm multos impediunt sordes & auaritia, ne de suo liberaliter erogẽt, quantũ decebat: sed ita ardẽt insana habẽdi cupidine, tãta crudelitate sunt efferati, vt pauperũ substantiam rapere, & carnem ipsam vorare non dubitent.

3 *Vidit in visione.* Visionem ponit Lucas, pro diuini oraculi specie, vt sciamus adductum cælitus fuisse Cornelium ad Christi fidem. Sed quia sæpe ludantur homines præstigiis, suspicionis tollendæ causa, Lucas tempus designat *horam* nonam. Tunc verò ab ortu solis ad occasum vsque, diem partiri solebant in horas duodecim. Vnde sequitur, tunc clarum fuisse diem, quum apparuit Angelus, vt conspicua esse posset visio. Quanquam visionibus addita semper fuerunt sigilla, quæ præstigiarum metu eximerent Dei seruos: quia dum per somnia apparuit, notæ tamen certitudinis fuerunt impressæ, quæ in animis penitus defixæ, nullam dubitationem admitterent.

4 *Ille intuitus ac territus.* Nominatim attentio exprimitur à Luca, vt sciamus non vanam fuisse imaginationem quæ homini somnolento, vel aliud agenti furtim obrepserit. Terror quo correptus fuit, ex sensu diuinæ maiestatis profectus est. simul enim atque Dei præsentiam concipiunt homines, expauescere adeóque metu ipsos confundi necesse est. Quòd autem nihil nobis incutit terroris verbum eius, id socordiæ nostræ imputandum est, quia non agnoscimus nec sentimus Deum esse, qui loquitur. pii autem, quibus se patefacit Deus in verbo suo, ad eius auditum tremunt, sicuti dicit Isaias 66. 2.5. porrò, ipsis terribilis est Dei conspectus, non vt confusi semper iaceant, & absorbeantur à timore, sed tantùm vt se ad eius reuerentiam humiliter comparent.

Quid est Domine? Ex hoc responso satis patet, tactam religione fuisse Cornelii mentem, vt sciret cum Deo sibi esse negotium. Vulgaris igitur translatio malè habet, *Quis es* Domine? ac probabile est suppositititium esse quod illic legitur, quando in sermone Græco nulla est ambiguitas in qua hallucinari potuerit interpres. & exemplaria omnia consentiunt in hac lectione, τί ἐστι. Et certè Cornelius Deum esse sentiens qui loquitur, se ad obediendũ submittit: sicuti responsio nihil aliud est quàm imperium.

Orationes tuæ, & eleemosynæ. Quia Deus, nisi protinus votis nostris respondeat, videtur quodammodo surdas habere aures, hinc ducta est locutio, quòd ad eum preces nostræ perueniant, & earum sit memor. Porrò, hanc causam Angelus assignat, cur dignetur Cornelium Dominus plena Euangelii sui luce: quia preces eius exaudierit, & gratas habuerit eius eleemosynas.

eleemosynas. Vnde colligimus virtutes & benefacta non tantùm placere Deo, sed ornari etiam splendida hac merce de, quòd in eorum gratiam cumulat nos amplioribus donis, & locupletat: iuxta illud, Mat. 13.12, & 25.21, Habenti dabitur. Item, Euge serue bone & fidelis: fidelis fuisti in paucis, super multa te constituam. Sic enim continua donorum suorũ serie Dominus suos quasi certis gradibus euehit, donec ad summum perducat. Sed Papistæ bifariam hoc loco abutuntur: nam quia preces & eleemosynas Cornelii Deus respexit, vt eum Euangelii fide donaret, id ad præparationes à se confictas detorquent quasi sua industria & virtute homo acquirat fidem, & Dei gratiam operum meritis anteuertat. deinde generaliter colligunt, bona opera sic esse meritoria, vt singulis augeantur Dei gratiæ, prout meriti sunt. In priore nimis pueriliter falluntur, dum fingunt accepta fuisse Deo Cornelii opera antequam fide illuminatus esset. Nec verò ad refellendam eorum inscitiam lõgè petẽda est probatio: nihil enim precibus consequi potuit quin fides præcederet, quæ sola nobis ad orandũ ianuam aperit. atque id prudenter expendit Augustinus, qui Pelagium deridens quòd diceret fidẽ precibus impetrari, antequã in homine vlla esset: Quis medicum quæret, inquit, nisi qui iam ex parte sanatus erit? Ipsa autem est fidei sanitas, quæ nos pulsare docet. Præterea timor Dei, & pietas, clarè demonstrãt Spiritu fuisse regenitum. nam Ezechiel 11.19, & 36.26, hanc laudem soli Deo vendicat, vt formet corda hominum ad sui timorem. & Isaias 11.2, Spiritum timoris Domini in Christo dicit requiescere: vt sciamus nusquam posse inueniri nisi in eius membris. Plusquam igitur stultum est, hîc hominem fingere in Cornelii persona, qui natura duce ad vitã æternã aspiret, vel nitatur. Ideo insulsè ratiocinantur, Nos operum meritis posse Dei gratiam præuenire. Quòd ad secundum errorem spectat, dum fingunt quemque nostrum prout meritus est augeri maioribus gratiis, nõ magno negotio refelli potest. Primùm, negamus quicquam bonorum operum nobis suppetere, quod non Deus gratuitò in nos contulerit. deinde, rectum donorum Dei vsum ab ipso quoque esse dicimus, atque hanc secundam esse eius gratiam, quòd rectè vtimur prioribus eius donis. tertiò, negamus quicquam nos operibus mereri, quæ semper mutila sunt & vitiosa. Conciliant quidem nobis bona opera gratiæ augmentum, sed non suo merito: accepta enim Deo esse nequeunt, nisi cum venia, quam fidei beneficio impetrant. quare, sola est fides quæ pretium illis statuit. Hoc modo precibus suis, & eleemosynis obtinuit Cornelius pleniorem Christi notitiam: sed quòd Deum eleemosynis suis ac precibus fauentẽ & propitiũ habuit, id iam ex fide pẽdebat. Porrò, si fide æstimantur opera, indulgentiæ est, non meriti, quòd Deo probantur. nam quia nihil in nobis dignum inuenit fides, cur Deo placeamus, à Christo mutuatur, quod nobis deest. Est autem hoc plusquam peruersum, quòd quum nomen Meriti subinde in ore habeant Papistæ, & inani fiducia stultos inflare nõ desinant, nihil tamen afferunt, quo incitentur hominum studia ad rectè agendum. semper enim in suspenso relinquunt conscientias: placeant nécne Deo opera, dubitare iubent. Vbi talis animos trepidatio occupat, annon desides & ignauos flaccescere necesse est? Nos verò, etsi meritũ operibus detrahimus, tamen vbi docemus repositã esse illis mercedẽ, optimo & acerrimo stimulo incitamus ad rectè viuẽdi studiũ homines. tunc enim demum alacriter ad seruiendum Deo nos accingimus, quum persuasi sumus operam nos minimè ludere. Quòd autem non vberior hodie conspicitur donorum Spiritus affluentia, quin potius maior pars arescit, nostræ ingratitudini acceptum ferre conuenit. Nam sicuti Cornelii preces, eleemosynas & sanctitatem pretiosa Euangelii sui gemma coronauit Deus: ita, nos quum Euangelii sui thesauro impiè ac nequiter abuti videt, iusta causa est, cur ad ieiunam inopiam redactos, tandem fame conficiat. Potest tamen hîc quæri, Requirátne fides Christi notitiam, an simplici misericordiæ Dei persuasione contenta sit? videtur enim Corne

lius de Christo nihil prorsus tenuisse. Verũ, solidis probationibus probari potest fidẽ nõ posse à Christo separari. nã si apprehẽditur nuda Dei maiestas potius obruimur eius gloria, quàm vllum bonitatis gustum sentiamus. Christum ergo intermedium esse oportet, vt Deum propitiũ concipiat mens hominis nec verò frustra imago Dei inuisibilis vocatur, Col.1.15: quia non nisi in eius facie Pater spectandum se exhibet. adhæc, quum via sit, veritas & vita, Ioan. 14,6, quocunque extra ipsum concedas, vndique errorum & deceptionum tendiculæ te inuoluent, & vbique mors occurret De Cornelio facilè nodus expeditur. nihil spiritualium donorum nobis offertur, nisi in Christo. ipsa præsertim regeneratio vnde prouenit, nisi quia dum inserimur in Christi mortem, crucifigitur vetus homo noster? Rom.6.5.6. quòd si particeps Spiritus Christi fuit Cornelius, non est quòd putemus prorsus eius fide fuisse vacuum. Nec verò cultum veri Dei, quem soli Iudæi adorabant, sic amplexus erat, quin aliquid simul de Mediatore promisso audisset: obscura licet fuerit & implicita eius cognitio, aliqua tamen fuit. Quisquis tunc in Iudæam accesserat, de Messia aliquid audire cogebatur: imò, per regiones longè dissitas sparsa erat nonnulla eius fama. Proinde in veterum Patrum catalogo, qui salutem à Redemptore nondum patefacto sperarunt, ponendus est Cornelius. Et impropriè ab Augustino dictũ est, Fundatam eius fidem à Petro fuisse: quum iam prius firmum fundamentum habuerit: quanquam in re ipsa nobiscum Augustinus sentit, qui disertè affirmat, non potuisse orare Corneliũ, nisi fidelis esset, libro de Prædistinatione Sanctorum, & aliis locis.

5 *Nunc mitte* Ioppen. Mira Dei indulgentia, quòd Cornelium non iubet proficisci, sed nuntios ad Petrum mittere, vt domi quietus expectet, Petrus autẽ eius causa suscipiat itineris molestiam. Sed ne miremur tam humaniter cum Cornelio actum esse. quum Dominus quotidie verbi sui ministros ferè inuitis obtrudat: ita, vltrò apparet non quærentibus, sicuti per Isaiam 65.1. commemorat. Sed cur non potius doctoris partes implet Angelus? nam videtur parum rationi consentaneum, quòd homini mortali munus suum resignat: maior enim oraculo fuisset authoritas, quàm quum illi Euangelium hominis ore prædicatur. Nempe, sicuti Christus Paulo se per visionem ostendens, eius tamen docendi partes Ananiæ reliquit, 9.10, vt prædicandi Euangelii ministerium, quod Ecclesiæ suæ mandauit, tali exemplo sanciret: ita nunc Angelus Petro locũ cedit, vt munus sibi a Christo commissum exequatur. Ergo, quisquis vult Christi discipulus, & illuminari cælestis sapientiæ luce, ad externam hominum vocem, qua Christus, tanquam organo vtitur, & cui fidem nostram vult esse annexam, attentum se ac docilem præbere ne grauetur. Et videmus quàm horrendis modis vltus sit Dominus furiosam eorum superbiam qui contempta prædicatione, reuelationes è cælo captarunt. nam quũ in hominibus audiri velit, non possunt sine eius contemptu & contumelia sperni ministri apud quos verbũ suum deposuit. Interea probandos esse spiritus fateor, 1.Ioan.4.1, ne audiamus absque delectu, quicunque se Christi ministros ostendũt. sed quia fides ex auditu est, Ro. 10.17, nemo ad eã perueniet, qui Verbum prædicatum respuet atque aspernabitur.

7 *Postquam verò abiit Angelus, qui Cornelio loquutus erat, hic vocans duos ex seruis suis, & militem pium ex his, qui sibi astabant:*

8 *Quum exposuisset eis omnia, misit ipsos Ioppen.*

9 *Postridie verò, quum illi iter facerent, & appropinquarent vrbi, ascendit Petrus in fastigium domus ad pre*

eandem

candum circiter horam sextam:

10 Erat autem ieiunus. Itaque voluit gustare. Interea autem dum parabant, cecidit super eum mentis excessus.

11 Videt cælum apertum, & vas descendens super se instar lintei magni quatuor initiis ligatũ, & recũbens in terra,

12 In quo erant omnia quadrupedia terræ, & feræ, & reptilia & volucres cæli.

13 Et fuit vox ad eum: Surge, Petre, *macta, & comede.*

14 Petrus autem dixit, Nequaquam, Domine: quia nunquam comedi quicquam commune vel immundum,

15 Et vox rursus ad eum secundò: Quæ Deus *mundauit tu ne communia facias.*

16 Hoc autem accidit ter, & rursus receptum fuit vas in cælum.

7 *Postquam vero abiit Angelus.* Hic narrat Lucas quàm prompta Cornelii obedientia fuerit: quando ne momento quidem temporis cunctatur, quin sedulò faciat quod iussus est. Hinc autem tã facilis promptitudo, quòd fidẽ promissioni habuit: sicuti nostræ ad sequendũ Deum tarditatis causa est incredulitas. Non aduolant quidem ad nos Angeli è cælo, vt certos nobis homines designẽt: sed omnium auribus illa Christi vox insonat, Matt. 7. 7, Quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. quî fit vt vix ex centum, vnus & alter pedem moueant, vt alii lentè reptando, tam parum promoueant, nisi quia promissioni non seriò credimus? Discamus ergo nõ esse procrastinandum, quin audita Dei voce, strenuè quisque properet quò vocatur.

Duos ex seruis suis. Hoc diligentiæ suæ in familia docenda præmium retulit Cornelius, quòd fidos habuit famulos & probos, qui libenter suam illi operam impenderent: quibus etiam tutò posset quidvis committere. Contra, Dominus sæpe iustis pœnis vlciscitur dominos, quibus nulla instituẽdæ familiæ cura fuit. nam quos ad pietatem & timorem Dei formare neglexerunt, illos vicissim sibi immorigeros & infidos meritò sentiunt, atque etiam metuunt ab eorum perfidia.

Militem pium. Quum hic Miles plus consuetudinis haberet cum Cornelio, illum etiam Dei timore, vt suos domesticos, imbuerat. Hic memoria repetere conuenit quod prius attigi, Nullum esse vitæ genus quòd nos excuset, quin purè Deũ nos colere deceat. Nam vita militaris tunc corruptissima erat. ex prisca enim disciplina in fœdam licentiam desciuerant. & tamen Spiritus Dei militibus pietatis téstimonium hic reddit. Quare non est vt sibi militiæ prætextu vacationem à colendo Deo postulent, qui ab omni rectitudine quouis modo immunes esse cuperent. Si negant se Deo posse seruire, quia milites sunt: duos istos milites in die vltimo testes & iudices idoneos habebunt à quibus damnentur. Interea damnantur & phrenetici homines, qui nefas Christianis esse clamitant, arma gestare. Pietatem enim colebant isti cum militia: & Christum suscipiendo; priorem viuendi rationem non relinquunt, arma non abiiciunt quasi noxia, nec ordini suo renuntiant.

8 Quòd militi & famulis Cornelius omnia exponit, huc tendit, vt magis eos animet ad exhauriẽdũ mandatum, quod Dei potius quàm hominis esse vident. quos autem ingenuè prius instituerat, eos non dubitat tantæ rei facere nunc conscios.

10 *Postridie. Quũ iter facerẽt.* Sicuti

narrauit Lucas oraculo admonitum fuisse Cornelium, vt Petrum vocaret: ita nunc oppositam visionem refert, qua iubetur Petrus ad eum venire. vnde clarius apparet, totam hanc rem admirabili Dei consilio fuisse gubernatã. qui & Cornelium ad docilitatem comparat, imò ad discendi studium & desideriũ accendit, & vicissim Petro animũ facit, vt voluntarius sit ad obeundũ docendi munus. Verùm, notandæ sunt circunstantiæ, quibus historiam illustrat.

Ascendit Petrus super tectum, vt priuatim solus oret. Magnum enim orationis adiumentum est secessus, quod ne à Christo quidem omissum est, vt mẽs auocamentis omnibus libera melius in Deum intenta sit. Alia autem Iudæis ædificiorum forma erat quàm quæ nobis sit in vsu: nam in tectis ambulationes habebant. *Hora* sexta tunc erat meridies. Non dubium autem, quin ex more tunc se ad precandum contulerit. nã quia totum ferè diem distrahimur variis negotiis, nec finis est tumultuandi, nisi tanquam iniecto fræno nos retinemus: vtile est certas horas habere precibus dicatas, non quod horis simus astricti, sed ne memoria effluat oratio, quæ omnibus curis debebat prior esse. Denique, idem de tempore sẽtiendum est, quod de loco: esse scilicet remedia quæ nostræ infirmitati subueniunt. quæ si apta sibi duxerunt Apostoli, quanto studiosius à pigris & lẽtis colẽda sunt?

10 *Mentis excessus.* Quia mentes habemus quasi in terra depressas, vt capax oraculi esset Petrus, mentem eius quasi loco moueri, & sursum rapi oportuit: atque hoc modo præparatus est ad suscipiendum oraculum, dum insolito modo supra mundum euehitur.

11 *Cæli* apertio aliud meo iudicio hic significat, quàm septimo capite versu 56. Illic enim apertum Stephano cælum fuisse dicitur, vt Christi gloriã conspiceret: hic Petro cælum nostrum visibile scindi videtur, vt inde linteum exeat.

12 Si quis roget, Qualiter ingentem animalium turbam potuerit simul videre: facilè soluitur quæstio. Lucas enim dicit *omne* genus, quia promiscuè illic diuersa genera permixta erant. nõ igitur incipit à prima specie, vt numerum sequatur vsque ad vltimam. Deinde prospectum hunc humano more nõ debemus metiri: quia ecstasis Petro alios oculos dabat. Verùm, antequam vltrà progredimur, tenendum est, quis fuerit visionis scopus. de eo quidam argutius disputant quàm locus meo iudicio postulet. Sentio igitur, Petro generaliter ostendi, discrimen quod Deus olim posuerat, nunc sublatum esse. Sicuti autem inter animalia discreuerat: ita vno populo sibi delecto, gentes omnes ducebat immundas & profanas. nunc sublato inter animalia discrimine, à consequenti docet, non dissidere amplius homines vt olim, nec differre Iudæum a Græco. Hinc monetur Petrus, ne posthac à Gentibus, tanquam immundis, abhorreat. Non dubium est, quin Deus animum facere Petro voluerit, vt intrepidè ad Cornelium veniret. Atqui, populum vnum sibi ab aliis segregauerat, sicut dicit Moses in Cantico, Deut. 32. 9, Quum distribueret altissimus Gentes, posuit funiculum suum in Iacob, &c. Ideo hæreditatem suam & peculium vocabat. secundum hunc ordinem, fas Petro non fuisset fœdus salutis ad Gentes perferre: nam illud erat panem sumere filiorum, & proiicere canibus, nisi forte ascita circũcisione, in Iudaismum transirent. Tales enim dediticios recipere fas erat. Quare Apostoli, quum prius ad prædicandum missi essent, vetantur deflectere ad Gentes, Mat. 15. 27, Mar. 10. 5. Quum autem res sanctissima sit, & maximi momenti Euangelii prædicatio, non debuit in ea quicquam dubio & vacillanti animo aggredi Petrus. Ergo vt illi vocationis suæ certitudo constet, palam Deus, quasi in pictura demõstrat, legalem mundi & immundi differẽtiã abolitam esse: vnde colligat, parietem qui medius hactenus fuerat inter Iudæos & Gẽtes, nũc esse dirutũ, Ephe. 2. 14. Paulus autẽ mysteriũ esse dicit à seculis abscõditũ, quòd Gẽtes eiusdẽ cũ populo Dei salutis sint participes, ac in vnũ corpus insitæ, Ephe. 3. 3. 6. Ideo Petrus nunquam ausus fuisset Gentibus aperire ianuam cælorum, nisi Deus ipse sublata maceria planum iter & ingressum omnibus patefecisset. Nullũ quidẽ fuisse

fuisse tempus nuper dixi,quo non liceret Gentiles admittere ad cultum Dei, modò circunciderentur: sed quādiu in præputio manebant,alieni erant àDeo. Nunc autem Deus fœdus vitæ, quod in gente vna quasi clausum thesaurum deposuerat,commune fecit toti mundo: vnde colligimus,visionem hanc non parum vtilem nobis esse.Quando enim docet,temporale duntaxat fuisse dissidium inter Iudæos & Gentes:perinde est acsi pronuntiaret Deus è cælo,se omnes mūdi populos amplecti in gratiam, vt sit omnium Deus.Denique,clarum habemus è cælo præconium, quod ad spem vitæ æternæ nos inuitat. Sed obiiciet quispiam,Hac de re prius edoctum fuisse Petrum.Nam illi & reliquis datum erat mandatum publicandi Euangelii per totum orbē,Marc.16.15,Suprà,1.8. Ergo aut ipse ignarus vocationis suæ fuit,aut superuacua erat hæc visio.Respondeo.Tantum in ipsa nouitate & insolentia fuisse difficultatis, vt non statim assuescere potuerint.Tenebant quidem & Prophetarum vaticinia, & recens Christi præceptum de vocādis per Euangelium Gentibus: sed quum ad rē ipsam ventum est,nihilominus re insueta perculsi,hæsitarunt.quare non mirum est,si Petrum nouo signo confirmet Dominus. Qua de re proximo capite aliquid adhuc dicendum erit.

13 *Vox e cælo*.E cælo vox descendit sicuti linteum,vt Petrus vtrūque à Deo profectum agnosceret. nec verò aliter quicquam profuisset aspectus, nisi hac voce purificasset Deus quæ antè fuerant immunda.Quòd allegoriam eliciūt quidam ex verbo *mactandi*, quasi significet Deus immolari sibi homines spirituali Euangelii gladio,Rom.15.16,non insector:sed mihi magis placet simplicitas quòd hac voce Legem abroget Deus de animalium delectu,vt simul doceat nullum se populum reiicere.Nam si immolatio notetur priore verbo,quid erit comedere?

14 *Nequaquam Domine*. Vox est non tam recusantis quàm obiicientis Deo suū præceptum.nam quòd sibi Lege Dei, Leuit.capite vndecimo,versu vigesimo primo,vetitum esse nouit, meritò attingere horret.Opponit igitur Deo Legem quam ipse tulit, ne temerè in eius offensam incurrat.Erat quædam repugnantiæ species inter visionem & Legem.Non festinat ergo Petrus,sed scrupulum prius sibi eximi petit,quàm à Legis obseruatione discedat. Mirum tamen videri possit, quòd magis resistat Petrus in cibis,quàm Abraham in mactando filio,Gen.22.9.10.habebat enim plura Abraham quæ Deo obiiceret.Nō audeo dicere hìc Petro accidisse, quod hominibus nimis commune est, vt rebus externis & minutis magis insistant quàm præcipuis Legis capitibus:potius respondeo, quod extra controuersiam est,sic persuasum fuisse animum Abrahæ,& ea Spiritus virtute statim fuisse instructum,vt quæcunque morari poterant eius cursum,excelsa & heroica fortitudine superaret:in Petro autem lentè operatus est Spiritus Dei.Quo monemur,nihil esse tam minutum, quod non anxietatem iniiciat, nisi nos Dominus consilio instruat,& constantia ad trepidationem vincendam.Piè tamen & religiosè facit Petrus,quòd inter varias cogitationes alternans, nihil aggredi audet,donec melius liqueat quid sequēdum sit.*Commune* hoc loco profanum significat.nam quia Deus sibi Iudæos,vt dictum est,elegerat in populum peculiarem,hunc ritum & formam viuendi illis præscripserat,quæ à profanis Gentibus illos distingueret. Quicquid ergo Gentibus in vsu erat præter Legis normam,id vocabant Commune: quia nihil sanctum vel purum,nisi quod Deus in vsum populi sui destinauerat.

15 *Quod Deus mundauit*. De cibis quidem agitur: sed extendi ad omnes vitæ partes debet hæc sententia.Adverbum est:*Quod Deus* mundauit,tu ne profanaueris:sensus autem est,Non esse nostrum probare vel damnare quicquam, sed sicuti vnius Dei iudicio stamus & cadimus,Rom.14.4, ita ipsū esse rerum omnium iudicem. Quantum ad cibos spectat,post Legis abrogationem,Deus omnes puros esse & mundos pronuntiat.Si contrà insurgit mortalis homo, qui nouū discrimen statuat à quibusdā interdicens,ius & imperium Dei sacrilega audacia sibi arrogat & rapit. Tales fuerunt veteres hæretici, Monta-

nus, Priscilianus, Donatistæ, Tatiani, & omnes Encratitæ. Postea Papa, vt omnes istas impias sectas in fasciculum colligeret, legem de cibis tulit. nec est quod garriant huius impietatis patroni, nullam se immunditiem cibis affingere, sed tantùm macerandæ carnis causa certis diebus prohiberi ab esu carnium homines. nam quum lautissimis cibis & ad delicias & ad luxuriem maximè appositis, vescantur: cur à tactu laridi, tanquam à summo piaculo, abhorrent, nisi quia quod Idoli sui lege vetitum est, immundum esse fingunt ac pollutum? Eadem superbia in omnibus vitæ partibus grassatur Papæ tyrannis: nihil enim est vbi non miseris cõscientiis laqueos iniiciat. nos verò cælesti oraculo freti, securè omnia eius interdicta spernamus. Semper os Domini interrogandum est, vt inde statuamus, quid nobis liceat ac liberum sit: quando ne Petro quidem licuit profanum facere, quod ex Dei verbo licitum erat. Valet præterea hic locus ad coercendam hominum proteruiam, qua in peruersis iudiciis exultant. Nemo ferè est, qui non sibi permittat de aliorũ factis iudicium ferre. iam vt morosi sumus & maligni, magis pendemus in sinistram partem: ita, Deo quod suum est, eripimus. Ad corrigendam huiusmodi audaciam sufficere debet hæc sola vox, Nobis fas non esse, hoc vel illud facere immundum: sed hanc vnius Dei esse potestatem. Cæterùm, his verbis etiam innuitur, Iudæos non ideo sanctum fuisse Dei populum, quòd propria dignitate præstarent, sed sola diuinæ adoptionis gratia. nunc postquam Gentes in fœderis societatem Deus asciuit, æquale est ius omnium.

16 *Hoc accidit ter.* Repetitio visionis ad confirmationem valuit, ne qua dubitatio, vel anxietas, vel scrupulus in Petri animo hæreret. vnde colligimus, quàm altas illic radices egisset Legis obseruatio. Cur autem perplexum Deus reliquerit, donec ex consequenti euentu visionis causam disceret, non alia mihi ratio occurrit, nisi quòd attonitus non petiit sibi manifestari quid hoc vellet. Quanquã satis tempestiuum fuit, nuntios Cornelii paulò pòst venire interpretes. Tandem *vas* in cælum receptum fuit, quò certior fieret Petrus, à Deo prodire hunc nuntium.

17 Quum autem in seipso anxiè dubitaret Petrus, quænam esset visio quam viderat, ecce duo viri missi à Cornelio, sciscitati de domo Simonis, steterunt ad ianuam.

18 Et quum inclamassent, interrogarunt an Simon, qui cognominabatur Petrus, illic hospitium haberet.

19 Petro autem cogitante super visione, dixit illi Spiritus, Ecce, viri tres te quærunt.

20 Surge, descende, & proficiscere cum eis nihil hæsitans, quia ego misi eos.

21 Quum autem descendisset Petrus ad viros, qui missi erant à Cornelio ad ipsum, dixit: Ecce, ego sum quem quæritis. Quæ causa est cur adsitis?

22 Dixerunt illi, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, testimonium habens à tota gente Iudæorum, oraculo admonitus est ab Angelo sancto, vt te vocaret in domum suam, & audiret abs te verba.

23 Porrò, intrò vocatos accepit hospitio.

19 Non visione tantùm, sed Dei verbo edoctus fuerat Petrus: & tamen videndo non videt, donec Spiritus illi sit interpres: illustre scilicet tarditatis nostræ speculum. Quanquam nos Petro longe adhuc sumus dispares: nam adeò non statim assequimur quidnam velit Deus, aut quorsum loquatur nobis, vt vix tandem multiplex interpretatio nobis sufficiat. Verùm simul notandum est quod addit Lucas, *Petrum* intento animo super visione meditatum esse: nempe postquam animum ex stupore collegit: fuit enim hoc piæ reuerētiæ signum quòd visionem sibi elabi vel diffluere neglectim passus non est. Itaque, pulsanti Deus aperuit, Matt. 7. 7. Nos verò iustas ignauiæ nostræ pœnas damus, quòd non melius proficimus in verbo Domini, quando tam frigidi sumus ad inquirendi studium.

20 *Proficiscere nihil hæsitans.* Hoc verbo sæpe vtitur Scriptura, dum exprimere vult, qualis fidei obedientia esse debeat. Sic Paulus 4. ad Romanos capite, 19. dum Abrahæ fidem commendat, dicit, Non hæsitasse, quum Deus illi iam effœto & caduco semen promitteret. Et capite 14. 23, vbi disserit de cibis, damnat conscientias hæsitantes. Est autem propriè disceptare in vtranque partem, vt loquuntur: quum scilicet oppositas rationes colligendo, huc & illuc alternis vicibus impellimur. Atqui, Deum non dubio nec fluctuante animo, sed composito & constanti nos sequi oportet. In summa, tantum sibi Dominus à nobis deferri vult, vt eo audito, non amplius disputemus quid factu opus sit: sed absque controuersia statuamus, id agendum esse quod mandat. Et certè, digna est eius voluntas, quæ discussis omnibus nebulis, præluceat nobis ad viam monstrādam, & abrupta omni altercatione, sensus omnes nostros sibi in promptum obsequium subigat: quòd etiam ex proximo contextu melius colligitur. Ratio enim additur, cur Petro fas non sit in re incerta suspendere iudicium: quia Deus author sit negotii. quia perinde est, ac si diceretur, Solo Dei nutu contentos nos esse debere, vt imperio pareamus. Cæterùm, hinc etiam vicissim monemur, non aliter tranquillas fore conscientias, vt tutò agant homines quod agunt, quàm vbi verbo Dei edoctæ, nihil se, nisi eius auspiciis ac iussu aggredi statuunt.

21 *Ecce ego sum quem quæritis.* Iam refert Lucas quàm promptus ad obsequendum fuerit Petrus. deinde, ex nūtiis demum intellexisse, quorsum visio oblata esset. Audit enim se à Cornelio vocari, Gentili homine, quem profanum dixisset ac familiari congressu indignum, nisi correctum fuisset eius iudicium hac voce, Quod Deus purum vocat, tu ne commune censueris. Hoc est verè sapere, dum exinanita omni confidentia, & correcta pertinacia, nos Dei authoritas ad se rapit, mentésque nostras sic occupat, vt nobis nihil rectum sit, nisi quòd illa præscribit.

22 *Cornelius vir iustus.* Nō ambitiose neque adulandi causa, ministri Cornelium laudant: sed vt Petrus ab eius congressu minus abhorreat. Atque ideo *Probatum* esse Iudæis dicunt, vt sciat Petrus, non esse à vera & syncera pietate alienum. nam & superstitiosi, quum idolis seruirent, iactabant se Dei cultores. Sed Cornelius Iudæos, qui Dei vnius cultum retinebant, suæ pietatis habere non potuit testes, nisi professus fuisset se cum illis Deum Abrahæ colere. Hoc porrò, sicuti rarum exemplum erat, sic non parum mouere Petrum debuit. Quanquam hoc maximè argumento nituntur, vt illi persuadeant quod volunt, totum hoc Dei iussu gubernari: ac si dicerent, Non tam ab homine mortali vocari ipsum, quàm à Deo, qui per Angelum ita præceperat.

23 Et Petrus etiam Dei authoritate victus, nihil iam deliberat: sed viros recipit hospitio, vt mox cum illis iter arripiat. Ita, nos Deo placidè cedere conuenit: nec quicquam superest aliud cognita eius voluntate, nisi vt celeriter curramus quò vocat. Reliqua nihil habent difficultatis.

Postridie Petrus exiuit cum illis, & quidam ex fratribus qui ex Ioppe erant, comitati sunt ipsum.

24 *Et postero die ingressi sunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, accitis cognatis suis & necessariis amicis.*

25 *Quum autem ingrederetur Petrus, Cornelius illi occurrens, procidens illi ad pedes, adorauit.*

26 *Petrus vero eum sustulit, dicens: Surge. Ego quoque homo sum.*

27 *Et colloquens cum ipso, ingressus est, & inuenit multos qui conuenerant.*

28 *Dixitque illis: Vos scitis, vt nefas sit homini Iudæo adhærere homini extraneo vel ad eum ingredi: at mihi Deus ostendit nullum hominem communem vel immundum dicendum esse.*

29 *Propterea, sine contradictione veni accitus. Rogo igitur, quam ob causam me vocaueritis.*

Postridie exiuit. Appulerant, vt verisimile est, sub vesperum: quia nondum meridie vrbem ingressi erant: nec verò vnius tantùm momenti fuit visio ter repetita. Nocturna igitur quiete refecti ex sua lassitudine ad reditum se accingunt. Officium porrò humanitatis fuit, quòd Petro se comites adiungunt quidam ex fidelibus, quos à tota Ecclesia missos esse credibile est, & deducunt Cæsaream vsque. Ac illi quidem beneuolentiæ & honoris causa commune iter cum Petro suscipiunt: sed Dominus eos adducit, vt gratiæ suæ testes habeat. Ita, amplum suæ gratitudinis præmiũ referunt, dũ in fidei suæ cõfirmationẽ, Christi regnũ ad Gentes propagari vident.

24 *Cornelius expectabat eos.* Piũ Cornelii affectum Lucas non tantùm hac in parte laudat, quòd Petri aduentum cupide expectauerit, sed quòd amicos & cognatos fidei socios habere voluerit. Res certè periculo nòn carebat, cateruam hominum vocare, vt nouam religionem susciperent. nec deerant rationes quarum prætextu sibi blandiri posset. neque enim alios in societatem vocare iussus fuerat, quin potius illis præteritis, vnus fuerat delectus, qui tanti boni compos fieret: sed quantum & Dei gloriæ, & fratrum saluti deberet, apud se reputauit: iniquum esse, vt erat, & inhumanum agnouit, quenque sibi priuatim consulere, aliorum ratione posthabita: fœdæ socordiæ esse duxit, defodere sub terram Euangelii thesaurum. Ergo, præstitit quod Domin' per Isaiã 2.9 & Micheam à suis omnibus requirit, vt singuli, fratres suos quasi apprehensa manu inuitent atque hortentur ad fidem. Docuit ergo nos Cornelius suo exemplo, quum nobis se patefacit Deus, lucem huius notitiæ non esse ignauia vel metu intus suffocandam: sed potius dandam operam esse, vt fides nostra aliis ad monstrandam viam prælluceat. Neque enim ea est regni cælorũ hæreditas, vnde vel minima portio nobis decrescat, si multi ad eam participandam admissi fuerint, quin potius gloriam nostram augebit cohæredum accessio. Obseruandum præterea est, quàm procul absit ab omni ostentatione. Vocat enim vt condiscipulos habeat, paratus ipse ad discendum. Hoc verum est pietatis studium, vbi vnà cum zelo talis appareat simplicitas, vt non pudeat nos ab ore Dei pendére. multos enim impellit ambitio, vt operam suam docendis rudibus impendant, & vitium detegit stulta loquacitas, dum cupidius verba profundunt, solique audiri appetunt. Atqui, vnum hoc omnibus propositum esse decebat, se & totum mundum Deo sub-

ſubiicere,vt hominibus ad veram humilitatem ſubactis,emineat ipſe ſolus. Qui pollet docendi facultate & gratia, ne recuſet fratribus ſe magiſtrum præſtare,abſit modò iactantia & ventoſa eminendi cupiditas:cui datum non eſt ſe doctorem profiteri, is intra modulũ ſuum ſe contineat: neutri magiſterium appetant: ſicuti etiam monet Iacobus 3.1.verùm,ſic alii alios mutuò ædificẽt, vt neque doctos, neque indoctos in ordinem cogi pudeat. Quæritur tamen, quos in Iudæa cognatos habere potuerit,quũ alienigena,& temporalis militiæ causa illuc profectus eſſet? Ego,vt nihil affirmo,ita hoc tanquam maximè probabile,amplector,Quòd in ſua turma aliquos habuerit ex cognatis.Solebant enim propinqui & inter ſe noti, ſub idem vexillum coire. Nec dubium eſt,quin ſub Cornelii vexillo,quum Cẽturio eſſet,libentius militauerint cognati. ἀναγκαίους vocat familiares amicos,ſicuti apud latinos Neceſſarii vocantur, qui arctiore vinculo inter ſe coniuncti ſunt.

25 *Procidens illi ad pedes, adorauit.* Hìc eſt verbũ προσεκύνησεν quòd aut genuflexione,aut capite ſubmiſſo, aut alio quouis geſtu, honorem cultúmque teſtari ſignificat. Nunc quæritur,An modeſtiæ tantùm cauſa hanc adorationem recuſet Petrus,an verò,vt rem illicitam prorſus improbet? Quòd Petro diſplicuerit Cornelii factum, apparet ex ratione mox addita, *Surge*,nam & ego homo ſum.Colligere enim licet ex his verbis,diuinum fuiſſe aliquid in eo cultu, quod debitum vni Deo honorem homini mortali tranſcriberet.Atquì, Petrũ loco Dei habitum fuiſſe à Cornelio, minimè credibile eſt. nam ſi Dei honorem ad hominem tranſtulit, vbi illa pietas & religio,cuius elogio nuper ornatus fuit? Ego igitur ſic exiſtimo,nihil minus illi in animo fuiſſe,quàm ſpoliare Deum legitimo cultu,vt homini daret:ſed quum vellet Prophetæ,Chriſtique Apoſtolo ſingularem honorẽ habere,ad immodicum reuerentiæ ſignũ prolapſus eſt,atque ita exceſſu peccauit.Vix enim ſatis exprimi verbis poteſt,quam procliuis ſit ad ſuperſtitionẽ lapſus,vbi defertur honor Chriſti miniſtris,qui vel minimam diuini cultus ſpeciem præ ſe ferat. nam quò minimè putauimus,facilè delabimur per imprudentiã.In Rege vel huius mũdi primoribus minus eſſet periculi.nam qui Regem ſupplex adorat,ſeſe intra ciuilis & terreni honoris modum continet: in Chriſti miniſtris diuerſa eſt ratio. ſiquidem vt ſpirituale eſt eorum officiũ, ita,ſi quis ad eorum pedes procumbat adorãdi cauſa,hic honor ſpirituale quiddam habet. Tenenda enim eſt diſtinctio inter ciuilem adorationem,qua inter ſe homines vtuntur pro ratione politici ordinis,& eam cui ſubeſt religio, vel quæ directè honorem Dei reſpicit: ſicuti & inter leges, quæ vel ad temporale regimen feruntur, vel conſcientias obſtringunt. Nimis enim fallũtur inepti quidam homines, qui genuflexionẽ hic per ſe & ſimpliciter damnari putãt. Verùm omnino illud eſt quod dixi:Cornelius non Proconſulem hìc ſuum vel Imperatorem politico ritu ſalutat : ſed ad Petri conſpectum admiratione perculſus,tanquam præſenti Deo, honorẽ defert.Ita,quaſi ſui oblitus, plus homini tribuit quàm fas ſit.Nihil,vt iam dixi,minus habuit propoſitum,quàm Deo eripere quicquam ſui honoris vt eius ſpoliis hominem ornaret:ſed vbi hominis adoratio mixtum habet & implicitum aliquid cum Dei honore, ſtatim vitium præter ſpem & opinionem obrepit,vt ſupra humanum gradum euehatùr,qui colitur in Dei honorem. Papiſtæ illa diſtinctione omiſſa,membrum duntaxat vnum arripiunt. nam ſola religioſa adoratio inter eos tractatur:eius partem,vt cum honeſto aliquo prætextu deriuẽt ad creaturas, in latriam,duliam,& hyperduliam,ſecant.Et latriam quidem aſſerunt vni Deo:ac ſi dicerẽt, adorationẽ cultus illi ſoli deberi. adorationem duliæ,promiſcuam mortuis & eorum oſsibus,ſtatuis & picturis faciũt. Hyperduliam,virgini Mariæ, & cruci in qua pependit Chriſtus,aſsignant. Vt taceam puerili inſcitia illos garrire, quotuſquiſque eorum putidam illam diſtinctionem tenet? nec de plebeiis tantùm loquor,ſed de ipſis primoribus. Omnes ergo eorum cultus praua ſuperſtitione infectos & corruptos eſſe

oportet, quum creaturas Deo inconsideratè aggregent. Sed hîc non dicit Lucas, Corneliũ latriam exhibuisse Petro: generali tantùm Adorationis nomine vtitur, & addit fuisse tamẽ reprehensũ, quia perperam hominem plus iusto efferret. Certè, si locum haberet nouum istud dogma de dulica adoratione, monere debuerat Petrus Cornelium, ne vltra duliam procederet. Sed quia nulla adoratio, cui religio annexa est ac diuini honoris respectus, intactum Deo relinquit suum honorem, quocunque tandem nomine tegatur: ideo hac vna ratione contentus est Petrus, quòd homo sit. Quinetiã, ex Papistis scire peruelim, an Ioannem tam stupidum fuisse putent, vt ereptam Deo latriam Angelo tribueret? Certè, nihil aliud ad Angeli adorationem eum impulit Apo. 22. 8. 9, quam nimia & præpostera reuerẽtia, & quidem in Dei honorem, cuius gloria in Angelo fulgebat: damnatur nihilominus eius factum. Ergo, vt Deo quod suum est reddatur, spiritualis adoratio cui subest religio, intacta illi maneat.

28 *Vos nostis vt fas non sit.*) Videtur parum amica esse præfatio, & quæ illorum animos exasperet magis quam cõciliet, dum se tam impuros haberi audiunt, vt consuetudine sua & colloquio sanctos polluant: quod graui in eos contumelia non caret. Verùm, Petrus in hunc modum præfari necesse habuit, ne malæ conscientiæ suspectum eum haberent, quòd contra morem a Patribus traditum, quasi Legis contemptor, venisset. Quum autem diuinitus se missũ affirmat, sublata est ac purgata eiusmodi suspicio. Adde quòd offẽsionem quæ ex veteri inter Gentes & Iudæos dissidio, illorum animis iam insidebat, optimè mitigat his verbis, vt aptius non potuerit orationi suæ aditum facere. Nam, qui hactenus immundi habiti fuerant, eos nunc puritate donatos esse pronuntiat, vt iam cum Sanctis mutua sit illis communicatio. Porrò, quòd Iudæis nefas esse dixit, *Ad Gentes* ingredi, sciendum est, non tam ex Lege hoc fluxisse, quàm ex obseruatione Patrum. Vetuerat quidem Deus, Deu. 7. 3. ne se coniugiis aut fœderibus illigarent: simul vesci, aut communia vitæ negotia tractare, nusquam prohibebantur. Sed ne frequẽtior vsus vel necessitudo ad id quod vetitum erat, ipsos alliceret, traditum à Patribus morem seruabant, ne quid haberent consuetudinis. Hîc disputare nihil attinet, an ea traditio conscientias ligaret: neque enim Petrus ex professo docet quid secundum Deum liceat, sed quid vulgò receptum esset.

Nullum hominem. Clarius summã visionis & scopum demõstrat, quod de cibis fuerat dictum, ad homines referens. Cæterùm quòd *nullum* immundũ esse dicit, ne intelligas de indiuiduis. certum enim est, incredulos omnes cõscientiæ immunditie pollutos esse, vt etiam solo attactu, quæ alioqui pura sunt, contaminent. Paulus etiam 1. Cor. 7. 14, eorum liberos dicit immundos manere, donec fide purgẽtur. denique, si sola est fides quæ purificat hominũ corda, cap. 15. 9. incredulitas ea profanat. Sed Petrus hîc tantùm Iudæos confert cum Gentibus: & quoniam diruta maceria, fœdus vitæ & salutis vtrisque nunc pariter cõmune est, Ephes. 2. 14, pro alienis habẽdos esse negat, qui diuinæ adoptionis sunt consortes.

29 Notandum est etiam quod subiicit, *Sine contradictione* se venisse. Nam hoc est sanctum fidei silentium, quum Deo non obstrepentes, placidè suscipimus quicquid mandat, aduersas rationes, quæcunque se ingerant procul abigendo.

30 Tum Cornelius ait, Quarto ab hinc die vsque ad hanc horam eram ieiunus, & circiter horam nonam precabar domi meæ: & ecce, vir stetit coram me in veste splendida.

31 Qui dixit: Corneli, exaudita est tua precatio, & eleemosynæ tuæ venerunt in memoriam coram Deo.

32 *Mitte*

32 *Mitte igitur Ioppen, & accerse Simonem, qui cognominatur Petrus: hic hospitium habet in domo Simonis coriarii: is quum affuerit, loquetur tibi.*

33 *Ex ea igitur hora misi ad te, ac tu rectè fecisti quòd adsis. Nunc itaque nos omnes adsumus coram Deo, ad audienda omnia quæ tibi à Deo ordinata sunt.*

Quia hæc Cornelii responsio nihil præter nudam historiæ repetitionē continet, non opus erit longius in ea insistere. Summa est, Quòd Dei iussu Petrum vocauerit.

30 *Eram ieiunus.* Multi Græci codices habent ἤμην, Sedebam. Vetus interpres nomen *ieiunii* omittit: quod ego errore vel incuria factum esse puto, quia in omnibus Græcis codicibus exprimitur. Porrò disertè Ieiunii fit mentio, partim vt sciamus non frigidè vel defunctoriè tunc orasse Corneliū: deinde, vt minus suspicionis habeat visio. neque enim cerebrum ieiuni hominis vbi moderata est sobrietas, hallucinationes in spectris facile admittit. Significat ergo Cornelius, Angelum sibi apparuisse, quum ad precandi studiū probe intentus esset ac mentem solutā haberet omnibus impedimentis, quæ nos phātasmatibus ac spectris obnoxios reddere solent. Eòdem & temporis circūstantia pertinet, quòd illud accidit claro adhuc die, horis tribus ante Solis occasum.

Vir stetit in veste splendida. Virum appellat, quem scit Angelum Dei fuisse. sed vsitatum est, ad Deum vel Angelos, visibilis formæ, sub qua apparent, nomen transferri. Sic promiscuè Moses nunc homines, nunc Angelos appellat, qui visi sunt Abrahæ humanis corporibus induti, Genes. 18.2.22, & 19.1. *Vestis* splendida cælestis gloriæ indicium fuit, & quasi insigne diuinæ maiestatis, quæ fulgere in Angelo debuit. Talē in Christi veste splendorem Euangelistæ fuisse testantur, quum gloriam suā tribus discipulis in mōte patefaceret, Matth. 17. 2, Marc. 9.2. Idem & de Angelis narrāt, qui ad testandam Christi resurrectionem missi sunt. nā sicuti Dominus huc vsque infirmitati nostræ cōcedit, vt Angelos suos sub carnis nostræ forma descendere iubeat, ita simul quosdam gloriæ suæ radios illis aspergit, vt reuerētiam mandatis quæ perferenda commisit, ac fidem cōciliet. Hic nascitur quæstio: Verúmne fuerit corpus illud & naturale, veráne etiā vestis: an talis dūtaxat species oculis Cornelii fuerit obiecta. Quanquam autē hoc non adeò cognitu necessarium est, & vix quicquam asseri pro certo potest: mihi tamē, quòd ad coniecturam spectat, magis probabile videtur, Deum, cuius est omnia creare, dedisse verum Angelo corpus, & simul magnificum vestis decus circundedisse. Verùm, simul ac legationis munere perfunctus est Angelus, corpore & vestitu in nihilum redactis, restitutum suæ naturæ esse: neque tamen humani quicquam passum, quandiu in habitu humano conspectus fuit.

33 *Nunc itaque nos omnes adsumus.* Hic quò promptior ac magis voluntarius sit Petrus ad docendum, se & reliquos Cornelius affirmat dociles fore & ad obsequium Dei paratos: nam hoc ad doctorem incitandum non parum valet, vt operam suam alacrius impendat auditoribus: vbi certum inde fructum sperat. Particula, *coram Deo* duplicem sensum habere potest, vel vt sit quasi iusiurandum, vel vt simpliciter profiteatur Cornelius, cœtum illum domi suæ congregatum esse, non secus ac sub Dei conspectu, vt vocem hominis perinde excipiant, ac si ex ipso Dei ore prodiret. Vtrumuis eligas, idem semper erit finis. nam quò maiorem synceritatis suæ fidem Cornelius faciat, testatus se Deum habere præ oculis, cui per simulationem illudere fas non est. Et certè, quoties nobis proponitur Dei verbum, hic sensus animos nostros subire, & seriò afficere debet, non esse nobis cum homine mortali negotium, sed Deum præsentem nos vocare. nam

ex hoc Dei respectu oritur Verbi maiestas,& eius audiendi religio. Videtur tamen pro aliis temerè spondere in re tam graui. quis enim alienæ fidei idoneus est fideiussor? Sed quia pro se quisque obedientiam pollicitus fuerat, meritò sic affectos esse confidit: nec dubiũ est,quin re sibi indicata, iam antè polliciti fuissent se fore dictis obsequentes, ac tum quoque singuli confirmauerint quod ab vno dictum fuerat.

Ad audienda omnia. Hæc vera demum est fides, vbi non ex dimidia tantùm parte amplectimur Dei verbũ, sed illi nos in solidum addicimus: & tamen huius plenæ & vniuersalis fidei rara sunt in mundo exempla. maior enim pars tanquam pactionem habeat cum Deo, eius doctrinæ se minimè subiicit, nisi quatenus adlubescit: si quid displicet, securè vel negligit vel improbat. Cæterùm, prudenter Cornelius inter Deum & hominem discernit. nam Deum fecit doctrinæ authorem: homini verò nihil relinquit præter ministerium & legationem. Attentos, inquit, discipulos & obsequentes habebis in omnibus quæ tibi Deus mãdauit: vt solus ille imperium habeat, tu sis duntaxat minister: ipse solus loquatur, sed ex ore tuo. Atque hoc seruis suis omnibus in Ezechielis persona Deus præscribit, Eze.33.7, Sume inquit, ex ore meo sermonem,& annuntiabis illis ex me.

34 *Petrus autem aperiens os, dixit: In veritate comperio, quod non sit personarum acceptor Deus:*

35 *Sed in omni gente, qui timet eum, & facit iustitiam, acceptus est ei.*

36 *De re quam misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum (hic est omnium Dominus)*

37 *Vos nostis, quomodo Verbum sparsum fuerit per totam Iudæam, exorsum à Galilæa post Baptismum quem prædicauit Iohannes:*

38 *Quomodo Iesum a Nazareth vnxerit Deus Spiritu sancto & virtute, qui transiit benefaciens, & sanans omnes, qui detinebantur a diabolo: quia Deus cum illo erat.*

34 *Aperiens os.* Iam antè admonuimus hac locutione vti Scripturã, quum grauem & seriam orationem habitam fuisse significat. Matthæi quinto 2, dicitur Christus aperuisse os suum, quum apud discipulos concionem habere vellet, ac disserere de rebus maximis: ac si Latinè quis dicat, Exorsus est loqui: nempe iam probè meditatus quid dicturus foret.

In veritate comperio. καταλαμβάνεσθαι, est Apprehendere, vel colligere ex rationibus, signis & coniecturis. Gentilis erat Cornelius natione: exaudit tamen Deus eius preces, luce Euangelii eum dignatur, Angelum illi peculiariter destinat: inde agnoscit Petrus absque personarum respectu, Deo placere, quicunque piè & innocenter viuunt. nam antè (hoc præiudicio occupatus, solos Iudæos à Deo amari, sicuti ex omnibus populis soli electi erant) non putabat Dei gratiam posse ad aliòs peruenire. Non erat quidem tam crassus, vt putaret nomine Gentili reiici vel damnari pietatem ac vitæ innocentiam: sed quum simpliciter illud arriperet, Extraneos esse à regno Dei & profanos, quicunque incircuncisi essent: imprudens se intricabat tam absurdo illo errore, quòd Deus purum sui cultum, & sanctam vitam sperneret, vbi non adesset Circuncisio, quia virtutes omnes Iudæis Præputium insipidas reddebat. Quo exemplo monemur, quantopere cauenda sint præiudicia, quæ nobis viã ad rectè iudicandum præcludunt. Porrò, notandum est, quid valeat nomen

personæ: quia in eo multi falluntur, dum generaliter exponunt, neminem alteri præferri. Sic olim Pelagius alios eligi, alios reprobari à Deo negabat: quia nõ esset personarum acceptio apud Deum. Atqui, hoc nomine externus status vel apparentia, vt vulgò loquuntur, intelligi debet: & quicquid est circa hominem ipsum, quod illi vel fauorem conciliat, vel detrahit: diuitiæ, nobilitas generis, clientelæ, honores hominem gratiosum reddunt: paupertas, ignobilitas, & quicquid tale est, contemptibilem. Hac ratione subinde vetat Dominus personas accipi: quia fieri non potest, vt rectum sit iudicium, quoties externi respectus iudicem à causa abducunt. Hoc loco ad nationem refertur: ac sensus est, Non obstare Præputium, quin Deus iustitiam in homine Gentili gratam habeat ac probet. Sed videbitur hoc modo ad tempus valuisse apud Deum personæ respectus. nam quum Iudæos, præteritis Gentibus, sibi in populum delegit, annõ respexit personas? Respondeo, Causam huius discriminis minime in hominibus quærendam esse: sed totam pendere ab arcano Dei cõsilio. nam quòd Abraham sibi adoptauit, apud quem fœdus suum deponeret potius quàm apud Aegyptios, minimè hoc, externo aliquo respectu prouocatus, fecit: sed tota causa in admirabili eius consilio residebat. ergo, personis nunquam illigatus fuit Deus. Nondum tamen soluta est difficultas: quia negari non potest, quin placuerit Deo Circuncisio, vt in populo suo censeret, qui symbolum illud sanctificationis gestabant. Sed hic quoque in promptu est responsio, Quòd Circuncisio posterior fuerit Dei gratia, quum eius esset sigillum: vnde sequitur, causam non fuisse. Interim sic Iudæis adoptionis gratuitæ pignus erat, vt non obstaret Deo præputium, quin admitteret, si quos vellet ex Gentibus in societatem eiusdem salutis. Sed hoc nouum & speciale habuit Christi aduentus, quòd diruta maceria, Ephes. 2. 14, Deus promiscuè totum mundum amplexus est. atque hoc sonant verba *in omni gente*. Quandiu enim Abrahæ semen sacra fuit Dei hæreditas, videri poterant Gentes prorsus ab eius regno exulare. sed Christo in luce Gentiũ exhibito, fœdus vitæ æternæ, peræquè omnibus commune esse cœpit.

35 *Qui timet eum & facit iustitiam.* His duobus membris comprehenditur totius vitæ integritas. *Timor* enim Dei, nihil aliud est, quàm pietas & religio: *iustitia* autem, æquitas est quam inter se homines colunt, cauentes ne cui noceãt, studentes autem omnibus prodesse. Sicuti his duabus partibus lex Dei constat (quæ est bene viuendi regula) ita se nemo Deo probabit, nisi qui actiones suas omnes huc referet ac diriget, nec quidquã in omnibus officiis erit solidum, nisi in Dei timore fundata sit tota vita. Cæterùm, videtur hic locus causam salutis, operum meritis tribuere. Nam si nobis gratiam apud Deum cõciliant opera, vitam simul nobis comparant, quæ in amore Dei erga nos posita est. Alii etiam nomen *iustitiæ* arripiunt, vt probent non gratuitò per fidem, sed operibus nos iustificari. Atquí, hoc posterius nimis est friuolum. iam enim ostendimus, non accipi pro tota & integra Legis obseruatione, sed restringi ad secundam Tabulam, & officia charitatis. est ergo, non iustitia vniuersalis, qua iustus censeatur homo coram Deo: sed probitas & innocentia quæ homines respicit, dũ cuique quod suum est tribuitur. Ergo, residuá est altera illa quæstio, An opera, Dei fauorem nobis concilient? ad quam expediendam, principiò notandum est duplicem esse respectum Dei in hominibus deligendis. Quum enim filii iræ nascamur omnes, Eph. 2. 3. adeò nihil reperiet Deus in nobis amore suo dignũ, vt tota potius natura nostra ad odium nostri eum prouocet. qua ratione, Paulus, Rom. 5. 6. 8, inimicos illi esse pronuntiat omnes, donec reconcilietur per Christum. Prior itaque Dei acceptio, qua nos in gratiam amplectitur, prorsus gratuita est. nõdum enim vlla operum ratio haberi potest, quum omnia vitiosa sint & praua, suámque originem resipiant. Iam, quos sibi Deus filios adoptauit, eos quoque Spiritu suo regenerat, suámque in illis imaginẽ reformat: vnde exoritur secundus ille respectus. Neque enim nudum hominẽ tũc Deus

inuenit, & omni gratia vacuum ac destitutum: sed suum quoque in ipso opus, imò seipsum agnoscit. proinde, fideles Deus, quia piè & iustè viuunt, acceptos habet. Nec verò negamus, grata Deo esse, bona Sanctorum opera: sed hic aliud quæritur, Præueniátne homo, Dei gratiam suis meritis, seque in eius amorem insinuet: an verò, quum odio tantùm dignus sit, gratis initiò, & sine operum respectu ametur. Porrò, quum homo suo ingenio relictus, nihil quàm odii materiam adferre posśit, gratis eum diligi necesse est: vnde sequitur, Deum sibi ipsi causam esse, quòd nos diligat: suaque misericordia, nō meritis nostris, prouocari. deinde, notandum est, etiāsi cum bonis operibus, & operum respectu placeant Deo fideles post regenerationem, non tamen id fieri operum merito. nunquam enim tam exacta est operum mundities, vt sine venia Deo placeant: imò, quum semper habeant vitii aliquid admixtum, digna sunt quæ respuantur. Ergo, pretium operibus minimè statuit propria eorum dignitas, sed fides quæ à Christo mutuatur id quod operibus deest.

36 *De re.* Quoniam abruptus est Græcus contextus, quidam accusatiuum pro Nominandi casu positum esse putant: vt sit sensus, Hic sermo est, quem misit Deus filiis Israel. Alii referunt ad verbum Nostis, quod postea sequitur: & propter sententiæ hyperbaton, exististimant additum fuisse aliud nomen: nam Lucas priore loco ponit λόγον: deinde, ῥῆμα. Sed quum Græcis tritùm sit ac familiare, subaudire præpositiones: hic sensus quem reddidi, mihi aptius congruere visus est, quanquam si magis dextrè mitigari queat sermonis asperitas, libenter assentiar. Hoc igitur membrum vice præfationis accipio, quod ad hoc memorabile Dei opus spectat, quod edidit inter filios Israel, annuntians pacem per Christum. deinde, subiicitur narratio: tandem in clausula orationis suæ ostendit Petrus, in quem finem exhibitus fuerit Christus mundo. Porrò, non temerè ab hac commemoratione orditur, Quòd Deus sermonem misisset filiis Israel. Sermo autē pro Re, Hebraica phrasi ponitur. Erat tunc celebris fama æterni fœderis quod Deus cū populo illo pepigerat. Inter Iudæos nihil magis vulgò notum erat, quàm Redemptorem iā olim promissum fuisse Patribus, qui res collapsas in statum florentem ac beatum restitueret. Hoc idem sciebant quicunque familiariter versati erant cum Iudæis. Petrus ergo, quò sibi plus fidei conciliet, non de re ignota aut noua se verba facturū præfatur: sed de Ecclesiæ restitutione, quæ ab æterno Dei fœdere pēdebat, & quæ nunc præstita non obscurè fuit, & celebrata scilicet omnium sermone.

Annuntians pacem. Docet hîc Petrus, qualis fuerit rei & sparsi rumoris species: nempe, quæ pacem constitueret. *Pacem* hîc pro hominum & Dei reconciliatione accipio, quæ tamen solidam & perfectam Ecclesiæ salutem in se continet. Sicuti enim dissidium & alienationem à nobis sequitur horrenda confusio, & quasi tetrum chaos, ita, simulatque affulget paternus Dei fauor, Ecclesiam suam à dissipatione colligit, & renascitur vera felicitas. Hoc ergo significat Petrus, quòd Deus in Christo se populo suo propitium ostenderit, & rursus Abrahæ filios amplexus fuerit, quos ad tempus abiecisse visus fuerat, vt prosperū & florentē statum apud eos stabiliret. Sicuti autē pacis huius authorem facit Deū, ita Christum in medio statuit, tanquam eius pignus, vt rata sit & sancta. *Pacem* nominatim predicationi coniungit, quia hæc vna demum ratio est, qua recōciliationis à Christo partæ fructus ad nos vsque peruenit. Eodē modo Paul. Ephes. 2,17, postquam docuit Christum esse pacem nostram, mox subiicit, Ipsum venisse, vt pacem annuntiaret iis qui propè erant & qui procul.

37 *Nostis verbum.* Constat hæc Petri concio duobus præcipue membris. nam priore loco historiam recitat: deinde, ad historiæ fructum descendit. Nā quum aduentus Christi in mundum, mors & resurrectio, materia sint salutis nostræ, non aliter proponi in salutem Christus potest, quàm si primò teneamus ipsum induisse carnē nostrā, ita versatum inter homines, vt se Filium Dei certis testimoniis esse probaret tandem

dem cruci affixum, & Dei virtute excitatum à mortuis. Rursum, ne frigida & inutilis sit historiæ cognitio, simul tradendus est finis, cur ex gloria cælesti in mundum descenderit, cur mortẽ crucis pertulerit tam probrosam apud homines, & Dei ore maledictam. Tradẽda est resurrectionis causa, vnde horum omnium effectus fructúsque colligitur: nẽpe, quòd exinanitus fuerit Christus, vt nos, qui perditi eramus, in beatitudinem integrã restitueret: quòd simul cũ carne nostra fraternum erga nos amorem induerit: quòd nostras in se infirmitates suscipiens, Isa. 53. 4, earum onere nos leuarit: quòd peccata nostra mortis suæ sacrificio expiauerit, vt Patrem nobis propitium redderet: quòd victor ex morte emergens, vitam æternam nobis acquisierit: quòd cælum suo ingressu nobis patefecerit: quòd tota vis Spiritus in eum effusa fuerit, vt nos sua abundantia ditaret. Hunc docendi ordinem seruat Petrus, quum exordium facit ab historia Euangelii: postea verò demonstrat, quid nobis Christi in terram dẽscẽsus, quid mors & resurrectio attulerint. Principiò narrat *Christum* Nazarenum prodiisse post Ioannis baptisma. Nam quia huc destinatus erat Ioannes, Dei consilio, vt populi animos erigeret ad Christi expectationẽ, non debuit hæc pars omitti. Eximius Dei Propheta habitus fuerat: ergo ad fidem Christo asserendã, maximè apud rudes & tyrunculos non parum valebat eius authoritas. Notanda est locutio, *quod* Ioannes Baptismum prædicauerit. Complectitur quidem Lucas sub *Baptismi* voce totum Ioãnis ministerium: sed interea admonet, non fuisse mutum signum & doctrina vacuum. Et certè, hoc in Sacramentis omnibus caput est, vt Dei verbum illic insculptum refulgeat, & clara vox personet. quò magis detestanda est impia profanatio, quæ in Papatu cernitur, quòd sepulta prædicatione, Sacramenta magico tantùm murmure incantant.

38 *Iesum à Nazareth.* Hîc Nazarenum appellat, non quòd illic natus fuerit, sed quia inde prodierit ad munus suum exequendum. deinde quia inualuerat vulgò hoccognomen. *Vnctum* dicit spiritu & virtute, per hypallagen. nam potentia qua excelluit Christus, nõ aliũde quàm à Spiritu erat. Ergo Pater cælestis Filium suum vngendo, Spiritus sui potentia eum instruxit. Subiicit cõtinuò Petrus, *virtutem* hanc apparuisse in miraculis: tametsi speciem vnam disertè exprimit, quòd testatus fuerit Christus, Spiritus sancti virtute se præditum, vt beneficus esset mundo. neque enim terrificam Dei virtutem in ipso exeri oportuit: sed quæ suaui bonitatis & gratiæ gustu mũdũ alliceret ad eum amandum & expetendum. *Vnctionis* metaphora, quum de Spiritus sancti donis agitur, satis trita est: nunc ad Christi personam accommodatur, quia hoc modo consecratus à Patre Rex fuit & Sacerdos. Scimus autem, oleum solenne fuisse cõsecrationis symbolum sub Lege. *Transitus* Christi, pro vocationis cursu accipitur: quasi diceret, ad præfixum temporis spatium munere suo perfunctum esse. Similitudo à viatoribus sumpta est, qui in itinere suo pergunt, donec ad locum destinatum perueniant. Quãquam simul admonet, Iudæam triennio peragrasse, vt nullus angulus expers beneficiorum eius fuerit.

Qui detinebantur à diabolo. Hoc etiã diuinæ in Christo potẽtiæ illustrius specimen fuit, quòd non tantùm à vulgaribus morbis sanabat, sed remedium afferebat malis desperatis. Sunt quidem omnes morbi, totidem ferulæ quibus nos Deus castigat: sed quum Deus mitius nobiscũ agit pro paterna indulgentia, tunc dicitur manu sua nos ferire: in grauioribus autem flagellis, Satanã iræ suæ ministrum, & quasi carnificem adhibet. Atque hæc distinctio sedulò tenenda est: absurdum enim esset dicere, A diabolo torqueri, qui febri, aut alio quolibet cõmuni morbi genere laborat: sed mentis alienatio, rabiosus furor, & cætera quasi prodigiosa mala, aptè & propriè Satanæ tribuũtur. Secũdum quam rationem, Scriptura Dæmoniacos vocat, arreptitios homines, qui tanta impotentia feruntur, vt videãtur propè in belluas conuersi.

Quia Deus erat cum illo. Breuiter notat Petrus, quorsum spectarint virtutes

per manum Christi editæ: nempe, ad cōciliandam illi fidem apud homines, qui Deum veluti præsentem intuebantur. atque hic verus miraculorum vsus fuit, quemadmodum iam aliquoties dictum est, ac postea suis locis iterum videbimus. Nam in hoc principio acquiescere nos oportet, imminui Dei maiestatem, nisi quos insignit seruorum suorum nota, suspicimus ac reueremur. Proinde quando virtutes palàm fecerunt è cælo prodiisse Christum, extra sortem iudicii humani locatur eius dignitas.

39 Et nos sumus testes omniũ, quæ fecit in regione Iudæorum, & Ierosolymæ: quem suspensum in ligno, occiderunt.

40 Hunc Deus suscitauit tertio die, & conspicuum exhibuit,

41 Non toti populo, sed testibus ad hoc prius designatis à Deo: nobis scilicet, qui comedimus & bibimus cum eo, postquam resurrexerat à mortuis.

42 Et mandauit nobis, vt prædicaremus populo, ac testificaremur, quòd ipse definitus sit iudex viuorũ & mortuorũ.

43 Huic omnes Prophetæ testimonium reddunt, quòd remissionem peccatorum accipiat per nomen eius, quisquis in eum credit.

39 *Et nos sumus testes.* Vt fidem verbis suis asserat, se & collegas pronuntiat oculatos esse omnium testes, quæ de Christo tradũt: ita loqui de rebus probè compertis. Paulò pòst in sensu diuerso, nomen *testis* accipit: quum dicit, Certos testes à Deo fuisse ordinatos. quo significat, publicam Apostolis impositam esse personam: atque ad hoc peculiariter delectos esse, & quasi diuinitus produci, vt suo præconio ad Christi fidem homines adducerent. Ita Paulus, 1. Cor. 15. 15. Nos, inquit, falsi testes Dei inueniremur, nisi Christus à mortuis resurrexisset. Etiam antè audiuimus ex ore Christi, Vos eritis mihi testes in Iudæa, Samaria & Ierosolymæ. Nunc verò se tantùm historicum testem vocat Petrus, quia rerum gestarum fuit spectator. Cæterùm, hic mortem vno verbo attingit, quia passim nota erat: in resurrectione, quæ plus habebat dubitationis, & cuius cognitio multò plus habebat ad fidem momenti longius insistit.

41 Si quærat hîc quispiam, Cur nō palam Deus Filiũ suum à resurrectione omnibus ostenderit: respondeo, Etiã si nulla ratio constaret, modestis tamen & sobriis debere vnum Dei consilium sufficere, vt citra controuersiam certò sibi persuadeāt optimũ esse quod Deus censuit. Neque tamen dubium est, quin Deus optimo consilio tale temperamẽtum adhibuerit. nã resurrectionis certitudo satis multis ac firmis testimoniis probata fuit. hoc autem ad exercendã piorum fidem vtile erat, Euangelio potius quàm oculis suis credere. Quantum ad impios pertinet & professos Christi hostes, quum toties conuicti, nunquam Deo cessissent, indigni erant, quos ad conspiciendam resurrectionis suæ gloriam Christus admitteret. Quãquam & ipsi militum relatu, quos ad custodiam sepulchri conduxerant, satis superque fuerunt cōuicti: vt alias rationes omittã quas petere licebit ex Harmonia. Hoc ergo nobis fixum sit, sancto Dei decreto delectos fuisse Apostolos, quorum testimonio, resurrectionis Christi veritas staret. In hac approbatione quisquis non acquiescit, conuellat, si potest, atque euertat inuiolabile illud Dei decretum, quod nobis hîc Petrus cōmendat. Nos verò, si Deũ cupimus habere certum fidei nostræ authorem, testibus contenti esse discamus, quos à se

ante mundum conditum destinatos, suo tempore in medium produxit, quasi sua manu.

Qui comedimus. Hinc verò apparet, quantam nostræ ruditatis curam & rationem habuerit Christus, qui eo vsque se demisit nostra causa, vt cælesti gloria iam præditus, ederet tamen ac biberet tanquam homo mortalis. Quare, non est quòd queramur obscuram esse aut dubiam Christi resurrectionem. nam ideo tardos ac difficiles ad credendum discipulos suos esse passus est, quò melius confirmati, omnẽ dubitationis scrupulum nobis eximerent. quin potius, danda est opera, ne tantam FiliiDei erga nos indulgentiam nostra malignitas & ingratitudo obscuret. Cæterùm, quum Scripura narrat, Christũ comedisse, quæstionem mouent curiosi homines, Quid cibo illo factum fuerit: sed solutio facilis est: Quòd, sicuti ex nihilo creatus fuerat, ita in nihilum facile redactus fuerit, diuina Christi virtute. Qui in alimentum corporis sumitur cibus, concoquitur, ac postea digeritur: sed hunc cibum alendæ nostræ fidei à Christo sumptum esse scimus, atque in hoc vsu cõsumptum. Falluntur autem, qui putant Christum comedẽtis tantùm speciem præbuisse. Quid enim profuisset tale spectrum? Nec video quorsum attineat eiusmodi subterfugia quærere. nam quum dicimus, non sua necessitate cõpulsum fuisse Christũ vt ederet, sed voluisse tantùm suis consulere, ansa friuolis hominum commentis præcisa est.

42 *Et mandauit nobis*. Hìc de regno Christi tractare incipit, cũ dicit *Christum* ideo resurrexisse vt mundum semel iudicet. nam eodem iure, cæli terræque imperium, & perpetua Ecclesiæ gubernatio illi asseritur, *Viuorum & mortuorum* iudicem fore dicit, quia vbi resurrexerint mortui, etiam alii qui tunc erunt superstites, momento immutabuntur, quemadmodũ docet Paulus 1. Cor. 15. 51. 52. 1. Thess. 4. 17. In verbo *testificandi* subest pondus: quia vt natura ad incredulitatẽ propensi sunt homines, minus efficaciæ ac vigoris haberet simplex Euangelii prædicatio, nisi eam Dominus validis obtestationibus sanciret. Præsertim verò plus satis quisque nostrum in se sentit, quàm difficile sit, tum mentes terrenis laqueis implicitas ad sperandum Christi aduentum supra cælos erigere, tum in assidua hac meditatione tenere defixas. quando non desinunt sua leuitate huc illuc raptari.

43 *Huic omnes Prophetæ*. Summam concionis, vt dictum est cursim perstringit Lucas: ideo tam breuis est in fructu historiæ notando, vel potius concisus. Sciamus ergo, hic non recitari, quæ verba Petrus fecerit: sed tãtùm quibus de rebus disseruerit, inculcari. Tria autem hìc consideranda sunt, Quòd propriũ Christi sit munus, abolitis peccatis, reconcilare homines Deo, quòd fide consequamur peccatorum remissionem: quòd hæc doctrina non noua aut nuper fabricata sit, sed iam olim ab vltimis seculis testes habuerit omnes Dei Prophetas. Quod ad primum spectat sit Deus nobis pacatur, peccata nõ imputãdò, hinc cõstat, totũ humanum genus exosum illi esse & infensum, donec per gratuitam veniam placere incipiat. Itaque peccati damnamur omnes, quod nos subiicit iræ Dei & mortis æternæ reatu constringit. & quia iustitia destituimur apud nos, confugere docemur ad Dei misericordiam, tanquam ad vnicum asylum. Quum dicit fideles *accipere* remissionem peccatorum, subest tacita inter ipsos & Deum antithesis. sponte enim à Deo offerri necesse est, vt deinde fideles accipiant. Quum dicit, conferri per Christi *nomẽ*, significat vnius Christi beneficio nos redire cũ Deo in gratiam, quia scilicet illum semel morte sua nobis placauit, vel, quemadmodum vulgò loquuntur, mediante solo Christo, ac nullis aliis mediis, nos peccatorum remissionem consequi. Nunquam ex animis hominum delere reatus sui sensum potuit Satan, quin de petenda à Deo venia soliciti essent: sed quum vna esset obtinendæ veniæ ratio & via, miseri homines, Satanæ præstigiis delusi, miros sibi labyrinthos finxerunt, per quorum ambages frustra se fatigarent. Primus hic error à recta via eos abduxit, quòd tentarunt promereri veniam quæ gratuita offertur, & recipitur sola fide: postea inuentæ

sunt innumeræ piaculorum species quibus Deo satisfactum est. Eorum quidē origo ex Dei verbo manauit: sed quum Deus sacrificia & oblationum ritus Patribus commendans, Christum adumbraret, cæci & profani homines, Christo posthabito, inanem vmbram sectantes, quicquid Dei erat in piaculis, adulterarunt. Quare, quæcunque ab exordio mundi piacula in vsu fuerunt Gētibus, & quæ hodie sunt Turcis ac Iudæis Christo opponere licet, tanquā res penitus cōtrarias. Nihilo meliores sunt Papistæ, nisi quòd suis satisfactionibus Christi sanguinē aspergunt: sed in eo nimis sunt præposteri, quòd nō contenti vno Christo mille piaculorū modos sibi vndique accersunt. Proinde, quisquis remissionis peccatorū cōpos cupit fieri, ille à Christo ne minimū quidem vnguem deflectat. Quum audimus, *credendo* accipi remissionē, vis & natura fidei tenenda est, sicuti proculdubio copiosè dissernit Petrus, qualiter Christō credēdū sit. hoc autem nihil aliud est, quàm syncero animi affectu eum amplecti qualis in Euangelio proponitur. ita fides ex promissionibus pendet. videtur tamen perperam facere Petrus, quòd quum duo præcipua Christus nobis attulerit, non nisi alterum ex his commemorat. nulla enim hîc pœnitentiæ & nouæ vitæ fit mentio, quæ in Euangelii summa prætermitti minimè debuerat. Sed respōsio facilis est, Regenerationem Spiritus sub fide comprehendi, sicuti eius est effectus. nam ideo credimus in Christum, partī vt gratuita iustitiæ imputatione, restituat nos in Patris gratiam: partim vt nos Spiritu suo sanctificet. Et scimus hac lege nos adoptari à Deo in filios vt Spiritu nos suo gubernet. Satis ergo habuit Petrus ostendere quomodo homines, qui natura à Deo alienati erant, cum ipso redeant in gratiam. Quod ad tertium membrum pertinet, non opus est recensere omnes Prophetarū locos vbi Christum Mediatorem proponunt, qui veniam peccatis nostris impetrādo Deum nobis propitiet: sed hæc illis perpetua docendi ratio, & quasi regula, vt pios omnes ad fœdus illud reuocent, quod Deus, Mediatore interposito, cum Abraham pepigerat. Porrò, hoc caput cognitu valde necessarium est, Gratiam quæ exhibita demùm à Christo fuit, eandem esse, quam Lex & Prophetæ olim Patribus sperandam tradebant. præsertim apud Cornelium & similes plurimùm valebat, qui Legis & Prophetarum reuerentia imbuti erant, vt scirent in Christo re ipsa præstitum ac completum esse, quod Prophetarum oraculis testatum fuerat. Ergo, vt ministri Ecclesiæ consentientem habeant docendi formam cum Prophetis, Christum suo præconio ornare studeant: assiduè testentur ab eo vno petendam esse iustitiam, quæ gratuita peccatorum remissione constat. Hæc longè alia est vetustas, quàm quæ à Papistis ostenditur cum magna iactantia, dum pro sanguinis Christi pretio, putida satisfactionum suarum figmenta ingerunt.

44 *Adhuc loquente Petro verba hæc, delapsus est Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant sermonem:*

45 *Et obstupuerunt, qui ex circuncisione erant fideles, quicunque venerant cum Petro, quòd etiam super Gentes dona sancti Spiritus effusa essent.*

46 *Audiebant enim eos loquentes linguis, & glorificantes Deum. Tunc respondit Petrus:*

47 *Nunquid aquam prohibere quis potest, quo minus baptizentur hi qui Spiritum acceperunt sicuti & nos?*

48 *Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogarunt ipsum, vt maneret dies aliquot.*

44 *Adhuc loquente Petro.* Iam nouo miraculo cõfirmat Deus doctrinam Euangelii sui Gentibus peræquè ac Iudæis communem esse.adeoque hoc vocationis Gentium insigne sigillum est: quia nunquam Gentiles Dominus Spiritus sui gratiis dignatus esset, nisi vt testatum fieret ipsas quoque in fœderis societatem cooptatas esse. Differunt quidem à gratia regenerationis hæc dona,quorum meminit Lucas: minime tamen dubium est,quin Deus hoc modo obsignauerit tum Petri doctrinam,tum eorum qui audierant, fidem ac pietaté. *Omnes* Spiritu donatos fuisse narrat, sicuti iam antè vidimus, omnes ad discendi & obediendi studium animatos venisse. Hoc autem visibile symbolum nobis quasi in tabula repræsentat,quàm efficax sit diuinæ potentiæ organum, Euangelii prædicatio.*Spiritum* enim suum,loquente Petro effudit,vt ostenderet se non eò mittere Doctores, vt inani vocis sonitu aerem verberent,sed vt potenter per ipsorum vocem operetur, eámque Spiritus sui virtute in salutem piorum viuificet.secundum hanc rationem Paulus Galatis,3.2,in memoriam reducit,quòd Spiritum sanctum ex auditu fidei acceperint:& alibi, se ministrum Spiritus nõ literæ esse prædicat, 2.Cor.3.6.Cessarunt quidem in Ecclesia iampridem donum linguarum & reliqua eius generis: sed viget ac semper vigebit intelligentiæ & regenerationis Spiritus,quem Dominus cum externa Euangelii prædicatione coniungit, vt nos in verbi sui reuerentia contineat,& occurrat exitialibus deliriis, quibus se fanatici homines inuoluũt, dum relicto Verbo,vagum nescio quem, & erraticum spiritum cõminiscuntur.Cæterùm non semper continget,quicunque hominis vocem auribus rapiunt, Spiritum simul haurire:& raro etiam in tales auditores incidunt ministri, quales nactus erat Petrus:qui vno cõsensu voluntarii sint ad sequendum Deum.Facit tamen vt Verbi externi,& arcanæ Spiritus virtutis consensum electi omnes in se sentiant.

45 *Obstupuerunt fide es.* Fideles vocat, qui tamen prauo errore adhuc detinebantur.Ita Dominus non statim omnibus ignorantiæ nebulis suos abstergit.quæ tamen fidei laudem corã Deo non obscurant, quia erroribus ignoscens,tanquam puram & liquidam fauore suo dignatur. Mirum tamen est, quòd quũ scirent Petrũ diuinitus missum esse,nũc quasi ad rẽ nouã attoniti stupescant,quòd Spiritus sui gratiã his conferat Deus, quibus Christum prædicari iam voluerat:sed hoc facit subita mutatio,quòd quum Deus ad illum vsque diem Gentes tanquam extraneas ac profanas à populo suo segregasset; nũc eodẽ fauore cõplectitur,& in eundem honoris gradum attollit. Quanquam hoc exemplo simul monemur quàm difficile sit, nos à conceptis erroribus extricare, præsertim vbi diuturnitas accessit.

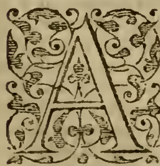
46 *Audiebant enim ipsos.* Exprimit quænã Spiritus dona in illos effusa sint & simul vsum notat:nempe, linguarum varietate donatos esse,vt Deum pluribus linguis celebrent.Colligi etiam potest ex hoc loco,nõ tãtùm necessitati datas fuisse linguas, vbi Euangelium exteris & diuersi idiomatis hominibus prædicandum erat, sed etiam in ornamentum ipsius Euangelii ac decus.sed hunc secundum vsum postea corrupit ambitio,quum multi ad ostentationem & põpã transferrent,quod illustrandæ cælestis sapientiæ dignitati acceperant:sicuti vitium hoc Paulus acriter insectatur in Corinthiis.Itaque nihil mirũ si Deus paulò pòst abstulerit quod dederat,nec passus fuerit vitiari longiore abusũ.

47 *Respondit Petrus.* Ratiocinatur Petrus à re ad signum. nam quum Baptismus,spiritualis sit gratiæ appendix; qui Spiritum accepit,simul ad Baptismum recipiendum est idoneus: atque hic legitimus est ordo,vt quos Deus Spiritus sui tessera ac pignore filios suos esse testatus est,minister ad externum signum admittat.Ita priores partes tenet doctrina & fides. Quod autẽ indocti homines inde inferunt, arcendos esse à Baptismo infantes, ratione prorsus caret.Fateor docendos esse,qui ab Ecclesia sunt extranei, priusquã illis conferatur adoptionis symbolum: sed fidelium liberos, qui in Ecclesia nascuntur,dico ab vtero esse domesticos

regni Dei. imò, argumentum quo ipsi præpostere nos oppugnant, in eos retorqueo. nam quum fidelium liberos, antequam nascantur, Deus adoptauerit, inde constituo, minimè externo signo fraudandos esse. alioqui, illis eripere homines audebunt quod Deus concessit. quantum ad manifestam Spiritus gratiam spectat, in eo nihil absurdi est, si tempore Baptismum in illis subsequatur. Quemadmodum autem illorum errori minimè suffragatur hoc testimonium, ita Papistarum superstitionem valide refellit, qui Spiritus gratiã signis alligant, eámque exorcismis non secus elici putant è cælo, quàm olim sagæ Lunam suis carminibus detrahere se putabant. Atqui, quum narret Lucas Spiritu sancto iam fuisse donatos, qui nondum Baptismo initiari erant, Spiritum baptismo minimè inclusum esse ostendit. Obseruandum est postremò, sola aqua fuisse contentos Apostolos ad conferendum Baptismum. atque vtinã hæc simplicitas à posteris retenta esset, neq; ascitæ fuissent hinc inde tot nugæ quibus refertus est Baptismus in Papatu. Oleo, sale, sputo, cereo ornari putant Baptismi dignitatem, quum potius fœda sint inquinamenta, quæ puram ac genuinam Christi institutionẽ corrumpunt.

48 *Iussitque eos Baptizari.* Non necesse fuit administrari Baptismum Petri manu, quemadmodum & Paulus, 1. Cor. 1. 14, testatur Corinthi se paucos baptizasse: poterant enim alii ministri has partes suscipere. Quod dicit, *In nomine Domini*, ad formam restringi non debet, sicuti tertio capite diximus, sed quia proprius Baptismi scopus est Christus, ideo dicimur in eius nomen baptizari. 2. 38. Quum postremò dicit Lucas Petrum à Cornelio eiúsque cognatis *Rogatum esse*, vt maneret ad dies aliquot, proficiendi votum in illis commendat. erant quidem Spiritu sancto præditi, sed non ita peruenerant ad summum, quin adhuc vtilis esset illis confirmatio. Eorum quoque exemplo, quoties nobis profectus occasio se offert, ea sedulò vtendum est: neque fastu turgeamus qui ingressum obstruat doctrinæ.

CAPVT. XI.

VDIERVNT autem Apostoli & fratres qui in Iudæa erant, quòd Gentes quoque amplexæ essent sermonem Dei:

2 *Et vbi ascendit Petrus Ierosolymam, disceptabant cum eo qui erant ex Circuncisione,*

3 *Dicentes: Tu ad viros præputium habentes ingressus es & comedisti cum illis.*

4 *Exorsus autem Petrus, exposuit illis ordine, dicens:*

5 *Ego eram in vrbe Ioppe, orans, & vidi in raptu mentis visionẽ: nempe, vas quoddã descendens è cælo quasi linteũ magnum, quatuor initiis alligatum, quòd vsque ad me venit.*

6 *Quod quum intentus considerarem, tunc vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & aues cæli.*

7 *Audiui autem vocem dicentem mihi: Surge Petre, macta & vescere.*

8 Tum

8 *Tum dixi, Nequaquam Domine quia nihil vnquam cō*
mune, vel immundum in os meum ingressum est.
9 *Respondit autem mihi vox secundò, è cælo: Quæ Deus mū*
dauit, tu ne profana.
10 *Hoc autem factum est tertiò Et rursus omnia in cælū*
recepta sunt.
11 *Et ecce, eadem hora tres viri steterunt prope domum*
in qua sedebam, missi ad me Cæsarea.
12 *Iussit autem* Spiritus *me cum ipsis proficisci, nihil hæ*
sitantem. Venerunt autem mecum, & hi sex fratres. Et ingres
si sumus domum viri.
13 *Nuntiauitque nobis quomodo vidisset Angelum domū*
suæ stantem, ac dicentem sibi: Mitte Ioppen viros, & accer
se Simonem, *qui cognominatur Petrus.*
14 *qui loquetur tibi verba, quibus seruaberis tu, & tota*
domus tua.
15 *Porrò, quum exorsus essem loqui, delapsus est* Spiritus
sanctus in eos, sicut & in nos principiò.
16 *Recordatus sum autem verbi* Domini, *quomodo dixis*
set: Iohannes *quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabi-*
mini Spiritu Sancto.
17 *Quum ergo par illis donum contulisset Deus, sicut &*
nobis, qui credideramus in Dominum *Iesum Christum, ego*
quis eram, qui possem prohibere Deum?
18 *Quum hæc audissent, quieuerunt, & glorificarunt*
Deum *dicentes: Ergo, & Gentibus Deus pœnitentiam dedit*
in vitam.

1 *Audierunt autem.* Quòd famam v-nius domus conuersæ passim inter fratres fuisse vulgatam Lucas narrat, id ex admiratione natum est: monstri enim loco habebant Iudæi, Gentiles sibi aggregari, non secus ac si ex lapidibus homines formatos audiissent. obstabat etiam immodicus gentis suæ amor, quo minus Dei opus agnoscerent. Videmus enim propter hanc ambitionem & fastum turbatam fuisse Ecclesiam: quia æqualitas quæ dignitatem ipsorum minuebat, non erat tolerabilis. Vnde tam pertinaciter certarūt de Gētibus sub iugum adigendis. Sed quū tot Prophetarum vaticiniis prædictum foret Ecclesiam ex omnibus populis colligendā esse post Mesiæ aduentum, & Christus mandatum Apostolis dedisset de Euangelio per totum orbem prædicando, Mar.16.15, qui fieri potest, vt paucorum hominum conuersio alios tanquam inauditum quiddam commoueat, aliis verò, tanquam prodigium, sit horrori? Respondeo, quicquid de Gentium vocatione prædictum erat, sic fuisse acceptum quasi Gentes in Legem Mosis concessuræ essent, vt locum haberent in Ecclesia

Modus autem vocationis cuius tunc cernebant initia, nō modo incognitus erat, sed ab omni ratione alienus videbatur. nam abolitis ceremoniis, Gentes cum filiis Abrahæ misceri in vnum corpus non posse somniabant, quin sancto Dei fœderi grauis fieret iniuria. quorsum enim Lex, nisi vt ad notandum dissidium medius esset paries, Ephe.2.14. deinde, quoniam ad dissidium illud totā vitā assueti fuerant, adeo eos percellit inopinata rei nouitas, vt eorum animis excidat, quicquid admirationem sedare debuisset: denique mysterium non statim capiunt, quod à creato vsque mundo Angelis occultum fuisse docet Paulus. Ephe.3.9.

2 *Disceptabant cum eo.* Errori vt plurimum comes accedit peruicacia. Hoc iam nimis crassæ ignorātiæ vitium erat quod Gentes eodem fidei Spiritu sibi vnitas, non placide recipiebant in suum gremium. atqui, non resiliunt modò sed contentiosè cum Pertro litigāt, atque in crimen vocant eius factum, quod summa laude dignum erat. Gentes audiunt sermonem Dei āplexas, quid obstat igitur quo minus eas amplexi, societatē sub Dei vnius imperio colant? quod enim sanctius esse potest coniunctionis vinculum, quam dum vno consensu omnes simul Deo adhærent? & cur non coalescerent in vnum corpus, qui Messiam Dei sibi caput constituunt? sed quia videbant externam Legis formam violari, putabant quodammodo misceri cælum terræ. Obserua autem, quū prius dixerit Lucas, Apostolos & fratres famam hanc audiuisse, de offensione non fecisse verbum, nunc autem inducere quasi nouam hominū sectam, quæ certamen cū Petro susceperit. *audierunt*, inquit, fratres. nihil postea addit: sequitur, *Quum venisset* Petrus Ierosolymam, qui ex circuncisione erant, cum eo litigarunt: quos certè à prioribus diuersos fuisse oportet. deinde, particula περιτομῆς, non simpliciter Iudæos notat, sed qui ceremoniis Legalibus nimiū addicti essent. Nulli enim Ierosolymitani tunc erant in Christi grege, nisi circuncisi: a quibus igitur istos discerneret? Postremò, verisimile non videtur quòd Apostoli & qui ex fidelium numero erant moderatiores, aggressi fuerint hoc certamen. Etsi enim fuissent offensi, poterant tamen priuatim Petrum conuenire, & ab eo exigere facti rationem. His rationibus moueor vt eos ex Circuncisione dici existimem, quos tanta Circuncisionis religio tenebat, vt nemini locū in regno Dei permitterent, nisi qui Legis professionem susciperet, atque hoc sacro ritu initiatus in Ecclesiam immunditiem exueret.

3 *Ad viros præputium habentes.* Non erat hoc lege Dei vetitum, sed obseruatio erat à Patribus per manus tradita. Nec tamen excipit Petrus hac in parte nimis præcise secum agi, se humanæ legis necessitate minime obstringi: totam hanc defensionem omittit: sed tantùm respondet, ipsos ad se priores venisse, & sibi quasi Dei manu oblatos. Cæterùm, videmus hic raram Petri modestiam, quòd quum fretus bonitate causæ homines imperitos, qui iniustè molesti erant, spernere posset: se tamen illis, vt decet inter fratres fieri, comiter excusat. Fuit quidem hæc non leuis tentatio, quod indignè accusaretur, proptereà quòd fideliter Deo obsequutus esset: sed quia hāc legem toti Ecclesiæ impositam esse nouerat, vt quisque ad redendam doctrinæ & vitæ rationem paratus sit, quoties ita res postulat, & meminerat se vnum esse ex grege, non modò in ordinem se cogi patitur, sed sponte Ecclesiæ iudicio se submittit. Doctrina quidē, si ex Deo sit, supra humani iudicii aleā locata ést: sed quia Dominus prophetiam vult iudicari, 1.Cor.14.29, & 32, hæc conditio minimè recusanda est illius seruis, vt se esse probent quales haberi volunt. Cæterùm, quo vsque debeat progredi tam doctrinæ quàm factorum defensio, mox videbimus. Hoc in præsentia tenendum est, Petrum ad causam dicendam libenter descendere, quum eius factum improbatur. Quòd si Petri successor est Romanus Papa, cur non eadem lege tenebitur? Videmus hoc voluntarium fuisse submissionis genus, cur tamē ostēsū sibi tale modestiæ exēplū non imitatur successor? Quāquā nō lōgo circuitu hic opus est. nam si verū est quod in sacrilegis suis Decretis vomūt Papæ, perfidè

dè sedis suæ priuilegia deseruit Petrus: atque ita Romanæ sedis proditor fuit. postquàm enim Papam totius mundi iudicem fecerunt, qui hominum iudicio non subiaceat: postquam eum extulerũt supra nubes, vt à reddenda ratione immunis, arbitrium suum ac libidinem pro lege habeat: mox sedis Apostolicæ patronum constituunt, qui eius priuilegia strenuè tueatur. Cuius ergo ignauiæ dãnãdus erit Petrus si ius sibi à Deo col latũ, tã facilè cedẽdo abiecit? cur nõ sal tẽ obiiciebat, Se legibus solutũ esse, & cõmuni ordine exẽptũ? Atqui, nihil tale præfatur, sed rectà ingreditur in causam. Nos verò meminerim9, nihil obstare quo minus idolum illud securè contemnere liceat, quando sibi tam effrænem tyrannidem vsurpans, se ex Episcoporum numero expunxit.

Exorsus autem Petrus. Quia eadem est narratio quam proximo capite habuimus, & iisdem propè verbis repetitur: si quid interpretatione indiget, inde petant lectores. Consilium verò Petri & tota orationis summa, ex clausula patebit. Antequam tamen illuc veniam, breuiter obseruandum est, quòd prædicationem Euangelii, salutis causam facit: *audies*, inquit, verba in quibus salutem habeas. non quòd in voce hominis, salus inclusa sit: sed quia Deus illic Filium nobis offerens in vitam æternam, simul efficit, vt per fidem ipso fruamur. Mirabilis sanè Dei bonitas, qui homines nihil quàm mortis materiam habentes, nec tantum in se morti obnoxios, sed aliis mortiferos, vitæ tamen ministros facit. Interim, fœda mundi ingratitudo hac in parte se prodit, qui veram certámque sibi propositam salutem fastidiens, & quasi ad pedes abiectam relinquens, varias & lusorias salutes sibi imaginatur, quibus quærendis famelicus inhiare mauult, quàm satiari obuia & præsente Dei gratia.

16 *Recordatus sum verbi Domini.* Iam primo capite satis fusè docuimus, quum sententiam illam Christus proferret, non fecisse comparationem duplicis Baptismi, sed quid à Ioanne differret, voluisse testari. Sicuti enim signum à veritate sua distinguimus, ita ministrũ ab authore discerni operæpretiũ est, ne quod propriũ est Dei, mortalis homo ad se trahat. Signum habet homo in manu, solus est Christus qui abluit & regenerat. multum enim interest quorsum dirigantur hominũ mentes in quærendis Dei gratiis: quia extra Christũ ne gutta quidem illis stillabit. hoc ergo inter Christum & omnes Ecclesiæ ministros generale est discrimen, quòd hi quidem externum aquæ signum conferunt: ille autem Spiritus sui virtute, signi effectum implet ac præstat. De hac re rursus monendi hoc loco fuerunt lectores: quia Iohannis Baptismum à nostro fuisse diuersum, perperã hinc multi inferunt: dum Christus Spiritum sibi vendicans, Iohanni præter aquam nihil reliquum facit. Cæterùm, si quis etiam hoc testimonio fretus, Baptismum faciat frigidum spectaculum & vacuum omni Spiritus gratia, is etiã longè falletur. Dupliciter enim, vt alibi dictum est, de Sacramentis loqui Scriptura solet. quia enim Christus in suis promissis fallax non est, non patitur inane esse quod instituit. sed quum, ad Titũ capite tertio, versu 5, Scriptura Baptismo vim tribuit lauandi & regenerandi, adscribit hoc totum Christo, ac tantùm docet quid ille Spiritu suo per manũ hominis, & visibile symbolum efficiat. Vbi ita coniungitur Christus cum ministro, & Spiritus efficacia cum signo, Sacramentis tribuitur quantum opus est. Cæterùm, ea coniunctio nõ sic cõfusa esse debet, quin hominum mentes à mortalibus caducis & sui similibus mundique elementis abstractæ, ab vno Christo salutem petere, & in vnam Spiritus eius virtutem respicere discant: quia aberrat à fidei scopo quisquis vel minimum à Spiritu ad signa deflectit: & sacrilegus est, qui tantillum delibat ex Christi laude, ornãdi hominis causa. Cæterùm, memoria quoque repetẽdum est, Christum sub nomine Spiritus, non modò linguarum donum & similia designasse, sed totam renouationis nostræ gratiam. Verùm quoniam dona ista insigne erant potentiæ Christi documentum, illis aptè congruit hæc sententia. Dicam clarius: Quum Apostolis visibiles Spiritus gratias Christus conferret, Spiritum in manu sua esse, palàm

fecit. Ita, hoc modo testatus est, se puritatis, iustitiæ & totius regenerationis vnicum esse authorem. Petrus autem sic ad suum institutum accommodat, quod quum præiret Christus, Baptismi vim secum ferens, sequi ipse cum accessione, hoc est externo aquæ symbolo, debuerit.

17 *Ego quis eram*. Nunc videmus, quorsum illam narrationem texuerit Petrus: nempe, vt testatum faceret, Deum totius rei authorem ac præsidem fuisse. Ergo, status quæstionis in Dei authoritate vertitur: an non præponderet cibus humanis consiliis. Nihil a se nisi ritè & ordine factum Petrus contendit quia paruit Deo: Euangelii doctrinam non malè se nec temere locasse demonstrat, vbi Christus Spiritus sui gratias deposuit. Ad hanc normam exigenda est omnis tam doctrinæ quàm factorū nostrorum approbatio, quoties à nobis rationem homines postulant. Quisquis enim Dei mandato nititur, ille satis superque defensionis habet. si hominibus non satisfacit, non est quod peruersa eorum iudicia amplius moretur, Atque hinc colligimus, ita posse fideles verbi Dei ministros rationem doctrinæ suæ reddere, vt nihil eius fidei ac certitudini derogent: nempe, si traditam sibi diuinitus ostendant. quod si cum hominibus iniquis negotium erit, quos Dei reuerentia ad cedendum non cogat, valere cum sua pertinacia eos sinamus, prouocando ad diem Domini. Simul notādum est non tantùm palàm reluctando, sed etiam cessando nos Deo resistere, si non exequimur quod vocationis nostræ proprium est. hîc enim Petrus se Baptismum Gentibus & fraternam societatem non potuisse negare dicit, quin Dei aduersarius esset. Atqui, nihil palàm Dei gratiæ aduersum conatus esse. verum id quidem: sed qui nō recipit quos Deus offert, & ianuam à Deo apertam claudit, is, quantum in se est, Dei opus prohibet: quemadmodum hodie bellum cū Deo suscipere dicimus, qui pædobaptismum oppugnant: quia quos Dei promissio adoptat in Ecclesiā ipsi crudeliter abdicant ad Ecclesia: & quos Deus filiorum nomine dignatur, priuant externo symbolo. Huc affine est resistendi genus, quòd multi simulatores, qui dum sunt in Magistratu pro officii sui ratione Christi Martyribus adiutores esse debuerant, obstruere nituntur eorum ora, & libertatem compescere. Quoniam enim odiosa est veritas, suppressam cuperent.

18 *His auditis quieuerunt*. Exitus demonstrat non fuisse malitia impulsos, qui litem Petro mouerunt. Hoc enim clarum est pietatis signum, quòd de voluntate Dei edocti, mox desinunt contēdere: Quo exemplo docemur non esse negligendos, qui zelo inconsiderato offensi perperam aliquid reprehendunt: sed pacandas esse eorum conscientias verbo Domini, quæ errore turbantur, & huc vsque saltem experiri eorum docilitatem. Quantum ad nos spectat, hinc similiter discimus, vnde pendere debeat nostrum iudicium: nempe, ex solo & simplici Dei nutu. nam hoc illi honoris detur, vt eius voluntas nobis certa sit, & summa iusti verique regula. quoties nostra interest causam cuiusque rei scire, Dominus eam minimè subticet: verùm vt fidem nostram ad iustum obsequium assuefaciat, nobis interdum simpliciter ac precise hoc vel illud sibi placere pronuntiat. qui vltrà inquirere sibi permittit, sibìque in sua curiositate indulget, nihil aliud quàm diabolica audacia se præcipitat. Nec verò istos tacuisse modò narrat Lucas, sed etiam dedisse gloriam Deo. Quosdam tacere cogit pudor qui tamen intus sub animis premunt quod non audent proferre. illa est modestiæ simulatio potius, quā docilitas. Isti autē se Deo ita penitus submittunt, vt nō vereātur statim palinodiā canere.

Ergo & gentibus pœnitentiam. His verbis breuiter ostendit Lucas, quid contineat Euangelium, & quorsum spectet: nempe, vt homines Spiritu suo renouatos, Deus sibi recōciliet. Solum quidem *pœnitentiæ* nomē hic exprimitur: sed quū additur, *ad vitam*, satis apparet illam à fide non disiungi. Quisquis ergo ritè in Euangelio proficere volet, is veterem hominem exuens, vitæ nouitatem meditetur, Ephesiorum capite quarto, versu vigesimo secundo. deinde, certò teneat se non frustra ad pœnitentiam vocari, sed salutē sibi in Christo

paratam

paratam esse. Ita fiet vt salutis fiducia nonnisi in gratuitam Dei misericordiã recumbat, nec tamen peccatorum remissio ignauæ securitatis causa sit. Particula hæc, *dare pœnitentiam*, potest duplici modo exponi: vel quòd locum pœnitentiæ Deus Gentibus dederit, quum illis voluit Euangelium suum publicari: vel quòd circunciderit Spiritu suo corda, sicut dicit Moses, Deut. 30.6, & ex lapideis carnea fecerit, sicuti Ezechi. 11.19, loquitur. Proprium enim opus Dei est refingere ac regignere homines vt nouæ creaturæ esse incipiant: atque hoc secũdo melius quadrat, minus coactum est, & Scripturæ phrasi magis cõsentaneum.

19 *Qui ergo dispersi fuerant à tribulatione, quæ contigerat sub Stephano, transierant in Phœniciam vsque, & Cyprũ, & Antiochiã, nemini loquẽtes sermonẽ, nisi Iudæis tantũ.*

20 *Erant autem ex ipsis quidam homines Cyprij & Cyrenæi, qui ingressi Antiochiam loquuti sunt cum Græcis, annuntiantes Dominum Iesum.*

21 *Et manus Domini fuit cum illis. Itaque, multus numerus, quum credidisset, conuersus est ad* Dominum.

22 *Peruenit autem sermo de ipsis ad aures ecclesiæ quæ Ierosolymæ erat, & miserunt Barnabam, vt transiret Antiochiam vsque.*

23 *Qui quum venisset, ac vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes vt proposito cordis manerent, adhærentes Domino.*

24 *Quia erat vir bonus, & plenus Spiritu sancto & fide. Et addita est turba multa* Domino.

19 *Qui dispersi fuerant.* Nunc ad contextum superioris historiæ Lucas redit, prius enim attigerat, post occisum Stephanum, crescente impiorum sæuitia, plerosque metu perculsos huc illuc fugisse: ita vt soli ferè Apostoli Ierosolymæ subsisterent. Quum hoc modo laceratum esset Ecclesiæ corpus, & profugis sua timiditas silentium imponeret, vel exterorum contemptus sequutum fuisse euentum docet, quem minimè quisquam sperasset, queadmodum enim spargitur semen vt fructum proferat: sic illorum fuga & dissipatione factum esse, vt Euangelium vsque ad regiones procul dissitas spargeretur, quod prius vnius vrbis mœnibus quasi horreo inclusum erat. Eadem ratione factum est, vt Christi nomen montes & maria traiciens, vsque ad vltimos orbis fines manaret. Atque hoc modo secundum Isaiæ vaticinium, cõsumptio exundauit in iustitia. Si nõ expulsi fuissent Ierosolyma tot pii, nihil Cyprus, nihil Phœnicia de Christo audisset: imò nihil Italia & Hispania, quæ lõgius erant remotæ. Dominus autem effecit, vt ex quibusdã laceris membris plura copora nascerẽtur. Vnde enim & Romæ & Puteolis collectæ erant ecclesiæ, nisi quia pauci exules ac profugi illuc secum Euangeliũ attulerant? Quemadmodum autẽ tunc Dominus Satanæ conatus mirabiliter elusit, ita minimè dubitandum est, quin hodie ex cruce & persecutione sibi triũphos sit facturus: vt Ecclesia ex dispersione melius coalescat. Phœnicia Syriæ contigua est, & vicina Galilææ. Antiochia vrbs est celeberrima Syriæ, qua parte Ciliciam attingit.

Nemini loquentes. Non obstabat fortè solus persecutionis metus, quin Gentibus quoque auderent loqui, sed stulta quoque illa religio, quòd putabant panem filiorum canibus proiici, quum tamen promiscuè iussisset Christus a resurrectione sua toti mundo Euangelium prædicari, Marc.16.15.

20 Tandem Lucas quosdam ex ipsis thesaurum hunc vsque ad Gentes protulisse narrat. Græci autem isti non ἕλληνες vocantur a Luca, sed ἑλληνισταί. Ideo exponunt multi, fuisse illos ex Iudæis quidem oriundos, sed Græciæ incolas: quod ego nequaquam recipio. nā Iudæos de quibus paulo antè meminit, quum partim Cyprii essent, necesse esset in illo numero censeri: quia Cyprum in parte Græciæ Iudæi numerant. Atqui, Lucas ab illis discernit, quos postea ἑλληνιστὰς nominat. Præterea, quum dixisset, *non nisi* Iudæis annūtiatū initio fuisse sermonem, & eos notaret qui patria extorres in Cypro & Phœnicia degebant, quasi exceptionem hanc corrigens, dicit *Græcos* ab eorum quibusdam fuisse edoctos. Ista certè antithesis, de Gentibus cogit exponere. Significat enim Lucas, paucos liberius Euangelii doctrinam sparsisse, quod illis non ignota esset Gentium vocatio. Cæterùm non parum laudis meretur omniū constantia, quòd ex media ferè morte erepti, suum tamen officium Deo præstare vel cum periculo, non dubitant: vnde colligimus, in quem finem, & quatenus Christianis liceat persecutionem fugere: nempe, vt quod reliquum est vitæ, ad propagandam Dei gloriam strenuè impendant. Si quis roget, Vnde tanta fiducia nouis hospitibus, & qui suspecti Iudæis omnibus infensique esse poterant propterea quòd Ierosolyma fugati essēt: Respondeo, singulari Dei impulsu hoc esse factum, & eos subitò ex occasione sibi oblata consilium cepisse. Neque enim carnis & sanguinis est hæc deliberatio.

21 *Fuit manus Domini*. Ex successu probat Lucas, non temerè nec inconsideratè Gentibus quoque oblatum fuisse Euangelium à Cypriis & Cyrenæis fratribus: quia vtilis ac fructuosus fuit eorum labor. Atqui, talis profectus nunquam sequutus esset, nisi iubente Deo & fauente. sequitur itaque, Deo placuisse vocari Gētes. *Manus*, vt satis notum est, potentiam ac virtutem significat. Hoc ergo vult Lucas, Deum præsenti suo auxilio testatum fecisse, Gentes suo ductu ad participandam Christi gratiam fuisse vnà cum Iudæis vocatas. nec parum valuit hæc Dei benedictio ad confirmandos omnium animos. Cæterū, admonet hic locus, quicquid operæ ac studii ministri Dei conferant ad docendum, inane ac irritum fore, nisi è cælo, ipsorum conatus Deus benedicat. nostrum enim est plantare ac rigare, vt docet Paulus, 1.Cor.3.7, sed à solo Deo incrementum prouenit, in cuius manu sunt corda hominum, vt ea pro suo arbitrio flectat & formet. Ergo, quoties de fide agitur, subeat in memoriam hæc locutio, Quod Deus per suos ministros operatus sit ac sua manu: hoc est, arcano afflatu Spiritus doctrinam reddiderit efficacē. Proinde, nihil minister ingenii vel industriæ suæ fiducia tentet, sed commendet laborē suum Domino, à cuius gratia totus pēdet successus. vbi autem efficax fuerit doctrina, discant qui crediderint, fidem suam Deo ferre acceptam. Notādum præterea est quod dicit Lucas, Fide plurimos ad Deū esse conuersos: quia vim naturámque fidei probè exprimit, quòd non sit otiosa frigidáque notitia, sed quæ homines prius à Deo auersos, sub eius imperium restituat, eiúsque iustitiæ deuinciat.

22 *Peruenit autem sermo*. Si ante Petri excusationem allatus fuisset hic rumor, reprehēsi acriter à multis fuissent illi boni viri, quorum tamen ministeriū Deus Spiritus sui gratia obsignauerat: sed iam absterſa ex animis eorum erat illa superstitio, quum Deus euidentibus signis monstrasset, nullam gentem profanam esse habendam. non ergo amplius disceptāt, nec temeritatis arguūt, quòd aliqui Gentibus Christum proponere ausi fuerint, sed subsidium mittendo, quod ab illis factum est, sibi probari testantur. Porrò, mittendi Barnabæ hæc fuit causa. tunc totum regni Christi onus Apostoli sustinebant: ideo eorum partes erant, ecclesias vbique formare: quicquid fidelium passim

erat

erat retinere in puro ac sancto fidei cōsensu: vbicunque esset aliquis piorum numerus, ministros & pastores constituere. Notum est Satanæ artificium: simulac videt patefactam Euangelio ianuam, modis omnibus quod syncerum est adulterare conatur: ita factum est vt statim cum Christi doctrina variæ hæreses ebullierint. Proinde, quò maioribus vnaquæque ecclesia donis excellit, eò magis solicita esse debet, ne quid inter rudes & parum adhuc in recta fide stabilitos misceat vel turbet Satan: quia nihil facilius est quàm segetem in prima herba corrumpi. In summa, missus fuit Barnabas, qui fidei rudimenta altius proueheret, qui res componeret in certum ordinem, qui ædificio inchoato formam daret, vt legitimus esset Ecclesiæ status.

23 *Quum vidisset gratiam Dei.* His verbis primùm docet Lucas, verū fuisse Euangelium quod illi amplexi erant: deinde, nihil aliud fuisse à Barnaba quæsitum præter Christi gloriam. nam quum *vidisse* Dei gratiam narrat, & hortatum fuisse vt pergerent, hinc colligimus, ritè fuisse edoctos. *Gaudium* verò, ipsius syncerae pietatis testimonium est. Inuida est ac maligna semper ambitio: ita videmus plurimos ex aliorum reprehensione laudem captare, quòd suæ magis quàm Christi gloriæ sint cupidi. Fideles autem Christi seruos, Barnabæ exemplo gaudium concipere decet ex Euangelii profectu, per quoscunque tandem Dominus nomen suum illustrauerit. Et certè, qui sic operas suas in commune conferunt, vt opus Dei esse agnoscant, quicquid inde emergit effectus, nunquam inuidebunt alii aliis, neque aucupia tendent ad carpendum, sed vno ore & eodem animo celebrabunt Dei virtutem. Iterum hoc notatu dignum est, quòd fidem Antiochenorum & quicquid illic laude dignum erat, Dei gratiæ Lucas tribuit. Poterat singulas virtutes quæ ad hominum laudē facerēt, recensere: sed quicquid præstantiæ in illa ecclesia fuit, vno *gratiæ* nomine complectitur. Postremò, notāda est exhortatio Barnabæ. Iā prius diximus, Barnabā priori doctrinæ quā illi amplexi erant, subscribere. cæterùm, ne effluat doctrina, eam assiduis exhortationibus necesse est in animos fidelium penitus defigi. quando enim nobis cum tot ac tam validis hostibus continuū est bellum, mētes autem nostræ adeò lubricæ sunt, nisi se quisque sedulò muniat, statim excidet: idque innumeri quotidie sua defectione nimis verū esse ostendunt. Quòd hūc perseuerandi modum definit, *vt* cordis proposito maneant: hinc docemur, fidē viuas tūc demū egisse radices, quū sedē habet in corde. quare, nihil mirum est, vix decimum quemque ex eorum numero, qui fidē profitentur, ad finem vsque perstare, quum paucissimi nouerint, quid valeat affectus & propositum cordis.

24 *Erat enim vir bonus.* Laudatur quidem Spiritus sancti elogio Barnabas. Sciendum tamen est, non tam eius quàm nostri habitum esse respectū. Malitiæ enim & improbitatis damnantur omnes, quicūque aliorum laboribus inuident, & successu vruntur. Notanda etiā in *boni* viri descriptione epitheta, *plenus* Spiritu, plenus fide. postquam enim integrum dixit ac probum, huius bonitatis fontem demonstrat, quòd carnis affectibus valere iussis, duce Spiritu pietatē toto animo coleret. Sed cur fidem à Spiritu separat, cuius est donū? Respondeo, Nō seorsum nominari quasi res esset diuersa: sed potius disertè proponi tanquam præcipuum specimē, vnde Barnabam constaret plenum esse Spiritu.

Adiecta fuit turba. Quum iam copiosus esset numerus piorum, Lucas Barnabæ aduentu creuisse dicit. Ita, progreditur Ecclesiæ ædificium, quum alii alios mutuo consensu adiuuant, & quod ab vno cœptum est candide alter probat

25 *Profectus est autem Tarsum Barnabas ad quærendum Saulum.*

26 *Et inuentum Antiochiam adduxit. Accidit autē vt*

totum annum agerent in Ecclesia,& docerent turbam multam, vt Antiochiæ primùm Discipuli nominarentur Christiani.

25 Iterum commendatur nobis Barnabæ simplicitas, quòd quum primas tenere posset Antiochiæ, in Ciliciam tamen profectus sit,vt inde Paulum accerseret,quem sibi nouerat prælatum iri. Videmus ergo, vt sui oblitus nihil aliud spectet,nisi vt emineat vnus Christus, vnam Ecclesiæ ædificationẽ habeat præ oculis, prospero Euangelii successu sit contentus.Non ergo metuit Barnabas, nequid sibi detrahat Pauli aduentus, modò Christum glorificet.

26 Subiicit postea, tam piam concordiam cælitus benedictam fuisse. neque enim hic vulgaris fuit honor,quòd sacrum Christianorum nomen illinc toti mundo exortum est.Quum tandiu Ierosolymæ docuissent Apostoli, nondũ tamen Deus insigni hoc Filii sui titulo ecclesiam,quæ illic erat, fuerat dignatus:siue quòd Antiochiæ tam ex Iudæis quàm ex Gentibus multus populus in vnum corpus coaluerat:siue quòd rebus tranquillis Ecclesiam melius constituere licuerat:siue quòd ad fidem suam liberè confitendam magis fuerunt animosi. Erant quidem re ipsa prius Christiani tam Ierosolymæ quàm Samariæ: & scimus Ierosolymam verum fuisse fontem ex quo primùm fluxit Christianismus. Et quid aliud est, discipulum esse Christi, quàm esse Christianum? Sed quum palàm cœperunt dici quod erant,multùm ad illustrandam Christi gloriam nominis vsus valuit: quia hoc modo tota religio ad Christum vnum referebatur.Ergo, egregium fuit vrbis Antiochiæ decus, quod illinc nomen suum instar vexilli Christus protulit, vnde palàm fieret toti mundo populum esse aliquem qui Christum haberet pro duce,eiusque titulo gloriaretur. Quòd si haberet Roma talem superbiendi prætextum,quis insolẽtes Papæ & suorum iactantias ferre posset? Tunc non sine colore detonarent Romam esse ecclesiarum omnium matrem & caput: sed bene habet,quòd quum nihil nõ sibi arrogent, quum ad rem ventum est, inanes prorsus deprehenduntur. Cæterùm,Anthiochia ipsa nimis clarum documentum est, quàm non sit perpetua loci vnius conditio. Vt demus Romanis plausibiles istos titulos, Fuimus aliquando: an tamen dimidium eius, quod in Antiochiam competit, sibi sumere audebunt? An autem ideo nunc maior est Antiochiæ dignitas:quia inde Christiani nomen duxerunt? Quin potius horribilis Dei vindictæ illustre speculum est.Nam quum illic præter deformem vastitatem nihil cernatur, hoc scilicet nobis restat, vt nos humiliare discamus sub potenti Dei manu, Iac. 4.10, ac sciamus non tantum ingratis hominibus dari licentiæ, vt impunè Deo illudant.

27 In illis diebus venerunt ab Ierosolyma Prophetæ Antiochiam.

28 Surgens autem vnus ex illis nomine Agabus, significauit per Spiritum famem magnam futuram in toto orbe, quæ accidit sub Claudio Cæsare.

29 Vt autem cuique Discipulorum suppetebat facultas, decreuerunt singuli ipsorum, in ministerium mittere fratribus qui in Iudæa habitabant.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad Presbyteros per manum Barnabæ & Sauli.

quod fiebat per Angelum, sed putabat se visionem videre.

10 *Quum autem pertransissent primam custodiam & secundam, venerunt ad portam ferream, quæ ducit in vrbem, quæ sponte aperta fuit illis. Et egressi processerunt vicum vnum, & mox discessit Angelus ab eo.*

11 *Tunc Petrus ad seipsum reuersus, dixit: Nunc verè noui, quòd Dominus Angelum suum misit, & eripuit me ex manu Herodis, & omni expectatione populi Iudæorum.*

6 *Quum producturus esset.* Videtur primò in speciem sine profectu ecclesia orare: dies enim mactando Petro iam præfixus est, & tantùm nocte vna à morte distat. non tamen à precibus desistunt fideles, quia sciunt Dominum quum suis opem ferre vult, sæpe suum habere tempus in extremo necessitatis articulo, & varies in manu eius esse liberandi modos. Deinde, non tantùm pro vita Petri vota fuisse credibile est, sed vt inuicta fortitudine in Euangelii gloriam Dominus illum muniret: & ne Deus Euangelium Filii sui prostitueret opprobriis impiorum.

Nocte illa dormiebat. Istæ omnes circunstantiæ mirificam Dei virtutem magis illustrant. quis enim non putasset iam absorptum à morte esse Petrum? nam etsi adhuc spirat, multis tamen mortibus obsesso nulla ad effugiũ rima patet. Quòd ergo per medias mortes euadit, quòd tutò incedit inter carnificũ suorum manus, quòd liquescunt & soluuntur catenæ, quòd ferrea ianua se illi aperit: hinc patet verè diuinum esse liberationis genus. atque his signis probè edoceri Petrum vtile fuit, quò Dei gratiam ita cognitam certius apud homines mox prædicaret. deinde ex tam arcta custodia melius liquet, nihil Herodi fuisse minus in animo, quàm viuũ Petrum dimittere.

7 *Lumen refulsit.* Probabile est lumen hoc à solo Petro fuisse visum: milites autem vel sopitos, vel obstupefactos fuisse, vt nihil senserint. Et duplex potuit esse causa, cur lumen Deus refulgere voluerit: vel vt eo vteretur Petrus, nec tenebræ ipsum impedirent: vel vt signũ illi esset cælestis gloriæ. Sæpe enim legimus cũ fulgore apparuisse Angelos, etiam quum sol lucebat. Certè Petrus Dei præsentiã colligere debuit ex luce insolita, & simul eam in vsum suum accommodare. Quòd *Angelus* Petri latus percutit, hinc apparet, quàm solicitus sit de suis Deus, qui pro dormientibus vigilat, & excitat torpentes. Et sanè nihil nobis miserius, si sola precum nostrarum assiduitas Deum in excubiis retineret. nam pro infirmitate carnis nostræ deficimus, & maximè opus habemus eius auxilio: quum mentes nostræ aliò abstractæ, ipsum nõ quærunt. Somn⁹, quædã mortis imago est, qui suffocatos & obrutos tenet omnes sensus. quid nobis fieret, si tunc Deus nos respicere desineret? Cæterùm, quia fideles quũ dormitũ cõcedunt, suã Deo salutẽ cõmẽdant, ita fit, vt somnus quoque eorum, Deum inuocet. Quòd statim post verba Angeli, *solutas* fuisse catenas narrat: hinc colligimus satis in solo Dei mãdato esse potentiæ ad tollendum omne obstaculi genus, quum videntur vndique viæ omnes obstructæ: ita si velit sedare bellorum motus, etiamsi totus mũdus sit in armis, lanceæ protinus & gladii è manibus concident: contrà si bello nos velit ac peccata nostra persequi, momento, eorũ qui prius quieti dediti erãt, feruebũt animi, & manus gladios arripient. Quòd sigillatĩ refert Lucas tã verba Angeli, quàm rei gestæ seriẽ, ad historiæ certitudinẽ facit: vt omni ex parte testatum fiat, diuinitus liberatum esse Petrum.

9 *Nesciebat quod verum esset.* Non putabat quidẽ inane aut fallax esse spectrũ, quemadmodũ sæpe homines præstigiis deludit Satan: sed *verum* hîc pro

eo capitur, quod fit naturaliter & humano more. notanda est enim antithesis inter rēipsam & visionē. Porrò, etsi visionem esse putat, promptus tamen est ad parendum: quo eius obedientia probatur: dū solo Angeli iussu cōtentus nō inquirit, nec disceptat quid sibi agēdum sit, sed exequitur quod sibi mandatum est.

10 *Quum autē pertransiissent*, Poterat Deus momento vno Petrum rapere, sed successu varias difficultates superat, quò maior esset miraculi gloria. Sic mūdū sex diebus creauit, Gen. 1, non quòd tēporis spatio haberet opus, sed vt nos in operum meditatione melius sisteret, Exod. 20. 11. nam agendi rationem ad captū nostrū fideíque profectū attemperat. Si repentè è carcere in domum vbi fratres erant congregati, Petrus raptus esset, vna & simplex agnita fuisset liberatio, nunc verò plus decies fuisse liberatum quasi oculis cernimus.

11 T*unc Petrus ad seipsum reuersus.* Ad verbum est, Factus in seipso, quia prius re inopinata & incredibili attonitus, quasi extra seipsum erat. nunc demum tanquam post ecstasin se à morte ereptum cognoscit. Verba eius, quæ Lucas refert, continent gratiarum actionē. nam Dei beneficium quod erat expertus, secum celebrat & sibi prædicat, donec alios reperiat testes. *Missum* à Deo Angelum dicit, ex communi piorum sensu, qui Angelos tenēt sibi à Deo destinatos esse ministros, ad agendam salutis suæ curam. nisi enim animo eius iam infixa fuisset talis persuasio, non faceret mentionem Angeli. Et tamen Angelum minimè celebrat tanquam gratiæ authorem: sed totam operis laudem vni Deo adscribit. Nec verò Angeli suam opem ideo nobis impendunt, vt vel minimam gloriæ Dei partem in se deriuent. Quum dicit *se* ereptum esse è manu Herodis, ab hostis sui potentia amplificat Dei beneficium. Eodem pertinet quod addit de Iudæis. nam quò maior erat hostium numerus, eò insignior Dei gratia fuit erga seruum suū: quia magnum est, vno Deo propitio, infesta totiꝰ mūdi odia irrita cōcidere.

12 *Et considerans venit in domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.*

13 *Quum autem pulsasset Petrus ad ianuam atrii, prodiit puella ad auscultandum, nomine Rhode.*

14 *Et quū agnouisset vocem Petri, præ gaudio non aperuit atrium: intrò verò currens, nuntiauit, Petrum stare ante atrium.*

15 *Illi autem dixerunt ad eam: Insanis. Sed illa fortius asseuerabat ita rem habere. Illi autem dicebant: Angelus eius est.*

16 *Petrus autem perseuerabat pulsando, Quum aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.*

17 *Ipse autem postquam manu illis signum dedit, vt silerent, narrauit quomodo ipsum Dominus eduxerat è carcere,* Dixit autem: *Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus inde, in alium locum profectus est.*

18 *Postquam dies venit, tumultus fuit nō paruus inter milites,*

ſites, quidnam factum eſſet Petro,

19 *Herodes autem, quum requiſiſſet eum, nec inueniſſet, ro cognita iuſsit cuſtodes abduci.*

12 *In domum Mariæ:* Apparet raræ pietatis fuiſſe matronam, cuius domus quoddam erat Dei templum, vbi ſolebant fieri fratrum conuentus. Cæterùm dicit Lucas, *Multos* illic fuiſſe congregatos, quia quum non poſſent omnes ſimul abſque timore motus publici, turmatim in diuerſa vrbis loca, vt commodum erat, confluebant. Neque enim dubito, quin alibi quoque fuerint collectæ turmæ: quia minimè credibile eſt multis ex vulgo fidelium precantibus, Apoſtolos ab eodem officio ceſſaſſe, & tãtæ multitudinis domus vna capax nõ fuiſſet. Semper autem circũſtantia temporis tenenda eſt, quòd ardẽte hoſtium ſæuitia, collecti tamen fuerunt piorum cœtus. nam ſi quando vtile eſt hoc exercitium, tunc præcipuè neceſſarium eſt, dum inſtant acres conflictus.

15 *Quum pulſaret ad ianuam.* Quum puellã deſipere credũt, quæ nuntiat Petrum adeſſe: hinc colligimus Petri liberationem minimè fuiſſe ab illis ſperatam, neque tamen dicemus precatos ſine fide eſſe: quia alios profectùs ſpectabant, vt Petrus ſcilicet cæleſti virtute armatus, ſiue per vitam, ſiue per mortem ad glorificandum Chriſti nomen paratus eſſet: ne grex violento luporum incurſu territus diſsiparetur, ne qui infirmi labaſcerent, vt Dominus illũ perſecutionis turbinem diſcuteret. Atquì Dominus plus illis quàm ſperauerant, concedens, immenſa ſua bonitate ſuperauit eorum vota. Nunc quod factum eſt, illis videtur incredibile, vt magis ad celebrandam Dei virtutem excitentur.

Angelus eius eſt. Angelũ eius nominãt qui diuinitus illi appoſitus ſit cuſtos & ſalutis miniſter. Quo ſẽſu Chriſtus dicit, Angelos paruulorum ſemper videre faciem Patris, Matt. 18.10. Quòd autem vulgò hinc eliciunt, ſingulis hominibus attribui ſingulos Angelos, qui eorum curam gerant, nimis infirmum eſt. Nam Scriptura teſtatur magno interdum populo vnum Angelum dari, Exod. 14.19. & vni tantum homini ingentem exercitum, 2. Reg. 6.17. nam Eliſæi miniſtro aperti ſunt oculi, vt multos currus igneos in aere cerneret, qui ad tuendã Prophetæ ſalutem ordinati erant. apud Danielẽ verò cap. 10. verſ. 13. & 20. nõ niſi vnus Perſarum Angelus, & Vnus Græcorum nominatur. Nec Scriptura ſuum cuique certum & peculiarem Angelum promittit, ſed potius quòd Angelis ſuis mandauerit Deus, vt ſingulos fideles cuſtodiant, Pſalmo 91.11. Item, vt caſtrametentur in circuitu piorum, Pſalmo trigeſimo quarto, 8. Ergo, figmentum quod paſsim inualuit, de binis cuiuſque geniis, profanum eſt. Nobis ſufficiat quòd pro Eccleſiæ ſalute tota cæleſtis militia excubat: atque ita pro tẽporis neceſsitate, nũc vnus Angelus, nunc plures ſuo præſidio nos protegunt. Certè inæſtimabilis hæc eſt Dei bonitas, quòd Angelos, qui radii ſunt diuini fulgoris, miniſtros noſtros eſſe pronuntiat.

17 *Nuntiate Iacobo & fratribus.* Per Fratres intelligo non quoſlibet ex Eccleſia, ſed Apoſtolos & ſeniores. quanquam enim miraculum omnibus innoteſcere oportuit, meritò tamen honoris cauſa Petrus collegas ſuos vult de eo fieri certiores. *Iacobum* hunc Eccleſiaſtici Scriptores poſt Euſebium vno ferè ore quendam ex diſcipulis fuiſſe tradunt: ſed quum Paulus eum in tribus eccleſiæ colũnis numeret, Gal. 2.9, probabile mihi non eſt, diſcipulum poſthabitis Apoſtolis eò honoris fuiſſe euectum. Quare potius coniicio fuiſſe Iacobum Alphæi. cuius ſanctitas in magnã admirationem traxerat Iudæos. Duplex autem ratio fuit, cur lætum hunc nuntium Petrus ad fratres perferri vellet: nempe, vt curam eximeret, quæ ipſos angebat: deinde, vt tali gratiæ Dei exemplo animarẽtur ad maiorem fiduciam. Quòd *tranſit* in alium locum, eo conſilio actum eſſe arbitror, quòd quum celebris eſſet domus, vt pote quam multi quotidie fideles

frequentabant, minore periculo alibi latere potuit. Locum ergo quæsiuit nō ita hostibus suspectum, neque vt sibi modò, sed hospitæ & aliis parceret.

18 *Quum dies venisset.* Redit nunc Lucas ad milites & Herodem: ac dicit illos *non parum* tumultuatos fuisse. neq; enim suspicari poterant vi sibi ereptum fuisse Petrum, vel fraude aliqua elapsum. Herodes postea de re tanquam iudex cognoscit. sed quum deprehendit extrà culpam esse milites, cogitur ipse quoque diuinæ liberationis esse testis.

19 Quòd *iubet* eos è conspectu suo subduci, vel retrudi in carcerem, inde colligere licet, compertam fuisse eorū fidem ac diligentiam: nam si qua fuisset negligentiæ suspicio, paratum erat supplicium: quo minus tamen liberos dimittat, partim obstat impius furor tyrannica sæuitia permixtus, partim etiam verecundia. Quanquam alii secus exponunt, iussisse extemplò ad supplicium rapi. Siue autem iratus carnifici eos tradiderit, siue contentus fuerit, carceri mancipare: insigne profectò cæcitatis exemplum, quòd quum Dei virtutem vel clausis oculis sentire debeat, non flectitur, nec mansuescit, sed obstinata malitia pergit Deo resistere: ita scilicet Satan impios sensu priuat, vt videndo non videant: & Dominus horribili hoc stupore illos percutiens, iustè se & Ecclesiam vlciscitur.

Et descendens à Iudæa Cæsaream, illic commoratus est.

20 Erat autem Herodes infensus Tyriis & Sidoniis. Illi autem vno animo venerunt ad eum: & persuaso Blasto, qui præerat cubiculo Regis, petierunt pacem, propterea quòd aleretur regio ipsorum à ditione regia.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste règia, & sedens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 Populus autem acclamauit, Dei vox, & non hominis.

23 Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eò quòd non dedisset gloriam Deo: & exesus à vermibus, expirauit.

24 Porrò, sermo Dei crescebat & multiplicabatur.

25 Barnabas autem & Paulus Ierosolyma reuersi sunt Antiochiam, impleto ministerio, assumpto etiam secum Ioanne qui cognominabatur Marcus.

20 Memorabilis historia, que tanquam in speculo ostendit, non tantùm qualis maneat exitus Ecclesiæ hostes, sed quam exosa sit Deo superbia. Scriptura, 1.Pet.5.5, Deum superbis resistere pronuntiat: eius rei in persona Herodis Deus ipse viuā effigiem expressit. Et sanè plus iustò se efferre homines nequeunt, quin bellum cum Deo suscipiant: qui, vt solus emineat, iubet silere omnem carnem. Quòd si in Rege, quem secundæ res inflabant, tam seuerè Deus superbiā puniuit, quid gregariis hominibus fiet, qui sine occasione ridicule inflantur? Porrò, notanda est historiæ series, quòd Herodi post vexatam crudeliter Ecclesiam, prospere succedunt omnia, vicinas gētes fame domitas ad veniam suppliciter petendam compellit: quasi Deus impii furoris mercedem illi solueret: nō leuis tentatio fidelibus quibus obrepere suspicio poterat, Nullam esse Deo sui curam: & metus incutiebatur, ne simul cum potentia Herodis ingrauesceret tyrānis & crudelitas. Sed longè aliud fuit Dei consilium. nā Ecclesiæ suæ oppressorē in altū sustulit vt grauiore ruina deiiceret. Itaque, vmbratilis ista felicitas, in qua sibi nimium placuit, quædā in diē mactationis illi fuis

27 Fidem Antiochenorum hîc Lucas commendat à fructu, quòd eius Ecclesiæ vnde Euangelium acceperant, inopiam leuare studuerint sua copia: idque fecerint non rogati. Tam solicita cura pro fratribus, satis ostēdit quàm seriò Christum omnium caput colerēt. Celebrem ecclesiæ illius famam fuisse Lucas significat, quum insignes illuc viros dicit *Ierosolyma* venisse. Cæterùm, quum Prophetæ nomē variè sumatur in nouo testamento, vt ex priore ad Corinthios epistola discere licet, *Propheta* vocātur hoc loco, qui vaticinandi dono præditi erant. quemadmodum eodem titulo filiæ quatuor Philippi postea insignientur. Quum verò famis prædictio vni Agabo tribuitur, hinc colligere licet, vnicuique ad certam mensuram hoc fuisse datum, vt res futuras cognosceret.

28 *Significauit per Spiritum.* Disertè exprimit Lucas, Spiritum Dei huius vaticinii fuisse authorem, vt sciamus non ex astris neque aliis naturalibus caulis sumptam fuisse coniecturam: denique, non humanitus philosophatum fuisse Agabum, sed ex arcano Spiritus afflatu protulisse quod Deus statuerat. Potest quidem ex astrorum positu interdū sterilitas prædici, sed in eiusmodi prædictionibus nihil certi est, tū propter oppositos concursus, tum præcipuè, quia Deus vt à peruerso astrorum aspectu homines abducat, suo arbitrio longè aliter res terrenas moderatur, quàm ex astris colligere liceat. Cæterùm, etsi prædictiones illæ suum gradum habeant, Spiritus tamen vaticinia longè supereminēt. Atqui, infelix & parum optabilis de fame prophetia fuisse videtur. quorsum enim attinebat prædicto tristi euentu homines ante tempus reddi miseros? Respondeo, multas esse causas, quum impendent Dei iudicia & debitæ peccatis pœnæ, cur de illis maturè homines præmoneri expediat. alias omitto, quæ passim in Prophetis occurrunt, quòd resipiscendi spatium datur, vt Dei iudicium præueniant, qui eius iram in se prouocarunt: quòd in tēpore erudiuntur fideles, vt se ad tolerantiam comparēt: quòd obstinata impiorum malitia conuincitur: quòd discunt boni perinde ac mali non fortuitò contingere ærumnas & clades, sed pœnas esse quibus mundi peccata Deus vlciscitur: quòd hoc modo à suo corpore expergefiunt qui sibi in vitiis nimiū placebant. Præsentis vaticinii vtilitas perspicuè apparet ex contextu: quia Antiochenis stimulus fuit, vt miseris fratribus opem ferrent.

Quæ accidit sub Claudio. Huius famis Suetonius quoque meminit, qui narrat crustis in medio foro impetitum fuisse Claudii caput, cúmque lapidationis metu sic fuisse perculsum, vt tota deinde vita singularem annonæ curam habuerit. Iosephus autem libro Antiquitatum decimo quinto, Iudæam graui inopia afflictam fuisse commemorat, propter continuas siccitates.

29 Sed hîc occurrit quæstio, Quum malum esset omnibus commune, cur vni magis populo succurri oportuerit, quàm reliquis? Respondeo, quum multis bellorum cladibus aliísque malis exhausta esset Iudæa, Antiochenos, fratrū, qui illic erant, miseria non abs re magis fuisse commotos: deinde, quò atrocius illic sæuiebant hostes, eò durior erat fratrum conditio. Denique in Epistola ad Galat. 2.10, satis clare demonstrat Paulus, speciales fuisse Iudææ necessitates, quarum non temere habita fuerit ab omnibus aliis ratio. Fuit autem hæc gratitudo, non parua laude digna, quòd suo subsidio iuuandos Antiocheni duxerunt egenos fratres, à quibus Euangelium acceperant. neque enim quidquam æquius, quàm eos qui spiritualia seminarunt, terrena metere. Vt quisque plus satis ad cauendum sibi intentus est: tunc singulis excipere prōptum erat, Cur non mihi potius caueo ac prospiciam? Sed dum succurrit quid fratribus debeant, immodica illa anxietate omissa, ad ipsos iuuandos se conuertunt. In summa, duplex fuit huius eleemosynæ finis: nam & charitatis officio erga egenos fratres defuncti sunt Antiocheni, & testati sunt hoc symbolo, quanti Euangelium facerent, dum honore locum vnde fluxerat, prosequuti sunt.

Vt cuique suppetebat facultas. Hîc Antiochenos videmus, quem Paulus

Corinthiis modum præscribit, 2. Cor. 8.7.6, tenere: siue hoc sponte fecerunt, siue eius præcepto edocti. nec verò dubium est, quin vtroque loco sibi constiterit. Hæc igitur sequenda est regula, vt quisque reputans quantum sibi datum sit, tanquam rationem redditurus, benignè cum fratribus communicet: ita fiet, vt qui tenuis est, liberalē habeat animū: & exiguū munus opimi & splendidi sacrificii loco habeatur. *Decernendi* verbo, significat Lucas voluntariam fuisse oblationem. Quod etiā 2. Cor. 9.7, Paulus fieri debere admonet: vt non coacti & quasi ex necessitate, sed alacriter manum egentibus porrigamus. Quum *singulos* nominat, perinde est ac si diceret, Alios non imposuisse legem aliis, nec suo præiudicio grauasse, sed vnumquēque sibi propriæ beneficentiæ fuisse arbitrum. Notandum est etiam nomen διακονίας, quo docemur ea lege maiorē diuitibus copiā dari in manum, vt pauperum sint ministri in dispensatione sibi diuinitus commissa. Postremò, docet Lucas non toti genti missam fuisse benedictionem, sed tantùm fidei domesticis. non quòd beneficētiæ nostræ & humanitatis semper expertes esse debeāt increduli, quando ad totum genus humanum extendere se debet charitas: sed quia præferendi sunt, quos Deus propius & sanctiore vinculo nobis coniunxit.

30 *Mittentes ad Presbyteros.* Duo hic notanda sunt: quòd fidos homines elegerint Antiocheni, & compertæ probitatis, qui suam benedictionem perferrent: deinde, quòd miserint ad seniores, qui prudenter erogarent. nam si in vulgus proiicitur eleemosyna, vel in medio ponitur, quisque mox veluti expositam prædam ad se rapiet. atque ita audacissimus quisque fraudabit egenos, imò sua rapacitate famelicos iugulabit. Obseruemus itaque hos locos, qui docent non tantùm syncera fide esse agendum, sed requiri etiam certum ordinem & prudentiam tam in habendo delectu, quàm tota administratione. *Seniores* vocantur penes quos erat Ecclesiæ regimen, in quibus primum gradum tenebant Apostoli: illorum iudicio submittunt Antiocheni sacram pecuniam, quam pauperibus destinarunt. Si quis obiiciat, has Diaconis iniunctas fuisse partes, quum negarent Apostoli se mensarum & doctrinæ ministerio simul sufficere, responsio facilis est: sic mensis præfuisse Diaconos, vt Presbyteris tamen subessent, nec quicquam nisi ex eorum authoritate agerent.

CAPVT XII.

IRCITER tempus illud misit Herodes Rex manus, vt affligeret quosdam ex Ecclesia.

2 Interfecit autem Iacobum fratrē Ioānis gladio.

3 Et videns quòd hoc placeret Iudæis, perrexit cōprehendere & Petrum. Erant autem dies Azymorum.

4 Quum & hunc cepisset posuit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere ipsum populo.

5 Petrus itaque custodiebatur in carcere. Fiebat autē pro ipso assidua precatio ab Ecclesia ad Deum.

Sequi-

1 Sequitur noua persecutio ab Herode excitata. Videmus Ecclesiæ datas fuisse breues inducias, vt paulisper quasi respirãdo animum in futurum tẽpus colligeret, ac tunc deintegrò pugnaret. Ita hodie nõ est cur perpetuam sibi quietẽ fideles vna vel altera pugna defuncti promittant, aut sibi vacationẽ petant qualem habere solent emeriti milites: sufficiat si Dominus ad vires reficiendas temporis aliquid concedit. Cæterùm, hic Herodes fuit Agrippa maior, Aristobuli filius, quem pater occiderat. Eum Iosephus nusquam Herodem nominat, fortè quia fratrem habebat Regem Chalcidis, qui Herodes vocabatur. Hic ad vexandam Ecclesiã, non tam religionis studio accensus fuit, quàm vt deliniret hoc munere plebem sibi parum alioqui propitiam, vel certè tyrannica sæuitia, quòd sibi à nouis rebus metueret, quas semper tyranni suspectas habent, ne conturbent tranquillum imperii statum. Probabile tamen est, sanguinem innoxium fudisse, vt pro communi artificio Regum, furenti populo gratificaretur: quia paulò pòst narrabit Lucas custodiæ traditum fuisse Petrum, vt iucundum esset spectaculum.

2 *Occidit Iacobum.* Non dubium est quin arcana Dei virtute, retenta & cohibita fuerit insani hominis crudelitas. neque enim vna atque altera cæde contentus, sibi ab aliis persequendis temperasset, quin potius ingentes cumulasset aceruos Martyrũ, nisi Deus opposita manu gregem suum tutatus esset. Ita quum videmus pietatis hostes rabie plenos, non edere horrendas strages, vt omnia sanguine misceant, sciamus non fieri hoc moderatione ipsorum vel clementia, sed quia Dominus ouibus suis parcens, non patitur eos nocere quantum vellent. Non erat certè tam humanus hic Herodes, vt centum hominum vel plurium supplicio pacem vel popularem gratiam redimere dubitaret. Quare statuendum est, constrictam maiore imperio fuisse eius libidinem, ne Ecclesiam vehementius premeret. *Iacobum* occidit, quemadmodum vbi seditio aliqua mota est, in duces & capita animaduerti solet, vt eorum supplicio promiscuum vulgus terreatur. Interea Dominus eum quem constantia instruxerat, vt fortis & inuictus athleta moriẽdo vinceret, ad mortem rapi passus est. Ita quicquid tyranni machinentur, Deus tamen victimas sibi grati odoris delegit ad sanciendam Euangelii sui fidem. *Fratrem* Ioannis Lucas nominat hunc Iacobum qui occisus est, vt à Filio Alphæi distinguat. Nam quòd alii tertium faciunt Christi cognatum, qui vnus tantùm fuerit ex discipulis, mihi non probatur: quia firmis rationibus adducor, ne plures esse credam. Eas qui volet petat ex secundo ad Galatas capite. Eundem igitur & Apostolum & filium Alphæi fuisse existimo, quem è summo templi præcipitem Iudæi dederunt, cuius mors ob singularem sanctitatis laudem tantopere celebrata fuit.

3 *Videns quod placeret Iudæis.* Clarius hinc perspicimus, nec Legis Mosaicæ zelo, nec odio Euangelii impulsum fuisse Herodem ad Ecclesiam persequendam, sed vt priuatim rebus suis consuleret: nam vt populi fauorem sibi comparet, pergit in sua sæuitia. Sciendum est igitur varias esse causas cur hinc inde impetatur Ecclesia. sæpe quidem peruersus zelus impios agitat præcipites, vt pro suis superstitionibus depugnent, ac sacrificium idolis suis offerant, innoxium sanguinem fundendo: sed maior pars priuatis tantùm commodis ducitur. sic olim Nero, quum post vrbis incendium se infamem & exosum esse populo cognosceret, gratiam hoc artificio venatus est, vel saltem probra & querimonias sedare studuit, aliquot piorum millia trucidando. In eundem modum Herodes, vt populum sibi minus beneuolum demulceat, Christianos non secus ac redimendæ gratiæ mercedem morti addicit: nec alia hodie est nostra conditio. nam quum certatim omnes in Christi membra insaniant, paucos superstitio incitat: sed alii se Romano Antichristo tanquam frugi mancipia venditant: alii rabiosis monachorum vel plebis clamoribus indulgẽt & obsequuntur. nos interim vilia capita, eorum ludibriis subiacemus: sed vna est consolatio quæ nos par-

n. ii.

clarè sustentat, quòd sanguinem nostrum, quo probrosè mundus abutitur, scimus Deo preciosum esse: imò quò indignius & magis cōtumeliose ab impiis tractamur, eò minus nos deseret Dei bonitas.

4 *Additis quatuor quaternionibus.* His circunstantiis ostendit Lucas Petrum quasi sepulchro inclusum fuisse, vt videri de eo actum posset. nam vt dies & noctes ternis horis in quatuor partes distribuebant: ita Herodes custodias partitus est, vt quaterni milites semper agerent excubias, & alii aliis tertia quaque hora succederent. Causam refert cur nō statim ad carnificinam tractus fuerit, quia scilicet per festos dies Paschatis eum occidere religio erat. non differt ergo Herodes, ac si dubius esset consilii: sed tātum occasionem expectat. Imò tempus eligit, quò munus magis sit plausibile futurum, quòd magna vndique frequentia ad diem festum conflueret.

5 *Preces autem.* Docet hic Lucas non cessasse interea in officio suo fideles. stabat quidem vnus Petrus in prima acie, sed alii omnes precibus simul certant, & quo licet subsidio eum iuuant. Hinc etiam colligimus non fuisse animis fractos: precibus enim testantur se pro virili in tuenda causa perstare, pro qua vsque ad vitæ discrimen Petrus laborat. Docet primùm hic locus qualiter affectos esse nos deceat, quoties fratres nostros videmus pro Euangelii testimonio ab impiis affligi. nam si torpemus, nec anxiè afficimur eorum periculis, non tantùm eos iusto charitatis officio fraudamus, sed perfidè etiam deserimus fidei nostræ confessionem. & sanè si communis est causa, imò si pro salute nostra confligunt, non tam illis desumus, quàm nobis & Christo: & præsens necessitas flagitat, vt longè alium precandi ardorem suscipiāt, quàm vulgò cernere licet, quicunque Christiani censeri volunt. Videmus alios ex fratribus nostris ad extremam inopiam redactos exulare, alios vinculis constringi, multos in tetro fouearum fœtore esse demersos, multos ad ignem raptari, imò noua tormenta subinde conquiri, quibus diu excruciati se mori sentiant. Hæc nisi incitamenta nos saltem ad precandi studium acuant, plusquam stupidi sumus. ergo simulac exoritur aliqua persecutio, ad preces confugere nos oportet. Probabile etiam est Ecclesiam de Petri vita magis fuisse solicitam, quò maiorem in eius morte iacturam factura erat. nec tantùm dicit Lucas, *Factam* esse precationem: sed simul addit, *intentam*, vel assiduam. Quo significat, non frigidè nec defunctoriè precatos fuisse fideles, sed quandiu in cōflictu erat Petrus, ad eum iuuādum, quo poterant modo, sine lassitudine fuisse intentos. *Nomen Dei* quod hic exprimitur, semper quum orandi fit mentio in Scriptura, subaudiendum est. Est enim hoc vnum ex primis fidei rudimentis, non nisi ad vnum Deum preces esse dirigendas: quemadmodū hunc sibi peculiarem cultum vendicat: Inuoca me in die tribulationis, &c. Psalmo quinquagesimo, vers. 15.

6 *Quum autem eum producturus esset Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus duabus catenis. Custodes verò ante ianuam seruabant carcerem.*

7 *Et ecce Domini Angelus stetit, & lumē refulsit in habitaculo. Percusso autem latere Petri, excitauit eum dicens: Surge confestim: & ceciderunt eius catenæ ex manibus.*

8 *Dixitque Angelus illi: Præcingere, & subliga soleas tuas. Fecit autem sic. Tunc dicit ei: Circunda tibi vestimentum tuum, & sequere me.*

9 *Et egressus sequebatur eum, nec intelligebat verū esse*

quod

præsideat. Differt quidem ab hac Pauli & Barnabæ designatione, ordinaria Pastorum electio, quia futuros Gentiũ Apostolos cælesti oraculo constitui oportuit: quod quotidie in ordinandis Pastoribus fieri necesse non est. Hoc tamen commune habent, quòd sicuti Paulum & Barnabam testatus est Deus suo decreto iam ad Euangelium prædicãdũ destinatos esse: ita nõ alios ad docendi munus vocari fas est, nisi quos iam Deus sibi quodammodo delegit. Porrò necesse non est, vt nobis Spiritus è cælo inclamet, diuinitus vocatum esse eum de quo agitur, quia quos Deus instruxit necessariis dotibus, quum eius manu formati sint & aptati, non secus ac de manu, vt aiunt, in manum ab eo nobis traditos recipimus. Sed quòd hîc dicit Lucas, Paulum Ecclesiæ suffragiis ordinatum esse: videtur minimè Pauli verbis, Gal. 1. 1, esse consentaneum, vbi se vel ab hominibus, vel per homines vocatum esse negat. Respondeo, multò antè creatum fuisse Apostolum, ídque nullis hominum suffragiis, quàm ad Gẽtes mitteretur: & iam Apostolatu per annos complures functus erat, quum nouo oraculo ad Gentes accitus fuit. quare vt Deum habeat Apostolatus sui authorem, non immeritò homines excludit. Nec verò ideo nunc ab Ecclesia ordinari eum præcipit, vt ab hominum iudicio eius vocatio pendeat: sed decretum illud suum quod paucis adhuc notum erat, Deus nunc promulgat publico edicto, & solenni Ecclesiæ subscriptione obsignari iubet. Sensus ergo verborum est, Iam adesse tempus, quo Paulus Euangelium spargat inter Gentes, & diruto pariete, Ephes. 2. 14, Ecclesiã colligat ex Gentibus, quæ prius extraneæ fuerant à regno Dei. nam quamuis hactenus eius opera Deus Antiochiæ & alibi vsus esset, hoc nunc demum peculiare accessit, quòd Gentes voluit in eandem cum Iudæis vitæ hæreditatem cooptare. Quòd si ab initio sic creatus esset Ecclesiæ doctor, ne tum quidem per homines fuisset vocatus. nam quum Dominus à se vocatum pronũtiat, quid reliquum facit Ecclesiæ, nisi vt obediẽter subscribat? neque enim hîc interponitur hominum iudicium quasi in re ambigua, neque suffragiis est libertas. Sed tenendum est quod dixi, non constitui nunc demum in ordine doctorum Paulum & Barnabam, sed extraordinarium illis munus iniungi, vt vulgò ad Gentes proferre Dei gratiam incipiãt. Atque id sonant verba, quum dicitur, *Segregate* ad opus. Nouum enim opus proculdubio, & adhuc inusitatum designat. Sed quomodo socius hîc & collega Paulo adiungitur Barnabas, quem nusquam legimus docendi officio functum esse? imò qui loquendi partes semper Paulo, tacitus, ipse concessit? Respondeo, satis multas loquendi occasiones illi subinde, absente Paulo, fuisse oblatas: vt satis esset ambobus negotii. neque enim locis omnibus adesse semper vnus poterat. Dubium quidem non est, quas Deus mandauerat partes fideliter obiisse, nec fuisse mutum spectatorem. disertè verò cõciones ab eo habitas nõ exprimi à Luca cur miremur, quãdo ex Paulinis vix millesimam quanque recitat?

Dixit Spiritus. Quicquid tergiuersandi causa obiiciat Macedonius cum sua secta, diuinæ tamen Spiritus essentiæ clarius hîc habemus elogium, & solidius quàm vt eludi possit. Nihil magis Dei proprium est, quàm vt potestate sua & imperio vnus Ecclesiam regat. atqui hoc iuris sibi vendicat Spiritus, quum iubet sibi Paulum & Barnabam segregari, & suo nutu vocatos esse testatur. Certè mutilum & capite truncum Ecclesiæ corpus fateri necesse est, nisi Deum agnoscimus, qui suo eam arbitrio constituit, qui præficit illi Doctores, qui progressus eius, & ordinem moderatur. Sic etiam postea cap. 20. 28, in Pauli concione habebimus, Episcopos omnes à Spiritu sancto positos esse, qui Ecclesiam gubernent. atqui nemo legitimus Ecclesiæ Pastor censendus, eodẽ Paulo teste, nisi qui à Deo vocatus est, nec alia nota Deus pseudoprophetas designat, quàm quòd ipse eos non miserit. Ergo Spiritum sanctum verè Deũ esse colligimus, cuius authoritas ad eligendos Pastores sufficit, & cuius summũ in illis creandis imperium est. Quod itẽ ex Isaiæ 48. 16, verbis confirmatur, Et nunc ecce Iehoua misit me & Spiritus

eius. Notandum præterea ex his verbis, quòd sit persona verè in Deo subsistẽs. Nam si Sabellii commentum admittimus, quòd Spiritus nomen hypostasin non designet, sed nudum sit epitheton, inepta & absurda erit locutio, quòd Spiritus sanctus dixerit. ineptè etiam Isaias ei adscriberet Prophetæ missionem.

3 *Quum ieiunassent & precati essent.* Vt obediant oraculo, Paulum & Barnabam non tantùm dimittunt, sed etiam solenni ritu instituunt Gentium Apostolos. Ieiunium hoc ex professo susceptum esse nõ dubium est. Ieiunos prius fuisse dixit Lucas, quum ministerio suo intenti essent: id fieri poterat ex more, nunc diuersa ratio est. nam indicto publicè ieiunio, quod in rebus arduis & magnæ difficultatis fieri solebat, se & alios ad serium precandi ardorem incitant. Etenim orationi adminiculum hoc sæpe in Scriptura additur. Atqui (tantæ molis erat Christi regnum inter Gentes erigere) non immeritò Antiocheni Doctores solicitè Dominum rogant, vt det pares seruis suis humeros. Finis autem orandi non erat, vt Spiritu prudentiæ & discretionis illorum iudicia regeret Deus ad eligendum: quia de hac re sublata erat disputatio: sed vt Dominus prudentiæ & fortitudinis spiritu eos instrueret, quos ipse iam sibi delegerat, vt virtute sua contra omnes Satanæ mũdique insultus inuictos redderet: vt benediceret eorum labores, ne infructuosi essent, vt ianuam aperiret nouæ Euangelii promulgationi. Impositio manuum, quam tertio loco recenset Lucas, consecrationis species erat, sicuti dictum est capite 6, ver. 6, nam ceremoniam quæ ex vetusto legis more recepta erat inter Iudæos, retinuerunt Apostoli non secus ac genuflexionem & similes ritus ad exercendam pietatem vtiles. In summa non aliò spectabat manuum impositio super Paulum & Barnabã, quàm vt eos Deo offerret Ecclesia, & suo consensu palàm testatum faceret diuinitus illis iniunctum hoc munus esse. Nam vocatio propriè solius Dei fuit: externa autem ordinatio, Ecclesiæ, idque ex cælesti oraculo.

4 *Illi ergo emissi à Spiritu sancto profecti sunt Seleuciam, & inde nauigarunt in Cyprum.*

5 *Et quum essent Salamine annuntiarunt sermonem Dei in Synagogis Iudæorum. Habebant autem & Iohannem ministrum.*

6 *Quum autem pertransiissent Insulam Paphum vsque, inuenerunt quendam pseudoprophetam Iudæum, cui nomen Bar-iesus:*

7 *Qui erat cum Sergio Paulo Proconsule viro prudente. Hic accitis Barnaba & Paulo quærebat audire sermonem Dei.*

8 *Resistebat autem his Elymas magus. sic enim exponitur eius nomen, quærens auertere Proconsulem à fide.*

9 *Saulus autem qui idem Paulus, plenus Spiritu sancto, & intentis in eum oculis,*

10 *Dixit, O plene omni dolo & malitia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non cessas subuertere vias Domini rectas.*

11 *Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus, nõ*

videns

videns solem vsque ad tempus. Continuò autem cecidit super eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat, qui eum manu ducerent.

12 Tunc videns Proconsul quod acciderat, credidit, admirans super doctrina Domini.

4 *Emissi à Spiritu sancto.* Nulla hic electionis ab Ecclesia factæ mētio, quia vocatio prorsus diuina erat. tātùm manu Dei oblatos amplexa erat Ecclesia. Dicit primò venisse Seleuciam, quæ erat vrbs Syriæ. Fuit quidem eiusdem nominis regio: sed magis probabile est Lucam de vrbe loqui, ex qua breuis in Cyprum traiectus erat.

5 Salamine primùm, quæ est vrbs Cypri satis nota & celebris munus docendi aggressos esse narrat. Videtur tamen perperam auspicari: nam quum specialiter missi sint ad Gentes, Iudæis tamen annuntiant Dei sermonem. Respondeo, non ita fuisse Gentibus addictos, vt posthabitis Iudæis necesse esset protinus ad Gentes concedere. neque enim Deus quū illos Gentibus attribuit Doctores munere abdicauit quod hactenus exercuerāt. Ita nulla ratio prohibuit, quin Iudæis promiscuè & Gentibus operam suam conferrent: quin etiā à Iudæis fieri debuit exordium, vt in fine capitis videbimus. Addit etiam obiter Lucas, adiutos fuisse à Iohanne. neque enim priuatim, vel ad vsus corporis ministrum illis fuisse significat: sed potius quòd ad prædicandum Euangelium adiutor fuerit. pium eius studium & industriam laudat. Non quòd æqualis esset honoris gradus, sed communis omniū opera: quò minus excusabilis postea fuit quū sāctā vocationē desereret.

6 *Quum transiissent.* Credibile est non caruisse prorsus fructu hunc transitum: & certè non tacuisset Lucas de generali repulsa. sed satis habuit dicere non fuisse in itinere ab officio docendi feriatos, ad historiam memorabilem properans, quam mox narrabit. Cæterùm, quum Salamis in litore orientali sita Syriam spectaret, Paulum & Barnabam, vt Paphum venirent, per mediam insulam iter facere oportuit ad latus oppositum. Nam Paphus vrbs maritima erat versus meridiem. Porrò quum tota insula Veneri sacra esset, præcipua tamen idoli sedes erat Paphus. quo magis admiranda est Dei bonitas, quòd Euangelii sui lucem in tam fœdam, ac tetram speluncam penetrare voluerit. Qualis enim integritas, & pudicitia, & honestas, & temperantia in ea vrbe viguerit, conicere inde licet, quòd religio incolis summam ad quæuis probra & flagitia licentiam dabat.

Inuenerunt pseudoprophetam quendam. Quū prorsus apud Iudæos corrupta esset religio, nō mirū est, si ad multas impias superstitiones delapsi sint. Quū autem hactenus professi essent peculiarem se quendam Deum colere, speciosus hic fuit ad fallendum color, quum ignoti dei nomen licenter prætexerent. sed hoc mirum est, quomodo, grauem & prudentem virum suis præstigiis capere potuerit Elymas. Scimus enim Iudæos tunc fuisse toti mundo exosos: præsertim verò apud Romanos, vnà cum odio extremus erat eorum contemptus. Iam Lucas non sine causa Sergii prudentiam disertè commendat, ne quis stultitiam eius ac leuitatem putet magi imposturis fuisse obnoxiam. Voluit scilicet in claro speculo ostendere, quàm euanida sit, & nihili carnis prudentia, quæ sibi à tam crassis Satanæ fallaciis cauere nequit. Et certè vbi non lucet Dei veritas, quò magis homines sapere videtur, eò turpius desipiūt. videmusquā fœda superstitionum ꝓdigia in Gētibus maximè acutis, & omni doctrinæ genere excultis grassata sint. ergo nec iudicium, nec prudentia nisi à Dei Spiritu. Atque hæc iusta Dei vltio est in omnes idololatras, vt in reprobum sensum traditi, nihil discernant, Rom. cap. 1. 28. Quāquā fieri potest, vt veterū superstitionū tædio Sergius Paulus ad puriorē Dei

cultum iam tunc aspirauerit, quũ incidit in magum illum. quod si recipimus admirabile sane Dei iudicium fuit, quòd hominem pio desyderio affectum passus sit in exitialis Satanæ decipulas se proiicere. Sed electos suos interdum sic Deus exercet, vt circumagat per varios errores, antequam in viam dirigantur.

7 Quòd autem Sergius Paulus melius aliquid appetens, quàm quod à pueritia didicerat, infeliciter ad diuersas superstitiones tractus fuerit, inde coniicio, quòd Paulum & Barnabam vltro sibi accersit magistros. quandam ergo veri Dei licet adhuc ignoti reuerentiam conceperat, & quum persuasus esset verum esse Deum, qui in Iudæa colebatur, cupiebat ex eius verbo puram & certam pietatis regulam cognoscere: gustatis pseudoprophetæ deliriis suspensus hæret. Nec dubium est, quin solicitet Deus eius animum, ne in vanitate prorsus acquiescat, quanuis se ad tempus homini improbo fallendum permitteret.

8 *Auertere Proconsulem a fide.* Non mirum est, si lucem repellere conetur impostor, qua videbat tenebras suas discuti. Idem hodie nobis certamen est cum innumeris rabulis, qui fumos suos vendere soliti, quibus possunt artibus & fallaciis simplicium oculos claudũt, ne exortum iustitiæ solem cernant. Cum talibus impedimentis nobis luctandum est. nam vt non semper & vbique præsto sint magi qui negotium nobis facessant, satis multa auocamenta ingerit Satan, quæ mentes nostras occupant ad Christum arcendum: quibus excipiendis nimis prompta est caro. Denique & mundi illecebræ, & praui carnis nostræ affectus totidem sunt incantationes, quibus fidem Satan euertere non desinit.

9 *Saulus autem, qui et Paulus.* Ostendit nunc Lucas quomodo nodum Deus abruperit quo Proconsul ligatus erat, nam quum mago nimis esset deditus, non poterat tanquam solutus & liber veram doctrinam amplecti: incredibili enim modo quas illaqueauit mentes diabolus sibi mancipatas tenet, vt apertissimam veritatem non cernant: illo autem prostrato, facilis ad Proconsulem Paulo aditus fuit. Obserua autem quod dicit Lucas, *Fidem* euerti, quum oppugnatur Dei verbum. vnde colligere licet, fidem in verbo esse ita fundatam, vt absque hac fultura ad quoslibet impetus labascat: imò nihil aliud esse quàm spirituale verbi Dei ædificium.

10 *Plene omni dolo.* Tantus excandescentiæ ardor non temere obrepsit Paulo, nullum enim profectum sperabat, si moderata & placida ratione ageret. Semper quidem exordiendum à doctrina: monendi etiam, hortandi, & stimulandi sunt, quos nõdum penitus obstinatos esse constat. Nec certe Paulus primo statim ingressu tam vehementer in magum fulminat: sed vbi eum videt malitiose & ex professo cum pietatis doctrina bellum gerere, non secus ac Satanæ mancipium tractat. Sic cum deploratis Euangelii hostibus agendum, in quibus aperta contumacia, & impius Dei contemptus se profert, præsertim vbi aliis viam obstruunt. Ac nè quis præter modum excanduisse Paulum existimet, disertè exprimit Lucas, Spiritus instinctum illi fuisse ducem. quare non modò reprehensione caret hic zeli feruor, sed horribilem metum incutere debet profanis Dei cõtemptoribus, qui insurgere contra eius verbum non dubitant: quandoquidem in eos omnes nõ ab homine mortali, sed à Spiritu sancto per os Pauli fertur hæc sententia. Quãtum ad verba spectat, locus hic refellit eorum errorem, qui Saulum putant nomen sibi ex Proconsule sumpsisse, quasi victoriæ trophæum erigeret. multæ quidem sunt in contrariam partem rationes & satis validæ: verùm locus hic vnus sufficit, vbi demonstrat Lucas nondum adducto ad fidem Proconsule, fuisse binominem. Nec dubium est quin gentile inter Iudæos nomen retinuerit. scimus autem hoc fuisse vsitatum, vt qui ciues erant Romani, nomen aliquod Italicum mutuarentur. Versutiam Lucas dolo coniungit, quæ synceritati cõtraria est: dum scilicet astuti homines versatile suum ingenium huc illuc trãsformant, vt nihil habeant vnũ vel simplex: quanquam nomen Græcum, quo vtitur Lucas, promptam ad nocendum audaciam

fuit sagina. Similiter, quũ hodie videmus sanguinarios Ecclesiæ hostes expansis fortunæ alis, in cælũ vehi, non est quòd animi nobis concidãt. potius occurrat illud Solomonis dictũ, Calamitatẽ præcedit superbia, & antẽ ruinã cor extollitur.

Herodes infensus erat. Lucas vtitur cõposito Participio θυμομαχῶν, quod Simultatem & odium notat. non ergo apertè bellum gerebat Herodes cum istis vrbibus, sed tale erat dissidium, vt obliquis artibus, perinde ac cuniculos agendo, paulatim eas subigere tentaret. Rara, vt ait Demosthenes, liberis vrbibus concordia esse potest cum monarchis. adhæc, ferox erat Herodis ingeniũ, multa audacia, inexplebilis cupiditas. Nec dubium est, quin Tyrus & Sidon, quædam veluti repagula fuerint ad cohibendam eius intemperiem, vt erãt vrbes opulentæ, & ferendo iugo non assuetæ. Vetustæ etiam gloriæ memoria animos facere potuit. quum vulgare sit, fastum ex diuitiis gigni, nõ miru est si fastuosæ fuerint duæ istæ vrbes: quarum alteram maris reginam facit Isaias 23, 8, cuius negotiatores, dicit fuisse reges: & institores, satrapas. Sidonis quoque arrogantiam ex opibus conceptam alibi prædicat Isa. 23. 12. quamuis autem vltimas ferè clades non semel perpessæ essent, ipsa tamen situs commoditas, breui eas in pristinum statũ restituit. Hinc factum est, vt Agrippam nuper contemptum hominem & obscuræ fortunæ, adeóque ex carcere & compedibus ereptum, minus æquo animo ferrent, præsertim quum impotenter dominaretur in suos, & vicinis grauis ac damnosus esset.

Quum aleretur eorum regio. Quum aperto marte Tyrios & Sidonios aggredicõmodum illi non esset, annonam illis ex regno suo importari vetat. Ita, sine vlla manu & copiis, lenta obsidione ipsos premebat. Angusti enim erant vtriusque vrbis fines, & ager sterilis, quũ magnus populus alendus esset. Fame itaque domiti suppliciter pacem petunt, nec iam gratuitam. neque enim dubium, quin lèges illis fuerint impositæ: & *Blastum* istũ cuius meminit Lucas, non nudis verbis fuisse persuasum, sed muneribus delinitum, vt pacis esset interpres, credibile est. Cur Erasmo visum fuerit, secus hunc locum transferre quàm verba sonant, nescio.

21 *Statuta autem die*. Pacem Tyriis & Sidoniis datam retulit Lucas, quia hæc Regi occasio fuit habendæ concionis, proculdubio, vt eos sibi in posterum obnoxios redderet. Extat eadem historia apud Iosephum libro Antiquitatum decimo nono: nisi quòd vbique Agrippam nominat, qui à Luca vocatur Herodes. Verisimile est Agrippæ nomen illi fuisse proprium, nec aliter vocatum esse quandiu priuatus vixit: postquam verò regnum adeptus est, dignitatem regiam ex aui nomine captasse. In re quidem ipsa & circunstantiis omnibus, mirus est consensus inter Iosephum & Lucam. Primum de loco conuenit. Vestem Iosephus dicit auro fuisse contextam, quæ soli radiis percussa, suum fulgorem vicissim redderet: arreptam fuisse hanc ansam ab aulicis, vt deum consalutarent subitò vulnus illi fuisse inflictum: quin etiam bubonem fuisse visum, funi insidẽtem supra caput, qui futuræ cladis esset prænuntius. Adeò autem non dubitat sacrilegam eius insolentiam hoc pœnæ genere fuisse castigatam, vt id palàm fuisse ab ipso inter dira tormenta agnitum commemoret, En ego ille vestra prædicatione deus, vitam miserrimo exitu finire cogor. De pace cum Tyriis & Sidoniis facta, nulla illic mentio: sed quòd ludos in honorem Cæsaris celebraret. Verùm pacis ratione potuit instituti ludorum celebritas: quod solenne fuisse scimus.

23 *Confestim percussit eum*. Sicut prius Angelus gratiæ Dei minister fuit in liberando Petro, ita & nunc eius vindictam exequitur aduersus Herodem. Solet autem Deus interdum vti Angelorum cælestium opera in pœnis infligendis: sed aliquando diabolos veluti carnifices statuit, quorum manu iudicia sua exerceat. Atque hoc promiscuè facit, tam erga fideles suos, quàm reprobos. Vexatur Saul per Satanam, 1. Sam. 16. 14. sed idem etiam sancto Iob contigit, Iob 1. 12, & 2. 7. In Psal. 78. 49, plagæ quibus Deus impios castigat, malis angelis tribuuntur. sed videmus vt Angelus, qui præses est salutis Ecclesiæ, AEgyptios in primogenitis percutiat, Exod.

12.29.quanquam malignos spiritus Scriptura vocat Dei Spiritus, quòd eius imperio, licet inuiti pareant. sed vbi epitheton Mali non additur, sicuti hoc loco, intelligi debet Angelus qui sponte Deo obsequitur. forma tamen bubonis, cuius Iosephus meminit, diabolo magis figurando, quàm cælesti Angelo quadrabat. Porrò, qualis fuerit species morbi, non ausim pro certo asserere. nomen, quo vsus est Lucas, significat, à vermibus fuisse excesum. Multi coniiciunt, morbum fuisse pedicularem. Hoc quidem certum est, fœtore & putredine, quum adhuc spiraret, fuisse corruptum, vt esset quasi animatum cadauer. Ita, non tantùm diris tormentis cruciatus fuit, sed omnium probris & ludibrio expositus. Nam pœnæ genus eligere Dominus voluit, quo superbi hominis ferociam extrema ignominia obrueret. Si à magno aliquo & valido exercitu victus esset, atque ad inopiam redactus, non ita animaduersũ fuisset Dei iudiciũ: & fuisset hæc liberalis & regia castigatio: sed quũ illi infesti sũt pediculi & vermes, & ex ei9 corpore fœtida hæc putredo erũpit, quæ ipsũ arrosum conficiat, pro sua dignitate ac merito tractatur. In hunc modum Pharao, Exod. 8.17.24, quum aduersus Deũ indomito fastu toties insurgeret, non regaliter à vicino aliquo principe impetitus fuit, sed locustæ & bruci fuerunt Dei milites ad gerendum cum eo bellum. nam quò quisque insolentius se extollit, eò dignior est, quem Deus contumeliosè ad extremos vsque inferos deiiciat. Hæc ratio est, cur fictitium hunc deum Herodem vermibus rodendũ exposuerit: cuius rei tandem expressa illi fuit cõfessio, quum diceret, En ego ille vestra salutatione deus, miserè ad mortem rapior. Tam conspicuum horribilis vindictæ exemplum in regia persona terrere nos non parum debet, ne plus sumere nobis quàm par sit, audeamus: ac ne etiam fallaci hominum applausu & blanditiis tanquam mortifero veneno inebriari nos sinamus.

Quia non dedisset gloriam Deo, Non ideo tantùm damnatur sacrilegii, quia se Deum vocari passus est, sed quia sui oblitus, honorem Dei ad se transtulit. Non legimus Babylonio regi datũ fuisse similem plausum: cui tamen Propheta Isa. 14.13.14, exprobrat, quòd se Deo æquare tentauerit. Ergo, hoc omnibus superbis commune est sacrilegii crimẽ, quòd sibi arrogando plusquam fas est, Dei gloriam obscurant: atque ita Gigantum more, quantum in se est, Deum è suo solio detrahere conantur. Vtcunque Dei titulum non vsurpent, nec palàm ore iactent se esse deos, quia tamen sibi rapiunt quod Dei proprium est, ipso in ordinem coacto, dii esse & haberi cupiunt. Porrò, huius mali originem designat Propheta vno verbo, quum Nabuchadnezer ita loquentem inducit, Ascendam. Quare, vnum est remedium si quisque se in gradu, quo locatus est, cõtineat: qui humiles sunt & abiecti, altitudinem non appetant: summi autem Reges, & quicunque supra alios eminent, se tamen mortales esse meminerint, modestéque suam altitudinem Deo subiiciant. Cæterùm, notandum est, non satis esse, si ex dimidia parte tribuant homines honorem Deo, qui sibi in solidum vendicat quod suum est: si aliqua ex parte se submittant, quos vult penitus humiliari. Iam quum Scriptura omni sapientiæ, virtutis & iustitiæ laude nos exinaniat, ne minimam quidẽ gloriæ particulã sibi arrogare quisquã nostrũ potest sine sacrilega Dei spoliatione. Ac mirum est, quum Scriptura pronũtiet quasi ex professo bellum Deo inferre, quotquot se efferunt: fateamur autem omnes non nisi exitio nostro id posse fieri: passim tamen maximam hominum partem furiosa audacia in suum exitium ruere. Vix enim centesimus quisque suæ conditionis memor, suam Deo gloriam intactam relinquit.

24 *Sermo autem Dei.* Sublato tyranno, repente Ecclesia quasi ex lupi faucibus erepta fuit. Ergo, quanuis fideles reputentur oues mactationi destinatæ, Ps. 44.23, Ecclesia tamen hostibus suis semper est superstes, & sermo Dei quanuis subinde oppressus videri queat impia hominum tyrannide, mox tamen deintegro emergit, Rom. 8.35. Neque enim consilium Lucæ fuit, tantum referre quid acciderit post Herodis mortem, sed etiam hoc exemplo animos nostros erigere, vt certò statuamus, Deum quod tunc

tunc fecit, omnibus seculis facturum, vt Euangelii cursus per omnia hostium impedimenta tandem perrumpat, ac quò magis Ecclesia minuitur, cælesti benedictione augescat.

25 *Barnabas autem & Paulus.* Ministerium, quo Paulum & Barnabam defunctos fuisse scribit Lucas, ad elemosynam referri debet, cuius suprà facta fuit mentio. quũ enĩ ab Agabo propheta prædicta esset sterilitas & fames, Antiochiæ collecta fuit pecunia à fratribus, quã Ierosolymitanæ ecclesiæ inopiã leuarẽt. huius pecuniæ ferendæ prouincia Barnabæ & Paulo mandata fuerat. Nunc Lucas *Antiochiam* reuersos fuisse dicit, vt transitum sibi ad nouam historiam faciat. Addit, *Ioannem* cognomine Marcum, cuius mater honorifice prius laudata fuit, ab illis assumptum fuisse comitem, qui postea grauis & noxii inter eos dissidii causa fuit, vt videbimus.

CAPVT. XIII.

Rant autem quidam in ecclesia, quæ Antiochiæ erat, Prophetæ & doctores, Barnabas & Simeon, qui vocabatur Niger, Lucius Cyrenæus, & Manaim, qui cum Herode tetrarcha educatus fuerat, & Saulus.

2 *Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus: Separate mihi Barnabam & Saulum in opus, ad quod vocaui eos.*

3 *Tunc postquam ieiunassent, & precati essent, & illis imposuissent manus, eos dimiserunt.*

1 Sequitur historia non tantùm digna memoratu, sed cognitu etiam apprimè vtilis, quomodo Paulus ordinatus fuerit Gentium doctor. nam vocatio eius veluti clauis fuit, qua Deus nobis aperuit regnum cælorum. Scimus vitæ æternæ fœdus peculiariter fuisse sancitum cum Iudæis, ita nihil ad nos Dei hæreditas, quum essemus extranei, Ephes. 2.12, & maceria interposita erat, quæ domesticos ab alienis discerneret. Ergo nihil nobis profuisset, Christum salutem mundo attulisse, nisi, dissidio sublato, patefactus nobis in Ecclesiam ingressus foret. Iam quidem mandatum habebant Apostoli de Euangelio per totum orbẽ publicando, Marc. 16.15. verùm hactenus se intra Iudææ metas continuerant. Quum Petrus ad Cornelium missus fuit res adeò noua erat & insolens, vt prodigii loco ferè habita fuerit: deinde, videri poterat illud esse priuilegium paucis hominibus extra ordinem concessum: Sed nunc, quum ex professo Paulum & Barnabam Deus Apostolos Gentibus designat, hoc modo ipsas æquat Iudæis: vt Euangelium promiscuè vtrisque commune esse incipiat. Nunc ergo diruitur maceria, vt qui procul erãt, & qui propè, reconcilientur pariter Deo: & collecti sub vnum caput, pariter in corpus vnum coalescant. Ergo, Pauli vocatio non minus apud nos ponderis habere debet, quàm si palàm clamaret è cælo Deus, Salutem olim Abraham & semini eius promissam, Gen. 22.18, non minus hodie ad nos pertinere, quàm si ex Abraham essemus nati. Ideo tantopere multis locis laborat Paulus in asserenda sua vocatione, Gal. 1.15, & 2.8, vt certò statuant Gentes, neque fortuitò, neque humana temeritate ad se perlatam fuisse Euangelii doctrinam, sed admirabili primùm Dei consilio, deinde aperta iussione, dum testatum fecit hominibus quod apud se decreuerat.

Erant in ecclesia. Quid differant, meo saltem iudicio, Doctores à Prophetis, quarto ad Ephesios capite, 11, & prioris ad Corinthios duodecimo, 28, exposui.

Hoc loco possunt hæc duo esse synonyma, vt significet Lucas, Viros complures in illa ecclesia fuisse singulari Spiritus gratia præditos ad docendum. Certè non video, qui conueniat *Prophetas* accipere, qui vaticinandi dono pollerent: sed potius eximios Scripturæ interpretes notari arbitror. Tales autem docendi & exhortandi munus obibant, quemadmodum testatur Paulus prioris ad Corinthios quartodecimo, 29. Spectandum est Lucæ consilium: Paulus & Barnabas Antiochenæ ecclesiæ ministri erant, inde nunc ipsos Deus aliò euocat. Ne quis putaret ecclesiam illam probis & idoneis ministris nudatam esse, vt cum eius damno Deus aliis consuleret: occurrit Lucas, ac docet tales fuisse eius copias, vt aliorum inopiæ succurrens, nihilominus residuum haberet, quantum in vsum suum esset satis: vnde apparet, quàm liberaliter effusa fuerit Dei gratia in ecclesiam illam, vnde riui huc illuc deduci possent. Sic etiam nostro tempore quasdam ecclesias Deus præ aliis locupletat vt sint ad propagandam Euangelii doctrinam seminaria. *Manaim*, qui simul educatus fuerat cum Herode, ex nobili aliqua familia ortum fuisse oportet, qui Herodi sodalis additus fuerit. Hoc autem data opera Lucas commemorat, vt pietatem eius nobis prædicet: quia cõtempto mũdi splendore, ad humilem & contemptum Christi gregem se contulisset. Poterat certè vnus esse ex præcipuis aulicis, si in animo eius regnasset ambitio: atquí, vt Christo se totum addicat, non recusat illos honorum fumos cum probro & ignominia mutare. nam si reputamus qualis tunc fuerit Ecclesiæ conditio, non potuit Euangelio nomen dare, quin se vulgari infamiæ subiiceret. Ergo, eius exemplo erudire nos Dominus voluit ad mundi contemptum, vt forti altóque animo calcare totum mundum discant, qui aliter verè non possunt esse Christiani, quin ea quæ carni preciosa sunt, tanquam noxia impedimenta abiiciant.

2 *Ministrantibus illis Domino*. Verbũ quo vtitur Lucas, non modo Sacris operari, sed interdũ etiã Publica munia obire significat. Cæterùm quoniã Gentilium sacra vt plurimùm hostiis & victimis constabant: sæpe pro Sacrificia offerre accipitur. qui sensus Papistis maximè arrisit, vt aliquod fuisse in vsu Apostolis sacrificium probarent. verùm vt illis detur quod postulant, ridiculè tamen in suæ Missæ patrocinium Antiochenos Doctores sacrificasse obtendunt Primò, quum verbum sit pluralis numeri, sequetur, Missas fuisse à singulis celebratas. Sed omissis ineptiis, considerandum esse dico, quale sacrificii genus Ecclesiæ suæ Christus commendauerit. Fingunt Papistæ sibi ad immolandum Christum & pacem cum Deo eius mactatione redimendam, iniũctum esse sacerdotii munus. Huius rei adeò in Scriptura, nulla fit mentio, vt potius hunc sibi vni honorẽ Filius Dei vendicet. Quare, aliud est Christianæ Ecclesiæ sacerdotiũ, vt scilicet quisque se & sua Deo offerat, publici autem ministri spirituali Euangelii gladio animas sacrificent, quemadmodum Paulus quinto decimo, 16, ad Romanos docet. Adhæc, preces omnium piorum, spirituales sunt labiorũ vituli, Ose. 14. 3. quibus ritè placatur Deus, quum illi è sacro altari offeruntur. hoc est, Christi nomine, decimo tertio capi. 13. 15, ad Hebræos. Quum ergo nũc Lucas recitat *ministrasse* Deo Prophetas & Doctores, quum loquutus est illis Spiritus: nihil aliud intelligo, quàm fuisse tunc in actione publica. Addit ieiunium, vt sciamus eorum mentes omni impedimento fuisse solutas, ne quid obstaret, quo minus vaticinio magis attentæ essent. Cæterùm, dubium est, fueritne susceptum ab illis ex professo ieiunium, an solùm significet Lucas, vsque ad tempus illud fuisse ieiunos. Hoc quidem extra controuersiam est, expressas fuisse istas circunstantias, quò plus fidei apud nos habeat Pauli vocatio.

Segregate mihi. Iubet Deus Ecclesiæ suffragiis emitti Paulum & Barnabam quò ipsos destinauit. vnde colligimus nullam esse legitimam Pastorum electionem, nisi in qua Deus primas tenet partes. Nam quòd iussit ab Ecclesia eligi Pastores & Episcopos, non ideo tantum licentiæ permisit hominibus, quin ipse tanquã sũmus moderator

audaciam significat: sed prior significatio melius conuenit. Per *filium* diaboli intelligitur homo perditus, ac deploratus. Tales sunt omnes, qui malitiose, & quasi data opera, quod iustum est ac rectum oppugnant: ideo subiicit Paulus, magum esse *inimicum* omnis iustitiæ.

Non desinis euertere. Vias Domini appellat totam rationem, qua nos ad se deducit. hanc testatur planam esse & rectã: magum autem accusat, quòd suis ambagibus & strophis eam contortam, flexuosam, & perplexam reddat. vnde vtilis doctrina colligi potest, diaboli scilicet astu fieri, ne facili cursu ad Dominum pergamus. simplicem enim viam & minimè spinosam in verbo suo nobis monstrat. Quare sedulò cauẽdi sunt impostores, qui suis vel salebris, vel spinis viam impediunt, vel reddunt nobis asperam. Hîc verò repetere iterum conuenit quod prius attigi, non semper dandum esse vitio Christi seruis, si violento impetu ferantur contra professos sanæ doctrinæ hostes: nisi forte Spiritum sanctum intemperantiæ reum agere libeat. Neque tamen ignorò quàm procliuis sit hac in parte lapsus: quò magis ad cauendum intentos esse pios doctores necesse est. primùm, ne zeli prætextu, carnis affectibus indulgeant: deinde, ne præcipiti & intempestiuo feruore ebulliant, vbi adhuc moderationi est locus: tertiò, ne futilibus ac indecoris conuitiis habenas laxent: sed tantùm vt rei indignitatem verborum grauitate exprimant. Talis fuit sancti zeli & spiritus vehementia in Prophetis: quam si turbulentam iudicant molles & delicati homines, nõ reputant quàm chara & preciosa sit Deo sua veritas. Nunc non vnus Elymas ad subuertendam fidem insurgit, sed innumeri, & quidẽ longè sceleratiores. videmus enim quã sacrilega audacia omni honore Deũ spolient, quàm fœdis corruptelis totam religionem profanent, quàm crudeliter miseras animas præcipitent in æternum exitium, quàm indignè Christo illudant, quàm fœdè totum Dei cultum deformẽt, quàm atrocibus probris lacerent sacram Dei veritatem, quàm barbara tyrannide Ecclesiam Dei vastẽt: vt eos dicas Deum pedibus calcare. Sunt tamẽ morosi plerique Philosophi, qui furiosos illos gigantes blanditiis mulceri vellent. Atqui, quum tales palàm sit nunquam gustasse, quid sibi velit illud, Psal. 69.10. Zelus domus tuæ comedit me: eorum frigore, aut veterno potius valere iusso, acriter, vt decet, in asserenda Dei gloria vsque ad summum feruorem efferamur.

11 *Ecce manus.* Manus hîc ponitur ad plagam infligendam: quo significat Deum huius vindictæ esse authorem, se verò duntaxat ministrum. Porrò, hæc facultas mihi esse videtur, quam Paulus ipse, 1. Cor. 12. 28, δυνάμεις appellat. Nam sicuti pollebant virtute Spiritus ad iuuandos miraculis fideles, sic flagellum in manu habebant, quo rebelles & obstinatos domarent. Talem Petrus in Anania & Sapphira Dei vindictam exeruit, Suprà 5.5, sed quoniã miracula vt plurimum Christi naturã referre debebant, qui totus humanus est, suauis, beneficus, & misericors: ideo rara diuersæ potentiæ exempla per Apostolos edi voluit. neque putandũ est hac facultate fuisse instructos, quoties libitum esset quempiam vlcisci, sed Spiritus Dei, qui sic eos armabat, idem ad rectum & legitimum vsum director fuit. Itaque memoria tenẽdũ est quod prius habuimus, Paulũ Spiritus instinctu loquutum esse. Porrò, vindictæ genus valde appositum fuit. nam quum solẽ obtenebrare magus tentaret, & aliis præripere lucis beneficium, ipse in horribiles tenebras iure demersus fuit. Sed quũ hodie multi ex Papistis impietate magum istum superent, mirum videri potest, cur illis impunè cedat audacia, in qua tam insolenter se iactant. An manus Dei imbecillior esse cœpit? an illum minor tangit gloriæ suæ cura? an vindicandi Euangelii studium remisit? Respondeo, Visibilem hanc pœnam, quæ mago semel inflicta fuit & similes, perpetuæ iræ Dei exẽpla esse in eos omnes qui puram Euangelii doctrinã, vel corrumpere & adulterare, vel palàm suis calumniis oppugnare non verentur. scimus enim in hunc finem ad tempus edita fuisse miracula, vt perpetuò vigeãt, ac ante oculos versentur, nobísque lu-

ceant ad spectanda Dei iudicia, quæ oculis non ita conspicua sunt. Cæterùm, Deo hanc vel illam rationem, qua puniat hostes suos, præscribere nostrũ non est. Sergius Paulus, qui ante virilem ætatem nullum religionis veræ gustũ habuerat, qui à pueritia variis superstitionibus imbutus, valde ardua obstacula habebat, quæ ipsum à fide prohiberent: qui postremò magi deliriis fascinatus, vix poterat ad fidem accedere, non leuibus adminiculis opus habuit. Hinc factum est, vt Deus quasi è cælo manum apertè porrigeret. quanquã in eius persona, non omnes adiuuit. Idẽ enim Euãgelium, cuius tunc sancita fuit authoritas, hodie nobis prædicatur. neque tamen ita cessat Deus, quin diuersis modis formidabilem suã potentiam cõtra Euãgelii hostes exerat: nisi ad eius iudicia tam hebetes nobis essent oculi.

12 *Tunc Proconsul videns.* Hoc est quod dixi, abruptos fuisse laqueos, quibus ipsum deuinctum Elymas tenebat. miraculo enim ad fidem deductus fuit: quia initium fidei est ac præparatio, doctrinæ reuerentia. Quum ergo minimè obscurũ diuinæ virtutis specimen oculis cerneret, Paulum agnouit diuinitus missum esse, atque ita eius doctrinam, in cuius fide prius hæsitabat, suspicere incœpit. Nunc si Dominus Euangelii fidem, quæ tot támque validis vndique machinis concutitur, mirabiliter in multorum animis firmam sustinet, si incredibili modo facit, vt per mille obstacula eluctetur fidei cursus, hac eius gratia contenti, ne obmurmuremus, vel cum eo expostulemus, ac si deterior esset nostri conditio, si miracula quotidie noua pro voto nostro non fiant.

13 *Quum autem à Papho soluissent Pauli comites, venerunt Pergen Pamphiliæ. Ioannes autem digressus ab ipsis, reuersus est Ierosolymam.*

14 *Porrò, illi quum regionem transiissent Pergæ, venerũt Antiochiam Pisidiæ, & ingressi in Synagogam die Sabbathorum sederunt.*

15 *Post lectionem verò Legis & Prophetarum, miserunt Magistri Synagogæ ad eos, dicentes: Viri fratres, si est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.*

13 Narratur hîc altera Pauli statio. nam Papho digressus, quũ venisset Antiochiam Pisidiæ, illic memorabilẽ cõcionem habuit, quam vnà cum successu referet Lucas. Prius tamẽ obiter commemorat Ioannis discessum, quia postea tristis dissidii causa fuit. Quum dicit Paulus comites *soluisse* Papho, primo loco intelligit Paulũ ipsum, deinde alios, excepto vno. Ita notando eius mollitiem, alios laudat qui infatigabili constantia Paulum sequuti sunt.

14 *Ingressi die Sabbathorum.* Numerum pluralem loco singularis posuit, sicuti alibi sæpe in Scriptura occurrit. Solebant enim Sabbathis conuenire, ne ipsorum otium inutile & ignauum foret. Habebat quidem Sabbathi institutio & alium finem, vt spiritualis quietis esset figura, dum fideles mundo & carni mortui, propria voluntate se abdicant, & cessant à suis operibus. Huius veritas, quia nobis constat in Christo, dum illi consepulti exuimus veterem hominem, ideo vetus figura preteriit. Sed Deus politicum vsum simul spectauit, vt Iudæi curis omnibus aliis & negotiis soluti, sacros conuentus agerẽt. ita cessatio ab operibus terrenis, cælestibus suis exercitiis locum dabat. Sic & hodie feriis vtendum est. ideo enim alia omnia intermittere conuenit, vt liberius Deo vacare liceat.

15 *Post lectionem Legis.* Precum nulla fit mentio, quas tamen certum est minimè omissas vel neglectas fuisse. sed quia Lucæ propositum erat referre, quã Paulus illic habuit concionem, non mirum

tum est, si solùm commemoret quæ ad docendi ordinem spectabant. Est autem hic insignis locus, ex quo discimus qualis illo seculo apud Iudæos tractandæ doctrinæ fuerit ratio. Legi & Prophetis dabatur primus locus: quia nihil Ecclesiæ proponere fas est, quod non ex illo fonte haustum fuerit. Hinc etiã colligimus, nõ suppressam fuisse inter paucos Scripturam, sed omnes ad eius lectionem promiscuè fuisse admissos: postea, qui docendi & exhortãdi gratia pollebant, secundas habebant partes, tanquã interpretes Scripturæ, quæ lecta erat. Ostendit tamen postremò Lucas, non omnibus permissum fuisse loqui, ne ex licentia nasceretur confusio: sed exhortanti munus certis hominibus fuisse mãdatum, quos Principes Synagogæ, aut Magistros nominat. Itaque Paulus & Barnabas non statim ad loquendũ prorumpunt, ne consuetum ordinem nimia festinatione perturbẽt: sed modestè expectant, dum fiat dicendi copia: ídque eorum permissu penes quos publico consensu authoritas erat. Scimus quàm corruptus tunc fuerit illius populi status, & Lucas tandem in fine capitis ostendet, Antiochenos istos in respuenda Christi gratia, plusquam superbos & præfractos fuisse: & tamen hoc boni residuum inter ipsos erat, vt eorum cœtus decenter & honestè essent compositi. quò magis pudenda est tã deformis cõfusio, qualis hodie inter eos, qui Christiani haberi volunt, conspicitur. Scripturam quidem Papistæ in suis tẽplis, alta & sonora voce cantillãt, sed lingua incognita, vt nullus ad populũ fructus redeat. Raró quicquam doctrinæ accedit, ac tunc quoque lõgè præstaret silere impios rabulas, qui pro Dei verbo impura sua commenta ingerunt, & impietatum suarum fœtore contaminant quicquid sacrum est.

Si quis in vobis est. Hæc locutio denotat quicquid est in hominibus gratiæ ad Ecclesiam ædificandam, id esse quasi depositum. Quanquam particula, *in*, secundum phrasim Hebraicam, potest superuacua esse. Ideo presſius in ea re non insisto: quia simplex potest esse sensus, si qua vobis exhortatio est quæ apta sit, & vtilis populo. Cæterùm, exhortatio doctrinam non excludit. sed videtur hoc nomen cõmuni vsu fuisse apud eos receptum: quia propriè Doctoris officium est, non proferre quicquam ex suo sensu nouum: sed Scripturam, qua comprehenditur tota piorum sapientia, ad præsentem populi vsum aptare. Hoc modo non tam docent, quàm doctrinã aliunde sumptam in ædificationem Ecclesiæ accommodãt. quod ego per verbum *exhortandi*, notari arbitror.

16 *Surgens autem Paulus, quum manu signum silentij dedisset, dixit: Viri fratres, qui timetis Deum, audite.*

17 *Deus populi huius elegit patres nostros, & populũ extulit, quum inquilinus esset in terra AEgypti: & eos eduxit inde brachio excelso.*

18 *Et circiter quadragita annos, tulit eorũ mores in deserto.*

19 *Et deletis septem Gentibus in terra Chanaan, terram ipsorum illis hæreditariam dedit.*

20 *Posthæc annis circiter quadringentis & quinquaginta dedit Iudices vsque ad Samuelem Prophetam.*

21 *Inde postularunt Regem, & dedit illis Deus Saul filiũ Cis, virum ex tribu Beniamin annis quadraginta.*

22 *Et sublato illo suscitauit illis Dauid in Regẽ, de quo testimonium reddẽs, dixit: Inueni Dauid filium Iesse. virum*

secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.

23 *Cuius ex semine Deus secundum promissionem suscitauit Israeli Saluatorem Iesum.*

16 Initiò notandus est cõcionis status, ne putemus verba temere in aerem fundi. videtur quidẽ ab ouo ordiri Paulus, sed nihil dicit quod nõ optimè præsenti instituto conueniat. Consilium eius est, Iudæos ad Christi fidem adducere: quod vt fiat, ostendi illis necesse est, hoc vno ipsos excellere præ aliis gentibus, quia illis promissus est Saluator: cuius regnum summa & vnica eius sit felicitas. Hoc igitur Pauli exordium est, Quòd electi sunt olim, vt peculiaris essent Dei populus: quòd tot beneficiis, quantumuis indignos se præstarent, continua ætatum serie fuerint affecti, hoc à promissione Messiæ pendére, & spectare ad eum scopum, vt per manum Messiæ eos Deus gubernet: ac proinde nihil esse quo glorientur, nisi sub caput suum colligantur. imò nisi oblatum recipiant, irritum fore vitæ fœdus quod Deus cum Patribus ipsorum pepigerat, nullámque fore adoptionem. Huc spectat prima pars concionis, præcipuum hoc esse Legis caput, & fœderis diuini fundamentum, vt Christum habeant ducem ac præsidem, qui omnia apud eos instauret: sine eo nec stare religionem posse, & ipsos fore miserrimos. Inde Paulus ad alterum membrum descendit, quòd Iesus ille quem prædicat, verè sit Christus, per quem exhibita sit salus populo. modũ etiam redemptionis per ipsum partæ, explicat. Præterea de virtute eius & officio disserit, vt sciãt quid ab ipso bonorum sperandum sit. Extrema clausula obiurgationem continet. horribile enim illis iudicium minatur, si authorem salutis vltrò se offerentem respuant. ad quem cupidè expetendum Lex & Prophetæ eos sollicitant. Hæc ferè summa est: nunc singula suo ordine excutiam.

Viri fratres Quia satis tenebat Paulus multos esse degeneres Abrahæ filios, duplici nomine compellat Iudæos, quos alloquitur. Primò, vocat *fratres*, respiciens ad commune genus: simul tamen admonet veros fore Israelitas, si Deum timeant. ac tunc quoque demum idoneos fore auditores: quia timor Domini, principium sapientiæ. Eadem ratione attentos reddit fideles, & sibi audientiam apud eos conciliat: acsi diceret, Quanuis multi se iactent filios Abrahæ, qui minimè tãto honore digni sunt, ostẽdite vos non esse adulterinum semen. Hinc discamus nõ esse vnius seculi vitiũ, quòd probi & synceri cultores hypocritis permixti cõmune inter se habent Ecclesiæ nomẽ. sed hoc sedulò nobis agẽdum, vt re ipsa simus, quod dicimur: quod præstabit verus Dei timor, non externa tantùm professio.

17 *Deus populi huius.* Hæc præfatio testis erat Paulum minimè nouitatem aliquam moliri, quæ populum à Lege Mosis abduceret. Vnus quidem est Gentium omnium Deus: sed ***Deum*** populi illius vocat, cui se deuinxerat, & qui colebatur inter posteros Abrahæ, penes quos solos pura & integra vigebat religio. Eódem pertinet quod mox subiicitur, *Elegit* Patres nostros. testatur enim his verbis, nihil se minus captare, quàm vt à Deo vero & viuo deficiant, qui eos à reliquo mundo segregauit. Nec mihi sanè dubium est, quin clarius expresserit, se Deũ illis nõ ignotum, vel nouitiũ prædicare: sed qui pridẽ eorum Patribus innotuerat. ita breuiter cõplectitur solidam Dei notitiã, quæ in Lege fundata erat, vt stabilis maneat eorum fides ex Lege & Prophetis concepta. Interea tamen gratuitum Dei amorem erga populum illum commendat. vnde enim factum est, vt soli Abrahæ filii, Ecclesia Dei essent ac hæreditas, nisi quia ipsos à reliquis gentibus discernere Deo placuit? Nulla enĩ fuit dignitas, quæ ipsos discerneret, sed discrimen cepit ex Dei amore, quo gratis complexus est Abraham. Hic gratuitus Dei fauor, sæpe à Mose Iudæis in memoriã reuocatur: vt Deut. 4.37, & 7. 8, & aliis locis: in quo illustre admirabilis cõsilii sui speculum nobis Deus proposuit. quòd nihil excellẽtiæ in Abrahã repe-

reperiens homine ignobili ac misero idololatra,eum tamen vniuerso mundo prætulit.Porrò hæc electio, sicuti circuncisio, totius populi communis fuit, qua sibi Deus Abrahæ semẽ cooptauit. sed fuit altera quoque electio magis ab scondita,qua sibi ex multis Abrahæ filiis paucos Deus secernens, testatum fecit non omnes qui secundum carnem progeniti sunt ex Abrahã,in spirituali genere censeri.

Populum expulit. Quicquid postea beneficiorum contulit Deus in Iudæos ex illo gratuito fauore, quo Patres eorum complexus fuerat,Paulus manasse docet. Hæc enim causa est, cur mirabili Dei virtute redempti, & eius manu in possessionem terræ Chanaan adducti fuerint,tot gentibus in eorum gratiam profligatis. Neque enim res vulgaris fuit,terram suis indigenis orbari,vt inquilinos exciperet.hæc scaturigo est,& radix bonorum omnium,ad quam nos Paulus vocat,quòd Deus patres elegit. hæc eadem fuit Deo admirabilis tolerantiæ causa, ne rebellem illum populum abiiceret,qui sua prauitate millies alioqui se perdidisset.Proinde vbi Scriptura veniam illius sceleribus datam fuisse commemorat, dicit Deum fœderis sui memorem fuisse. Dicit *in altum* euectos fuisse,quum inquilini essent, vt memoria repetãt,quàm magnifica fuerit & splendida liberatio.

18 *Mores eorum tulit.* Græcè maiorẽ habet emphasin & gratiam verbum cõpositum,quo Dei indulgentia exprimitur,in sustinendo populo, quem peruicacem & immorigerum esse sciebat.Significat autem iterum Paulus,in causa fuisse Dei electionem, vt eius bonitas cum populi malitia certaret. Notandũ est tamen,Deum populi electi,dum firmus stare vult in suo proposito, ita misertum esse,vt rebelles nihilominus & impios seuerè vltus fuerit.Populo quidem pepercit,ne penitus ipsum extingueret,sicuti iure poterat, sed modum simul inuenit, ne inulta manerent scelera.Atque ita impletum est illud Isai.10. 4.22.Si fuerit multitudo quasi arena maris,reliquiæ saluæ fient.

20 *Dedit illis* Iudices. Hoc nomine Scriptura Præfectos & Gubernatores intelligit.hîc autẽ aliud immensæ erga Iudæos Dei clementiæ testimonium est, quòd tam multis eorum defectionibus ignouit. nam quæ breuiter colligit Lucas, probabile est, clarius fuisse & vberius à Paulo exposita. Scimus autem qualis toto illo tẽpore fuerit populi status:quum subinde iugum indomita petulantia excuteret, sæpe grauissimis cladibus afflictus fuit, mox tamen, quum humiliatus esset,ex tyrannide hostium Deus eum eripuit.Ita per multas mortes corpus eius incolume seruauit totis quatuor seculis & dimidio.Atque hinc apparet,quàm indigni toties spreto & abiecto Dei fauore fuerint, nisi electionis constantia vicisset.quomodo enim nunquam fatigatus est Deus,quin centies fœdifragis fidem ipse seruaret, nisi quia oculos in Christum suum conuertens, fundatum in ipso fœdus non passus est intercidere?

21 *Inde postulauerunt.* Hæc verò mutatio perinde fuit, ac si constitutum ab eo regimen palàm euerterent:quod etiam Deus ipse apud Samuelem queritur,1.Sam.8.5.7. Sed obstitit fixa electionis stabilitas, ne pœnam tanta amẽtia dignam luerent: imo praua & illicita populi cupiditas, noua & incredibilis Deo occasio fuit erigendi regni vnde postea Christus prodiret. quomodo enim factum est, vt sceptrum veniret ad tribum Iuda, nisi quia populum Regis creandi desiderium cepit?Et populus quidem improbe: sed Dominus qui malis bene vti nouit,noxam illam vertit in salutem.Quòd Saul regno deiectus est,1.Sam.15.28,id ad coarguendã populi culpam spectabat: sed mox regno in familia Dauidis stabilito, fides vaticinio Iacob constitit,Gen.49.10.

22 *Inueni Dauid seruum meum.* Elogium hoc non tam in laudem personæ citatum fuit à Paulo, quàm vt Iudæos attentiores ad recipiendum Christum faceret.neque enim Dominus nulla aut leui de causa animum suum Dauidi addictum penitus esse testatur,sed aliquid in eo singulare prædicat, ac eum tantopere extollens,vult in eius persona fidelium mentes ad Christum extollere.Locus autẽ ex Psalmo octuagesimo nono, 12,sumptus est.Tantùm inseruit Paulus

quod illic non habetur, fuisse *Dauidem* Isai filium, quod gratiam Dei amplificat. Nam quum homo pecuarius esset Isai, mirabile fuit Dei opus, minimum ex eius filiis, ex ouium caulis extrahere, quem in regni solio locaret. *Inueniendi* verbo significat Deus hominem se adeptum esse vel nactum qualẽ volebat. non quòd se proprio marte & industria comparauerit Dauid, vt talis Deo occurreret, sed locutio ex communi hominum more sumpta est. Sed quæritur: Quum Dauid tam grauiter lapsus sit, quomodo Deus continuæ obedientiæ testimonium illi reddat. Duplex responsio est. nam ad continuum potius tenorem vitæ, quàm ad singula Dauidis opera respexit Deus. deinde non tam pro eius merito sic eum ornauit, quàm in Christi sui gratiam. Certè vno scelere æternum sibi ac suis excidium merit⁹ erat, 2.Sa.11.4, & quantũ in ipso erat, præclusa erat via Dei benedictioni, ne ex Bersabe aliud quàm viperinũ semen tolleret. Atqui tam fœdum eius scelus, in morte Vriæ, miro Dei consilio in contrarium finem cedit, quia ex inauspicato illo & perfidiæ pleno, multis denique maculis inquinato coniugio nascitur Solomon, Ibidem.12.24. Quamuis autem grauissimè peccauerit Dauid, quia tamen toto vitæ cursu Deum sequutus est, sine exceptione laudatur, quòd in omnibus obedientem se præbuerit Deo. Quanquam (vt iam dictum est) altius nos deducit Spiritus, imò communis fidelium omnium vocatio in Christo capite hic nobis depingitur.

23 *Secundum promissionem.* Confirmat hæc etiam particula, quod iam aliquoties dictum est, in mittendo Christo habitam à Domino fuisse solius fidei & bonitatis suæ rationem. misit enim, quia promiserat. Quemadmodum autem promissio gratuitam fuisse salutem testis est, ita simul non vulgarem Euangelio fidem conciliat: quia hinc patet, non repentè prodiisse Christum, de quo nihil vnquam auditum foret. sed qui olim ab initio promissus erat, nunc suo tempore exhibitum. Cæterùm promissiones quas hic obiter attingit Lucas, satis celebres ac notæ sunt. Inter Iudæos autem quotidiano sermone adeò tritæ erant, vt vulgò Christum non aliter vocarent, quàm Filium Dauidis, Mat.22.42, & 15.22. Iesum dicit *excitatum* fuisse Israeli, quia tametsi totius mundi salus est, in primis tamen minister fuit Circuncisionis, ad promissiones, quæ Patribus datæ erant, implẽdas, Rom.15.8. Hebraicum nomen *iesu* Græcè σωτῆρος expressit. Ita bis dixit idem. non est tamen superflua repetitio: quia monere voluit Christum re ipsa esse, & præstare quod nomen illi diuinitus voce Angeli impositum sonat.

24 Postquam Ioannes prædicasset ante faciem ingressus eius, baptismum pœnitentiæ toti populo Israel.

25 Quum autem impleret Ioannes cursum, dixit: Quem me arbitramini esse? Non sum ego. Sed ecce venit post me, cuius non sum dignus subligacula pedum soluere.

26 Viri fratres, filii generis Abrahæ, & qui in vobis timent Deum, *vobis sermo salutis huius missus est.*

24 Scimus quale fuerit Ioannis officiũ, nempe, viã Domino parare. Ideo testimonium eius adducit Paulus, vt Iudæis probet, nõ fictitium se, sed verum Dei Christum prædicare, quem celeberrimus ille præco iam antè commendauerit. non quòd ad rei tantæ probationem sufficiat hominis testimonium: sed Ioannis alia erat ratio, quem fuisse Dei Prophetam passim omnes ferè persuasi erant. Hinc ergo testimonii authoritas, quòd præco è cælo missus, non priuatus quispiam de Christo verba facit. Duo autem summatim recitat Paulus de Ioanne, quòd Baptismum pœnitentiæ docuerit ante Christi aduentum: deinde quod titulum & honorem Messiæ vltro a se reiiciens, Christo cesserit.

Baptismum

Baptismum pœnitentiæ. Baptismus præter Legis ritum & morem inductus, magnæ fuit mutationis symbolum. neque enim ante Christi aduentum quicquam nouare fas erat. Habebant quidem Iudæi in Lege suos baptismos, qui & ipsi pœnitentiæ exercitia erāt. sed Ioannes noui & insoliti baptismi author fuit, vel potius minister, qui spem instaurationis diu speratæ & desideratæ faceret. Quū *Baptismum* pœnitentiæ vocat, non excludit peccatorum remissionem, sed loquitur pro circunstantia loci, quòd baptismus iste, præparatio fuerit ad Christi fidem. Et notanda est locutio, quòd *prædicauit* baptismum: qua monemur, tunc ritè administrari Sacramenta, quū ad visibilem figuram doctrina quoque accedit. neque enim os Baptistæ mutum esse decet: quia inane est sine doctrina signum.

25 *Quum impleret Ioannes cursum.* Secundum membrum testimonii, quòd Ioannes stadii sui metæ vicinus, discipulos Christo remisit. Prius enim baptismi rudimento eos formauerat. tunc autem de manu (quod aiunt) in manū Christo eos tradidit. Interrogatio autem hæc, *quem* me arbitramini esse? non est dubitantis. Reprehendit enim Ioannes, & obiurgat Iudæos, quòd falsum illi Messiæ honorem deferrent. quanquā vno contextu legi potest. Non sum quē esse me putatis: altera tamen lectio receptior, vt etiam plus vehementiæ habet ad refellendum errorem. Porrò, longè plus fidei meretur eius testimonium, quòd oblatum sibi honorem, quē non sine plausu accipere poterat, sponte repudiat, & alteri cedit. Non potest certè suspecta hîc esse ambitio, nec vlla captatio, quæ fidem verbis derogет.

Ecce venit. Hoc est, venturus est: phrasis Hebraica, satis trita etiam in nouo Testamento. Quum se indignū fatetur, qui *corrigias* soluat ex calceis Christi: prouerbialis est figura, qua se extenuat quantū potest, ne sua magnitudo Christi gloriam obscuret. quod enim illi mandatū erat, fideliter curare voluit, vt solus Christus præcelleret. se ergo quātus quantus est, præ illo nihil esse dicit. Quanuis enim Dei seruis sua constet dignitas: vbi tamen ad Christi cōparationē ventum est, redigi in nihilū oportet omnes, vt ille vnus emineat: sicuti euanescere stellas omnes videmus, vt solis fulgori locum cedant.

26 *Viri fratres.* Iterum Iudæos ad amplexandum Christum Paulus extimulat. hoc enim non parum in eorum animis debebat studii & attentionis excitare, quum audirent de salute sua agi, & salutis nuntium sibi propriè destinatum esse. *Filios* Abrahæ vocat, non tantùm honoris causa, sed vt se vitæ æternæ hæredes agnoscant. ac tam blandè eos compellat, ne durum sit à Sacerdote & Scribis quos venerabantur, discessionem facere: quod necesse erat, vt Christum admitterent. Porrò, memoria tenendum est, quòd superius docui: quanuis Gentibus aperta esset iannua regni cælorum, nondum tamen è suo gradu deiectos fuisse Iudæos, quin primogeniti censerentur in Dei familia. Ergo *salutem* illis missā esse dicit, quia ordine priores erant. quia tamen carnale genus non multum per se habebat momenti, & multorum se prodebat impietas, specialiter compellat Paulus veros Dei cultores, significans frustra verba fieri, nisi in eorum cordibus regnet Dei timor, qui ea excipiat, exceptáque foueat. Notandum hoc elogium Euangelii, quòd dicitur *Sermo* salutis. quare plusquam ferrea sit eorum durities oportet, quos sua dulcedine non allicit. Cetærùm, quanuis tale sit natura, reprobis per accidens fit odor mortis in mortem, posterioris ad Corinthios capite secundo, versu 16.

27 *Nam qui habitabant in Ierusalem, & principes eorum, quum eum ignorarent, & voces Prophetarum, quæ Sabbathis omnibus legūtur: eo damnato, has impleuerunt.*

28 *Et quum nullam causam mortis inuenissent, rogarunt*

Pilatum, vt eum tolleret.

29 *Et postquam impleuerunt omnia quæ de ipso scripta erant: sublatum è ligno posuerunt in monumentum.*

30 *Deus autem suscitauit eum ex mortuis.*

31 *Qui visus fuit per dies complures his, qui ascenderant cũ eo à Galilæa Ierosolymã: qui sunt testes eius ad populum,*

27 Prudenter & opportunè scandalo occurrit, quod fidem eorum morari poterat. nam Ierosolyma sanctuarium Dei erat, sedes regia, fons veritatis, & lux totius mundi. atqui illic occisus fuerat Christus. nihil porrò in speciem absurdius videri poterat, quàm eũ suscipere, qui è templo Dei eiectus foret: & aliunde petere salutis doctrinam, quàm vnde prodituram Deus ipse testatus fuerat. Adde, quòd credendo in Christum discessio fieri videbatur ab Ecclesia. Ac proinde vna hæc obiectio ad refutandum Pauli concionem satis erat valida, Quid nobis sub prætextu diuini fœderis hominem obtrudis, quem præcipua pars sancti populi damnauit? Hoc scandalum auertit Paulus, ne Euangelii cursum retardet. neque id modò, sed id retorquet etiam in diuersam partem. Quia enim Ierosolymæ contemptus & reiectus fuerat vitæ author, Antiochenos Paulus hortatur, saltem qui inter ipsos Deum timent, vt eum tantò alacrius suscipiant. nam hoc indicat causalis particula: acsi dixisset. Quandoquidem Ierosolyma bonum suum non agnouit, vos magis expergefieri & accẽdi conuenit, ne eadem in vobis ingratitudo & prauitas reperiatur. Sed alia ad tollendum scandalum ratione vtitur, quòd scilicet adeò nihil eorum impietas diuinæ Christi præstantiæ derogauerit, vt potius ad eam comprobandam & stabiliendam valere debeat. Vnde enim melius perspicitur Christus, quàm quòd in eo impletum est, quicquid in Lege & Prophetis fuerat prædictum? Luc 24.25.26. Porrò, quid consequuti sunt Christi hostes, nisi quòd in eo conspicua refulsit Scripturæ veritas? Christum reprobari à præcipuis oportuit: sic enim prædictum fuerat, Psal. 118.22, Lapidem quem reprobarunt architecti, hunc Deus in caput anguli constituit. Christum oportuit damnari inter noxios, vt nos coram Deo absolueret: illi imponi peccata nostra, vt nos ab illis expiaret: immolari in cruce, vt vmbratiles Legis victimæ cessarent. Nam & hæc continebat Scriptura, Isa. 53.4.5. Dan. 9 26. Ergo populi duces, quò maiore impetu Christum extinguere conati sunt, reipsa probarũt ipsum esse Christum, & mirabiliter eos frustratus est Dominus, vt obstinata eorum impietas fidem piorum ædificet magis quàm diruat. Eiusdem ferè generis sunt scandala omnia, quæ à Christo infirmas & leues animas abducunt. Nam si propius expenderent totum operis Dei progressum, confirmationis materia esset, vbi labascunt, Fit ergo vtplurimum nostra socordia, vt scandalis turbemur, quia toruis aut lusciosis intuentes, quæ ad Christum pertinent, quod album est nigrum esse imaginamur. Videmus autẽ vt nihil Paulus dissimulet, sed ingenuè profiteatur quod res est, Christum non tantùm hominibus gregariis, sed primoribus etiam inuisum fuisse: nec fuisse à paucis explosum, sed oppressum impia totius populi conspiratione. Durum & odiosum id primo conflictu erat, sed validiorem machinam Paulus opponit, quòd illis inuitis Deus tanquam Lydio lapide vsus est, ad quem Filium suum probaret. Quum eadem quoque nunc Euangelii sit conditio, ne pudeat nos cum Paulo fateri, superbos mundi principes, & qui in Ecclesia primatum tenent, infestos esse Christi hostes, quando id in Christi gloriã potius quàm probrũ cedit. sic enim impletur Scriptura.

Quum eum ignorarent. Tametsi deliberata malitia Principes ad Christum opprimendum impulit, verè tamen Paulus ignorãtiæ imputat, sicut alibi, quum dicit, Absconditam esse mundi principibus Euãgelii sapientiam, quia alioqui

alioqui Dominum gloriæ nunquam cru cifixissent,1.Cor.2.8.Tumultuosæ enim phrenesi consimilis est impiorum malitia,& videndo non videt. Certè sana mente & luce Spiritus priuatos fuisse dubium non est qui bellum cum deo in suam perniciem suscipere non dubitarunt.Scripturæ quoque inscitiam illis exprobrat.Et ne quis exciperet,de re ignota vel obscura eum loqui,simul addit,non alias se prophetias iactare,quã quæ Sabbathis omnibus leguntur. acsi diceret,luculenta esse & rudissimis quibusque nota Scripturæ oracula,quæ ipsos latuerint.Hoc modo admonet Paulus quàm prodigiosa fuerit eorum incredulitas,vt auditoribus detestabilem reddat.Docemur autem tali exemplo, etiã si Dominus nobis per Scripturam illuceat,non omnibus tamẽ esse oculos.Postea etiam crassior fuit gentis stupiditas:quemadmodum alibi Paulus dicit, Velamen ante oculos positum esse, vt præsentem Mosen non videant.Interea notandum est,ad Scripturam nos reuocari,ne magnorum hominum authoritas nos decipiat.nec est quòd sibi quisquam ex prauo aliorum sensu præiudicium faciens,absolui se putet. Hortatur enim Antiochenos Paulus,vt contra laruatos Ecclesiæ præsules ex Scriptura iudicent.Ideo enim data est vt legatur:lectio autem non frustra à Domino instituta,sed vt inde pii omnes proficiant, ac iudicent quid rectum sit.

Hanc impleuerunt.Ita videmus nõ creaturas modo sensu carentes,sed diabolum quoque & omnes impios subesse Dei prouidentiæ.vt quod apud se decreuit,per ipsos exequatur.Idẽ 3.capite,18. habuimus,& 4, 28,quũ maximè furerẽt Christi hostes ad eum perdendum,minimè tamen quod volebant,adeptos esse: sed potius quod Deus suo consilio statuerat,effectum suis manibus redidisse. Id verò ad commendationem diuinæ veritatis non parum facit,quòd non modò ad præstanda quæ promisit, satis sit ipse potẽs:sed qui in nihilũ redigere conantur eius consilia,his stabiliendis operam suam,licet inuiti,impendant. Quomodo enim non staret Dei veritas,quã summi hostes implere coguntur?Prudentia tamen hic opus est, ne Satanam cum Deo misceamus.neque enim ideo excusabiles sunt Iudæi,quòd Scripturam impleuerint:quia praua eorum volũtas consideranda,non euentus quem minimè sperarunt: imò qui miraculi instar haberi debet.Si eorum opus per se spectetur,Deo penitus contrarium est.sed quemadmodũ Deus in sole & reliquis planetis oppositos motus & inter se cõfligentes miro artificio temperat: sic peruersos impiorum conatus occulta virtute in diuersum quam putabãt ac volebant finem dirigit,ne quicquam faciant nisi quod voluit.Ipsi quidem, quo ad se contra eius voluntatem faciunt: sed modo quodam incomprehensibili succedit pro Dei voluntate. Quum hic cursus sit præter naturam,non mirum si carnis prudentiæ non sit visibilis.Quare cernendus est fidei oculo,vel potius reuerentia adorandus: canes autem qui contrà oblatrant cum sua petulantia spernendi.

28 *Quum causã non haberent mortis.* Magni ad rem intererat vt scirent Christum immeritò fuisse occisum.neque enim iustitiam nobis peperisset morte sua quam pro suis maleficiis passus foret.Innoxium itaque fuisse oportet,cuius mors expiatio sit pro peccatis mundi.Nec verò dubium est, quin Paulus ad liquidum exposuerit, Pilatum non pro iudicis officio Christum damnasse, sed improbis populi flagitationibus victum annuisse,vt morti traderetur: & simul Iudæos libidine nõ ratione impulsos ad expetẽdam Christi mortem.Terrendi enim erant auditores,ne tam nefario sceleri se adiungerent socios. Sed quæ ille tunc iusta narratione prosequutus est,Lucas nunc suo more paucis verbis perstringit,

29 *Quum perfecissent omnia.* Quæ scilicet Deo per ipsos fieri placuerat. Sic enim Christum tractarunt, vt nihil defuerit Scripturæ vaticiniis. Hoc modo tollitur offendiculum quod ex crucis ignominia concipit sensus carnis, non fuisse permissum Dei filium væsano hostium furori:sed patris decreto mortem gessisse.Porrò & Scripturis liquet,quænam olim destinata ei fuerit conditio,

Quòd dicit Christum ab iisdem *sepultū* qui eū occiderant, videtur cū Euāgelica historia pugnare, Matt. 27.60, sed fieri potest, vt Lucas Sepeliēdi verbū indefinitè acceperit. Quòd si ad eosdem referre velis, erit synecdoche. Pilati enim permissu sepultus est, arbitrio autem Sacerdotum appositi fuerunt sepulchro custodes. Etsi ergo Ioseph & Nicodemus sepulturæ Christum mandarunt: impropriè Iudæis, neque tamen absurdè id tribuitur: quia hîc consilium Pauli non est officium laudare, sed probare Christi resurrectionem: quia quem sepulchro inclusum hostes custodiebant, Deus inde abstulit. Significat ergo, non clā nec furtim sublatū fuisse Christi corpus, sed in loco celebri & hostibus cognito fuisse positum, adeóque eos custodiæ præfuisse, neque tamen repertum. vnde colligitur certa resurrectio.

30 *Deus suscitauit eum.* Mors quidē Christi piorum fuit salus, sed cum resurrectione coniuncta. ideo in hac secunda parte diutius Paulus insistit. Nunquam enim auditoribus suis persuasisset petendam à morte salutem esse, nisi in Christo suscitando apparuisset Dei potentia

31 Postquam Christum sepulchro, quod à conductitiis hostium ministris obsidebatur, egressum fuisse dixit: nunc subiicit, à multis discipulis fuisse visum qui fidele testimonium populo reddiderunt. *testes* autem vocat, vel officii respectu: quoniam ad hoc delecti erant, sicut capite primo, versu 8, dictū est: vel simpliciter indicans, publicè & liberè de Christo professos esse quod sciebant, vnde sequitur, rem Ierosolymæ probè fuisse testatam. Probatio autem ita non leuis erat, quòd in formidabili hostium potentia, qui ad resistendum prompti & ardentes nihil omittebant, tamen extiterant, qui palàm assererent Christum resurrexisse, & quidem oculati essent eius rei testes. nam si qua fuisset ad manum refutatio, eā minimè Scribæ neglexisset.

32 *Et nos vobis euangelizamus, quod promissionem Patribus factam*

33 *Deus impleuerit filiis eorum, nempe nobis, excitato Iesu sicut in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

34 *Quòd autem excitauerit eum ex mortuis non reuersurum posthac in corruptionem, sic dixit: Dabo vobis sancta Dauid fidelia.*

35 *Propterea & alibi dicit: Non permittes sanctum tuū videre corruptionem.*

36 *David quidem quū suæ ætati inseruiisset, consilio Dei obdormiuit: & appositus est ad patres suos, viditque corruptionem.*

37 *Quem autem* Deus *excitauit, non vidit corruptionem.*

32 V*obis euangelizamus.* Iam sibi munus & honorem Apostolicum vendicat, vt tanquam legitimus Dei minister audiatur. Legationis verò sibi iniunctæ summam esse dicit, exhibitum suo seculo fuisse, quod Deus olim promiserat. Paucis autem verbis multas res & magnas comprehendit. Primò significat nihil se nouum, vel à Lege & Prophetis alienum ingerere: sed eius doctrinæ complementum patefacere, quam ipsi diuinitus traditam esse fatebātur & persuasi erāt. vnde sequitur nō posse ab illis reiici quod proponit, quin

fœdus cum Patribus à Deo sancitum, quantum in se erit, abrogent. deinde fidem Dei commendat, quia nunc demũ re ipsa constet, nihil temerè vel frustra olim fuisse pollicitum: sed præcipuè magnitudinem extollit gratiæ in Christo demum exhibitæ. Notanda enim inter ipsos & Patres comparatio, quum dicit adeptos esse quod promissũ fuerat patribus: nã quò liberalius in ipsos effusa fuit Dei bonitas, eò fœdior ipsorum ingratitudo futura est, si inæstimabile bonum aspernati fuerint aut fastidierint. Quid enim hoc aliud esset, quàm thesaurum sib ad manus porrectum, adeóque in sinu depositum, ad pedes abiicere, cuius spem procul ostensam reuerenter amplexi sint Patres, & tota vita patienter fouerint? Sed quæritur de iis, qui sub Lege vixerunt, an non ipsi quoque promissionum fuerint compotes? Respõdeo, talem eiusdem inter nos gratiæ societatem esse, quæ tamen longam distãtiam non impediat. Sed Paulus hoc vnum intelligit, suspensam quodammodo fuisse eorum fidem, donec Christus apparuit, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam & Amen: sicut docet, 2. Cor. 1. 19. 20. Eiusdem ergo regni cælestis hæredes sumus, & consortes spiritualium bonorum, quibus Deus filios suos ornat: amoris etiam sui gustum illis Deus in præsenti vita præbuit, sicuti eum nunc gustamus. Sed Christus qui vitæ æternæ & bonorum omnium substantia est, illis tantùm promissus erat, nobis datus est: & eum tanquam procul absentem expetebant, nos præsentem obtinemus.

33 *Filiis eorum, nempe nobis.* Certum est de naturalibus filiis loqui Paulum, qui originem à sanctis Patribus ducebant. quod ideo notandum est, quia fanatici quidam omnia ad allegorias trahentes, nullam hîc generis, sed solius fidei rationem habendam somniant. Tali autem commento sacrum Dei fœdus exinaniunt, vbi dicitur: Ero Deus tuus & seminis tui, Genes. 17. 7. Sola, inquiunt, fides est, quæ efficit Abrahæ filios. Ego autem cõtrà excipio, Qui Abrahæ filii nascuntur secundum carnem, spirituales quoque censeri Dei filios, nisi sua infidelitate degenerent. Rami enim natura sancti sunt, Rom. 11. 16, quia ex sancta radice progeniti, donec vitio suo profanescant. Et certe consilium Pauli est, Iudæos ad Christum allicere: quod vt fiat, priuilegio discerni eos, & eximi ab ordine vulgari oportet. neque inde sequitur, quod odiosè obiectant nebulones isti, carnali semini alligatam esse Dei gratiam. quia etsi hæreditaria fuit posteris Abrahæ vitæ promissio: multos tamen priuauit sua incredulitas. Facit ergo fides, vt ex magna turba, in filiis pauci censeantur. per fidem verò Deus suos segregat. Atque illa duplex est electio, cuius antè memini. Altera totius gentis peræquè cõmunis: quia prima Dei adoptio totam Abrahæ familiam complectitur. Altera, quæ restringitur ad arcanum Dei consilium, & fide tandem sancitur, vt penes homines rata sit. Ritè ergo Paulus Iudæis præstitum esse contendit, quod patribus Deus promiserat. nam ipsis quoque promissum fuerat, sicut Zacharias in suo cantico personat, Iusiurandum quod iurauit Abrahæ patri nostro daturum se nobis, &c. Neque tamen obstat gentis illius dignitas, quin simul in totum mundum se diffundat Christi gratia: quia sic primogenitus primum occupat honoris gradum, vt secundum tamen locum relinquat fratribus. nam quòd veteri populo abdicato, vacua Ecclesiæ possessio extraneis relicta fuit, noua colligendæ ex Gentibus ecclesiæ cœpit esse occasio. quòd si ille in fide stetisset, in communem honoris societatem adiunctæ fuissent Gentes.

Suscitato Christo. Hîc Suscitandi verbum, meo iudicio, latius patet quàm vbi paulò pòst repetitur. Neque enim tantùm dicit Christum resurrexisse à mortuis, sed diuinitus ordinatum, & quasi manu Dei productum in lucem, vt Messiæ partes impleret, sicut passim docet Scriptura, excitari à Domino Reges & Prophetas. nam verbum ἀναστῆσαι hoc sensu interdum capitur. Hæc autem ratio me mouet, quòd Deus Filium suum in mundum mittẽdo, promissionem olim seruis suis datam exhibuit ipso effectu.

Sicut & in Psalmo secundo. Tametsi in numero consentiunt Græci codices, nõ tamen prætereundum quod Erasmus admonet, multos ex veteribus Psalmum primum legisse. Et fieri potest vt Lucas ita scripserit. nam qui hodie secundus Psalmus habetur, non sine ratione primus vocari potuit, quando Psalmum primum probabile est Scribis & Sacerdotibus (quorum opera in vnum corpus collecti sunt Psalmi) procemii vice fuisse additũ. Neque enim adscribitur nomen authoris, & tantùm ad Legem Dei meditandam hortatur. Sed in ea re non multum est momenti. Hoc enim præcipuum est, vt sciamus quam propriè & quomodo ad præsẽtem causam Paulus testimonium ex Psal. 2.7 sumptum accommodet. Non negamus, Dauidem illic quũ se vndique peti videret, & plus esse in hostibus suis potentiæ & roboris quam vt par esset resistendo, Dei præsidium opponere, quem sibi regnandi esse authorem sciebat. Sed quum figura esset veri Messiæ, scimus in eius persona nobis adumbrata esse, quæ non nisi in Messiam solidè competũt. Et contextus satis euincit non simplicem nudámque gratiarũ actionem, quæ regno Dauidis conueniat, sed altius illic vaticinium contineri. Vix enim centesimam gloriæ partem quam illic prædicat, Dauidem in sua vita libasse satis notũ est. qua de re plura diximus suprà in caput 4. Nunc propius intueamur verba. Vocantur quidem Reges in commune filii Dei, Psal. 82.6. Sed quum Dei consilium sit, Dauidem Regibus aliis præferre, & eximere illorum numero, hic honoris titulus κατ' ἐξοχὴν illi præ aliis omnibus tribuitur: non quòd tãtus honor propriè in persona eius resideat, quia hoc modo Angelis quoque præstantior esset, vt habetur ad Hebr. 1.4. Itaque Christi respectu, cuius imago erat, tam magnificè ornatur, vt cũ Deus non vulgarem nec aliquem ex multis, sed quasi vnigenitum Filium agnoscat. Sequitur probatio, Quia Deus ipsum genuerit quum regnum stabiliuit in eius manu. neque enim hominum industria id factum est, sed Deus inuictam manus suæ virtutẽ è cælo exeruit, vnde palã cõstaret ipsum diuino consilio regnare. Ergo genitura ista cuius meminit, ad hominum sensum vel notitiam referri debet: nẽpè quòd palàm tunc cognitum est, genitũ fuisse à Deo, quum mirabiliter regni solium præter omnium spem conscendit, & cælestis Spiritus virtute innumeras fregit conspirationes: quia regnare non poterat, nisi gentibus omnibus vicinis sub iugum coactis, quasi subacto quodam mũdo. Nunc ad Christum veniamus, Non prodiit certè in mundum sine testimonio, quo se Filium Dei probaret. conspicua enim fuit eius gloria, qualis decebat vnigenitum Dei, sicut habetur Ioan. 1.14. & passim iactat se Deum habere testem ac vindicem huius honoris. Genuit ergo Deus Christũ, quum ei certas notas insculpsit, vnde vera & expressa illius effigies & Filius agnosceretur. Neque tamen hoc obstat quominus Christus sapientia sit ab æterno Patre ante tempus genita, sed illa arcana est generatio. nunc autem prædicat Dauid manifestatum fuisse hominibus: ita relatio est, vt diximus ad homines, non ad Deum: quia quod absconditum in Dei corde erat, hominibus palàm innotuit. Et elegans est figura: quòd non minus clarè testata sancitáque fuit Christi diuinitas, quàm si ante hominũ oculos genitus à Deo foret. Scio Augustini argutiam plerisque magis placere, quòd *hodie* perpetuum notetur. Atqui vbi Spiritus ipse Dei interpres suus est, & quod per Dauidem dixerat, per os Pauli exponit, nobis fas non est alium sensum comminisci. Cæterùm, quum eodem Paulo teste, Rom. 1.4, Christus in potentia manifestatus fuerit Filius Dei, quum resurrexit à mortuis, colligimus hoc primarium fuisse cælestis excellentiæ specimen, & tunc Pater verè eum in lucem extulit, vt mundus ipso genitum esse sciret. Quanuis ergo suscitari Christus à Deo cœperit, quando prodiit in mundum, resurrectio tamen quasi iusta, & plena suscitatio fuit: quia quum prius exinanitus esset forma serui accepta, Phil. 2.7, tunc victor mortis, & dominus vitæ emersit, vt nihil ad maiestatem Dei Filio, & quidem vnigenito, dignam illi deesset.

34 Non

34 *Non reuersurum posthac.* Alterū nunc mēbrū attexit, Christū semel excitatū à mortuis, vt æternū viuat, quēadmodū Paulus docet, Rom.6.10, Nō amplius moritur, nec amplius mors illi dominabitur: quia viuit Deo. Perquam enim tenuis & frigida esset fiducia ex Christi resurrectione concepta, si adhuc interitus aut vlla mutatio eū maneret. Ergo ingressus esse dicitur regnum Dei, vt perpetuò viuens suos quoque æterna felicitate donet. Nam quia nobis resurrexit Christus potius quàm sibi, perpetuitas vitæ quam illi Pater contulit, ad nos omnes extenditur, ac nostra est. Videtur tamen locus Isaie 55.3, qui hic adducitur, ad probandam Christi immortalitatem nihil facere, Dabo vobis sancta Dauid fidelia. Sed non ita est: nam quum de redemptione Dauidi promissa loquatur Isaias, & eam stabilem ac fixam fore asserat, hinc rite colligimus, immortale Christi regnum, in quo fundata est æternitas salutis. Græcos autem interpretes sequutus est Paulus, quum *sancta* pro Misericordiis posuit. *Chesed*, quod mansuetum, benignum & clementem significat, Græci solent Sanctum reddere. Ideo hoc loco חסדי Dauid, verterunt Sancta Dauidis, quum potius intelligat Propheta promissam Dauidi gratiam. Sed hoc rudibus & infirmis concessit Paulus, qui Græcæ lectioni magis assueti erant: præsertim quum vis testimonii alibi sita esset. Hoc enim in summa vult Paulus, Si æterna est gratia, quā se Deus in Filio daturum pronuntiat, vitam Filii similiter æternam esse, nec mutationi obnoxiam. Tenenda est enim regula, quòd omnes Dei promissiones in Christo sunt Etiam & Amen, 2.Cor.1.20, ac proinde vigere nequeant, nisi eas viuificet.

35 *Non permittes Sanctum tuum.* Hic locus à Petro etiam adductus fuit in prima concione quàm suprà retulit Lucas cap.2.27, vbi eum exposui. illuc igitur lectores se referant. Tantùm hoc breuiter attingam, duas voces Hebraicas pro sepulchro poni à Dauide, vt tritæ sunt apud eum repetitiones, quarum prior deducta est à concupiscēdo, quia sepulchrum tanquam gurges insatiabilis omnia deuoret. altera verò à corruptione. Secundum hanc etymologiam, fideliter Græcè expressus est sensus Dauidis. notatur enim sepulchri qualitas, quum mortuum cadauer recipit, & quasi absorbet, vt illic putrescat, & tandem consumptum pereat. Id in Christum solum cōpetere affirmat Paulus, quòd seruatus à corruptione immunis fuerit. nam quòd eius corpus in sepulchro fuit conditum, nihil propterea iuris habuit in ipsum corruptio, quum illic integrum non secus atque in lecto iacuerit vsque ad diem resurrectionis.

37 *Dauid quum ætati suæ inseruisset.* Ne quis obiiceret, illic agi de Dauide, maturè occurrit Paulus, non conuenire hoc omni ex parte Dauidi, cuius cadauer putredine in sepulchro consumptū fuit. Restat ergo, quia singulare sit istud Christi priuilegium, de eo vaticinatum in Spiritu fuisse Dauidem. Interea notanda est inter membra & caput proportio. nam sicuti plena & absoluta huius vaticinii veritas in Christo solo tanquam in capite extitit: ita in singulis membris iuxta cuiusque modum & ordinem locum habet. Quum autem in hunc finem resurrexerit Christus, vt corpus nostrum humile conformet corpori suo glorioso, Phil.3.21, hac lege pii in foueā descendunt, vt eorum corpora putredo non absumat. Ergo secundum spem futuræ liberationis Dauid iure prædicat, se corruptionem non visurum. neque enim corruptio penitus censeri debet, cui parata est melior instauratio: ideo enim putrescunt fidelium corpora vt beatam incorruptionem suo tēpore induant. Sed hoc non obstat, quin lōgè dispar sit capitis & membrorum conditio, & nos Filium Dei procul & lentè subsequamur. Nunc videmus vtrūque esse verum & congruenter dici, quòd Dauid & reliqui fideles quatenus suo capiti conformes futuri sunt, non sint visuri corruptionē, & tamē vnus Dei Filius in solidū à corruptione liber & immunis fuerit. Notāda est locutio, quū dicit Dauidē *ætati* suæ inseruiisse, vel hominibus sui temporis. secus distinguit vetus Interpres, & quædam Græca exemplaria suffragantur, nempe quòd Dauid ætate sua seruierit Dei volunta-

ti: quæ lectio tametsi probabilis est, non tamen facit vt à diuersa auellat. neque verò superuacuum est vel frigidum, obdormisse Dei voluntate vel consilio: quia significat, Deum in morte Dauidis non fuisse oblitum illius vaticinii: ac si diceret, non sine Dei consilio Dauidis corpus in sepulchro iacuisse donec resurgeret, vt suspensus indueret prophetiæ effectus vsque ad Christum. Si non displicet quod profero, hinc monemur quorsum homines viuant in mundo, vt scilicet alii alios mutua communicatione iuuent. Neque enim sibi quisque natus est, sed inter se quasi sacro nexu colligatum est humanum genus. Ergo nisi leges naturæ euertere libeat, meminerimus non priuatim nobis viuendum esse, sed proximis nostris. Sed quæritur, annon curanda sit etiam posteritas? Respondeo, Piorum quidem ministerium posteris etiam vtile esse: quemadmodum hodie sentimus Dauidem mortuum plus nobis prodesse, quàm magnam eorum partem qui nobiscum viuunt: verùm simpliciter intelligit Paulus, fideles toto vitæ cursu proximis se & sua officia impendere, mortem verò illis esse quasi metam, quia tunc perfuncti sunt, quum eos Dominus è mundo euocat. Summa est, seculi nostri habendam primò esse rationem, vt fratribus nostris seruiamus quibuscum vitæ societas nobis est: secundò autem dandam esse operam, vt ministerii nostri fructus ad posteros quoque redundet. Quum hanc legem seruis suis præscribat Deus, non potest excusari eorum temeritas, qui mortuos fingunt pro nobis orare, & ecclesiæ non minus seruire, quàm dum viuerent.

Consilio Dei obdormiuit. Poterat simpliciter dicere Paulus, mortuum fuisse Dauidem: addit *consilio* Dei, vt sciamus in Prophetæ persona non fuisse completum quod in Psalmo legitur. Monemur tamen similiter præfixam diuinitus nobis esse vitæ & mortis metam, quemadmodum Psal. 90.3, habetur, Emittis homines, & transire facis, postea dicis, Reuertimini filii hominũ. Quin etiam hoc scitè docet Plato, æquũ esse vt non nisi Dei arbitrio migrent homines è terra, cuius manu in ea, tanquam in statione, ad tẽpus locati sunt. Ideo autem de morte Dauidis verba faciens nominatim consilii Dei meminit, vt sciamus non fortuitam illi accidisse corruptionem, quasi Deus sui promissi oblitus foret: sed Dei prouidentia factum, vt vaticinium aliò transferendum esse scirent fideles. *Dormire & apponi* ad patres, formulæ sunt loquendi notiores & magis tritæ, quàm vt expositionem requirant.

38 *Notum ergo sit vobis, viri fratres, quòd per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur,*

39 *Et ab omnibus à quibus non potuistis in Lege Mosis iustificari.*

40 *In hoc omnis qui credit, iustificatur.*

41 *Videte igitur, ne eueniat super vos quod dictum est in Prophetis.*

42 *Videte contemptores, & admiramini & euanescite: quia opus ego facio in diebus vestris, opus cui non credetis, si quis enarret vobis.*

38 *Notum ergo sit vobis.* Postquam modum exposuit, quo parta est salus per Christum, nunc de eius officio virtutéque differit. Atque hoc summum est caput, quid nobis bonorum attulerit Christi aduentus, & quid ab eo sperandum sit, tenere. Quanquam autem vno verbo Lucas attingit, Paulum de Christi beneficiis concionatum esse: non est tamen cur quisquam dubitet, res

tantas

tantas pro sua dignitate, grauiter & splendidè tractatas esse. Hoc verbo *notum* sit vobis, significat Paulus nihil obstaculo fore præter socordiam quominus res tam clara & aperta illis innotescat: ideóque absurdum esse, vt fideles lateant quæ per Christum exhibita fuerunt Dei beneficia. missus enim est cum sonoro Euangelii præconio, quod exaudire fides nostra debet, vt certam bonorum eius possessionem adeat. qualis enim sit, tenendum est, vt eo verè fruamur. Primo loco ponitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus reconciliat. eam quum toti populo suo annuntiari velit Deus, omnibus necessariam esse demõstrat. Neque enim vnũ vel alterũ Paulus alloquitur, sed quicunque Antiochiæ Iudæi erant. Primo igitur loco habendum est, nos omnes inimicos esse Deo per peccata, Coloss. 2. 13. Vnde sequitur arceri omnes à regno Dei, & morti æternæ esse addictos, donec in gratiam nos recipiat Deus gratuita peccatorum remissione. Hoc etiam notandum est, Deum ignoscere nobis peccata, & propitium reddi per mediatorem: quia extra eum sicuti nulla est expiatio, ita neque venia aut solutio reatus. Hæc fidei nostræ rudimenta sunt, quæ in Philosophorũ scholis minimè discuntur, Totum genus humanum damnatum esse, & peccatis obrutum: nullam esse in nobis iustitiam quæ Deo nos conciliet: vnicam spem salutis in eius misericordia residuam esse, dum nos gratis absoluit: manere autem sub reatu, nisi qui ad Christum confugiunt, & in eius morte expiationem quærunt à peccatis.

Et ab omnibus. Tacitè præuenit quod videri poterat superiori doctrinæ aduersum. nam quotquot erant Legis ceremoniæ, totidem erant ad consequendam peccatorum remissionem exercitia. Iudæis ergo promptum erat excipere, Si solus hic Deum nobis propitiat abolitis peccatis, quorsum tot ablutiones & piacula, quibus hactenus ex Legis præscripto vsi sumus? Ergo ne Iudæos remorentur Legis ceremoniæ, Christum Paulus præstare docet, quod illæ non poterant: non quòd tam breuiter & concisè loquutus fuerit Paulus (neque enim spes erat, Iudæos subitò abiecta legalis iustitiæ fiducia ad Christum venturos) sed summam eorum quæ iusto ordine tunc docuit, Lucas satis habuit perstringere. Sensus autem est, sublatum Mediatore fuisse obstaculum illud Iudæis in quo hærebant. Lex quidem ceremonialis, pædagogia esse debuerat, quæ ad Christum eos manu duceret: ritus omnes à Deo præcepti adminicula erant iuuandæ & promouendæ eorum fidei data: sed vt præposterè sacra Dei instituta corrumpere hominibus mos est, ceremoniis viam sibi obstruebant, & ianuam fidei claudebant, ne venirent ad Christum. Iustitiam se in sacrificiis habere putabãt, baptismis acquiri veram munditiem, Deũ sibi placatum esse vbi externis pompis defuncti erant: in summa, relicto corpore inanes vmbras apprehendebant. Nihil quidem inutile vel lusorium instituerat Deus in Lege. quare cæremoniæ fida erant & indubia testimonia remissionis peccatorum. neque enim mẽtitus fuerat Deus his verbis, Sacrificet peccator, & expiabitur eius iniquitas. Verũ vt Christus erat finis Legis, Rom. 10. 4, & cæleste exemplar tabernaculi, Heb. 8. 5, ita ceremoniarum omnium ab eo pẽdebat vis & effectus. vnde conficitur euanidas fuisse vmbras eo remoto. Verè ergo Paulus detrahit Legi, iustitiæ causam, vt Christo adscribat. Nunc Pauli consilium tenemus, quòd scilicet à falsa & peruersa Legis fiducia abstrahere voluerit Iudæos, ne vento inflati putarent se non indigere Christi auxilio, vel externam duntaxat felicitatem in eo quærerent.

Iustificari in Lege. Locus hic facilè demõstrat, quid valeat alibi passim Iustificandi verbum: nempe liberari & absolui. Mentio de peccatorum remissione facta erat, eam negauit Paulus aliter obtineri quàm Christi gratia. ne quis obiiceret, suppetere in Lege remedia: respondet, illis omnibus nihil efficaciæ subesse. Sensus ergo clarus est, Nõ posse iustificari à peccatis in Lege, quia ritus legales non iusta nec legitima pretia erant ad soluendum reatum,

nihil

nihil per se ad promerendam iustitiam valebant, nec iustæ compensationes erant ad placandum Deum. Negari certè, nisi improbe, non potest, quin iustificatio ista remissioni peccatorum annexa sit, tanquam eius obtinendæ modus & ratio. Quid enim agit Paulus, nisi vt dictum illud, Christi beneficio peccata nobis remitti, confirmet: contraria obiecta diluens? Probat autē, Quia neque piacula, neque ritus omnes Legis nos à peccatis iustificent. Iustificatur ergo per Christum, qui à reatu & iudicio æternæ mortis, quibus obnoxius erat, gratis soluitur. Hæc est fidei iustitia, dum nos pro iustis habet Deus, peccata non imputando. Sola hæc vocis proprietas refutandis Papistarum cauillis sufficit, qui nos non venia nec gratuita acceptione, sed habitu & iustitia infusa contendunt esse iustos. Quare hunc Pauli contextum non patiamur ab illis indigne & sceleste lacerari, quū dixit nos iustificari ab omnibus, vt nobis constet peccatorum remissio. Iam verò sciendum est, Christo opponi Legem Mosis, tanquam præcipuum potiendæ iustitiæ medium, si quod aliud, vel diuersum à Christo fuisset. Paulus quidem de ceremoniis disputat: sed notandum est, nihil in illis fuisse omissum quod ad peccata expianda, irámque Dei placandam faceret. Cæterùm, nulla ex omnibus ceremoniis Legis fuit, quæ nō obstringeret hominem peccati reatu, quasi nouum chirographum: sicuti docet Paulus, 2. cap. ad Col. 14. Quid igitur? certè testari voluit Deus, vnica Filii sui morte iustificari homines, quia ipsum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, vt in eo nobis esset iustitia, 2. Cor. 5. 21. Vnde sequitur, quicquid satisfactionum cōmenti sunt homines, ad spoliandum honore suo Christum tendere. *In Lege, & in Christo* tantundem valent atque per Legem, & per Christum, secundum phrasim Hæbraicam.

Ab omnibus. Hac particula refellitur impium Papistarum commentum, quo tradunt non nisi originale peccatum & actualia, quæ ante Baptismum commissa sunt, purè & gratuitò per Christum remitti, alia redimi satisfactionibus. Atqui Paulus clarè pronūtiat, toto vitæ progressu nos per Christum iustificari à peccatis. Tenendum enim memoria est, Iudæis mandatos fuisse Legis ritus, vt tam eorum vtilitas quàm vsus quotidie in Ecclesia vigeret, hoc est, vt reipsa sentirent Iudæi non frustra assiduè iterari expiationes & lauacra. Eorum omnium si veritas & substantia reperitur in Christo, sequitur, non aliud delendis peccatis esse piaculum, quàm eius mortem. Alioqui inter hanc & veteres figuras analogia non constaret. Papistæ nos ad pœnitentiam & claues reuocant: quasi verò ceremoniæ legales non fuerint meditandæ pœnitentiæ exercitia: quasi etiam non illis annexa fuerit clauium potestas. Sed talibus adminiculis adiuta fuit piorum fides, vt ad vnicam Mediatoris gratiam confugerent. Fixum ergo maneat, iustitiam qua donamur in Christo, non vnius diei esse vel momenti, sed perpetuam, vt sacrificium mortis eius nos quotidie reconciliet Deo.

39 *Omnis qui credit.* Declarat Paulus quomodo potiantur homines iustitia Christi: nempe quum fide illam recipiunt. quod autem impetrat fides, nullis operum meritis consequimur. Quare non ambigua est Pauli sententia, Iustificari nos sola fide: quam tamen Papistæ nō minus obstinatè quàm acriter oppugnant. Interea quid valeat Credendi verbum tenere cōuenit, quod Papistis reddit insipidum ignorantia. Sunt quidem & alia Christi beneficia, quæ fide percipimus. nam Spiritu suo nos regenerans, imaginem Dei in nobis instaurat, & vetere homine crucifixo nos refingit in vitæ nouitatem. Sed Lucas satis habuit vnum hoc exprimere, quomodo in gratiam cum Deo redeant homines, à quo alienati sunt per peccatum, quia inde ad reliqua facilis est transitus.

40 *Videte ne superueniat.* Quia negotium illi erat cum præfractis hominibus, vel saltem multi in turba permixti, erant duræ ceruicis, quasi malleo vellet eorum contumaciam mollire, doctrinæ addit obiurgationem. nam si morigeri & ad parendum faciles fuissent Iudæi, suauiter proculdubio conatus

tus fuisset eos adChristum allicere.Sed eum,vel torpor vel peruicacia illorum coegit, vt vehementius excandesceret. sicuti ad Dei tribunal citandi sunt omnes, quibus gratia Christi contemptui est,atque horribile mortis æternæ iudicium illis denuntiandum est. Adhuc quidem locum significat esse pœnitentiæ, quum ad cauendum hortatur: simul tamen admonet, nisi maturè caueant,non procul abesse horribilemDei vindictam.

Quod dictum est in Prophetis. Locus qui citatur,ex Abac.1.5, sumptus est.sed quia prophetiæ omnes in vnum corpus aut volumen collectæ erant, Paulus dicit *in Prophetis* scriptum esse.

41 Neque ad verbum recitat verba Abacuc,quæ sic habent, Aspicite in Gentibus, & videte,& admiramini, & obstupescite: quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet quum narrabitur. Paulus dicit, *Videte* contemptores: vt sciant Iudæi vindictã quæ semel eorum patribus inflicta fuit,contẽptoribus Verbi communem esse: ac si diceret, Deus hodie non minoris æstimat verbum suum,cuius contemptum semel tã seuerè vltus est. Ergo Prophetæ denuntiatio ad omnes ætates pertinet, ne sperent contemptores se,quam alii experti sunt vindictã, posse nunc effugere. Superbiebãt Tẽplo,iactabãt se esse Dei populum, impio fastu elati spernebant minas omnes. Ergo Paulus illis in memoriam reducit, quid Deus per Prophetas suos contemptoribus minetur.

Opus in diebus vestris. Sensus est, Qui Dei verbo fidem habere detrectãt, manum eius sensuros, vt tandem pœnis conuicti,seriò loquutum esse agnoscãt. Vulgari prouerbio dicitur, Stultorum experientiam esse magistram. Sic Dominus reipsa impios coarguit, vt malis domiti, eius virtutem fateri incipiant. Quale autem pœnæ genus denuntiat? quia verbo (inquit) meo non creditis, exemplum in vos edam,quod sit omnibus incredibile. quibus verbis intelligit,se pœnas de illis sumpturum, quæ incutiant mundo horrorem. Nam vt monstrum est detestabile aduersus Deum rebellio,ita non mirum est,si pœnarum monstra ex se gignat.Cauendum ergo, ne si Dei verbo fidẽ abrogemus, potentiorem quàm sensus omnes nostri capiunt, sentiamus eius manum,& quidem vsque ad totius mundi stuporem, ac pauore ipsi quoque attoniti reddamur. Abacuc de clade vaticinatur per Chaldæos inflicta: sed pœna qua Dominus Euangelii sui cõtemptum vltus est,longè fuit atrocior. Quare ad timendum Deum,& amplexandum reuerẽter eius verbum assuescamus, ne quid tale nobis eueniat.

42 *Egressis autẽ ex Synagoga Iudæis,hortabantur Gentes vt intermedio Sabbatho loquerentur ipsis verba.*

43 *Dimissa verò Synagoga sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis Proselytis Paulum & Barnabam, qui colloquentes cum ipsis, suadebant, vt manerent in gratia Dei.*

44 *Et quum venisset Sabbathum,propè tota ciuitas cõgregata fuit ad audiendum sermonem Dei.*

45 *Videntes autem Iudæi turbas, repleti sunt æmulatione & contradicebant his quæ à Paulo dicebantur, contradicentes & blasphemantes.*

42 *Egressis è Synagoga.* Potest etiã legi,è Synagoga Iudæorum, & fortè aptius.Probabile enim est, fuisse egressos priusquam cœtus difflueret: idque ex contextu colligitur, quia paulò pòst subiicit Lucas, soluta Synagoga quosdam ex Iudæis sequutos fuisse Paulum & Barnabam. Sensus ergo est, Iudæis adhuc conuentum suum habentibus, Paulum & Barnabam fuisse egressos, & tunc rogatos à Gentibus, vt interea sibi operam nauarent.

43 Postea quosdam ex Iudæis & Proselytis ad Paulum venisse tum studio discendi, tum profitendæ fidei suæ gratia. Vetus interpres & Erasmus quũ transtulerunt Sequenti Sabbatho, non assequuti sunt Lucæ mentem: nã quum hic de Gentibus agatur, nõ est mihi verisimile, Sabbathum eligere quò Paulum & Barnabam audiant. Iudæis enim status erat dies ille, sed Gentibus non minor aliis diebus opportunitas. quorsum ergo votum suũ & preces in octauum diem differrent? quin potius audire Paulum cupiunt, dum illi vacat, & ferias habet cum Iudæis. Ita dum adueniat Sabbathum, Dominus otiosos esse non finit, præsentem in qua se exerceãt materiam in Gentibus offerens.

42 *Loquerentur verba.* Reddidi quod est apud Lucam, quanquam articulus τα sumi potest pro τα αυτα, vt aliis quibusdam locis. Tunc sensus esset, Rogatos fuisse, vt illa hebdomade iisdẽ de rebus apud Gentes differerent. Porrò dum primam quamque occasionem auidè occupant Gentes, Iudæi fastidio pleni, quod illis propositum est, negligunt: nisi quòd ex illis quidam Paulo & Barnabæ se adiungunt. Nominatim Proselytos exprimit Lucas: qui quum Legis doctrinã amplexi essent, & Deum Israel colerent, non turgebant eo fastu, qui Iudæis longinquam stirpem iactantibus obstabat.

43 *Qui colloquentes.* Sensus ambiguus est: potest enim ad Iudæos & Proselytos referri, quòd Paulũ & Barnabam hortati fuerint, ne deficerent animis, sed cordatè perstarẽt in Dei gratia. Nec verò illis deerat occasio: parata enim illis certamina videbant: ideóque strenua constantia opus esse ad sustinendos aduersæ factionis impetus. Quare optimè id congruet, quòd profitendi studio accensi, Paulum & Barnabã animare ad pergẽdum studuerint. Si ad Paulum & Barnabam referas, sensus erit: non repulsos ab illis fuisse qui venerant, sed benignè & comiter exceptos, & pia exhortatione cõfirmatos esse, vt perstarent in suscepta gratia. Cæterùm, nomen *gratiæ* primò Euangelii fidẽ, deinde quæ inde nobis proueniũt bona, complectitur: vel, vt breuius loquar, vocationẽ in spem æternæ salutis.

44 *Et quum venit Sabbathum.* Cõfluxus populi testimonio est, intermedio illo Sabbatho Paulum & Barnabã non cessasse, nec vanum fuisse in Gentibus eorum laborem. sic enim præparata fuerant populi studia, vt cuperent omnes rem totam certius cognitam habere: quod fore sperabãt, si inter Iudæos discussa foret. Coniicere enim licet, quamuis aliquo suaui gustu pellecti essent, nondum tamen solidè persuasos fuisse, vt Euangelii doctrinam sine cõtrouersia reciperẽt, sed inter spẽ & desyderiũ suspensos venisse in Synagogam.

45 *Repleti sunt.* Non nouum est, propius admota Euangelii luce accendi impiorum rabiem: præsertim vbi progressum sanæ doctrinæ vident, maiore impetu furoris prosiliũt ad resistendũ. Dubium autem est, an *zeli* nomine intelligat Lucas praua æmulatione fuisse percitos, vt se Paulo & Barnabæ opponerẽt: vt ambitio tã inuidiæ quàm contẽtionũ omniũ mater est: an verò Zelũ accipiat pro indignatione inde concepta: quòd dolebant populo Dei æquari Gentes. Hoc enim valde indignum ducebant, vt sacer doctrinæ thesaurus, qui propria erat filiorum hæreditas, quasi ad pedes omnium iaceret.

Contradicentes & blasphemantes. Repugnandi ardore prouecti, ad blasphemias tandem prosiliunt. Atque huc amẽtiæ impios ferè adigit Satã, vt rationibus victi & fracti, magis ac magis obdurescãt, & sciẽtes volẽtésque blasphemias demum euomant in Deum & veritatem: quò magis solicitè cauendum est, quum nobis simpliciter proponitur Dei veritas, ne si contradicendi libido nos abripiat, in illud præcipitium statim ruamus.

46 Sumpta autem libertate Paulus & Barnabas dixerunt: Vobis primùm necesse erat annuntiare sermonem Dei. Postquam autem reiicitis eum, & non dignos iudicatis vos

vita

vita æterna: ecce, conuertimur ad Gentes.

47 *Sic enim mandauit nobis Dominus: Posui te in lucem Gentium: vt sis in salutem vsque ad extremum terræ.*

48 *Audientes autem Gentes, gauisæ sunt, & glorificabãt sermonem Domini: & crediderunt quotquot ordinati erant ad vitam æternam.*

49 *Disseminabatur autem verbum Domini per totam regionem.*

50 *Iudæi autem instigauerunt religiosas mulieres & honestas, & primores vrbis, & suscitarũt persecutionem aduersus Paulum & Barnabam, & eiecerunt eos è finibus suis,*

51 *Illi autem excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Discipuli verò repleti sunt gaudio & Spiritu sancto.*

46 *Sumpta autem libertate.* Ostendit Lucas adeò fractos nõ fuisse seruos Christi hostium contumacia, vt liberius propterea in eos inuehi rursum cœperint. nam etsi eos iam pupugerant acri stimulo, tamen adhuc illis aliquantum parcebant. nunc verò quum obstinatè Christum reiici ab illis vident, vicissim excommunicant eos, & abdicant à regno Dei. Docemur autem hoc exemplo non esse extrema seueritate vtendum, nisi aduersus deploratos. Cæterùm, quò audacius ad opprimendam veritatem exultant reprobi, eò plus fiduciæ sumere nos decet. Seruos enim Dei inuicta Spiritus constantia munitos esse oportet, ne vnquam diabolo vel eius ministris cedant: sicuti Deus Ieremiam fronte ferrea iubet cum reprobis confligere.

Vobis primum necesse erat. Ingratitudinis eos accusat, quòd quum ex omnibus populis à Deo electi essent, quibus se Christus offerret, tantum beneficium malignè respuant. Priore autem membro commemorat honoris & excellentiæ gradum in quẽ eos extulerat Deus: postea sequitur exprobratio, quòd spõte abiiciant tantam gratiam. vnde concludit iam tempus esse, vt Euangelium transferatur ad Gentes. Quòd dicit *primum* illis oportuisse prædicari, propriè ad tempus regni Christi spectat. sub Lege enim ante Christum exhibitum Iudæi non tantùm primi erant, sed soli. Ideo regnum sacerdotale, & peculium Dei Moses ipsos vocabat, Exod. 19. 5. 6. Sed ea Lege tũc penes ipsos solos præteritis Gentibus residebat Dei adoptio, vt Christi aduentu præferri adhuc Gentibus oportuerit. Nam etsi mundum Patri reconciliauit Christus, priores tamen ordine fuerunt, qui iam propinqui erant Deo, & ex eius familia. Ille ergo legitimus ordo fuit, vt Ecclesiam Apostoli colligerent, primùm ex Iudæis, deinde ex Gentibus, sicuti Suprà, 1. 8, & aliis locis visum est. ita Gentium societas ius primogenituræ non tollebat Iudæis, quin semper in Ecclesia Dei excellerent. Secundum hanc rationem dicit Paulus, Roman. 1. cap. vers. 16, Dei iustitiam manifestari in Euangelio primùm Iudæis, deinde Græcis. Tanta gratiæ magnitudo, qua dignatus fuerat ipsos Deus, peccati grauitatem exaggerat, dum reiiciunt quod tam benignè offertur. Ideo subiicit, ipsos ferre de se iudicium, quòd vita æterna indigni sint. nam quum Euangelii reiectio, iustitiæ Dei abnegatio sit, non opus est alio iudice qui incredulos damnet.

Postquã autem reiicitis. Non videtur aptè ratiocinari Paulus. nam primùm, vt Gentes admitterentur in spem

salutis, nō erat necesse Iudæos inde excludi: deinde hoc potius congruebat, vt Iudæi Euangelium amplexi secundum locum Gentibus cederent. Paulus autem perinde loquitur, ac si coalescere simul non possent in vnum corpus: nec Euangelium peruenire ad Gentes posset, nisi à Iudæis reiectum. Iam verò antequam expertus esset talem contumaciam, nonne Gentium ordinatus erat Apostolus? cur ergo nunc demum ad Gentes se conuertit, quasi earum vocatio ex electi populi infidelitate pēdeat? Respondeo, emphasim esse in verbo *conuertimur*. significat enim se iam auersum esse a Iudæis, vt Gentibus se totum addicat. Si in gradu suo stetissent illi, non sequuta esset talis conuersio, sed Iudæis in gremium receptis continua serie Gentes simul traxisset, & pariter vtrosque cōplexus esset. Nunc quum Iudæi tergum obuertant, séque subducant ab eius ministerio, nō potest vno intuitu eos cum Gentibus respicere. Itaque illis valere iussis, curam suam ad Gētes transferre cogitur. Ergo nisi se alienassent Iudæi ab Ecclesia, talis fuisset Gentium vocatio, qualē Prophetæ describunt: Apprehendent in illa die septem alienigenæ palliū hominis Iudæi, ac dicēt, Ambulabimus vobiscum, quia Deus apud vos est. nūc autē nouo & accidentali modo vocatæ sunt Gētes: quia Iudæis reiectis ingressæ sunt in vacuam possessionem. Debuerāt Iudæis aggregari, sed postquam illi exciderunt atque exterminati sunt, in eorum locum substitutæ sunt. Ita mors illorum fuit Gentiū vita, vt inquit Paulus, Rom. 11. 12. 15. 24, & abscisis naturalibus ramis, oleastri in sanctam radicē insiti sunt: donec tandem illos quoque Deus in pristinā radicem insitos in vitam restituat, vt vndique collectus Dei Israel seruetur.

47 *Sicut præcepit.* Locus sumptus est ex Isa. 49. 6, vbi tamen Deus Filium suum potius alloquitur quàm Apostolos. sed notandum est, multa, quæ Christo Scriptura tribuit, pertinere ad eius ministros: multa dico, non omnia, sunt enim elogia quædam propria Christi personæ, quibus ministros ornare impium esset sacrilegium. Christus iustitia nostra vocatur: quia solus victima fuit expiatrix, & morte sua placauit nobis Patrem, & postea resurrexit, vt deuicta morte vitam æternam nobis acquireret. Ergo tota salutis nostræ substantia in Christi persona subsistit. sed quatenus agit per suos ministros partes illis suas resignās, sua quoque elogia cum illis cōmunicat. In hoc ordine est Euāgelii prædicatio. Solus quidē à Patre nobis præfectus est Doctor; sed ab eo suffecti sunt Pastores & Ministri, qui tāquā ex ore eius loquātur. Ita insolidū manet penes eū authoritas, & in suis ministris nihilominus auditur. Scitè ergo Paul⁹ Isaiæ testimoniū ad se accōmodat, vbi de publicādo Euangelio agitur.

Posui te in lucem. Videtur illic talis vocatio Gentium prædicari, quæ veteris populi abdicationem minimè secum trahat. Potius enim Iudæis, qui prius domestici fuerāt, extraneos associat Deus. Parum est, inquit, vt mihi sis minister in Israele docendo, quia te constitui in lucem Gentium. Deus certè initium suæ Ecclesiæ à filiis Abrahæ facere videtur, & deinde manum porrigere Gentibus, vt eandem Ecclesiam vno fidei cōsensu vtrique efficiant. Atqui sic vaticinium adducit Paulus, quasi impleri non potuerit, nisi abiectis Iudæis. Gentibus enim accensam Christi lucem significat, ex quo illi in tenebras mortis coniecti sunt. Respondeo, hoc necessariò ex contextu non posse euinci, quod affirmet Paulus non ante illuminandas fuisse Gentes, quàm lumen Iudæis esset extinctum. Potest enim hic esse sensus, Quando vosmet priuastis æterna vita, non est quòd putetis Dei gratiam profanari, si vobis posthabitis suscipimus Gentium curam. neque enim solis vobis datus est Messias, sed toti mūdo destinatus est in salutem, sicuti scriptum est, Posui te in lucem Gentium, &c. Quā quam si propius expendas Prophetæ locum, illic inclusam veteris populi abiectionem reperies. Deus enim se gloriosum & magnificum in Christi ministerio fore pronuntiat, quanuis Israel non colligatur. postea subiicit, quasi explicationis loco, Christi virtutem minimè ad vnum populum restrictū iri, quia ad extremos vsque terræ fines lux eius, radios emissura sit in salutem. Videtur

hæc vocationis Gentium occasio à Paulo notari:quia scilicet quum apud Iudæos materiam se exercendi non inueniret, suam operam penitus Gentibus addixit.In verbis Prophetæ hoc obiter notandum est, quòd salus luci subiicitur,secundum illud Christi dictũ, Ioan.17.3,Hæc est vita æterna,noste te verum Deum,&c.nam si vna Dei cognitio saluifica nobis est, vnica similiter ab interitu æternæ mortis resurrectio est, nos ab ignorantiæ tenebris ereptos illuminari in Christi fidem.

48 *Audientes autem Gentes*.Materia gaudii Gentibus fuit, quum audirent non repentè se vocari ad spem salutis,quasi non prius fuisset hoc diuinitus decretum,sed nunc demum impleri quod multis antè seculis prædictum fuerat. neque enim vulgaris erat fidei confirmatio,quòd salus illis Christi aduentu promissa fuerat, vnde etiam factum est,vt maiore desyderio & reuerentia Euangelium amplecterentur. *Glorificare* sermonem Dei,bifariam exponi potest,vel quòd agnouerint verũ fuisse Isaiæ vaticinium, vel quòd propositam sibi doctrinam fide amplexæ sint.Certè notatur plena subscriptio, quia nihil amplius disceptant vel ambigunt conspecta Pauli victoria.Et certè tunc debito honore prosequimur Dei sermonem,quum nos illi obedienter fide subiicimus:sicuti maiore affici probro non potest, quàm quum illi abrogatur fides. Cæterùm, videmus, vt Gentes non impedierit contumacia quam in Iudæis cernebant, quominus Christo nomen darent. Eadem animi magnitudine, dum impii sua obstinatione viam nobis obstruere conantur, eorum superbiam spernere & calcare oportet.

Et crediderunt. Expositio est proximi membri,meo saltem iudicio. Qualem enim gloriã verbo Dei tribuerint,Lucas ostendit.Cæterùm,notanda est restrictio,quum refert,credidisse non ad vnum omnes, sed qui ordinati erant ad vitam. Minimè autem dubium est, quin Lucas τεταγμένους vocet,qui gratuita Dei adoptione electi erant. Ridiculum enim cauillum est, referre hoc ad credentium affectum, quasi Euangeliũ receperint, qui animis ritè dispositi erant.nam ordinatio ista non nisi de eterno Dei consilio potest intelligi.nec dicit Lucas fuisse ad fidem ordinatos,sed ad vitam:quia Deus suos ad vitæ æternæ hæreditatem prædestinat. Docet autem hic locus, fidem ab electione Dei pendére.Et certè quum totũ hominum genus cæcum sit & contumax, hærent in natura nostra morbi isti,donec Spiritus gratia corrigantur. correctio autẽ non nisi ex fonte electionis fluit, Nam quòd ex duobus qui promiscuè eandem doctrinam audiunt, alter docilem se præbet,alter perstat in sua malitia,non ideo fit quòd natura differant:sed quia priorem illuminat Deus, alterum pari gratia non dignatur.Fide quidem efficimur filii Dei,Gal.3.26,& fides,quantum ad nos spectat,salutis est ianua & principium.sed altior est Dei respectus. neque enim eligere nos incipit, ex quo credimus: sed adoptionem suam, quæ occulta erat,fidei dono obsignat in cordibus nostris, vt manifesta & rata sit. Nam si hoc solis Dei filiis peculiare est eius esse discipulos:sequitur non pertinere ad quoslibet Adæ filios.Nihil mirum igitur,si non omnes promiscuè Euangelium recipiant.quia tametsi externa hominis voce omnes ad fidem inuitat cælestis Pater:non tamen efficaciter vocat per Spiritum suum, nisi quos seruare decreuit.Iam si fidei & salutis causa est Dei electio,qua nos ad vitam ordinat,nihil dignitati vel meritis residuum sit. Teneamus ergo quod dicit Lucas:Prius ordinatos fuisse ad vitam, qui fide insiti in Christi corpus, arram & pignus adoptionis suæ in Christo recipiunt. Vnde etiam colligimus quid per se valeat Euangelii prædicatio.neque enim fidem in hominibus reperit, nisi quia Deus quos elegit,intus vocat & qui prius sui erant,ad Christum trahit,Ioan.6.44.Iisdem verbis simul docet Lucas, fieri non posse,vt quisquam ex electis pereat.Dicit enim,Credidisse non vnum vel paucos ex electis, sed quotquot electi erant.quamuis enim nobis ignota sit Dei adoptio,vsquedum eã fide percipimus: in arcano tamen eius consilio dubia vel suspensa nõ est:quia omnes quos pro suis habet,Filiisui pæ

sidio tutelæve commendat, qui in finem vsque fidelis manebit custos, Ioan. 6.37 Vtrumque membrum cognitu necessarium est. quum electio fide superior statuitur, non est quòd sibi quicquam in vlla salutis suæ parte homines arrogent. nam si fides in qua consistit salus quæ nobis gratuitæ Dei adoptionis testis est, quæ nos Christo coniungit & vitã eius facit nostram, qua Deum cum sua iustitia possidemus, qua denique recipimus sanctificationis gratiam, extra nos fundata est, in æterno Dei cõsilio: quicquid habemus bonorum gratiæ Dei, quæ nos vltro præuenit, acceptum ferri necesse est. Rursum, quia multi perplexis ac spinosis imaginationibus se implicant dum salutem suam in abdito Dei consilio scrutantur, discamus ideo fide approbari Dei electionem, vt se mẽtes nostræ ad Christum conuertant, tanquam electionis arram, nec aliam certitudinem quærant, quàm quæ nobis in Euãgelio patefacta est. Sufficiat, inquam, nobis hoc sigillum, quòd quisquis credit in Filium Dei vnigenitum, vitam æternam habet, Ioan. 3.36.

49 *Diuulgabatur sermo Domini.* Hîc progressum Euangelii refert Lucas. In quo apparet quàm vera sit Christi parabola, quum fermento simile esse dicit, Luc. 13.21. Suprà habuimus magnum fuisse populi concursum, vt per totam vrbem sparsum veræ doctrinæ semen fuerit: nunc dicit Lucas latius diffusum esse, per totam scilicet regionem.

50 Interea commemorat, non sine sudore & molestia id esse factum. Læta igitur & auspicata fuerunt exordia vocationis Gentium, nec potuit Satan cursum gratiæ Dei impedire. sed interim Paulum & Barnabam quos Deus athletas in arenam produxerat certare oportuit. Notandũ est autem, quod dicit Lucas, *mulieres* religiosas & honestas cũ primoribus vrbis impulsas esse adpersequẽdos Christi seruos. Fuit enim hoc nõ leue scandalũ rudibus, & qui vixdũ in Christo geniti erant, quum viderent Christo aduersum esse, quicquid virorum & mulierum in precio habebatur, & laude dignum erat secundum homines. Magna populi turba Christum receperat, sed turba, & hominum duntaxat quisquiliæ. Ex opposito stabant primores vrbis, qui splendore suo ignobile & obscurum vulgus facilè obruebãt. Suspectã quoque imò odiosam reddere doctrinã poterat, quòd piæ in speciẽ & honestæ matronæ aduersus eã infestæ erãt. Si insurgerẽt è lustris vel cauponis homines nequam, improbi, & flagitiosi: si scortorum greges è lupanari erumperent, nullum esset Euãgelii dedecus: quin potius inde clarior elucesceret eius dignitas. nũc quid potest venire infirmis in mentem nisi doctrinam quæ tales habet aduersarios, minimè à Deo esse? Necesse ergo fuit non modo fideles, qui adhuc teneri & nouitii erant, à Domino confirmari, ne fides eorum labasceret, sed etiam manum Paulo & Barnabæ porrigi, ne fracti desisterent. Cæterùm, hoc exemplo nos doceri voluit Deus, fortiter resistẽdum esse talibus offendiculis, & cauendum ne inanes virtutum laruæ oculos nobis præstringant, ne Christi gloriam in Euangelio relucentem cernamus. Quicquid enim virtutum & honestatis in hominibus fingi potest, meram hypocrisin esse certum est, vbi se Christo opponunt. Quanquam fieri potest, vt qui ad tempus inconsideratè aduersus Christum feruntur, postea resipiscant. Statuendum tamen est, quacunque sanctitatis specie fulgeant qui resistunt Euangelio, neque solido Dei timore esse præditos, nec aliud quàm fallacem vmbram esse, quicquid virtutum ostentãt. nec verò frustra Christo tribuitur hoc elogium, quod reuelet ex multorum cordibus cogitationes, Luc. 2.35.

Religiosas. Qualis verò religio esse potuit, vbi nulla verbi Dei reuerentia erat? Notandum est, quatuor esse hominum genera. sicut numero pauci sunt, qui syncerè & ex animo Deum colant: ita pauci sunt qui apertum crassũmque eius contemptum profiteantur. Illi iam duo sunt ordines. Maior autem pars nec prorsus religione caret, neque aliena est prorsus à communi Dei cultu: sed tamen frigidè & defunctoriè quasi cum Deo ludentes, si ad viuum examinentur, nihilominus profani sunt. qualiter hodie multorum impietas sub ceremoniis & fucata cultus Dei professione

vtcunque

vtcunque tegitur. Ita seculis omnibus extiterunt histrionici Dei cultores, quorum tota sanctitas erat in gesticulationibus & inanibus pompis. Pauli ætate, non secus atque hodie, in paucis quibusdam eminebat peculiare pietatis studium: quorum etsi impura erat religio, & fictum cor, fallax & duplex: zeli tamen sui, licet inconsiderati, respectu, vtcunque religiosi censentur. Sed hinc apparet, quid valeat nuda religio, quæ inconsulto feruore cultores suos ad oppugnandum Dei regnum, opprimendámque eius gloriam præcipitat. Porrò credibile est matronas istas quanuis non prorsus Iudaismo dedissent nomen, nec legis doctrina imbutæ forent, fuisse tamen semi-iudæas, atque inde factum esse, vt patrocinium Gentis tam libenter susciperent. Sic enim, teste Paulo, circumaguntur captiuæ mulieres oneratæ peccatis.

51 *Excusso pedum puluere.* Execrationis symbolum fuisse apud Iudæos colligere etiam ex Christi mandato licet, Matt.10.14, Luc 9.5, & 10.11. neque enim probabile est, Christum signo incognito voluisse suos vti: quum eius consilium esset crassis & professis doctrinæ suæ contemptoribus terrorem incutere. Porrò hoc modo testatum fieri volebat, tā abominabiles Deo esse impios vt solicitè cauendum sit nobis; ne quid habeamus cum ipsis cōmune: ne qua ex eorum immunditie contagio ad nos vsque penetret. Dicuntur quidem scelerati omnes terram, cui imprimunt pedum vestigia, polluere: sed nusquam præcepit Dominus tanta execratione alios, quàm verbi contēptores reiici. Si quis adulter, aut scortator, si quis periurus, si quis ebriosus si quis homicida excōmunicandus erat, nō fuisset adhibitū hoc symbolū. Apparet ergo quàm intolerabilis sit Deo verbi sui contemptus: quia dum puluerem è pedibus excuti iubet, perinde est, acsi pronunciet, Satanæ esse mācipia & homines perditos ac deploratos, dignósq; qui è terra exterminētur. quare hæc tāta seueritas nos ad Euāgelii reuerentiā erudiat. Docentur etiā Verbi ministri, quanto zeli feruore asserenda illis sit Verbi maiestas, ne frigidè eius contemptum dissimulent.

52 *Discipuli repleti gaudio.* Bifariam exponi potest hoc membrum, gaudio & Spiritu repletos esse: per hypallagen hoc modo, gaudio Spiritus, aut quod idem valet, Gaudio spirituali: quia nulla conscientiæ serenitas, quies, lætitia nisi ex Spiritu Dei. qua ratione Paulus, Rom.14.27, regnum Dei esse dicit iustitiam, pacem, & gaudium in Spiritu: vel vt nomen Spiritus alias virtutes & dona sub se contineat. Mihi tamen magis arridet, gaudio fuisse repletos: quia Spiritus sancti gratia in illis regnabat, quæ sola verè & insolidum ita nos exhilarat, vt supra totum mundum altè efferamur. spectandum enim est quid voluerit Lucas: adeò scilicet non turbatos aut perculsos fuisse fideles grauibus illis offendiculis, doctorum suorū ignominia, vrbis perturbatione, terroribus ac minis, discriminum etiam impendentium metu, vt fortiter tam falsæ sanctimoniæ, quàm potentiæ splendorem altitudine fidei suæ despicerent. Et sanè, si in Deo ritè fundata erit fides nostra, & in eius verbo penitus radices egerit. Spiritus denique præsidio, vt decet, probè sit munita, etiam toto mundo tumultuante, pacem & gaudium spirituale in animis nostris fouebit,

CAPVT, XIIII.

ACTVM est autem Iconii, vt simul intrarent Synagogam Iudæorum: & loquerētur sic vt crederet magna multitudo tam Iudæorum quàm Gentium.

2 *Qui verò increduli erant Iudæi, suscitarunt & malitia infecerunt animos Gentium contra fratres.*

3 *Multum ergo tempus versati sunt, confidenter se gerentes in Domino, qui testimonium reddeba sermo i gratiæ suæ, dans vt signa & prodigia fierent per m a us eorum.*

4 *Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & alii quidem stabant à Iudæis, alii verò ab Apostolis.*

1 Proximo capite exposuit Lucas quomodo suam apud Gentes legationem Paulus & Barnabas aggressi sint. Porrò infelix & malè auspicatum initiũ videri poterat, quòd non modò Antiochia expulsi, sed etiam obstinata quorundam malitia coacti fuerant puluerẽ è pedibus excutere. verùm quanuis duriter vno in loco accepti, non tamen cedunt: quia reputant ea lege se fuisse vocatos à Domino, vt mundo & Satana repugnante munus suum exerceant. Videmus ergo non tantùm ad docendum paratos venisse, sed etiam ad certandum armatos, vt per medios conflictus animosè pergerent in publicando Euangelio. Et certè quod semel Ieremiæ dictũ est, cũctis Dei Prophetis & ministris cõmune est, Pugnabũt cõtra te, sed nõ præuabũt, Ier. 1. 19. Iã quocũq; pulsi fugiãt, eãdẽ secũ afferũt animi præsẽtiã: vnde apparet nõ ad vnũ modò certamẽ fuisse instructos, sed ad continuam militiam: quod nunc prosequitur Lucas. primò narrat, Iconium venisse, & simul addit non quæsisse illic portum aliquẽ, vbi taciti quiescerẽt: sed Synagogam ingressos esse, ac si nihil incommodi perpessi essent. Particulã κατὰ τὸ αὐτὸ, cùm Græcis significet Simul, vel eodem tempore, ad Iudæos potius quàm ad Paulum & Barnabam refero. Sic igitur interpretor, non quòd ambo simul ingressi sint solenni & præfixo tempore conuentus. vnde colligimus non clàm loquutos fuisse cum paucis hominibus, sed in magna populi frequentia: quò suam fiduciam & alacre studium testantur: tantum abest vt inuidiam fugitent, aut periculum formident.

Vt crederet magna multitudo. Quemadmodum Spiritus virtutem in Paulo & Barnaba prius ostendit Lucas: ita nunc alteram Dei gratiam in prospero, quẽ experti sunt successu, laudat. neque enim fructu caruit vna solùm ab illis habita concio: sed multos peperit Dei filios, tam ex Iudæis quàm ex Gentibus. Si vnus & alter vel pauci credidissent, fuisset iam non pœnitendum operæpretium. sed Dominus longe melius eos confirmat, d m tam vberem doctrinæ suæ fructum temporis momento colligunt. Sciebant enim non tam voce sua, quàm Spiritus virtute conuersa fuisse tot hominum corda ad credendum: vnde etiam statuere poterant, se extenta dei manu protegi: quod ad sumendam fiduciam non parum valebat.

2 *Qui verò increduli erant.* En iterũ noua illis persecutio oboritur, & quidem à Iudæis. erant enim veluti faces ad inflammãdos Gentiũ animos. Nam Gentes credibile est súsque déque tulisse cùm Euangeliũ prædicaretur, nisi flabellis illis accensæ fuissent ad resistẽdum. κακῶσαι hîc interpretor, maligno affectu inficere, vel impellere ad nocendum. Fratrum nomine, meo iudicio, comprehendit Lucas pios omnes: nempe vexatos fuisse quicunque Euangelio accesserant, quasi perniciosa aliqua secta se extulisset ad spargenda dissidia, ad turbandam vrbis pacem, ad concutiendum statum publicum. Si quis tamen ad Paulum & Barnabam restringere malit, non admodum repugno.

3 *Multum ergo tempus.* Narrat hîc Lucas nõ cessisse vrbe Paulum & Barnabam simulac viderunt aliquos sibi esse aduersos. nam cùm dicit audacter ipsos egisse, innuit oblatam illis fuisse metus causam. Vnde colligimus stetisse intrepidos, & quidem rara animi magnitudine duxisse pro nihilo discrimina omnia, donec violẽter coacti sunt aliò migrare. Particula ἐπὶ κυρίῳ, variè exponi potest: vel quòd in causã Domini fortiter se gesserĩt: vel quòd freti eius gratia, inde sũpserĩt animũ. Sequuntur

sum

sũ quod magis receptũ erat, illos se liberè & fortiter gessisse in Domino: hoc est, non propriis viribus, sed eius gratia adiutos. Continuò pòst exprimit qualiter animati fuerint in Domino: nempe quia signis & miraculis doctrinam suam comprobabãt. nam cùm inde agnoscerent Dominum sibi adesse, & propinquam ad ferendas suppetias esse eius manum, meritò ad strenuè agendum incitabantur. Verùm speciem vnam notando, alias non excludit: Dominus enim aliis modis eos ad fiduciam erexit & stabiliuit in constantia, sed videtur Lucas de miraculis nominatim locutus esse: quia in illis Deus virtutem suam coram toto populo palàm exerebat. Ergo non parum fiduciæ Paulo & Barnabæ accessit, quum Dominus eorum doctrinam à contemptu ita assereret. Porrò notanda est locutio, quòd Dominus testimonium reddiderit Euangelio in miraculis. docet enim quisnam verus sit miraculorũ vsus. Hic quidem primus est finis, vt nobis Dei potentiam & gratiam demonstrent. Sed quia sinistri ac peruersi sumus eorum interpretes, ne trahantur in abusum & corruptelam, nunquam ferè Deus à verbo suo patitur ea disiungi. nam si quando absque eius verbo edita fuerunt miracula, primùm id raró accidit: deinde perquam exiguus inde profectus secutus est. Vt plurimùm vero miracula edidit Deus, quibus ipsum non simpliciter, neque in nuda eius maiestate, sed in Verbo mundus agnosceret. Ita hoc loco dicit Lucas, miraculis sancitum fuisse Euangelium: non tantùm vt confusa aliqua religio occuparet hominum animos, sed vt præeunte Pauli doctrina, adducerentur ad purum Dei cultum. Vnde colligere promptum est, quã stultè faciant Papistæ, dum nudis miraculis mundum à Dei & Euangelii reuerentia abducere conantur. Tenendum enim est principium istud, Non aliò spectare quæcunque à Deo vnquam profecta sunt miracula, nisi vt Euangelio constet plena & solida authoritas. nunc videndum est an Euangelium mortuos inuocare iubeat: idolis suffitum facere, transferre ad Sanctos fictitios Christi gratiam: votiuas peregrinationes suscipere: comminisci profanos cultus, quorum nusquam mentio fit in verbo Dei. Atqui nihil minus Euangelio consentaneum, quàm vt superstitiones istæ locum habeant. vnde sequitur, ex euangelii fulturis machinas ad ipsum oppugnandum perperam à Papistis extrui. Eodem spectat quod dicit Lucas, Dominum dedisse vt per manus seruorum suorum fierent miracula: quibus verbis admonet hos fuisse tantùm ministros, qui Domino præbuerunt suum obsequium: fuisse verò illum authorem, qui eorum manu & opera vsus est. Quare propriè loquendo, non dicemus Pauli & Barnabæ fuisse miracula sed Dei vnius, qui sic operatur per homines vt eorum ministerio suam gloriam obscurari nolit. Notandum præterea Euangelii elogium quod hic ponit Lucas, vt nobis magis amabile reddatur. Sermonem enim gratiæ vocans, suauissimo gustu nos imbuit: quoniam illic mundo salus offertur per Christum. ac subaudiẽda est antithesis cum Lege, in qua proponitur sola maledictio. Meminerimus ergo in hunc finem Deum in Euangelio nobis loqui, vt se nobis reconciliet, ac propitium esse testetur. Nec obstat quod reprobis odor est mortis in mortem, 2 Co 2.16, quia eius naturam vitio suo nõ mutant. De signis & prodigiis lege quæ diximus capite secundo.

4 *Diuisa est multitudo.* Sequitur nũc catastrophe, quòd scinditur in duas partes ciuitas, & tandem Paulus & Barnabas plebis tumultu coacti, aliò discedũt. Si quæritur origo dissidii, ex Euangelio certè manauit: cui tamen nihil magis contrarium est quam discordias parere: sed facit hominum prauitas, vt Euangelium, quod vnitatis vinculum esse debuerat, simulac in medium prodit, turbarum sit occasio. quare vbi schisma aliquod emergit: antequam damnemus qui videntur esse authores, prudẽter expendere decet cui imputãda sit culpa. Audimus hic vrbem vnam schismate fuisse diuisam, ex quo pars aliqua ad Christum adducta est. Hoc pronuntiat Dei Spiritus in laudem, non in probrũ Pauli & Barnabæ. Eadem hodieque quoque regula tenenda est, ne falsa inuidia grauetur Euangelium, si non omnes pariter ad Deum adducit, sed improbi con

trà tumultuentur. Miserum quidem est, homines alios ab aliis diuisos cernere: verùm sicuti maledicta est vnitas, quæ nos omnes à Deo separat: ita præstat centies discessionem à toto mundo paucos facere, & interim redire cum Deo in gratiam, quàm vt perpetuum cum eo dissidium habentes, mundi pacem redimant.

5 *Cum autem factus esset impetus Gentium & Iudæorum vnà cum eorum principibus ad vim ipsis inferendam, & eos lapidandos:*

6 *Re cognita, fugerunt in vrbes Lycaoniæ, Lystram & Derben, & regionem vndique vicinam:*

7 *Atque ibi euangelizabant.*

8 *Quidam autem homo apud Lystros sedebat captus pedibus, qui claudus fuerat ab vtero matris suæ, neque vnquā ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui eum intuitus, & videns quòd fidem haberet se saluum fore,*

10 *Dixit voce magna, Surge super pedes tuos rectus. Ille autem exiliuit & ambulabat.*

5 Obserua quousque sustinuerint sancti Christi athletæ. Non fugantur solo hostium obiectu: sed vbi feruet seditio, & instat lapidationis periculum: etiāsi multos habeant doctrinæ suæ fauentes, non vltrà tendunt: sed memores sententiæ Christi, Luc. 21. 19, qua fideles admonet, vt in patientia possideant animas suas, hostium furorem declinant. Tametsi autem fugiunt, ne temerè se præcipitent in mortem: constantia tamen eorum in Euangelio prædicando, satis declarat eos non horruisse periculum. subiicit enim Lucas in aliis etiam locis euangelizasse. Hic rectus est timēdi modus, cùm se vltro non obiiciunt serui Christi hostibus mactandos, ab officio tamen non desistunt: nec eos impedit metus, quominus Deo vocanti pareant, adeóque, si opus sit, per mortem ipsam pergant ad munus suum exequendum.

8 *Homo quidam apud Lystros.* Miraculum vnum refert Lucas, quod probabile est vnum fuisse ex multis: sed propter euentum memorabilem, solùm eius facta fuit mentio. mox enim videbimus quid acciderit. Circunstantias recenset Lucas, quæ diuinam potentiam clarius illustrent, cùm dicit Hominem nunquā ambulasse, & fuisse claudum ab vtero matris, sola autem Pauli voce repente ante omnium oculos fuisse sanatum, & agilem cruribus emortuis fuisse motum vt sine difficultate exilierit.

9 *Audiuit Paulum loquentem.* Auditus primo loco ponitur, vt sciamus fidē quam mox laudabit Lucas, ex Pauli doctrina fuisse conceptam. Audito itaque Paulo sanitatem sperauit. Sed quæritur an specialiter hoc illi fuerit promissum. neque enim quiduis protinus sperare nos Deus iubet, dum æternā salutem offert in Euangelio. Respōdeo, fuisse hūc singularem & extraordinarium Spiritus motum in claudo, qualis vicissim in Paulo fuit, cùm illius fidē agnouit ex solo intuitu. Fieri poterit, vt Euāgeliū multi recipiant: neque tamen a morbis, qui bus laborant, curentur: sed cùm Deo specimen

ſpecimen gratiæ ſuæ in claudo edere decretum eſſet, animum eius antè parauit ac capacem reddidit huius acceſsionis. Quare in communem regulam hoc trahi non debet, quòd ſe claudus ſanatum iri credidit. ſed peculiaris fuit ad recipiendum ſanationis donum præparatio. Et hæc etiam fidei ſpecies particularis eſt, quæ dat locum miraculis: qua plurimi ex filiis Dei carent, qui tamen adoptionis Spiritu præditi ſunt.

In quẽ intuitus Paulus. Scimus quàm ambigua res ſit & fallax, hominis vultus. non potuit igitur certum inde iudicium de fide fieri, quæ ſolum habet Deũ teſtem. Sed, quemadmodum iam admonui, arcano Spiritus inſtinctu patefacta fuit Paulo claudi fides: ſicuti ille vnus dux & magiſter Apoſtolis fuit ad edenda miracula.

10 *Dixit magna voce.* Plerique vetuſti codices, & fidei maximè probatæ addunt, Dico tibi in nomine Chriſti Ieſu. & certè videmus quàm ſolicitè celebrarint Apoſtoli in omnibus miraculis Chriſti nomen: ideo mihi veriſimile eſt expreſſum fuiſſe à Luca, quod tamen vulgò nunc in codicibus impreſsis non habetur. Quod poſtea ſubiicit Lucas, claudum exiliiſſe, non tantùm ad virtutis diuinæ commendationem valet: ſed tam prompta obſequendi alacritas teſtimonio fuit, rite fuiſſe à Domino præparatum, vt iam animo ambularet, cum adhuc mortui eſſent pedes. Quanquam ſurgendi celeritas magis conſpicuam reddiderit Dei virtutem, quo etiam conſilio Paulus vocem extulit, quò melius turbam afficeret ſubita mutatio.

11 Porrò turba quum vidiſſent quod fecerat Paulus, *ſuſtulerunt vocem ſuam, Lycaonicè dicentes,* Dii *ſimiles facti hominibus deſcenderunt ad nos.*

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium, eo quòd ipſe dux eſſet ſermonis.

13 Sacerdos verò Iouis, qui erat ante vrbem ipſorum, tauros & coronas ad portas afferens, volebat cum turbis ſacrificare.

Porro turba. Hæc hiſtoria locuples eſt teſtis, quanta ſit hominum ad vanitatem propenſio. non protulerat ex abrupto vocem illam Paulus, Surge, ſed concioni de Chriſto habitæ velut clauſulam addiderat: populus tamen ſuis idolis laudem miraculi adſcribit, ac ſi de Chriſto verbum non audiſſet. Non eſt quidem adeò mirum, barbaros homines ad ſuperſtitionem, quàm à pueris imbiberant, ſubito miraculi conſpectu delapſos eſſe, ſed hoc vitium paſsim nimis vſitatum eſt, adeóque nobis ingenitum, vt operum Dei peruerſi interpretes ſimus. Hinc tam craſſa in Papatu ſuperſtitionum deliria, quòd arreptis temere miraculis, doctrinæ non auſcultant. quò nos magis & attentos eſſe & ſobrios decet, ne Dei virtutem, quæ in ſalutem nobis affulget, ſenſu carnis corrumpere, quod tam procliue eſt, nobis contingat. Nec verò mirum eſt, ſi pauca tantùm & ad breue tempus miracula edi Dominus voluerit: ne hominum libidine traherentur in finem prorſus contrarium. quia minimè æquum eſt vt nomen ſuum mundi ludibrio ſubiiciat: quod fieri neceſſe eſt: vbi quod proprium eius eſt, ad idola transfertur, aut increduli ad fingendos vitioſos cultus, eius opera deprauant: dum poſthabito verbo, numen quodlibet arripiunt à ſe confictum.

Dii ſimiles hominibus. Opinio erat præſumpta ex veteribus fabulis, quæ tamen ipſæ originem à veritate duxerant. Nugis iſtis referti ſunt Poetarum libri, deos ſæpe viſos eſſe in terris ſub hominum forma. quod tamen credibile eſt non fuiſſe de nihilo confictũ: ſed potius homines profanos, quod olim de Angelis tradiderãt ſãcti Patres,

ad fabulas transtulisse. Et fieri potest vt Satan, cùm homines haberet obstupefactos, variis præstigiis illuserit. Hoc quidem certum est, quicquid Dei erat, vbi ad infideles transiit, fuisse prauis eorum figmentis vitiatum. Idem & de sacrificiis sentiendum, in quibus ab initio Deus fideles suos exercuit, vt haberent externa pietatis & diuini cultus symbola. Increduli verò postquam alienos sibi deos commenti sunt, sacrificiis abusi sunt ad sacrilegum eorum cultum. Lycaones insolitam virtutem cernentes in sanato claudo, diuinum esse opus statuunt: rectè hactenus. perperam verò, quòd ex consueto errore in Paulo & Barnaba falsos sibi deos fabricant. quid enim causæ est, cur præferant Barnabam Paulo, nisi quòd puerile de Mercurio deorum Interprete figmentum, quo iam imbuti erant, sequuntur? Quo exemplo monemur, quantum malum sit, erroribus tenera ætate assuescere: quod eradicari ex animis adeò facile non est, vt ipsis quoque Dei operibus, quibus corrigi decuerat, magis obdurescant.

12 *Sacerdos etiam Iouis.* Tametsi non exprimit Lucas quo affectu tam sedulus fuerit hic Sacerdos, probabile tamẽ est, quum spes vberrimi quæstus esset oblata, auaritia fuisse impulsum. magna enim spes lucri illi in futurum tempus affulgebat, si passim vulgatus esset rumor, Iouem illic apparuisse. nam inde secuta protinus fuisset opinio, Ioui Lystrense templum esse cordi præ aliis. Vbi autem hominum animos talis impleuit superstitio, nullis sumptibus ad offerenda donaria parcitur. Sponte quidem huc mundus propendet: sed deinde accedũt sacrifici quasi flabella. Nec dubiũ etiã quin totam plebem impulerit ambitio, vt sub Iouis nomine victima Paulo tam cupide offerre vellet, vt illustrior esset vrbis suæ fama & nobilitas. Hinc tanta Satanæ ad fallendum licentia, dũ sacrifici captando lucro plagas tendũt, populum verò oblectat errorum confirmatio.

14 *Porro quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis vestibus suis irruerunt in turbam clamantes,*

15 *Ac dicentes, Viri cur hæc facitis? Nos quoque homines iisdem quibus vos malis obnoxii sumus, annuntiantes vobis vt ab iis rebus vanis conuertamini ad* Deum *viuentem, qui fecit cælum & terram, & mare, & quæcũque in ipsis sũt.*

16 *Qui ætatibus præteritis passus est omnes Gentes, suis ipsarum viis ambulare.*

17 *Quanquam non sine testimonio se reliquit benefaciens, dans nobis è cælo pluuias & tempora fructifera, replens alimentis & lætitia corda nostra.*

18 *Et hæc dicẽtes vix sedarũt turbas, ne ipsis immolarẽt.*

14 *Quum audissent Apostoli.* Quod laceratis vestibus insiliunt Paulus & Barnabas in mediam turbam, in eo apparet quãto gloriæ Dei zelo flagarẽt: verbis non contenti, quo possunt impetu sacrificii apparatum conturbant. Fiet quidem interdum vt honorem, qui modum excedit, recusent etiam hypocritæ: verùm simulata modestia simplices magis inuitant. In Paulo & Barnaba nihil tale. nam & verbis, & toto corporis gestu, palàm ostendunt cultum quẽ exhibebant Lystrenses, adeò sibi non placere, vt in summa execratione haberent. Hæc sancta est iracundia, qua Dei seruos ardere decet, quoties eius gloriã hominum sacrilegiis violari cernunt ac labefactari. Nec sanè aliter quisquam syncerè

ſyncerè ac bona fide ſeruiet Deo, niſi illum zelotypiæ affectum induerit, de quo loquitur Paulus, 2. Cor. 11. 2, vt in aſſerenda Domini ſui gloria non minus animoſi ſint ac ſtrenui, quibus Eccleſiæ ſuæ curam mandauit, quàm maritus ſtudioſè vigilat pro vxoris caſtitate. Prudenter ergo cauendum ne honorem deferri nobis ſinamus, qui Dei gloriam obſcuret: quin potius ſimul atque apparet aliqua gloriæ Dei profanatio, ebulliat hic feruor, cuius exemplũ habemus in Paulo & Barnaba. Quanquã autem hoc zelo præditos imprimis Eccleſiæ doctores eſſe oportet, nemo tamen eſt piorum, qui non acriter excandeſcere debeat, vbi Dei cultum pollui videt, aut aliò transferri: quia de omnibus ſcriptum eſt, Pſal. 69. 10, Zelus domus tuæ comedit me, & opprobria exprobrantium tibi ceciderunt ſuper me. Quòd ſi ſancti homines carne adhuc circundati, tãtopere idololatriã abominati ſunt, qualiter hodie affectos eſſe putamus exutos omni carnis affectu? Eorum nominibus & perſonis, cùm abutitur mundus ad ſuam ſuperſtitionẽ, gratum illis officiũ eſſe ſibi perſuadet: ſed magnopere fallitur. Primi enim contrà ſuos cultores inſurgent, ac re ipſa oſtendent nihil ſibi vnquã pluris fuiſſe, quàm vt integer vni Deo ſuus cultus maneat. Adde, quòd illis nulla poteſt maior iniuria fieri, quàm vbi honor Deo ereptus, in eos transfertur: quod fieri neceſſe eſt, ſimulac diuinum illis aliquid affingitur. Quòd narrat Lucas, Paulum & Barnabam veſtes ſuas laceraſſe, ſatis ex aliis Scripturæ locis patet, morem hunc & ritum in communi fuiſſe vſu apud Orientales, quoties vel magnũ mœrorem, vel deteſtationem externo geſtu exprimere vellent. Quum Lucas Barnabam Apoſtolum cum Paulo vocat, nominis ſignificationem longius extendit, quàm ad primarium ordinem, quem inſtituit Chriſtus in ſua Eccleſia: qualiter Paulus Andronicum & Iuniã inter Apoſtolos inſignes facit. Propriè autem loquendo Euangeliſtæ erant non Apoſtoli: niſi fortè quia Paulo additus erat collega Barnabas, vtrunque in pari officii gradu ſtatuimus. ita Apoſtoli titulus verè in ipſum competet.

15 *Viri cur hæc facitis?* Incipiunt ab obiurgatione, vt res poſcebat: deinde oſtẽdunt quorſum fuerint miſsi. Poſtea concionantur de vnico Deo, & admonent ipſum fuiſſe mundo incognitũ. poſtremò quò fortius ex cordibus euellant diaboli fallacias, docẽt excuſatione carere hanc ignorantiam. Prima ergo pars concionis eſt obiurgatio, qua damnantur Lyſtrenſes, quòd homines mortales præpoſterè Dei loco adorẽt. Quanquam videtur frigida eſſe, quæ ab ipſis affertur ratio. inde enim colligere promptum foret, non eſſe illicitum eorum cultũ, quos humanis miſeriis mors exemit. Hoc modo intactæ ſtarent Gẽtium omniũ ſuperſtitiones, quæ in deorum numerum non ſolebant niſi mortuos referre. Eodem etiam colore ſuam idololatriam Papiſtæ fucarunt, qui mortuorum oſſa, lignum & lapides potius adorant, quàm viuos & ſpirantes homines. Reſpondeo, Paulum & Barnabam ex re præſenti ſumpſiſſe hoc argumentum, Nos miſeri ſumus homines: falſò igitur & abſurdè fingitis eſſe deos, & pro diis colitis. Si in genere de idololatria tractetur, hæc erit perpetua eius damnãdæ ratio, & ſola abundè ſufficiet, Deo vni ſolidum deberi pietatis cultũ, ideóque profanari ſimulac creaturis vlla ex parte tribuitur, ſiue Angeli ſint, ſiue homines, ſiue ſtellæ. Sed occaſio ſæpe feret, vt multa in ſpeciem vnam idololatriæ dicantur, quæ aliis non conueniant, & tamen ad cauſam præſentem non parum valebunt: quemadmodum Paulus & Barnabas, homines ſe fatendo ærumnis variis obnoxios, aptam rationem habebant coarguendo populi furori.

Annuntiamus vobis. Argumentum à repugnantibus. nam hic oſtendunt prorſus diuerſum fuiſſe aduentus ſui finem, vt ſuperſtitiones ſcilicet tollerent, quæ hactenus graſſatæ fuerant. Perinde enim eſt ac ſi dixiſſent, Mouet vos atque afficit miraculum? verbis igitur habete fidem. Summa autem noſtræ legationis eſt, vt fictæ omnes diuinitates, quibus antehac deluſus fuit mundus, deleantur ac pereant. Hæc autem generalis eſt doctrina, qua non modò præſentem inſaniam compe-

cunt, sed quasuis superstitiones reprehendunt, & quicquid omnino à vera pietatis regula alienum erat. Nam proculdubiò Vanum appellant, quicquid sibi ex proprio sensu commenti erant homines. Atque hæc definitio tenenda est, quòd vana sit omnis religio quæ à puro & simplici Dei verbo recedit ac degenerat. Verbi quidem non fit expressa mentio, quia sermo illis erat ad Gentes: sed quia non aliter rite coliturDeus quàm ex eius præscripto, sequitur ex Pauli verbis, simul ac deflectunt homines ab eo cultu, quem Deus mandauit ac probat, stultè, inani & inutili labore fatigari. nihil enim veri aut solidi habet religio, nisi in qua solus Deus eminet. Atque hinc factum est, vt nunquam in maiori orbis parte viguerit syncera & integra pietas. nam in hoc sudatum est duntaxat, vt vetus idololatria tolleretur: alterum verò interea neglectum est, vt relictis idolis, se ad vnum Deum homines colligerent. Interdum quidem idoli nomen mutarunt in nomen Dei: sed eo prætextu fouebant nihilominus vetustos errores, quibus corrigẽdis danda fuerat opera. Sic Galli sacrifici magnæ Cybeles cœlibatum genuerunt: Nonnæ vel Moniales subrogatæ sunt Vestalibus: Pantheo succesit Pantagion: ceremoniis oppositæ sunt ceremoniæ non absimiles. Tandem inuecta deorum turba, quos putarunt fore legitimos, si Sanctorum titulis laruati essent. Hoc modo non purgantur corruptelæ, nec profana & sordibus plena stabula vertuntur in templa Dei: sed Dei nomen miscetur profanis inquinamentis, & Deus ipse in sordidum stabulum inducitur. Quare meminerimus non tantùm in eam partem incubuisse Apostolos vt idololatriam, quæ prioribus seculis grassata erat, euerterent: sed profligatis omnibus vitiis etiam in posterum cauisse, vt pura vigeret religio.

Qui fecit cælum. Scimus docendi ordinem ita ferre, vt initium fiat à rebus magis notis. Quum apud Gentiles sermonem haberent Paulus & Barnabas, frustra tentassent eos statim adducere ad Christum. ergo ab alio capite ipsos incipere oportuit, quod à communi sensu minus remotum esset, vt eo confesso postea ad Christum transirent. Occupatæ erant Lystrensium mentes illo errore, plures esse deos: Paulus & Barnabas contrà, vnum esse mundi opificem ostendunt. Sublata illa fictitia deorum multitudine, factus iam erat transitus ad secundum membrum, vt docerent qualis esset Deus ille, cæli & terræ conditor. Hodie diuersa est nobis ratio cum Papistis. fatentur vnum esse Deum, & Scripturam admittunt. restat igitur vt illis probemus ex Scriptura qualis sit Deus, & qualiter coli ab hominibus velit.

16 *Præteritis seculis.* Quia obiicere poterant Lystrenses, Deum illum fuisse hactenus ignotum, occupant Paulus & Barnabas, ac fatentur quidem omnes errasse in tenebris, & totum humanum genus cæcitate fuisse percussum: verùm negant ex peruersa mundi ignorantia debere præiudicium fieri. Erant duo nõ parua obstacula incredulis, longa temporis antiquitas, & consensus omnium ferè gentium. vtrumque hic diruunt Paulus & Barnabas: Si multis seculis erratum est, inquiunt, ac vagatus est mundus sine ratione & iudicio, ne ideo vobis minoris sit Dei veritas cùm affulget. nam cùm æterna sit nec mutetur, minimè æquum est, longam annorum præscriptionem illi opponi. Nihilò plus esse patrocinii in hominum numero contendunt. non est, inquiunt, quòd vos à recta via impediat totius mundi conspiratio. Inualuit in omnibus populi cæcitas: sed Deus nunc vobis illucet. Aperiendi igitur sunt oculi, neque in tenebris torpendum est, etiam si in illis antehac demersi fuerint omnes populi.

Vias suas. Si tantùm dixisset homines hallucinatos esse vsque ad tempus illud Dei permissu, iam inde colligere promptum esset, vniuersos nihil posse aliud quàm errare, quandiu à Deo non reguntur. Longè tamen expresius loquitur, dum errores appellat Vias hominum. nam hinc perspicuè docemur, quid in tenenda salutis via valeat prudentia & sensus humanæ mentis. Ambularunt, inquit, in viis suis omnes populi, hoc est, in tenebris & morte vagati sunt.

ti sunt: perinde est acsi restare in toto mundo negaret vllam veræ rationis scintillam. Vna igitur veræ pietatis regula est, vt abiecta omni ingenii sui fiducia, se totos Deo subiiciant fideles. neque enim aliæ nunc sunt viæ hominum quàm olim: & omnium temporum exempla docent quàm miserè cæcutiāt, quibus verbum Dei non prælucet. quāuis se existimant reliquos perspicacia superare. Statim ab initio mundi, maior pars ad varias superstitiones & prauos cultus delapsa est. vnde id? nisi quia proprias imaginationes sequi libuit? quum diluuio videri posset repurgatus orbis, statim relapsus est in eadem vitia. ergo nihil magis exitiale, quàm prudentiæ nostræ inniti. Cæterùm, cur passus sit Deus tandiu mundum errare, causa hîc à Paulo & Barnaba non redditur. & certè sola Dei voluntas non secus nobis æstimanda est, ac summa lex æquitatis. Deo quidem optima semper factorum suorum ratio constat: sed quia nobis sæpe est abscondita, nostrum est reuerenter arcana eius consilia mirari. Fatendum quidem est, tali interitu dignum fuisse mundum: sed cur vnius seculi potius quàm aliorum misertus fuerit Deus, non alia potest adduci ratio, nisi quia sic illi visum est. ideo tempus plenitudinis vocat Paulus, Gal. 4. 4, quod promulgando Euangelio diuinitus præfixum est, ne alia quæratur opportunitas. Et memoria tenēdum quod capite primo versu 7, habuimus, Non esse nostrum scire momenta & articulos temporum, quæ Pater in suo arbitrio posuit. ita refellitur Papistarum cauillum, dum fieri non posse contendunt, vt Ecclesiam passus sit Deus tam longo tempore errare. nam vnde, quæso, fluxerunt Gentes, nisi ab arca Noe, Gen. 9. 9, vbi singularis quædam erat Ecclesiæ puritas? posteritas etiam sancti Sem vnà cum aliis degenerauit: imò Israel, selectum Dei peculium, ipse quoque ad multum tempus relictus fuit. Quare nihil mirum est, si Deus sub regno Christi, eadem qua olim cæcitatis pœna, verbi sui contemptum vltus est.

17 *Non tamen sine testimonio.* Tollunt hîc Paulus & Barnabas Gentibus ignorantiæ prætextum. Quantùuis enim sibi in propriis figmentis placeant homines, tandem erroris conuicti ad hoc asylum confugiunt, nullam sibi debere culpam imputari: sed Deum potius fuisse crudelem, qui ne sibilo quidem reuocare dignatus sit, quos perire cernebat. Hanc friuolam obiectionem Paulus & Barnabas anticipant, cùm admonent, Deum ita latuisse, vt testimonium interea sibi ac suæ diuinitati redderet. Videndum tamen quomodo hæc duo inter se coueniant: nam si de se testatus est Deus, non passus est, quantum in se erat, mundum errare. Respondeo, genus hoc testimonii, cuius fit mentio, tale fuisse, quod homines excusatione priuaret, non autem sufficeret in salutem. Verum enim est illud Apostoli, Heb. 11. 3, Fide intelligi aptata fuisse verbo Dei secula. atqui fides non ex nudo & cæli & terræ intuitu cōcipitur, sed ex verbi auditu. vnde sequitur, non posse, nisi verbi directione ad saluificam Dei notitiam homines adduci. Neque tamen hoc obstat, quominus etiam absque verbo reddantur inexcusabiles, qui tametsi naturaliter luce priuati, propria tamen malitia cæcutiunt, quemadmodum docet Paulus, ad Romanos capite primo, versu vigesimo.

Dans pluuias & tempora fructifera. Deus quidē à principio se per verbū toti generi humano patefecit: sed Paulus & Barnabas ostendunt nullam fuisse ætatem, quam non prosequutus sit Deus suis beneficiis, quæ testari possent, mundum eius imperio regi. quia autem pluribus seculis sepulta fuerat lux doctrinæ, ideo tantùm dicunt naturalibus argumentis ostensum fuisse Deum. Cæterùm probabile est, magnificentiam operum Dei, quibus decebat elogiis ipsos ornasse. sed Lucæ summas rerum attingere satis fuit. Neque tamen intelligo subtiliter & Philosophico more disseruisse ipsos de naturæ arcanis. sermo enim erat apud indoctum vulgus. ideo simpliciter proponere oportuit, quod rudissimis quibusque notum erat. Sumunt tamen principium hoc, In naturæ ordine certam & claram esse Dei manifestationem: quòd pluuiis irrigatur terra, quòd eam solis calor

vegetat, quòd tanta frugum copia quotannis nascitur, inde certò colligi aliquem esse Deum, qui omnia gubernat. neque enim proprio motu aguntur cælum & terra: multò etiam minus fortuito. Restat igitur, vt hoc admirabile naturæ artificium Dei prouidentiam palàm ostendat: & qui mundum æternum esse dixerunt, non locuti sunt ex animi sui sensu, sed maligna & barbara ingratitudine conati sunt obruere Dei gloriam: in quo suam impudentiã prodiderunt.

Implens cibo & lætitia. In eo magis conuincitur hominum impietas, si Deum non agnoscant, quòd nõ tantùm oculis eorum subiicit gloriæ suæ testimonia in suis operibus, sed omnia etiã in eorum vsus destinat. Cur enim Sol & stellæ in cælo lucent, nisi vt suum ministerium præbeant hominibus? cur pluuia è cælo cadit? Cur terra producit fructus suos, nisi vt alimenta hominibus suppetant, quibus vescantur? Hominem ergo non posuit Deus in terra, vt sit tanquam in theatro otiosus operum suorum spectator, sed dum omnibus cæli & terræ opibus fruitur, vt in celebranda Dei largitate se exerceat. nunc verò in multiplici rerum copia eum non affici tanta Dei bonitate, annon plusquam fœda est prauitas? Implere corda cibo, nihil aliud est quàm alimenta largiri, quæ votis hominum satisfaciant. Lætitiæ nomine significant Paulus & Barnabas Deum pro immẽsa sua indulgentia plus largiri hominibus quàm postulet eorum necessitas, ac si dictum esset, cibum dari hominibus non tantùm quo reficiant vires, sed quo etiam corda sua exhilarent. Si quis obiiciat, contingere plerunque, vt homines famelici potius gemant, quàm saturi lætentur. respondeo, id fieri præter naturæ ordinem, quando scilicet Deus propter hominum peccata manum suam restringit. sponte enim ad nos assiduè flueret Dei liberalitas, qualem hîc Barnabas & Paulus prædicant, nisi eam arcerent vitiorum nostrorum obstacula. Neque tamen vnquam tãta extitit sterilitas, qua prorsus exaruerit benedictio in hominibus pascendis. Rectè quidẽ dictum est à Propheta, Psal. 81.11, Aperi os tuum, & replebo illud, vt sciamus nos esurire propria culpa, dum beneficentiam cælestem non admittimus. sed quamlibet simus restricti, perrumpit tamen ad indignos paternus Dei amor. Præsertim vniuersitas humani generis testis est, nunquam cessare Dei beneficia, in quibus Pater nobis apparet.

18 *Hæc dicentes, vix.* Prius dixerat Lucas non verbis tantùm vsos esse, sed etiam cum impetu irruisse in turbã: nunc addit illa vehementia vix repressum esse populi furorem. vnde apparet quàm vesanus & indomitus sit mundi ardor in idololatriam. Nam si deos credunt, cur fidem non habent eorum sermoni, quo falsum à se honorem repellunt? sed hoc morbo laborãt omnes idololatræ, quòd iugum excutere subinde parati sunt, nisi eorum arbitrio subiaceat religio. Quare non mirum est si Prophetæ sæpe commemorent, nõ secus rapi homines in cæcum superstitionum affectum, quàm pecudes in libidinem suam feruntur.

19 Superuenerunt autem Antiochia & Iconio Iudæi, à quibus persuasæ turbæ cùm lapidassent Paulum, eiecerunt eum extra vrbem, existimantes mortuum esse.

20 Circundatus autem à discipulis surrexit, & ingressus est vrbem: & postridie cum Barnaba exiuit Derben.

21 Et cùm euangelizassent huic vrbi, & multos formassent discipulos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam,

22 Confirmantes animas discipulorum, & exhortantes vt

in fide

in fide maneret, & quòd per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.

19 *superuenerunt.* Difficile est Paulo & Barnabæ compescere populum, quominus sacrificet. nebulones autem statim nullo negotio persuadent vt lapidetur Paulus quem nuper deificabãt. Vnde apparet, quãto propensior sit ad superstitionem mundus, quàm ad veram Dei obedientiam, & quàm arrogans sit superstitio quæ semper in ordinando Dei cultu vult dominari. Serui Domini non aliud quærunt, nisi vt in eius obsequium homines adducant, quæ vnica est salus & felicitas. Nullam sibi dominationem vendicant, lucrum non venantur: eos tamen mundus ferre nequit. nam omnes ferè obstrepunt: subinde etiam oriuntur tumultus. Qui tantoperè sunt in Deum contumaces, plusquam credulos se præbent impostoribus, séque eorum tyrannidi cupidè subiiciunt. Sic Papæ permissum fuit pro suo arbitrio illudere, nec modò seruiliter premere miseras animas, sed crudeliter etiam torquere. Quicquid præciperet, obediẽter receptum fuit. & hodie quãtumuis impossibiles ferat leges, nemo tamen mussitare audet. Suaue interea Christi iugũ, Mat.11.30, pauci admittũt. Ergo in hac historia graphicè nobis pingitur mundi prauitas. Poterat cum omnium plausu regnare Paulus sub Mercurii titulo. non vult esse Deus: quia fideliter Christo seruit, lapidatur. Laudatur autem eius cõstantia, vt eam imitemur. Mirabiliter quidem à Domino seruatus est: sed quantum ad ipsum spectat, crudelissimum mortis genus pertulit. Ergo perinde habenda est hæc lapidatio, quã & in 2. Cor.11.25, commemorat, acsi tunc occisus esset. Porrò non dubiũ est, quin tumultuosè in eum insurrexerit vulgus. Ita quicquid violẽtiæ improbi Christi seruis inferant, nulla habetur quæstio: silent leges: iudicia cessant: magistratus torpet: omne patrocinium subducitur.

20 *Quum circundedissent.* Tametsi Paulum nemo defenderit, Lucas tamen ostendit pios fuisse de eius vita solicitos: verùm sibi temperasse, ne quid magno cum periculo sine profectu tentarent, quando opitulari nisi clanculum non poterãt. Et sanè videndum semper est quid nobis Dominus in manum dederit. si quẽ ego ex ripa videam in medio gurgite, nec possim manum porrigere naufrago: quid mihi restat, nisi vt Domino commendem? si autem spes aliqua sit iuuandi, tunc periculum subire oportet. Non dicemus ergo per ignauiã desertum fuisse Paulum à discipulis, cùm nihil opis vel subsidii in illis positum esset. Amorem verò & curam testantur, cùm proiectum circundant.

Profecti sunt Derben. Hinc palàm apparet, non sine miraculo seruatũ esse Paulum, quòd postridie quã eiectus pro mortuo fuerat, quasi recens & integer viam arripit. vnde etiam colligitur, quã inuictum cõtra mala omnia fuerit eius pectus. Neque enim secessum petit, vbi instar emeriti militis otio fruatur: sed eadem repetit loca, in quibus paulò antè malè tractatus fuerat. Primùm tamen narrat Lucas plantatã fuisse apud Derbenses Ecclesiam. postea subiicit, Paulũ & Barnabã ad ecclesias, quas instituerant, reuersos esse, vt confirmarent discipulos. Quo significat non consistere Verbi vsum in simplici eruditione, qua tãtùm doceatur auditor: sed valere etiã ad confirmationem fidei, monendo, exhortando & coarguendo, 2. Tim.3.16. Nec verò suis Ministris tantùm mãdat Christus vt doceant, sed etiã vt hortẽtur: & Paulus vtilẽ esse Scripturã prædicat, non modò ad docendum, sed etiã ad exhortãdum. Quare ne se defunctos putent Pastores, cùm probè imbuerint populum recta sciẽtia, nisi in hãc quoque partem incumbant. Rursum fideles verbum Dei non negligant, quasi superuacua esset eius lectio vel prædicatio: quia nemo est, qui non assidua confirmatione opus habeat.

Et exhortantes. Hæc præcipua fuit confirmandi ratio, quòd discipulos, qui Euangelium amplexi erant & profitebãtur, exhortando incitãt ad pergendum. multum enim abest, quin prõpti & strenui ad officium simus, vt decebat. Ideo stimulis opus habet nostra pigritia, &

frigus nostrum calefieri necesse est. Cæterum, quia suos exerceri vult Deus variis certaminibus, admonent Paulus & Barnabas discipulos, vt parati sint ad ferendas tribulationes. Admonitio valde necessaria, militandum esse in hoc mũdo, vt piè sanctéque viuamus. Si nihil negotii facesseret nobis caro, si nihil machinaretur Satan, si nullis offendiculis nos improbi turbarent, nõ adeò molestum esset perseuerare: quoniam illa suauis esset ambulatio per mollem & amœnam viã. sed quia vndique & singulis momentis innumeri surgunt insultus qui nos ad defectionem solicitent: inde nascitur difficultas, & ideo tã rara constantiæ virtus. ergo vt in finẽ vsque perstemus, comparatos esse nos ad militiã decet. Cæterùm, non solùm hîc mentio fit de persecutionibus, quas nobis hostes exertis gladiis & ignibus accensis intẽtant; sed nomine tribulationum cõplectitur Lucas omnes ærumnas, quibus obnoxia est piorum vita. non quòd soli fideles miseri sint: quia hæc communis est bonorum & malorum cõditio. vnde & celebre illud prouerbium, Optimum esse nõ nasci: proximum verò, quàm citissimè mori. Sed quũ sæpe impiis parcat Deus, & eos rebus prosperis saginet, erga filios suos austerior est ac durior. nam præter communes molestias, multis incommodis peculiariter vrgẽtur, ac talibus exercitiis ipsos Dominus humiliat: carnem eorum, ne lasciuiat, sub ferula cõtinens, expergefacit, ne sopiti in terra iaceant. Accedunt deinde probra & contumeliæ impiorum: nam oportet esse quasi mũdi catharmata. ridetur eorum simplicitas: impiis verò in Deum ludibriis maximè vruntur. postremò improborum libido in apertam violentiã erumpit. Ita cũ multis tribulationibus luctari necesse habent. nec fieri potest quin tota eorũ vita inter tot hostes valde infesta sit & inquieta. Sed hæc optima consolatio est, & quæ ad confirmandos animos abunde sufficit, Hac via, licet difficili & aspera, transitum esse in regnum Dei. nam hinc colligimus feliciores esse piorum miserias quàm sint omnes mundi delitiæ. Meminerimus ergo primùm hanc legẽ nobis esse positã, vt multas erũnas feramus: sed addamus simul & hoc ad mitigãdam acerbitatẽ, quòd per eas deducimur in regnũ Dei. Porrò, futilis & stulta est eorum garrulitas, qui hinc colligunt patientiam esse opus salutis æternæ meritorium, quãdo hîc non disputatur de salutis causa, sed qualiter suos in hoc mundo tractare Deus soleat. cõsolatio autem addita est, non quæ operum dignitatem vel meritum extollat, sed tantùm ad erigendas piorum mentes, ne sub crucis onere deficiant. Promiscuè, vt dictum est, multis malis subiectum est hominum genus. Atqui reprobis suæ afflictiones nihil aliud sunt quàm inferorum atrium: Sanctis verò in faustum lætúmque finẽ cedunt, adeóque salutis sunt adiumenta, quia communicãt cum Christo. Notãdum est, quòd Paulus & Lucas plurali numero non contenti, disertè exprimũt Multas tribulationes, ne quis vna & altera, vel saltẽ paucis defunctum se putans, tandem succumbat. Statuant ergo fideles sibi per continuas ærumnas pergendum esse: deinde parati sint non ad vnum modò persecutionis genus, sed ad diuersas species. nam etsi cum quibusdam mitius agit Deus: nemini tamẽ suorum ita suauiter indulget, vt à tribulationibus sit prorsus immunis.

23 *Quum autem suffragiis creassent illis Presbyteros per singulas ecclesias, precati cum ieiuniis commendarũt eos Domino, in quem crediderant:*

24 *Et transeuntes per Pisidiam, venerũt in Pãphyliam.*

25 *Et quum loquuti essent Pergæ sermonem, descenderũt in Attaliam:*

26 *Atque inde nauigarunt Antiochiam, vnde fuerant commissi gratiæ Dei ad opus quod impleuerant.*

27 Quum

27 *Quum autem illuc venissent, cōgregata ecclesia narrarunt, quanta fecisset illis Deus, & quòd Gentibus aperuisset ostium fidei.*

28 *Versati autem sunt illic non exiguum tempus cum discipulis.*

23 *Cum creassent Presbyteros.* Hinc apparet non sufficere, homines semel rite imbutos esse pietatis doctrina, ac tenere fidei summam, nisi continuos faciant progressus. Ideo Christus non tantùm Apostolos misit qui Euāgelium spargerent, sed iussit etiam institui Pastores, vt perpetua esset ac in quotidiano vsu Euangelii prædicatio. Hunc ordinem à Christo positum obseruant Paulus & Barnabas, quum singulis ecclesiis assignant Pastores, ne post suum discessum cesset ac sileat doctrina. Proinde docet hic locus, Ecclesiā nō posse ordinario ministerio carere: nec Christianos coram Deo censeri, nisi qui toto vitæ cursu libenter sunt discipuli. Presbyteros hìc vocari interpretor, quibus iniunctum erat docendi munus. fuisse enim quosdam duntaxat morum censores, ex Paulo apparet, 1. Tim. 5. 17. Iam quū dicit Lucas, singulis ecclesiis præfectos fuisse, hinc discrimen inter eorū & Apostolorum munus colligitur. Apostolis enim nusquam erat certa statio: sed ad fundandas subinde nouas ecclesias huc illuc cursitabant. Pastores autē propriis ecclesiis singuli fuerunt addicti, & quasi locati ad præsidium.

Suffragiis creassent. Verbum Græcum χειροτονεῖν, significat aliquid manibus sublatis decernere, qualiter in comitiis populi fieri solet. Scriptores tamen ecclesiastici nomen χειροτονίας alio sensu vsurpant, nempe pro solenni ordinationis ritu, qui in Scripturis vocatur Manuum impositio. Porrò hac loquēdi forma optimè exprimitur legitima in creandis Pastoribus ratio. Presbyteros eligere dicūtur Paulus & Barnabas. An soli hoc priuato officio faciunt? quin potius rem permittunt omnium suffragiis. ergo in Pastoribus creandis libera fuit populi electio. sed ne quid tumultuosè fieret, præsident Paulus & Barnabas, quasi moderatores. Sic intelligi debet Laodicensis Concilii decretum, quod vetat plebi electionem permitti.

Precati cum ieiuniis. Duplex fuit illis precandi finis & ratio: prior, vt Deus Spiritu prudentiæ & discretionis eos dirigeret ad optimos quosque & maximè idoneos homines eligendos. Neque enim tanta se prudentia instructos esse nouerāt, quin possent falli: nec tantum fidebant suæ diligentiæ, quia scirent præcipuas partes in Dei benedictione esse positas. vt quotidie videmus errare hominum iudicia, vbi non adest cælestis gubernatio: & in nihilum diffluere eorum labores, vbi non adest Dei manus. Hæc vera sunt piorum auspicia, Spiritum Dei inuocare, qui eorum consiliis præsideat. Quòd si in negotiis omnibus tenenda est hæc regula, quoties de Ecclesiæ gubernatione agitur, quæ tota ab eius arbitrio pendet, solicitè cauendum est, ne quid nisi ipso duce & præside tentemus. Secundus autem finis precandi fuit, vt Deus necessariis donis instrueret qui electi essent Pastores. Magis enim ardua res est tale munus fideliter exequi vt oportet, quàm vt sufficiāt humanæ vires. Ergo hac quoque in parte Dei suppetias, Paulo & Barnaba authorib⁹, implorāt. Addūtur ieiunia, tāquā adminicula ad excitandum precum ardorē. Scimus enim quale sit alioqui nostrum frigus. non quòd perpetuò necesse sit ieiunos ad preces accedere, quandoquidē & saturos Deus ad gratiarum actionem inuitat: verùm vbi aliqua vrget necessitas vt solito ardentius oremus, valde vtile est hoc incitamentum. Iam verò exposuimus quàm seria res sit Pastorum electio. in qua scilicet de tuenda Ecclesiæ sanitate agitur. Quare non mirum est, si Lucas scribit extraordinarias preces fuisse interpositas. Atque hūc ieiunii vsum & alios obseruare operæpretiū est, ne fingam⁹, vt Papistæ, opus esse meritoriū:

vel in eo statuamus cultum Dei, cùm per se nihil sit, nec quicquam momenti apud Deum habeat, nisi quatenus aliò refertur.

Commiserunt eos Domino. Hinc primò colligimus, quantam Paulus & Barnabas curam habuerint eorum salutis, qui ipsorum cura & labore conuersi erant ad Dominum. Testantur etiam, in hac carnis infirmitate pluribus periculis obnoxios esse homines, quàm vt stabilis futura sit propria virtute eorum fides. hoc ergo vnicum esse præsidium, si perpetuò custodiat Dominus quos semel recepit. Cæterùm, cùm dicit Lucas cōmendatos fuisse Deo in quem crediderant, nō parum hinc fiduciæ ad nos redit: quia hoc proprium Deo munus assignat, seruare & tueri, quicunque vera fide verbum eius amplexi sunt.

24 *Transeuntes Pisidiam.* Iam diximus Paulum & Barnabam venisse Antiochiam Pisidiæ: nunc redituri Antiochiam Syriæ, vnde dimissi fuerant, transeunt per Pamphyliam, quæ media erat regio versus Taurum montem. Pergæ autem & Attalia vicinæ sunt vrbes. Quòd autē in altera tātùm sermonem eos fecisse narrat Lucas, coniicere inde licet, nō vbique oblatam illis fuisse docendi occasionem. quam nullibi negligere vel prætermittere soliti sunt.

26 *Vnde commendati fuerant.* Poterat dicere Lucas constitutos illic fuisse Gentium Apostolos, sed verborum circuitu clarius exprimit neque humanitus fuisse dimissos, nec eos propriæ virtutis fiducia quicquam aggressos esse: sed totam expeditionē vnà cum successu Deo illius authori fuisse permissam. Eorum ergo prædicatio non fuit humanum opus, sed diuinæ gratiæ. Et nomen Gratiæ tam ad Spiritus virtutem & efficaciā, quàm ad reliqua omnia fauoris signa refertur: quia gratuitum est quicquid donorum in seruos suos confert Deus. Sic autem resolui potest oratio: Deum fuisse precatos, vt gratiam suam exereret ad promouendos seruorum suorum labores.

27 *Conuocata Ecclesia narrarunt.* Quemadmodum solent qui ex legatione reuersi sunt, rationem actorum reddere: ita Paulus & Barnabas Ecclesiæ referunt totam profectionis suæ summam, vt inde pateat quàm fideliter versati sint in officio: simul vt ad gratias Deo agēdas, sicut res ipsa amplam materiam dabat, hortentur fideles. Ideo non dicit Lucas ipsos celebrasse res suas gestas: sed quæcūque Dominus per ipsos gesserat. Ad verbum est, Cum ipsis: sed iuxta phrasim linguæ Hebraicæ tantundem valet ac si dictum esset, In illis, vel Per illos, vel Erga illos: vel simpliciter, Illis, in datiuo. Ideo non dicit Lucas, σὺν αὐτοῖς: sed μετ᾽ αὐτῶν. Quod ideo admoneo, ne quis imperitus partem laudis Paulo & Barnabæ ascribat, quasi in opere fuerint Dei socii: cùm potius vnicum faciant omnium quæ præclarè egerāt, authorem. Subiicit cōtinuò pòst Lucas, quòd aperuisset Dominus Gentibus ostium fidei. Quanuis enim ad Gentes missi essent, rei tamen nouitas admiratione non carebat. nec subita tantùm mutatio Iudæos reddebat attonitos: sed quia portentum illis erat, impuros & alienos à regno Dei homines sancto semini Abrahæ misceri, vt pariter vnam Dei Ecclesiam constituerent: nunc ipso euentu docentur, non frustra illis datos fuisse Apostolos. Porrò ostium fidei Gentibus apertum dicitur, non tantùm quia externa voce prædicatum illis fuerit Euangelium: sed quia Spiritu Dei illuminatæ, efficaciter ad fidem vocatæ sint. Aperitur quidem nobis regnum cælorum externa Euangelii prædicatione: sed nemo ingreditur, nisi cui manum Deus porrigit: nemo accedit, nisi intus à Spiritu trahatur. Ergo ab effectu demonstrant Paulus & Barnabas, probatam Deo fuisse & ratam suam vocationem: quia Gentium fides perinde ac sigillum foret manu Dei insculptum, eius sanciendæ causa: quemadmodum Paulus loquitur, Romanorum cap. 16. vers. 26, & 2. Cor. 3. 3.

CAPVT. XV.

ET quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres, nisi circunciderentur secundum ritum Mosis, non posse saluos fieri.

2 Quum autem orta esset seditio, & disceptatio non modica Paulo & Barnabæ contra eos, ordinarunt, vt Paulus & Barnabas & quidam alii ex ipsis ascenderent ad Apostolos & Præsbyteros Ierosolymam, super quæstione hac.

3 Ac illi quidem missi ab ecclesia transierunt Phœnicem & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & attulerunt gaudium magnum omnibus fratribus,

4 Cum autem venissent Ierusalem excepti fuerunt ab ecclesia & Apostolis & Presbyteris, ac nuntiarunt quæcunque fecerat Deus cum ipsis.

5 Surrexerunt autem quidam ex secta Pharisæorum qui crediderant, dicentes quòd oporteret circuncidi ipsos, & annuntiare seruandam esse Legem Mosis.

1 Cùm Paulus & Barnabas variis pugnis contra professos Euangelii hostes strenuè defuncti essent: iam narrare incipit Lucas domestico bello fuisse tentatos. Ita oportuit modis omnibus probari eorum doctrinã & ministeriũ, quò melius constaret diuinitus esse instructos contra omnes Satanæ & mundi insultus. Neque enim vulgaris accedit eorum doctrinæ confirmatio, quòd tot machinis concussa, nihilominus steterit, nec abrumpi potuerit tot obstaculis eius cursus. Itaque Paulus, 2. Cor 7.5, in hunc finem magnificè prædicat, se foris pugnas, intus verò terrores esse expertũ. Præcipuè hæc historia notatu digna est. Tametsi enim natura omnes crucem, & quanuis persecutionis speciẽ horremus, plus tamen ab intestinis dissidiis est periculi, ne animos nostros frangant vel debilitent. quum violento impetu Tyranni ruunt, metuit quidem caro: & quicunque spiritu fortitudinis præditi non sunt, trepidant toto corde: sed tunc conscientias nulla tentatio propriè attingit. agnoscitur enim quasi fatalis Ecclesiæ conditio. Sed dum cõtingit fratres simul confligere, & Ecclesiã intra se tumultuari, fieri non potest quin turbentur, atque etiam labascant infirmæ mentes: ac præsertim vbi certamen est de doctrina, quæ vna sacrum est vinculum fraternæ vnitatis. denique nihil est quod Euangelio magis incõmodet, quàm intestinæ discordiæ: quia non modò percellunt debiles conscientias, sed ansam maledicendi impiis porrigunt. Quare diligenter notanda est hæc historia, vt sciamus non esse nouum exemplum, si inter eos qui idem profitentur Euangelium, exoriuntur tamen aliquæ cõcertationes de doctrina: dum homines ventosi, nomen, cuius insana cupiditate ardent, nõ aliter possunt acquirere, quàm sua figmenta ingerendo. Certum quidem est, sicuti vnus est Deus, ita vnam esse eius veritatem. ideo Paulus, dum hortari vult fideles ad mutuum consensum, hoc vtitur argumento, Vnus Deus, vna fides, vnum baptisma, &c. Ephes. 4.5. Sed quũ videmus emergere improbos homines

qui & Ecclesiam factionibus scindere conantur, & Euangelium ipsum adulterinis commentis aut vitiare, aut suspectum reddere: notum esse nobis debet Satanæ artificium. Ideo Paulus alibi hereses in medium prodire dicit, vt qui probati sunt, manifesti fiāt, 1.Cor.11.19. Et certè Dominus miro consilio eludit Satanæ vafritiem, quòd talibus experimentis suorum fidem examinat, & verbum suum ornat præclara victoria: facítque vt magis dilucida niteat veritas quā obtenebrare conati sunt improbi. Sed omnes historiæ circunstantias, quæ à Luca notantur, expendere conuenit.

Qui descenderant a Iudæa. Hic prætextus plurimum etiam apud bonos valebat tunc ad fallendum. Ierosolyma nō abs re in summo honore apud omnes ecclesias erat: quia non secus ac matrem colebant ac reuerebantur. nam ex eo fonte Euangelium quasi per riuos deductum fuerat. Veniunt isti impostores: Apostolos obtendunt: se nihil afferre iactant, quod non ab illis didicerint. Hoc fumo saltem perstringunt oculos imperitis: leues autem & improbi cupide oblatum colorem arripiunt. Perturbatio Eccesiæ, quasi tempestas, bonos alioqui & moderatos concutit, vt cogantur titubare. Notanda igitur hæc Satanæ vafrities, quòd Sanctorum nominibus abutitur, vt fucum simplicibus faciat: qui hominum reuerentia occupati, de re ipsa inquirere non audent. Non exprimit quidem Lucas quo effectu impulsi fuerint isti nebulones: verisimile tamen est κακοζηλίαν in causa fuisse, vt se Paulo & Barnabæ opponerent. sunt enim morosa quædam ingenia, quibus nihil placet, nisi suum. Ierosolymæ circuncisionem, & alios Legis ritus viderant seruari: quocunque veniant, nihil possunt nouum aut diuersum ferre: quasi vnius Ecclesiæ exemplū reliquas omnes certa lege obstringat. Etsi autem tales præpostero zelo feruntur ad mouendas turbas: intus tamen sua eos solicitat ambitio, & contumacia quædam instigat. Interea habet Satan quod cupit, vt fumorum obiectu confusæ piorum mentes vix nigrum ab albo discernant. Cauenda igitur primùm hæc pestis, ne legē alii aliis ex suo more præscribāt: ne vnius ecclesiæ exemplum, cōmunis regulæ præiudiciū sit: deinde adhibēda altera cautio, ne hominum personæ, rei & causæ disquisitionē vel impediant, vel obscurēt. nam si Satan se transfigurat in Angelū lucis, posterioris Corinthiorum capite vndecimo, versu decimoquarto, & si sanctum Dei nomen sacrilega audacia sæpe vsurpat: quid mirum est, si eadem improbitate sanctorum virorum nominibus illudat? Exitus tandem ostendet, Apostolis nihil minus fuisse in animo, quàm vt iugū Legis imponerent Gentibus. hac tamen fallacia obrepere tentabat Satan. Sic plerunque contingit, vt qui oppugnant Christi doctrinam, seruorum eius titulo se insinuent. Vnum itaque remedium est, integris iudiciis ad rem ipsam quærendam accedere: scandalo etiam occurrere nos decet, ne fideles Dei seruos ideo inter se confligere putemus: quia eorum nomina mentitur Satan, vt vmbras quasdam terrendis simplicibus in certamen committat.

2 *Quum orta esset seditio.* Hæc non leuis tentatio fuit, quòd tracti sunt Paulus & Barnabas in tumultuosum certamen. Iam in solo dissidio plus satis erat mali: sed longè atrocius malum est, dum eousque feruere incipit contentio, vt hostiliter pugnare cogantur cum fratribus. Adde infamiam, qua se grauari videbant apud imperitos & simplices, ac si pacem Ecclesiæ turbarent sua peruicacia. Sic enim fieri solet, vt serui Christi, postquam iniustè vexati fuerint, ac in bonæ causæ defensione fidelem nauarint operam, tandem post omnes molestias, quicquid est inuidiæ sustineant. Inuicta igitur animi magnitudine præditos esse oportet, vt sinistros rumores, qui de illis sparguntur despiciant. Ideo gloriatur alibi Paulus, 2.Cor.cap.6.vers.5, se per seditiones progressum esse. Cæterùm, tenenda est ea moderatio Christi seruis, vt ab omni discordia, quantum in se est, abhorreant: si quando turbas & contentiones excitat Satan, sedare eas conentur: nihil denique non agant fouendæ vnitatis causa. Sed rursū vbi impetitur Dei veritas, nullū pro eius defensione certa-

certamen refugiant: nec dubitent se fortiter opponere, quanuis cælum terræ misceatur. Nos verò hoc exemplo moniti, quoties oriuntur in Ecclesia tumultus, discamus prudenter quorum culpa id accidat discernere, ne fideles Christi ministros temere damnemus: quorum potius laudanda est grauitas, quòd tam violentos Satanæ impetus interriti excipiunt. deinde, succurrat mirabili Dei prouidentia cohibitum fuisse Satanam, ne Pauli doctrinam pessundaret. nam si permissum illi esset nocere quantum volebat, diruta & euersa Gentium fide, concidisset prædicatum à Paulo Euangelium, ac Gentium vocationi clausa fuisset ianua. Tertiò discamus, maturè obuiam eundum esse dissidiis quibuslibet, ne in contentionum flammam erumpant: quia nihil aliud captat Satan dissentionum flabellis, quàm vt totidem incẽdia excitet. sed rursus, cùm videmus primam Ecclesiam tumultuatam, & optimos quosque Christi ministros seditionibus exercitos fuisse, si nunc idem nobis vsu veniat, ne trepidemus quasi in re noua & inopinata: sed exitum à Domino petentes, qualẽ tunc dedit, per turbulentos motus eodem fidei tenore pergamus.

Nisi circuncidamini. His verbis Lucas statum quæstionis breuiter definit: nempe quòd impostores illi conscientias obstringere vellent necessitate seruandæ Legis. Sola quidem Circuncisio hìc nominatur: sed ex contextu facilè patet eos de tota Lege seruanda mouisse controuersiam. Cæterùm, quia Circuncisio velut solennis erat initiatio in alios omnes Legis ritus, ideo per Synecdochen tota Lex sub vna parte comprehenditur. Non negabant isti Pauli hostes, Christum esse Messiam: sed cùm illi nomen darent, simul retinebant veteres Legis ceremonias. Prima specie videri poterat error tolerabilis. Cur ergo nõ dissimulat Paulus, saltem ad exiguũ tempus, ne conflictu Ecclesiam quatefaciat? de rebus enim externis erat disceptatio, de quibus nimis acriter litigare Paulus ipse alibi vetat. Verùm tres fuerunt graues causæ, quæ eum ad reclamandum cogerent. Nam si necessaria est Legis obseruatio, operibus alligatur salus hominum, quam in sola Christi gratia fundatam esse, vt tranquilla & quieta sit fides, oportet. Cùm ergo videret Paulus gratuitæ fidei iustitiæ legalem cultum opponi, silere fas non erat, nisi vellet Christum prodere. nam cùm aduersarii negarent, saluum fore quemquam, nisi qui Legem Mosis seruaret, hoc modo salutis gloriam Christo ereptam ad opera transferebant, & concussa fiducia miseras animas inquietudine vexabant. deinde, non erat res parui momenti, spoliare fideles animas libertate per Christi sanguinem parta. Tametsi interior spiritus libertas Patribus nobiscum fuit cõmunis, scimus tamen quid Paulus Gal. 4.1.3, dicat, nempe inclusos fuisse sub puerili Legis custodia, vt à seruis parum differrẽt: nos verò post Christum manifestatum solutos Legis pædagogia, quasi finito tutelæ tempore liberius agere. Tertium huius doctrinæ vitiũ fuit, quòd tenebras offunderet Euangelii luci, vel saltem interponeret velut obscuras nubes, ne plenum fulgorem emitteret sol iustitiæ Christus. In summa, breui actum fuisset de Christianismo, si talibus initiis cessisset Paulus. Certamen ergo suscipit, non pro externo carnis præputio, sed pro gratuita hominum salute. deinde, vt pias conscientias à maledictione Legis, & æternæ mortis reatu absoluat. postremò, vt remotis omnibus obstaculis, quasi liquido & sereno cælo refulgeat claritas gratiæ Christi. Adde, quòd grauem Legi iniuriam faciebãt nebulones illi, quum rectum ipsius vsum impiè corrumperent. Genuinum Legis officium fuit, pædagogi instar pueros ad Christum manu ducere. ergo non poterat peius adulterari, quàm dum eius prætextu minuebatur Christi virtus & gratia. Hoc modo inspiciendi sunt nobis omnium quæstionum fontes, ne silentio nostro prodamus Dei veritatem, quoties eam rectà peti Satanæ insidiis videmus. nec flectantur vllis periculis, vel probris & calumniis mollescant nobis animi: quia constanter asserenda est pura religio, etiamsi cælum terræ misceri debeat. Seruos quidem Christi minimè pugnaces esse decet, 2. Tim. capit. 2, ver. 24

itaque si qua exorta fuerit contentio, eam sedare & componere sua moderatione potius studebunt, quàm vt classicum protinus canant. deinde, sedulò cauebunt à superuacuis & inanibus pugnis: nec exagitabunt leuis momenti controuersias. Sed vbi viderint Satanam eousque insolescere, vt integra iã religio manere nequeat nisi obuiam eatur, colligant animos necesse est, & surgant ad resistendum: nec dubitent pugnas quamlibet odiosas obire. Plausibile quidem est nomen Pacis: sed maledicta est pax quæ tanta iactura redimitur, vt nobis pereat Christi doctrina, qua sola in piam & sanctam vnitatem coalescimus. Papistæ hodie magnam nobis inuidiam conflant, quasi per nos excitati fuerint exitiales tumultus, quibus mundus concutitur. sed nobis prompta est defensio, atrociores fuisse in Dei blasphemias, quibus coarguendis operam dedimus, quàm vt fas fuerit tacere. Proinde nos minimè esse culpandos, quia certamen de ea causa suscepimus aduersus homines, pro qua bellandum esset cum ipsis Angelis. Clamitent ipsi vt libuerit, nobis sufficit Pauli exemplum, ne frigidi vel lenti simus in tuenda pietatis doctrina, cum eam totis viribus labefactant Satanæ ministri. neque enim vesana eorum intemperies constantiam seruorum Dei superare debet. Cum se feruenter opponeret Paulus pseudoapostolis, ex conflictu demũ exarsit seditio. neque tamen propterea sugillat eum Spiritus Dei: quin potius fortitudinem quam sancto viro contulerat, iusta laude prosequitur.

Statuerunt vt ascenderent. Remedium hoc suggesit Spiritus Dei ad tumultum pacandum, qui latius magna cum pernicie alioqui grassari poterat. vnde etiam docemur, quærendas semper esse rationes discordiis sedandis aptas & commodas. quia tantopere pacem commendat Deus, reipsa ostendant fideles per se non stare, quominus tranquilla sit Ecclesia. Prior quidem ordine apud eos semper erit veritas, pro qua asserenda nullos horrebunt tumultus: feruorem tamen suum ita temperabunt, ne quem recusent probæ concordiæ modum: imo vltro excogitẽt quascũque poterũt vias, & ingeniosi sint in illis quærendis. Hæc igitur nobis mediocritas tenenda est: ne immodica zeli vehementia abrepti, vltra iustos limites efferamur. Animosos enim esse nos decet in patrocinio veræ doctrinæ, non præfractos, nec temerarios. Discamus ergo duas istas virtutes, quas in Paulo laudat Spiritus Dei, coniungere. Dum in arenam pertrahitur ab improbis, cordatè se offerre non dubitat: sed oblatum remedium placidè admittens, facilè demonstrat quàm non sit pugnandi cupidus. alioqui enim iactare licebat nihil se morari Apostolos, ac pertinaciter in eo insistere. sed non permisit studiũ pacis, illorum iudicium fugere. Adde, quòd rudibus & infirmis iniecta fuisset sinistra opinio, si præcisè duos homines ab omnibus Christi seruis disiunctos esse vidissent. Minimè autem negligenda est piis Doctoribus ista fouẽdæ fidei ratio, vt sibi cõsensum cũ Ecclesia esse ostendant. Non pendebat quidem Paulus à nutu Apostolorum, vt sententiam mutaret, si illos expertus esset sibi aduersos: vt qui ne Angelis quidem cessurus erat, quemadmodum gloriatur Gal. 1. 8. sed ne calũniarentur impii hominẽ esse nimis sibi addictũ & superbũ, & cũ indigno omniũ contẽptu sibi placentẽ: se, vt æquum erat & toti Ecclesiæ vtile, ad reddendam doctrinæ suæ rationem obtulit. Deinde, certa victoriæ fiducia coram Apostolis se sistebat, quòd probè teneret quale futurum esset eorum iudicium: nempe qui eodem regebantur Spiritu. Quæri tamen potest, quonam consilio Antiocheni Paulum & Barnabã ad reliquos Apostolos miserint. nam si apud ipsos tantum valebat horum reuerentia, vt dubii penderent, donec pronuntiassent in hanc vel illã partem, euanida & prorsus nulla hactenus fuerat eorũ fides. Sed facilis est responsio: Cùm scirent omnes pariter Apostolos ab vno Christo cum iisdẽ mãdatis esse missos, & eodẽ Spiritu donatos esse, certò fuisse persuasos de successu. Nec dubium est, quin profectum sit hoc consilium à viris probis & cordatis, quos minimè latebat Petri & Iacobi

Iacobi nomen falsò à nebulonibus obtendi. Quare ab illis nihil fuit aliud quæsitum, nisi vt bonam causam suo suffragio iuuarent Apostoli. In eundem finem collectæ sunt omnes sanctæ Synodi ab initio, vt graues & in Dei verbo ritè exercitati homines controuersias dirimerent, non pro suo arbitrio, sed ex Dei authoritate. Hoc notare operæpretium est, ne quem Papistæ ventosis suis clamoribus percellant: qui vt Christum obruant cum suo Euangelio, & totam extinguant pietatis lucem, nobis obtrudunt Concilia: quasi quælibet hominum definitio pro cælesti oraculo habenda sit. Atqui, si hodie suos concessus haberent sancti Patres. vno ore clamarent, nihil sibi minus licuisse, vel etiam fuisse in animo, quàm tradere quicquam, nisi Christo verba præeunte, qui illis vnicus sicut & nobis, Magister fuit. Omitto quod abortiuis tantum Conciliis nituntur Papistæ, quæ nihil præter crassam inscitiam & barbariem spirant. sed optima quæque & selectissima in eum ordinem cogi necesse est, vt subiaceant verbo Domini. Extat dura Gregorii Nazanzeni querimonia, quòd nullius vnquam Cõcilii bonus fuisset exitus. Quicquid vnquam excellentiæ floruit & viguit in Ecclesia, negari non potest, quin centum pòst annis pessum ire cœperit. Ergo si nunc superstes esset sanctus ille vir, quàm stomachosè repelleret Papistarum nænias? qui sine vllo pudore laruarum præstigias ingerunt pro legitimis Conciliis: & quidem in eum finẽ, vt facessat verbum Dei, simul ac definierint pauci bardi & stolidi homines quod ipsis libuit.

3 *Deducti ab ecclesia.* Quòd communi Ecclesiæ nomine adiuncti fuerunt Paulo & Barnabæ comites, qui eos officii causa deducerent, colligere inde licet pios omnes ab eorum parte stetisse: nec aliter statuisse, quàm sibi communem esse cum illis causam. quare eodem animo decreta fuit ab illis Pauli & Barnabæ profectio: quo ab his suscepta est, vt scilicet turbulẽtos istos spiritus cõpescerẽt, qui falsò Apostolos iactabãt. Quod paulò pòst subiicit, narrasse in trãsitu fratribus de admirabili Gentiũ conuersione, testimonio est non timidè venisse Ierosolymam: sed quod antea docuerant tunc quoque securè fuisse professos. nõ ergo veniunt tanquam causam dicturi apud suos iudices: sed vt communi sententia vtrinque comprobent quod diuinitus mandatum erat de abrogandis ceremoniis. etsi enim Apostolorum iudicium non spernebant, quia tamen sciebant neque sibi neque illis aliter statuere licere de causa, reos fieri minimè decuit. inde gratulandi fiducia. Huc accedit gaudium piorum, quo & Pauli doctrinæ, & Gentium vocationi subscribunt.

4 *Suscepti sunt ab ecclesia.* Ecclesiæ nomine intelligit plebem ipsam & totum corpus. deinde peculiarem locum Apostolis & Presbyteris assignat, à quibus præsertim excepti fuerunt Barnabas & Paulus. Porrò quoniam Apostolis non erat fixa statio Ierosolymæ, sed huc vel illuc subinde migrabant quocunque eos vocabat occasio, habebat ecclesia illa suos Presbyteros, quibus commissum erat ordinarium Ecclesiæ regimen. quid autem differat munus vnum ab altero, exposuimus, Suprà cap. decimo quarto ver. vigesimo tertio Apparet autẽ quã fraterna in Apostolis & Presbiteris fuerit humanitas, quod nõ tantùm comiter excipiunt Paulum & Barnabam: sed audito laboris eorũ successu, Dei gratiam prædicant. Formam loquendi iterum repetit Lucas, quam proximo capite habuimus, quum dicit eos narrasse quæcunque Deus cum illis fecisset. in qua tenendum est memoria quod prius dixi, Deum non statui cooperarium: sed illi ascribi solidam operis laudẽ. Fecisse ergo dicitur cum Paulo & Barnaba, quod per ipsos fecit. sicuti misericordiam nobiscum facere dicitur, vbi miseriis nostris succurrit,

5 *Quidam de factione Pharisæorum,* Non temere exprimit Lucas genus hominum, qui Paulum etiam Ierosolymæ turbare vel impedire conati sunt. Probabile autem est, malum ex illo fonte ortum esse, & nunc clarius exprimi à Luca, ex eadem secta vnde prodierant prauæ illius dissentionis authores, nunc quoque flabella erumpere. Quanuis enim nomen dedissent Christo: manebant tamen prioris ingenii reliquiæ. Scimus quantus in Pharisæis fa-

stus esset, quanta confidentia, quale supericulũ: quorum omnium fuissent obliti si verè Christum induissent: quemadmodum in Paulo nihil Pharisaismi residuum erat. Sed bona pars habitum pertinaciæ contraxerat ex longa consuetudine, quem protinus excutere non ita facile erat. quum maximè inter illos regnaret hypocrisis: in externos ritus, qui sunt vitiorum integumenta, plus iusto intenti erant. inflabat etiam eos superbia, vt tyrannicè alios omnes subiicere cuperent suis placitis. Vtroque morbo quam impotenter laborent monachi plus satis notum est. Vnde etiam nihil illis ferocius ad opprimendam Ecclesiam, nihil ad aspernendum Dei verbum improbius vel proteruius. Quin etiam multos videmus ex antris illis egressos abiecta cuculla, nunquam tamen dediscere quos illic imbiberunt mores.

6 Conuenerúntque Apostoli ac Presbyteri, vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem magna disceptatio fuisset, Surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quòd ab antiquis diebus Deus *in nobis elegit, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelii, & crederent.*

8 Et qui cordium cognitor est Deus, testimonium præbuit illis, dans eis Spiritum sanctum sicut & nobis:

9 Nihílque discreuit inter nos & illos, quum fide purificasset corda illorum.

10 Nunc ergo quid tentatis Deum*, vt imponatur iugum super ceruices discipulorum, quod neque Patres nostri neque nos portare potuimus?*

11 Sed *per gratiam Domini nostri Iesu Christi credimus nos habere salutem, quemadmodum & illi.*

6 *Conuenerunt Apostoli & Presbyteri.* Non dicit Lucas totam Ecclesiam congregatam, sed eos qui doctrina & iudicio pollebant, & qui ex ratione officii, huius causæ legitimi erant iudices. Fieri quidem potest vt coram plebe habita fuerit disputatio. sed ne ad tranctãdã causam vulgus promiscuè fuisse admissum quispiam putaret, Lucas disertè Apostolos & Presbyteros nominat: sicut magis idonei erant cognitores. Cæterùm, sciamus formam hic & ordinem in cogendis Synodis diuinitus præscribi: cum exorta est aliqua controuersia quæ aliter componi nequit. nam cum multi quotidie insurgerent aduersus Paulum: sola hæc disceptatio, ex qua in gentis ruinæ periculum instabat, & quæ iam progressa erat vsque ad hostiles pugnas, eum Ierosolymam pertraxit.

7 *Quũ autem magna disceptatio.* Quũ delecti essẽt graues viri, & publici Ecclesiæ doctores, ne inter eos quidẽ statim cõuenire potuit. vnde apparet, quomodo iam tunc per hominum infirmitatem Dominus Ecclesiam suam excercuerit, quò humiliter sapere disceret. Adde, quòd in cœtu illo, cui præerat, passus est variè agitari præcipuum doctrinæ Christianæ caput: ne miremur si quãdo pios alioqui & doctos homines imperitia labi in errorem contingat. quidã enim nõ ita acuti erant vt perspicerent causæ magnitudinem. Ita cum Legem seruandã iudicant Legis zelo incõsideratè abrepti, non vident in quàm profundum labyrinthum

ſinthum conſcientias aliorũ & ſuas præcipitent. Circuncisionem eſſe putabant æternum & inuiolabile ſymbolum diuini fœderis: eadem erat de tota Lege opinio. quare in hoc maximè inſiſtit Petrus vt ſtatum quæſtionis demõſtret, qui pleriſque erat incognitus. Eſt autẽ bimembris eius oratio. nam primùm ex authoritate Dei contendit, non eſſe cogendas Gentes, ad ſeruandam Legem. ſecundo loco docet euerti totam hominum ſalutem, ſi laqueus hic cõſcientiis iniectus fuerit. Prior ergo pars, in qua recitat ſe diuinitus fuiſſe miſſum ad docendas Gentes, & Spiritum ſanctum ſuper illas delapſum eſſe, huc ſpectat: non temere ab hominibus abrogatas fuiſſe Legis ceremonias, ſed eius abrogationis Deum eſſe authorem. Vbi autem in medium adducta eſt Dei authoritas, omnis exẽpta eſt dubitatio: quia hæc tota noſtra ſapientia eſt, Dei imperio acquieſcere, & eius nutum pluris facere quàm omnes rationes. Nũc Petri verba expẽdere conuenit, quibus probat diuinitus hoc gentibus eſſe datum, vt liberæ ſint à iugo Legis.

Vos ſcitis. Teſtes illos appellat, ne de re obſcura vel ambigua quiſpiam putet eum verba facturum. Nota omnibus hiſtoria erat, quod reliquũ erat, eos in clara luce cæcutire oſtẽdit, quod opus Dei ritè non cõſiderẽt, imò quod pridẽ nõ didicerant quod palàm mõſtratũ fuerat. Antiquos dies vocat initiũ Euãgelii prædicati: ac ſi diceret, Pridem: quaſi à prima Eccleſiæ origine, ex quo Chriſtus populum aliquem colligere ſibi cœpit.

Elegit Deus in nobis. Verbũ Eligẽdi, ſtatuere & decernere ſignificat. quanquã ſimul cõplectitur Petrus tã gratuitã Dei electionẽ, quàm delectũ, quo Gentes in populum ſuum cooptabat. Elegit ergo, hoc eſt, quaſi habito delectu, vt gratuitæ adoptionis ſpecimen ederet in Gẽtibus, voluit, vt per os meum audirent Euangelii doctrinam. Particula, In nobis, tantumdem valet, atque, in conſpectu noſtro, vel, nobis teſtibus, vel, in medio noſtri. Significat enim ſe nihil narrare, niſi familiariter illis cognitum, vtpote quod coram ipſis geſtum eſſet. Locutio eſt tam Græcis quàm Hebræis ſatis trita, niſi fortè cum aliis reſolue-re libeat, Me elegit ex hoc noſtro cœtu.

Et crederent. Hoc ſigillum fuit ſanciendæ gentiũ vocationi. Oraculo iniunctum erat Petro docendi munus: ſed fructus qui prouenit ex doctrina miniſterium eius nobilitat, & authenticum, vt loquuntur, reddit. Nam cum peculiari Spiritus gratia in fidem illuminentur electi, nullus erit doctrinæ profectus, niſi quatenus virtutem ſuam Dominus in miniſtris exeret: intus eorum qui audiunt mentes docendo, & intus trahendo corda. Ergo cum iuberet Deus ad Gentes perferri Euangelii doctrinam, eas ſibi dicauit, ne amplius profanæ eſſent. ſed tunc demum numeris omnibus perfecta fuit ſolennis conſecratio, dum earum cordibus per fidem inſculpſit adoptionis ſuæ notam. Quæ continuò pòſt ſequitur ſententia, exegeticè ſumenda eſt. viſibiles enim Spiritus gratias, quarum meminit, fidei annectit Petrus: vt certè nihil aliud erãt, quàm eius acceſsio. Ergo cùm Gentes abſque Circunciſione & ceremoniis in populum Dei inſertæ ſint, colligit Petrus perperam illis neceſsitatem ſeruandæ Legis imponi. Videtur tamẽ minus firmum eſſe electionis argumẽtum, quòd Spiritus Sanctus ſuper eas delapſus ſit. erant enim eius generis dona, ex quibus ratiocinari non liceret, illos in ordine piorum cenſeri. ſolus autem eſt regenerationis Spiritus, qui filios Dei ab alienis diſcernit. Reſpondeo, Quanuis dono linguarum & ſimilibus, vani alioqui homines præditi fuerint: Petrum tamẽ ſumere pro confeſſo, quod notum erat, Deum in Cornelio & eius cognatis gratuitam ſuam adoptionem viſibili Spiritus gratia obſignaſſe, ac ſi digito filios ſuos monſtraret.

Cognitor cordium. Hoc epitheton ex præſentis cauſæ circunſtantia Deo accommodat: ſubéſtque tacita antitheſis, Quòd homines externæ puritati magis addicti ſunt, quia iudicant ex craſſo & terreno ſuo ſenſu: Deus autem corda inſpicit. Admonet igitur Petrus, præpoſterè humano ſenſu iudicium fieri de hac cauſa, cùm ſola interior cordium puritas hîc æſtimanda ſit, quæ nobis occulta eſt, atque hoc modo frænum

iniicit nostræ temeritati, ne plus nobis quàm par sit, sumentes, Dei iudicio obstrepamus. acsi diceret, Si tibi ratio testimonii quod illis Deus reddidit, non apparet, cogita quantum inter te & illum intersit. te enim pro crasso tuo ingenio detinet externus splendor, quem facessere oportet, dum ad cæleste tribunal venitur, vbi spiritualis de cordibus habetur cognitio. Cæterùm, generalis interim doctrina tenenda est, quod oculi Domini non fucosas operum pompas, sed cordis integritatem aspiciant, sicuti habetur Ierem. 5.3. Quod vetus Interpres & Erasmus transferunt, Deum nouisse corda, non satis exprimit quod Græcè dicit Lucas. nam Deum vocans καρδιογνώστην, eum opponit hominibus, qui ab externa magis specie vt plurimum iudicant: ideoque προσωπογνῶσται vocari possunt, si cum Deo conferantur.

9 *Nihilque discreuit*. Discrimen quidem erat, quòd Gentiles repentè ex præputio admisi fuerant in fœdus vitæ æternæ: cùm Iudæos Circuncisio præparasset ad fidem. sed intelligit Petrus vtrosque pariter allectos esse à Deo in spem eiusdem hæreditatis, & in parem honoris gradum fuisse euectos, vt Dei filii essent ac Christi membra, sanctum denique Abrahæ semen, genúsque sacerdotale ac regium. Vnde sequitur nō sine sacrilegio immundos posse haberi, ex quo sibi in peculium elegit ipsos Deus, & in sacra templi sui vasa dicauit. Diruta enim maceria, Ephe. 2.14, qua inter se diuisi erant, Gentes adiunxit Iudæis, vt in corpus vnum coalescerent: atque, vt ita loquar, Circuncisionem miscuit Præputio, vt tam domestici quàm extranei vnum sint in Christo, & vnam Ecclesiam efficiant: nec sit amplius vel Iudæus vel Græcus.

Quum fide purificasset. Respondet hoc membrum superiori epitheto quod Deo aptauit: ac si diceret, Deum, qui cordium est cognitor, intus purgasse Gentes, quum eas dignatus est sua adoptione, vt spirituali munditia præditæ essent. sed addit præterea puritatem hanc in fide sitam esse. Docet ergo primùm Gentibus absque ceremoniis constare veram sanctitatem, quæ apud Dei tribunal sufficiat. deinde hanc docet fide obtineri & ex ea manare. Eodem modo colligit Paulus Rom. 4.10, non obstare homini præputium, quin iustus & sanctus reputetur coram Deo: quia in Abrahæ persona iustitiam secuta est Circuncisio, & ordine temporis fuit posterior. Verùm hic exoritur quæstio, An diuersa fuerit olim Patrum puritas ab ea, quam nunc Deus Gentibus contulit. videtur enim disertè Petrus hac nota discernere Gentes à Iudæis, quòd sola cordis mūditia cōtētæ, nullo Legis subsidio indigeant. Respōdeo non substātia, sed forma duntaxat alteros ab alteris differre. Interior enim cordis mundities semper à Deo respecta fuit. tantum in hoc datæ fuerunt ceremoniæ veteri populo, vt fidem eius adiuuarent. Ita mundities, quoad figuras & excercitia temporalis fuit vsque ad Christi aduentum, cui nunc inter nos non est locus: quemadmodum idem ab initio ipso mundi vsque ad finem manet verus Dei cultus, nempe spiritualis: in forma tamen visibili magnum est discrimen. Nunc videmus non ceremoniis consecutos fuisse Patres iustitiam aut puros fuisse coram Deo: sed cordis munditia. ceremoniæ enim per se ad eos iustificandos nihil habebant momenti: sed adminicula erant duntaxat, quæ per accidens, vt ita loquar, purgabant: vt tamen eadem Veteribus fuerit nobiscum veritas. Iam Christi aduentu quicquid aduentitium erat euanuit: ideoque discussis vmbris supererest nuda & simplex cordis puritas. Hoc modo facilè soluitur nodus, quem Iudæi inexplicabilem esse putant. Circuncisio vocatur fœdus æternum, aut seculi, Gen. 17.13, negant igitur fuisse abolendam. Si quis excipiat non referri hoc ad visibile symbolum, sed potius ad rem signatam: probè responsum fuerit. sed alia est solutio, quam dixi. Quum Christi regnum quædam fuerit mundi renouatio, nihil esse absurdi, si finem omnibus Legis vmbris imposuerit. quandoquidem Legis perpetuitas in Christo fundata est. Venio nunc ad secundū membrū, vbi Petrus Gētium puritatē in fide constituit

constituit. Cur non dicit, Perfectione virtutum aut vitæ sãctimonia, nisi quia aliunde hominibus contingit iustitia, quàm ex seipsis? nam si rectè iustéque viuendo homines sibi iustitiam acquirerent, vel natura mundi essent coram Deo: cõcideret hæc Petri sentẽtia. His ergo verbis palàm Spiritus pronuntiat, totum humanum genus pollutum & sordibus inquinatum esse: deinde nõ posse aliter abstergi sordes, quàm per Christi gratiam. nam quum fides remedium sit, quo nobis gratis succurrit Deus, tam cõmuni omnium naturæ, quàm propriis cuiusque meritis opponitur. Quum dico pollutionis damnari totum humanum genus, intelligo nos ex vtero nihil afferre præter meras sordes, nec quicquam esse in natura nostra rectitudinis, quod nos Deo cõciliet. Egregiis quidem dotibus ornata fuit hominis anima in prima sua origine: sed peccato sic vitiatæ sunt omnes eius partes, vt ne gutta quidẽ puritatis amplius in ea resideat. quærenda est igitur extra nos mundities. nam si quis excipiat, Operum meritis recuperari posse: nihil absurdius est, quàm peruersæ naturæ affingi merendi facultatem. Superest ergo vt alibi quærant homines, quod intus apud se nunquam inuenient. Et certè fidei officium est, quod proprium habet Christus in nos transferre, & gratuita communicatione efficere nostrum. Ita inter fidem & Christi gratiam mutua est relatio. neque enim nos purificat fides, tãquam virtus aut qualitas animis infusa: sed quia munditiem in Christo oblatam percipit. Notanda est etiam locutio, quòd Deus corda purificauerit: qua & Deum fidei authorem facit Lucas, & munditiem docet eius esse beneficium. In summa, conferri hominibus per Dei gratiam significat, quod sibi dare ipsi nequeunt. Sed quum dictum sit, fidẽ à Christo sumere quod in nos transfundat: nunc videndum est quomodo nos purificet Christi gratia, vt Deo placeamus. Duplex autem est purgandi modus, quòd Christus peccata nostra, quæ semel sanguine suo expiauit, quotidie delendo, puros iustósque in Patris conspectum nos offert ac sistit. deinde quòd carnis cupiditates Spiritu suo mortificans, nos in sanctitatem reformat. Vtrunque sub his verbis libenter amplector: quia non vnam tantùm purgationis speciem attingit Lucas, sed totam eius perfectionem absque Legis ceremoniis constare docet.

10 *Nunc ergo quid tentatis.* Altera pars concionis, qua demonstrat Petrus, quàm exitialis sit illa doctrina, quam ingerere volebant Pauli hostes: nempe quæ desperatione obrueret pias omnes animas. Infert quidem ac colligit ex priore membro, tentari Deum, si cogãtur Gentes ad necessitatem seruandæ Legis: sed altius prouehitur, & ad ipsum causæ fontem penetrat. Hactenus enim ratiocinatus est, fieri Gentibus iniuriam si plus ab illis exigatur, quàm velit Deus. & quum eas sancto populo æquauerit, adoptionis honore dignatus sit, indignum esse & absurdum eas reiici. atque ita restringi eius liberalitatem. nam denique fidem illis satis esse, quanuis ceremoniis careant. Nũc verò altius principium sumit, Qui hominum salutem alligant Legis operibus, nihil eis bonæ spei reliquum facere: quin potius in horribilem interitũ præcipitari totum mundum, si non aliter quàm Legem seruando, salutẽ consequi possit. quibus hoc argumẽtis probet, mox suo loco videbimus. Quantùm ad verba spectat, quum variis modis tentari Deum Scriptura dicat, significat hoc loco Petrus, Deum quasi data opera prouocari, dum plus oneris imponitur hominibus, quàm sint ferendo: eiúsque potentia circunscribi, dum adstringitur iugum, quod ipse laxat. quod nihil aliud est, quàm naturæ repugnando, vt loquuntur, Gigantes æmulari.

Vt imponatur iugum ceruicibus. Simplex est sensus verborum: tentari Deũ quum plus imponitur oneris conscientiis, quàm ferre queant. atque hoc quidem modo grauiter cæditur animarum salus. quandoquidem hoc modo necesse est ipsas desperatione obrui, quod sine exitio fieri nequit. sed nihilomagis ferenda est, quæ Deo fit iniuria, dum ei ius suum eripitur, ne sit liber in nobis liberandis. Cæterùm, de solis ceremoniis eum non loqui, ex re ipsa facilè

colligitur. Erat, fateor, dura & laboriosa veteris pædagogiæ seruitus: sed nimis absurdum foret vocari Iugum importabile: & scimus externa rituum obseruatione non Sanctos modò, sed etiam hypocritas plerosque ritè exactéque esse defunctos. Quinetiã Legi morali satisfacere non vsqueadeo difficile foret, si corporali tãtùm obsequio contenta, non exigeret spiritualem iustitiam. manus enim & pedes frænare multis datum est: sed ita moderari omnes affectus, vt tam in anima quàm in corpore perfecta regnet abstinentia & puritas, hoc verò plusquam est arduum. Quare ridiculi sunt qui Petri verba restringunt ad ceremonias, quibus exprimitur hominum imbecilitas ad præstandam cordis iustitiam, quæ non modò longè superior est eorum viribus, sed naturæ prorsus contraria. Fefellit scilicet eos qui sic sentiunt vna ratio, quòd de solis ceremoniis mota quæstio fuerat: sed non venit illis in mentem, Petrum attentius, vt decebat, prudentiúsque considerasse, qualem secum labyrinthum error in speciem leuis traheret. Negabant pseudoapostoli, quenquam salutem consequi posse, nisi qui ceremonias seruaret. Si operibus alligatur hominum salus, non amplius in Christi gratia fundata erit. atque ita concidet gratuita reconciliatio. Iã cùm impares sint hominum vires seruandæ Legi, omnibus incumbit maledictio, quam illic Deus transgressoribus denuntiat. atque ita desperatio omnes manebit, cùm se videant reos æternæ mortis à Lege peragi. Hæc fortè pseudoapostoli callidè tenebant. sed Petrus ad fontem ipsum penetrat, vt mortiferum doctrinæ illius venenum eruat in lucem. atque ita nobis agẽdum est, quoties impios errores obliquè insinuat Satan. Hodie quibusdam videmur nimis contentiosi, cùm tantoperè pugnamus, non esse pro mortuis orandum. nam & mos vetustissimus est, nec multùm apparet in speciem periculi, quamuis superuacuæ fundantur preces. ... plausibile est dogma, quia prætextum habet humanæ pietatis. Sic porrò ... dicant imperiti homines, quia fontẽ ipsum non inquirunt. nam si admittimus pro mortuis orandum esse, simul hoc recipiendum erit, pœnas nunc soluere Dei iudicio, quòd in hac vita pro peccatis non satisfecerint. atqui hoc modo vis expiationis per Christum peractæ, ad hominum opera transfertur. deinde euertitur ritè precandi regula, si hominibus licet fortuitò precari absque Dei verbo. hæc etiã maior est absurditas, quàm vt præteriri debeat. In summa, nunquam rectum de vlla quæstione iudicium feretur, nisi fonte penitus excusso, deductæ fuerint omnes consequentiæ, quas secum trahit quæ in controuersiam venit doctrina. Ideonõ mirũ si Petrus, vt pseudoapostolos extrahat e suis latebris, generaliter disputat de tota Lege: quia nihil quàm rem ipsam, quæ occulta erat, simplicibus aperit: vt videant omnes, quàm exitialis sit doctrina, quæ & Christi gratiam extinguit, & animas demergit in horrendæ desperationis abyssum.

Neque nos neque Patres nostri. Non disputat tantùm Petrus quid opere ipso præstiterint homines, sed quid præstare potuerint: nec de vulgo hominum tantùm loquitur, sed de sãctis Patribus. Quum ab istis neget potuisse ferri Legis iugum: constat Legem obseruatu impossibilem esse. Scio dictum Hieronymi passim ita receptũ esse, vt sit quasi indubium axioma, Si quis dixerit, impossibile esse seruare Legem, anathema sit. sed nulla hominis vox audienda est, quæ Spiritus Dei sentẽtiæ repugnet. Audimus quid hîc per os Petri Spiritus pronuntiet, non de hominum volũtate & operibus: sed de facultate & potentia. Consentit & Paulus, affirmans fuisse Legi impossibile nobis conferre vitam, quatenus infirma erat per carnẽ. Certè si quis Legem implere possit, promissam illic vitam reperiet. at quũ neget Paulus vitam posse haberi ex Lege, sequitur altiorem illic requiri iustitiam, quàm quæ ab homine præstari possit. Fateor quidem Hieronymum facultatem implendæ Legis non dare insolidum naturæ viribus, sed partim etiam Dei gratiæ: quẽadmodũ se postea explicat, vt homo fidelis Spiritus gratia adiutus, dicatur posse Legem implere. Sed neque illa mitigatio vera

est.

eſt. nam ſi naturæ vires tantùm expendimus, non tantùm impares erunt homines ferendo Legis iugo: ſed ne vnum quidem digitum mouere poterunt ad præſtandam nimiam legis partem. Et certè ſi verũ eſt illud, Cogitationes omnes humanæ mentis prauas eſſe à pueritia, Gen.8.21, Omnes carnis ſenſus Deo eſſe inimicos, Rom.8.7, Neminem eſſe qui Deum requirat, Pſal.14.3, & quæ in eandem ſententiam frequenter in Scriptura occurrunt: præſertim quæ Paulus adducit, Rom.3.11, & 12, non debilis tãtùm & mutila erit hominis facultas ad Legem implendam, ſed ad inchoandã prorſus nulla. Statuẽdum igitur eſt, etiã fideles, poſtquam Spiritu Dei regeniti, iuſtitiæ Legis ſtudent: dimidium tamen ac longè minus dimidio præſtare, non totum. Neque enim de Epicuro, vel profanis hominibus hîc Petrus verba facit: ſed de Abraham, de Moſe, aliiſque ſanctis Patribus quotquot vnquam fuerunt in mundo perfectiſsimi. & tamen iſtos dicit Legis oneri ſuccubuiſſe: quia vires eorum opprimeret. Odioſè obiicitur, affici Spiritum Dei contumelia, quum eius gratiæ & auxilio detrahitur implendæ Legis facultas. Sed prompta eſt ſolutio: quia nõ diſſerimus quid valeat Spiritus gratia: ſed quid valeat gratiæ menſura, quam Deus vnicuique ſuorum in hac vita partitur. Semper enim reputare conuenit, quid ſe facturum promittat Deus, nec temerè quæramus an fieri poſsit, quod ipſe nunquam fore, & quod ſe nolle fieri teſtatur. Promittit fidelibus Spiritus gratiam & auxilium, quo repugnent cõcupiſcentiis carnis, & ipſas ſubigant: non tamen penitus aboleant. Promittit gratiam qua ambulent in vitæ nouitate: nõ tamen currant tanta celeritate, quãtam Lex poſtulat. vult enim tota vita ſibi eſſe obnoxios, vt ad veniam petendam confugiant. Si Dei conſilium & præſcriptum ab eo ordinẽ ab eius virtute diſiungere fas non eſt, ſtultum eſt ac futile cauillum, quo nos grauare conantur aduerſarii, quum nos iactant Dei potentiæ detrahere. potius Deum ipſi transformant, cùm eius conſilium contendunt poſſe mutari. Olim quoque eadem calumnia premebant Auguſtinum Pelagiani. Reſpondet, etiamſi poſsibile ſit Legem impleri, ſibi tamen ſufficere, quòd à nemine vnquam impletam fuiſſe, neque ad finem vſque mundi impletum iri Scriptura teſtetur. quibus verbis ſe ab importuna eorum argutia explicat. Sed non fuit hæſitandi cauſa, quin liberè & diſertè concederet, quod Spiritu ſancto authore poterat. limitanda enim eſt Spiritus gratia, vt cum promiſſionibus conueniat. Porrò, iam oſtẽdimus quouſque ſe promiſsiones extendant. De eo certè controuerſiam nullus mouet, poſsítne Deus ſi velit, homines reddere perfectos: ſed impiè delirãt quicunque eius potentiã ſeparant à cõſilio, cuius clarum habent teſtimonium in Scriptura. Quid velit Deus & quid ſtatuerit facere, centies palàm demonſtrat. vltrà progredi, ſacrilegium eſt. Hieronymum, vt ſui anathematis fulmen Petro & Paulo infligeret, philoſophica ratio impulit: quòd leges attẽperari debeant ad eorum facultatẽ quibus feruntur. quã vt locũ habere fateor in legibus humanis: ita quoad Dei Legem valere nego, quæ in exigenda iuſtitia non reſpicit quid valeat homo, ſed quid debeat. Quanquam hîc difficilior occurrit quæſtio, Annon in hunc finem lata fuerit Lex, vt homines cogeret ad Dei obſequium. fruſtra autem hoc fieret, niſi ad eam ſeruandam dirigeret fideles Spiritus Dei. & ſcrupulum eximere videtur ſolennis illa Moſis conteſtatio, cùm ſe præcepta Iudæis dare admonet, non quæ legant, ſed quæ opere compleant, Deuter.30.10. vnde colligimus, iugum, data Lege, fuiſſe Iudæis impoſitum, quod eos Deo ſubiiceret, ne viuerent ſuo arbitrio. Reſpondeo, Legem duobus modis cenſeri iugum. Quatenus enim frænat carnis libidines, & normam tradit piè rectéque viuendi, æquum eſt vt filii Dei ceruices huic iugo ſubiiciant. Sed quatenus exactè præſcribit quídnam debeamus Deo, nec vitã promittit niſi addita conditione perfecti obſequii: rurſus maledictionem denuntiat, ſi qua in parte erratum fuerit: iugum eſt importabile. Dicam paulò clarius, Simplex bene viuendi doctrina, qua nos ad ſe Deus inuitat, iugũ eſt quod vltro ſubire nos omnes decet. nihil

enim magis absurdum, quàm Deũ non præesse hominum vitæ: sed eos absque fræno vagari vt libuerit. Minimè ergo recusandum est Legis iugum, si simplex eius doctrina consideretur. sed Legem aliter, vt ita dicam, qualificant istæ sententiæ, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis, Leuit.18.5. Item, Deut.27.26, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt: vt iugum importabile esse incipiat. Quandiu enim non promittitur salus nisi perfectæ Legis obseruantiæ, & in iudicium vocatur quæuis transgresio, de genere humano prorsus actum est. Secundum hanc rationem Petrus tentari Deum asserit, quum Legis onus conscientiis imponit hominum arrogantia. Non enim vult negare, quin regendi sint homines Legis doctrina, & ita concedit iugo subesse: verùm quia Legis officium est, non simpliciter docere, sed etiam æternæ mortis reatu humiliare homines, qualitatem illam doctrinæ annexam reputãs contendit non debere Legis iugo constringi piorum animas: quia hoc modo necesse foret in æternum interitum demergi. Cæterùm, vbi non modò adest Spiritus sancti gratia, quæ nos gubernet, sed gratuita peccatorum remisio, quæ nos liberet à maledictione Legis & absoluat: tunc impletur illud Mosis, Deut.30.11. Mandatum non esse supra nos. tunc quoque sentimus quàm suaue sit iugum Christi, & onus eius leue, Matt.11.30. quia enim Dei indulgentia nobis remitti scimus quod pro carnis infirmitate deest, alacriter & sine molestia suscipimus quod iniungit. Quare modò exemptus sit Legis rigor, non tolerabilis solùm erit Legis doctrina, sed læta quoque & suauis: nec recusandum erit frænũ, quod placidè nos moderatur, non autẽ durius vrget, quàm expediat.

11 *Per gratiam Iesu Christi.* Duo ista inter se vt contraria comparat Petrus: spem habere salutis in Christi gratia, & sub iugo Legis esse. quæ comparatio Christi iustificationem maximè illustrat. quandoquidem inde colligimus fide iustificari, qui liberi & soluti à Legis iugo, salutem in Christi gratia quærunt. Porrò iugum Legis ex duplici fune complexum esse prius dixit. prior est, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. alter, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus præceptis. Redeamus ad membrum contrarium: Si non aliter salutem consequimur ex Christi gratia, quàm ablato Legis iugo: sequitur nec salutem nobis in Legis obseruantia sitam esse, nec Legis maledictioni obnoxios esse quicunque in Christum credunt. Nam si gratia saluus esse posset qui iugo Legis adhuc est implicitus, inepta esset Petri ratiocinatio, quam constat à repugnantibus deductam esse, hoc sensu: Salutem speramus ex Christi gratia: ergo Legis iugo non sumus subiecti. Nisi disidium esset inter Christi gratiam & eius iugum, fucum faceret Petrus. quare necesse est discedere à Legis iustitia, quicunque vitam in Christo reperire expetunt. neque enim repugnantia hæc ad doctrinã spectat: sed ad iustificandi causam. Quo etiam refellitur eorum commentum, qui Christi gratia nos iustificari exponunt: quia nos Spiritu suo regenerans, vires ad implendam Legem conferat. Qui hoc imaginantur, etsi videntur paululum laxare Legis iugum, vtroque tamen eius fune ligatas tenent animas. Semper enim vigebit hæc promisio, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. ab altera parte maledictio incumbet omnibus qui Legem non exactè impleuerint. Quare lõgè aliter definiẽda est Christi gratia, in quam salutis fides recumbit, quàm illi somnient: nempe vt sit gratuita reconciliatio, sacrificio mortis eius parta: vel quod idem valet, gratuita peccatorum remisio, quæ Deum placãdo, ex hoste vel seuero & implacabili iudice, propitium Patrem nobis reddit. Fateor quidem nos Christi gratia regenerari in vitæ nouitatem: sed vbi de salutis fiducia agitur, sola in mentem venire debet gratuita adoptio, quæ cum peccatorum expiatione & venia coniuncta est. Nam si in rationem veniunt opera, vt iustitiam nobis aliqua saltem ex parte conficiant, minimè ruptum erit Legis iugum. atque ita cõcidet vel soluetur Petri antithesis.

Sicut & illi. Hîc testatur Petrus, licet Patribus imposita esset, quoad externam speciem, seruitus Legis: solutas

tas tamen & liberas fuisse cōscientias. quo diluitur absurditas, quæ pias mentes non parum alioqui turbare poterat. Nam cùm æternum sit & idem vitæ fœdus, quod Deus ab initio ad finem vsque mundi cum seruis suis pepigit: absurdum esset & minimè tolerabile, diuersam & aliam salutis obtinendæ rationem hodie tradi, quàm quæ olim Patribus fuerit. Affirmat ergo Petrus optimum nobis esse cum Patribus consensum: quia illi, nō minus quàm nos, spem salutis reposuerint in Christi gratia. Atque ita Legem Euangelio, quod ad finem doctrinæ spectat, concilians, Iudæis tollit offendiculum, quod sibi ex dissidio fingebant. Vnde apparet Legē non fuisse datam Patribus, ex qua salutem quærerent: nec additas fuisse ceremonias, quarum obseruatio iustitiam in illis acquireret: sed totius Legis vnicum fuisse finem, vt abiecta operum fiducia, spes suas omnes in Christi gratiā conferrent. quo etiam clarè refellitur eorum delirium, qui veterem populum terrenis bonis contentum, putant de cælesti vita nihil cogitasse. atqui Petrus socios eiusdem fidei nobis Patres facit: & communem vtrisque salutem assignat. & sunt tamen quibus fanaticus homo Seruetus cum tam fœdis sacrilegiis arrideat. Notandum præterea est, quòd Veterum fidem semper fuisse in Christo fundatam docet Petrus, quando neque alibi vnquam inueniri vita potuit, neque alia fuit ratio, qua peruenirent homines ad Deum. Conuenit ergo hic locus cum illo Apostoli dicto, Christus herì, & hodie, & in secula, Hebræorum cap. 13, vers. 8

12 Tacuit autem tota multitudo, & audiebāt Barnabam & Paulum narrantes, quæ Deus edidisset signa & prodigia inter Gentes per ipsos.

13 Postquam verò conticuerunt illi, respondit Iacobus, dicens, Viri fratres audite me.

14 Simeon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauerit, vt sumeret ex Gentibus populum in nomine suo.

15 Et huic consonāt verba Prophetarū, sicut scriptū est,

16 Post hæc reuertar, ac rursus ædificabo tabernaculum Dauid, quod collapsum est, & diruta eius instaurabo, & erigam illud:

17 Vt requirant qui reliqui sunt homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum, dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 Nota à seculo sunt omnia opera sua.

12 *Tacuit tota multitudo.* His verbis significat Lucas Spiritum Dei sic regnasse in cœtu illo, vt rationi protinus cesserint. Feruebat prius inter illos dissertatio: nunc postquam Dei consilium exposuit Petrus, & de quæstione ipsa disseruit secundum Scripturæ doctrinam, sedato protinus omni strepitu, quiescunt & silent qui nuper inconsiderate errorem tuebantur. Hæc viua est legitimi Concilii effigies, vbi sola Dei veritas simul ac in medium prodiit, finem affert omnibus controuersiis. & sanè ad sedandas omnes discordias satis est efficax, vbi Spiritus præsidet. quia hic rursum idoneus est rector tā ad gubernandas eorum linguas, qui præire aliis debent, quàm ad reliquos in obsequium cogendos, ne sibi nimium addicti sint: sed deposita pertinacia, morigeros se Deo præbeant. Nec dubium est quin fuerint pauci aliqui præfracti, vt in

magna turba fieri ſolet: præualuit tamē Dei veritas, vt ſilentium cuius meminit Lucas, illuſtre fuerit teſtimonium communis obedientiæ. Fuerat autem hæc nō vulgaris Petri moderatio, quòd ſingulos in mediū afferre paſſus quicquid habebāt: ſententiam ſuam, ne aliis præiudicio foret, eouſque diſtulit, donec vltrò citróque agitata eſſet diſceptatio.

Audiebant Barnabam & Paulum. Colligere ex his verbis licet, non antè fuiſſe cum ſilentio auditos. nam cùm maior pars perperam admiſſas fuiſſe ab illis in Eccleſiam profanas Gentes perſuaſa eſſet, nihil quod dixiſſent, niſi correcta hac falſa opinione, exceptum fuiſſet æquis auribus: ſed omnia in ſiniſtram partem rapta. Videmus quantum venenum ſit alienatio de nihilo concepta, quæ ſic occupat hominum mentes, vt aditus omnes obſtruat veritati. hinc diſcimus quàm verum ſit illud Tit. 1. 15, Omnia ſana ſanis. nihil enim tam ſalubre eſt, quod non vitioſi affectus conuertāt in noxam. Cæterùm, huc ſpectat Pauli & Barnabæ narratio, vt ſuum inter Gentes Apoſtolatum Deo probatū fuiſſe demonſtrent: quandoquidem miraculis, quæ ſunt eius velut ſigilla, confirmatus ac ſancitus fuerat.

13 *Reſpondit Iacobus dicens.* Pleríque ex vetuſtis Eccleſiæ Scriptoribus, Iacobum hunc vnum ex diſcipulis fuiſſe putant, cognomine Iuſtum & Obliā, cuius indignam cædem refert Ioſephus libr. Antiquit. 20. Sed vtinam in cognoſcendo homine magis laboraſſent veteres, quàm in celebranda fabuloſis encomiis ignoti hominis ſanctimonia. Puerile commentum eſt, quòd ſoli fas fuiſſe dicunt ingredi in Sancta Sanctorum. nam ſi in illo ingreſſu aliqua ſuberat religio, feciſſet præter Dei Legem qui non erat ſummus Sacerdos. deinde hoc modo vmbratilem templi cultum fouere ſuperſtitioſum erat. alias ſimiles nænias omitto. Plurimùm autem falluntur, quòd vnum ex duodecim Apoſtolis fuiſſe negant. Fateri enim coguntur eum eſſe, quem tam honorificè Paulus celebrat, vt primum illi tribuat locum inter tres Eccleſiæ columnas, Galat. 2. 9. Certè nunquam ita excelluiſſet ſupra Apoſtolos quiſpiam ordine inferior. nam eum Paulus ornat Apoſtoli titulo: nec auditu dignum eſt quod affert Hieronymus, generale illic eſſe nomē: cùm ex profeſſo tractetur ordinis dignitas, quatenus aliis Eccleſiæ Doctoribus Chriſtus Apoſtolos prætulit. Adhæc, colligere ex hoc loco promptum eſt, non vulgari in pretio fuiſſe habitum: quandoquidem Petri verba ſuo ſuffragio ſic confirmat, vt in eius ſententiam omnes diſcedant. Et infrà, cap. 21. verſ. 18, iterum videbimus quantum Ieroſolymæ valuerit eius authoritas. Id factum eſſe putant veteres, quòd loci eſſet Epiſcopus. atqui probabile non eſt, fideles ordinem à Chriſto poſitum, ſuo arbitrio mutaſſe. quare nō dubito quin fuerit Alphæi filius, & conſanguineus Chriſti: quo ſenſu etiam vocatur frater. Epiſcopus Ieroſolymæ fuerit nécne, in medio relinquo: neque ad rem magnopere facit, niſi quòd hinc clarè refellitur Papæ impudentia, quòd ex Iacobi potius quā Petri authoritate Cōcilii decretum ſtatuitur. Et certè Euſebius initio ſecundi libri, Iacobum, quiſquis ille tandem fuerit, Apoſtolorum Epiſcopum vocare non dubitat. Eant nunc Romanenſes, & Papam ſuum vniuerſæ Eccleſiæ caput eſſe iactent, quia Petri ſucceſſor eſt, qui alterū ſibi præeſſe paſſus eſt, ſi Euſebio creditur.

Viri fratres audite me. Duobus præcipuis membris conſtat Iacobi oratio. Nam primùm confirmat Gentium vocationem teſtimonio Prophetæ Amos: deinde admonet quid factu vtile ſit ad fouendam inter fideles pacem & concordiam, vt tamen ſalua maneat Gentibus libertas, nec Chriſti gratia obſcuretur. Quòd Petrus hic vocatur Simeon, fieri poteſt vt nomen hoc variè tunc pronuntiatum fuerit. Quòd dicit Deum viſitaſſe vt ſumeret populum ex Gentibus, refertur ad Dei miſericordiam, qua dignatus eſt in ſuam familiam aſciſcere extraneos. Dura quidem eſt locutio, ſed quæ vtilem continet doctrinam: quia Deum authorem vocationis Gētium facit, & eius beneficium eſſe pronuntiat, quòd cenſeri in eius populo cœperint, vbi dicit ab eo ſuſceptas. ſed vlterius progreditur, dum viſitaſſe dicit, vt ſuſciperet. Senſus enim

est, Quo tempore auersæ erant Gentes à Deo, clementer fuisse ab eo respectas: quia nihil aliud possumus quàm longius subinde ab eo recedere, donec nos paternus eius aspectus vltrò præueniat.

In nomine suo. Vetus interpres habet Nomini suo, quod ferè idem valet: quanquã Præpositio ἐπὶ transferri aliter potest: nempe Propter nomen suũ, vel, Super nomine suo. nec malè quadrabit sensus, Fundatam in Dei nomine, aut virtute esse Gentium salutem: nec Deo fuisse aliud propositum in earum vocatione quàm sui nominis gloriam. quod tamen magis vsitatum erat retinui: nempe quòd illas annumerans populo suo, censeri nomine suo voluerit: quemadmodum paulò pòst dicetur inuocari eius nomen super omnes, quos in Ecclesiam suam aggregat. Aduerbiũ tẽporis πρῶτον bifariã exponi potest: si legas primùm, vt habẽt vetus Interpres & Erasmus, sensus erit, Corneliũ, & alios fuisse quasi primitias, à quibus exorsus sit Deus Gentium vocationem. sed potest comparatiuè etiam sumi, quòd iã editũ fuerat specimen adoptionis Gentiũ in Cornelio & eius cognatis, priusquam Barnabas & Paulus Euangelium Gentibus publicarent. Atque hic posterior sensus magis mihi probatur.

15 *Huic consonant verba Prophetarum.* Videmus nunc, vt nihil sibi sumpserint Apostoli pro imperio, sed reuerenter secuti sint quod verbo Dei præscriptum erat: neque grauati sint, vel sua dignitate alienum duxerint, se profiteri Scripturæ discipulos. Notandum hinc quoque est vigere adhuc doctrinæ Propheticæ vsum, quam phrenetici quidam ab Ecclesia exterminare cuperent. Prophetas plurali numero testes citans, cùm vnum duntaxat locum adducat, talem significat inter eos cõsensum esse, vt quod ab vno dictum est, commune sit omnium testimonium, quia vno omnes ore & singuli quasi in omnium persona loquantur, vel potius Spiritus Dei loquatur in omnibus. Adde, quòd simul collecta erant Prophetarum omnium oracula, vt corpus vnum efficerent. quare, meritò & aptè Prophetis communiter ascribi potuit, quod ex parte aliqua libri vniuersi sumptum erat.

16 *Post hæc reuertar.* Quia non citatur ad verbum locus qualis extat apud Prophetam, videndum est quid discrepet: quanquam necesse non est anxiè excutere quid sit in verbis diuersum, modò constet vaticinium appositè ad rem præsentem congruere. Postquam instaurationem tabernaculi Dauidis promisit Deus, se quoque facturum addit. Vt posideãt Iudæi reliquias Edom. In toto illo contextu nihil dum apparet, vnde elici queat Gentium vocatio: sed quod continuò pòst sequitur apud Prophetam de reliquiis Gentium, super quas inuocabitur Dei nomẽ, apertè ostendit vnam fore ex Iudæis & Gẽtibus Ecclesiam. quia quod tunc solis Iudæis peculiare erat, promiscuè vtrisque datur. In eodem enim honoris gradu Gentes collocat Deus cum Iudæis, dum super illas *inuocari* vult nomen suum. Olim sub Dauide Idumæi, viciníque populi Iudæis subiecti erant. sed cùm tributarii essent populo Dei, extranei nihilominus erant ab Ecclesia. Hoc igitur nouum & insolitum, quòd illos Deus sancto populo accenset, vt pariter vocetur omnium Deus, quando ita omnes inter se honore æquari certum est. Vnde facilè patet quàm bene præsenti instituto conueniat Prophetæ testimonium. Nam instaurationem collapsi tabernaculi promittit Deus, in qua Gentes obediant regno Dauidis, non modò vt tributum pendant, vel arma induant ad regis imperium: sed vt communem habeant Deum, & sint vna eius familia. Moueri tamen potest quæstio, cur vaticinium hoc citare maluerit, quàm multa alia, quæ magis luculentam rei, de qua agitur, probationem continent: cuius generis multa à Paulo citantur, Roman. 15. 9. 10. 11. 12. Respondeo, primùm Apostolos in congerendis Scripturæ locis minimè ambitiosos fuisse: sed in hoc vnum simpliciter fuisse intentos, quod illis satis supérque erat: nempe, vt suã doctrinam probarent ex verbo Dei sumptam esse. deinde illustrius hoc esse vaticiniũ Amos dico, quã vulgò putetur. De instauratione domus agitur, quæ collapsa erat. miserabilẽ eius ruinã describit Propheta. Ergo quæ mox

subiicitur promissio, erigēdum esse rursus solium, ex quo Reges ex posteris Dauid Gentibus imperent, propriè ad Christum spectat. Itaque erecto Christi regno, sequi necesse est quod à Propheta simul dicitur, Inuocandum esse Dei nomen super Gentes. Iam videmus non temerè selectum fuisse hunc locum à Iacobo. nam si aliter non potest constitui Christi regnum, quàm si Deus passim inuocetur per totum orbem, & Gentes coalescant in sanctum eius populum, absurdum est eas arceri à spe salutis. & medium parietem cōcidere oportet, Ephes. 2.14, quo separati alii ab aliis sub Lege fuerant. Hunc enim finem inter alios habebant ceremoniæ, vt sanctum Dei populum à profanis Gentibus discernerent. nunc sublato discrimine, ceremonias quoque abrogari conuenit. Primum verbū, *reuertar*, nō habetur apud Prophetā: sed mutatio status, quam denūtiat, ita optimè exprimitur.

Tabernaculum Dauid quod collapsum est. Non abs re deformis illa regiæ domus vastitas & ruina ante oculos ponitur à Propheta. nisi enim persuasum fuisset piis, regno Dauidis in nihilum redacto venturum tamen esse Christum, qui res perditas non modò restitueret in suum ordinem pristinum: sed regni gloriam incomparabili successu ad cælos vsque eueheret, centies quotidie desperassent. Reuersi ab exilio Babylonico, assiduis & innumeris cladibus propè ad interitum confecti fuerant. Postea quod residuum erat, paulatim intestinis discordiis absumptum fuit. Imò cùm Deus miseris rebus succurreret, species opis quā ferebat, quædam erat desperationis materia. nam imperium quod sibi sumpserūt Machabæi, tunc ablatum fuit à tribu Iuda. Has ob causas sedulò inculcat Spiritus Dei per Prophetam, non antè venturum esse Christum, quàm vbi perierit regnum Dauidis: ne salutem in rebus afflictissimis desperent. Sic Isaias, 11.1, exoriturum surculum pronuntiat ex cōtempto & ignobili trunco. & nos etiam meminerimus, mirificam hāc rationem Deū tenere in restituenda Ecclesia, vt eam ex ruinis ædificet. Docet præterea hic locus, quænam vera sit & proba Ecclesiæ constitutio: nempe cùm in sublime euectum est solium Dauidis, & eminet solus Christus, vt omnes in eius obsequium conueniant. Cùm sacrilega sua tyrannide Ecclesiam oppresserit Papa, se tamen Ecclesiæ titulo venditat. imò ad obruendam sanæ doctrinæ lucem, fucum ex inani Ecclesiæ titulo facit. Verùm si ad iustam inspectionem ventum fuerit, facilis est tam crassi ludibrii refutatio: quia deiecto Christo, solus ipse imperium occupat. Verbo quidem fatetur se Christi vicarium: sed re ipsa Christum in cælos specioso exilio ablegans, totam eius potestatem ad se trahit. Neque enim aliter regnat Christus, quàm Euangelii sui doctrina, quæ ab hoc execrabili idolo pedibus nefariè calcatur. Nos verò meminerimus hunc fore legitimum inter nos Ecclesiæ statum, si omnes ad vnum summo regi Christo pareamus, vt sit vnum ouile & vnus Pastor, Ioan. 10.16.

17 *Vt requirant qui reliqui sunt.* Exegeticè addidit Iacobus istud Requirere, quod apud Prophetam non legitur. nec tamen superuacuum est: quia vt censeamur in Dei populo, & ipse nos pro suis agnoscat, vicissim nos ad eum quærendum animatos esse oportet. Et probabile est, quæ Iacobus natiua lingua inter Iudæos disseruerat, Lucam summatim complexum esse: vnde factum est, vt Prophetæ verbis admixta sit rei expositio. Pro Gentium reliquiis, quas ponit Amos, Lucas ex Græca translatione, quæ magis familiaris erat, substituit Reliquos hominum, eodem sensu: nempe quòd purgandis mundi sordibus præcessura sit resectio: quemadmodum accidit. Atque hæc doctrina ad nostram quoque ætatem accommodanda est. nam quia deterior est mundi corruptio, quàm vt in Christi obsequiū totus concedat, variis tribulationum flabellis euentilat quisquilias & zizania, vt ad se tandem colligat quod residuum manebit.

18 *Nota à seculo fuit.* Prolepsis ad diluendum nouitatis odium. Subita enim mutatio suspecta esse poterat: eáque occasione turbabat infirmas mētes itaque occurrit Iacobus, admonēs hoc non fuisse nouum Deo, tametsi repentè

præter

præter hominum opinionem acciderit. Quoniam Deus ante mundum creatum præuiderat quid facturus esset, Gentiúmque vocatio in arcano eius consilio recondita fuerat. Vnde sequitur, nō esse æstimandam ex hominum sensu. Porrò Iacobus ad Prophetæ verba respicit, vbi asserit Deum, qui hæc omnia facturus erat, esse Prophetiæ quoque authorem. Sensus ergo est, Cùm loquatur Deus per Prophetam: tunc certé, imò ab vltima æternitate præuidit, nec præputium nec quicquam aliud sibi fore obstaculo, quin Gentes in suam familiam allegeret. Interea subest generalis exhortatio, ne ingenii sui modulo metiantur homines Dei opera, quorum ratio sæpe illi soli nota est. Quin potius exclament cum stupore, Vias eius esse inuestigabiles, & iudicia eius nimis profundam esse abyssum, Romanorum capite vndecimo versu trigesimotertio.

19 Propter quod ego censeo non esse obturbandū his, qui
ex Gentibus conuertuntur ad Deum:
20 Sed scribendum ad eos, vt abstineant ab inquinamentis simulacrorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.
21 Moses enim ab ætatibus antiquis habet in singulis
ciuitatibus qui ipsum prædicent, cùm in synagogis per omne Sabbathum legitur.

19 *Non obturbandum esse.* Negat ceremoniarum dissidio arcendas ab Ecclesia esse Gentes, quæ diuinitus admissæ erant. Videtur tamen secum pugnare, cùm negat exhibendam illis esse molestiam, & tamen certos quosdam ritus præscribit. Facilis solutio est, quam fusius deinde persequar. primùm nihil ab illis exigit, quod nō fraternæ concordiæ deberēt: deinde, nihil eorum conscientiis turbæ vel inquietudinis afferre poterant hæc præcepta, postquam sciebant se coram Deo esse liberos: & sublata erat falsa illa & peruersa religio, quam iniicere conati fuerant pseudoapostoli. Quæritur nūc, cur hæc solùm quatuor Iacobus Gentibus iniungat. Tradunt quidam ex vetusto Patrum more fuisse id petitum, qui nō solebāt fœdus percutere cum vllo populo, quem possent cogere in suum obsequiū, nisi sub hac pactione. Sed quia eius rei non profertur idoneus aliquis author, ego dubiam ac suspensam relinquo. Cæterùm, probabilis ratio apparet cur de idolothytis, sanguine, & suffocato peculiariter mandarint. Res quidem erant per se mediæ: sed quæ speciale aliquid haberent præter alios Legis ritus. Scimus quàm seuerè Dominus fugere iubeat quæ cū externa fidei professione pugnāt, & quib⁹ aliqua inest idololatriæ species vel suspicio. Ergo ne qua in Gentibus hæreret superstitionis macula, & ne quid in illis cernerent Iudæi cum puro Dei cultu minus consentaneum, non mirum est si cauendi scandali gratia iubentur ab idolothytis abstinere. Verbum quo vtitur Lucas ἀλισγήμα, quanuis profanationem significat: ideo receptam versionem non mutaui, quæ habet Inquinamenta. sed interdum pro victimis capitur: qui sensus non malè Iacobi consilio quadraret. & fortè simplicius erit ac magis genuinum, ita exponere in presenti loco: quia vbi paulò pòst idem decretum repetet Lucas, ponet Idolothyta. Quod ad sanguinem & suffocatum pertinet, ab illorum esu nō tantùm Mosis Lege, Deut. 12. 23, prohibiti erant Iudæi: sed statim post diluuiū lex toti mūdo lata fuerat, Gen. 9. 4. vnde factum est, vt qui non prorsus erant degeneres, abhorrerent à sanguine, non Iudæos tantùm dico, sed multos ex Gentibus. Fateor quidem & illud temporale fuisse præceptum: sed tamē quod latius quàm ad populum vnum patebat. nihil ergo mirum, si maior inde offensio nasci potuerit, cui mederi Apostolis visum est. Sed de scortatione difficilior nascitur quæstio: quia eam videtur Iacobus numerare inter res medias, à quibus scādali tantùm respectu cauendū sit. sed alia fuit causa, cur scortationē reiiceret in eorū ordinem, quæ

per se non erant illicita. Quàm effrænis passim grassata sit licētia scortādi, plus satis notum est. præsertim apud Orientales nimis inualuerat hic morbus: vt sunt magis ad libidinem propensi, certè nusquam alibi minus sanctè culta fuit coniugij fides & pudicitia. Adhæc non de qualibet scortatione indifferenter, meo iudicio, hic agitur, vt sunt adulteria & vagæ indomitæque libidines, quibus publicè violatur & corrumpitur omnis castitas: sed concubinatum, vt loquuntur, notari puto: cuius tantam consuetudinem sibi fecerant Gentes, vt propemodum instar Legis foret. Quòd ergo vulgarem corruptelam rebus per se non vitiosis adnumerat Iacobus, in eo nihil absurdi: modò sciamus nequaquam fuisse eius consilium, in eodem ordine locare quæ longè inter se distāt. nam quòd impuri homines suæ fœditati inde prætextum captant, facilis est refutatio. Copulat, inquiunt, Iacobus cum scortatione esum sanguinis: sed an inter se comparat, vt res similes, saltē quæ nihil habeant diuersum? imo tantùm respicit prauum & corruptum hominum morem, qui à prima naturæ lege & ordine diuinitus constituto desciuerat. Quantum ad Dei iudicium pertinet, ex perpetua Scripturæ doctrina petenda est eius cognitio. Quid autem Scriptura pronunciet, minimè ambiguum est: scortationem scilicet maledictā esse coram Deo, & per eam fœdari hominis animam & corpus, pollui sacrum Dei templum, & Christum lacerari: Deum quotidie de scortatoribus pœnas sumere, & horrendum semel fore vltorem. Nullis certè lenociniis à scortationis patronis, quamlibet ingeniosi sint & facundi, tegetur eius fœditas tam grauiter à cælesti iudice damnata.

21 *Moses enim habet.* Male his locus, meo iudicio, expositus fuit, ac tractus in contrarium sensum. Putant enim Interpretes additum hoc fuisse à Iacobo, quia superuacuum esset quicquam præscribere Iudæis, quibus familiaris erat Legis doctrina, & singulis Sabbathis legebatur: atque hunc sensum eliciunt. Hæc pauca à Gentibus exigere contenti sumus, quæ ferendo Legis iugo assuetæ non sunt. quantum ad Iudæos pertinet, habent Mosen ex quo plura discāt. Nonnulli etiam colligunt ex hoc loco, Circuncisionem cum suis appēdicibus hodie quoque seruandam esse Iudæis: sed inscitè ratiocinantur, etiamsi vera esset illa, quam retuli, expositio. Verùm longè aliud voluit Iacobus: nempe fieri non posse admonet, vt tam citò, quasi vno impetu, aboleātur ceremoniæ: quia iam à multis seculis assueti essent Iudæi Legis doctrinæ, & Moses suos haberet præcones: ideo redimendam ad breue tempus concordiam esse, donec paulatim clarius innotesceret libertas per Christum parta: hoc est quod vulgari prouerbio dicitur, Ceremonias veteres sepeliendas fuisse cum aliquo honore. In translatione agnoscent Græcæ linguæ periti postremum illud mēbrum, Cùm in Synagogis per omne Sabbathū legatur, à me non temerè fuisse mutatum: nēpe vitandæ ambiguitatis causa.

22 Tunc visum est Apostolis & Presbyteris cum tota ecclesia, delectos viros ex ipsis mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: Iudam cognomine Barsabam, & Silam, viros primarios inter fratres:

23 Missis per manus eorum literis in hanc formam: Apostoli & Presbyteri & fratres, his qui sunt Antiochiæ & in Syria & Cicilia fratribus, qui sunt ex Gentibus, Salutem.

24 Quoniam audiuimus, quòd quidam ex nobis egressi turbarunt vos verbis, labefactātes animas vestras, iubentes vos circūcidi & seruari Legem quibus non mandaueramus:

25 *Visum est nobis vnanimiter congregatis, delectos viros mittere ad vos, cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,*

26 *Hominibus qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.*

27 *Misimus ergo Iudam & Silam, qui & ipsi vobis sermone referent eadem.*

28 *Visum est enim Spiritui sancto & nobis, ne quid amplius imponeremus vobis oneris, quàm hæc necessaria:*

29 *Ut abstineatis ab his quæ immolata sunt simulachris, & sanguine, & suffocato, & scortatione. à quibus si conseruaueritis vos ipsos, bene facietis. Valete.*

22 *Placuit Apostolis.* Non absque singulari Dei gratia sedata fuit illa tempestas, ut causa probè discussa, in consensum veræ doctrinæ omnes descenderent. Plebis etiam modestia hinc colligitur, quòd postquam Apostolis & reliquis doctoribus iudicium permisit, nunc quoque subscribit eorum decreto. Vicissim quoque Apostoli suæ æquitatis specimẽ dederũt, quòd nihil statuerunt de cõmuni piorũ omniũ causa, nisi adhibito populo. Nam certè ex Pastorum superbia nata est hæc tyrannis, vt quæ ad communem totius Ecclesiæ statum pertinent, excluso populo, paucorum arbitrio, ne dicam libidini, subiecta sint. Prudenter verò Apostoli & Presbyteri Iudam & Silam mittendos censuerunt, quò res minus suspecta esset. Scimus quàm difficile sit cõpescere improborum calumnias, satisfacere plerisque nimium morosis, leues & imperitos continere, cõceptos errores abstergere: odia sanare, contentiones placare, abolere falsos rumores. Dixissent fortè Pauli & Barnabæ hostes, elicitas blanditiis esse literas: nouum aliquod cauillum excogitassent: turbati protinus fuissent rudes & infirmi. Vbi verò cum literis adsunt viri primarii, qui grauiter de tota re coràm disserant, eximitur omnis sinistra suspicio.

24 *Quidam à nobis egressi.* Videmus vt nulla fuerit apud sanctos homines personarum acceptio, quæ sana rectáque iudicia semper corrumpit. Fatẽtur nebulones ex suo grege fuisse: neque tamen illis indulgent, vel prauo fauore inclinát ad tegendum eorum errorem, quin potius illos liberè damnando, ne sibi ipsis quidem parcunt. Ac primùm detrahunt illis laruam illam, qua abusi fuerant ad fallendum. Iactabant se Apostolorum mentem tenere: eos Apostoli in fallaci isto prætextu vanitatis coarguunt: dum negant se quicquam tale mandasse. deinde multos seuerius ac durius eos accusant, quòd turbauerint Ecclesiam, & animas labefáctarint. Hoc enim modo exosos & detestabiles reddunt piis omnibus: quia admitti nequeant nisi in exitium. Cæterùm, ideo labefactare dicuntur animas falsi doctores, quoniam eas veritas Dei ædificat: atque ita generalem doctrinam continet ista locutio. Nisi sponte animas nostras velimus trahi præcipites, ne amplius templa sint Spiritus sancti & earũ ruinam appetamus, summoperè cauendos esse qui nos à puro Euangelio abducere moliuntur. Quod dicunt de seruanda Lege, nõ nisi ad ceremonias spectat. quanquam memoria semper tenenda est, de ceremoniis ita fuisse tractatum, vt in eo cardine, & iustitia & salus hominum verteretur. Illas enim seruari pseudoapostoli iubebant, quasi iustitiam Lex conferret, salúsque penderet ex operibus.

25 *Dilectis nostris Barnaba & Paulo.* Laudes istas opponunt calumniis, quas Paulo & Barnabæ aspergere pseudoapostoli tentarant. Ac primùm ad tollendã dissidii opinionem, quæ multorum animos occupauerat, consensum

sibi esse testantur. deinde Paulũ & Barnabam à feruore zeli, ac plusquam virili magnitudine commendant, quòd non dubitauerint animas suas pro Christo exponere. Atque hæc eximia virtus est in Euãgelii ministro, & quæ non parũ laudis meretur, si non modò ad exequendum docendi munus gnauus fuerit & impiger: sed oblatũ quoque mortis discrimen pro asserenda doctrina subire paratus fuerit. Sicuti talibus documentis probat Dominus suorum fidem & constantiam: ita quasi virtutis insignibus eos nobilitat, vt in Ecclesia sua excellant. Ideo Paulus Gal. 6. 17, stigmata Christi, quæ in corpore suo gestabat, instar clypei præfert, ad repellendos nebulones qui eius doctrinæ molesti erant. Tametsi autẽ plerisque strenuis & cordatis Euangelii doctoribus non contingit pro Euangelio vsque ad vitæ periculum certare, quia res non postulat: hoc tamẽ non obstat, quin suis Martyribus authoritatem Christus conciliet, quoties in memorabiles conflictus eos producit. Interea quibus nulla est bellandi necessitas, parati tamen sint ad fundendum sanguinem, si quando ita Deo visum fuerit. Cæterùm, Pauli & Barnabæ fortitudinem non prædicant Apostoli, nisi in bona causa: quia si satis esset intrepidè adire pericula, nihil à tumultuosis & phreneticis, nihil à gladiatoribus differrent Christi Martyres. Laudantur ergo Paulus & Barnabas, non quòd simpliciter se obiecerint periculis: sed quòd mortem pro Christi nomine non refugerint. Fortè etiam Apostolis consilium fuit obliquè perstringere nebulones illos, qui nihil vnquam pro Christo passi, ex vmbra sua & deliciis prodierant ad turbandas ecclesias, quæ animosis Christo militibus tanti constiterant.

28 *Visum est Spiritui sancto ac nobis.* Quòd se adiungunt Apostoli & Presbyteri Spiritui sancto comites, in eo nihil sibi seorsum attribuunt: sed perinde valet hæc locutio, acsi dicerent sibi ducẽ ac præsidem fuisse Spiritum: séque eo dictante statuisse quod scribunt. Hæc enim loquendi ratio satis vsitata est Scripturæ: vt post expressum Dei nomen, ministros quoque secũdo loco subiiciat. Cùm dicitur populus credidisse Deo, ac Mosi seruo eius, Exod. 14. 31, non laceratur fides, quasi partim Deo, partim homini mortali se addixerit. quid ergo? nempe cùm populus Deum haberet vnicum fidei suæ authorem, ministro eius, à quo erat inseparabilis, fidem adhibuit. Nec verò aliter credere Deo poterat, quam doctrinam à Mose propositam amplexando: sicuti prius repudiato spretóque Mose, Dei iugum excusserant. Quo etiam refellitur eorum improbitas, qui fidem plenis buccis iactãtes, Ecclesiæ ministerium impiè nõ minus quàm superbè contemnunt. Nam vt sacrilega esset partitio, si fides vel in minimo articulo separatim ab homine penderet: sic ludibrio Deum palàm habẽt, qui præteritis ministris per quos loquitur, illũ se magistrũ recipere simulãt. Negãt igitur Apostoli ex suo cerebro fabricasse quod Gẽtibus tradũt decretũ, sed tantùm fuisse Spiritus ministros, vt Dei authoritate cõmendent quod ab ipso profectum fideliter per manus tradunt. Ita Paulus cùm euangelii sui meminit, non obtrudit nouum Euangeliũ cuius ipse sit architectus: sed quod sibi commissum fuit à Christo, prædicat. Insulsi verò Papistæ, qui ex his verbis probare volunt penes Ecclesiam residere aliquid propriæ authoritatis: imò secũ ipsi apertè pugnant. quo enim prætextu errare Ecclesiam non posse contendũt, nisi quia immediatè à Spiritu sancto regitur? Ideo clamosè iactant Spiritus esse oracula, quæ nos eorum figmenta esse coarguimus. Stultè ergo vrgent particulam hanc, Visum est nobis. quia si quicquam censuerint Apostoli seorsum à Spiritu, concidet primum illud axioma, Nihil à Conciliis decerni, præter Spiritus dictata.

Præter hæc necessaria. Huius vocis prætextu superbè triumphãt Papistæ, quasi hominibus liceat ferre leges, quæ necessitatem conscientiis imponant. Sub pœna, inquiunt, peccati mortalis seruãdũ est quicquid mãdat ac præcipit Ecclesia: quia quod decernunt Apostoli necessariò seruandum esse pronuntiãt. Atqui expedita est tam futilis cauilli solutio. neque enim vltrà viguit hæc necessitas, quàm periculum erat

scin-

ſcindēdæ vnitatis. Ita propriè loquēdo, accidentalis fuit iſta neceſsitas, vel extrinſeca: quæ ſcilicet non in re, ſed tantùm in cauendo offendiculo ſita erat. quod ex decreto ſtatim abrogato clarius paret. nam de rebus per ſe neceſſariis leges oportet eſſe perpetuas. Atqui legem hanc, ſimulac ceſſauit tumultus & contentio, ſcimus à Paulo refixam eſſe, Rom. 14. 14. vbi docet nihil eſſe immundum: & quibuslibet veſci cibis, etiam qui idolis eſſent immolati, liberū ac licitum facit, 1. Cor. 10. 25. Quare ex hac voce inanem prætextum captant ad ligandas conſcientias, cùm neceſsitas, de qua nunc agitur, non niſi ad homines reſpectum habuerit in externo vſu, ne ſcandalum inde naſceretur: coram Deo autem intacta conſtaret libertas. Fruſtra etiam ex toto loco conficere nituntur datam eſſe Eccleſiæ poteſtatem, quicquam præter Dei verbum ſtatuendi. Leges, quas viſum eſt, præter Dei verbum condidit Papa, quibus Eccleſiam regeret. nec eas decem aut viginti, ſed immenſa congerie: vt non modo tyrannicè animas premant: ſed dira ſint ad eas excruciandas tormenta. Vt eiuſmodi ſæuitiam excuſent conductitii Papæ rabulæ, obiiciunt Apoſtolos quoque vetuiſſe Gentibus quod Dei verbo vetitum non erat. Ego verò Apoſtolos nego quicquam ad verbum Dei addidiſſe. quod minimè obſcurum erit, ſi modò ad eorum conſilium attendere libeat. Nuper admonui, nihil minus in animo illis fuiſſe, quàm perpetuam figere legem, qua obſtrictos haberēt fideles. quid igitur? Nempe quod fouendæ inter eccleſias fraternæ paci & concordiæ aptum erat, remedium adhibent: vt ſe ad tempus accommodent Gentes Iudæis. Atqui ſi aliud quis quam, hoc certè ex Dei verbo eſſe fatebimur, vt in rebus mediis dominetur inter nos charitas: hoc eſt, vt earum rerū quæ per ſe liberæ ſunt, externus vſus ad charitatis regulā flectatur. In ſumma, ſi charitas eſt perfectionis vinculum & finis Legis, ſi Dei mandatum eſt vt mutuæ vnitati ſtudeant fideles, & quiſque proximis ſeruiat in ædificationem: nemo tam rudis eſt, qui Dei verbo contineri non proſpiciat, quod hîc præcipiunt Apoſtoli. tantùm ſuo tempori accommodant vniuerſalem regulam. Succurrat præterea quod prius attigi, politicam fuiſſe legem, quæ nullū conſcientiis laqueum iniiceret, nullum induceret fictitium Dei cultum. quæ duo vitia in humanis traditionibus Scriptura paſsim damnat. Atque, vt demus, quod tamen vaniſsimum eſt, non eſſe ex Dei verbo, quod in illo Concilio decretum fuit: nihil tamen id Papiſtis ſuffragatur. Liceat Conciliis aliquid præter expreſſum Dei verbum, ex Spiritus reuelatione decernere. nempe non niſi legitimis Conciliis tribuenda erit hæc authoritas. Concilia ergo pia & ſancta fuiſſe probent, quorū nos decretis volūt ſubiicere. Sed partem hanc, quia initio capitis tractata fuit, nunc longius non proſequar. Quod ad præſentem locum abundè ſufficit, teneant lectores, Apoſtolos ex verbi Dei finibus minimè egredi dum externam pro temporis ratione legem ſtatuunt, qua Eccleſias inter ſe concilient.

30 Illi ergo dimiſſi venerunt Antiochiam: & congregata multitudine reddiderunt epiſtolam.

31 Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper conſolatione.

32 Iudas autē & Silas, quum eſſent & ipſi Prophetæ, multo ſermone adhortati ſunt fratres, & confirmauerunt.

33 Commorati autem illic ad tempus, dimiſsi ſunt cum pace à fratribus ad Apoſtolos.

34 Viſum eſt autem Silæ ibidem manere.

35 *Paulus vero & Barnabas demorabantur Antiochia, docentes & euangelizantes cum aliis etiam compluribus sermonem Domini.*

30 *Congregata multitudine.* Hæc fuit legitima agendi ratio, vt totam plebem ad audiendam Epistolæ lectionem admitterent, nam siquid controuersiæ acciderit in fidei doctrina, iudicium quidem doctis & peritis & in Scriptura exercitatis deferri æquum est: ac maximè pastoribus rite ordinatis. quia tamen omnium pariter interest, quid tenendum sit certò cognoscere, cum tota Ecclesia fraternè communicare debent ipsi doctores, quid ex verbo Dei statuerint. Nihil enim sancto & Christiano ordini minus consentaneum, quàm populi corpus, non secus ac porcorum gregem à communi doctrina arcere, vt fieri solet sub tyrannide Papatus. Quia enim Papa & cornuti Episcopi populum non sperabant fore vnquam satis morigerum donec in crassam inscitiam reductus esset, hoc finxerunt optimum esse fidei compendium nihil sciendo pendere ex eorum placitis. Contrà verò tenenda est mediocritas, vt legitimæ præfecturæ saluæ maneant, & vicissim populo sua maneat libertas, ne seruiliter opprimatur.

31 *Gauisi sunt super consolatione.* Cùm adeò breuis sit epistola, & nihil præter nudam narrationem contineat, qualis inde cōsolatio redire potuit ad fideles? Atqui notandum est, non paruam in eo consolationis materiam fuisse, quòd agnito Apostolorum consensu, tum singuli pacati fuerunt, tum omnes ex dissidio redierunt in gratiam. Cúm falsò sparsus esset rumor, Apostolos omnes Paulo & Barnabæ aduersos esse, quosdam nimis credulos concusserat: multi dubiis animis fluctuabantur: improbi hac occasione ad maledicendum abutebantur: alios curiositas & nouitatis amor titillabat: alii etiam ab aliis diuisi erant. nunc dum primæ Ecclesiæ iudicium congruere vident cum Pauli & Barnabæ doctrina, quod filiis Dei maximè optabile est: obtinent, vt stabiliti in recta fide ac inter se vnanimes, quietis mentibus mutuò pacem colant.

32 *Iudas quoque & Silas.* Hac de causa missi fuerant duo isti fratres, vt vocis quoque suæ testimonium literis adderent. Alioqui neque tam breues & concisas literas de re tanta missuri erāt Apostoli: & de fidei mysteriis aliquid attigissent, & ad pietatis studium prolixius essent hortati. Iam narrat Lucas plus aliquid præstitisse: nempe quòd dono prophetiæ instructi, Ecclesiam in genere ædificauerint. ac si diceret, non tantum in præsenti causa fideliter officio suo esse defunctos: sed docendo etiam & hortando, vtilem impendisse Ecclesiæ operam. Notandum autem est, quòd Ecclesiam hortatos esse dicit, eò quòd Prophetæ erant: neque enim id omnibus datum est tam præclarum obire munus. Itaque cauendum est, ne quis temere fines suos transiliat: quemadmodum admonet Paulus, 1. Cor. 7. 20, Ephes. 4. 1, vt se intra acceptæ gratiæ mensuram singuli contineant. Quare non frustra peculiare docendi munus esse commemorat Lucas: ne quis vel ambitione, cùm facultas desit, vel inconsiderato zelo, vel stulta alia cupiditate emergere cupiens, Ecclesiæ ordinem turbet.

Prophetæ erant. Cum varias significationes habeat nomen, non sumitur hoc loco pro vatibus, quibus res futuras prædicere datum esset: quia parum opportune interpositum esset hoc elogium, vbi alia de re agitur: sed intelligit Lucas eximia mysteriorum Dei intelligentia Iudam & Silam fuisse præditos, vt essent probi Dei interpretes: quemadmodum & Paulus, prioris Corinthiorum capite decimoquarto, versu tertio, cum de prophetia disserit, & aliis omnibus donis præfert, non adducit in mediū vaticinia vel prædictiones: sed ab hoc fructu commendat quòd doctrina, exhortatione, & consolatione Ecclesiam ædificet.

fieret. In hunc modum Lucas exhortationem assignat Prophetis quasi præcipuam officij partem.

33 *Dimissi sunt cum pace,* Hoc est, cùm discederent, fratres valedicendo bene illis precati sunt, vt fieri inter amicos solet. Est autem synecdoche in hoc membro: quia ex duobus alter tantùm Ierosolymam reuersus est. Et in contextu mox subiicitur correctio, quòd visũ Silæ fuerit illic manere. Sed cùm ambos coniungit Lucas, tantum docere vult ante pacatam fuisse Ecclesiam, quàm illi de reditu cogitarint. Tandem addit Paulum & Barnabam, quandiu Antiochiæ fuerunt, intentos fuisse ad docendum. & in hoc opere assiduos: & tamen locum aliis compluribus simul dedisse. Ex quo apparet idem sine æmulatione omnibus fuisse studium & in medium contulisse suas operas vt prodessent. quanquam de aliis compluribus cõsultò videtur facta mentio, ne putemus Ecclesiam illam Pauli & Barnabæ discessu fuisse desertam, quæ doctorum copia florebat. Adhæc celebratur iterum Dei benedictio, quæ in Ecclesia illa mox reuiguit, in qua tristissimam dissipationem Satan per suos nuper molitus fuerat.

36 *Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertentes iam visitemus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus anuntiauimus sermonem Domini, quomodo se habeant.*

37 *Barnabas autem consulebat vt assumerent Ioannem cognomento Marcum:*

38 *Paulus autem deprecabatur ne is qui defecisset ab ipsis ex Pamphylia, nec iuisset cum eis in opus, simul assumeretur.*

39 *Tam acris autem fuit inter eos disceptatio, vt alter ab altero discederet: & Barnabas quidem assumpto Marco, nauigaret in Cyprum.*

40 *Paulus autem allecto Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.*

41 *Perambulabat autem Syriam ac Ciliciam, confirmãs ecclesias.*

36 *Inuisamus fratres* In hac historia primò notandum est, quàm sedulò Paulus pro ecclesiis, quas instituit, sit solicitus. Vtiliter quidem Antiochiæ laborat: sed quia Apostolũ se diuinitus ordinatum meminit, non vnius tantùm loci Pastorem, vocationis suæ cursum tenet. deinde, sicuti minimè decebat vni loco esse affixum: ita omnibus quos in Domino genuit, se obstrictum esse cogitat: ideo suaopera eos fraudare nõ vult. Adde, quod inchoatum in illis locis opus negligi non poterat, quin paulò pòst difflueret. Colligere tamen promptum est, in Antiochena ecclesia Paulum hæsisse, donec compositum ritè videret eius statum & concordiam stabilitam. Experimur enim quantum habeant momẽti primariæ ecclesiæ ad alias minores retinendas. si quis in obscuro pago oriatur tumultus, vel si quid offendiculi incidat, non tam latè spargitur rumor, nec vicini vsque adeo mouentur. Verùm si quis locus excellit, nunquam labascet sine magna ruina: vel saltem quin longè latéque minora ædificia concutiat. Ergo Paulus Antiochiæ ad tempus subsistens, aliis ecclesiis prospexit. atque ita in hoc exemplo non minus eius prudentia, quam sedulitas no-

bis spectanda est: quia non minus sæpe nocet immodicus satagēdi feruor, quàm ignauia Pastorum.

Quomodo se habeant. Nouerat Paulus in tanta hominum leuitate, atque vt eorum ingenium in vitia procliue est, rarò stabile & diuturnum manere, si quid rectè inter illos constitutum fuerit: præsertim verò facile collabi ecclesias vel degenerare, nisi assiduè excolantur. Nihil quidem æque firmum sub cælo esse decebat ac spirituale fidei ædificium, vtpote cuius stabilitas in cælo ipso fundata est: sed pauci sunt in quorum animis viuas penitus radices agat verbum Domini: ideo rara in hominibus firmitas, deinde etiam qui anchoram suam in Dei veritate fixam habent, non desinunt tamen variis iactationibus esse obnoxii: quibus etsi non euertitur eorum fides, confirmatione tamen qua fulciatur, opus habet. adhæc videmus quibus machinis impetat Satan, & quibus artificiis clàm diruere conetur nunc totas ecclesias, nunc fidelium vnūquēque. Nō ergo abs re Paulus anxiè de suis discipulis metuit, ne se aliter gerat quàm optandū sit: & ideo maturè cupit occurrere si quid incommodi ortum sit quod sine inspectione fieri non potest.

37 *Barnabas autem consulebat* Triste hic dissidium narrat Lucas, & quod horrorem piis omnibus incutere meritò debeat. Sacrata erat cælesti oraculo Pauli & Barnabæ societas. sub hoc iugo, cui Dominus eos alligauerat, diu concordes laborauerant: multis documentis præclarum experti erant Dei fauorem. Imò admirabilis ille successus, cuius antehac meminit Lucas, illustris erat Dei benedictio. Cùm tot persecutionū tempestatibus toties fuissent propè obruti, & innumeri hostes tam acriter subinde illos vrgerent, quum intestina etiam seditio passim contra eos arderet: adeo non fuerant diuulsi, vt tunc maximè probatus fuerit eorum consensus. nunc leui de causa, & quæ nullo negotio transigi poterat, sacrū illud vocationis diuinæ vīculū abrūpūt. Hoc certè accidere nō potuit sine ingenti piorū omnium perturbatione. Cùm tam violentus fuerit in sanctis istis viris contentionis impetus, qui per multos annos se ad rerum omnium tolerantiam assuefecerant: nobis quid accidet, quorum affectus nondum ita in Dei obsequium subacti, absque modestia subinde lasciuiunt? Quam leuis occasio eos distraxerit, qui inter tot aduersas tentationes vnitatem sanctè coluerant, quàm facilis erit Satanæ aditus ad eos distrahendos, quibus vel nullum, vel frigidum est fouendæ pacis studium? Barnabam, cui nihil magis honorificum erat quàm esse Pauli comitem, vt instar filii ergā patrem se gereret: tam pertinaciter respuere illius consilium, quantæ superbiæ fuit? In Paulo vicissim humanitas forte à quibusdam desiderari posset, quòd fido coadiutori non condonauerit hoc erratum. Monemur itaque hoc exemplo, nisi acriter intenti sint serui Christi ad cauendum, multas patere Satanæ rimas, quibus ad turbandam inter eos concordiam obrepat. Sed iam causa ipsa discutienda est. sunt enim qui dissidii culpam nimio Pauli rigori ascribant: & primo auditu probabiles sunt quas adferunt rationes. Reiicitur Ioannes Marcus, quia se à Pauli comitatu subduxerat. atqui non desciuerat à Christo. Iuuenis ad crucis tolerantiam nondum assuefactus, domum ex itinere reuersus erat. AEtati dandum erat aliquid veniæ. tyro molestiis inter initia succubuerat: non propterea futurus erat tota vita ignauus miles. Iam cum reditus ad Paulum insigne pœnitentiæ testimoniū sit, minimè humanum videtur eum reiicere. Indulgentius enim tractandi sūt qui vltrò pœnas sumunt de suis delictis. Erant etiam aliæ causæ, quæ Paulū ad clementiam flectere deberent. Domus Ioānis Marci celebre erat Ecclesiæ hospitium: mater in grauissima persecutione fideles exceperat: quum sæuiret Herodes, & fureret totus populus, illic haberi solebant sacri conuentus: vt antea retulit Lucas, Suprà capite. duodecimo ver. duodecimo. Certè parcendum tam sanctæ & cordatæ mulieri fuerat, ne eam immodicus rigor alienaret. filium optabat Euangelio prædicando addictum esse: nunc ob vnum leue erratum eius operam respui quātopere illi acerbū esse potuit? nūc vbi non solùm culpā depre-

deprecatur Iohannes Marcus,sed reipsa corrigit: speciosum colorem habet Barnabas,cur ignoscat. Colligere tamen ex contextu licet, probatum ecclesiæ fuisse Pauli consilium. Proripit enim se Barnabas, & cum suo comite in Cyprum nauigat. fratrum nulla fit métio:acsi furtim illis insalutatis abiisset. Paulum autem fratres suis votis commendant gratiæ Dei:vnde apparet stetisse ab eius parte ecclesiã.Quòd deinde virturem sui Spiritus in benedicendo Paulo Deus exerit, felicíque gratiæ suæ successu prosequitur eius labores, Barnabam verò relinquit quasi sepultum:probabile inde argumentum sumi potest,illi placuisse tale seueritatis exẽplum edi. Et certè longè grauius erat Iohannis Marci peccatum,quàm vulgò putetur. non defecerat quidem à fide Christi:vocationis tamen suæ desertor erat & apostata. res ergo erat pessimi exempli,si mox in vocationem iterum receptus esset,à qua desciuerat. Hac lege suam operam Christo deuouerat, vt amplius liber non esset,nec sui iuris. nihilo illi magis licuit fallere hac in parte fidem datam, quàm vxori maritum, vel filio patrem relinquere licet. Nec verò infirmitas perfidiam excusat, qua violata fuerat vocationis sanctitas. Ac notandum est,non prorsus fuisse reiectum à Paulo: fratris loco eũ habebat, modò plebeio ordine contentus esset. ad publicum docendi munus admittere recusabat, vnde turpiter exciderat sua culpa.Multum autem interest,præciséne arceatur à venia qui peccauit: an illi tantùm publicus honos negetur. quanquam fieri potest vt modum vterque excesserit: vt bonam alioqui causam sæpe accidentia vitiant. Rectè Paulus & pro iure disciplinæ vtiliter,comitem admittere nolebat,cuius semel expertus fuerat inconstantiam: sed cùm Barnabam pertinacius videret instare, cedere poterat eius voto. Pluris quidẽ esse nobis debet veritas, quàm totius mundi gratia:sed prudenter expendere conuenit,quantum ponderis sit in re de qua agitur. nam si in re nihili, vel nullius ædificationis,suam constantiã quis ostentet,acuat se ad certamen, nec tueri ad extremum desinat quod semel placuit:stulta erit & peruersa obstinatio.Fuit etiam media aliqua ratio, qua Paulus aliquid daret collegæ sui importunitati:nec tamen à veritate deflecteret.Non debuit Marco blandiri,nec dissimulare eius peccatum: sed religio nulla obstabat, quin liberè sententiam suam professus, vinci tamen se pateretur in ea causa,quæ nec sanæ doctrinæ, nec salutis hominum iacturam secum trahebat. quod ideo admoneo, vt discamus etiã in optimis causis studio nostro moderari: ne vltra modum efferueat.

CAPVT XVI.

Eruenit autem Derben & Lystram: & ecce discipulus quidã erat ibi nomine Timotheus,filius cuiusdam mulieris Iudææ fidelis, patre autem Græco.

2 *Hic testimonium bonum habebat à fratribus, qui Lystris erant & Iconii.*

3 *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumptum circuncidit propter Iudæos qui erant in illis locis. sciebãt enim omnes,quòd pater eius esset Græcus.*

4 *Cum autem pertransirent ciuitates,seruanda illis tradebant placita,quæ decreta erant ab Apostolis & Presbyteris,qui erant Ierosolymæ.*

5 *Itaque ecclesiæ confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.*

1 Narrare iam incipit Lucas, quales Pauli fuerint progressus, post eius & Barnabæ diuortium. Ac primò quidem refert, Lystris assumptum ab eo fuisse Timotheum comitem. Verùm, vt sciamus nihil temerè vel minus consultò fecisse Paulum, disertè exprimit Lucas, probatum fuisse Timotheum fratribus, eiúsque pietatem fuisse testatam. sic enim ad verbum loquitur. Atque ita quem alibi delectum Paulus in cooptandis ministris haberi iubet, nunc ipse obseruat. Neque enim probabile est, iam tunc editas fuisse prophetias, quibus à Spiritu Timotheum fuisse insignitũ alibi testis est Paulus, 1. Tim. 1. 18. Sed videtur in eo aliquod esse discrimẽ, quòd Lucas dicit Thimoteum boni inter fratres fuisse nominis: Paulus autem vult eum bene audire apud extraneos, qui in episcopum eligitur, Ibid. 3. 7. Respõdeo, præcipuè spectandum esse piorum iudicium: vt soli sunt idonei testes, & soli ex Dei Spiritu rectè & prudenter discernunt: impiis verò nihilo plus tribuendum esse, quàm cæcis. Ergo pietatis sanctǽque vitæ æstimationem ex Sanctorum arbitrio & suffragiis fieri debere apparet: vt dignus episcopatu censeatur, quem suis elogiis commendant. Hoc tamen etiam secundo loco requiri fateor, vt eundem laudare cogantur increduli: ne eorum probris & maledicientiæ obnoxia sit Dei Ecclesia, si turpis famæ hominibus regendam se permittat.

3 *Circuncidit propter Iudæos.* Disertè exprimit Lucas non fuisse circuncisum Timotheũ, quia necesse foret: vel quia signi illius duraret adhuc religio: sed vt Paulus scandalum vitaret. Habitus ergo fuit hominum respectus, cùm res coram Deo libera esset. quare Circuncisio Timothei non fuit Sacramentum, quale datum fuerat Abrahæ, & eius posteris, Gen. 17. 13, sed ceremonia media & indifferens, quæ tantùm ad fouendã charitatem, non ad pietatis exercitium valebat. Iam quæritur, an Paulo symbolum inane vsurpare licuerit, cuius significatio & vis abolita erat. videtur enim res esse lusoria, vbi ab instituto Dei disceditur. atqui Circuncisio diuinitus tãtùm ad Christi vsque aduentum mãdata erat. Ad hanc quæstionem respõdeo, Circuncisionem ita cessasse Christi aduentu, vt tamen vsus non statim planè abolitus fuerit: sed liber maneret, donec clarius patefacta Euangelii luce omnes agnoscerent Christum esse finẽ Legis. Atque hic tres gradus notandi sunt. Primus est, sic abrogatas fuisse Legis ceremonias exhibito Christo, vt neque amplius spectarent ad Dei cultum, nec rerum spiritualiũ figuræ essent, nec vlla esset vtendi necessitas. Secundus verò, liberum fuisse earum vsum, donec clarius innotesceret Euangelii veritas. Tertius, non licuisse fidelibus eas retinere, nisi quatenus earum vsus in ædificationem faceret, nec inde foueretur superstitio. Quanquam libera illa, quam dixi, vtendi facultas exceptione nõ caret: quia ceremoniarum diuersa erat ratio. neque enim eodem Circuncisio loco erat, quo sacrificia, quæ expiandis peccatis ordinata erant. Quare Paulo circuncidere Timotheum licuit: victimam pro peccato offerre fas minimè fuisset. Hoc quidem generale est, totum legalem cultum (quia temporalis erat) cessasse Christi aduentu, quo ad fidem & conscientiam. de vsu autem sic habẽdum est, medium & in piorum libertate relictum esse ad breue tẽpus: quatenus fidei confessioni aduersus non erat. Notanda est temporis breuitas, de qua loquor. nempe vsque ad claram Euangelii manifestationem: quia crassè hallucinantur hac in parte docti quidã homines, quibus videtur Circuncisio locum adhuc habere apud Iudæos: cùm doceat Paulus Col. 2. 11. 12, Gal. 2. 3, superuacuam esse, vbi per Baptismum cõsepulti sumus Christo. Rectius veteri prouerbio dictum fuit, Sepeliẽdam Synagogam cum honore. Nunc superest dicendum, quatenus indifferens fuerit Circuncisionis vsus. Ex ratione libertatis id facilè patebit. Quia nõdum innotuerat passim Gentium vocatio, Iudæis dãdum erat aliquid prærogatiuæ.

do-

donec ergo melius cognitum esset, ado ptionem à genere Abrahæ ad omnes gentes esse transfusam: licuit, provt ferebat ædificatio, signum discretionis retinere. Nam cum Titum circuncidere noluerit Paulus, idque rectè factum esse prædicet, sequitur hāc ceremoniā non promiscuè, nec sine delectu fuisse liberā. Ergo spectāda fuit ædificatio, & publica Ecclesiæ vtilitas. Quia Titū circuncidere nō poterat, quin purā Euāgelii doctrinā proderet, séque exponeret hostiū calūniis, abstinuit à libero ceremoniæ vsu, quem sibi in Timotheo permisit, cùm Ecclesiæ vtilē esse cerneret. Hinc facile perspicitur, quàm horrenda in Papatu grassetur cōfusio. Immēsus illic est ceremoniarū aceruus. quorsū id, nisi vt pro vno veteris tēpli velo centum obtēdāt? Deus quas præceperat ceremonias abrogauit, quò illustrior fulgeret Euāgelii veritas. homines nouas inducere ausi sunt: & quidē nullo seruato modo. Accessit deinde prauum cōmētum, valere eas omnes ad cultum Dei. tandē secuta est diabolica meriti fiducia. Nunc cùm satis cōstet tales ceremonias nec vela esse nec sepulchra quibus tegitur Christus: sed fœtida potius stercora quibus obruta est syncera fides & religio: qui promiscuè faciunt liberum earū vsum, lōgè plus Papæ arrogāt, quàm Deus Legi suæ concedat. De Missa & similibus spurcitiis, quæ manifestam in se idololatriam continēt, dicere nihil attinet.

Sciebant hoc omnes. Hoc fuisse Pauli consilium admonet Lucas, Timotheo accessum patefacere ad Iudæos, ne ab eo tanquam ab homine profano abhorrerent. Nouerant, inquit, omnes, patrem eius esse Græcum. ergo quia nulla erat matrum potestas in liberos, satis persuasi erant non fuisse circuncisum. Hic obiter obseruent Lectores, quàm misera tunc fuerit populi Dei seruitus. Eunica Timothei mater ex tenuibus reliquiis erat, quas Iudæi quoque ipsi prodigii loco habebant: & tamen homini incredulo in coniugium data, liberos suos Deo sacrare non audebat: saltem vt illis externum gratiæ symbolum daret. nec tamen propterea destitit filium suum à puero sanctè in Dei timore, veróque cultu instituere. Exemplum sanè fœminis imitandum, quas tyrannico imperio deterrent mariti, ne liberos & familiam castè in vera pietate cōtineant. Græcus hic pro gentili, trito Scripturæ more sumitur.

4 *Tradebant seruanda placita*. His verbis significat Lucas, quàm studiosus pacis fuerit Paulus. Optimum tunc fouendæ inter ecclesias concordiæ vinculum erat, seruare quod per Apostolos fuerat transactum. in eo cùm diligēs est Paulus, bona fide cauet, ne quid oriatur turbæ sua culpa. Meminerimus autem id fuisse temporale: quia vbi videt cessare scandali periculum: penitus ecclesias exonerat: & posthabito decreto, liberum facit, quod illic vetuerant Apostoli. Neque tamen ea abrogatione quod statuerant Apostoli rescindit ac violat vel contemnit ipsos authores, quia minime illis consilium fuerat sancire perpetuam legem: sed tantum mitigare ad breue tempus quod infirmas conscientias lædere poterat: quemadmodum superiori capite fusius disserui. quo satis arguitur Papistarum stultitia, dum grauiter nos accusant quod Paulo simus longè dissimiles: quia contemptis, vt loquuntur, Ecclesiæ decretis, solo Dei verbo regi volumus piorū consciētias, non autem subiici arbitrio hominum. Sed, quemadmodum iam dixi, nihil minus Paulo venit in mentem, quàm necessitatis laqueum conscientiis iniicere. non enim à seipso dissētit, cùm alibi clamat, Tit. 1. 15. Omnia munda mundis. Item. Rom. 14. 2. 17, Qui firmus est, vescitur quibuslibet. Item, Regnum Dei nō est esca & potus. Item 1. Cor. 8. 8, Esca nos non commendat Deo. Item 1. Cor. 10. 25, Omne quod in macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam. Sed vno verbo cōciliat quæ possint alias videri parum consentanea, cùm abstinere ab idolothytis iubet propter alterius conscientiam. Interea sedulò cauet, ne hominum legibus pias animas obstringat. Nos ergo hodie nihil à Paulo diuersum tēramus. Cæterùm, nimis crassè illudunt Papistæ, leges suas cum Apostolorum decretis comparando. Nullum finxerant Apostoli nouū Dei cultū, nullum nouū spirituale regimē erexerāt: sed pacis studio

hortati fuerant Gentes, vt Iudæis aliquid concederent. vt leges suas isto prætextu excuset Papa, prius totas mutari necesse erit. Nos verò, cùm spiritualem Dei cultum statuant Papistæ in humanis commentis, & ius vnius Dei ad homines transferant, qui dominentur in animas: fortiter repugnare cogimur, nisi perfido silentio prodere velimus partam Christi sanguine gratiam. Iam quid cum tribus decretis, ad subleuandos infirmos positis, simile habet immensa legum congeries: quæ non tantùm miseras animas obruit sua mole, sed fidem quoque absorbet? Nota est Augustini querimonia ad Ianuariū: quòd iam tunc nimio traditionum onere perperam grauata esset Ecclesia. An illi, obsecro, tolerabilis esset hodierna seruitus, quæ ferè centuplo durior est?

5 *Ecclesiæ confirmabantur.* Hinc colligimus fuisse veluti parergon & accessorium, vt vocant, quod de Apostolorum placitis attigit Lucas. nam lōgè aliū Paulinæ doctrinæ profectum & fructum cōmēdat, quū ecclesias dicit confirmatas fuisse fide. Sic ergo res externas composuit Paulus, vt præcipuè in regnum Dei, quod Euangelii doctrina constat, & externo ordine altius est ac præstantius, intentus foret. Ergo de placitis illis facta est mentio, quatenus ad concordiam intererat: vt sciremus sancto viro eam fuisse curæ. sed superiore gradu locatur religio & pietas, cuius vnicum fundamentum est fides: quæ rursus ipsa in purum Dei verbum recumbit, nec pendet ab hominū legibus. Iam hoc exemplo nos incitat Lucas ad cōtinuos fidei progressus: ne inter principia torpor, aut proficiendi neglectus obrepat. Exprimitur etiam augendæ fidei ratio, quum nos scilicet Dominus seruorum suorum opera solicitat: sicuti tunc Pauli & eius comitum opera vsus est. Cùm mox subiicit, Numero quoque auctas esse: alterum quidem prædicationis fructum commendat: simul tamen innuit, quatenus fide proficiunt qui primi sunt vocati, plures ad Christum adducere, acsi propagine fides latius ad alios serperet.

6 *Quum autem peragrassent Phrygiam & Galaticam regionem, vetiti à Spiritu sancto loqui sermonem in Asia,*

7 *Profecti in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eis Spiritus.*

8 *Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.*

9 *Et visio per noctem conspecta est Paulo, Vir Macedo quidam erat stans & deprecans eum, ac dicens, Profectus in Macedoniam succurre nobis.*

10 *Ut autem visionem vidit, statim quæsiuimus ire in Macedoniam, certò confirmati, quòd nos vocasset Dominus ad euangelizandum ipsis.*

6 *Quum peragrassent Phrygiam.* Hic recitat Lucas, quàm sedulò & gnauiter incubuerit Paulus cum suis comitibus in officium docēdi. dicit enim per varias regiones Asiæ minoris iter fecisse, spargendi Euangelii causa. Sed rem vnam inprimis memoratu dignam refert, quòd vetiti fuerint à Spiritu Dei in quibusdam locis verbum de Christo facere, quod ad ornandum Pauli Apostolatum non parum valet: sicuti procul dubio ipse ad pergendum non vulgariter animatus fuit, cùm Spiritum Dei sibi viæ & actionum ducem esse agnosceret. Quòd autem sine discrimine, quocunque ventū erat se ad docēdū para-

parabant, id faciebant pro sua vocatione, & ex Dei mandato. nam sine exceptione ad promulgandum inter Gentes Euangelium missi erant. sed Dominus consilium suum in gubernando eorum cursu, quod prius occultum erat, in ipsis temporum articulis patefecit. Quæritur tamen, Si nusquam docuit Paulus nisi manuducente Spiritu, qualis hodie erit Ecclesiæ Ministris vocationis suæ certitudo, qui nullis oraculis redduntur certiores quando loquendum sit vel tacendum? Respondeo, Cùm tam latè pateret prouincia Pauli, opus illi fuisse singulari directione Spiritus. Non vnius loci vel paucarum vrbium creatus erat Apostolus. sed mandatũ acceperat promulgandi per Asiam & Europam Euãgelii: quod erat in mari vastißimo nauigare. Quare non est quod miremur in illa confusa amplitudine Deum quasi porrecta manu signum illi dedisse, quorsum tendere eum, vel quousque progredi vellet. Sed altera hic nascitur magis difficilis quæstio, Cur Dominus in Asia vetuerit Paulum loqui, & in Bithyniam venire passus non sit. Nam si respõsum fuerit, indignas fuisse Gentes istas salutis doctrina: rursum excipere licebit: Cur Macedonia dignior? Qui nimium sapere appetunt, causas huius discriminis aßignant in hominibus: quòd Dominus quosque dignetur suo Euangelio, vt ad fidei obsequium propẽsos videt. sed ipse longè aliter pronuntiat: nẽpe se palam apparuisse his à quibus nõ fuit quæsitus, & his locutum esse, qui de eo non interrogabant. Vnde enim docilitas & obsequendi animus, nisi ex eius Spiritu? Certũ igitur est alios aliis suo merito non præferri, cùm natura peræquè omnes à fide auersi sint. ideo nihil melius quàm liberam Deo potestatem relinquere, vt gratia sua dignetur aut priuet quos visum est. Et certè vt gratuita est æterna eius electio, sic gratuita vocatio censenda est, quæ illinc fluit: ac minimè in hominibus fundata est, quando nihil cuiquã debet. Quare sciamus ex vno meræ gratiæ fonte prodire nobis Euangelium. Neque tamen Deo ipsi iusta ratio deest, cur certis quibusdam offerat suum Euangeliũ, alios autem prætereat. sed rationem illam dico in arcano eius consilio latere. Interim sciant fideles, aliis posthabitis gratis se fuisse vocatos: ne quod vnius Dei misericordiæ est, ad se trahant. In reliquis autem, quos nulla manifesta causa Deus reiicit, profundam iudicii eius abyßum, quã inquirere fas non est, mirari discãt. Cæterum, Asiæ nomen hîc pro ea parte capitur, quæ sic propriè dicta est. Quũ dicit Lucas tentasse Paulum & eius comites in Bithyniam venire, donec prohibiti sunt à Spiritu: ostendit non fuisse oraculis directos nisi quum necesse foret, vt in rebus dubiis & perplexis Dominus suis adesse solet.

9 *Visio per noctem* Noluit Dominus Paulum in Asia diutius morari: quia eum in Macedoniam trahere volebat. Trahendi autem modus exprimitur à Luca, quòd illi vir Macedo nocte apparuerit. vbi notandum est non eundem semper reuelationis modum fuisse à Domino seruatum: quia diuersæ species ad confirmationem melius conueniunt. Non dicitur autẽ hæc visio oblata fuisse per somnium: sed tantùm nocte. sunt enim nocturnæ quædam visiones, quæ tamen vigilantibus occurrunt.

Succurre nobis. Hæc locutio commendat ministerium quod Paulo iniunctum erat. nam quũ Euangelium sit potentia Dei in salutem, Rom. 1.16, dicuntur eius Ministri auxilium pereuntibus ferre: vt à morte ereptos, in vitæ æternæ hæreditatem adducant. Atque hic non leuis stimulus esse debet piis Doctoribus ad incitandum studii ardorem: dum se miseras animas reuocare audiũt ab interitu, & opem ferre aliàs perditis, vt salui fiant. Rursum docentur populi omnes ad quos Euangelium perfertur, eius ministros non secus ac liberatores reuerenter amplecti: nisi Dei gratiam malignè respuere velint. neque tamen sic ad homines transfertur hoc elogiũ, vt vel minima laudis suæ parte spolietur Deus: quia etsi per Ministros salutem cõfert, vnius tamen eius author est, ac si manus suas extẽderet ad auxilium ferendum.

10 *Certò confirmati.* Hinc colligimus non fuisse nudam visionem, sed cõfirmatam Spiritus testimonio. Spectris enim & visionibus sæpe ad suas præsti-

gias abutitur Satã, vt incredulis illudat. Ita fit vt nuda visio suspẽsam relinquat hominis mentem. sed quæ verè diuinæ sunt, eas Spiritus certa nota obsignat: ne vacillent, vel hæsitent, quos Dominus vult habere certò sibi addictos. Bruto apparuit cacodæmon, eum ad infelix illud prælium inuitans, quod Philippis transegit: eodem scilicet in loco, ad quẽ postea vocatus fuit Paulus. Verùm, vt longè dissimilis fuit causa: ita prorsus aliter Dominus cum seruo suo egit, vt illi scrupulum omnem eximeret: non autem relinqueret pauore attonitum. In Paulo & comitibus certitudinẽ mox secutum est parendi studium. nam simulac tenent acciri se à Domino, ad profectionem se accingunt. Participii, quod hîc ponitur, actiua est terminatio. quum autem multa significet: non dubito quin Lucas hoc loco intelligat Paulum & reliquos, quum hanc visionẽ adiungerent superioribus oraculis, certò persuasos esse, diuinitus in Macedoniam se vocari.

11 Quum ergo soluissemus à Troade, recto cursu venimus in Samothraciam, & postero die Neapolim:

12 Et inde Philippos, quæ prima est partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in eadem vrbe diebus aliquot commorantes:

13 Et die Sabbathorum egressi sumus ex vrbe iuxta flumen, vbi solebat esse precatio: & sedentes loquebamur mulieribus, quæ conuenerant.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, purpurarum venditrix, ciuitatis Thyatirorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor, vt intenderet his, quæ dicebantur à Paulo.

15 Cùm autem baptizata esset & domus eius, deprecata est dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam & manete. Et adegit nos.

11 Hæc historia quasi in speculo demonstrat, quàm acriter fidem & patientiam suorũ Dominus exercuerit, arduas difficultates obiiciens, quibus superandis non nisi singularis constantia par fuisset. Talis enim refertur Pauli ingressus in Macedoniam, qui visioni fidem abrogare potuerit. Sancti homines relicto quod habebant in manibus, opere, celeriter mare traiiciunt, ac si tota gens Macedonum opis petendæ causa cupidè obuiam ventura esset. nunc adeò nõ respondet spei successus, vt omnes ferè loquendi aditus præclusi sint: primam vrbem ingressi, neminem illic reperiũt cui operam suã impẽdant. coguntur ergo in agrum exire, vt in recessu & solitudine loquãtur. ne illic quoque virum vnum nancisci possunt, qui aurem præbeat ipsorum doctrinæ. vnam tantùm mulierem acquirunt discipulam Christo: eam & quidem alienigenam. Quis non dixisset profectionem illam stultè & malis auspiciis susceptam, quæ tam infeliciter cedebat? Sed ita Dominus sub humili infirmáque specie opera sua peragit: quò illustrior tandem ipsius potentia eniteat. præsertim exordia regni Christi sic cõponi oportuit, vt crucis humilitatem saperent. Obseruanda autem est Pauli & comitum eius constantia, qui tam aduersis initiis non perculsi, tentant nihilominus, si qua se præter spem vel minima occasio offerat. Et certè contra quæuis obstacula luctari oportet seruos Christi, nec cedere difficultati-

ficultatibus,quin pergant in craſtinum, ſi hodie nullus laboris fructus apparet. non enim eſt cur feliciores Paulo eſſe poſtulent. Quum dicit Lucas in ea vrbe fuiſſe commoratos, quibuſdam magis placet, quòd cōtulerint vel diſputauerint. ſed altera verſio ſimplicior eſt, & contextus eò nos ducit. quia paulò pòſt oſtendet Lucas, Lydiam fuiſſe primitias eccleſiæ. & cōiicere promptum eſt, Apoſtolos egreſſos eſſe, quòd nulla in vrbe ianua illis aperta erat.

13 *Die Sabbathorum.* Non dubium eſt quin receſſum quæſierint Iudæi, cùm precari vellent: quia tūc paſsim eorum religio in ſummo odio eſſet. Deus autem eorum exemplo docere nos voluit, quanti nobis eſſe debeat fidei profeſſione ſcilicet eam inuidiæ aut periculi metu deſeramus. Habebant quidem multis in locis Synagogas: ſed Philippis, quæ colonia Romana erat, publicos agere conuentus non licuit. Ergo in ſecretum angulum cōfugiunt, vt procul arbitris Deum precentur. neque hoc tamen ipſum inuidia carebat, quæ moleſtiam illis & diſcrimen poterat creare: ſed Dei cultum otio ſuo & commodo præferunt. Porrò, Lucam de Iudæis loqui, ex Sabbathi nomine colligitur. deinde, quum Lydiæ pietatem commendet, Iudæam oportet fuiſſe. Nec verò longa diſputatione opus eſt, cùm ſciamus capitale fuiſſe Græcis & Romanis, Sabbathū celebrare, vel ſuſcipere ritus Iudaicos. Iam tenemus non ſuperſtitionis cauſa delectam fuiſſe fluminis ripam à Iudæis, in qua precarentur: ſed frequentiam hominum, & populi oculos fugiſſe. Si obiiciat quiſpiam, cur nō domi ſuæ priuatim quiſque orabat: Reſponſio in promptu eſt, Solennem hunc fuiſſe precandi ritum teſtandæ pietatis cauſa: atque vt à Gentium ſuperſtitionibus remoti, mutuò ſe hortarentur ad vnius Dei cultum, & acceptam à Patribus religionem inter ſe fouerent. Quantum ad Paulum & eius comites ſpectat, qui noui hoſpites erant, non tam precandi cauſa veniſſe illuc credibile eſt, quàm quòd profectum aliquem ſperabant. erat enim opportunus docendi locus procul à ſtrepitu: & attentiores ad Dei verbum eſſe decebat, qui precādi cauſa illuc conuenerant. Diem Sabbathorū pro Sabbatho poſuit Lucas. Vbi Eraſmū ſecutus tranſtuli, Solebat eſſe precatio: vetus Interpres habet, Videbatur. Et verbum νομίζεσθαι Græcis vtrunque ſignificat. ſenſus tamen præſenti loco aptior eſt, ex more habitam illic fuiſſe precationem.

Loquebamur mulieribus. Vel ad cœtus tantùm muliebres deſtinatus erat locus ille: vel apud viros frigebat religio, vt ſaltem tardius adeſſent. Vtcunque res habeat, videmus ſanctos homines nullam occaſionem negligere: quia non grauantur ſolis mulieribus offerre Euangelium. Porrò, quum mihi veriſimile ſit, viris & mulieribus communes illic fuiſſe preces, viros à Luca prætermiſſos fuiſſe arbitror, quia vel audire grauati ſūt, vel nihil ꝓfecerint audiēdo.

14 *Mulier nomine Lydia.* Si à paucis mulieribus auditi eſſent, hoc tamē erat quaſi per anguſtam rimam penetrare. nunc verò dum vna tantùm cum attentione & profectu audit, ánnon videri potuit obſtructus eſſe Chriſto ingreſſus? Atqui poſtea ex illo tenui ſurculo prodiit nobilis eccleſia, quā Paulus præclaris encomiis celebrat. fieri tamen poteſt, vt quaſdam habuerit ſocias Lydia, quarū nulla fit mētio, quòd ipſa longè præcelleret. Quòd autem vna hæc mulier ſe docilem præbuit, Lucas cauſam non aſsignat quòd acutiori fuerit ingenio quàm aliæ, vel aliquam à ſeipſa præparationem habuerit: ſed dicit cor eius apertum fuiſſe à Domino, vt Pauli ſermoni intenderet. Laudauerat nuper eius pietatem: & tamen non potuiſſe comprehendere Euangelii doctrinam oſtendit, niſi illuminatione Spiritus. quare videmus non fidem modò, ſed omnem intelligētiam ſpiritualium rerum, peculiare eſſe donum Dei, nec quicquam proficere Miniſtros loquendo, niſi interior Dei vocatio ſimul accedat. Cordis nomine interdum Scriptura mentem intelligit: ſicuti cùm Moſes dicit, Deuter. 29.4, Non dedit tibi Dominus hactenus cor ad intelligendū. ita & hoc loco non modò ſignificat Lucas inſtinctu Spiritus adductam fuiſſe Lydiam, vt cordis affectu amplecteretur Euangeliū: ſed illuſtratā fuiſſe eius

mentem,vt intelligeret. Hinc discamus eum esse stuporem, eámque cæcitatem hominum,vt audiendo non audiant, videndo non videant, donec nouas aures & nouos oculos illis Deus formet. Cæterùm, notanda est locutio, Apertum fuisse cor Lydiæ,vt voci externæ doctoris intenderet. nam vt sola prædicatio nihil aliud est quàm mortua litera: ita vicissim cauendum est ne falsa imaginatio, aut species arcanæ illuminationis à Verbo nos abducat, vnde fides pendet,& in quo recumbit. Multi enim vt gratiam Spiritus amplificent, ἐνθουσιασμοὺς nescio quos sibi fingũt, vt nullus supersit externi verbi vsus. atqui tale diuortium fieri non patitur Scriptura,quæ hominum ministerium cum arcano Spiritus afflatu coniungit. Nisi aperta fuisset mens Lydiæ, literalis futura erat Pauli prædicatio. Deus tamen non illi nudas tantùm reuelationes inspirat,sed reuerentiam verbi sui: vt vox hominis, quæ alioqui in aerem euanuisset,in mentem cælesti luce donatam penetret. Facessant ergo fanatici homines, qui prætextu Spiritus externam doctrinam respuunt.tenendum est enim temperamẽtũ quod hîc statuit Lucas, nihil nos ex solo Verbi auditu consequi absque Spiritus gratia:& Spiritum nobis conferri, non qui Verbi contemptum pariat, sed potius qui eius fidem mentibus nostris instillet,ac cordibus inscribat. Iam si causa quæritur, cur vnius tantùm mulieris cor aperuerit Deus,ad illud principiũ redire necesse est, Credere quotquot præordinati sunt ad vitam, Suprà 13.48. nam timor Dei qui apertam & explicitam Christi notitiam præcesserat in Lydia, ipse quoque gratuitæ electionis fructus fuit. Thyatira Geographi vrbem Lydiæ esse tradunt,sitam in ripa Hermi fluminis, & illi quondam nomẽ fuisse Pelopiæ. sunt tamẽ qui Phrygiæ attribuant,alii Mysiæ.

15 *Quum esset baptizata.* Hinc apparet, quàm efficaciter breui temporis momento Deus operatus sit in Lydia. Neque enim dubium est, quin verè amplexa fuerit Christi fidem,eíque nomen dederit, antequam Paulus ipsam ad Baptismum admitteret. meræ hoc promptitudinis specimen, sanctus etiam zelus & pietas in eo se proferũt, quòd suã familiam simul Domino consecrat. Et certè commune hoc piis omnibus studium esse debet, vt eiusdem fidei socios habeant, quibus præsunt.nam indignus est qui censeatur inter Dei filios,& aliis cum imperio præsit, quisquis regnare domi suæ volens in vxorem, liberos, seruos & ancillas,Christo nullum dare locum curabit. Sic ergo domum suam instituere quisque fidelium studeat, vt sit Ecclesiæ imago. Non habuit, fateor, Lydia in manu suorum omnium corda, vt quoscunque vellet suo arbitrio conuerteret ad Christum: sed Dominus pio eius studio benedixit, vt morigeros haberet domesticos. In hoc quidem, sicuti iam diximus, incumbere decet pios omnes,vt arceant à suis domibus omne superstitionum genus. deinde,ne profanas habeant familias: sed eas contineãt sub timore Domini. Sic Abraham fidelium pater, secum omnes seruos circuncidere iussus est, Genes.17.12. & laudatur à cura instituendæ domus suæ, Gen.18.19. Porrò, si officium hoc à patrefamilias exigitur, multò magis à principe,ne sinat,quãtum in se est, Dei nomen in ditione sua profanari.

Deprecata est dicens. Vim adiurationis habet quod dicit, Si me iudicastis fidelem. ac si diceret,ego per fidem quæ Baptismi sigillo à vobis approbata est,vos obtestor, ne hospitium repudietis. Cæterùm,testata quidem est Lydia tam ardenti voto,quàm seriò & cupidè Euangelium amaret. Interea non dubium est,quin talẽ illi affectum Dominus indiderit, quò magis animaretur Paulus ad pergendum: non tam quia liberaliter & benignè excipi se videret, quàm quòd inde iudicium facere licebat de profectu doctrinæ. Fuit ergo ista non mulieris solùm, sed Dei inuitatio ad Paulum eiúsque comites retinendos. quò etiam pertinet quod sequitur, Coactos fuisse à Lydia: quasi Deus in mulieris persona manum illis iniiceret.

16 *Accidit autem euntibus nobis ad precationẽ, vt puel-*

la

la quædam habens Spiritum Pythonis occurreret nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis diuinando.

17 *Hæc subsecuta Paulum ac nos; clamabat dicens, Isti homines serui Dei excelsissimi sunt, qui annũtiant nobis viã salutis.*

18 *Hoc autem faciebat multis diebus.* P*aulus autem ægrè ferens, & conuersus spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi, vt exeas ab ea. Et exiit eadem hora.*

19 *Videntes autem domini eius, quòd abiisset spes quæstus sui, apprehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad Principes.*

20 *Et offerentes eos magistratibus, dixerunt, Hi homines conturbant vrbem nostram, quum sint Iudæi:*

21 *Et annuntiant instituta, quæ non licet nobis suscipere, neque seruare, quum Romani simus.*

22 *Et concurrit turba aduersus eos ac magistratus scissis vestibus eorum, iusserunt virgis cædi.*

16 Prosequitur Lucas Ecclesiæ incrementa. etsi enim non statim verbo id exprimat, facilè tamen colligitur ex contextu, adductos fuisse complures ad fidem, vel saltem auctam aliquo numero fuisse Ecclesiam. nec verò frustra cœtus frequentabat Paulus precationis tẽpore. Simul tamen refert Lucas abruptum fuisse hunc cursum à Satana. nẽpe quia Apostoli postquam virgis cæsi fuerant & in carcerem coniecti, vrbe tãdem coacti fuerint migrare. Quicquid tamen machinatus fuerit Satan, videbimus in fine capitis collectum fuisse aliquod ecclesiæ corpus antequam discederent.

Habens Spiritum pythonis. Fabulati sunt Poetæ serpentẽ cui Pythonis nomen erat, confectum fuisse Phœbi sagittis. Ex hoc figmento natum est aliud, vt arreptitios Pythonis spiritu afflati dicerent. fortè etiam in honorem Apollinis sic vocatæ sunt Phœbades. & Lucas receptum loquendi morem sequitur: quia vulgi errorem tradit, non autẽ quo instinctu diuinauerit puella. Certum enim est, sub larua Apollinis diabolum lusisse, vt idololatriæ omnes & fallaciæ in eius officina fabricatæ sunt. Atqui mirari posset quispiam, diabolũ cuius impulsu puella clamabat, tam honorifici præconii fuisse authorem, quo Paulum & Silam & alios ornabat. nam cùm sit mendacii pater, quomodo ab eo prodire potuit veritas? deinde, quî factum est vt sponte locum daret Christi seruis, à quibus regnum eius destruebatur? quomodo consentaneum est plebis animos ad audiendum Euangelium præparasse, cuius tã infestus est hostis? Nihil certè illi magis propriũ est, quàm auertere mundum à Dei verbo, cui nunc audientiam conciliat. vnde tã subita mutatio vel insolitus mot9? Verùm diabolus sic mẽdacii pater est, Ioã. cap. 8, versu 44, vt fallaci veritatis prætextu seipsum tegat. Egit igitur callido artificio aliam personam quàm ferret eius natura, vt occultè penetrando magis noceret. ac proinde quod mendacii pater vocatur: non ita accipere conuenit, quasi semper apertè & sine fuco mẽtiatur. quin potius ab eius obliquis insidiis cauendum est, ne veri colorem obtendens, inani specie nos decipiat. Videmus etiam vt quotidie simili artificio vtatur. quid enim magis speciosum Papæ titulis, quibus se non aduersariũ

Christi, sed vicarium iactat? quid solenni ista præfatione magis plausibile, In nomine Domini, Amen? Scimus tamẽ veritatem, dum ita obtenditur à falsariis Satanæ ministris, esse corruptam, ac mortifera tabe infectã. Duplex cùm sit Satanæ ratio oppugnãdi Euangelii, nempe quòd aliquando via aperta grassatur, interdum verò mendaciis se insinuat: duas quoque habet mentiendi species: vel dum falsis doctrinis & crassis superstitionibus verbum Dei euertit: vel dum se amicum verbi astutè simulans, quasi per cuniculos obrepit. imò nunquã est nocentior hostis, quàm dum se transformat in Angelum lucis, 2.Cor.11.14. Iã tenemus quorsum spectaret tam splendidum elogium, quo Paulum & eius comites extulit: nempe quia non tam commodum illi erat, bellum ex professo gerere cum Euangelio, occultis artibus tentauit labefactare eius fidem. Nam si admissum fuisset à Paulo illud testimonium, nullum amplius discrimen inter saluificam Christi doctrinam, & Satanæ ludibria fuisset. implicitus mẽdacii tenebris fuisset Euãgelii fulgor, atq; ita extinctus. Sed quæritur, cur tantum licentiæ Deus Satanæ permittat, vt veris quoque diuinationibus deludat ac fascinet miseros homines. nam omissis quas de eius perspicacia nonnulli agitant argutis disputationibus, hoc pro confesso sumo, non nisi Dei permissu vaticinia de rebus occultis vel futuris proferre. Videtur autem hoc modo Deus homines malè prouidos exponere ad eius fallacias, vt sibi cauere nequeant. nam cùm diuinam virtutem spirent vaticinia, necesse est quoties in medium prodeunt, reuerentia tangi hominum animos, nisi Deum contemnant. Respondeo, nunquam Satanæ tantum diuinitus permitti, nisi vt pœna de ingrato mũdo sumatur: qui tã cupidè mendacium appetit, vt sponte malit decipi, quàm veritati obedire. Est enim vniuersale illud malũ, de quo conqueritur Paulus Romanorum capite primo, versu vigesimoprimo, Quòd homines Deum naturaliter ex mundi opificio cognitum non glorificent, ac veritatem eius iniustè supprimant. tantæ ingratitudinis iusta est merces, quòd Satanæ frænũ laxatur, vt variis præstigiis eos in ruinã præcipitet, qui malignè se à Dei luce auertunt. Quoties ergo Satanæ diuinationes legis, cogita iustam Dei vindictam. Iam si tam seuerè vlciscitur Deus lucis suæ contemptum in Gentibus profanis, quæ non alio quàm cæli & terræ magisterio edoctæ sunt, quanto atrociorem merentur pœnam, qui patefactam sibi in Lege & Euangelio puram salutis doctrinam, scientes ac volentes suffocant? quare nihil mirum si tam licentiosè Satan suis fallaciis per tot secula mundum dementauerit, ex quo impiè contempta fuit Euangelii veritas, quæ perspicuè innotuerat. Sed obiicitur rursum, nullos eximi periculo, quum falsæ diuinationes ita volitãt. neque enim boni minus quàm mali, dũ obtenebrata est veritas, obnoxii esse videntur Satanæ decipulis. Responsio facilis est, Etiamsi promiscuè omnibus laqueos tendat Satan, pios tamen seruari Dei gratia, ne irretiantur vnà cum aliis. Clarior etiam distinctio in Scriptura traditur, quòd Dominus hoc modo probat suorum fidem & pietatem: reprobos autem excæcat, vt pereant, quemadmodum digni sunt. Ideo Paulus disertè exprimit non dari Satanæ efficaciam erroris, nisi in eos qui Deo obsequi, & veritatem amplecti recusant, 2.Thess.2.11.12. Quo etiam satis coarguitur scelerata eorum impietas, qui profanum omnis doctrinæ contemptũ hoc prætextu excusant. Quo nos vertemus, inquiunt, cùm tot ac tam variis artibus ad fallendum polleat Satan? præstat igitur omni religione solutos viuere, quàm exitium nobis accersere religionis studio. Nec verò hunc metum seriò causantur. sed cùm nihil magis cupiant, quàm sine vllo Dei metu securè pecudum more vagari: quoduis illis effugium placet, modò ne qua eos religio obstrictos teneat. Equidem fateor Satanam innumeris modis sacro Dei nomine non minus callidè quàm improbè abuti, nimísque verum esse prouerbium illud, quod peperit nobis Papatus, In nomine Domini incipit omne malum: sed quum Dominus pronuntiet se Doctorem esse humilium, & pollicitus sit propin-

quum se fore rectis corde :quum Paulus Ephe.6.17, doceat verbum Dei esse gladium Spiritus:quum testetur eos qui probè fundati sunt in fide Euangelii, non esse amplius obnoxios hominum imposturis:quum Petrus Scripturam vocet Lucernam ardentem in loco caliginoso, 2. Pet.1.19, quum nos minimè frustrari queat benigna ista Christi inuitatio, Matt. 7.7, Quærite, inuenietis: pulsate, aperietur vobis : quicquid moliatur Satan, & quascunque tenebras offundere conentur pseudoprophetæ, timendum non est ne Spiritu prudentiæ & discretionis nos deserat, qui Satanam suo arbitrio compescit, & nos per verbi sui fidem de illo facit triumphare.

18 *Paulus ægre ferens.* Fieri potest vt initiò Paulus neglexerit puellæ clamorem: quia sperabat pro nihilo habitum iri, & maluisset sponte euanescere. sed continua repetitio tædium illi demum affert : quia amplius dissimulare non poterat, quin eius silentio & patientia magis insolesceret Satan. deinde non temerè in hanc prohibitionem erumpere debuit, donec certò sciret Dei virtute se esse instructum. nam sine Dei imperio futilis & irrita Pauli imprecatio fuisset. Atque id notandum est, ne quis Paulum nimiæ festinationis damnare audeat, quòd tam feruidè congressus est cum immundo spiritu. neque enim molestiam ac indignationem concepit, nisi quia videbat Satanæ astum inualescere, nisi maturè occurreret: nec quicquam tentauit, nisi Spiritus impulsu: nec manum conseruit, nisi cælesti virtute armatam. Videtur tamen sibi non constare quum, alibi Philip.1.18, prædicet se lætari quacunque tandem occasione promoueri Euangelium videat, etiam per improbos homines, & qui data opera studebant ipsum reddere exosum. Respondeo, hîc diuersam fuisse rationem: quia putassent omnes colludere puellæ dæmonium cum Paulo. ita non modò suspecta fuisset Euangelii doctrina, sed recidisset in merum ludibrium. In hunc finem etiam Christus, Marc.1.25, Luc.4.35, iussit dæmonium obmutescere, cùm tamen passus interdum fuerit nomen suum per homines indignos celebrari.

Præcipio tibi in nomine. Notanda est loquendi forma. nam sicuti futurus erat duplex miraculi vsus : nempe vt innotesceret virtus Christi: deinde vt testatum fieret nihil ei commune esse cum Satanæ præstigiis: ita Paulus imperium & potestatem soli Christo deferens, non nisi ministrum se esse declarat. deinde palàm opponit Christum dæmonio, vt ex conflictu omnes agnoscant hostile esse inter ipsos dissidium. nam expergefieri multos vtile fuit, qui dediti fuerant tam crassæ imposturæ, vt bene purgati ad sanam fidem concederent.

19 *Videntes autem.* Idem diabolus, qui nuper suis illecebris blandè Paulum captabat per os puellæ, nunc in rabiem eius dominos concitat, vt eum ad mortem rapiant. ita scilicet noua persona indutus tragœdiam agit, quia prior lusus successu caruerat. Etsi autem feruor zeli quo excanduerat Paulus persecutionis turbinem mouit, non tamen propterea vitio vertendus est: nec verò miraculi pœnituit ipsum Paulum, vt infectum esse cuperet quod factum erat, quia sibi probè conscius erat quo impulsu diabolum expulisset à puella. quo docemur non temerè damnanda esse rectè facta, & si quid ex Dei mandato susceptum est, quamuis euentus infelix sequatur: quia tunc Deus suorum constantiam examinat, donec lætior finis & magis prosper omnem tristitiam discutiat. Quantum ad homines spectat, causam exprimit Lucas cur ita in Paulum insanierint: nempe quia spes turpis lucri euanuerat. Cæterùm, quamuis sola auaritia perciti, Euangelium eiusque ministros oderint: obtendunt tamen pulchrum colorem, quòd illis doleat conuelli publicum statum, violari leges receptas, & pacem turbari. Ita quamuis improbe & nequiter se gerant hostes Christi, aliqua semper peccandi causas excogitant. Imo etiam si clarè appareat praua eorum cupiditas, ferrea tamen fronte semper aliquid ingerunt ad tegendam suam turpitudinem. Ita hodie quicunque ex Papistis sunt acerrimi zelotæ legis suæ, nihil tamen in animo habent præter suum quæstum vel dominationem. Deierent per omnia sacra licet, pio affectu se cogi : res

tamen ipsa clamitat, zelum eorum accendi ex frigore culinæ, & eius flabellum esse ambitionem. Nam sunt vel famelici canes, quos voracitas instigat, vel rabidi leones, qui nihil præter sæuitiam spirant.

20 *Isti homines turbant vrbem.* Versute composita fuit hæc criminatio, ad grauandos Christi seruos. nam ab vna parte obtendunt Romanum nomen, quo nihil erat magis fauorabile. Rursum ex nomine Iudaico, quod tunc infame erat, conflant illis inuidiam: nam quantum ad religionem, plus habebant Romani affinitatis cum aliis quibuslibet, quàm cum gente Iudaica. Homini enim Romano licebat sacra facere vel in Græcia vel in Asia, aliísque regionibus vbicunque vigebant & idola & superstitiones. scilicet secum facilè consentiebat Satan, quanuis varias formas indueret. quæ autem sola erat religio in mundo, Romanis habebatur detestabilis. Tertiam calumniam ex crimine seditionis concinnant: turbari enim pacem publicam obtendunt à Paulo & eius comitibus. Eodem titulo odiosè traductus fuit Christus, Luc. 23.5. & nunc ad creandum nobis odium, nihil magis plausibile habent Papistæ, quàm dum clamitant non aliò spectare doctrinam nostram, quàm ad turbas miscendas, vt tandem fœda sequatur rerum omnium confusio. Sed hanc falsam infamiam, Christi & Pauli exemplo fortiter nos spernere decet: donec malitiam hostiũ nostrorum in lucem producat Dominus, & impudentiam refellat.

21 *Instituta quæ non licet.* Præiudicio nituntur, ne causa veniat in disputationem: qualiter & Papistæ hodie nobiscum agunt, Hoc in generali Cõcilio decretum est: magis recepta est opinio, quàm vt fas sit dubitare: hoc diutinus vsus approbauit: hoc plus quàm mille seculorum consensu sancitum est. Sed quorsum hæc omnia, nisi vt Dei verbo nihil authoritatis relinquant? Iactantur hominum placita, interim Dei Legibus ne extremus quidem locus conceditur. Quatenus valere debeant hæc præiudicia, ex præsenti loco statuere licet. Præclaræ erant leges Romanæ: sed religio non aliunde quàm ex solo Dei verbo pendet. ideo in hac causa semper attentè videndũ, vt hominibus in ordinẽ coactis, vna præualeat Dei authoritas, sibíq; quicquid excellit in mũdo subiiciat.

22 *Concurrit plebs.* Quũ narrat Lucas factum esse populi concursum simul ac tumultuati sunt pauci homines nihili, nempe præstigiatores, & quorum sordes plus satis notæ erant: admonet quanta intemperie feratur mundus aduersus Christum. Est quidem commune omnibus populis ac ferè perpetuum vitium, stultitia & leuitas. sed in eo se prodit mira vis Satanæ, quòd qui modesti sunt & sedati in aliis causis, de nihilo repente efferuent, séque indignissimis quibusque socios adiũgunt vbi oppugnanda est Dei veritas. Nihilo plus moderationis in ipsis iudicibus fuit: siquidem reputamus quænam fuerint illorum partes. Debebant enim sua grauitate compescere populi furorem, & violentiæ acriter se opponere. debebãt suo præsidio tegere innoxios. atqui eos tumultuosè arripiunt, & laceratis vestibus indicta causa nudos virgis cædi iubent. Deploranda sanè hominum prauitas: qua factum est vt omnia ferè mũdi tribunalia, quæ iustitiæ sacraria esse debebant, impia & sacrilega Euangelii oppugnatione polluta fuerint. Quæritur tamen quorsum fuerint in carcerẽ coniecti, quum iam de illis sumpta esset pœna: carcer enim custodiæ causa institutꝰ est. Neque hoc genere correctionis vsi fuerunt, donec amplius cognoscerent. atque ita videmus inhumanius tractari seruos Christi quàm adulteros, latrones, & alios quosuis sceleratos. Vnde clarius perspicitur vis illa Satanæ in concitandis hominum animis, vt nullam iudicii speciem colant in persequendo Euangelio. Etsi autem durior est piorum conditio in tuenda Christi veritate, quàm impiorum in suis sceleribus: præclarè tamen cum illis agitur quòd in omnibus quas perferunt iniuriis, gloriosè corã Deo & Angelis triumphant. Sustinent probra & ignominias: sed quia nouerunt Christi stigmata plus habere pretii & dignitatis in cælo, quàm vanas & fumosas terræ pompas: quò magis improbè & contumeliosè eos vexat mundus, eò

vberior illis ſuppetit gloriãdi materia. Nam ſi Themiſtocli tantum honoris habitum eſt à profanis Scriptoribus vt prætulerint eius carcerem iudicum tribunali & curiæ: quanto magis honorificè ſentire nos decet de Filio Dei, cuius cauſa agitur quoties Euangelii cauſa perſecutionem ſuſtinent fideles? Tametſi ergo plagas Dominus infligi Paulo & Silæ ab iniquis iudicibus paſſus eſt: non tamen dedecus illis inuri permiſit, quod non cederet in maiorem gloriam. nam cùm reliquiæ ſint paſſionum Chriſti quæcunque pro Euangelii teſtimonio ferendæ nobis ſunt perſecutiones: quemadmodum Princeps noſter crucem, quæ maledicta erat, conuertit in currum triumphalem, ſic etiam carceres & patibula ſuorũ ornabit vt illic de Satana & impiis omnibus triũphet.

Laceratis veſtibus. Quod rectè trãſtulerat vetus Interpres malè Eraſmus mutauit, quòd ſuas veſtes lacerarit magiſtratus. Hoc enim tantùm voluit Lucas, tumultuoſè cæſos fuiſſe ſanctos homines, neglecto iudicii legitimo ordine. ac manus tanto impetu iniectas eſſe vt lacerarentur veſtes. Hoc autem nimis alienum fuiſſet à more Romano, Iudices publicè cõſcindere veſtes ſuas in foro: præſertim quum de ignota tãtùm religione quæſtio eſſet, cuius cura non magnopere eos tangebat. ſed nolo prolixius de re certa litigare.

23 *Cùmque multas plagas eis inflixiſſent, coniecerunt eos in carcerem, præcipientes cuſtodi carceris, vt in tuto cuſtodiret eos.*

24 *Qui cùm tale præceptum accepiſſet, coniecit eos in carcerem interiorem, & pedes eorum ſtrinxit ligno.*

25 *Media autem nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum. Exaudiebant autem eos qui vincti erant.*

26 *Subitò verò terræ motus factus eſt magnus, ita vt cõcuterentur fundamenta carceris. Et ſtatim aperta ſunt omnia hoſtia, & omnium vincula ſoluta ſunt.*

27 *Experrectus autem cuſtos carceris, quum videret ianuas carceris apertas, euaginato gladio ſeipſum erat interfecturus, exiſtimans aufugiſſe vinctos.*

28 *Clamauit autem Paulus voce magna, dicẽs, Ne quid feceris tibiipſi mali: vniuerſi enim hîc ſumus.*

23 *Vt in tuto cuſtodiret.* Quòd tam ſedulò iubent magiſtratus Paulum & Silam ſeruari, factum eſt eo conſilio, vt cognoſcerent amplius de cauſa. motus enim ſedandi cauſa virgis eos ceciderant. Atque hoc eſt quod nuper dixi, tam cæco impetu mundum furere contra Euangelii miniſtros, vt nullum ſeueritatis modum ſeruet. Cæterùm, vt nobis ad exemplum valde prodeſt cognoſcere, quam indignis modis olim excepti fuerint Chriſti teſtes: ita non minus cognitu vtile eſt, quod ſtatim ſubiicit Lucas de eorum fortitudine & tolerantia. Nam quum vincti erant compedibus. dicit eos orando laudaſſe Deum: vnde apparet neque contumeliam qua affecti fuerant, neque plagas quæ vrebant ipſorum carnem, neque fœtorem profundi carceris, neque periculũ mortis quod inſtabat obſtitiſſe, quominus alacriter & lætis animis gratias agerent Domino. Tenenda quidem eſt generalis regula, non poſſe nos ritè precari vt decet, quin ſimul Deum laudemus. Nam etſi naſcitur precandi ſtudium ex ſenſu

nostræ inopiæ vel malorum, ideóque cum dolore & anxietate animi fere coniunctum est, sic tamen fideles moderari oportet suos affectus, vt Deo non obstrepant. Sic legitima precandi ratio duos affectus coniungit in speciem contrarios: solicitudinem & tristitiam ex sensu necessitatis quæ nos præmit, & lætitiam ex obedientia, qua nos subiicimus Deo, ex spe quæ propinquum ostendens portum in ipso naufragio nos recreat. Talem formam nobis præscribit Paulus Phil. 4.6, Petitiones, inquit, vestræ cum gratiarum actione innotescant apud Deum. Sed in hac historia notandæ sunt circunstantiæ. Quanuis enim acerbus esset plagarum dolor, quanuis molestus esset carcer, quanuis graue esset periculum: quando non desinũt Paulus & Silas Deum laudare, hinc colligimus quam constanter animati fuerint ad crucem ferendam. Sic antea retulit Lucas gauisos fuisse Apostolos, quod digni essent habiti, pro nomine Domini contumeliam pati

Exaudiebant eos Sciendum est clara voce precatos esse Paulum & Silam, vt fiduciam bonæ conscientiæ testatam aliis facerent, qui in eodem carcere inclusi erant. Poterant enim vel tacito cordis gemitu vota pro more concipere, vel submissis verbis orare Dominũ. Cur igitur vocem extollunt? certè non id faciunt ambitiose: sed vt profiteantur se causæ bonitate fretos, intrepide cõfugere ad Deum. Ergo in eorum precibus inclusa fuit fidei confessio, quæ ad commune exemplum pertinebat: & ad considerandum miraculum tam maleficos quàm insularii domum præparauit.

26 *Terræ motus factus est.* In hoc visibili signo edendo, primùm voluit Dominus seruis suis consulere, vt clarius agnoscerent exauditas fuisse suas præces: aliorum tamen respectum quoque habuit. Poterat sine terræ motu eximere Paulum & Silam compedibus, & ianuas aperire. Verùm accessio illa non parùm ad confirmationem eorum valuit, quòd Deus in eorum gratiam aerem & terram concuteret. deinde oportuit custodem carceris & alios sentire Dei præsentiam, ne fortuitum esse miraculũ putarent. Nec verò dubium est quin Dominus specimen tunc virtutis suæ ediderit, quod seculis omnibus prodesset, vt sibi propinquum fore certò statuant fideles, quoties subeunda erunt certamina & pericula pro defensione Euangelii. Interea neque eundem semper tenorem seruat, vt se præsentem esse testetur manifestis signis, neque legem illi præscribere fas est. nam & ideo manifestis miraculis tunc adiuuit suos, vt nos hodie occulta eius gratia contenti simus: qua de re plura diximus in caput secundum.

Excitatus custos carceris. Mortẽ sibi cõsciscere volebat, vt suppliciũ anteuerteret. ridicula enim fuisset defensio, sponte apertas fuisse ianuas carceris. Sed quæri potest, Quum videat Paulus in eo spem fugæ esse positam, si se ille occidat, cur obsistit? videtur enim hoc modo liberationem diuinitus oblatam respuere: imò videtur merum fuisse ludicrum, quòd Deus custodem expergefieri voluit, ne quis esset vsus miraculi. Respõdeo, spectandum hic esse eius consilium. neque enim Paulum, Silam & reliquos soluit compedibus, nec ideo ianuas aperuit, vt liberos inde statim emitteret: sed vt patefacta manus suæ virtute, obsignaret Pauli & Silæ fidem: apud alios verò illustre redderet nomen Christi. Sic ergo Pauli & Silæ votis respondet, vt se demonstret satis potentem esse ad eos liberandos quoties visum fuerit, nec quicquam sibi posse obstare quin penetret, non modò vsque in carceres, sed etiã in sepulchra, vt suos à morte eripiat. Petro ianuas carceris aperuit in alium finem, vt visum fuit cap. 12.10. sed nunc quum alia illi ratio ad manum esset seruandi Paulum & Silam, nõ tam in præsentia eos educere voluit per miraculum, quàm in posterum confirmare. deinde memoria repetendum est quod nuper dixi, pertinuisse carceris apertionem ad alios, vt multis testibus notum esset Deum fauere doctrinæ quæ iam iniusto præiudicio grauata erat. Sensit proculdubio Paulus: ideogue solutus ex vinculis, pedem loco non mouit. Liberum erat illi effugere: cur cessat? an quia contemnit Dei gratiam? an

an quia irritum facere velit miraculum sua pigritia? Nihil horum probabile est, vnde colligimus fuisse diuinitus retentum: sicuti Dominus animos suorum dirigere solet in rebus perplexis, vt sequantur interdum scientes, interdum ignari quod facto opus est, nec metas suas transiliant.

29 Postulatóque lumine irrupit, ac tremefactus procidit
Paulo & Silæ ad pedes.
30 Et productis illis foras ait, Domini, quid me oportet
facere vt saluus fiam?
31 Illi vero dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christũ
& saluus eris tu & domus tua.
30 Et locuti sunt ei sermonem, & omnibus, qui erant in
domo eius.
33 Et assumptis illis in illa hora noctis, abluit plagas: &
baptizatus est ipse & omnes domestici illius continuò.
34 Cumque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis
mensam: & exultauit quod cum vniuersa domo sua credidis
set Deo.

29 *Tremefactus procidit.* Non minus timore subactus fuit hic custos ad præstandum Deo obsequium, quàm miraculo præparatus. hinc apparet quàm vtile sit hominibus deiici ex sua superbia, vt se Deo subiicere discant. Obduruerat in suis superstitionibus: spreuisset igitur alto animo quicquid a Paulo & Sila dictum foret. quos etiam probrose in arctiores carceris angustias detruserat, nunc timor docilẽ ipsum reddit ac mãsuetũ. Quoties ergo nos percellet Dominus, vel aliqua consternatione tanget: hoc sciamus fieri, vt in ordinem ex nimia altitudine cogamur. Sed mirum est, nõ reprehẽdi quòd prociderit ad illorum pedes. qui fit enim vt dissimulet Paulus, quod Lucas prius retulit, Suprà 10.26, Petrum in Cornelio minimè tulisse? Respondeo, Paulum ideo parcere custodi: quia scit non superstitione, sed diuini iudicii metu inductum, vt se ita humiliet. Erat species venerationis satis trita: præsertim verò Romanis solenne erat, quum vellent suppliciter aliquid petere, vel deprecari veniam, ad eorum genua procumbere, quibus erant supplices. Nulla ergo fuit causa cur excandesceret Paulus cõtra hominẽ simpliciter à Deo humiliatũ. Nã si quid fuisset contra Dei gloriã admissum, nõ erat oblitus eius zeli, quẽ prius apud Lycaones ostenderat. itaque ex eius silentio colligimus, in hac specie adorationis nihil pietatis vel Dei gloriæ fuisse contrarium.

Domini, quid me oportet facere? Ita consilium petit, vt simul testetur se fore obedientem. Hinc videmus seriò fuisse tactum, vt ad capessenda eorum iussa paratus esset, quos paucis antè horis inhumaniter vinxerat. Sæpe impii visis miraculis, etsi ad momentum expauescunt, statim tamen redduntur obstinatiores, vt Pharaoni contigit, Exod 8.15. & 32: saltem minimè domantur, vt se Deo addicant. Hic autẽ custos, agnita Dei potentia non modò paulisper territus fuit, vt mox ad priorem ferociã rediret: sed se Deo obedientem, & sanæ doctrinæ cupidum ostendit. Sciscitatur de modo obtinendæ salutis: vnde clarius apparet, non euanido Dei timore fuisse subitò concussum duntaxat: sed verè humiliatum, vt eius ministris discipulum se offerret. Sciebat non alia de causa fuisse coniectos in carcerem, nisi quia vulgarem religionis statũ cõuellerẽt. nunc ad eorũ doctrinã paratus est attẽdere, quam prius contempserat.

31 *Crede in Dominum Iesum.* Breuis & in speciem ieiuna, sed tamen plena est hæc salutis definitio, vt in Christum credatur. Habet enim vnus Christus omnes beatitudinis & æternæ vitæ partes in se inclusas, quas nobis per Euangeliũ offert: fide autem recipimus, quẽadmodum disserui cap. 15. 9. Duo autem hîc notanda sunt: primò Christum esse vnicum fidei scopum: ideo nihil quàm vagari hominum mentes, quum ab eo declinant. Itaque nihil mirum si tota Papatus theologia immane sit chaos & horribilis labyrinthus: quia neglecto Christo sibi in vanis & ventosis speculationibus indulgent. Deinde notandum est, postquam fide amplexi sumus Christum, id vnum sufficere ad salutem. Sed posterius membrum quod mox subnectit Lucas, melius fidei naturam exprimit. Iubent Paulus & Silas custodem carceris in Filium Dei credere. an præcise in hac vna voce subsistũt? Imò sequitur apud Lucam in contextu, ipsos annuntiasse sermonem Domini. Videmus ergo vt fides non leuis sit vel arida opinio de rebus ignotis, sed liquida distinctáque Christi cognitio ex Euangelio concepta. Absit rursum Euangelii prædicatio, nulla iam restabit fides. In summa, Lucas fidem cum prædicatione & doctrina coniungit. & postquam de fide breuiter locutus est, exegericè refert verum & legitimum credendi modum. Ideo pro figmento implicitæ fidei, de quo balbutiunt Papistæ, teneamus fidè verbo Dei implicitã, quæ nobis Christi virtutẽ explicet.

33 *Baptizatus est ipse & omnes qui domi erant.* Iterum commendat Lucas pium zelum custodis, quòd totam suam domum consecrauerit Domino: in quo etiam refulget Dei gratia, quòd totam familiam repentè in pium consensum adduxerit. Simul verò notanda est insignis mutatio. nuper sibi mortem consciscere volebat, quòd putaret Paulum & alios fugisse: nunc deposito metu sponte domum illos adducit. Ita videmus vt fides ad strenuè agendum animet, quibus prius nihil erat cordis. Et sanè quum metu & dubitatione torpeamus, nulla est melior fiduciæ materia, quã posse omnes curas in sinũ Dei cõiicere, vt nullum nos periculum ab officio præstando deterreat, dum exitum à Deo speramus, qualem ipse vtilem fore prouiderit.

34 *Exultauit quod credidisset.* Prius externa fidei prædicatio laudata fuit in custode: nũc interior fidei fructus describitur. Cùm hospitaliter excepit Apostolos: nec pœnam exhorruit, quin benignè eos domi suæ tractaret, contrà quàm iniunctum fuerat à magistratu, testatus est non otiosam esse suam fidem. Gaudiũ, autẽ de quo loquitur hîc Lucas, singulare bonũ est, quod singuli ex sua fide percipiunt. Nullum mala conscientia grauius est tormentum: nam incredulos, tametsi stuporem sibi modis omnibus inducere conantur, quia tamen cum Deo pacem non habent trepidare necesse est. Quòd si præsentes cruciatus non sentiunt, imò vesana & effræni licentia bacchantur: nunquam tamen tranquilli sunt, nec sereno gaudio potiuntur. Syncerum ergo & stabile gaudium non nisi ex fide est, quum fruimur Deo propitio. Hac ratione dicit Zach. 9. 9, Gaude & exulta filia Sion, Ecce rex tuus venit. Imò passim in Scriptura hic tribuitur fidei effectus, quòd animas exhilaret. Sciamus ergo fidem, non inanem nec mortuam imaginationem esse: sed viuum gratiæ Dei sensum, qui solidum ex certitudine salutis gaudium affert: cuius expertes esse impios æquũ est, qui & Deum pacis fugiunt, & omnem iustitiam conturbant.

35 Quum vero dies ortus esset, miserunt magistratus apparitores, dicentes, Dimitte homines illos.

36 Nuntiauit autem custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus vt dimittamini. nunc igitur, exeuntes, ite in pace.

37 Paulus autẽ dixit eis, Cæsos nos publicè indicta causa.

quum

quum ſimus Romani, coniecerunt in carcerē: & nunc occultè nos eiiciunt? Non profectò: ſed veniant ipſi, ac nos educant.
38 *Nuntiauerunt autem magiſtratibus apparitores verba*
hæc. Qui timuerunt, audito quòd Romani eſſent.
39 *Et venientes deprecati ſunt eos: & eductos rogabant,*
vt egrederentur ex vrbe.
40 *Egreſſi autem è carcere, introierunt ad Lydiam: & vi*
ſis fratribus conſolati ſunt eos, & profecti ſunt.

35 *Quum dies ortus eſſet* Quæritur vnde tam ſubita conſilii mutatio in iudicibus. pridie iuſſerant Paulum & Silam vinciri compedibus, quaſi atroces de illis pœnas ſumpturi: nunc impunè abire permittunt. Saltem ſi eos audiiſſent, poterat eos cauſæ cognitio ad mā ſuetudinem & ſanam mentem reducere. apparet autem quum res adhuc in eodem eſſet ſtatu, ſponte ad pœnitentiā fuiſſe adductos. Reſpondeo, hic nihil aliud narrari, quàm quod ferè accidere ſolet, vbi ſemel mota eſt ſeditio. non enim plebis tantùm animi ebulliunt, ſed rectores quoque abripit tempeſtas. peruerſè id quidem: notum eſt enim illud Virgilii,

Ac veluti magno in populo quum ſæpe coorta eſt
Seditio, ſæuitque animis ignobile vulgus:
Iámque faces & ſaxa volāt, furor arma miniſtrat:
Tū pietate grauē ac meritis ſi fortè virū quē
Cōſpexere, ſilent, arrectíſque auribus adſtāt.
Ille regit dictis animos & pectora mulcet.

Ergo nihil minus decet, quàm feruente tumultu, iudices vna cùm populo excandeſcere: ſed ita fieri ſolet. Ergo cùm viderent plebis motum Decuriones illi, ſatis putarunt eſſe cauſæ cur Apoſtolos virgis cæderent. nunc verò coguntur cum pudore & dedecoris nota, leuitatis ſuæ pœnas dare. fortè etiam dum inquirunt de origine tumultus, deprehēdunt circulatores in culpa eſſe: proinde comperta Pauli & Silæ innocentia ſerò eos abſoluunt. quo exemplo monē tur quicunque præſunt, quantopere cauenda ſit nimia feſtinatio. Rurſum videmus, quam ſecurè ſibi delicta condonent magiſtratus, quorum tamen ſatis ſibi conſcii ſunt, præſertim vbi negotiū eſt cum ignotis & obſcuris hominibus. Dum liberum exitum Paulo & Silæ cō cedunt iſti, nō ignorant factā illis prius eſſe iniuriam: ſufficere tamen putant, ſi non pergant ad extremum vſque in illos eſſe iniuſti & crudeles. Ῥαβδοῦχοι nominantur apparitores, à bacillis quos geſtabant: quum lictorū inſignia eſſent ſecures virgis alligatæ.

Caſos nos publicè. Duo ſunt defenſionis capita, quòd ſæuitum ſit in corpus hominis Romani: deinde, quòd id factum ſit præter iuris ordinem. Paulū fuiſſe ciuem Romanum, poſtea videbimus. Erat autem lege Portia, legibus Semproniis, deinde multis aliis ſeuerè cautum, ne cui vitæ & necis in ciuem Romanum poteſtas eſſet, niſi populo. Mirum tamen videri poſſet, quòd non ius ſuum Paulus aſſeruerit, antequam virgis cæſus eſſet, Infra 22.25. Nam Iudicibus honeſtum excuſationis colorem prætendere licebat ex eius ſilentio. Verùm probabile eſt in medio tumultus feruore non fuiſſe auditum. Si quis excipiat, nunc ſerum & intempeſtiuum remedium ab ipſo quæri: imò ſtultum & inane captare ſolatium, quum poſtulat vt veniant ipſi magiſtratus: hîc quoque in promptu eſt reſponſio. non erat quidem Pauli conditio inde futura melior: ſed notandum eſt, nihil minus illi fuiſſe propoſitum, quàm vt conſuleret priuato ſuo commodo: ſed vt piis omnibus aliquid leuationis in poſterum afferret, ne tanta licentia auderent graſſari Magiſtratus in bonos & innoxios Fratres. Quia illos iam ſibi tenebat obnoxios, ius ſuum ad Fratres iuuandos trāſtulit, vt ipſis parceretur. Hæc fuit ex-

postulandi causa. atque ita Paulus oblata occasione prudenter vsus est. sicuti nihil negligendum quod ad frænandos hostes valeat, ne tantum sibi licentiæ sumant in opprimendis aut vexãdis insontibus: quando neque frustra nobis Dominus eiusmodi adminicula ad manum porrigit. Meminerimus tamen si qua in re læsi fuerimus, non retaliandas esse iniurias: sed tantum dandam esse operam, vt cohibeamus eorum libidinem, ne aliis similiter noceant.

38 *Timuerunt quòd Romani essent.* Non mouentur altero capite, quòd perperam in homines innoxios sæuierínt, nulla interposita cognitione: & tamen grauior erat illa exprobratio. Sed quia nullum vindicem timebant ex hominibus, Dei iudicio non mouebantur: hinc fit vt securè prætereant quod de iniustitia obiectũ erat: tantùm sibi metuunt à securibus Romanis, propter violatam libertatem in ciuis corpore. sciebant hoc summis præsidibus esse capitale: quid ergo coloniæ vnius decurionibus futurum erat? Talis est impiorum metus: quia stupidam habent conscientiam coram Deo, sibi in omnibus peccatis prolixè indulgent, donec immineat vltio ab hominibus.

40 *Visis fratribus.* Rogati fuerãt vt statim abirent: sed habẽda fuit Fratrum ratio, ne tenerum adhuc Euangelii semen periret. Nec dubium est, quin diutius mansuri fuerint, si fuisset illis permissum: sed imperiosæ erant & armatæ magistratuum preces, quibus parere coguntur. Interea necessarium officium non negligunt, quin fratres cohortentur ad constantiam. Quòd autem rectà se contulerunt ad Lydiam, indicio est, quum aucta esset ecclesia, etiam in magno numero fœminam illam primas tenuisse, quòd ad sedulitatem in officiis pietatis attinet: idque inde clarius liquet, quòd in eius ædes conuenerunt omnes pii.

CAPVT XVII.

Vum autem iter fecissent per Amphipolim & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat Synagoga Iudæorum.

2 *Secundum consuetudinem autem suam Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disserebat eis è Scripturis.*

3 *Adaperiens & allegans, quòd Christum oportuerit pati & resurgere à mortuis: & quòd hic sit Christus, Quem ego, inquit, annuntio vobis.*

4 *Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna, mulierésque primariæ non paucæ.*

1 *Venerunt Thessalonicam.* Cur Amphipoli & Apolloniæ, quæ tamen erant vrbes non obscuræ, sicuti ex Plinio constat, nihil tentarit Paulus, incertum nobis est: nisi quòd Dei Spiritum secutus est ducem: atque ex re etiam præsenti, prout se occasio dabat, loquẽdi vel tacendi consilium cepit. Et fortè tentauit illic quoque prodesse: sed quia nullo profectu, ideo tacetur à Luca. Quòd autem Philippis cæsus, & vix elapsus è magno periculo, Thessalonicæ Christum prædicat: inde apparet quàm infracto fuerit corde ad tenendum vocationis suæ cursum, & quàm intrepidus fuerit ad noua subinde pericula obeunda. Hæc tam inuicta animi fortitudo, & infatigabilis crucis tolerãtia, satis demonstrat nõ humanitus Paulum laborasse, sed cælesti Spiritus virtute

cute fuiſſe inſtructum. Hæc quoque admirabilis eius patiētia fuit, quòd ingreſſus ad Iudæos, quorum tamen indomitā peruicaciam toties expertus erat, eorum ſaluti conſulere perrexit. Sed quia ſciebat Chriſtum Iudæis datum eſſe in ſalutem: & ſe hac lege creatum Apoſtolū vt Iudæis primùm, deinde & Gentibus pœnitentiam & fidem prædicaret, ſucceſſum laboris ſui Domino cōmendās, eius mandato (quanuis non magna ſpe profectus) obtemperat. Prius quidem viſus eſt dixiſſe vltimum vale Iudæis, quum dicebat, Vobis quidē oportebat primùm indicare regnum Dei: ſed quia non recipitis, ecce conuertimur ad Gētes, Sup.13.46: ſed illa durior ſententia reſtringi debet ad eum cœtum, qui impiè repulerat oblatum ſibi Euāgelium, ſéque indignum Dei gratia reddiderat. Erga gentem verò ipſam non deſinit Paulus legatione ſibi commiſſa fungi: quo exemplo docemur, tanti debere nobis eſſe Dei vocationem, ne qua hominum ingratitudo impediat, quin pergamus eorum ſalutem curare, quādiu nos illis Dominus deſtinat Miniſtros. Credibile autem eſt, fuiſſe iam ſtatim primo Sabbatho aliquos qui reſpuerēt ſanam doctrinam: ſed non obſtitit illorū prauitas, quin rediret aliis Sabbathis.

2 *Diſſerebat è Scripturis.* Primò refert Lucas, quænam fuerit diſputationis ſumma: nempe Ieſum filium Mariæ, Chriſtum eſſe olim promiſſum in Lege & Prophetis, qui mortis ſuæ ſacrificio expiauit peccata mundi, & reſurrectione ſua iuſtitiam ac vitam attulit: deinde quomodo probauerit quod docebat. Hoc ſecundum membrum priore loco tractandum ſumamus. Dicit Lucas ipſum diſputaſſe ex Scripturis: ergo non niſi ex ore Dei petendæ ſunt fidei probationes. Si de rebus humanis ſit diſceptatio, tunc habeant humanæ rationes locum: in fidei verò doctrina, ſola Dei authoritas regnare debet, atque ab ea pendére nos conuenit. Fatentur quidem hoc omnes, acquieſcendū eſſe vni Deo: ſed interea pauci ſunt qui loquentem in Scripturis audiant. Atqui ſi valet inter nos iſtud axioma, Scripturam à Deo profectam eſſe: non aliunde ſumenda erat vel docendi vel diſcendi regula. Vnde etiā apparet quàm diabolico furore agantur Papiſtæ, cùm negant ex Scripturis poſſe quicquam certi colligi: atque ideò contendunt ſtandum eſſe hominum placitis. Quæro enim an legitima fuerit nécne diſputandi ratio, quam tenuit Paulus. pudeat ſaltem eos, plus reuerentiæ habitum fuiſſe verbo Domini in gēte incredula, quàm hodie apud eos obtineat. Iudæi Paulum admittunt, & ferunt è Scripturis diſputantem: hoc pro mero ludibrio ducit Papa cum ſuis omnibus, dū Scriptura in medium adducitur: quaſi flexiloquus ſit illic Deus, & vanis ambagibus ludat. Huc accedit quòd hodie multo plus lucis in Scripturis extat, & illic certior refulget Dei veritas, quàm in Lege & Prophetis. nam in Euangelio ſol iuſtitiæ Chriſtus pleno fulgore nos irradiat: quo minus tolerabilis eſt blaſphemia, dum certitudinem adhuc detrahūt Papiſtæ verbo Dei. Nos verò ſciamus, vt non alibi fundata eſſe poteſt fides quàm in verbo Domini, ita in omnibus controuerſiis non niſi eius teſtimonio ſtandum eſſe.

3 *Adaperiens.* Hic ſummam vel ſubiectum, vt loquuntur, diſputationis deſcribit: ac duo mēbra ponit de Chriſto: Quòd eum oportuerit mori & reſurgere, & quòd ſit filius Mariæ qui crucifixus erat. Quum de Chriſto agitur, tria in quæſtionem veniunt, An ſit, quis ſit, & qualis ſit. Si Paulo negotium fuiſſet cum Gentibus, neceſſe fuiſſet altius ſumere exordium: quia de Chriſto nihil audierant: nec profani homines cōcipiunt ſibi opus eſſe aliquo Mediatore. Apud Iudæos verò, quibus promiſſus erat Mediator, caput hoc dubitatione carebat: quare Paulus quod omnium conſenſu receptum erat, quaſi ſuperuacuum omittit. Cæterùm, quia nihil difficilius erat quàm Redemptorem agnoſci à Iudæis Ieſum crucifixū: ideo incipit Paulus ab hac parte, Chriſtum oportuiſſe mori: vt crucis offendiculum è medio tollat. neque tamen putandum eſt, eum recitaſſe nudam hiſtoriam: ſed principium indubium ſumit, cauſas fuiſſe mōſtratas cur Chriſtū oportuerit pati & reſurgere: nēpe quia de ruina generis humani, de peccato & eius pœna, de iudicio Dei, & æterna qua impli-

citi sumus omnes, maledictione concionatus sit. nam & huc nos Scriptura reuocat, quum mortem Christi prædicit. Sicuti Iesaias 53.4.5.6, nõ simpliciter moriturũ esse Christum dicit, sed disertè exprimens, Quia omnes errauimus, & quisque in viam suam declinauit: mortis causam assignat. quòd posuerit Deus super ipsum nostras omniũ iniquitates: quòd castigatio pacis nostræ sit super eum, vt liuore eius sanemur: quòd peccata expiãdo, acquisierit nobis iustitiam. Ita & Dan.9.24. vim & fructum mortis commemorat, quum dicit, Obsignandum esse peccatum, vt succedat æterna iustitia. Et certè nulla aptior vel efficacior ratio est ad probandum Christi officium, quam dum homines malorum suorum sensu humiliati. nihil spei reliquum esse vident, nisi Christi sacrificio reconcilientur. Tũc deposita superbia suppliciter amplexantur eius crucem, cuius antè eos pudebat ac pigebat. Ergo ad eosdem hodie fontes venire nos decet, ex quibus Paulus mortis & resurrectionis Christi probationem deduxit. Illa autem definitio plurimum lucis attulit secundo capiti. Non tam facile erat Paulo euincere, & certò colligere filium Mariæ esse Christum, nisi prius edocti essent Iudæi qualis Redemptor sperandus foret. Vbi verò illud constat, tantùm superest ad Christum applicare quæ Scriptura Mediatori tribuit. Cæterùm, hæc fidei nostræ summa est, vt filium Mariæ sciamus, Christum & Mediatorẽ illum esse quem Deus ab initio promisit. deinde teneamus quorsum mortuus sit & resurrexerit: ne fingamus nobis terrenum aliquem Regem, sed in eo spiritualem iustitiam, & omnes salutis partes quæramus. Quòd vtrumque dicitur Paulus ex Scripturis probasse, sciendum est Iudæos nondum ita fuisse stupidos, nec tanta etiam impudentia præditos, vt hodie sunt. Potuit ex sacrificiis & toto Legali cultu Paulus argumenta sumere, quæ hodie Iudæi canino rictu excipiunt. Quàm indignè lacerent ac corrumpant alios Scripturæ locos, satis notum est. tunc verò aliqua illis restabat ingenuitas: aliqua etiam Scripturæ reuerẽtia eos tenebat: vt non prorsus essent indociles. hodie velamen super cor eorum positum est, 2.Cor.3.15, vt in clara luce nihilo plus quàm talpæ videant.

4 *Quidam ex eis crediderunt.* Hic videmus fructum Paulinæ disputationis. Palàm quidem omnibus probauit Iesum esse Christum, qui Patrem nobis sua morte placauit, & cuius resurrectio vita est mundi. aliqui tamen solùm ex Iudæis credunt: reliqui cæcutiunt in clara luce & surdis auribus repellunt certam & testatam veritatem. Hoc quoque notatu dignum est, quòd quum ex Iudæis pauci crediderint, magna Græcorum multitudo, qui longè remotiores erant, ad fidem accessit. Quorsum à pueritia dicas imbutos fuisse doctrina Legis, nisi vt à Deo ipso magis alieni forent? Iam ergo documenta eius cæcitatis, quam illis sæpius denuntiant Prophetæ, in illis Deus edere cœperat. Fœdus tamen suum non esse irritum in eo declarat, quòd saltem aliquos ex illo populo ad se colligit, vt in reliquiis gratuitò seruatis luceant electionis scintillæ. Docet etiam Lucas non eatenus tantùm fidem habuisse Pauli verbis, vt frigido assensu subscriberent: sed serium affectum testatos fuisse, quòd Paulo & Silæ sese adiunxerunt tanquam comites. atque ingenua Euangelii professione in se prouocarũt gentis suæ odia. quid enim sibi vult hæc adiunctio, nisi quòd professi sunt sibi probari, quam tradebat doctrinã, & se à partibus eius stare? nihil enim fidei magis aduersum, quàm si agnita Dei veritate, suspensi tamen & medii hæremus. Si quis exponere malit, quòd Paulo & Silæ adhæserint discendi studio, vt domi familiarius institui possent: inde etiam viuus fidei ardor apparet. & semper illud manet fixum, Neminem verè Christo credere, nisi qui se illi addicit, & liberè concedit sub eius signum.

Religiosorum hominum Graecorum multitudo. Hi quia imbiberant pietatis rudimenta, propiores erant regno Dei quàm alii qui semper iacuerant in superstitionum cœno. Quæritur tamen vnde religio Græcis, qui impiis erroribus & deliriis fascinati, Deo prorsus carebant: quemadmodum Paulus docet

cet Ephes. 2. 12. Sed sciendum est, quocunque locorum expulsi fuerant Iudæi, dispersum fuisse aliquod pietatis semẽ, & odorem purioris doctrinæ fuisse diffusum. Sic enim admirabili Dei consilio, misera eorum dissipatio in contrarium finẽ versa erat, vt & vagos & palantes in erroribus ad rectam fidem aggregaret. Etsi autẽ multis prauis commentis apud eos quoque vitiata erat religio: quia tamen plerosque Gentilium tæderet suæ amentiæ, hoc compendio ad Iudaismum alliciebantur, Nihil tutius esse vnius Dei cultu. Græcos ergo religiosos intellige, qui aliquem veri & legitimi cultus Dei habebant gustum, vt crassis idololatriis nõ amplius essent dediti. Quanquam, vt dixi, probabile est leuem duntaxat & obscurum fuisse gustum: quia à vera institutione procul distaret. quare improprie Lucas tam honorificum titulum illis tribuit. Sed quẽadmodum Spiritus Dei interdum Fidei nomine dignatur rude aliquod fidei tyrocinium, vel solam præparationem: ita hic vocantur Religiosi, qui idolis valere iussis vnum Deum agnoscere cœperant. Etsi autem confusa illa vel obscura persuasio, minimè per se religio censeri meretur: quia tamen gradus est, per quem ad Deum propius acceditur, à consequenti, vt loquuntur, nomen sumit. imò cæcus & superstitiosus Dei timor interdum vocatur religio: non quia sit, sed καταχρηστικῶς, ad notandum discrimen inter qualencũque Dei cultum, & crassum & Epicureum contemptum. Interea sciamus, veritatem & sanam verbi Dei doctrinam, pietatis regulam esse, vt nulla sit sine vera intelligentiæ luce religio.

5 *Zelo autem commoti Iudæi increduli, & assumptis quibusdam circunforaneis viris peruersis, & coacta turba concitauerunt vrbem: & cingentes domum Iasonis, quærebant eos producere ad populum.*

6 *Illis autem non inuentis, trahebant Iasonem & quosdam Fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Hi qui terrarum orbem turbarunt, huc etiam venerunt.*

7 *Quos clanculum excepit Iason: & hi omnes cõtra Cæsaris decreta faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*

8 *Concitauerunt autem turbam & magistratus ciuitatis audientes hæc,*

9 *Et accepta satisfactione ab Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*

10 *Fratres verò confestim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam in Berrhœam, qui cùm aduenissent, abierunt in Synagogam Iudæorum.*

5 *Zelo autem commoti.* Videmus vt nusquam sine certamine Paulus regnũ Christi erexerit. Simul enim atque aliquis emersit doctrinæ fructus, subortæ sunt persecutiones. Sed quia cum Satana & mundi prauitate bellandum sibi esse nouerat, non tantùm ad omnes insult⁹ obduruerat: sed magis acuebatur, vt animosius pergeret. proinde eius exemplo contentos hoc vno esse decet Christi seruos, si laborem suum vident non infructuosum prorsus esse, vt hac mercede quasuis persecutiones compẽsent. Cæterùm, docet hic locus, zelum quo feruntur & ardent increduli, nihil quàm rabiosum esse impetum: quia non regitur Spiritus prudentia, neque etiam rectitudine vel æquitate. Etsi autẽ ipsi

t.i.

in excusationem, præpostero suo zelo semper obtendunt Dei nomen: clarè tamen demonstrat hæc historia intus regnare merā hypocrisim, & omnes cordis eorum recessus virulenta malitia refertos esse. Iactabant isti Pauli hostes, se vindices esse diuinæ Legis: nec sibi nisi pro eius defensione odium vel cōtentionem esse cum Paulo. cur ergo improbos omnes armant, & cum illis conspirant ad mouendum tumultum? cur etiam apud profanum magistratum eadem inuidia Euangelium grauant, quæ in Legem redūdare poterat? Talis certè factio clarè demonstrat, nihil minus quàm Dei studio adductos, in Paulum excanduisse. Quorsum enim obsident domum Iasonis & tumultuosè contendunt Paulum inde extrahere, nisi vt lapidandū populo obiiciant? Sciamus ergo cacozeliam, quæ in superstitiosis hominibus feruet, semper hypocrisi & malitia infectam esse. Inde etiam fit, vt ad sæuitiam sine vllo modo prorumpat.

Assumptis quibusdam circunforaneis. Græcūm nomen, quo vtitur Lucas, ignauos & nihili homines significat, qui nihil habentes quod domi agant vel curent, per forum otiosi vagantur: vel homines audaces & famelicos, qui ad periuria, ad miscendas turbas, & quoduis facinus operam suam locare parati sunt. Vnde iterum perspicitur malè sibi conscios fuisse, qui ad hominū perditorum suffragium vltro confugerint. Nam quum illis faueret magistratus, quid eos ad mouendam illam tempestatem impulit, nisi quia successum non sperabant nisi rebus turbatis? Describit autem Lucas quomodo à talibus flabellis excitata fuerit seditio: nempe quòd turmatim plebem concitauerint, & quasi per circulos sparserint suum venenum, donec ad vim inferendā sufficerent. quod artificium seditiosis nimis commune esse experiuntur vrbes obnoxiæ huic morbo.

6 *Hi qui terrarum orbem.* Hæc est Euangelii conditio, vt illi imputentur tumultus, quos in illius oppugnationem Satan concitat. Hæc quoque hostium Christi improbitas est, vt in sanctos & modestos Doctores regerāt turbarum culpā, quarum ipsi sunt authores. Certè non in hunc finem prædicatur Euangelium, vt homines ad mutuos conflictus accendat: sed potius vt Deo recōciliatos in pace contineat. Cùm nos illic Christus ad se benignè inuitet, Satā & impii tumultuantur. Paulo igitur & Silæ in promptu erat defensio: sed oportuit hanc falsam infamiam ipsos ad tempus subire: & quantisper non audiebantur, tacitos deuorare. Et Dominus eorum exēplo monere nos voluit, non cedendum esse calumniis nec sinistris rumoribus, quin fortiter in asserēda veritate perstemus, parati in rectè factis malè audire. Quare facessat peruersa quorundam sapientia, qui vt falsum crimen refugiant, Christum & Euangelium non dubitāt perfida sua moderatione prodere: ac si eorum fama pretiosior esset, quàm Pauli & similiū: imò quàm sacrum Dei nomen, quod à blasphemiis immune non est.

7 *Hi omnes contra decreta Cæsaris.* Secundum accusationis caput, quòd maiestatem imperii Romani violent. Graue & odiosum crimen: sed nimis impudenter cōfictum. Christi regnum, quod spirituale est, erigere studebant Paulus & Silas. Hoc Iudæi sciebāt fieri sine vlla Romani imperii iniuria. Sciebant nihil illis minus fuisse propositum, quàm vt publicum statum labefactarent, vel ius suum eriperent Cæsari. sed colorem hunc malitiosè obtēdunt quærendæ inuidiæ causa. Non tanti erat apud Macedones religio, præsertim Iudaica, vt eius causa homines ignotos protinus ad cædem raperent. prætextum igitur lesæ maiestatis arripiūt Iudæi, vt sola criminis inuidia innoxios obruant. Nec hodie desinit Satā stringēdis hominum oculis tales fumos spargere. Optimè norunt Papistæ, & coram Deo satis supérque conuicti sunt, plusquam vanum esse quod nobis obiectant, Conuelli à nobis totam politiam: dissipari leges ac iudicia: Regum potestatem euerti. non tamen eos pudet, vt totū mundū nobis infensum reddāt, nos publici ordinis hostes mētiri. Notandū enim est, quòd non tantùm insimulant Iudæi violata fuisse Cæsaris edicta, quòd aliquid in religione ausi fuerint nouare Paulus & Silas: sed quia alium dixerint

dixerint esse Regem. Hoc crimen prorsus fictitium erat. Cæterùm, si quãdo tyrannicis edictis, quæ debitum Christo honorem, & cultum Deo præstare vetant, resistere nos cogit religio: tunc quoque iure testari licet, non violari à nobis Regum potestatem. neque enim ita in sublime euecti sunt, vt Gigantum more Deum ex suo solio detrahere moliantur. Vera erat illa Danielis excusatio, Aduersus Regẽ nihil deliqui, Dan. 6.22. cùm tamen nefario edicto nõ paruisset: neque enim iniuriam fecerat homini mortali, quia illi Deum prætulerat. sic nos bona fide principibus soluamus sua tributa, ad ciuile quoduis obsequium parati sumus: verùm si suo gradu non contenti, excutere nobis velint Dei timorem & cultum, non est cur illos à nobis sperni quisquã dicat: quia pluris est nobis Dei imperium & maiestas.

8 *Concitauerunt turbam.* Videmus quam iniquè actum sit cum sanctis viris: quia nullus defensioni locus dabatur, facile fuit eos, quanuis insontes, opprimi. Videmus etiam non esse nouum, vt popularis impetus quasi tempestas ipsos quoque magistratus abripiat. præsertim vbi peregrinos & ignotos attingit iniuria, à quibus nihil mercedis sperant: quia gratis periclitari nolunt. Neque enim tunc curatur ratio vel æquitas, nec suscipitur causæ cognitio: sed alius alium impellit nullo reclamante, & confusè geruntur omnia, sicuti dum ad incendium aliquod curritur. Cæterùm, factum est singulari Dei beneficio, vt mox sedatus fuerit tantus ardor. nã simulac Magistratus profitentur se de causa cognituros, plebs residet: accipitur satisdatio: tandem res euanescit.

10 *Emiserunt Berrhœam.* Hinc apparet exiguo tempore frugiferum fuisse laborem Pauli. quanuis enim ipsum & Silam fratres emittant: hoc tamen officio se periculo eorũ & cruci voluntarios adiungunt comites. Incredibilis autem Pauli cõstantia, quòd toties gẽtis suæ contumaciam & malitiam expertus: nunquam tamen tentare desinit, an aliquos ad Christum adducere liceat. nempe cùm se Iudæis & Gentibus obstrictum esse sciret, nulla hominum iniquitas à sua vocatione eum abducere potuit. Sic omnibus Christi seruis cõtra mundi malitiam luctandum est, ne iugum excutiant quibuscunque prouocentur iniuriis.

11 Hi autem nobilitate præstabant inter Thessalonicẽses, qui receperãt sermonem cum omni animi promptitudine, quotidie scrutantes Scripturas, an hæc ita se haberent.

12 Et multi quidem ex illis crediderunt, & Græcæ mulieres honestæ, & viri non pauci:

13 Cùm autem cognouissent Thessalonicenses Iudæi, quòd & Berrhœæ annuntiatus esset à Paulo sermo Dei, venerunt & illuc commouentes turbas.

14 Statímque tunc Paulum emiserunt Fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.

15 Porrò qui prosequebantur Paulum, deduxerunt eum Athenas vsque. Et accepto mandato ad Silam & Timotheum, vt quàm celerrimè ad ipsum venirent, profecti sunt.

11 *Nobilitate præstabant.* Redit Lucas iterum ad Thessalonicenses. Discessu Pauli videri poterat sepulta esse Christi memoria. & certè mirum est illud pauxillũ lucis quod vix emicuerat, nõ fuisse prorsus extinctũ, & nõ exaruisse

tali.

sanæ doctrinæ semen, quod assidua irrigatione opus habebat, vt surgeret. Atqui post digressum Pauli, apparuit quã efficax & fœcunda fuisset eius prædicatio. nam qui pietatis tantùm rudimenta gustauerant, proficiunt nihilominus eo absente, & se in cotinua Scripturæ lectione exercent. Primò autem dicit Lucas fuisse eos ex primariis familiis. Nobilitas enim cuius meminit, non ad animum sed ad gentem refertur. Quibusdam magis placet Berrhœenses conferri Thessalonicensibus, quia εὐγενεστέρους dicit, non in superlatiuo εὐγενεστάτοις. Atqui Græcis receptam ac tritam esse puto loquendi formam, quæ Latinis auribus esset durior. Adde quòd paulò ante dixerat, Primarias fœminas credidisse Thessalonicæ, & huius vrbis ciues postponi Berrhœẽsibus probabile non videtur. Triplex autem ratio est cur generis præstantiã in illis cõmemorat Lucas. Scimus quàm ægrè ex alto descẽdant homines, quam raru sit magnis qui in mundo excellunt, deposito fastu subire Christi ignominiam, & in humilitate gloriari, sicuti Iacobus præcipit, 1.10. Rarã ergo Spiritus Dei efficaciã commendat Lucas, cùm istis nobilibus carnis dignitatem obstaculo fuisse negat, quin Euangelium amplexi, sese ad ferendam crucem pararent, & Christi opprobrium præferrent mundi gloriæ. Secundò, testatum nobis facere voluit Lucas, Christi gratiam ad quosuis ordines patere. quo sensu dicit Paulus, 1. Tim. 2.4, Deũ velle omnes homines saluos fieri: ne pauperes & obscuri (quanuis dignatus eos fuerit Christus priore loco) ianuam diuitibus præcludant. Videmus ergo simul aggregari nobiles & plebeios, honoris gradu præstantes & contemptos, in vnum Ecclesiæ corpus coalescere: vt omnes ad vnum sese humilient, Dei verò gratiam extollant. Tertiò, videtur Lucas causam notare cur tam multi accesserint: atque ita breui propagatum fuerit Thessalonicæ Christi regnum. nempe quia istud non vulgare adminiculum fuit, quod homines primarii & genere illustres viam aliis monstrarent: quia vulgus vt plurimum authoritate mouetur. Etsi autem hæc minimè idonea fidei & pietatis fultura esset, Deo tamen nouum non est, incredulos adhuc in errore palantes ad se per obliquas vias adducere.

Receperant sermonem. Hoc primùm nomine Thessalonicenses laudat, quòd prompto & alacri studio Euangelium receperint. deinde, quòd sedula inquisitione quotidie fidem suã confirmarent. Ita ipsorũ pietas & fides, initiò à prõptitudine laudatur: in suo autem progressu à cõstantia & feruenti proficiẽdi studio. Et certe hic primus est ad fidem ingressus, vt prompti simus ad sequendum, & abdicato proprio carnis sensu, dociles nos Christo & morigeros præbeamus. Hoc etiam elogio Paulus 1. Thessal. 2.13, Thessalonicenses ornans, Lucæ narrationi suffragatur. Quantum ad secundum membrum attinet, non spernenda est virtus hæc Sedulitas, ad quam intentos fuisse prædicat Lucas fideles in fidei suæ confirmationem, multi enim qui principiò ebulliunt, statim se ignauiæ dedentes, dum nulla profectus cura tanguntur, qualecunque fidei semen perdunt. Sed duo hîc obiici possunt absurda. nam arrogantiæ esse videtur, quod inquirunt vt diiudicẽt: & à promptitudine, cuius nuper meminit, valde alienum. deinde cùm inquisitio, dubitationis signum sit: sequitur nulla fide antè fuisse præditos, cui semper est annexa πληροφορία & certitudo. Ad primã obiectione respõdeo, Non sic debere accipi Lucæ verba, quasi iudiciũ sibi sumpserint Thessalonicenses, vel disceptauerint an recipienda esset Dei veritas: tantùm Pauli doctrinam exigebant ad Scripturæ amussim, non secus atque aurum igne probatur. Scriptura enim verè Lydius est lapis, ad quem examinandæ sunt omnes doctrinæ. Si quis excipiat, hoc genus examinis fore ambiguum, cùm sæpe obscura sit Scriptura, & in varios sensus flectatur: dico simul adhibendum esse iudicium Spiritus, qui non abs re vocatur Spiritus discretionis. Cæterùm, duce ac directore Spiritu, non aliunde quàm ex Scripturis iudicium facient fideles de qualibet doctrina. Atque hoc modo refellitur sacrilegum illud Papistarum dicterium, Quia nihil certò colligi possit ex Scripturis, fidẽ ex sola Ecclesiæ determinatiõe pendere

pendere. Nam cùm Thessalonicenses laudat Spiritus Dei, in eorum exemplo regulam nobis præscribit. Frustra autem inquisitio fieret ex Scripturis, nisi satis haberent lucis ad nos docendos. Stet igitur fixum axioma, Nullam doctrinam fide esse dignam, nisi quam in Scripturis fundatam esse deprehendimus. Quidquid pro sua libidine effutiuerit Papa, vult sine cõtrouersia ab omnibus recipi. atqui, an superior censebitur Paulo, in cuius prædicationem inquirere discipulis licuit? Ac notemus non de laruato aliquo Concilio hoc dici, sed de paruo hominum cœtu: vnde melius apparet singulos ad legendam Scripturam vocari. Sic etiam cum fidei promptitudine non pugnat disquisitio. nam simulac auscultat quispiam, & discendi cupidus se attentum præbet: iam propensus ac docilis est, etiam si non statim planè assentiatur. Exempli gratia, Profitebitur ignotus doctor verã se doctrinã afferre: accedã ad audiendũ paratus, & animus in obedientiã veritatis cõpositus erit: expendam nihilominus interea qualis sit doctrina, neque amplectar nisi certam & à me agnitam veritatem. Atque hoc optimum est temperamentum, vbi Dei reuerentia deuincti, libenter & placidè audimus, quòd nobis proponitur, tanquam ab ipso profectum. interea tamen cauemus ab hominum imposturis: nec se animi nostri ex eo leuitatis impetu ad quiduis temerè credendum præcipitant. Ergo inquisitio cuius meminit Lucas, non eò tendit, vt lenti simus & difficiles ad credendum: sed potius promptitudo cum iudicio, media inter leuitatẽ & cõtumaciam statuitur. Nunc soluenda est secunda obiectio, Dubitationi cõtraria est fides: qui inquirit dubitat: ergo sequitur Thessalonicenses, cùm de Pauli doctrina inquirunt, fide adhuc fuisse vacuos. Atqui fidei certitudo confirmationem non impedit. Confirmationem voco, dum magis ac magis cordibus nostris obsignatur Dei veritas, quæ tamen prius dubia non erat. Exempli gratia, Audiam ex Euangelio me Christi gratia Deo reconciliatum esse, & peccata mea sacro eius sanguine expiata: proferetur testimonium quod mihi fidẽ faciat. postea si penitius excutiam Scripturas, occurrent subinde alia testimonia, quæ non modò iuuabunt fidem meam, sed augebunt ac stabilient, vt accedat plenior certitudo. Similiter quo ad intelligẽtiã, ex Scripturæ lectione proficit fides. Si quis rursum excipiat, parũ authoritatis tribuere eos doctrinæ Pauli, qui ex Scripturis disquirunt, an ita res habeat: respondeo, Tales esse fidei profectus: vt interdum ex Scripturis quærant, de quo iam diuinitus persuasi sunt, & habent interius Spiritus testimonium. Et Lucas non fidem omnibus numeris absolutam in Thessalonicensibus prædicat: sed tantùm commemorat qualiter initiati fuerint Christo, & quales in fide fecerint progressus, donec solidum pietatis ædificium inter eos extaret.

12 *Et multi quidem crediderunt.* Nõ refertur ad proximã sentẽtiã, quasi illi quorum meminit, delectu habito crederecœperint: esset enim illud absurdum. Sed intelligit Lucas, quia multi illorum exemplo accesserint, auctam fuisse in illa vrbe Ecclesiam. Et hactenus quidem primordia Thessalonicensis ecclesiæ retulit Lucas, ne quis subito & violento Pauli discessu putaret eius labores periisse: nisi enim valde fallor hoc consilio antequã ad exilium Berrhœense veniret, fructum quem in altera vrbe protulerat eius prædicatio, interposuit.

13 *Cum cognouissent Iudæi.* Videmus quàm implacabile Euangelii odium Iudæos huc illuc rapuerit. neque enim solùm cùm illis coràm offertur Christus domi, rabiosè ipsum eiiciunt: sed cùm alibi audiunt prædicari, tanquam furiis perciti illuc aduolant. Sed non tã vnius gentis furor hîc nobis considerãdus est, quàm desperata Satanæ malitia qui suos ad turbandum Christi regnum, perdendámque hominum salutem instigat, & illisquasi flabellis ad excitandos motus vtitur. Quare sciamus cùm tot hodie fidis Christi ministris furiosi hostes se opponunt, non bellum ab hominibus moueri, sed Satanam mendacii patrem Ioannis capite octauo versu quadragesimoquarto hæc omnia machinari, vt Christi regnum euertat. Quòd si non eadem semper erit

præliandi forma. nunquam tamen desinet Satan, quos fideliter Christo seruire nouit, vel aperto marte, vel insidiis, vel domesticis etiam certaminibus fatigare.

16 *Paulus autem cùm Athenis eos expectaret, incandescebat spiritus eius in ipso, cùm videret idololatriæ deditam ciuitatem.*

17 *Disputabat igitur in Synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum his, qui in ipsum inciderant.*

18 *Quidam autem Epicurei, & Stoici philosophi disceptabant cum eo, & quidam dicebant, Quid sibi vult hic spermologus dicere? Alii verò, Nouorum dæmoniorum videtur annuntiator esse, quòd Iesum & resurrectionem annuntiaret eis.*

19 *Et eum apprehensum ad Martium vicum duxerunt, dicentes, Possumúsne scire, quæ sit ista noua, quæ à te profertur, doctrina?*

20 *Noua enim quædam ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire quidnam velint hæc esse.*

21 *Athenienses autem omnes, & qui illic versabantur hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi ad dicendum vel audiendum aliquid noui.*

16 *Incandescebat.* Tametsi Paulus quocunque venerat, strenue exequebatur quod sibi iniunctum sciebat esse docendi munus: Lucas tamen Athenis magis fuisse accẽsũ refert, quia videbat idololatriã magis illic, quàm vulgò in aliis locis regnare. Erat quidẽ totus mũdꝰ idolis tũc refertus: nusquã purus Dei cultus: vbique verò innumera superstitionum portenta. sed Athenas Satan dementauerat præ aliis vrbibus, vt maiore insania ferrentur homines ad impios suos & peruersos ritus. Atque hoc notatu dignũ est exemplum, Vrbem quæ sedes ac domiciliũ erat sapientiæ, fons omnium artium, mater humanitatis, cæcitate & dementia alias omnes superasse. Scimus quibus encomiis vno consensu acuti doctíque homines eam celebrauerint. & ipsa sibi vsq; adeò placebat, vt barbaros duceret, quoscunque non expoliuerat. Atqui Spiritus sanctus totum mundum ignorantiæ damnans ac stuporis, illos omnes liberalis scientiæ magistros insolito furore fascinatos fuisse dicit. vnde colligimus, quid in rebus diuinis valeat hominum acumen. Nec dubium est, quin Deum Athenienses passus fuerit in extremam vecordiam prolabi, vt documento essent omnibus seculis, totam humanæ mentis perspicaciam literis & doctrina adiutã, vbi ad Dei regnũ ventum est, nihil quàm desipere. Habebãt haud dudiè suos prætextus, quibus fictitios suos cultus quantumuis præposteros ac vitiosos excusarent. Et tamen certum est, nõ modò puerilibus & friuolis nugis lusisse, sed crassis fœdisque præstigis pudendum in modum fuisse delusos, non secus acsi communi sensu priuati, prorsúsque hebetes ac bruti forent. Sicuti autem discimus qualis ab humano sensu religio prodeat, ac hominum sapientiam nihil aliud quàm errorum omnium officinã esse: ita sciamus Atheniẽses sua superbia ebrios turpius reliquis errasse. Vetustas vrbis illos inflabat

stabat, amœnitas & pulchritudo: vt deos inde genitos esse iactarent. Quum ergo Deum e cælo detraherent, vt facerent vrbis suæ indigenam: æquum fuit vsque ad vltimos inferos demergi. Quicquid sit, æterna infamia hic à Spiritu Dei notatur humanæ sapientiæ vanitas: quia vbi præcipuam habuit sedem, illic densiores fuerunt tenebræ: grassata est maxime idololatria: & Satan maiore licentia mentes hominum suis ludibriis circumegit. Nunc veniamus ad Paulum. Dicit Lucas, cum vrbem cerneret idololatriæ sic addictam, spiritum eius fuisse accensum: vbi non simplicem indignationem illi tribuit, nec tantum dicit offensum tali spectaculo: sed exprimit insolitum feruorem piæ sanctæque iracundiæ, qui zelum eius acuit, vt se feruentius ad opus accingeret. Atque hic duo obseruanda sunt. Nam quòd excanduit Paulus cùm videret impiè profanari Dei nomen, & purum eius cultum corrumpi: eò testatus est sibi nihil esse pretiosius Dei gloria. Atque hunc zelum magis inter nos vigere decebat, quemadmodum habetur Psal. 69. 10, Zelus domus tuæ comedit me. Est enim communis piorum omnium regula, vt quoties Patrem suum cælestē dedecore affici vident, grauiter vrantur: sicuti 2. Pet. 2. 8, pium virum Loth, quia mederi fœdissimis sceleribus non poterat, Petrus tradit excruciasse cor suū. Doctores autem præ aliis feruere decet: quemadmodum Paulus, 2. Cor. 11. 2, se zelotypum esse dicit, vt Ecclesiam in vera castitate retineat. qui verò Dei contumeliis non tanguntur, nec eas secure modò dissimulant, sed prorsus negligunt, inter eius filios minime censeri merentur, qui non saltem tantum honoris deferu... ...que terreno patri. Secundò no... ...um est, non ita excanduisse, vt desperatione fractus concideret: qualiter videmus plerosque adeò non incalescere, si quando vident Dei gloriam impiè violari, vt dolorē & gemitum profitendo, tamen magis profanescant cum reliquis, quam eos corrigere studeant. Interim obtendunt ignauiæ suæ speciosum colorem, quod nolint sine profectu tumultuari. Irritos enim putāt fore suos conatus, si cōtra violentā populi cōspirationē luctetur. Paulus verò nō solū tædio nō frangitur, vel difficultati succūbit, vt docendi munus abiiciat: sed acriore stimulo pungitur ad pietatem asserendam.

17 *Cum iudæis & religiosis.* Ordinarium Paulo erat vbicunque Synagogas habebāt Iudæi, illinc facere exordium, & Christū suæ genti offerre. Secundus inde gradus ad Gentiles erat, qui gustata Legis doctrina, quanuis nondum vera pietate rite imbuti essent, colebant tamen Deum Israel, & discendi cupidi, non respuebāt quæ ex Mose & Prophetis scirent desumpta esse. quia autem talis docilitas ingressus erat ad fidem, imò quoddam fidei initium, honorifico titulo eos dignatur Spiritus, qui primis tantùm rudimentis leuiter aspersi, propius ad verū Deū accesserant: Religiosi enim vocantur. Sed meminerimus hac nota discerni ab aliis, vt in nihilum redigatur tota mundi religio. Vocantur specialiter Dei cultores, qui nomen dederunt Deo Israel: illis solis tribuitur religio. ergo nihil aliis fit reliquum, præter ignominiam atheismi, vtcūque in superstitionibus anxie se torqueant. Et meritò: quicquid enim splēdoris ostētent idololatræ, si excutiatur interior eorum affectus, nihil illic reperietur præter horribilem Dei contemptum: merúmque esse fucum patebit, quòd se idolis blandiri simulant.

18 *Disceptabant cum eo.* Nunc subiicit Lucas certamē fuisse Paulo cū Philosophis: non quòd data opera eos fuerit aggressus, cùm sciret ad rixas tātum & cauillationes natos esse: sed præter animi sui consilium, ad talem conflictū raptus fuit. sicuti pios doctores Paulus ipse, Tit. 1. 9, armis spiritualibus instructos esse iubet, quibus veritatem fortiter defendant, siqui se hostes contrà opponunt. Neque enim semper in arbitrio nostro est, eligere quibus cum agamus. sed Dominus sæpe homines præfractos & importunos surgere patitur, qui nos exerceāt, & ex quorum contradictione melius veritas eluceat. Nec dubium est quin Epicurei, pro solita sua proteruia, vexarint sanctū virum: Stoici etiā argutis suis captionibus freti, cō-

tumaciter insultauerint. Exitus tamen ostendet eum sophisticè nō disputasse, nec abreptū fuisse ad inutiles λογομαχίας: sed modestiam, quam alibi præcipit, seruasse. ac nobis omnino sic agendum est, vt futiles argutias parcè & grauiter refutando, quod solidum est profe ramus: sempérque cauendum est periculum, ne ambitio vel ostentandi ingenii libido, nos superfluis & profanis cōtentionibus inuoluat. Porrò duas sectas commemorat Lucas, quæ cùm ex diametro inter se essent oppositæ, contrariis tamen vitiis laborabant. Epicuræi nō tantùm spernebāt bonas & ingenuas artes, sed ex professo oderant. Eorum philosophia erat Solem fingere bipedalem, mundum ex atomis conflatū: atque ita ludendo, admirabile artificiū quod in mundi fabrica cernitur, delere. si centies conuicti forent, nihilo plus verecundiæ erat quàm in canibus. Quanuis vno verbo concederēt esse deos: fingebant tamen otiari in cælo, & vacare lautitiis, soláque ignauia beatos esse. Mundum sicuti diuinitus creatum esse negabant, quemadmodum nuper attigi: ita res humanas temerè volvi fingebant, non gubernari cælesti prouidentia. Voluptas illis erat summum bonum: non obscœna quidē & effrænis, sed tamen quæ suis illecebris homines iam sponte ad carnis indulgentiam propensos magis ac magis corrumperet. Animarum immortalitas instar fabulæ illis erat. Ita fiebat, vt liberaliter corporibus indulgere permitterent. Stoici, quanuis Dei prouidentiæ mundum subesse dicerent, postea tamen absurdo figmento, vel potius delirio, adulterabant illud suæ doctrinæ caput. neque enim fatebantur Deum consilio, iustitia & virtute mundum regere: sed labyrinthum fabricabant ex causarum complexu, vt Deus ipse fati necessitate constrictus, cùm cæli machina violenter ferretur: qualiter Poetæ Iouem suum aureis compedibus alligant: quia ipso aliud agente dominentur fata. Quanuis summum bonum locarent in virtute. quid esset vera virtus minimè tenebant. & homines inflabant superba confidentia, vt se Dei spoliis ornarent. Etsi enim ab omnibus exinanita est Spiritus sancti gratia: nullius tamen sectæ fastuosior iactantia fuit. Non alia illis fortitudo, quàm ferrea immanitas. Ergo admirabilis vis Spiritus in Paulo fuit, qui medius inter tales belluas, quæ illum huc & illuc distrahere tentabant, firmus in solida Euangelii synceritate stetit: & fixo pede tam caninam petulantiam prioris sectæ quàm fastum & subdolas alterius captiones sustinuit. Cæterùm, hinc clarius adhuc perspicimus, quàm malè cum cælesti sapientia carnis prudentiæ conueniat. Etsi enim totum vulgus Euāgelio infensum erat: Philosophi tamen in eius oppugnatione duces vel antesignani fuerunt. Nam in illis præcipuè extitit quod Paulus ipse, 1 Cor. 1. 21, de carnis sapiētia prædicat, Cruci Christi esse inimicam: vt nemo idoneus ad discenda Euangelii rudimenta esse queat, nisi qui se illa prius abdicauerit.

Alii dicebant. Duas hominum species proponit Lucas: ambas quidem valde remotas à pietate: quorum tamen vana est longè deterior. Qui iterum audire cupiunt quod nouum appellant, primùm non recto discendi studio, sed vana curiositate aguntur. deinde parum honorificè sentiunt de verbo Dei, quod profanæ nouitatis loco habent. Quia tamen aures præbent, & quidem animis suspensi, donec res melius cōperta fuerit, nō prorsus sunt desperati. Alii verò superbè respuēdo quod offertur, imò cōtumeliosè dānādo, ianuā salutis sibi præcludūt. Nā ex ingenti fastu erupit hoc cōuitiū, Quid sibi vult spermologus iste? Quia neque audire dignantur Paulum, & cōtumeliosè repudiant, ac si quispiā triuialis esset nugator. Adde quòd non inconsidedato zelo abhorrent ab eius doctrina: sed ex professo calcant quod de religione affertur, licet adhuc incognitum: quia pudet ex homine obscuro quicquam discere, qui se hactenus gloriati fuerant totius esse orbis magistros.

Nouorum dæmoniorum annuntiator. Dæmonia non in malam partem accipiūt, vt Scriptura solet: sed pro diis minoribus aut Geniis, quos censebant inter summum Deū & homines esse medios. quorum multa subinde fit mentio apud

Platonem. Quantùm ad summam rei spectat, notandum est noua illis dæmonia videri, quæ Paulus de Christo & resurrectione dixerat. vnde colligimus, his maximè notis discerni fidem nostrā à Gentium superstitionibus, quòd proponit Christum vnū Mediatorem: quòd ab eo solo petendam esse salutem docet: quòd in eius morte expiationem quærere iubet, qua reconciliemur Deo: quòd Spiritu eius renouari ac refingi homines docet, qui ante profani erant & peccato mancipati, vt iustè sanctéque viuere incipiant. deinde quòd à talibus exordiis, quibus spirituale esse Dei regnum constat, tandem in spem futuræ resurrectionis mentes nostras attollit. nam de aliis etsi non purè disserant Philosophi, aliquid tamen attingunt. quinetiam de vita æterna & immortalitate animæ multus apud eos sermo, de fide uerò quæ gratuitam in Christo reconciliationem ostendit: & regeneratione, qua Spiritus sanctus imaginem Dei in nobis instaurat: de inuocatione Dei, de vltima resurrectione, perpetuum silentium.

19 *Ad Martium vicum duxerunt.* Tametsi iudiciale forum erat, non tamen significat Lucas tractum in ius fuisse Paulum, vt causam diceret coram Areopagitis: sed illuc fuisse adductum, vbi maior solebat esse populi frequentia, vt publicè in celebri conuentu seria haberetur disputatio. Atque vt demus ductum fuisse Paulum ad tribunal: exitus tamen ostendit non fuisse oblatum iudicibus: sed liberè quasi pro concione locutum esse. Cæterùm, quod paulò pòst subiicitur de natura & moribus Atheniensium, satis ostendit curiositatem eorum fuisse in causa, vt talis audientia daretur Paulo: vt tam celebris locus illi ad prædicandum Christum pateret: vt tam multi accurrerent. nam alibi crimen fuisset capitale, coacto populi cœtu concionari in foro vel loco publico. illic verò quia ob immodicum nouitatis studium patebat nugigerulis garriendi licentia: Paulo data fuit libertas vt de fidei misteriis rogatus dissereret.

Ad nihil aliud vacabant. Duo vitia quæ recenset Lucas, perpetuò ferè simul cohærent. Raro enim contingit, vt qui rerum nouarum cupidi sunt, non sint iidem & garruli. verissimum enim est illud Horatii, *Percunctatorem fugito, nam garrulus idem est.* Et certè videmus curiosos similes esse doliis pertusis. vtrumque porrò vitium ex otio natum erat: non tantùm quia Philosophi disputando totos dies terebant: sed quia vulgus ipsum nimis ad res nouas procliue erat: nec quisquam erat tam sordidus illic opifex, qui non se ingereret ad ordinandum Græciæ statum. Et certè quod hic dicit Lucas, vno consensu testantur omnes ferè Græci Latiníq; scriptores, nihil vel cupidi⁹, vel leuius, vel proteruius illo populo. Quamobrē nunquā in ea vrbe, quæ tamen scientiarum omnium magistra erat, certum potuit constitui regimen. Itaque in summa potentia, non tamen diuturna fuit libertas: neque vnquam satagendi & tumultuandi modum fecerunt, donec se & totā Græciam perderent. Rebus etiam collapsis non destiterunt à sua audacia. ideo Cicero eorum stultitiam ridet, quòd nō minus ferociter decreta sua tun cedebant, quàm cùm Græciæ imperio potiebantur. Iam etsi inter homines curiosos exigua erat spes profectus: Paulus tamen occasionem non neglexit, si quos fortè ex magna turba lucrifacere Christo posset. nec verò hæc vulgaris fuit Euangelii gloria, in loco vrbis nobilissimo, & quasi theatro communi. refellere & palam coarguere fictitios omnes cultus, qui ad hunc vsque diem illic regnauerant.

22 *Stans autem in medio Martii vici, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video.*

23 *Præteriens enim & contemplans religiones vestras, inueni & aram in qua scriptum erat,* Ignoto Deo. *Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio uobis.*

24 *Deus qui fecit mundum, & omnia quæ in eo sunt, hic cæli & terræ quum sit Dominus, non in manu factis templis habitat:*

25 *Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo: cum ipse det omnibus vitam & halitum per omnia.*

22 *Viri Athenienses.* Concionẽ hàc Pauli in quinque membra partiri licet. Tametsi enim breuiter tantùm attigit Lucas, quæ ille multis verbis disseruit: summam tamen complexum fuisse non dubito: vt nullum ex præcipuis capitibus prætermiserit. Primum superstitionis insimulat Paulus Athenienses, quòd deos suos fortuitò colant. deinde naturalibus argumentis quis & qualis sit Deus ostendit, & quo modo rite colatur. Tertiò, inuehitur in hominum stuporem: qui cùm in hunc finem creati sint, vt opificem ac factorem suum agnoscãt, oberrant tamen quasi cæci in tenebris. quartò, admonet nihil esse absurdius, quam Deum statuis vel picturis figurare, cùm mens hominis vera sit eius imago. tandem ad Christum & mortuorum resurrectionem quinto loco descendit. Quatuor enim illa capita generatim tractare operæpretium fuit, antequam ad fidem Euangeli descenderet.

Quasi superstitiosiores. δεισιδαιμονίαν, Græci sæpe in bonam partem accipiut. interdum tamen immodicum metum significat, quo se anxiè torquent superstitiosi homines, dum sibi fabricãt inanes scrupulos. Sensus autem huius loci videtur hic esse, quòd modum excedant Athenienses in colendo Deo, vel quale opus esset temperamentum non teneant. acsi diceret, inconsideratè eos facere, quòd se fatigent per obliquos circuitus. hoc quantum ad vocem spectat. de re sic habendum est, Omnes Atheniensiũ cultus hac vna ratione vitiosos esse probat: quia incerti, quósnam colere deos debeant, fortuitò & temerè suscipiant varios ritus, & quidem modo non adhibito. Nam qđòd ignotis diis altare erexerant, signum erat nihil ipsos tenere certi. habebant quidem ingentem deorum turbam, de quibus multa fabulabãtur: sed dum illis permiscent ignotos deos, hoc ipso fatentur nihil de vera Diuinitate se habere compertum. Porrò, quisquis sine vlla certitudine Deum colit, sua tantum figmenta colit Dei loco. quantumuis sibi placeant creduli: nulla tamen sine scientia & veritate religio vel Deo probatur, vel sancta & legitima censeri debet. Imò quantumuis superbiant, quia tamen perplexi hærent in suis conscientiis, necesse est suo ipsorum iudicio conuictos teneri. Superstitio enim semper trepida est, ac subinde aliquid noui excudit. Videmus ergo quàm misera sit eorum conditio, qui certam veritatis lucem non habent: quia & apud se semper fluctuantur, & coram Deo ludunt operam. Notandum tamen est, incredulos, dum nunc voluntaria pertinacia se excæcant, nunc inter varios & multiplices æstus feruntur, secum ipsos pugnare. sæpe non modò sibi delicias faciunt: verùm si quis contra eorum ineptias mutire audeat, crudeliter in eum sæuiunt. sic eos fascinat diabolus, vt nihil putent esse melius, quàm quod ipsis arrridet. Interea si quis obiectus sit scrupulus, si quis surgat impostor, si quod nouum delirium emergat, non modò dubii alternant, sed sponte huc & illuc se raptandos offerunt. Vnde apparet, neque iudicio neque tranquillo mentis statu in recepto colendi Dei vsu acquiescere: sed torpere ebriis similes. Atqui tali stupore magis tolerabilis est anxietas, quæ incredulos sibi placere non patitur. denique quanquam non semper meticulosa est superstitio: variis tamen erroribus implicita, mentes inquietat, & cæcis tormentis pungit. Hinc factum erat, vt Athenienses deos ignotos cum domesticis miscerẽt, quos sibi putabant notos esse: quia vana opinione eos finxerant. Inde enim apparet inquietudo, quòd se nondum defunctos fatentur, vbi popularibus diis litarunt, qui

qui a maioribus traditi erant, & quos vocaruntindigetas & patrios. Ideo Paulus, vt conuellat quicquid falsæ persuasionis infixum erat eorum animis, hoc axioma sumit, Nescire ipsos quid colant, nec habere certum aliquod numē. nam si quem omnino Deum nouissent, eo contenti, nunquam delapsi fuissent ad ignotos: quādoquidē vna veri Dei cognitio abolendis omnibus idolis sufficit.

23 *Ignoto Deo.* Facilè quidem recipio aram hanc diis omnibus peregrinis dicatam fuisse: non tamen concedo quod dicit Hieronymus, Paulum sancta vafritie quod de pluribus scriptum erat, traxisse ad vnum Deum. nam cùm passim vulgata esset inscriptio, non fuit certè astutiæ locus. Cur ergo pluralem numerum mutauit? certè non vt circūueniret Athenienses: sed quia res ita ferebat, dixit se afferre doctrinam de quodam Deo ignoto. Post quam autem eos falli præfatus est, quòd nescirent quisnam colendus esset Deus, & in magna deorum congerie non haberent certum aliquod numen: nunc se insinuat, & fauorem conciliat suæ doctrinæ: quia iniquū erat reiici vel respui quod in medium proferebatur de nouo deo, cui iam sese addixerant: & longè præstaret prius habere cognitum, quàm temere adorare. Hoc modo iterum redit Paulus ad principium illud, Non posse Deum ritè ac piè coli, donec patefactus fuerit. Sed hic moueri potest quæstio, Quomodo cultum Athenis Deum fuisse dicat, qui omnes cultus repudiat à Legis suæ præscripto alienos: imò idololatriam esse pronuntiat, quicquid absque verbo suo comminiscuntur homines? Si nullum cultum Deus ratum habet, nisi consentaneum verbo suo, quomodo hanc laudem Paulus hominibus sine modo deliris tribuit, quòd Deum coluerint? Nam Christus Samaritanos damnans, hoc vno principio nititur & contentus est, quòd sine scientia Deum adorent. Ioan, 4.22. tamen Deum se Abrahæ colere iactabant. Quid ergo de Atheniensibus dicendum erit, qui sepulta extinctáque veri Dei memoria, in eius locum Iouem, Mercurium, Palladem, totámque illam colluuiem substituerant? Respondeo, Paulum hîc minimè laudare quod fecerant Athenienses: sed ex eorum affectu, quamuis vitiosus fuerit, liberā docēdi materiā captare

24 *Deus qui fecit mundum.* Consilium Pauli est, docere qualis sit Deus. Porrò quia illi negotium est ac sermo cum hominibus profanis, probationem sumit ab ipsa natura: Scripturæ enim testimoniis frustra pugnasset. Hoc propositum sancto Apostolo fuisse dixi, vt Athenienses ad verum Deum adduceret. nam Diuinitatem aliquā esse persuasi erant: tantùm corrigēda erat præpostera religio. Vnde colligimus per flexuosas ambages errare mundum, imò in labyrintho versari, quandiu regnat confusa de natura Dei opinio. Nā hæc demum vera pietatis regula est, distinctè tenere quisnam sit Deus quem colimus. Si quis de religione in genere tractare velit, hoc erit primum caput, Esse aliquod numen, cui debetur cultus ab hominibus. sed quia id controuersia carebat, Paulus ad secundum caput descendit, Debere ab omnibus figmentis discerni verum Deum. Ita exordium facit à definitione Dei, vt inde probet quomodo sit colendus: quia alterum ex altero dependet. vnde enim tot præposteri cultus, tantáque in illis subinde augendi temeritas, nisi quia Deum sibi proprio arbitrio homines fabricarunt? Nihil autē magis procliue, quàm adulterare purū Dei cultū, vbi homines ex suo sēsu & ingenio Deū æstimāt. quare ad destruendos omnes vitiosos cultus nihil aptius est: quàm hoc exordium sumere, Qualis sit Dei natura. Sic etiam ratiocinatur Christus, Ioh. 4.24, Deus spiritus est: ergo cultores non alios probat, nisi qui spiritualiter eum colunt. Et sanè non subtiliter disputat de arcana Dei essentia: sed ab operibus demonstrat, quænam vtilis sit eius cognitio. Quid autem inde colligit Paulus, quòd Deus creator est mundi, opifex & dominus? nempe eum non habitare in templis manu factis. nam cùm ex creatione mundi constet vltra cæli & terræ fines diffusam esse iustitiam Dei, sapientiam, bonitatem & potentiam: sequitur nullis locorū spatiis includi ipsum posse. Videtur tamen superuacua fuisse hæc demōstratio, quòd exceptio in prōptu foret, statuas

& imagines locari in templis ad testandam Dei præsentiam: neminem verò tam crassum esse, quin Deum omnia impiere sciret. Respondeo, verû esse quod paulò ante admonui, Idololatriam secum pugnare. Deos se precari dicebant increduli ad eorum simulachra: sed nisi Dei numen ac virtutem alligassent simulachris, an inde sperassent auxilium? an illuc suas preces & vota direxissent? hinc etiam factum est, vt templum vnû aliis esset sanctius. Delphos currebant. vt inde peterent Apollinis oracula: Minerua Athenis sedem & domicilium habebat. Videmus nunc Pauli verbis falsam opinionem perstringi, qua semper fere delusi fuerunt homines. quod Deû carnalem fingebant. Hic primus est aditus in rectam Dei notitiam, si extra nos egredimur, nec ipsum metimur mentis nostræ captu. imò nihil de eo pro sensu carnis nostræ imaginamur: sed statuimus eum supra mundum, & à creaturis discernimus. à qua sobrietate totus semper mundus procul abfuit: quia ingenita est hominibus hæc prauitas, vt Dei gloriâ suis figmentis deforment. Nam vt sunt carnales & terreni, habere volunt qui naturæ suæ respondeat. deinde pro sua audacia figurant qualem possunt capere: Talibus figmentis corrumpitur syncera & liquida Dei cognitio: imò eius veritas sicut Rom. 1. 25, dicit Paulus, vertitur in mendacium. Quisquis enim supra mundum non conscendit, inanes vmbras & spectra apprehendit Dei loco. Porrò nisi fidei alis euehimur in cælum, nos in propriis cogitationibus euanescere necesse est. nec mirum est Gentiles crassis istis præstigiis fuisse delusos, vt Deum è cælesti suo solio detractum mundi elementis includerent: quum idem Iudæis acciderit, quibus tamen Deus spiritualem suam gloriam patefecerat. Neque enim frustra eos obiurgat Isa. 66. 1, quòd Deum includant templi parietibus. Et hoc vitium seculis omnibus inter eos grassatum esse, colligitur ex concione Stephani, quam Lucas Suprà capite septimo, versu quadragesimo nono retulit. Si quis Iudæos, quorum crassitiem exagitat Spiritus sanctus, rogasset, nunquid putarent Deum suo templo esse inclusum: fortiter negassent tam crasso errore se teneri. Sed quia neque supra ocularem templi conspectum mentibus surgebant, & templo confisi, Deum quasi sibi deuinctum esse gloriabantur: meritò Spiritus eos arguit, quod eum têplo non secus ac hominem mortalem alligent. est enim illud verum quod iam dixi, superstitionem sibi esse contrariam & in varias imaginationes diffluere. Nec verò hodie alia suppetit Papistis defensio, quàm qua olim Gentiles & Iudæi suos errores vtcunque fucare vel tegere conati sunt. In summa, superstitiò Deum in templis manu factis habitare fingit. non quòd tanqnam in ergastulis captiuum tenere velit: sed quia Deum carnalem somniâs, numen idolis affingit, & Dei gloriam ad externas species transfert. Verùm si Deus in templis manu factis non habitat: quorsum tot Scripturæ locis testatus est Deus se inter Cherubim sedere, 2. Reg. 19. 15, Psal. 80. 2. & templum sibi esse æternam quietém Psalmo. centesimo, trigesimosecundo. 14. Respondeo, sicuti loco affixus non erat, ita nihil illi fuisse minus propositum, quàm populum suum terrenis symbolis affigere: quin potius ad eos descendit, vt sursum ad se attolleret. Ideo perperam templo & arca abusi sunt, quos earum rerum intuitus sic occupauit, vt subsisterent in terra, & à spirituali Dei cultu discederent. Hinc videmus longum fuisse discrimen inter præsentiæ diuinæ symbola, quæ sibi homines temere finxerunt, & quæ fuerunt diuinitus ordinata: quia deorsum semper inclinant homines, vt Deum apprehendant carnali modo: Deus autem verbi sui ductu sursum eos attollit. tâtùm intermedia symbola adhibet, quibus familiariter tardis hominibus se insinuat, donec gradatim in cælos conscendant.

25 *Nec manibus humanis.* Eadem quæ nuper de templo soluta est quæstio, nunc de ceremoniis obiici potest. videtur enim quod Paulus damnat in Gêtiû ritibus, ad cultus Legis Mosaicæ posse transferri. Sed non difficilis est solutio, quòd Dei cultum fideles nunquam in ceremoniis propriè constituerint: sed tantùm adminicula esse duxerint, quibus pro sua infirmitate se exercerent. Quum Deo mactarent pecudes, offerrent

rent panem & libamina, luminaria accenderent, pietatem in his rebus sciuerunt non esse positam: sed talibus rudimentis adiuti, ad spiritualem Dei cultum semper intuiti sunt, & illum vnum habuerunt in pretio. Et Deus pluribus locis apertè clamitat, nihil externum aut visibile se morari, ceremonias per se nullius momenti habendas, nec se aliter quàm fide, pura conscientia, precibus & gratitudine coli. Quid porrò Gentiles? nempe cùm erigerēt statuas, thus adolerent, ludos ederent, ac sternerēt puluinaria sua idolis, se optimè pietatis officiis defunctos putarunt. Subsannant quidem non modò interdum Philosophi, sed etiam poetæ vulgi ineptias, quòd perperā in ceremoniarum pompa & splendore Dei cultum statuat. Vt innumera testimonia omittam, notum est illud Persii:

Dicite Pontifices, in sacro quid facit aurum?
Nempe hoc quod Veneri donata à virgine puppa.
Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messala lippa propago,
Compositum ius, fásque animi, sanctósque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.
Hoc cedo vt admoueā tēplis, & farre litabo.

Nec dubium est, quin Deus tales voces profanis hominibus expresserit, quæ ignorantiæ prætextum tollerent. Sed facilè apparet eos qui sic loquebantur, ad communem insaniam statim relapsos esse: imò nunquam penetrasse in eorum animos quid hoc sibi vellet. nam etsi fateri coguntur qui perspicacia supra vulgus pollent, nudas ceremonias nullo esse in pretio. hæc tamen illis fiducia nunquā excutitur, quin sibi persuadeāt illas partem esse diuini cultus. Proinde quò diligentius talibus ludicris incumbunt, se pietatis officiis probè defungi non dubitant. Quòd ergo ceremoniis, aliísque externis rebus Deum placari existimant cuncti mortales à summo ad infimum, propriísque operibus erga eū defungi volūt, id refutat Paulus. Ratio etiam additur, quòd cùm sit cæli & terræ Dominus, nulla re indiget, quod cùm vitam & halitum largiatur hominibus, nihil vicissim recipere ab ipsis possit, quid enim de suo afferant, qui bonorum omnium indigi nihil habēt nisi ex gratuita eius beneficentia? imò qui nihil sunt, nisi ex mera eius gratia: mox in nihilum redigendi, si spiritum quo viuūt, subducat. vnde sequitur non modò socordes, sed nimis superbos esse, si se cū operibus manuum suarum ad Deum colendum ingerunt. nam quòd eleemosynas & charitatis officia pronuntiat sacrificia esse boni odoris, à præsenti causa discerni debet, vbi tantùm de ceremoniis agitur, quas increduli Deo spiritualis cultus vice obtendunt. Per vitam & flatū notatur vita spirabilis, vel animalis, vt loquuntur. In clausula sententiæ tametsi hodie quidam Græci codices in hanc lectionem consentiunt, κατὰ πάντα, hoc est, per omnia: mihi tamē videtur melius quadrare quòd reddidit vetus Interpres: καὶ τὰ πάντα & omnia: quia & clarius est, & pleniorem doctrinam cōtinet. Inde enim melius colligitur homines nihil habere propriū. Et suffragantur etiam Græca quædam exemplaria.

26 Fecitque ex vno sanguine omne genus hominum, vt inhabitaret super vniuersam faciem terræ, definiuitque præstituta tempora, & terminos habitationis eorum:

27 Vt quærerent Deum, si fortè palpent eum & inueniant: quanuis non longè absit ab vno quoque nostrum.

28 In ipso enim viuimus, mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratum poetarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.

29 *Genus ergo cùm simus Dei, nō debemus existimare auro, vel argento, vel lapidi sculpto arte & cogitatione hominis numen esse simile.*

26 *Fecitque ex vno sanguine.* Iam Paulus quorsum conditum fuerit humanum genus Athenienses admonet, vt hoc modo inuitet atque hortetur ad cōsiderandum vitæ suæ finem. Hæc sanè turpis est hominum ingratitudo, quum vita communi fruantur omnes, non reputare quorsum Deus illis viuere dederit. Atqui belluinus hic stupor maiorem partē occupat, vt minimè reputent cur in mundo locati sint, nec illis in mentem veniat cæli terræque opifex, cuius bona ingurgitant. Ergo Paulus postquam disseruit de natura Dei, hanc admonitionem opportunè inserit, debere homines sedulò ad Dei notitiam attendere: quia ideo conditi sunt, & ad hunc finem nati. Breuiter enim hanc illis viuendi causam assignat, vt Deum quærant. Porrò quia non vna in mundo religio vigebat, sed distractæ erant Gentes in varias sectas, varietatē istam ex corruptela natam esse admonet. Huc enim spectat meo iudicio quod dicit, Ex vno sanguine fuisse omnes creatos. Debuerat enim consanguinitas & eadem generis origo, vinculum esse mutui inter eos consensus. atqui religio est quæ maximè conciliat homines vel dissociat: vnde sequitur à natura desciuisse, qui ita in religione & Dei cultu sunt discordes. quia ex quocunque oriūdi sunt loco vel quācunque mūdi plagam incolant, vnus tamen omnium est fictor & pater qui vno consensu ab omnibus quærendus est. Et certè neque locorum distantia, neque fines regionum, neque morum diuersitas, neque vlla diuortii inter homines causa Deum sui dissimilem facit. In summa docere voluit naturæ ordinem fuisse violatū, quū religio inter eos diuulsa fuit, ac dissipationem, quæ inter ipsos apparet, testimoniū esse euersæ pietatis: quia à Deo cōmuni Patre defecerint, ex quo omnis cognatio dependet.

Vbi habitaret. Perstringit suo more Lucas concionis Paulinæ summam. Cæterùm, minimè dubium est, quin Paulus ostēderit primùm homines quasi in theatro hic esse positos, vt sint operum Dei spectatores: deinde verba fecerit de prouidentia Dei, quæ in tota mundi gubernatione se profert. nam cùm dicit Deum præordinata tempora definire, & terminos habitationis, intelligit eius manu & consilio hunc mundum regi, non autem fortuitò volvi res humanas, sicuti profani homines somniāt. Atque ita ex paucis Lucæ verbis colliginus, Paulum res maximas complexum esse. nam quum dicit, Prius ordinata fuisse ab eo tempora: testatur illi fuisse decretum ante conditos homines, qualis futura esset eorum conditio. Quum varias fieri in terra inclinationes cernimus, cùm occurrunt regnorum interitus, terrarum mutationes, vrbium ruinæ, gentium excidia, vel factum vel fortunam, stultè imaginamur in his rebus dominari. Atqui Deus hoc loco per os Pauli testatur prius suo consilio fuisse fixum, quàm diuturnum cuiusque populi statū esse vellet, & quibus finibus singulos contineri. Quòd si certum illis tempus statuit, & fixit regionum limites: nō dubium est, quin totum vitæ ipsorum cursum disposuerit. Notandum autē quòd Paulus non modò nudam præscientiā & frigidam speculationem, vt inscitè faciunt plerique, Deo tribuit: sed eorum quæ accidunt causam statuit in eius cōsilio & nutu. nō enim dicit solùm præfixa tempora, sed προτεταγμένα, hoc est, disposita quo placuit ordine. Quum verò simul addit Deum ab initio definisse quæ antè ordinauerat, sensus est, ipsum manus suæ virtute exequi quæ consilio suo decreuit, secundum illud Psal. 115.3. Deus noster in cælo omnia quæ voluit fecit. Nunc videmus, sicuti in castris sua cuique turmæ & decuriæ distincta est statio, ita in terra locatos esse homines, vt singuli populi suis finibus contenti sint, & in ipsis populis suum quisque domiciliū incolat. Cæterùm, quāuis grassata subinde fuerit ambitio, multi praua cupidine incensi, fines suos transilierīt: nunquā tamē effecit hominū libido, quin Deus ex arcano suo sāctuario omnes euentus

netus moderatus sit. nã etsi tumultuãdo in terra videntur cælu aggredi, vt Dei prouidentiam euertant: coguntur tamen, velint, nolint, eam potius stabilire. Sciamus ergo per varios turbarum circuitus ita volui mundum, vt Deus in finem quẽ statuit omnia tãdem referat.

27 *Vt quærerent Deum.* Duo sunt huius sententiæ membra: nempe quòd hominis officium sit Deum quærere: deinde, quòd Deus ipse obuiam prodeat, & se tam manifestis signis conspicuum reddat, vt nulla sit nobis ignorantiæ excusatio. meminerimus ergo vita hac perperam abuti, & terræ habitatione indignos esse, quicunque ad Deum quærendum studia sua non applicant. acsi singulæ brutorum animalium species ab inclinatione sibi naturaliter indita desciscerent: quod meritò mõstrosum duceretur. Et certè nihil absurdius est, quàm vt authorem suum ignorent, qui in hunc maximè vsum intelligentia donati sunt. Præcipuè verò notanda est Dei bonitas, quòd tam familiariter se insinuat, vt palpari à cæcis quoque possit. Quò magis pudẽda est & minus tolerabilis hominum cæcitas, qui in tam clara & perspicua manifestatione, nullo præsentiæ Dei sensu tãguntur. Quocunque vertant oculos sursum ac deorsum, necesse est vt in viuas, & quidem innumeras diuinæ potentiæ, sapientiæ, bonitatis imagines incurrant. neque enim obscurè suam gloriam adumbrauit Deus in mundi opificio: sed tam illustres notas vbique insculpsit, vt à cæcis quoque palpando agnosci possent. vnde colligimus homines non cæcos modò esse, sed stupidos, quando tam præclaris documẽtis adiuti nihil proficiũt. Hîc tamen suboritur quæstio, nunquid naturaliter ad veram & liquidam Dei notitiam peruenire queant homines. innuit enim Paulus non nisi per eorum ignauiam stare, quo minus sentiant Deum præsentem: quia vt oculos claudant ipse tamen sit quasi palpabilis. Respondeo, talem eorum ignorantiæ & stupori prauitatem mixtam esse, vt recti iudicii expertes, sine vero sensu prætereant quæcunque in cælo & terra gloriæ Dei signa palàm refulgent. imò cùm vera Dei cognitio singulare sit ipsius donum: & fides, qua sola rite cognoscitur, non nisi ex Spiritus illuminatione procedat: sequitur sola natura duce nõ posse illuũ penetrare mentes nostras. nec sane Paulus de hominum facultate hic disserit: sed tantum admonet esse inexcusabiles, dum in tam clara luce cæcutiunt: sicuti loquitur Rom.1.20. Quanuis ergo in Deo inuestigando deficiunt hominum sensus, nullum tamen culpæ prætextum habent, quòd cum se attrectandum præbeat, manent tamen attoniti. Qua de re plura diximus, Suprà, 14.17.

Quanuis non longè absit. Quo magis constringat hominum prauitatem, Deum longis ambagibus vel laborioso itinere quærendum esse negat: quia illum quisqe in seipso inueniet, si modò attendere velit. qua experientia conuincimur culpa non carere nostram hebetudinem, quam tamen ex Adæ labe contraximus. Quanuis enim nullus mundi angulus aliquo gloriæ Dei testimonio vacuus sit: nihil tamen opus est extra nos egredi, vt eum apprehendamus. sua enim virtute intus vnunquenque nostrum sic afficit, vt prodigio similis sit nostra stupiditas, quòd eum sentiendo non sentimus. Hac ratione quidã ex Philosophis hominem vocarunt μικρόκοσμον: quòd præ aliis omnibus creaturis specimen sit gloriæ Dei, innumeris miraculis refertum.

28 *In ipso enim.* Fateor Apostolos iuxta Hebraicam phrasim, particulam *in* sæpe accipere loco *per*: sed quia locutio hæc, Quòd in Deo viuamus, magis emphatica est, ac plus exprimit, eam mutare non placuit. neque enim dubito quin significet Paulus nos in Deo quodammodo contineri, quia sua in nobis virtute habitat. atque ideo sese à creaturis omnibus Deus ipse nomine Iehouæ separat, vt sciamus propriè loquendo ipsum esse solum: nos verò in eo subsistere, quatenus suo nos Spiritu vegetat & sustinet. Nam per omnes mundi partes diffusa est vis Spiritus, quæ tueatur eas in suo statu: cælo & terræ vigorem quem cernimus, animantibus etiã motũ suppeditet. non qualiter phrenetici homines deorũ plena esse õnia nugãtur, imò lapides esse deos: sed

quia admirabili Spiritus sui vigore & instinctu Deus quæcunque ex nihilo cōdidit, conseruat. Cæterùm, hic peculiariter fit hominum mentio, quia dixerat Paulus nō procul illis quærendum esse Deum, quem intus habent. Porrò, cùm vita hominum excellentior sit motu, & motus essentiæ præstet: quod præcipuū erat, Paulus summo loco posuit, vt gradatim ad essentiam descenderet, hoc sensu, non modò nulla nobis nisi in Deo vita suppetit, sed ne motus quidem: imò nec essentia, quæ vtroque est inferior. Dico vitam in hominibus præcellere: quia non modò sensum & motum habēt cum brutis pecudibus communem, sed ratione & intelligētia præditi sunt. Quare meritò Scriptura singulare istud donum quo nos Deus ornauit, proprio elogio seorsum celebrat. Ita apud Ioh. 1.4, vbi de vniuersa creatione facta est mentio, seorsum non abs re additur, vitam fuisse lucem hominum. Nunc videmus omnes qui Deum ignorant, seipsos nescire: quia Deum non modo in eximiis mentis suæ dotibus præsentem habent, sed in ipsa essentia: quia non nisi in Deum competit esse, reliqua omnia in eo subsistunt. Hic etiam locus docet, nō ita semel conditum fuisse mundum à Deo, vt postea ab opere suo discederet: sed virtute eius stare, & eundem esse perpetuum gubernatorem qui semel creator fuit. Hæc nobis assidua vegetatio probè meditanda est, vt singulis momentis veniat Deus nobis in mentem.

Quidam vestratium Poetarum. Citat hemistichion ex Arato, non tam authoritatis causa, quàm vt pudorem Atheniensibus incutiat: tales enim poetarum sententiæ non ex alio fonte, quàm à natura & communi ratione fluxerunt. Nec verò mirum est, Paulum, cui sermo erat apud homines incredulos & veræ pietatis ignaros, Poetæ testimonio vti, in quo extabat eius notitiæ confessio, quæ naturaliter humanis mentibus indita est ac insculpta. Longè dissimilis est Papistarum ratio. sic enim hominum testimoniis nituntur, vt Dei oraculis opponant: nec modò Hieronymum, vel Ambrosium, & reliquos sanctos Patres fidei magistros statuunt: sed putidis suorum Paparum responsis non secus obstringere nos volunt, acsi Deus loquutus foret. quinetiam Aristoteli tantum dare authoritatis veriti nō sunt, vt in scholis præ illo silerent Apostoli & Prophetæ. Nunc vt ad præsentem sententiam reuertar, nō dubium est quin de Ioue loquutus fuerit Aratus: nec tamen Paulus, quod ille inscitè dixerat de suo Ioue, ad verum Deum accommodans, in alium sensum detorquet. nā quia naturaliter aliquo Dei sensu imbuti sunt homines, ex illo fonte vera principia hauriunt. Tametsi autem simulac eorum mentibus obrepit Dei cogitatio, mox in prauis figmentis euanescunt: atque ita purum semen degenerat in corruptelas: prima tamen generalis Dei notitia interim in ipsis manet. In hunc modum quod de Ioue fictitio habetur apud Virgilium, *Iouis omnia plena*, ad verum Deum transferre nemo sanæ mentis dubitet. Imò Virgilius, cùm exprimere vellet Dei potentiam, errore falsum nomen supposuit. Quòd attinet ad sensum verborum, fieri potest quòd finxerit Aratus, particulam aliquam Diuinitatis inesse hominum mentibus, qualiter fabricati sunt Manichæi animas ex Dei traduce. Sic cùm dicit Virgilius de mundo, *Spiritus intus alit, totosque infusa per artus Mens agitat molem:* magis Platonico more philosophatur, quàm purè intelligat, arcana Dei inspiratione mundum sustineri. sed hoc commentum obstare Paulo non debuit, quo minus verum axioma retineret, quamuis corruptum esset hominum fabulis, Homines esse genus Dei, quia naturæ præstantia diuinum aliquid referāt: hoc est quod Scriptura docet, Gen. 1.27, nos ad imaginem Dei ac similitudinem creatos esse. Docet quidem eadem Scriptura multis locis, fide nos & gratuita adoptione effici Dei filios, cùm in corpus Christi inserimur, & Spiritu regeniti incipimus esse nouæ creaturæ. sed quemadmodū Spiritum ipsum, propter multiplices eius gratias variis nominibus insignit: ita non mirum est diuersis modis filiorum nomen accipi. Promiscuè vocantur omnes mortales Filii, quia mente & intelligentia propius ad Deum accedunt:

sed

ſed quoniam ferè deleta eſt in ipſis Dei imago, vt vix tenues lineæ appareant: iure hoc nomen ad fideles reſtringitur, qui Spiritu adoptionis donati, cæleſtem Patrē rationis luce, iuſtitia & ſanctitate referunt.

29 *Genus ergo quum ſimus.* Colligit Deum non poſſe pictura vel ſculptura figurari: cùm extare in nobis voluerit ſuã effigiem. Anima enim in qua propriè inſculpta eſt imago Dei, pingi non poteſt: tantò igitur abſurdius eſt velle Deum pingere. Nunc videmus quantam Deo iniuriam faciant, quicunque corpoream illi faciem affingunt: quando hominis anima, quæ vix exiguã ſcintillam immenſæ Dei gloriæ refert, nihil tale admittit. Porrò, cùm certum ſit Paulum hic in communem Gētium omnium ſuperſtitionem inuehi, quia Deum ſub corporeis figuris colere voluerint: tenenda eſt generalis doctrina, perperam & impiè trãsfigurari Deum, & eius veritatem in mendacium conuerti, quoties viſibili aliqua ſpecie repræſentatur eius maieſtas: ſicuti docet idem Paulus, Roman. 1. 23. Tametſi autem omnium ætatum idololatris non defuerint ſui prætextus: non tamen illis temere à Prophetis ſemper obiectum eſt quod nunc obiicitur à Paulo, Deum fieri ſimilem ligno & lapidi vel auro, cùm ex mortua & corruptibili materia imago illi fabricatur. Simulachris vſæ ſunt Gentes, vt pro ſua ruditate propinquum ſibi Deum melius conciperent. atqui cùm immenſo ſpatio ſupra mentis noſtræ captum emineat Deus, quiſquis eum tentat mente ſua apprehendere, praua & fallaci imaginatione deformat eius gloriam. quare nefas eſt quicquam de eo proprio ſenſu comminiſci. Deinde, quod deterius eſt, ſatis conſtat, nō alia de cauſa erigi Deo ſtatuas ab hominibus, niſi quia carnale aliquid de ipſo concipiunt, in quo ignominia afficitur. Hodie quoque nihilo magis excuſabiles ſunt Papiſtæ. quoſcunque enim fucos inducant ad colorandas imagines, quibus Deum exprimere conantur, quia tamen eodem ſunt impliciti errore quo veteres, vrgentur Prophetarum teſtimoniis. Quòd autem eaſdem olim excuſationes obtenderint Ethnici, quibus hodie ſe tegere conantur Papiſtæ, ex illorum libris ſatis notum eſt. Itaque quorundam ſannas non effugiunt Prophetæ, quaſi nimiam affingant illis craſsitiem, imò falſis criminationibus eos onerent: verùm omnibus probè expenſis, reperient qui rectè iudicabunt, quæcunque captarint effugia etiam acutiſsimi quique, hac tamen amentia fuiſſe correptos, Deo ritè litari apud ſimulachra. Vbi cum Eraſmo nos vertimus Numen, Lucas τὸ θεῖον in neutro genere poſuit, pro Diuinitate ſcilicet. Cùm Paulus Deum ſimilem eſſe negat auro, vel argento, vel lapidi, & deinde ſubiicit Sculpturæ artis vel inuentionis humanæ, excludit materiam & formam, & ſimul damnat quæuis hominum figmenta, quæ veram Dei naturam deformant.

30 *Et tempora quidem huius ignorantiæ cùm hactenus diſsimulauerit Deus: nunc denuntiat omnibus hominibus, vt vbique reſipiſcant:*

31 *Eò quòd ſtatuit diem in quo iudicaturus eſt orbem terrarum in iuſtitia, per eum virum quem definiuit, fide omnibus præſtita, cum eum excitauit à mortuis.*

32 *Quum autem audiſſent reſurrectionem mortuorum, alij quidem ridebant: alij verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum. Quidam tamen viri adhærentes ei crediderunt: in quibus & Dionyſius Areo-*

pagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

30 *Et tempora quidem huius ignorantiæ.* Quia rectum esse vulgò creditur, quod & longo vsu receptum est, & publico omnium consensu approbatum: poterat obiici Paulo, Quid tu nūc conuellis quæ vsque ab initio mundi continua tot ætatum serie recepta fuerūt? & cui persuadeas totum mundum fuisse tandiu deceptum? sicuti nullū est tam fœdum abominationis genus, quod non confidaut Papistæ hoc clypeo probè munitum. Hanc quæstionem anticipat Paulus: ideo homines tandiu errasse admonens, quia manum è cælo Deus non porrexerit, vt in viam reduceret. Videri absurdum potest, homines ratione & iudicio præditos, in re maxima tā crassè & turpiter hallucinari. atqui Paulus significat, nullum fore hominibus errandi modum, donec illis subueniat Deus. Iam verò cur non citius adhibuerit remedium, non aliam causam assignat, quàm eius beneplacitū, vt loquūtur. Et certè cur Deus lucem doctrinæ suæ repente accenderit, cùm quatuor annorum milibus passus esset homines in tenebris vagari, ratio à nobis comprehendi non potest: saltem cùm eam taceat Scriptura, pluris hîc sit sobrietas, quàm præpostera sapiētia. Deum enim cogere in ordinem nituntur: quod plusquam indignum est, & cum natura ipsa pugnat, quicunque illi non permittunt suo vnius arbitrio tacere vel loqui. Deinde, qui eius prudentia arcanóque cōsilio non erunt contenti, eos obstrepere Paulo necesse est, qui apertè docet ignorantiam in mundo grassatam esse, quandiu eam dissimulare Deo placuit. Alii secus interpretantur, Deum ignorantiæ pepercisse, quasi conniueret punire nolēs. Sed tale commentum prorsus alienum est à mente Pauli & consilio: cui minimè propositum fuit extenuare hominum culpā, sed Dei gratiam quæ repente affulserat magnifacere. & ex aliis locis falsum esse coarguitur: quia qui sine lege peccauerint, sine lege nihilominus peribunt, Rom. 2. 12. In summa, nihil aliud sibi volunt verba Pauli, quàm cæcitati addictos fuisse homines, donec se illis patefecit Deus. Cur autem non citius tenebras discusserit: non esse nimis audacter vel curiosè exigendā causam: sed quicquid illi placuit, rectum & æquum debere nobis sine controuersia videri. Etsi enim dura est ista loquutio, dissimulante Deo homines multis seculis miserè fuisse delusos: eius tamē prouidentiæ acquiescere nos decet. Quòd si quando obrepet inanis & peruersa plus quàm fas est sciendi cupiditas, statim veniat in mentem quod pluribus locis docet Paulus, Rom. 16. 25. 26, Eph. 3. 5. 6, Mysterium fuisse à seculis abscōditum, quòd Gentibus lux Euangelii subitò affulsit: atque hoc specimen esse multiplicis Dei sapientiæ, quæ omnes hominū sensus absorbet. Meminerimus deinde non leuari hominum culpā, quia Deus eorum errores sanare noluerit: quandoquidem eos semper conuictos tenebit propria conscientia, ne iustam damnationem effugiant. Et Paulus non vt crimen in Deum transferret, sed vt ansā præcideret curiosis & noxiis quæstionibus, dixit, Conniuente Deo mundum errasse. Atque hinc discimus, quàm reuerenter & modestè cogitandum sit de prouidentia Dei: ne quis scilicet audeat, vt superba est hominum natura, exigere à Deo operum suorum rationē. Porrò, hæc admonitio non minus hodie nobis vtilis est, quàm illius seculi hominibus. Pro magno absurdo habēt renascentis Euāgelii hostes, quòd Deus sub Papæ apostasia tandiu passus fuerit homines errare: quasi verò vt nulla ratio appareat, non perinde ad hominum inscitiam nunc illi dissimulare licitum fuerit atque olim. Maximè verò notandum est in quem finem hoc dicatur, ne scilicet nos impediat superioris temporis ignorantia, quo minus loquenti Deo statim obsequamur. Putant plerique speciosum se habere errandi colorem, modò Patres habeant socios, vel patrocinium captent ex longa consuetudine: imò libenter & cupidè hoc captant effugium, ne Dei verbo obediant. Paulus verò petendam à Patrum ignorantia excusationem esse negat, vbi nos Deus alloquitur: quia etsi illi corā Deo non sunt innoxii, socordia tamen nostra

minus

minus est tolerabilis, si in meridie cæcutimus, & clangente Euangelii tuba, surdi vel sopiti iacemus.

Nunc denuntiat omnibus. His verbis admonet Paulus, præbendas esse aures Deo simulac loquitur: quemadmodum Psalm.95.7.8, Hebr.3.7.8, scriptum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. Minime enim excusabilis est eorum contumacia, qui, dum eos benignè ad se Deus inuitat, hanc occasionem prætereunt. Interea colligimus ex hoc loco in quem finem prædicetur Euãgelium: nempe, vt Deus à prioris vitæ erroribus nos ad se colligat. ergo quoties aurib⁹ nostris insonat vox Euangelii, sciamus Deum nos hortari ad pœnitentiam. Notandum etiam quòd Deo, loquentis personam tribuit: quãquam id faciat per homines. neque enim plena aliter Euangelio authoritas constat, quãtam cælestis veritas meretur, nisi dum illum prophetici muneris præsidem respicit fides nostra, & ab eius ore pendet.

31 *Quia statuit diem.* Additur mentio extremi iudicii ad excutiendum torporem. Scimus enim quàm difficile sit hominibus abnegare seipsos. itaque violenter ad pœnitentiam cogi necesse est. quod melius fieri nõ potest, quàm dum citantur ad Dei tribunal, & proponitur horribile illud iudicium, quod nec contemnere, nec effugere licet. Meminerimus ergo tunc demum vigere pœnitentiæ doctrinam, cùm homines, qui naturaliter sibi blandiri cuperent, diuini iudicii metu expergefiunt: nec alios esse idoneos Euangelii doctores, nisi qui præcones sunt summi Iudicis vel apparitores, qui reos ad dicendam causam pertrahunt, ac impẽdentem vindictam denuntiant, perinde ac si in eorum esset manu. Nec frustra additur particula, *in iustitia*, vel Iustè. Tametsi enim verbotenus fatentur omnes Deum esse iustum Iudicẽ: videmus tamen quas sibi vtplurimùm delicias faciant: neque enim vltra suam notitiam vel sensum, rationem exigere Deo permittunt. Significat igitur Paulus nihil vanis blandiciis proficere homines: quia non præiudicabant hoc modo Dei iustitiæ, quæ abominationem coram Deo esse ostendit quod altum videtur hominibus: quia nõ placita mortalium, sed quam dictauit formulam, sequetur.

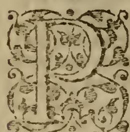
Per virum quem definiuit. Non dubium est quin Paulus plura de Christo verba fecerit, vt scirent Athenienses ipsum esse Filium Dei, per quem allata fuerat salus mundo, & cui data erat omnis potestas in cælo & in terra. alioqui ad persuadendum ieiuna fuisset oratio qualis híc legitur. sed Lucas summam concionis breuiter perstringere satis habuit. Probabile tamen est prius de gratia Christi locutum esse Paulum, ac hominum Redemptorem antè prædicasse, quàm Iudicem constitueret. verùm quia sæpe contẽptui habetur Christus, dum se Redemptorem offert: nunc denuntiat Paulus semel vltorem fore tam impii contemptus, quia per eum iudicandus sit terrarum orbis. Verbum ὁρίζειν, tam ad arcanum Dei consilium, quàm ad externam manifestationem potest referri. quia tamen prior expositio magis recepta est, ego eam libenter amplector, quòd scilicet Deus æterno suo decreto Filium, mundi Iudicem ordinauerit. ídque vt discant reprobi qui Christi imperium recusant, se inuiolabili Dei decreto frustra reluctari. Cæterùm, quia nihil magis remotum est à communi hominum sensu, quàm Deum iudicaturum in hominis persona, subiicit Paulus hãc Christi dignitatem, quæ difficilis esset creditu, resurrectione eius fuisse approbatam. Debet quidem ea reuerentia apud nos pollere vnica Dei volũtas, vt eius decretis sine mora quisque pro se subscribat: sed quia sæpe obiici solet ignorantiæ prætextus, ideo Paulus disertè admonet, Christum sua resurrectione ostẽsum palàm fuisse mũdi Iudicem, & patefactum fuisse hominum oculis, quòd Deus antè apud se de illo decreuerat. Caput enim hoc doctrinæ, quod paucis verbis concisè attingit Lucas, copiosè à Paulo tractatum fuit. nõ vno verbo tantùm retulit Christum à morte resurrexisse: sed de resurrectionis eius virtute, vt par erat, simul disseruit. Quorsũ enim resurrexit Christus, nisi vt primitiæ esset resurgẽtiũ? 1. Cor. 15.23, Infrà 26.23. & nos quorsum resurgemus, nisi in vitam aut mortem? vnde

sequitur, Christũ sua resurrectione declaratũ esse ac probatum mundi iudicẽ.

32 *Alii ridebant.* Hinc videmus quàm supina sit hominum securitas, quos nec Dei tribunal, nec ipsa summi Iudicis maiestas vllo metu percellit. Diximus quidem hunc acerrimum esse stimulum, quo punguntur hominum animi ad Deum timendum, vbi ante oculos iudicium eius ponitur: sed tam ferrea est in contemptoribus durities, vt quod dicitur de reddẽda semel vitæ ratione, quasi fabulosum ludibrio habere non dubitent. Non est tamen cur à iudicii præconio, quod illis iniunctum est, supersedeant Euãgelii Ministri. Rideãt licet impii: hæc tamen, quam eludere conantur, doctrina ipsos constringet, vt tandem cum suo laqueo frustra se luctatos esse sentiant. Nec verò mirũ est derisum fuisse Athenis hanc Paulinæ concionis partem. est enim mysterium humanis mentibus abscõditum, de quo ne summis quidẽ Philosophis aliquid vnquam in mentem venit. nec aliter cõprehendi à nobis potest, quàm dum fidei oculos ad immensam Dei potentiã extollimus. Nec tamen infructuosa fuit Pauli concio: quia ex auditoribus aliqui fuerunt qui proficere cuperent. Dum enim profitentur se velle iterum audire, significant, licet nõdum planè sint persuasi, tamen gustum se aliquem habere, qui ad proficiẽdi studium eos solicitet. Certè hoc desiderium fastidio contrarium fuit.

34 *In quibus & Dionysius.* Quum tantùm vnum virum & mulierem nominet Lucas, apparet exiguum initiò numerum fuisse credentium. alii enim, quorum meminit, manebant velut medii. quia neque aspernabantur in totum Pauli doctrinam: sed neque tam seriò tacti erant, vt se illi discipulos adiungerent. Dionysium præ aliis nominat Lucas, quia non vulgari inter suos ciues authoritate erat præditus. proinde verisimile est Damarim quoque fuisse primariam fœminam. Porrò ridiculum est, quòd ex iudice Papistæ fecerunt astrologum. sed hoc eorũ partim inscitiæ, partim audaciæ imputandũ est, quibus cùm ignotus esset Areopagus, quiduis fingendi licentiam sibi sumpserunt. Nimis verò crassa est eorum barbaries, qui libros de Cælesti & Ecclesiastica hierarchia, ac Diuinis nominibus, huic Dionysio ascribunt. Cælestis enim hierarchia nõ modò multis insulsis & monachalibus nugis referta est, sed etiam multis absurdis commentis & impiis speculationibus scatet. Libri autem de Ecclesiastica hierarchia, se multis postea seculis compositos fuisse clamitant: quum iam ceremoniarũ cõgerie adulterata esset Christianismi puritas. Liber autem de Diuinis nominibus, licet quædam non prorsus aspernanda contineat, argutias tamen magis spirat quàm solidam pietatem.

CAPVT XVIII.

POST hæc Paulus digressus Athenis venit Corinthum.

2 *Et nactus quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius (eò quòd præcepisset Claudius omnes Iudæos Roma decedere) accessit ad eos.*

3 *Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operatus est: erant autem tabernaculorum opifices.*

4 *Disputabat autem in Synagoga per omne sabbathũ, suadebátque Iudæis pariter & Græcis.*

5 Quum

5 *Quum autem venissent è Macedonia Silas & Timotheus, coarctabatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum esse Iesum,*

1 Hæc historia vel vno isto nomine memorabilis est, quòd primordia continet ecclesiæ Corinthiacæ, quæ sicuti meritò celebris fuit, tum propter hominum multitudinem, tum propter eximias dotes quibus ornati erant, ita crassis pudendísque vitiis laborauit. Porrò hic Lucas ostendit, quanto eam labore quātísque periculis & difficultatibus Paulus acquisierit Christo. Quàm populosa vrbs fuerit Corinthus, quàm propter nobile emporium opulenta, deliciisque addicta fuerit, satis notū est. Sumptuosam verò & luxu refertā fuisse testatur vetus prouerbium, Non omnibus adire Corinthum datū est. Cùm illuc ingreditur Paulus, quid obsecro spei concipere potest? Homuncio est incognitus, nullius facundiæ vel splendoris, nihil opum vel potentiæ ostendens. quòd immensus ille gurges fiduciam eius & propagandi Euangelii studium non absorbet, hinc colligimus mirifica Spiritus Dei virtute fuisse instructū, & simul Deum cælesti non humano modo, per eius manū operatum esse. Quare, 1. Cor. 9. 2, non frustra iactat Corinthios sigillum esse apostolatus sui. Bis enim cæci sunt, qui non agnoscunt in tam humili & contempta agendi ratione clarius refulsisse Dei gloriā. & ipse non ambiguū inuictæ cōstātiæ specimē edidit, quū omniū ludibriis vexatus, vt erat cōtēptibilis apud superbos, recubuit tamen in vnius Dei præsidiū. Sed operæpretium est singulas circunstātias notare, vt eas ordine Lucas prosequitur.

2 *Iudæum, nomine Aquilam.* Hæc non leuis fuit tentatio, quòd neminem inuenit Paulus Corinthi, qui eum hospitio exciperet, præter Aquilam bis exulem. nam cùm oriundus esset ex Ponto, relicta patria mare traiecerat, vt Romæ habitaret. illinc rursum abire coactus fuerat Claudii Cæsaris edicto. Cùm tanta, inquam, esset vrbis commoditas, tanta copia, tam amœnus situs, tam multi etiam illic essent Iudæi: Paulus non magis idoneum reperit hospitem, quam hominem ex patria simul & alieno solo profugum. Si cum ingressu tam sordido conferimus ingentem fructū qui statim ex eius prædicatione emersit, lōgè illustrior reddetur Spiritus Dei potentia. Perspicere etiam licet, quomodo singulari consilio Dominus in suam gloriam & piorum salutem vertat, quæ videntur carni aduersa & infausta. Nihil exilio miserius secundum carnis sensum. atqui lōgè optabilius Aquilæ fuit fieri Pauli socium, quàm vel Romæ vel in patria summos quosque magistratus gerere. Felix igitur ista Aquilæ calamitas nos admonet, Dominum melius sæpe nobis consulere, dum nos durius affligit, quàm si nobiscum summa indulgentia ageret: & dum per dura exilia circumagit, vt ad cælestem quietem nos deducat.

Iudæos omnes Roma decedere. Valde acerba illius gentis conditio tunc fuit vt mirum sit non omnes ferè discessisse à cultu Dei. Sed hoc magis mirum, quòd cōtra Cæsaris tyrannidem præualuit religio in qua educati fuerāt. vbi verò Christus sol iustitiæ luxit, pauci ad eum conuersi sunt. Neque tamen dubito, quin Dominus consultò huc illuc per varias molestias agitari passus fuerit, quò libētius, imò auidius redemptionis oblatæ gratiam reciperent. Sed maior pars, vt fieri solet, in suis malis obstupuit: pauci, vt Aquila & eius vxor, se dociles præbuerunt sub Dei ferulis. Si tamen verum narrat Suetonius, Christiani nominis odio expulsi sunt. atque ita magnā partem exacerbare magis potuit calamitas, quòd falsò rei substituebantur religionis, cui infesti erant, occasione.

3 *Eiusdem erant artificii.* Docet hic locus Paulum antequam Corinthū veniret, solitum fuisse manibus operari: neque id animi gratia, sed vt victum sibi labore manuario quæreret. Vbi artē primùm didicerit, nescitur. Corinthi ta

men præcipuè laboraſſe, ex eius teſtimonio conſtat, 1.Cor.9.12.15. Rationẽ verò exprimit, quòd pſeudoapoſtoli, vt aſtutè ſe inſinuarent, gratis docebant. Noluit igitur ſanctus vir vlla in parte illis cedere, ne Chriſti Euangelium probro ſubiiceret. Cæterùm, colligere ex hoc loco promptum eſt, quocunque veniſſet, donec in aſsiduo docendi labore occuparetur, artem ſuam factitaſſe, vt inde victum quæreret. Chryſoſtomus dum Paulum ſutorem fuiſſe tradit, nihil affert diſſentaneum à Luca, quoniam tunc ex pellibus confici tentoria ſolebant.

Diſputabat in ſynagoga. Mirum eſt vnde obrepſerit quod vulgò legitur in Latinis codicibus, Interpoſitum fuiſſe à Paulo Chriſti nomen: niſi quod fortè lector quiſpiam, generalis ſententiæ defectum ſupplere voluit. Duo enim hîc Lucas diſtinctè ponit: nempe quòd diſputauerit Paulus apud Iudæos: deinde quòd poſt Silæ & Timothei aduentum apertius Chriſtum profiteri cœperit. Etſi autem probabile eſt, ſtatim ab initio de Chriſto verba feciſſe, quia omittere non potuit præcipuum cæleſtis doctrinæ caput: id tamen non obſtat quo minus diuerſa illi fuerit diſputandi ratio. Πείθειν igitur, hoc eſt, ſuadere, accipio pro eo quod eſt paulatim inducere. Significat enim meo iudicio Lucas, cùm Iudæi frigidè & inſulſè Legem tractarent, Paulum de corrupta perditáque hominis natura, de neceſsitate gratiæ, de Redemptore promiſſo, de modo obtinendæ ſalutis loquutum eſſe, vt illos expergefaceret: hæc enim apta eſt & concinna ad Chriſtum præparatio. Deinde cùm ſubiicit. Coarctatum fuiſſe Spiritu vt Ieſum doceret Chriſtũ eſſe: ſenſus eſt, maiore vehementia fuiſſe impulſum, vt liberè palámque de Chriſto diſſereret. Ita videmus Paulum non ſemel omnia, neque eodẽ momẽto protuliſſe: ſed temperaſſe ſuam doctrinam prout occaſi ferebat. Et quoniam vtilis hodie quoque eſt ea moderatio, fidos doctores prudenter expendere conuenit vnde exordium faciant, ne præpoſtera confuſáque ratio impediat ipſius doctrinæ progreſſum. Porrò, etſi in Paulo ſatis erat feruoris, nouo tamen addito ſubſidio redditum fuiſſe animoſiorem abſurdum non eſt: non quòd pudore vel ſociorum fiducia animum collegerit, ſed quia quodammodo è cælo has ſuppetias ſibi miſſas eſſe reputabat. Cæterùm, Coarctatio Spiritus non accipitur pro violento impulſu & extrinſeco, vt loquuntur, quemadmodum Phœbades & homines phanatici diabolico furore abripi ſolebant: ſed ad ſolitum Spiritus Dei inſtinctú, qui in Paulo vigebat, plus acceſsit feruoris, vt noua Dei virtute impulſus fuerit, & tamen ſponte ſequutus ſit Spiritum ducem. Quòd Paulus teſtatus eſt Ieſũ eſſe Chriſtũ ſic interpretor: Cùm de Redẽptoris officio probè docuiſſet Iudæos, Scripturæ teſtimoniis palàm feciſſe hũc eſſe qui ſperãdus erat: quoniã in eũ cõpeterent quæcunque Lex & Prophetæ Chriſto tribuunt. Non ergo ſimpliciter aſſeruit, ſed quaſi ſolẽni teſtificatione interpoſita, Ieſum filium Mariæ euicit eſſe illum Chriſtum, qui futurus erat Dei & hominum Mediator, vt mundum ab interitu in vitam reſtitueret.

6 *Contradicentibus autem illis & blaſphemantibus, excutiens veſtimenta dixit ad eos, Sanguis veſter ſuper caput veſtrum. Mundus ego poſthac ad Gentes vadam.*

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiuſdam nomine Iuſti, colentis Deum, cuius domus contigua erat Synagogæ.*

8 *Criſpus autem archiſynagogus credidit Domino cum tota domo ſua: multique Corinthiorum audientes credebãt, & baptizabantur.*

9 *Dixit autem Dominus nocte per viſionem Paulo, No-*

li

li timere: sed loquere, & ne taceas:

10 *Propterea quòd ego sum tecum, & nullus manum tibi iniciet vt noceat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.*

11 *Sedit autem ibi annum & sex menses, docens eos sermonem Domini.*

6 *Contradicentibus.* Ferebant vtcunque Paulum Iudæi, donec ad claram Christi prædicationem ventum esset. Hîc verò erupit rabies. Ac notanda est loquutio, quòd scilicet à contradictione ad blasphemias vsque prosiliunt. Sic enim vtplurimum accidit, dum sibi tātum licentiæ permittunt homines, vt gradatim diabolus ad maiorem eos amentiam inflammet. quò magis solicitè cauendum est, ne qua nos praua libido ad oppugnandam veritatem solicitet: præsertim nos horribile istud iudicium terreat, quo aduersus omnes rebelles fulminat Spiritus sanctus per os Pauli. Neque enim quòd Paulus excussis vestibus signum detestationis protulit, humana vel priuata fuit indignatio, sed zelus à Deo in corde eius accensus: imo Deus eum excitauit vindictæ suæ præconem, vt scirent hostes Verbi non impunè sibi cessuram cōtumaciam. De hoc execrationis symbolo aliquid dictum fuit, Suprà 13.51. Illinc petant Lectores. Summa est, grauius Deum offendi verbi sui contemptu, quam vllis sceleribus. Et certè deplorati sunt prorsus homines, vbi vnicum malorum omnium remedium conculcant, vel longè profligant. Iam sicut tolerabilis Deo non est rebellio contra verbum suum: ita nos maximè exacerbare debet. Hoc intelligo, dum velut ex professo impii in certamen cum Deo descendunt, & quasi se ad resistendum armant quasi cælesti tuba ad conflictum nos vocari: quia nihil turpius, quàm nobis cessantibus impios Deo palàm insultare, & quidem vsque ad probra & blasphemias.

Sanguis vester. Denuntiat illis Dei vindictam: quia sint inexcusabiles. Neque enim vllam culpæ partem aliò transferre queunt, postquam spreta Dei inuitatione conati sunt extinguere vitæ lumē. Cùm igitur exitii sui culpam sustineant, simul pœnam daturos asserit. Se verò mundùm fore dicens, officio defunctum se esse testatur, notū est quid Dominus apud Ezech. 3.18, ministris suis omnibus præcipiat, Si non annuntiaueris impio vt se conuertat, sanguinem eius è manu tua requiram. Paulus ergo, quia per ipsum minimè steterat, quominus resipiscerent Iudæi, se omni reatu securè liberat. His autem verbis monentur Doctores, nisi rei sanguinis esse velint coram Domino, pro virili satagendum esse, vt errantes in viam reducant, nec quicquam sinant per inscitiam perire.

Ad Gentes vadam. Quanuis summa alioqui fuisset in Iudæis docilitas, debuit tamen Paulus docendis Gentibus operam impendere, quibus ordinatus erat Apostolus & minister. sed hîc trāsitum exprimit, quo se Iudæis contumacibus prorsus subduceret. Hæc enim illi docendi ratio fuit, vt à Iudæis exordium faciens, Gentes in fidei societatem illis coniungeret: atque ita promiscuè ex vtrisque vnum efficeret Ecclesiæ corpus vbi inter Iudæos ablata erat spes profectus, solæ Gentes restabant. Sēsus est igitur, propria hæreditate spoliandos esse ac priuandos, vt ad Gentes transferatur: atque ita vulnerari, partim vt metu perculsi, imò confusi redirent ad sanam mentem: partim vt Gentium æmulatio ad pœnitētiam eos stimularet. Verùm quia insanabiles erant, in hoc tantùm valuit ignominia, vt in desperationem ruerent.

7 *Migrans inde intrauit.* Non ideo mutauit Paulus domicilium quod habebat cum Priscilla & Aquila, quòd eum contubernii tæderet: sed quò se familiarius insinuaret Gentibus. nam hunc Iustum, cuius meminit Lucas, hominem gentilem potius quàm Iudæum fuisse suspicor. Nec obstat Synagogæ

vicinitas: dispersi enim erant Iudæi, vt illis minimè daretur certa vrbis regio ad habitandum. imò videtur data opera domum Synagogæ contiguam elegisse Paulus, quò magis pungeret Iudæos. Hác sententiam confirmat elogium quod Iusto adscribitur, nempe fuisse Dei cultorem. Etsi enim apud Iudæos non ita vigebat syncera religio: quia tamen Dei cultum omnes profitebantur, videri poterat pietas communiter locum habere in tota gente. quia autem apud Gentiles rarum erat Deum colere: si quis propius ad veram pietatem accesserat, illi tribuitur singulare hoc testimonium, quod idololatriæ opponitur. Corinthios etiam, quos paulò pòst Lucas commemorat, e Gentibus fuisse existimo. Ne tamen prorsus omni fructu caruisse putemus laborem Pauli apud Iudæos: ex illis duos recenset Lucas qui crediderint, Crispū & Sosthenē: de quibus etiam Paulus loquitur, 1. Cor. 1.1.14. nam in salutatione Sosthenem sibi collegam associat: Crispum deinde à se baptizatum fuisse dicit. Archisynagogum interpretor, non qui solus præesset: quia & Sosthenes eodem paulò pòst titulo ornatur: sed vnum ex primariis.

9 *Dixit autem Dominus.* Etsi Paulum meritò ad pergendi constantiam animare poterat doctrinæ suæ fructus, cùm aliquos quotidie Christo lucrifaceret: accedit tamen ad eius confirmationem cæleste oraculum. vnde colligimus proposita illi fuisse magna certamina, & acriter variis modis fuisse agitatum. Neque enim temere vnquam sua oracula Dominus profudit: nec Paulo quotidianum fuit habere visiones. Sed hoc remedii genere vsus est Dominus, cùm id necessitas exigeret: & res ipsa ostendit, ingentem negotiorum molem incubuisse sancto viro, sub qua non modò sudaret, sed etiam propè fatisceret, nisi fuisset nouo subsidio erectus ac recreatus. nec verò frustra commemorat suum aduentum fuisse contemptibilem, & illic in timore & tremore se versatum esse, 1. Cor. 2.3. Equidem sic statuo, mirabilem Spiritus efficaciam, qua iam antè præditus erat Paulus, oraculo fuisse adiutam. Porrò, cùm visiones à somnii, Scriptura distinguat, quéadmodum ex Numer. 12.6, patet, Visionis nomine significat Lucas cùm in ecstasim raptus esset, Paulus, obiectam illi fuisse certam speciem, ex qua Dei præsentiam agnosceret. Certe Deum aliquo signo apparuisse, dubium non est.

Noli timere. Ostendit hæc exhortatio Paulo fuisse timendi causam. nã rebus tranquillis & lætis, superuacuum esset metum corrigere: ac præsertim in homine tam voluntario & alacri. Porrò, quũ Dominus seruum suum habeat fideliter & strenue officio fungentem, à metu cohibendo incipit. hinc colligimus puræ & liberæ Euangelii prædicationi magis aduersum nihil esse quam pusilli animi angustias. Et sanè experientia ostendit nullos esse fidos & cordatos Verbi ministros, quibus obstat hoc vitiũ: eos verò demu rite ad docendũ esse comparatos, quibus datum est animi fortitudine superare quoduis discrimen. qua ratione ad Timotheum scribit, non esse datum Euangelii præconibus spiritum timiditatis: sed potentiæ, & dilectionis, & sobrietatis, 2. Timo. 1. 7. Notanda igitur est ista verborum cõnexio, Ne timeas, sed loquere: quæ perinde valet ac si dictum esset, Non te impediat metus quominus loquaris. Cæterùm, quia non prorsus elingues nos reddit timiditas, sed constrictos tenet, ne purè & ingenuè quod opus est loquamur, vtrũque Christ⁹ breuiter attigit: Loquere, inquit, & nõ taceas: hoc est, ne dimidio tantùm ore, vt fertur vulgari prouerbio. Atque his verbis præscribitur cõmunis regula Verbi ministris, vt simpliciter & sine fuco vel simulatione exponant quicquid Dominus Ecclesiæ suæ vult esse notum: imò nihil dissimulent quod ad fidei ædificationem vel profectum valeat.

10 *Propterea quòd ego sum.* Prior ratio cur Paulus subacto metu securè & intrepidè munus suum peragere debeat, quòd Deum habet stantem à parte sua. cui respondet gloriatio Dauidis Psal. 23.4, Si ambulauero in medio vmbræ mortis, nihil timebo mali: quia tu mecum es., Item, Psal. 27.3, Si me circunstent castra, &c. Quæritur an nõ alibi quoque Deum præsentem sensisset:

esset: sicuti variis in locis eius auxilium sæpius expertus erat. Generalis enim & perpetua est promissio, Mat. 28.20, Ego vobiscum sum vsque ad consummationem seculi. nec diffidere fas est, quoties eius vocationi obsequimur, quin nobis adfuturus sit. Sed Domino infrequens non est, quod se in omnibus negotiis facturum promisit, ad species accommodare, dum res ita postulat. & scimus, vbi in rem præsentem ventum est, desiderato auxilio nos magis affici. Adde quòd ista duo membra simul cohærent, Ego tecum sum, &, Nemo tibi nocebit. Accidit enim interdum, vt nobis auxilietur Deus, & tamen opprimi nos in speciem sinat: vt Paulum ne in morte quidem ipsa deseruit. hîc vero peculiarem manus suæ tutelam promittit, qua tegatur ab hostium impetu. Sed quæritur an Paulo necessaria talis confirmatio fuerit, quem ad pericula quæuis obeunda voluntarium esse decebat. Quid enim si fuisset moriendum? an ideo timori succumbere licuit? Respondeo, si quando pronuntiet Deus saluos & incolumes ad tempus fore seruos suos, id minimè obstare, quin se ad mortem fortiter obeundam comparent. Sed quemadmodum inter vtile & necessarium distinguimus: ita notandum est promissiones quasdam esse, quibus si careant fideles, penitus deficere necesse est, alias autem superaddi cum ita expedit, quibus sublatis, quia nihilominus constat Dei gratia, non concidit piorum fides. In hunc modum securus iubetur esse Paulus, quia hostes illum non attingent. quod si opprimendus tunc fuisset illorum violentia, trepidationi minimè cessisset. verùm hîc quoque illi animum & audaciam crescere voluit Deus, quòd periculi expers futurus erat, si quando nobis eousque indulget Dominus, non spernendum esset tale infirmitatis nostræ solatium. Interim ad vitiosos omnes carnis metus calcandos, nobis hoc vnum sufficiat: quandiu sub eo militamus, non posse nos ab eo deseri. Cùm autem dicitur, Nemo insurget vt tibi noceat, non intelligit Dominus illum à vi & tumultu immunē fore, quem deinde capitaliter aggressi sunt Iudæi: sed sensus est, irritos fore eorum conatus, quia ex illorum manibus saluum eripere Deus statuerat. Itaque vt victoria potiamur, alacriter pugnandum.

Quoniam populus. Secunda fiduciæ sumendæ ratio, quòd magnam & populosam ecclesiam illic excitare Deus velit. quanquam dubium est an hoc membrū ex proximo pendeat: aptè enim fluet hoc modo contextus, Quoniam Pauli opera & manu Deus magnam ecclesiam colligere decreuit, minimè passurū vt eius laborem hostes abrumpant. ac si dixisset, Ego tibi succurram, ne populo meo desis, cui te ministrum destinaui. Ego quidem hanc expositionem libenter amplector, non adduci in medium rationes diuersas quæ seorsum legendæ sint: sed ita distingui, vt inter se cohæreant. Porrò, Dominus populum suum vocat, qui licet meritò tunc alienus posset censeri: quia tamen scriptus erat in libro vitæ, & mox in familiam cooptandus, non impropriè ornatur hoc titulo. Scimus enim extra gregem ad tempus vagari multas oues, sicuti ouibus multi lupi permixti sunt. Ergo quos Dominus paulò pòst acquirere sibi decreuit, respectu futuræ eorum fidei, in populo suo iam agnoscit. Sed meminerimus inseri in Christi corpus, qui æterna Dei adoptione ad illud pertinent: sicuti scriptum est, Tui erant, & tu mihi eos dedisti, Ioan. 17.6.

11 *Sedit illic annum.* Nusquam alibi legimus tam longam moram Paulum sponte traxisse: & tamen ex duabus eius Epistolis apparet, non modò innumeras molestias illi fuisse tolerandas: sed ex superbia & ingratitudine populi, multa indigna perpessum esse. Ita videmus nullam fuisse militiæ partem, in qua non mirè Dominus eum exercuerit. Colligimus etiam quàm ardua sit & laboriosa Ecclesiæ ædificatio: cùm in iaciendis vnius fundamentis præstantissimus architectus tantum temporis consumpserit. neque enim opus à se completum fuisse iactat: sed alios a Domino submissos, qui super fundamentum suum extruerent, sicuti postea dicit, se quidem plantasse, Apollon vero rigasse.

12 *Porrò cum Gallio proconsulatum Achaiæ gereret, insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*

13 *Dicentes, Contra Legem hic suadet hominibus colere Deum.*

14 *Cùm autem Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si qua iniuria esset aut facinus malum, o Iudæi, meritò vos sustinerem.*

15 *Si verò quæstio est de sermone & nominibus & lege vestrate, vos ipsi videritis. iudex enim horum nolo esse.*

16 *Et amouit eos à tribunali.*

17 *Apprehensum autem omnes Græci Sosthenem principem Synagogæ, percutiebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.*

12 *Cum Gallio.* Vel mutatio Proconsulis Iudæis addidit animos, vt audacius insolescerent: vt improbi ac proterui homines rebus nouis ad tumultuandum abuti solent, vel propitium sibi iudicem fore confisi, quietem & silentium integri anni subitò ruperunt. Summa autem accusationis est, quòd peruersum Dei cultum inducere conetur Paulus contra Legem. Iam quæritur, Legémne Mosis, an ritus imperio Romano vsitatos designent. Quia hoc posterius frigidum mihi videtur & coactum, illud magis amplector, Paulũ hoc crimine grauasse, quod cultum diuinitus in Lege diuina præscriptum violaret, idque nouitatis exprobrandæ consilio. Ac iure quidem damnandus foret Paulus, si tale aliquid tentasset. Sed cum certo certius sit, perfidè & scelestè sanctum virum fuisse calumniatos, malam causam honesto prætextu tegere studuerunt. Scimus quàm seuerè præcipiat in Lege Dominus, qualiter à suis coli velit. Ergo ab ea regula discedere, sacrilegium est. Sed cùm Legi nihil vnquam addere vel detrahere in animo habuerit Paulus, iniustè trahitur in hoc crimen. vnde colligimus quamlibet iustè & inculpatè se gerant fideles, falsam tamen infamiam nõ effugere, donec ad se purgandos admissi fuerint. Atqui non modo indignè & mendaciter traductus fuit Paulus ab aduersariis: sed cum refellere eorum impudẽtiam, & falsa probra diluere vellet, præcisus illi fuit sermo à Proconsule. Itaque à tribunali sine vlla defensione discedere coactus est. causæ verò cognitionem repudiat Gallio, non odio Pauli, sed quia de religione cuiusque prouinciæ ius dicere non erat ex officio Præsidis. Nam cùm ad suos ritus cogere non possent Romani Gentes sibi subiectas: ne tamen viderentur probare quod ferebant, suos Magistratus vetabant hanc iurisdictionis partem attingere. Hinc videmus quid faciat veræ pietatis ignorantia in ordinãdo cuiusque reipub. vel imperii statu. Hoc præcipuum esse fatentur omnes, vt vigeat & floreat religio. Iam vbi cognoscitur verus Deus, certáque tenetur eius colendi regula, nihil magis æquum est, quàm quòd sua Lege præcipit Deus: nempe vt qui præsunt cum potestate, cõtrariis superstitionibus abolitis, purum veri Dei cultum asserant. Sed quum Romani fastu solùm & pertinacia ritus suos seruarent, nulla autẽ illis constaret certitudo vbi nulla erat veritas: hoc sibi optimũ compendium fore putarunt, si prouincialibus liberũ viuendi morẽ permitterẽt. Atqui nihil magis absurdũ, quam hominũ arbitrio Dei cultũ permittere. quare nõ sine causa mãdauit De⁹ per Mosẽ, Deut. 17.18, vt Rex proprium sibi Legis volumẽ describi

describi curaret:quo scilicet probè edoctus,fideíque suæ certior,maiore animo tuendum susciperet, quod rectum esse certò sciebat.

15 *De sermone & nominibus.* Malè digesta est verborum congeries: sed Gallio ità de Lege diuina contemptim loquitur acsi Iudaica religio verbis tantùm & superuacuis quæstionibus constaret. & sane vt gens erat rixosa, minimè dubitādum est, quin multi seipsos & alios superuacuis nugis turbarent. Imò audimus quid illis exprobret Paulus pluribus locis. præsertim in epistola ad Titum, 1.14, & 3.9. Excusatione tamen dignus non est Gallio, qui vnà cum eorum curiositate sacram Dei Legem subsānat. Nam vt friuolis logomachiis ansam præcidere opportuit: ita rursum vbi de cultu Dei agitur, sciendum est non de verbis certari, sed rem tractari omnium maximè seriam.

17 *Apprehensum omnes Greci Sosthenē.* Hic est Sosthenes, quem Paulus honorificè socium sibi adiungit initio prioris Epist. ad Corinthios. Quanquam autem nulla eius mentio antea facta fuit inter fideles: probabile tamen est vnum tunc fuisse ex Pauli comitibus & aduocatis. Quænam autem furia Græcos impulit, vt in eum violenter omnes irruerent, nisi quòd filiis Dei quasi fatale est, mūdum habere aduersum & infensum causa incognita? quare non est cur hodie nos turbet ista indignitas, dum videmus vndique miseram Ecclesiam oppugnari. Adhæc humani ingenii prauitas quasi in tabula nobis pingitur. Vt demus meritò exosos passim fuisse Iudæos: cur tamen iracundiam suam Græci potius in Sosthenem conuertunt hominē modestum, quàm in authores tumultus, qui Paulo sine causa molesti erant? Nempe hæc ratio est, quòd vbi nō reguntur homines Dei Spiritu, quasi arcano naturæ instinctu rapiuntur ad malum. Fieri tamen potest, vt Sostheni tam fuerint infesti, credentes improbis hominibus præbuisse hospitium ad seditionem mouendam.

Neque quicquam. &c. Gall. Cessatio ista nō tam Procōsulis ignauiæ imputari debet, quàm Iudaicæ religionis odio. Optassent Romani sepultā esse veri Dei memoriā. Atque adeò cūomnibus Asiæ & Græciæ idolis vota nuncupare & soluere apud eos licitum foret, Deo Israel sacra facere capitale erat. Denique in communi superstitionum omnium licētia, non nisi vera religio excipiebatur. Hinc fit vt ad Sosthenis iniurias dissimulet Gallio. Professus nuper erat se iniurias, si quæ factæ essent, vindicaturū: nunc hominem innoxium ante tribunal suum verberari patitur. Vnde ista tolerantia, nisi quòd Iudæos omnes mutuis vulneribus concidere cuperet, vt simul extingueretur religio? Sed cùm per os Lucæ, Spiritus, Gallionis incuriam dānet, quia hominem iniustè afflictum suo præsidio non subleuat: longè minus excusabiles se fore sciant Magistratus nostri, si cōniueant ad iniurias & maleficia, si malorum petulantiam non cohibeant, si non porrigant manum oppressis. Quòd si ignauos & desides manet iusta damnatio, quàm terribile impendet iudicium perfidis & malignis, qui malis causis fauēdo, indulgendo sceleribus, quasi erecto vexillo impunitatis, flabella sunt ad incitandam nocendi audaciam.

18 Paulus verò deinde commoratus dies multos, valedicto fratribus abnauigauit in Syriam, comitantibus eum Priscilla & Aquila, cùm sibi totondisset caput in Cenchreis: habebat enim votum.

19 Deuenítque Ephesum, vbi eos reliquit. Ipse verò ingressus Synagogam, disputabat cum Iudæis.

20 Rogantibus autem eis, vt plus temporis maneret apud eos, non annuit.

21 *Sed valedixit illis, dicens, Oportet me omnino festum quod instat, agere Ierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, Deo volente. Et soluit Epheso.*

22 *Quumque descendisset Cæsaream, ascendissetque & salutasset ecclesiam, descendit Antiochiam.*

23 *Et commoratus illic aliquantum temporis, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem ac Phrygiam, confirmans omnes discipulos.*

18 *Commoratus dies multos.* In eo se profert Pauli constantia, quòd terrore non fugatur, ne rudes adhuc infirmósque discipulos subito & immaturo discessu conturbet. Sæpius alibi legimus, cum flagrarent in eum persecutiones, statim fugisse. qui fit ergo vt Corinthi subsistat? nempe cùm videret sua præsentia stimulari hostes, vt in totam ecclesiam sæuirent, non dubitauit suo discessu pacem & quietem fidelibus redimere: nunc autem vbi frenatam eorum malitiam videt, ne gregi Dei noceant eos irritare mauult, quàm cedendo nouam fe rociendi occasionèm dare. Porrò, hæc tertia fuit profectio quam Paulus Ierosolymam suscepit, Gal.1.18. Damasco enim profectus, semel ascendit: vt Apostolis innotesceret. Secundò autem missus est cum Barnaba, vt controuersiam transigeret de ceremoniis. nunc qua de causa tam longum & laboriosum iter confecerit, vnde mox reuerti in animo habebat, non refertur à Luca.

Quum sibi totundisset caput. De Aquila an de Paulo id dicatur, incertum est: neque magnopere interest. Quanquam de Paulo libenter interpretor: quia mihi verisimile est, hoc Iudæis, ad quos venturus erat, dedisse. Certè votum ceremoniale non fuisse priuatim ab eo conceptum, vt Deo cultum aliquem præstaret pro confesso sumo. Sciebat temporale fuisse quod sub Lege mandauerat Deus veteri populo. nos verò scimus quàm sedulò doceat regnum Dei non esse situm in externis illis elemētis, & quàm acriter illorum abrogationem vrgeat. Absurdum sanè fuisset ea religione, qua alios omnes soluebat, suam ipsius conscientiam obstringere. Se igitur totondit non alium ob finem, nisi vt Iudæis adhuc rudibus, nec dum rite edoctis, se accōmodaret: quemadmodum testatur 1.Cor.9.20, vt eos qui sub Lege erant lucrifaceret, se voluntariam Legis, à qua liber erat, subiectionem obiisse. Si quis obiiciat, non licuisse votum simulare, quod non ex animo conceperat: responsio in promptu est, quo ad purificationis substantiam, nihil eum fictè egisse: ceremoniam verò quæ adhuc libera erat, adhibuisse: non quasi Deus talem cultum exigeret, sed vt rudibus aliquid concederet. Ideo ridiculi sunt Papistæ, dum hinc vouendi exemplum eliciunt. Paulum nulla ad vouendum religio induxit: isti verò fictitium Dei cultum in votis locant. Paulum temporis ratio cogebat ad seruandos legales ritus: isti non aliud proficiunt, nisi vt Christianam Ecclesiam, cui pridem sua constat libertas, superstitione implicent. Longè enim aliud est obsoletas ceremonias in vsum reuocare, quàm eas adhuc superstites tolerare, donec paulatim in desuetudinem abierint. omitto quod clericalem suam tonsuram Papistæ frustra & inepte cum purificationis symbolo conparant, quod Deus in Lege probauerat. Sed quia minimè necessaria est longior refutatio, nobis hoc vnum sufficiat. Paulum vt infirmos Christo adduceret, saltem ne eos offenderet, voto se obligasse, quod sciebat coram Deo nullius esse momenti.

19 *Ingressus synagogam.* Quòd vestē suam in signū detestationis Corinthi excusserat, nō ideo factū esse docet hic locus, quòd totā gētē abiiceret, sed quos perditæ obstinationis iā expertus erat, nūc de integro ad Ephesios accedit, periculū

factururus, an plus apud ipsos obediētiæ reperiret. Porrò, mirū est, quòd cùm ex Lucæ relatu appareat, in hac Synagoga placidius quàm alibi vsquam fuisse auditum, atque etiam rogatum fuisse vt maneret, eorum tamen precibus morē non gesserit. Hinc certò coniicere prōptum est, quod prius dixi, grauem illi fuisse causam cur Ierosolymam celeriter ascenderet. Ipse etiam properandū sibi esse ostendit, dicēs, Oportet me festum quod instat, Ierosolymis agere. Nec dubium est, quin rebus diligenter illic cōpositis discesserit cum bona eorum pace & venia: & ex Lucæ verbis colligere licet, excusationem fuisse acceptam, ne eos offenderet repulsa. Cæterùm, notare operæpretiū est, vbi spes profectus oblata est solito melior, tanquam Dei manu ad alia atque alia negotia nos trahi, vt discamus nos eius arbitrio regendos tradere.

Festum quod instat. Quod de voto nuper attigi, ad diem quoque festum pertinet. neque enim pietatis officio erga Deum volebat Paulus defungi: sed conuentum celebrare, in quo plus prodesse poterat quàm aliis anni temporibus. Quanti enim faceret dierum discrimen, vel vna epistola ad Gal.4.10, locuples est testis. Notandum verò est quòd de reditu nihil promittit, nisi hac exceptione interposita, Si Domino placuerit. Fatemur quidem omnes nō posse nos nisi eius ductu vel digitum vnum mouere: sed quia tantum arrogantiæ in hominibus passim regnat, vt quiduis præterito Deo statuere nō modò in futurum tempus, sed etiam in multos annos audeant: meditanda nobis sæpe est hæc religio & sobrietas, vt discamus consilia nostra Dei arbitrio & prouidētiæ subiicere: ne si deliberemus, vt solēt qui fortunam sibi videntur sub manu habere, iustas demus temeritatis nostræ pœnas. Etsi autem non tanta est in verbis religio, quin liberum nobis sit dicere, hoc vel illud facturos: vtile tamē est formulis loquendi assuescere, quæ nos cōmonefaciant gressus omnes nostros dirigi à Deo.

22 *Quum descendisset Cæsaream.* Quāquam vno verbo recitat Lucas Paulum Ierosolymæ salutasse ecclesiam: certum est tamen magna aliqua necessitate illuc fuisse pertractum. Et tamen ex cōtextu colligere licet, non diu substitisse Ierosolymæ: fortè quia successus rerum quas agitabat, spei eius & voto non respondit. Porrò, iter eius in reditu non otiosum nec sterile fuisse declarat, dicens cōfirmasse omnes discipulos: haud dubiè non parua molestia, quia per multos circuitus deflectere coactus est. nā particula καθεξῆς, continuam seriem designat. Iam qua ratione vocentur Discipuli qui Christo nomen dederunt, & fidem Euangelii professi sunt, alibi diximus, Suprà 9.36, quia scilicet nulla est sine recta institutione pietas. Habebant quidem illi suos Pastores sub quibus proficerēt: sed quò maior erat Pauli authoritas, & quò excellentiore spiritu pollebat, ex eius transitu non parua accessit confirmatio: præsertim cùm in fundandis omnibus illis ecclesiis princeps fuisset architectus.

24 *Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.*

25 *Hic erat institutus in via Domini, & feruens Spiritu loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm Baptisma Ioannis.*

26 *Atque hic cœpit liberè loqui in Synagoga. Quem cùm audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt illum, & exactius ei exposuerunt viam Dei.*

27 *Cum autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres*

scripserunt discipulis, vt susciperent illũ. Qui cum venisset, contulit multùm ijs qui crediderant per gratiam.

28 Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendẽs per Scripturas Iesum esse Christum.

24 *Iudæus quidam.* Hoc Dei prouidentiæ meritò tribuendum est, quòd dum Ephe so Paulus abire cogitur, in eius locum submissus est Apollos, qui iacturam absentiæ illius sarciret. Huius autẽ hominis quale fuerit principium tenere refert, quum apud Corinthios etiam fuerit Pauli successor, ac tam præclarè se gesserit, fidelémque & strenuã operam nauarit, vt Paulus eum quasi singularem collegam honorificè celebret, 1. Cor. 3. 6, & 4. 6. 6. 4. 6, Ego plantaui, inquit, Apollos rigauit. Item, Hæc in me & Apollo transfiguraui. Duobus autem primùm elogiis eum commendat Lucas: quòd eloquens esset ac potens in Scripturis: zelum deinde, fidémque & constantiam adiiciet. Etsi autem verè negat Paulus regnum Dei in sermone esse positum, & ipse facundiæ laude caruit: non est tamen sermocinandi dexteritas, qualem hîc prædicat Lucas, spernenda. præsertim vbi nulla pompa vel ostentatio ex verborum splendore captatur: sed sine fuco & ambitione, sine ampullis & curioso artificio rem quæ agitur, disertè explicare satis habet qui docendi personam sustinet. Eloquentia caruit Paulus: voluit scilicet Dominus primario Apostolo hãc virtutem deesse, quò splendidior in rudi & incondito eius sermone vis Spiritus fulgeret. Et tamen ea loquendi facultate instructus erat, quæ ad illustrandum Christi nomen, & asserendam salutis doctrinam sufficeret. Cæterùm, vt varia est, ac multiplex donorum Spiritus distributio, non obstitit Pauli infantia, si ita vocare libet, quominus disertos sibi ministros Deus eligeret. Porrò ne eloquentiam Apollo profanam, vel inanẽ & futilẽ fuisse quis putaret, Lucas cum maiori eam virtute coniunctam fuisse dicit: nempe quòd potens fuerit in Scripturis. quo verbo non tantùm interpretor, probè & solidè fuisse in Scripturis exercitatum: sed vim earum & efficaciam tenuisse, vt illis armatus, in omnibus pugnis esset superior. Atque hæc, meo iudicio, Scripturæ potius quàm hominis laus est, quòd tum ad veritatem asserendam, tum ad refellendas Satanæ fallacias satis supérque valeat.

25 *Hic erat institutus.* Cum hoc elogio parum congruere videtur quod paulò pòst subiicit Lucas, eum tantùm nouisse Baptisma Ioannis. sed posterius hoc membrum vice correctionis additum est. Interea facilè hæc duo inter se conueniunt: quòd tenuerit Euãgelii doctrinam, quia & Redemptorem sciebat mundo esse exhibitum, & de gratia recõciliationis probe syncereque edoctus erat: & tamen non nisi Euangelii rudimentis imbutus fuerit, quatenus ferebat Ioannis institutio. Ioannem enim inter Christum & Prophetas quasi medium fuisse scimus: & de eius officio tum pater Zacharias in suo Cantico, Luc. 1. 76, Ibidem 16, & 17, Mal. 3. 1, tum Angelus ex Malachiæ vaticinio disserit. Certè cum facem Christo prætulerit, & eius virtutem magnificè exposuerit, meritò dicuntur eius discipuli habuisse Christi notitiam. Adhæc obseruatu digna est loquutio, Sciuisse Baptisma Ioannis. nam inde colligimus quísnam verus sit Sacramentorum vsus: vt scilicet nos in certum aliquod doctrinæ genus initient, vel quam semel amplexi sumus fidem, sanciant. Certè à doctrina auelli, nefas est & impia profanatio. quare vt rite administrentur Sacramenta, vocem cælestis doctrinæ illic resonare necesse est. Quid enim est Baptismus Ioannis? Totum eius ministerium complectitur Lucas hoc nomine: non tantùm quia Baptismo annexa est doctrina, sed etiam quia eius fundamentum & caput est, sine qua inanis & mortua ceremonia foret.

Feruens Spiritu loquebatur. Hîc alia laude ornatur Apollos, quòd sancto zelo flagrauerit ad docendum. Doctrina

na sine zelo, vel gladius est in manu furiosi, vel frigida & sine vsu iacet, vel prauæ ostentationi seruit. Videmus enim ex hominibus doctis, alios ignauos torpere: alios, quod deterius est, ambitione iactari: alios, quod omnium est pessimum, contentionibus & rixis turbare Ecclesiam. insipida ergo erit doctrina, in qua non vigebit zelus. Cæterùm, meminerimus Scripturæ sciētiam priore loco positā esse à Luca, quæ esset zeli moderatio. scimus enim multos inconsideratè feruere: quemadmodum Iudæi peruerso Legis studio cōtra Euangelium insaniebant. & hodie videmus quàm furioso impetu æstuent Papistæ, quos temere concepta opinio instigat. Adsit ergo scientia moderatrix, que zelum regat. Iam verò feruor dicitur fuisse causa diligentiæ, eò quòd Apollos sedulò ad docendum incubuit. quòd si vir ille nondum exactè perfectéque in Euangelio edoctus, tam sedulò & liberè Christum prædicauit: quid sibi excusationis fore sperant, quibus clarius & plenius innotuit, quod adhuc illum latebat, nisi conentur pro sua virili Christi regnum promouere? Feruorem Spiritui ideo attribuit Lucas, quod rarum est ac peculiare donum: neque enim interpretor, Apollo mentis suæ instinctu fuisse concitatum, sed Spiritus sancti impulsu.

26 *Quem cùm audissent.* Quàm sibi addicti non sint Aquila & Priscilla, nec alienæ virtuti inuideant, hinc apparet, quòd familiariter & priuatim tradunt homini facundo, quæ deinde in publicum proferat. non pollebant eadē gratia qua ille, & forte in cœtu fuissent contempti. Porrò, quem vidēt tam eloquentia quàm Scripturæ vsu melius instructum, cupidè adiuuant: ita vt sileāt ipsi, solus ille audiatur. Rursum non vulgaris fuit modestia Apollo, qui se non tantùm ab opifice manuario, sed etiam à fœmina doceri & expoliri passus est. Potens erat in Scriptura, & illis longè superior: sed quo ad complementum regni Christi, extremam ei manum apponūt, qui videri poterāt non satis idonei ministri. Videmus etia tunc non tā alienas fuisse à verbo Dei mulieres, vt eas Papistæ habere volūt: quādoquidē vnū ex primis Ecclesiæ doctorib⁹ à fœmina videmus fuisse institutū. Memoria tamē quod dixi tenēdū est, Priscillā domi & inter priuatos parietes functā fuisse hoc magisterio, vt p̄scriptū à Deo & à natura ordinē minime labefactaret.

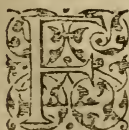
27 *Quum vellet in Achaiam.* Quo cōsilio Achaiam petere vellet Apollos, non exprimit Lucas. priuato tamē commodo nō fuisse illectum, sed quòd vberior in propagādo Euangelio fructus illic se ostēderet, ex contextu colligimus: eò quòd sua exhortatione ipsum magis incitauerint fratres, & currenti addiderint calcar. quod profectò nō erant facturi, nisi ex cōmuni Ecclesiæ bono. Erat enim absurdū, nisi melior oblata esset cōpensatio, precibus suis aliò ablegare hominem, cuius fideli opera iam vsi fuerant, & in posterū sciebant opus sibi fore. Scripsisse autem Ephesios fratres Achaicis intelligo, nō tantùm vt hominem hospitaliter exciperent, sed vt ad munus docēdi admitterēt. Hæc verè sancta est commēdatio, dum optimū quéque testimonio suffragióque nostro euehere studemus: ne Spiritus sancti dona, quæ apud singulos deposuit in Ecclesiæ ædificatione sepulta iaceant.

Quum venisset. Hoc fratribus qui iam fecerant experimentum, præmisum fuerat, dum hortati sunt, vt se ad iter animo cōceptum accingeret. Quòd autem contulisse dicit fidelibus, duobus modis accipere licet: vel quòd suppetias tulerit minus bene instructis, & eos adiuuerit in frangenda hostium peruicacia. neque enim cuiusuis erat habere in prōptu arma ad subeundum difficile contra veteranos hostes certamen, qui nisi coacti nunquam cessissent: vel quòd illis fuerit subsidio, ne eorum fides contradictione hostium perculsa, labasceret: quod plerunque accidere infirmis solet. Ego vtroque modo adiutos fuisse interpretor: vt ducem habentes peritum & exercitatum, superiores essent in conflictu. deinde, vt noua fultura stabiliretur eorum fides, vt esset extra vacillandi periculum. Videtur præterea notare Lucas, strenuitate eius & constantia fratres fuisse adiutos, dum publicè cum Iudæis disputasse commemorat. erat enim hoc zeli & fiduciæ

signum, lucem non fugere. Quod habetur in sententiæ clausula, Per gratiam: vel cum proximo verbo, Crediderunt, cohæret: vel referri debet ad subsidium quod fratribus attulit. Prior interpretatio nihil habet difficultatis. sensus enim erit, fideles illuminatos fuisse Dei gratia, vt crederent: acsi dixisset, Fratres qui Dei beneficio iam ad fidem vocati sunt, in melius fuerunt prouecti. Videtur tamen alter contextus magis quadrare, quòd Apollos gratiam qua præditus erat cum fratribus communicãdo, eos adiuuerit. Ita Per gratiam tantundem valebit, atque secundum mensurã gratiæ acceptæ.

28 *Iudæos reuincebat.* Hinc apparet quorsum spectaret facultas illa, quòd potẽs esset Apollo's in Scripturis: nempe quia valida illi & efficax probatio suppetebat coarguendis hostibus. Breuiter etiam exponitur status disputationis, Iesum esse Christum. Controuersia enim apud Iudæos hoc carebat, Promissum esse Christum liberatorem: sed illis non facile erat persuadere, Iesum filium Mariæ hunc esse Christũ, per quem oblata esset salus. Oportuit igitur Apollo sic disserere de officio Christi, vt Scripturæ testimonia probaret in filio Mariæ impleta esse: atque inde Christum esse colligeret. Testis est præterea hic locus, vtilem esse Scripturam non modò ad docendum, sed etiã ad frangendam eorum obstinationem, qui sponte non sequuntur. neque enim satis firma esset fides nostra, nisi clara illic extaret eorum demonstratio, quæ ad salutem cognitu necessaria sunt. Certè si Lex & Prophetæ tantum habebãt Lucis, vt inde perspicuè probauerit Apollos Iesum esse Christum, quasi rem digito monstraret: hoc saltem efficere debet Euangelii accessio, vt ex tota Scriptura, plena Christi cognitio petatur. Quare detestabilis est in Deum contumelia, quòd Papistæ Scripturam obscuram esse & ambiguam insimulant. quorsum enim loquutus esset Deus, nisi liquida inuictáque in eius verbis se proferret veritas? Quòd autẽ inde inferũt, standum esse Ecclesiæ authoritati, neque ex Scriptura disputandum esse cum hæreticis, abundè à Luca refellitur eorum cauillum. nam cùm nihil Iudæis fuerit pertinacius, minimè tenendum est, ne quibus armis fretus illos conuicit, eadẽ nobis aduersus quoslibet hæreticos sufficiant: vtpote quæ nobis victoriã conferunt aduersus diabolum, errorum omnium principem.

CAPVT XIX.

Actum est autem quum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum: & repertis quibusdam discipulis dicit ad eos,

2 *An Spiritum sanctum accepistis postquam credidistis? At illi dixerunt ad eum, Imò neque an sit Spiritus sanctus audiuimus.*

3 *Et ait ad illos, Quo igitur baptizati estis? Illi verò dixerunt, Ioannis Baptismate.*

4 *Dixit autem Paulus, Ioannes quidem baptizauit Baptismo pœnitentiæ, populo loquens, in eum qui venturus esset post ipsum, vt crederent: hoc est in Christum Iesum.*

5 *His auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu.*

6 *Et quum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus*

sanctus

sanctus super eos, & loquebantur linguis & prophetabant.
7 *Erant autem omnes viri ferè duodecim.*

1 Refert hîc Lucas Pauli reditu nō modò confirmatā & auctā fuisse Ecclesiā apud Ephesios, sed miraculo simul ornatam, quòd illic rudibus & nouitiis quibusdam discipulis collatæ sunt visibiles Spiritus gratiæ. Porrò, essént-ne vrbis incolæ an noui hospites, nescitur, nec magnopere nostra intereſt. Iudæos quidē fuisse minimè dubium est: quia Ioannis Baptiſma receperant. probabile etiā est, habitasse Ephesi, quando illic Paulus eos reperit.

2 *An Spiritum sanctum.* Clausula historiæ ostendit non de Spiritu regenerationis, sed de specialibus donis, quæ Deus initio Euangelii in communem Ecclesiæ ædificationem quibus visum erat, variè distribuit, hic à Paulo haberi sermonem. Sed iam ex hac Pauli interrogatione oritur quæstio, Fuerít-ne tunc passim communis omnibus Spiritus. nam si paucis quibusdam dabatur, cur eum coniungit cum fide, acsi indiuidua esset connexio? Forte non gregarii fuerunt homines: vel quia in mediocri numero erant, hoc est duodecim, quærit Paulus an omnes donorum Spiritus sint expertes. Ego tamen sic existimo, oblatos in conspectum Gentium non fortuna, sed Dei consilio fuisse tot Iudæos vno tempore, & quidem discipulos, hoc est, ex grege fidelium, qui sibi tamen hactenus summam Euangelii gloriam, quæ in spiritualibus donis cōspicua erat, faterētur fuisse ignotam, vt per eos illustraretur Pauli ministerium. neque enim probabile est tam paucos Ephesi relictos esse discipulos ab Apollo: & fuissent ab eo rectius instituti, ex quo ipse à Priscilla & Aquila viam Domini exactè didicerat. Quinetiā Fratres quorum prius meminit Lucas, alios ab istis fuisse non dubito. In summa, vbi videt Paulus homines istos profiteri Christi nomen, vt de eorum fide certius habeat examen, rogat an Spiritum sanctum acceperint. Hoc enim fuisse insigne gratiæ Dei ad sanciendā doctrinæ fidem apparet ex Paulo ipso, Galat. 3.2, Velim scire ex vobis,, Spiritum sanctum ex Legísne operibus, an ex auditu fidei acceperitis.

An Spiritus sanctus sit nescimus. Quî fieri potuit, vt homines Iudæi de Spiritu nihil audierint, de quo vbique clamant Prophetæ, & cuius elogiis referta est Scriptura? certè hinc colligimus, neque generaliter loquutum esse Paulum de Spiritu: & istos vt rogati erant, negare sibi cognitas esse visibiles illas gratias, quibus Deus regnum Filii sui ornauerat. Nescire ergo se fatentur an Deus largiatur eiusmodi dona. ideo in voce Spiritus metonymia est. atque hūc sensum confirmat, quòd si prorsus negassent se quicquam scire de Spiritu Dei, tam crassum errorem, imò prodigiosum, Paulus tacitum minimè tulisset. Dum quærit, in quem igitur finem, vel quomodo baptizati sint, subindicat vbicunque Christus solidè prædicatus esset, gratias etiam visibiles refulsisse, vt tale decus Ecclesiis omnibus cōmune foret. Quare non abs re miratur Paulus fideles eius gloriæ Christi esse ignaros, quā tunc volebat Deus vbique esse conspicuam: & mox addita correctione monet, non esse manendum in illis quæ imbiberant rudimentis: quia Ioannis officium fuerat, discipulos Christo formare.

4 *Ioannes quidem.* Huc spectat Pauli admiratio, vt isti homines suæ ruditatis conuicti, ad altiores progressus aspirent. Ioannem de Christo venturo concionatum esse dicit. emisit ergo discipulos ex carceribus, vt in stadio currentes, ad Christum nondum manifestatum tenderent. quare ne sibi placeāt isti, & fastidiosè vlteriorem profectum recusent, procul adhuc à meta abesse ostendit. Nam homines defectus sui sensus incitat, vt appetant quod sibi deest. Huc redit summa, acsi dixisset Paulus, Priusquam glorificatus est Christus, non viguit ista eius potentia in mundo: suo tandem in cælum ascensu, voluit vt regnum suum sic floreret. multò igitur minus, dum adhuc in cursu legationis suæ esset Ioannes, effusæ fuerunt Spiritus gratiæ, quæ nunc sedere ad Patris dexteram Christum testantur. quando-

quidem tunc nondum palàm se mundo Redemptorem patefecerat. Scitote ergo vobis vltrà pergendum esse: quia procul abestis à meta. Ita disertè fidem piorum, qui à Ioanne edocti erant, debuisse in Christum venturum respicere docet, ne isti homines in principiis subsistant. Cæterùm, hinc quoque docemur Baptismum Ioannis, pœnitentiæ & remissionis peccatorum fuisse symbolum, nec aliud hodie Baptismi nostri esse ab illo discrimen, nisi quòd exhibitus est Christus, & in morte eius ac resurrectione impleti sunt omnes salutis nostræ numeri; adeóque ad suum effectum perductus fuit Baptismus: quia & ex illo, quem dixi, mortis & resurrectionis fonte manat pœnitentia, & eodem refertur fides, vt gratuitam iustitiam inde petat. In summa, clarè osten dit Paulus illum fuisse Baptismum regenerationis & renouationis, sicut est noster. Quia autem & purgatio & vitæ nouitas à solo Christo manat, in eius fide fundatum fuisse dicit. quibus etiam verbis monemur hinc pendere totam vim Baptismi, vt fide in Christo appre hendamus quicquid figurat: tantum abest vt quicquam deroget Christi gratiæ exterius signum.

5 *His auditis baptizati sunt.* Quoniam apud veteres inualuerat opinio, diuersos fuisse Baptismos Ioannis & Christi, non fuit illis absurdum baptizari deintegro, qui Baptismo Ioannis tantùm præparati erant. Sed quòd illa diuersitas falsò & perperam ab illis credita fuerit, hinc patet, quòd eiusdẽ adoptionis, eiusdem vitæ nouitatis, quas hodie in Baptismo nostro percipimus, pignus fuit ac tessera. itaque non legimus denuo fuisse à Christo baptizatos, qui à Ioanne ad eum transibant. Adde, quòd Baptismum suscepit Christus in carne sua, Mat. 3. 15, vt illo visibili symbolo se nobiscum sociaret: atqui si fictitia illa diuersitas admittitur, excidet nobis ac peribit singulare hoc beneficiũ, quòd Baptismum habemus cum Filio Dei communem. Nec verò longa refutatione opus est: quia vt diuersos Baptismos esse persuadeant, in quo differat alter ab altero prius ab illis ostendi necesse est. atqui vtrinque respondet optima similitudo, & partiũ omniũ symmetria & conformitas, quæ fateri cogit eundem esse Baptismum. Nunc verò quæritur an eum repetere fas fuerit, & furiosi homines nostra ætate hoc testimonio freti, Anabaptismum inuehere conati sunt. Quidam Baptismi nomen pro noua institutione accipiunt; quibus ideo non assentior, quòd eorum expositio, vt coacta est, effugium sapit. Alii negant iteratum fuisse Baptismum: quia perperam baptizati forent ab aliquo Ioannis stulto æmulatore. sed quia nihil habet coloris eorum coniectura, imò potius innuunt verba Pauli veros & germanos fuisse Ioannis discipulos, & Lucas honorificè vocat discipulos Christi: neque huic quoque sententiæ subscribo: & tamen iteratum fuisse nego aquæ Baptismum, quia non aliud sonant verba Lucæ, quàm Spiritu fuisse baptizatos. Primùm, minime nouum est Baptismi nomen ad dona Spiritus transferri, sicuti Capit. 1. 5, vidimus, vbi dicebat Lucas, quũ Christus visibilem Spiritus missionem Apostolis promitteret, Baptismum vocasse. Item, quum Spiritus descenderet super Cornelium, Petrum recordatum fuisse verborum Domini, Baptizabimini Spiritu sancto, 11. 16. deinde videmus hic nominatĩ agi de donis illis visibilibus, & ea conferri cum Baptismo. Quòd autem continuò pòst sequitur, Vbi manus illis imposuit, venisse Spiritum, exegeticè additum esse interpretor. est enim modus loquendi Scripturæ frequens & familiaris, rem breuiter proponere, & mox clarius explicare. quod ergo propter breuitatem erat obscurius, Lucas melius exprimit, & fusius explicat, dicens impositione manuum Spiritum illis datum fuisse. Si obiiciat quispiam, Baptismi nomen, vbi pro Spiritus donis ponitur, non simpliciter, sed cum adiectione sumi: respondeo, ex contextu satis patere Lucæ mentem: deinde Lucam alludere ad Baptismum, cuius meminerat. Et certè si de symbolo externo accipias, absurdum erit fuisse illis datum, nulla meliore doctrina interposita. Sin verò metaphoricè de institutione, durior adhuc erit locutio: & non quadraret narratio, Postquam fuerunt edocti, Spiritum sanctum

des-

descendisse super eos. Porrò, vt hanc manuum impositionem Sacramentum fuisse fateor: ita inscitia lapsos esse dico, qui ad perpetuam imitationem traxerunt. nam quum inter omnes conueueniat temporalem fuisse gratiam, quæ illo symbolo exhibita fuit: peruersum est ac ridiculum, ablata veritate signum retinere. Alia est Baptismi & Cœnæ ratio, quibus Dominus ea dona nobis esse exposita testatur, quorum fruitio ad finem vsque mundi Ecclesiæ constabit. Quare perpetua Sacramenta sedulò & prudenter à temporariis discernere oportet, ne inanes & ludicræ laruæ inter Sacramenta locum occupent. Quòd manuum impositione vsi sunt Veteres, vt fidei professionem in adultis sancirent, non improbo: modò ne tali cerемoniæ annexam Spiritus gratiam quis putet, quemadmodum facit Hieronymus contra Luciferianos. Papistæ autem nulla venia digni sunt, qui vetusto ritu non contenti, putidam vnctionem obtrudere ausi sunt: quæ non tantũ esset Baptismi cõfirmatio, sed dignius etiã Sacramentum, quo fideles perfici nugantur, qui prius tantùm semipleni erant: quo armantur ad pugnam, quibus tantùm remissa prius erant peccata. has enim execrabiles blasphemias euomere non dubitarunt.

8 *Introgressus autem Synagogam, liberè loquebatur ad tres menses, disputans & suadens de regno Dei.*

9 *Quum autem quidam indurarentur, ne crederent, malè loquentes de via coram multitudine, digressus ab illis, segregauit discipulos, quotidie disputans in Schola Tyrãni cuiusdam.*

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes qui habitabant in Asia, audirent sermonem Domini Iesu, Iudæi simul & Græci.*

11 *Virtutésque non vulgares edebat Dominus per manus Pauli:*

12 *Ita vt etiam super infirmos deferrentur à corpore eius sudaria & semicinctia, & recederent ab eis morbi, & spiritus mali egrederentur.*

8 I*ntrogressus Synagogam.* Hinc colligimus Paulum exorsum fuisse à piorum cœtu, qui iam Christo nomen dederant: deinde venisse in Synagogã, vt reliquos Iudæos, quibus nondum innotuerat Christus, vel saltem à quibus nondum receptus erat, in vnum Ecclesiæ corpus colligeret. Dicit autem Paulum liberè egisse, vt sciamus non ideo vsque ad tres menses auditum, quòd astutè tegeret Euangelii doctrinam, vel se insinuaret per obscuras ambages. mox etiam fiduciæ specimen exprimit Lucas, referens eum disputasse & suasisse de regno Dei. Scimus autem hoc nomine sæpe notari instaurationem illam quæ promissa erat Patribus, & præstanda Christi aduentu. nam quum extra Christum deformis & confusa sit omnium dissipatio, non frustra hoc venturo Messiæ tribuerunt Prophetæ, fore vt regnum Dei in mundo constitueret. Iam verò regnum hoc, quia nos à defectione sub Dei obsequium reducit, & ex inimicis facit filios: primùm gratuita peccatorum remissione constat, qua nos sibi reconciliat Deus & adoptat in populum: deinde vitæ renouatione, qua nos ad imaginem suam cõformat. Disputasse & suasisse dicit, significans ita Paulum disseruisse, vt probaret solidis rationib⁹, quæ

in medium afferebat. deinde auditoribus piarum exhortationum stimulos addidisse, vt ianuam regno Dei aperirent. Nullæ enim argutiæ nos Deo morigeros reddent, nisi piis admonitionibus flectamur.

9 *Quum indurarentur.* Nusquam tam placide & æquis auribus auditum fuisse Paulum legimus à Iudæis, sicut Ephesi priore suo aduentu. nam quum alii tumultuosè eum abigerent, ab his rogatus fuit vt diutius maneret. Nunc postquam ad tres menses regnum Dei apud eos erigere conatus est, prodit se multorum impietas & contumacia. dicit enim Lucas fuisse induratos. & certè hæc vis est cælestis doctrinæ, vt reprobos vel in furorem conuertat, vel magis obstinatos reddat: nō sua id quidem natura, sed per accidens, vt loquuntur: quia dum vrgentur à veritate, erumpit occultum virus. Addit Lucas eos maledixisse viæ coram populo. nam huc tandem se proiiciunt Euangelii contemptores, vt quod nolunt amplecti, hostiliter apud alios oppugnent. neque id alio consilio, nisi quòd cupiūt, si fieri possit, omnes habere eiusdem impietatis socios. *Viæ* nomine, quodlibet institutum intelligi satis notum est: hîc autem ad Euangelium Christi refertur. Iam dicit Lucas Paulum ab illis digressum, segregasse discipulos. quo exemplo monemur, vbi deploratæ & insanabilis peruicaciæ fecimus periculum, non amplius ludendam esse operam. Ideò admonet Paulus ipse Titum, vt hæreticum hominem post vnam vèl alteram admonitionem deuitet, Tit. 3.10. nam indigna contumelia afficitur verbum Dei, si porcis & canibus prostituitur. Simul etiam consulere infirmis decet, ne prauis obtrectationibus & sanæ doctrinæ calumniis labefactetur eorū pietas. Discipulos ergo segregauit Paulus, ne suo fœtore hirci ouium gregem inficerent: deinde, vt ingenua professio vigeret inter puros Dei cultores.

Quotidie disputans. Ostendit hic locus quàm assidua fuerit Pauli sedulitas in docendo: & nimis esse morosos vel delicatos, quibus statim discendi tædiū obrepit. Videmus enim quàm pauci ad audiendum prompti paratique quotidie accedant. Etsi autem peculiarem gerebat gregis domestici curam, quem velut in ouile collegerat, non tamen opera sua priuat extraneos: sed cursum disputandi continuans, periculum facit, num quos reperiat dociles. Scholam Tyranni vocat, nō qui tunc potitus fuerit imperio: nam Romani in tota Asia dominabantur: sed credibile est gymnasium fuisse olim extructum sumptibus Tyranni, & vrbi donatum. Loco igitur publico, qui conditoris nomen habebat, vsi sunt fideles ad conuentus suos agendos.

10 *Omnes qui habitabant.* Non significat Lucas illuc Asiaticos venisse, vt Paulum audirent: sed prædicationis odore perfusam fuisse totam Asiam, & semen longè latéque dispersum: vt eius labor non vni tantùm vrbi, sed remotis etiā locis fructuosus esset. atque id sæpe fit. vt Dei veritas, dum vno in loco prædicatur, longè latéque diffusa personet vbi audiri non potest vox ipsius ministri: quia traditur de manu in manum, & alii aliis sunt doctores. Neque enim sufficeret vnus homo, nisi propagandæ fidei pro se quisque intentus foret.

11 *Virtutes non vulgares.* Virtutes appellat frequenti Scripturæ vsu miracula, quæ documenta erant extraordinariæ Dei potentiæ. Refert autem Pauli apostolatum istis insignibus fuisse ornatum, quò certior constaret eius doctrinæ authoritas. Trita enim locutio est, Quòd par manum hominis signa edantur. Ita laus eorum Deo vni ascribitur tanquam authori: homo autem in ordinem cogitur vt minister. Atque vt miracula magis amplificet, dicit sudaria & semicinctia delata fuisse ad ægrotos, quorum tactu fuerunt sanati. Quorsum hæc Paulo facultas data fuerit, non obscurum est: nempe vt se verum Christi Apostolum probaret, fidem conciliaret Euangelio, suúmque ministerium sanciret. Atque hîc memoria repetere conuenit, quæ suprà de legitimo miraculorum vsu habuimus. Quòd etiam Pauli sudariis sanauit Deus ægrotos, huc spectabat, vt qui nunqutm hominem viderant, reuerenter nihilominus absentis doctrinam amplecterētur. quò magis insulsi sunt Papistæ, qui

locum

locum hunc ad suas reliquias detorquent. quasi verò sua sudaria miserit Paulus, quæ in eius honorem oscularentur venerabundi homines: sicuti in Papatu calceos & brachas Francisci, Rosæ cingulum, Sanctæ Margaritæ pectinem, ac similes nugas adorant. Imò potius res vilissimas delegit, ne qua ex pretio vel splendore superstitio nasceretur. Hoc enim fuit eius cõsilium, integram Christo gloriam insolidum vendicare.

13 *Tentauerunt autem quidam è circumeuntibus Iudæis exorcistis inuocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen* Domini *Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum, quem Paulus prædicat.*

14 *Erant autem quidam filii Scèuæ Iudæi, principis Sacerdotum septem, qui hoc faciebant.*

15 *Respondens autem spiritus malus dixit, Iesum noui, &* Paulum *scio: vos autem qui estis?*

16 *Et insiliens in eos homo, in quo erat dæmonium malum: & dominatus eis inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent de domo illa.*

17 *Hoc autem innotuit omnibus* Iudæis *simul & Græcis qui habitabant Ephesi. Et incidit timor super omnes illos, & magnificabatur nomen* Domini *Iesu.*

13 Quò certius appareat miraculis illis, quorum nuper facta est mentio, confirmatum fuisse apostolatũ Pauli docet nunc Lucas, cùm falsò quidam nomen Christi obtenderent, grauem de tali abusu sumptam fuisse pœnam. vnde agnoscimus non alium in finem editas fuisse virtutes per manum Pauli, nisi vt testatum omnibus fieret, fideliter ab eo Christum prædicari Dei potentiam: quando non solùm Dominus eas à pura Euangelii doctrina separari passus non est: sed tam seuerè vltus est eos, qui præposterè eas ad suos exorcismos trahebant. vnde rursum colligitur quæcunque Christi nomen obscurant miracula, præstigias esse diaboli: falsarios autem esse, qui vera Dei miracula aliò trahunt, quàm vt sanciatur pura religio.

Quidam exorcistæ. Non dubito quin munus hoc ex stulta æmulatione prodierit. Deus suã potentiã inter Iudæos variis modis exercere solitus erat. & Prophetis olim vsus fuerat ministris ad fugandos dæmones: hoc prætextu exorcismos sibi finxerũt. atque hinc temerè erectum est extraordinarium munus sine Dei mandato. potest etiam fieri, vi Deo sic ordinãte, aliquid perfecerit: nõ quòd faueret præposterè, sed vt patriã religionem libentius colerent vsque ad Christi aduentum. Sub regno Christi fecit praua ambitio, vt Christiani cu Iudæis certarent, Creati sunt enim hominum arbitrio exorcistæ. deinde, vt semper in deterius prolabi solet superstitio, hoc clericis suis omnibus cõmune esse voluit Papa, qui ad maiorẽ gradũ promouendi erãt. Postquã enim facti sunt ostiarij, extemplò illis coniuratio dæmonum mandatur: ipsa autem experientia planè se ridiculos faciunt. Fateri enim coguntur inanem & sine effectu se titulum conferre. nam vbi facultas qua diabolos adiurent? & ipsi exorcistæ manifesto ludibrio suscipiunt munus quod nunquam exerceant. Sed hoc scilicet iure accidit, vt nullus sit errorum finis, vbi à verbo Dei disceditur. Quantum ad istos spectat, colligimus fuisse vagos errones & homines circũforaneos, quales hodie multi cernuntur in Papatu. dicit enim circumiuisse, quo

verbo significat huc & illuc, prout fallendi occasio dabatur, flexisse iter.

Adiuramus vos per Iesum. Verisimile est impostores istos cõfugisse ad Christi nomen, vt nouam potestatẽ acquirerẽt, quam prius fallaciter iactauerant, vel quia cessauerat facultas qua præditi fuerant, vt tenebras obducerent Euangelio. Duplex autem fuit huius inuocationis vitium. nã quum alieni sint à Pauli doctrina, sine fide eius prætextu abutuntur quasi ad magicas incantationes. deinde, quod non est in hominum manu, sibi absque vocatione Dei vsurpãt. Legitima autem nominis Dei & Christi inuocatio est, quæ fide dirigitur, nec excedit vocationis metas. Quare monemur hoc exemplo, ne similes demus sacrilegii pœnas, nihil nisi prælucente Dei verbo esse tentandum. Dominus ipse nos ad preces inuitat. Quicunque miraculorum dono præditi nõ sunt, se intra istas metas contineant. nam Apostoli cùm spiritus immundos exire imperio cogebant, Deum habebant authorem, ac sciebant ministerio, quod iniunxerat, fideliter se defungi.

16 *Insiliens in eos homo.* Tribuitur homini quod per ipsum diabolus effecit. Tantæ enim violentiæ par non fuisset, vt septem robustos iuuenes sauciatos, & vestibus nudatos proiiceret. Quo modo autem diabolus in hominibus habitet, certò definire non licet, nisi quòd statui potest antithesis inter Dei Spiritum & Satanæ. nam quemadmodũ Paulus docet nos esse Dei tẽpla, quia Spiritus Dei habitat in nobis: sic rursũ dicit Satanam efficaciter agere in omnibus incredulis. Sciendum tamen est, Lucam hic de singulari habitandi modo agere, cùm scilicet ita Satanæ frænum laxatur, vt totum hominem occupet. Porrò tale specimen edere voluit Deus, vt suam virtutem ostenderet nõ esse inclusam in sonitu vocis, nec fas esse Filii sui nomen ad superstitiones trahi. Cùm autem Satanæ permittit nobis illudere, sciamus grauius nos puniri quàm si nos in carne vulneraret. Fallax enim miraculorum species horribile fascinum est ad dementandos incredulos, vt in altiores tenebras mergantur, quia Dei lucem respuerunt.

17 *Incidit timor.* Fructus eius vindictæ, quam de impio nominis Christi abusu Deus sumpserat, quòd religio omnibus iniecta est, ne doctrinam contemnerent, cuius se acerrimum fore vindicem Deus insigni documento ostenderat, & in Christi reuerentiam fuerũt adducti. præterquam enim quòd omnibus suis iudiciis ad hunc profectum nos Deus inuitat, vt peccandi metum nobis incutiant: peculiariter in hoc exemplo commendata fuit maiestas Christi, & Euangelii authoritas sancita, quòd grauior pœna manet impostores, qui suis incantationibus Christi nomen scientes profanãt, ne sibi impunitatẽ tã crassi sacrilegii promittant. Quòd dicit innotuisse omnibus, tantundẽ valet, atque vulgò, aut passim. Significat enim rem fuisse celebratã populi sermone, quò apud plures inclaresceret Christi nomen.

18 Multique ex ijs qui crediderant veniebant, confitẽtes & annuntiantes facta sua.

19 Multi autem ex ijs, qui curiosas artes exercuerant, cõportatos libros exusserunt coram omnibus: & supputatis pretijs illorum, repererunt pecuniæ quinquaginta millia.

20 Ita potẽter crescebat sermo Domini & cõfirmabatur.

21 His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, *transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymam, dicens, Postquã fuero ibi, oportet me & Romam videre.*

22 Missis autem in Macedoniam duobus ex ministrãtibus sibi, videlicet Timotheo *& Erasto, ipse remansit ad*

tempus

tempus in Asia.

18 *Multi qui crediderant*. Eius timoris de quo loquutus est, indicium vnum profert Lucas. Re ipsa enim testati sunt serio Dei timore penitus se esse affectos, qui vltro superioris vitæ delicta confessi sunt, ne sua dissimulatione intus fouerent iram Dei, scimus quàm ægrè extorqueatur ab iis qui peccarunt, vera & ingenua cōfessio. nam cùm sua existimatione nihil pretiosius habeant homines, pluris semper illis est pudor quàm veritas. imò quantum in se est, sua probra tegere conantur. Ergo voluntaria hæc confessio, testis pœnitentiæ ac timoris fuit. nemo enim nisi diuini iudicii sensu probè tactus, hominum probris & ignominiæ sesubiiciet, iudiciúmque sponte in terra subibit, vt reatu soluatur in cælo. Cùm dicit *multos*, hinc colligimus non eandem fuisse omnium causam. potest enim fieri vt isti exulceratas diu conscientias habuerint: sicuti multi plerumque occultis & intestinis vitiis laborant. Quare non communem omnibus legem præscribit Lucas: sed exemplum proponit, quod sequantur qui simili opus habent medicina. Quorsum enim isti facta sua confessi sunt, nisi vt pœnitentiæ suæ testimonium ederent, & consilium leuationémque peterent à Paulo? Diuersa fuit eorum ratio qui etiam peccata sua confessi sunt, cùm ad Baptismum Ioannis accederent, Matt. 3. 6. nam hoc modo profitebantur se non fictè initiari in pœnitentiam. Hîc autem ab vna specie docet Lucas, quo modo Dei reuerentia tacti fuerint fideles, vbi Deus seueritatis suæ exemplum illis proposuit. Quò maior est Papistarum impudentia, qui hunc suæ tyrannidi fucum inducunt. Quid enim auricularis eorum confessio, huic exemplo affine habet? Primùm fideles quàm miserè ante susceptam fidem decepti fuissēt à Satana, productis in medium quibusdam exemplis, confessi sunt: Papæ autem lege, factorum dictorúmque & cogitationum omnium enumeratio exigitur. Hos semel legimus confessos esse: Papæ lex quotannis, vt minimùm, repeti iubet. Isti sponte prodierunt: Papa necessitate omnes obligat. Lucas multos venisse dicit, non omnes: in lege Papæ nulla exceptio. Isti corā fidelium cœtu se humiliarunt: Papæ longè aliud mandatum, vt clācularíis susurris in aurem proprii sacerdotis obmurmuret peccator. En quàm dextrè Scripturam ad probandas suas fallacias accommodent.

19 *Qui curiosas artes*. Non tantùm de magicis præstigiis loquitur Lucas, sed de friuolis & inanibus studiis, quorum maior pars hominum nimis, vt plurimùm, cupida est. περίεργα enim ponit: quo nomine comprehendunt Græci quæcunque solidam in se vtilitatem non continent: sed per varios circuitus hominum mentes & studia inutiliter abducunt. Talis est astrologia iudiciaria, quam vocant, & quicquid diuinationum sibi in futurum tempus fabricāt stulti homines. Libros autē exurūt, vt sibi & aliis in posterum præcidant ansam errandi. Et quòd eos precii magnitudo à iactura non reuocat, eò melius pietatis suæ studium probant. Ergo vt nuper verborum confessio, ita nunc realis, vt ita loquar, à Luca describitur. Cætetùm, cùm ἀργύριον Græci accipiāt pro qualibet monetæ specie, incertum est, sestertios an denarios Lucas designet. Quia tamen certò constat, expressam ab eo summam fuisse, vt sciremus forti animo contemptum fuisse lucrum à fidelibus: nō dubito quin denarios, vel aliquod etiam præstantius numismatis genus intelligat. Denariorū verò quinquaginta millia, circiter nouem millia librarum Franciæ monetæ efficiunt.

20 *Potenter crescebat*. Particula κατὰ κράτος, significat non vulgares fuisse verbi progressus: ac si diceret in illis incremētis apparuisse rarā efficaciā, ac solito maiorem. Crescendi verbū ad hominū numerū refero: ac si dixisset, nouis quotidie discipulis collectis auctam fuisse Ecclesiam. quia latè propagabatur doctrina. Sermonem verò in singulis fuisse confirmatum interpretor, quòd scilicet in Euangelii obedientia & pietate, magis magísque proficerent, atque altiores radices ageret eorum fides.

21 *Proposuit in spiritu*. Consilium huius profectionis, Spiritus instinctu susceptum fuisse à Paulo intelligit:

vt sciam⁹ totā eius vitā ad Dei arbitriū fuisse cōpositā. ideo aurē Spiritū habuit suarum omniū actionū præsidem, quòd & se Deo regendum addixit, & pependit ex eius ductu. Nec refert quod sequitur paulò pòst spe sua fuisse frustratum in ipso itineris successu. sæpe enim suos fideles moderatur Deus, de exitu ipsos celans. nam eò vsque vult sibi habere addictos, vt clausis oculis, dum res perplexæ sunt, quod per Spiritum suum illis dictauit, sequantur. Porrò omissa & neglecta sua cōmoditate, ecclesiis prorsus fuisse addictum colligitur, quòd Timotheo optimo & sibi omnium fidissimo, charissimo, denique aptissimo comite se priuare maluit, quàm non consuleret Macedonibus.

23 *Accidit autem illo tempore tumultus non exiguus de via.*

24 *Nam quidam nomine* Demetrius *faber argentarius, qui faciebat delubra argentea* Dianæ, *præstabat artificibus non exiguum quæstum.*

25 *Quibus conuocatis, & his qui similium rerum erant opifices, dixit, Viri, scitis quòd ex hoc opificio nobis suppetit facultas.*

26 *Et videtis & auditis quòd non solùm Ephesi, sed penè per totam Asiam Paulus hic persuasit & auertit multam turbam, dicens, quòd non sint dii qui manibus fiunt.*

27 *Non solùm autem hæc pars nobis in periculum venit ne reprobetur: verumetiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo habeatur, futurúmque sit, vt etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.*

28 *His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.*

23 *Tumultus de via.* De Viæ nomine admoniti sint Lectores. hîc accipi pro eo quod Latini Sectam vocant: Græci philosophi Hæresin. sed quia in ecclesia Dei, vbi fidei vnitas regnare debet, nihil magis odiosum est vel etiam execrabile, quàm suo quemque arbitratu eligere quod sequatur: nomē quod meritò apud pios infame erat, Lucam fugisse existimo. & phrasi Hebraica Viā posuisse pro instituto. Quòd verò ad rei summam pertinet, videmus quàm mirificè seruum suum Dominus exercuerit. Sperabat cùm se ad iter accingeret, Ecclesiam fore in suo discessu tranquillam, ecce autem subitò exoritur tumultus, vnde minimè timebat. Cæterùm, in Demetrio patet quàm noxia sit pestis auaritia. nam vnus homo quæstus sui priuati causa, magnam vrbem seditione turbare non dubitat. Opifices autem, qui velut faces ab eo accensæ, incendium vbique spargunt, nobis documento sunt, quàm facile sit homines sordidos & ventri deditos ad quoduis facinus impellere: præsertim si ex illiberali quæstu in diem viuunt, & spes lucri illis eripitur. Porrò in hac historia viuam cernimus temporis nostri effigiem. Tumultuatur Demetrius cum sua manu: quia si tollatur superstitio, ex qua quæstum facere soliti sunt, opificium ipsorum concidet. ergo non secus ac pro vita sua depugnant: Demetrius opima præda, alii quotidiano victu priuētur. Hodie quis zelus Papā, cornutos Episcopos, Monachos, & totam Cleri Papalis colluuiem instigat? imò quis eos exagitat furor, vt tā acriter Euāgelio resistāt? Iactāt quidē se pro fide catholica

tholica certare. nec verò Demetrius honesto prætextu carebat, cultū Dianæ obtēdens. Verùm res ipsa clamat, non tam pro aris ipsos, quàm pro focis pugnare: vt scilicet culinam habeant bene calentem. Fœdas in Deum blasphemias, modò nihil minuant ex eorum prouentu, placidè dissimulant. tantum in tuendis superstitionibus, quæ ad farinas valent, sunt plusquam animosi. Proinde talibus exemplis admoniti, vitæ genus eligere discamus doctrinæ Christi consentaneum: ne lucri cupiditas nos ad impium & nefarium certamen armet atque incitet. Qui verò per inscitiam ac errorem, vel ad aliquod opificium vitiosum delapsi sunt, vel alia praua & impura vitæ ratione sunt impliciti: tamen à sacrilega ista temeritate sibi caueāt. Quantum verò ad pios Doctores spectat, discant ab hoc exemplo, nunquam sibi defore aduersarios, donec sui abnegatione totus mūdus pacē offerat: quod scimus nūquā futurū. Quia Demetrio & argētariis quæstū præripit doctrina Pauli, furiose prosiliūt ad eā delendam. annon idem facturi sunt, quibus Euangelium aduersabitur? Atqui nemo est, cui non sit bellandi occasio. nam omnes carnis affectus Deo inimici. Ita fieri necesse est, vt quotquot in mundo regnent carnis cupiditates, totidem sint armati hostes ad resistendū Christo. Sæpe quidem continget frænū diuinitus iniici, ne improbi tumultuentur, vel apertè sæuiant. quisquis tamen subactus non est ad ferendum iugum Christi, semper inuisum eius Euangelium habebit. Ita statuendum est, piis & fidis doctoribus cum multiplici hostium copia semper negotium fore. Demetrii cupiditas palàm apparet: interim tamen sciendum est Satanæ fuisse flabellum, qui modis omnibus Pauli doctrinam labefactare quærens, hoc idoneum organum reperit. Iam cum Satanam sciamus implacabilem esse Christi & veritatis hostē, putamúsne illi vnquā defore ministros, qui eius impulsu vel aperta sæuitia insaniant, vel clandestinis artibus moliantur Euangelii ruinam, vel euomant odii sui virus, vel saltem fremendo & obstrependo hostile aliquod signum præbeant?

25 *Ex hoc opificio.* Hic turpiter malitiam suam prodit Demetrius. Priuato commodo aliquatenus consulere licet. verùm eius causa turbare publicam pacem, ius & fas peruertere, sese proiicere ad vim & cædes, quod iustū ac rectum est data opera extinguere conari: id verò nimis flagitiosum est. Statum causæ hunc esse fatetur Demetrius, quod Paulus deos esse negat, qui hominum manibus fiunt. Sítne hoc verum nécne, non inquirit: sed lucrandi cupiditate excæcatus, ad opprimendam veram doctrinam fertur. Eadem cæcitas illum ad violenta remedia præcipitat. Opifices quoque, quia sibi ab inopia & fame timent, non minore impetu ruunt. venter enim surdus ac cæcus est, vt æquitatem nullam admittat. quò magis sibi quisque nostrum suspectus esse debet, vbi de priuata vtilitate & lucro agitur: ne discrimen omne iusti, & iniusti, turpis & honesti tollat cupiditas eadem, quæ istos ad insaniam impulit.

27 *Non solum hæc pars.* Primùm hoc præposterè, quòd secundo tandem loco religionis curam habet Demetrius: quia nihil magis absurdum est quàm ventrem deæ præferri: sed hoc quoque vanum est, quòd cultum Dianæ periclitari obtendit. nam si ex Pauli doctrina nihil passus esset damni, domi quieuisset: de cultu Dianæ nec ipse fuisset anxius, nec aliis molestus. Vnde ergo tanta sedulitas, tantúsque satagendi feruor, nisi ex plaga domestica? quia verò non satis honestam nec probabilem sibi ac suis pugnandi causam fore videbat, ascititio colore fucare studet. Ergo vt maleficii dedecus tegat, religionis titulum, qui plausibilis est, obducit. Ita impii quantumuis proteruè contra Deū insurgant, impudenter tamen hinc inde captant honestos prætextus. verùm Deus illudi sibi non sinit: quin potius ex suis subterfugiis protrahit eos in lucem. Non alio teste opus est ad refutandam Demetrii hypocrisin: quia seipsum propria voce iugulat, dum priuatæ iacturæ dolorem prodit. Nec absimilis est hodie Papistarum ratio. plenis quidem buccis se fidei catholicæ, & sanctæ matris Ecclesiæ patronos esse iactant: sed

de suo zelo sic præfati, in ipsa causæ acti one culinæ nidorẽ toto gutture spirãt. Nobis verò si animus est pietatis causam purè & seriò agere, nostra commoda obliuiscamur, vt Dei gloria primas teneat. Sic enim sensus omnes perstringit suis illecebris vtilitatis species, vt per quoduis nefas errando, nobis tamen blandiamur, quantisper nobis priuatim consulere propositum est.

Quam tota Asia & orbis. Indignũ Demetrio videtur pessum ire Dianæ maiestatem, quam totus orbis suspicit & adorat. atque hoc superstitiosis omnibus commune perfugium est, multitudinis consensum obtendere. Vera autem religio magis solidã fulturam, quàm in hominum arbitrio postulat. Hodie nihil magis simplices ac imperitos retinet, nisi quòd errores passim vsu receptos abiicere non audent. quia quod pluribus placuit, quanuis stultè & temere, pro legitimo habendum esse fingunt. vnde & solum nomen consuetudinis contra Deum ipsum audacter obtrudere non dubitant. Nobis vero longè aliam regulam Dominus præscribit, vt scilicet sua vnius authoritate contenti, nec hominũ opinionem, nec vsũ nostrũ, nec multarũ gentiũ consuetudinem moremur.

29 *Et impleta est ciuitas tota confusione. Et impetum fecerunt vno animo in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli.*

30 *Paulo autem volente intrare ad populum, non permiserunt Discipuli.*

31 *Quidam autem & ex Asiæ primoribus, qui erant amici eius, miserunt ad eum rogantes ne se daret in theatrum.*

32 *Alii quidem igitur aliud clamabant. erat enim concio confusa, & plerique nesciebant, qua ex causa conuenissent.*

33 *De turba autem protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo.*

34 *Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox orta est vna omnium ferme ad duas horas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.*

29 Hic populi naturam, quasi in tabula depictam nobis Lucas proponit. Quemadmodum si incendium mille simul domos corripiat: ita momento vno totam vrbem seditio peruadit. vbi autem talis semel concitata est tempestas, non facilè sedatur. Cum verò malum hoc vitare nequeant Christi serui, inuicta constantia munitos esse decet, vt populares motus intrepidi sustineant, nec turbentur quasi re noua aut insolita, cùm vident populum esse turbulentum. Sic Paulus ipse alibi, 2. Cor. 6. 5, gloriatur se infracto animo per medias seditiones pergere. Interim optimo solatio verbi sui ministros, dum sic inter varias procellas & æstus iactantur, Dominus sustentat, & optima fiducia stabilit, cum se gubernacula tenere Ecclesiæ suæ testatur, neque id modò, sed omnium turbinum ac fluctuum esse moderatorem, vt eos simul ac visum fuerit componat. Ergo sciamus quasi in mari tempestuoso nobis esse nauigandum: imò hanc infamiam nobis subeundam esse, quasi turbas ipsi concitemus: nec quicquam nos à recto officii cursu abducat. Ita pergendo duriter quidem vexabimur: sed naufragio saltem nos submergi Dominus non sinet. Videmus præterea, licet confusa

ſuſa ſit ſeditio,populum tamen ſemper in deterius ruere:ſicuti nunc Epheſii Gaium & Ariſtarchum rapiunt. Alexandrum repellunt inſanis clamoribus, vnde id,niſi quod regnum occupat in ipſis Satan,vt malæ cauſæ potius faueant? Eſt etiam alia ratio,quòd conceptum ex falſa delatione præiudicium mentes occupat,ne de cauſa inquirere ſuſtineant.

30 *Paulo autē volēte.* Pauli cōſtātiā modeſtiæ cōiūctā cernere licet. Quū tutò latere poſſit,vltro ſe in diſcrimen obiicere paratus eſt. Neque tamē eorum cōſilium recuſat ſequi,quibus rerum ſtatus melius compertus erat. Si retentus non eſſet,temeritati imputari nō debuit quod facere ſtatuerat. Seditio nulla eius culpa flagrabat: cur vitā ſuā nō opponeret? præſertim de meliore euentu non deſperās? Sed vbi diſſuadent fratres & amici rerū periti,modeſtia eſt laude digna,quòd propoſito ſuo peruicaciter nō inſiſtit.

33 *Protraxerunt Alexandrum.* Credibile eſt Alexandrum hunc non emiſſum fuiſſe à Iudæis,vt communem gentis cauſam ageret: ſed quòd eum cuperent populo mactandum obiicere. Interim Iudæi nomen,eum ſic inuiſum reddidit, vt tumultuoſè reſpuerent quicquid pro re & cauſa dicturus erat: imò in tanto feruore non procul à mortis diſcrimine abfuit. Porro an is ſit Alexander de quo alibi meminit Paulus 1. Tim,1.20.& 2.Tim.4.14,incertum eſt: coniectura tamen mihi videtur probabilis. Quod ſi credimus eum eſſe, diſcamus ab hoc formidabili exemplo ſolicitè ambulare,ne in ſimilem defectionem abripiat nos Satan. Nam qui martyrio propinquus erat,perfidum & ſceleratum apoſtatam factum eſſe videmus.

43 *Magna Diana Epheſiorum.* Clamoſa quidem,ſed ſine vlla ſoliditate fuit confeſsio,quæ ex fide cordis nō manabat. Vnde enim iſta, quam prædicant, Dianæ magnæ diuinitas,niſi quòd tanquam mente alienati,quem ſemel imbiberunt errorem furenter defendunt? Alia eſt veræ pietatis ratio vt corde credamus ad iuſtitiam,deinde ſequatur oris confeſsio ad ſalutem. In eo differt bacchantium intemperies,& inſana omnium fanaticorum peruicacia à Martyrum conſtantia & zelo. Et tamen pudenda eſt noſtra ignauia, ſi minus ingenui ſtrenuique ſumus in profeſsione certæ fidei,quàm illi in putido ſuo errore. Audimus enim quid nobis per Dauidem Pſal.116.10,præſcribat Dei Spiritus, Credidi,propterea loquar.

35 *Cum autem ſedaſſet* Scriba *turbam,dixit,Viri Epheſii,quis enim eſt hominum qui neſciat* Epheſiorum *ciuitatem cultricē eſſe magnæ deæ* Dianæ,*&* *à* Ioue *delapſi ſimulachri?*

36 *Cum autem hæc ſint extra controuerſiam,oportet vos ſedatos eſſe,& nihil præcipitanter agere.*

37 *Adduxiſtis enim homines iſtos,neque ſacrilegos, neque contumelioſos in deam veſtram.*

38 *Quòd ſi Demetrius & qui cum eo ſunt artifices, habent aduerſus aliquem cauſam,conuentus forenſes aguntur, & Proconſules ſunt,accuſent inuicem.*

39 *Si quid autem de rebus aliis quæritis,in legitima concione dirimetur.*

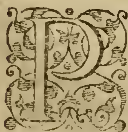
40 *Nam periculum eſt ne ſeditionis hodiernæ rei fiamus: cum nulla ſubſit cauſa vnde poterimus reddere rationem*

concursus istius. Et cùm hæc dixisset, dimisit concionem.

35 Hîc Lucas narrat sedatum ita fuisse tumultum, vt tamen præualuerit apud insanientem populum superstitio, neque audita fuerit Dei veritas. Scriba enim, vt solent homines politici, satis habet si possit quouis modo incitatam turbam placare. Interim causa ipsa opprimitur. Videbat proculdubio Demetrii malitiam, atque vt religionis prætextu ad priuatum commodum abusus, vrbem turbasset: sed vulnus illud quod imperitis occultum erat, nõ attingit. Interea se dandæ contentionis causa extollit fictitium Dianæ numen, & superstitiosum eius cultum asserit. Si tunc in theatro fuisset Paulus, centies morti se obtulisset, potius quàm passus fuisset hac mercede se à periculo redimi. Etsi enim Scriba non ex eius mandato sic locutus esset: in publico tamen cælestis doctrinæ teste & precone, perfida fuisset dissimulatio. Pronuntiat Scriba simulachrum quod colebant Ephesii delapsum è cælo esse, & Paulum eiúsque comites nihil in ipsorum deam contumeliosè locutos esse. an tacere licuit, quin suo silentio fictam excusationem probaret? Hoc autẽ erat manus idololatriæ dare. ergo nõ abs re Lucas præfatus est, retentum à fratribus fuisse Paulum ne in theatrum prodiret.

37 *Homines neque sacrilegos.* Verè quidem & rectè sacrilegos esse negat: sed perperam continuò post speciem sacrilegii definit, probrosè loqui aduersus Dianã. nã cùm omnis superstitio profana sit & polluta, sacrilegos esse cõsequitur, quicũque vnius Dei honorẽ ad idola transferunt. Sed hic prudentia Scribæ, & ea quidem carnalis, laudatur, non pietas. Tantùm enim hoc spectabat, vt seditionis ardorem restingueret: ideò tandem concludit, Si quam priuatam litẽ habeat Demetrius, esse iudicia & magistratus. Publica verò negotia in concione legitima, non turbulenta: quæ magistratuum edicto conuenerit, non quæ vnius hominis impulsu & libidine temerè accurrerit, tractanda esse. Proconsules plurali numero dicit, non quòd plures vno Asia haberet, sed quòd Legati, Proconsulum loco, conuentus interdum agebant. Iniecto etiam metu eos pacat: quia Proconsuli oblata erat occasio vrbis malè mulctandæ.

CAPVT XX.

Ostquam autem cessauit tumultus, vocatis ad se Paulus discipulis, complexúsque illos, profectus est, vt iret in Macedoniam.

2 *Quum autem perambulasset partes illas & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit in Græciam.*

3 *Et ibi peractis mensibus tribus, quum essent illi structæ insidiæ à Iudæis soluturo in Syriam, habebat in animo vt reuerteretur per Macedoniam.*

4 *Comitatus est autem eum vsque ad Asiam Sopater Berrhœensis: Thessalonicensium verò Aristarchus & Secundus & Caius Derbæus & Timotheus: Asiani verò Tychicus & Trophimus.*

5 *Hi quum præcessissent, expectarunt nos Troade.*

6 *Nos verò abnauigauimus post diem Azymorum à Philippis*

lippis,& venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi demorati sumus diebus septem.

1 Narrat hoc capite Lucas quomodo Paulus ex Asia soluens, Ierosolymæ adeundæ causa rursus mare traiecerit. Etsi autem accurata meditatione dignũ est quicquid in hac narratione scribitur, longa tamen expositione non indiget. Mirifica Dei virtute inter tempestuosos illos fluctus seruatam fuisse Ecclesiam apparet. tenera adhuc & imbecilis erat Ephesi Ecclesia: fideles repentinum motum semel experti, timere meritò poterant, ne subinde exurgerent similes procellæ. Non dubium est quin ægrè auulsus fuerit ab illis Paulus: quia tamẽ maior necessitas ipsum aliò trahit, filios nuper genitos, vixdum emersos ab vno naufragio, relinquere in mari æstuoso cogitur. Ipsi verò, licet tristis & acerbus sit Pauli discessus, ne tamen aliis Ecclesiis faciant iniuriam, nõ retinent eum neque morantur. Ita videmus nõ sibi fuisse addictos, sed sua cura & studio complexos fuisse Christi regnũ, vt in cõmune tam fratribus quàm sibi consulerent, Hæc exempla diligẽter notãda sunt, vt in hac misera dissipatione, alii alios iuuare studeamus. Quòd si quãdo nos spoliari vtilibus præsidiis contingat, non tamen vacillemus, sciẽtes Deum tenere nauis nostræ gubernacula. Notandum autem quòd Paulus non discedit insalutatis fratribus, quin potius eos in discessu cõfirmat: sicuti & de Macedonibus statim Lucas dicit, Paulum fuisse eos exhortatũ multo sermone: hoc est nõ defunctoriè, quasi sufficeret officii sui esse admonitos: sed quẽadmodum, 2. Timot. 4.2, fieri iubet vsque ad importunitatem vrgendo, & penitus inculcando res cognitu necessarias, ne vnquam intercideret memoria.

3 *Quum essent illi structæ.* Ita variis modis & assiduis certaminibus seruum suum Deus exercuit, vt in eo nobis exẽplar proponeret infatigabilis constantiæ. Non satis est eum difficilis ac longi itineris labore & molestia confici, nisi vitæ quoque discrimen ab insidiatoribus accedat. Hoc sibi ante oculos speculum ponant omnes Christi serui, ne vnquam difficultatum tædio languescant. Paulus tamen cùm iter aliò flectẽs paratas sibi insidias declinat, simul ostẽdit eatenus habendam nobis esse vitæ rationem, ne temerè nos proiiciamus in media pericula. Qui verò se illi comites adiungunt, non vulgare reddunt pietatis suæ testimonium: ac videmus quàm pretiosa fuerit eius vita fidelibus, dum ex diuersis Gentibus, complures delecti comites eius causa duram & asperam expeditionem, non sine magnis sumptibus suscipiunt. Dicit Lucas substitisse Paulum Philippis per dies Azimorum, quia tunc melior erat docendi opportunitas. Et cùm adhuc ignota esset Legis abrogatio, cauendum fuit ne festum diem negligendo, à rudibus putaretur Dei contemptor. quanquam mihi præcipuè videtur quæsita ab eo docendi opportunitas, quia tunc attentiores erãt Iudæi ad discendum.

7 Vno autem die Sabbathorum, quum conuenissent Discipuli ad frangendum panem, Paulus disserebat eis, profecturus postridie: protraxitque sermonem vsque ad mediam noctem.

8 Erant autem lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.

9 Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, quum degrauaretur somno profundo, disserente diu Paulo, magis depressus somno decidit ex tertio cœnaculo deor

ſum,& ſublatus eſt mortuus.

10 *Quum deſcendiſſet autem Paulus,incubuit ſuper eum,*
& cōplexus dixit ,Ne turbemini,anima enim eius in ipſo eſt.

11 *Quum verò aſcendiſſet ,fregiſſétque panem & degu-*
ſtaſſet,diu collocutus vſque ad diluculum, ita profectus eſt.

12 *Adduxerunt autem puerum viuentem , & refocillati*
ſunt non mediocriter.

13 *Nos autem conſcenſa naui ſoluimus Aſſon,inde exce-*
pturi Paulum:ſic enim ordinauerat , ipſe per terram iter fa-
cturus.

7 *Vno autem die.* Vel primum diem hebdomadis,proximũ Sabbatho intelligit,vel vnum quodpiam Sabbathum. quod poſterius mihi videri poſſet magis probabile:hac ratione,quòd dies ille ad conuentum habendum ex more aptior fuit,ſed quum Euangeliſtis non ſit nouum, ex linguæ Hebraicæ vſu, vnum ponere loco primi ,Matt.26.1,& Luc.24.1,& Ioh.20.1,optimè conueniet, Poſtridie Sabbathi habitam fuiſſe concionem. Porrò de quolibet die hoc exponere,nimis frigidum eſſet. quorſũ enim Sabbathi mentio,niſi vt temporis opportunitatem & delectum notet? Veriſimile quoque eſt, expectatum fuiſſe à Paulo Sabbathum,vt pridie diſceſſus ſui,facilius diſcipulos omnes in vnũ locum aggregaret. Eſt autem dignus obſeruatu omnium feruor, quòd neque Paulum ad mediam vſque noctem,quũ tamen ſe ad iter accingeret,docere piguit, neque alii diſcendi tædio affecti ſunt.neque enim alia cauſa protrahendi longius ſermonis,quàm ſtudium auditorii & attentio.

Ad frangendum panem. Quanuis interdum Hebræis Panis fractio conuiuium domeſticum ſignificet:hoc tamen loco de ſacra Cœna duabus rationibus adductus,interpretor.Nam quum ex ſequentibus colligere promptum ſit,non paruam hominum multitudinem illic fuiſſe collectam:Cœnam priuata in domo potuiſſe inſtrui ,conſentaneum non eſt.deinde narrabit poſtea Lucas,Paulum non cœnæ tempore, ſed poſt mediam demum noctem,panem ſumpſiſſe.Huc accedit,quòd non veſcendi cauſa,cibum dicit cepiſſe , ſed tantùm vt guſtaret.Sic igitur ſtatuo : Sacræ Domini Cœnæ inter ipſos celebrandæ indictum fuiſſe diem ſolennem,qui futurus erat omnibus commodior. Vt autem longioris abſentiæ ſilentium vtcunque ſarciret Paulus,ſolito longius ſermonẽ extendit . Quod de magno hominum numero dixi,inde colligitur,quòd multæ in cœnaculo accenſæ erant lucernæ: quo certè non pompæ , neque oſtentationis cauſa,ſed neceſsitate fiebat, vbi enim nullus eſt vſus,ambitio eſt ac vanitas,quæ homines facit ſumptuoſos. Porrò,lampadibus fulgere totũ locum decuit,ne qua flagitii vel dedecoris ſuſpicio in ſanctum illum cœtum caderet. adde & alteram cõiecturam, ſi vacuum fuiſſet cœnaculum, paſſuros non fuiſſe qui aderant vt ſuper feneſtram ſederet Eutychus . Turpis enim ſpernendæ ac reſpuendæ cæleſtis doctrinæ fuiſſet licentia,quum pateret alibi locus, ad feneſtram ſecedere.

9 *Quum degrauaretur ſomno.* Nihil video eſſe cauſæ,cur adoleſcentis ſomnolentiam tantoperè & tam acriter exagitent quidam interpretes , vt dicant torporis ſui pœnam morte luiſſe.Quid enim mirum, ſi nocte intempeſta cum ſomno luctatus , tandem ſuccubuit? Quòd autem inuitus & præter ſpem correptus fuerit & oppreſſus ſopore hinc coniicere licet , quòd ſe ad quietem non compoſuerat.Idoneum ſomno locum captare, ignauiæ ſignum fuiſſet. ad feneſtram verò ſedentem ſomno obrui,quid aliud eſt quàm citra culpam naturæ infirmitati cedere? quẽadmodũ

si ex inedia deliquium animi, vel ex nimia fatigatione contingat. Qui terrenis curis demersi contemptim ad Verbum accedunt: qui cibo & vino referti sopo rem inde contrahunt: qui in rebus aliis vigiles oscitanter audiunt Verbum, meritò eorum somnolentia damnabitur: Eutychum verò disertis verbis Lucas absoluit, cùm dicit graui somno post mediam demum noctem depressum cecidisse. Porrò voluit Dominus nō tantùm somno, sed morte huius adolescentis expergefacere suorum fidem, vt alacrius Pauli doctrinam reciperent, & animis penitus infixam tenerent. Fuit quidem initiò non leuis tētatio: sed quæ vel constantissimum quemque vehementer percellere potuit. quis enim Christum præsidere putaret in eo cœtu ex quo miser homo sese casu in mortē præcipitat? quis non potius diuinæ maledictionis hoc putaret esse signum? Sed Dominus statim adhibito remedio suorum mentes omni perturbatione exemit.

10 *Incubuit super eum.* Scimus Apostolos in edendis miraculis interdum externos quosdam ritus interposuisse, quibus gloriam ad Deum authorem referrent. quod autem nunc super adolescentem incubuit Paulus, non alio fine factum esse existimo, nisi vt se ad precandi studium incitaret. Perinde agit, acsi se misceret cum mortuo. Et fortè ad Elisæi imitationem hoc factum est, de quo idem narrat Sacra historia, 2. Reg. 4. 34. Vehementia tamen affectus eum magis impulit quàm Prophetæ æmulatio. Ea enim coniunctio magis eū stimulat, vt toto animi affectu à Domino eius vitam deprecetur. Sicubi mortui cadauer complectitur, hoc gestu significat se viuificandum Deo offerre. atque ex textu colligere licet, non prius discessisse à complexu, quàm illi redditam esse vitam cognouit.

Nolite turbari. Notandum est hac præcipuè de causa Paulum fuisse solicitum, ne tristis ille euētus piorum fidem concuteret, ac turbaret eorum animos. Interea Dominus extremum, quem Paulus habuit Troade, sermonem, quasi insculpto sigillo apud eos sanciuit. Cùm dicit animam in ipso esse, non negat fuisse mortuum, quia miraculi gloriam hoc modo extingueret: sed sensus est, vitam illi redditam esse Dei gratia. Quòd postea sequitur, magna cōsolatione affectos esse, non restringo ad gaudium quod ex adolescente recuperato ceperunt: sed cōfirmationem fidei simul cōplector, cùm Deus tam præclarum illis amoris sui specimen dedisset.

13 *Nos cōscensa naui.* Cur iter terra facere maluerit Paulus, incertum est: an quia molesta illi foret nauigatio, an vt in transitu fratres viseret. ego valetudinis causa mare tūc fugisse arbitror. Laudanda verò eius humanitas, quòd comitibus suis pepercit. cur enim à se dimisit, nisi vt molestia leuaret? Ita videmus comitate & officiis ipsos inter se vicissim certasse. Illi prompti & obsequentes ad ministerium: Paulus autem adeò non rigidus exactor, vt quæ parati erant obsequia præstare, vltrò & benignè remitteret: imò vtilitate sua posthabita, quod illis futurum erat solatio mandaret. Asson vrbem Troadi attribui à Geographis, satis notum est. Eadem, teste Plinio, dicta fuit Apollonia. Coloniam Ætolorum fuisse tradunt.

14 Cum autem conuenissemus Asson, recepto eo venimus Mitylenem.

15 Et inde nauigantes, sequenti die venimus cōtra Chion. postridie verò appulimus Samon, & commorati Trogyllij, venimus Miletum.

16 Proposuerat enim Paulus preternauigare Ephesum, ne tempus tereret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, vt diem Pentecostes ageret Ierosolymis.

17 *A Mileto autem missis Ephesum nuntiis, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.*

18 *Qui cùm peruenissent ad ipsum, dixit eis, Vos scitis à primo die quo ingressus sum in Asiam, quomodo vobiscum per omne tempus fuerim:*

19 *Seruiens Domino cum omni animi humilitate, cúmque multis lachrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Iudæorum:*

20 *Vt nihil suffugerim eorum quæ essent in rem vestram quin vobis annuntiarem, & docerem vos publicè ac per singulas domos:*

21 *Testificans Iudæis simul & Græcis quæ in Deum est pœnitentiam, & fidem quæ est in Dominum nostrum Iesum Christum.*

19 *Proposuerat enim Paulus.* Dubium non est quin magnas & graues habuerit festinandi causas: nõ quòd diei religio tantum apud illum valeret, sed quia ad dies festos vndique aduenæ Ierosolymam confluere solebant. quum in tanta hominũ frequentia se nonnihil profecturum speraret, occasioni deesse noluit. Sciamus ergo Legalem cultum non fuisse in causa, vt tantoperè properaret. sed Ecclesiæ ædificationem fuisse illi propositam: partim vt fidelibus narraret propagatum fuisse Christi regnũ: partim vt si qui essent adhuc alieni à Christo, eos lucrifaceret: partim vt improborum hominum calumnias refelleret. Notandum tamen est, ipsum interea reliquis Ecclesiis consulere. Presbyteros enim Ephesinos Miletum accersens, se Asiam non negligere ostẽdit. Quòd autem vocati conueniunt, nõ modò concordiæ, sed modestiæ quoque signum est. etsi enim plures erant, vni tamen Christi Apostolo, quem singularibus donis sciebant excellere, morem gerere ipsos non piget. Porrò Seniores dici, non qui prouectæ essent ætatis, sed qui præessent Ecclesiæ, ex contextu clarius patebit. Est autem vsitatum ferè omnibus linguis, vt Senes ac Patres vocentur qui ad alios regendos præfecti sunt, etiam si non semper ætas respondeat.

18 *Vos scitis.* In hac concione præcipuè huc insistit Paulus, vt quos Ephesi creauerat Pastores, suo exemplo hortetur ad munus suum fideliter peragendum. sic enim ritè agitur censura, & sic doctrinæ acquiritur authoritas, cũ nihil verbis præscribit doctor, quòd non reipsa antè præstiterit. Paulum verò suas virtutes prædicare, minimè absurdum fuit. Nihil quidem minus tolerabile est in Christi seruis quàm ambitio & vanitas: sed cùm omnibus probè cognita esset modestia & humilitas sancti viri, minimè timendum fuit ne in suspicionẽ iactantiæ incurreret: præsertim cùm necessitate coactus, fidem & diligẽtiam suam proferret aliis in exẽplum. Magnificè quidem labores suos, patientiam, fortitudinem, & reliquas virtutes prædicat. sed quorsum? Certè non vt plausum reportet ab auditoribus, sed vt acriores sacta sua exhortatio aculeos habeat, & penitus infixa hæreat ipsorũ animis. Alter etiam illi fuit scopus, vt sua integritas in posterum valeret ad doctrinæ commendationem. Citat autem oculatos testes, ne videatur de rebus ignotis verba facere. Oculatos dico, qui non modò comperta habebant omnia: sed purum quoque nullísque affectibus corruptum iudicium.

19 *Seruiens Domino.* Commemorat primò, non modò quantas difficultates sustinuerit: sed maximè suam humilitatem, coniunctam cum mundi cōtemptu & probris aliisque afflictionibus: acsi diceret, non se honorificè vel cum plausu fuisse exceptum: sed sub cōtemptibili crucis forma versatum inter eos. Est autem hæc non leuis probatio, cùm non deficimus, quanuis nos videamus indigno mundi fastu calcari. distinctius tamen singula notanda sunt. Seruire Domino hic accipitur non pro Deum colere in sanctitate & iustitia, quod piis omnibus commune est: sed publicum munus exequi significat. Non loquitur ergo Paulus vt vnus quilibet priuatus homo: sed qui datus esset Ecclesiæ minister. atque ita testatur se Apostolatu sibi commisso, cum humilitate & modestia functum esse: tum quòd suæ infirmitatis conscius sibi diffideret: tum quòd muneris excellentiam cogitās, se longè imparem duceret: tum quod libenter se subiiceret ad subeundam crucis Christi ignominiā. Humilitas enim ista, tam ventosæ confidentiæ, quàm altitudini opponitur. Lachrymas deinde adiungit, quas certamina, varii Satanæ insultus, impiorum ferocia, intestini Ecclesiæ morbi, & scandala exprimebant: tandem addit se trepidam vitam egisse inter Iudæorum insidias: séque illis tētatum fatetur, vt ferreus non erat, licet non succubuerit. Neque enim suam infirmitatem fateri pudet. Scopus autem est, ne similibus molestiis succumbant quos alloquitur, atque vt omni ambitione vacui, reuerenter & solicitè munus suum exerceant: neque tantùm æquo animo patiantur se ab hominibus contemni, sed in seipsis quoque abiecti sint: quia nunquam ad Christi obsequium ritè erit cōpositus, qui sublime aliquid spirabit. Et quoniam diuturna esse non potest virtutis simulatio, vt eum syncerè & ex animo se ita gessisse constet, triennii constantiam in medium profert, quo æqualem & eundem tenorem seruauerat. Scitis, inquit, qualis fuerim per omne tempus, à primo vsque die. Hæc vera demum est seruorum Christi probatio, non mutari pro variis inclinationibus temporum: sed manere sui similes, & rectum semper cursum tenere.

20 *Nihil dissimulauerim.* Fidem suam in docendo ac diligentiam tribus nominibus commendat: quòd solidè & integrè discipulos instituerit, vt nihil omitteret quod faceret in ipsorum salutem: quòd generali prædicatione non contentus, singulis etiam prodesse studuerit: tertio loco breuem totius doctrinæ suæ summam recitat, quòd eos ad fidem in Christum & pœnitentiam hortatus sit. Iam cùm nobis exemplar probi fidíque doctoris depingat, quicunque suam operam Domino probare cupiut, eos propositam Ecclesiæ ædificationem habere conuenit: sicut alibi Timotheum reputare iubet quæ sint vtilia, vt illis tradendis insistat, 1. Timoth. 4. 7. 8. & sanè Scriptura, ad cuius normam omnis docendi ratio exigenda est, imò quæ sola est rectè docendi methodus, non argutas speculationes continet, quæ sub vmbra & in otio delectant: sed teste eodem Paulo, 2. Timoth. 3. 17, tota vtilis est, vt hominem Dei perfectum reddat. Sed tale ædificandi studium præscribit Paulus, vt nihil omittat Pastor, quantum in se est, quod vtile sit cognitu. Peruersi enim sunt magistri, qui sic detinent in primis rudimentis discipulos, vt nunquam ad veritatis notitiam perueniant. Et certe non dimidia tantùm ex parte nos instituit Dominus in verbo suo: sed perfectam modísque omnibus completam sapientiam tradit. Vnde apparet, quàm impudenter se Verbi ministros iactent, qui non modò populi ignorantiam suo silentio tegunt & fouent, sed etiam conniuent ad crassos errores ac impias superstitiones: qualiter hodie plerique in Papatu scītillas quidem emittunt sanæ doctrinæ, sed tenebras ignorantiæ discutere non audent. & cùm eos impediat prauus carnis timor, obtendunt populum non esse solidioris doctrinæ capacem. Equidem fateor, non omnia simul posse tradi, & imitandam esse Pauli prudentiam, qui se ad rudium captum accommodauit. sed qualis est ista moderatio, dum cæcos in foueam sinunt ruere, dum misera animas sub Antichristi tyrannide relinquunt: & cùm videant grassari idola

latriam, corrumpi Dei cultum, Legem violari, sacra denique omnia profanari, vel silentio prætereunt tam fœdam cõfusionem, vel parcè & obscurè ac fugitantium more subindicant? Notandum est igitur Pauli verbum, dum se subterfugisse negat quominus annuntiaret quæcunque populo erant vtilia: nam hinc colligimus puram & ingenuam sanæ doctrinæ professionem requiri à Christi seruis, in qua nihil sit flexuosum: ac nihil minus eos decere, quàm obliquas insinuationes, & astuta dissimulatione implicitas.

Publicè & per domos. Hoc est secundum caput, quòd non tantùm omnes in cœtu docuerit, sed domatim singulos, prout cuiusque necessitas ferebat. neque enim hac lege ordinauit Pastores Christus, vt tantùm in commune Ecclesiam doceant in publico suggestu: sed singulas oues curent, vagas & palantes reducant in ouile, fractas & luxatas consolident, ægrotis medeantur, debiles & infirmas subleuent, Ezech. 34.4. sæpe enim frigebit communis doctrina, nisi priuatis monitionibus iuuẽtur. Quare minimè excusabilis est eorum negligentia, qui habita vna concione, quasi pensum soluerint, in reliquum tempus securi degunt: acsi in tẽplo vox eorum inclusa foret, quum inde egressi prorsus obmutescunt. Monẽtur etiam discipuli, siquidem in Christi grege censeri velint, locum esse dandum pastoribus, quoties ad eos accedẽt: nec priuatas admonitiones esse refugiendas. Vrsi enim potius sunt quàm oues, qui Pastorum vocem non nisi in theatro audire dignantur: domi autem moneri & reprehendi nõ sustinent, imò ferociter repellunt tam necessarium officium.

21 *Testificans Iudæis.* Nunc ad tertium caput descendens, paucis doctrinæ suæ summã complectitur, quòd scilicet omnes ad fidem & pœnitentiã hortatus sit: sicuti prius dictum est, Euangelium duabus iis tantùm partibus constare. Vnde etiam colligimus, vbi vera Ecclesiæ ædificatio propriè consistat, cuius incumbit cura & onus Pastoribus, & quorsum applicare deceat nostrum omne studium, si cupimus vtiliter in schola Dei proficere. Iam diximus profanari Dei verbum, dum eius lectores se in friuolis quæstionibus occupant. Verùm vt non sit vaga & erratica eius lectio, tenendus est hic duplex scopus, quem nobis Apostolus præfigit. nam quisquis aliò deflectet, multum satagendo nihil aliud quàm in circulo ambulabit. Testificandi verbo maiorem vehementiam exprimit, acsi dixisset se attestando commendasse, ne residua esset ignorantiæ excusatio. alludit enim ad morem forensem: vbi testificatio ad tollendam omnem dubitationem interponitur. sicuti nõ tantùm docendi, sed etiam vrgendi sunt homines, vt salutem in Christo amplexentur, & se Deo addicant in vitæ nouitatem. Tametsi autem nulli se defuisse affirmat, Iudæos tamen statuit priori loco: quia sicuti honoris gradu Gentibus eos Dominus prætulerat, ita Christum illis eiúsque gratiam offerri oportuit, donec penitus desciscerent.

Pœnitentiam erga Deum. Primùm notanda est fidei & pœnitentiæ distinctio, quas perperam & inscitè nonnulli confundunt, pœnitentiam dicentes esse partem fidei. Fateor equidem disiungi non posse: quia neminem Spiritu fidei illuminat Deus, quem non simul in nouam vitam regeneret. discerni tamen necesse est, sicuti hoc loco facit Paulus. Pœnitentia enim est conuersio ad Deũ, cùm nos totámque vitam nostram in eius obsequium componimus: Fides autem, gratiæ nobis in Christo exhibitæ receptio est. Nam huc spectat tota religio, vt sanctitatem ac iustitiam colentes, purè seruiamus Domino. deinde ne vllam salutis nostræ partem aliunde quàm ab ipso petamus: néue alibi quæramus quàm in solo Christo. Ergo pœnitentiæ doctrina, piè viuendi regulam continet, nostri abnegationem, carnis nostræ mortificationem, vitæque cælestis meditationem exigit. Sed quia natura corrupti sumus omnes, alieni à iustitia, & ab ipso Deo auersi: deinde, quia Deũ, quem scimus nobis infensum esse, fugimus: modũ tã reconciliationis gratuitæ, quàm obtinendæ nouæ vitæ nobis proponi necesse est. Ergo nisi fides accedat, frustra de pœnitentia verba fient.

sent. imò pœnitentiæ doctores, qui neglecta fide, tantùm in vita formanda, & bonorum operum præceptis insistunt, nihil, aut quàm minimū distant à profanis philosophis. Tradunt quomodo viuendū sit. sed cùm homines relinquāt in sua natura, nulla inde sperari potest restitutio in melius, donec in spem salutis perditos inuitent, mortuos viuificēt, promissa peccatorum venia, ostendant Deum gratuita adoptione pro filiis amplecti, qui prius Satanæ erant mancipia, Spiritum regenerationis à Patre cælesti petendum esse doceant, pietatem, iustitiam, & rectitudinem ab ipso bonorum omnium fonte hauriendam esse. atque hinc sequitur inuocatio, quæ in legitimo Dei cultu primas tenet. Videmus nunc vt indiuiduo nexu inter se cohæreant pœnitentia & fides. Fides enim est quæ Deum nobis conciliat, non tantùm vt nobis propitius sit, à mortis reatu nos absoluens, peccata non imputando: sed etiam vt Spiritu suo carnis nostræ sordes repurgans, in imaginem suam nos reformet. Pœnitentiam non ideo priore loco nominat, quòd tota præcedat fidem, cùm pars eius ex fide emanet, eiusque sit effectus: sed quia pœnitētiæ initium præparatio sit ad fidē. Initium voco nostri displicentiam, quæ metu iræ Dei seriò tactos ad quærendū remedium nos impellit.

Fidem in Christum. Non abs re Christum Scriptura passim nobis in fidei scopum, & vt vulgò loquuntur, obiectum proponit. Dei enim maiestas per se altior est quàm vt ad eum conscendant homines. ergo nisi medius occurrat Christus, Deum quærendo sensus omnes nostri euanescent. Deinde, quatenus Iudex mundi est, fieri non potest quin eius aspectus absque Christo nos terrore exanimet. Deus autem non tantùm in Christo sua imagine se nobis repræsentat: sed paterno suo fauore nos recreat, & modis omnibus in vitam restituit. nulla enim est salutis nostræ portio, quæ non in Christo reperiatur. mortis suæ sacrificio peccata nostra expiauit: pœnam sustinuit vt nos absolueret: sanguine suo nos mundauit: sua obedientia placauit iram Patris: resurrectione acquisiuit nobis iustitiam. Mirum ergo non est quod diximus, fidem debere in Christi intuitu prorsus esse defixam.

22 *Et nunc ecce ego alligatus Spiritu proficiscor Ierosolymam, quæ in ea obuentura sunt mihi ignorans:*

23 *Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens, quòd vincula & afflictiones me manent.*

24 *Verùm nihil mihi curæ est, nec vita ipsa pretiosa est mihi ipsi, vt absoluam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.*

25 *Et nūc ecce ego scio quòd posthac non videbitis faciē meam, vos omnes per quos transiui prædicans regnum Dei.*

26 *Quapropter contestor vos hodierno die, quòd mundus ego sum à sanguine omnium.*

27 *Non enim subterfugi, quominus annuntiarim omne consilium Dei vobis.*

22 *Et nunc ecce ego.* Iam plenius declarat quorsum de sua integritate disseruerit: quia scilicet nunquam eum postea visuri erant. Magnopere autem referebat exemplar, quod illis ad imitationem diuinitus erat propositum, semper ante eorū oculos versari, eóque mortuo superstitē manere eius memoriam.

Scimus enim quàm facilè homines à pura institutione degenerent. Cæterùm, quanuis scire se neget quid sibi Ierosolymæ euenturum sit, quia tamen pluribus vaticiniis admonitus erat vincula sibi illic parata esse: quasi iam ad mortem accinctus, spem reditus sui paulò pòst abscindit. neque tamen sic loquendo ipse secum dissidet. Cōsultò quidem dubitanter præfatur, vt molliat quod futurum erat acerbius: verè tamen affirmat, sibi adhuc esse incognitos rerum euentus: quia de toto progressu non cōstabat illi certa & specialis reuelatio.

Alligatus Spiritu Quidam exponunt obstrictum fuisse Ecclesiis, à quibus iniunctum illi fuerat munus perferendi eleemosynas. mihi tamen potius videtur, notari interior Spiritus sancti vis & impulsus: non quòd ἐν νοιαεμῷ correptus fuerit, vt mentis compos non esset: sed quia certior redditus de volūtate Dei, arcanum Spiritus ductum vel instinctum sponte vel placidè sequebatur. Perinde igitur valet locutio, acsi diceret, Facere aliter nequeo, nisi contumax esse velim ac rebellis Deo, qui me velut Spiritu suo deuinctum illuc trahit. nam vt se à temeritate excuset, Spiritum profectionis suæ authorem & ducem esse testatur. Sed vtinam arreptitii plerique, qui sibi à Spiritu dictari iactāt quicquid tulerit eorum phantasia, tam familiariter Spiritum haberent cognitum vt Paulus, qui tamen non dicit motus omnes suos vel impulsus esse à Spiritu: sed id quasi singulare in vna re contigisse prædicat. multa enim sæpe homines stultè & inconsideratè suscipiūt, quæ deinde pertinaciter exequuntur, quia leuitatis eos pudet. Non tantùm autem significat profectionem se iusta causa suscipere, quam dictat Spiritus Dei: sed sibi omnino esse necessariam, quia nefas sit contrà luctari. Porrò discamus sancti viri exemplo, non calcitrare aduersus Spiritum Dei, sed nos illi obedienter regendos tradere, vt nos quasi deuinctos pro suo arbitrio agat: nec tamē violenter trahamur. Nam si reprobi qui Satanæ mancipati sunt, ad eius impulsum non spontè modò, sed etiam cupidè feruntur: quāto magis in filiis Dei hæc ἐθελοδουλεία?

23 *Nisi quod Spiritus sanctus.* Hoc de arcanis oraculis non intelligo, sed prædictionibus quas passim ex Prophetis audiebat. Plus autem dignitatis habet hæc locutio ad commendanda vaticinia, quàm si homines ipsi, qui loquuti sunt, testes citentur. Sic enim sua cōstat verbo Dei authoritas, cùm agnoscimus eius Spiritum esse authorem: licet ministri sint homines. Iam cùm idem Spiritus, qui Paulum de vinculis & afflictionibus præmonet, simul alligatū teneat ne recuset se illi subiicere: hinc docemur quicquid discriminum nobis instet, non ideo nos absolui quin parendū sit Dei mandatis, & eius sequenda vocatio. Frustra igitur sibi delicias faciūt, qui rectè agendi modum statuunt, quatenus sine molestia id licet: & incommoda damna, mortis denique periculū excusationis loco obtrudunt.

24 *Nihil mihi curæ est.* Sic animis comparatos esse pios omnes, ac præsertim Verbi ministros decet, vt posthabitis omnibus, ad Dei obsequiū recto cursu properent. Præstantius quidem Dei donum est vita, quàm vt contemni debeat: vtpote in qua ad imaginem Dei conditi sumus, vt beatam illam immortalitatem meditemur, quæ nobis est in cælis reposita: in qua iam variis documentis se nobis patrem exhibet Deus. Sed quia instar stadii ordinata nobis est, properare semper ad metam cōuenit, obstaculáque superanda, ne quid nos in cursu impediat vel moretur. Turpe enim est cæco viuendi amore sic nos teneri, vt propter vitam perdamus viuendi causas. & hoc exprimunt Pauli verba. Neque enim simpliciter vitā suam ducit pro nihilo: sed eius respectum obliuiscitur, vt cursum suum absoluat: vt ministerium suum compleat, quod à Christo accepit. acsi diceret, se nullo viuendi desiderio teneri, nisi vt Dei vocationi satisfaciat: ideóque non sibi graue fore vitæ dispendium, modò ad functionis suæ metam diuinitus sibi præscriptam morte accedat. Notandum autem quòd dicit, *Cum gaudio.* significat enim nulla tristitia vel mœrore hoc adimi fidelib⁹, quin hilariter viuant & moriantur Domino. Altius enim est ac magis reconditum

bonæ

bonæ cõſcientiæ gaudiũ, quàm vt moleſtiis externis, vel vllo carnis dolore excutiatur, alacrius exultat quàm vt obruatur. Notãda etiã eſt Curſus definitio: nẽpe quòd ſit miniſteriũ à Domino acceptũ. De ſe quidem loquitur Paulus: ſed exemplo ſuo docet errare omnes, qui Dominum curſus ſui non habent Præſidẽ. vnde ſequitur illius vocationẽ cuique noſtrum rectè viuendi normam eſſe. Nec verò aliter ſtatuere licet, probari à Domino quod agimus, niſi ad eius arbitrium compoſita ſit vita noſtra. præcipuè in Verbi miniſtris requiritur hæc certitudo, ne quid ſuſcipiant niſi Chriſto authore. Nec verò dubium eſt quin Paulus hac nota, vt plerunque ſolet, Apoſtolatum ſuum inſigniens, eius fidem confirmet. Euangelium gratiæ Dei vocat ab effectu vel fine. eſt tamen hoc raræ commendationis elogium, quòd Euangelio, Dei gratia & ſalus ad nos perferatur. Noſtra enim ſummopere intereſt, ſcire Deum illic inueniri propitium.

25 *Et nunc ecce ſcio.* Quod tectius inſinuauerat, nũc palàm eloquitur. Diximus autem eo cõſilio ſpem illis abſtuliſſe ſui reditus, quò tenacius eorũ memoriæ infigeret ſuas exhortationes. Scimus enim quantum energiæ habeant extremæ diſcedentium vel morientium voces. voluit etiam hac præmonitione cauere, ne penderent ab eius præſentia, atq; ita tædio collaberetur eorũ fides. Regnum Dei iterum vocatur Euangelii doctrina, quæ regnũ Dei in hoc mundo inchoat, homines renouando in imaginem Dei, donec tandem vltima reſurrectione compleatur.

26 *Quapropter vos conteſtor.* Perinde valet ac ſi dixiſſet, Vos appello teſtes, vel, Coram Deo & Angelis vos atteſtor. Hoc autem non tam facit ſua cauſa, quàm vt officii legem maiori authoritate illis præſcribat. Continet porrò hic locus breuem ſummam ritè probéque docendi, & Doctores ipſos vehementi ſeueráque ſanctione hortatur, vt in ſuum munus gnauiter incumbant. Quænam igitur tenenda eſt Paſtoribus docendi ratio? primùm non ſuo arbitrio æſtiment quid proferre in medium & quid omittere vtile ſit: ſed vni Deo arbitrium eius rei deferant. Ita humanis commentis non patebit in Eccleſiã Dei ingreſſus. deinde non ſumet ſibi mortalis homo lacerandæ vel mutilandæ Scripturæ audaciam, vt hoc vel illud quoad viſum fuerit delibet, quædam obſcuret, multa ſupprimat: ſed quicquid in Scripturis patefactum eſt, licet prudenter & tempeſtiuè pro ædificatione populi, ſimpliciter tamen & ſine fuco tradet, vt decet fidum & ingenuum Dei interpretem. Prudentiam adhibendam eſſe dixi: quia ſpectanda eſt ſẽper vtilitas, modò abſit vafrities, in qua multi nimis ſibi placent, dum ad ſuas methodos inflectunt Dei verbum, & philoſophiam neſcio quam ex Euangelio & ſuis figmentis mixtam nobis fabricant. quia ſcilicet magis plauſibilis eſt hæc mixtura. Inde nobis liberum arbitrium, inde operum merita, inde prouidentiæ & gratuitæ electionis Dei abnegatio. Eſt autem quod nuper diximus obſeruatu dignum, conſilium Dei, cuius meminit hic Paulus, incluſum eſſe in eius verbo, nec alibi quærendum. Multa enim in hac vita celamur, quorum plena manifeſtatio differtur ad eum vſque diem, quo Deum ſicuti eſt facie ad faciem nouis oculis videbimus, 1. Cor. cap. 13. verſ. 12. Dei ergo voluntatem annuntiant, qui fideliter enarrant Scripturam, ac inde populum in fide, in timore Domini, & omnibus pietatis exercitiis inſtituunt. Quemadmodum autem nuper diximus, hac ſentẽtia damnari eos, qui philoſophicè diſputando, ne quid remotum tradant à communi hominum ſenſu, ac proinde odioſum, Scripturæ puritatem fermentis ſuis corrumpunt: ita grauiter in eos fulminat Paulus, qui metu crucis & perſecutionum ænigmaticè tantùm loquuntur.

Mundus ſum a ſanguine. Non dubito quin ad Ezechielis locum reſpexerit: vbi Deus Prophetam ſuum, niſi bona fide hortatus ſit impios ad pœnitentiã, reum fore ſanguinis denuntiat, Ezech. 3. 18. 20, nam hac lege paſtores Eccleſiæ ſuæ præficit, vt ſi quid perit eorum negligentia, ratio ab ipſis repoſcatur: imò niſi abſque fuco & ambagibus oſtendãt ſalutis viam, vt illis imputetur

errantium interitus. Valde autem stupidos esse oportet, quibus torporem, non excutit tam seuera comminatio. Quò magis se prodit Epicurea Papalis cleri impietas, vbi cùm magnificos titulos crepent, de reddenda tot pereuntium animarum ratione nihilo plus cogitāt, quàm si nullus sederet in cælo Iudex: nec minus putida est eorum improbiras coram toto mundo, quòd deglutiendis tantùm ouibus intenti, Pastorum nomen vsurpant. Porrò quàm charas habeat animas ostendit Dominus, tam atroces ds Pastorum ignauia pœnas exigens ob illarum exitium. atqui videmus quàm vilis sit permultis sua salus in cuius cura sociū se adiungere Deus non grauatur.

28 Attendite igitur vobis & cuncto gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos ad regendā Ecclesiam Dei quam acquisiuit sanguine suo.

29 Ego enim hoc noui, quod ingressuri sint post discessum meum lupi graues in vos, non parcentes gregi.

30 Et ex vobis ipsis emergent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se.

31 Propter quod vigilate, memores quòd per triennium nocte & die non cessauerim cum lachrymis monere vnumquenque.

32 Et nunc commendo vos fratres, Deo & sermoni gratiæ ipsius, qui potens est superstruere, & dare vobis hæreditatem inter sanctificatos omnes.

28 *Attendite igitur.* Nunc sermonē ad eos accōmodat, & multis rationibus ostendit sedulò vigilandum ipsis esse, nec se tantopere esse solicitum, nisi quia sic flagitat necessitas. Prima ratio est, quòd gregi cui præfecti sunt, obstrictā habeant fidem. secunda, quòd non ab homine mortali, sed à Spiritu sancto vocati fuerint ad hoc munus. tertia, quòd non vulgaris sit honor, Dei Ecclesiam regere. quarta, quòd illustri documento testatus sit Dominus quo in pretio habeat Ecclesiam, quum proprio sanguine eam redemit. Quod ad primum spectat, non tantùm iubet eos gregi attendere, sed primùm sibiipsis. neque enim aliorum salutem sedulò vnquam curabit, qui suam negliget: & frustra alios incitabit ad piè viuendum, qui nullum ipse pietatis studium præ se feret. imò gregi studiū operámque suam non impendet, qui sui obliuiscitur, quum sit ipse pars gregis. Ergo vt de grege sibi commisso sint soliciti, admonet Paulus vt priuatim singuli in Dei timore se contineant. sic enim futurum erat, vt fidem gregi debitā persoluerent. Diximus enim Paulum à vocatione ratiocinari, quòd Ecclesiæ Dei cui præsunt, addicta sit eorum opera. acsi diceert, Ex quo creati sunt Pastores non esse sui iuris, sed publicè cuncto gregi obligatos.

Spiritus sanctus posuit Episcopos. Ipso nomine admonet velut in specula locatos esse, vnde pro communi omnium salute excubias agant: sed præcipuè in hoc insistit Paulus, quod non humanitus ordinati sint, sed illis à Deo mandata sit Ecclesiæ cura. quò maior ab illis exigitur religio, quia difficilis apud summū illud tribunal futura sit ratio. Nā quò præstātior est eius Domini cui seruimus, dignitas, naturaliter plus illi reuerentiæ deferimus. ipsa autem reuerentia studium nostrum acuit. Porrò quanquam ab initio eligi hominum suffragiis voluit Dominus Verbi ministros, regimen nihilominus Ecclesiæ semper sibi vēdicat: nō modo

vt

vt ipsum agnoscamus vnicum eius Præsidem, sed etiam vt sciamus incomparabilem salutis thesaurum, non nisi ab ipso prodire. fraudatur enim sua gloria si vel fortuito casu, vel hominum arbitrio, vel industria putamus Euangeliũ ad nos deferri. Hoc autem peculiariter Spiritui Paulus tribuit, per quem Deus Ecclesiam suam gubernat, & qui diuinæ vocationis arcanus vnicuique testis est in sua conscientia. De voce Episcopi breuiter hoc notandum est, omnes Ephesinos Presbyteros indifferenter à Paulo sic vocari. vnde colligimus secundum Scripturæ vsum, nihil à Presbyteris differre Episcopos. sed vitio & corruptela factum esse, vt qui primas tenebant in singulis ciuitatibus, Episcopi vocari cœperint. Vitium dico, non quòd vnum aliquem in singulis collegiis eminere malum sit, sed quia hæc audacia minimè tolerabilis est, dum homines Scripturæ nomina ad suum morem flectendo, Spiritus sancti linguam mutare non dubitant.

Ad regendam Ecclesiam. Verbum Græcum ποιμαίνειν Pascere significat. verùm apta similitudine transfertur ad quoduis regimen. Diximus autem hoc tertium esse argumentum à muneris excellentia: sicuti alibi idem Paulus Timotheum admonet, vt videat quomodo ipsum oporteat versari in domo Dei, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & stabilimentum veritatis, 1. Tim. 3. 15. ac si diceret, non esse locum segnitiæ in tã ardua prouincia, & minus esse excusabiles, quos Deus familiæ suæ œconomos cõnstituit, quò altior est ille honoris gradus, nisi tantæ dignationi respondeant, hoc est, nisi sedulò incumbant in suas partes. Iam si diuinitus & à Spiritu Sancto non creantur Episcopi, nisi ad pascendam Ecclesiam, ridicula est Papatus Hierarchia, in qua Episcopi inani titulo superbientes pascendi munus ne simulatione quidem attingunt.

Quam acquisiuit. Quarta ratio, qua Pastores ad munus suum diligenter exercendum stimulat Paulus, quòd Dominus non vulgare pignus sui erga Ecclesiam amoris dederit, proprium sanguinem pro ea fundendo. Vnde apparet quàm sit illi pretiosa. Et certè nihil est quod vehementius vrgere debeat Pastores, vt alacriter officio suo incumbant, quàm si reputent commissum sibi esse sanguinis Christi pretium. nam hinc sequitur, nisi fideliter suam operã Ecclesiæ impendant, non modò illis imputari perditas animas, sed sacrilegio esse obstrictos, quòd sacrum Filii Dei sanguinem profanauerint, & redemptionem ab ipso partam exinanierint, quantùm in se est. Est autem immanis huius sceleris atrocitas, si nostra ignauia non tantùm vilescat mors Christi, sed eius quoque fructus aboleatur & pereat. Dicitur autem acquisita esse á Deo Ecclesia, vt sciamus eam sibi velle integram manere, quia æquum est vt possideat quos redemit. Simul tamẽ memoria tenendum est, totũ humanum genus Satanæ esse mancipatum, donec ex eius tyrannide nos Christus asserat, in hæreditatem Patris nos colligens. Cæterùm, quia in speciem dura est locutio qua vtitur Paulus, videndum est quo sensu dicat, Deum suo sanguine acquisisse Ecclesiam. nihil enim absurdius quàm corporeum vel mortalem fingere Deum. Verùm ita loquendo cõmendat in Christo personæ vnitatem. quia enim distinctæ sunt in Christo naturæ, Scriptura interdum quod cuiusque proprium est, seorsum commemorat. sed dum proponit nobis Deum in carne manifestatum, humanam eius naturam non separat à Deitate. Quia tamen rursum sic vnitæ sunt in Christo duæ naturæ, vt personam vnam cõstituant, impropriè aliquando quod verè in vnam competit, ad alteram trãsfertur. sicuti hoc loco sanguinem Deo tribuit Paulus: quia homo Iesus Christus, qui suum pro nobis sanguinem fudit, etiam Deus erat. Hæc loquendi figura Veteribus dicta est Idiomatum communicatio, quòd naturæ vnius proprietas alteri aptetur. Dixi autem hoc modo clarè exprimi vnam Christi personam: ne ipsum duplicem fingamus, quod olim à Nestorio tentatum est. neque tamen imaginanda nobis est duplicis naturæ confusio, qualẽ inducere conat⁹ est Eutyches: vel qualẽ Hispanicus canis Seruetus hoc tempore fabricauit, cui Deitas Christi nihil aliud est q̃ humanæ naturæ spectrũ, quod

semper in Deo lucidum fuisse somniat.

29 *Ego enim scio.* Iam à necessitate quoque, quæ acerrimus stimulus est, hortatur Paulus Ephesios, vt attentè vigilent. graues enim luporum incursus instare admonet. Est quidem hoc quasi perpetuum Ecclesiæ fatum, vt à lupis infestetur. quare nunquam dormiendi tempus est. Verùm quò plures & nocentiores irrumpunt, eò attentiores à Pastoribus excubias agi conuenit. nam interdū aliquid molestiæ relaxat Deus, vt placidè & quietè grex pascatur. ac sicuti nitido & sereno cælo tutius in agris pascuntur oues, nubilo autem & obscuro aere plus est periculi: ita Ecclesiæ Dei nonnulla interdum quasi serenitas conceditur, postea turbulentum succedit tempus, quod luporum insidiis aptius est. Sensus ergo Pauli est, maiori vigilantia opus esse quàm hactenus, quòd maiora pericula immineāt. Sed quæritur vnde hæc Paulo notitia. Primò dubium non est, quin eius præsentia multùm ad lupos arcendos vel fugandos valuerit. nec verò mirum est, si virtus Spiritus, quæ in Christi ministris refulget, impios cohibeat ne virus suum proferre audeant: imò si cælestis ille fulgor multas Satanæ tenebras discutiat. Ergo quum sciret Paulus repressam fuisse ad tempus sua opera Satanæ malitiam, quid futurum sit à suo discessu facilè diuinat. quanquam probabile est certiorem fuisse à Domino redditum Spiritu prophetiæ, vt per eum deinde alii commonefierent sicuti videmus factum esse. Vtcunque res habeat, quoties discedunt probi & fidi Pastores, metuendum à lupis esse discamus, quos à caulis arcere, vel attentissima custodia illis difficile est.

30 *Ex vobis ipsis emergent.* Exaggerat mali grauitatem, eò quòd intus pars sit luporum, adeóque sub titulo Pastorum se occultans, nocendi occasionem expectet. simul etiam exponit quid sit à lupis illis metuēdū, nēpe gregis dissipatio: dū Ecclesia à fidei vnitate abstracta, in sectas diuiditur. Neque enim lupi sunt omnes qui minus officio respondent: sed sæpe sunt mercenarii, genus non adeò pestiferum. Doctrinæ autem corruptio, capitalis est ouium clades. Iam tertio loco fons & origo huius mali notatur, Quòd discipulos abducere post se volēt. ambitio igitur omniū hæreseon est mater. Tunc enim viget verbi Dei synceritas, vbi communi studio Pastores, discipulos Christo colligunt: quia hic solus est integer Ecclesiæ status, vt ille vnus audiatur Magister. quare & peruerti salutis doctrinā & salutē gregis pessum ire necesse est, vbi regnat magisterii cupiditas. Sicuti autem docet hic locus, omnes ferè doctrinæ corruptelas ex hominum superbia manare, dum quisque eminere appetit plusquam liceat: ita rursus ex eodem colligimus, vix fieri posse, quin ambitiosi à recta puritate deflectant, & adulterent Dei verbū. Nam quum huc tendat pura Scripturæ tractatio, vt solus excellat Christus: sibi autem nihil arrogare possint homines, quin tantundem detrahant Christi gloriæ: sequitur sanæ doctrinæ esse corruptores quicunque sibi addicti sunt, & propriæ gloriæ student, quæ totum Christum obscurat. quod etiam confirmat Dominus ipse, Ioan. capite 7, versu 18. Porrò, *Surgendi* verbo quo vtitur, significat iam lupos illos fouere clandestinam perniciē, donec occasione sibi data erumpāt. Cæterùm, optimè occurrit hic locus horribili scandalo, quod omnibus seculis ad turbandas infirmas conscientias obiecit Satan. Si æterni & professi hostes Euangelium oppugnant, minus hoc consternat pias mentes, quàm si è medio Ecclesiæ sinu intestini prodeant hostes, qui repente classicum canant, vel qui perfidè solicitent populum ad defectionē. & tamen hac tentatione Deus Ecclesiam suam ab initio exercuit, & hodie exercet. Quare hoc propugnaculo munita sit fides nostra, ne labascat, si quando cōtigerit pastores induere luporū rabiem. Graues fore lupos denuntiat, quò plus incutiat formidinis: deinde prauorū dogmatū fore authores, idque vt sibi discipulos acquirāt: quia fieri vix potest, quin ambitio puritatem Euangelii adulteret. Hinc etiā apparet, quàm friuola sit Papistarum gloriatio de continua successione. nam quum ostendere

nobis

nobis promptum sit, cornutas illas bestias nihil minus esse quàm quòd haberi volunt: modis omnibus conuicti, ad hoc tamen confugiunt asylum, continua serie Apostolis successisse. quasi verò non etiam isti successerint, à quibus cauendum Paulus admonet. Quum ergo Deus vel ad probandam suorum constãtiam, vel iusto iudicio lupos sub pastorum persona grassari sæpe permittat: non in solo nomine & loco consistit authoritas, nec quicquam habet momenti successio, nisi fides & integritas simul adsint. Quòd si excipiant Papistæ, non competere in se luporum nomen, ad peragendum eius rei examen vnum Pauli verbum erit quasi Lydius lapis: Vt abducant, inquit, post se discipulos. Quorsum autem tota Papalis religio, nisi vt hominum libido pro Dei verbo dominetur? discipulos autem non habet Christus, vbi non censetur solus Magister.

31 *Propter quod vigilate.* Iterum suo exemplo eos ad diligentiam hortatur Paulus: quanquam simul periculi metum coniungit. acsi diceret, summa attentione opus esse ad cauendum: indignum verò esse ipsos fatigari, qui per triennium viderint infractam illius tolerantiam. Lachrymas etiam suas commemorat, quæ exhortationibus non parum efficaciæ addebant. Quòd dicit se monuisse vnumquenque, tam ad plebem quàm ad Presbyteros referri potest. nã quia sermonem habere statuerat toti Ecclesiæ communem, perinde loquitur ac si adesset totum corpus. Si tamen ad Pastorum ordinem restringere quis malit: sensus erit, non tantùm præsenti oratione accendi eorum studia, sed æquum esse, vt memoria tot exhortationum apud ipsos vigeat, quas per triẽnium assiduè inculcauerat cum lachrymis. mihi tamen videtur magis consentaneum de omnibus verba fieri.

32 *Commendo vos Deo.* Precationem interserit, quod in oratione pathetica videri absurdum non debet. neque enim Rhetorum more concionem in partes digerere curauit: quum vehemẽtiæ affectuum, quibus ardebat, nulla verba sufficerent. Magnis de rebus & arduis disseruerat, quæ humanam facultatem longè excederent. Ideo ad preces se conuertens, sermonis filum paulisper abrumpit: quanquam voti magis expressio est, quàm directa precatio. acsi dixisset, esse quidem ipsos impares tanto oneri: sed se optare illis nouas è cælo suppetias, quibus freti superiores cunctis tentationibus euadant. Dubium verò non est, quanquam solos Pastores alloquitur, hac tamen precatione totã Ecclesiam complecti. Primùm cõmendat eos Deo: deinde sermoni gratiæ eius. Est tamen vnica commendatio: sed modum exprimere voluit Paulus, quo tueri solet Dominus suorum salutem, quã Petrus docet fide custodiri, 1. Pet. 1.5. atq; eius custodiæ ratio à Verbo dependet, ne inter tot discrimina periclitetur. Magni autem refert, quomodo nos Deus seruare velit, cognoscere. quia enim abscondita est nobis eius maiestas, donec verbo suo ad nos accedit, dubii circunspicimus. Ergo simul ac nos seruandos suscipit, verbum suum proponit organum custodiendæ salutis nostræ. quo sensu addidit epitheton Gratiæ (Genitiuus enim more Hebraico effectum designat) vt tutius acquiescerent fideles in Verbo, vbi Deus fauorem suum exerit. Hæc expositio simplex & apta est: nam quòd de Christo quidam accipiunt, nimis est coactum.

Qui potens est superstruere. Participium δυνάμενος, quo vtitur Paulus, Deũ non sermonem eius refert. Hæc autem consolatio ideo addita est, ne infirmitatum suarum sensu animos desponderent. quandiu enim circundati sumus carnis vitiis, similes sumus inchoato ædificio. Fundatos quidem esse in Christo oportet pios omnes, sed multum abest, quin omnibus numeris completa sit eorum fides. Imò licet fundamentum stabile maneat, quædam interdum partes ædificii nutant ac labascunt. quare & assidua structura, & nouis subinde fulturis opus est. Interea desperandum esse Paulus negat, quia Dominus opus suum mutilum relinquere nolit: sicuti etiam, Phili. 1.6, docet, Qui cœpit in vobis bonum opus, perficiet vsque in diem Domini Iesu. cui etiam

respondet illud, Psal. 138. 8, Opus manuum tuarum non deseres. Quod mox additur de hereditate vitæ, ad fruitionem ipsam spectat. Simulac nobis affulsit Christus, transimus quidem à morte ad vitam: & fides ingressus est in regnum cælorum. nec verò frustra nobis datus est Spiritus adoptionis: sed hîc promittit Paulus fidelibus continuam gratiæ accessionē donec possessionē certa hæreditatis, ad quā vocati sunt, quæ iam in cælo illis est reposita. Potentiam Dei nominat, non qualiter eam solemus imaginari absque effectu, sed quæ vulgò actualis dicitur. Sic enim fideles apprehendere ipsam decet, vt sit illis ad manum instar clypei, quem omnibus Satanæ insultibus opponant. Quemadmodum Scriptura docet, nobis in Dei virtute satis esse præsidii: ita meminerimus non alios esse fortes in Domino, nisi qui abdicata liberi sui arbitrii fiducia in eū recumbunt, quem solum Paulus meritò superstruere posse testatur.

33 *Argentum & aurum, aut vestem nullius concupiui*

34 *Imò ipsi scitis quòd vsibus meis & iis qui mecum sunt suppeditarunt manus hæ.*

35 *Omnia ostendi vobis, quòd sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verborum Domini Iesu: quoniam ipse dixit, Beatum est dare potius, quàm accipere.*

36 *Et quum hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autem fletus coortus est omnium: & ruentes in collum Pauli, osculabantur eum,*

38 *Dolentes maximè ob sermonem quem dixerat, quòd amplius faciem eius non essent visuri. Et deduxerunt eum ad nauem.*

33 *Argentum & aurum*. Sicuti nuper disseruit quàm noxia sit pestis ambitio: ita nunc ab auaritia cauendum esse admonet: séque rursus in exemplum proponit, quòd nullius bona concupiuerit: quin potius victum sibi comparauerit manuum labore. non quòd absque erogatione ad eum alendum suffecerit: sed quia operibus manuariis incumbens, pepercerit ecclesiis, ne quo eas sumptu grauaret, quantum in se erat. Notandum est quòd non modo se rapuisse negat, vt plerumque famelici homines importunè prædas extorquent: sed ab omni mala cupiditate purum se fuisse dicit. vnde colligimus neminem probum fore Verbi ministrum, qui non idem sit pecuniæ contemptor. Et certè videmus nihil magis esse commune, quàm vt in hominum gratiam corrumpant Dei verbum, quicunque turpiter lucro dediti sunt. quod vitium Paulus alibi, 2. Tim. 3. 3, seuerè in Episcopis damnat.

34 *Imo scitis*. His verbis non imponit præcisè legem, quam semper omnes Verbi ministri seruare necesse habeant: neque enim ita se imperiosè gessit, vt quod Dominus seruis suis concessit, Matt. 10. 10, ipse auferret. quin potius multis locis ius suum illis asserit, vt de publico alantur, 1. Cor. 9. 14, Gal. 6. 9, 1. Tim. 5. 17. Huc etiā accedit, quòd Phil. 4. 10. 16, victum & vestitum sibi ministrari à pluribus Ecclesiis passus est. nec verò præsentis tantùm operæ mercedem liberè accepit: sed quum egeret Corinthi, alias Ecclesias se prædatum esse dicit, vt suæ inopiæ succurreret, 2. Cor. 11. 8. Non ergo simpliciter edicit pastoribus vt vitam suam labore manuario

rio sustentent:sed cōtinuò post declarat quatenus eos hortetur ad imitationem sui exempli,nempe vt suscipiant infirmos . Non negabant illi Corinthii debitam mercedem: sed quum gratuita opera se venditarēt falsi apostoli,& inde popularem auram captarent, noluit Paulus illis hac in parte cedere,nec illis ansam præbere calumniandi.sicut ille prædicat,1.Cor.9. 15,& 2 . Cor. 11. decimo. Cauendum igitur esse admonet ne offendiculum detur infirmis , & ne labefactetur eorum fides .Nam suscipere infirmos,tantundem valet atque eorum ruditati aliquid per indulgentiā concedere,sicut Rom.14.1.

Meminisse verborum Domini. Nusquā hæc sententia ad verbum legitur; sed alias non absimiles referunt Euangelistæ ex quibus hanc Paulus elicere potuit.deinde scimus non omnia Christi dicta fuisse scriptis prodita.Repetit autem illam generalem doctrinam de pecuniæ contemptu:cuius hoc verum est specimen,quum quis ad dandum propensior est,quàm ad accipiendum. Nec politicè tantum locutus est Christus, quasi ideo beati sint liberales, quia suis beneficiis alios habent obstrictos, species autem sit seruitutis aliquid debere: sed altius respexit,quòd qui pauperibus erogat,fœneratur Domino,Prouerb.19. 17,quod fidi sint ac probi Dei œconomi,qui depositam apud se copiam fratribus communicāt:quòd nulla re propius ad Deum accedunt homines quam beneficentia.Hæc quoque liberalitatis elogia apud profanos authores leguntur,& bona pars mundi fatetur, vera esse:sed asini(vt est in prouerbio) auribus annuunt.nam vita communis ostendit,quàm pauci persuasum habeant,nihil magis esse optabile,quàm vt fratribus iuuandis nostra impendamus.Quòd maiore studio meditanda est Christi discipulis hæc felicitas,vt ab alieno quantum poterunt abstinētes, ad dandum se assuefaciant: neque id superbo animo quasi miserū sit ipsos cuiquam esse obnoxios:vel praua ambitione, vt sibi alios obligent:sed tantùm,vt se libenter exerceant in officiis charitatis:ac testatam hoc modo faciant adoptionis suæ gratiam.

36 *Positis Genibus.* Prima quidem in precibus obtinet interior affectus:sed externa signa, genuflexio, capitis retectio, manuum leuatio, duplicem habent vsum. prior est vt membra exerceamus in Dei gloriam & cultum : deinde vt hoc quasi adminiculo excitetur nostra pigritia. accedit in solenni & publica precatione tertius vsus, quia pietatem suam hoc modo profitentur filii Dei,& alii alios mutuò accendunt ad Dei reuerentiam. Sicut autem manuum leuatio, fiduciæ & ardentis desiderii symbolum est, ita humilitatis testandæ causa,in genua procumbimus. Cæterùm, orando concionem prius à se habitam obsignauit:quia nullus nisi ex Dei benedictione sperari potest doctrinæ profectus.quare si quod operæprecium docendo, monendo & hortando facere cupimus,semper accedat hæc clausula : nempe vt in preces desinamus.

37 *Magnus fletus.* Non mirum est singulari affectu hunc sanctum virum prosecutos fuisse pios omnes.nā eum negligere quem Dominus tanta donorum præstantia ornauerat, nimis crassæ ingratiudinis fuisset. Præcipua autem flendi causa fuit, vt Lucas notat, quòd eum amplius non essent visuri. Suam enim & totius Asiaticæ ecclesiæ vicem non frustra dolebant, quam priuatum iri videbant inæstimabili thesauro.Cæterùm,quū eorum lacrymas quasi sinceræ pietatis testes laudet Spiritus per os Lucæ,eorum temeritatē damnat, qui ferream & immanem constantiam exigunt à fidelibus. Falsum enim est quod somniant,nonnisi ex vitio oriri affectus qui naturaliter à Deo nobis sunt ingeniti. Quare non in eo sita est perfectio fidelium , vt affectus omnes exuant : sed vt eos ex iustis tantùm causis suscipiant & moderentur.

CAPVT XXI.

Vm autem factum esset, vt soluissemus auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & inde Pataram.

2 Et nacti nauem quæ traijciebat in Phœnicem, ea conscensa soluimus.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, relicta ea ad sinistrum, nauigauimus in Syriam, ac venimus Tyrum. nam huc nauis exponebat onus.

4 Repertisque discipulis mãsimus ibidem diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.

5 Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus, vnà cum vxoribus & filiis, donec essemus extra vrbem: & positis genibus in litore precati sumus.

6 Et inuicem valedicto conscendimus nauem: illi autem redierunt ad sua.

1 Breuiter recenset Lucas nauigationis cursum: neque id ad fidem modò historiæ, vt sciamus quid quoque loco gestum sit, sed vt inuictam & heroicam Pauli fortitudinem secum expendant Lectores, qui tam longis ac flexuosis, molestisque itineribus iactari maluit, vt suam operam Christo impenderet, quàm suæ quieti consulere. Quòd dicit auulsos fuisse vel abstractos, non simpliciter ad locorum distãtiam refertur: sed quia fratres in litore steterunt, quoad intuitu suo nauem, qua Paulus & comites vehebantur, prosequi licuit. Portus ad quos applicuit nauis ideo nominat, vt sciamus commodam & tranquillam fuisse nauigationem. De vrbium quas recenset, situ, consulantur Geographi. satis mihi est indicasse Lucæ consilium.

4 *Repertisque Discipulis.* Tametsi exiguus erat credentium numerus, illuc tamen secundum Prophetarum vaticinia, Esa. 23. 18, peruenerat aliquod Euangelii semen, ne Tyrus à Dei benedictione prorsus immunis foret. Hîc etiam, vt aliis locis superioribus, Christianos vocat Lucas discipulos, vt sciamus non alios censeri in Christi grege, nisi qui fide eius doctrinam amplexi sunt. Est enim lusoria illa & mendax professio nomen Christo dare, nec tenere quid doceat vel loquatur. Obseruent autem Lectores, non alia de causa Paulum Tyri substitisse per dies septem, nisi vt illos confirmaret. Ita videmus, quocunque venisset, nullam bene agendi occasionem neglexisse.

Dicebant per Spiritum, Nempe cum sermonis approbatione, vt sciret Paulus Spiritu prophetico ipsos loqui. Non leuis certè tentatio, ne susceptam profectionem absolueret, cuius Spiritus sanctus erat dissuasor. Fugiendæ verò crucis color apprimè speciosus, si apud eũ valuisset priuatæ salutis ratio, quasi Dei manu retrahi. pergere tamen non desinit, quò se à Domino vocatum sciebat. Hîc tamen nascitur quæstio, Quomodo per Spiritum dissuadeant fratres, quod Paulus testatus est arcano illius impulsu se facere? An Spiritus sibi contrarius est, vt Paulũ, quẽ intus ligatũ tenuit, nũc absoluat? Respõdeo, diuersa esse Spiritus dona: vt nõ mirũ sit, qui prophetiæ dono

pollent

pollent, iudicio vel fortitudine interdū destitui. Fratribus istis, quorū meminit Lucas, quid futurum sit Dominus reuelauit: interea verò quid expediat, & quid postulet vocatio Pauli, nesciunt. quia non eò vsque extenditur doni mēsura. Consultò autem seruum suum Dominus admonitum voluit, partim vt lōga meditatione ad quiduis subeundum instructior accederet, partim vt illustrior esset eius constantia, dum certior de tristi euentu per vaticinia factus, sciens tamen & volens ad quiduis ferendum properat.

5 *Cum vxoribus & filiis.* Hoc fuit non vulgare amoris testimonium, quòd Paulū cum vxoribus & liberis extra vrbem comitati sint. Idque partim hoc cōsilio retulit Lucas, vt eorū pietatē iusto elogio laudaret: partim vt doceret Paulo honorē, quo dignus erat, fuisse habitū. vnde etiā colligimus, nihil fuisse illi minus in animo, quàm vt cōmodis suis cōsuleret. quādo tanta beneuolētia, quæ manendi dulcis esse illecebra poterat, à suo cursu nō fuit impeditus. Notāda etiam est solēnis precandi cōsuetudo in maioribus negotiis: & quod diuinitus edocti de periculo, magis ad orandum accenduntur.

7 Nos verò nauigatione explicita, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum cum illis.

8 Postridie verò nos, qui cum Paulo eramus, profecti venimus Cæsaream. Et ingressi domum Philippi Euāgelistæ, qui erat vnus è septem, mansimus apud eum.

9 Huic autē erant filiæ virgines quatuor prophetantes.

10 Et quum permaneremus dies complures, aduenit quidam à Iudæa Propheta, nomine Agabus.

11 Is quum venisset ad nos, tulit cingulum Pauli, & alligans sibi pedes ac manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum, cuius est cingulum hoc, sic alligabunt Ierosolymæ Iudæi, tradéntque in manu Gentium.

12 Quum autem audissemus hæc, rogabamus & nos & cæteri, qui loci illius erant, ne ascenderet Ierosolymam.

13 Tunc respondit Paulus, ac dixit Quid facitis flentes & affligentes cor meum? Ego verò non solùm vinciri, sed & mori paratus sum Ierosolymis pro nomine Domini Iesu.

14 Quum verò non persuaderetur, acquieuimus dicentes, Domini voluntas fiat.

7 Ptolemaide quoque exceptum fuisse Paulum à fratribus breuiter refert Lucas. Est autē vrbs Phœniciæ maritima, nō procul à Iudææ finibus, à qua non longū Paulo & comitibus iter fuit Cæsaream vsque. Sed de regionum & vrbiū situ plura si volent Lectores, petāt à Geographis. Porrò Cæsareæ vsos fuisse dicit hospitio Philippi, quem Euangelistam vocat: licet vnus esset è septē Diaconis, vt visum est capite .6. Diaconiam illam fuisse temporale munus, hinc coniicere promptum est: quòd Philippo alioqui liberum non fuisset, relicta Ierosolyma Cæsaream migrare. Hîc autem non proponitur, quasi

volũtarius officii desertor, sed cui excellẽtior prouincia mãdata erat. Euãgelistæ meo iudicio, inter Apostolos & Doctores medii erant. munus enim obibant Apostolis proximum, vt passim Euangelium prædicarent, nec præficerentur certæ stationi: tantùm honoris gradus erat inferior. Nam Paulus, Ephe. 4. 11, Ecclesiæ ordinem describens, sic eos Apostolis substituit, vt ostẽdat latiorem campum docendi illis datum esse quàm Pastoribus, quorum opera certis locis addicta est. Ergo Diaconiã ad tempus Ierosolymæ exercuit Philippus: quem postea idoneum esse censuit Ecclesia cui Euangelii thesaurus crederetur.

9 *Quatuor filiæ.* Hoc in laudem Philippi additum est: non modò vt sciremus bene compositam fuisse eius domum, sed Dei quoque benedictione claram & nobilem. neque enim vulgare donum fuit quatuor habere filias, prophetiæ spiritu omnes præditas. Hoc autem modo nobilitare Euangelii primordia voluit Deus, quum viros & mulieres excitauit, qui res futuras prædicerent. Iam annis compluribus cessauerãt ferè inter Iudæos vaticinia, quò erectiores, vel magis experrecti essent animi ad audiendam nouam Euangelii vocem. quum ergo repente quasi postliminio reuersa esset prophetia, perfectioris status signum fuit. Eadem tamẽ videtur fuisse ratio, cur paulò pòst defierit. nam Deus populum veterem variis prædictionibus sustinuit, donec Christus aduentu suo finem vaticiniis omnibus afferret Nouum ergo Christi regnũ, hoc ornatu decorari oportuit, vt omnes cognoscerent adesse promissam illam Dei visitationẽ: breui autem duntaxat tempore florere, ne semper suspensi essent fideles, vel curiosis ingeniis occasio daretur quærendi subinde nouum aliquid, vel comminiscendi. Scimus enim quum iam ablata esset illa facultas, extitisse tamen multos phanaticos, qui se prophetas esse iactarent. ac fieri etiam potest vt hominum prauitas Ecclesiam hoc dono priuauerit. Verùm vna illa causa sufficere debet, quòd Deus vaticinia tollendo finem & complementum in Christo adesse testatus sit. Cæterùm, quomodo functæ sint puellæ istæ prophetandi officio incertum est: nisi quòd sic illas moderatus est Spiritus Dei, vt ordinem à se positum non turbaret. Quum autem publicam in Ecclesia personam gerere fœminis non permittat, credibile est eas domi, vel in priuato loco, extra cõmunem cœtum prophetasse.

10 *Quidam Propheta.* Quanuis clarè non exprimat Lucas, ego tamen hunc Agabum fuisse coniicio, cuius mentio prius facta fuit vndecimo capite, versu vigesimo octauo, qui famem prædixit sub Claudii Cæsaris imperio futuram. Dum verò eum Prophetæ elogio celebrat Lucas, sicuti nuper Philippi quatuor filias, nõ promiscuum, sed peculiare fuisse donum innuit. Nũc videndum est, quorsum persecutio quæ instabat, per Agabum rursus ostensa fuerit. Quòd ad Paulum attinet, iam satis supérque admonitus fuerat. Itaque non dubito, quin aliorum causa, hæc confirmatio accesserit: quia Dominus vbique illustria reddere volebat serui sui vincula: partim vt scirent omnes in certamen sponte ipsum descendisse: partim vt cognoscerent diuinitus ordinatum esse athletam, qui pro Euangelio pugnaret. Vtile certè inuictæ constantiæ exemplum fuit, cùm sciens & volens hostium violentiæ se obiiceret. nec minoris hodie quoque nostra refert, confirmari eius apostolatum voluntaria hac nec minus constanti vitæ deuotione.

Virum cuius est cingulum. Vsitatum Prophetis fuit, symbolis repræsentare quæ dicebant. nec verò proprio impulsu, sed Spiritus mandato sua vaticinia adhibitis signis confirmarunt: vt quum Esaias capite vigesimo versu secundo, nudus incedere iubetur: Ieremias 27. 2, & 32. 7, iugum collo suo alligare, vẽdere agrum & emere: Ezechiel verò 12. 5, clanculum perfodere domus suæ parietem, qua nocte sarcinas exportet. Hæc & similia vulgò ludicra videri poterãt: sed idem Spiritus, qui symbola aptabat suis verbis, intus tangebat piorum corda, ac si iam in rem præsentem forẽt adducti. ita Pauli comites non aliter affecit hoc spectaculum, cuius meminit Lucas, quàm si ipsum seriò

riò vinctum oculis suis conspicerent. Hoc artificio postea tentarunt pseudoprophetæ fucum facere simplicibus, vt Satan ferè est Dei simia: & cuius ministri seruos Dei æmulantur. Sedechias cornua sibi fecit, quibus Syriam ventilandam promitteret. Ananias Ieremiæ iugum abrumpens, falsam spem liberationis populo fecit. Talibus præstigiis reprobos deludi passus est Deus, vt de eorum incredulitate pœnas exigeret. Sed cùm nulla subesset Spiritus efficacia, fidelibus nihil obfuit eorum vanitas. Hoc quoque notatu dignum est, quòd mutum spectaculum non proponit Agabus, sed Verbum annectit, quo doceat fideles ceremoniæ vsum & finē.

12 *Rogabamus & nos.* Quia non eadem omnibus erat reuelatio, non mirum est diuersas fuisse sententias. Quum enim scirent sancti isti homines, in vnius hominis vita aut morte multum esse positum, nolebant eum temerè periclitari. Et laudabile est eorum studium, quòd Paulum retinendo, publicæ Ecclesiæ saluti consulere optarent. Sed eò plus laudis rursum meretur Pauli constantia, dum in vocatione Dei inflexibilis manet. neque enim eum latebat, quantum ex suis vinculis perturbationis accidere posset. Verùm quia nota est Dei voluntas, quæ vnica erat in capiendis consiliis regula, vt eam sequatur, sùsque déque reliqua omnia habet. Et certè ita nos Dei arbitrio decet esse affixos, vt nulla vtilitas, nulla rationis species, à simplici eius obsequio nos dimoueat. Dum expostulat Paulus cum fratribus, quòd flendo cor suum affligant, satis ostendit ferreum se non fuisse, quin amore ad συμπάθειαν induceretur. Vulnerabant igitur cor eius piorum lacrymæ: sed ea mollities minimè ipsum flexit, quin æquabili tenore ad Deū sequendum pergeret. sic ergo nobis colēda est erga fratres humanitas, vt præualeat semper Dei nutus. Iam suo responso iterum declarat Paulus, non nisi mortis contemptu paratos fore Christi seruos ad præstandum officium: nec probè vnquam animatos fore ad viuendum Domino, nisi qui vitam suam pro testimonio veritatis libenter deponent.

14 *Acquieuimus dicentes.* Si putassent temere ipsum ruere ad mortem, non ita acquieuissent. Cedunt igitur, ne resistant Spiritui sancto, à quo intelligunt Paulum regi. nam quod antè ex ore Pauli audierant, quasi Spiritus vinculis ipsum trahi, doloris perturbatio illis excutit: sed vbi rursus docentur ita placere Deo, fas sibi esse non ducunt vlterius resistere. atque hoc fræno cohibendi sunt omnes nostri affectus, ne quid tam acerbum sit, vel triste, vel durum, quod non mitiget ac emolliat Dei voluntas. nam quoties aliquid occurrit difficile vel asperum, parum honoris tribuimus Deo, nisi apud nos hæc cogitatio præualeat, Illi parendum esse.

15 Post dies autem istos sublatis sarcinis conscendimus Ierosolymam.

16 Venerunt autem vnà quidam ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Et quum venissemus Ierosolymam, libenter exceperūt nos fratres.

18 Postero autem die introiuit nobiscum Paulus ad Iacobum, omnésque adfuerunt Presbyteri.

19 Quibus salutatis narrauit per singula, quæ Deus fecisset inter Gentes per ministerium ipsius.

20 At illi quum audissent, glorificabant Dominum: di-

xeruntque ei, Vides frater quot millia sunt Iudæorum qui crediderunt, & omnes sunt studiosi Legis.

21 *Audierunt autem de te quòd defectionem doceas à Mosé omnes, qui inter Gentes sunt, Iudæos, dicens non debere eos circuncidere filios, nec secundum instituta viuere.*

22 *Quid est ergo? Omnino oportet conuenire multitudinem: audient enim te venisse.*

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se.*

24 *His assumptis purifica te cum illis, & impende super eos, vt radant caput. & sciant omnes, quòd quæ de te audierunt, nihil sunt: sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

25 *De his autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, decernentes ne quid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab his quæ sunt idolis immolata, & sanguine, & suffocato, & scortatione.*

15 *Sublatis sarcinis.* Declarãt Pauli comites, quũ Paulũ conati sunt reuocare à periculo, sibi cõmunẽ potius Ecclesiæ salutẽ fuisse curæ, quàm priuatim cuique suam vitam. neque enim accepta repulsa eiusdem discriminis societatem demum fugiunt: & tamen plausibilis erat excusatio, nulla se lege astringi, vt vnius hominis pertinacia ad mortem traherentur. Atque hoc est verè Deo subiicere nostros affectus, quum nullo metu terremur quin pro se quisque nostrum promouere studeat quod scimus illi placere. Clarius etiam apparet, quantus in aliis viguerit pietatis ardor, qui vltrò se adiungunt, & hospitem illi adducunt: quum tamen sibi iure timere possent à multis incommodis.

17 *Libenter exceperunt nos.* Ideo hoc commemorat Lucas, vt fratrum æquitatem commendet, qui fidem nõ habuerãt sinistris rumoribus & calũniis. Quũ multi maleuoli & improbi quotidie alii super alios grauarent Paulum inuidia, quia tamen de eius integritate Iacobus & collegæ optimè persuasi erant, non fuerunt ab eo alienati. Nunc ergo vt Christi seruum fraternè & comiter excipiunt, declarántque iucundum sibi esse eius aduentum. Atque hæc moderatio diligenter nobis seruanda est, né creduli nimium simus ad prauas delationes: præsertim vbi criminibus nobis incognitis vel dubiis onerantur qui probitatis suæ specimen aliquod nobis dederunt, & quos experti sumus fideliter Domino seruire. quia nihil ad dissipandum Christi regnum aptius fore nouit Satan, quàm fidelium dissidia & simultates: obliquos sermones non desinit spargere, qui alios aliis inuicem suspectos reddant. Claudendæ igitur sunt aures delationibus, ne quid de fidelibus Christi ministris credamus, nisi bene compertum.

18 *Omnes adfuerunt Presbyteri.* Colligere licet ex hoc loco, quod iam decimoquinto capite habuimus, Quoties tractandum erat serium aliquod negotium, Seniores conuenire solitos fuisse, vt magis composita esset extra turbam

turbam consultatio. Paulò pòst videbimus, suo ordine populum quoque fuisse admissum: sed postquam interius consilium inter se habuerant Seniores.

19 Iam verò suam modestiam ostendit Paulus, dum se rerum gestarum authorem non facit: sed laudem Deo tribuens, se tantùm vocat ministrum, cuius opera vsus fuerit Dominus. sicuti fatendum est, quicquid præclarum est ac laude dignum, non fieri propria nostra virtute, sed quatenus in nobis operatur Deus: præsertim verò vbi de Ecclesiæ ædificatione agitur. Rursus apparet quàm procul ab inuidia fuerint Seniores, dum ob lætos successus Deum glorificant. Cæterùm, quia nullius Apostoli præter Iacobum fit mentio, coniicere licet, tunc spargendi Euangelii causa in diuersas plagas fuisse profectos, vt ferebat ipsorum munus. neque enim stationem illis Dominus assignauerat Ierosolymæ: sed illinc facto exordio, iusserat deinde Iudæam, & demum alias orbis partes lustrare. Porrò suprà capite decimoquinto refutatus fuit eorum error, qui Iacobum hunc, vnum ex discipulis fuisse putant, quem Paulus inter tres Ecclesiæ columnas numerat. Quanquam autem commune illi cùm reliquis collegis mandatum erat: ego tamen non dubito sic inter se partitos esse, vt Ierosolymæ resideret, quò solebant multi quotidie aduenæ confluere. id enim perinde erat acsi Euangelium longè latéque promulgasset in locis remotis.

Vides frater quot millia. Oratio est bimembris. primò enim commemorant Seniores, quum Legi addicti sint, quotquot ex Iudæis conuersi sunt ad Christum, malè affectos esse erga Paulum, quia putent in hoc totum incumbere vt Legem aboleat. deinde hortantur vt suscepto voto solenni, seipsum purget, ne qua amplius hæreat in ipso suspicio. Multitudinem credentiũ obiiciunt Paulo, quò plus illis concedat. nam si pauci fuissent præfracti homines, non tantoperè fuisset commotus. nunc verò immensum populum, & totum Ecclesiæ corpus negligere non licet. Dubium quidem non est quin vitiosus fuerit zelus ille Legis. & certè Presbyteri satis indicant sibi non placere. Quanuis enim apertè non damnẽt, neque asperius conquerantur: quia tamen separãt se ab illorum affectu, errare eos tacitè fatentur. Si fuisset zelus secundum sciẽtiam, ab illis incipere debebat. atqui non pugnant pro Lege ipsa, nec iustam eius reuerentiam obtendunt, nec subscribũt eius zelatoribus, vt eos appellant. ergo & se aliud sentire innuunt, & populi superstitionem sibi non probari. Contrà tamen occurrit, quòd Paulum dicũt falsa infamia fuisse grauatum. deinde, quum satisfactionem ab eo exigunt, videntur zelum illum fouere. Respondeo, etiamsi aliqua ex parte verus erat rumor quo offensi fuerant Iudæi, fuisse tamen calumnia aspersum. Legis abrogationem docebat Paulus, vt tamẽ hoc modo non solum integra maneret eius authoritas, sed vt sanctior esset. Nam vt 7. cap. dictum fuit, inanes essent ceremoniæ, nisi earum effectus in Christo fuisset exhibitus. Ergo qui aduentu Christi abolitas fuisse docent, adeò nõ sunt in Legem contumeliosi, vt potius eius veritatem confirment. Duo in ceremoniis consideranda sunt: veritas, cui annexa est efficacia: deinde externus vsus. Porrò, abrogatio vsus externi, quam attulit Christus, inde pendet, quòd ipse est solidum corpus, nec quicquam olim adumbratum fuit, cuius non extet in eo complementum. Hoc à Legis defectione multum distat, monstrare legitimum eius finem, vt cessantibus figuris semper vigeat spiritualis earum veritas. quare videmus prauos & iniquos fuisse interpretes, qui Paulo apostasiæ crimen inurebant, quanuis ab externo Legis cultu reuocaret fideles. Quòd autem Paulum eo consilio votum nuncupare iubent, vt se probet Legis cultorem, non aliò spectat, nisi vt testetur se non abhorrere à Lege instar impii apostatæ, qui iugum Domini excuteret ipse, & alios ad similem contumaciam impelleret.

Non debere circuncidere. Res quidem ita habebat. Paulus enim promiscuè Iudæis & Gentibus libertatem docebat partam esse. nam istæ sententiæ apud eum generales sunt, Circuncisio nihil est, 1. Corinth. 7. 19. Item, Circuncisi sumus per Baptismum in Christo, non

circuncisione manu facta, Coloss. 2.11. 16.17. Item, Nemo vos iudicet in cibo aut potu, aut in delectu festorum, quæ sunt vmbra futurorum: corpus autem in Christo. Item, 1. Corinth. 10.25, Quicquid in macello venit, & quicquid apponitur, edite, nihil interrogantes propter cõscientiam. Item, Galat. 5.1, Ne iterum iugo seruitutis implicemini. Quũ sine exceptione passim sic locutus esset, Iudæos emancipabat à necessitate seruandæ Legis. Et ne longior sim in hoc sermone, locus vnus sufficiet, Gal. cap. 4. 3, vbi Legem tutori comparat, sub cuius custodia vetus Ecclesia fuit, quasi in ætate puerili. nunc autem cognita Christi gratia adoleuisse, vt à ceremoniis libera sit. illic certè Iudæos cum Gentibus complectitur. Quum etiam Coloss. 2.14, dicit, Chirographum Legis, quod situm erat in decretis, à Christo esse deletum & affixum cruci, non minus Iudæos quàm Gentes à ceremoniis liberat, quas illic decreta nominat. Sed quum præcisè non abiiceret ceremonias, finem earum obseruationi impositum esse docens Christi aduentu: non fuit illa defectio qualem fingebant maleuoli. Nec certè Senioribus ignota erat libertas Pauli. Quum igitur rem probè teneant, tantùm hoc volunt imperitis & rudibus testatum esse, Paulo nihil minus fuisse propositum, quàm vt Iudæos ad Legis contemptum induceret. Quare non rem nudam intuentur, sed quale esset de Paulo plebis iudiciũ ex malignis delationibus sciẽtes, mederi cupiunt. Quanquã nescio an importunius quàm æquum erat hoc à Paulo flagitauerint. Hinc autẽ apparet quàm præpostera sit hominum credulitas in excipiendis calumniis, & quàm pertinaciter hæreat semel temere concepta mala opinio. Non dubium est, quin Iacobus & collegæ conati fuerint tueri Pauli famam, & mẽdacia quæ eius existimationi nocebant, diluere. obstare tamen nequeunt, quin Paulus malè audiat. nisi forte ab initio, dum gratificari volunt suis popularibus, nimis fuerint remissi, vt postea non essent liberi.

22 *Oportet conuenire multitudinem.* Genus verbi neutrum est, acsi dicerent, Necesse est vt plebs conueniat. Absurdum enim fuisset tanti nominis Apostolum coram toto fideliumq; cœtu non prodire. nam si lucem & populi conspectum fugisset, aucta fuisset sinistra suspicio. Interea videmus quàm se modestè gesserint Seniores in fouenda concordia, dum populi offensam maturè præueniunt. nisi quòd eius infirmitati fortè nimis indulgent, votum à Paulo exigentes. Cæterùm, hæc in Ecclesia tenenda est moderatio, vt authoritate quidem polleant, sed non superbè dominentur Pastores, nec aspernentur reliquum corpus. Ordinum enim distinctio, quæ vinculum est pacis, dissidii causa minimè esse debet.

23 *Fac quod tibi dicimus.* Videntur quidem, vt nuper attigi, Seniores nimio gentis suæ amore ad stultam indulgentiam fuisse delapsi. Sed liquidum eius rei indicium ex circunstantiis pendet, quæ nos hodie latent: illis autem perspectæ erant. Totum ferè corpus constabat ex Iudæis, vt periculum non esset à scandalo Gentium. nam in aliis regionibus hæc discessionis causa erat, quòd suo quisque mori addictus, legem aliis volebat imponere. deinde, Ierosolymæ multa habebant inuitamẽta ad seruandas Legis ceremonias, vt maior esset excusatio, si tardius eas desererent. Etsi autem vitio non carebat zelus ille: correctio tamen, vt erat difficilis, tam subita esse non potuit. Videmus vt vix longo demum tempore Apostolis reuulsa fuerit hæc superstitio. & quia noui quotidie discipuli ad fidem accedebant, alebatur pariter in omnibus infirmitas. Neque tamen negandum est, quin obstinationi coniuncta fuerit inscitia, quam tamen Presbyteri tolerarunt, ne violentis remediis grauius nocerent. An modum excesserint, in medio relinquo.

Votum habentes super se. Licet quatuor isti cẽseantur in numero fidelium, superstitiosum tamen eorum votum fuit. vnde apparet multũ Apostolis fuisse negotii in gente illa, quæ non tantùm diuturno vsu in Legis cultu obduruerat: sed natura quoque valde peruicax erat, feréque intractabilis. Quanquam fieri potest vt isti adhuc nouitii fuerint: ideóque tenera needum bene formata fuerit

fuerit eorum fides. quare patiebantur doctores votum, quod temere per ignorantiam nuncupauerant, soluere. Quòd ad Paulum spectat, quoniam non propria conscientia suscepit hoc votum, sed in eorum gratiam quorum errori veniam dabat, diuersa fuit eius ratio. Videndum tamen est, an hæc vna fuerit ex mediis ceremoniis; quas liberum esset fidelibus vel seruare vel omittere. Videtur quidem habuisse quædam admixta, parum consentanea cum fidei professione. Sed quoniam finis erat gratiarum actio (vt suprà 18. cap. 18. vers. dictum fuit) & in ritu ipso nihil pugnabat cum fide Christi, non dubitauit Paulus, testandæ religionis suæ causa, huc vsque descendere. Præstitit igitur Paulus quod de se alibi prædicat: quia Legis sectatoribus socium se adiunxit, acsi ipse quoque Legi obnoxius foret, 1. Corint. 9. 20. Omnibus denique omnia factus est, vt omnes lucrifaceret: nempe vsque ad aras, vt se nullo sacrilegio sub prætextu charitatis pollueret. Solenne expiationis sacrificium adire non perinde illi fas fuisset. Hac autem parte diuini cultus, quæ in voto sita erat, indifferenter defungi licuit: modò id non religionis causa fieret, sed tantùm ad infirmos subleuãdos. Atqui neque illi consilium fuit hoc ritu Deum colere, nec obstrictam habuit conscientiam, sed liberè se infirmis fratribus subiecit.

24 *Quæ de te audierunt nihil sunt.* Videntur Paulum ad simulationem inducere. nam neque de nihilo natus fuerat rumor, quòd à ceremoniis Iudæos retraheret, nec ambulabat in obseruatione Legis. sed memoria tenendum est quod iam dixi, Paulo & Senioribus satis fuisse, si calumniam iniquè inustam diluerent, quòd scilicet Legis esset apostata: breui autem offerri poterat melior opportunitas, vt se purgãdo eos ab errore sensim retraheret. Nec verò vtile erat, Paulũ diu haberi Legis cultorem, quales vulgò tunc erant discipuli. nam hoc modo crassius velum ad obscurandam Christi lucem, eorum oculis obductum foret. Quare sciamus Paulum non simulasse, sed sincerè professum esse nihil sibi odii esse aduersus Legem: quin potius se reuerenter de ea sentire. Impendere cum ipsis iubent, quia conferre solebant in commune, vt sacrificium simul offerrent.

25 *De iis autem qui crediderunt.* Hoc ideo addunt, ne qua obrepat suspicio, velle eos quam prius dederant libertatem Gentibus nunc tollere, vel postulare vt præiudicio aliquo grauentur. Sed interea videntur Iudæos tenere sub iugo seruitutis, à quo disertè solas Gentes eximunt. Respondeo, Quum par esset omnium conditio, idem iuris fuisse vtrisque permissum. sed nullum de Iudæis verbum fieri, qui adhuc suis obseruationibus ita addicti erant, vt sibi licere nollent quod licebat. Gentibus autem nominatim cauebant Apostoli, ne suo more Iudæi, quasi profanos & impuros respuerent, qui nec circuncisi erant, nec in Legis cultu educati. Porrò, ne superuacua repetitione chartam onerem, quæ ad huius decreti expositionem pertinent, ex 15. cap. vers. 20. petant Lectores.

26 *Tunc Paulus assumptis viris, postero die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntiãs expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorũ oblatio.*

27 *Dum autem septem dies iam penè essent expleti, quidã ab Asia Iudæi, quum vidissent eum in templo, conturbarunt totum populum, & iniecerunt ei manus,*

28 *Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est ille homo, qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet. Insuper & Græcos induxit in templum, &*

profanauit sanctum locum hunc.

29 Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem existimauerunt quòd in templum introduxisset Paulus.

30 Commotáque est ciuitas tota, & factus est concursus populi, & apprehensum Paulum trahebant è templo: statímque clausæ sunt fores.

26 Quòd astutiæ Paulum quidam insimulant, quasi aliud præ se tulerit quàm res habebat, suprà improbaui. propè tamen coactum, hoc dedisse fratrum precibus non inficior. Itaque plus coloris habet, magísque, vt loquuntur, disputabile est, nimis fuisse facilem in obsequendo: neque tamen recipio quod volunt quidam, infeliciter cessisse Paulo, quòd nouam & insolitam personam induens, minus constanter quàm pro suo more libertatem à Christo partam asseruerit. Fateor quidem sæpe infausto euentu diuinitus puniri stulta consilia: sed non video cur hoc ad Paulum trahi debeat, qui voluntaria subiectione rudibus & minus probè edoctis se insinuare studuit, vt prodesset. non sponte quidem id facturus: sed quia fratribus cedere maluit, quàm suo iudicio stare. Porrò, semel admissus, commodè ad moderandum illum zelum transisset. Magnam potius laudem meretur eius humanitas, quòd non modò in gratiam imperitæ plebis comiter se demittit: sed eorum stultitiæ morem gerit, quibus indignè & contra ratione̅ suspectus fuerat. Iure cum ipsis expostulasset, quòd contra eius existimationem tam creduli fuissent. quòd abstinet, mira est tolerantia. quòd eos sibi tam solicitè conciliat, modestia est singularis. Adde quòd in Iacobum & eius collegas potuit esse durior, quòd non diligentius incubuerant ad purgandam errore plebem. Etsi enim certum est, fideliter eos docuisse, fieri tamen potest vt templi conspectus & ipsa Legis sedes, in vindicando libertatis vsu eos impedierit. Atqui Paulus, sine vltrò iure suo cedens, siue illos existimans melius videre quid expediat, ipsorum consilio acquiescit. Quòd autem falsi Nicodemitæ hoc Pauli exemplo perfidam suam simulationem fucare conantur, dum se omnibus Papatus inquinamentis polluunt, non longa refutatione indiget. Iactant hoc se dare infirmis fratribus: quasi verò quiduis sine delectu illis Paulus dederit. Si ex Legis præscripto Iudæi apud Iudæos votum Deo soluendum susciperent nulla idololatria infectum, tunc se Paulo probarent similes. nunc quum crassis superstitionibus & palàm impiis se inuoluant, ídque fugiendæ crucis studio, qualis ista est qua̅ fingunt similitudo?

27 *Qui ex Asia erant* Iudæi. Certum est hos nomini Christiano fuisse infensos. ita Paulus dum fidelibus placandis intentus est, in hostium furorem incurrit. Ac turbæ quidem concitatores sunt Asiatici: sed eius odio ita corrupti erant totius populi animi, vt rabies facilè ad omnes peruaserit. Docet autem hic locus, non adeò iniquis animis ferendum esse, si quando spes nos frustratur, nec consiliis nostris recto sanctóque affectu captis prosperè succedit: vt actiones nostræ felicem habea̅t exitum, nihil nisi recta conscientia, & ex Spiritu Dei tentandum est. Cæterùm, si ne tunc quidem ex voto res fluat, sustentet nos interior ille sensus, quòd scimus Deo probari studium nostrum, licet hominum probris & derisui sit expositu̅. nec pœniteat nos ma̅suetudinis nostræ, si quando iniqua merces ab improbis rependitur.

28 *Viri Israelitæ succurrite.* Conclamant quasi in extremo discrimine, & omnes ad opem ferendam vocant, acsi tota religio periclitetur. vnde perspicimus quàm rabioso odio flagrauerint aduersus Paulum, tantùm quia plena̅ & solida̅ in Christo reperiri veritatem admo

admonens, figuris legalibus finem impositum esse docebat. Iam quòd Throphimo conspecto falsam opinionem cõcipiunt, hac præcipiti leuitate magis produnt quàm sint virulenti. Sacrilegii accusant Paulum. quo nomine? quia hominem incircũcisum in templum adduxerit. Atqui atrocissimum crimen homini innoxio, ipsi falsa opinione conflarunt. Sic præpostera eorum audacia esse solet, qui præsumpta opinione feruntur. Nos verò discamus ex talibus exemplis, ab intemperie affectuum cauere, & frænum leuibus præiudiciis non laxare, ne cæco impetu aduersus innoxios ruamus.

30 *Commotáque est ciuitas.* Hìc videmus plebis leuitatem quæ Paulum antequam audierit, iam pro damnato habet. Quòd tumultuatur ciuitas in negotio pietatis, nihil mirum: sed hoc zeli peruersi est ac insanæ temeritatis, quòd incognita causa aduersus Paulum insurgit. Nam in hac naturæ corruptione ad stultitiã accedit prauitas: vt nullo negotio sponte ad tuendam malam causam volitent, quos difficile esset multis cohortationibus ad rectè agendum mouere. Acerba quidem est hæc conditio, vt paucorum instigatione totus mundus repentè in nos armetur: sed quando ita Domino placet, hoc exemplo & similibus se ac quoslibet fluctus sustinendos quisque nostrum paret.

31 *Quærentibus autem illis eum occidere, nuntiatum est Tribuno cohortis, quòd tota conturbata esset Ierosolyma.*

32 *Qui statim assumptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi cùm vidissent Tribunum & milites, cessauerunt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus, apprehendit eum, & iussit illigari catenis duabus, & interrogauit quisnam esset, & quid fecisset.*

34 *Alij autẽ aliud clamabant in turba. Et cùm non posset certum cognosci præ tumultu, iussit eum duci in castra.*

35 *Quum autem venisset ad gradus, contigit vt portaretur à militibus, propter violentiam turbæ.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi clamãs, Tolle eũ.*

37 *Et quum cœpisset induci in castra, Paulus dicit Tribuno, Licétne mihi loqui ad te? Qui dixit, Græcè nosti?*

38 *Nonne tu ille es Ægyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti, & induxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?*

39 *Dixit autem Paulus,* Ego *quidem homo sum Iudæus, Tharsensis, non obscuræ Cilicum ciuitatis ciuis. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

40 *Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, allocutus est lingua Hebræa, dicens,*

31 *Quærentibus illis eum occidere.* In eo certe vis Satanæ apparet, quòd populum eò furoris præcipitat, vt clausis templi foribus, non contenti mediocri pœna, in Pauli necem conspirent. Hoc nos meditatum habere decet, pietatis hostes à Satana impelli, ne eorum rabies quantumuis sæua & tumultuosa nos conturbet. Ex opposito affulget mira Dei bonitas, dum repentè Tribunum excitat, qui suppetias ferat vitæ Pauli. Ipse quidem nihil tale cogitat: sed ad cohibendum popularem tumultum accurrit. verùm eò clarius prouidētiæ suæ specimen edidit Dominus, quòd sine humano consilio erepta fuit Pauli vita à tam præsenti discrimine. Ita sinit fideles nō modò laborare, sed ferè obrui, vt eos maiore miraculo à mediis mortibus liberet. Tribunum cohortis impropriè vocauit Lucas, cùm singuli Tribuni milibus præessent: quod etiam ex contextu liquet, vbi Centuriones dicit à Tribuno assumptos.

32 *Quum vidissent Tribunum.* Quos neque Dei maiestas, nec templi religio à furore compescere poterat, eos nunc flectit profani hominis reuerentia. vnde apparet barbara crudelitate magis quàm zelo fuisse accensos. Iam quòd catenis Paulum vincit Tribunus, eo satis ostendit non venisse eius leuandi causa. Hoc increduli fortunæ tribuerēt: sed Spiritus quasi in tabula nobis depinxit Dei prouidentiam, inter confusos hominum motus regnantē. Tametsi autem hoc durum est, quòd tam ignominiose tractatur sanctus Dei minister: laudanda tamen erit Tribuni æquitas, si cum Iudæis conferatur. Catenas tanquam malefico & scelerato iniicit: vinctum tamen audire sustinet, quem illi verberibus trucidabant: nec de eo quicquam asperius consulit, nisi causa cognita. Imò hæc optima fuit mitigandæ sæuitiæ ratio, quòd supplicium de Paulo mox sumptum iri sperabant.

34 *Alii aliud clamabant.* Modis omnibus se prodit tumultuantis populi amentia. Dissentaneos clamores in aerem iactant. Interea vno consensu deposcunt ad mortem, qui nullius delicti conuictus erat. Interim non dubium est quin sancti zeli specie excæcati fuerit. sed veros Dei zelotas, sicuti Martyres facit causæ veritas probè cognita: impetus verò diabolicam vesaniam prodit. Quòd hic Castrorum fit mentio, sciendum est milites qui ad vrbis præsidium locati erant, locum habuisse vallatum & vndique munitū, quem instar arcis tueri, & vnde impetū arcere possent, si qua exorta esset seditio. Neque enim dubia populi fide, & in vrbe turbulenta tutum fuisset in varia hospitia passim distribui. Locum autem editum fuisse inde colligimus, quòd dicit Lucas, Vbi ad gradus ventum est, portatum fuisse Paulum à militibus. Siue autem Paulum in sublime extulerint milites, vt eum saluum in stationem perducerent, siue prementis turbæ violentia ita iactatus fuerit, non fuit hoc fauoris officium. sed quò magis ardebat persequentium sæuitia, Deus seruo suo propitium se esse clarius monstrauit, vitæ eius parcendo, ne si in tumultu occisus foret, mors eius careret iusto suo fructu.

37 *Licétne mihi loqui.* Quod omnibus Dei seruis agendum est, Paulus se ad defensionem causæ suæ obtulit. Danda enim opera est quoad licet, vt nota sit omnibus nostra integritas, ne quid ex nostra infamia dedecoris in Dei nomen redundet. Atqui dum quærit Tribunus, an Paulus non sit AEgyptius ille latro, qui paulò antè hominū turbam ad defectionem impulerat, discamus quamlibet modestè ac tranquillè se gerant Christi ministri, & ab omni culpa remoti sint, mundi tamen probra effugere non posse. Quod ideo notandum est, vt ad contumelias assuescamus: & bene agendo, parati simus malè audire. De AEgyptio interrogans, Theudā magum non intelligit, vt falsò multi putant: cuius sup. 5. 37, meminit Gamaliel, & de quo plura Iosephus lib. Antiquit. 20. Præterquā enim quòd illic habuimus tantùm quadringentos homines à Theuda seductos fuisse: hic autem Tribunus quatuor millia numerat, & omnes dicit fuisse sicarios, etiam istud accedit, quòd sub Tiberii vel etiam Augusti Cæsaris imperio, factionē illā cōcitauerat Theudas, cuius tātùm restabat obscurus rumor: quia re

pentè

pentè immissa equitum turma, deleta fuerat. In eo tamen mihi videtur hallucinari Iosephus, quod Cuspium Fadum prius refert missum à Claudio, deinde Theudam ab eodem oppressum addit: quum antè ostenderim, Claudio adhuc priuato motum illum priorem fuisse cõcitatum. Quanquã in numero quoque longè à narratione Lucæ dissidet, quum dicit circiter triginta millia fuisse pertracta in seditionem: nisi fortè ita interpretamur, postquam profligatus fuit à Felice, cum quatuor millibus fugisse in desertum. Nimis verò absurdũ fuisset, numerum decuplo maiorem fieri, sicuti imbellem turbam, Sicariorum nomine infamari. nam teste Iosepho, simplex & credulum vulgus, falsa pollicitatione delusit ille impostor, se Dei Prophetam esse iactans, qui transitum populo per medium Iordanẽ daturus esset. Cæterùm, idem Iosephus omnẽ dubitationem eximit, dum narrat ab AEgyptio propheta sub Felice præside collectã fuisse hominum manum, & abductam in mõtem Oliuarum: ex qua occisi sunt quadringẽti, ducenti capti, reliquiæ verò dissipatæ. Recens erat historia. deinde cùm elapsus esset seditionis author, & regio latronibus infesta: non abs re sciscitatur Tribunus, an Paulus, in quem ita omniũ odia feruere videt, ille sit AEgyptius. Longius Tribuni & Pauli colloquium nõ narratur à Luca: probabile tamen est, cùm ambobus cõmunis esset Græca lingua, plures sermones vltro citróque fuisse habitos. vnde factum est vt legitima purgatione allata, permissum fuerit Paulo ad populum loqui. Nunquam enim homini scelerato hoc daturus erat Tribunus, vt publicè in vrbe tam suspecta concionaretur.

CAPVT XXII.

VIRI fratres & patres audite meam, quæ nunc apud vos vtor, excusationem.

2 *Quum autem audissent quod Hebræa lingua ipsis loqueretur, magis præstiterunt silentium. Et dicit.*

3 *Ego quidem sum vir Iudæus, Tharsi natus in oppido Ciliciæ, educatus verò in hac vrbe ad pedes Gamalielis, institutus secundum exactam rationem Legis patriæ, studiosus Dei, sicut & vos omnes estis hodie.*

4 *Qui hanc viam persecutus sum vsque ad mortem, alligans ac tradens in custodias tam viros quàm mulieres:*

5 *Sicut & Princeps Sacerdotum mihi testis est, & totus Seniorum ordo. A quibus etiam acceptis ad fratres epistolis Damascum pergebam, adducturus & illos qui illic essent, vinctos Ierosolymam, vt punirentur.*

1 Tametsi ex concionis exordio coniicere licet quorsum tenderet Paulus: quia tamen abruptus fuit eius sermo, nescitur certò quid dicturus fuerit. Summa quidem eius partis quæ recitatur hæc est, Ipsum cùm rectè & fideliter in Legis doctrina institutus foret piũ & religiosum corã mũdo fuisse cultorẽ Dei. deinde, infensum fuisse Christi Euangelio, vt inter præcipuos Legis vindices à Sacerdotibus habitus fuerit. tertiò, non temere prouolasse ad no-

uam sectam: sed oraculo cælesti domitum ac conuictum, de disse nomen Christo. quartò, se non fuisse amplexum res ignotas, sed diuinitus ordinatum sibi fuisse fidelem magistrum, à quo exactè omnia disceret. postremò, cum Ierosolymam esset reuersus, ac suis popularibus prodesse cuperet, sibi non fuisse à Deo permissũ. Ita non temere, nec gẽtis suæ odio, sed Dei mãdato salutis doctrinã procul ad externas nationes ꝑtulisse.

Viri fratres & patres. Mirum quòd deploratis Euangelii hostibus tantum adhuc honoris deferat. nam omne fraternæ coniunctionis vinculum abruperant, & dei gloriã opprimendo, omni se dignitatis elogio exuerant. Sed quia Paulus tanquam vnusquispiam ex populo hic loquitur, sine fictione tam amanter corpus ipsum, capita etiam honorificè compellat. & certè quia nondum palàm facta erat eorum abdicatio, quanuis omni honore indigni essent, digna tamẽ erat diuinæ adoptionis gratia quam Paulus in illis reuerenter agnosceret. Fratres igitur & patres vocando, non tam quid meriti sint respicit, quàm in quem gradũ ipsos Deus extulisset. Et tota oratio sic est composita vt libere quidem & sine blanditiis summissè tamen & placidè illis satisfacere conetur. Ergo sic discamus homines colere & illis deferre honorem, vt Deo illibatum ius suum maneat, Quò magis detestabilis est Papæ superbia, qui cùm seipsum Pontificem nullo Dei iussu, nullis Ecclesiæ suffragiis creauerit: non modò omnes sibi honoris titulos arrogat, sed etiam tyrannidem, qua in ordinẽ cogatur Christus. quasi verò Deus homines extollendo, ius illis suum resignans, in terram procumbat.

2 *Quod Hebraicè loquer.* Hoc quidem vsitatum est, dum permixta est linguarum varietas, vt libentius audiamus natiuæ linguæ nostræ homines. sed alia peculiaris fuit Iudæis causa: quòd Paulum sibi finxerant generi suo ex professo infensum, vt linguam quoque ipsam odio haberet. vel erronem quempiam, qui ne linguam quidem didicisset eius gentis, ex qua se oriundum profitebatur. Nunc audito sermone patrio, aliquid melius sperare incipiunt. Porrò incertum est Hebraicè an Syriacè locutus fuerit Paulus. scimus enim Iudæis post exilium corruptam ac degenerem fuisse linguã, cùm multa à Chaldæis & Syris traxissent. Ego quidem cõiicio, quia tam ad vulgus quàm ad Seniores sermonem habebat, recepto passim idiomate vsum esse.

3 *Ego Iudæus sum.* Vt omnia tunc apud Iudæos confusa erant, multi errones & homines circunforanei, vt integumẽtum haberẽt suis maleficiis, falsò pro Iudæis se venditabant. Itaque Paulus, vt eiusmodi suspicionem à se auertat, à suis natalibus incipit. deinde se Ierosolymæ notum esse docet, quia illic educatus fuerit à puero, quanquã hoc posteriꝰ nõ modò ad certitudinẽ dictũ esse videtur: sed quia magni intererat hoc quoque cognosci, quam rectè fuisset institutus. Indoctis hominibus nihil est audacius ad turbandũ: tunc verò sic collapsum erat Ecclesiæ regimẽ, vt religio non modò sectis obnoxia esset, verùm miserè lacerata. Magistrum ergo suum designat Paulus ne quis putet nulla disciplina imbutum, à cultu patrio recessisse: quemadmodum multi, quorum ingenium non excolitur doctrina, naturæ suæ obliuiscuntur, ac fiunt degeneres. Sed præcipuè commemorat Paulus se fuisse in Lege ritè institutum, vt intelligant Iudæi, non inscitia ipsum, vt fieri plerunque solet, tumultuare, & monstra eorum fingere. An hic sit Gamaliel cuius antè, capite quinto, versu trigesimoquarto, facta fuit mentio, dubium est. Dicuntur autem ad pedes sedere discipuli: quia cùm nondum firmo iudicio præditi sint, eam docilitatem & modestiam afferre debent, vt sensus suos subiiciant præceptoribus, & ab eorum ore pendeant. Sic Lucæ capite decimo, versu trigesimonono, Maria dicitur sedere ad pedes Iesu, cùm docentẽ auscultat. Quòd si hæc reuerentia terrenis præceptoribus debetur, quanto magis nos ad Christi pedes iacere conuenit, vt ex cælesti solio loquenti dociles nos præstemus? Hæc etiam locutio pueros & adolescentes officii admonet, ne præfracti sint, vel stulta confidentia inflati aduersus magistros efferãtur, sed mãsueto placidóque ingenio se ab illis

ab illis formari sustineant.

Institutus in lege patria. Vetus interpres ad verbum reddidit, Eruditus iuxta veritatem paternæ legis: nisi quòd ἀκρίβεια magis est exacta ratio quàm veritas. Quæritur tamen quid sibi velit exquisita hæc ratio, quum vna & eadem omnibus esset forma Legis. Videtur mihi puriorem scientiæ formam, qua fuerat imbutus, à vulgari institutione discernere, quæ longius à natiuo Legis sensu recesserat. Etsi autem tunc multis additamentis, etiam inter optimos doctores vitiata erat Lex Domini: quia tamen inter multos prorsus adulterata erat religio, se in Lege patria probè & diligenter fuisse institutum, meritò gloriatur Paulus: vel quòd idem valet Exactè, ne quis putaret leui tantùm gustu fuisse aspersum vt vnum quemlibet è vulgo. Sed quia multi probè edocti, Epicureo nihilominus Dei contemptu referti sunt, testatur se fuisse zelotem Dei: acsi diceret, serium pietatis studium annexum doctrinæ fuisse, vt minimè in rebus sacris ludere voluerit, quemadmodum profani homines data opera quiduis miscent. Cæterùm, quia inconsideratus erat zelus, se pro illo tempore reliquis Iudæis similem facit. Potest tamen hoc in bonam partem accipi, quòd pridem non minus ex animo Deum coluerit, quam tunc illi.

4 *Hanc viam persecutus sum.* Hoc est secundum caput, Fuisse inimicum Christi doctrinæ: & quidem acrius aliis omnibus se inuectum fuisse ad eam oppugnandam, donec manu Dei retractus fuit. cuius rei testes citat Principem Sacerdotum & Seniores. Itaque nulla residere potuit suspicio in tam subita mutatione. Quòd sibi datas ad fratres literas dicit, referri debet ad Iudæos, ac si gentiles vocasset: sed magis honorifico titulo mulcere eos voluit. in hoc enim incumbit Paulus, vt germanam suam ab illa gente, & legitimam originem, deinde cōiunctionis studiū asserat.

6 Accidit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiē, vt subitò de cælo circunfulgurauerit me lux multa.

7 Cecidíque in terram, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es domine? Dixítque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus quem tu persequeris.

9 Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt & exterriti sūt: vocē autē nō audierūt, eius qui loquebatur mecū.

10 Tunc dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, & vade Damascum: & illic tibi dicetur quæ ordinata sunt tibi, vt facias.

11 Et cùm non viderē præ gloria luminis illius per manū deductus à comitibus qui erant mecum, veni Damascum.

6 *Accidit autem.* Quoniam hæc historia vberius cap. 9. exposita fuit, breuiter tantùm perstringam quæ illic dixi. Hoc autem præsenti loco peculiare est & diuersum, quòd circunstantias suas recenset Paulus, quibus se probet diuinitus conuersum esse. Atque hoc tertium est membrum concionis. alioqui vel inconstantiæ, vel temeritatis, vel alia probrosa nota non vacasset mutatio. Nihil enim minus ferendum, quàm resilire ab incœpto pietatis cursu: deinde mandata non explere. Ergo Paulus, ne cui suspecta sit sua conuersio,

docet pluribus miraculis in medium adductis, eius authorem fuisse Deum. Nostu sæpe micant fulgores, qui ex calidis, terræ exhalationibus procreantur. hoc autem magis fuit insolitum, quod circiter meridiem, subita lux non modò refulsit, sed instar fulguris ipsum circundedit, vt præ terrore ex equo delapsus, humi iaceret. aliud miraculum, quòd vox è cælo personuit. aliud deinde, quòd comites non peræquè vt ipse exaudiunt. Sequuntur demum alia, quòd postquam missus est Damascum, euentus oraculo respondet: quia obuiã prodit Ananias. Item, quod visus illi momento restituitur.

Cecidi in terram. Vt Pharisaica superbia inflatus eratPaulus, prosterni & quasi affligi oportuit, vt Christi vocem audiret. Non spreuisset quidem ex professoDeum, nec cæleste oraculum respuere ausus foret: nunquam tamen ad obsequium fidei compositus fuisset eius animus, si integer stetisset. Violento ergo impetu deiicitur, vt sponte se humiliare discat. Porrò in Christi verbis, tantùm breuis est obiurgatio, quæ sæuientis ferociam compescat. Interim ad nos eximia inde redit consolatio, quòd Christus piorum omnium persona indutus, quicquid illis factum fuerat iniuriæ se passum esse conqueritur. Sicut autem nihil adleniendam persecutionum acerbitatem suauius fingi potest, quàm dum audimus Filium Dei non modò nobiscum, sed in nobis pati: ita rursum sanguinarii Euangelii hostes, qui nunc stupido fastu insultant miseræ Ecclesiæ, sentient quem vulnerauerint.

9 *Qui mecum erant.* Discrepantiã quæ videtur esse in verbis Lucæ, nullam esse, in altero loco ostendi. Dicebat illic Lucas sup. 9.7, Pauli comites, cùm starẽt attonit, vocẽ audisse, nemine vidisse Hic autẽ negat auditã ab illis fuisse vocẽ eius qui loquebatur cum Paulo cũ lucem conspicerent. nempe vocem aliquam obscurã ab illis perceptam fuisse absurdum non est: vt tamen non discernerent sicuti Paulus ipse, quem solum obiurgatione sua compescere & domare volebat Christus. audiunt igitur vocem quia sonitus aures eorum verberat, vt sciant è cælo aliquem loqui. non audiunt vocem loquentis cum Paulo: quia non assequuntur quidnam dicat Christus. Fulgorem quoque vidẽt in circuitu Pauli: sed neminem vident qui vocem è cælo emittat.

10 *Quid faciam Domine.* Vox est hominis mansuefacti. atque hæc vera est ad Dominum conuersio. cùm deposita omni ferocia, subeundo ipsius iugo libenter collum subiicimus, paratíque sumus quæuis eius iussa capescere. Adhæc bene agendi initium est, interrogare os Domini. Frustra enim satagunt, qui sine eius verbo pœnitentiam meditantur. Porrò quòd Christus Ananiam Paulo magistrum ordinat, non facit contumeliæ causa, vel quòd recuset eum docere: sed hoc modo externum Ecclesiæ ministerium commẽdare vult & ornare. Atque in vnius quidem hominis persona commune documentum nobis præbuit, ne grauemur ipsum audire loquentem hominum lingua. Eodem spectat quod mox sequitur, oculis captum fuisse, donec se discipulum offerens, fidei suæ humilitatem probasset. Non omnes quidem excæcat Deus quos vult illuminare: sed regula omnibus generalis præscribitur, Vt qui volunt ei sapere, apud se stultescant,

12 *Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio probatus omnium illic Iudæorum,*

13 *Veniens ad me, & adstans, dixit mihi, Saul frater accipe visum. Et ego eadem hora recepto visu, vidi illum.*

14 *At ille dixit, Deus patrum nostrorum præparauit te, vt cognosceres voluntatem suam, & videres Iustum, & audires vocem ex ore eius.*

15 *Quia eris testis illi apud omnes homines, eorum quæ vidisti*

vidisti & audisti.

16 *Et nunc quid cunctaris? exurge & baptizare, & ablue peccata tua inuocato nomine Domini.*

12 *Ananias quidam.* Transit iam Paulus ad quartum caput: nempe quòd non tantùm miraculis attonitus, nomen Christo dederit: sed in Euangelii doctrina ritè & solidè fuerit institutus. Iam admonui non fortuito casu, sed duce Christo Ananiam fuisse Paulo obuium. Quòd autem Legalis pietatis elogium illi tribuit, & dicit probatum fuisse totius gentis testimonio, his verbis anteuertit sinistram quam cõcipere poterant opinionem. Vt abhorrebant à gẽtib9, nũquã ab illis inde admissus fuisset doctor: Legis verò apostata prorsus detestabilis fuisset. Ergo testatur, Deũ coluisse secundum Legem, & eius pietatem notam fuisse & laudatam inter omnes Iudæos, vt minimè suspectus esse debeat. Particula Secundum Legem, inscitè à quibusdam ad sequentem contextum trahitur, quòd fuerit secundum Legem probatus. potius enim hac nota, à Gentium superstitionibus discernitur Ananiæ religio. Quanquam notandum est, non fieri Legis mentionem ad stabilienda operum merita, quæ opponantur Dei gratiæ: sed omni sinistra suspicione eximitur Ananiæ pietas apud Iudæos. Quòd autem vno verbo visum Paulo restituit: inde apparet diuinitus missum esse, quemadmodum suprà admonui.

14 *Deus Patrum nostrorum.* Sicuti nihil ad nos incitandos aptius est vt alacriter ad Deum pergamus, quàm vbi Deum agnoscimus gratuita sua bonitate nobis occurrere, vt ab interitu ad viam nos reuocet: ita hinc orditur Ananias: Deus, inquit, te destinauit vt cognosceres voluntatem suam. sic enim Paulus admonetur, se à Deo respectum quo tẽpore vagus, & à sua salute prorsus auersus erat: atque ita Dei prædestinatio omnes præparationes abolet quas Sophistæ imaginantur, quasi libero suo arbitrio homo anteuerteret Dei gratiã. Deum Patrum vocando, memoriam promissionum renouat, vt sciant Iudæi coniunctam illis esse nouam Pauli vocationem: ac minimè à Lege deficere qui ad Christum transeunt. Ergo his verbis confirmat Paulus quod prius in sua persona asseruit, se non esse transfugam à Deo Abrahæ, & qui iam olim apud Iudæos cultus fuerat: sed manere in veteri & patrio cultu, quẽ ex Lege didicerat. Quare vbi de religione agitur, discamus Pauli exẽplo, nõ imaginari nouũ quempiam deũ (vt fecerunt Papistæ & Mahometistæ, atque vt hæretici omnes solent) sed retineamus Deum illum qui se Patribus olim tum Lege, tum variis oraculis patefecit. Hæc est vetustas, in qua nobis manendum est, non qua frustra superbiunt Papistæ, qui nouitium sibi deum fabricarunt, cum à legitimis Patribus desciuerint. Idem hodie de Iudæis dicendum, quorum religio cùm à Lege & Prophetis aliena sit, deum quoque fictitium & degenerem esse oportet. nam qui olim Deus Abrahæ, & Patrum dici voluit, apparuit demum in Filii sui persona, vt nunc proprio elogio vocetur Pater Christi. Itaque qui Filium reiicit, neque Patrem habet, qui ab eo separari nequit. Admonet autem Ananias gratuita Dei electione factum esse, vt nunc Paulo illuceat Euangelii veritas: vnde sequitur, non fuisse hoc adeptum sua industria, quod etiam rei experientia monstrauit. nihil enim Paulo cõtumacius, donec eum Christus subegit. Causa autem & origo si quæritur, ad Dei consilium, quo designatus est, nos reuocat Ananias. & certe pretiosior res est, voluntatem Dei cognoscere, quàm vt huc suo marte perueniant homines. Quod autem affirmat de Paulo Ananias, ad omnes transferri debet, fidei thesaurum non esse omnibus promiscuè expositum: sed electis peculiariter offerri. Porrò quænam sit voluntas ista Dei, ex proximo membro clarius patet. multifariam enim multisque modis locutus Deus per suos Prophetas, nouissimè in suo Filio volũtatem suam ac se totum solidè patefecit, Hebr. 1. 1.

Videres Iustum. Cum omnes ferè Græci codices in masculinum genus cõsentiãt: miror cur Erasmo magis pla-

cuerit, in neutro genere vertere, Quod iustum est. quem sensum vident Lectores frigidum & coactum esse. Ego itaque non dubito quin Iustus hic pro Christo sumatur. & concinnè fluit hoc modo contextus: quia sequitur continuò pòst, Audias vocem ex ore eius. Cōstat autem hoc Sanctis omnibus summum fuisse votum, vt Christi conspectu frui liceret Inde manauit illa Simeonis confessio. Luc. 2. 29, Nunc dimittis in pace seruum tuum, Domine: quia viderunt oculi mei Salutare tuum. Hæc igitur visio cuius desyderio pios Reges & Prophetas flagrasse testis est Christus ipse, Luc. 10. 24 non abs re tanquam singulare Dei beneficium extollitur. Cæterùm, quia parum vel nihil prodesset ocularis aspectus, quem multis scimus fuisse exitialem, auditum vocis adiungit. Finem ascribit Ananias, cur Deus tanto honore dignatus fuerit Paulum, nempe vt Filio suo publicus esset testis. atque eum ita præparat vt non modò sibi priuatim discat: sed eò maiore studio proficiat quia futurus est totius Ecclesiæ doctor.

19 Et *nunc quid cunctaris*? Non dubium est quin fideliter rudimentis pietatis Paulum imbuerit Ananias. neque enim veræ fidei expertem baptizasset. Sed Lucas multa præteriens, summam breuiter perstringit. Ergo cùm intelligat Paulus, redemptionem promissam nunc in Christo exhibitam esse, meritò Ananias Baptismo quicquam moræ afferri debere negat. Cæterùm, cùm dicit, Quid cunctaris? non obiurgat Paulum, neque tarditatis insimulat: sed Baptismi accessione magis amplificat Dei gratiam. Similem sententiam habuimus capite 10. 47. Num prohibere quis potest quominus aqua baptizentur, qui Spiritu sancto donati sunt sicut & nos? Cùm autem addit, Ablue peccata tua: hac locutione vim fructúmque Baptismi exprimit acsi dixisset Ablue peccata tua Baptismo. Sed quoniā externo & corruptibili elemēto ita plus tribui videtur quā par est, quæritur, an Baptismus purgationis nostræ sit causa. Certè cum sanguis Christi, vnica sit à peccatis expiatio: & sicut semel in hunc finem effusus est, ita eius aspersione Spiritus sanctus per fidem nos assiduè mundet: non potest hic honor ad symbolum aquæ transferri, sine Christi & Spiritus sancti iniuria: atque experientia demonstrat, quàm propensi sint ad hanc superstitionem homines, ideo multi pii homines, ne fidem subiiciant externo signo, vim Baptismi nimis extenuant. Sed modus tenendus est, vt Sacramenta cogantur in ordinem, ne obscurent Christi gloriam: & tamen non careant sua efficacia & vsu. Quare hoc primo loco tenendum est, solum esse Deum qui nos à peccatis abluit Filii sui sanguine: vt autem efficax in nobis sit hæc ablutio, ipsum agere arcana virtute Spiritus. Ergo cùm de remissione peccatorum agitur, non alias quærendus est eius author quàm cælestis Pater: non alia materialis causa fingenda est, quam Christi sanguis. vbi verò ad formalem causam venitur, primas quidem tenet Spiritus sanctus: sed accedit inferius organum, Euangelii prædicatio & Baptismus ipse. Cæterùm, etsi solus Deus agit intrinseca Spiritus sui virtute: id tamen non obstat, quominus adhibeat suo arbitrio, quæ congruere nouit instrumenta & media. nō quòd quicquā vel ex spiritu suo vel sāguine Christi detractū in elemēto includat, sed quia signū ipsum vult infirmitatis nostræ adminiculū esse. Quatenus ergo fidem nostram adiuuat Baptismus, vt remissionem peccatorum percipiat ex solo Christi sanguine, lauacrum animæ vocatur. Ita ablutio, cuius meminit Lucas, non causam designat: sed ad sensum Pauli refertur, qui symbolo accepto, peccata sua expiata esse melius cognouit. Quanquam hoc simul notandum est, non proponi in Baptismo nudam figuram, sed rei quoque exhibitionem simul annexam esse: quia nihil fallaciter Deus promittit. sed verè complet quod sub figuris significat. Rursus tamen cauendum, ne alligetur Dei gratia Sacramentis. Neque enim quicquam prodest externa Baptismi administratio, nisi vbi ita Deo visum est. Hinc etiam soluitur alia quæstio quæ moueri possit. nam cum testimonium haberet Paulus gratiæ Dei, iam illi remissa erant peccata. Non igitur

Igitur Baptismo demum ablutus est, sed nouã gratiæ quam adeptus erat confirmationem accepit.

Inuocat. nomine. Non dubium est quin Christum intelligat, non quòd solius Christi nomen inuocetur in Baptismo, sed quia ab ipso petere nos iubet Pater quicquid Baptismus figurat. nec aliò tendit Spiritus operatio, quàm vt nos mortis & resurrectionis eius faciat participes. Statuitur ergo Christus vt in Baptismo emineat, sed quatenus nobis datus est à Patre, & quatenus gratias suas per Spiritum sanctum in nos effundit. Ita fit vt inuocatio nominis Christi, Patrem & Filium in se contineat. quare non intelligit Ananias, voce tantùm Christi nomen proferendum esse: sed precationem designat, qua testantur fideles, penes vnum Christum esse externi signi effectum. neque enim Sacramẽta vel in seipsis aliquam vim salutis inclusam habent, vel quicquam valent ex seipsis. Quare hoc membrum velut correctio est superioris dicti, quia Ananias Paulum ab externi elemẽti fiducia disertè ad Christum ablegat. Ab hac regula quantum differant Papistæ notum est, qui suis exorcismis affingunt gratiæ causam: tantùmque abest vt miseram plebem studeant ad Christum dirigere, vt Baptismo potius Christum obruant, suísque exorcismis cõtaminent sacrum eius nomen.

17 *Factum est autem cùm essem reuersus Ierosolymam, & orarem in templo, vt raperer extra me:*

18 *Ac viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi velociter Ierosolyma: quoniam non recipient testimonium tuum de me.*

19 *Tum ego dixi, Domine, ipsi sciunt quòd ego conijciebam in carcerem, & cædebam in singulis Synagogis eos qui credebant in te.*

20 *Et cùm funderetur sanguis Stephani testis tui, ego quoque adstabam, & consentiebam morti eius, & custodiebã vestimenta interficientium ipsum.*

21 *Et dixit ad me, Vade: quoniam ego ad Gentes procul mittam te.*

22 *Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum. tunc sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem talem: non enim conuenit eum viuere.*

17 *Factum autem.* Hæc non fuisset vltima clausula, nisi insanis clamoribus abruptus fuisset Pauli sermo. Facilè tamen ex superiori contextu apparet eius consilium. tractare enim de suo ministerio incipit, vt ostendat non sponte se migrasse à Iudæis, quasi malignè illis suam operam subduceret: sed Dei mandato præter spẽ & animi propositum fuisse tractum ad Gentes. Venerat enim data opera Ierosolymam, vt cum gente sua communicaret depositam apud se gratiam. Atqui Dominus spem profectus abscindens, illum inde expellit. Duplex autem fuit offensio, cui mederi voluit Paulus: nam & profanari Dei fœdus putabant, si Gentes promiscuè cum ipsis admitterentur in Ecclesiam: & gentem superbam nihil peius habebat, quàm alios sibi præferri, adeóque æquari. In eo igitur consistit Pauli defensio, quod paratus fuerit, quãtum in se erat, se illis addicere: sed coactus deinde sit Dei mandato ad Gentes transire, quia nolebat eum desidere inutilem Ierosolymæ. Quòd vertit Eras-

mus, Vt raperer extra me, Græcè ad verbum habetur, Vt essem in ecstasi: qua particula fidem oraculo facere voluit. Circunstantia etiam temporis & loci idem confirmat, quòd illi Dominus oranti in templo apparuit: quæ optima fuit ad audiendam Dei vocem præparatio. De modo visionis, vide quæ circa finem capitis 7. attigimus.

18 *Quia testimonium tuum.* Tametsi simplex Dei nutus abundè nobis ad præstandum obsequium sufficere debet: quò tamen ad sequendum promptior esset Paulus, rationē illi Christus assignat, cur eum Ierosolyma velit exire: quia scilicet nullum illic operæpretium facturus esset. atqui in eum finem electus non fuerat, vt iaceret otiosus, vel docendo nihil proficeret. quanquā hæc violenta tentatio fuit, & qua duriter perculsū sācti hominis pectus fuisse credibile est. Paulò ante iniunctum illi munus fuerat Euangelii promulgādi, vt per totum orbem eius vox tonaret: nūc in ipso limine prohibetur: imò videtur damnari eius labor peculiari ignominia, dum eius testimoninm repudiatur in odium, vt loquuntur, personæ. Sed ita sanctum Domini seruum humiliari oportuit, vt eius exemplo discerēt omnes Euangelii doctores, se totos in Christi obseqaium penitus addicere, vt ab vno loco exclusi, mox aliò transire parati sint, neque ob indigna fastidia despondeant animos, vel ab officio desistant.

19 *Domine ipsi sciunt.* Hac voce testatur Paulus, se non fuisse mēte alienatum vel perplexum, quin illi constaret certa oraculi fides. Christum enim, quem nomine Domini compellat, procul dubio agnouit. Obiicit autem Paulus fieri vix posse, vbi tam repentè mutatū viderint, quin eiusmodi spectaculū eos commoueat. vnde colligit se non infructuosum fore. Sic equidem ipse putabat: sed Christus præcisè respondet se aliam prouinciam ei destinasse: & spem de Iudæis frustra conceptam aufert. Quæritur an fas Paulo fuerit, Christo rationes istas opponere. perinde enim est ac si quod ille negauit futurum, probabile esse contendat. Respondeo, hoc Deum permittere Sanctis suis, vt familiariter in eius sinum exonerent suos affectus: præsertim vbi nihil aliud quàm fidei suæ confirmationem petunt. Si quis sibi sapiat, vel contumaciter recuset quod Deus præcipit, meritò dānabitur eius arrogātia. verū singulari priuilegio Deus fideles suos dignatur, vt modestè obiiciant quæ possent eos à studio parendi retrahere vel morari: quo liberiores & magis expediti, totos se Deo permittāt. sicuti Paulus, postquam edoctus est ita placere Domino, non responsat, neque contēdit amplius: sed vna illa exceptione contentus, & ea supersedens ad profectionem sese accingit, quam fugitare visus fuerat. Interea quòd tot miraculis non tanguntur Iudæi, indomabilis eorum peruicacia detegitur. Quæ exprobratio haud dubiè illos in furorem egit.

22 *Tolle de terra.* Hîc narrat Lucas quàm tumultuosè interrupta fuerit Pauli cōcio. neque enī clamoribus modò eū obruūt, sed ad mortē eum postulant: vbi etiam clarè apparet quàm phrenetica sit superbia. Tantopere sibi placebant Iudæi, vt non modò præ se totum mundum despicerēt, sed acrius pro sua dignitate certarent quàm pro Lege ipsa: ac si tota religio in hoc cardine verteretur, vt genus Abrahæ supra cunctos alios mortales excelleret. Ita nunc impotēter ferūtur in Paulū, quia se missū ad gentes Apostolum dixerat: quasi Deū obstringat sua liberalitas ad ferendum numinis sui contemptum in sceleratis & ingratis, quos insignibus gratiis ornauit supra omnes alios. Nec mirum est tantum in Iudæis fuisse tunc ferociæ, quum hodie modis omnibus attriti, & ad extremas contumelias assuefacti, seruili tamen fastu non desinant turgere. Sed isti sunt reprobationis fructus, donec reliquias secundum Pauli vaticiniū Deus colligat, Romanorum capite vndecimo, versu quinto.

23 *Vociferantibus autem eis, & proijcientibus vestimenta, & puluerem iactantibus in aerem,*

24 *Iussit Tribunus eum induci in castra: & imperauit eũ flagris examinari, vt sciret propter quam causam sic acclamarent ei.*

25 *Et cùm astrinxisset eum loris, dixit adstanti sibi Cẽturioni Paulus, Num hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?*

26 *Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum, & nuntiauit ei dicens, Quid facturus es? hic enim homo Romanus est.*

27 *Accedens autem Tribunus dixit illi, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.*

28 *Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam comparaui. Paulus verò dixit, Ego autem etiam natus sum.*

29 *Protinus ergo discesserunt ab illo qui illum examinaturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam resciuit quòd Romanus esset, & quòd vinxisset eum.*

30 *Postero autem die volens scire certum, qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum à vinculis: & iussit principes Sacerdotum conuenire, totúmque concilium: & deductũ Paulum statit coram illis.*

24 *Iussit Tribunus*, Prudenter hoc & rectè Tribunus, quòd Paulum subduxit è conspectu populi: cùm eius præsentia animos plus satis iam commotos, magis ac magis irritaret. nam ita sancti hominis vitæ prospicit, & ex parte sedat populi amentiã. Sed cùm flagris cædi iubet de quo nullum audiuit certum crimen, iniquè agere videtur: & tamen colore non caruit hæc iniquitas: quòd probabile erat, non sine causa totum populum conspirasse in vnius hominis caput. vehemens igitur præsumptio locum dabat tam rigido examini. Sed notandum est hunc politicis hominibus morem esse, vt æqui sint iudices quatenus illis expedit: : si autẽ aliò vocet vtilitas, huc illuc deflectant. Interea hãc prauitatem prudentiæ titulo fucare illis satis est: quia generale illud principium tenent, Non posse mundum absque iustitiæ specie gubernari. Sed in singulis actionibus præualet illa quam dixi astutia, vt quid vtile sit potius expendant, quàm quid æquum & rectum.

25 *Num hominem Romanum.* Primò ius ciuitatis allegat, deinde communi iure se tuetur. Quanquã autẽ in secundo capite plus erat ponderis (nempe, fas non esse hominem indicta causa flagellari) nihil tamen profuisset, nisi magis commotus fuisset Centurio Romani imperii honore. nihil enim tunc magis criminosum erat, quàm violasse populi Romani libertatem. Lex Valeria, deinde lex Porcia, Sempronia & similes vetabant, ne quis in corpus ciuis Romani animaduerteret sine populi iussu. Ita sanctum erat priuilegium, vt non modò capitale, sed inexpiabile crimẽ esse ducerent, cæsum esse Romanum ciuẽ. Itaque priuilegio magis quàm æquitate communi elapsus est Paulus: sed nõ dubitauit in bona causa hoc ciuitatis clypeo, paratam sibi iniuriam repellere. Sciendum autem est, sic ius ciuitatis ab eo fuisse assertum, vt fides Tribuno fieret: quia temerè creditum non fuis-

ſet eius verbis,niſi probatione adhibita. Porrò nō fuit difficile homini ſatis cognito teſtes producere. Cur autem pœnam virgarum, quam nunc ſua denuntiatione præuenit,tacitus pertulerit Philippis,cauſam poſuimus capite 16. 37. quia in turba populari auditus non eſſet. nunc quia illi negotium eſt cum Romanis militibus, qui moderatius & grauius ſe gerebant,occaſione vtitur.

29 *Hic homo Romanus eſt.* Mirari quis poſsit tam credulum fuiſſe qui habendo examini præerat,vt aſſeueret quaſi de re comperta. Nam ſi Pauli dicto habenda fuit fides, poterat quiuis maleficus hoc artificio pœnam effugere. Sed hæc fuit agendi ratio,qui ſe Romanum ciuem aſſerebat, niſi cognitorem daret,vel legitimè probaret ſe ciuem eſſe,puniebatur. capitale enim erat falſò ius ciuitatis obtendere. Quare Cēturio rem quaſi dubiam ad Tribunum refert:hic verò,vt dictum eſt,ſtatim ad cognitionem accurrit. tametſi autē nō exprimit Lucas,quibus teſtimoniis ciuem Romanum Paulus ſe probauerit: minimè tamen dubium eſt,quin veritas bene comperta fuerit Tribuno, antequam eum laxaret.

28 *Ego multa ſumma.* Hoc refellendi cauſa obiicit Tribunus:acſi diceret ius ciuitatis non ita vulgare eſſe, & in medio poſitum:Quî fieri poteſt,inquit, vt tu obſcurus de gente Cilicum homo, hunc honorem adeptus ſis,qui mihi magna pecunia conſtitit? Quòd Paulus reſpondet ſe natum eſſe, qui Vrbem nunquam viderat,imò cuius pater nunquā illuc fortè acceſſerat, non eſt quòd quenquam turbet. norunt enim Romanæ hiſtoriæ periti quoſdam in prouinciis ciuitate fuiſſe donatos,ſi de Republica bene meriti,vel in bello, vel in aliis grauibus negotiis,hanc ſibi mercedem à Proconſulibus rogarent : ita nihil abſurdi eſt, natum fuiſſe Romanum ciuem, qui tamen ex prouincia remota oriundus,nunquam in Italia pedem poſuiſſet. Quæritur tamen qui conueniat Tribunum ſibi timuiſſe,quòd Romanū ciuem vinxiſſet, neque tamen ſoluiſſe ex vinculis,niſi poſtridie. Fieri poteſt vt in craſtinum diſtulerit, ne quod daret ſignum timoris. Ego tamen exiſtimo cauſā fuiſſe metus Tribuno quòd eius iuſſu vinctus fuerat Paulus vt flagris cæderetur, quia hoc erat violare corpus ciuis Romani & communem libertatem : cuſtodiam verò carceris fuiſſe permiſſam.

CAPVT XXIII.

NTentis autem oculis in conſilium, Paulus ait, Viri fratres, ego omni conſcientia bona conuerſatus ſum coram Deo vſque in hodiernum diem.

2 *Princeps autem ſacerdotum Ananias præcepit adſtantibus ſibi, vt percuterent os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percuſſurus eſt te Deus, paries dealbate. Et tu ſedes iudicans ſecundum Legem : & Legem tranſgrediens iubes me percuti?*

4 *Qui verò adſtabant, dixerunt, Summo ſacerdoti Dei maledicis?*

5 *Dixit autem Paulus, Neſciebam, fratres, quòd Pontifex eſſet : ſcriptum eſt enim, Principi populi tui non maledices.*

Intentis

1 *Intentis autem oculis.* Orditur Paulus à testimonio bonæ conscientiæ: vt totus cœtus intelligat, iniustè tam atroci crimine grauari, quasi Dei cultum euertere conatus esset. Fieri quidem potest vt per inscitiam labatur qui aliàs nec Dei, nec religionis contemptor erit: sed Paulus initiò hac tantùm excusatione mollire voluit exasperatos animos, vt sibi audientiam faceret. nulla enim vnquam admissa fuisset defensio, quandiu opinio illa hæsisset in Sacerdotum animis, ipsum esse impium apostatam. Priusquam ergo ingrediatur in causam, crimen illud diluit: non modò vt sibi fauorem conciliet à studio pietatis, sed etiam vt calumnias præuertat, vel saltem refellat iniqua de se præiudicia, quibus videbat totum cœtum infectum & corruptum esse. Quid præterea dicturus fuerit, nescitur. Cæterùm, docet hæc præfatio neminem ritè tractare pietatis doctrinam posse, nisi in eo regnet, ac primas teneat timor Dei. Iam verò quanuis minus honorificè Sacerdotes compellet, quàm paulò antè pro gradibus castrorum: fraterni tamen nominis honorem adhuc illis tribuit: non quòd eo digni sint, sed vt testetur alienationis causam minimè oriri ex sua culpa.

2 *Princeps autem Sacerdotum.* Non videtur Lucæ narratio cum recepta historia congruere. nam de summis Sacerdotibus illius temporis sic tradit Iosephus, Quadratum Syriæ Proconsulem, cùm à procuratione Iudææ Cumanum abdicans, iussit eum coram Cæsare causam dicere, simul Ananiam summum Pontificem misisse vinctum, in cuius locum quis fuerit subrogatus non meminit: nisi quòd probabile est Ionathæ honorem fuisse delatum, quem postea dicit dolo & perfidia Felicis Iudææ Præsidis, qui successor Cumani fuit, occisum esse. nam quum Felix sæpius ab eo admonitus, indignè ferret hominis constantiam: cum Dora quodam pepigit, vt sicarios clàm ad eum necandum immitteret. Tunc, eodem Iosepho teste, Rex Agrippa sacerdotium contulit Ismaeli Phabæi filio. sed cùm ipse Romam missus à populo deprecationis cuiusdam causa, retentus à Popæa Neronis vxore foret, Agrippa Iosephum cognomine Chabi, Simonis filium, in illius locum substituit. Sed mox huius quoque pertæsus, Ananum Anani filiũ constituit Pontificem. Porrò, hoc postremum accidisse narrat, quo tempore post mortem Festi submissus est Albinus, qui in eius vicem succederet. Cur autem huic Anano Ananiæ nomen quidam imponant, non video. Habet quidem aliquid coloris, quòd Sadducæus fuisse dicitur: item audax & ferox, vt qui Iacobum fratrem Domini absque legitima authoritate lapidationi obiecerit. Verùm, si fides habetur Iosepho, non potuit ille esse Ananias, cuius hîc mentio fit à Luca, qui tũc demum creatus est Sacerdos, cùm iam elapsi essent anni complures ex quo decesserat Felix ex prouincia. Alia mihi coniectura in mentem venit. Floruit enim toto illo secessu temporis Ananias quidam Pontifex, qui excepto honoris titulo, ferè primas in ordine tenebat. Et quia inter priorem Ananiam & Ismaelem vacuum aliquod tempus relinquit Iosephus, fieri potest vt hic summum sacerdotium obtinuerit intermedio illo tempore. Verùm vt hoc non fuerit, constat ex Iosepho, Ananiam qui in vrbis expugnatione mortuus est, sub imperio Claudii Cæsaris & Neronis, summos Sacerdotes qui tunc erant, dignitate æquasse. Imò ita celebratur eius authoritas, quasi penes ipsum fuerit summa gubernatio, quanuis alii gestarent honoris insignia. deinde ἀρχιερεὺς promiscuè vocatur, sicuti qui summo sacerdotio præditi erant. Nunc expendant Lectores, an non hoc quoque loco nomen ἀρχιερεὺς, primarium magis, quàm summum significet, vt sæpe aliàs. nam Euãgelistæ passim ἀρχιερεῖς nominant Sacerdotes ex genere Aaron, vt à Leuitis eos discernant, quibus inferior erat gradus Sacerdotii. Adde quòd Ananias ille, qui strenuus cordatúsque habebatur, absentis Pontificis vices obire potuit. Cæterũ, quæ ex Iosepho retulimus, habentur partim lib. Antiq. 20. à 3. cap. vsque ad 8: partim lib. 2. belli Iudaici.

Præcepit vt percuterent. Miram intemperiem videmus in hoc cœtu grassatam esse. Nam quòd isto impetu cor-

reptus fuit Pontifex, vt Paulum nulla de causa percuti iuberet, fecit proculdubio ex omnium consensu: imò vt gratiam ab insanis captaret. Sic autem Dominus impios à Satana raptari sinit, vt ab omni æquitatis & temperantiæ specie excidant. Nam hypocritæ cuperent aliquam moderationis speciem ostentare. nec verò dubium est, quin hic Pontifex præ se ferre conatus sit grauitatem sua persona dignam. Atqui Dominus excussit illi hanc laruam, vt ne plebeii quidem & gregarii hominis modestiam teneret, sed profunderet instar bestiæ violentam ferociam. Interea videmus quàm fœda & horribilis tunc fuerit dissipatio Ecclesiæ. Ananias concilio præsidens, quum deberet sua grauitate frænum iniicere aliis: omnis modestiæ oblitus, ad vim & immanitatem eos impellit. Nulla igitur tunc viguit ratio disciplinæ: sed confusa regnauit barbaries. Nec mirum: nam se alienauerant à Deo: Christum abiecerãt per summum ludibrium: tota religio inter ipsos venalis erat. Ergo in phreneticam amẽtiam, quæ detestabilis esset profanis quoque hominibus, ruere oportuit, vt impietatis suæ pœnas darent in suo dedecore.

3 *Percutiet te Deus.* Non potest illam iniuriam silentio tegere Paulus, quin saltem expostulet grauibus verbis cum Pontifice, Deíque vindictam illi denuntiet. Neque enim est imprecatio, vt satis constat ex Græco contextu: sed potius obiurgatio, cum pœnæ denuntiatione coniuncta. Si quis obiiciat, Paulum non seruasse modestiam quam suis præcepit Christus, Matth. 5.39, dum iubet vbi in sinistram maxillam percussi fuerint, simul dextram quoque dare: facilis est solutio, Christum illis verbis non exigere à suis silentium, quo alatur malorum improbitas & proteruia: sed tantùm frænare animos, ne impatienter ferant acceptam iniuriam. Vult Christus suos vna iniuria accepta, paratos esse ad ferendam secundam: atque hoc modo omnem vindictæ cupiditatem reprimít. hæc vera est & breuis tolerãtiæ definitio, quæ fideles omnes decet, ne in iracundiam ebulliant, ne certent maleficiis: sed malitiam bonitate vincere studeant. Hoc autem minimè prohibet quin de iniuriis sibi factis querantur, coarguant impios, & ad Dei tribunal ipsos citent: modò id faciant sedatis animis, deinde absque maleuolentia & odio: quemadmodum hic Paulus ad Dei iudicium prouocat, ne sibi placeat in sua tyrannide Pontifex. Accusat igitur eum quòd Legem violet, cuius beneficio potestatem se habere obtendit: vnde colligit, non impunè illi cessurum. Si quis impatientia victus, tantùm obmurmuret, culpa non vacabit. aperta autem & seuera accusatio, si ab animo composito prodeat, fines à Christo positos non trãsgreditur. Si quis excipiat, conuitium esse admixtum, respõdeo, semper videndum esse quo animo proferantur verba. Christus Matt. 5.22, reum concilii pronuntiat qui tantùm fratri suo dixerit Racha: qui autem dixerit Fatue, eum grauiori iudicio subiicit. atqui si locus datur reprehẽsionibus, sæpe durius loquendum est. Vnde conficitur, non aliud fuisse Christi consiliũ, quàm vt ab omni indignatione primũ, deinde contumelia suos arceret. Absit ergo conuitiandi affectus: atque ita non stultitiam modò in fratribus notare, sed eorum scelera, cùm opus fuerit, licebit exprimere suis nominibus. Sic Paulus non sua causa locutus est, vt verborum probro vlcisceretur Pontificis iniuriã: sed quia verbi Dei minister erat, facinus graui & seria reprehensione dignum tacere noluit: præsertim cùm vtile esset, crassam Ananiæ hypocrisin ex suis latebris in lucem extrahere. Ergo quoties nobis cum improbis est negotium, si bonam causam bene agere cupimus, danda opera est, ne quis iræ motus in nobis ebulliat, ne qua vindictæ cupiditas nos ad conuitium incitet. Si autem in nobis regnet Spiritus mansuetudinis, licebit impios tanquam ex ore Dei, vt meriti sunt, tractare: sic tamen vt appareat nos potius esse Prophetas, quàm immodico feruore quicquam temere effutire.

4 *Qui astabant dixerunt.* Hinc apparet eadem omnes intemperie laborasse. Cur enim non potius accusant Ananiam, quem videbant omnis modestiæ oblitum, barbaro more ad manus & verbera prorumpere? nam & hoc

hoc in commune illorum dedecus cedebat. Sed hoc solenne est hypocritis, vt in alios plusquam austeri censores, ad sua peccata blandè conniueant. deinde, hæc superbia coniuncta est cum tyrannide, vt subditis nihil prorsus licere velint qui dominantur, quiduis autem sibi permittant. Ita hodie in Papatu, quantò plus sibi licentiæ indulget, ac securius lasciuit impurus ille Clerus, totúmque mundum suis sceleribus contaminat, eò rigidius compescit ac vinctas tenet populi linguas. Itaque si quis mutire ausus fuerit: modica libertas, non secus ac nefandum sacrilegium, immanes illorum clamores excitat.

5 *Nesciebam fratres.* Quibus videtur hæc Pauli excusatio figura carere, non satis ad contrarias obiectiones attendunt, quibus refellitur ipsorum error. Dicunt ignotum fuisse Paulo Pontificem, quia diu abfuerat. quasi verò hoc eum latuerit, sacerdotii honore pollere, qui in cœtu præsideat. nec verò tam obscurus erat Ananias, vt eius gradum nesciret Paulus. Sed eius verba ansam disputationi præcidunt, dum eum obiurgat quòd prætextu Legis sedem iudicis occupans, contra Legem intemperanter feratur. Agnouit ergo Paulus quem locum teneret, qui eum sua potestate abuti dixit. Alii commentum argutius excogitant, quòd hîc de homine locutus non sit, sed de officio & publica persona. atqui primùm coacta est expositio: quia si Paulus sacerdotium reuerebatur, homini qui illo præditus erat, debuit aliquid honoris deferre. Iã verò credibile non est, cùm abolita esset aduentu Christi sacerdotii maiestas, & secuta adeo turpis profanatio, Paulum, quasi integra adhuc & legitima potestas vigeret, solito honore prosecutum fuisse qui tunc sub Pontificum titulo nullo iure dominabantur. Ego itaque Augustino subscribens, non dubito quin hæc ironica sit excusatio. Nec obstat quòd ministros veritatis decet simplex oratio. Quum enim duplex sit Ironiæ species: vna, quæ fallendi artificio tecta est: altera, quæ sic figuratè designat rem de qua agitur, vt acrius pungat: in hac secunda nihil est seruis Christi indignum. Sensus ergo verborum est, Ego, fratres, in hoc homine nihil agnosco sacerdotale. Addit etiam testimonium Exod. 22. 28: vbi tametsi propriè de iudicibus loquitur Moses, extenditur tamen sententia ad quẽuis ordinem legitimum. Omnis ergo dignitas, quæ tuendæ politiæ causa instituta est, religiosè coli debet, ac in honore haberi. Quisquis enim contumeliosè insurgit aduersus Magistratum, & eos qui imperio vel honore præditi sunt, anarchiam appetit. Talis autem libido ad perturbationem ordinis spectat. imò humanitatem ipsam concutit. Ideo ab hoc crimine se purgat Paulus: sed ita vt Ananiam neget pro Dei Sacerdote habendum, qui totum Ecclesiæ ordinem corrupit ac peruertit. Sed hîc nascitur quæstio, an non parendum sit Principi, quanuis tyrannidem exerceat. nam si honore priuandus non est qui malè officio fungitur, peccauit Paulus, Pontificem honore spolians. Respondeo, inter ciuiles Magistratus & Ecclesiæ præsules aliquid esse discriminis. Quanuis enim terreni vel ciuilis imperii confusa sit peruersáque administratio: Dominus tamen subiectionem vult saluam manere. sed vbi spirituale regimen degenerat, soluuntur piorum conscientiæ, ne iniustæ dominationi pareãt: præsertim si impii & profani sanctitatis hostes, sacerdotii titulum falsò ad euertendam salutis doctrinam prætexunt, sibique dominationem arrogant, qua Deus ipse in ordinem cogatur. Sic hodie Papæ iugum excutere non modò licet fidelibus, sed etiam necesse est: quãdo aliter parere non possunt eius legibus, quàm si à Deo deficiant.

6 *Sciens autem Paulus quòd vna pars esset Sadducæorũ, & altera Pharisæorum, exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.*

7 *Et quum hoc dixisset, facta est seditio inter Pharisæos & Sadducæos, & scissa est multitudo.*

8 *Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque Spiritum: Pharisæi autem vtraque confitentur.*

9 *Factus est autem clamor magnus: & surgentes qui de secta Pharisæorum erant Scribæ, pugnabant dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto. quòd si Spiritus locutus est ei, aut Angelus, ne repugnemus Deo.*

6 *Sciens autem.* Stratagema Pauli quod narrat Lucas, videtur Christi seruum minus decere. Astutia enim qua vsus est, simulatione implicita fuit, quæ non procul à mendacio distabat. Statum causæ suæ dicit verti in resurrectione mortuorum. atqui scimus de aliis rebus fuisse certamen. quòd ceremonias abrogaret, quòd Gentes admitteret in fœdus salutis. Respondeo, tametsi hæc vera sunt, eum tamen non fuisse mentitum. neque enim aliis de rebus se accusatum fuisse negat, nec totam disceptationem in vno hoc capite constituit: sed verè profitetur ideo sibi infensos esse Sadducæos, quòd resurrectionē mortuorum asserat. Sciebat intestinis dissidiis laborare qui in ipsum conspirauerant. Sibi ipse quidem optimè conscius erat: & facile fuisset bonam causam æquis Iudicibus probare. quia tamen videt tumultuosè sibi obstrepi, nec patere defensioni suæ aditum, hostes inter se committit. vnde etiam palàm fit, inscitia eos & cæco zelo raptari. Notandum est igitur sic exorsum fuisse Paulum, vt ingenuè & syncerè totam causam exponere cuperet: nec astutè refugisse puram & integram confessionem, qualis à Christi seruis edenda esset: sed quia obstructus erat aditus, nec vlla audientia dabatur, extremo remedio vsum esse, vt palàm faceret, suos aduersarios cæco odio præcipites agi. Exitus enim ostendit, non ratione ipsos vel iudicio adductos esse, quos mutuæ discordiæ aliò transuersos rapiunt. Nunc si quis sanæ doctrinæ lucem obscurans, vafritiem suam excuset Pauli exēplo, facilè refellitur. aliud est enim priuatim sibi consulere cum veritatis iactura: aliud autem professos Christi hostes ab eius oppugnatione abducere, vt inter se confligant. Porrò, videmus impios quanuis hostiliter inter se dissideant, vbi gerendum est bellum cum Euāgelio, sua certamina obliuisci. Satan enim discordiarum pater, vnum hunc consensum inter suos procurat, vt ad extinguendam pietatem eadem sit illis mēs & idem animus. Sic hodie videmus factiones quæ in Papatu feruēt, tantisper quiescere, dum communibus studiis Euāgelium opprimant. quò plus animi Christi discipulis esse conuenit ad fouendam veritatem, vt simul coniuncti melius resistant. Hinc etiam colligimus, quale pacis genus nobis commendet Scriptura. Christus Matth. 5, 9, pacificos esse Dei filios pronuntiat. atque hoc verum est, quatenus fieri potest eorum opera, vt omnes fraternè sub Domino coalescant. sed id non obstat, quominus eiusdem Domini auspiciis, velut tubæ clangore impios excitemus: vt tanquam Madianitæ, Iudic. 7. 22, seipsos conficiant: modò huc & zeli simplicitas & Spiritus prudentia nos dirigant.

Vna pars Sadducæorum. Hic rursus velut in speculo conspicimus, quàm deformis & confusa tunc fuerit Ecclesiæ ruina. Fides Ecclesiæ anima est: fidei nihil magis proprium quàm consensus, nihil magis cōtrarium quàm sectæ. Id autem accidere necesse fuit, quum posthabito Dei verbo quisque ad sua figmenta discipulos traheret. Neque enim aliud sanctum est vnitatis vinculum, quàm simplex & genuina Dei

veritas. ab eo simulatque discessum est, non mirum est si homines, quasi lacera membra, huc illuc distrahantur. Ergo sectarum origo inter Iudæos fuit Legis corruptela: queádmodum simili pœna Dominus in Papatu vltus est verbi sui profanationem, quum variis hominum figmentis corruptum foret. Quò magis timendum est, ne horrenda nobis, qui Euangelium obtendimus, instet dissipatio, & luctuosior quàm quæ fuit in Papatu: cuius indicia quædã apparẽt. nec mirum est, quum tot modis iram Domini ingratitudo nostra prouocet. Cæterùm quamlibet multis næuis & maculis aspersa sit Ecclesiæ facies qualiscunque etiã deformitas in posterum accidat, hæc nobis succurrat consolatio sicuti Deo tunc curæ fuit Ecclesiam mirabiliter ab interitu eripere, ita eius gratia semper fore residuum aliquod semen. Fieri certè non potest quin piis mentibus, in rebus adeò confusis, interdũ obrepat aliqua desperatio: sed clypeum illum opponere mox discamus, Dominum qui in tam densa errorum caligine, in tanta congerie superstitionum, in effræni sectarum licentia Ecclesiam suam apud Iudæos seruauit, hoc nunquam passurum, vt tota in orbe terrarum deleatur. Idem etiam accidit in Papatu. nam cùm illic euerso Dei cultu, oppressa salutis doctrina, deiecto Christi regno, palàm regnauerit impietas: Deus tamen occultas reliquias seruauit, & semper aliquid tritici latuit sub palea. Hæc exempla simul cóferre, valde est vtile. Hodie quum inuehimur in Papatum, reclamãt conductitii eius patroni, nihil esse absurdius, quàm fingi Dei Ecclesiam pluribus seculis fuisse prorsus extinctam. quasi verò fingamus nullum fuisse superstitem Deo populũ, vbi ad defectionem prolapsi sunt qui debebant purum Dei cultum asserere. Nos verò corruptam ab illis tyrannis Ecclesiam fuisse conquerimur, profanatum fuisse tẽplum Dei, vt parum à porcorum hara differret, dissipatum fuisse gregem Christi, dirutúmque eius ouile: denique Ecclesiam fuisse absconditam ab hominum oculis, vt tamen electos suos Dominus (licet dispersos) agnosceret, & absconditos sub alis suis foueret. Quàm stultè verò honorum titulis superbiant Papistæ, hinc patet, quòd olim Iudaicam Ecclesiam non vulgus hominum, vel aliqui priuati, sed ipsi sacerdotes exitialibus dissidiis sciderunt. Quare non est cur fortiter resistere dubitemus Papæ & suorum omnium arrogantiæ, quibuscum idem habemus certamen quod Prophetæ & Apostoli cum ætatis suæ Sacerdotibus. Sicuti autem Sanctis viris non obstitit Ecclesiæ reuerentia, quominus impiam malorũ Sacerdotum tyrannidem vexarent, ita nos inanibus laruis terreri non decet, quibus se fallaciter venditant Papistæ: quum tamen pietatis doctrinam abiecerint. Certum quidem est, populum tunc in tres sectas fuisse diuisum: sed prætcritis Essenis, Pharisæos tantùm & Sadducæos Lucas commemorat: quia sic ferebat eius institutum. Quanquam autẽ de nominibus vulgò recepta est opinio, priores à separatione vocatos esse, quòd se à reliquo grege propter fictam sanctimoniam eximerent: secundos verò à iustitia, quasi zedulzim: ego tamen sicut alibi professus sum, magis eorum sententiæ subscribo, qui Pharisæos, nomen ab interpretando traxisse volunt. Nam *phrus* expositionem significat: vnde & *phruschim* vocantur interpretes. Scimus autẽ Pharisæos germana Legis & Prophetarum doctrina non contentos, multa figmenta permiscuisse, quæ sibi à patribus per manus tradita iactabant.

8 *Sadducæi quidem dicunt.* Quanquã tria capita ponit Lucas, in quibus dissentiebant istæ sectæ: paulò pòst tamẽ ad duo restringit: quia spirituum & Angelorum eadem est ratio. Dicit ergo Pharisæos vtraque confessos esse: nempe quòd mortuos resurrectio maneat, & quòd humani & Angelici spiritus sint immortales. Hic autem declarat Lucas quo sensu Apostolus Pharisæum se professus fuerit: non quòd omnibus eorum commentis subscriberet, sed in resurrectione mortuorum duntaxat. Scimus quantopere pessimos eorum errores exagitet Christus. itaque addenda fuit exceptio, nequis putaret Paulum se illis per omnia adiungere. Iam quòd resurrectionẽ negabãt Sad-

ducæi, Matt. capite 22. versu 29, nó est cur ideo putemus in totum similes fuisse Epicureis. fatebantur enim mundum regi Dei prouidentia, & vnicuique mercedem pro operibus rependi. Hac in parte paulò saniores erant Epicureis, sed nimis crassum delirium erat, iustitiæ præmia & scelerum pœnas in hac vita includere. Nam vt de Scriptura taceā, experientia palàm ostendit, promiscuè bonos & malos vel affligi multis ærumnis, vel benignè & indulgenter tractari: adeóque sæpe deliciari impios, dum miserè anguntur Dei cultores vt habetur Psal. 73. 4. Quare quisquis Dei iudiciū ex præsenti hominum fortuna vel prospera vel aduersa æstimat, à fide tandem ad Epicureum Dei contemptum excidere necesse est. Iam hic belluinus est stupor, acquiescere in fluxa & caduca vita, nec sapere supra terram: quò magis fugiendus est error ille, non secus ac detestabile portentum. Etsi enim pietas terrenæ quoque vitæ promissiones habet: quia tamen miserrimi sumus, si subsistit spes nostra in mūdo, ab hoc tyrocinio incipere oportet Dei filios, vt in cælum oculos attollant & vltimæ resurrectionis gloriam assiduè meditentur.

Neque Angelum, neque Spiritum. Tribus modis exponitur hic locus. Multi ad Spiritum sanctum referunt: quod minime consentaneum videtur. nam etsi nihilominus in aliis erroribus excusabiles sunt Sadducæi: quia tamen Scriptura nomen Spiritus Dei toties inculcat, vix adducor vt credam negasse ipsos quod leuiter tantùm & obscurè Pharisæi credebant. nā neque horum de Spiritu sancto distincta erat fides, vt propriam Spiritus hypostasin agnoscerent in Dei essentia. Nonnulli Angelum & Spiritum synonyma esse volunt, quasi idē bis dicatur. sed quorsum attinebat rē minimè obscurā repetere? Decepit eos scilicet quod proximè sequitur mēbrum, vbi Lucas videtur non distinguere. Sed ratio antè adducta est: quòd quum eiusdem sint naturæ & substantiæ, hominū & animæ & Angeli, in eodem ordine ponuntur. Itaque non dubito quin verus Lucæ sensus sit, Angelos, deinde etiam quosuis spiritus fuisse negatos à Sadducæis. Iam quum Paulus in hac parte doctrinæ se Pharisæum esse clamet, aperte damnat omnes fanaticos qui hodie laborant simili errore. Sunt enim profani quidam & indocti homines qui Angelos & diabolos nihil quàm bonas & malas inspirationes esse somniēt: & ne careant colore fluxisse ab Ethnicis dicūt quicquid Scriptura de bonis & malis Angelis tradit: quum potius illa passim in mundo recepta opinio ex cælesti doctrina originē traxerit. sed Ethnici acceptā à Patribus doctrinā, mendaciis suis inquinarunt. Quòd ad hominū animas spectat, quia hodie etiā quidā male feriati homines, animas euanescere in morte fingūt, vsque ad diem resurrectionis, eorum amentia similiter Lucæ testimonio refutatur.

Factus est clamor magnus. Hic melius exprimitur illa seditio cuius paulò antè meminit Lucas: nempe quòd non tantùm abierint in diuersas sententias, sed clamoribus tumultuose certauerint quare στάσις plus aliquid quàm dissensionem significat. Porrò docet hic locus, quid mali secum ferant dissidia. nam quia originem ferè ab ambitione trahunt inde homines facilè ad contentionem prosiliunt. mox erumpit pertinacia. Vbi eò ventum est: quia nec iudicio nec moderationi locus relinquitur, nullum est amplius causæ discrimen. Qui Paulum execrabantur, repentè incipiunt esse eius patroni. Rectè id quidem, si hoc iudicio facerent. Sed quia in Sadducæos feruntur, eorum odio accensi, in Pauli causa excutiunt. Quò magis cauendus nobis est pugnarum feruor, qui omnia perturbatione miscet.

Quòd si Spiritus. Hoc de Spiritu sancto haud dubiè exponi debet. Cæterùm, nihil vel magis piè vel modestius dici potuit. nam simulac doctrinam aliquam è cælo profectam esse constat, impie Deo repugnant, quicūque non eam amplectuntur. Sed vnde tam subitò Scribis factus est Paulus Dei Propheta, quem suis manibus occidere parati fuissent: quem suo præiudicio damnauerant, donec exarsit cū Pharisæis dissidium? Porrò sicuti hac voce quasi

quasi proprio gladio se iugularunt: ita eos nobis monitores esse Deus voluit, ne profecta è cælis oracula spernamus. Rursum tamen videmus suspensos hærere, qui seriò ad auscultãdum Dei sermonem attenti non sunt: & vacillare quoties aliquid in medium profertur. quia indigni sunt qui certam veritatem apprehendant. Quare si cupimus Spiritu discretionis gubernari studia, nos ad discendum applicemus.

10 Et quum magna seditio coorta esset, veritus Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, & rapere eum de medio illorum, ac deducere eum in castra.

11 Sequenti autem nocte assistens ei Dominus ait, Bono animo esto Paule: vt enim testificatus es de me Ierosolymis: sic te oportet Romæ etiam testificari.

12 Orto autem die collegerũt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se, dicentes neque esuros, neque bibituros, donec occiderent Paulum.

13 Erant autẽ plures quàm quadraginta viri, qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui accesserunt ad principes Sacerdotum ac Seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos ipsos nihil gustaturos, donec occidamus Paulum.

15 Nunc ergo vos significate Tribuno & consilio, vt cras producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituros de eo. Nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.

16 Quum autem audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intrauit in castra, nuntiauitque Paulo,

10 Iterum videmus quàm atrox malum sit contentio, quæ vbi semel efferbuit, tam violentos habet motus, vt etiam prudentissimi non sint sui compotes. Quare simulatque initiũ aliquod se ostendet, maturè obuiam ire studeamus, ne serum tandem remedium sit in cohibendo medio cursu: quia nullũ incendium tam celeriter serpit. Tribunus autem, vt ordinatus erat prouidentiæ Dei minister ad seruandam Pauli vitam, rursus eum è faucibus mortis eripit per suos milites. nam etsi non alio consilio tam diligenter succurrit Tribunus, nisi vt grauiores tumultus & cædes præueniat: Dominus tamen è cælo præsidium seruo suo destinans, cæcas manus illuc dirigit.

11 *Sequenti autem nocte.* Narrat Lucas oraculo confirmatum esse Paulum, vt in rebus adeò turbatis contra terribiles impetus infracto animo staret. Fieri certè non potuit quin multi pauores eius animum percellerent, & simul in posterum tempus angeretur. quare oraculum minimè superuacuum fuit. Debebant quidem superiora, quibus admonitus fuerat se Deo curæ esse, sufficere ad fouendam eius spem, ac sustinendam ne labasceret: sed quia in magnis periculis nouos subinde terrores ingerit Satan, quibus Dei promissiones in cordibus piorum, si obruere prorsus nequit, quasi nebulis obscuret, earum memoriam renouari opus est, vt fides nouis fulturis adiuta firmius cõsistat.

Summa autem est, vt Paulus se confidenter gerat: quia Romæ quoque futurus sit Christi testis. Atqui frigida inanisque videtur hæc consolatio. acsi diceretur, Ne timeas, quia longè durior conditio te manet. satius enim fuisset secundum carnem, semel perire ac celeri morte defungi, quàm longo temporis tractu in vinculis tabescere. Dominus liberationem illi non promittit, ac ne lætum quidem exitum. tantùm molestias, quibus iam plus satis vrgetur, in longū tempus extrahit. Hinc verò melius colligimus quantum in se momenti habeat hæc fiducia, Nos in miseriis nostris à Domino respici, licet non statim ad opem ferendam manum admoueat, Discamus ergo vel in extremis quibusque afflictionib9, in solo Dei verbo acquiescere: nec vnquam deficiamus, quandiu nos paterni sui amoris testimonio viuificat. Quia autem nunc è cælo non mittuntur oracula, nec per visiones Dominus ipse apparet, meditandæ sunt nobis innumeræ promissiones, quibus se propinquum nobis perpetuò fore testatur. Si expediat Angelum ad nos descendere, hoc etiam confirmationis genus Dominus non negabit. Interea hic honor habēdus est Verbo vt eo solo cōtēti, quod nobis promittit auxilium, patienter expectemus. adde quòd quibusdam nihil profuit Angelos è cælo missos audire: Dominus autem non frustra Spiritu suo promissiones à se datas in cordibus fidelium obsignat. Interim sicuti eas non temerè inculcat: sic fides nostra sedulò se exerceat in continua illarum recordatione. nam si fidem Pauli necesse fuit nouo subsidio erigi, nemo nostrum est qui nō longè pluribus subsidiis indigeat. simul tolerantia armandæ sunt mentes, vt longos & perplexos molestiarum circuitus transcendant.

12 *Orto autem die.* Hac circūstantia ostendit Lucas, quàm necesse fuerit Paulo nouū & recens fidei robur colligere, ne trepidaret in maximo & subito discrimine. nam de tam desperato hostium suorum furore admonitus, nihil statuere aliud potuit, quàm actum esse de vita sua. Deuotio hæc, cuius meminit Lucas, species fuit anathematis. Causa deuotionis erat, ne cōsilium mutare fas esset, vel retractare quod condixerant. Subest quidem semper in iureiurando tacita execratio, Si quis fallat vel peieret: sed interdum quò se magis obstringant homines, certas anathematis formas concipiunt: & capita sua diris deuouent, quæ incutiant insolitum terrorem. Cæterùm, docet hæc historia, zelum ita sanguinarium esse in hypocritis, vt non reputent quid sibi liceat: sed quocunque tulerit libido, securè prouolent. Demus Paulum sceleratum fuisse hominem, & morte dignum: quis tamen priuatis de eo pœnas sumere permiserat? Iam si quis rogasset, cur tantopere odissent Paulum, in promptu quidem erat responsio: quia apostata esset ac schismaticus: sed huius rei stulta solùm & ex incerto rumore concepta opinio, eorum animos temerè occupauerat. Eadem hodie cæcitas & idem stupor Papistas instigat, vt in nobis perdendis nihil sibi illicitū putent. Ita eos excæcat hypocrisis, vt tanquam diuinis & humanis legibus soluti, zelo suo nunc ad perfidiam, nunc ad varias fraudes, nunc ad immanem sæuitiam, denique ad quiduis audendum raptentur. Adhæc in hac historia perspicimus quanta sit impiorum temeritas. Adhibita execratione iurant se non antè cibum capturos, quàm Paulum occiderint: quasi verò in eorum manu esset illius vita. Quod ergo toties sibi vni vendicat Dominus in Scriptura, Deut 32.39, vt hominum quos creauit mortis & vitæ sit arbiter, id sibi vsurpant isti phrenetici. Adde, quòd non duo vel tres reperiuntur tantæ amentiæ socii, sed plures quàm quadraginta, vnde etiam discimus quanta sit hominum ad peruersè agendum propensio, quādo sic turmatim coeunt. Porrò, quū impotenter eos præcipitet Satan in suū ipsorum exitium: quàm pudenda est nostra ignauia, quòd pro asserenda Dei gloria vix digitum mouemus? Tenenda quidem est moderatio, ne quid nisi ex Dei mandato tentemus: sed vbi nominatim Dominus nos vocat, nihil excusationis habet cessatio.

14 *Accesserunt ad Principes sacerdotum.* Quòd tā scelestæ & nefandæ conspira-

ſpirationi ſubſcribunt Sacerdotes, hoc documento produnt ſe nec vllo Dei timore tangi, nec vlla humanitate eſſe præditos. Non modò probant quod affertur de homine per inſidias necando: ſed latrocinii partem exequi parati ſũt, vt in ſicariorum manus tradant, quem cupiunt quouis modo perditum. quid enim aliud erat hominem è Iudicis manibus ad necem rapere, quàm latronum more in ipſo iudicio graſſari? Hoc certè tam præpoſterum conſilium nunquam probaſſent Sacerdotes, ſi qua in illis fuiſſet gutta pii rectíque affectus, imò ſẽſus humani. Adde, quod per eos non ſtetit, quominus & toti populo & ſibi magnã perniciem accerſerẽt. ſed ita perditam eorũ impietatẽ; quæ ſub honoris fuco latebat, Dominus palàm detexit:

16 *Filius ſororis Pauli.* Hic videmus vt impiorũ cõſiliis Deus quaſi ex trãſuerſo occurrat. Multa quidem ſinit eos machinari, & improbos etiam eorum conatus fluere: ſed tandem ipſo articulo demõſtrat ſe ex cælo ridere quicquid in terra ſatagunt homines. Non eſt prudentia, inquit Solomo, Prou. 21. 30, non eſt conſilium aduerſus Dominum. cui reſpondet illud Ieſa. 8. 10, Inite conſilium, & diſſipabitur: proferte verbum, & non ſtabit. Hoc in præſenti hiſtoria tanquam in ſpeculo nobis conſiderandum proponitur. Res ferè peracta erat, vt Paulus quaſi deuota victima poſtridie ad mactationem exiret. atqui Dominus oſtendit fideli cuſtodia munitam eſſe eius vitam, vt fruſtra quiduis moliantur homines. Nos verò non dubitemus, quin ſuam prouidentiam, cuius tũc ſpecimen exhibuit, ad nos tuendos extendat: quia manet fixa promiſſio, Luc. 21. 18, Capillus non defluet ex capite veſtro, &c. Adhæc, operæpretium eſt notare, ſæpe modis inopinatis ipſum agere ſolitum ad ſuos ſeruandos, quò melius fidem noſtram exerceat. Quis putaſſet retegendas eſſe per puerum inſidias, quarum ſe ſolos conſcios eſſe putabant coniurationis ſocii? Diſcamus ergo, quãuis nulla ordinaria nobis tuendæ ſalutis ratio appareat, in Dominum tamen recumbere, qui viam per inuia inueniet.

17 *Accerſito autem Paulus ad ſe vno ex Centurionibus ait, Adoleſcentem hũc abduc ad* Tribunum: *habet enim quod renuntiet illi.*

18 *Et ille quidem aſſumens eum, duxit ad* Tribunum, *& ait, Vinctus Paulus accerſitum me rogauit, vt hunc adoleſcentem perducerem ad te, habentem aliquid quod loquatur tibi.*

19 *Apprehenſa autem manu illius,* Tribunus *ſeceſſit cum eo ſeorſum, & percunctatus eſt illum, Quid eſt quod habes ſignificandum mihi?*

20 *Ille autem dixit, Iudæi conſpirarunt. vt rogarent te, vti craſtino die educas Paulum in conſilium, quaſi aliquid certius inquiſituri ſint de illo,*

21 *Tu verò ne morem geſſeris illis: inſidiantur enim ei ex ipſis viri plures quadraginta, qui ſeipſos deuouerunt ne vel edant vel bibant, donec interfecerint eum.* Et *nunc parati ſunt expectantes dum promittas.*

22 *Tribunus igitur demiſit adoleſcẽtem, præcepitque ei,*

Ne cui effutias, quòd hæc indicaueris mihi.

23 *Et accersitis duobus Centurionibus dixit, Parate milites ducentos, vt eant Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis,*

24 *Et iumenta parate, vt impositum Paulum saluum perducant ad Felicem Præsidem.*

17 *Accersito autem.* Vitæ quidem non ita cupidus erat Paulus, quin libenter ad mortem properaret, si ita visum esset Domino: sed quoniam ea lege se Christo seruire agnoscit, vt illi non minus viuat quàm moriatur, patefactum sibi periculum non negligit. Ac certò quidem persuasus est Deum vitæ suæ esse custodem: sed non expectat dum manum exerat è cælo miraculi edendi causa. quin potius oblato sibi remedio vtitur, diuinitus sibi ordinatum esse non dubitans. Sic omnibus Christi ministris agēdū est, vt inuicta cōstantia instructi, quatenus fert ipsorum vocatio, pericula non formident, nec tamen temeraria audacia proiiciant se in mortem. Securè inuocent Dominum in mediis augustiis: neque tamen contemnant quæ ad manum occurrent subsidia. Alioqui iniuriam facient Deo, non modò ad eius promissiones surdi, sed modum liberationis sibi à Deo præfixum spernentes.

19 *Apprehensa manu illius.* Quòd se tam facilem & humanum adolescenti præbuit Tribunus, quòd manu eum deduxit in locum secretum. quòd eum comiter audire sustinuit, Dei gratiæ acceptum ferre oportet, qui se populo suo gratiam daturum promisit corā AEgyptiis, Exod .3.21, qui solet mollire corda ferrea, feroces spiritus domare, & ad omnem humanitatem formare quibus vti decreuit ad suos iuuandos. Poterat homo militaris ignotum adolescentem repellere, non minus quàm respuere Pauli ipsius preces. Dominus ergo, qui hominum corda in manu habet, profanum hominem ad præstandam audientiam flexit. Profuit etiam antè sciuisse quèm immaniter furerent aduersus Paulum, vt misero & destituto homini libentius succurreret. Cæterùm, hoc exemplo monentur qui cum imperio præsunt, quanta sit virtus humanitas. Si difficilis ad eum fuisset accessus, per inscitiam Paulum Iudæis necandum dedisset. Ita sæpe Magistratus sua superbia, quòd scilicet monitores admittere non dignantur, in multas & graues offensas incurrunt.

23 *Accersitis duobus.* Hîc verò clarius adhuc perspicitur Dei prouidentia. Et si enim Tribuni consilium est, publicum motum præcauere, cuius ratio corā Præside fuisset reddenda: exequitur tamen consilium Dei in liberando Paulo. Cogendi enim erant milites, vrbs præsidio nudanda, & sumptum aliquem exigebat expeditio. Sic ergo nobis consideranda est prudentia Tribuni, vt fides in cælum attollat oculos, Deúmque intelligat arcano instinctu cor profani hominis dirigere, & eundem Paulo & militibus ducem esse itineris, vt ille Cæsaream saluus perueniat. Hora tertia noctis, finis erat primæ vigiliæ. Perinde igitur est, acsi iubeat Tribunus, præsto adesse milites secunda vigilia. Lancearios vocat Lucas iaculatores, qui leuius armati in alis collocabantur, quum legionarii milites statariæ militiæ aptiores forent.

25 *Scriptis literis in hanc formam.*

26 *Claudius Lysias potentissimo Præsidi Felici salutem:*

27 *Virum hunc comprehensum à Iudæis, quumiam propè esset vt ab eis interficeretur, superueniens cum militibus eripui, cognito quòd Romanus esset.*

28 *Volénsque scire causam, ob quam accusarent illum*

deduxi

deduxi in concilium eorum.

29 *Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullum dignum morte aut vinculis habentem crimen.*

30 *Et cùm indicatum esset mihi de insidiis, quæ homini à Iudæis instabant, protinus eum misi ad te, denuntians etiam accusatoribus: vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.*

31 *Milites verò secundum quòd sibi iniunctum erat, assumptum Paulum duxerunt per noctem, Antipatridem.*

32 *Postridie autem dimissis equitibus vt cum eo irent, reuersi sunt in castra.*

33 *Illi quum venissent Cæsaream, ac tradidissent epistolam Præsidi, stiterunt etiam Paulum coram ipso.*

34 *Quum legisset autem Præses, & interrogasset ex qua esset prouincia, & cognouisset quòd ex Cilicia,*

35 *Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui aduenerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.*

25 *Scriptis literis.* Primo breuiter monēdi sūt Lectores qui in historiis versati non sunt, Felicem hunc fuisse Pallantis fratrem, qui quum Cæsaris esset libertus, summos vrbis Proceres opibus & potentia æquabat. Quinetiam prætoria ornamenta non absque pudēdæ fœdæque adulationis elogiis illi decreuit Senatus. Quum ergo Claudii fatuitate abutentes eius liberti, Romanum imperium suo arbitrio regerent, præsertim verò Narcissus & Pallas: nihil mirum si hic postremus, fratrem suum Iudææ imposuerit. Summa autem epistolæ huc tendit, vt Paulum suo præiudicio subleuet Tribunus: & de partis aduersæ iniuriis Felicē præmoneat, fidémque illis deroget, quominus ad nocēdū valeāt.

27 *Virum hunc comprehensum.* Hoc de Iudæis odiosè dictum in Pauli fauorem, quòd homo Romanus violenter pulsatus, & propemodum interfectus ab illis fuerit. deinde à iure ciuitatis eū commendat, vt mitius tractetur. Porrò ista commendatio neque precibus vel blandiciis elicita, neque pretio redempta fuit. Vnde ergo factum dicemus, vt Tribunus homini obscuro & omnibus exoso, gratis se tam benignum præbuerit, nisi quia Dominus illum seruo suo patronum constituit? Videmus ergo vt infidelium quoque linguas & manus in suorum vtilitatem gubernet.

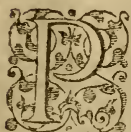
9 *Quem comperi.* Hic Paulum crimine absoluit, pro sui iudicii captu scilicet. Sed notemus profanum hominem loqui. nam in populo Dei non leuiore pœna dignum est scelus prauis & impiis dogmatibus pietatis doctrinam corrumpere, quàm iniuria aliqua vel maleficio æquitatem & ius violare inter homines. Neque verò passi fuissent Romani cōuelli suas superstitiones vel commentitios deorum suorum cultus: sed quum illis Lex Dei nullo in pretio foret, imo quum extinctam cuperent, minimè apud eos criminosum erat, Mosi & Prophetis fidē abrogasse, vel turbasse Ecclesiā falsis dogmatibus. Itaque lex erat, ne Præsides de hoc negotio cognoscerent: sed ita prouīcialib⁹ maneret sua religio, vt si quid cōtra admissū esset, ne Romani Magistratus vindicādū curarent. Hæc ratio est, cur in crimine vel maleficio nō

deputet Tribunus, quæstiones mouisse de Lege. Perperam autem hoc prætextu indocti homines, sibi & aliis turbandi licentiam concedi volunt. Longè aliter Dominus pronuntiat, qui violationem cultus sui seuerius vlciscitur, quàm quasuis iniurias hominibus illatas. Et certè nihil absurdius est quàm sacrilegiis impunitatem dare, quum furta plectantur. Cæterùm, vt à tribuno Iudaica religio negligitur: ita diluuntur Iudæorum calumniæ, quibus libenter grauassent Paulum.

30 *Quum indicatum esset mihi.* Secunda pars Epistolæ, vbi odiũ in aduersarios retorquet Tribunus, quòd per insidias conati sunt Paulum interficere. vnde etiam coniicitur, iniquè Paulo eos facessere negotium, & tantopere infestos eius vitæ. Nam si iure illum persecuti essent, causæ bonitate confisi, iudicio eum permitterent. nunc dum ad cædem cõfugiunt, eos ratione apparet destitui.

32 *Postero autem die.* Quanquam antè non expressit Lucas, militibus mandatum esse vt ex itinere redirent: certum tamen est, non nisi ad eum locum Paulo datos fuisse comites, vbi Tribunus Paulum in tuto fore sperabat: nocte enim clàm fuerat egressus. Sciebat autem Tribunus, confecta itineris parte non esse amplius timẽdũ: quia hostibus spes assequendi non esset: tutum verò non esse partem præsidii longius ablegare.

CAPVT XXIIII.

Ost quinque autem dies descendit Princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus & Tertullo quodam rhetore, qui comparuerunt coram Præside contra Paulum.

2 *Et citato Paulo, cœpit accusare Tertullus, dicens, Quũ in multa pace agamus per te, & multa restituantur in gentẽ hac per tuam prouidentiam:*

3 *Et semper & vbique amplectimur, præstantissime Felix cum omni gratiarum actione.*

4 *Sed ne diutius te detineam, oro te vt audias nos paucis pro tua humanitate.*

5 *Nacti enim sumus virum hunc pestiferum & concitantem seditionem omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & authorem sectæ Nazarenorum.*

6 *Qui etiam templum profanare conatus est: quem & apprehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare.*

7 *Sed superueniens Tribunus Lysias, cum magna vi eripuit è manibus nostris,*

8 *Iubens accusatores eius ad te venire, ex quo poteris ipse inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere de quibus*

nos accusamus eum.

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita habere.*

1 Quòd Ananias Cæsaream descẽdit Pauli accusandi causa, magis probabilem facit coniecturam quam prius attuli de eius sacerdotio. Nam expeditio ista, summi Pontificis dignitate erat inferior. Fuit igitur alius quispiam tunc summus Põtifex: Ananias verò primarius Sacerdos quum gubernacula teneret, ac vir esset strenuus, legationem hãc obire oportuit. Turbam verò secum adducit. & quidem ex venerãdo Seniorum collegio, vt specie ipsa moueatur Præses ad Paulum damnandum. Sed quum Paulus dicendi artificio non vteretur, saltem nihil opus fuit rhetore cõducto, qui verborum facundia cum eo certaret. Adde, quòd & dignitate & hominum copia præstabant, vt facile illis esset miserum hominem, omníque auxilio desertum, obruere. Signum ergo malæ conscientiæ fuit, quòd magno rerum vsu pollentes, in publicis negotiis exercitari, rerúmque forensium periti, rhetorem condúcunt. Est quidem eloquẽtia donum Dei, fateor: sed in hac causa nihil quàm merus fucus ad Iudicẽ fallendum quæsitus est. Hoc autem ideo narrat Lucas, vt sciamus nihil omissum fuisse à Iudæis, quò Paulum opprimerent: nec mòdò peruerterent eius innocentiam, sed territò & cõfuso defensionem excuterent. atque ita reputemus mirifica Dei gratia factum esse, vt Paulus tam duros insultus intrepidè sustinuerit. Quare si quando contingat piũ hominem solitarium à magno hostium numero obsideri, veniat hæc historia in mentem & animum à pauore colligat. sicuti etiam Dauid suo exẽplo nos hortatur, Psal. 27.3, Si me circunstẽt castra, non timebo, quia tu mecum es.

2 *Quum in multa pace.* Præfatur extra causam Tertullus, quia Felicis prudentiam & virtutes laudat, quò sibi fauorem conciliet. Putidum igitur & adulatorium exordium est. nõ quòd eorum sententiæ subscribam qui Tertullũ exagitant, quia blanditiis Iudicem demulceat, & sibi alliciat. Laudare enim Iudicem non semper alienum est à recta & legitima agendi forma. ac posset hoc in vtranque partem, vt vulgò loquuntur, disputari. Sed ego non aliud improbo, nisi quod palàm vitiosum est. Falsis enim laudibus se obliquè insinuat hic rhetor, vt rem ipsam de qua agitur, obscuret. Quorsum enim de pace & statu bene composito loquitur, nisi vt Felix Iudææ salutem in Pauli damnatione sitam esse putans, de causa non cognoscat? Adhæc, ex Iosepho patet quàm auarè, crudeliter & libidinosè in illa prouincia se gesserit Felix. Iam præcesserat indigna & tragica cædes summi Pontificis Ionathæ, quia se dissolutæ eius tyrannidi opponere ausus fuerat. denique eodem fere tempore, importunis totius gentis querimoniis coactus est Claudius Cæsar, submisso in eius locum Festo, illum reuocare ad causam dicendã. Ergo videmus quàm turpiter & sine pudore mentitus fuerit hic rhetor. Quãdo autem succinunt omnes Pauli aduersarii, videmus odio excæcatos & malitia, communem patriæ statum perfidè prodere: nec quicquam habere pensi, modò Paulus ad necem dedatur. Vbi Erasmus vertit, Multa rectè gerantur, vetus Interpres propius accedere videtur ad mentem Lucæ, qui dicit fieri κατορθώματα, quod tantundem valet ac reformationes, vel correctiones. Industriam ergo Felicis Tertullus commẽdat, quòd à multis corruptelis Iudæam purgauerit, multáque restituerit in melius, quæ alioqui pessũ ibant. Quò scilicet cupidius morte vnius hominis, fauorẽ gentis sibi acquirat, quam sciebat alioqui sibi esse infensam.

5 *Nacti enim sumus virum hunc.* Duplicem habet scopum Tertullus. Hoc in primis captat, vt Paulus tradatur Iudæis, quoniam iusta sit illorum cognitio, vbi de cultu Dei & Mosis Lege agitur. Sin verò hoc negatum fuerit, capitale crimen intentat, quòd seditionem Paulus concitauerit in plebe. Sciebant nullum esse magis odiosum crimen Romanis: ideo eius maximè infamia Paulum onerant. Ac idipsum amplificat Tertullus, quum dicit Paulum in toto orbe concitare Iudæos.

Sed mirum est cur addat principem esse sectæ Nazaræorum, quod in laude potius quàm vituperio apud Iudæos habitum fuisse scimus. Ego autem non eos notari existimo, qui se legitimo & antiquo Legis ritu Deo consecrabant: sed tumultuosos illos sicarios, qui se etiam plausibili nomine vociferabant Zelotas. quæ factio circiter illud tempus emersit: imò ex Iosephi historia colligitur iam tunc fuisse grassatos. Alii Nazarenos pro Christianis poni sentiunt: quod ego non ægrè admitto. Cæterùm, si prior expositio placeat, astutè sectam opponit Paulo, Romanis exosam. Nam quum Zelotæ illi, eximii præ aliis censeri vellent Legis cultores, zeli prætextu quasi vexillum tollebant ad irritandos plebis animos. Interea boni isti libertatis suæ zelotæ præcipuis eius defensoribus non parcunt, modò illorum odio Paulum implicent. Nazaræis quos dixi, extra hanc causam tanquam animosis Legis vindicibus plausum dedissent. nunc quasi eorum contagio totum mundum inficiat, summum Paulo dedecus ex illorum societate aspergunt. Adde quòd impudenter Paulum calumniantur. nemo enim eius rei suspectum ipsum habebat. Crimen ergo velut ex triuio arreptum, & sine colore fictum, non minus improbè quàm malitiosè in eum proiiciunt. Verùm supina hac securitate, vt alibi diximus, hypocritæ perrumpunt, quiduis sibi licitum putantes, modò zeli fucum obtendant.

6 *Qui etiam templum profanare.* Leuis erat & penè friuola apud Romanum Præsidem accusatio, qui optasset funditus euersum esse templum. Sed quia nihil ad mouendos tumultus aptius erat quàm tẽpli profanatio, astutè illius Paulũ insimulat: acsi diceret, minimè per eum stetisse quin ciuitas tumultuaretur: ac præ se tulisse facem pessimi incendii, nisi obuiam itum foret. Simul etiam illud alterum inuoluit, quia violata sit religio à Paulo, iudicium eius rei proprie ad Iudæos spectare. Et hîc de Tribuno Lysia conqueritur, quòd ipsis ius suum extorserit. Efficere ergo conatur, vt Præses quod à Tribuno ereptum erat, illis restituat. Hoc quoque astutia non caret, quòd Tribuno, qui humanius quàm vellent Sacerdotes se gesserat erga Paulum, fidem abrogat Tertullus: suspectúmque obliquè reddit, quia palàm trahere in crimen non audet. Sed quæritur, an sperare potuerint tantùm sibi deferri à Præside, quum soli Romani magistratus tunc de causis capitalibus cognoscerent. Respondeo, hîc æquitatem simulare, acsi clementius Paulum tractare haberent in animo, quàm dignus erat. Etsi enim de capite hominis sententiam non ferebant, permissa tamen illis erat modica castigatio, qualis erat virgarum. Interea non desinit Tertullus, eum ad mortis supplicium postulare apud Præsidem.

8 *Inquisitione facta.* Æqua postulatio, ne Præses antè iudicet, quàm re bene comperta: néve Paulum damnet, nisi legitimè conuictum. Sed quomodo hac conditione litigare audent, quum sibi sint tam malè conscii? Respondeo, habuisse testes ad manum: nec se ad probandum offerre, nisi suo arbitrio. quanquam alius erat finis. Felicem enim sperabant talibus ampullis facilè persuasum iri, vt reum quasi pro damnato, eorum libidini subiiceret. In summa, quò se ferocius iactando insultauerint, & maiore fiducia fuerint elati, hoc modo se fore victores putant: quia reo præclusus erit ad defensionem omnis aditus. Ita confidenter iactant calumniatores, se rem afferre probatam, vt oculos Iudicibus perstringant.

10 *Respondit autem Paulus, cùm annuisset ipsi Præses, vt diceret, Meliore animo pro meipso causam dico, quum sciam te à multis iam annis fuisse Iudicem huic genti.*

11 *Qui possis cognoscere quòd non plures sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus Ierosolymam*

lymam.

12 *Et neque in templo inuenerũt me cum aliquo disputantem aut concursum facientem turbæ, neque in Synagogis, neque in vrbe:*

13 *Neque probare possunt ea de quibus me accusant.*

14 *Confiteor autem hoc tibi, quòd iuxta viam (quam vocant hæresim) sic colo patrium Deum, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*

15 *Spem habens in Deum, fore quem & hipsi expectant resurrectionem mortuorum, iustorum simul & iniustorum.*

16 *In hoc verò ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere erga Deum & erga homines semper.*

17 *Post annos autem plures accessi, eleemosynas exhibiturus in gentem meam & oblationes:*

18 *In quibus compererũt me purificatum in templo, haud cum turba, neque cum tumultu.*

19 *Quidam autem ex Asia Iudæi, quos oportebat apud te præsto esse, & accusare si quid haberent aduersum me,*

21 *Aut hi ipsi dicant si quid deprehenderunt in me iniquitatis, quum steti in synedrio:*

22 *Nisi de vna hac voce, qua clamaui stans inter eos, De resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*

10 *Respondit.* Status defensionis Paulinæ in qualitate non versatur: sed inficiatur obiectum sibi crimen. non quòd ipsum puderet Euangelii, vel crucem refugeret: sed quia plenior fidei confessio locum tunc non habebat. Ergo omissa Euangelii causa, quam accusator non attigerat, simpliciter ad obiectas sibi calumnias respondet. Sed priusquam huc descendat, se libentius coram Felice causam agere præfatur, quia diu Iudææ præfuerit: quòd scilicet nouus aliquis Præses propter inscitiam fortè perculsus esset tam atroci delatione. Non laudat Præsidis virtutes: sed gaudere se dicit, quòd diuturnum vsum habeat, vt magis compositè iudicet. Atque hæc syncera est ac ingenua defensionis ratio, rem verbis opponere. Perperam tamen videtur colligere Paulus, Felicem, quia iam à multis annis sit Præses, posse cognoscere aduentus sui tempus. Respondeo, hoc ideo dici, quia consentaneum sit moderatius eum agere: acsi diceret, Quia tu pridem assuefactus es ad eorum mores, minus timeo ne te circunueniant. Imperitia enim iudices reddere solet nimis credulos, & ad præposteram festinationem impellere.

11 *Adoraturus.* Primò certum est aliis de causis eum venisse, & postea hãc fuisse præcipuam fatebitur, vt eleemosynas afferret in subsidium inopiæ fratrum. Sed facilis est excusatio, quòd necesse non habuit rationem aduentus sui reddere. tantùm de polluta religione se in trãscursu purgare voluit. Quare

vt aliud fuerit expeditionis susceptæ consilium, hoc semper verum est, non alio animo venisse, nisi vt se Dei cultorem profiteretur, ac sanctitatem quoque templi adoratione sua approbaret. Altera quæstio magis perplexa est, quomodo se dicat venisse adorandi causa, quum iam abolita esset templi religio, & sublatum omne templi discrimen. Hîc quoque respondeo, quanuis suum consilium non exponat, nihil tamen falsum simulare. neque enim Christi fidelibus vetita erat in templo adoratio, modò ne sanctitatem loco affigerent: sed liberè, nullóque locorum delectu, puras manus tollerent, 1. Timoth. 2. 8. Licuit Paulo quum Ierosolymam venisset, testandæ pietatis suæ causa templum ingredi, & illic solennes obire cultus diuini ritus: quia à superstitione purus erat, modò ne expiationes susciperet Euangelio contrarias. Non ergo eum impulit religio, vt Ierosolymam veniret ex Legis præscripto, quasi Sanctuarium facies Dei esset vt olim: ab adoratione tamen externa, quæ apud homines pietatis testimonium foret, non abhorruit.

12 *Cum aliquo disputantem.* Nihil horum negare necesse habuit Paulus si fecisset, quia defendere poterat rectè factum. Vnus fuerat è Scribis qui quotidie disputabant. nec verò aut Lege aut vsu prohibebantur, quin docendi causa se turmatim colligerent. imò in hunc finem per varia vrbis loca dispositæ erant Synagogæ, in quibus suos conuentus agerent. adde quòd sciebat tam à Christo quàm Apostolis id esse factum. Retorquere etiam obiectũ crimẽ in aduersarios promptum erat, qui bus hic mos erat quotidianus. Sed quia nihil aliud agitur in præsentia, nisi vt hostium calumnias refellat, & coarguat, temere ac de nihilo impetum in se factum ab importunis hominibus: de iure vt loquuntur, non disserit, sed tantùm de facto. Præsertim in hoc incumbit, vt summum illius calumniæ discutiat, quòd delatus fuerat tanquam turbæ concitator. Ideo concludit se falsò & iniustè accusatum: quia nunquam probabunt aduersarii quæ in iudicium adduxerant. Hoc ad absolutionem satis valere debuerat, improbis mendaciis onerari, in quo ne minima quidem hærebat suspicio.

24 *Confiteor autem.* Quia impietatem Paulo obiecerant, & templi profanationem, nunc se ab vtroque purgat, vt intelligat Felix sola maleuolentia impelli aduersarios. Nam etsi falsa sit ac præpostera quæ obtẽditur religio, sępe tamen aliquid fauoris apud homines parum attentos inuenit eius studiũ. quare timendum erat ne Felix, si quid sinistri suspicatus esset de Paulo, non modò Sacerdotum zelo ignosceret, sed etiam concederet quod petebant. Proinde hanc quoque accusationis partẽ diluit Paulus: & quidem eo modo, vt Euãgelii fidem non attingat: quia tunc, vt diximus, nondum opportuna erat eius confessio. Sed quid hoc est, quòd colere se Deum fatetur secundum viam, quã vocant Hæresim? Quidam putant instar concessionis hoc esse additũ: quia quod iudicio & rectæ electioni tribui debebat, in malam partem trahebant hostes: acsi dixisset Paulus, hæresim quidem vocari quam secutus erat religionis formam, sed immeritò. atqui quum neque apud Iudæos neque apud Gentes tunc infame esset illud nomen, probabile non est apud profanum hominem de ea re causam dici, quam laudi potius quàm vitio passim ducebant. Quum inter Christianos sermo est, detestabiles iubet haberi hæreticos Spiritus Dei: & ab hæresibus cauendum esse docet, quia pestiferam Ecclesiæ dissipationem afferant. Ergo in populo Dei, cuius salus in fidei vnitate consistit, res minimè ferenda est. Sed quia Iudæi tunc palàm gloriabantur suis sectis, superuacua fuit illa quam nuper diximus, excusatio. Restat igitur vel vt se Pharisæum esse intelligat, vel vt hæresim vocet Iudaicam religionem, vel absque sinistra nota Euangelii professionem: quia ab omnium Gentium vsu & consuetudine distinctæ erant. Quando se prius Pharisæum cõfessus est, nihil erit absurdi, si dicamus idẽ nũc repetere: præsertim quum paulò pòst de resurrectione mortuorum fiat mentio. Cæterùm, quia primum hoc caput confessionem solùm continet de cultu Dei patrii, mihi potius in genere notari videtur Iudaica religio, vel quæ inde

inde fluebat Christiana fides. Romanus ciuis erat Paulus, tamen vt oriundus erat à Iudæis, fatetur se in religione manere quam à Patribus didicerat. Atque huc pertinet aduerbium similitudinis. rem enim notam demonstrat: nempe cultus speciem, cui addicti erant Iudæi. Dei patrii nominatim meminit, quia homini Romano, nisi origine Iudæus fuisset, transire ad Legis doctrinam fas non erat. Aduersarios etiam perstringit, à quibus tam crudeliter impetitur: quum tamen vtrinque in vnius Dei cultu consentiant. Ego, inquit, secundum morem à Maioribus traditum, non secus ac ipsi, Deũ colo. Nec obstat quòd à ceremoniis legalibus desciuerat, contentúsque erat spirituali Dei cultu. Satis enim habet Paulus impietatis maculam, quæ in ipsum falsò coniecta erat, abstergere. Itaque ridiculi sunt Papistæ, qui Pauli suffragio quamlibet vetustatem probari fingunt. Nos, inquiũt, patrium Deum cum Paulo colimus, vt nobis cõsuetudo per manus est tradita. quasi verò, vel ipsis iudicibus, eundem clypeum Turcis & Iudæis contra fidem Christi opponere sufficiat. [At verò nihil minus propositum Apostolo fuit, quàm religionem simpliciter in Maiorum authoritate fundare, & pietatem suam patrocinio tueri, quod omnibus Gẽtium superstitionibus commune futurum erat. tãtùm os suis aduersariis obstruere voluit. Interea pro confesso sumebat, Patres, à quibus profecta erat Iudaica religio, probos & germanos fuisse Dei cultores: vt iure gloriari possent Iudæi non degeneres, patrium Deũ quem colebant, vnicum esse cæli & terræ opificem: Gentiles verò totius reliqui orbis deos, inania esse figmenta.

Credens omnibus. Breuis expositio proximæ sententiæ. nam quia non simpliciter affirmauerat se Deum colere, sed addiderat particulam οὕτως: nunc definit quomodo Deũ colat. Vnde apparet eum sedulò cauere, ne se aduentitiis, quæ inter Iudæos regnabant, superstitionibus implicet. quemadmodum si Papistis hodie quispiam nostrum respondet se Deum colere quem profitentur, qualiter ex Lege & Euangelio sumus edocti. Hinc discamus non coli rite Deum, vt grata ei sint nostra obsequia, nisi ex fide, quæ vnicum est pietatis fundamentum. neque enim vt se Dei seruum probet, nudas ceremonias obtrudit: sed disertè ponit, Se credere. Continet præterea hic locus vtilem doctrinam, hoc vnicum esse rectæ & orthodoxæ fidei fundamentum, Scripturæ se subiicere, & reuerenter amplecti eius doctrinam. Porrò, hîc Paulus Scripturam partitur in Legem & Prophetas, quò clarius demonstret nihil se ab vniuersali Ecclesiæ consensu habere diuersum.

15 *Spem habens in Deum.* Notanda est sermonis series. postquam enim Scripturæ se credere professus est, nunc spem futuræ resurrectionis subiungit, vt appareat non carnis sensu, vel ex hominum placitis, sed ex Dei verbo esse cõceptam. Ita præcedit Scripturæ reuerentia, vt nos eius authoritas deuinctos teneat, & fidei exordium est. deinde sequitur eorum quæ illic Deus patefecit cognitio, certæ spei coniuncta. Quòd autẽ illos facit sibi socios, ad saniorem partem refertur. quanquam non dubiũ est, quin hoc artificio eos ex latebris elicere in apertam lucem coram Felice tentet: sicuti rursum ex clausula defensionis patebit. Cæterùm, generalis hîc resurrectio asseritur contra quosdam fanaticos, qui eam ad Christi membra restringunt. Verùm, vt hoc loco Paulus omnes resurrecturos dicit, sic clara Christi voce promiscuè citantur omnes: alii ad iudicium, alii ad vitam, Ioan. capit. 5. vers. 29.

16 *In hoc vero ipse studeo.* Nullus est ad studium rectè sanctéque viuendi acrior stimulus, quàm spes vltimæ resurrectionis, vt pluribus locis admonet Scriptura. Ideo Paulus alibi, Philipp. capit. 3. versic. 20: passim dum efficaciter hortari vult fideles, ad eius memoriam ipsos reuocat. Quare non abs re hoc loco dicit, se hac fide subnixum operam dedisse, vt purè coram Deo viueret, & iustitiam coleret inter homines. Et certè mala conscientia pro mille testibus satis est ad coarguendos stuporis homines: vt certè colligere liceat, non seriò credere vitam æternam, ad quam non aspirant. Conscientiam vo-

cat ἀπρόσκοπον, quasi dicas inoffensam: vbi obstaculis remouendis incumbunt serui Dei, quæ eorum cursum impediũt. Duas autem conscientiæ partes ponit. nam est quidam interior mentis sensus, qui Deum solum respicit. inde postea nascitur fides & integritas, quam cum hominibus colimus. Demum vbi se cõstanter prosecutum esse dicit tam pietatem in Deo colendo, quàm iustitiam inter homines, significat eos vere sperare vltimam resurrectionem, qui bene agendo nunquam fatigantur. nam particula Semper designat perseuerantiam in cursu æquabili.

17 *Post annos autem complures.* Sensus est, iam à longo tempore non fuisse Ierosolymis, sed in aliis regionibus procul versatum esse, & longo temporis interuallo nunc venisse ad ferendas eleemosynas, & sacrificium gratiarum actionis Deo offerendum. Vnde etiam eorum inhumanitas & simul ingratitudo apparet, quòd cùm modis omnibus fauorem esset promeritus in tota gente, tam iniquam illi mercedem rependant. Hic verò locus superiorem exponit, vbi adorationis facta fuit mentio. Certum enim est, non ex professo venisse Paulum, vt in templo offerret: quia eius rei consilium non nisi post suum aduentum cœpit. Sed tantùm recitat quid in eo deprehenderint Iudæi, quod ad causam præsentem præcipuum habebat pondus. Tandem cùm dicit se hoc agentem fuisse in templo deprehensum, & quidem prius solenni purgatione interposita: deinde quietum & nihil tumultus mouentem, vtrumque crimen iterum à se depellit. Purgatio enim testis erat, minimè profanatum ab eo fuisse templum. deinde, cùm pacatè ageret sine hominum turba, nulla erat tumultus suspicio.

20 *Quidam ex Asia.* Defectiua est oratio: sensus tamen ambiguus non est, quòd potius sine causa tumultuati sint illi Asiatici, quos abesse conqueritur: acsi diceret, Vos qui tot crimina in me congeritis, quomodo res habeat non potestis asserere: sed rumorem temerè creditum, ad Præsidis tribunal affertis. Qui autem totius mali culpam sustinent, & qui fuerunt incendii flabella, non comparent. Postquam in alios crimen retorsit Paulus, nunc quasi collecta fiducia, præsentes aduersarios prouocat, vt liberè proferant si quid habent compertum. quanquam in participio στάντος, ab Erasmo & veteri Interprete dissentio: vertunt enim in præsenti tempore: & συνέδριον de consessu Præsidis exponunt, quod mihi alienum videtur à mente Pauli. Sentit enim, meo iudicio, se in illorum συνεδρίῳ fuisse paratum reddendæ omnium rationi. Tunc autem nihil fuisse ab illis cognitũ quod criminari queant: quia ad vnam solùm vocem efferbuerint, quum dixit de resurrectione mortuorum se iudicari. nõ alia de causa se totũ hoc molestiæ subire, nisi quia resurrectionem speraret. vnde apparet, nunc excudi nouam accusationẽ de nihilo: quia si quid fuisset noxæ, tunc mininimè tacuissent. Probabile quidem est, alios postea vltrò citróque habitos fuisse sermones, & propius quasi manu conserta congressos esse: quia videbimus alibi de Christo fuisse contentionem: sed Lucæ tantùm propositum fuit, monstrare quàm probè se purgasset Paulus à falsis criminationibus accusatorum.

23 Auditis autem his, Felix distulit illos, certò sciẽs quæ ad eam viam attinebant, dicens, Quum tribunus Lysias descenderit, pernoscam causam vestram.

24 Iussitque Centurioni vt custodiret Paulum, sineretque eum relaxari: & ne quem ex illius familiaribus vetaret subministrare ei, aut adire eum.

25 Post aliquot autem dies, quum aduenisset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, &

audiuit

audiuit eum de fide quæ est in Christum.

26 *Disputante autem illo de iustitia & temperantia, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, In præsentia abi: cæterùm opportunitatem nactus, accersam te.*

27 *Simul & illud sperans, fore vt pecunia sibi daretur à Paulo, vt solueret ipsum. Propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum ipso.*

28 *Biennio autem expleto, accepit successorem Felix, Portium Festum. Volens autem gratiam præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.*

23 *His auditis.* Apparet Felicem, quanuis de causa nihil pronuntiaret, subolfecisse nullo suo delicto grauari Paulum, sed Sacerdotum malitia. Nam vbi narrat Lucas, in aduentum Lysiæ reiectam fuisse actionem, simul quasi rationis loco inserit, Præsidem exactè nouisse quæ ad viam spectabant. quibus verbis significari arbitror, vel iam longo vsu fuisse exercitatum, vt Sacerdotum morem teneret, & qualiter se gerere solerent: vel ex his quæ vltrò citróque dicta fuerãt, perspexisse quàm friuola esset accusatio. idque confirmat humanior & magis remissa Pauli ipsius tractatio. nam eius curam Centurioni mandat, vt sit quasi in laxiore custodia. Alii vno cõtextu legere malunt in persona Felicis: Vbi venerit Lysias, qui melius tenet hanc causam, tunc iudicabo. sed ratione parum firma adhuc sensum hunc coactum eliciunt. negant Viæ nomen pro doctrina Legis vsquam inueniri sine adiectione. Atqui neque ego de Lege interpretor, sed de sectis, quarum nulli hospite signari erant. Nemini certè dubium erat, quin animarum immortalitatem assererent Pharisæi. Quum ergo res vulgò trita esset, non mirum si à culpa Paulum absoluat Felix. Porrò, Viam pro cognitione facti accipere, durum esset. Præfectum verò maiorem Lysiæ tribuere Legis peritiam, non video quî conueniat. Hinc autem illustrior eius innocentia redditur, quòd de ea homo profanus tale præiudicium statim tulit, vt ipsum quasi ex vinctorum ordine exemptum, fineret familiariter inuisi à suis, eorúmque officiis iuuari. Colligimus etiam ex hoc loco, non fuisse à suis comitibus & reliqua Ecclesia desertum Paulum. Quorsum enim attinuit eius familiaribus aditum dari, nisi præsto essent, ostenderent se solicitos, cuperéntque officio defungi? Discamus igitur hoc exemplo, quoad nobis liberum erit, & facultas dabitur, nõ esse vllo solatii genere fraudandos Christi Martyres, dum pro Euangelio laborant.

25 *Felix cum Drusilla.* De Felicis auaritia & corruptelis suprà aliquid dictum est. Nunc quod ad vxorem eius Drusillam spectat, monendi sunt Lectores, eam maioris Agrippæ (de cuius fœdo obitu narrauit Lucas sup. 12. 23) fuisse filiam. Desponsa fuerat Epiphani regis Antiochi filio. Sed cùm adolescens Iudaicos ritus suscipere abnueret, quod se facturum promiserat, frater eius minor Agrippa (cuius proximo capite fiet mentio) post mortem patris eam Azizo Emesenorum regi dedit vxorem: è cuius contubernio blanditiis Felicis abducta fuit. nam hic singulari eius pulchritudine captus, Simonem quendam Iudæum, genere Cyprium, subornauit, qui suis lenociniis ad nouas nuptias eam pelliceret. Perfectum est igitur, vt libidinosa mulier rupta coniugii fide, contra Legem homini incircunciso nuberet. Cæterùm, quanuis se inquinasset profano coniugio, coniicere tamen ex hoc loco promptum est, non prorsus deletum fuisse ex eius animo, quem ab infantia imbiberat religionis sensum. Neque enim Felix audiendi Pauli cupidus fuisset, nec

dignitas colloquio, nisi in uxoris gratiã. Non exprimit hoc quidem Lucas, sed Drusillam nominans, satis innuit, in eius gratiam vocatum fuisse Paulum, vt de Euangelio dissereret. quanquam eiusmodi apostatas curiositas potius quædam titillat, quàm sincerus discendi affectus solicitet.

Audiuit eum de fide. Testis est hæc Pauli confessio, prius ipsum non tacuisse de Christo, quia sibi metueret, vel vt se subtraheret à crucis molestia: sed quia nondum maturum erat audientiæ tempus. Quum ad tribunal reus citatus esset, de obiectis sibi criminibus respondere ipsum oportuit, vt postea liber & solutus foret ad profitendam Christi fidem. ergo vbi nunc apertam sibi dicendi ianuam cernit, Præsidis offensionem non formidat, nec discrimine terretur, vt astutè dissimulet se esse Christianum. Itaque videmus tam infracta constantia fuisse instructum, quàm prudentia & iudicio. nec vnquam Euangelii lucem ab eo fuisse consultò suppressam, sed duntaxat habitum temporis delectum. Iam hîc mirabile Dei consilium notare operæpretiũ est, qui vult interdum reprobis Euangelium proponi, non vt inde quicquam proficiant, sed magis vt reddantur inexcusabiles. Satius fuisset Felici & Drusillæ nunquam audiuisse vocem de Christo: quia illis impunè non cessit, oblatam salutis gratiam respuere, vel cum fastidio negligere. Hoc præterea notandum est, quosdam ingenito pietatis semine Euangelium expetere, quod auditum, mox vel fastidiunt vel non sustinent. Interea Euangelii prædicatio, qualemcunque habeat successum, bonus & suauis odor est Deo, 2. Corinth. 2. 15, siue homines viuificet, siue occidat.

26 *Disputante autem eo.* Sperabat Felix delectationẽ se capturum ex Pauli sermone: sicuti homines nouarum rerum cupidi, libenter argutis disputationibus aures suas pascunt. simul volebat vxoris desiderio absque sua molestia obsequi. nunc sentire cogitur quam minimè animo conceperat verbi Dei efficaciam, quæ omnes illi delicias excutit. Ex vinculis disserit Paulus de iudicio Dei, qui in eum vitæ & necis habebat potestatem, acsi coram Iudice suo staret, totus horrescit: nec aliud inuenit solatium quàm si eum è conspectu suo submoueat. Hinc primùm discamus quanta vis diuini Spiritus, tum in corde tum in lingua Pauli viguerit. quia sibi in Christi nomine loquendum esse videt, non submissè agit. sed legatione sibi iniũcta, quasi ex superiore loco magnificè fungitur, & se reum in vinculis teneri oblitus, cæleste iudicium in Christi persona exercet. Iam verò quòd ita pungitur cor Felicis, hominis captiui voce, in eo quoque se exerit Spiritus maiestas quam extollit Christus, Spiritus vbi venerit, iudicabit mundum, &c. & illa vis prophetiæ, quam celebrat idẽ Paulus, 1. Cor. 14. 24, Itẽ impletur quod 2. Timoth. 2. 9, dicit, Verbum Dei non fuisse cum eo alligatum: quod non modò liberè & intrepidè asseruit, sed quod efficaciter penetrauit in corda hominũ, & quidem in sua magnitudine superbientium, acsi è cælo fulminaret. Rursus notandum est, reprobos, licet eos percellat Dei iudicium, minimè tamen solo illo terrore ad pœnitentiam renouari. Afficitur quidem Fœlix, Deum fore mundi Iudicem audiens: sed tribunal eius, quod horret, simul fugitat: vt hæc ficta sit tristitia, quæ salutem minimè operatur. Pœnitentia ergo timorem requirit, qui & voluntarium generet peccati odium, & hominem Deo sistat, vt libenter sustineat eius verbo iudicari. Atque hoc veri profectus signum est, dum medicinam quærit peccator, vnde inflictum est vulnus. Præterea docet hic locus, tunc ad viuum examinari homines Dei verbo, dũ propositis in medium vitiis quibus laborant, reuocantur eorum conscientiæ ad futurum iudiciũ. Paulus enim de iustitia & temperantia disserens, Felicis vlcera acriter pupugit: quum & homo libidinosus esset, ac prorsus dissolutæ luxuriæ, & ad iniquitatem proiectus.

27 *Sperans vt pecunia.* Quanuis perspecta esset Felici Pauli integritas, vt eius damnationem Iudæis vendere ipsum puderet: homo tamen auarus & corruptelis deditus, eum gratis absoluere noluit. hac de causa Paulum sæpius accersit, vt suis blanditiis spem libera-

liberationis redimendæ faciat. sic enim se insinuant nummarii Iudices, dum cor ruptelis volunt aditũ dare. Vnde colligimus, euanidum fuisse metum, quem Felix ex disputatione Pauli cepit: quando eum spes lucri instigat cogítque ad eum vocandum, quem præ metu coactus fuerat à se ablegare. Quomodo pretium sperauit Felix ex homine inope & destituto? non enim ille gurges modica præda contentus fuisset. Mihi dubium non est, vt sagaces sunt & acuti qui ius habent venale, cùm videret adeò strenuè instare Iudæos ad perdendum Paulum, aliquid procul de ipso subodoratum esse: nempe hominem esse non vulgarem, sed qui gratia polleret apud multos. quare non dubitauit complures ex amicis sumptum libenter facturos, vt eum redimerent.

28 *Biennio autem expleto.* Cùm sciret Paulus mercenarium Iudicem oblata pecunia sibi fore propitium, & satis longum tempus habuerit ad eam colligendam: probabile est non solùm pepercisse fratribus, sed etiam ab illo nundinationis genere abhorruisse, quo sanctitas politici ordinis indignè polluitur. Iam cùm soleant Præsides, vbi è prouincia decedunt, reos ex vinculis dimittere, quos nullo crimine obstrictos nouerint: Felix contrariã ineundæ gratiæ rationem habuit. Conquesti sæpius Iudæi fuerant de turpi eius quæstu, de rapinis, sæuitia, effrænique gubernatione. Tot querimoniis fatigatus Claudius Cæsar, il[l]um ex Iudæa retrahebat. Quò sibi minus infestos habeat, Paulum relinquit vinctum. Ita innoxiũ Dei seruum velut catharma pro suis maleficiis ad placandos Sacerdotes substituit.

CAPVT XXV.

ESTVS ergo suscepta prouincia, post triduũ ascendit Ierosolymam ab vrbe Cæsarea.

2 *Significarúntque illi Principes Sacerdotum ac primores Iudæorum de Paulo, & rogabant eum,*

3 *Postulantes fauorem aduersus eum, vt accerseret eum Ierosolymam insidias tendentes vt interficerent eum in via.*

4 *Festus autem respondit, vt seruaretur quidem Paulus Cæsareæ, se verò breui illò profecturum.*

5 *Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant: & si quod est in hoc viro crimen, accusent eum.*

6 *Demoratus autem inter eos diebus amplius quàm decem, descendit Cæsaream: ac postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.*

7 *Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolymis descẽderant Iudæi multa & grauia crimina proferentes aduersus Paulum, quæ non poterant probare:*

8 *Ipso excusante, quòd neque in Legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasset.*

1 *Festus ergo.* Hîc secunda actio nobis describitur, in qua non minus difficile certamen nec leuius discrimen subiit Paulus, quàm in priore. Quòd in vinculis relictus fuerat, suspicari potuit Festus perplexam esse causam, ac inde facere iniquum præiudicium. Sed aliunde grauius periculum instabat. Scimus nouos Præsides, vt gratiam captent à prouincialibus, multa illis suo aduentu solere largiri. ita credibile erat Pauli mortem Festo non ingratum fore præludium occupandi fauoris. Noua igitur tentatione deintegro impetitur sancti viri fides, acsi vana fuisset Dei promissio, in quam hactenus recubuerat. sed eò se clarius profert in eo liberãdo Dei gratia, quòd præter spem è faucibus mortis eripitur. Præueniunt suis calumniis Præsidem Iudæi: nondum tamen de supplicio contendunt, sed tantùm rogant, ne in alienum forum ad causã agendam trahantur. Quod in speciem æquum erat, ambitiose & magni beneficii loco flagitant. Quî fit ergo vt non impetrent, nisi quòd diuinitus retinetur animus Festi, vt illis constanter neget quod postea concedere paratus fuit? Sicuti autem arcano prouidentiæ suæ fræno Dominus tũc animum eius vinctum tenuit: ita quum illi permisit velle, ligauit manus ne liberum esset exequi quod volebat. Hæc nos fiducia in periculis sustentet, simúlque solicitet ad inuocandum Deum: & mentes nostras tranquillet, quòd Dominus opposita manu sua tam validam conspirationem frangens, æternum documentum suæ in protegendis fidelibus potentiæ exhibuit.

5 *Qui ergo inter vos.* Græcè ad verbum habetur, Qui potentes sunt, vel possibiles: sed intelligit quibus erit commodum. Cõiicere autem prõptum est, molestiam & sumptus causatos esse, & precatos esse nè tot homines primarios, ac quosdam etiam senio graues, superuacuo itinere fatigaret Præses: potius quod nullo negotio fieri poterat, iuberet Paulum à paucis custodibus adduci. Ergo ne grauari se querantur, hanc illis necessitatem remittit, ac liberũ facit vt ex sua cohorte eligant quos volent. Interea satis declarat, se illorum criminationibus non habere fidem: ac integrum fore Iudicem profitetur, qui nihil acturus sit nisi ex causæ veritate. Proximæ sententiæ diuersa est etiam apud Græcos lectio. Quidam enim codices habẽt quod reddidit vetus Interpres, Dies nõ amplius octo vel decem. Si hæc lectio placeat, sensus erit, Præsidem venisse paulò pòst Cæsaream, ne prætextu longioris moræ, importunius ipsum vrgerent Iudæi. Altera lectio, quæ magis recepta est apud Græcos, diuersum habebit sensum: Quanuis diu satis futurus esset Ierosolymæ ad cognoscendam causam, non tamen gessisse morem illorum precibus, qui volebant illuc Paulum attrahi. vnde probabilis elicitur coniectura, de eorum insidiis fuisse iam edoctũ.

7 *Multa & grauia crimina.* Quandiu sub Lege vixerat Paulus, nota & celebris fuerat eius integritas. conuersus deinde ad Christum, singulare innocentiæ exemplar fuerat. videmus tamen vt multis probris & atrocibus calumniis subiaceat. Atque hæc perpetua ferè seruorum Christi conditio est. quò magis animatos esse conuenit vt per infamiam & bonam famam constanter incedant: nec illis nouum sit malè audire vbi bene egerint. Interim danda opera est vt non tantùm coram Deo sibi sint bene conscii, sed instructi sint apud homines recta defensione, vbi locus & facultas datur. neque enim sibi deest Paulus: sed innocentiæ suæ patrocinium falsis criminibus cordatè opponit. Notemus præterea nunquam posse impios compesci, quin bonis maledicant, ac impudenter eos proscindant. referunt enim Satanæ ingenium cuius spiritu aguntur. Quòd ergo iubemur os improbis obstruere, non ita accipi debet, quasi immunis futurus sit ab omni falsa obtrectatione quisquis se rectè geret: sed vt vita nostra pro nobis respondeat, & maculas omnes falsæ infamiæ diluat. Sic videmus Pauli aduersarios, quanuis propitiũ haberent Iudicem, frustra tamen maledixisse, quũ suam innocentiam factis assereret. Et tamen verisimile est non caruisse falsis testibus, neque in illis subornandis pigros fuisse: sed quia inuictum robur Dominus seruo suo inspirat, vt fulgore suæ

te suæ probitatis vanas eorum nebulas discutiat: pudefacti iacent, & demum cum infamia calumniæ discedunt à iudicio. Cæterùm, Pauli defensio ostendit quibus præcipuè calumniis eum oppugnauerint Iudæi. Prius crimen erat impietas in Deũ, quòd Legem euerteret, ac templum pollueret. Alterum, rebellio aduersus Cæsarem & Romanũ imperiũ, quòd vbique concitaret turbas. Vtrumque vt dilueret adiutus fuit singulari Dei gratia, qui splẽdere facit suorum innocentiam instar auroræ.

9 *Festus autem volens gratificari Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me?*

10 *Dixit autẽ Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi oportet me iudicari. Iudæis nullam iniuriam feci sicuti & tu melius nosti.*

11 *Si enim iniuriam facio, vel dignum aliquid morte cõmisi, non recuso mori. si verò nihil est eorum de quibus accusant me, nemo potest me illis donare. Cæsarem appello.*

12 *Tunc Festus cum concilio collocutus respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.*

9 *Festus autem volens.* Siue aliquid de insidiis intellexerat Festus (quod coniicere promptum est) siue prorsus inscius erat: iniquè tamen agit cũ Paulo. ac videmus quàm flexibiles sint ad omnem corruptelam, quicunque non aguntur Dei Spiritu. Neque enim ex professo Festus Paulum contemnit vel odio habet: sed præualet ambitio, fortè etiã lucri cupiditas, vt in fauorem aduersæ partis illum in mortis discrimẽ iniustè exponat. probabileq; enim est, mercedis quoque odore fuisse allectũ, vt tam benignè morem gereret Sacerdotibus. Mirum tamen est, quomodo optionem Paulo concedat, ac non potius inuitũ pro imperio iubeat deduci. Certè colligimus metu retentum esse, ne ius Romanæ ciuitatis, quòd valde odiosum erat crimen, infringeret. Studet tamen fallaciter inducere Paulum ne Ierosolymæ de se fieri iudicium recuset. neque enim eum latebat quod accidit, ius prouocandi esse ciui Romano vt sibi non liceret vlterius progredi. Interea per eum non stetit, quominus sceleratis latronibus mactandum obiiceret.

10 *Ad tribunal Cæsaris sto.* Quia videt Paulus se Præsidis ambitione Iudæis proditum, ius Romanæ ciuitatis opponit. Modestè se submiserat, si quod iustum & æquum erat impetrasset. nunc quia sponte officium non facit Iudex: necessitas sanctum virum cogit, vt se legum præsidio tueatur. atque hac ratione rursus eum Dominus liberat, cùm iam hostibus ad mactationẽ propè addictus foret. Quòd autem ad tribunal Cæsaris causam tractari postulat: non ideò profani & impii hominis cognitioni subiicit Euangelii doctrinam: sed fidei suæ rationem vbique reddere paratus, forum declinat in quo nulla amplius speranda erat æquitas. Porrò tametsi Romanis ciuibus saluum manebat suum priuilegium: erat tamen tunc mutata ratio: quoniam iudicium populi ad se transtulerant Cæsares, acsi optimi publicæ libertatis vindices & patroni forent.

Iudæis nullam iniuriam. Quoniam vtplurimum qui male sibi conscii sunt & diffidunt causæ, ad exceptiones declinatorias confugiunt, hanc à se opinionem auertit Paulus. Et certè Christi ministris non minor testandæ innocentiæ quàm seruandæ vitæ cura esse debet. Si præcisè negasset Paulus causam se dicturum, triumphassent ho

stes, & in Euangelii dedecus obiecta illi fuisset malæ conscientiæ diffidētia. Nunc verò dum Præsidem ipsum, testē suæ integritatis citat, neque pœnam recusat, si quid peccasse compertus fuerit calumniis omnibus ansam præcidit. Ostendit ergo se minimè effugium captare tergiuersando, sed asylum iustæ defensionis quærere, vbi iniuriam liberè propulset, quando hactenus accusatores certarunt mera improbitate & petulantia: & nunc iudicium fugitātes, ad carnificinam eum trahere moliuntur. Neque verò dissimulat iniustè facere Præsidem, qui cum accusatoribus colludat: & simul cupiditatem eius quasi iniecto fræno constringit, ne vltrà progredi audeat.

11 *Cæsarem appello.* Postquam professus est se minimè subterfugere, si qua in culpa deprehensus foret, humanis subsidiis liberè vtitur. quare nos si quādo similis necessitas contingat, superstitiosos esse non oportet, quin à Legibus & ordine politico opem petamus. quia non frustra scriptum est, Rom. 13. 3, & 1. Pet. 2. 14. in laudem bonorum diuinitus creari Magistratus. Nec verò exhorruit Paulus sub Iudice incredulo litigare. nam qui prouocat, nouam intendit actionem. Sciamus igitur Deum qui iudicia constituit, suis quoque legitimum eorum vsum permittere. Ideò peruersi sunt Interpretes, qui præcisè damnari à Paulo Corinthios existimāt, quòd auxilium Magistratus implorent pro iuris sui defensione, 1. Cor. 6. 1. quū manifestum vitium illic perstringat, quòd scilicet nihil possent ferre damni, & nimis cupidè litigantes, Euangelium multis probris exponerent.

12 *Festus collocutus.* Mos Præsidibus erat, habere primarios aliquos ciues in sua cohorte, qui in iudiciis assiderent: ne quid decernerent nisi ex consilii sententia. Porrò non sine stomacho videtur hoc pronuntiasse Festus, cùm interrogatiuè dixit, Cæsarem appellasti? quòd scilicet iniquè ferret sibi ereptam esse gratificandi licentiam: quanquam id in medio relinquo, quia nec multum habet momenti, & tantùm coniectura nititur.

13 E*t qum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream, salutaturi Festum.*

14 *Et quum dies complures ibi commorarentur, Festus Regi retulit causam Pauli, dicens, Vir quidā est relictus à Felice vinctus,*

15 *De quo quum venissem Iesorolymam, significarunt mihi Principes Sacerdotum & Seniores Iudæorum, postulantes aduersus eum iudicium:*

15 *Quibus respondi, Non est Romanis consuetudo, ob gratiam donare aliquem hominem vt pereat, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, & locum defensionis accipiat de crimine.*

17 *Quum ergo huc conuenissent sine vlla dilatione, sequēti die sedens pro tribunali iussi adduci virum.*

18 *De quo cùm stetissent accusatores, nullum crimen obiiciebant super hisce rebus de quibus ego suspicabar:*

19 *Sed quæstiones quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat*

Paulus

Paulus viuere.

20 *Hæsitans autem ego de hac quæstione, rogaui num vellet ire Ierosolymam, & illic iudicari super istis.*

21 *Quum autem Paulus appellasset, vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi seruari eum donec mitterem ad Cæsarem.*

13 *Et quum dies aliquot.* Longa hîc narratio texitur in hunc finem, vt sciamus quanuis abrupta esset causæ actio, illustria tamen fuisse Pauli vincula: & interea ex carcere fuisse productum, vt coram celebri auditorio fidem suam profiteretur, ac de Euangelio dissereret. deinde licet contemptus iacuerit, non fuisse tamen habitum pro scelerato, ne quid ex eius infamia decederet Christi gloriæ. imò in carcere liberius fuisse eius præconiũ in Euãgelio promulgãdo, quàm si in domo priuata solutus vixisset. *Agrippa rex & Bernice.* Hunc Agrippam constat maioris Agrippæ fuisse filium, cuius fœda mors & detestãda narrata fuit suprà 12. 23. Hic autem quum mortuo patre in locum patrui creatus esset Rex Chalcidis: postea ampliorem tetrarchiam obtinuit. Bernice, cuius fit mentio, germana erat eius soror, quæ primùm Herodi Regi Chalcidis patruo suo nupta, viduitatem ipso mortuo aliquandiu coluit, sed parum honestam & pudicam: suspecta enim erat nimia eius familiaritas cum Agrippa fratre. Et quidem vt probrum incestus extingueret, nupsit Polemoni Ciliciæ regi. Rursus tamen libidini magis indulgẽs quàm pudori, diuortiũ ab eo fecit. Fratris fuisse vxorem, nusquam ab historicis traditur. & Iosephus in vita sua, propriam illi ditionem in parte Galilææ assignat. Credibile igitur est quum ad flagitium obduruissent, contempta fama simul habitasse: interim tamen abstinuisse à coniugio, ne incestuosæ nuptiæ crimẽ proderent & simul augerẽt. Neque mirum est, quòd honoris causa ad salutandum Præfectum Rex descẽdit, vtpote qui precariò tantùm regnabat, pendebátque à nutu & gratia Imperatoris Romani, quæ retinenda erat & fouenda per Præsidem.

14 *Quum dies complures.* Ergo quũ post transactum aliquod tempus deesset sermonum materia, vt otiosi homines solent hinc inde accersere de quibus fabulentur, iniecta fuit Pauli mentio. nam id notare voluit Lucas, quum dixit per otium pluribus elapsis diebus, Festum regi narrasse de quodam homine vincto. Quanquam autem hîc & Sacerdotum malitiam perstringit, & à sua parte miram æquitatem simulat: paulò pòst tamen reum ipsum purgando, impudens seipsum damnat, dum fatetur prouocandi fuisse causam, ne Ierosolimam traheretur. Cæterùm Romanos laudando, Festus Iudicibus præscribit quid ipsos deceat. Quòd si profanis hominibus id natura dictauit, prohibendam à iudiciis esse omnem gratiam quæ insontes opprimat, quanto intentius ab omni corruptela cauere debent Iudices quibus verbum Domini affulget?

18 *Nullum crimen obiiciebant.* Mirum est cur dicat Festus non fuisse obiectum Paulo crimen quale expectabat, quum reus seditionis actus fuerit. sed hinc iterum coniicere licet, imò apertè cognoscere, adeò futiles fuisse calumnias, vt in iudicii rationem venire non debuerint: perinde acsi quis conuitium temerè iactet. Ideo statum causæ in Legis quæstionibus sitũ fuisse dicit. Videmus ergo vt discernat inter maleficia quæ punire solebant legibus humanis, & controuersiam quæ inter Paulum & Iudæos agitabatur: non quòd religio impunè violari debeat, vel tolerãda sit eorum proteruia, qui Dei cultum suis figmentis peruertunt: sed quia Romano homini curæ non erat Lex Mosis, ideo tam contemptim loquitur, quum illos certasse dicit de sua superstitione. Quanquam nomen δεισιδαιμονίας tam in bonam quàm in malam partem accipitur apud

Græcos: qua scilicet vbique recepti erant electitij falsorum deorum cultus: sed tamen sua nihil referre significat qualis sit Iudæorum religio, Nec mirum est quòd homo ethnicus, qui pietatis regulam ex ore Dei petendam esse non didicit, inter purum Dei cultum & superstitiones discernere nesciat. Quò magis tenenda est nobis illa discretionis nota, Pietatem nullam esse nisi in fidei scientia fundatam, ne in tenebris palpemus. Adde, quòd tot prosperi successus Romanos inebriabãt, vt se putarẽt præ omnibus aliis Deo gratos esse: vt hodie Turcæ ob multiplices victorias, Christi doctrinæ insultant. Deploranda quidẽ hæc fuit indignitas, quòd homo incredulus & idololatra, medius sedebat Iudex inter Iudæos, iudicium de sacris Dei oraculis laturus pro sua ignorantia. sed culpa in aduersariis Pauli tota hærebat, quibus susque déque fuit Dei maiestas, modò suo furori morem gererẽt. Paulo tamen ipsi nihil restabat aliud, nisi vt ꝓbra iniquè sibi obiecta dilueret. Sic hodie tametsi intestinæ rixæ, quibus inter se digladiantur Christiani, sacrum Christi nomem eiúsque Euangelium infamant apud Turcas & Iudæos, immeritò tamen culpa imputabitur sacræ doctrinæ defensoribus, qui coacti in arenam descendunt.

De quodam Iesu. Minimè dubium est quin grauiter & qua decebat vehementia, de Christi resurrectione Paulus disseruerit: sed Festus pro sua superbia, rem indignam esse putauit ad quam studium suum adduceret. Non subsannat quidem apertè Paulum: sed satis ostendit quàm negligenter audierit de Christo loquentem. vnde perspicimus quantulum, imò quàm nihil faciat prædicatio, nisi intus corda afficiat Spiritus Domini. perinde enim quicquid dicitur transiliunt impii, acsi quis fabulas narraret. Quare non est quòd hodie nos conturbet multorum securitas, cum Paulus nihil apud Festum profecerit. Cæterùm testis est hic locus, multos in causæ actione vltro citróque habitos esse sermones, de quibus Lucas non meminit. De Christo enim hactenus nihil attigerat: & tamen hæc posterior narratio ostendit Paulum seriò de eius morte & resurrectione cum Iudæis disputasse. quod fieri non potuit, quin de præcipuis Euangelii capitibus tractaret. Sic igitur coniicio egisse Paulum, vt refutatis Iudæorum calumniis, quibus eum apud Præsidem grauare conati fuerant, velut occasionem nactus, liberius de Christo loqui postea inciperent.

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum.*

23 *Postero autem die quum venisset Agrippa & Bernice cum multo apparatu, & introisset in auditorium cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis: iubente Festo adductus est Paulus.*

24 *Et dicit Festus, Agrippa Rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc hominem, de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me & Ierosolymis & hîc, acclamantes non oportere eum viuere amplius.*

25 *Ego vero comperi nihil dignum morte eum admisisse. Et quia ipse prouocauit ad Augustum, statui mittere eum.*

26 *De quo quid certum scribam domino, non habeo. Quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te, Rex Agrippa,*

vt

vt examinatione facta, habeam quod scribam.

27 *Absurdum enim mihi videtur, mittere vinctum, & crimina de quibus accusatur non indicare.*

22 *Volebam & ipse.* Hinc coniicere licet Agrippam sic fuisse cupidum audiendi Pauli, vt tamen studium suum profiteri erubuerit, ne putaret Festus alia de causa quàm ob salutationis officium venisse. Ac fieri quidem potest, vt non sola eum curiositas impulerit vt Paulum audire cuperet: sed quia sperabat se profecturum ex eius sermone. quàm tamen frigidè appetat, hinc colligere promptum est, quòd passus est multos dies effluere, quibus nullum desyderii signum ostendit: quia scilicet terrenis commodis, quæ ducebat potiora, magis erat imbutus. Nec antè verbum facere ausus est vel curauit, quàm vltrò eum inuitaret Festus. Ita producitur sanctus Christi minister in spectaculum, vt hospitem suum exhilaret profanus homo: nisi quòd Agrippæ & comitum eius consilio instrui vult Festus, vt diligentiam suam Cæsari probet. Sed res arcana Dei prouidentia in aliũ finem conuersa est. neque enim dubium est quin longè latéque sparsus fuerit rumor, qui ad piorum confirmationem non parum valebat. ac fieri etiam potest vt tacti fuerint aliqui ex auditoribus, ac fidei semen conceperint, quod postea suo tempore fructum protulit. Cæterùm, vt nemo illorum syncerè & ex animo Christum amplexus fuerit, hic tamen non vulgaris fuit profectus, quòd detecta hostium malitia, sedati sunt imperiti, ne tanto odio contra Euangelium arderent: pudefacta fuit impietas, & fideles collecto nouo vigore, magis ac magis in Euangelio confirmati sunt.

23 *Postero autem die.* Non veniunt Agrippa & soror tanquam humiles Christi discipuli: sed pompam & splendorem afferunt qui aures illis obturet, oculósque perstringat. Et credibile est cum magnifico isto apparatu coniunctum fuisse parem animi fastum. Itaque mirum non est si perducti non fuerint ad Christi obsequium. Videtur tamen ideò splendoris facta mentio à Luca, vt sciremus in magno conuentu, & coram selectissimis testibus qui authoritate pollerent, factam Paulo copiam fuisse ac libertatem, non modò agendæ causæ, quasi se reus defenderet, sed etiam promulgandi Euangelii. Prodit enim non aliter quam in doctoris persona vt Christi nomen illustret. Ita ex eius vinculis erupit Dei veritas, quæ libero & soluto cursu passim mox diffusa est: imò ad nos vsque manauit. Voce φαντασίας intelligit Lucas quod vulgò dicimus Apparentiam, atqui ad spirituales Christi nuptias alius cultus est afferendus.

26 *Vt facta examinatione.* Nescitur an Præses Paulum coràm absoluens hoc artificio pellicere eum velit, vt à prouocatione desistat. Credibile enim erat, facilè posse induci, vt deposito metu se totum permitteret æqui Iudicis cognitioni, præsertim si accederet amicum Agrippæ suffragium. Quocumque fecerit animo, se proprio ore iniquitatis damnat, quòd non dimiserit insontem, quem nunc ad Cæsarem mittere pudet, sine vlla criminis nota. Hoc quoque mirabili Dei prouidentia accidit, vt à Iudæis ipsis præiudicium fieret secundum Paulum. Astutè fortè Præses elicere tentat quid sentiant Rex & Primores vrbis Cæsareæ: vt si contingat Paulum absolui, in eos exoneret inuidiam. nolebat enim gratis infensos sibi habere Sacerdotes, à quibus bona pars vrbis Ierosolymæ pendebat. & illud optimum erat compendium scribendi ad Cæsarem, Agrippæ authoritatem interponere. Sed aliò respexit Dominus, cuius est euentus moderari præter spem hominum, vt discussis calumniarum nebulis, liberior esset sanæ doctrinæ assertio.

AGrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu, pro se dixit.

2 Super omnibus de quibus accusor à Iudæis, Rex Agrippa, existimo me beatum, qui causam dicturus sim apud te hodie,

3 Quum tu maximè sis gnarus earum, quæ apud Iudæos sunt & consuetudinum & quæstionum. Quapropter obsecro te vt patienter me audias.

4 Itaque vitam quidem meam quam egi ab adolescentiâ quæ ab initio fuit in gente mea Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi.

5 Qui prius nouerant me ab initio, si velint testimonium ferre, quod secundum exquisitissimam sectam nostræ religionis vixerim Pharisæus.

6 Et nunc ob spem repromissionis, quæ ad Patres nostros facta est à Deo, sto iudicio subiectus.

7 Ad quam duodecim tribus nostræ instanter nocte & die colentes Deum, sperant se peruenturas: de qua spe accusor, Rex Agrippa, à Iudæis.

8 Cur incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

2 Diximus quo consilio productus fuerit Paulus in consessum illum, vt scilicet ex Agrippæ & aliorum monitu scriberet Festus ad Cæsarem. Ideo nô simplici nec vsitata defensionis forma vtitur: sed ad docendum magis sermonem attemperat. Ponit quidem Lucas excusandi verbum: sed quod non malè quadrat, vbi redditur doctrinæ ratio. Porrò quia expertus erat Paulus, quicquid ex Lege & Prophetis sumptum foret, securè à Festo despici, se ad Regem conuertit, quem magis attêtum fore sperabat, vt qui alienus non erat à religione Iudaica. Et quia hactenus apud surdos verba profuderat: nunc se habere gratulatur qui propter peritiam & vsum rectè iudicet. Cæterùm, vt Agrippæ scientiam laudat, quòd legitimus sit earum rerum cognitor de quibus agitur: ita vicissim rogat vt patienter audire velit. minus enim excusabilis alioqui in eo neglectus foret ac fastidium. Quæstiones vocat doctrinæ capita quæ tractari solebant inter Scribas, apud quos subtilius excutiebatur religio. Consuetudinum verbo ritus intelligit, qui totius gentis communes erant. Summa est igitur, Regem Agrippam neque doctrinæ, neque ceremoniarum Legis ignarum esse. Illatio ista, Quapropter rogo vt patienter me audias, sicuti iam attigi, quò quisque magis in Scripturæ notitia profecit, eò magis attentum esse debere significat, vbi de religione quæritur. nam quod intelligimus, minus molestiæ nobis

bis affert. AEquū vero est de cultu Dei nos ita esse solicitos, ne audire grauemur, quæ ad eius definitionē spectāt: ac præsertim vbi iam principiis imbuti sumur: vt promptum nobis sit iudicium, si animos aduertere libeat.

4 *Vitam quidem meam.* Nondum ingreditur in statū causæ: sed quia falsò traductus fuerat, multísque criminibus oneratus, ne personæ odio Rex Agrippa causæ sit infensus, suam innocentiā prius asserit. Scimus enim vbi semel animos occupauit sinistra suspicio, sensus omnes quasi præclusos teneri, ne quid admittant. Ergo nebulas prauæ opinionis, quæ ex falsis rumoribus collectæ densatæque fuerāt, initiò Paulus abstergit, vt sibi audientiam apud puras & bene purgatas aures conciliet. Hinc perspicimus causæ necessitate Paulum fuisse compulsum, vt anteactam vitam laudaret. Cæterùm, non diu in ea parte moratur: sed statim ad resurrectionem mortuorum sibi transitum facit, dum se Pharisæum fuisse commemorat. Exactissimam verò sectam dici interpretor, non sanctioris vitæ respectu, sed quòd in ea resideret magis genuina doctrinæ synceritas, maiórque luceret eruditio. Gloriabantur enim se arcanam Scripturæ intelligentiam tenere. Et certè Sadducæi cùm se iactarent esse literales, obruta Scripturæ luce in fœdam crassámque inscitiam delapsi erant. Esseni vitæ austeritate contenti, doctrinæ studium nō magnopere curabant. Nec obstat quòd Christus Matth. 23. 13, in Pharisæos præcipuè, tanquam omnium deterrimos Scripturæ corruptores, inuehitur. Nam cùm sibi ex arcano & recondito sensu, ius interpretādæ Scripturæ vēdicarent: hinc illa mutandi nouandíque audacia, cui Dominus succēset. Sed Paulus commenta illa, quæ temerè fabricata tyrannico rigore vrgebant, non attingit. nam illi propositum erat, tantùm de resurrectione mortuorū loqui. Quāquam enim Legem in multis partibus adulterassent: æquum tamen erat, vt in tuenda sana fide, plùris esset eius sectæ authoritas, quàm aliarum quæ longius à natiua puritate desciuerant. Adde quòd de vulgari tantùm iudicio loquitur Paulus, quòd subtilioris scientiæ colorem spectabat.

6 *Ob spem repromissionis.* Nunc in causam descendit, quòd scilicet ob præcipuum totius fidei caput laboret. Etsi autem generaliter de resurrectione locutus videtur: colligere tamen licet ex contextu, ab altiore principio exorsum esse: & eas circunstantias complexum esse quæ propriè spectabant ad fidem Euangelii. Reum se factū esse à Iudæis cōqueritur, quòd spem promissionis ad Patres factæ assereret. Exordium ergo istud fuit, atque adeò defensionis cardo, fœdus quod Deus pepigerat cum Patribus, ad æternam salutem referri. Quare hæc disputationis summa fuit, quòd nulla esset Iudæorum religio, nisi ad cælos essent attenti, & proinde oculos in Christum nouæ vitæ authorem dirigerent. Gloriabantur se ex omnibus terræ populis solos a Domino electos. Atqui nulla erat adoptionis vtilitas, nisi Mediatore promisso freti, in hæreditatem regni Dei respicerent. Multò ergo plus concipere decet, quàm apertè exprimat Lucas. Et certè non aliò spectat eius narratio, nisi vt sciamus de quibus disseruerit Paulus. Quid autem & quibus verbis, subticet. Interea nostrum est ex breui summa colligere quæ ad disputationem hanc pertinent: quæ liberè & ingenuè coram Agrippa tractata fuit, vbi placidè agendi facultas dabatur.

7 *Ad quam duodecim tribus.* Expostulat apud Agrippam, quòd eo prolapsus sit Ecclesiæ status, vt oppugnent Sacerdotes communem spem omnium fidelium: acsi diceret, Quorsum suspirāt eorum vota, quicunque ex gente nostra solicitè Deum colunt, noctésque & dies impendunt ad pietatis officia, nisi vt tandem ad immortalem vitam perueniant? Atqui idē est totius doctrinæ meæ scopus: quia vbi redēptionis gratia proponitur, simul aperitur ianua regni cælorum. Et cùm prædico à mortuis excitatum salutis authorem, primitias beatæ immortalitatis offero in eius persona. Ita superior doctrinæ confirmatio ex Dei verbo sumpta fuit, cùm Patribus factam promissionem in medium adduceret. nunc secundo loco adiungit Ecclesiæ consensum. Atque hæc legitima est in asserendis fidei dogmatibus

ratio,vt præeat Dei authoritas :deinde accedat Ecclesiæ suffragatio.Quāquam simul prudenter habendus est veræ Ecclesiæ delectus : sicuti nos exemplo suo hic Paulus docet: quanuis enim sciret Ecclesiæ laruam contra se à Sacerdotibus obtendi: intrepidè tamen synceros, Dei cultores a sua parte stare affirmat, & illorum patrocinio contentus est. nā cùm duodecim tribus nominat non permiscet omnes qui secundum carnē ex Iacob erāt progeniti:sed eos tantùm intelligit, qui verum pietatis studium retinebant.neque enim consentaneum fuisset,promiscuè laudare gentem ipsā à timore Dei,qui non nisi in exiguo numero vigebat. In vtroque præposteri sunt Papistæ : quia & hominum suffragiis obruūt verbum Dei, & mixtam ex indoctis vel impuris hominibus colluuiem,catholicæ Ecclesiæ titulo sine colore vel pudore insigniūt.atqui vt cum vera Ecclesia nos sentire probemus à Prophetis & Apostolis incipere conuenit:deinde illis aggregandi sunt quorū nota & testata est pietas. Si à nobis dissidet Papa cum suo Clero,nō est quòd magnopere simus anxii. Probatur autem religionis verus affectus ab assiduitate & vehementia:quod illo maximè tempore raræ virtutis fuit dum misserrimè affligebantur Iudæi.

8 *Cur incredibile.* Non dubito quin & rationibus & Scripturæ testimoniis asseruerit quod de resurrectione & cælesti vita tradebat.Cæterùm,meritò ad Dei potētiam reuocat quos alloquitur, ne ex sensus sui modulo de illa iudicēt. Nihil enim ad persuadendum magis difficile,quàm futura corporum instauratio,vbi in nihilum redacta fuerint, ergo quia mysterium est longè altius humano ingenio, meminerint fideles hîc reputandum esse,quàm latè pateat immensa Dei virtus,non quid ipsi apprehendant:sicuti idem Paulus admonet, Phil.3.21.nam vbi corpus nostrum humile transfigurandum dixit corpori Christi glorioso, continuò pòst addit, Secundum efficaciam qua potest sibi subiicere omnia. Sed vt plurimum maligni in Deum & iniurii sunt homines, qui longius extendi nolunt eius brachium,quam pertingat ipsorum sensus: ita quantum in se est, operum eius magnitudinem,quæ cælum & terram exuperat, restringere cuperent ad suas angustias. contrà verò Paulus quid possit Deus expēdere nos iubet,vt supra mūdum erecti,ex omnipotentia illius, non imbecillo mentis nostræ captu, fidem resurrectionis concipere discamus.

9 Et ego quidem existimabam me aduersus nomen Iesu Nazareni multa repugnando facturum.

10 Quod & feci Ierosolymis,& multos Sanctorum ego carceribus inclusi,a principibus Sacerdotum potestate accepta: & cùm occiderentur,detuli sententiam.

11 Et per omnes Synagogas frequēter puniens eos,cōpellebam blasphemare & amplius insaniens in eos, persequebar etiam in exteras vsque ciuitates.

12 Quarum rerum studio cùm irem Damascum cum authoritate & permissu principum Sacerdotum:

13 Die medio, Rex, in via vidi è cælo supra splendorē Solis lumen me circunfulgens, & eos qui mecum faciebant iter.

14 Cùm autem omnes nos decidissemus in terrā,audiui vocem loquentem ad me, & dicentem Hebraica lingua, Saul,

Saul

Saul, quid me persequeris? Durum est tibi contra stimulos calcitrare.

15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris.*

16 *Sed exurge, & sta super pedes tuos. ad hoc enim apparui tibi, vt constituam te ministrum ac testem & eorum quæ vidisti & eorum in quibus apparebo tibi.*

17 *Eripiens te à populo & Gentibus, ad quas nunc te mitto.*

18 *Vt aperias oculos eorum, vt conuertantur à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, vt accipiant remissionem peccatorum, & sortem inter sanctificatos per fidem quæ est in me.*

9 *Et ego quidem.* Nisi plura dixisset Paulus quàm hactenus recensuit Lucas, abrupta esset oratio. vnde conficitur quod prius dixi, cùm mentionē fœderis Dei fecisset, de Christi officio & gratia disseruisse, vt res ferebat. Ideò autem conuersionis suæ historiam repetit, non tantùm vt leuitatis notam à se remoueat: sed vt diuinitus se vocatum testetur, adeóque cælesti mandato coactum. Nam quòd præter animi propositum repentè ex lupo in ouem conuersus est, tam violenta mutatio non parū valet ad conciliandam doctrinæ eius fidem. Ideò amplificat illum nocendi ardorem quo ferebatur aduersus Christi membra, & pertinaciam cui penitus addictus erat. Si à prima pueritia imbutus esset Christi fide, vel ab homine aliquo edoctus, sponte illam & sine repugnantia amplexus foret: illi quidem priuatim certa fuisset sua vocatio, sed apud alios minus illustris. Nunc verò cùm obstinato & inflexibili furore ardens, nō occasione aliqua adductus, nec persuasus ab homine mortali, nouam mentem induerit: manu Dei subactum fuisse apparet. Magnum ergo pondus habet ista antithesis, quòd se praua confidentia elatum fuisse commemorat, vt se putaret Christi fore victorem: qua docere voluit nihil minus quàm ex animi sui sensu, Christi se discipulum esse factum. Nomen Iesu Nazareni pro tota Euangelii professione hic accipitur, quam extinguere statuerat Paulus, hoc modo bellū aduersus Deū insciēter suscipiēs.

10 *Quod & feci Ierosolymis.* Ab ipsis factis probat quanto zeli impetu abreptus fuerit ad oppugnandum Christum, donec maior vis retraxit, vt cursum in oppositam partem flecteret. Porrò huius vehementiæ testes habebat suos aduersarios, vt certò constaret subitò fuisse mutatum. nec verò delatum illi fuisset hoc munus à Sacerdotibus, nisi strenuè in exercenda sæuitia se gessisset. ac valde animosum esse oportuit, qui eorum furori satisfaceret. Notandum verò, quòd fateri non erubuit Paulus quàm grauiter in Deum peccasset, modò id cederet in Christi gloriam. Probrosum illi certè erat, cæco zelo correptum, ad impias blasphemias cōpulisse, qui Deo seruire optabant: varias molestias exhibuisse bonis & simplicibus: sententiam tulisse de fundendo sanguine innoxio: denique cornua in cælum extulisse, donec prostratus fuit. sed existimationi suæ non parcit, quin libenter dedecus suum proferat, modò inde clarius patefiat Dei misericordia. Quare in eius sermone nulla potuit hærere sinistra suspicio, quum nullum sui respectum habens, vltrò sibi in crimen imputat ex quibus laudem &

plausum totius populi fuerat adeptus. Ideo & zelum suum, quem alii honore prosequebantur, insaniæ damnat. Vnde apparet quàm putida sit eorum ambitio, quos simpliciter fateri pudet, si quid per inscitiã & errorem peccarint. quanuis enim nõ prorsus excusent, extenuare tamen aut fucare ea conantur, in quibus suppliciter cum mœrore & lacrymis veniam precari ipsos decebat. Atqui Paulus, cùm retinere posset cordati hominis famam, maniacum se fuisse testatur. Id enim sibi vult participium quod vsurpat Lucas, quòd multos blasphemare compulit. Hinc agnoscimus fuisse in ipsis etiam credentium primitiis multas quisquilias, quum discipulos Christi professi, metu deinde fracti aut verberibus, non modò abnegauerint ipsum, sed etiam sacro eius nomini maledixerint. quanquam ipsa per se abnegatio, atrocem blasphemiam continet.

13 *Die medio Rex.* Huc spectat narratio, vt intelligat rex Agrippa non inane fuisse spectrum, nec talem fuisse ecstasim, quæ mentis sanitatem vel iudicium illi eriperet. Quanuis enim metu perculsus in terram ceciderit, distinctam tamen audit vocem: interrogat quisnam loquatur: responsum quod datur percipit: quæ signa sunt mentis cõpositæ. Hinc sequitur non temerè variasse, sed piè sanctéque paruisse cælesti oraculo, ne consultò rebellis Deo esse pergeret.

16 *Sed exurge & sta.* Prostrauit Christus Paulum vt eum humiliaret: nunc eum erigit, ac iubet bono esse animo. Ac nos etiam eius voce, in hunc finem quotidie deiicimur, vt erudiamur ad modestiam. sed quos deiecit, mox comiter subleuat. Et non vulgaris est ista consolatio, quum se illi apparuisse pronuntiat Christus, non vltorem, qui pœnam exigat de eius amentia, de verberibus iniustè & crudeliter inflictis, de sanguinariis sententiis, vel exhibita Sanctis molestia, de impia Euangelii oppugnatione: sed propitium Dominũ, qui eius opera vti velit, & quidem honorifico ministerio dignetur. Constituit enim ipsum testem eorum quæ vidit, & quæ postea visurus est. Hæc iam memorabilis erat visio, ex qua didicerat Christum in cælo regnare, nè amplius proteruè illum contemneret: sed agnosceret Dei Filium & promissum Redemptorem. alias postea reuelationes habuit, sicuti recitat secundæ Cor. cap. 12. 1.

17 *Eripiens te à populo.* Hìc armatur contra omnes metus, qui eum manebant: & simul præparatur ad crucis tolerantiam. quum tamen mox subiiciat venturum esse Paulum, vt cæcos illuminet, vt reconciliet Deo qui alienati ab ipso fuerant, ac perditis salutem restituat: mirum est, cur non etiam fore promittat, vt vicissim læti & fauentes eum excipiant, quicunque tam præclaris beneficiis fuerint affecti. Verùm hìc notatur mundi ingratitudo: quia vitæ æternæ ministris contrariam prorsus mercedẽ repẽdat: sicuti phrenetici medicos suos hostiliter impetunt. Et monetur Paulus quocunque venerit, magnã eorum partem quibus prodesse studebit, fore sibi infestam, vt exitium machinetur. Disertè autem exponit, se tã Gentibus quàm Iudæis destinatum esse testẽ, ne sibi vitio vertatur, quod vtrisque promiscuè commune fecit Euangelium. nam hinc tam virulentum odium in eum conceperant Iudæi, quòd Gentes sibi æquari indignè ferrent. Etsi autem zelo id facere simulabant, ne fœdus quod Deus pepigerat cum posteris Abrahæ, ad exteros trãslatum profanaretur: mera tamen eos agebat ambitio, quòd soli eminere, omnibus aliis in ordinẽ coactis, vellent. Cæterùm, in vnius hominis persona, ad officium animantur omnes pii Doctores, ne ipsos impediat hominum malitia, quominus Dei gratiam miseris quamlibet indignis offerre pergant.

18 *Vt aperias oculos eorum.* Videtur Paulus quod Dei proprium est sibi arrogãs, nimium se efferre. Scimus enim nonnisi à Spiritu sancto illuminari mentis oculos. Scimus Christum vnicum esse liberatorem, qui nos à Satanæ tyrannide eripit. Scimus vnum esse Deũ qui abolitis peccatis, in sortem Sanctorum nos cooptat. Sed hoc vsitatum est, vt Deus honorem sibi vni debitum ad ministros transferat, non vt quicquam

sibi

sibi deroget, sed vt commendet quam in ipsis exerit Spiritus sui efficaciam. neque enim ipsos ad opus mittit, vt mortua sint organa, vel quasi fabulæ actores: sed vt potenter operetur per ipsorum manum. Cæterùm, quòd efficax est eorum prædicatio, ab arcana eius virtute pendet, qui agit omnia in omnibus, & solus dat incrementum. Mittuntur ergo Doctores, non qui frustra verba in aërem spargāt, vel qui aures dūtaxat inani sonitu feriant: sed qui viuificam lucem cæcis afferant, reforment in Dei iustitiam hominum corda, & ratam faciant, quæ Christi morte parta est, salutis gratiam. Sed horum nihil præstant, nisi quatenus per ipsos Deus operatur, ne inutilis sit eorum labor: vt tota laus penes ipsum solum resideat, sicuti ab eo manat effectus. Et ideo notandum est, quoties Scriptura tam honorificè externum ministerium extollit, non esse separandum à Spiritu, qui ipsum non aliter quàm anima corpus viuificat. Nam aliis locis docet quàm nihil per se efficiat hominum industria: imò quàm nihil per se conferat. Ipsorum enim est plantare & rigare: incrementum verò dare, solius Dei, 1. Cor. 3.6.7. Cæterùm, quia plerisque obstat sua ignorātia & malignitas, ne fructum qualem decebat, ex Euangelio percipiant, notanda est hæc descriptio, quæ breuiter & luculentè incomparabilem illum thesaurum ante oculos explicat. Hic ergo scopus est Euangelii, vt liberati à cæcitate mentis, fiamus cælestis lucis participes: vt erepti à Satanæ dominio, conuertamur ad Deum: vt gratuita peccatorum remissione donati, sortem æternæ hæreditatis consequamur inter Sanctos. Huc defixos habere sensus oportet, quicunque in Euangelio ritè proficere cupiunt. quid enim nobis proderit assidua eius prædicatio, cuius verum vsum non tenebimus? Ac simul nobis describitur perfecta salutis nostræ ratio. Salutem se appetere omnes iactant: pauci autem attendunt quomodo eos seruare velit Deus. ergo locus hic qui modum scitè complectitur, instar clauis est ad referendam cælorum ianuam. Præterea sciendum est, his bonis quæ Christus per Euangelii sui fidem consequi nos testatur, naturaliter priuari totum genus humanum. Ita sequitur omnes esse cæcos, quia fide illuminantur: omnes Satanæ esse mancipia, quia per fidem asseruntur ex eius tyrannide. omnes Deo inimicos & æternæ morti obnoxios, quia fide remissionem peccatorum accipiunt. Ita nihil extra Christum & eius fidem nobis miserius. vnde etiam apparet, quàm nihil liberò arbitrio & humanis meritis fiat residuum. Quantum ad singulas partes spectat, illuminatio ad Dei notitiam refertur, quia tota nostra perspicacia mera est vanitas & densæ tenebræ, donec ipse nobis per veritatem suam affulgeat. Latius patet quod deinde sequitur, Conuerti à tenebris ad lucem. id enim fit quum renouamur spiritu mentis nostræ. Itaque, meo iudicio, hoc mēbrum & posterius inter se cohærent, Conuerti à potestate Satanæ ad Deum. diuersis enim loquendi formis exprimitur illa renouatio, quam fusius declarat Paulus Ephes. 2.10, & 4.23. Sequitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus gratis recōciliat, vt placatum nobis & propitium fore non dubitemus. Tandem complementum omnium ponitur vltimo loco, vitæ scilicet æternæ hæreditas. Perperam vno contextu quidam legunt, Inter sanctificatos per fidem: quia particula hæc ad totum complexum extenditur. ideo sensus est, fide nos venire in possessionem bonorū omnium quæ per Euangelium offeruntur. Fides autem propriè dirigitur in Christum: quia in ipso inclusæ sunt omnes salutis nostræ partes. nec eas alibi quàm in ipso quærere Euangelium iubet.

19 *Vnde, Rex Agrippa, nō fui inobediens cælesti visioni:*
20 *Sed his qui sunt Damasci primùm & Ierosolymis, & per omnem regionem Iudææ: deinde & Gentibus annuntiaui vt resipiscerēt & conuerterentur ad Deum, opera facientes*

digna pœnitentiæ.

21 Horum causa Iudæi me in templo comprehensum tentarunt interficere.

22 Auxilium igitur nactus à Deo, vsque in præsentem diem sto, testificans tum paruo tum magno, nihil aliud dicens quàm ea quæ Prophetæ prædixerant futura esse, & Moses,

23 An passurus fuerit Christus, an primus ex resurrectione mortuorum lumen annuntiaturus sit populo & Gentibus.

19 Nunc breuiter admonet quo cõsilio retulerit suæ conuersionis historiã: hoc est, vt testatum faceret Agrippæ & reliquis, Deum se habere authorem eorum omnium, quæ sacrilegii & apostasiæ Iudæi damnabant. Agrippam nominatim compellat, quia Festo & Romanis sciebat penitus ignotum esse quid sibi vellet cælestis visio. Iam in ipsa doctrinæ summa nihil esse apparet dissonum vel remotum à Lege & Prophetis. vnde etiam oraculo maior adstruitur fides, quo nihil docere iussus est Paulus, nisi Scripturæ consentaneum. Pœnitentiæ adiungitur conuersio ad Deum, non tanquam diuersum aliquid: sed vt sciamus quid sit resipiscere. sicuti etiam contrà, hominum corruptela & prauitas nihil aliud est quàm alienatio à Deo. Quia autem pœnitentia res est interior, & sita in cordis affectu, opera quæ illam testentur, secundo loco requirit Paulus, secundum illam Ioannis Baptistæ exhortationem, Mat. 3. 8, Proferte fructus dignos pœnitẽtia. Iam quum Euangelium Christi omnes ad pœnitẽtiam vocet, sequitur omnes naturaliter vitiosos esse & corruptos, opúsque habere mutatione. Docet similiter hic locus inscitè Euangelium peruertere, qui Christi gratiam à pœnitentia separant.

21 *Tentarunt interficere.* Hic de hostium suorum iniquitate conqueritur, vt inde pateat malam causam ipsos agere mala cõsciẽtia. nã si quid peccasset Paulus, iure ipsum persequi licebat. & illic potior futura erat eorũ conditio, quum gratia & authoritate longè plus pollerent. Testatur ergo rabies ad quã prosiliunt, ratione eos destitui. Quòd se Dei auxilio seruatum dicit Paulus, ad confirmationem doctrinæ suæ valet. vnde enim fit vt manũ illi porrigere dignetur ad opem ferendam, nisi quia ministrum suum agnoscit, & causam quam probat vult tueri? Adde, quòd Dei præsidio animari debuit, vt tanto constantius in officio pergeret. ingrati enim hominis fuisset, opem ferenti se subducere. Quo etiã exemplo docemur, quoties eripimur ex periculis, nõ ideo prorogari nobis vitam à Domino, quæ deinde per ignauiã marcescat: sed vt alacriter officio nostro fungentes, in eius gloriam mori singulis momentis parati simus, qui nos sibi reseruauit. Neque tamen oblitus erat Paulus quid Tribuno deberet. sed hîc commendat Dei auxilium, vt non aliter debuisse fieri ostẽdat, quàm vt reliquum vitæ cursum illi impẽderet, à quo liberatus fuerat: licet id contigisset hominis manu & opera.

Testificans tum paruo. Dictum est alibi plus esse testificari quàm docere: acsi solẽnis inter Deum & homines cõtestatio fieret, vt sua constet Euangelio maiestas. Dicit autẽ se magnis & paruis esse testem, vt sentiat rex Agrippa ad se quoque hoc pertinere: & quum minimis quibusque offertur salutis doctrina, minimè id obstare quominus etiam ad Regum altitudinem conscendat. Eodem enim complexu Christus homines vniuersos in sinum suum colligit, vt qui prius in stercore iacebant, erecti in tantum honorem, in gratuita eius bonitate glorientur: qui verò in alto honoris gradu locati sunt, sponte se humilient, nec grauentur ex contemptibili & infimo vulgo habere fratres, vt ipsi filii Dei fiant. Sic Rom. 1. 14, Stultis & sapientibus se debitorem esse cõmemorat, ne Romanis obstaculo sit sapientiæ suæ fiducia, quò minus se eius

doctrinæ

doctrinæ submittant. Hinc discamus nō esse in arbitrio Doctoris, auditores sibi deligere: nec minus facere Deo iniuriā, quàm iure suo fraudare homines, qui suam operam ad magnos restringunt, quos Deus paruis associat. Ad ætates hoc restringere, frigidum esset. Itaque non dubito exceptionem tolli inter claros & ignobiles, quia neque illorū præstantiam reueritus fuerit Paulus, neque horum paruitatem fastidierit, quominus promiscuè vtrisque fidum doctorem præstaret.

Nihil aliud dicens. Primò notatu dignum est, quòd Paulus vt idoneos & classicos producat doctrinæ suæ testes, non eos ex hominibus assumit, sed Mosem citat & Prophetas, quibus indubia authoritas data erat à Domino. Et certè hoc vnum solidè docēdi principium est, nihil proferre, nisi quod ex ore Dei prodiisse conuenit. Deinde notare operæpretium est, præcipua fuisse disputationis capita, quæ nunc attingit Lucas: Hoc fuisse proprium Christi munus, morte sua expiare peccata mundi, resurgendo iustitiam & vitam hominibus acquirere: fructum autem resurrectionis & mortis tam Iudæis quàm Gentibus esse communem. Atqui quum nullum in Lege mortis vel resurrectionis clarum & literale, vt vocant, testimonium extet: dubium non est quin doctrinam habuerint per manus traditam à Patribus, ex qua discerent referre ad Christum omnes figuras. Et Prophetæ qui de Christo apertius vaticinati sunt, sicuti non nisi ex fonte illo hauriebant: ita fidem fecerunt suo seculo, nihil se nouum vel alienum à Mose tradere. Iā verò aut suam apologiam non absoluit Paulus, aut illustriora testimonia collegit eorum omnium, in quibus professus fuerat Mosem & Prophetas fuisse sibi authores.

Primus ex resurrectione. Tempore quidē Mat. 27. 52, præcessit quorundam aliorum resurrectio. nēpe si recipimus sanctos quorū mentio fuit apud Euāgelistas, exiisse è sepulchris ante Christū: quod in raptum Enoch & Eliæ cōpetit, Gen. 5. 24, 2. Reg. 2. 11: sed primum hîc vocat, sicut alibi, 1. Cor. 15. 23, primitias resurgentiū. Itaque nomen hoc causam potius designat quàm temporis ordinē: quia Christus resurgens, mortis victor & vitæ Dominus emersit, vt perpetuò regnaret, suósque faceret cōsortes beatæ suæ immortalitatis. Lucis nomine cōprehenditur quicquid ad plenam felicitatem spectat, sicuti per tenebras, mortē & omne miseriæ genus Scriptura passim significat. Nec dubito quin Paulus ad Prophetarum dicta alluserit, Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, Es. 9. 2. Item, 60. 2. Ecce tenebræ operiēt terram, & caligo populos: super te autem videbitur Dominus, Item, Ibidem, 42. 16. 6, Ecce iis qui in tenebris sunt exorietur lumē. Item, 49. 6, Dedi te in lucem Gentium. Quòd autem lux vitæ è Iudæa latius diffundi ad Gentes debuerit, ex compluribus oraculis patet.

24 *Hæc autem quum pro se diceret, Festus magna vocè ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam conuertunt.*

25 *Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba eloquor.*

26 *Scit enim de his Rex, apud quem & liberè loquor. latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim hoc in angulo gestum est.*

27 *Credis Rex Agrippa, Prophetis? Scio quòd credis.*

28 *Agrippa autem ad Paulum ait, Breui persuades mihi, vt fiam Christianus.*

29 *Et Paulus ait, Optarim à Deo & modica in parte, &*

magna, non te modò, sed omnes etiam qui me audiunt, hodie esse tales, qualis ego sum, exceptis vinculis his.

30 *Et hæc eo locuto surrexit Rex ac Præses & Bernice, & qui assidebant eis.*

31 *Et quum secessissent, loquebantur inter se, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.*

32 *Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.*

24 *Festus magna voce.* Ostendit hæc Festi acclamatio quantũ apud reprobos proficiat Dei veritas: dum scilicet quantumuis probè testata & cõspicua, eorum tamen fastu calcatur. nam quæ ex Lege & Prophetis Paulus disseruerat, licet nihil haberent delirio affine, imò in optima ratione fundata essent, ille nihilominus insaniæ tribuit: non quòd aliquid videat absurdum, sed quia repudiat quæcunque non capit. Nihil stultius erat vel magis insulsum Gentium superstitionibus, vt summos Antistites meritò puderet sua mysteria proferre, quorum ineptiæ plusquam ridiculæ erant. Festus in Pauli sermone reconditam eruditionem agnoscit. interim tamen quia Euangelium incredulis opertum est, quorum mentes excæcauit Satan, 2. Corinth. 4. 3. 4, putat hominem esse fanaticum, qui perplexas ambages inuoluat. Ita quanuis ridere & palàm contẽnere nequeat, adeò tamen non mouetur, vt Paulũ habeat pro homine arreptitio & insanæ curiositatis. Hinc etiam fit vt animum aduertere non sustineat, ne se eadem implicet insania. Sicuti multi hodie à verbo Dei refugiunt, ne se demergant in labyrinthum: ac desipere nos putãt, qui disputationes de rebus arcanis mouendo, nobis & aliis molesti sumus. Quare hoc exemplo admoniti, petamus à Domino vt patefactæ nobis doctrinæ suæ luce, simul eius gustu nos imbuat, ne sua obscuritate nobis reddatur insipida, ac tandem in superbum fastidium in blasphemiam erumpat.

25 *Non insanio.* Non succenset Paulus, nec seuerius blasphemam Festi vocem exagitat: imò honorificè eum cõpellat. nã neque durior obiurgatio locum habebat, & venia danda erat hominis inscitiæ, quum minimè ex professo contra Deum insurgeret. Rationem etiam habebat personæ. quãuis enim honore indignus esset, præerat tamen cum imperio. neque tamen propterea cedit blasphemiæ, quin verbo Dei suam gloriam asserat. Vnde etiam perspicimus, posthabito sui respectu, tantùm de doctrina fuisse solicitum. non enim iactat suum acumen, non contendit, nec laborat pro sua prudentia: sed hac vna defensione contentus est, quòd nihil doceat nisi verum & sobrium. Veritas porrò imposturis & fallaciis quibuslibet opponitur: sobrietas friuolis speculationibus, vel spinosis argutiis, quæ tantùm contentionum sunt semina. Occurrit quidem Paulus Festi errori: sed hinc colligere licet quanam sit proba docendi ratio, quæ scilicet non modò pura est ab omnibus fallaciis, sed neque inebriat hominum mentes vanis quæstionibus, nec indulget stultæ curiositati, nec intemperantem plusquam par est sciendi pruritum fouet: sed moderata est ad solidam ædificationem.

26 *Scit enim de his Rex.* Conuertit se ad Agrippam in quo plus erat spei. Ac primùm quidem dicit notã illi esse rerum historiam: sed statim eum ad Legem & Prophetas reuocat. Neque enim multum proderat rem gestam tenere, nisi sciret quæ prædicta erant de Christo, in persona Iesu crucifixi impleta esse. Quòd verò de fide Agrippæ non dubitat Paulus, non tam facit eius laudandi causa, quã vt Scripturam eximat ab omni controuersia, ne in ipsis principiis subsistere cogatur. Sensus est igitur, Scripturam esse αὐτόπιστον, vt fas non sit homini Iudæo, eius authoritati vel minimum

minimum detrahere. Neque tamen illi blanditur Paulus. quanquam enim Scripturam non reuerebatur vt pio homine dignum erat: hoc tamen à pueritia rudimentum imbiberat, vt persuasus esset, nihil præter Dei oracula illic contineri. Quemadmodum vulgus hominum, etiamsi magnoperè verbum Dei non curet: in genere tamen & confusè verbum Dei esse agnoscit, vt saltem religio prohibeat vel reiicere vel despicere.

28 *Agrippa autem ad Paulum.* Hoc saltem profecit Apostolus, vt confessionem non voluntariam exprimeret Regi Agrippæ: sicuti annuere solent qui veritati amplius resistere nequeunt, vel saltem aliquod dare assensus signum. Significat quidem Agrippa non libenter fore se Christianū, imò fieri nolle: se tamen refragando esse imparem, sed quodammodo inuitum trahi. Vnde apparet quanta sit humani ingenii peruicacia, donec Spiritu Dei ad obsequium subigatur. Particulam ἐν ὀλίγῳ variè exponunt Interpretes. Valla putauit sic vertendum, Parum abest quin me Christianum facias. Erasmus reddidit, Modica ex parte. Simplicius vetus Interpres, In modico: quia saltem verbū verbo reddens, liberum Lectoribus iudiciū permisit. Et certè ad tempus commodè potest referri, ac si dixisset Agrippa, Statim, vel vno momento facies me Christianum. Si qui sexcipiat non quadrare Pauli responsum, facilis est solutio. nam quum ambigua esset locutio: quod de tempore dictum erat, scitè Paulus ad rem traxit. Quum ergo intelligeret Agrippa se fere Christianum esse factum exiguo tempore: subiecit Paulus se cupere vt tam ipse quàm comites à paruis initiis ad maiores progressus conscenderent. neque tamen displicet ἐν ὀλίγῳ tantundem valere ac propemodum. Hæc autem responsio testis est, quanto propagandæ Christi gloriæ zelo flagrauerit sanctum viri pectus, dum vincula sibi à Præside iniecta patienter sustinens, eum cupit exitialibus diaboli laqueis exceptum, & tam ipsum quàm alios eiusdem gratiæ consortes ac socios sibi adiungere, molesta interim & probrosa sorte contentus. Notandum quòd non simpliciter optat: sed à Deo, sicuti eius est nos ad Filium trahere: quia nisi intus docente eius Spiritu, semper frigebit exterior doctrina.

Exceptis vinculis. Certum est non tam dura vel tristia fuisse Paulo sua vincula in quibus sæpe gloriatur, Gal 6.17, & quæ honoris causa in medium profert, tanquam legationis suæ insigne: sed rationem eorum habet, quibus ndem precatur sine molestia & cruce. Nam qui nondum in Christum credebant, longè aberant ab eo affectu, vt pro Euangelio certare parati forent. Et certè pios omnes hac mãsuetudine præditos esse conuenit, vt crucem suam placidè ferant: alios autem cupiant commodè agere, & quantum in se est, leuare studeant omni molestia, quieti autē vel lætitiæ minimè inuideant. Hæc humanitas & moderatio ab eorum acerbitate longè remota est, qui mala sua aliis imprecando, solatium inde petunt.

31 *Loquebantur inter se.* Quòd absoluitur Paulus omnium sententia, in Euangelii non vulgare decus cessit. Et Festus reliquis assentiens, seipsum dãnat: vt qui sua iniquitate in eas angustias Paulum coniecerat, sub specie mutandi loci, eius vitam hostium insidiis prodendo. Tametsi autem videtur prouocatio sancto viro damnosa esse: quia tamen hoc vnicū illi à morte effugium fuerat, quietus manet, nec satagit vt se ab illo laqueo explicet: nō modò quia res iam non erat integra, sed quia in visione admonitus fuerat se Romam quoque diuinitus vocari, Suprà 23.11.

CAPVT XXVII.

OSTQVAM autem decretum est, vt nos nauigaremus in Italiam, tradiderunt & Paulum & quosdem alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.

2 Conscensa autem naue Adramyttina, nauigaturi iux ta loca Asiæ soluimus, prrseuerante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi.

3 Sequenti autem die appulimus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Et inde cùm soluissemus, subnauigauimus iuxta Cyprũ, propterea quòd essent venti contrarij,

5 Et pelagus quod est contra Ciliciam & Pamphyliam emensi, peruenimus Myram, quæ est Lyciæ:

6 Et ibi nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.

7 Et quum multis diebus tardè nauigaremus, vixque deuenissemus contra Cnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem:

8 Et vix præterlegentes eam, peruenimus in locum quendam, qui vocatur Pulchri portus, cui vicina ciuitas Lasæa.

1 Nauigatio Pauli à Luca nobis narratur hoc maxime consilio, vt sciamus Romam fuisse mirabiliter perductum Dei manu: & in ipso itinere multis modis illustrẽ apparuisse in eius dictis & factis Dei gloriã, quæ magis ac magis ei9 Apostolatum sanciret. Traditur quidẽ ducendus cum aliis vinctis: sed Dominus postea longè ipsum à sceleratis & maleficis discernit, quibuscum illi cõmunis erat vinculorum cõditio. Quinetiam paulò pòst videbimus vt eum Tribunus laxet, & quasi liberum habeat inter vinctos. Cohortem quam vocet Augustam Lucas, nescio, nisi forrè quæ ante Cæsarum monarchiam, Prætoria solebat vocari. Nominatim verò dicit Lucas in nauem Adramyttinam fuisse impositos: quia nauigaturi erant prope litus Asiaticum. est enim Adramyttium vrbs AEoliæ. Ex quo autem portu soluerint mihi incertum est: quia recta nauigatio non fuisset versus Sidonem, nisi multum fallant topographicæ tabulæ. probabilis est coniectura illuc fuisse delatos: vel quia nauis alibi nõ reperiebatur, vel quia ex illa regione sumendi erãt vincti illi quorũ facta est mentio.

Perseuerante nobiscum. Sic videtur Lucas vnius hominis laudare constantiam, vt alios perstringat. nam plures comites eum Ierosolymam secuti erãt, ex quibus nunc duos tantùm fuisse residuos videmus. Sed quia fieri potest vt alios impedierint iustæ causæ, vel etiã eorum officium recusauerit Paulus, nihil in vtranuis partẽ affirmo. nec verò absurdum est, vt peculiaris fuerit ratio cur hunc præ aliis laudaret Lucas, quũ tamen vnus esset ex pluribus. Certè hominem fuisse diuitem probabile est qui triennii sumptus ferre potuerit, relicta domo sua. Prius enim habuimus multos ex primariis familiis Thessalonicenses Christum amplexos esse, Suprà 17.11. Aristarchum verò & Secũdum, honoris causa Lucas recensuit venisse cũ Paulo in Asiam, Suprà 20.4. Hoc ergo quod certum est ac vtile cognitu tenere sufficiat, exemplum sanctæ patientiæ nobis proponi, quòd Aristarchus nullo tædio vel molestia fatigatur, quin sponte eandem cum Paulo fortunam subeat: & postquam affixus fuerat eius carceri per biennium, nunc mare traiiciat, vt ei quoque Romæ ministret, non absque

absque sinistra multorum exprobratione, præter rei domesticæ iacturam, tot sumptus incommoda.

3 *Permisit vt ad amicos.* In vrbe ampla & maritima, latebras Paulus nā cisci poterat. sed vinctus oraculo tenebatur, ne se Dei vocationi subtraheret. deinde quia tam humaniter cum eo egerat Centurio, vt amicis curandum permitteret, quem in nauis pædore relinquere poterat, nō debuit nec potuit sine turpi perfidia illius periculo vitæ suæ consulere. nec verò committendum vt cuiquam à quo benignè habiti simus nostra culpa humanitas sua sit fraudi. Tractum nauigationis quam refert Lucas, ex Geographis petant Lectores. hoc solùm admoneo, huc spectare quicquid dicitur, vt sciamus difficilem & tempestuosam fuisse nauigationem ex quo soluerunt ex portu Sidonio, donec prope Melitam ventum est. Deinde, longo tempore luctatos fuisse nautas cum aduersis ventis, donec sæuior procella inualuit, cuius exitus tandē fuit naufragium quod videbimus.

9 *Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam ieiunij quoque tempus præterijsset admonebat eos Paulus,*

10 *Dicens eis, Viri, video quòd cū iniuria multōque damno non solum oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum futura sit nauigatio,*

11 *Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm ijs quæ à Paulo dicebantur.*

12 *Et quum portus ineptus esset ad hybernandum, complures cœperunt consilium illinc soluendi, si quo modo possent peruenire Phœnicem, & illic hybernare. Is est portus Cretæ spectans ad Africum & ad Chorum,*

13 *Aspirante autem Austro, rati se propositi compotes, quum transgressi essent propius, præterlegebant Cretam.*

14 *Sed nō multò pòst coortus est contra ipsam ventus Typhonicus, qui vocatur Euroclydon.*

15 *Quúmque correpta esset nauis, nec posset obniti vento, data flatibus naue ferebamur.*

16 *In insulam autem quādam deuecti, quæ vocatur Clauda, vix potuimus obtinere scapham:*

17 *Qua sublata, adiutorijs vtebantur, subcingentes nauem: timentésque ne in Syrtim inciderent, demisso vase sic ferebantur.*

18 *Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequēti die iactum fecerunt.*

19 *Ac tertio die nostris manibus armamēta nauis proieci-*

mus.

20 *Porrò neque sole neque syderibus apparentibus ad cōplures dies, & tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.*

9 *Quum iam esset periculosa nauigatio.* Non modò intelligit ventos fuisse tunc contrarios, sed incommodum etiam anni tempus, quod clarius deinde exprimit, dicens Ieiunium præteriisse. hanc enim particulam exegeticè additam esse puto, ad notandum finē autumni. Nec refert quòd Centurioni & reliquis vectoribus ac nautis ignotū erat solenne illud ieiunii tēpus, quod notatur à Luca. nā ex more populi Iudaici partes anni designat. Porrò dubiū nō est quin autumnale esset ieiunium. quanquam eorum opinioni non assentior, qui vnum ex quatuor ieiuniis fuisse putant, quæ sibi instituerant Iudæi post Babylonicum exilium. Tertium enim quod erat septimi mensis, quum præ aliis celebre non foret, vtpote ob mortem Godoliæ & cladem reliqui populi indictum: non simpliciter posuisset Lucas, sed adiecta distinctionis nota. deinde nescio an post reditum mos ille retentus à populo fuerit. Magis probabile est festum expiationis intelligi, quo iubebat Dominus animas affligi per septem dies, Leuit. 16. 29. Initium verò fiebat à decimo die mensis septimi: cui nunc partim Septēber, partim October respondet. Quum ergo iam Octobrem ingressi essent, nō abs re dicitur periculosa tunc fuisse nauigatio. Quòd si ad inediam referas (vt faciunt quidam) non video quis sensus possit elici. erat enim adhuc in naui tritici copia, vt necessitate esurire non dubuerint. Cur autem voluntarii ieiunii tempus diceret esse impletum? Adhæc ex contextu postea patebit, ideo monitos fuisse à Paulo vt interquiescerent, quia hyems instabat, cuius asperitas mare claudere solet. Quanuis enim consideret Deum fore nauis rectorem, nolebat tamen temere festinando eum tentari.

11 *Centurio autem.* Non reprehenditur Centurio quòd gubernatorem & nauclerum potius audierit quàm Paulum. quid enim egisset? Nam vt Pauli consilio aliis in rebus plurimum deferret, sciebat tamen nauigandi artem non tenere. ergo quod prudentis & modesti est hominis, à peritis & exercitatis regi se patitur. Et ipsa necessitas huc eum propè cogebat: portus enim ad hybernandum erat incommodus. Nec verò suadebat gubernator, nauem in altum proiici: sed vt in vicinum portum se conferrent, qui propè in oculis erat. Ita breui molestia redimebatur hyemis transigendæ commoditas. Neque tamen hoc frustra refert Lucas: sed vt sciamus Paulum iam ab initio instructum fuisse præsentia Spiritus, vt melius videret quæ vtilia erant quàm magistri ipsi. Oraculóne edoctus, an occulta inspiratione cōsiliū hoc dederit, nescitur. Hoc quidē certū est, ad eius cōmendationem postea valuisse. Porrò quum dicat legisse Creticum litus, donec in diuersam partem rapti sunt, iure Beza noster Interpretum hallucinationem reprehendit in voce *ἀσσον*, dum ex aduerbio fecerunt vrbis nomen.

15 *Quum correpta esset nauis.* Hic Lucas accidisse narrat, quod solet in extremo discrimine, vt se ventis ferendos permitterent. Quum prius aliquatenus progressi sibi ex animi voto succedere putarent nautæ, non dubium est quin Pauli monitionem deriserint: vt mos est temerariis hominibus, quoties arridet fortuna, insolescere. Nunc deprehensi, nimis seram audaciæ suæ pœnam luunt: imò prope insulam appulsi, non minus sibi metuunt ab impactione, quàm prius à subuersione nauis. Et diligenter ea omnia persequitur Lucas, ex quibus colligere liceat, adeò atrocem & sæuā fuisse procellā, ac pertinaciter durasse, vt subinde nouæ mortes instarēt. Simul etiā declarat strenuè vsos fuisse omnibus remediis, quæ naufragio mederi possēt, nec mercibus vel armamentis pepercisse: vnde agnoscimus viuo periculi sensu coactos fuisse ad

extrema

extrema. Et Lucas subiicit, tandem omnibus tentatis, ipsos de sua salute desperasse. Et certè caligo cæli, cuiusdam sepulchri instar erat. nec dubiũ est quin Dominus hoc modo liberationis gratiam, quæ paulò pòst sequuta est, magis commendare ac notabilem reddere voluerit. Interea seruum suum cum aliis laborare passus est, donec se putaret morti addictum. Non enim antè illi per Angelum apparuit, quam videri posset de eius vita actum esse. quare non modò iactatum inter procellas fuit eius corpus: sed anima quoque duris & violentis tentationibus fuit concussa. Euentus tamen ipse ostendit, fide substitisse ne labasceret. Lucas quidem non refert eius preces: sed quia postea ipse recitat Angelum Dei cui seruiebat, sibi fuisse visum, probabile est dum alii cælo & terræ maledicebãt, suas preces sursum direxisse: & ita quietum fuisse, & composito animo expectasse quid Deo placeret. Quod autem dicit ablatam fuisse spem salutis, non debet referri ad eius sensum, sed tantum ad humana media: acsi dixisset, ita res fuisse confusas, vt humanitus nulla salus restaret.

21 *Quum autem multa fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum dixit, Oportebat quidem, o viri, mihi obtemperando non soluere à Creta, nec accersere nobis iniuriam hãc & iacturam.*

22 *Et nunc hortor vt bono animo sitis. Iactura enim animæ nulla erit ex vobis, sed tantùm nauis.*

23 *Adstitit enim mihi hac nocte Angelus* Dei *cuius sum ego, quem & colo,*

24 *Dicens, ne timeas* Paule, *Cæsari te oportet sisti. Et ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.*

25 *Propter quod bono animo estote viri (Credo enim* Deo *quòd sic erit quemadmodum dictum est mihi.*

26 *In insulam autem quandam oportet nos incidere.*

27 *Sed postquam quarta decima nox superuenit: nauigantibus nobis in Adria, circa medium noctis suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.*

28 *Qui & demissa bolide repererunt passus viginti. ac pusillum inde digressi, rursum demissa bolide repererunt passus quindecim.*

29 *Timentésque ne in aspera loca inciderent, de puppi iactis anchoris quatuor, optabant diem oriri.*

30 *Nautis verò quærentibus fugere è naui, quum demisissent scapham in mare, sub prætextu velut è prora anchoras extensuri,*

31 *Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*

32 *Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.*

21 *Quum multa fuisset inedia.* Quanquam diserte non exprimit Lucas quomodo se nautæ & milites gesserint, Paulum tamen satis clarè ab illis discernit, narrans in medio eorum stetisse, vt collapsos eorum animos erigeret. neque enim ad hortandum idoneus est, nisi qui ipse est constantiæ & fortitudinis exemplum. Porrò hanc exhortationem distulit Paulus, donec omnes ferè exanimes iacerent. Ex vulgari infidelium more coniicere promptum est inter principia sine modo & temperamento fuisse tumultuatos. Inter clamores illos & strepitus, nunquam moderata vox audita fuisset. nunc postquam satagendo & eiulando fessi, attonitis similes resident, eos alloquitur Paulus. Ergo velut semimortuos languere oportuit, donec paulisper sedati essent placidè, & cum silentio audirent probè monētem. Videtur tamen intempestiuè facere Paulus, dum eis stultitiam exprobrat, quia saluis rebus obtemperare suo consilio noluerint, quem sciebant rei nauticæ imperitum, vt ipse quoque sibi conscius erat propriæ inscitiæ. Atqui si reputamus quàm ægre flectantur homines & formentur ad sanam mentem, apprimè vtilis fuit hæc castigatio. Nulla erat Pauli authoritas quæ illos moueret, nisi hoc testatum illis foret, infeliciter illis cessisse, quòd cum prius neglexerant. Crudelis quidem est obiurgatio quæ nihil affert solatii. verùm si addito remedio condiatur, iam ipsa est pars medicinæ. Sic Paulus, postquam attentos reddidit vectores, & ab ipso euentu docuit habendam sibi esse fidem, ad bonum animum hortatur, & salutem promittit. Hoc verò fiduciæ non vulgaris signum est, quum dicit oportuisse sibi obtemperari. Itaque his verbis testatur nihil se temere attulisse in medium: sed quod diuinitus præscriptum erat, illis mandasse. Nam etsi nulla tunc specialis reuelatio ei data legitur: sibi tamen arcanæ Spiritus gubernationis conscius erat: vt intrepidè monitoris partes suscipere posset, qui præeuntem habebat Dei Spiritum. Vnde melius patet quod nuper attigi, Paulum ita præfando expergefacere vectores, vt attentius audiant quod dicturus est. Alioqui ridiculum fuisset, hominem naufragum eiusdem calamitatis sociis salutem promittere.

23 *Adstitit enim mihi.* Ne temeritatis argui possit, quòd tam secure omnibus salutem promittat, Deum testem ac authorem adducit. Nec verò dubiū est, quin certa illi constiterit visionis fides, vt à Satanæ præstigiis nihil metueret. Quia enim sub reuelationum specie sæpe hominibus illudit ille mendacii pater, nunquam seruis suis apparuit Deus vel per se vel per Angelos, quin illustribus notis omnem dubitationis scrupulum eximeret: deinde Spiritu discretionis eos instrueret, ne qui fallaciis esset locus. Cæterum, diserte Paulus nomen Dei sui celebrat apud homines profanos: non modò vt discant in Iudæa coli verum Deum, sed etiam agnoscant eius cultorem Paulum ipsum esse. Sciebant omnes cur coniectus esset in vincula. nunc quum è cælo ad eum Angeli descendant, colligere promptum est, diuinitus probari ipsius causam. Subest igitur in his verbis Euangelii commendatio. Interea videmus vt Paulus vinculis triumphet, dum tot hominibus minister est salutis, & Dei interpres.

24 *Ne timeas Paule.* Sedulò huc incumbit, vt vni Deo gloriam liberationis asserat: ne falsò eam superstitiosi ad sua idola transferant. & hoc modo ad rectam fidem eos inuitat. Verùm hinc patet quāta sit hominum prauitas, quòd aures claudunt sanis & salubribus consiliis, & statim Dei gratiâ, quamuis familiariter illis innotuerit, obliuiscuntur. imò quod deterius est, præsentem & sibi ante oculos positam non vident nec sentiunt. Vtcunque autem maior pars ingrata fuerit: non tamen sine fructu patefactum fuit hoc oraculum: imò hoc ipsum profuit, reddi inexcusabiles qui sibi in fallaciis nimis indulgebant. Quod autem dictum fuit, oportere sisti Cæsari, huc spectabat, vt pios magis confirmaret eius confessio, vbi admoniti

admoniti essent prodire à Deo testem asserẽdæ Euangelii doctrinæ certò destinatum, & in hunc vsum seruari.

Donauit tibi omnes animas. Videtur innuere Lucas, Paulũ non modo pro se, sed pro aliis quoque orasse, vt omnes Deus è naufragio eriperet. Et certè probabile est, quum discrimen commune cerneret, non ita fuisse distentum vitæ suæ cura, vt alios negligeret, vtpote quos cernebat eodem discrimine implicitos. Potest tamen fieri vt Dominus spõte eius preces anteuerterit. Nec verò nouũ est eius benedictionẽ ad indignos extẽdi, qui aliquo societatis nexu fidelibus coniuncti sunt. Ita Sodomæ peperciset, si reperti illic fuissent decem probi homines. Gene. 18. 32. Hîc quæritur quatenus impiis prosit Sanctorum integritas. Primùm tollenda est Papistarũ superstitio, qui dum audiũt in gratiam piorum malis benefieri, illos sõniant mediatores, qui meritis suis mundo salutem impetrent In eo autem bis stulti sunt & præposteri, quod hæc viuorum elogia trahunt ad mortuos, nec aliter quàm eorum intuitu Deum sibi fore sperant propitium: ideóque patronos sibi ascifcunt. Omitto quod Sanctornm merita extollendo gratuitam Dei bonitatem obscurant. Iã vt propositam quæstionem soluamus, sic breuiter habendum est: Quum malis permixti sunt boni, vtrisque promiscuè accidere res aduersas & prosperas: fieri tamen interdum, vt Dominus suis parcendo, impios ad tempus cum ipsis sustineat. deinde plures esse causas, cur in gratiam fidelium, malis & reprobis benefaciat. Domum Putifaris benedixit in gratiam Ioseph, Gen. 39. 5, vt illius animum ad præstandam huic sancto viro humanitatem flecteret. Suum erga Paulum fauorem, multos homines seruando incolumes, testatus est, vt eius pietati testimonium redderet. vt inde elucesceret Euangelii maiestas, Cæterùm, tenere conuenit, quæcunque Deus impiis beneficia largitur, tandem illis cedere in exitium: sicuti rursũ fidelibus vtiles sũt pœnæ, quas communiter cum reprobis sustinent. Interea singulare hoc diuini erga nos amoris pignus est, quod à nobis quàsdam beneficentiæ suæ guttas defluere ad alios facit.

25 *Credo enim Deo.* Iterum inculcat Paulus vnde sibi tanta confidentia, vt intrepidè inter innumeros maris gurgites ad portum affirmet omnes venturos: quia scilicet ita promisit Deus. quibus verbis exprimitur fidei natura, dum statuitur mutua inter ipsam & Dei verbum relatio, vt contra tentationum insultus animos sustentet. Cæterùm non solùm vectores suo exemplo ad credendum hortatur: sed quasi sponsoris partes suscipit, vt fidem oraculo conciliet. Quod mox subiicitur de insula, posterius signum est: vnde post rei exitum clarius pateat, non fuisse hanc incertam nauigationem. alias vectorum nihil intererat enatandi modum scire. Videmus ergo vt Deus quam pollicitus est salutem insigniat, ne fortuita videri posit. Simul tamen notandum est, Deum illos tenere suspensos: partim vt fidem serui sui exerceat, partim vt omnes agnoscant Paulum à Spiritu sancto didicisse quod humano sensu nondum comprehendi poterat. In ipso tamen contextu docet Lucas, ne sic quidem fuisse creditum eius verbis. Quòd enim putabant nautæ sibi apparere aliquam regionem mediterraneam, minimè consentaneum erat cum promissione de appulsu in insulam. Videmus ergo vt vix tandem experiẽtia coacti, senserint verum dixisse.

30 *Nautis vero quærentibus.* Iam hac quoque in parte enituit in Paulo Spiritus sancti gratia, quòd prudenter admonuit retrahendos esse à fuga nautas. Cur non enim Centurio potius, vel alius quispiam è turba fraudem olfacit, nisi vt Paulus ad extremum vsque liberationis sit minister? Sed mirum est quòd reliquos vectores saluos posse fieri negat, nisi retentis nautis. quasi verò Dei promissionem exinanire penes ipsos fuerit. Respondeo, Paulum hîc de potentia Dei præcisè non disputare, vt eam à voluntate & mediis sciungat. & certè non ideo fidelibus virtutem suam Deus commendat, vt cõtemptis mediis torpori & socordiæ indulgeant, vel temere se proiiciant vbi certa est cauendi ratio. Deus Ezechiæ polli-

citus erat obsessæ vrbis liberationem Esa.37.6.35, si portas aperuisset hostibus: ánnon Iesaias statim clamasset, Tu & te & vrbem perdis? Neque tamen propterea sequitur, mediis vel adminiculis alligatam esse Dei manum: sed quū Deus hunc vt illum agendi modum ordinat, hominum sensus continet, ne præscriptas sibi metas transiliant.

33 *Et quum dies inciperet apparere, hortabatur Paulus omnes sumere cibum, dicens, Dies hic decimusquartus est quòd expectantes ieiuni permanetis, nihil accipientes.*

34 *Propter quod hortor vos, vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram pertinet: quia nullius vestrum capillus de capite cadet.*

35 *Et quum hæc dixisset, sumpto pane gratias egit Deo in conspectu omnium. & quum fregisset cœpit edere.*

36 *Porrò animis iam recreati omnes, sumpserunt & ipsi cibum.*

37 *Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuagintasex.*

38 *Et satiati cibo, alleuabant nauem, eijcientes triticum in mare,*

39 *Quum autem dies esset, terram non agnoscebant: sinum vero quendam animaduerterunt habentem litus, in quod cogitabant eijcere nauem.*

40 E*t quum anchoras sustulissent, committebant se mari. simul laxatis iuncturis gubernaculorum, & sublato artemone ad auræ flatum tendebant ad litus.*

41 *Quum verò incidissent in locum bimarem, impegerunt nauem. ac prora quidem infixa manebat immobilis: puppis vero soluebatur à vi vndarum.*

42 P*orro militum consilium erat, vt vinctos occiderent, ne quis postquam enatasset, aufugeret.*

43 *At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos à consilio iussitque vt qui possent natare abijcerent se primos, & in terram euaderent,*

44 *Cæterique partim in tabulis, partim in reliquijs nauis: & sic factum est, vt omnes incolumes euaderent in terram.*

33 Et *quum dies inciperet.* Quicquid coniiciant nautæ, non vacillat Pauli fides: sed constanter in promissionem sibi datam recumbit. neque enim tantùm hortatur ad sumendum cibum, vt ille in vltima desperatione sic locutus fertur, Prandete milites, nam apud inferos cœnabimus: sed in vaticino suo

suo persistens, bono esse animo iubet. In eo se prodit vis fidei, dum ad patientiã nos armat, & contrarios insultus, quibus eam quatefacere molitur Satan, intrepidè excipit ac propulsat. Sed quod dicit per dies quatuordecim ieiunos mãsisse, absurdum videri posset. Reperietur vnusquispiam, qui inediam diutius ferat: sed de tanta multitudine vix credibile est. Responsio facilis est, Ieiuniũ impropriè vocari, insolitam cibi abstinentiam: quia iusto conuiuio nunquam refecti fuerant per totum illud tempus: vt qui mœrore anguntur, ferè ad cibum nauseant. Quia autem fastidii causa erat desperatio, iterũ affirmat victuros, modò animos colligant. Fidum enim Verbi ministrum oportet non promissiones modò in medium afferre: sed consilium simul addere, vt homines Deum vocãtem sequantur: non autem ignaui & hebetes sedeant. Porrò, sensus verborum est, Deus vos seruare decreuit: hæc fiducia vos animare debet ac reddere alacres, ne ipsi vobis desitis.

35 *Sumpto pane.* Quò melius eos suo exemplo erigat, panẽ sumit, ac vescitur. Gratias egisse Lucas refert, non tantùm ex quotidiano more, sed quia ad fiduciæ testimonium non parum id valebat. Dubium quidem nõ est quin Paulus diligenter præstiterit in sumendo cibo quod aliis præcipit: sed nunc non tantùm gratitudinem suam testatur, nec tantùm petit vt cibum quem sumpturus est, Deus sanctificet: verùm intrepidus Deum vitæ authorem inuocat, vt miseri illi quos mœror constrictos tenebat, aliquid bonæ spei conciperent. Et hoc saltem profecit, vt receptis animis cibũ sumpserint, quibus curãdæ vitæ obliuionem induxerat metus.

37 *Vniuersæ animæ.* Primùm ideò refertur hominum numerus, quò certius constet neminem in turba periisse. non enim recenset Lucas quot homines ad litus enatarint, sed quot tunc fuerint in naui. Deinde, vt illustrius reddatur miraculum. humanitus enim accidere vix potuit, vt ducenti septuaginta sex ex naufragio in terram euaderent ad vnũ omnes. nam præter nautas, paucos nãdi peritos fuisse probabile est. Tametsi autem sumpto cibo paululũ refectæ erant vires: diuturno tamẽ tædio & mœrore sic confecti erant, vt mirum fuerit mouendis brachiis agiles fuisse. Iam verò reputandum est quantopere sint tumultuati: quum vix contingat viginti aut triginta homines sic natare in periculo, quin alii alios collidãt vel obruãt. Manum ergo suam palàm exeruit Deus, quum sine exceptione numerati sunt omnes in litore, qui se in mare proiecerant.

38 *Satiati cibo.* Hæc circunstantia ostendit commotos demum fuisse Pauli sermone. Nondum illuxerat, vt scire possent essétne vicinus aliquis portus. Quod tamen reliquum est tritici proiiciunt in mare, alleuandæ nauis causa. Hoc non erãt facturi, nisi plus apud eos quàm antea valuisset Pauli authoritas. Verùm vt instabiles sunt increduli omnes, facilè mox euanuit ex eorum animis illa persuasio.

41 *Impegerunt nauem.* Tunc verò & Paulum lusisse Deus videri potuit, & ipse nugando, socios naufragii vana spe lactasse. sed Deus prosperiore successu errorem mox discussit. Ita scilicet vbi fracta & soluta est nauis, frangi & liquescere oportuit omnium animos, vt desperatio miraculi gloriam augeret. Sic enim opera sua moderari solet Deus, vt multis se obstaculis ingerentibus, speciem difficultatis nobis præbeat. Hoc modo sensus nostros ad maiorem intentionem acuit, vt tandem discamus, quanuis toto mundo luctante, minimè impediri, quominus victor emergat. Hæc ratio est cur maluerit Paulum & alios fracta naui naufragos trahere, quàm nauem integram perducere ad litus.

42 *Porrò militum.* Nimis sæua ingratitudo fuit, quum vitam bis aut ter Paulo deberent milites, eum occidere cogitant, in cuius gratiam æquum fuisset aliis parcere. Allata illis per ipsum fuerat salus, non secus ac per Angelum Dei: salutare ex ore eius consilium audierant: exanimes eodem die recreauerat. nunc crudeliter perdere non dubitant, à quo toties & tot modis fuerant liberati. Quare si contingat iniquam nobis mercedem referri pro benefactis, non est cur nos turbare debeat homi-

num ingratitudo, quæ plusquã vulgaris est morbus. Cæterùm, nõ modò in Paulũ vitæ suæ ministrũ ingrati sunt, sed fœda simul incredulitas & diuinæ gratiæ obliuio se prodit. Nuper amplexi erant oraculum illud, Donatas esse Paulo animas: nunc vbi illo extincto salui esse volunt, quid aliud quàm Deo resistere conantur, vt præter eius voluntatem à morte ipsi se eripiant? Ergo gratia quã coacti gustauerant in summa desperatione, iã illis effluxit: nec amplius quicquam sapit, ex quo vicinus portus apparet. Nos verò admirabile Dei consilium tam in seruando Paulo, quàm in promissione sua implenda expendere conuenit: dum eos ipsos adducit in terram, per quos non stetit quominus irrita esset eius promissio. Ita plerumque certare solet eius bonitas cum hominũ malitia. Sic tamẽ impiis est misericors, vt eorum pœnam in idoneum tempus differens, à reatu minimè eos eximat: imò pœnæ grauitate tantam compensat tolerantiæ suæ moram.

CAPVT XXVIII.

T cùm euasissent, tunc cognouerunt quod Melite insula vocaretur.

2 Barbari verò præstabant non vulgarẽ humanitatem nobis. accensa enim pyra recipiebant nos omnes propter imbrem qui imminebat, & propter frigus.

3 Cùm verò congregasset Paulus sarmentorum multitudinem, & imposuisset in ignem, vipera è calore prorepens inuasit manum eius.

4 Vt verò viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, inter sese dicebant, Omnino homicida est homo hic: quem seruatum è mari, vltio non sinit viuere.

5 Et ille quidem excussa vipera in ignem, mali nihil passus est.

6 At illi existimabant futurum vt incenderetur ac cõcideret repentè mortuus. Diu autem illis expectantibus, & intuẽtibus nihil mali illi accidere, mutata mente dicebant illum esse Deum.

1 Initio capitis triste illud spectaculum describitur, quum tot homines madidi, spumis etiam marinis lutóque fœdati, frigore etiam rigidi, ægrè ad litus reptarunt. perinde enim id erat, ac si è mari eiecti forẽt ad diuersum mortis genus. Narrat deinde Lucas humaniter a Barbaris fuisse exceptos, accensam fuisse pyram vt vestes siccarent, ac membra frigore languida fouerent. tãdem ab imbre fuisse protectos. Itaque hæc officia laudando, suam gratitudinẽ ostendit Paulus: & meritò celebratur tanta erga ignotos liberalitas, cuius rara extant in mundo exempla. Quanquã autem barbaris etiam gentibus in tali necessitate aliquem misericordiæ affectum extorquet communis natura: dubium tamen non est quin Melitensium animos ad clementiam Deus flexerit,

vt firma ratáque foret sua promißio, quæ mutila videri poterat, si cui exitiale fuisset naufragium.

3 *Vipera è calore.* Iã euentus probauerat verum & indubium Dei Prophetam esse Paulum. nunc Deus vt eum in terra sicut nuper in mari nobilitet, superiora oracula nouo miraculo obsignat. atque ita eius Apostolatum apud Melitenses sancit. Quanuis autem non multi inde profecerint: resplenduit tamen, etiam apud incredulos, Euangelii maiestas. apud vectores etiam, oraculorum quæ non satis reueriti fuerant, hæc magna fuit confirmatio. Nec verò casu erupit ex sarmentis vipera: sed Dominus, quòd in Euangelii sui gloriam fore videbat, eam ad mordendum Paulum arcano suo consilio direxit.

4 *Vt viderunt barbari.* Paßim receptum omnibus seculis iudicium istud fuit, Qui grauius aliquid paterentur, atroci aliquo crimine esse implicitos. Nec verò de nihilo concepta fuit hæc persuasio: quin potius à recto pietatis sensu fluxit. Deus enim vt mundum inexcusabilem redderet, hoc omnium animis voluit esse infixum, ærumnas & res aduersas, præcipuè verò insignes clades, iræ suæ, & iustæ in peccata vltionis esse documenta. Itaque quoties occurrit memorabilis aliqua calamitas, simul in mentem venit, grauiter offensum esse Deum, qui tam seuerè & duriter iudicium exerceat. Nec verò vnquam impietas eousque inualuit, quin hoc principium omnes retinerent: Deum, vt se mundi Iudicem ostenderet, notabiles pœnas sceleratis infligere. Sed hic quoque error ferè sẽper grassatus est, quòd sine exceptione, sceleris damnarunt omnes quos durius videbant tractari. Deus verò, etsi hominum peccata rebus aduersis semper castigat: non tamẽ æqualiter quas quisque meritus est pœnas, in præsenti vita exigit. & interdum piorum afflictiones non tam pœnæ sunt quàm probationes fidei, & patientiæ exercitia. ideo falluntur qui sibi vniuersalem regulam constituunt, vt ex rebus prosperis vel aduersis vnumquemque æstiment. Hic status fuit disceptationis inter Iob & eius amicos, Iob 4. cap. vers. 7, quum illi reprobum & Deo exosum hominem esse contenderent, quẽ Deus affligeret: ille verò cõtrà exciperet, Pios interdũ cruce humiliari. Quare ne in hac parte hallucinemur, duo nobis sunt cauenda. Prius est, ne ex solo euentu, de hominibus ignotis cæcum & præceps feramus iudicium. nam quia promiscuè bonos & malos affligit Deus: imò sæpe reprobis parcens, grauius suos flagellat: vt rite iudicemus, aliunde quàm à pœnis incipere conuenit: nempe vt de vita & factis quæramus. Si quis adulter, vel blasphemus, vel periurus, vel latro, si quis in libidines proiectus, si quis fraudator, si sanguinarius plectitur: Deus quasi digito suum iudicium nobis demonstrat. Si nullum nobis scelus apparet, nihil melius est quàm iudicium de pœna suspendere. Altera cautio est, vt finem expectemus. neque enim simulátque percutere cœperit Deus, manifestum nobis est eius consilium: quin potius dissimilis exitus tandem declarat, longè distare coram Deo qui pœnarum similitudine videntur in hominum oculis coniuncti. Si quis obiiciat, non frustra in Lege toties repeti, miserias omnes priuatas & publicas Dei esse flagella: fateor quidem id esse verum: sed tamen obstare nego, quin parcat Deus ad tempus quibus velit, quanuis omnium sint deterrimi: alios autem quorum mediocris est culpa, grauius puniat. Nostrũ interea est, quod ἐπὶ τὸ πολὺ contingit, non facere perpetuum. Videmus nunc in quo decepti fuerint Melitenses: nempe quòd nulla vitæ habita quæstione, Paulum iudicant esse nefarium hominem, tantùm propter viperæ morsum. deinde, quòd fine non expectato, sententiam præcipitant. Interea notandum est execranda monstra esse, qui diuini iudicii sensum ex cordibus suis euellere conantur, qui nobis omnibus naturaliter insitus est, & barbaris etiam ferisque hominibus insidet. Quòd cædis potius quã alterius cuiuspiam sceleris reum faciunt Paulum, hanc rationem sequuntur, quòd homicidium maximè semper detestabile fuerit.

Vltio non sinit viuere. Impium esse colligunt, quia emersum ex mari vltio persequitur. Fingebant autem vi-

tricem deam Iouis solio assidere, cui nomen vulgò impositum fuit Δίκη. crasse id quidem, vt homines puræ religionis ignari: non tamen sine tolerabili significatione, acsi pinxissent Deum mundi Iudicem. Cæterùm hac voce discernitur ira numinis à fortuna. atque ita asseritur iudicium Dei contra cæcos omnes casus. Intelligunt enim Melitenses conspicuum cælestis vindictæ signum esse, quòd Paulus iam seruatus, tamen saluus esse non potest.

5 *Excussa vipera.* Excussio viperæ signum est compositi animi. Scimus enim quantoperè hominem perturbet ac debilitet metus: neque tamen omni metu vacuum fuisse Paulum intelligas. Non enim fides nos reddit stupidos, quemadmodum phanatici in vmbra & extra teli iactum imaginãtur. Sed quanquam fides sensum malorum non adimit, ipsum tamen temperat, ne consternatio longius abripiat piorum animos quàm par sit: vt fiduciam semper retineant. Sic Paulus quum viperam intelligeret noxiam esse bestiam, promissione tamen sibi data fretus, pestiferum morsum vsque ad perturbationem non timuit. & quia etiam ad mortem si opus fuisset accinctus erat.

6 *Mutata mente dicebant.* Hæc tam admirabilis & insperata conuersio Melitenses seriò tangere debuit, vt Dei misericordiæ gloriam darent, sicuti prius vindictæ. Verùm vt perperam semper ad extrema rapitur humana ratio, repentè Paulum ex scelerato homicida deum faciunt. atqui si alterutrum valere necesse fuit, satius erat homicidam haberi quàm deum. Et certè non solùm vnius sceleris damnari magis optasset Paulus, sed etiam omni infamiæ genere obrui, adeóque demergi vsque ad inferos, quàm Dei gloriam ad se trahere: idque satis notum erat omnibus qui ipsum inter medias procellas concionantem audierant. Fieri tamen potest vt postea edocti, agnouerint Deum miraculi authorem. Porrò, discamus ex hac historia sedatis animis & quietis expectare felicem tristium rerum exitum, quæ in iacturam gloriæ Dei initio tendere videntur. Quis nostrum non vehementer territus fuisset hoc spectaculo, quod impios ad vexandam contumeliis & fœdandam probris quibuslibet Euangelii gloriam armabat? Videmus tamen vt maturè Deus occurrerit. ergo non dubitemus quin postquam suos scandalis obnubilari passus fuerit, opportunum remedium afferendo, tenebras versurus sit in lucem. Interea à carnis iudicio nobis cauendũ esse meminerimus. Et quia sibi semper excidunt homines, petamus à Domino spiritum moderationis, qui nos in recto modo contineat. Hinc præterea doceamur quàm procliuis in superstitionem sit mundus. Imò hæc prauitas ferè nobiscum nascitur, vt Dei spoliis libẽter ornemus creaturas. Quare nihil mirum si seculis omnibus noui subinde errores pullularint, quum quisque nostrum ab vtero matris mirus sit fingendis idolis artifex. Verùm ne inde excusationis prætextus captetur, testis est hæc historia, hunc superstitionũ fontem esse, quòd homines Deo ingrati, eius gloriam aliò transferunt.

7 *In illis autem locis erant prædia Primati insulæ nomine Publio, qui nos exceptos benignè tractauit hospitio.*

8 *Contigit autem patrem Publij febribus ac dysenteriis vexatum decumbere. ad quem Paulus intrauit: & quum orasset, imposuissétque ei manus, sanauit eum.*

9 *Hoc igitur facto, cæteri quoque qui habebant infirmitates in insula, accedebant & sanabantur.*

10 *Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & soluentibus imposuerunt quæ necessaria erant.*

11 *Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexan-*
drina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castor &
Pollux.

12 *Et quum venissemus Syracusas, mansimus triduo.*

13 *Inde circumlegentes deuenimus Rhegium. Et post v-*
num diem afflante Austro, postridie venimus Puteolos:

14 *Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos*
dies septem: & sic venimus Romam.

7 *In illis autem locis.* Quia nomen Publii Romanum est, potius suspicor hunc de quo fit mentio, ciuem Romanum fuisse quàm insulanum. non enim solebant Græci & alii exteri, nisi mediocres homines, mutuari nomina a Latinis. Fieri autem potest, vt quispiam ex Romæ proceribus prædia sua tunc inuiserit, & vocetur insulæ Princeps: non quòd illic habitaret, sed quòd nemo illi par esset opibus & possessionnm amplitudine. Vix autem probabile est totam Græcorum turbam triduo fuisse hospitaliter tractatam. magis suspicor, cùm Centurionem exciperet, Paulo etiam & eius comitibus honorem habuisse, quòd miraculo admonitus, hominem crederet esse Deo gratum. Vtcunque tamen res habeat, mercede non caruit eius hospitalitas. nam paulò pòst eius patrem Dominus ex graui & periculoso morbo, manu Pauli in sanitatem restituit. atque ita testatum esse voluit, quantopere sibi placeat humanitas quæ miseris & egentibus præstatur. Quanuis sæpe ingrati sint ac beneficij memores quibus aliquid opis est allatũ, vel illos deficiat remunerandi facultas. Deus tamen ipse, quicquid suo mandato impensum fuerit in homines, abundè rependet. Verùm benignis & hospitalibus interdum aliquos ex seruis suis destinat, qui secum benedictionem afferunt. Hic iam magnus erat honor, quòd Publius Christum in Pauli persona exceperat hospitem. Cumulus tamen accessit, quòd Paulus sanationis dono instructus venit, quo non modò mutuam vicem referre posset, sed etiam multò plus largiri quàm acceperat. Nescitur deinde an fidei rudimenta imbiberit, vt plerunque miracula rudes & incredulos ad docilitatem comparant. Speciem morbi designat Lucas, quò melius cõmendet Dei gratiam. nam cùm difficilis & lẽta sit dysenteriæ curatio, præsertim vbi simul grassatur febris: non sine manifesta Dei virtute, sola impositione manuum & precibus, tam repentè seni caduco reddita fuit incolumitas.

8 *Imposuissetque manus.* Precando declarat Paulus, se non esse miraculi authorem, sed duntaxat ministrum, ne sua gloria fraudetur Deus. Hoc idem externo symbolo confirmat. nam vt suprà aliis locis visum est, nihil aliud fuit manuum impositio, quàm solennis oblationis ritus. Quare Paulus hominẽ Deo suis manibus offerens, illius vitam se ab hoc suppliciter petere professus est. quo exemplo non tantùm monentur qui pollent insignibus Dei gratiis, probe cauẽdum esse ne se extollentes Dei gloriam obscurent: sed in genere docemur omnes, sic habẽdam esse gratiam ministris gratiæ Dei, vt penes ipsum solum maneat gloria. dicitur quidem Paulus sanasse dysentericum: sed clare circunstantiis additis exprimitur, eius opera diuinitus præstitum fuisse hoc beneficium. Quod postea dicit Lucas, alios quoque insulæ ægrotos fuisse sanatos, non extendit ad omnes: sed tantùm intelligit, pluribus documẽtis Dei virtutem, quæ iam satis clare apparuerat, fuisse probatam, quæ Pauli Apostolatũ sanciret. Nec verò dubium est, quin sanandis animis peræque ac corporibus Paulus incubuerit. quale tamen operæpretium secutum sit non refert Lucas: nisi quòd Barbari illum è portu soluẽtem & comites, viatico & rebus neces-

sariis donarunt. Interea notandum est, cùm Paulo in manu foret pluribus effugiis se subducere, Dei tamen volũtatem illi fuisse pro voluntariis compedibus: quia cælesti oraculo sæpius ad tribunal Neronis citatus erat testis. Deinde sciebat si aufugeret, sibi in posterum propagandi Euangelii præclusam fore viam, vt inutilis tota vita in quopiam angulo iaceret.

11 *In naui Alexandrina.* His verbis significat Lucas vel demersam fuisse priorem nauem, vel ita disiectam & laceram, vt postea vsui non fuerit. vnde naufragii grauitas melius cognoscitur. Disertè autem narrat naui Alexandrinæ, qua Romã vecti sunt, insigne fuisse Castoris & Pollucis, vt sciamus minimè datam fuisse optionem Paulo vt cũ sui similibus nauigaret: sed coactũ fuisse ingredi in nauem quæ duobus idolis dicata erat. Castorem & Pollucem veteres Poetæ finxerunt ex Ioue & Læda fuisse genitos: vnde & Διόσκουροι Græcè vocati sunt: qua voce hîc vsus est Lucas: quasi dicas Iouis filios. Deinde fabulati sunt illos esse geminos in zodiaco. alia quoque superstitio inter nautas inualuit, exhalationes igneas, quæ in tẽpestatibus se ostendunt, eosdem esse illos. Itaque dii marini olim crediti sunt & inuocati: sicut hodie Nicolaus & Clemens, & similes. imò vt in Papatu mutatis tantùm nominibus retenti sunt vetusti errores: hodie exhalationes illas sub nomine sancti Hermis, vel sancti Ermi adorant. Quoniam autem si vna exhalatio solitaria appareat, triste præsagium est: geminæ autẽ vt ait Plinius, salutares & prosperi cursus prænuntiæ: vt Castorem & Pollucem Alexandrini nautæ sibi haberent propitios, vtriusque insigne in naui posuerunt. ergo quantũ ad ipsos spectat, nauis impio sacrilegio polluta erat: sed quia eam non sponte sibi delegit Paulus, nihil inquinamenti inde contrahit. Et certè cùm idolum nihil sit, inficere Dei creaturas non potest, quin purè & licitè illis vtantur fideles. Et omnino sic habendum est, Nõ aliter quàm pura conscientia elui quascunque suis præstigiis sordes Dei creaturis Satan aspergere conatur, quum impii & scelerati, quæ per se pura sunt, immũdo cõtactu coinquinẽt. Denique, non magis Paulum contaminauit huius nauis ingressus, quàm conspectus altarium Athenis: quia omni superstitione purus & solutus, satis tenebat meras esse illusiones omnia Gentium sacra. Deinde, nulla apud homines suspicio consensus esse poterat in profanum illum errorem. nam si quis Pollucis & Castoris cultus fuisset simulandus, centum mortes oppetere maluisset. Ergo quia nulla metuebatur offensio, nauem liberè conscendit. neque tamẽ dubium est quin dolenter & cum gemitu: quia videbat inanibus figmentis tribui Dei honorem. Ideo inter eius exercitia hoc enumerandum est, quòd duces habuit itineris, qui se ab idolis gubernari putabant, & nauem commiserant eorum tutelæ ac præsidio.

12 *Cum venissimus Syracusas.* Reliquũ nauigationis cursum Lucas persequitur, quòd in Siciliam primùm appulerint. Deinde, obliquè propter æstũ maris traiecerint in Italiam. Sicuti autem celeberrimus est Siciliæ portus quẽ hîc ponit Lucas: ita longius à litore Italico quàm portus Messanæ, cui oppositum est Rhegium, cuius meminit. Est autem in agro Brutiorum, sicuti Puteoli vrbs Campaniæ. Cæterùm, cùm Puteolis Paulum retinuerint fratres per dies septem, hinc colligimus quàm benignè & indulgenter egerit cum eo Centurio. Nec verò dubito, quin fidem illi sanctus vir dedisset, semper se ad condictum tempus adfuturum. Sic autem de eius integritate persuasus ille erat, vt nihil fraudis timeret. Iam verò colligimus ex hoc loco, sparsum tunc fuisse Euangelii semen, quando & Puteolis aliquod erat Ecclesiæ corpus.

15 Et inde cùm audissent fratres de nobis, prodierunt in occursum nobis vsque ad Appij forum ac tres Tabernas. Quos cùm vidisset Paulus, gratijs actis Deo, sumpsit fiduciam.

Quum

16 *Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit*
vinctos Principi exercitus. Permissum autem est Paulo, vt
maneret solus cum custodiente ipsum milite.

17 *Post tertium autem diem conuocauit Paulus primarios*
ex Iudæis: cúmque venissent, dixit eis, Ego, viri fratres,
cùm nihil fecerim aduersus plebem aut instituta Maiorum,
vinctus Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum:

18 *Qui quum examinassent, voluerunt me dimittere, eò*
quòd nulla esset causa mortis in me.

19 *Sed contradicentibus Iudæis, coactus sum appellare*
Cæsarem: non quasi habeam de quo gentem meam ac-
cusem.

20 *Propter hanc igitur causam aduocaui vos, vt vi-*
derem & alloquerer. Propter spem enim Israelis, catena
hac circundatus sum.

15 *Cum audissent fratres.* Fratrum occursu Deus animum Pauli iam erexit, quò alacrius ad Euangelii defensionem properaret. Fratrum autem zelus & pia solicitudo se in eo profert, quòd de Pauli aduentu inquirunt, & exeunt illi obuiam. Tunc enim fidem Christianam profiteri non odiosum modò erat, sed vitæ etiam periculum illis poterat creare. Nec priuatum discrimen tantùm subibant pauci homines: quia in totam Ecclesiam redundabat inuidia. sed nihil illis pluris est quàm officium, cui sine turpi ignauiæ & ingratitudinis nota deesse non poterant. Tantum Christi Apostolum negligere, immane fuisset, præsertim pro communi salute laborantem. Cùm verò iam prius ad eos scripsisset, vltróque illis detulisset suam operam, non referre vicissim fraternam beneuolentiam, indignum fuisset. Ergo hoc officio testati sunt fratres suam in Christum pietatē: & magis accensum fuit Pauli studium, quòd suæ constantiæ paratum esse fructum cerneret. Quanquam enim inuicta fortitudine præditus erat, vt ab humanis subsidiis minimè penderet: Deus tamen qui suos humanitus confirmare solet, nouum illi vigorem hoc modo subiecit. Postea cùm destitutus esset in carcere, sicuti alibi conqueritur, 2. Timoth. 4. 16, tamen animum minimè despondit: sed sub Christi auspiciis non minus fortiter & intrepidè militauit, quàm si ingentes copias secum in prælium duxisset. Verùm, tunc quoque ad eum incitandum profuit huius occursus memoria, cùm reputaret multos esse pios fratres Romæ, sed infirmos, quibus fulciendis missus foret. In præsentia verò non est quòd miremur Paulum visis fratribus sumpsisse fiduciam, quòd fidei confessionem speraret non parum fructuosam fore. Quoties enim aliquem seruis suis laboris profectum Deus ostēdit, quasi admoto stimulo eos incitat, vt animosius in opere pergant.

16 *Centurio tradidit vinctos.* Significat Lucas plus datū esse Paulo quàm reliquis. diuersa enim fuit & peculiaris eius conditio. Permissum enim illi fuit cum vno custode adiuncto, in priuatis ædibus habitare: cùm alii in publicam custodiam inclusi fuerint. Nam ex Festi relatu cognouit Præfectus Prætorio, nulli maleficio affinem esse Paulum. & Centurio, vt probabile est, fideliter retulit quæ ad conciliandum illi fauorem valerent. Sciamus tamen Deum è cælo moderatum esse serui sui vincula: non solùm vt eius molestias

leuaret,sed vt fidelibus liberior foret ad eum accessus: Neque enim fidei eius thesaurum intra carceris angustias cõstrictum teneri voluit,sed palàm expositũ, vt longè latéque multos ditaret. Cæterùm, non ita laxatus fuit Paulus in liberã custodiam, quin semper catenam gestaret. στρατοπεδάρχην vocat Lucas Præfectum Prætorio, cuius illud officiũ fuisse ex historiis satis notum est.

17 *Post tertium autem diem.* Mira certè Pauli mansuetudo, quòd tam atrocibus iniuriis vexatus à sua gente, Iudæos tamen qui Romæ sunt placare studet: séque illis excusat, ne causam oderint, propterea quòd audiant Sacerdotes illi esse infestos. Iusta certè apud homines excusatio non deerat,si neglectis illis adGentes se converteret.Nam cùm per annos complures assiduè in variis locis tentasset eos ad Christum adducere, magis ac magis exacerbati fuerant: & tamen nihil omiserat nec in Asia nec in Græcia, nec denique Ierosolymæ, ad mitigandum eorum furorem. Iure ergo illi omnes veniam dedissent, si quiescere passus esset, quos deploratæ peruicaciæ toties expertus fuerat. Sed quia Magistrum suum esse Iudæis Ministrum datum à Patre sciebat,ad promissiones implendas quibus Abrahæ semen Deus sibi in populum adoptauerat, Roman.15.8, in illam Dei vocationem respiciens, nunquam fatigatur. Videbat Romæ sibi remanendũ: cùm docendi libertas daretur, primari eos laboris sui fructu nolebat. Deinde nolebat causæ suæ odio ad turbandam Ecclesiam impelli: quia minima occasio magnam perniciem datura erat. Cauere ergo voluit Paulus, ne pro solita sua rabie pessimi incendii faces essent.

Nihil fecerim aduersus populum. Hæc duo conflare illi poterant inuidiam apud Iudæos: vel quod publico bono gẽtis suæ nocuisset, sicuti nonnulli transfugæ seruitutem plus satis asperam sua perfidia magis augebant: vel quòd Dei cultum violasset. etsi enim à Patribus degeneres erant Iudæi, & religio multis erroribus fœdata & corrupta erat inter ipsos,nomen tamen ipsum Legis, & templi cultus magnam reuerentiam habebant. Porrò,nõ negat Paulus quin ceremonias, quibus superstitiosè affixi erant Iudæi, libere omiserit: sed defectionis crimen, cuius suspectus esse poterat,à se auertit.Ideo instituta patria intellige, quibus filios Abrahæ & Mosis discipulos, secundum illorũ fidem distingui à reliquis Gentibus oportuit. Et certè Christo, qui anima est & perfectio Legis,tam sanctè adhærens, adeò patriis institutis nihil derogauit, vt nullus magis integer fuerit eorum obseruator.

19 *Coactus sum appellare.* Prouocatio hæc ideo plena erat odii,quòd ius & libertas gentis Iudaicæ durius opprimi videbatur, quibus optabile erat suis legibus viuere. deinde quòd eius defensio cum totius populi infamia & damno coniuncta erat. Ergo hanc quoque obiectionem diluit: quia hostiũ peruicacia coactus fuerit ad hoc asylum confugere.Hæc enim necessitas excusat,quòd alia ratio fugiendæ mortis illi relicta nõ fuerit. Allata autem præteriti temporis excusatione,in posterũ quoque promittit se ita causam suam acturum,vt Iudæos non oppugnet.

20 *Propter spem Israelis.* Sub hac vna voce multò plus intelligi oportet quàm exprimat Lucas: sicuti ex responsione colligitur,vbi Iudæi sectam commemorant: nempe repetentes eius sermonem quod præterit Lucas. Disseruit ergo Paulus de Christo, vt planum faceret nihil sine ipso Iudæis prodesse nec templum nec Legem: quia in ipso fundatum esset adoptionis fœdus,& rata salutis promissio. Nec verò dubium illis erat quin à Messiæ aduentu penderet Regni instauratio. & tũc eius spẽ & desyderium res collapsæ & perditæ magis augebant. Quare meritò dicit Paulus se propter spem Israelis vinctũ esse catena. quo etiam docemur nullos rite sperare,nisi qui in Christum & spirituale eius Regnum oculos dirigunt. nam certè in Christo locans spem piorum,alias omnes excludit.

21 *At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa, neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit*

nit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 *Volumus autem ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notum est nobis quòd vbique ei contradicitur.*

23 *Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium complures: quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.*

24 *Et quidam credebant his quæ dicebantur, quidam verò non credebant.*

21 *Nos neque literas.* Non tacuerant Sacerdotes & Scribæ, quòd mitiores redditi essent in Paulum, vel vt illi parcerent: potius id vel contemptu, vel desperatione factum erat: quia nec illis in promptu erat eius tam procul opprimendi ratio, & deportatio in Italiam, illis instar sepulchri videri poterat. Nõ enim securè minus quàm superbè domi nabantur: modò ne quis domi faceret illis negotium. Porrò etsi non prorsus integri ad audiendũ accedunt, aliquod discendi studium ostendunt Iudæi, dum eius doctrinæ, cui vbique contradicitur defensionem audire non recusant. hoc enim præiudicio viam sibi claudunt multi, ne audire sustineant quod communi iudicio repudiatur: sed in damnationem incognitæ doctrinæ aliorum opinioni subscribant. Interea vitio non caret, sicut dixi, quòd repugnantiã obiiciunt inuidiæ conflandæ, vel sinistræ suspicionis inferendæ causa: quasi non prædictum ab Isaia foret, Deum fore lapidem offensionis toti populo. Condicto autem die perpetuane disputatio habita à Paulo fuerit, an vltrò citróque disputauerint, incertum est: nisi quòd ex temporis circunstantia coniicere licet, non vno tenore loquutum esse Paulum. nam sermonem à manè vsque ad vesperam vix contexere poterat. Quare non dubito quin Apostolus post summam Euangelii breuiter expositam, vicissim auditoribus sciscitandi locum dederit, & responderit ad obiectas sibi quæstiones. Cæterùm, notandus est disputationis status, quem Lucas duplicem facit. Primò enim docuit Paulus quale esset inter ipsos Regnum Dei, & præcipuè summa felicitas & gloria ipsis promissa, quam vbique tantopere celebrãt Prophetæ. Nam cùm eorum plerique caducum Regni Dei statum in mundo somniarent, & eum falsò locarent in otio, deliciis & præsentium bonorum copia, necesse fuit rectã definitionem constitui, vt scirent spirituale esse regnum Dei: cuius initium esset vitæ nouitas, finis autem beata immortalitas & cælestis gloria. Secundò hortatus est illos Paulus, vt Christum reciperent promissæ felicitatis authorem. Atque iterum hoc secundum caput rursus bimembre fuit. neque enim vtiliter & solidè potuit tractari, quin exponeret promissi Redemptoris officium. deinde ostenderet iam exhibitum esse: & filium Mariæ, illum esse in quẽ Patres sperauerant. Receptum quidem inter omnes Iudæos axioma erat, venturum esse Messiam, qui omnia in perfectum ordinem restitueret. sed Paulus in aliam partem, quæ non perinde nota erat incubuit: promissum fuisse Messiam, qui sacrificio mortis suæ expiaret peccata mundi, qui Deum hominibus placaret, qui æternam iustitiam acquireret, qui homines Spiritu suo regenitos ad imaginem Dei formaret, qui denique fideles suos secum faceret cælestis vitæ hæredes. Hæc autem omnia impleta fuisse in persona Iesu Christi crucifixi. De his autem rebus agere non potuit, quin Iudæos à crassis suis & terrenis figmẽtis in cælum vocaret, ac simul tolleret offendiculum crucis, quum doceret non alium fuisse nostræ cum Deo reconciliationis modum. Nollemus autem quicquid tradidit Paulus

de Christo, sumpsisse, teste Luca, ex Lege & Prophetis. In hoc enim differt vera religio ab omnibus fictitiis, quòd solum Dei verbum pro regula habet. In hoc etiã à profanis omnibus sectis differt Ecclesia Dei, quòd hunc solum loquentem audit: eiúsque imperio regitur. Iam verò hinc perspicitur veteris Testamenti cum Euangelio consensus ad stabiliendam in Christo fidem: dein de illa duplex Scripturæ vtilitas, quam idem Paulus alibi commendat, 2.Tim. 3.16, & Tit.1.9, nempe quòd sufficiat tam ad dociles erudiendos, quam ad refellendam eorum peruicaciam, qui se veritati opponunt. Has igitur sibi metas præfigant, qui sobriè sapere, & alios rectè docere cupiunt, ne quid proferãt, nisi ex puro Scripturæ fõte. Aliter Philosophi, qui rationibus tantùm pugnãt, quia nulla apud eos solida est authoritas: quos nimis perperam æmulantur Papistæ, qui posthabitis Dei oraculis, tantùm in humani cerebri commenta, hoc est meras stultitias, recumbunt.

24 *Quidam credebant.* Hunc tandem disputationis successum fuisse Lucas refert, vt nequaquam omnes pariter in eadem doctrina proficerent. Scimus ea Spiritus gratia præditum fuisse Apostolum, vt lapides flectere debuerit. neque tamen hoc adeptus est, diu multúmque disserẽdo, testificando etiã, vt omnes Christo lucrifaceret. Quare ne miremur si claræ Euãgelii doctrinæ multorũ incredulitas hodie resistat, & multi obstinati maneãt, quibus nõ minus patefacta est Christi veritas, quàm sol meridie lucet. Adde & quòd cæci stupidi à Paulo redeunt, qui sponte, quasi discendi animo accesserant. Si in voluntariis auditoribus talis fuit contumacia, quid mirum si Christum amarulento animo respuant, qui fastu turgidi & amarulentia, ex professo lucem fugiũt?

25 *Quumque inter se essent discordes, discesserunt, postquàm dixisset Paulus verbum vnum, Bene Spiritus sanctus loquutus est per Isaiam ad Patres nostros,*

26 *Dicens, Vade ad populum istum, & dic, Auribus audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.*

27 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur & sanem eos.*

28 *Notum ergo sit hoc vobis, quòd Gentibus missum est hoc salutare* Dei, *& ipsi audient.*

29 *Quum hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.*

30 *Mansit autem Paulus biennio toto in suo conducto, & suscipiebat omnes, qui ingrediebantur ad ipsum,*

31 *Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de* Domi*no Iesu cum omni fiducia, nemine prohibente.*

25 *Inter se discordes.* Hoc efficit infidelium malitia & prauitas, vt Christus,

stus, qui pax est nostra & vnicum sanctæ vnitatis vinculum, dissidii sit occasio, & in certamen committat qui prius mutuam inter se amicitiam colebant. Ecce enim dum ad Paulum audiendum conueniunt Iudæi, idem omnibus sensus, eadem vox: profitentur omnes se Legē Mosis amplecti. audita reconciliationis doctrina, exoritur inter eos dissentio, vt in diuersas partes scindantur. Neque tamen putandum est ab Euangelii prædicatione incipere discordiam: sed simultas quæ prius in cordibus malignis latebat, tunc demum emergit, sicuti nouos colores non inducit solis fulgor: sed discrimen quod in tenebris nullum erat, palàm aperit. Ergo cùm peculiariter electos suos Deus illuminet, nec fides omnium sit communis, meminerimus fieri aliter non posse, quin oblato in medium Christo, alii ab aliis discedant. Sed tunc in mentem veniat impleri quod de ipso prædixit Simeon, Luc. 2.34.35. Contradictionis scopum esse, vt retegantur ex multis cordibus cogitationes: & incredulitatem, quæ Deo rebellis est, esse dissidii matrem.

Postquam dixisset Paulus. Principiò leniter & placidè eos allicere conatus est. nunc eorum obstinatione comperta, acrius insurgit, Deique iudicium seuerè denuntiat, sic enim tractandi sunt rebelles, quorum superbia domari simplici doctrina non potest. Eadē etiam nobis tenenda est ratio, vt dociles & mansuetos blande regamus: præfractos autem citemus ad Dei tribunal. Quòd Spiritum sanctum loquentem inducit potius quàm Prophetam, ad fidem oraculi valet. nam quum Deus se vnum audiri postulet, non aliter potest constare doctrinæ authoritas, quàm si ab eo sciamus profectam esse, non in hominum capite natam: deinde subindicat non vnius tantùm seculi peruicaciam illic notari, sed in futurum tempus extendi Spiritus oraculum.

26 *Vade ad populum istum.* Celebris est hic locus, quia sexies citatur in nouo Testamento. sed quia alibi in alium finem adducitur, tenendum est quo consilo Paulus ad præsentem causam accommodet. Nempe voluit hoc quasi malleo contundere impiorum duritiem: fidelibus autem, qui teneri adhuc & debiles erant, addere animos ne ipsos turbaret aliorum incredulitas. Summa igitur est, impleri quod prædictum fuerat à Propheta: ideóque nō esse cur sibi reprobi placeant, vel fideles quasi re noua & insolita terreantur. Quanquam autem certum est excæcationem, cuius meminit Propheta, iam eius ætate cœpisse: Ioannes tamen admonet propriè spectasse ad Christi regnum. Ideo aptè Paulus in illum quem cernebat Euangelii contemptum torquet: acsi dixisset, Nihil accidit quod non iam olim prædixerit Spiritus sanctus per os Isaiæ 6.9. Quòd autem locus hic variè aptatur non tantùm ab Euangelistis, sed etiam à Paulo ipso, facile diluitur repugnantiæ species. Matt. 13.14. Marc.4.12, Luc.8.10. impletum fuisse hoc vaticinium dicunt, dum ænigmaticè locutus est Christus ad populū, neque ei cælestis regni mysteria patefecit. tunc enim vox Dei verberauit infidelium aures, ex qua nihil proficeret. Ioannes.12 40. sensu non longè absimili dicit, multis miraculis non fuisse inductos vt crederent Iudæos, vt hoc idem Prophetæ testimonium impleretur. Ergo quatuor illi in hoc consentiunt, iusto Dei iudicio factum esse vt reprobi audiendo non audirent, & videndo non viderent. Nunc Paulus in memoriam reuocat quod de Iudæis testatus est Propheta, ne quis eorum cæcitatem miretur. Porrò idem Rom.11.5.7. altius conscendit, excæcationis causam esse dicens, quia Dominus reliquiis tantùm, quas gratis elegit, fidei lumen donet. & quidem certum est quòd reprobi salutis doctrinam reiiciunt, hoc fieri eorum malitia, ideóque culpam in ipsis residere. Verùm hæc propinqua causa non obstat, quominus arcana Dei electio inter homines discernat vt credāt qui ordinati sunt ad vitam, alii autem stupidi maneant. In verbis Prophetæ, quoniam alibi ea exposui, nunc longius non insistam. Nec verò curiosè retulit Paulus, quæ apud Prophetam ipsū habentur: sed potius eius verba ad institutū suū deflexit. Itaque excæcationē

quam Propheta tribuit occulto Dei iudicio, eorum malitiæ imputat. Iubetur enim Propheta oculos oblinere suis auditoribus: Paulus hîc ætatis suæ incredulos accusat, quòd sibi oculos compresserint. quanquam vtrumque distinctè ponit, Deum illis cæcitatis esse authorem, & tamen ipsos clausis oculis sponte cæcutire: sicuti duo hæc optimè inter se conueniunt, vt alibi dictum fuit. In postremo membro vbi dicitur, Ne videāt oculis, vel auribus audiant, vel corde intelligant: ostendit Deus quanta sit doctrinæ suæ perspicuitas: nempe quæ ad illustrandos omnes sensus abunde sufficiat, nisi quatenus homines ipsi tenebras sibi inducunt malignè: quemadmodum Paulus quoque alibi tradit, 2. Cor. 4. 3. apertum suum esse Euangelium, vt nulli in eius luce cæcutiant, nisi qui exitio destinati sunt, quibus Satan oculos confixit.

Ne conuertantur & sanem eos. Hinc colligimus, non omnibus proponi Dei verbum, vt redeant ad sanam mentem: sed externam vocem sine efficacia Spiritus in multorum auribus sonare, tantùm vt reddantur inexcusabiles. Temerè autem hîc Deo obstrepit carnis superbia: sicuti multos videmus litigare Frustra, imò absurdè vocari homines, nisi penes ipsos obediendi sit facultas. nam etsi nos latet ratio cur Deus cæcis appareat & surdis loquatur: sola tamē eius voluntas, quæ omnis iustitiæ regula est, instar mille rationum nobis esse debet. In clausula breuiter notandum est, quis sit salutaris verbi Dei effectus: nempe hominum conuersio: quæ non modò sanitatis principium est, sed resurrectio quædam à morte in vitam.

28 *Notum ergo sit.* Ne postea defectionis ipsum accusent Iudæi, quòd sancto Abrahæ genere relicto, ad profanas Gentes se conferat. quod toties testatum erat à Prophetis denuntiat, Salutem, cuius proprii vel saltem primarii erant hæredes, ad exteros transferendam. Quod tamen dicit salutare missum Gentibus, intelligit secundo loco: postquam scilicet repudiatum erat à Iudæis: sicuti, supra 13. 46, fusius tractauimus. Ergo sensus est non esse cur querantur Iudæi admitti Gentes in possessionem vacuam, vbi ab illis deserta fuerit. Neque etiam cùm Gentes dicit audituras, fidem singulis sine exceptionē cōmunem facit. Satis enim expertus fuerat, quàm multi etiam ex Gentibus impiè Deo resisterent. sed quotquot ex Gētibus credebant Iudæis, incredulis opponit, vt hos ad zelotypiam prouocet: sicuti habetur in Cantico Mosis, Deut. 32. 21. Interea significat, doctrinā quæ ab illis respuitur, alibi fore non inutilem.

29 *Multum inter se disceptationem.* Non dubium quin magis impios exasperauerit, quòd in eos protulit vaticinium. adeò enim obiurgationibus non mitescunt, vt se acrius ad furorem inflamment. Hæc ratio est cur disceptauerint à Paulo egressi, quòd maior pars acquiescere nollet. Sed cùm hinc inde disputatum fuerit: apparet quosdam ita amplexos, quæ dicta erāt à Paulo, vt nō dubitauerint tueri & fortiter asserere quod crediderant. Cæterùm, frustra inde quispiam obiiciet, contentionum semen esse Euangelium Christi, quas non nisi ex hominum peruicacia prouenire cōstat. atque omnino, vt pace cum Deo fruamur, cum eius contemptoribus bellare necesse est.

30 *Suscipiebat omnes.* Insigne constantiæ documentum præbuit sanctus Apostolus, quòd se omnibus qui audire ipsum cuperent, tam simpliciter obtulit. Certè non ignarus erat quantum sibi inuidiæ conflaret: atque hoc optimum esse compendium, si tacendo aduersæ partis odia placaret. Neque enim id agendum fuit homini prouido, qui sibi priuatim cauere vellet. sed quia meminerat, se non minus in carcere esse Christi Apostolum & Euangelii præconem, quam si liber ac solutus foret, nemini ad discendum parato se subducere fas esse duxit, ne occasionem sibi diuinitus oblatam negligeret. atque ideo pluris illi fuit sancta Dei vocatio, quàm propriæ vitæ cura. Vt autem sciamus voluntarium discrimen subiisse, Lucas disertè paulò pòst fiduciam eius cōmendat: quasi diceret posthabito metu fideliter paruisse Domini mādato, nec vllis difficultatibus fuisse territum, quin studium suum obuiis quibusque impendere per

te pergeret.

Prædicans regnum Dei. RegnumDei & quæ ad Christum petinent non separat quasi diuersa: sed hoc secundum potius explicationis vice addit, vt sciamus regnum Dei in redemptionis per Christum partæ notitia fundatum esse & contineri. Docuit igitur Paulus, homines à regno Dei alienos esse & exules, donec expiatis peccatis Deo reconciliati, spiritu renouantur in vitæ sanctitatem: ita verò demum erigi inter ipsos Dei regnum & florere, vbi mediator Christus, & gratuita peccatorum remissione donaros, & regenitos in iustitiam Patri cōiungit, vt cælestem vitam in terra inchoantes ad cælū semper aspirent, vbi plena & solida gloriæ fruitio illis constabit. Singulare etiã Dei beneficium prædicat Lucas, quòd tanta Paulo libertas concessa fuit. Neque enim conniuentia id, vel dissimulatione eorum qui obstare poterant, accidit, cùm illis detestabilis esset religio: sed quia oculos illis Dominus claudebat. Quare non immeritò gloriatur Paulus ipse, verbum Dei nō fuisse vinculis suis alligatū, 2.Tim. capite quarto, versu nono.

COMMENTARIORVM IN ACTA APOSTOLORVM

FINIS.

INDEX EORVM QVAE

In his in Acta Apostolorum commentariis explicantur.

Prior numerus caput, posterior versum indica.

***

Dona-

E.

F.

Huma-

N

O

Orationes

P

T.

V.

Z.

PRIORIS INDICIS FINIS.

INDEX ALTER, LOCOS VTRIUSQUE Testamenti complectens, quos author horum Commentariorum, aut in sua, aut aduersariorum, aut etiam aliorum Scriptorum persona citans, apposite ad sensum suum accommodat.

Primi numeri antepositi, caput & versum locorum citatorum denotant: Posteriores verò numeri arithmetici, caput & versum Actorum Apostolorũ in his commentariis commonstrant.

Genesis

Exodus

Ieremias

Ezechiel.

Daniel.

Marcus.

Lucas.

Ioan.

I. Corinth.

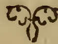
II. Corinth.

Galat.

Epheſ.

Philipp.

FINIS.

Ambrosius: fisk

Ambrosius: fisk

[illegible]

